

ISSN 2222-4459 (Print)
ISSN 2311-116X (Online)

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«БІЗНЕС ІНФОРМ»
№ 1 '2014 г. (432)

Періодичність 1 раз на місяць
Видається з січня 1992 р.
Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 17288-6058-ПР від 18.11.2010 р.

ЗАСНОВНИКИ:
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР
ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ
НАН УКРАЇНИ (ХАРКІВ)

ВИДАВЕЦЬ:
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ІНЖЕК»

РЕДАКЦІЯ
Головний редактор: д-р екон. наук, проф.
В. С. Пономаренко
Науковий редактор: д-р екон. наук, проф.
М. О. Кизим
Заст. гол. редактора: д-р екон. наук, проф.
О. М. Тищенко
Випусковий редактор: канд. екон. наук,
доцент
В. Є. Хаустова

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
д-р екон. наук, проф.
Алексєєв І. В. (Львів)
д-р екон. наук, проф.
Амосов О. Ю. (Харків)
д-р екон. наук, проф.
Благуєв І. С. (Івано-Франківськ)
д-р екон. наук, проф.
Гізатуллін Х. Н. (Єкатеринбург, Росія)
канд. екон. наук, проф.
Гонда В. (Братислава, Словачія)
д-р екон. наук, проф.
Жуковський М. (Люблін, Польща)
д-р екон. наук, проф.
Заруба В. Я. (Харків)
д-р екон. наук, проф.
Іванов Ю. Б. (Харків)
д-р екон. наук, проф.
Клебанова Т. С. (Харків)
д-р екон. наук, проф.
Ковальчук К. Ф. (Дніпропетровськ)
д-р екон. наук, проф.
Орлов П. А. (Харків)
д-р екон. наук, проф.
Погорлецький О. І. (С.-Петербург, Росія)
д-р екон. наук, проф.
Христиановський В. В. (Донецьк)
д-р філософії (економіка)
Шоша Жан-Юг (Ліон, Франція)

**У журналі можуть друкуватися основні
результати дисертаційних робіт
з економічних наук**

**ЖУРНАЛ «БІЗНЕС ІНФОРМ» ПРЕДСТАВЛЕНО В МІЖНАРОДНИХ
ІНФОРМАЦІЙНИХ І НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:**

- Ulrichsweb Global Serials Directory (США);
- Research Papers in Economics (США);
- Російський індекс наукового цитування (Росія);
- Index Copernicus (Польща);
- Directory of Open Access Journals;
- CiteFactor (США);
- Academic Journals Database (Швейцарія);
- Research Bible (Японія);
- Соціонет (Росія);
- Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського (Україна)

**З ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ УКРАЇНИ,
В ЯКИХ МОЖУТЬ ПУБЛІКУВАТИСЯ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЙНИХ
РОБІТ НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВИХ СТУПЕНІВ
ДОКТОРА ТА КАНДИДАТА НАУК**

(Затверджено постановою президії ВАК України від 16.12.2009 р. № 1-05/6)

Журнал «Бізнес Інформ» (Харківський національний економічний університет МОН України, НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України)

Бюлетень ВАК України, № 1, 2010

ЗМІСТ

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Джуха В. М., Рибкіна А. С. Функціонування інститутів розвитку в Російській Федерації на сучасному етапі	8
Вовченко Н. Г., Сульженко В. С. Фінансова стабілізація країн глобальної економіки в умовах боргової кризи	11
Євтишина К. О., Зінченко В. О., Міщенко К. М., Орлинський С. А., Шеховцов Р. В. Перспективи соціально-економічного розвитку прикордонних територій у рамках міжнародного співробітництва Євросоюзу «Донбас»	16
Мельник Т. М., Пугачевська К. С. Нетарифний протекціонізм у країнах ЄС та Україні	20
Пожидаєва С. В. Удосконалення управління сільськогосподарським комплексом Ростовської області в умовах вступу Росії до СОТ	27

МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Кужелев М. О., Шакура О. О., Вайсеро А. М. Передумови формування механізму державного регулювання системи комерційного страхування	32
Маноїленко О. В., Строков Є. М. Теоретичне обґрунтування формування інтеграційних форм взаємодії підприємств при розробці інноваційної політики	37
Жиленко С. М., Ляховець О. О. Підходи до визначення поняття «державний борг»	42
Іванова О. Ю., Чечетова-Терашвілі Т. М. Оцінка дієвості дерегуляційних процесів в Україні	47
Кліменко О. М., Мащенко М. А. Поширення корпоративної відповідальності в Україні як втілення стратегії партнерства підприємництва, влади та суспільства	51

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Гончарова С. Ю., Гончаров А. Б. Стратегічне управління інноваціями фармацевтичних підприємств	56
Калашник Т. Є., Лісна І. Ф. Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку України в сучасних умовах	60
Тригоренко О. В. До питання розвитку національної інноваційної системи Росії	65

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ

Хмельов О. Г. Еволюційні методи формування нейромережових моделей складних економічних систем	69
Глінська О. М., Пархоменко С. О., Хмельова А. В. Нейромережеве моделювання процесів бюджетування та використання трудових ресурсів на підприємствах вугледобувної галузі.....	73
Дружиніна В. В. Перспективний аналіз поточного попиту місцевого ринку праці	77
Жук М. О., Здрок В. В. Моделювання динаміки основних показників економічної діяльності домогосподарств України.....	82
Глотов Є. О., Череватенко В. А. Визначення факторів впливу на вартість цінних паперів з фіксованим купоном.....	92
Щенко М. І. Розробка економіко-математичних моделей оптимізації витрат в умовах гірничо-збагачувальних комбінатів	98
Іванов В. М. Модель оцінки операційного ризику, пов'язана з робочим днем персоналу банку.....	102
Ільченко К. О. Моделювання стратегії кредитної та депозитної діяльності комерційного банку	109
Никитенко О. К. Розробка моделі видобутку знань для прогнозування фінансових ринків з виділенням типових тенденцій з часового ряду	114

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Проскурня М. Г. Вплив якості обслуговування інформаційно-комунікаційних підприємств на продуктивність їх діяльності	118
---	-----

ЕКОНОМІКА ПРОМИСЛОВОСТІ

Кузьминчук Н. В., Андреева Є. А. Якісний аналіз реалізації організаційно-управлінського потенціалу та конкурентостійкості підприємств машинобудування.....	126
Попова В. Д. Аналіз логістичних витрат напівпровідникової галузі України	133

ЕКОНОМІКА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА І АПК

Усенко А. М. Стан технологічного розвитку виробництва рослинницької продукції сільськими територіальними економічними системами.....	137
--	-----

ЕКОНОМІКА ТРАНСПОРТУ ТА ЗВ'ЯЗКУ

Логутова Т. Г., Дем'янченко А. Г. Формування критеріїв оцінки інфраструктурних проектів розвитку морських портів	143
--	-----

ЕКОНОМІКА ТОРГІВЛІ ТА ПОСЛУГ

Малинка О. Я., Устенко А. О., Гевка Н. І. Особливості дослідження поведінки споживачів на ринку закладів харчування студентів.....	148
Кравченко О. С., Брагіна О. С. Місце бюджетного управління в загальній системі управління торговельним підприємством.....	154
Коржилов А. І. Особливості інфраструктурного забезпечення галузі туризму в Харківському регіоні	159

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

Большинська І. С. Про деякі проблеми вищої освіти та роль великих міст.....	164
Охота В. І. Сучасні проблеми управління трудовим потенціалом вітчизняних ТНК	168
Свечкіна А. Л., Сподарева О. Г. Розвиток медичного страхування в Україні: системний підхід	173
Мамонова Г. В., Канцур І. Г. Моделювання пріоритетів фінансового забезпечення соціальної сфери	179
Надтока Т. Б., Виноградов О. Г. Багатомірне оцінювання рівня соціально-економічного розвитку підприємства	184

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

Україна, 61001, Харків,
пров. Інженерний, 1а,
Бібліотечний корп., 2 пов., к. 203
Тел./факс (057) 758-74-31
e-mail: biz_inf@ukr.net
www.business-inform.net

АДРЕСА ВИДАВЦЯ ТА ВИГОТІВНИКА:

Україна, 61001, Харків,
пр. Гагаріна, 20, оф. 2227
Тел./факс (057) 703-40-21, 732-09-59

ПІДПИСКА:

- у Видавця;
- **Агентство «Меркурій»:**
49056, Дніпропетровськ,
Набережна Леніна, 15-а, оф. 39.
Тел. (056) 744-16-61,
744-72-87, 778-52-85

Науковий журнал

«БІЗНЕС ІНФОРМ»

Видається 1 раз на місяць

Мова видання – українська, російська,
англійська

Рекомендовано до друку рішеннями
вченої ради ХНЕУ № 6 від 21.01.2014 р.
вченої ради НДЦ ІПР НАНУ
№ 1 від 03.01.2014 р.

Здано до набору 25.12.2013 р.

Підписано до друку 23.01.2014 р.

Формат 60 x 84/8.

Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 44,5. Обл.-вид. арк. 57,8.

Надруковано у ВД «ІНЖЕК»

Замовлення № 708. Наклад 300 прим.

© БІЗНЕСІНФОРМ, 2014

9 1 7 7 2 2 2 2 4 4 5 2 3 5 1 1

1 4 0 0 1 >

Серіков А. В., Атреп'єва А. Т., Боженко А. М.,
Маренич Ю. В., Рябуха Ю. О., Сергеев С. С. Організаційна
культура як домінанта в життєдіяльності підприємства:
системний підхід 192

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

Брагінець А. М. Система зворотного зв'язку на підприємстві:
процеси та їх критичність 198
Жежуха В. Й. Методологічні положення з формування
системи показників діагностики інноваційної складової
технологічних процесів промислових підприємств 204
Альошин С. Ю. Управління інноваційним розвитком
підприємства на засадах контролінгу: теоретичний аспект.. 208
Біленська Я. Р. Використання збалансованої системи
показників для оцінювання потенціалу інноваційного
розвитку виробничо-господарського об'єднання 216
Климчук А. О. Сучасна парадигма забезпечення
конкурентних переваг підприємства..... 221
Пуйда Г. В. Амортизаційна політика як ключовий елемент
управління технічними ресурсами підприємства..... 226

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ І КРЕДИТ

Дорошенко Г. О. Банківський сектор України: реалії,
тенденції, перспективи..... 232
Азізова К. М. Комплексна оцінка достатності ресурсного
потенціалу банку 236
Бондаренко О. С. Обґрунтування наукових підходів
до визначення фінансових потоків..... 241
Болгар Т. М. Управління проблемними кредитами
вітчизняних банків у сучасних умовах господарювання 248
Боришкевич О. В. Золото в сучасній економіці 256
Паєнтко Т. В. Реформування оподаткування доходів
і доданої вартості в контексті легалізації
фінансових потоків..... 262
Пахненко О. М., Лисенко В. С. Мікрострахування
як підґрунтя для розвитку добровільного медичного
страхування в Україні 268
Скаско О. І. Удосконалення системи управління
ризиками в банках України 274

Чмутова І. М., Максимова М. В. Формування проектної
команди з упровадження фінансового контролінгу
в банківську діяльність 280
Шевалдіна В. Г. Вплив макроекономічних факторів
на формування депозитів населенням України 286
Кравченко М. В. Теоретичні та практичні проблеми
модернізації податкової системи та розширення дохідної
бази Державного бюджету України..... 292
Урусова С. С. Конкурентне середовище національного
ринку банківських послуг: сутність та підходи
до сегментації..... 296
Кундря-Висоцька О. П., Колчар Ю. О. Причини
та передумови знецінення гудвілу у банківському
секторі України 302

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ

Брюховецька Н. Ю., Хасанова О. В. Моделювання
інвестиційної привабливості публічного акціонерного
товариства як основа прийняття управлінських рішень..... 307
Дикань В. А., Посохов І. М. Дослідження міжнародних
стандартів управління ризиками 314
Титова К. В., Баранов В. І. Особистість як суб'єкт
управлінської діяльності..... 319
Донець О. С., Філіпович К. В. Концептуальна модель
бізнес-ситуації залучення і відтворення тимчасового
персоналу івент-служби 324
Шаповал О. А. Методичні засади управління контролем
якості продукції..... 329
Ясенецький В. С. Особливості функціонування бірж
як складової ринкової інфраструктури..... 333
Цапук О. Ю. Процедура удосконалення маркетингового
механізму впровадження інноваційних розробок..... 338
Шатілова О. В. Модель формування бізнес-портфелю
підприємства в контексті забезпечення
стратегічної гнучкості 345
Яворська К. Ю. Стратегічне маркетингове управління
портфелем бізнесів шляхом формування в його складі
бізнес-напрямів 350

СОДЕРЖАНИЕ

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

Джуха В. М., Рыбкина А. С. Функционирование институтов развития в Российской Федерации на современном этапе.....	8
Вовченко Н. Г., Сульженко В. С. Финансовая стабилизация стран глобальной экономики в условиях долгового кризиса.....	11
Евтишина К. А., Зинченко В. А., Мищенко К. Н., Орлинский С. А., Шеховцов Р. В. Перспективы социально-экономического развития приграничных территорий в рамках международного сотрудничества Еврорегиона «Донбасс».....	16
Мельник Т. Н., Пугачевская Е. С. Нетарифный протекционизм в странах ЕС и Украине.....	20
Пожидаева С. В. Совершенствование управления сельскохозяйственным комплексом Ростовской области в условиях вступления России в ВТО.....	27

МЕХАНИЗМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ

Кужелев М. А., Шакура О. А., Вайсеро А. М. Предпосылки формирования механизма государственного регулирования системы коммерческого страхования.....	32
Манойленко А. В., Строков Е. М. Теоретическое обоснование формирования интеграционных форм взаимодействия предприятий при разработке инновационной политики.....	37
Жиленко С. Н., Ляховец Е. А. Подходы к определению понятия «государственный долг».....	42
Иванова О. Ю., Чечетова-Терашвили Т. М. Оценка результативности дерегуляционных процессов в Украине.....	47
Клименко Е. Н., Мащенко М. А. Распространение корпоративной ответственности в Украине как воплощение стратегии партнерства предпринимательства, власти и общества.....	51

ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ

Гончарова С. Ю., Гончаров А. Б. Стратегическое управление инновациями фармацевтических предприятий.....	56
Калашник Т. Е., Лесная И. Ф. Проблемы инновационно-инвестиционного развития Украины в современных условиях.....	60
Григоренко О. В. К вопросу развития национальной инновационной системы России.....	65

ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ

Хмелёв А. Г. Эволюционные методы формирования нейросетевых моделей сложных экономических систем.....	69
Глинская О. Н., Пархоменко С. А., Хмелёва А. В. Нейросетевое моделирование процессов бюджетирования и использования трудовых ресурсов на предприятиях угледобывающей отрасли.....	73
Дружинина В. В. Перспективный анализ текущего спроса местного рынка труда.....	77
Жук Н. А., Здрок В. В. Моделирование динамики основных показателей экономической деятельности домохозяйств Украины.....	82
Глотов Е. А., Череватенко В. А. Определение факторов влияния на стоимость ценных бумаг с фиксированным купоном.....	92

Ищенко Н. И. Разработка экономико-математических моделей оптимизации расходов в условиях горно-обогатительных комбинатов.....	98
Иванов В. Н. Модель оценки операционного риска, связанная с рабочим днем персонала банка.....	102
Ильченко К. А. Моделирование стратегии кредитной и депозитной деятельности коммерческого банка.....	109
Никитенко А. К. Разработка модели добычи знаний для прогнозирования финансовых рынков с выделением типовых тенденций из временного ряда.....	114

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ЭКОНОМИКЕ

Проскурня М. Г. Воздействие качества обслуживания информационно-коммуникационных предприятий на производительность их деятельности.....	118
---	-----

ЭКОНОМИКА ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Кузьминчук Н. В., Андреева Е. А. Качественный анализ реализации организационно-управленческого потенциала и конкурентостойчивости предприятий машиностроения.....	126
Попова В. Д. Анализ логистических затрат полупроводниковой отрасли Украины.....	133

ЭКОНОМИКА СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И АПК

Усенко А. Н. Состояние технологического развития производства растениеводческой продукции сельскими территориальными экономическими системами.....	137
--	-----

ЭКОНОМИКА ТРАНСПОРТА И СВЯЗИ

Логутова Т. Г., Демьянченко А. Г. Формирование критериев оценки инфраструктурных проектов развития морских портов.....	143
--	-----

ЭКОНОМИКА ТОРГОВЛИ И УСЛУГ

Малинка О. Я., Устенко А. А., Гевка Н. И. Особенности исследования поведения потребителей на рынке заведений питания студентов.....	148
Кравченко Е. С., Брагина О. С. Место бюджетного управления в общей системе управления торговым предприятием.....	154
Коржилов А. И. Особенности инфраструктурного обеспечения отрасли туризма в Харьковском регионе.....	159

ЭКОНОМИКА ТРУДА И СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА

Большинская И. С. О некоторых проблемах высшего образования и роли крупных городов.....	164
Охота В. И. Современные проблемы управления трудовым потенциалом отечественных ТНК.....	168
Свечкина А. А., Сподарева Е. Г. Развитие медицинского страхования в Украине: системный подход.....	173
Мамонова А. В., Канцур И. Г. Моделирование приоритетов финансового обеспечения социальной сферы.....	179
Надтока Т. Б., Виноградов А. Г. Многомерное оценивание уровня социально-экономического развития предприятия.....	184
Сериков А. В., Атрепьева А. Т., Боженко А. Н., Маренич Ю. В., Рябуха Ю. А., Сергеев С. С. Организационная	

культура как доминанта в жизнедеятельности предприятия: системный подход	192
---	-----

ЭКОНОМИКА ПРЕДПРИЯТИЯ

Брагинец А. Н. Система обратной связи на предприятии: процессы и их критичность	198
Жежуха В. И. Методологические основы по формированию системы показателей диагностики инновационной составляющей технологических процессов промышленных предприятий	204
Алешин С. Ю. Управление инновационным развитием предприятия на основе контроллинга: теоретический аспект	208
Биленская Я. Р. Использование сбалансированной системы показателей для оценки потенциала инновационного развития производственно-хозяйственного объединения	216
Климчук А. О. Современная парадигма обеспечения конкурентных преимуществ предприятия	221
Пуйда Г. В. Амортизационная политика как ключевой элемент управления техническими ресурсами предприятия	226

ФИНАНСЫ, ДЕНЕЖНЫЙ ОБОРОТ И КРЕДИТ

Дорошенко А. А. Банковский сектор Украины: реалии, тенденции, перспективы	232
Азизова Е. М. Комплексная оценка достаточности ресурсного потенциала банка	236
Бондаренко Е. С. Обоснование научных подходов к определению финансовых потоков	241
Болгар Т. Н. Управление проблемными кредитами отечественных банков в современных условиях хозяйствования	248
Боришкевич Е. В. Золото в современной экономике	256
Паентко Т. В. Реформирование налогообложения доходов и добавленной стоимости в контексте легализации финансовых потоков	262
Пахненко Е. М., Лысенко В. С. Микрострахование как основа для развития добровольного медицинского страхования в Украине	268

Скаска О. И. Усовершенствование системы управления рисками в банках Украины	274
Чмутова И. Н., Максимова М. В. Формирование проектной команды по внедрению финансового контроллинга в банковскую деятельность	280
Шевалдина В. Г. Влияние макроэкономических факторов на формирование депозитов населением Украины	286
Кравченко Н. В. Теоретические и практические проблемы модернизации налоговой системы и расширение доходной базы Государственного бюджета Украины	292
Урусова С. С. Конкурентная среда национального рынка банковских услуг: сущность и подходы к сегментации	296
Кундря-Высоцкая О. П., Колчар Ю. А. Причины и предпосылки обесценивания гудвилла в банковском секторе Украины	302

МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

Брюховецкая Н. Е., Хасанова Е. В. Моделирование инвестиционной привлекательности публичного акционерного общества как основа принятия управленческих решений	307
Дикань В. А., Посохов И. М. Исследование международных стандартов управления рисками	314
Титова Е. В., Баранов В. И. Личность как субъект управленческой деятельности	319
Донец А. С., Филипович Е. В. Концептуальная модель бизнес-ситуации привлечения и воспроизведения временного персонала ивент-службы	324
Шаповал Е. А. Методические основы управления контролем качества продукции	329
Ясенецкий В. С. Особенности функционирования бирж как составляющей рыночной инфраструктуры	333
Цапук Е. Ю. Процедура усовершенствования маркетингового механизма внедрения инновационных разработок	338
Шатилова Е. В. Модель формирования бизнес-портфеля предприятия в контексте обеспечения стратегической гибкости	345
Яворская Е. Ю. Стратегическое маркетинговое управление портфелем бизнесов путем формирования в его составе бизнес-направлений	350

CONTENT

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

- Dzhukha V. M., Rybkina A. S.** Functioning of Development Institutions in the Russian Federation at the Modern Stage 8
- Vovchenko N. G., Sulzhenko V. S.** Financial Stabilisation of Global Economy Countries under Conditions of the Debt Crisis 11
- Evtishina K. A., Zinchenko V. A., Mishenko K. N., Orlynskiy S. A., Shekhovzov R. V.** Prospects of Socio-economic Development of Frontier Territories within the Framework of International Co-operation Donbass Euro Region 16
- Melnyk T. M., Pugachevska K. S.** Non-tariff Protectionism in EU Countries and Ukraine 20
- Pozhidaeva S. V.** Improving Administration of the Agricultural Complex of the Rostov Oblast under Conditions of Joining WTO by Russia 27

MECHANISMS OF REGULATION OF THE ECONOMY

- Kuzhelyev M. O., Shakura O. O., Vaysero L. M.** Prerequisites of Formation of the Mechanism of State Regulation of the System of Commercial Insurance 32
- Manoylenko O. V., Stokov Y. M.** Theoretical Substantiation of Formation of Integration Forms of Interaction of Enterprises when Developing the Innovation Policy 37
- Zhylyenko S. M., Lyakhovets O. O.** Approaches to the «State Debt» Term Definition 42
- Ivanova O. Y., Chechetova-Terashvily T. M.** Assessment of Effectiveness of Deregulation Processes in Ukraine 47
- Klimenko O. M., Maschenko M. A.** Distribution of Corporate Responsibility in Ukraine as Implementation of the Strategy of the Partnership of Entrepreneurship, Power and Society 51

INNOVATIVE PROCESSES

- Honcharova S. Y., Honcharov A. B.** Strategic Management of Innovations at Pharmaceutical Enterprises 56
- Kalashnyk T. Y., Lisna I. F.** Problems of Innovation and Investment Development of Ukraine Today 60
- Grigorenko O. V.** To the Issue of Development of the National Innovation System of Russia 65

ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELING

- Khemelyov O. H.** Evolution Methods of Formation of Neuronet Models of Complex Economic Systems 69
- Hlinska O. M., Parkhomenko S. O., Khmelyova A. V.** Neuronet Modelling of the Processes of Budgeting and Use of Labour Resources at Coal Mining Enterprises 73
- Druzhinina V. V.** Prospective Analysis of the Current Demand of the Local Labour Market 77
- Zhuk M. O., Zdrok V. V.** Modelling Dynamics of Main Indicators of Economic Activity of Households of Ukraine 82
- Hlotov Y. O., Cherevatenko V. A.** Identification of Factors of Influence upon the Cost of Fixed Coupon Securities 92
- Ishchenko M. I.** Development of Economic and Mathematical Models of Optimisation of Expenditures at ore Mining and Processing Enterprises 98
- Ivanov V. M.** Model of Assessment of Operational Risk Linked with a Working Day of Bank Personnel 102

- Ilchenko K. O.** Modelling Strategy of Loan and Deposit Activity of a Commercial Bank 109
- Nykytenko O. K.** Development of a Model of Knowledge Mining for Forecasting Financial Markets with Allocation of Standard Tendencies from the Time Series 114

INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE ECONOMY

- Proskurnya M. H.** Impact of Quality of Servicing Information and Communication Enterprises on Their Productivity 118

INDUSTRIAL ECONOMICS

- Kuzmynchuk N. V., Andreeva Y. L.** Qualitative Analysis of Realisation of the Organisational and Managerial Potential and Competitive Sustainability of Engineering Enterprises 126
- Popova V. D.** Analysis of Logistics Costs of the Ukrainian Semiconductor Industry 133

AGRICULTURAL ECONOMICS AND AGRIBUSINESS

- Usenko L. N.** State of Technological Development of Crop Production by Rural Territorial Economic Systems 137

ECONOMICS OF TRANSPORT AND COMMUNICATIONS

- Logutova T. G., Demyanchenko A. G.** Formation of Criteria of Assessment of Infrastructure Projects of Sea Ports Development 143

ECONOMICS OF TRADE AND SERVICES

- Malinka O. Y., Ustenko A. O., Hevka N. I.** Specific Features of the Study of Consumer Behaviour in the Students Catering Market 148
- Kravchenko O. S., Brahina O. S.** Place of Budget Management in the General System of Trade Enterprise Management 154
- Korzhylov L. I.** Specific Features of Infrastructure Provision of Tourism in the Kharkiv Region 159

LABOUR ECONOMICS AND SOCIAL POLICY

- Bolshynska I. S.** On Some Aspects of Higher Education and Role of Large Cities 164
- Ohota V. I.** Modern Problems of Managing Labour Potential of Domestic Trans-national Companies (TNC) 168
- Svechkin A. L., Spodareva O. H.** Development of Medical Insurance in Ukraine: System Approach 173
- Mamonova H. V., Kantsur I. H.** Modelling Priorities of Financial Provision of the Social Sphere 179
- Nadtoka T. B., Vinogradov A. G.** Multi-dimensional Assessment of the Level of Enterprise Socio-economic Development 184
- Serikov A. V., Atrepyeva A. T., Bozhenko A. M., Marenych Y. V., Ryabuha Y. O., Serheyev S. S.** Organisational Culture as a Dominant in Enterprise Activity: System Approach 192

ECONOMICS OF ENTERPRISE

- Braginets A. N.** Feedback System at an Enterprise: Processes and their Criticality 198

Zhezhuha V. Y. Methodological Grounds of Formation of the Scorecard of Diagnostics of the Innovation Component of Technological Processes of Industrial Enterprises	204
Alyoshyn S. Y. Managing Enterprise Innovation Development on the Basis of Controlling: Theoretical Aspect	208
Bilenska Y. R. Use of a Balances Scorecard for Assessing Potential of Innovation Development of a Production Economic Association.....	216
Klymchuk A. O. Modern Paradigm of Ensuring Competitive Advantages of an Enterprise	221
Puyda H. V. Depreciation Policy as a Key Element of Enterprise Technical Resources Management	226

FINANCE, MONEY CIRCULATION AND CREDIT

Doroshenko H. O. Banking Sector of Ukraine: Realities, Tendencies, Prospects.....	232
Azizova K. M. Complex Assessment of Sufficiency of the Bank Resource Potential.....	236
Bondarenko O. S. Justification of Scientific Approaches to Identification of Financial Flows	241
Bolhar T. M. Managing Bad Loans of Domestic Banks under Modern Economic Conditions	248
Boryshkevych O. V. Gold in Modern Economy.....	256
Paientko T. V. Reformation of Taxation of Income and Added Value in the Context of Legalisation of Financial Flows.....	262
Pahnenko O. M., Lysenko V. S. Micro-insurance as the Basis for Development of Voluntary Medical Insurance in Ukraine	268
Skasko O. I. Improving the System of Risk Management in Ukrainian Banks	274
Chmutova I. M., Maksimova M. V. Formation of the Project Team on Introduction of Financial Controlling into Banking Activity	280

Shevaldina V. H. Impact of Macro-economic Factors on Deposit Formation by Ukrainian Population	286
Kravchenko M. V. Theoretical and Practical Problems of Modernisation of the Taxation System and Expansion of the Income Base of the State Budget of Ukraine.....	292
Urusova S. S. Competitive Environment of the National Market of Banking Services: Essence and Approaches to Segmentation	296
Kundrya-Vysotska O. P., Kolchar Y. O. Reasons and Prerequisites of Goodwill Devaluation in the Ukrainian Banking Sector.....	302

MANAGEMENT AND MARKETING

Brukhovetskaya N. E., Khasanova O. V. Modelling Investment Attractiveness of a Public Joint Stock Company as the Basis of Managerial Decision Making.....	307
Dykan V. L., Posokhov I. M. Study of International Standards of Risk Management.....	314
Tytova K. V., Baranov V. I. Personality as a Subject of Managerial Activity.....	319
Donets O. S., Filipovych K. V. Conceptual Model of Business Situation of Attraction and Reproduction of Temporary Personnel of the Event Service	324
Shapoval O. A. Methodical Grounds of Managing the Product Quality Control.....	329
Yasenetskyi V. S. Specific Features of Functioning of Exchanges as Components of the Market Infrastructure ..	333
Tsapuk O. Y. Procedure of Improvement of the Marketing Mechanism of Introduction of Innovation Developments	338
Shatilova O. V. Model of Formation of the Enterprise Business Portfolio in the Context of Ensuring Strategic Flexibility.....	345
Yavorska K. Y. Strategic Marketing Business Portfolio Management through Formation of Business Areas in it	350

FUNCTIONING OF DEVELOPMENT INSTITUTIONS IN THE RUSSIAN FEDERATION AT THE MODERN STAGE

© 2014 DZHUKHA V. M., RYBKINA A. S.

UDC 330.341+338.2 (47)

Dzhukha V. M., Rybkina A. S. Functioning of development institutions in the Russian Federation at the modern stage

This paper is concerned with functioning of development institutions in the Russian Federation, the government of which has set a target to support innovation development and economic modernization. To solve this problem a system of development institutions is implemented in economics of Russia. In the present study is analyzed the mechanism of development institution's implementation and discussed some challenge of it, particularly, system imbalances in functioning of institutes of development. The results of this study prove necessity of effective institution building to support companies and new and innovative projects in various stages of the innovation cycle.

Key words: development institutions, economic development, governmental policy, innovations, the innovation cycle.

Fig.: 2. **Bibl.:** 9.

Dzhukha Vladimir M. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department, Department of Economics and Business, Rostov State Economic University (ul. B. Sadovaya, 69, Rostov-na-Donu, 344002, Russia)

E-mail: dvm58@yandex.ru

Rybkina Anastasia S. – Postgraduate Student, Department of Economics and Business, Rostov State Economic University (ul. B. Sadovaya, 69, Rostov-na-Donu, 344002, Russia)

E-mail: anastasia-rybkina89@yandex.ru

УДК 330.341+338.2 (47)

Джука В. М., Рыбкина А. С. Функционирование институтов развития в Российской Федерации на современном этапе

В данной статье затронута тема функционирования институтов развития в Российской Федерации, Правительство которой поставило своей целью поддержать инновационное развитие и модернизацию экономики. Для решения данной проблемы в экономике России внедрена система институтов развития. В настоящем исследовании проанализирован механизм внедрения данных институтов развития и рассмотрены вызовы, связанные с этим, в частности, несбалансированность в функционировании институтов развития. В результате данного исследования доказана необходимость эффективного построения системы институтов для поддержания компаний и новых, инновационных проектов на различных стадиях инновационного цикла.

Ключевые слова: институты развития, экономическое развитие, государственная политика, инновации, инновационный цикл.

Рис.: 2. **Библ.:** 9.

Джука Владимир Михайлович – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономики и предпринимательства, Ростовский государственный экономический университет (ул. Б. Садовая, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Россия)

E-mail: dvm58@yandex.ru

Рыбкина Анастасия Сергеевна – аспирантка, кафедра экономики и предпринимательства, Ростовский государственный экономический университет (ул. Б. Садовая, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Россия)

E-mail: anastasia-rybkina89@yandex.ru

УДК 330.341+338.2 (47)

Джука В. М., Рыбкина А. С. Функціонування інститутів розвитку в Російській Федерації на сучасному етапі

У даній статті порушено тему функціонування інститутів розвитку в Російській Федерації, уряд якої взяв за мету підтримати інноваційний розвиток і модернізацію економіки. Для вирішення даної проблеми в економіці Росії впроваджено систему інститутів розвитку. У цьому дослідженні проаналізовано механізм впровадження даних інститутів розвитку і розглянуто виклики, пов'язані з цим, зокрема, незбалансованість у функціонуванні інститутів розвитку. У результаті даного дослідження доведено необхідність ефективної побудови системи інститутів для підтримки компаній і нових, інноваційних проектів на різних стадіях інноваційного циклу.

Ключові слова: інститути розвитку, економічний розвиток, державна політика, інновації, інноваційний цикл.

Рис.: 2. **Бібл.:** 9.

Джука Володимир Михайлович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри, кафедра економіки і підприємництва, Ростовський державний економічний університет (вул. В. Садова, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Росія)

E-mail: dvm58@yandex.ru

Рыбкина Анастасія Сергіївна – аспірантка, кафедра економіки і підприємництва, Ростовський державний економічний університет (вул. В. Садова, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Росія)

E-mail: anastasia-rybkina89@yandex.ru

The modern stage of economic development of Russia characterizes with strengthening attention on problems of innovative activity in all branches and spheres of economy. Owing to exhaustion of model of catching up development Russia faced ambitious problem of transition trajectory of system modernization and innovative development. Such transition of Russia to the innovation way of development is one of the most important priorities for governmental policy and mechanism of this implementation is a system of development institutions. The last decade of Russian economic development has well demonstrated that the long-term determinant of economic growth is not simple capital investment, but the growth and application of knowledge. From 2000 until

2011 Gross domestic product growth rate in Russia averaged 5.3 percent reaching an all time high of 10.0 percent in 2000 and a record low of -7.8 Percent in 2009 (fig.1).

Leaning on the different characteristics of innovation in the literature, innovation can be defined as a matter of combining the processes of knowledge generation and exploitation in order to develop new commercial applications of economic value. More concretely it might be defined as new products, new methods of production, new sources of supply, the exploitation of new markets and new ways to organize business. The problems of institutional context of innovative activity is most consistently developed in D. Nort's work «Institutions, Institutional Change and Economic Performance» (Cambridge University

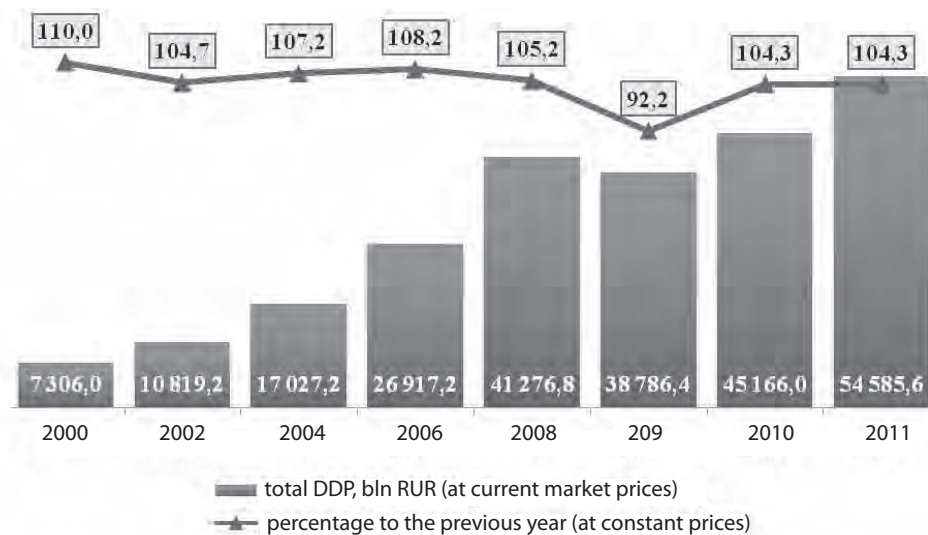

Figure 1. Volume and dynamic of Russia Gross domestic product in 2000 – 2011 years [1]

Press, 1990). Specific feature of its analysis is paying a special attention to interaction of institutional structures and technologies, their common role in economic and social development.

The interconnectedness between different types of institutions is a very important aspect of institutional analysis. Different types of institutions are seen in a combined form. Similarly, the institutions at the various territorial levels, such as regional, national and global, should also be interconnected and experienced in a combined manner. The varieties of capitalism approach analyzes how certain historical processes in different countries have led to the establishment of liberal or coordinated market economies. Differences between the two are based on the characteristics of the labor market, financial, educational, and social welfare institutions. In other words, the focus of analysis is on the availability, competence, and regulation of labor, tax policies and funding possibilities as well as existing historical traditions of education in certain countries. The main criticism of this branch of literature is that it does not take into account the differences between countries with the same type of capitalism and neglects the variety within a single country. It mainly focuses on macro institutional structures at the national level. Yet, certain collaboration patterns between the organizations, implementation of regional innovation policies, and organizational practices of research activities are also part of the institutional framework of a certain geographical area.

The term «institution» means rules and norms (both formal and informal) facilitating interactions between people (the institution of market, the institution of property rights etc.) or the organizations providing the framework for interactions between people. At the same time the term «development institution» means organization (financial and nonfinancial) created by the Government or with the participation of the Government as part of an overall strategy to develop and promote specific strategic sectors, infrastructure development, shipping and capital-intensive and high-technology industries for the social and economic development of the country. Therefore the present paper is focused on development institution.

As noted above in economic practice traditionally identifies two types of development institutions – financial and nonfinancial:

1. Financial (provide co-financing to the projects necessary for national economy): development banks, development agency, export-import banks, export and insurance agencies,

debt agency, financial corporations, investment funds, venture funds, sovereign funds etc.

2. Nonfinancial (do not provide direct financing to business, but they develop the infrastructure necessary for it, – the material one as well as the financial, informational and consulting infrastructure): special economic zones, science and technology parks, scientific-innovation centers, scientific funds, industrial unions, educational and think tanks, trade associations etc.

At the moment there are a great number of development institutions of various kinds in Russian Federation. Some of them already have a certain experience of functioning while others have been created recently and are only beginning to work. First and foremost the main purpose of institution building is correcting market failures in a concrete sphere, reducing the risks of private investors and overcoming various barriers. Among the major institutions of the Russian Federation the largest is the following:

The Foundation for Assistance to Small Innovative Enterprises (FASIE, founded in 1994) [2]. The Foundation's mission is to support companies with seed capital for transforming their ideas into industrial prototypes and then into commercial product.

The Russian Foundation for Technological Development (RFTD, founded in 1991) [3]. Established with a view to create favorable conditions for keeping and developing of Russian scientific and technical potential.

The Russian Venture Capital Association (RVCA, founded in 1997) [4]. The RVCA activities is aimed at promotion of the Russian private equity and venture capital market formation, the innovative activity intensification, and the competitive growth of real economy sector of Russia increase.

Russian Venture Company (RVC, founded in 2006) [5]. The mission of RVC is to ensure faster development of an efficient and globally competitive innovative system through creating a self-sustained VC industry in synergy with other development institutions, engaging private venture capital, nurturing innovative entrepreneurship and technology business expertise, and mobilizing Russian human resources.

Skolkovo Foundation (founded in 2010) [6]. The Skolkovo Foundation and its partners transform the infrastructure, resources and other possibilities of the Skolkovo Innovation

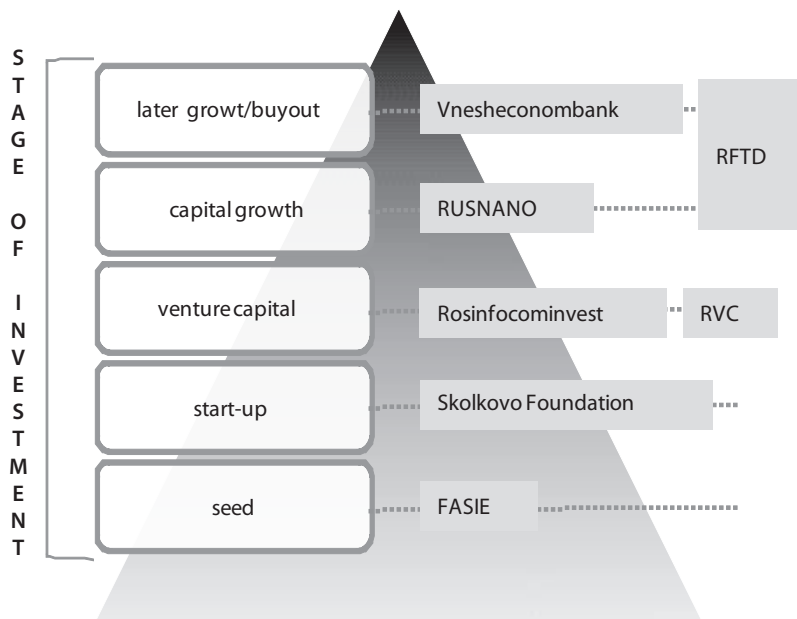
Centre, into effective services for companies that are project participants. The strategic goal of the Skolkovo Innovation Centre is to concentrate international intellectual capital, thereby stimulating the development of break-through projects and technologies.

Open Joint Stock Company «Rosinfocominvest» (founded in 2007) [7]. It is the first sectorial investment fund in the sphere of information technologies. Investment capital is formed from the federal budget resources and private investments on parity base.

RUSNANO Corporation (founded in 2007) [8]. RUSNANO is state instruments dedicated and empowered to fostering the growth of the nanotechnology industry in Russia. RUSNANO carries out its charge through commercial mechanisms, by co-investing in nanotechnology projects with substantial economic potential.

Vnesheconombank (founded in 2007) [9]. Vnesheconombank is a state corporation performing functions of the Bank for Development. It operates to diversify the Russian economy, boost its competitive edge and encourage the inflow of investments. Vnesheconombank funds major investment projects aimed at removing economic growth infrastructure restrictions.

Many of them possess considerable capital amounting to billions of dollars. They operate in diverse spheres and support projects in various stages of the innovation cycle, – this institutional environment called «innovation lift», according to which specialized development institutions interact with each other to encourage funding of innovative projects (fig. 2).

Figure 2. The concept of «innovation lift» in Russian Federation

The institutional framework of innovation systems is a complex framework of contradictory and harmonious relations between different types of institutions at different territorial levels. Furthermore, since innovation processes stretch over time, the institutional framework influencing it is also dynamic. Institutions that are crucial enablers at the initial stages of innovation might lose their impact at later stages, while other enabling or hindering factors become more important. Therefore, the institutional framework of innovation systems should not be described as one solid entity, but in relation to concrete innovation processes, taking time and space dimensions into account.

The development institutions may work in quite various forms and ways. In this case to stress the following trends of improvement of development institutes system:

1. Total high dynamics of changes and increased efforts on the completion of development institutions.
2. Integration of Russian institutions into the global innovation system.
3. Increased interaction of development institutions to support innovation.

The number of institutions has been developing rapidly in Russia during the last 10 years, and Russian Government has faced following problems:

1. The output of some of the institutions outside the market failure, a gradual «drift» in less risky areas, focus on obtaining additional public resources, the division of responsibility for decisions with the State.
2. Low level (or absence) of private capital in the development institutions, the risk of crowding out of private funds, «cross-investment» of different institutions.
3. System imbalances in functioning of institutes of development:
  - ✦ «vertically» imbalance is insufficient balance support at different stages of innovation;
  - ✦ «horizontally» imbalance associated with the thematic focus of development institutes and characteristics of prioritizing their activities;
  - ✦ institutional imbalances, that is based on the terms of the regulatory support framework and a set of used tools of development institutions.

As noted by Maskell and Malmberg, measuring institutions by their outcomes may lead to circular reasoning: the cities, regions or nations that do well are those that are equipped with the appropriate institutional structure, while appropriate institutional structure is found in the territories that perform well. Territories that perform well have a well-functioning institutional framework that supports needed activities. However, a lack of activities does not necessary mean lack of institutions. A lack of activities might be caused by a lack of resources rather than a lack of institutions.

The international experience shows us that the solution to these problems lies in the expansion of the «circle» of the supported projects and pre-seed stage. Increased grant support in the early stages, support for research universities to create special seed fund. Russia is still at the beginning stage of generating a knowledge-based economy.

Thereby there is a necessity to improve the environment for the development of new and innovative projects and companies: increase funding for research and development, involvement of students in the commercialization of research and development, support for the integration of established small innovative firms in global value chains. Institutional diversity also matters when creating different innovation policies. The institutional framework for innovation activities consists of regional, national and global institutions, which can be harmonious or contradictory. When implementing innovation programs, policy makers should take into account those institutions that are in line as well as those that contradict policy goals.

To draw the conclusion, one can say that to generate elements of innovative economy, to «compress» time frameworks of evolutionary transition to economy based on knowledge, there is a necessity to lead monitoring and evaluation of qualitative, indirect effects of institutions activities, the organization of regular independent expertise. ■

REFERENCES

1. The Ministry of Economic Development of the Russian Federation [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.economy.gov.ru/minec/activity/sections/macro/monitoring/>
2. The Foundation for Assistance to Small Innovative Enterprises [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.fasie.ru/o-fonde>

3. The Russian Foundation for Technological Development [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.rftr.ru/>
4. The Russian Venture Capital Association [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.rvca.ru/eng/about/>
5. Russian Venture Company [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.rusventure.ru/en/company/brief/>
6. Skolkovo Foundation [Electronic resource]. – Access mode : http://www.sk.ru/Model.aspx?sc_Lang=en
7. Open Joint Stock Company «Rosinfocominvest» [Electronic resource]. – Access mode : <http://eng.rosinfocominvest.ru/>
8. RUSNANO Corporation [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.rusnano.com/about>
9. Vnesheconombank [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.vneb.ru/en/strategy/>

УДК 336.1

ФИНАНСОВАЯ СТАБИЛИЗАЦИЯ СТРАН ГЛОБАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ ДОЛГОВОГО КРИЗИСА

© 2014 **ВОВЧЕНКО Н. Г., СУЛЬЖЕНКО В. С.**

УДК 336.1

Вовченко Н. Г., Сульженко В. С. Финансовая стабилизация стран глобальной экономики в условиях долгового кризиса

Европейский кризис тормозит глобальное восстановление экономики, рост восстановления замедлился. Все это требует наднациональных решений: создания регулятивных структур и новых финансовых инструментов в целях сохранения стабильного мирового финансового порядка. Методы количественного ослабления (QE), проводимые американской Федеральной Резервной системой и Банком Англии, стремятся стимулировать деятельность частного сектора через понижение стоимости кредита, генерацию положительных эффектов благосостояния и подъем доходов по инвестициям. Покупки актива эффективно перемещают опасные финансовые активы от частного сектора на баланс центрального банка или специального фонда QE в обмен на безрисковые резервы центрального банка. Таким образом, оба типа мер осуществляются за счет рисков, накапливающихся на балансах центральных банков и таким образом, косвенно, на балансе государственного управления. Обмен информацией между соответствующими агентствами, включая офис управления долгом, предприятия государственного сектора, управляющие активами, и центральный банк, важны для эффективного управления всеми государственными активами и обязательствами. Надлежащая оценка финансовых позиций требует всесторонней и прозрачной отчетности по всем государственным обязательствам и активам. Кроме того, финансовая прозрачность способствует консолидации.

Ключевые слова: европейский кризис, финансовая политика, финансовая неустойчивость, меры финансовой поддержки, финансовые активы, наднациональные структуры.

Библ.: 5.

Вовченко Наталья Геннадьевна – доктор экономических наук, профессор, кафедра финансов, Ростовский государственный экономический университет (ул. Б. Садовая, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Россия)

E-mail: vovchenko@rambler.ru

Сульженко Виктория Сергеевна – аспирантка, кафедра финансов, Ростовский государственный экономический университет (ул. Б. Садовая, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Россия)

УДК 336.1

UDC 336.1

Вовченко Н. Г., Сульженко В. С. Фінансова стабілізація країн глобальної економіки в умовах боргової кризи

Європейська криза гальмує глобальне відновлення економіки, зростання відновлення сповільнився. Усе це вимагає наднаціональних рішень: створення регулятивних структур і нових фінансових інструментів з метою збереження стабільного світового фінансового порядку. Методи кількісного ослаблення (QE), проведені американською Федеральною Резервною системою й Банком Англії, прагнуть стимулювати діяльність приватного сектора через зниження вартості кредиту, генерацію позитивних ефектів добробуту та підйом доходів по інвестиціях. Покупки активу ефективно переміщують небезпечні фінансові активи від приватного сектора на баланс центрального банку або спеціального фонду QE в обмін на безризикові резерви центрального банку. Таким чином, обидва типи мер здійснюються за рахунок ризиків, що накопичуються на балансах центральних банків і таким чином, побічно, на балансі державного керування. Обмін інформацією між відповідними агентствами, включаючи офіс керування боргом, підприємства державного сектора, керуючі активами, і центральный банк, важливі для ефективного управління всіма державними активами та зобов'язаннями. Належна оцінка фінансових позицій вимагає всебічної й прозорої звітності по всіх державних зобов'язаннях й активах. Крім того, фінансова прозорість сприяє консолідації.

Ключові слова: європейська криза, фінансова політика, фінансова нестійкість, заходи фінансової підтримки, фінансові активи, наднаціональні структури.

Бібл.: 5.

Вовченко Наталія Геннадіївна – доктор економічних наук, професор, кафедра фінансів, Ростовський державний економічний університет (вул. В. Садова, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Росія)

E-mail: vovchenko@rambler.ru

Сульженко Вікторія Сергіївна – аспірант, кафедра фінансів, Ростовський державний економічний університет (вул. В. Садова, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Росія)

Vovchenko N. G., Sulzhenko V. S. Financial Stabilisation of Global Economy Countries under Conditions of the Debt Crisis

European crisis hinders global restoration of economy, the growth of restoration slows down. All these require supranational solutions: creation of regulation structures and new financial instruments in order to preserve stable world financial order. Methods of quantitative easing (QE), carried out by the American Federal Reserve System and Bank of England, aim at stimulation of private sector activity through reduction of loan cost, generation of positive effects of well-being and increase of investment income. Purchase of assets efficiently move dangerous financial assets from private sector to the balance of the central bank or special QE fund in exchange to risk free reserves of the central bank. Thus, both types of measures are performed by means of risks, accumulating on balances of central banks and indirectly on the balance of state administration. Exchange of information between relevant agencies, including debt administration office, state enterprises that administer assets and central bank, is important for efficient administration of all state assets and liabilities. Proper assessment of financial positions requires all-sided and transparent reporting of all state liabilities and assets. Besides, financial transparency facilitates consolidation.

Key words: European crisis, financial policy, financial instability, measures of financial support, financial assets, supranational structures.

Bibl.: 5.

Vovchenko Natalia G. – Doctor of Science (Economics), Professor, Department of Finance, Rostov State Economic University (ul. B. Sadovaya, 69, Rostov-na-Donu, 344002, Russia)

E-mail: vovchenko@rambler.ru

Sulzhenko Victoria S. – Postgraduate Student, Department of Finance, Rostov State Economic University (ul. B. Sadovaya, 69, Rostov-na-Donu, 344002, Russia)

To draw the conclusion, one can say that to generate elements of innovative economy, to «compress» time frameworks of evolutionary transition to economy based on knowledge, there is a necessity to lead monitoring and evaluation of qualitative, indirect effects of institutions activities, the organization of regular independent expertise. ■

REFERENCES

1. The Ministry of Economic Development of the Russian Federation [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.economy.gov.ru/minec/activity/sections/macro/monitoring/>
2. The Foundation for Assistance to Small Innovative Enterprises [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.fasie.ru/o-fonde>

3. The Russian Foundation for Technological Development [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.rftr.ru/>
4. The Russian Venture Capital Association [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.rvca.ru/eng/about/>
5. Russian Venture Company [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.rusventure.ru/en/company/brief/>
6. Skolkovo Foundation [Electronic resource]. – Access mode : http://www.sk.ru/Model.aspx?sc_Lang=en
7. Open Joint Stock Company «Rosinfocominvest» [Electronic resource]. – Access mode : <http://eng.rosinfocominvest.ru/>
8. RUSNANO Corporation [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.rusnano.com/about>
9. Vnesheconombank [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.vneb.ru/en/strategy/>

УДК 336.1

ФИНАНСОВАЯ СТАБИЛИЗАЦИЯ СТРАН ГЛОБАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ ДОЛГОВОГО КРИЗИСА

© 2014 **ВОВЧЕНКО Н. Г., СУЛЬЖЕНКО В. С.**

УДК 336.1

Вовченко Н. Г., Сульженко В. С. Финансовая стабилизация стран глобальной экономики в условиях долгового кризиса

Европейский кризис тормозит глобальное восстановление экономики, рост восстановления замедлился. Все это требует наднациональных решений: создания регулятивных структур и новых финансовых инструментов в целях сохранения стабильного мирового финансового порядка. Методы количественного ослабления (QE), проводимые американской Федеральной Резервной системой и Банком Англии, стремятся стимулировать деятельность частного сектора через понижение стоимости кредита, генерацию положительных эффектов благосостояния и подъем доходов по инвестициям. Покупки актива эффективно перемещают опасные финансовые активы от частного сектора на баланс центрального банка или специального фонда QE в обмен на безрисковые резервы центрального банка. Таким образом, оба типа мер осуществляются за счет рисков, накапливающихся на балансах центральных банков и таким образом, косвенно, на балансе государственного управления. Обмен информацией между соответствующими агентствами, включая офис управления долгом, предприятия государственного сектора, управляющие активами, и центральный банк, важны для эффективного управления всеми государственными активами и обязательствами. Надлежащая оценка финансовых позиций требует всесторонней и прозрачной отчетности по всем государственным обязательствам и активам. Кроме того, финансовая прозрачность способствует консолидации.

Ключевые слова: европейский кризис, финансовая политика, финансовая неустойчивость, меры финансовой поддержки, финансовые активы, наднациональные структуры.

Библ.: 5.

Вовченко Наталья Геннадьевна – доктор экономических наук, профессор, кафедра финансов, Ростовский государственный экономический университет (ул. Б. Садовая, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Россия)

E-mail: vovchenko@rambler.ru

Сульженко Виктория Сергеевна – аспирантка, кафедра финансов, Ростовский государственный экономический университет (ул. Б. Садовая, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Россия)

УДК 336.1

UDC 336.1

Вовченко Н. Г., Сульженко В. С. Фінансова стабілізація країн глобальної економіки в умовах боргової кризи

Європейська криза гальмує глобальне відновлення економіки, зростання відновлення сповільнився. Усе це вимагає наднаціональних рішень: створення регулятивних структур і нових фінансових інструментів з метою збереження стабільного світового фінансового порядку. Методи кількісного ослаблення (QE), проведені американською Федеральною Резервною системою й Банком Англії, прагнуть стимулювати діяльність приватного сектора через зниження вартості кредиту, генерацію позитивних ефектів добробуту та підйом доходів по інвестиціях. Покупки активу ефективно переміщують небезпечні фінансові активи від приватного сектора на баланс центрального банку або спеціального фонду QE в обмін на безризикові резерви центрального банку. Таким чином, обидва типи мер здійснюються за рахунок ризиків, що накопичуються на балансах центральних банків і таким чином, побічно, на балансі державного керування. Обмін інформацією між відповідними агентствами, включаючи офіс керування боргом, підприємства державного сектора, керуючі активами, і центральный банк, важливі для ефективного управління всіма державними активами та зобов'язаннями. Належна оцінка фінансових позицій вимагає всебічної й прозорої звітності по всіх державних зобов'язаннях й активах. Крім того, фінансова прозорість сприяє консолідації.

Ключові слова: європейська криза, фінансова політика, фінансова нестійкість, заходи фінансової підтримки, фінансові активи, наднаціональні структури.

Библ.: 5.

Вовченко Наталья Геннадьевна – доктор економічних наук, професор, кафедра фінансів, Ростовський державний економічний університет (вул. В. Садова, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Росія)

E-mail: vovchenko@rambler.ru

Сульженко Вікторія Сергіївна – аспірант, кафедра фінансів, Ростовський державний економічний університет (вул. В. Садова, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Росія)

Vovchenko N. G., Sulzhenko V. S. Financial Stabilisation of Global Economy Countries under Conditions of the Debt Crisis

European crisis hinders global restoration of economy, the growth of restoration slows down. All these require supranational solutions: creation of regulation structures and new financial instruments in order to preserve stable world financial order. Methods of quantitative easing (QE), carried out by the American Federal Reserve System and Bank of England, aim at stimulation of private sector activity through reduction of loan cost, generation of positive effects of well-being and increase of investment income. Purchase of assets efficiently move dangerous financial assets from private sector to the balance of the central bank or special QE fund in exchange to risk free reserves of the central bank. Thus, both types of measures are performed by means of risks, accumulating on balances of central banks and indirectly on the balance of state administration. Exchange of information between relevant agencies, including debt administration office, state enterprises that administer assets and central bank, is important for efficient administration of all state assets and liabilities. Proper assessment of financial positions requires all-sided and transparent reporting of all state liabilities and assets. Besides, financial transparency facilitates consolidation.

Key words: European crisis, financial policy, financial instability, measures of financial support, financial assets, supranational structures.

Bibl.: 5.

Vovchenko Natalia G. – Doctor of Science (Economics), Professor, Department of Finance, Rostov State Economic University (ul. B. Sadovaya, 69, Rostov-na-Donu, 344002, Russia)

E-mail: vovchenko@rambler.ru

Sulzhenko Victoria S. – Postgraduate Student, Department of Finance, Rostov State Economic University (ul. B. Sadovaya, 69, Rostov-na-Donu, 344002, Russia)

Европейский кризис государственной задолженности тормозит глобальное восстановление экономики. Об этом предупредила Организация экономического сотрудничества и развития в начале сентября 2012 г. ОЭСР была особенно обеспокоена тем, что проблемы с государственным долгом в Европе стали существенной угрозой экономическому росту во всем мире.

Рост в развивающихся экономических системах, которые были двигателем глобального восстановления, замедлился. Еврозона не росла вообще в первом квартале 2012 г., поскольку 27 стран Европейского Союза находились на грани спада. Одиннадцать европейских стран уже перенесли снижения в своем валовом внутреннем продукте. Потребовались меры жесткой финансовой политики, также повысился риск Греции выйти из Еврозоны. Государственный долг привлекает большую часть внимания политических и экономических лидеров, так как он способен привести к краху глобального экономического роста.

Вслед за глобальным экономическим кризисом 2008 года Европейский союз боролся с медленным, но непоколебимым кризисом, который подчеркнул недостатки единой валюты евро. Сложная ситуация втянула много стран во вторую рецессию и показала заметные диспропорции между регионами. Поскольку безработица повысилась почти до 25% в Греции и Испании, большая часть континента отступила в рецессию.

В течение первых двух лет кризиса в основном обладали сторонники жесткой финансовой политики во главе с Правительством Германии: обеспокоенным странам дали фонды срочной помощи, чтобы они могли остаться на плаву, но требовали сделать жесткое сокращение расходов. Ключевым изменением в 2012 г. было назначение нового президента Европейского центрального банка. ЕЦБ обрисовывал в общих чертах структуру для неограниченных покупок облигаций пострадавших стран еврозоны, чтобы стабилизировать процентные ставки, угрожающие платежеспособности Испании и Италии, эффективно помещая себя в позицию кредитора последней инстанции, которую долго занимала ФРС. Одновременно, краткосрочные кредиты сопровождались жесткими финансовыми условиями, которые могли привести к потере странами-заемщиками значительной части суверенитета центральной власти. В результате лидеры и в Испании и в Италии отказались принять предложение банка.

Корни кризиса возвращаются ко времени, когда было сильное евро и предельно низкие процентные ставки, которые преобладали в течение большей части предыдущего десятилетия. Греция использовала в своих интересах эти шальные деньги, чтобы привести к повышению заимствования ее правительством, которое накопило долг в \$400 миллиардов.

В начале 2010 г. Европейский союз и Международный валютный фонд соединили серию комплексов мероприятий по выводу Греции из кризиса, выделив 110 млрд евро. В ноябре европейский чиновничий аппарат выделил 85 млрд евро для Ирландии. Надежда была в том, чтобы эта демонстрация финансовой силы завершила рынки о платежеспособности европейских стран.

Но новые кредиты, связанные с мерами жесткой финансовой политики, потребованных от Греции, Ирландии и Португалии, ввели их в рецессию и сделали мало, чтобы упростить их долговое бремя – долговая нагрузка Греции даже увеличилась.

С замедлением роста европейские лидеры все чаще обсуждали создание центральной финансовой власти (с полномочиями в таких областях, как налогообложение, выпуск облигаций и утверждение бюджета), которая могла, в конечном счете, превратить еврозону во что-то напоминающее «Соединенные Штаты Европы».

Лидеры Германии и Франции обещали предпринять конкретные шаги к более близкому политическому и экономическому союзу 17-ти стран, которые используют евро. Они призывали, чтобы каждая страна в еврозоне внесла «золотое правило» в их национальные конституции, чтобы работать в направлении сбалансирования бюджетов и сокращения задолженности. Они также обязывались стремиться к новому налогу на финансовые операции и к регулярным встречам на высшем уровне участников еврозоны. Конечно, проблемы могли быть решены в течение долгого времени только с улучшенной финансовой дисциплиной, конкурентоспособностью и экономическим ростом среди более слабых государств.

В падении 2011 г., как раз когда европейские лидеры изо всех сил пытались придумать новый план выхода из кризисной ситуации для Греции, вырисовывались большие опасения. Процентные ставки взлетели для Италии, третьей по величине экономики континента и возросли для Франции, банки которой держат большие суммы итальянских государственных облигаций и где государственные финансы являются напряженными. Экономика еврозоны находилась на краю второй рецессии.

К началу 2012 г. вернулось ощущение кризиса, поскольку лидеры Франции и Германии угрожали не вводить вторую программу помощи без дальнейших сокращений и обещания структурных экономических изменений.

Предложенный пакет жесткой экономии включал 20% сокращения в базовую выплату для работников в частных компаниях и ослабление защиты работы государственного сектора.

План Европейского Союза роста налогов, сокращения расходов и сокращений заработной платы выдвинул страну в глубокую рецессию; экономика, сокращенная почти на 12% между 2009 и 2011 гг., сжалась на 6% в 2012 г. С безработицей в 21% наблюдаются учащение закрытий компаний, ограниченные кредитные ресурсы и новые сокращения заработной платы, которые далее будут опустошать средний класс.

Министры финансов стран – лидеров ЕС утвердили новое решение выдачи 130 млрд евро Греции при условии, что она предпримет непосредственные шаги по осуществлению структурных изменений, на которые они согласились в результате.

Соглашение включало сокращение процентных ставок по кредитам и получении прибыли Европейскими центральными банками от владения греческими облигациями, что позволило выполнить поручение, установленное Международным валютным фондом относительно того, что долг Греции сводится к 120.5% ВВП к 2020 г.

S.&P. рассматривал оценки кредитоспособности 15 стран Европейского Союза из-за кризиса. В дополнение к Италии и Португалии двум странам – Испании и Кипру – S.& P. сократило их рейтинги на две метки. Рейтинги Австрии, Мальты, Словении и Словакии, вместе с Францией, были снижены к одному уровню. Рейтинги других стран в обзоре – Бельгии, Эстонии, Ирландии и Люксембурга – остались неизменными.

Проблема для Европы состояла в том, чтобы помешать Италии и Испании закончить, как Греция и Португалия, затраты по займам которой повысились настолько высоко в 2012 г., что это говорило о реальной вероятности неплатежа, лишаящего возможности правительства найти покупателей для их долга. С тех пор Греция и Португалия были уверены в финансовой поддержке Европейского Союза и Международного валютного фонда.

В феврале 2012 г. Eurostat, статистическое агентство союза, заявило о том, что коэффициенты долговой нагрузки 17 стран еврозоны в целом повысились до 87.4% ВВП от 83.2% годом ранее. Для всех 27 стран Европейского союза коэффициент долговой нагрузки повысился до 82.2% от 78.5%.

В апреле 2012 г. возросло чувство сопротивления немецкому предписанию о сокращении бюджетов как предписанию для всех. От торговых залов до избирательных участков и на улицах городов по всей Европе все больше говорилось о том, что страны не могут сократить свой путь к финансовому оздоровлению, и что необходим рост.

Европейский банк обрисовывал в общих чертах программу действий.

Программа фокусируется на закупках государственных облигаций со сроками платежа от одного года до трех лет. ЕЦБ не будет устанавливать предел для того, сколько он покупает, и не будет настаивать на статусе главного кредитора, который получает оплату раньше других кредиторов в случае реструктурирования.

Фонд срочной помощи еврозоны, европейский стабилизационный механизм, сделает покупки облигаций на первичном рынке, т. е. непосредственно от правительств. Банк совершит свои покупки на открытом, или вторичном, рынке.

Финансовая неустойчивость была раздута далее мерами по стимулированию и спасательными операциями банка. Всё это вместе привело к увеличению государственной задолженности, общий государственный долг правительств к ВВП поднялся с 80% от ВВП в 2008 г. почти до 100% от ВВП в 2011 г. Для многих стран стабилизация долга, не говоря уже о доведении его до приемлемого уровня, является серьезной проблемой.

Эмпирические оценки, приведенные ОЭСР, подсказывают, что изменения в функционировании экономики произошли вокруг долговых уровней 70 – 80% к ВВП. Влияние процента долга становится более явными, дискреционная фискальная политика становится менее эффективной, и тенденция роста страдает. Следовательно, для стандартной страны, строящей резерв, чтобы избежать превышения уровня 70 – 80% в спаде деловой активности, должна стремиться к 50%-му или еще более низкому уровню долгосрочной задолженности в течение разумного времени.

Консолидация должна снизить совокупный долг к разумному уровню (конкретно, 50% к ВВП), что в долгосрочной перспективе может быть оценено «финансовыми разрывами».

Недавняя работа ОЭСР оценила такие финансовые разрывы на основе долгосрочных проектирований, которые идут до 2050 г. Вычисления дают предположения, что финансовые планы сжатия, предписанные перед весной 2011 г., будут полностью внедрены в 2013 г.

Различие между темпом роста и процентной ставкой является также важным определяющим фактором долгосрочной устойчивости, более высокие процентные ставки на государственный долг относительно темпов роста, под-

разумеет потребность в большей финансовой консолидации. Поскольку моделированные процентные ставки на государственный долг, как предполагается, повысятся на 0,04% для каждого процентного пункта, то долг превысит 75% к ВВП. Вычисления не принимают во внимание, что у инструментов политики, используемых для достижения необходимой консолидации, могут быть побочные эффекты, которые скажутся на экономическом росте.

Финансовые разрывы варьируются по странам, так как проектирования незначительны под давлением расходов, происходящих от пенсий, здравоохранения и других долгосрочных расходов. Например, финансовые разрывы для Ирландии, Японии, Люксембурга, Новой Зеландии, Соединенного Королевства и США превышают 8% к ВВП.

Увеличение в долгах между 2007 и 2012 гг. в основном велось под влиянием финансового и экономического кризиса. Кризис влиял на размер финансовых разрывов. Во многих странах – Корея, Люксембурге и Швейцарии – финансовый разрыв, кажется, не был затронут вообще кризисом и обусловлен прогнозируемыми результатами расходов на здравоохранение, пенсии и долгосрочные расходы на общественные нужды.

Страны, где базовый дефицит повысился больше всего (Новая Зеландия и США), обычно стоят перед большими финансовыми разрывами. В некоторых случаях (например, в Ирландии) результаты развития долга во время кризиса значительно способствовали финансовому разрыву. Много стран, особенно Канада, Германия, Соединенное Королевство и США, получили преимущества от снижений в проценте, выплаченном по государственному долгу. Страны, предпринимающие большую финансовую консолидацию, такие как Греция, Венгрия и Португалия, обычно стоят перед умеренными финансовыми разрывами вследствие предположения, что большие улучшения базовой сбалансированности, достигнутой к 2012 г., сохранятся. Давление расходов в будущем на здравоохранение и долгосрочные расходы на общественные нужды и пенсии составляют значительную часть потребностей финансовой консолидации во всех странах за исключением Швеции. В случае расходов на здравоохранение более высокие уровни расходов необязательны, но его финансирование может создать трудности.

Влияние расходов на пенсии может составить значительную часть финансовых разрывов для многих стран. Финансовые разрывы стран, стоящих перед самыми большими проблемами финансирования пенсий (Люксембург, Бельгия и Нидерланды) подчеркивают, что решать эти проблемы лучше реформой. В Швеции и Польше, однако, поддержание текущей базовой финансовой позиции, связанной с последствиями условно определенной системы пенсионного взноса, означает, что никакого дополнительного или меньшего сжатия не требуется, чтобы достигнуть цели уровня долга в 50% к ВВП в 2050 г.

Конечно, управление государственным долгом и активами может способствовать ограничению будущих рисков для финансовых положений и поддержки финансовых стратегий консолидации.

Во многих странах – членах ОЭСР доля краткосрочного долга всего государственного сектора выросла в начале финансового кризиса, отражая попытки быстро привлечь дополнительные средства по самой низкой стоимо-

сти заимствования, а средний срок погашения постепенно восстанавливается. В то же самое время уровни долга существенно ухудшились в большинстве стран – членов ОЭСР в счет возрастающего дефицита и накопления обязательств по долговому обслуживанию.

С одной стороны, есть стимул эксплуатировать относительно низкие краткосрочные процентные ставки, выпуская краткосрочный долг. С другой стороны, возобновление усиления долговых рисков, связанное с краткосрочным финансированием, могло привести к внезапному ухудшению финансового положения.

Такая стратегия могла бы также зафиксировать долгосрочные процентные ставки, которые все еще очень низки в большинстве стран, за исключением пострадавших от долгового кризиса в Европе. В большинстве стран долгосрочные процентные ставки, вероятно, повысятся в среднесрочной перспективе, как только экономический подъем фирм и денежно-кредитная политика будут двигаться в направлении нейтральной позиции. При нынешнем уровне долга (около 100% от ВВП в среднем в странах ОЭСР) увеличение одного процентного пункта процентных ставок по всей кривой доходности может поднять долг до нескольких процентных пунктов ВВП в течение пяти лет, с большим эффектом для более короткого срока погашения долга.

Выпуск иностранной валюты несколько увеличился по всей зоне ОЭСР в период финансового кризиса, отражая попытки управляющих долгом расширить круг финансовых инвесторов. Тем не менее, доступная информация показывает, что в большинстве стран ОЭСР доля ценных бумаг в иностранной валюте составляет лишь небольшую часть рыночного государственного долга. Однако эффективные обязательства в иностранной валюте вообще выше, что очевидно из статистики, из-за свопов¹ иностранной валюты, которые часто используются, чтобы эксплуатировать дифференциалы процентной ставки между различными валютами.

Доля внутреннего государственного валютного долга держателей-нерезидентов намного больше, чем доля иностранной валюты, выраженной ценными бумагами. Таким образом, для более крупных стран – членов ОЭСР выпуск иностранной валюты не кажется крайне важным для привлечения нерезидентных финансовых инвесторов, но риск обменного курса является важным фактором в определении спроса на облигации, как показывает заметный разрыв между нерезидентными вкладами (авуарами) для стран в пределах и за пределами еврозоны. В связи с уровнями долга, достигшими беспрецедентных отметок, большие заимствования облигаций нерезидентами укрепляют потребность иметь правдоподобные среднесрочные финансовые программы, чтобы снизить риск, так как нежизнеспособные финансовые положения вызывают резкие сокращения иностранного спроса на внутренние государственные облигации.

В связи с увеличением долга есть искушение уменьшить его через инфляцию. Например, на уровне валового долга 100% к ВВП, ежегодный долговой оборот 20% и

¹ Соглашение об обмене активов или обязательств на аналогичные активы или обязательства с целью продления или сокращения сроков погашения либо с целью повышения или снижения процентной ставки с тем, чтобы максимально увеличить доходы или минимизировать издержки финансирования.

предположения о росте и процентных ставках, которые соответствуют спроектированным особенностям многих стран – членов ОЭСР, постоянное увеличение инфляции на 1 процентный пункт, который был немедленно и полностью переведен на номинальные процентные ставки, понизило бы долговое отношение после десяти лет приблизительно на 6 процентных пунктов. Однако макроэкономические издержки инфляции, вероятно, перевесили бы потенциальные финансовые выгоды и конфликт с политикой, которая стремится повысить доверие на рынке. Кроме того, постоянные инфляционные ожидания, вне их воздействия на инвестиции и рост, понижают, при прочих равных условиях, полные затраты на обслуживание долга.

Поставка государственных облигаций, как другой способ урегулирования задолженности, на рынок капитала важна в нескольких отношениях: 1) ликвидные рынки для государственных ценных бумаг необходимы для сдерживания или снижения премий за ликвидность, требуемых финансовыми инвесторами и, таким образом, затратами на обслуживание долга; 2) государственные ценные бумаги выступают в качестве «безрисковых» отметок для оценки кредита частного сектора и производных ценных бумаг; 3) государственные ценные бумаги выступают в качестве регулятивного капитала для банков и пенсионных фондов; 4) кроме их регулирующей функции, они являются привлекательными инвестиционными инструментами для финансовых учреждений, особенно пенсионных фондов, с долгосрочными договорными обязательствами по отношению к своим клиентам.

Финансовые и нематериальные активы, вместе с обязательствами, влияют на затраты, доходы и риски баланса государственного сектора. Почти для всех долгов стран ОЭСР валовой превышает финансовые активы с большим отрывом. Среди стран G10 (члены Международного валютного фонда, принявшие на себя обязательство по Общему положению о заимствовании) акции и другие ценные бумаги составляют приблизительно 40% полных финансовых активов в среднем.

ОЭСР также предлагает создавать дополнительные резервы. До некоторой степени можно использовать активы, чтобы застраховать риски со стороны ответственности государственного баланса или бюджетных расходов. Эта комбинация долговых и финансируемых долгом финансовых активов может дать эффективное управление доходами от налогов и рисками государственных средств. Хранение резервов на непредвиденные обстоятельства могло бы быть эффективным при быстром обеспечении финансовых средств, необходимых, чтобы смягчить неблагоприятные непредвиденные события, например, для финансовой помощи в целях разрешения финансового кризиса².

Приватизация государственных активов не только уменьшает валовой долг, но может также повысить экономический рост при соблюдении определенных условий. В частности, приватизация должна сопровождаться соответствующими регулирующими условиями, касающимися сбоев рыночного механизма, которые могут существовать в областях, управляемых фирмами.

² Например, Швеция и Германия установили фонды, чтобы помочь будущей кризисной резолюции при необходимости. Предложения были внесены Европейской комиссией и МВФ.

Во многих странах валовой уровень долга может быть существенно уменьшен путем расширения участия в акционерном капитале и кредитных обязательствах, которые были приобретены в ответ на финансовый кризис.

Программы приватизации должны быть составлены прежде всего на основе анализа затрат и результатов и, кроме крайних случаев, не должны управляться исключительно целями подъема или сокращения задолженности.

Операции центрального банка влияют на государственные финансы частично потому, что некоторая доля прибыли центрального банка накапливается правительству. В крайнем случае, возможно, что потери центрального банка могли бы даже потребовать вложений капитала правительством.

Методы количественного ослабления (QE), проводимые американской Федеральной Резервной системой и Банком Англии, стремятся стимулировать деятельность частного сектора через понижение стоимости кредита, генерацию положительных эффектов благосостояния и подъем доходов по инвестициям. Покупки актива эффективно перемещают опасные финансовые активы от частного сектора на баланс центрального банка или специального фонда QE в обмен на безрисковые резервы центрального банка. Таким образом, оба типа мер осуществляются за счет рисков, накапливающихся на балансах центральных банков и таким образом, косвенно, – на балансе государственного управления.

Обмен информацией между соответствующими агентствами, включая офис управления долгом, предприятия государственного сектора, управляющие активами, и центральный банк, важен для эффективного управления всех государственных активов и обязательств. Надлежащая оценка финансовых позиций требует всесторонней и прозрачной отчетности всех государственных обязательств и активов. Кроме того, финансовая прозрачность способствует консолидации. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. **Blommestein H.** (2010), «Public Debt Management and Sovereign Risk During the Worst Financial Crisis on Record: Experiences and Lessons From the OECD Area», in C. Primo Braga and G. Vincelette (eds), *Sovereign Debt and The Financial Crisis*, Conference Edition, Washington, D.C.

2. **Griffith-Jones S. and Sharma K.** (2006) «GDP-Indexed Bonds: Making it Happen», *DESA Working Paper*, No. 21, United Nations.

3. OECD (2002), «OECD Best Practices for Budget Transparency», *OECD Journal on Budgeting*, Vol. 1, No. 3.

4. **Rawdanowicz, L., E. Wurzel and P. Ollivaud** (2011), «Current Issues in Managing Government Debt and Assets», *OECD Economics Department Working Papers*, No. 923, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/5kg0kp6s6c0s-en>

5. **Schich, S. and B. H. Kim** (2010), «Systemic Financial Crises: How to Fund Resolution», *OECD Financial Market Trends*, No. 99, Vol. 2010/2.

REFERENCES

Blommestein, H. «Public Debt Management and Sovereign Risk During the Worst Financial Crisis on Record: Experiences and Lessons From the OECD Area» In C. *Primo Braga and G. Vincelette (eds), Sovereign Debt and The Financial Crisis*. Washington; D. C., 2010.

Griffith-Jones, S., and Sharma, K. «GDP-Indexed Bonds: Making it Happen». *DESA Working Paper*, No. 21, United Nations, 2006.

«OECD Best Practices for Budget Transparency». *OECD Journal on Budgeting*, vol. 1, no. 3 (2002).

Rawdanowicz, L., Wurzel, E., and Ollivaud, P. «Current Issues in Managing Government Debt and Assets» <http://dx.doi.org/10.1787/5kg0kp6s6c0s-en>

Schich, S., and Kim, B. H. «Systemic Financial Crises: How to Fund Resolution». *OECD Financial Market Trends*, vol. 2010/2, no. 99 (2010).

ПЕРСПЕКТИВЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ПРИГРАНИЧНЫХ ТЕРРИТОРИЙ В РАМКАХ МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ЕВРОРЕГИОНА «ДОНБАСС»

© 2014 **ЕВТИШИНА К. А., ЗИНЧЕНКО В. А., МИЩЕНКО К. Н., ОРЛИНСКИЙ С. А., ШЕХОВЦОВ Р. В.**

УДК 332.1

Евтишина К. А., Зинченко В. А., Мищенко К. Н., Орлинский С. А., Шеховцов Р. В. Перспективы социально-экономического развития приграничных территорий в рамках международного сотрудничества Еврорегиона «Донбасс»

В настоящей статье приведено исследование потенциала и перспектив международного сотрудничества в рамках особого приграничного образования – Еврорегиона «Донбасс», в состав которого входит Ростовская область Российской Федерации, Донецкая и Луганская области Украины. Приведен комплекс социально-экономических задач Еврорегиона «Донбасс» на период до 2020 г., выделены приоритетные экономические направления долгосрочного развития приграничного территориально-экономического комплекса, приоритетные зоны российско-украинского приграничного экономического сотрудничества. Также приводится обоснование целесообразности создания Корпорации развития Еврорегиона «Донбасс», которая сможет взять на себя функции обеспечения взаимовыгодного взаимодействия и взаимопомощи между российскими и (или) иностранными (в т. ч. украинскими) инвесторами, администрациями муниципальных образований приграничья, отраслевыми и ведомственными структурами региональных правительств.

Ключевые слова: Еврорегион «Донбасс», международное сотрудничество, социально-экономическое развитие, стратегические цели.

Библ.: 5.

Евтишина Ксения Александровна – научный сотрудник, Государственное автономное учреждение Ростовской области «Региональный информационно-аналитический центр» (ул. Социалистическая, 150, Ростов-на-Дону, 344050, Россия)

E-mail: markizatenei@mail.ru

Зинченко Вячеслав Алексеевич – кандидат экономических наук, заместитель директора, Государственное автономное учреждение Ростовской области «Региональный информационно-аналитический центр» (ул. Социалистическая, 150, Ростов-на-Дону, 344050, Россия)

E-mail: vazin@bk.ru

Мищенко Константин Николаевич – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, Государственное автономное учреждение Ростовской области «Региональный информационно-аналитический центр» (ул. Социалистическая, 150, Ростов-на-Дону, 344050, Россия)

E-mail: mishenkkn@mail.ru

Орлинский Сергей Андреевич – старший научный сотрудник, Государственное автономное учреждение Ростовской области «Региональный информационно-аналитический центр» (ул. Социалистическая, 150, Ростов-на-Дону, 344050, Россия)

E-mail: dober777@mail.ru

Шеховцов Роман Викторович – доктор экономических наук, профессор, кафедра маркетинга и логистики, Ростовский государственный строительный университет (ул. Социалистическая, 162, Ростов-на-Дону, 344022, Украина)

E-mail: shekrom@yandex.ru

УДК 332.1

Євтішина К. О., Зінченко В. О., Міщенко К. М., Орлинський С. А., Шеховцов Р. В. Перспективи соціально-економічного розвитку прикордонних територій у рамках міжнародного співробітництва Єврорегіону «Донбас»

У даній статті наведено дослідження потенціалу й перспектив міжнародного співробітництва в рамках особливого прикордонного утворення – Єврорегіону «Донбас», до складу якого входить Ростовська область Російської Федерації, Донецька й Луганська області України. Наведено комплекс соціально-економічних завдань Єврорегіону «Донбас» на період до 2020 р., виділено пріоритетні економічні напрямки довгострокового розвитку прикордонного територіально-економічного комплексу, пріоритетні зони російсько-українського прикордонного економічного співробітництва. Також обґрунтовано доцільність створення Корпорації розвитку Єврорегіону «Донбас», що зможе взяти на себе функції забезпечення взаємовигідної взаємодії та взаємодопомоги між російськими й (або) іноземними (у т. ч. українськими) інвесторами, адміністраціями муніципальних утворень прикордоння, галузевими й відомчими структурами регіональних урядів.

Ключові слова: Єврорегіон «Донбас», міжнародне співробітництво, соціально-економічний розвиток, стратегічні цілі.

Бібл.: 5.

Євтішина Ксенія Олександрівна – науковий співробітник, Державна автономна установа Ростовської області «Регіональний інформаційно-аналітичний центр» (вул. Соціалістична, 150, Ростов-на-Дону, 344050, Росія)

E-mail: markizatenei@mail.ru

Зінченко Вячеслав Олександрович – кандидат економічних наук, заступник директора, Державна автономна установа Ростовської області «Регіональний інформаційно-аналітичний центр» (вул. Соціалістична, 150, Ростов-на-Дону, 344050, Росія)

E-mail: vazin@bk.ru

Міщенко Костянтин Миколайович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, Державна автономна установа Ростовської області «Регіональний інформаційно-аналітичний центр» (вул. Соціалістична, 150, Ростов-на-Дону, 344050, Росія)

E-mail: mishenkkn@mail.ru

Орлинський Сергій Андрійович – старший науковий співробітник, Державна автономна установа Ростовської області «Регіональний інформаційно-аналітичний центр» (вул. Соціалістична, 150, Ростов-на-Дону, 344050, Росія)

E-mail: dober777@mail.ru

Шеховцов Роман Вікторович – доктор економічних наук, професор, кафедра маркетингу і логістики, Ростовський державний будівельний університет (вул. Соціалістична, 162, Ростов-на-Дону, 344022, Україна)

E-mail: shekrom@yandex.ru

UDC 332.1

Evtishina K. A., Zinchenko V. A., Mishenko K. N., Orlinskiy S. A., Shekhovzov R. V. Prospects of Socio-Economic Development of Frontier Territories within the Framework of International Co-operation Donbass Euro Region

The article studies potential and prospects of international co-operation within the framework of a special frontier formation – Donbass Euro Region, which includes Rostov oblast of Russian Federation and Donetsk and Lugansk oblasts of Ukraine. The article lists a complex of socio-economic tasks of Donbass Euro Region for the period until 2020, specifies priority economic directions of long-term development of frontier territorial and economic complex and priority zones of Russian-Ukrainian frontier economic co-operation. It also justifies expediency of creation of the Corporation of development of Donbass Euro Region, which could take functions of ensuring mutually beneficial interaction and inter-assistance between Russian and (or) foreign (including Ukrainian) investors, frontier municipal administrations and branch and departmental structures of regional governments.

Key words: Donbass Euro Region, international co-operation, socio-economic development, strategic goals.

Bibl.: 5.

Evtishina Kseniya A. – Research Associate, State Autonomous Institution of the Rostov Region «Regional Information and Analytical Center» (ul. Sotsialisticheskaya, 150, Rostov-on-Don, 344050, Russia)

E-mail: markizatenei@mail.ru

Zinchenko Vyacheslav A. – Candidate of Sciences (Economics), Deputy Director, State Autonomous Institution of the Rostov Region «Regional Information and Analytical Center» (ul. Sotsialisticheskaya, 150, Rostov-on-Don, 344050, Russia)

E-mail: vazin@bk.ru

Mishenko Konstantin N. – Candidate of Sciences (Economics), Senior Research Fellow, State Autonomous Institution of the Rostov Region «Regional Information and Analytical Center» (ul. Sotsialisticheskaya, 150, Rostov-on-Don, 344050, Russia)

E-mail: mishenkkn@mail.ru

Orlinskiy Sergey A. – Senior Research Fellow, State Autonomous Institution of the Rostov Region «Regional Information and Analytical Center» (ul. Sotsialisticheskaya, 150, Rostov-on-Don, 344050, Russia)

E-mail: dober777@mail.ru

Shekhovzov Roman V. – Doctor of Science (Economics), Professor, Department of Marketing and Logistics, Rostov State University of Civil Engineering (ul. Sotsialisticheskaya, 162, Rostov-on-Don, 344022, Ukraine)

E-mail: shekrom@yandex.ru

Стратегической целью экономической политики в приграничном субрегионе Ростовской области является обеспечение устойчивой экономической динамики, достижение социальной стабильности, повышение уровня и качества жизни населения, в том числе и на основе развития трансграничных интеграционных экономических и социо-культурных российско-украинских связей в процессе формирования и развития Еврорегиона «Донбасс».

Эта цель задекларирована в проекте «Программы социально-экономического развития приграничных муниципальных образований Ростовской области в рамках Еврорегиона «Донбасс» на 2013 – 2016 гг.», увязана с главной целью «Стратегии развития Ростовской области до 2020 года»¹ – обеспечение высокого уровня и качества жизни населения области. Она же корреспондирует с основными целями создания Еврорегиона «Донбасс», зафиксированными в его Уставе и принятой «Стратегии социально-экономического развития Еврорегиона «Донбасс» на период до 2020 года»².

К числу приоритетных задач относятся:

1) формирование системы ресурсного, институционального и инфраструктурного обеспечения развития экономики в приграничных муниципальных образованиях, эффективного использования местного трудового, материально-технического и природно-ресурсного потенциала, в том числе и на основе наращивания трансграничных хозяйственных связей, включая:

- ✦ формирование благоприятной институциональной среды для бизнеса, инфраструктурное обустройство территории приграничья;
- ✦ развитие инфраструктуры интеграционного экономического взаимодействия (создание электронных баз данных предприятий Еврорегиона, проведение консультаций, выставок, создание совместных индустриальных парков и кластеров);
- ✦ реализацию мер по интеграции рынков труда, стимулированию приграничного товарообмена;
- ✦ создание современной логистической базы;
- ✦ развитие в приграничных муниципальных образованиях малого и среднего предпринимательства;
- ✦ формирование сбалансированной структуры новых направлений хозяйственной деятельности (туризм, логистика);

2) инфраструктурное обеспечение трансграничных российско-украинских связей в интересах социально-экономического развития приграничных территорий, включая:

- ✦ техническое совершенствование автомобильных пунктов пропуска: (Весёло-Вознесенка (РФ) – Новоазовск (Украина); Матвеев-Курган (РФ) – Успенка (Украина); Куйбышево (РФ) – Мариновка (Украина); Новошахтинск (РФ) – Должанский (Украина); Гуково (РФ) – Червонопартизанск (Украина); Донецк (РФ) – Изварино (Украина); Волошино (РФ) – Красная Таловка (Украина);

¹ Стратегия социально-экономического развития Ростовской области на период до 2020 года». Утверждена Постановлением Законодательного собрания Ростовской области от 30.10.2007 № 2067 (в ред. от 24.11.2011 № 1752)

² «Стратегия социально-экономического развития Еврорегиона «Донбасс» на период до 2020 года». Одобрена на заседании Совета Еврорегиона «Донбасс» 10 апреля 2012 г., г. Луганск, Украина

Чертково (РФ) – Меловое (Украина); а также железнодорожного пункта пропуска: Успенская (РФ) – Квашино (Украина);

- ✦ создание и развитие таможенно-логистических терминалов в соответствии с Концепцией таможенного оформления и таможенного контроля в местах, приближенных к государственной границе Российской Федерации, в том числе «Новошахтинского ТАТ», «Донецкого ТАТ», «Весело-Вознесенского ТАТ», «Самбекского ТАТ» и «Волошинского ТАТ»;
  - ✦ создание зон сервисного обслуживания вблизи многосторонних автомобильных пунктов пропуска;
  - ✦ развитие торговых площадок и специализированных зон, рассчитанных на приграничную торговлю;
  - ✦ модернизацию транспортной системы, формирование сети международных магистралей с интеграцией их в европейскую систему международных коридоров;
  - ✦ открытие внутренних водных путей р. Северский Донец для судоходства, обустройство пристаней у прибрежных населенных пунктов;
  - ✦ ремонт, восстановление и реконструкция существующих железных дорог и станций, расширение их пропускной способности;
  - ✦ восстановление пригородного железнодорожного сообщения между населенными пунктами Восточного Донбасса и прилегающими поселениями Донецкой и Луганской областей Украины;
- 3) создание правовых и организационных условий в интересах развития трансграничного гуманитарного и хозяйственного сотрудничества, включая:
- ✦ упрощение пограничных и таможенных процедур пересечения границы;
  - ✦ формирование условий для приграничной ярмарочной торговли, в т. ч. взаимное признание каждой стороной сертификации товаров;
  - ✦ решение вопросов медицинского, санитарного, курортного и социального обслуживания жителей приграничных муниципальных образований в учреждениях сопредельных регионов;
  - ✦ научное обоснование и разработка совместных международных программ природопользования и устойчивого развития; организация совместного международного мониторинга за динамикой трансграничной геосистемы;
  - ✦ поддержку развития приграничного сотрудничества муниципальных образований в таких сферах, как культура, спорт, развитие побратимских связей, празднование юбилейных и памятных дат общей истории и др.;
- 4) обеспечение охраны окружающей природной среды, воспроизводство инфраструктуры и селитебной системы приграничных территорий в интересах создания комфортных условий для жизни населения, включая:
- ✦ решение проблемы утилизации отходов и рекультивации земель, занятых терриконами и шахтными отвалами;
  - ✦ реализацию комплекса проектов по строительству и реконструкции систем водоснабжения, водоотведения, газо- и теплоснабжения;

- ✦ снижение доли ветхого и аварийного жилья и повышение уровня обеспеченности приграничных территорий современными объектами социального обслуживания (здравоохранения, культуры и спорта, образования, бытового обслуживания);
- ✦ выравнивание уровня социально-экономического развития городских территорий и сельских муниципальных образований.

Приоритетными экономическими направлениями долгосрочного развития приграничного территориально-экономического комплекса Ростовской области способны выступить: транспорт и логистика (города Каменск-Шахтинский, Красный Сулин, Новошахтинск, Чертковский, Матвеево-Курганский и Неклиновский районы); добыча и переработка угля (города Каменск-Шахтинский, Новошахтинск, Зверево, Гуково); энергетика, включая выпуск электроэнергетического оборудования (города Гуково, Донецк, Красносулинский район); образование и инновации, информационные технологии (города Каменск-Шахтинский, Новошахтинск); переработка сельскохозяйственного сырья (актуально для всех городских округов и муниципальных районов приграничья Ростовской области).

Потенциал производственных связей приграничных территорий в рамках Еврорегиона «Донбасс» в настоящее время реализуется не системно. Структура производства Ростовской области и сопредельных регионов Украины по большинству важнейших для приграничья товарных позиций близка, что, с одной стороны, ведет к росту конкуренции, а с другой, – дает возможность развивать технологическую кооперацию, повышать качество продукции. В этих условиях стратегическим направлением становится развитие кооперации, технологического взаимодействия, реализации совместных инвестиционных программ и проектов, что позволит совместно успешно осваивать новые рынки сбыта³.

В последние годы наблюдается развитие новых форм взаимодействия российского и украинского бизнеса. Российские предприниматели всё активнее инвестируют в предприятия Украины. В свою очередь, украинский бизнес реализует инвестиционные программы, связанные с участием российских предприятий приграничных территорий Ростовской области в украинских холдинговых структурах.

Приоритетными зонами российско-украинского приграничного экономического сотрудничества способны стать территории, примыкающие к важнейшим трансграничным авто- и железнодорожным магистралям, а также исторически сформировавшиеся трансграничные агломерации и иные групповые системы расселения (Красный Луч (У) – Новошахтинск (РФ), Гуково (РФ) – Червонопартизанск (У) – Свердловск (У), Каменск-Шахтинский (РФ) – Донецк (РФ) – Краснодар (У) – Суходольск (У), Чертково (РФ) – Меловое (У), сохраняющие связи в области инфраструктуры, торговли и экономики. Именно на этих территориях необходимо формировать единый рынок услуг, товаров, рабочей силы, развития гуманитарных контактов в области образования, культуры, спорта, туризма и др.⁴

³ Приграничный субрегион Ростовской области в социально-экономической системе Еврорегиона «Донбасс»: монография / Под ред. Р. В. Шеховцова, В. А. Зинченко, М. А. Самойловой. – Ростов-на-Дону, 2012.

В данном контексте создание Еврорегиона «Донбасс», активизация его деятельности, реализация стратегии по интеграции и расширению российско-украинских трансграничных контактов полностью отвечает интересам населения и бизнес-сообщества приграничных территорий. Именно такие задачи поставлены в «Стратегии социально-экономического развития Еврорегиона «Донбасс» до 2020 года» и в проекте «Программы социально-экономического развития приграничных муниципальных образований Ростовской области в рамках Еврорегиона «Донбасс» на 2013 – 2016 гг.».

Доминирующими факторами, которые в перспективе будут влиять на формирование трансграничного сотрудничества и развитие приграничья, станут общее состояние российско-украинских отношений и развитие экономики, динамика сырьевых цен, состояние экономики стран Евророзны.

В связи с этим экономическая политика приграничного субрегиона Ростовской области должна базироваться на:

- ✦ обеспечении высоких темпов социально-экономического роста в приграничных муниципальных образованиях;
- ✦ возможности расширения и интенсификации трансграничных контактов;
- ✦ стабильности межгосударственных отношений двух стран.

Основные усилия должны быть направлены на ускоренное формирование инфраструктурных и институциональных условий для повышения привлекательности приграничных территорий для бизнеса и населения. Решение задачи социально-экономического развития приграничных территорий Ростовской области в первую очередь требует ликвидации действующих барьеров и ограничений в сфере трансграничных контактов, достижения баланса экономических интересов трансграничного сотрудничества.

Приоритетным направлением является развитие внешнеторговой инфраструктуры:

- ✦ реконструкция и завершение строительства таможенных пунктов пропуска и таможенно-логистических терминалов;
- ✦ надежный контроль доставки внешнеторговых грузов, создание систем отслеживания транспортировки внешнеторговых грузов, в т. ч. с использованием спутниковых систем и др.;
- ✦ придание цивилизованного характера локальным, функционирующим на трансграничной основе, рынкам товаров, рабочей силы, услуг.

Транзитный характер приграничного субрегиона Ростовской области создает предпосылки для развития торгово-сервисных, транспортно-складских и логистических центров. Во взаимосвязи с ними перспективно развитие в приграничьи индустриальных и агроиндустриальных парков.

Формирование территориальных зон, специально выделенных для целей инвестиционного освоения, в том числе промышленных зон, индустриальных парков, технологических кластеров и инвестиционных площадок под конкретные инвестиционные проекты, требует единого экономического и управленческого подхода.

⁴ «Стратегия социально-экономического развития Еврорегиона «Донбасс» на период до 2020 года». Одобрена на заседании Совета Еврорегиона «Донбасс» 10 апреля 2012 г., г. Луганск, Украина.

Приграничье Ростовской области выделяется своей спецификой. На территории областей и муниципальных образований Еврорегиона «Донбасс», помимо существующих трудностей и проблем административно-бюрократического характера, специфики отраслевой и территориальной экономических структур, препятствующих реализации комплексного развития экономики, на этих территориях пересекаются инвестиционные интересы как российского, так и украинского частного капитала⁵. Поэтому необходимо и целесообразно системно подходить к решению задач социально-экономического развития на приграничных территориях Ростовской области в рамках общей Стратегии развития Еврорегиона «Донбасс».

В этих целях целесообразно создание Корпорации развития Еврорегиона «Донбасс» (далее Корпорация), которая будет обеспечивать взаимодействие между российскими и (или) иностранными (в т. ч. украинскими) инвесторами, администрациями муниципальных образований приграничья, отраслевыми и ведомственными структурами правительства Ростовской области.

Основные функции Корпорации:

- ✦ разработка и реализация программ комплексного освоения территорий;
  - ✦ разработка и реализация стратегических инвестиционных проектов;
  - ✦ создание территорий развития (индустриальных парков, промышленных зон, инновационно-технологических кластеров, логистических и технопарков);
  - ✦ развитие институциональной инфраструктуры инвестиций;
  - ✦ инвестиционный консалтинг.
- Ключевыми задачами Корпорации являются:
- ✦ содействие интеграции и международной кооперации украинских и российских экономических субъектов;
  - ✦ участие в разработке и реализации территориальных и отраслевых стратегий развития приграничных муниципальных образований;
  - ✦ диагностика и оценка природно-ресурсного, социально-экономического и инфраструктурного потенциала приграничных территорий;
  - ✦ разработка концепций, технико-экономических обоснований инвестиционных проектов;
  - ✦ инициирование и содействие в реализации инвестиционных проектов;
  - ✦ подготовка экспертных заключений по частным инвестиционным проектам;
  - ✦ разработка механизмов и моделей использования принципов государственно-частного партнерства в сфере реализации инвестиционных проектов;
  - ✦ информационная поддержка приграничных муниципальных образований в вопросах управления инвестиционной привлекательностью территорий;
  - ✦ привлечение к реализации социально значимых инвестиционных проектов федеральных «институтов развития» (Внешэкономбанк, Инвестиционный фонд РФ, Российская венчурная компания и т. п.);

- ✦ осуществление предварительного отбора перспективных для промышленного развития земельных участков, приобретение прав на них;
- ✦ разработка территориальных и отраслевых схем развития промышленных зон и индустриальных парков, выбор эффективного варианта использования земельных участков, с учетом экономической специализации территории в межрайонном разделении труда;
- ✦ развитие инфраструктуры промышленных территорий, содействие в подведении инженерной и транспортной инфраструктуры земельного участка; управление и эксплуатация общеузловыми объектами (газоснабжение, электроснабжение, водоснабжение и канализация, телекоммуникации).

Корпорация развития Еврорегиона «Донбасс» должна способствовать активизации инвестиционной деятельности на территории приграничных муниципальных образований, созданию эффективной структуры экономики, развитию объектов социальной, транспортной и жилищно-коммунальной инфраструктуры, росту качества и уровня жизни населения. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Официальный сайт Ассоциации Европейских Приграничных Регионов (Association of European Border Regions) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.aebr.eu/en/index.php>
2. Официальный сайт Еврорегиона «Донбасс» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://euroregion-donbass.ru/>
3. Шеховцева Р. В. Приграничный субрегион Ростовской области в социально-экономической системе Еврорегиона «Донбасс»: монография / Под ред. Р. В. Шеховцова, В. А. Зинченко, М. А. Самойлова. – Ростов-на-Дону, 2012. – 170 с.
4. «Стратегия социально-экономического развития Еврорегиона «Донбасс» на период до 2020 года». Одобрена на заседании Совета Еврорегиона «Донбасс» 10 апреля 2012 г., г. Луганск, Украина.
5. «Стратегия социально-экономического развития Ростовской области на период до 2020 года». Утверждена Постановлением Законодательного собрания Ростовской области от 30.10.2007 № 2067 (в ред. от 24.11.2011 № 1752).

REFERENCES

- [Legal Act of Russia] (2007).
Ofitsialnyy sayt Evroregiona «Donbass». <http://euroregion-donbass.ru/>
Ofitsialnyy sayt Assotsiatsii Evropeyskikh Prigranichnykh Regionov. <http://www.aebr.eu/en/index.php>
«Strategiia sotsialno-ekonomicheskogo razvitiia Evroregiona «Donbass» na period do 2020 goda» [Strategy for Socio-Economic Development of the Euroregion «Donbass» for the period until 2020], 2012.
Shekhovtseva, R. V. *Prigranichnyy subregion Rostovskoy oblasti v sotsialno-ekonomicheskoy sisteme Evroregiona «Donbass»* [Subregion border of the Rostov region in the socio-economic system of the Euroregion «Donbass»]. Rostov-na-Donu, 2012.

⁵ Приграничный субрегион Ростовской области в социально-экономической системе Еврорегиона «Донбасс» / монография // под ред. Р. В. Шеховцова, В. А. Зинченко, М. А. Самойловой. – Ростов-на-Дону, 2012.

НЕТАРИФНИЙ ПРОТЕКЦІОНІЗМ У КРАЇНАХ ЄС ТА УКРАЇНІ

© 2014 МЕЛЬНИК Т. М., ПУГАЧЕВСЬКА К. С.

УДК 339.9.012.435

Мельник Т. М., Пугачевська К. С. Нетарифний протекціонізм у країнах ЄС та Україні

Оцінено позиції Європейського Союзу як інтеграційного об'єднання в міжнародній торгівлі, досліджено систему нетарифного регулювання у країнах ЄС і визначено ключові проблеми гармонізації українського законодавства до європейського у сфері нетарифного регулювання міжнародної торгівлі. Для оцінки масштабів застосування нетарифних заходів у зовнішній торгівлі проаналізовано індекс покриття та частоти використання нетарифних обмежень, динаміку ініційованих нетарифних заходів і товарну структуру їх розподілу, а також виявлено причини застосування нетарифних обмежень. Охарактеризовано систему технічного регулювання ЄС та оцінено основні кроки України на шляху до приведення вітчизняних стандартів у відповідність до європейських як необхідну умову для збільшення експорту вітчизняної продукції та підвищення її конкурентоспроможності. Перспектива подальших наукових досліджень у даному напрямку полягає у прогнозуванні впливу нетарифних обмежень на обсяги імпортованих та експортних потоків у зовнішній торгівлі.

Ключові слова: Європейський Союз, нетарифне регулювання, зовнішня торгівля, протекціонізм, гармонізація законодавства, конкурентоспроможність продукції.

Рис.: 1. **Табл.:** 6. **Бібл.:** 10.

Мельник Тетяна Миколаївна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: t.melnik64@mail.ru

Пугачевська Катерина Сергіївна – аспірантка, кафедра міжнародної економіки, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: kplugachevska@gmail.com

УДК 339.9.012.435

UDC 339.9.012.435

Мельник Т. Н., Пугачевская Е. С. Нетарифный протекционизм в странах ЕС и Украине

Оценены позиции Европейского Союза как интеграционного объединения в международной торговле, исследована система нетарифного регулирования в странах ЕС и определены ключевые проблемы гармонизации украинского законодательства к европейскому в сфере нетарифного регулирования международной торговли. Для оценки масштабов применения нетарифных мер во внешней торговле проанализированы индекс покрытия и частоты использования нетарифных ограничений, динамика инициированных нетарифных мер и товарная структура их распределения, а также выявлены причины применения нетарифных ограничений. Охарактеризована система технического регулирования ЕС и оценены основные шаги Украины на пути к приведению отечественных стандартов в соответствие с европейскими как необходимое условие для увеличения экспорта отечественной продукции и повышения ее конкурентоспособности. Перспектива дальнейших научных исследований в данном направлении заключается в прогнозировании влияния нетарифных ограничений на объемы импортных и экспортных потоков во внешней торговле.

Ключевые слова: Европейский Союз, нетарифное регулирование, внешняя торговля, протекционизм, гармонизация законодательства, конкурентоспособность продукции.

Рис.: 1. **Табл.:** 6. **Библ.:** 10.

Мельник Татьяна Николаевна – доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой международной экономики, Киевский национальный торгово-экономический университет (ул. Киото, 19, Киев, 02156, Украина)

E-mail: t.melnik64@mail.ru

Пугачевская Екатерина Сергеевна – аспирантка, кафедра международной экономики, Киевский национальный торгово-экономический университет (ул. Киото, 19, Киев, 02156, Украина)

E-mail: kplugachevska@gmail.com

Melnyk T. M., Puhachevska K. S. Non-tariff Protectionism in EU Countries and Ukraine

The article assesses positions of the European Union as an integration association in international trade, studies the system of non-tariff regulation in EU countries and identifies key problems of harmonisation of the Ukrainian legislation to the European one in the sphere of non-tariff regulation of international trade. In order to assess scales of application of non-tariff measures in foreign trade, the article analyses the index of coverage and frequency of use of non-tariff restrictions, dynamics of initiated non-tariff measures and trade structure of their distribution, and also detects reasons of application of non-tariff restrictions. The article characterises the system of technical regulation of EU and assesses main steps of Ukraine on the way of bringing the domestic standards in correspondence with the European ones as a necessary condition for increase of export of domestic products and increase of its competitiveness. The prospect of further scientific studies in this direction lies in forecasting influence of non-tariff restrictions upon volumes of import and export flows in foreign trade.

Key words: European Union, non-tariff regulation, foreign trade, protectionism, harmonisation of legislation, competitiveness of products.

Pic.: 1. **Tabl.:** 6. **Bibl.:** 10.

Melnyk Tetyana M. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department, Department of International Economy, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: t.melnik64@mail.ru

Puhachevska Kateryna S. – Postgraduate Student, Department of International Economy, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: kplugachevska@gmail.com

У другій половині минулого століття стали стрімко розвиватися процеси глобалізації господарського життя, що знаходить вираз у випереджаючих динаміку виробництва темпах міжнародного руху товарів, послуг і капіталу, посилюється взаємозв'язок між національними господарствами. Як наслідок, формується від-

носно цілісна економічна система, яка практично охоплює територію всієї планети і диктує правила гри національним господарствам.

Дослідження наукових розробок щодо впливу зовнішньої компоненти на економічне зростання свідчить, що наразі домінує теза, що зовнішня торгівля та її лібералізація

в цілому позитивно впливають на економічне зростання. Відмінним у поглядах є ставлення до того, на якому рівні економічного розвитку країна може відкрити свій внутрішній ринок. При цьому дискусії щодо макроекономічних ефектів лібералізації торгівлі є частиною проблеми, що полягає в суперечливому впливі на економічне зростання вільного трансграничного руху товарів, капіталу та праці.

Сучасна економічна система багато в чому визначається рамками, встановленими міжнародними організаціями, що регулюють діяльність у різних сферах. Лібералізація міжнародної торгівлі нині є об'єктивним процесом, який безпосередньо пов'язаний з поглибленням міжнародного поділу праці та інтернаціоналізацією національних економік, зниженням витрат за рахунок більш раціонального використання ресурсів, що відповідає інтересам крупних транснаціональних компаній.

Останніми роками використання тарифних заходів суттєво обмежується прийнятими угодами у межах торговельних організацій і союзів та спостерігається тенденція розширення практики використання саме нетарифних заходів регулювання, що пов'язано, перш за все, з глобальними процесами лібералізації торгівлі та створенням Світової організації торгівлі (СОТ), членство у якій передбачає прийняття низки зобов'язань щодо зниження чи повної відміни митних тарифів.

Незважаючи на те, що європейські стандарти відіграли значну роль у формуванні основних принципів і правил торгівлі СОТ, ставши базовими у відносинах із більшістю країн світу, зі створення Європейського Союзу (ЄС) інтереси останнього часто домінують при виборі способів та інструментів реалізації торговельних відносин ЄС з третіми країнами. Зокрема, цим зумовлено широке використання нетарифних обмежень у практиці міжнародної торгівлі ЄС, які дозволяють значною мірою уникнути встановлених СОТ правил і норм та створити найбільш сприятливі умови для національних виробників.

Водночас для України, котра прагне диверсифікувати географію експорту, постають питання про можливість

виходу вітчизняної продукції на нові ринки, що потребує приведення нормативно-правового забезпечення, зокрема у сфері стандартизації та сертифікації продукції, у відповідності до європейського, що й актуалізує дослідження проблем нетарифного регулювання торгівлі. Ці проблеми знайшли відображення в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених і спеціалістів, зокрема, І. Дюмулена, В. Ідрісової, А. Мазаракі, Т. Мельник, В. Гейця, А. Шишаєва та ін. Питання вибору векторів економічної інтеграції досліджено в роботах І. Бураковського, В. Мовчан, І. Насадюка, І. Пузанова, Д. Покришки та ін.

Мета статті полягає в оцінці позицій Європейського Союзу як інтеграційного об'єднання в міжнародній торгівлі, дослідженні системи нетарифного регулювання у країнах ЄС та визначенні ключових проблем гармонізації українського законодавства до європейського у сфері нетарифного регулювання міжнародної торгівлі.

Європейський Союз нині є одним із провідних учасників світової торгівлі та найбільш показовим прикладом широкої інтеграції, незважаючи на дещо повільніше зростання конкурентоспроможності європейських компаній порівняно з Японією і США [8], що зумовлено постійним розширенням масштабів ЄС за рахунок нових членів, а також міжкраїновими відмінностями в рівнях розвитку економіки. Показники розвитку зовнішньоторгівельного сектора ЄС вказують на його високу динамічність та гармонічне поєднання потоків експорту та імпорту (табл. 1).

Географічна структура зовнішньої торгівлі ЄС характеризується орієнтацією на торговельний обмін у рамках регіону. На взаємну торгівлю країн-членів припадає майже 60% усього торговельного обороту, що є наслідком, передусім, функціонування єдиного внутрішнього ринку, відсутності тарифних і більшості нетарифних бар'єрів, застосування єдиних стандартів, узгоджених податків, єдиних правил конкуренції й єдиної валюти [8].

Зазвичай, бар'єри у міжнародній торгівлі умовно поділяють на дві групи, самостійні та виокремлені за природою

Таблиця 1

Індикатори розвитку зовнішньої торгівлі ЄС

Показник	1960	1970	1980	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Коефіцієнт зростання (1960 р. = 1,0)
Оборот, млрд дол	118	309	1801	3189	4956	8199	9328	10870	12117	9288	10468	12291	11645	98,6
Експорт, млрд дол.	57	149	850	1564	2449	4066	4591	5347	5923	4597	5166	6076	5803	102,5
Імпорт, млрд дол.	62	160	951	1625	2507	4133	4737	5523	6193	4690	5302	6214	5842	94,9
Сальдо, млрд дол.	-5	-11	-101	-61	-59	-68	-146	-176	-270	-93	-136	-138	-39	X
Коефіцієнт покриття імпорту експортом, %	0,92	0,93	0,89	0,96	0,98	0,98	0,97	0,97	0,96	0,98	0,97	0,98	0,99	X
Частка експорту у світовому експорті, %	43,5	46,8	41,5	44,7	38,0	38,7	37,9	38,1	36,7	36,6	33,8	33,2	31,5	X
Частка імпорту у світовому імпорті	44,2	45,1	45,6	45,1	37,7	38,4	38,3	38,8	37,6	37,0	34,4	33,7	31,6	X

Розраховано авторами на основі [10].

впливу на торговельні потоки. Перша група – це різні види природних бар'єрів, передусім, географічна відстань між країнами, інфраструктура транспортування вантажів тощо. Однак завдяки посиленню глобалізації, технічному і технологічному прогресу вплив цих бар'єрів на величину товаропотоків зменшуватиметься. Другу групу складають різні інструменти зовнішньоекономічної політики, що створюються урядами країн і безпосередньо впливають на рівень ввезення і вивезення товарів. До них належать усі використовувані заходи тарифного і нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі. Якщо 20 років тому середній рівень мит у світі досягав 50 – 70% від вартості товару, то в останні роки ця величина зменшилась до 10 – 20% у країнах, що розвиваються, і до 3 – 5% в економічно розвинених країнах [5, с. 18].

Система нетарифного регулювання Європейського Союзу відображає прагнення європейських країн забезпечити конкурентоспроможність і подальше зміцнення позицій своїх компаній на світових ринках, економічну і продовольчу безпеку, а також захистити європейські компанії у «чутливих» секторах економіки, зокрема, у сільському господарстві, які мають важливе політичне значення і знаходяться під пильним контролем держав.

Використання нетарифного регулювання дозволяє проводити гнучку і цілеспрямовану політику як відносно окремих країн чи угруповань, так і окремих видів товарів. Нині активно використовується весь спектр нетарифних інструментів, які дозволені СОТ, причому на практиці вони часто залежать від різних політичних факторів.

Нетарифний захист окремих груп товарів зазвичай спрямований на забезпечення конкурентних умов національних товаровиробників. Це стосується, передусім: заліза і сталі, на ринку яких національні виробники виступають як конкуренти і потребують протекційних заходів. Найбільшим захистом нетарифними обмеженнями у ЄС користуються готові вироби, зокрема одяг і текстиль, а також залізо і сталь. Слід також відмітити, що особливо високим рівнем захисту товарних ринків спостерігається у Індії, де одяг та текстиль, продукція сільського господарства, машини і транспортні засоби характеризуються рівнем захисту у 80,58%, 42,24% і 28,11% відповідно, що пов'язано з

захистом «молодих галузей», підтримкою їх на початкових етапах розвитку і неможливістю конкурувати з імпортерами аналогами (табл. 2).

Нетарифні заходи включають широкий спектр інструментів, кожен з яких служить для різних цілей. Найчастіше застосовуються технічні бар'єри, ними регулюються майже 2/3 міжнародної торгівлі. Контроль за цінами та кількісні обмеження застосовуються до 20% світової торгівлі.

Частота використання нетарифних обмежень варіює залежно від регіону світу. Так, якщо технічні бар'єри і санітарні та фітосанітарні заходи широко використовуються усіма країнами світу, то, наприклад, країни Латинської Америки, Азії та Африки застосують також широкий спектр кількісних обмежень. У цілому спостерігається домінування технічних бар'єрів у міжнародній торгівлі, зокрема особливо високим є індекс їх покриття (0,65) у країнах з високим рівнем доходів. В африканських країнах переважають технічні бар'єри (індекс частоти становить 0,37) та передвідвантажувальні інспекції (0,25) (рис. 1).

Динаміка застосування нетарифних заходів (табл. 3) свідчить про зростання в 1,7 раза їх загальної кількості протягом досліджуваного періоду. Зокрема, майже втричі зросла кількість технічних бар'єрів, водночас, спостерігалось зменшення кількості антидемпінгових заходів з 352 у 2001 р. до 213 у 2012 р. У цілому спостерігається тенденція до розширення кількості ініційованих нетарифних заходів з 1550 у 2001 р. до 2658 у 2012 р.

Обсяг нетарифних обмежень у різних секторах економіки залежить від технічних та економічних чинників. Приміром, деякі товари, зокрема сільськогосподарська продукція, виробництво електричного устаткування, жорстко регулюються з огляду на принципи захисту прав споживачів, охорони довкілля та технічні стандарти, інші товари за своєю природою менш підпадають під регулювання законодавчими та нормативними актами. У табл. 4 наведено показники частоти використання п'яти видів нетарифних обмежень для 14 товарних позицій. Проте у цілому призначення нетарифного заходу полягає в захисті національного товаровиробника та забезпеченні безпечності та якості продукції, що імпортується.

Таблиця 2

Частка товарних позицій, до яких застосовується будь-який нетарифний захід відносно до усіх товарних позицій, по кожній товарній групі, у %

Товарна позиція	Китай	Японія	США	Канада	Індія	Гонконг	Європейський Союз
Сировина	6,46	7,49	4,69	3,23	35,37	0,35	1,98
Продукція сільського господарства	7,30	7,69	4,56	3,52	42,24	0,41	2,30
Продукція добувних галузей	1,51	6,31	5,44	1,51	2,37	0,00	0,47
Готові вироби	8,00	5,08	5,23	20,89	27,18	0,49	10,77
Залізо і сталь	44,85	0,48	42,44	83,33	0,00	0,44	51,94
Хімічні товари	3,90	1,15	3,35	0,16	16,73	0,00	4,18
Інші напівфабрикати	1,36	0,64	4,59	1,47	28,18	0,08	0,86
Машини і транспортні засоби	14,02	0,05	5,18	0,11	28,11	0,00	2,41
Одяг і текстиль	2,85	23,06	1,13	81,26	80,58	0,00	87,21
Інші споживчі товари	5,05	0,68	0,92	0,35	61,17	0,00	4,82
Усі товари	7,62	5,61	5,08	16,88	34,66	0,08	5,79

Складено авторами на основі [10].

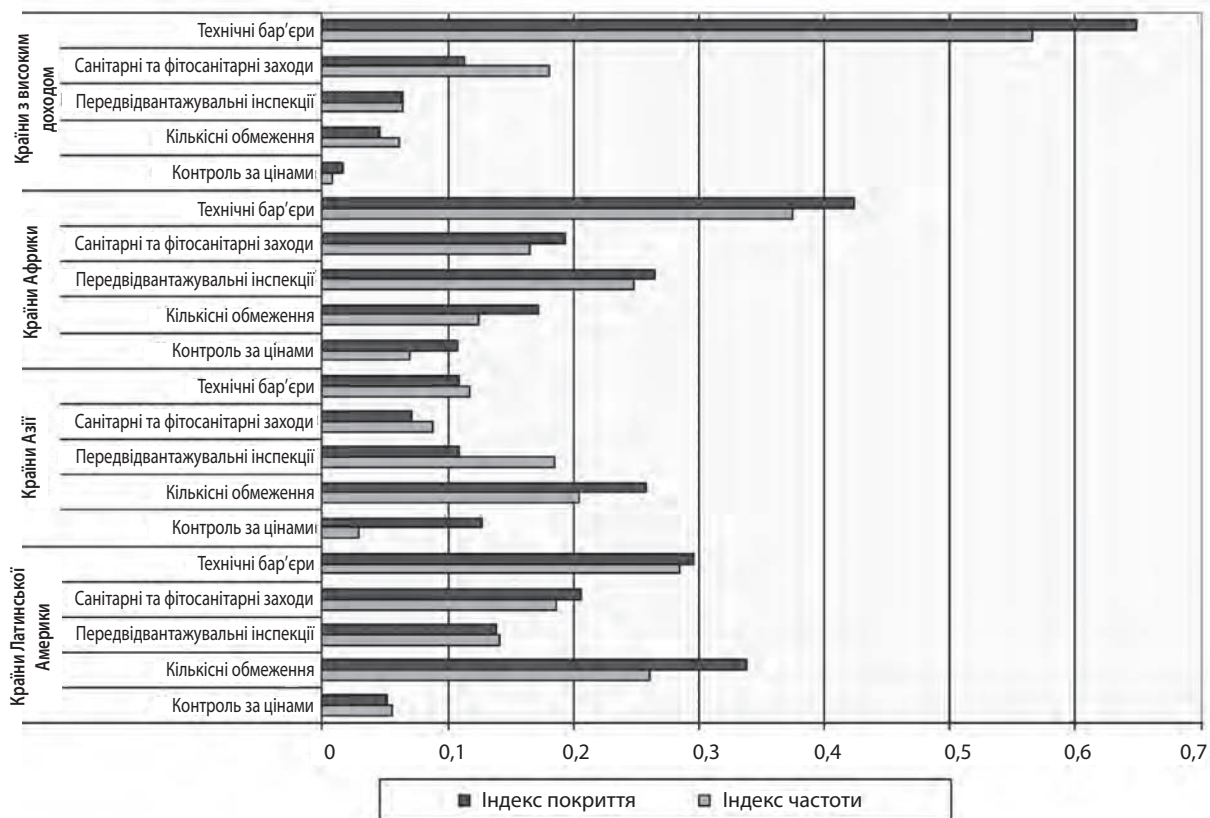

Рис. 1. Індекси покриття та частоти використання нетарифних обмежень різними країнами [10]

Таблиця 3

Динаміка ініційованих нетарифних заходів впродовж 2001 – 2012 рр.

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Санітарні та фітосанітарні заходи	623	608	687	612	648	898	848	888	737	1052	1007	849
Технічні бар'єри	541	586	795	637	760	867	1027	1247	1486	1413	1216	1552
Антидемпінгові заходи	352	295	229	221	188	202	164	212	210	185	170	213
Компенсаційні заходи	22	8	14	10	6	8	11	16	28	10	25	23
Інші захисні заходи	12	34	15	14	7	13	8	10	25	10	11	21
Усього	1550	1531	1740	1494	1609	1988	2058	2373	2486	2670	2429	2658

Побудовано авторами на основі [9].

Таблиця 4

Частка товарних ліній, до яких застосовані нетарифні обмеження у міжнародній торгівлі у розрізі товарних позицій, %

Товарні позиції	Нетарифні заходи				
	Санітарні та фітосанітарні заходи	Технічні бар'єри	Передвідвантажувальна інспекція	Контроль за цінами	Кількісні обмеження
1	2	3	4	5	6
Живі тварини	71,3	36,2	21,3	5,7	33,4
Овочі	69,2	31,7	24	3,6	27,1
Масло і жири	51,1	26,8	12,9	8	20,7
Харчові продукти	57	41,7	17,7	3,6	20,3
Мінеральні продукти	9,8	25,5	8,1	0,6	10,9
Хімічна продукція	11,3	35,8	6,8	1,7	19,6
Гума та пластик	1,2	24,1	5,7	0,8	6,3

1	2	3	4	5	6
Шкіра і хутро	12,8	23,7	9,9	0	12,9
Деревина	26,2	30,2	12,4	0,8	15,2
Папір	1,7	18,4	8,2	0,6	11,4
Текстиль	1,80	34,3	15,6	4,7	16,3
Взуття	0,7	38,8	16,7	3,3	17,9
Продукція машинобудування і електричне устаткування	1,1	20,8	8,2	0,8	13,1
Оптичне і медичне устаткування	0,4	20	7,9	0,2	8,1

Побудовано авторами на основі [10].

Дані табл. 4 свідчать, що найбільша частота використання санітарних і фітосанітарних заходів характерна переважно для продовольчої продукції і охоплює 60 – 70% товарних ліній за відповідними позиціями. Технічні бар'єри значно менші за часткою покриття товарних ліній (20 – 40%), але застосовуються до усіх товарних позицій. Кількісні обмеження застосовуються відносно рівномірно для досліджуваних товарних позицій, з деяким переважанням для продовольчої продукції (20 – 30%).

У практиці застосування нетарифних заходів країнами ЄС прослідковується загальносвітова тенденція домінування технічних бар'єрів серед широкого кола заходів регулювання. Так, кількість ініційованих заходів становила 77 одиниць у 2012 р, з них було вжито лише один захід. Жорсткі вимоги щодо безпечності продукції зумовлюють активне використання санітарних і фітосанітарних заходів, кількість яких становила 31 у 2012 р. (табл. 5).

Використання у міжнародній торгівлі технічних бар'єрів створює перешкоди як для виходу української продукції на європейські та міжнародні ринки, так і для доступу вітчизняних споживачів до якісних іноземних продуктів. Механізми нівелювання технічних бар'єрів в торгівлі базуються на взаємному визнанні результатів оцінки відповідності, що може бути забезпечено тільки у результаті технічної гармонізації.

Така гармонізація досягається наявністю у країні сучасної системи технічного регулювання, яка б відповідала загальноновизнаним міжнародним нормам і правилам, насамперед, СOT і міжнародних організацій зі стандартизації – ISO, IEC, ITCU. Основними складовими системи технічного регулювання є стандартизація, оцінка відповідно-

сті (сертифікація товарів, робіт, послуг), метрологія, акредитація органів з оцінки відповідності та випробувальних і калібрувальних лабораторій [9].

У Євросоюзі створено таку систему технічного регулювання, яка на сьогодні у світі визнається як найбільш ефективна модель для міжнародного співробітництва. Єдиний загальноєвропейський ринок було створено завдяки уніфікації (гармонізації) технічного регулювання як одного з основних елементів, що забезпечують вільне пересування товарів, капіталу і послуг.

Європейським Союзом, насамперед, було розроблено директиви за відповідними категоріями товарів (послуг) у межах суттєвих вимог до охорони здоров'я і безпеки. На першому етапі (1973 – 1999 рр.) задекларовано 24 директиви, які стосувались низьковольтного устаткування (73/23/ЄЕС), безпеки іграшок (88/378/ЄЕС), будівельних товарів (89/106/ЄЕС), медичного устаткування (93/42/ЄЕС), безпечності машинного устаткування (98/37/ЄЕС), радіоустаткування (1999/5/ЄС) та ін. У цей період у Європейському Союзі розширювалися і традиційні стандарти, до них розроблялись і специфікації для окремих товарів [4, с. 67].

На сучасному етапі (2000 – 2012 рр.) продовжується процес розширення сфери застосування директив шляхом витіснення старих технічних специфікацій та розширення кола товарів (послуг), що підпадають під загальноєвропейське технічне регулювання.

На відміну від США і більшої частини інших держав Америки загальноєвропейська і національна системи технічного регулювання в рамках Європейського Союзу є централізованими, і технічне регулювання здійснюється трьома органами: Європейським комітетом із стандартизації (CEN), Європейським комітетом з електротехнічних

Таблиця 5

Нетарифний протекціонізм країн ЄС, кількість заходів

Рік	Антидемпінгові заходи			Компенсаційні заходи		Санітарні та фітосанітарні заходи		Технічні бар'єри	
	Ініційовані	Діючі	Відкликани	Ініційовані	Діючі	Ініційовані	Діючі	Ініційовані	Діючі
2008	18	16	18	2	1	19	8	67	2
2009	15	10	14	6	1	28	12	64	1
2010	17	7	25	4	3	24	14	50	3
2011	20	13	23	4	3	20	7	63	1
2012	14	5	26	6	1	31	15	77	1

Побудовано авторами на основі [9].

стандартів (CENELEC) та Європейським інститутом телекомунікаційних стандартів (ETSI). За умов, коли зазначені органи приступають до розробки директив, органи з технічного регулювання держав – членів ЄС зобов'язані призупинити розробку власних (національних) стандартів. Це означає, що директиви, розроблені загальноєвропейськими органами технічного регулювання, мають пріоритет над національними стандартами.

Ефективність європейського підходу до технічного регулювання підтверджується наявністю угод про взаємне визнання результатів оцінки відповідності стандартів з такими країнами, як Японія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Швейцарія, Ізраїль. У країнах ЄС вільне переміщення товарів базується на основі «Нового підходу» до технічної гармонізації та стандартизації (прийнятий Радою Європи 7 травня 1985) і «Глобального підходу» у сфері оцінки відповідності (прийнятий Радою Європи 21 грудня 1989 р.). Такі підходи реалізуються через відповідні інструменти – директиви ЄС, які також затверджуються Радою Європи.

Країни ЄС є значним торговельним партнером України. У 2012 р. експорт з України до країн ЄС становив 17081 млн дол., а частка у сумарному експорті – 24,8%. Імпорт з країн ЄС становив 26156 млн дол., а частка у сумарному імпорті становила 30,9% (табл. 6). Крім того, станом на кінець 2012 р. країни ЄС забезпечували майже 79% обсягу прямих іноземних інвестицій (42979 млн дол.), зокрема Кіпр – 40,2%, Німеччина – 14,7%, Нідерланди – 12,0, Австрія – 7,9% та Велика Британія – 5,9%.

Зі вступом у 2008 р. до Світової організації торгівлі Україна прийняла правила гри, які діють на світовому ринку, і, з метою подолання технічних бар'єрів у торгівлі з кра-

їнами – членами СОТ, взяла на себе зобов'язання до 2012 р. реформувати національну систему технічного регулювання за визаною у світі європейською моделлю, гармонізувати її з нормами і правилами, прийнятими в країнах – членах ЄС.

Успішність діяльності підприємств різних галузей економіки на внутрішньому і зовнішньому ринках залежать від того, наскільки їх продукція чи послуги відповідають вимогам якості. Тому проблема забезпечення і підвищення якості продукції актуальна для усіх країн і підприємств і від її вирішення залежить ефективність національної економіки. Зі стандартизацією нерозривно пов'язане управління якістю. Вплив стандартизації на підвищення якості продукції реалізується, як правило, через комплексну розробку стандартів на сировину, матеріали, напівфабрикати, комплектуючі, обладнання, готову продукцію, а також встановлення у стандартах технологічних вимог і показників якості, єдиних методів випробовування і засобів контролю. Адаже, лише випускаючи продукцію, яка відповідає європейським стандартам якості і безпеки, вітчизняні підприємства можуть розраховувати на збільшення експорту до ЄС, а також до багатьох інших країн.

Відповідно до взятих зобов'язань щодо інституціональних трансформацій у сфері технічного регулювання Указом Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 09.12.2010 р. № 1085/2010 [1] створено Державну службу технічного регулювання України, діяльність якої спрямовувалася та координувалась Кабінетом Міністрів України. Однак це порушувало зобов'язання України перед СОТ відповідно до Угоди про технічні бар'єри у торгівлі, оскільки організація була монопольною і користувалась законодавчим захистом від конкуренції. Тому відповідно до Указу Президента «Пи-

Таблиця 6

Зовнішня торгівля України з країнами ЄС

Рік	Експорт, млн дол.	Частка в сумарному експорті, %	Імпорт, млн дол.	Частка в сумарному імпорті, %	Сальдо, млн дол.	Коефіцієнт покриття експорту
1996	3313,9	23,01	4492,2	25,52	-1178,3	0,74
1997	3483,2	24,47	5247,1	30,63	-1763,9	0,66
1998	3855,5	30,51	4829,5	32,91	-974	0,80
1999	3647,3	31,49	3452,5	29,14	194,8	1,06
2000	4561	31,30	4039,3	28,94	521,7	1,13
2001	5506,3	33,85	4748,1	30,10	758,2	1,16
2002	6376,2	35,51	5505,4	32,43	870,8	1,16
2003	8685,4	37,65	7864,5	34,16	820,9	1,10
2004	11009,6	33,70	9547,4	32,93	1462,2	1,15
2005	10233,4	29,90	12191,9	33,74	-1958,5	0,84
2006	12087,9	31,51	16194,6	35,96	-4106,7	0,75
2007	13916,4	28,23	22218,7	36,65	-8302,3	0,63
2008	18129,5	27,07	28868,4	33,75	-10738,9	0,63
2009	9499,3	23,93	15392,7	33,88	-5893,4	0,62
2010	13051,9	25,39	19101,2	31,45	-6049,3	0,68
2011	17970	26,27	25752,9	31,17	-7782,9	0,70
2012	17081,3	24,82	26156,4	30,90	-9075,1	0,65

Розраховано авторами на основі [7].

тання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» від 06.04.2011 р. №370/2011 [2] виконання функцій технічного регулювання було покладено на ліквідовано Міністерство економічного розвитку і торгівлі та Державну ветеринарну і фітосанітарну службу України. Відповідно до указу було створено Державну інспекцію України з питань захисту прав споживачів (Держспоживінспекція) – центральний орган виконавчої влади, на який покладено функції реалізації державної політики з питань державного контролю у сфері захисту прав споживачів.

Указ Президента № 187/2012 про Національний план дій на 2012 р. щодо введення Програми економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [3] передбачає прийняття не менше 80% національних стандартів, гармонізованих з міжнародними та європейськими, і скасування застарілих нормативних документів (ДСТУ та ГОСТ), які їм суперечать. Цим самим Указом відмінюється обов'язкова державна реєстрація заводських технічних умов (ТУ), на яку вітчизняні виробники були змушені витратити чималі кошти.

У запропонованій редакції Закону «Про стандартизацію» передбачено створення національного органу зі стандартизації, який не є органом державної влади. Крім того, передбачено скасування відомчих погоджень проєктів національних стандартів та нормативно-правового регулювання відносин, пов'язаних із розробкою стандартів, що визначають діяльність підприємств (у т. ч. технічних умов).

З прийняттям Верховною Радою законів «Про стандартизацію», «Про підтвердження відповідності», «Про метрологію та метрологічну діяльність», «Про акредитацію органів з оцінки відповідності», «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності», національна система технічного регулювання повинна адаптуватися до міжнародних, у першу чергу, європейських вимог. Наразі європейські директиви впроваджуються в Україні як технічні регламенти. В Україні діє 44 технічних регламенти, що розроблені на основі директив ЄС. Вони стосуються медичних виробів, побутової хімії, засобів індивідуального захисту, обладнання та вимірювальних приладів, іграшок, піротехніки, катерів. Формально завдяки цій гармонізації українська продукція повинна визнаватися відповідною європейським технічним регламентам. Проте досі не всі національні стандарти адаптовані до норм Євросоюзу, що перешкоджає автоматичному визнанню відповідності української продукції нормам ЄС.

ВИСНОВКИ

Для досягнення можливості інтегрування до внутрішнього ринку Європейського Союзу з одночасним уникненням високих нетарифних обмежень у двосторонній торгівлі Україна зобов'язана привести систему регулювання у відповідність до європейської, оскільки головними перешкодами у торгівлі, зокрема з ЄС, є не імпорتنі тарифи, а технічні бар'єри і санітарні вимоги – вимоги до безпечності та якості продукції, її характеристик, процедури оцінки відповідності.

Завдяки повноправному членству в ISO та IEC Україна має можливість враховувати інтереси національних виробників під час розроблення міжнародних стандартів з метою підвищення якості й конкурентоспроможності української продукції та захисту прав споживачів.

Крім того, участь українських технічних комісій у роботі CEN і CENELEC дає змогу українським фахівцям використовувати європейські стандарти та проєкти стандартів під час розроблення національних стандартів, застосування яких можна сприймати як доказ відповідності вимогам технічних регламентів, розроблених на підставі європейських директив «Нового підходу».

Вигоди від гармонізації законодавства України з європейським не можуть бути відокремленими від оцінки витрат, які пов'язані з реалізацією відповідних домовленостей. Перш за все, йдеться про потенційні витрати, пов'язані із забезпеченням виконання зобов'язань України, і про можливі витрати, зумовлені регуляторною адаптацією. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України 1085/2010 від 10.10.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>
2. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України 370/2011 від 18.05.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/370/2011>
3. Про Національний план дій на 2012 рік щодо введення Програми економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» : Указ Президента України №187/2012 від 12.03.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/187/2012>
4. Економічний суверенітет держави та напрями його правового забезпечення : монографія / Ра ред. О. О. Ашуркова ; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. – Донецьк : Юго-Восток, 2012. – 406 с.
5. **Идрисова В. В.** Теоретические вопросы применения нетарифных мер регулирования во внешней торговле / В. В. Идрисова. – М. : Изд-во Института Гайдара, 2011. – 152 с.
6. Техническое регулирование: правовые аспекты : науч.-практ. пособие / [Калмыкова А. В. и др.] ; отв. ред.: Ю. А. Тихомиров, В. Ю. Саламатов. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 384 с.
7. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Statistics / European Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>
9. Офіційний сайт Світової організації торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.wto.org
10. Офіційний сайт ЮНКТАД [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.asp>

REFERENCES

- Derzhavna sluzhba statyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua>
- Ekonomichnyi suverenitet derzhavy ta napriamy ioho pravovoho zabezpechennia* [Economic sovereignty of the state and trends of its legal support]. Donetsk: Yuhovostok, 2012.
- Idrisova, V. V. *Teoreticheskie voprosy primeneniia netarifnykh mer regulirovaniia vo vneshneye torgovle* [Theoretical questions of application of non-tariff regulation measures in foreign trade]. Moscow: Institut Gaydara, 2011.
- Kalmykova, A. V. *Tekhnicheskoe regulirovanie: pravovye aspekty* [Technical regulation: legal aspects]. Moscow: Volters Kluver, 2010.

[Legal Act of Ukraine] (2012). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/187/2012>

[Legal Act of Ukraine] (2011). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/370/2011>

[Legal Act of Ukraine] (2010). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>

Ofitsiyniy sait Svitovoi orhanizatsii torhivli. www.wto.org
Ofitsiyniy sait YuNKTAD. <http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.as>

Statistics / European Commission. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

УДК 338.43+339.5

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫМ КОМПЛЕКСОМ РОСТОВСКОЙ ОБЛАСТИ В УСЛОВИЯХ ВСТУПЛЕНИЯ РОССИИ В ВТО

© 2014 ПОЖИДАЕВА С. В.

УДК 338.43+339.5

Пожидаева С. В. Совершенствование управления сельскохозяйственным комплексом Ростовской области в условиях вступления России в ВТО

В рамках управления Ростовской областью как регионом предложено пересмотреть все имеющиеся виды субсидий, направленных на развитие сельского хозяйства, так как соглашение ВТО по сельскому хозяйству обязывает страны классифицировать внутренние меры поддержки сельского хозяйства в соответствии с одной из четырех «корзин»: «зеленой», «голубой», «красной», «специального дифференцированного режима». Определена государственная поддержка как приоритетное направление поддержки сельхозпроизводителей Ростовской области и указаны основные меры такой поддержки, также выявлены основные проблемы в развитии агрокомплекса Ростовской области. В статье предлагаются мероприятия, способные нивелировать возможные негативные последствия от вступления в ВТО.

Ключевые слова: сельское хозяйство, Ростовская область, Всемирная торговая организация, субсидии, стратегия социально-экономического развития.

Библ.: 8.

Пожидаева Светлана Викторовна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономики и предпринимательства, Ростовский государственный экономический университет (ул. Б. Садовая, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Россия)

УДК 338.43+339.5

UDC 338.43+339.5

Пожидаева С. В. Удосконалення управління сільськогосподарським комплексом Ростовської області в умовах вступу Росії до СОТ

У рамках управління Ростовською областю як регіоном запропоновано переглянути всі наявні види субсидій, спрямованих на розвиток сільськогосподарства, оскільки угода СОТ по сільському господарству зобов'язує країни класифікувати внутрішні заходи підтримки сільськогосподарства відповідно до одного з чотирьох «кошиків»: «зеленого», «блакитного», «червоного», «спеціального диференційованого режиму». Визначено державну підтримку як пріоритетний напрям підтримки сільгоспвиробників Ростовської області та вказані основні заходи такої підтримки, також виявлені основні проблеми в розвитку агрокомплексу Ростовської області. У статті пропонуються заходи, здатні нівелювати можливі негативні наслідки від вступу до СОТ.

Ключові слова: сільське господарство, Ростовська область, Світова організація торгівлі, субсидії, стратегія соціально-економічного розвитку.

Бібл.: 8.

Пожидаева Светлана Викторовна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки і підприємництва, Ростовський державний економічний університет (вул. В. Садова, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Росія)

Pozhidaeva S. V. Improving Administration of the Agricultural Complex of the Rostov Oblast under Conditions of Joining WTO by Russia

The article offers, within the framework of administration of the Rostov oblast as a region, to reconsider all existing types of subsidies, directed at development of agriculture, since WTO agreement in the part of agriculture obliges countries to classify internal measures of support of agriculture in accordance with one of four «baskets»: «green», «blue», «red» and «of special differentiated mode». The article identifies the state support as the priority direction of support of agricultural producers of the Rostov oblast and specifies main measures of this support and reveals main problems in development of the agrarian complex of the Rostov oblast. The article offers measures, capable of compensating possible negative consequences of joining WTO.

Key words: agriculture, Rostov oblast, World Trade Organisation, subsidies, strategy of socio-economic development.

Bibl.: 8.

Pozhidaeva Svetlana V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economics and Business, Rostov State Economic University (ul. B. Sadovaya, 69, Rostov-na-Donu, 344002, Russia)

Особое значение для современной России, страны с огромной территорией и чрезвычайно разнообразными географическими, природно-климатическими и экономическими условиями производства и жизни людей, является поступательное социально-экономическое развитие регионов. Проводимые в стране политические и экономические преобразования привели к росту роли регионов во всех сферах экономической жизни.

Ростовская область – развитый промышленно-аграрный регион Российской Федерации. Ведущие отрасли: машиностроение, пищевая и легкая промышленность. В области ведется добыча каменного угля, в частности,

антрацита. Основные направления растениеводства – производство зерна, подсолнечника, овощей и фруктов. В животноводстве развито мясомолочное направление, тонкорунное овцеводство, свиноводство, птицеводство и звероводство. Вступление России во всемирную торговую организацию неизбежно окажет влияние на различные сферы деятельности (промышленность, машиностроение и т. п.), в том числе и на сельское хозяйство. Поэтому разработка предложений, направленных на совершенствование управления сельскохозяйственным комплексом Ростовской области в условиях вступления России в ВТО является достаточно актуальной темой исследования.

[Legal Act of Ukraine] (2012). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/187/2012>

[Legal Act of Ukraine] (2011). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/370/2011>

[Legal Act of Ukraine] (2010). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>

Ofitsiyniy sait Svitovoi orhanizatsii torhivli. www.wto.org
Ofitsiyniy sait YuNKTAD. <http://unctadstat.unctad.org/ReportFolders/reportFolders.as>

Statistics / European Commission. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>

УДК 338.43+339.5

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫМ КОМПЛЕКСОМ РОСТОВСКОЙ ОБЛАСТИ В УСЛОВИЯХ ВСТУПЛЕНИЯ РОССИИ В ВТО

© 2014 ПОЖИДАЕВА С. В.

УДК 338.43+339.5

Пожидаева С. В. Совершенствование управления сельскохозяйственным комплексом Ростовской области в условиях вступления России в ВТО

В рамках управления Ростовской областью как регионом предложено пересмотреть все имеющиеся виды субсидий, направленных на развитие сельского хозяйства, так как соглашение ВТО по сельскому хозяйству обязывает страны классифицировать внутренние меры поддержки сельского хозяйства в соответствии с одной из четырех «корзин»: «зеленой», «голубой», «красной», «специального дифференцированного режима». Определена государственная поддержка как приоритетное направление поддержки сельхозпроизводителей Ростовской области и указаны основные меры такой поддержки, также выявлены основные проблемы в развитии агрокомплекса Ростовской области. В статье предлагаются мероприятия, способные нивелировать возможные негативные последствия от вступления в ВТО.

Ключевые слова: сельское хозяйство, Ростовская область, Всемирная торговая организация, субсидии, стратегия социально-экономического развития.

Библ.: 8.

Пожидаева Светлана Викторовна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономики и предпринимательства, Ростовский государственный экономический университет (ул. Б. Садовая, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Россия)

УДК 338.43+339.5

UDC 338.43+339.5

Пожидаева С. В. Удосконалення управління сільськогосподарським комплексом Ростовської області в умовах вступу Росії до СОТ

У рамках управління Ростовською областю як регіоном запропоновано переглянути всі наявні види субсидій, спрямованих на розвиток сільськогосподарства, оскільки угода СОТ по сільському господарству зобов'язує країни класифікувати внутрішні заходи підтримки сільськогосподарства відповідно до одного з чотирьох «кошиків»: «зеленого», «блакитного», «червоного», «спеціального диференційованого режиму». Визначено державну підтримку як пріоритетний напрям підтримки сільгоспвиробників Ростовської області та вказані основні заходи такої підтримки, також виявлені основні проблеми в розвитку агрокомплексу Ростовської області. У статті пропонуються заходи, здатні нівелювати можливі негативні наслідки від вступу до СОТ.

Ключові слова: сільське господарство, Ростовська область, Світова організація торгівлі, субсидії, стратегія соціально-економічного розвитку.

Бібл.: 8.

Пожидаева Светлана Викторовна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки і підприємництва, Ростовський державний економічний університет (вул. В. Садова, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Росія)

Pozhidaeva S. V. Improving Administration of the Agricultural Complex of the Rostov Oblast under Conditions of Joining WTO by Russia

The article offers, within the framework of administration of the Rostov oblast as a region, to reconsider all existing types of subsidies, directed at development of agriculture, since WTO agreement in the part of agriculture obliges countries to classify internal measures of support of agriculture in accordance with one of four «baskets»: «green», «blue», «red» and «of special differentiated mode». The article identifies the state support as the priority direction of support of agricultural producers of the Rostov oblast and specifies main measures of this support and reveals main problems in development of the agrarian complex of the Rostov oblast. The article offers measures, capable of compensating possible negative consequences of joining WTO.

Key words: agriculture, Rostov oblast, World Trade Organisation, subsidies, strategy of socio-economic development.

Bibl.: 8.

Pozhidaeva Svetlana V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economics and Business, Rostov State Economic University (ul. B. Sadovaya, 69, Rostov-na-Donu, 344002, Russia)

Особое значение для современной России, страны с огромной территорией и чрезвычайно разнообразными географическими, природно-климатическими и экономическими условиями производства и жизни людей, является поступательное социально-экономическое развитие регионов. Проводимые в стране политические и экономические преобразования привели к росту роли регионов во всех сферах экономической жизни.

Ростовская область – развитый промышленно-аграрный регион Российской Федерации. Ведущие отрасли: машиностроение, пищевая и легкая промышленность. В области ведется добыча каменного угля, в частности,

антрацита. Основные направления растениеводства – производство зерна, подсолнечника, овощей и фруктов. В животноводстве развито мясомолочное направление, тонкорунное овцеводство, свиноводство, птицеводство и звероводство. Вступление России во всемирную торговую организацию неизбежно окажет влияние на различные сферы деятельности (промышленность, машиностроение и т. п.), в том числе и на сельское хозяйство. Поэтому разработка предложений, направленных на совершенствование управления сельскохозяйственным комплексом Ростовской области в условиях вступления России в ВТО является достаточно актуальной темой исследования.

Территория Ростовской области составляет 10096,7 тыс. га. По данным Управления Федерального агентства кадастра объектов недвижимости по Ростовской области, по состоянию на 1 января 2009 г. структура земельного фонда включает: 87,31 процентов земель Ростовской области это земли сельскохозяйственного назначения. В структуре земель сельскохозяйственного назначения пашни занимают 64,86, кормовые угодья – 27,31, многолетние насаждения – 0,4 процента [1]. Как видно из представленных данных, сельское хозяйство в Ростовской области также является одной из ключевых сфер деятельности и требует пристального внимания со стороны региональных органов власти.

В стратегии социально-экономического развития Ростовской области на период до 2020 г., основной целью которой является создание для органов исполнительной власти Ростовской области системы управления долгосрочным развитием региона, на наш взгляд, не учтено очень важное событие как в целом для страны, так и для Ростовской области в частности – Россия вступила в ВТО. В этой связи, на наш взгляд, в программу необходимо внести дополнения и изменения, с учетом сложившихся изменений [2].

Одной из отраслей Ростовской области, которую достаточно сильно затронут эти изменения, является сельское хозяйство. Ростовская область является крупнейшим экспортером продовольственных товаров и сельскохозяйственного сырья на Юге России. В структуре экспорта ЮФО за период с 2005 по 2009 гг. по данной группе экспорта Ростовская область занимает самую большую долю – свыше 50 процентов, на втором месте Краснодарский край, на долю которого приходится около 45 процентов. Данная экспортная позиция является основной и в структуре экспорта самой Ростовской области: по итогам 2005 – 2010 гг. на долю продовольственных товаров и сельскохозяйственного сырья (кроме текстильного) приходится 43,4 процента всего объема экспорта [1].

По итогам 2010 г. объем продукции сельского хозяйства Ростовской области составил 108011,3 млн руб. Индекс физического объема продукции сельского хозяйства в 2010 г. зафиксирован на уровне 98,6 процента по сравнению с 2009 г. [8]. В сравнении с остальными субъектами ЮФО динамика сельскохозяйственного производства в Ростовской области оказалась одной из самых низких, более низкие значения зафиксированы только в Волгоградской области. Аналогичная ситуация складывается и на более длительном временном интервале с 2004 по 2010 гг. Отметим, что такого рода динамика наблюдалась еще до вступления России в ВТО и в Ростовской области свободно реализовывались различного рода программы поддержки сельскохозяйственных предприятий без всякого рода ограничений, которые после вступления в ВТО теперь имеют место. В Ростовской области существовал обширный перечень не только косвенной поддержки, но и прямой – субсидий.

С 22 августа 2012 г. России стала 156-м членом Всемирной торговой организации (ВТО). К этому этапу страна продвигалась 19 лет. Одновременно с этим вступил в силу Протокол от 16.12.2011 г. «О присоединении РФ к Марракешскому соглашению об учреждении Всемирной торговой организации от 15 апреля 1994 г.». С этого момента Протокол приобрел для РФ статус международного договора и должен исполняться. Этот документ, вместе с приложениями к нему, зафиксировал целый ряд особых обязательств РФ в связи со вступлением в ВТО [4].

Правовые документы ВТО содержат жесткие правила использования многочисленных средств внешней торговой политики, включая такие эффективные средства торговой защиты, как количественные ограничения, лицензирование, антидемпинговые и компенсационные меры, защитные меры, технические и другие барьеры в торговле, и они разрешают применение этих мер.

К наиболее уязвимым секторам в контексте принятых Россией обязательств при вступлении в ВТО можно отнести молочный, свиноводческий комплекс, производство некоторых видов готовой продукции из мяса.

Протоколом о присоединении к ВТО вводятся иные принципы поддержки сельского хозяйства. В приложении II к Протоколу о присоединении к ВТО определено, что внутренняя поддержка государства по сельскому хозяйству будет ограничена фиксированной денежной суммой, которая поэтапно будет уменьшаться с 9 млрд долл. в 2012 г. до 4,4 млрд долл. в 2018 г.

Во избежание излишней концентрации господдержки на определенных видах сельхозпродукции РФ обязалась до 2018 г. направлять на эти цели не более 30% от общей суммы субсидий [3].

Экспортных субсидий российские сельхозпредприятия получать не будут, кроме того будут отменены льготы по НДС для отдельных категорий продукции.

В связи с вступлением в ВТО Россия взяла обязательства, которые неизбежно затронут сельскохозяйственные предприятия Ростовской области:

- ✦ снизить общую ставку импортного тарифа на товары до 7,8% с 10% в 2011 г;
- ✦ средний сельскохозяйственный тариф будет снижен до 10,8% с 13,2% в 2011 г;
- ✦ треть импортных тарифов должны быть снижены с момента присоединения, еще на четверть снизятся спустя 3 года. Восемилетний переходный период установлен для мяса птицы;
- ✦ тарифные квоты сохраняются для говядины, свинины, мяса птицы. Для говядины импортная пошлина внутри квоты составит 15%, вне квоты – 55%, для свинины – 0 – 65% (с 2020 г. – 25%), для мяса птицы 25% и 80% [5, с. 7].

Принятые на себя обязательства обязательно отразятся на возможных мерах поддержки сельхоз товаропроизводителей. В Ростовской области действует обширный перечень прямых форм финансовой поддержки предпринимателей – субсидий. В Ростовской области действует Областная долгосрочная целевая программа развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия в Ростовской области на 2010 – 2014 гг.

В 2010 г. на реализацию мероприятий Областной долгосрочной целевой программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2010 – 2013 гг. уточненный план ассигнований составил 5122228,3 тыс. руб., в том числе за счет средств федерального бюджета 3735107,0 тыс. руб, областного бюджета – 1387121,3 тыс. руб.

На реализацию Программы фактически затрачено 5041886,5 тыс. руб., в том числе 3658978,3 тыс. руб. за счет средств федерального бюджета, 1382908,2 тыс. руб. – областного бюджета [1].

К основным видам субсидий, предоставляемым сельскохозяйственным товаропроизводителям относятся:

- ✦ субсидии на возмещение части затрат на приобретение минеральных удобрений российского производства;
- ✦ субсидии гражданам, ведущим личное подсобное хозяйство, сельскохозяйственным потребительским кооперативам (заготовительным, снабженческим, сбытовым (торговым), перерабатывающим и обслуживающим) и крестьянским (фермерским) хозяйствам на возмещение части затрат на уплату процентов по кредитам и займам, полученным, соответственно, в российских кредитных организациях и сельскохозяйственных кредитных потребительских кооперативах;
- ✦ субсидии сельскохозяйственным товаропроизводителям (кроме граждан, ведущих личное подсобное хозяйство) на возмещение части затрат на приобретение элитных семян сельскохозяйственных культур у российских производителей и заводов по подготовке семян;
- ✦ мероприятия по развитию газификации в сельской местности;
- ✦ субсидии организациям, осуществляющим промышленное рыбководство, на возмещение части затрат на уплату процентов по инвестиционным кредитам; и многие другие [6].

Соглашение ВТО по сельскому хозяйству обязывает страны классифицировать внутренние меры поддержки сельского хозяйства в соответствии с одной из четырех категорий, которые на языке ВТО называют «корзинами».

1. *Совокупная мера поддержки («желтая корзина»)*. Мероприятия аграрной политики этой корзины считаются стимулирующими производство и, следовательно, искажающими торговлю. «Желтые» субсидии могут быть оспорены, поскольку считается, что они создают помехи национальному производству остальных стран – участниц ВТО, прямо или косвенно обесценивают или уменьшают преимущества, наносят ущерб их интересам. Меры, которые здесь указываются, должны быть разделены на две категории: поддержка, направленная на развитие производства, и поддержка, отделенная от производства. В Соглашении нет точного определения того, какие меры государственной поддержки следует отнести к «желтой корзине». В целом же можно заключить, что к ней относятся все меры, не подпадающие под другие три категории, которые перечислены ниже.

Кроме того, «желтая корзина» также включает в себя так называемый потерянный доход государства, то есть освобождение сельскохозяйственных производителей от налогов и от возврата предоставленных государством кредитов [5].

Таким образом, к этой группе субсидий могут быть отнесены: прямое субсидирование отраслей сельского хозяйства, покрытие производственных убытков, списание ссуд, некоторые виды компенсаций. В отношении данных мер в соответствии с Соглашением ВТО по сельскому хозяйству принимаются обязательства по связыванию или фиксации уровня поддержки и его последующему поэтапному сокращению в размере 20% в течение 6-летнего (с момента присоединения) переходного периода. Первоначальный уровень связывания обычно рассчитывается как среднегодовая величина фактических расходов за последние три репрезентативных года («базисный период») как на федеральном, так и на региональном уровнях.

2. *Прямые выплаты в рамках программ сокращения производства («голубая корзина»)*. В Соглашении говорится, что эти выплаты не должны подвергаться обязательному сокращению, если они основываются на фиксированных площадях и урожаях, а в животноводстве – на фиксированном поголовье скота. Эта категория была принята как компромисс для Европейского Союза, чтобы компенсационные выплаты (согласованные в рамках реформ 1992 г. единой сельскохозяйственной политики) могли считаться не противоречащими правилам ВТО и позволили бы ЕС ратифицировать Соглашение по сельскому хозяйству.

3. *Специальный и дифференцированный режим (Сид)*. В тексте Соглашения по сельскому хозяйству говорится, что государственные меры поддержки, прямые или косвенные, способствующие развитию сельского хозяйства или сельской местности, являются неотделимой частью программ развития развивающихся стран. При этом инвестиционные субсидии и дотации на приобретение материально-технических ресурсов, которые обычно предоставляются сельскохозяйственным товаропроизводителям развивающихся стран, должны быть освобождены от обязательств по сокращению. Поэтому подобные меры могут использоваться без ограничений сверху теми странами, которые включили меры Сид в перечень своих обязательств.

4. *Меры, освобожденные от обязательств по сокращению («зеленая корзина»)*. Меры, которые не оказывают или оказывают минимальное искажающее воздействие на торговлю или производство и предоставляются в рамках государственных программ, не предполагающих трансфертов потребителям и поддержки производителей, стимулирующих наращивание производства, могут быть включены в категорию «зеленая корзина». К ним относятся: развитие консалтинга на селе, профилактика заражений и борьба с вредителями, программы пенсионного обеспечения, страхования урожая и пр. Меры «зеленой корзины» освобождаются от обязательств по сокращению.

К разрешенным (бесспорным) субсидиям (Сид и «зеленая корзина») в России можно отнести поддержку племенного дела и элитного семеноводства, оплату расходов на повышение плодородия почвы, реконструкцию предприятий, направленную на охрану окружающей среды, помощь в связи с чрезвычайными ситуациями, поддержку бедствующих регионов, оплату расходов на проведение научных исследований, повышение квалификации работников АПК [7].

Таким образом, в рамках управления Ростовской областью как регионом, необходимо пересмотреть все имеющиеся виды субсидий, направленных на развитие сельского хозяйства. На наш взгляд, необходимо отдавать приоритет государственной поддержке, не оказывающей или оказывающей минимальное искажающее воздействие на производство и реализацию сельскохозяйственной продукции. К таким мерам поддержки на наш взгляд, должны стать меры направленные на:

- ✦ совершенствование инфраструктуры (строительство дорог, сетей электросвязи, мелиоративных сооружений), за исключением операционных расходов на поддержание ее функционирования;
- ✦ содержание стратегических продовольственных запасов, внутренняя продовольственная помощь;
- ✦ поддержка доходов сельхозпроизводителей, не влекущая непосредственного стимулирования производства конкретных видов сельхозпродукции;

- ✦ поддержка доходов сельхозпроизводителей, не связанная с видом и объемом производства;
- ✦ страхование доходов, урожая и компенсаций ущерба от стихийных бедствий;
- ✦ содействие структурной перестройке сельскохозяйственного производства (в том числе за счет реализации программ приватизации, улучшения землепользования и т. п.);
- ✦ охрана окружающей среды;
- ✦ программы регионального развития для районов с неблагоприятными природными условиями;
- ✦ научные исследования, подготовка и повышение квалификации кадров, информационно-консультационное обслуживание;
- ✦ ветеринарные и фитосанитарные мероприятия, контроль за безопасностью продуктов питания;
- ✦ содействие сбыту сельхозпродукции, включая сбор, обработку и распространение рыночной информации.

Среди основных проблем развития агрокомплекса в Ростовской области можно выделить следующие:

1. Отсутствие механизма гарантированного сбыта произведенной сельскохозяйственной продукции по стабильным ценам.
2. Низкие темпы внедрения современных технологий в растениеводство и земледелие.
3. Ухудшение плодородия земли и ухудшение экологии.
4. Низкая урожайность сельскохозяйственных культур, в том числе по причине неполного использования потенциала продуктивности сельскохозяйственных культур.
5. Несбалансированность растениеводческого и животноводческого комплексов.
6. Децентрализация животноводческого комплекса, проявляющаяся в значительной доле мелкотоварного сектора.
7. Относительно низкая продуктивность сельскохозяйственных животных.
8. Неразвитая инфраструктура взаимодействия (в том числе логистическая) производителей и переработчиков сельскохозяйственной продукции.
9. Неэффективное использование имеющихся производственных мощностей по переработке сельхозпродукции.
10. Неэффективное использование потенциала торговой сети в Ростовской области, в том числе потребительской кооперации.
11. Высокие входные барьеры на рынки сбыта сельскохозяйственной продукции.
12. Высокая конкуренция со стороны импортной продукции и продукции из других регионов, трудности в выходе региональной продукции как на внутренний, так и на внешние рынки.
13. Низкая инвестиционная привлекательность сельскохозяйственных товаропроизводителей, финансовая неустойчивость отрасли, обусловленная нестабильностью рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия, накопленной декапитализацией, недостаточным притоком частных инвестиций в развитие отрасли, слабым развитием страхования при производстве сельскохозяйственной продукции, труднодоступность кредитных ресурсов и недостаток залогового обеспечения, неразвитость ипотечного кредитования на селе.
14. Низкий уровень жизни сельского населения, недостаточные объем и качество социальных услуг, недоста-

точный уровень инженерной инфраструктуры, дефицит квалифицированных кадров (здравоохранение, образование, культура, снижение рождаемости, отток молодежи), недостаточная государственная поддержка, направленная на социальное обустройство села.

А с учетом того, что Россия вступила в ВТО необходимо нивелировать возможные негативные последствия от вступления в ВТО. Нами предлагаются меры затрагивающие следующие аспекты:

- ✦ административно-организационный аспект;
- ✦ технологический аспект;
- ✦ повышение внутреннего спроса;
- ✦ здержки производства;
- ✦ институты сертификации-аккредитации.

Административно-организационный аспект:

- ✦ защита внутренних рынков агропродовольственной продукции Ростовской области в связи вступлением России в ВТО;
- ✦ вовлечение все большего количества сельхозпроизводителей в регионально экономически значимые программы развития АПК и предоставление дополнительного бюджетного финансирования с условиями разработки наиболее эффективных критериев доступа к этим средствам;
- ✦ разработка экономического механизма технической модернизации сельского хозяйства, включая разработку новых подходов к системе бюджетной поддержки сельхозпроизводителей с учетом применения ими современных технологий возделывания сельхоз культур и сохранения плодородия почв.

Технологический аспект:

- ✦ использование современных почвосберегающих технологий адаптированных к различным природно-климатическим зонам;
- ✦ применение альтернативных источников энергии в условиях роста стоимости энергоресурсов;
- ✦ разработка и продвижение программ глубокой переработки зерна;
- ✦ использование современных технологий при агроэкспертизе, прогнозировании урожайности и сельскохозяйственных рисков;
- ✦ построение схем сельхозугодий и инвентаризация земель;
- ✦ анализ землепользования, мониторинг земель сельскохозяйственного назначения;
- ✦ анализ состояния сельхозкультур, оценка всхожести, оценка состояния в период активной вегетации;
- ✦ контроль проведения агротехнических мероприятий, качества проведения уборочных работ;
- ✦ планирование мелиоративных и других агротехнических мероприятий;
- ✦ оперативное планирование и учет сельскохозяйственных работ.

Повышение внутреннего спроса:

- ✦ проекты, направленные на расширение внутреннего спроса на зерно;
- ✦ продвижение программ развития внутреннего спроса на сельхозпродукцию, стимулирования потребления продовольствия населением;
- ✦ создание системы реализации сельхозпродукции через биржевые механизмы.

Издержки производства:

- ✦ все виды субсидий указанные выше;
- ✦ совершенствование тарифной политики на ЖД транспорте, предусматривая снижение издержек при перевозках зерна. Муки и продукции комбикормовой промышленности с учетом норм ВТО;
- ✦ совершенствование логистического обеспечения агропродовольственного рынка. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. ИАС «Прогноз» министерства экономического развития Ростовской области [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.donland.ru/Default.aspx?pageid=85416>. Дата обращения: январь 2013 года.

2. **Наумкин А. В.** Совершенствование форм и методов господдержки развития сельского хозяйства в условиях вступления России в ВТО / А. В. Наумкин // Экономика сельского хозяйства перерабатывающих предприятий. – 2012. – № 3. – С. 33 – 37.

3. **Бережнов Г. В.** Инновации как фактор эффективного функционирования АПК регионов в условиях ВТО / Г. В. Бережнов, В. В. Зверев // Экономика сельского хозяйства перерабатывающих предприятий. – 2012. – № 9. – С. 35 – 37.

4. **Ушачев И. Г.** О мерах по обеспечению конкурентоспособности продукции Российского сельского хозяйства в условиях присоединения к ВТО / И. Г. Ушачев // Экономика сельского хозяйства перерабатывающих предприятий. – 2012. – № 6. – С. 1 – 5.

5. **Ушачев И. Г.** О рисках и угрозах в обеспечении конкурентоспособности продукции сельского хозяйства в условиях присоединения России к ВТО / И. Г. Ушачев, А. Ф. Серков, С. О. Сиптиц, В. С. Чекалкин, В. И. Тарасов // Экономика сельского хозяйства перерабатывающих предприятий. – 2012. – № 8. – С. 5 – 10.

6. **Ушачев И.** Государственная программа – снова формирования конкурентоспособного АПК в условиях ВТО / И. Ушачев // АПК: экономика, управление. – 2012. – № 4. – С. 3 – 8.

7. **Борхунов Н.** ВТО: пошлины и цены внутреннего рынка России на сельхозпродукцию / Н. Борхунов, О. Родионова // АПК: экономика, управление. – 2012. – № 8. – С. 18 – 25.

8. Стратегия социально-экономического развития Ростовской области на период до 2020 года, в редакции постановления Законодательного Собрания Ростовской области от 24.11.2011 № 1752.

REFERENCES

Berezhnov, G. V., and Zverev, V. V. «Innovatsii kak faktor effektivnogo funktsionirovaniia APK regionov v usloviakh VTO» [Innovation as the effective functioning of the agribusiness in the region in the WTO]. *Ekonomika selskogo khoziaystva pererabatyvaiushchikh predpriiaty*, no. 9 (2012): 35-37.

Borkhunov, N., and Rodionova, O. «VTO: poshliny i tseny vnutrennego rynka Rossii na selkhozproduktiiu» [WTO duties and Russian domestic prices for agricultural products]. *APK: ekonomika, upravlenie*, no. 8 (2012): 18-25.

«IAS «Prognoz» ministerstva ekonomicheskogo razvitiia Rostovskoy oblasti» [IAS «forecast» of the Ministry of Economic Development of the Rostov region]. <http://www.donland.ru/Default.aspx?pageid=85416>

[Legal Act of Russia] (2011).

Naumkin, A. V. «Sovershenstvovanie form i metodov gospodderzhki razvitiia selskogo khoziaystva v usloviakh vstupleniia Rossii v VTO» [Improve the forms and methods of state support for agricultural development in the conditions of Russia's WTO acces-

sion]. *Ekonomika selskogo khoziaystva pererabatyvaiushchikh predpriiaty*, no. 3 (2012): 33-37.

Ushachev, I. «Gosudarstvennaia programma – snova formirovaniia konkurentosposobnogo APK v usloviakh VTO» [State program – again forming competitive agriculture to the WTO]. *APK: ekonomika, upravlenie*, no. 4 (2012): 3-8.

Ushachev, A. F. Serkov, I. G., and Siptits, S. O. «O riskakh i ugrozakh v obespechenii konkurentosposobnosti produktii selskogo khoziaystva v usloviakh prisoedineniia Rossii k VTO» [About risks and threats to ensure the competitiveness of agricultural products in terms of Russia's accession to the WTO]. *Ekonomika selskogo khoziaystva pererabatyvaiushchikh predpriiaty*, no. 8 (2012): 5-10.

Ushachev, I. G. «O merakh po obespecheniiu konkurentosposobnosti produktii Rossiyskogo selskogo khoziaystva v usloviakh prisoedineniia k VTO» [Measures to ensure the competitiveness of Russian agriculture in the conditions of accession to the WTO]. *Ekonomika selskogo khoziaystva pererabatyvaiushchikh predpriiaty*, no. 6 (2012): 1-5.

ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ МЕХАНИЗМА ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ КОММЕРЧЕСКОГО СТРАХОВАНИЯ

© 2014 КУЖЕЛЕВ М. А., ШАКУРА О. А., ВАЙСЕРО Л. М.

УДК 336.018

Кужелев М. А., Шакура О. А., Вайсеров Л. М. Предпосылки формирования механизма государственного регулирования системы коммерческого страхования

В статье проанализировано становление отечественной системы коммерческого страхования с учетом генезиса механизмов ее регулирования. Обосновано, что в основу государственного регулирования страхования должна быть положена модель экономико-исторического процесса становления и развития коммерческого страхования, позволяющая выявить роль государства в формировании эффективных инструментов управления и развития данной системы. Было установлено, что эволюция формирования государственного механизма управления – это реакция на несовершенство механизмов саморегулирования системы коммерческого страхования. Аргументировано, что национальная модель государственного регулирования имеет характерные черты континентальной модели, что проявляется в применяемых формах регулирования. Прослежено формирование современного механизма государственного регулирования системы коммерческого страхования в генезисе, что позволило достоверно установить его характерные черты и перспективы развития.

Ключевые слова: страхование, система коммерческого страхования, страховой надзор, государственное регулирование страховых отношений
Табл.: 2. **Библ.:** 7.

Кужелев Михаил Александрович – доктор экономических наук, профессор, кафедра финансов и банковского дела, Донецкий национальный университет (ул. Университетская, 24, Донецк, 83001, Украина)

E-mail: m-kristo@ya.ru

Шакура Ольга Александровна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов и банковского дела, Донецкий национальный университет (ул. Университетская, 24, Донецк, 83001, Украина)

E-mail: shakura.aa@gmail.com

Вайсеров Лариса Михайловна – преподаватель, Донецкий филиал, Украинский государственный университет финансов и международной торговли (ул. Чигорина, 57, Киев, 01601, Украина)

УДК 336.018

UDC 336.018

Кужелев М. О., Шакура О. О., Вайсеров Л. М. Передумови формування механізму державного регулювання системи комерційного страхування

У статті проаналізовано становлення вітчизняної системи комерційного страхування з урахуванням генезису механізмів її регулювання. Обґрунтовано, що в основу державного регулювання страхування має бути покладена модель економіко-історичного процесу становлення та розвитку комерційного страхування, що дозволяє виявити роль держави у формуванні ефективних інструментів управління та розвитку даної системи. Було встановлено, що еволюція формування державного механізму управління – це реакція на недосконалість механізмів саморегулювання системи комерційного страхування. Аргументовано, що національна модель державного регулювання має характерні риси континентальної моделі, що проявляється в застосовуваних формах регулювання. Прослідковано формування сучасного механізму державного регулювання системи комерційного страхування у генезі, що дозволило достовірно встановити його характерні риси та перспективи розвитку.

Ключові слова: страхування, система комерційного страхування, страховий надгляд, державне регулювання страхових відносин.
Табл.: 2. **Бібл.:** 7.

Кужелев Михайло Олександрович – доктор економічних наук, професор, кафедра фінансів і банківської справи, Донецький національний університет (вул. Університетська, 24, Донецьк, 83001, Україна)

E-mail: m-kristo@ya.ru

Шакура Ольга Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра фінансів і банківської справи, Донецький національний університет (вул. Університетська, 24, Донецьк, 83001, Україна)

E-mail: shakura.aa@gmail.com

Вайсеров Лариса Михайлівна – викладач, Донецька філія, Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі (вул. Чигорина, 57, Київ, 01601, Україна)

Kuzhelyev M. O., Shakura O. O., Vaysero L. M. Prerequisites of Formation of the Mechanism of State Regulation of the System of Commercial Insurance

The article analyses establishment of the domestic system of commercial insurance with consideration of genesis of mechanisms of its regulation. It shows that the basis of the state regulation of insurance should be formed by the model of economic and historical process of establishment and development of commercial insurance, allowing to reveal the role of the state in formation of efficient instruments of administration and development of this system. The article establishes that evolution of formation of the state mechanism of administration is a reaction to imperfection of mechanisms of self-regulation of the system of commercial insurance. It argues that the national model of state regulation has specific features of the continental model, which is manifested in the applied forms of regulation. The author tracked formation of the modern mechanism of state regulation of the system of commercial insurance in genesis, which allowed trustworthy establishment of its specific features and prospects of development.

Key words: insurance, system of commercial insurance, insurance supervision, state regulation of insurance relations.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 7.

Kuzhelyev Mykhaylo O. – Doctor of Science (Economics), Professor, Department of Finance and Banking, Donetsk National University (vul. Universytetska, 24, Donetsk, 83001, Ukraine)

E-mail: m-kristo@ya.ru

Shakura Olha O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Finance and Banking, Donetsk National University (vul. Universytetska, 24, Donetsk, 83001, Ukraine)

E-mail: shakura.aa@gmail.com

Vaysero Larisa M. – Lecturer, Donetsk Branch, Ukrainian State University of Finance and International Trade (vul. Chygorina, 57, Kyiv, 01601, Ukraine)

Социальная направленность инновационного курса развития национальной экономики обуславливает повышение роли механизмов защиты населения, предпринимателя, государства от непредвиденных случай-

ных, чрезвычайных событий. В этой связи особую роль в развитии национальной экономики играет эффективная система коммерческого страхования. При этом, наряду с другими финансово-кредитными механизмами, стра-

хование должно быть объектом пристального внимания государства, а формируемая соответствующая теоретико-методологическая база должна основываться на глубоком анализе важнейших предпосылок становления отечественной системы коммерческого страхования с учетом генезиса механизмов ее регулирования.

Современная парадигма государственного регулирования страховых отношений основывается на работах Л. И. Рейтмана, Е. В. Коломина, В. В. Шахова, В. А. Сухова, М. Я. Шиминовой, К. Е. Турбиной, Ю. С. Бугаева и др. В научных публикациях известных зарубежных ученых, таких как А. Манэса, Ф. Коньшина, В. К. Райхера, глубоко исследованы различные теоретические аспекты страховых отношений. Сущность страхования достаточно широко представлена в трудах и отечественных ученых-экономистов, а именно: в работах В. Базилевича, К. Базилевича, С. Осадца, Н. Н. Внуковой В этих и других отечественных работах исследуются также различные аспекты государственного регулирования страховых отношений. Вместе с тем, в данной области до сих пор отсутствует единый теоретико-методологический подход к формированию инструментария государственного регулирования коммерческого страхования как самостоятельного института, играющего важную роль в развитии национальной экономики

В этой связи целью данной статьи является исследование предпосылок формирования механизма государственного регулирования системы коммерческого страхования, что позволит установить дальнейшие перспективы его развития.

Коммерческое страхование выступает, с одной стороны, средством защиты бизнеса и благосостояния людей, а с другой – опосредует деятельность, приносящую прибыль [1]. В этой связи сложность процесса разработки инструментов государственного регулирования системы коммерческого страхования требует глубокого исследования предпосылок формирования такой системы и ее генезиса.

Опираясь на результаты ведущих отечественных и зарубежных специалистов в области теории страхования, считаем, что в основу государственного регулирования системы коммерческого страхования должна быть положена модель экономико-исторического процесса становления и развития коммерческого страхования, позволяющая выявить роль государства в формировании эффективных инструментов управления и развития данной системы.

Несмотря на то, что история развития страхования как социально-экономического института берет начало в глубокой древности, на этапе возникновения цивилизации и образования первых признаков государственности, мнения ученых по поводу зарождения коммерческого страхования и этапов его развития разнятся. Так, один из крупнейших исследователей страхования начала XX в. В. Р. Идельсон полагал, что именно на этом этапе возникла идея распределения известных потерь отдельных людей среди целых групп. Но второй основной элемент страхования – страховая организация – по мнению ученого, в этот период еще отсутствовала [2]. Подобной точки зрения придерживались А. Манес, Эренберг, Эмар и Гаген, Эк, известный российский ученый Г. Ф. Шершеневич.

Однако другие исследователи страхового дела занимали позицию, согласно которой существовавшее в древности страхование являлось подлинным. Такого мнения

придерживались Эмеригон, виднейший исследователь страхового дела второй половины XX в. В. К. Райхер отмечал, что страхование существовало и в феодальном, и даже в рабовладельческом обществе [3].

Рассмотрев различные точки зрения относительно момента зарождения страховых отношений, считаем целесообразным согласиться с Турбиной К. Е. по поводу того, что в XIII – XIV вв. формируется идея коллективного взаимодействия путем объединения усилий и капиталов для выработки необходимой методики, способной в определенной степени защитить человека от последствий воздействия разрушительных природных сил [4, с. 18 – 24], однако данный исторический период нельзя назвать начальным этапом коммерческого страхования, в силу того, что: во-первых, страховая организация в этот период еще отсутствовала; во-вторых, в этот период отсутствовали правовые предпосылки, без которых невозможно установить и определить форму страховых отношений, отсутствовал также принцип разделения страхования по видам и рискам.

Поскольку общество нуждалось в возмещении вреда от опасных и внезапных событий, к XV в. сформировалась объективная необходимость выработки новых методов организации страхового дела, а именно: осуществления страхования на профессиональном уровне, на основе определенного правового регламента, что, безусловно, является предпосылкой возникновения коммерческого страхования.

На протяжении всей истории становления и развития коммерческого страхования прослеживается эволюция экономической и правовой роли государства в формировании механизмов управления развитием системы коммерческого страхования как реакция на несовершенство механизмов ее саморегулирования. В качестве причин такого несовершенства, в частности, можно рассмотреть так называемые «провалы рынка» (*market failures*) [5], то есть проявления несовершенства рыночного механизма, которые оказывают негативное влияние на развитие системы коммерческого страхования и проявляются в следующем:

- ✦ неприятие на страхование рисков, защита от которых является общественной необходимостью, но коммерчески невыгодна;
- ✦ приоритет интересов страховщика, а не страхователя; недостаточное развитие элементов инфраструктуры, в услугах которой заинтересованы не отдельные страховщики, а рынок в целом; необоснованная тарифная политика страховых компаний (угрожающая его финансовой устойчивости и платежеспособности);
- ✦ монополизм (высокая концентрация и централизация капитала, в т. ч. его конвергенция с финансовыми и промышленными структурами); субъективная направленность движения инвестиционных потоков (исключительно в интересах страховщика, а не участников системы коммерческого страхования, в т. ч. государства).

Таким образом, необходимость государственного регулирования системы коммерческого страхования вызвана тем, что данная система является общественно-необходимым звеном национальной экономики, а государство, в свою очередь, должно обеспечить баланс интересов ее участников. «Провалы рынка» в системе коммерческого страхования и, соответственно, потребности в заполнении государством

этих провалов постоянно меняются. В силу чего изменяются и приоритеты регулирования системы коммерческого страхования на различных этапах ее развития.

Индустриально развитыми странами уже накоплен определенный опыт государственного регулирования коммерческого страхования. Необходимость использования такого опыта обусловлена рядом причин. *Во-первых*, исторически система коммерческого страхования Украины формировалась со значительным отставанием по сравнению с индустриально развитыми странами, особенно усилился разрыв в советский период. *Во-вторых*, в усиливающихся тенденциях глобализации экономики национальная система коммерческого страхования не может развиваться изолированно, без участия в международном перераспределении рисков, государственное регулирование

выходит за рамки национальных страховых систем. Украина, по мере ее интеграции в международный страховой рынок, сталкивается с необходимостью внедрения международных стандартов страхового дела и его регулирования.

Анализ опыта государственного регулирования страхования в индустриально развитых странах и возможностей его использования в постсоветском лагере представлен в работах зарубежных ученых, таких как Дэвид Бланд (Чартерный институт страхования, Лондон), Франсис Лояк (Европейский комитет по страхованию), а также представителей мирового страхового бизнеса – Дж. Фарр, Т. Дж.Келли, У. Кноке, П. Мюллер и др. [6].

Мировая практика выработала два принципиальных подхода к государственному регулированию страховых отношений. Каждый из подходов реализуется в рамках определенной системы права: «романно-германской» и «англо-американской» (табл. 1).

Таблица 1

Сравнительный анализ моделей государственного регулирования страховых отношений

Система права	Тип модели	Страна	Характерные черты	Особенности регулирования
Романо-германская	Континентальная (кодифицированная) модель регулирования страховых отношений (модель жесткого регулирования)	Германия, Франция, Италия, Испания, Япония и другие страны	Основана на строгой законодательной регламентации деятельности субъектов рынка, при этом основными источниками права являются законы и кодексы. В рамках континентальной системы права действует модель жесткого регулирования страхового дела (континентальная модель), характеризующаяся детальной регламентацией всех сторон деятельности страховщиков и систематическим контролем за соблюдением законодательства при проведении страховых операций	Утверждении органами страхового надзора страховых тарифов или установление рамок колебания тарифов, утверждение содержания типовых форм договоров страхования, проверка исполнения бизнес-планов, надзор за текущими операциями, регулярные проверки страховых компаний и т. п.
Англо-американская	Либеральная модель регулирования страховых отношений	Великобритания, США, Австралия, Канада	Закон не является единственным преобладающим источником права. Законодательство определяет наиболее общие условия, правовые рамки экономической деятельности, без детальной регламентации. Отсутствует жесткая регламентация страховых операций, утверждение страховых тарифов	Контроль финансового состояния компаний на основе изучения их отчетности, многие регулирующие функции переданы государством саморегулируемым организациям
	<i>децентрализованная</i>	США, Австралия, Канада	Единого органа страхового надзора нет. На федеральном уровне регулируются лишь отдельные участки деятельности страховых компаний, основные же регулирующие действия осуществляются органами страхового надзора в штатах.	Большая часть нормативов и требований к страховщикам не унифицирована
	<i>централизованная</i>	Великобритания	Характеризуется единством системы регулирования, действует единый орган страхового надзора, страховщики в стране подчиняются общим правилам и нормативам	Многие регулирующие функции переданы государством саморегулируемым организациям

Так, в основу отечественной модели регулирования страховых отношений была положена континентальная модель государственного регулирования, основанная на строгой законодательной регламентации деятельности участников системы коммерческого страхования. Модель характеризуется детальной регламентацией всех сторон деятельности страховщиков и систематическим контролем за соблюдением законодательства при проведении страховых операций. Такая модель действует в Германии, Франции, Италии, Испании, Японии и других странах.

Характерные черты континентальной модели можно проследить в сложившейся национальной модели государственного регулирования коммерческого страхования, что

проявляется в таких формах регулирования, как утверждение органами страхового надзора страховых тарифов или установление рамок колебания тарифов, утверждение содержания типовых форм договоров страхования, проверка исполнения бизнес-планов, надзор за страховой деятельностью и т. п.

Однако проявление черт той или иной модели регулирования коммерческого страхования отчетливо можно проследить только в ее генезисе, для чего проанализируем основные этапы становления и развития механизма государственного регулирования системы коммерческого страхования в Украине (табл. 2).

Таблица 2

Основные этапы становления и развития механизма государственного регулирования системы коммерческого страхования в Украине

Временные рамки этапа	Характерные черты этапа	Степень развития института коммерческого страхования	Нормативно-правовая база	Характеристика инструментов государственного регулирования
1	2	3	4	5
I этап (1990 – 1993 гг.)	Массовое создание негосударственных страховых организаций, в т. ч. коммерческих страховых компаний на базе расположенных в Украине учреждений системы бывшего Госстраха СССР и Ингосстраха СССР	Появление первых коммерческих страховых компаний, однако институт страхования как элемент рыночной экономики еще не сформирован	Закон Украины «О хозяйственных обществах»	Прекращение государственной монополии на страхование, неупорядоченность инструментов государственного регулирования страховых отношений
II этап (1993 – 1996 гг.)	Сформировались тенденции к увеличению количества страховых договоров, количества страховщиков и их специализации по видам страхования, развития перестраховочных операций, увеличение страховых резервов и усиление финансовой надежности страховщиков, однако не определены четкие направления развития коммерческого страхования, не было соответствующей методологической базы и квалифицированных кадров, большинство страховых компаний оставалось неплатежеспособными	Формирование коммерческого страхования как самостоятельного рыночного института, однако система коммерческого страхования как государственно регулируемая форма распределения и перераспределения рисков еще не была сформирована, недостаточная определенность договорных отношений между страховщиком и страхователем	Декрет Кабинета Министров Украины «О страховании»	Попытка на законодательном уровне регламентировать страхование путем объединения правовых норм с гражданско-правовыми, образование контролирующего и регулирующего органа – Комитета по делам надзора за страховой деятельностью, образование саморегулирующего органа – Лиги страховых организаций Украины, но четкая система четких нормативов платежеспособности отсутствует, несовершенство регулирования в сфере перестрахования и деятельности страховых посредников, отсутствовал эффективный государственный надзор и лицензирование
III этап (начало 1996 – начало 2001 гг.)	Период стабильного роста рынка, развивается классическое страхование, в особенности имущественное, растут активы страховых компаний, увеличивается объем сборов страховой премии, продолжается	Выделение коммерческого страхования как самостоятельного звена финансовой системы, которое является объектом государственного регулирования и контроля	Закон Украины «О страховании» от 7 марта 1996 г., Постановления и распоряжения Кабинета Министров Украины,	Установлена система контроля за уровнем платежеспособности страховщиков и порядок расчета резервов, ужесточены нормы, регулирующие надзор за страховой деятельностью,

1	2	3	4	5
III этап (начало 1996 – начало 2001 гг.)	процесс укрупнения страховщиков на основе концентрации и централизации капитала, наблюдается тенденция сокращения как зарегистрированных, так и реально функционирующих страховых компаний		нормативные акты Укрстрахнадзора, Программы развития страхового рынка Украины	легализованы многие страховые понятия, такие как страховой продукт, аварийные комиссары, актуарии, страховые посредники, конкретизированы требования к договорам и правилам страхования, усовершенствовал механизм контроля за финансовым состоянием страховщиков, реформирована система лицензирования
IV этап (середина 2001 г.– до настоящего времени)	Переход к новым стандартам и подходам в регулировании и развитии коммерческого страхования, усиление конкуренции и рост профессионализма в работе страховщиков, однако существенными проблемами являются невысокий уровень капитализации и низкое качество активов; демпинг, который приводит к дисбалансу обязательств и увеличению риска банкротства; низкое качество страховых услуг; недостаточный охват страховыми услугами населения вследствие низкого уровня страховой культуры	Складываются предпосылки для формирования полноценной системы коммерческого страхования, однако эффективное развитие данной системы сдерживается наличием серьезных проблем, в т. ч. отсутствием действенных механизмов управления развитием системы коммерческого страхования Украины	Страховое право как комплексное структурное образование, совокупность общепринятых правил (норм) поведения страховщиков, страхователей и их посредников, определенных государством и закрепленных в законах и подзаконных актах, регулирующих страховую деятельность	Сформирован механизм государственного регулирования коммерческого страхования, целью которого является обеспечение формирования страховщиками достаточного объема средств для обеспечения их платежеспособности. Гос. регулирование развития коммерческого страхования осуществляется в следующих направлениях: прямое участие государства в становлении системы страховой защиты имущественных интересов; законодательное регулирование; осуществление специального надзора за деятельностью в соответствии с интересами страхователей и общегосударственными потребностями

Так, вхождение экономики нашей страны в систему мирохозяйственных связей означает, что перспективы отечественной системы коммерческого страхования связаны с условиями мировой страховой системы и определяются глобализационными тенденциями. Это выражается в следующих процессах, активно протекающих с начала 90-х годов XX века:

- ✦ концентрация страхового и перестраховочного капитала, что проявляется в массовых слияниях и приобретениях страховых и перестраховочных обществ на мировом страховом рынке, формирование на этой основе транснациональных страховых компаний [7];
- ✦ сращивание страхового, банковского и ссудного капитала в огромных масштабах, приводящее к формированию транснациональных финансовых групп;
- ✦ концентрация на рынке страховых посредников, проявляющаяся в формировании крупнейших международных страховых брокеров путем слияния и приобретения мелких и средних обществ;
- ✦ расширение сферы использования коммерческо-

го страхования: страхование от политических и военных рисков, страхование кредитов и гарантий, страхование информационных рисков; изменение рыночной среды в условиях полной компьютеризации потребителей страховых услуг и использования интернета для продажи страховых и перестраховочных услуг;

- ✦ рост опустошительности страховых убытков как результат развития урбанизации, технического прогресса, удорожания частной и корпоративной собственности, влияния глобальных климатических изменений;
- ✦ повсеместная либерализация торговли страховыми услугами.

ВЫВОДЫ

Проанализировав предпосылки формирования механизма государственного регулирования системы коммерческого страхования, можно предположить, что дальнейшее развитие системы коммерческого страхования будет сопровождаться концентрацией капитала в страховых группах и его слиянием с банковским и финансово-про-

мышленным капиталом. Это должно привести к изменению структуры классического и квазистрахования в сторону значительного уменьшения последнего. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Шакура О. А. Функции системы коммерческого страхования / О. А. Шакура // Бизнес Информ. – 2013. – № 7. – С. 286 – 292.
2. Идельсон В. Р. Страхование право. Издание студенческой кассы взаимопомощи / В. Р. Идельсон. – С-Пб., 1907. Переиздание: М., 1993.
3. Райхер В. Х. Общественно-исторические типы страхования / В. Х. Райхер. – М., 1947.
4. Турбина К. Э. Теория и практика страхования : учебное пособие / К. Э. Турбина / Под ред. К. Е. Турбиной. – М.: Анкил, 2003. – 703 с.
5. Архипова О. В. Анализ провалов государства и провалов рынка в сравнительной форме / О. В. Архипова // Вестник Челябинского государственного университета. Экономика. Вып. 29, 2010. – № 27 (208). – С. 12 – 16.
6. Лояк Ф. Единый страховой рынок: состояние и перспективы / Ф. Лояк // «IN RE», 1997. – № 4. – С. 10.
7. Кужелев М. А. Стратегические аспекты влияния динамических условий внешней среды на проведение оценки финан-

сового состояния корпорации / М. А. Кужелев, В. В. Меженская // Бизнес Информ. – 2012. – № 2. – С. 180 – 183.

REFERENCES

- Arkhipova, O. V. «Analiz provalov gosudarstva i provalov rynka v sravnitel'noy forme» [Analysis of government failure and market failure in comparative form]. *Vestnik ChGU. Ekonomika*, no. 27 (208) (2010): 12-16.
- Idelson, V. R. *Strakhovoe pravo. Izdanie studencheskoy kassy vzaimopomoshchi* [Insurance Law. Student edition mutual fund]. Moscow, 1993.
- Kuzhelev, M. A., and Mezhenkaia, V. V. «Strategicheskie aspekty vliianiia dinamichnykh usloviy vneshney sredy na provedenie otsenki finansovogo sostoiianiia korporatsii» [Strategic aspects of the influence of dynamic environmental conditions to assess the financial condition of the corporation]. *Biznes Inform*, no. 2 (2012): 180-183.
- Loiak, F. «Edinyy strakhovoy rynok: sostoianie i perspektivy» [Single insurance market: state and prospects]. *IN RE*, no. 4 (1997): 10.
- Raykher, V. Kh. *Obshchestvenno-istoricheskie tipy strakhovaniia* [Socio-historical types of insurance]. Moscow, 1947.
- Shakura, O. A. «Funktsii sistemy kommercheskogo strakhovaniia» [Functions of the system of commercial insurance]. *Biznes Inform*, no. 7 (2013): 286-292.
- Turbina, K. E. *Teoriia i praktika strakhovaniia* [Theory and practice of insurance]. Moscow: Ankil, 2003.

УДК 338.24+330.341

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ФОРМ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ПРИ РАЗРАБОТКЕ ИННОВАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ

© 2014 МАНОЙЛЕНКО А. В., СТРОКОВ Е. М.

УДК 338.24+330.341

Маноїленко А. В., Строків Е. М. Теоретическе обоснованне формування інтеграційних форм взаємодії підприємств при розробці інноваційної політики

В статье рассмотрены вопросы, связанные с активизацией инновационной активности машиностроительных предприятий на основе применения интеграционных форм взаимодействия. Обоснована необходимость формирования инфраструктуры взаимодействия предприятия при внедрении инновационных моделей развития с учетом реализации целей всех заинтересованных сторон. В статье предложена обобщенная схема организационного взаимодействия предприятия во внешней среде и матрица функционального обеспечения интеграционного процесса. Рассматриваемый в статье теоретический подход позволяет повысить инновационную активность машиностроительных предприятий и минимизировать затраты собственных ресурсов при реализации инновационной политики предприятия. **Ключевые слова:** инновационная инфраструктура, интеграционные формы взаимодействия, инновационная политика, теоретико-методический подход. **Рис.:** 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 12.

Маноїленко Александр Владимирович – доктор економічних наук, професор, завідує кафедрою економічного аналізу та учета, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (ул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

Строків Євген Михайлович – асистент, кафедра економічного аналізу та учета, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (ул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

E-mail: strokoff.e@gmail.com

УДК 338.24+330.341

Маноїленко О. В., Строків Е. М. Теоретичне обґрунтування формування інтеграційних форм взаємодії підприємств при розробці інноваційної політики
У статті розглянуто питання, пов'язані з активізацією інноваційної активності машинобудівних підприємств на основі інтеграційних форм взаємодії. Обґрунтовано необхідність формування нових інфраструктурних моделей взаємодії при впровадженні інноваційних проектів, для ефективної реалізації цілей усіх зацікавлених сторін. У статті запропоновано узагальнену схему організаційної взаємодії підприємства у зовнішньому середовищі та матрицю функціонального забезпечення інтеграційного процесу. Теоретико-методичний підхід, що розглядається у статті, дозволяє підвищити інноваційну активність машинобудівних підприємств, регулювати і координувати інноваційний процес. **Ключові слова:** інноваційна інфраструктура, інтеграційні форми взаємодії, інноваційна політика, теоретико-методичний підхід. **Рис.:** 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 12.

Маноїленко Олександр Володимирович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічного аналізу та обліку, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

Строків Євген Михайлович – асистент, кафедра економічного аналізу та обліку, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

E-mail: strokoff.e@gmail.com

UDC 338.24+330.341

Manoylenko O. V., Strokov Ye. M. Theoretical Substantiation of Formation of Integration Forms of Interaction of Enterprises when Developing the Innovation Policy
The article considers issues, connected with activation of innovation activity of engineering enterprises on the basis of application of integration forms of interaction. It justifies a necessity of formation of infrastructure of interaction of an enterprise when introducing innovation models of development with consideration of realisation of goals of all interested parties. The article offers a generalised scheme of organisational interaction of an enterprise in external environment and a matrix of functional provision of the integration process. The theoretical approach that is considered in the article allows increase of innovation activity of engineering enterprises and minimisation of expenditures of own resources when realising innovation policy of an enterprise. **Key words:** innovation infrastructure, integration forms of interaction, innovation policy, theoretical and methodical approach. **Fig.:** 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 12.

Manoylenko Oleksandr V. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department, Department of Economic Analysis and Accounting, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (vul. Frunze, 21, Kharkiv, 61002, Ukraine)

Strokov Yevhen M. – Assistant, Department of Economic Analysis and Accounting, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (vul. Frunze, 21, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: strokoff.e@gmail.com

мышленным капиталом. Это должно привести к изменению структуры классического и квазистрахования в сторону значительного уменьшения последнего. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Шакура О. А. Функции системы коммерческого страхования / О. А. Шакура // Бизнес Информ. – 2013. – № 7. – С. 286 – 292.
2. Идельсон В. Р. Страхование право. Издание студенческой кассы взаимопомощи / В. Р. Идельсон. – С-Пб., 1907. Переиздание: М., 1993.
3. Райхер В. Х. Общественно-исторические типы страхования / В. Х. Райхер. – М., 1947.
4. Турбина К. Э. Теория и практика страхования : учебное пособие / К. Э. Турбина / Под ред. К. Е. Турбиной. – М. : Анкил, 2003. – 703 с.
5. Архипова О. В. Анализ провалов государства и провалов рынка в сравнительной форме / О. В. Архипова // Вестник Челябинского государственного университета. Экономика. Вып. 29, 2010. – № 27 (208). – С. 12 – 16.
6. Лояк Ф. Единый страховой рынок: состояние и перспективы / Ф. Лояк // «IN RE», 1997. – № 4. – С. 10.
7. Кужелев М. А. Стратегические аспекты влияния динамических условий внешней среды на проведение оценки финан-

сового состояния корпорации / М. А. Кужелев, В. В. Меженская // Бизнес Информ. – 2012. – № 2. – С. 180 – 183.

REFERENCES

- Arkhipova, O. V. «Analiz provalov gosudarstva i provalov rynka v sravnitel'noy forme» [Analysis of government failure and market failure in comparative form]. *Vestnik ChGU. Ekonomika*, no. 27 (208) (2010): 12-16.
- Idelson, V. R. *Strakhovoe pravo. Izdanie studencheskoy kassy vzaimopomoshchi* [Insurance Law. Student edition mutual fund]. Moscow, 1993.
- Kuzhelev, M. A., and Mezhenkaia, V. V. «Strategicheskie aspekty vliianiia dinamichnykh usloviy vneshney sredy na provedenie otsenki finansovogo sostoiianiia korporatsii» [Strategic aspects of the influence of dynamic environmental conditions to assess the financial condition of the corporation]. *Biznes Inform*, no. 2 (2012): 180-183.
- Loiak, F. «Edinyy strakhovoy rynok: sostoianie i perspektivy» [Single insurance market: state and prospects]. *IN RE*, no. 4 (1997): 10.
- Raykher, V. Kh. *Obshchestvenno-istoricheskie tipy strakhovaniia* [Socio-historical types of insurance]. Moscow, 1947.
- Shakura, O. A. «Funktsii sistemy kommercheskogo strakhovaniia» [Functions of the system of commercial insurance]. *Biznes Inform*, no. 7 (2013): 286-292.
- Turbina, K. E. *Teoriia i praktika strakhovaniia* [Theory and practice of insurance]. Moscow: Ankil, 2003.

УДК 338.24+330.341

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ФОРМ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ПРИ РАЗРАБОТКЕ ИННОВАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ

© 2014 МАНОЙЛЕНКО А. В., СТРОКОВ Е. М.

УДК 338.24+330.341

Манойленко А. В., Строков Е. М. Теоретическое обоснование формирования интеграционных форм взаимодействия предприятий при разработке инновационной политики

В статье рассмотрены вопросы, связанные с активизацией инновационной активности машиностроительных предприятий на основе применения интеграционных форм взаимодействия. Обоснована необходимость формирования инфраструктуры взаимодействия предприятия при внедрении инновационных моделей развития с учетом реализации целей всех заинтересованных сторон. В статье предложена обобщенная схема организационного взаимодействия предприятия во внешней среде и матрица функционального обеспечения интеграционного процесса. Рассматриваемый в статье теоретический подход позволяет повысить инновационную активность машиностроительных предприятий и минимизировать затраты собственных ресурсов при реализации инновационной политики предприятия. **Ключевые слова:** инновационная инфраструктура, интеграционные формы взаимодействия, инновационная политика, теоретико-методический подход.

Рис.: 1. Табл.: 1. Библ.: 12.

Манойленко Александр Владимирович – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономического анализа и учета, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Фрунзе, 21, Харьков, 61002, Украина)

Строков Евгений Михайлович – ассистент, кафедра экономического анализа и учета, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Фрунзе, 21, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: strokoff.e@gmail.com

УДК 338.24+330.341

Манойленко О. В., Строков Е. М. Теоретичне обґрунтування формування інтеграційних форм взаємодії підприємств при розробці інноваційної політики
У статті розглянуто питання, пов'язані з активізацією інноваційної активності машинобудівних підприємств на основі інтеграційних форм взаємодії. Обґрунтовано необхідність формування нових інфраструктурних моделей взаємодії при впровадженні інноваційних проектів, для ефективного реалізації цілей усіх зацікавлених сторін. У статті запропоновано узагальнену схему організаційної взаємодії підприємства у зовнішньому середовищі та матрицю функціонального забезпечення інтеграційного процесу. Теоретико-методичний підхід, що розглядається у статті, дозволяє підвищити інноваційну активність машинобудівних підприємств, регулювати і координувати інноваційний процес. **Ключові слова:** інноваційна інфраструктура, інтеграційні форми взаємодії, інноваційна політика, теоретико-методичний підхід.

Рис.: 1. Табл.: 1. Библ.: 12.

Манойленко Александр Владимирович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічного аналізу та обліку, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

Строков Євген Михайлович – асистент, кафедра економічного аналізу та обліку, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

E-mail: strokoff.e@gmail.com

UDC 338.24+330.341

Manoylenko O. V., Strokov Ye. M. Theoretical Substantiation of Formation of Integration Forms of Interaction of Enterprises when Developing the Innovation Policy
The article considers issues, connected with activation of innovation activity of engineering enterprises on the basis of application of integration forms of interaction. It justifies a necessity of formation of infrastructure of interaction of an enterprise when introducing innovation models of development with consideration of realisation of goals of all interested parties. The article offers a generalised scheme of organisational interaction of an enterprise in external environment and a matrix of functional provision of the integration process. The theoretical approach that is considered in the article allows increase of innovation activity of engineering enterprises and minimisation of expenditures of own resources when realising innovation policy of an enterprise. **Key words:** innovation infrastructure, integration forms of interaction, innovation policy, theoretical and methodical approach.

Рис.: 1. Табл.: 1. Библ.: 12.

Manoylenko Oleksandr V. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department, Department of Economic Analysis and Accounting, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (vul. Frunze, 21, Kharkiv, 61002, Ukraine)

Strokov Yevhen M. – Assistant, Department of Economic Analysis and Accounting, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (vul. Frunze, 21, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: strokoff.e@gmail.com

В условиях глобализации и усиления конкуренции одной из ключевых задач отечественных машиностроительных предприятий является повышение эффективности функционирования за счет внутренней реорганизации и оптимизации взаимодействия с внешней средой, нацеленной на внедрение инновационной модели развития.

Решение обозначенных проблем в условиях национальной экономики сталкивается со значительными трудностями как системного, так и институционального характера, среди которых необходимо выделить следующие: несовершенство нормативно-правовой базы, консервативность менеджмента, нехватка собственных финансовых ресурсов и высокая их стоимость в случае привлечения их из внешней среды.

Актуальность исследования продиктована острой необходимостью формирования эффективной организационной инфраструктуры, которая могла бы оперативно реагировать на изменение ситуации как на самом предприятии, так и во внешней среде, что позволило бы эффективно реализовывать инновационную политику предприятия.

Целью статьи является развитие теоретико-методического базиса формирования инфраструктурных взаимодействий машиностроительного предприятия с другими участниками рынка при реализации его инновационной политики.

Вопросам формирования инновационной политики предприятий были посвящены работы таких ученых, как: Г. В. Шепелев [1], В. Ф. Стукач, Е. М. Помогаев [2], В. Ф. Ефременко, Ф. Ф. Пашенко [3], В. Ю. Фролова [4], В. Ганьков [5] и др.

Несмотря на широкий спектр уже освещенных научных проблем при формировании инновационной политики предприятия вопрос управления интеграционными процессами требуют дальнейшей проработки.

В современных условиях глобализации и усиления международной конкуренции отечественные предприятия поставлены в такие условия, что для сохранения существующих рынков сбыта, повышения эффективности функционирования и дальнейшего развития необходима активизация инновационной деятельности, способной обеспечить их жизнеспособность.

Решение проблем ускоренного инновационного развития промышленных предприятий предполагает интеграцию и взаимодействие научно-исследовательских, финансовых и производственных активов, что может быть реализовано в трех направлениях:

- ✦ *использование ресурсов внешней среды* связано с приобретением лицензий и ноу-хау, товарных знаков и других необходимых составляющих, услуг аутсорсинговых специализированных компаний, но это направление характеризуется высокой затратностью и не дает достаточно высокого уровня эффективности операционной деятельности, что снижает потенциал экономического развития предприятия;
- ✦ *максимальное использование внутреннего ресурсного потенциала предприятия*, что предполагает усовершенствование организационной структуры управления, опережающего развития собственной научно-технологической базы и модернизацию установленного оборудования. Этот процесс достаточно затратный (а украинские предприятия имеют ограниченные внутренние финансовые ре-

сурсы), и, самое главное, – относительно длительный, при этом предприятие «консервируется» на текущем уровне эффективности своей хозяйственной деятельности, теряя конкурентоспособность;

- ✦ *интеграционный подход* предусматривает организацию новых форм взаимодействия научного сектора (академического, вузовского, отраслевого) с производственными предприятиями и финансовыми институтами. Однако его внедрение требует преодоления целого ряда барьеров, основными из которых являются: институциональные, финансовые, научно-технологические, кадровые, информационные.

Анализ особенностей функционирования национальной экономики позволяет утверждать, что лишь третий подход может наиболее эффективно решить задачи инновационной политики, но его внедрение требует переосмысления целей и задач экономического развития не только на уровне управления предприятия, но и национальной экономики в целом, максимально используя резервы всех заинтересованных сторон.

Его реализация предполагает выделение следующих направлений интеграционного взаимодействия промышленных предприятий при реализации инновационной политики:

- ✦ *научно-технологическое* – обеспечение доступа предприятий к передовым технологиям и новым видам инновационной продукции. Основными формами интеграции при этом являются: технополисы, центры коллективного использования оборудования, особые экономические зоны, банки развития, отраслевые научно-производственные объединения и т. д.;
- ✦ *кадровое* – проблема старения кадров, являющихся носителями уникальных знаний, требует первоочередного разрешения. Высокая текучесть кадров, невосполнение кадрового потенциала предполагают более тесное интеграционное взаимодействие с ВУЗами, центрами подготовки и переподготовки кадров;
- ✦ *финансовое* – инновационное развитие предприятий в Украине происходит в основном за счет их собственных средств, ограниченные возможности привлечения заемных средств служат существенным барьером. Кредитные ресурсы являются слишком дорогими, сроки их привлечения короткими, а их доступность – ограниченной. Венчурное инвестирование, в отличие от развитых стран, не получило распространения в национальной экономике;
- ✦ *информационное* – использование существующих коммерческих и государственных систем, обеспечивающих информационную поддержку предприятий, ограничено в связи с низким уровнем развития и сервисного обеспечения собственных информационных систем предприятия;
- ✦ *институциональное* – несовершенство законодательной базы накладывает ограничения по применению передовых организационных форм интеграционного взаимодействия производственного, научного и финансового секторов.

Таким образом, обеспечение эффективности инновационного процесса возможно лишь при условии полноценного обеспечения его всеми необходимыми ресурсами: финансовыми, научно-техническими, кадровыми, информационными.

Следовательно, формирование эффективной организационной инфраструктуры предприятия, которая быстро и оперативно реагировала бы на изменения во внутренней и внешней среде, является базисом их перехода на инновационный путь развития и условием формирования сбалансированной инновационной политики.

Обобщенная схема организационного взаимодействия предприятия с субъектами хозяйствования во внешней среде приведена на рис. 1.

Приведенная схема отражает элементы производственно-инновационной инфраструктуры и их взаимосвязи.

Базисом формирования организационной инфраструктуры служат цели и задачи инновационной политики предприятия, тесно связанные с ресурсным обеспечением и регламентацией взаимодействия с субъектами хозяйствования внешней среды. Рассмотрим более детально представленные элементы интеграционной инфраструктуры.

Устойчивое и непрерывное протекание инновационного процесса предполагает использование устойчивых источников финансирования, что обуславливает необходимость участия в организационной инфраструктуре банков, кредитных учреждений, возможность привлечения государственной поддержки на уровне местных и государственного бюджетов, использование институтов лизинга, форфейтинга, факторинга.

Обеспечение высококвалифицированными кадрами предполагает тесное сотрудничество с профессионально-

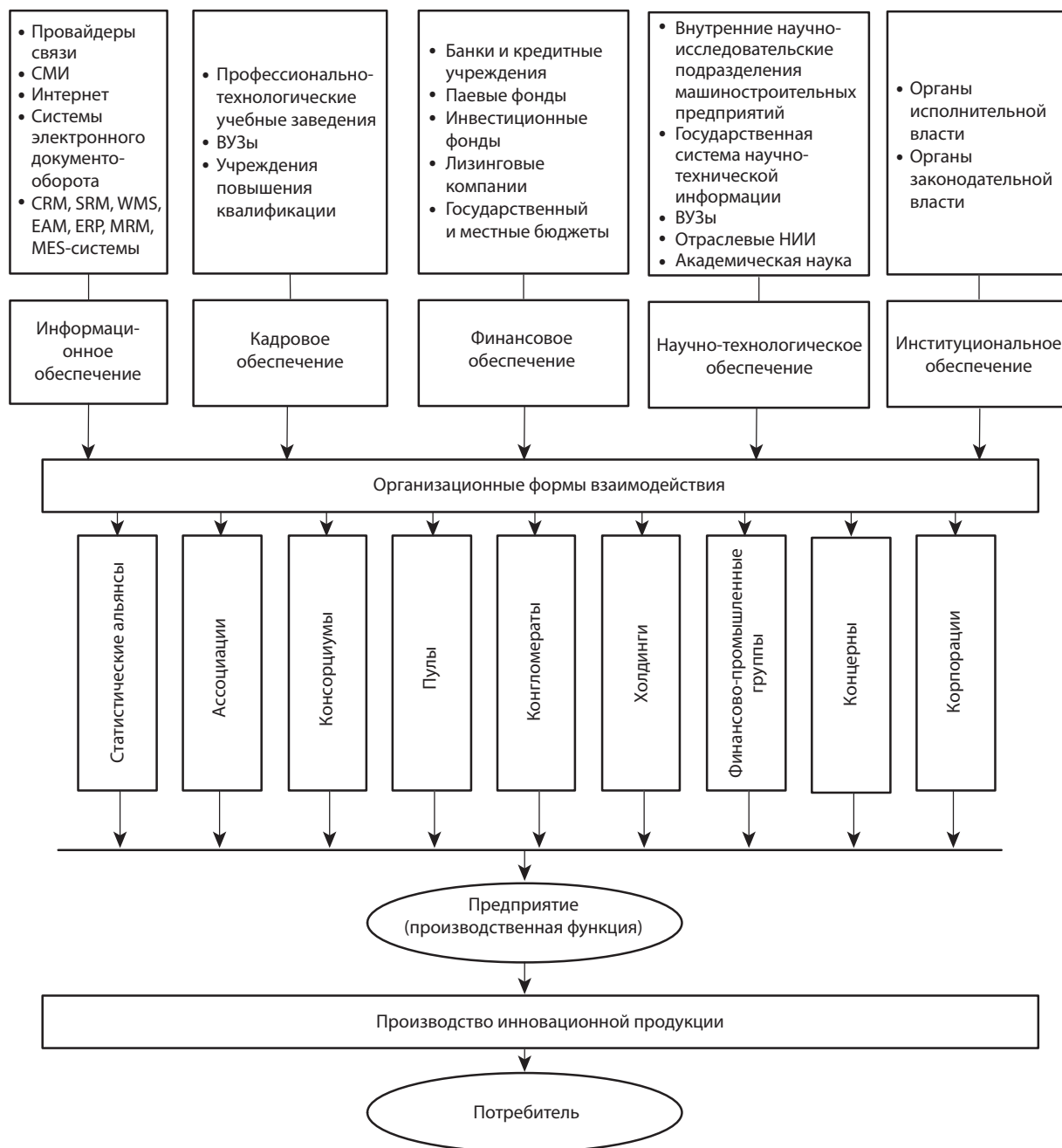

Рис. 1. Обобщенная схема организационного взаимодействия предприятия

техническими учебными заведениями, ВУЗаами и центрами повышения квалификации работников.

Получение информации из внешней среды традиционно осуществляется по средствам использования телекоммуникационных источников – СМИ и Интернета. Более тесная интеграция предприятия с субъектами хозяйствования внешней среды позволяет получить доступ к специализированным ресурсам: государственной системе научно-технической информации; собственным разработкам ВУЗов, отраслевых НИИ и академической науки, что предполагает формирование новой или совершенствование уже существующей информационной системы, включающей следующие инструменты: средства внутренней и внешней коммуникации, систему электронного документооборота, программные продукты, автоматизирующие

процессы взаимодействия с заказчиками (CRM), поставщиками (SRM), управления запасами (WMS), основными фондами (EAM), планирования и управления ресурсами предприятия (ERP), управления производством (MES) и автоматизации маркетинга (MRM).

Институциональный аспект заключается в осуществлении обратной связи предприятий с органами государственной исполнительной и законодательной власти с целью совершенствования нормативно-правовой базы ведения инновационной деятельности.

Приведенная выше схема инфраструктурных взаимодействий предполагает выделение форм и методов взаимодействия, рассмотрения информационного потока и формирования индикаторов достижения результата, что представлено в виде матрицы функционального обеспечения (табл. 1).

Таблица 1

Характеристика функциональных аспектов интеграционного взаимодействия при формировании инновационной политики предприятия

Параметры	Функциональное обеспечение				
	Финансовое	Институциональное	Кадровое	Технологическое	Информационное
Формы и условия взаимодействия	<ul style="list-style-type: none"> – Государственное субсидирование; – льготное налогообложение; – привлечение кредитных ресурсов; – эмиссия ценных бумаг; – лизинг; – факторинг; – форфейтинг; – паевое финансирование; – средства инвестиционных и венчурных фондов 	<ul style="list-style-type: none"> Создание объединений: – стратегических альянсов; – ассоциаций; – консорциумов; – пулов; – конгломератов; – холдингов; – финансово-промышленных групп; – концернов; – корпораций 	<ul style="list-style-type: none"> – Создание научных центров с привлечением специалистов ВУЗов; – целевые заказы на подготовку специалистов необходимого профиля в ВУЗах и профессионально-технических учреждениях; – учреждения повышения квалификации; – использование услуг рекрутинговых агентств 	<ul style="list-style-type: none"> – технопарки; – технополисы; – центры коллективного использования оборудования; – особые экономические зоны; – банки развития; – отраслевые научно-производственные учреждения 	<ul style="list-style-type: none"> – Сотрудничество на договорных основах с провайдерами связи касательно использования существующих информационных сетей; – создание собственных, которые отвечали бы специфическим требованиям конкретного предприятия; – аренда и лизинг программного обеспечения; – договорные взаимодействия на основе распределения дополнительной прибыли
Информационный поток	<ul style="list-style-type: none"> – Целевые показатели состояния финансового рынка; – финансовые отчеты конкурентов; – данные аналитических агентств 	<ul style="list-style-type: none"> – Законодательные и нормативно-правовые акты; – типовые договоры, регламентации долгосрочных взаимодействий; – положения и инструкции министерств и ведомств 	<ul style="list-style-type: none"> – Данные рекрутинговых агентств; – информация о рынке труда; – учебных учреждений; – объявления о поиске необходимых специалистов; – предложения ВУЗов о программах подготовки 	<ul style="list-style-type: none"> – Аналитические обзоры; – научные публикации; – результаты патентного поиска; – целевые запросы предприятиям – производителям оборудования 	<ul style="list-style-type: none"> – Внутренняя управленческая и финансовая информация; – информация о контрагентах и конкурентах; – статистические и аналитические данные о состоянии рынка; – данные динамики макроэкономических показателей
Индикаторы достижения результата (показатели)	<ul style="list-style-type: none"> – ROA; – чистый доход; – показатели финансовой устойчивости 	<ul style="list-style-type: none"> – Стоимость компании; – стоимость бренда; – рыночная доля 	<ul style="list-style-type: none"> – Производительность труда; – текучесть кадров; – структура кадрового состава 	<ul style="list-style-type: none"> – Коэффициент оборотности основных средств; – доля активной части основных средств; – фондоотдача 	<ul style="list-style-type: none"> – Коэффициент полноты информации; – коэффициент точности информации; – коэффициент своевременности поступления информации

Разработанная матрица функциональных аспектов интеграционного взаимодействия предприятия с субъектами хозяйствования внешней среды позволяет выбирать соответствующие формы и специальные управленческие технологии и финансовые инструменты для формирования устойчивых во времени и пространстве связей, более жестких, чем рыночные, но в то же время достаточно гибких для повышения уровня реакции предприятия на изменение условий внешней среды и достижения целей инновационной политики.

В качестве инициатора создания интеграционного объединения может выступать как субъект хозяйствования частного сектора, так и государство. В последнем случае используется такая форма интеграции, как ГЧП.

Такое интеграционное взаимодействие в инновационной сфере позволяет, на основе опыта частного сектора по минимизации затрат и рисков, эффективно использовать научно-производственные активы государственного

ВЫВОД

В процессе реализации предложенного подхода происходит оценка возможностей внедрения интеграционных форм взаимодействий различных субъектов хозяйствования с целью коммерциализации научных исследований и разработок, формирование кадрового, рыночного, финансового, информационного, научно-технического и нормативно-методического обеспечения выполнения разработок при формировании и реализации инновационной политики предприятия.

Таким образом, внедрение и использование предложенного подхода к формированию интеграционных взаимодействий дает возможность полноценной реализации научно-исследовательского, производственного потенциала, точной координации и регулирования инновационного процесса. Оценка результатов позволяет определить полезность и целесообразность используемой инновационной политики.

Дальнейшие исследования в данном направлении предполагают формирование математического аппарата оценки целесообразности использования тех или иных видов форм интеграционного взаимодействия и применения специализированных управленческих и финансовых инструментов и технологий. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. **Шепелев Г. В.** Проблемы развития инновационной инфраструктуры / Г. В. Шепелев // *Инновации*. – 2005. – Т. 2. – С. 6 – 15.
2. **Стукач В. Ф.** Инновационная инфраструктура регионального АПК / В. Ф. Стукач, Е. М. Помогаев. – Омск : Сфера, 2007. – 224 с.
3. **Ефременко В. Ф.** Место и роль инновационной инфраструктуры в формировании региональной системы инноваций / В. Ф. Ефременко, Ф. Ф. Пашенко // *ЕКО. Vserossiiskii ekonomicheskii zhurnal*. – 2009. – №. 004. – С. 93 – 106.
4. **Фролова В. Ю.** Инновационная инфраструктура: роль бизнес-инкубаторов в развитии малого бизнеса Украины / В. Ю. Фролова // *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. – 2010. – №. 1. – С. 9.
5. **Ганьков В.** Глобализация экономики: qualis es et quo vadis / В. Ганьков // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2011. – №. 1. – С. 16 – 24.

6. Кіндзерський Ю. Інститут держави і проблеми оновлення промислової політики в Україні / Ю. Кіндзерський // *Економіка України*. – 2011. – № 1. – С. 48 – 58.

7. Тараненко І. В. Системний характер формування інноваційної конкурентоспроможності: глобалізаційний контекст / І. В. Тараненко // *Вісник Донецького національного університету*. Сер. В: економіка і право. – Донецьк, ДонНУ. – 2010. – Вип. 2, т. 2. – С. 422 – 429.

8. Лук'яненко Д. Г. Глобальна економічна інтеграція: монографія / Д. Г. Лук'яненко. – К.: КНЕУ, 2008. – 242 с.

9. Адаманова З. О. Інноваційний характер системних глобальних змін / З. О. Адаманова // *Культура народів Причорномор'я*. – 2005. – № 63. – С. 26 – 30.

10. Любимов В. І. Концептуальна модель організаційно-економічного механізму розвитку промисловості / В. І. Любимов // *Економіка та держава*. – 2007. – № 1. – С. 61 – 63.

11. Оліфіренко Л. Д. Механізми державного регулювання розвитку крупних промислових корпорацій в умовах інтеграції / Л. Д. Оліфіренко // *Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: міжнар. наук.-практ. конф.*, 19 – 21 травня 2011 р. – Львів : Видавництво «Львівська політехніка», 2011. – С. 74 – 76.

12. Чечетов М. Корпоративне управління в умовах економічної трансформації / М. Чечетов, А. Мендрул // *Економіка України*. – 2001. – № 4. – С. 10 – 18.

REFERENCES

- Adamanova, Z. O. «Innovatsionny kharakter sistemnykh globalnykh izmeneniy» [The innovative character of the system of global change]. *Kultura narodov Prichernomor'ia*, no. 63 (2005): 26-30.
- Chechetov, M., and Mendrul, A. «Korporativne upravlinnia v umovakh ekonomichnoi transformatsii» [Corporate governance in times of economic transformation]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 4 (2001): 10-18.
- Efremenko, V. F., and Pashchenko, F. F. *EKO*, no. 004 (2009): 93-106.
- Frolova, V. Yu. «Ynnovatsionnaia ynfrastruktura: rol byznesynkubatorov v rozvytyi maloho byznesa Ukrainy» [Innovation infrastructure: the role of business incubators in the development of small business in Ukraine]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, no. 1 (2010): 9-.
- Gankov, V. «Globalizatsiia ekonomiki: qualis es et quo vadis» [Economic globalization: qualis es et quo vadis]. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodne otnosheniia* (2011): 1-16.
- Kindzerskyi, Yu. «Instytut derzhavy i problemy onovlennia promyslovoi polityky v Ukraini» [Institute of State and Problems updating of industrial policy in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 1 (2011): 48-58.
- Luk'ianenko, D. H. *Hlobalna ekonomichna intehtratsiia* [Global economic integration]. Kyiv: KNEU, 2008.
- Liubimov, V. I. «Kontseptualna model orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu rozvytku promyslovosti» [Conceptual model of organizational-economic mechanism of industrial development]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 1 (2007): 61-63.
- Olifrenko, L. D. «Mekhanizmy derzhavnogo rehuliuвання rozvytku krupnykh promyslovykh korporatsii v umovakh intehtratsii» [Mechanisms of regulation of large industrial corporations in terms of integration]. *Problemy formuvannia ta rozvytku innovatsiinoi infrastruktury*. Lviv: Lvivska politekhnika, 2011.74-76.
- Shepelev, G. V. «Problemy rozvittia innovatsionnoy infrastruktury» [Problems of development of innovation infrastructure]. *Innovatsii*, vol. 2 (2005): 6-15.
- Stukach, V. F., and Pomogaev, E. M. *Innovatsionnaia infrastruktura regionalnogo APK* [Innovative infrastructure of regional agriculture]. Omsk: Sfera, 2007.
- Taranenko, I. V. «Systemnyi kharakter formuvannia innovatsiinoi konkurentospromozhnosti: hlobalizatsiinyi kontekst» [Systemic character of innovation competitiveness: globalization context]. *Visnyk DonNU*, vol. 2, no. 2 (2010): 422-429.

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНИЙ БОРГ»

© 2014 ЖИЛЕНКО С. М., ЛЯХОВЕЦЬ О. О.

УДК 336.27 (477)

Жиленко С. М., Ляховець О. О. Підходи до визначення поняття «державний борг»

Недостатність фіскальних можливостей оподаткування для здійснення державою покладених на неї функцій зумовлюють бюджетні дисбаланси, які виявляються у перевищенні бюджетних витрат над доходами. Для покриття бюджетного дефіциту уряд вдається до залучення державних кредитів, які зумовлюють появу та нагромадження державного боргу. Розробка ефективної боргової політики та механізму управління державним боргом вимагає його чіткої концептуалізації. З цією метою було застосовано філософський та семантичний підходи для дослідження сутності державного боргу. Використання філософського підходу дало можливість дослідити багатоаспектність державного боргу через призму таких співвідносних категорій, як «сутність», «явище», «зміст», «форма». За допомогою семантичного підходу було диференційовано поняття «борг» і «заборгованість». Також у статті було досліджено визначення вітчизняних і зарубіжних учених та на основі їх аналізу запропоноване уточнене визначення державного боргу, що враховує багатоаспектність цього поняття.

Ключові слова: державний борг, державна заборгованість, боргові зобов'язання, боргові цінні папери, перерозподіл позикових капіталів, філософський підхід, семантичний підхід.

Табл.: 1. Бібл.: 19.

Жиленко Світлана Миколаївна – аспірантка, кафедра фінансів і кредиту, Чорноморський державний університет ім. П. Могили (вул. 68 Десантників, 10, Миколаїв, 54003, Україна)

E-mail: svetlana_zhilenko@mail.ru

Ляховець Олена Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, декан факультету економічних наук, Чорноморський державний університет ім. П. Могили (вул. 68 Десантників, 10, Миколаїв, 54003, Україна)

E-mail: o.liakhovetz@gmail.com

УДК 336.27 (477)

UDC 336.27 (477)

Жиленко С. Н., Ляховец Е. А. Подходы к определению понятия «государственный долг»

Недостаточность фискальных возможностей налогообложения для осуществления государством возложенных на него функций обуславливают бюджетные дисбалансы, которые проявляются в превышении бюджетных расходов над доходами. Для покрытия бюджетного дефицита правительство прибегает к привлечению государственных кредитов, которые обуславливают появление и накопление государственного долга. Разработка эффективной долговой политики и механизма управления государственным долгом требует его четкой концептуализации. С этой целью был применен философский и семантический подходы для исследования сущности государственного долга. Использование философского подхода позволило исследовать многоаспектность государственного долга через призму таких соотносительных категорий, как «сущность», «явление», «содержание», «форма». С помощью семантического подхода были дифференцированы понятия «долг» и «задолженность». Также в статье были исследованы определения отечественных и зарубежных ученых и на основе их анализа предложено уточненное определение государственного долга, учитывающее многоаспектность этого понятия.

Ключевые слова: государственный долг, государственная задолженность, долговые обязательства, долговые ценные бумаги, перераспределение ссудных капиталов, философский подход, семантический подход.

Табл.: 1. Библ.: 19.

Жиленко Светлана Николаевна – аспирантка, кафедра финансов и кредита, Черноморский государственный университет им. П. Могили (ул. 68 Десантников, 10, Николаев, 54003, Украина)

E-mail: svetlana_zhilenko@mail.ru

Ляховец Елена Александровна – кандидат экономических наук, доцент, декан факультета экономических наук, Черноморский государственный университет им. П. Могили (ул. 68 Десантников, 10, Николаев, 54003, Украина)

E-mail: o.liakhovetz@gmail.com

Zhylyenko S. M., Lyakhovets O. O. Approaches to the «State Debt» Term Definition

Insufficiency of fiscal possibilities of taxation for fulfilment by state its functions cause budget unbalances, which manifest themselves in exceeding budget expenditures over receipts. In order to cover the budget deficit the government attracts state loans, which cause appearance and accumulation of the state debt. Development of efficient debt policy and mechanism of state debt administration requires its clear conceptualisation. To achieve this the article applies philosophic and semantic approaches for the study of the essence of the state debt. The use of the philosophic approach allowed the study of multi-aspect nature of the state debt through the prism of such correlative categories as «essence», «phenomenon», «content» and «form». Using the semantic approach the article differentiates «debt» and «indebtedness» notions. The article also studies definitions of domestic and foreign scientists, analyses them and offers a clarified definition of the state debt, which takes into account the multi-aspect nature of this notion.

Key words: state debt, state indebtedness, debt instruments, debt securities, re-distribution of loanable funds, philosophic approach, semantic approach.

Табл.: 1. Библ.: 19.

Zhylyenko Svitlana M. – Postgraduate Student, Department of Finance and Credit, Black Sea State University named after P. Mohyla (vul. 68 Desantnykiv, 10, Mykolaiv, 54003, Ukraine)

E-mail: svetlana_zhilenko@mail.ru

Lyakhovets Olena O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Dean, Faculty of Economic Sciences, Black Sea State University named after P. Mohyla (vul. 68 Desantnykiv, 10, Mykolaiv, 54003, Ukraine)

E-mail: o.liakhovetz@gmail.com

З моменту набуття Україною незалежності постала необхідність розбудови ринкової економіки та виведення її з кризового стану. Для здійснення розробки та реалізації реформ з'явилася потреба в залученні додаткових фінансових ресурсів, мобілізацію яких уряд здійснював

за рахунок залучення державних позик, оскільки фіскальні можливості оподаткування не забезпечували покриття бюджетних видатків в повному обсязі. У цей час проведення фінансової політики країни характеризувалося відсутністю чіткої стратегії бюджетно-податкової та грошово-кредитної

політики, про що свідчить мінливість її пріоритетів у 1990-х роках. Так, низька ефективність і результативність використання державних кредитів, що виявилися у безсистемному залученні та нерациональному їх використанні, зменшення розмірів податкових надходжень через спад виробництва та зростання рівня інфляції, зумовили виникнення та нагромадження значних обсягів державного боргу. Систематизація знань про причини, основні тенденції та перспективи зменшення обсягу державного боргу України вимагає чіткої концептуалізації цього поняття.

Вплив державного боргу на стан економіки країни постійно аналізується як у зарубіжній, так й у вітчизняній літературі. Так, серед закордонних учених, які досліджували сутність державного боргу, можна назвати Верхолаза В. В., Хайдадаєву О. Д., Рудого К. В., Самуельсона П. А., Макконнелла К. Р. і Брю С. Л. Серед українських економістів дослідженню теоретичних аспектів державного боргу були присвячені роботи Вахненко Т. П., Кучер Г. В., Козюка В. В., Оспішевої В. І., Романенка О. Р. тощо. Віддаючи належне науковим напрацюванням вчених щодо розкриття сутності державного боргу, необхідно зауважити, що більшість визначень є вузькими та фрагментарними, а це зумовлює необхідність у поглибленні наукових поглядів щодо природи державного боргу з метою підвищення ефективності управління ним.

Метою статті є виявлення основних причин утворення державного боргу та уточнення визначення цього поняття за допомогою застосування філософського та семантичного підходів.

Філософський та семантичний підходи є базовими науковими методами дослідження понять та категорій. Застосування філософського підходу дає можливість охарактеризувати багатоаспектність явища на різних рівнях – від зовнішніх форм його прояву до глибинної сутності. Цей підхід був застосований українськими вченими-економістами Юрієм С. І. і Федосовим С. М. при визначенні сутності фінансів та державного кредиту [1, с. 19, 216], однак його також доцільно застосувати і при визначенні сутності державного боргу. Мета застосування філософського підходу полягає в тому, щоб дослідити діалектику взаємозв'язку основних аспектів державного боргу через призму таких співвідносних філософських категорій, як «сутність» і «явище», «зміст» і «форма».

Оскільки під «сутністю» розуміють філософську категорію, яка розкриває внутрішню сторону об'єктивної дійсності, визначає природу предмета або процесу, а також властиві їм закономірності розвитку, то з цього погляду державний борг виступає кредитними відносинами, які виникають між державою як позичальником або гарантом погашення боргових зобов'язань та її кредиторами з приводу залучення, використання та повернення залучених коштів.

Явище державного боргу виражається у його матеріальному прояві, речовому виявленні. Отже, як об'єктивне економічне явище, державний борг є рухом грошових коштів між економічними суб'єктами: від кредитора до позичальника на стадії залучення, від позичальника до отримувачів коштів на стадії використання та у зворотному напрямку на стадії погашення боргу (надходження до бюджету через сплату податків населенням, а також повернення державою основної суми боргу та відсотків за його користування). Сутність і явище є взаємопов'язаними категоріями. Їх взаємозв'язок можна визначити таким чи-

ном: сутність завжди проявляється через явище, а явище заключає у собі сутність. Тобто, кредитні відносини проявляються через рух грошових коштів.

Подальша конкретизація сутності та явища державного боргу можлива через дослідження його змісту і форми. Оскільки під змістом розуміють сукупність елементів, які складають дане явище, то за економічним змістом державний борг є загальною сумою заборгованості держави за усіма емітованими, але не погашеними борговими зобов'язаннями і несплаченими по ним відсоткам. Конкретними формами прояву державного боргу виступають емітовані державою боргові цінні папери, укладені угоди, а також видані гарантії, заборгованість за якими буде включена до величини державного боргу у випадку неплатоспроможності позичальника.

Отже, можна зробити висновок, що аналіз державного боргу в рамках філософського підходу та розкриття його сутності через основні філософські категорії «сутність», «явище», «зміст», «форма» є рухом думки від глибокого знання про його сутність до конкретних видимих форм його прояву.

Наступний підхід, який було застосовано для дослідження сутності поняття «державний борг» – семантичний. Для цього наведемо визначення з економічного тлумачного словника, де боргом вважається заборгованість, що виникає унаслідок надання позики [2, с. 101]. В «Економічній енциклопедії» державний борг також визначається як сума заборгованості держави кредиторам [3, с. 342]. У наведених визначеннях борг тлумачиться через поняття «заборгованість». Якщо розглянути поняття «заборгованість», то у великому тлумачному словнику сучасної української мови вона визначається як наявність боргу [4, с. 282], а поняття «борг» – як сума непогашеного фінансового зобов'язання [4, с. 60]. При цьому зобов'язання розглядаються як грошовий позиковий документ [4, с. 380]; як оформлені договором цивільно-правові відносини, у силу яких одна сторона зобов'язана зробити на користь іншої сторони якісь дії чи утриматися від певних дій [5, с. 67], а боргове зобов'язання – це документ, виданий позичальником кредитору, при одержанні позички, у якому вказується сума кредиту й термін його погашення [5, с. 209].

Таким чином, поняття «борг» має два ключові аспекти вираження, на основі яких формулюються визначення концепту «борг», – це «сума фінансових зобов'язань» і «заборгованість».

Важливо усвідомити семантичну різницю між термінами «борг» і «заборгованість». Учені розмежовують поняття «борг» і «заборгованість» і зауважують, що етимологічно борг – це грошова сума, взята в позику на строк на певних умовах і підлягає поверненню. При цьому борг – поняття статичне, фіксований параметр, який визначає запаси грошових коштів на певну дату (останній день місяця чи фінансового року). Заборгованість – сума приростів чистої заборгованості за минулі періоди плюс початковий стан заборгованості [1, с. 228]. Тобто, хоча поняття борг і доцільно виражати через поняття заборгованість, однак їх не можна отожднювати, оскільки поняття боргу є первинним, а виникнення заборгованості – похідне явище від боргу та є результатом нагромадження залучених боргів та платежів з їх обслуговування.

Аналіз дефініцій, розроблених українськими та зарубіжними вченими на основі різних підходів до визна-

чення сутності державного боргу, а також його тлумачення в нормативно-правових актах, які регулюють відносини у сфері його залучення, використання і погашення дозволять уточнити та конкретизувати зміст поняття «державний борг» (табл. 1).

Розглядаючи наведені тлумачення, можна зробити висновки, що більшість з них характеризують чи конкретизують окремі аспекти державного боргу залежно від специфіки та завдань дослідження. Зважаючи на фрагментарність у підходах науковців, доцільно проаналізувати дані визначення з метою надання уточненого визначення державного боргу, яке враховуватиме його багатоаспектність. Варто відзначити, що дані підходи науковців до визначення державного боргу не протиставляються один одному, а навпаки доводять багатогранність поняття та підтверджують факт, що чим складнішим є предмет дослідження, тим більше різних сторін він представляє для вивчення.

Сутність державного боргу розкриває Кучер Г. В., яка виражає його через економічні відносини між державою-позичальником та її кредиторами з приводу перерозподілу позикових капіталів і вартості ВВП позичальника [10]. Дане визначення розкриває сутність поняття та його еко-

номічний зміст, однак з ним не можна повністю погодитися, оскільки держава може виступати не лише в ролі позичальника, але і в ролі гаранта.

Подібної позиції при визначенні державного боргу дотримується Хайдадаєва О. Д., яка визначає його як результат кредитних відносин, що виникають у зв'язку з трансформацією капіталу з національного приватного сектора або з-за кордону в державний бюджет на підставі принципів запозичення [17, с. 8]. Наведене визначення також розкриває сутність поняття та вказує на його економічний зміст. Однак щодо сутності, то тлумачення державного боргу не охоплює усього його масштабу в кількісному вираженні, оскільки державний борг включає також суму заборгованості суб'єктів господарювання, при яких держава виступила в ролі гаранта, у випадку їх неплатоспроможності. Ці зауваження стосуються також визначення Верховлаза В. В., який під державним боргом розуміє особливі кредитно-фінансові відносини, у яких держава виступає позичальником, а сума запозичених ресурсів становить величину державного боргу [8].

Самуельсон П. А. надає визначення державного боргу, розкриваючи зміст поняття з подальшою конкретизацією форми. Він вважає, що державний борг – це загальна сума

Таблиця 1

Основні визначення поняття «державний борг»

№ з/п	Автор/джерело	Визначення
1	Бюджетний кодекс України [6]	Загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення
2	Вахненко Т. П. [7, с. 8]	Сума фінансових зобов'язань сектора загального державного управління, які мають форму договірних, стосовно внутрішніх і зовнішніх кредиторів, щодо відшкодування залучених коштів (одержаних товарів, виконаних робіт, наданих послуг) і виплати відсотків (чи без такої виплати)
3	Верхолаз В. В. [8]	Особливі кредитно-фінансові відносини, у яких держава виступає позичальником, а сума запозичених ресурсів становить величину державного боргу
4	Козюк В. В. [9, с. 11]	Загальна сума емітованих, але не погашених позик з нарахованими процентами, а також прийнятих державою на себе у відповідний спосіб зобов'язань
5	Кучер Г. В. [10]	Економічні відносини між державою-позичальником та її кредиторами з приводу перерозподілу позикових капіталів та вартості ВВП позичальника
6	Макконнелл К. Р., Брю С. Л. [11, с. 392]	Загальна сума всіх дефіцитів і позитивних сальдо федерального бюджету, накопичена за всю історію країни
7	Оспіщева В. І. [12, с. 215]	Сума заборгованості держави за випущеними і непогашеними внутрішніми державними запозиченнями, а також сума фінансових зобов'язань до іноземних кредиторів на певну дату, включаючи видані гарантії за кредитами, що надають місцевим органам влади, державним підприємствам, іноземним постачальникам тощо
8	Проект Закону України «Про державний борг» [13]	Загальна сума безумовних боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення
9	Романенко О. Р. [14, с. 243]	Сума заборгованості за всіма борговими зобов'язаннями держави, відсотки за нею і невиконані фінансові зобов'язання держави перед суб'єктами економіки
10	Рудий К. В. [15, с. 96]	Сума заборгованості з випущених і непогашених державних позик центрального чи місцевого уряду й автономних урядових установ (включно з нарахованими відсотками)
11	Самуельсон П. А. [16, с. 372]	Загальна сума боргових зобов'язань уряду у формі облігацій і короткострокових позик
12	Хайдадаєва О. Д. [17, с. 8]	Результат кредитних відносин, що виникають у зв'язку із трансформацією капіталу з національного приватного сектора або з-за кордону в державний бюджет на підставі принципів запозичення

боргових зобов'язань уряду у формі облігацій і короткострокових позик [16, с. 372]. Однак дане визначення розкриває лише деякі форми залучення державного боргу, оскільки державний борг може утворюватися не лише за цими борговими інструментами, а й залучатися на основі угод.

Економічний зміст державного боргу розкривається у визначеннях більшості авторів та у нормативно-правових актах. Так, згідно із визначенням Козюка В. В., державний борг – це загальна сума емітованих, але не погашених позик з нарахованими процентами, а також прийнятих державою на себе у відповідний спосіб зобов'язань [9, с. 11].

Іншої точки зору при визначенні державного боргу дотримується Вахненко Т. П., яка зауважує, що під державним боргом розуміються фінансові зобов'язання сектора загального державного управління, які мають форму договірних, стосовно внутрішніх і зовнішніх кредиторів, щодо відшкодування залучених коштів (одержаних товарів, виконаних робіт, наданих послуг) і виплати відсотків (чи без такої виплати) [7, с. 8]. Відповідно до методологічного коментаря Національного Банку України, сектор загального державного управління складається з таких підсекторів як: центральні органи державного управління, регіональні та місцеві органи державного управління та фонди соціального страхування [18]. Тобто, державний борг, у даному випадку, тлумачиться автором як суспільний. Таку ж позицію відстоює і російський вчений-економіст Рудий К. В., який визначає державний борг як суму заборгованості з випущених і непогашених державних позик центрального чи місцевого уряду й автономних урядових установ (включно з нарахованими відсотками) [15, с. 96]. Практика виокремлення суспільного боргу характерна для розвинених країн світу, однак в Україні вона не застосовується, оскільки борги органів місцевого самоврядування не включаються до величини державного боргу.

Деякі автори включають до величини державного боргу, окрім державних позик, заборгованість держави перед суб'єктами економіки. Так, Вахненко Т. П. зазначає, що державний борг виникає не лише на основі позик, а й як заборгованість за одержані товари, виконані роботи, надані послуги. Також включення кредиторської заборгованості держави до величини державного боргу можна побачити і у визначенні Романенка О. Р., який вважає, що державний борг – це сума заборгованості за всіма борговими зобов'язаннями держави, відсотки за нею і невиконані фінансові зобов'язання держави перед суб'єктами економіки [14, с. 243]. Варто відмітити, що офіційно дана заборгованість не включається до величини державного боргу, хоча і являється ним за своїм економічним змістом, оскільки визнається державою як кредиторська заборгованість.

Автори підручника «Макроекономіка» К. Р. Макконнелл і С. Л. Брю виражають державний борг як суму нагромаджених бюджетних дефіцитів мінус надлишки [11, с. 392]. Аналізуючи дане визначення, відзначимо, що, з одного боку, воно є логічним, оскільки зростання бюджетних надходжень під час економічного зростання мають покривати державні позики, залучені у період спаду та дефіциту бюджету, а з іншого боку, воно є не правомірним для країн з перехідною економікою, оскільки навіть на стадії підйому в нашій країні бюджетних профіцитів не виникає.

Відповідно до Оспішевої В. І., державний борг – це сума заборгованості держави за випущеними і непогашеними внутрішніми державними запозиченнями, а також сума

фінансових зобов'язань до іноземних кредиторів на певну дату, включаючи видані гарантії за кредитами, що надають місцевим органам влади, державним підприємствам, іноземним постачальникам тощо [12, с. 215]. Дане визначення є дещо звуженим, оскільки вказує лише на зміст державного боргу, однак воно найбільш точно відповідає реальному його відображенню в статистичній звітності.

Щодо українського законодавства, то визначення поняття «державний борг» надаються у Бюджетному кодексі України (редакція від 11.08.2013 р.) і в проекті Закону України «Про державний борг» (реєстраційний № 1229 від 20.05.2005 р.). Відповідно до проекту Закону України «Про державний борг» державний борг – це загальна сума безумовних боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення [13]. При цьому безумовні боргові зобов'язання держави – це зобов'язання, що беруться державою як безпосереднім позичальником шляхом випуску державних цінних паперів, укладення кредитних угод (угод про позичку) або іншими шляхами, передбаченими законодавством України [13]. Бюджетний кодекс дає подібне визначення державного боргу. Згідно з Бюджетним кодексом державний борг – це загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення [6]. Тобто, різниця між визначенням поняття державний борг у вищезазначених нормативно-правових актах полягає в тому, що в проекті Закону до величини державного боргу входять лише безумовні боргові зобов'язання держави (у Наказі Міністерства Фінансів України «Про затвердження Порядку відображення операцій, пов'язаних з державним боргом, при плануванні та виконанні державного бюджету» вони визначаються як прямі [19]), а відповідно до визначення, яке подане у кодексі, де конкретизації типу боргових зобов'язань немає, робимо висновок, що до величини державного боргу входять і безумовні (прямі) боргові зобов'язання, і умовні (гарантовані).

ВИСНОВКИ

Проведений категоріальний аналіз визначень державного боргу дає можливість сформулювати уточнене визначення, яке має стосуватися, у першу чергу, таких аспектів як: 1) розкриття природи державного боргу з урахуванням його проявів через категорії «сутність», «явище», «зміст», «форма»; 2) відповідність економічним реаліям нашої країни; 3) реальність відображення в статистичній звітності; 4) коректність формулювання.

Звіди пропонуємо визначити державний борг як рух позикових капіталів та перерозподіл ВВП у результаті кредитних відносин між державою та її кредиторами з приводу залучення, використання та погашення заборгованості за усіма емітованими, але не погашеними позиками у формі боргових цінних паперів або позик, залучених на основі угод, а також сума зобов'язань підприємств, яку держава муситиме сплатити як гарант у випадку їх неспроможності.

У подальших дослідженнях важливо виокремити види державного боргу за критеріями класифікації, що дозволять більш ефективно управління державним боргом у країні. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Фінанси : підруч. / С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексєнко та ін. ; за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.
2. Економічний тлумачний словник: власність, приватизація, ринок цінних паперів (українсько-англійсько-російський) / Л. М. Алексєнко, В. М. Олексєнко. – Тернопіль : Астон, 2003. – 672 с.
3. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1 / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
5. Навчальний економічний словник довідник: Терміни, поняття, персоналії / [Уклад. В. С. Іфтемичук та ін.]. – К. : Магнолія плюс, 2004. – 688 с.
6. Бюджетний кодекс України : за станом на 11 серпня 2013 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
7. Вахненко Т. П. Державний борг України та його економічні наслідки / Т. П. Вахненко. – К. : Альтерпрес, 2000. – 152 с.
8. Верхолаз В. В. Формирование современных механизмов управления государственным долгом : автореф. дис. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / В. В. Верхолаз. – М., 2002. – 25 с.
9. Козюк В. В. Державний борг в умовах ринкової трансформації економіки України : монографія / В. В. Козюк. – Тернопіль : Арт-бланш, 2002. – 238 с.
10. Кучер Г. В. Управління державним боргом / Г. В. Кучер. – К. : КНТЕУ, 2002. – 341 с.
11. Макконел К. Р. Макроекономіка / Пер. з англ. / К. Р. Макконел, С. Л. Брю. – Львів : Просвіта, 1997. – 671 с.
12. Фінанси: курс для фінансистів : навч. посіб. / За ред. В. І. Оспішевої. – К. : Знання, 2008. – 567 с.
13. Проект Закону України «Про Державний борг України» : за станом на 20 травня 2005 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1229
14. Романенко О. Р. Фінанси : навч.-метод. Посіб. / О. Р. Романенко, С. Я. Огородник, М. С. Зязюк [та ін.]. – К. : КНЕУ, 2003. – 387 с.
15. Рудый К. В. Финансовые кризисы: теория, история, политика / К. В. Рудый. – М. : Новое знание, 2003. – 399 с.
16. Самуэльсон П. А. Экономика : учеб. пособие / Пер. с англ. – 15-е изд. / Под ред. Л. С. Тарасович, А. И. Леуссокого. – М. : Бином: КноРус, 1997. – 799 с.
17. Хайдадаева О. Д. Государственный долг Российской Федерации: теоретические и исторические аспекты : автореф. дисс. ... д-ра экон. наук: спец. 08.00.01 «Политическая экономия» / О. Д. Хайдадаева. – Санкт-Петербург, 2000. – 40 с.
18. Методологічний коментар Національного Банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=51441
19. Наказ «Про затвердження Порядку відображення операцій, пов'язаних з державним боргом, при плануванні та виконанні державного бюджету» від 28.01.2004 № 42 / Міністерство Фінансів України. – Офіц. вид. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z022>

REFERENCES

Alexeienko, L. M., and Oleksiienko, V. M. *Ekonomichniy tлумачnyi slovnyk: vlasnist, pryvatyzatsiia, rynek tsinnykh paperyv (ukrainsko-anhliisko-rosiiskiy)* [Economic Dictionary: property, pri-

vatization, the stock market (Ukrainian-Russian-English)]. Ternopil: Aston, 2003.

Busel, V. T. *Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great Dictionary of the modern Ukrainian language]. K. ; Irpin: Perun, 2004.

Ekonomichna entsyklopediia [Economic Encyclopedia]. Kyiv: Akademiia, 2000.

Finansy: kurs dlia finansystiv [Finance: rate for financiers]. Kyiv: Znannia, 2008.

Iftemichuk, V. S. *Navchalnyi ekonomichniy slovnyk dovidnyk: Terminy, poniattia, personalii* [Dictionary of Economics Study guide: terms, concepts, personalities]. Kyiv: Mahnoliia plus, 2004.

Koziuk, V. V. *Derzhavnyi borh v umovakh rynkovoï transformatsii ekonomiky Ukrainy* [Public debt in a market economy transformation of Ukraine]. Ternopil: Kart-blansh, 2002.

Kucher, H. V. *Upravlinnia derzhavnym borhom* [Public debt management]. Kyiv: KNTEU, 2002.

Khaydadaeva, O. D. «Gosudarstvennyy dolg Rossiyskoy Federatsii: teoreticheskie i istoricheskie aspekty» [Public debt of the Russian Federation: the theoretical and historical aspects]. *Avtoref. diss. ... d-ra ekon. nauk: spets. 08. 00. 01*, 2000.

[Legal Act of Ukraine] (2013). <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

[Legal Act of Ukraine] (2005). http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1229

[Legal Act of Ukraine] (2004). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z02>

«Metodolohichniy komentar Natsionalnoho Banku Ukrainy» [Methodological notes of the National Bank of Ukraine]. www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=51441

Makkonel, K. R., and Briu, S. L. *Makroekonomika* [Macroeconomics]. Lviv: Prosvita, 1997.

Romanenko, O. R., Ohorodnyk, S. Ya., and Ziaziuk, M. S. *Finansy* [Finance]. Kyiv: KNEU, 2003.

Rudyy, K. V. *Finansovyie krizisy: teoriia, istoriia, politika* [Financial crises: theory, history, and politics]. Moscow: Novoe znanie, 2003.

Samuelson, P. A. *Ekonomika* [Economy]. Moscow: Binom; KnoRus, 1997.

Verkholaz, V. V. «Formirovanie sovremennykh mekhanizmov upravleniia gosudarstvennym dolgom» [Formation of modern mechanisms of public debt management]. *Avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk: spets. 08.00. 10*, 2002.

Vakhnenko, T. P. *Derzhavnyi borh Ukrainy ta ioho ekonomichni nasliidky* [Public debt of Ukraine and its economic consequences]. Kyiv: Alterpres, 2000.

Yurii, S. I., Fedosov, V. M., and Alekseienko, L. M. *Finansy* [Finance]. Kyiv: Znannia, 2008.

ОЦІНКА ДІЄВОСТІ ДЕРЕГУЛЯЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

©2014 ІВАНОВА О. Ю., ЧЕЧЕТОВА-ТЕРАШВІЛІ Т. М.

УДК 658.0 (477)

Іванова О. Ю., Чечетова-Терашвілі Т. М. Оцінка дієвості дерегуляційних процесів в Україні

Статтю присвячено оцінці дієвості процесів дерегулювання економіки України. Мета статті полягає в дослідженні тенденцій, визначенні переваг та ідентифікації проблем практичної реалізації заходів дерегулювання економіки, спрямованих на зменшення державного втручання в економічні відносини. Результати дерегулювання економіки розглядаються з позиції різних об'єктів: підприємницької діяльності та регіонального розвитку. Проаналізовано основні правові та організаційні засади дерегулювання економіки України та його результати за напрямками: дозвільна система, ліцензування, податкова політика та оподаткування, зовнішньоекономічна діяльність та митне регулювання, бюджетна політика, розвиток малого бізнесу, державний контроль. Подальші наукові дослідження лежать у площині визначення напрямів вирішення існуючих проблем і підвищення дієвості заходів відносно дерегулювання економіки й розробки рекомендацій щодо їх законодавчого забезпечення.

Ключові слова: дерегулювання, державне регулювання, підприємницька діяльність, регіональний розвиток.

Табл.: 1. **Бібл.:** 10.

Іванова Ольга Юрївна – кандидат економічних наук, доцент, докторант, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України (пл. Свободи, 5, Держпром, 7 під'їзд, 8 поверх, Харків, 61022, Україна)

E-mail: ivanosha@mail.ru

Чечетова-Терашвілі Тетяна Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент, докторант, кафедра економічного аналізу, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

УДК 658.0 (477)

UDC 658.0 (477)

Іванова О. Ю., Чечетова-Терашвілі Т. М. Оцінка

результативності дерегуляційних процесів в Україні

Статья посвящена оценке результативности процессов дерегулирования экономики Украины. Цель статьи заключается в исследовании тенденций, определении преимуществ и идентификации проблем практической реализации мероприятий дерегулирования экономики, направленных на уменьшение государственного вмешательства в экономические отношения. Результаты дерегулирования экономики рассматриваются с позиций различных объектов: предпринимательской деятельности и регионального развития. Проанализированы основные правовые и организационные основы дерегулирования экономики Украины и его результаты по направлениям: разрешительная система, лицензирование, налоговая политика и налогообложение, внешнеэкономическая деятельность и таможенное регулирование, бюджетная политика, развитие малого бизнеса, государственный контроль. Дальнейшие научные исследования лежат в плоскости определения направлений решения существующих проблем и повышения результативности мер в отношении дерегулирования экономики и разработки рекомендаций по их законодательному обеспечению.

Ключевые слова: дерегулирование, государственное регулирование, предпринимательская деятельность, региональное развитие.

Табл.: 1. **Библ.:** 10.

Іванова Ольга Юрьевна – кандидат экономических наук, доцент, докторант, Научно-исследовательский центр индустриальных проблем развития НАН Украины (пл. Свободы, 5, Госпром, 7 подъезд, 8 этаж, Харьков, 61022, Украина)

E-mail: ivanosha@mail.ru

Чечетова-Терашвілі Тетяна Михайлівна – кандидат экономических наук, доцент, докторант, кафедра экономического анализа, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

Ivanova O. Yu., Chechetova-Terashvily T. M. Assessment of Effectiveness of Deregulation Processes in Ukraine

The article is devoted to assessment of effectiveness of the processes of deregulation of economy of Ukraine. The goal of the article lies in the study of tendencies, identification of advantages and identification of the problems of practical realisation of measures of deregulation of economy, directed at reduction of state interference with economic relations. The article considers results of deregulation from the point of view of various objects: entrepreneurial activity and regional development. The article analyses main legislative and organisational grounds of deregulation of economy of Ukraine and its results by directions: licensing system, licensing, tax policy and taxation, foreign economic activity and customs regulation, budget policy, small business development and state control. Further scientific studies lie in the plane of identification of directions of solution of existing problems and increase of effectiveness of measures directed at deregulation of economy and development of recommendations on their legislative provision.

Key words: deregulation, state regulation, entrepreneurial activity, regional development.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 10.

Ivanova Olga Yu. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree, Research Centre of Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine (pl. Svobody, 5, Derzhprom, 7 pidyizd, 8 pov-erkh, 61022, Ukraine)

E-mail: ivanosha@mail.ru

Chechetova-Terashvily Tatyana M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree, Department of Economic Analysis, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Україна перебуває на шляху до геоекономічних перетворень, які викликані глобалізаційними процесами, прагненням країни до міжнародної інтеграції. За такої ситуації особливої актуальності набуває зміцнення стійкої позиції національної економіки на основі узгодженості національних інтересів з умовами світового співтовариства та стабілізації внутрішнього стану.

Забезпечення сталого економічного зростання є важливим завданням державної економічної політики, що обумовлює зростання актуальності дослідження пи-

тань спрямованості державного регулювання економіки, сприяння регіональному розвитку та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників на внутрішніх та зовнішніх ринках. У межах досягнення визначених цілей в Україні було розроблено Програму економічних реформ на 2010 – 2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», в якій серед провідних напрямів реформування важливе місце відведено впровадженню заходів щодо дерегулювання економіки.

Роль державного регулювання, застосування ефективних інструментів державної політики в різних сферах суспільних відносин висвітлено в працях Л. Дідківської, Т. Єфіменко, С. Зеленського В. Князева, І. Михасюка, Т. Никифорова, А. Савченко, Д. Стеченко, М. Фрідмана, С. Чистова та ін. Увагу питанням дерегулювання економіки приділяли такі вітчизняні та закордонні вчені-економісти, як М. Азаров, Г. Башнянін, Г. Білоус, К. Бренінг-Кауфманн, А. Булатов, О. Верховод А. Вишньський, С. Жаворонков, Є. Крузе, К. Коронік, Є. Кубко, А. Кураташвілі, Ю. Кюлінг, С. Лихолат, О. Сергійко та ін.

Існуючі в наукових, політичних і бізнес-колах дискусії стосовно негативного впливу дерегулювання на стабільність економіки та, навпаки, – позиції економістів, що підтримують послаблення державного втручання в економічні процеси й вважають основною причиною кризової ситуації в економіці України проблему надмірного втручання держави в економічні процеси, визначають потребу подальшого дослідження доцільності застосування та результативності дерегуляційних процесів.

Метою статті є дослідження тенденцій, визначення переваг та ідентифікація проблем практичної реалізації заходів дерегулювання економіки, спрямованих на зменшення державного втручання в економічні відносини.

Історичними передумовами вагомого втручання держави в економічні відносини в Україні виступає різкий перехід від соціалізму, що характеризувався жорстким контролем держави над економікою, до ринкових відносин. Відповідно, стартові умови 1990-х рр. характеризувалися сильним ступенем державного регулювання різних сфер суспільних відносин.

У сучасних умовах розвитку економіки України важливим є перегляд необхідності та доцільності «присутності держави» у всіх сферах життєдіяльності у тому ступені, який призводить до негативних наслідків.

Розглядаючи економічну сутність дерегулювання, слід відмітити, що воно є одним із пріоритетних напрямів реформування державного управління економікою країни, сукупність заходів, спрямованих на зменшення втручання державних органів у різні сфери суспільних відносин.

В Указі Президента України «Про деякі заходи дерегулювання підприємницької діяльності» від 23.07.1998 р. № 817/98 [1] визначено, що дерегулювання за змістом є в діалектичному взаємозв'язку з державним регулюванням і разом з ним реального та мобільного забезпечення потреб вимог ринку. Таким чином, з його прийняттям розпочався процес дерегулювання державного впливу на економіку України.

Правові та організаційні засади реалізації державної регуляторної політики у сфері господарювання, спрямовані на дерегулювання, визначені Законом України: «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 р. № 1160-IV [6].

Функціонування та розвиток економіки в сучасних умовах ставить певні перепони у задоволенні потреб учасників ринкових відносин: підприємств, споживачів, найманих працівників, регіонів, держави. Важлива роль у створенні умов для подолання цих труднощів належить державі.

Для досягнення стійкого соціально-економічного зростання в Україні була розроблена Програми економічних реформ на 2010 – 2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [2], де важливе місце відведене дерегуляційним процесам у сфері

підприємництва, реформуванню податкової системи, міжбюджетних відносин тощо, що має забезпечити сталий економічний розвиток і поліпшення бізнес-клімату.

Зважаючи на визначені Програмою завдання у межах дерегуляції та розвитку підприємництва, міжнародного досвіду, основними напрямками аналізу результатів політики дерегулювання економіки слід виділити такі: дозвільна система, ліцензування, податкова політика та оподаткування, зовнішньоекономічна діяльність та митне регулювання, бюджетна політика, розвиток малого бізнесу, державний нагляд (контроль).

У межах реалізації даної програми за визначеними напрямами було прийнято значну кількість законодавчих актів, що спрямовані на лібералізацію та скорочення встановлених державою адміністративно-правових норм і приписів щодо економічної діяльності, кожен з яких має певні переваги для розвитку підприємницької діяльності та регіонального розвитку та недоліки, щодо нечіткого формулювання положень дерегуляційних реформ, іноді неузгодженості з іншими нормативно-правовими актами, і нарешті, які не вирішують нагальних проблем надмірного втручання держави у діяльність суб'єктів підприємницької діяльності та надмірної централізації стосовно регіонального розвитку.

Одним із напрямів оцінки результативності дерегуляційних реформ є аналіз позицій України у світових рейтингах. Для зіставлення країн світу по різних аспектах їх розвитку в міжнародній практиці використовується велика кількість індексів і показників, які розраховуються різними міжнародними організаціями, фондами і консалтинговими компаніями. Крім того, такі співставлення дозволяють визначити проблеми розвитку країн світу, як ті, що відносяться до глобальних, так і специфічні для кожної держави.

Україна увійшла до списку з 23 країн світу – найбільших реформаторів умов ведення бізнесу у 2011 – 2012 рр., які оцінює рейтинг Світового банку та міжнародної фінансової корпорації «Doing Business 2013» [3]. За підсумками даного рейтингу Україна покращила свої позиції на 15 пунктів (до 137 місця зі 185 країн, що аналізувалися), у тому числі за субіндексами: започаткування бізнесу – на 66 позицій, реєстрація власності – на 19, сплата податків – на 18. Однак погіршилися позиції України за субіндексами «дозвільна система у будівництві», «зовнішня торгівля» і «захист прав інвесторів».

Україна також увійшла до списку країн-лідерів зростання в рейтингу серед країн СНД поруч із Вірменією (+18 позицій до 32 місця), і на 9 позицій скоротила своє відставання від Росії, яка зайняла 112 місце у рейтингу.

Позитивна динаміка рейтингу України за вищевказаним індексом свідчить про вірний вектор соціально-економічних перетворень країни, у т. ч. й у сфері дерегулювання, однак по відношенню до інших країн – членів ЄС, пострадянських країн 137 місце в рейтингу свідчить про необхідність продовження реформ за всіма напрямками, що аналізуються. Так, у *табл. 1* наведено співвідношення рейтингів країн – членів ЄС та України.

Аналіз свідчить про відставання України від всіх членів ЄС, навіть від наймолодших: Болгарії та Румунії, що вступили в ЄС у 2007 р.

Незважаючи на поліпшення рейтингу України за індексом «умови ведення бізнесу», слід визначити й проблеми, які необхідно вирішувати: значна кількість процедур і

часу на реєстрацію бізнесу в порівнянні з іншими країнами; значний рівень податкового навантаження, незважаючи на позитивну динаміку; зменшення частки поверненого капіталу кредиторами; високі витрати підприємств під час процедури банкрутства (42% від статутного капіталу); значна кількість процедур і часу на процес отримання дозволу на будівництво (20 процедур, тривалість 375 днів) і високі витрати; значний час і вартість оформлення експорту та імпорту; зниження активності підприємств на зовнішніх ринках через погіршення кон'юнктури на світових ринках, фінансовий стан підприємств та несприятливий діловий клімат в Україні тощо.

розміру статутного капіталу підприємств; скасування вимоги щодо обов'язкового нотаріального засвідчення ряду документів при створенні юридичної особи; зменшення кількості процедур при започаткуванні бізнесу тощо.

Однак лишаються значні бюрократичні та юридичні перешкоди при ліквідації компанії, а саме: довгий період проведення процедури ліквідації підприємства (2,9 року за даними 2012 р.) та її висока вартість (в Україні вона у 3,2 раза перевищує вартість даної процедури в країнах Європи та Азії, і в 4,6 раза у країнах ОЕСР) [3].

У межах дерегулювання дозвільної системи та ліцензування створено мережу дозвільних центрів (станом на

Таблиця 1

Відхилення рейтингу України від деяких країн членів ЄС за індексом «Ведення бізнесу 2013»

Країна/ рейтинг	Відхилення позиції України в рейтингу від країн ЄС												
	Бельгія	Німеччина	Італія	Франція	Великобританія	Іспанія	Угорщина	Латвія	Литва	Польща	Чехія	Болгарія	Румунія
Україна													
137	33	20	73	34	7	44	54	25	27	55	65	66	72
(- / +) відставання / випередження	-104	-117	-64	-103	-130	-93	-83	-112	-110	-82	-72	-71	-65

У рейтингу за індексом глобальної конкурентоспроможності України 2012 – 2013 рр. Україна посідає 73-є із 144 місць. Індекс України – 4,14 бала. Результат свідчить про покращення показників конкурентоспроможності в країні, оскільки в рейтингу 2011 – 2012 рр. Україна займала 82 позицію з показником 4 бали.

За даними організації Heritage Foundation Індекс економічної свободи 2013 для України дорівнює 46,3, що відповідає 161 місцю серед 177 країн світу, що аналізувалися [7], опинившись у групі країн з «невільною» економікою. Незначне поліпшення спостерігається за показниками свободи підприємництва та монетарної свободи на 1,4 та 3,3 пункти відповідно, що пов'язано з реформами у дозвільній системі та ін. На 1 пункт погіршилася свобода від корупції, всі інші показники лишилися незмінними в порівнянні з попереднім роком дослідження. Однак порівняно з індексом 2011 р. різке погіршення спостерігається за правами власності, свободою підприємництва, свободою від корупції, участі Уряду. Значне зростання порівняно з 2011 р. спостерігається за свободою праці, торгівлі та фінансовою свободою, що підтверджує вірний напрям реформ, що проводяться.

Отже, місце України у світових рейтингах свідчить як про позитивні, так і негативні тенденції. За деякими з них Україна поліпшує свої позиції, а за деякими погіршує. Для висновків щодо результативності реформ дерегулювання економіки слід навести результати аналізу за зазначеними напрямками дерегулювання.

Відносно започаткування бізнесу та ліквідації суб'єктів господарювання до основних здобутків за період реформ 2010 – 2012 рр. слід віднести: запроваджену електронну реєстрацію; спрощену процедуру припинення суб'єктів господарювання; зменшену кількість процедур і вартості започаткування бізнесу (до 1,5% від річного доходу особи); зменшену тривалість процедур на 2 дні (до 22 днів), введення модельних статутів, скасування вимог до мінімального

01.01.2013 р. в Україні функціонують 681 дозвільний центр, у тому числі 4 обласні дозвільні центри [8]), затверджено вичерпний перелік документів дозвільного характеру (включено з переліку 13 документів дозвільного характеру).

За оцінками експертів проекту міжнародної технічної допомоги Агентства США з міжнародного досвіду «Локальні інвестиції та національна конкурентоспроможність», їх функціонування дало змогу зменшити: часові втрати суб'єктів господарювання в процесі отримання документів дозвільного характеру на 50,7%; грошові витрати суб'єктів господарювання для отримання документів дозвільного характеру в середньому на 31,2%; випадки проявів корупції при отриманні документів дозвільного характеру (23,5% респондентів вважають, що діяльність дозвільних центрів перешкоджає рівню корупції; 44,5% – суттєво не впливають на рівень корупції) [9].

До недоліків даного напряму дерегулювання віднесемо: значні часові витрати на отримання дозволу на будівництво (строк отримання дозволу на будівництво складав у 2012 р. 375 днів, що в 2 – 2,5 раза перевищує строк країн Європи, Центральної Азії та ОЕСР); високу вартість процедури отримання дозволу на будівництво; на сьогодні в Україні налічується 153 документи дозвільного характеру у сфері господарської діяльності [3].

Податкова політика та оподаткування в межах дерегуляційних заходів характеризується поступовим скороченням рівня податкового навантаження, кількості та тривалості сплати податків; введенням електронної форми сплати податків; зближенням податкового та бухгалтерського обліку; скороченням ставки податку на прибуток підприємств, однак спостерігається відставання України від країн-сусідів за рівнем простоти сплати податків зокрема, і простоти податкової системи в цілому.

За період членства України в СОТ податкова система досягла певних результатів. Наприклад, час, який витрачається на розрахунок і сплату податків, потроху змен-

шувався з 2085 годин на рік (2008 р.) до 848 (2009 р.), 736 (2010 р.) і, за даними 2011 – 2012 рр., – 657 годин на рік, у 2013 р. – 491 годин на рік.

До недоліків даного напряму реформування слід віднести наявність авансової сплати податку на прибуток підприємств, що збільшує витрати часу на виконання податкового обов'язку; вимоги до наявності обігових коштів підприємств через внесені зміни до порядку перенесення збитків на майбутні податкові періоди.

До переваг дерегулювання у зовнішньоекономічній діяльності та митних процедурах слід віднести: зменшення часу митного оформлення (до 1 – 1,5 годин при імпорті та експорті) [5]; зменшення кількості документів, що мають бути подані для митного оформлення однієї поставки до 34 (раніше 69 документів); зменшення кількості перевірок; впровадження електронного декларування. Відносно недоліків за цим напрямом слід зауважити низьку ефективність адміністрування експортно-імпорتنих процедур; невисоку прозорість прикордонної адміністрації; нестабільне регуляторне середовище.

Дерегулювання в бюджетній політиці характеризується розширенням переліку власних доходів місцевих бюджетів, визначеним переліком доходів загального фонду місцевих бюджетів тощо. Незважаючи на реформування бюджетного законодавства, місцеві бюджети досі залишаються занадто залежними від держави, оскільки більшість повноважень та напрямів формування та розподілу коштів відповідних бюджетів є підпорядкованою органам центральної влади та не в змозі самостійно забезпечувати населення послугами не нижче рівня мінімальних соціальних потреб. Так, доля трансфертів у доходах місцевих бюджетів у 2000 р. становила 28,9%, у 2005 р. – 47,3%, у 2011 р. – 53,7%, у 2012 р. – 55,2% [10].

Дерегулювання малого бізнесу полягає в запровадженні з 2012 р. оновленої спрощеної системи оподаткування, зменшення кількості перевірок з боку податкових органів, однак залишається досі низький рівень захищеності інвесторів, скорочення зайнятості, зокрема в секторі малого та середнього підприємництва тощо.

Позитивними результатами дерегуляційних заходів у сфері державного нагляду та контролю є зменшення кількості перевірок і контролюючих органів. Як недоліки слід виділити низький рівень економічної свободи, невисокий рівень захисту прав власності. Однак, якщо в країнах Євро-союзу сукупний рівень охоплення підприємств перевітками в рік, як правило, не перевищує 10 – 15%, то в Україні у 2008 році він склав 75%, в 2010 – 74%, у 2011 – 68%, у 2012 – 66%.

Незважаючи на значні переваги політики дерегулювання, в Україні досить залишається багато перепон у веденні бізнесу, як свідчать результати опитування бізнес-спільноти, отримані за даними соціопитувань Regus [4] (12% респондентів підтримують реформи, 88% – не підтримують або не визначили свого відношення), отже необхідно підвищувати рівень довіри підприємництва до дій держави щодо дерегуляційних процесів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, дерегулятивні реформи, що проводились в Україні у 2011 – 2013 рр., мають у цілому позитивний вплив на економіку країни: поживлення процесів взаємодії державних і місцевих органів з підприємствами приводить до розвитку та поліпшення стану основних фондів, впровадження новітніх технологій завдяки запозиченням

і державним гарантіям по них, зростання кількості малих і середніх підприємств у процесі спрощення порядку їх реєстрації, поліпшення умов інвестування як вітчизняних, так і зарубіжних інвесторів.

Однак, незважаючи на позитивні зрушення за цим напрямом, залишаються невирішені проблеми в законодавчому забезпеченні напрямів дерегулювання, дотриманні норм закону на регіональному, місцевому рівнях, значний рівень корупції та бюрократизації тощо. Зважаючи на це, вдалим з точки зору ефективності державного управління є раціональне співвідношення заходів державного регулювання та дерегулювання економіки.

Подальші наукові дослідження з цієї проблеми лежать в площині визначення напрямів вирішення існуючих проблем і підвищення дієвості заходів відносно дерегулювання економіки й розробки рекомендацій щодо їх законодавчого забезпечення. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Про деякі заходи дерегулювання підприємницької діяльності: Указ Президента України від 23.07.98 р. № 817 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 30. – Ст. – 1119.
2. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: Програма економічних реформ на 2010 – 2014 роки. – 87 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/docs/Programa>
3. Ведение бизнеса 2013 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://russian.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2013>
4. Опитування Regus Work Your Way [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rabota.ua>
5. Спрощення митних процедур: перспективи для держави та бізнесу / Gazeta.ua. 16.05.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/life/_sposchennya-mitnih-procedur
6. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Законом України від 11.09.2003 р. № 1160-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004. – № 9, ст. 79.
7. Рейтинг стран мира по уровню экономической свободы – информация об исследовании [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.heritage.org/index/>
8. Аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні // Державна служба з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dkrp.gov.ua/info/1220.htm>
9. Інформаційна довідка про розвиток підприємництва / Державна служба з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dkrp.gov.ua/info/1455>
10. Офіційні дані Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>

REFERENCES

- «Analytichnyi zvit pro stan i perspektyvy rozvytku maloho ta serednyoho pidpriemnytstva v Ukraini» [Analytical report on the status and prospects of development of small and medium enterprises in Ukraine]. <http://www.dkrp.gov.ua/info/1220.htm>
- «Informatsiina dovidka pro rozvytok pidpriemnytstva» [Background of business development]. <http://www.dkrp.gov.ua/info/1455>
- [Legal Act of Ukraine] (2003).

[Legal Act of Ukraine] (1998).
«Opytuvannia Regus Work Your Way» [Poll Regus Work Your Way]. <http://rabota.ua>
«Ofitsiini dani Ministerstva finansiv Ukrainy» [Official data from the Ministry of Finance of Ukraine]. <http://www.minfin.gov.ua>
«Reyting stran mira po urovniu ekonomicheskoy svobody – informatsiia ob issledovanii» [Ranks countries in terms of economic freedom – information about the study]. <http://www.heritage.org/index/>
«Sproshchennia mytnykh protsedur: perspektyvy dlia derzhavy ta biznesu» [Simplification of customs procedures: prospects

for government and business]. http://gazeta.ua/articles/life/_sproshchennya-mitnih-procedur
«Vedenie biznesa 2013» [Doing Business in 2013]. <http://rus-sian.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2013>
«Zamozhne suspilstvo, konkurentospromozhna ekonomika, efektyvna derzhava : Prohrama ekonomichnykh reform na 2010 – 2014 roky» [Prosperous Society, Competitive Economy, Effective State: Economic Reform Program for 2010 – 2014 years]. <http://www.president.gov.ua/docs/Programa>

УДК 338

ПОШИРЕННЯ КОРПОРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ЯК ВТІЛЕННЯ СТРАТЕГІЇ ПАРТНЕРСТВА ПІДПРИЄМНИЦТВА, ВЛАДИ ТА СУСПІЛЬСТВА

© 2014 КЛІМЕНКО О. М., МАЩЕНКО М. А.

УДК 338

Кліменко О. М., Мащенко М. А. Поширення корпоративної відповідальності в Україні як втілення стратегії партнерства підприємництва, влади та суспільства

У статті розкрито проблеми та напрямки становлення відповідальності бізнесу в Україні для успішної, стійкої та довгострокової взаємодії підприємництва, влади та суспільства. Проведено графоаналітичний аналіз переваг втілення стратегії відповідальності, що дозволило визначити, що понад двох третин українських підприємств вважають, що заходи із соціальної відповідальності впливають на можливості організації знайти та втримати кращих працівників, формування позитивного іміджу і покращення репутації, створення переваг порівняно з конкурентами. Досліджено, що в Україні розвиток корпоративної соціальної відповідальності тільки починає розвиватися. Тому перед більшістю вітчизняних підприємств зараз стоїть завдання домогтися насамперед економічної сторони відповідальності. Тобто основою соціальної відповідальності зараз повинні стати партнерські програми підтримки суспільства, інвестиції соціального характеру, благодійність. Запропоновано поширювати сферу застосування соціальної відповідальності, а саме: компанії мають перетворити корпоративну соціальну відповідальність на корпоративну соціальну вигоду. Ментальність соціальної підприємливості спроможна допомогти навіть великим підприємствам у визначенні нових ринків, нових послуг на існуючих ринках і розширенні існуючих ринків. Вирішення соціальних та екологічних проблем у співтоваристві з владою та громадськими організаціями становить певні можливості для сталого розвитку підприємства.

Ключові слова: бізнес, розвиток, соціальна відповідальність, соціальне партнерство, стейкхолдери, філантропія.
Рис.: 2. **Бібл.:** 8.

Кліменко Олена Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри політичної економії, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)
E-mail: elennika@rambler.ru

Мащенко Марина Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри політичної економії, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)
E-mail: mmashchenko@inbox.ru

УДК 338

UDC 338

Кліменко Е. Н., Мащенко М. А. Распространение корпоративной ответственности в Украине как воплощение стратегии партнерства предпринимательства, власти и общества

Klimentko O. M., Maschenko M. A. Distribution of Corporate Responsibility in Ukraine as Implementation of the Strategy of the Partnership of Entrepreneurship, Power and Society

В статье раскрыты проблемы и направления становления ответственности бизнеса в Украине для успешного, устойчивого и долгосрочного взаимодействия предпринимательства, власти и общества. Проведен графоаналитический анализ преимуществ воплощения стратегии ответственности, что позволило определить, что более чем две трети украинских предприятий считают, что меры по социальной ответственности влияют на возможность организации найти и удержать лучших работников, формирование положительного имиджа и улучшение репутации, создание преимуществ по сравнению с конкурентами. Исследовано, что в Украине развитие корпоративной социальной ответственности только начинает развиваться. Поэтому перед большинством отечественных предприятий сейчас стоит задача добиться прежде всего экономической стороны ответственности. То есть основой социальной ответственности сейчас должны стать партнерские программы поддержки общества, инвестиции социального характера, благотворительность. Предложено распространять сферу применения социальной ответственности, а именно: компании должны преобразовать корпоративную социальную ответственность на корпоративную социальную выгоду. Ментальность социальной предприимчивости способна помочь даже крупным предприятиям в определении новых рынков, новых услуг на существующих рынках и расширении существующих рынков. Решение социальных и экологических проблем в сообществе с властью и общественными организациями составляет определенные возможности для устойчивого развития предприятия.

The article reveals problems and directions of establishment of responsibility of business in Ukraine for successful, sustainable and long-term interaction of entrepreneurship, power and society. The article conducts graphic-analytical analysis of advantages of implementation of the responsibility strategy, which allowed a conclusion that more than two thirds of Ukrainian enterprises believe that social responsibility measures exert influence upon possibilities of an organisation to find and keep best workers, formation of a positive image and improvement of reputation and creation of competitive advantages. The article shows that development of corporate social responsibility has just started its development in Ukraine. That is why, the majority of domestic enterprises face the task of achieving the economic side of this responsibility. Which means that partnership programmes of support of society, social investments and charity should become the basis of social responsibility. The article offers to distribute the sphere of application of social responsibility, namely: companies should transform corporate social responsibility upon corporate social benefit. Mentality of social entrepreneurship is capable of assisting even major enterprises in finding new markets, new services in existing markets and expansion of the existing markets. Solution of social and ecological problems in partnership with the power and public organisations constitutes certain possibilities for sustainable development of an enterprise.

Ключевые слова: бизнес, развитие, социальная ответственность, социальное партнерство, стейкхолдеры, филантропия.
Рис.: 2. **Библ.:** 8.

Key words: business, development, social responsibility, social partnership, stakeholders, philanthropy.
Pic.: 2. **Bibl.:** 8.

Кліменко Елена Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры политической экономики, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)
E-mail: elennika@rambler.ru

Klimentko Olena M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Political Economy, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)
E-mail: elennika@rambler.ru

Мащенко Марина Анатольевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры политической экономики, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)
E-mail: mmashchenko@inbox.ru

Maschenko Maryna A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Political Economy, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)
E-mail: mmashchenko@inbox.ru

[Legal Act of Ukraine] (1998).
«Opytuvannia Regus Work Your Way» [Poll Regus Work Your Way]. <http://rabota.ua>
«Ofitsiini dani Ministerstva finansiv Ukrainy» [Official data from the Ministry of Finance of Ukraine]. <http://www.minfin.gov.ua>
«Reyting stran mira po urovniu ekonomicheskoy svobody – informatsiia ob issledovanii» [Ranks countries in terms of economic freedom – information about the study]. <http://www.heritage.org/index/>
«Sproshchennia mytynkh protsedur: perspektyvy dlia derzhavy ta biznesu» [Simplification of customs procedures: prospects

for government and business]. http://gazeta.ua/articles/life/_sproshchennya-mitnih-procedur
«Vedenie biznesa 2013» [Doing Business in 2013]. <http://rus-sian.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2013>
«Zamozhne suspilstvo, konkurentospromozhna ekonomika, efektyvna derzhava : Prohrama ekonomichnykh reform na 2010 – 2014 roky» [Prosperous Society, Competitive Economy, Effective State: Economic Reform Program for 2010 – 2014 years]. <http://www.president.gov.ua/docs/Programa>

УДК 338

ПОШИРЕННЯ КОРПОРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ЯК ВТІЛЕННЯ СТРАТЕГІЇ ПАРТНЕРСТВА ПІДПРИЄМНИЦТВА, ВЛАДИ ТА СУСПІЛЬСТВА

© 2014 КЛИМЕНКО О. М., МАЩЕНКО М. А.

УДК 338

Клименко О. М., Мащенко М. А. Поширення корпоративної відповідальності в Україні як втілення стратегії партнерства підприємництва, влади та суспільства

У статті розкрито проблеми та напрямки становлення відповідальності бізнесу в Україні для успішної, стійкої та довгострокової взаємодії підприємництва, влади та суспільства. Проведено графоаналітичний аналіз переваг втілення стратегії відповідальності, що дозволило визначити, що понад двох третин українських підприємств вважають, що заходи із соціальної відповідальності впливають на можливості організації знайти та втримати кращих працівників, формування позитивного іміджу і покращення репутації, створення переваг порівняно з конкурентами. Досліджено, що в Україні розвиток корпоративної соціальної відповідальності тільки починає розвиватися. Тому перед більшістю вітчизняних підприємств зараз стоїть завдання домогтися насамперед економічної сторони відповідальності. Тобто основою соціальної відповідальності зараз повинні стати партнерські програми підтримки суспільства, інвестиції соціального характеру, благодійність. Запропоновано поширювати сферу застосування соціальної відповідальності, а саме: компанії мають перетворити корпоративну соціальну відповідальність на корпоративну соціальну вигоду. Ментальність соціальної підприємливості спроможна допомогти навіть великим підприємствам у визначенні нових ринків, нових послуг на існуючих ринках і розширенні існуючих ринків. Вирішення соціальних та екологічних проблем у співтоваристві з владою та громадськими організаціями становить певні можливості для сталого розвитку підприємства.

Ключові слова: бізнес, розвиток, соціальна відповідальність, соціальне партнерство, стейкхолдери, філантропія.

Рис.: 2. **Бібл.:** 8.

Клименко Олена Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри політичної економії, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: elennika@rambler.ru

Мащенко Марина Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри політичної економії, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: mmashchenko@inbox.ru

УДК 338

UDC 338

Клименко Е. Н., Мащенко М. А. Распространение корпоративной ответственности в Украине как воплощение стратегии партнерства предпринимательства, власти и общества

В статье раскрыты проблемы и направления становления ответственности бизнеса в Украине для успешного, устойчивого и долгосрочного взаимодействия предпринимательства, власти и общества. Проведен графоаналитический анализ преимуществ воплощения стратегии ответственности, что позволило определить, что более чем две трети украинских предприятий считают, что меры по социальной ответственности влияют на возможность организации найти и удержать лучших работников, формирование положительного имиджа и улучшение репутации, создание преимуществ по сравнению с конкурентами. Исследовано, что в Украине развитие корпоративной социальной ответственности только начинает развиваться. Поэтому перед большинством отечественных предприятий сейчас стоит задача добиться прежде всего экономической стороны ответственности. То есть основой социальной ответственности сейчас должны стать партнерские программы поддержки общества, инвестиции социального характера, благотворительность. Предложено распространять сферу применения социальной ответственности, а именно: компании должны преобразовать корпоративную социальную ответственность на корпоративную социальную выгоду. Ментальность социальной предприимчивости способна помочь даже крупным предприятиям в определении новых рынков, новых услуг на существующих рынках и расширении существующих рынков. Решение социальных и экологических проблем в сообществе с властью и общественными организациями составляет определенные возможности для устойчивого развития предприятия.

Ключевые слова: бизнес, развитие, социальная ответственность, социальное партнерство, стейкхолдери, филантропия.

Рис.: 2. **Библ.:** 8.

Клименко Елена Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры политической экономики, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: elennika@rambler.ru

Мащенко Марина Анатольевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры политической экономики, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: mmashchenko@inbox.ru

Kliimenko O. M., Maschenko M. A. Distribution of Corporate Responsibility in Ukraine as Implementation of the Strategy of the Partnership of Entrepreneurship, Power and Society

The article reveals problems and directions of establishment of responsibility of business in Ukraine for successful, sustainable and long-term interaction of entrepreneurship, power and society. The article conducts graphic-analytical analysis of advantages of implementation of the responsibility strategy, which allowed a conclusion that more than two thirds of Ukrainian enterprises believe that social responsibility measures exert influence upon possibilities of an organisation to find and keep best workers, formation of a positive image and improvement of reputation and creation of competitive advantages. The article shows that development of corporate social responsibility has just started its development in Ukraine. That is why, the majority of domestic enterprises face the task of achieving the economic side of this responsibility. Which means that partnership programmes of support of society, social investments and charity should become the basis of social responsibility. The article offers to distribute the sphere of application of social responsibility, namely: companies should transform corporate social responsibility upon corporate social benefit. Mentality of social entrepreneurship is capable of assisting even major enterprises in finding new markets, new services in existing markets and expansion of the existing markets. Solution of social and ecological problems in partnership with the power and public organisations constitutes certain possibilities for sustainable development of an enterprise.

Key words: business, development, social responsibility, social partnership, stakeholders, philanthropy.

Pic.: 2. **Bibl.:** 8.

Kliimenko Olena M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Political Economy, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: elennika@rambler.ru

Maschenko Maryna A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Political Economy, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: mmashchenko@inbox.ru

МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ
ЕКОНОМІКА

У сучасних економічних умовах компанії починають розуміти, що найкращий спосіб забезпечити свій сталий розвиток – це забезпечення розвитку до-вкілля (громадських інститутів), а найбільш конкуренто-спроможна стратегія – стратегія партнерства, а не супер-ництва. До того ж, усе більш очевидним стає той факт, що підприємствам в умовах жорсткої конкуренції і обмежених ресурсів необхідно шукати нові стратегії підвищення своєї ефективності. Тому актуальним і необхідним є аналіз поширення втілення стратегії корпоративної відповідальності для зростання результативності бізнесу та отримання різноманітних вигод.

У наш час заслуговує на увагу питання корпоративної відповідальності. Відповідальність вже стає одним із пріоритетів стратегії компанії, відображає рівень партнерства між компаніями, урядовими структурами та громадянським суспільством щодо вирішення соціальних та економічних проблем, прискорення розвитку суспільства.

За визначенням авторів [1, 3 – 6], відповідальний бізнес – це ведення бізнесу з метою забезпечення позитивного впливу на суспільство. Це довгострокова стратегія компанії та стиль її ділової активності, побудовані на значущостях, які збігаються з корпоративною місією фірми. За версією Світової Ради Компаній зі Сталого Розвитку, *відповідальний бізнес – це довгострокове зобов'язання компанії поводитися етично та сприяти економічному розвитку, одночасно покращуючи якість життя працівників та їх родин, громади й суспільства в цілому.*

Мета даної статті – розкриття проблем і напрямків становлення та поширення відповідальності бізнесу в Україні для успішної, стійкої та довгострокової взаємодії підприємництва, влади та суспільства.

Важливу роль для України відіграє досвід зарубіжних країн щодо становлення КСВ. Кожна країна або навіть регіон мають свої особливості становлення та розвитку КСВ, враховуючи історичне підґрунтя, національні та культурні особливості, економічний та соціальний розвиток країни, розвиток державної політики та пріоритети щодо КСВ.

Держава забезпечує середовище для успішного розвитку бізнесу, створюючи сприятливі соціальні та екологічні умови. Можна виділити декілька напрямків у сфері соціальної відповідальності бізнесу, на які впливає держа-

ва. Це, *по-перше*, розповсюдження знань та навчання КСВ; *по-друге*, це збільшення відкритості та прозорості бізнесу; *по-третє*, це стимулювання соціально відповідального інвестування. А ще дуже важливою є потреба демонстрації соціальної відповідальності безпосередньо державними установами.

Розповсюдженою формою партнерства уряду та бізнесу у сфері соціальної відповідальності є двосторонні угоди з найважливіших соціальних та екологічних питань. Уряд і бізнес є організаторами таких заходів, як зустрічі з профспілками, робочі групи з удосконалення законодавства, комітети з розвитку соціальної відповідальності в ділових асоціаціях.

Сьогодні концепцію соціальної відповідальності та зарубіжний досвід із її використання поширюють та намагаються інтегрувати у свою ділову активність, майже усі великі вітчизняні підприємства, банки, корпорації. Водночас вона має суттєвий вплив також на малий та середній бізнес, сталий розвиток суспільства. Тією чи іншою мірою реалізацією програм у сфері корпоративної соціальної відповідальності займаються в Україні 75,8% бізнес-структур (згідно з опитуваннями ООН) [7].

Оцінка результатів впровадження програм і заходів із соціальної відповідальності є важливим інструментом ефективності соціальної відповідальності бізнесу (рис. 1).

Так, у межах національного репрезентативного дослідження «КСВ 2005 – 2010: статус і перспектива розвитку», проведеного Держкомстатом України в 2011 р. [8], респонденти надали такі відповіді, оцінюючи вплив впровадження програм або заходів із соціальної відповідальності: 62% українських компаній вважають, що вони є дуже корисними для суспільства, громади; 70% – поліпшення ставлення працівників до компанії; 53% – покращення репутації компанії; 48% – поліпшення економічних показників компанії.

Як видно з рис. 1, понад дві третини українських підприємств вважають, що заходи із соціальної відповідальності впливають на можливості організації знайти та втримати кращих працівників (77%), формування позитивного іміджу і покращення репутації (76%), створення переваг порівняно з конкурентами (64%). Половина опитаних вважає, що заходи із соціальної відповідальності впливають на покращання відносин із владою (54%), місцевою громадою

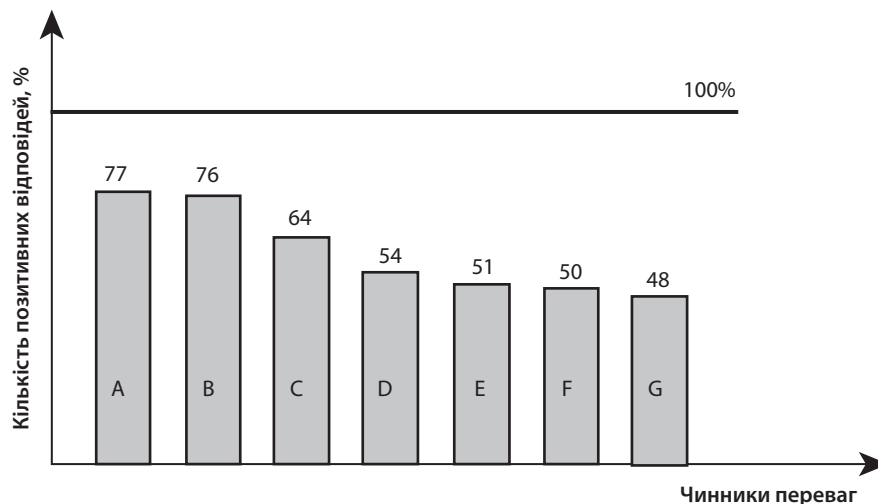

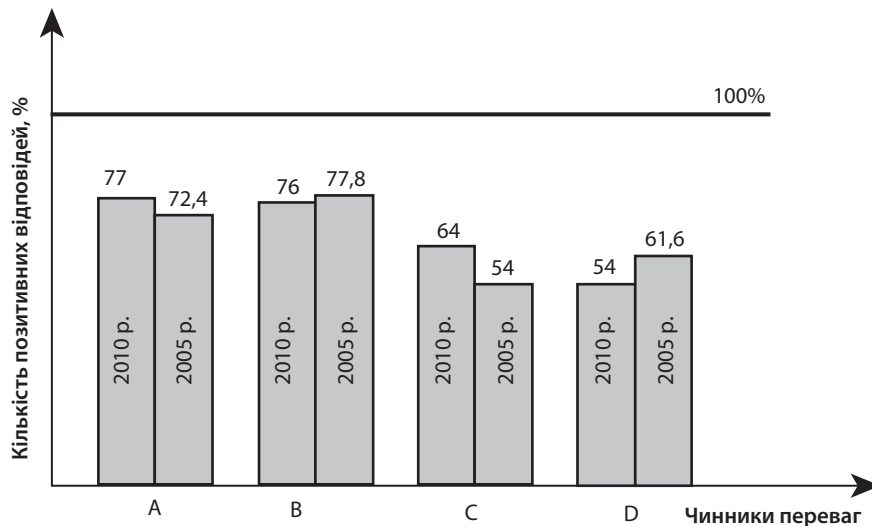
Рис. 1. Переваги втілення стратегії відповідальності згідно опитування «Статус і перспектива розвитку» [8]

Позначки: А – втримання кращих працівників, В – позитивний імідж і покращення репутації, С – конкурентоспроможність, D – відносини з владою, Е – фінансова перспектива, F – відносини з громадськими організаціями, G – сталий розвиток компанії.

та громадськими організаціями (51%), поліпшують фінансові показники в перспективі (50%) і сприяють довгостроковій сталості компанії (48%).

Порівняно з 2005 р. рейтинг основних чинників діяльності підприємств, на які впливають заходи із соціальної відповідальності, практично не змінився. Як і у 2005 р., у 2010 р. переважна більшість компаній зазначила, що впровадження соціальної відповідальності впливає на можливість підприємства знайти та втримати кращих працівників (у 2010 р. – 77%, у 2005 р. – 72,4%), на формування позитивного іміджу і покращення репутації (у 2010 р. – 76%, у 2005 р. – 77,8%) (рис. 2).

Рис. 2. Порівняння впливу заходів соціальної відповідальності на деякі основні чинники діяльності підприємств згідно з опитуванням «Статус і перспектива розвитку» [8]

Позначки: А – втримання кращих працівників, В – позитивний імідж і покращення репутації, С – конкурентоспроможність, D – відносини з владою.

В Україні розвиток корпоративної соціальної відповідальності тільки починає розвиватися. Тому перед більшістю вітчизняних підприємств зараз стоїть завдання домогтися насамперед економічної сторони відповідальності. Тобто основою соціальної відповідальності зараз повинні стати партнерські програми підтримки суспільства, інвестиції соціального характеру, благодійність.

Україна наразі проходить важливий період реалізації своєї цілі щодо підвищення рівня соціального, економічного та демократичного життя до рівня, визначеного в Цілях Розвитку Тисячоліття та відповідного Європейським стандартам. Прогрес реалізації цих цілей потребує залучення Міжнародних норм і стандартів, перерахованих у Новій Стратегії ЄС 2011, а саме:

- ✦ керівні принципи OECD для багатонаціональних компаній;
- ✦ 10 принципів Глобального Договору ООН;
- ✦ стандарт із соціальної відповідальності ISO 26000;
- ✦ тристороння декларація принципів МОП, які відносяться до багатонаціональних корпорацій та соціальної політики;
- ✦ керівні принципи ООН з питань бізнес і прав людини;
- ✦ глобальна ініціатива зі звітності (в контексті звітності).

Так, у Глобальному Договорі ООН перераховані права людини, трудові практики (наприклад, навчання, гендерна

рівність, здоров'я і благополуччя працівників), екологічні питання (наприклад, біорізноманіття, зміна клімату, ефективності використання ресурсів, оцінка життєвого циклу і запобігання забруднення), боротьба з хабарництвом і корупцією. На основі ISO 26000 додані такі напрямки: участь і розвиток громад, інтеграція осіб з фізичними вадами та інтереси споживачів, ланцюг постачальників, корпоративне волонтерство, прозорість. Вперше Європейська комісія говорить про те, що корпоративна соціальна відповідальність та соціальне підприємництво – це не одне і те саме. Тому з метою його розвитку була прийнята Ініціатива Соціального Бізнесу.

Стандарт ISO 26000 є керівництвом щодо принципів, що покладено в основу соціальної відповідальності, основних питань соціальної відповідальності, а також способів інтеграції соціальної відповідальності поведінки у стратегії, практиці і процеси діяльності організації. Стандарт ISO 26000 є добровільним, він не містить жодних вимог і не розглядається як стандарт, що підлягає обов'язковій сертифікації.

У цьому документі чітко визначаються: концепції, терміни та дефініції соціальної відповідальності; передумови, тенденції, характеристики соціальної відповідальності; принципи та практики соціальної відповідальності; основні теми та проблеми соціальної відповідальності; інтеграція, впровадження, розповсюдження соціальної відповідальності поведінки в самій організації та в рамках її впливу; ідентифікація зацікавлених сторін і взаємодія з ними; обмін інформацією відповідно обов'язків та результатів у сфері соціальної відповідальності.

Компанії мають виявити кожну проблему стосовно її рішень та діяльності, а також пов'язані з нею дії та очікування. Дії стосовно цих основних проблем і тем мають ґрунтуватися на принципах і практиках соціальної відповідальності, беручи до уваги короткострокові та довгострокові цілі. Компанії також треба розглядати основні теми як цілі, як у їх взаємозв'язку з проблемами, а не зосереджуватися на рішенні однієї [3].

У стандарті ISO 26000 є інструкції з включення соціальної відповідальності в практику організації.

Тема оцінки ефективності компаній у сфері корпоративної соціальної відповідальності сьогодні є питанням, яке потребує додаткового вивчення.

Вимірювання – це постійний процес для оцінки стратегій залучення громад, активностей і програм та їх впливу на компанію і залучену громаду. Цей процес охоплює таке: розробка стратегічних цілей перед початком проекту задля розвитку меж вимірювання з першого дня і порівняння з іншими компаніями; час і ресурси для оцінки під час всієї програми; питання та заходи, які є стратегічними, численними і якісними; збір необхідних даних, вимірювання внесків і оцінювання результатів програми; визначення індикаторів, які можуть систематично відслідковуватися для оцінки прогресу компанії з огляду на цілі програми; використання цих індикаторів для оцінки та звіту з прогресу; залежність індикаторів від цілей та місії програми; визначення індикаторів як самостійно, так і з допомогою зовнішнього аудитора або використанням Глобальної ініціативи зі звітності.

Центр «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності» у вересні 2011 р. презентував результати першого в Україні Індексу прозорості та підзвітності компаній. Індекс започаткований в рамках Проекту «Об'єднуємося ради реформ (UNITER)», що виконується Радою і фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID).

За результатами досліджень, проведених Центром, українські компанії недостатньо відкриті перед суспільством – у 59,8% компаній детальна інформація про їхню діяльність доступна лише для внутрішнього користування. Саме з метою стимулювання компаній до більшого рівня розкриття інформації Центр «Розвиток КСВ» започаткував Індекс на основі методики організації Beyond Business (Ізраїль). До Індексу увійшли компанії України різних секторів, саме тому можна було оцінити загальний стан КСВ та її висвітлення в Україні.

Головна відмінна ознака Індексу – в тому, що перевірити достовірність його результатів може будь-який користувач інтернету, адже необхідна для цього інформація знаходиться у відкритому доступі, а чіткі та зрозумілі критерії (звітність, навігація, доступність, прозорість) оцінювання значно знижують рівень суб'єктивності.

Провідні компанії світу, які протягом багатьох років демонструють значні успіхи у сфері соціальної відповідальності, переважно працюють зі стейкхолдерами – зацікавленими сторонами, до яких належать: працівники, громади, акціонери, інвестори, клієнти, уряд, громадські організації.

Громади є активними учасниками діалогу з компаніями: захист навколишнього середовища, соціальна політика в регіонах присутності компанії. Формами діалогу можуть бути проведення круглих столів, конференцій щодо проблем регіону.

Одним із найбільш ефективних методів співпраці бізнесу з муніципалітетами є соціальне партнерство – форма соціальної взаємодії, метою якої є досягнення згоди між різними інститутами суспільства задля вирішення актуальних соціальних проблем і перспективних завдань.

Основними типами партнерства між громадськими організаціями і бізнесом є, по-перше, філантропія. Це найбільш традиційна форма партнерства, найчастіше зустрічається у стосунках між бізнесом та громадою. Цей вид партнерства передбачає односторонню передачу ресурсів від бізнесових компаній до організацій «третього сектора».

Верховна Рада України на засіданні 1 липня 2010 р. ухвалила Закон «Про основні засади взаємодії держави з приватними партнерами» [2]. Закон визначає правові, економічні та організаційні засади взаємодії державних і приватних партнерів, врегульовує відносини, пов'язані з підготовкою, виконанням і припиненням договорів, що укладаються в рамках державно-приватного партнерства, встановлює гарантії дотримання прав та законних інтересів сторін таких договорів.

Соціальна відповідальність – це раціоналізм у створенні найкращих умов для розвитку власного бізнесу і правильна ефективна організація роботи компанії. Це спосіб покращити ефективність роботи компанії як у короткостроковому, так і довготривалому періодах.

Передові підприємства та компанії України активно проводять модернізацію виробництва і управлінських процесів, не лише підвищуючи економічну ефективність, але й скорочуючи використання природних ресурсів. Сертифікація ISO 14001, зростання ринку тренінгових компаній та компаній, що надають послуги у сфері управління людськими ресурсами, розроблення Принципів Корпоративного Управління України, Кодексу честі добropорядного виробника України (добровільні зобов'язання перед споживачами і суспільством) Української Асоціації Якості, – усе це ознаки зародження ефективного підходу до питання відповідальності компаній.

Для компаній, залучених до цих або інших програм, наступним логічним кроком має стати розроблення власної стратегії соціальної відповідальності.

На сучасному етапі автори працюють над розробкою показника ефективності взаємодії бізнесу, влади та держави. Показник складається з трьох основних компонентів. Це процеси, які відображують дії соціальної відповідальності, результати таких дій та вплив, який вони оказують. Кожна компонента є інтегральною та має нормативи для різних підприємств – малого бізнесу, середнього або великого, національних корпорацій або міжнародних, та інші. Крім того, враховується важливість питань та цілей, наприклад, чим важливіше є окреме питання, тим більшу частку від одиниці займає складова. При цьому всі складові показника є важливими саме в їхньої комбінації. Комбінація значення окремої складової та її відповідності нормативу впливає на кінцевий результат кожного з трьох компонентів та показника ефективності загалом.

Апробація показника ефективності взаємодії бізнесу, влади та держави можлива на конкретних прикладах українських компаній згідно з їхньою нефінансовою звітністю. Так, наприклад, це компанії «Метінвест», Оболонь, Ернст энд Янг, Phoenix Capital, практика з соціальної відповідальності яких друкується та є у вільному доступі.

Показник ефективності взаємодії бізнесу, влади та держави має показати менеджменту корпорації дійсно слабкі сторони щодо відповідальності, він є важливим для об'єктивної оцінки релевантності дій компаній стосовно суспільства, влади та обраної стратегії відповідальності.

ВИСНОВКИ

Розширюючи сферу застосування соціальної відповідальності, компанії мають перетворити корпоративну соціальну відповідальність на корпоративну соціальну вигоду. Ментальність соціальної підприємливості спроможна допомогти навіть великим підприємствам у визначенні но-

вих ринків, нових послуг на існуючих ринках і розширенні існуючих ринків. Вирішення соціальних та екологічних проблем у співтоваристві з владою та громадськими організаціями становить певні можливості для сталого розвитку підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Валитов Ш. М.** Взаимодействие власти и бизнеса. Сущность, новые формы, тенденции, социальная ответственность / Ш. М. Валитов, В. А. Малыгин. – М. : Экономика, 2009. – 207 с.
- 2.** Закон України «Про основні засади взаємодії держави з приватними партнерами» від 1.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ligazakon.ua
- 3.** Корпоративна соціальна відповідальність: моделі та управлінська практика : практики діяльності // М. А. Саприкіна, М. А. Саєнкус, А. Г. Зінченко, О. М. Ляшенко та ін. (за науковою редакцією д. е. н., проф. засл. діяча науки та техніки України Редькіна О. С.). – К. : Вид-во «Фарбований лист», 2011. – 480 с.
- 4.** Корпоративная социальная ответственность: управленческий аспект : монография / Под общ. ред. д. э. н., проф. И. Ю. Беляевой, д. э. н., проф. М. А. Эскиндарова. – М. : КНОРУС, 2008. – 250 с.
- 5. Назарова Г. В.** Формування та розвиток людського капіталу корпоративних підприємств : Наукове видання / Г. В. Назарова, Н. Л. Гавкалова, Н. С. Маркова. – Х. : ХНЕУ, 2006. – 238 с. – Бібліогр. : С. 190 – 210.
- 6. Попов О. Є.** Теоретико-методологічні та концептуальні засади формування організаційно-економічного механізму корпоративного управління : монографія / О. Є. Попов – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2009. – 390 с.
- 7.** Регіональні проблеми формування трудового потенціалу і шляхи їх вирішення : монографія / Н. Д. Лук'яненко,

В. П. Антонюк та ін. – Донецьк : Вид. Донецького національного університету, 2004. – 340 с.

8. Офіційний сайт Держкомітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua

REFERENCES

- Korporativnaia sotsialnaia otvetstvennost: upravlencheskiy aspekt* [Corporate social responsibility: management aspect]. Moscow: KNORUS, 2008.
- [Legal Act of Ukraine] (2010). www.ligazakon.ua
- Luk'ianchenko, N. D., and Antoniuk, V. P. *Rehionalni problemy formuvannia trudovoho potentsialu i shliakhy ikh vyrishennia* [Regional problems of formation and employment potential solutions]. Donetsk: DonNU, 2004.
- Nazarova, H. V., Havkalova, N. L., and Markova, N. S. *Formuvannia ta rozvytok liudskoho kapitalu korporatyvnykh pidpriemstv* [Formation and development of the human capital of undertakings]. Kharkiv: KhNEU, 2006.
- Ofitsiynyi sait Derzhkomitetu statystyky Ukrainy. www.ukrstat.gov.ua
- Popov, O. Ie. *Teoretyko-metodolohichni ta kontseptualni zasady formuvannia orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu korporatyvnoho upravlinnia* [Theoretical and methodological and conceptual basis of the formation of organizational-economic mechanism of corporate governance]. Kharkiv: INZhEK, 2009.
- Saprykina, M. A., Saiensus, M. A., and Zinchenko, A. H. *Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist: modeli ta upravlinska praktyka : praktyky diialnosti* [Corporate social responsibility: models and management practice: practice activities]. Kyiv: Farbovani lyst, 2011.
- Valitov, Sh. M., and Malygin, V. A. *Vzaimodeystvie vlasti i biznesa. Sushchnost, novye formy, tendentsii, sotsialnaia otvetstvennost* [Interaction between government and business. Essence, new forms, trends and social responsibility]. Moscow: Ekonomika, 2009.

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЯМИ ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

© 2014 ГОНЧАРОВА С. Ю., ГОНЧАРОВ А. Б.

УДК 668.5: 66

Гончарова С. Ю., Гончаров А. Б. Стратегічне управління інноваціями фармацевтичних підприємств

Стаття присвячена теоретичним і практичним питанням використання концепції стратегічного управління інноваціями фармацевтичних підприємств. Досліджено основні бар'єри, які обмежують розвиток українських фармацевтичних підприємств-виробників. Проаналізовано стан і тенденції розвитку інноваційної діяльності фармацевтичних підприємств, досліджено зарубіжний досвід інноваційної діяльності. Визначено особливості стратегічного управління інноваційним розвитком у фармацевтичній промисловості. Уточнено роль та переваги методів стратегічного аналізу в системі управління фармацевтичним підприємством. Розглянуто сутність понять «інноваційний розвиток» та «інноваційна модель розвитку», проаналізовано їх організаційно-правове забезпечення. Обґрунтовано стратегічні завдання, на яких слід зосередитися фармацевтичній галузі для досягнення значного прориву при побудові інноваційної моделі економічного розвитку. У статті доведено, що найважливішими факторами, які забезпечують зростання ефективності фармацевтичного виробництва, слід вважати широке застосування концепції стратегічного управління та створення інновацій.

Ключові слова: концепція стратегічного управління; стратегічний аналіз; фармацевтичне підприємство; інновації; інноваційний розвиток; інноваційна модель розвитку.

Бібл.: 11.

Гончарова Світлана Юріївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра управління персоналом, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Гончаров Андрій Борисович – кандидат економічних наук, доцент, кафедра менеджменту і адміністрування, Національний фармацевтичний університет (вул. Пушкінська, 53, Харків, 61002, Україна)

УДК 668.5: 66

UDC 668.5: 66

Гончарова С. Ю., Гончаров А. Б. Стратегическое управление инновациями фармацевтических предприятий

Статья посвящена теоретическим и практическим вопросам использования концепции стратегического управления инновациями фармацевтических предприятий. Исследованы основные барьеры, которые ограничивают развитие украинских фармацевтических предприятий-производителей. Проанализировано состояние и тенденции развития инновационной деятельности фармацевтических предприятий, исследован зарубежный опыт инновационной деятельности. Выделены особенности стратегического управления инновационным развитием в фармацевтической промышленности. Уточнена роль и преимущества методов стратегического анализа в системе управления фармацевтическим предприятием. Рассмотрена сущность понятий «инновационное развитие» и «инновационная модель развития», проанализировано их организационно-правовое обеспечение. Обоснованы стратегические задания, на которых нужно сосредоточиться фармацевтической отрасли для достижения значительного прорыва при построении инновационной модели экономического развития. В статье доказано, что важнейшими факторами, которые обеспечивают рост эффективности фармацевтического производства, являются широкое применение концепции стратегического управления и создание инноваций.

Ключевые слова: концепция стратегического управления; стратегический анализ; фармацевтическое предприятие; инновации; инновационное развитие; инновационная модель развития.

Библ.: 11.

Гончарова Светлана Юрьевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра управления персоналом, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

Гончаров Андрей Борисович – кандидат экономических наук, доцент, кафедра менеджмента и администрирования, Национальный фармацевтический университет (ул. Пушкинская, 53, Харьков, 61002, Украина)

Honcharova S. Y., Honcharov A. B. Strategic Management of Innovations at Pharmaceutical Enterprises

The article is devoted to theoretical and practical issues of the use of the concept of strategic management of innovations at pharmaceutical enterprises. It studies main barriers, which restrict development of Ukrainian pharmaceutical enterprises. It analyses the state and tendencies of development of innovation activity of pharmaceutical enterprises and studies foreign experience of innovation activity. It marks out specific features of strategic management of innovation development in pharmaceutical industry. It specifies the role and advantages of methods of strategic analysis in the system of management of a pharmaceutical enterprise. It considers the essence of «innovation development» and «innovation model of development» notions and analyses their organisational and legal provision. It justifies strategic tasks of the pharmaceutical filed to focus on in order to achieve a breakthrough when building an innovation model of economic development. The article proves that the most important factors that ensure growth of efficiency of pharmaceutical production are: wide application of the concept of strategic management and creation of innovations.

Key words: concept of strategic management, strategic analysis, pharmaceutical enterprise, innovations, innovation development, innovation model of development.

Bibl.: 11.

Honcharova Svitlana Yu. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Human Resource Management, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Honcharov Andriy B. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Management and Administration, National Pharmaceutical University (vul. Pushkinska, 53, Kharkiv, 61002, Ukraine)

Сучасний ринок фармацевтичної продукції являє собою багаторівневу систему зі стабільно високими темпами зростання виробництва, продажів і значними показниками рентабельності. На сьогодні промислове виробництво фармацевтичних препаратів в Україні здійснюють близько 120 підприємств. Найбільшими українськими виробниками фармацевтичної продукції є: ПАТ «Фармак», «Борщагівський хіміко-фармацевтичний

завод», Корпорація «Артеріум» («Київмедпрепарат», «Галічфарм»), Корпорація «Стірол», «Дарниця», «Здоров'я», «Лекхім» тощо.

На долю основних компаній-виробників припадає більше 50% виробленої у країні продукції. За підсумками 2013 р. у загальному обсязі продажів лікарських препаратів найбільша питома вага приходить на м. Київ, Донецьку, Харківську, Дніпропетровську, Одеську області та Крим.

У структурі продажів лікарських засобів у розрізі цінових сегментів на низький та середній сегменти припадало близько 90% загального обсягу реалізації, що є характерним для країн з низьким рівнем розвитку медицини, зокрема системи медичного страхування [7].

Проте, стан вітчизняного ринку фармацевтики характеризується, по-перше, значною часткою імпорту, по-друге, переважанням серед продукції застарілих, клінічно неефективних лікарських засобів. У 2013 р. український фармацевтичний ринок залишався імпортозалежним. Протягом року спостерігалось збільшення обсягів імпорту фармацевтичної продукції, що пов'язано з відновленням активності основних компаній-дистриб'юторів, стабілізацією валютних курсів і деяким збільшенням попиту на лікарські засоби з більшою даною вартістю. Основними імпортерами залишаються такі країни, як: Германия, Індія, Франція, Угорщина, Італія, Словенія та інші країни. Крім того, структура сировинної бази українських підприємств-виробників також залишається залежною від імпортних поставок основної сировини та матеріалів (що прив'язує як структуру собівартості, так і рівень відпускних цін до коливань курсу національної валюти відносно долара та євро). При цьому сировина та матеріали українського виробництва представлені насамперед допоміжними матеріалами.

Українські фармацевтичні компанії стикаються зі зростаючою конкуренцією на ринку, що змушує їх шукати принципово нові моделі розвитку, нові концепції існування в мінливій системі зовнішнього середовища, серед яких звертають на себе увагу стратегічні підходи до впровадження інновацій на підприємствах фармацевтики.

Теоретичне підґрунтя стратегічного підходу до вирішення інноваційних проблем підвищення конкурентоспроможності міститься у роботах вітчизняних і зарубіжних вчених: І. Бланка, В. Геця, Н. Кондратьєва, Д. Кейнса, Ф. Котлера, А. Маршалла, Ф. Модельяні, М. Портера, Дж. Робінсона, М. Туган-Барановського, Дж. Р. Хікса, Е. Чемберліна, У. Шарпа, Й. Шумпетера та ін., які започаткували еволюційну модель інноваційного розвитку.

Важливими з точки зору опрацювання концепції стратегічного управління також є праці таких вчених, як Шершньова З. Є., Василенко В. О., Войчак А. В., Герасимчук В. Г., Немцов В. Д.

Однак науковці у своїх дослідженнях не приділяють достатньої уваги методології стратегічного управління інноваційним розвитком, недостатньо висвітлені проблеми взаємозв'язку науково-технічних, інформаційних, економічних, соціальних, правових та інших чинників у процесі формування інноваційної моделі розвитку фармацевтичних підприємств.

Метою статті є теоретичне обґрунтування необхідності використання концепції стратегічного управління інноваційним розвитком фармацевтичних підприємств.

Сучасні перспективи розвитку фармацевтики визначаються новітніми досягненнями медицини, хімії, біології, наукомісткими біо- і нанотехнологіями, а також необхідністю використання стратегічного підходу до розвитку інновацій, які відіграють значну роль у формуванні конкурентоспроможності фармацевтичних компаній, що підтверджує актуальність даного дослідження.

До основних бар'єрів, які можуть обмежувати розвиток українських фармацевтичних підприємств-виробників,

слід віднести: збільшення невизначеності макросередовища; посилення конкуренції з боку іноземних компаній; недостатня увага до інновацій; подальше зростання собівартості, здорожчення виробничого процесу в цілому; необхідність здійснення значних капіталовкладень; збільшення податкового навантаження тощо. У сучасних умовах функціонування фармацевтичних підприємств виключно важливим стає здійснення такого управління, яке б забезпечувало подолання ними зазначених бар'єрів та адаптацію до мінливих умов ведення бізнесу, сприяло б формуванню та реалізації інноваційних програм розвитку виробництва і забезпечувало б у підсумку гнучке та ефективне функціонування підприємств. Тому прискорення змін у навколишньому середовищі, поява нових можливостей для бізнесу, що відкриваються досягненнями науки і техніки, розвитком інформаційних мереж, зміна ролі людських ресурсів призводять до значного зростання ролі саме концепції стратегічного управління.

Вихідною ідеєю, що відображає сутність концепції стратегічного управління, є ідея необхідності врахування взаємозв'язку та взаємовпливу зовнішнього та внутрішнього середовища при визначенні цілей підприємства. Стратегії в цьому випадку виступають як інструменти досягнення цілей, а для реалізації стратегії необхідно, щоб усе підприємство функціонувало у стратегічному режимі. Стратегічне управління сьогодні – це реалізація концепції, в якій поєднуються цільовий та інтегральний підходи до діяльності організації, що дає можливість встановлювати цілі розвитку, порівнювати їх з наявними можливостями (потенціалом) організації та приводити їх у відповідність шляхом розробки та реалізації системи стратегій («стратегічного набору»).

Стратегічне управління є концепцією інтегрального підходу до діяльності підприємства, що дозволяє: порівнювати цілі розвитку підприємства, які відображають орієнтацію його в адаптації до зовнішнього середовища (які знаходять вираз у діях щодо уникнення (пом'якшення) загроз і розвитку можливостей) з потенціалом, який є в наявності і якого можна досягти; проводити процес формулювання стратегії відповідно до внутрішніх та зовнішніх можливостей розвитку підприємства в досягненні цілей; організувати і стимулювати діяльність підприємства щодо досягнення цілей на основі забезпечення виконання стратегій [11].

Історія розвитку систем управління являє собою ланцюг нововведень. По мірі виникнення економічних проблем прогресивні фірми розробляли і випробували нові форми управління. Тому використання системи стратегічного управління на українських підприємствах є необхідним і вимагає проведення цілого комплексу підготовчих робіт. Головними напрямками цих робіт повинні бути: створення системи стратегічного інформаційного забезпечення підприємств; розробка моделей стратегічного аналізу, які дозволяють з'ясувати причини кризового стану, перспективи розвитку галузі і виробляти реальні стратегії виживання; підготовка і перепідготовка кадрів в області стратегічного управління.

Реалізація концепції стратегічного управління можлива за таких умов: висока культура ринкових відносин і внутрішньоринкова культура; широка і надійна інформація про вимоги ринку, ціни, ресурси, партнерів і конкурентів, а також про витрати і потенціал самого підприємства; наявність кадрів, що володіють інструментами стратегічного управління і стратегічним мисленням.

Слід зазначити, що за теперішнього часу майже склалися необхідні передумови для застосування концепції стратегічного управління в практиці діяльності вітчизняних фармацевтичних підприємств. Діюча законодавча база не стримує їх у виборі тих чи інших стратегій функціонування, у визначенні найбільш значущих з них, у розробці порядку та джерел їх фінансування, що дає можливість сформулювати довгострокову збалансовану стратегію подальшого розвитку. За цих умов одним із засобів вирішення стратегічних задач, націлених на стійкий розвиток фармацевтичного підприємства, може бути розробка та реалізація власної інноваційної стратегії.

За теперішнього часу у світовому співтоваристві відбулася переоцінка основних цінностей: від економічної спрямованості суспільство переходить до інноваційної, яка стає тим фундаментом, що визначає перспективи розвитку підприємств. Слід зазначити, що фармпідприємства в США і Західній Європі виділяють понад 10 – 15% від своєї виручки на дослідження і розробки, що дозволяє їм формувати більше половини своїх продуктивних портфелів за рахунок інноваційних препаратів і підвищувати конкурентоспроможність своєї продукції. У різних країнах світу застосовують різноманітні чинники впливу на інноваційну діяльність. Лідерами у виробництві конкурентної наукомісткої продукції є такі країни, як США і Японія. За оцінками експертів, приблизно 80% усіх інноваційних продуктів у світі створюється саме в США, що пояснюється значними витратами на НДДКР. Така увага до НДДКР привела до того, що в США реалізується 90% нових товарів. Німеччина, Англія і Франція також складають ядро інноваційного світового розвитку. Частка продукції цих країн, що спрямовується на експорт, становить 20 – 25% ВВП [5]. ЄС застосовує декілька інструментів інноваційної політики і залучення інвестицій для фінансування інноваційної діяльності. Серед них виділяють створення інфраструктури, сприятливої для інноваційної діяльності; пряме державне фінансування, у першу чергу шляхом виділення грантів, кредитів, субсидій тощо; фіскальні або податкові стимули, надання державних гарантій, спеціальні схеми підтримки ризикового фінансування.

У «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010 – 2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» зазначається, що «у вітчизняній фармакології останні п'ять років намітилися деякі позитивні зрушення. Зокрема, зростає кількість випуску нових для України лікарських засобів, розширюються географія і обсяги експорту ліків, здійснено деякі кроки переходу до європейських стандартів. Проте нехтування розвитком української фармацевтичної науки (її фінансування за останні 10 років зменшилось на 46% у порівняльних цінах) призвело до того, що вітчизняна фармацевтична галузь фактично повністю перейшла на виробництво «генериків» – повторення застарілих і тому неконкурентних лікарських засобів» [9].

В Україні, на відміну від розвинутих країн, зберігаються екстенсивні методи розвитку економіки, що неминуче призводить до нераціонального природокористування і неефективної фінансової політики. Для підприємств країни характерні глибинні диспропорції загальнодержавних і регіональних соціально-економічних інтересів, невідповідність між розміщенням природно-ресурсного та соціально-економічного потенціалів, науково-технічна і технологічна відсталість. За таких умов стає очевидною необхідність розв'язання складної системи стратегічних

завдань, пов'язаних з формуванням і використанням інноваційного потенціалу.

Уміння створювати й ефективно реалізовувати інноваційний потенціал стає вирішальним фактором забезпечення конкурентоспроможності фармацевтичних підприємств. Впровадження в Україні інноваційної моделі привертає до себе все більшу увагу науковців, бізнесменів, політиків. Не викликає сумнівів, що лише на цьому шляху національна економіка може зайняти відповідне місце у світовому ринковому середовищі. Проте, дослідження розвитку вітчизняної та закордонної фармацевтичної промисловості дозволило визначити низку проблем, які перешкоджають сьгодні успішному інноваційному розвитку фармацевтичного підприємства в Україні, серед яких: відсутність ефективного партнерства між державою, виробництвом і наукою у сфері створення повних технологічних циклів виробництва інноваційної фармацевтичної продукції; недостатній рівень науково-технічного забезпечення фармацевтичного виробництва; неналежний контроль у сфері запобігання ввезенню та поширенню на території України фальсифікованих лікарських засобів; нестача фінансових ресурсів для впровадження державних програм розвитку фармацевтичного ринку; незначна частка вітчизняних фармацевтичних підприємств, сертифікованих на відповідність європейським стандартам належного виробництва.

Ураховуючи міжнародний та вітчизняний досвід, можна дійти висновку, що для українських ринків необхідно впроваджувати стратегію випереджувального розвитку економіки на основі інноваційної моделі, тобто активізації інноваційної діяльності. Тому особливою проблемою входження українських фармацевтичних підприємств у світовий економічний простір є формування ефективної інноваційної моделі, яка б відповідала сучасним вимогам і забезпечувала не тільки розвиток зовнішньої конкурентної активності країни, спрямованої на боротьбу із зовнішніми конкурентами, а й створення атмосфери внутрішньої сумлінної конкуренції в самій країні.

Інноваційний розвиток являє собою процес підготовки і здійснення інноваційних змін, який складається із взаємозалежних фаз, що утворюють єдине, комплексне ціле, а інноваційна модель розвитку реалізується через забезпечення структурних зрушень в економічному процесі країни та підвищення її технологічного рівня. Її впровадження передбачає реалізацію концепції стратегічного управління в підрозділах підприємства; організацію науково-дослідницького забезпечення довгострокових програм розвитку; створення механізму фінансування нововведень; побудову прогресивної системи інформаційного забезпечення тощо.

У свою чергу інноваційний розвиток підприємства пов'язаний зі створенням, освоєнням і поширенням інновацій у всіх сферах діяльності підприємства. У відповідності до законодавства інновації – це «новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери» [3].

Стратегічне управління інноваційним розвитком тісно пов'язане з необхідністю розробки інноваційної стратегії підприємства і ґрунтується на всебічному дослідженні чинників внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства (за допомогою застосування SNW-, PEST-, SWOT-,

SPACE-аналізу) [6]. Застосування методів стратегічного аналізу дає змогу підприємствам своєчасно та адекватно реагувати на зміни в середовищі їх функціонування та формувати конкурентні переваги фармацевтичної продукції.

І. Ансофф розглядає поняття стратегічного аналізу та процес формування стратегії підприємства як цілісність [1]. На думку А. Дж. Стрікленда і А. А. Томпсона, стратегічний аналіз є основою прийняття правильного стратегічного рішення на основі обґрунтованих альтернатив та критеріїв вибору [10].

Роль стратегічного аналізу в системі управління фармацевтичним підприємством визначається його перевагами, які дають змогу: створити інформаційну базу для прийняття стратегічних рішень; знизити негативний вплив змін зовнішнього та внутрішнього середовища на результати діяльності підприємства; швидко реагувати на зміни та коригувати стратегію, яка реалізується; визначити рівень потенціалу підприємства та дію чинників зовнішнього середовища, що в поєднанні дає змогу досягти його стратегічних завдань.

Однак при проведенні стратегічного аналізу слід враховувати, що стратегічне управління інноваційним розвитком у фармацевтичній промисловості має суттєві відмінності в порівнянні з іншими галузями, які пов'язані з: багатостадійністю інноваційного процесу, наявністю таких специфічних етапів, як біофармацевтичні, доклінічні, клінічні дослідження; значною тривалістю і високою вартістю розробок оригінальних лікарських засобів; відносно короткою тривалістю життєвого циклу більшості продукції; необхідністю забезпечення доступних цін на них; жорсткою конкуренцією як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках [8].

Виходячи з вищевикладеного, для фармацевтичної галузі слід зосередитися на кількох стратегічних завданнях, за рахунок яких можливий значний прорив при побудові інноваційної моделі економічного розвитку. Першочерговим стратегічним завданням інноваційної активності українських компаній є імпортозаміщення, насамперед за найбільш важливими позиціями, що мають монополне положення на ринку лікарських препаратів. Наступне стратегічне завдання – це створення оригінальних препаратів з перспективою виходу на світовий ринок. Оборот одного оригінального препарату у випадку виходу його на світовий ринок складає десятки мільярдів доларів. Тому вже перший виведений на світовий ринок препарат дасть необхідні кошти, які дозволять фармацевтичним компаніям значно розширити свої інноваційні розробки. Крім того, ситуація, яка склалася в Україні, свідчить про те, що підприємства, які займаються впровадженням інновацій, несуть однакове податкове навантаження з тими підприємствами, які не займаються інноваційною діяльністю. Тому ще одним стратегічним завданням є перетворення в податковій системі, які сприятимуть зниженню податкового навантаження на інвесторів, будуть сприяти прискоренню оновлення техніки і технологій [2].

Таким чином, стратегічний суспільний ефект інновацій у фармації полягає в тому, що вони: здійснюють прискорення зростання продуктивності факторів виробництва, що важливо за умов їх дефіцитності; забезпечують прискорення зростання обсягів виробництва; прискорюють структурні зрушення, сприяють перерозподілу ресурсів; поліпшують статус країни в глобальній економіці та національну конкурентоспроможність.

ВИСНОВКИ

За свою відносно коротку історію теорія стратегічного управління зуміла пройти величезний шлях у розвитку аналітичного потенціалу та у формуванні концепцій, адекватних запитам практики менеджменту. При цьому своєчасні теоретичні ідеї швидко впроваджувалися в практику, а новаторські підходи менеджерів закріплювалися побудовою нових блоків теорії. Практика показує, що підприємства та організації, які здійснюють комплексне стратегічне управління, працюють більш успішно та ефективно. Найважливішими факторами, які забезпечують зростання ефективності фармацевтичного виробництва в сучасних умовах, можна вважати, по-перше, широке застосування концепції стратегічного управління; по-друге, використання у виробництві досягнень науково-технічного прогресу та створення інновацій. Підтримка інновацій у фармацевтичній промисловості повинна стати одним із пріоритетів державної стратегії розвитку, адже на сьогодні інновації є ключовим фактором підвищення конкурентоспроможності економіки. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Ансофф І.** Стратегический менеджмент. Классическое издание / И. Ансофф – С-Пб. : Питер, 2009. – 344 с.
2. **Дем'янюк О. Б.** Податкові важелі стимулювання інноваційної діяльності / О. Б. Дем'янюк // Інноваційна економіка. – 2010. – № 2. – С. 68 – 71.
3. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 05.12.2012 зс змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua>
4. **Король В. С.** Державна політика сприяння розвитку малого підприємництва на регіональному рівні / В. С. Король // Інноваційна економіка. – 2009. – № 4. – С. 82 – 84.
5. **Мижинский М. Ю.** Меры государственного-правового стимулирования: правовой опыт Европейского Союза / М. Ю. Мижинский // Инновации. – 2005. – № 7. – С. 23 – 28.
6. **Маркова В. Д.** Стратегический менеджмент: понятия, концепции, инструменты принятия решений : справ. пособ. / В. Д. Маркова, С. А. Кузнецова. – М. : ИНФРА-М, 2012. – 319 с.
7. **Пашков В.** Глобалізація фармацевтичного ринку як загроза економічного суверенітету України / В. Пашков [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://uphiq.org/news/pharmnews/02733>
8. **Посилкіна О. В.** Шляхи фінансового забезпечення інноваційного розвитку фармацевтичної галузі / О. В. Посилкіна // Вісник фармації. – 2004. – № 2. – С. 37 – 43.
9. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010 – 2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / Авт.-упоряд. : Г. О. Андрощук, І. Б. Жилияєв, Б. Г. Чижевський, М. М. Шевченко. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.
10. **Томпсон А. А.** Стратегический менеджмент: Искусство разработки и реализации стратегии / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд. – Учебник для вузов / Пер. с англ. – М. : Банки и биржи; ЮНИТИ, 2006. – 736 с.
11. **Шершньова З. Є.** Стратегічне управління : підручник / З. Є. Шершньова. – К. : КНЕУ, 2004. – 699 с.

REFERENCES

- Ansoff, I. *Strategicheskiy menedzhment* [Strategic management]. St. Petersburg: Piter, 2009.
- Androshchuk, H. O., Zhyliaiev, I. B., and Chyzhevskiy, V. H. *Strategiya innovatsiynoho rozvytku Ukrainy na 2010 – 2020 roky v umovakh hlobalizatsiynikh vyklykiv* [Strategy of Innovation Development of Ukraine for 2010 – 2020 years in conditions of globalization challenges]. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, 2009.
- Dem'ianiuk, O. B. «Podatkovi vazheli stymuliuvannia innovatsiynoi diialnosti» [Tax incentive levers of innovation]. *Innovatsiina ekonomika*, no. 2 (2010): 68-71.

Korol, V. S. «Derzhavna polityka spriyannia rozvytku maloho pidpriemnytstva na rehionalnomu rivni» [Government policy to promote small business regionally]. *Innovatsiina ekonomika*, no. 4 (2009): 82-84.

[Legal Act of Ukraine] (2012). <http://www.zakon1.rada.gov.ua>

Markova, V. D. *Strategicheskyy menedzhment: poniatiia, konseptsii, instrumenty priniatiia reshennyi* [Strategic management: Concepts, concept, decision-making tools]. Moscow: INFRA-M, 2012.

Mizhinskiy, M. Yu. «Mery gosudarstvenno-pravovogo stimulirovaniia: pravovoy opyt Evropeyskogo Soiuzu» [Measures of state-legal incentive: legal experience of the European Union]. *Innovatsii*, no. 7 (2005): 23-28.

Posylkina, O. V. «Shliakhy finansovoho zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku farmatsevychnoi haluzi» [By providing financial

support innovative development of the pharmaceutical industry]. *Visnyk farmatsii*, no. 2 (2004): 37-43.

Pashkov, V. «Hlobalizatsiia farmatsevychnoho rynku iak zahroza ekonomichnogo suverenitetu Ukrainy» [The globalization of the pharmaceutical market as a threat to economic sovereignty of Ukraine]. <http://uphiq.org/news/pharmnews/02733>

Shershnyova, Z. Ie. *Stratehichne upravlinnia* [Strategic Management]. Kyiv: KNEU, 2004.

Tompson, A. A., and Striklend, A. Dzh. *Strategicheskyy menedzhment: Iskustvo razrabotki i realizatsii strategii* [Strategic management: The Art of strategy development and implementation]. Moscow: Banki i birzhi; YuNITI, 2006.

УДК 331

ПРОБЛЕМИ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

© 2014 КАЛАШНИК Т. Є., ЛІСНА І. Ф.

УДК 331

Калашник Т. Є., Лісна І. Ф. Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку України в сучасних умовах

У статті обґрунтовано актуальність інноваційної діяльності як одного з основних шляхів ефективного розвитку економіки України. Проаналізовано особливості інноваційної діяльності на сучасному етапі розвитку, серед яких слід назвати низький рівень інноваційної активності підприємств, застарілі основні фонди, низька питома вага реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції, значне зменшення кількості створених та освоєних нових видів техніки, надзвичайно мала частка виготовленої вперше в Україні продукції та інші. Проведено аналіз статистичних даних, що характеризують інноваційну та інвестиційну діяльність в сучасних умовах розвитку. Розкрито проблеми здійснення інноваційно-інвестиційного діяльності в нашій країні. Розглянуто потенційні можливості нашої держави, які мають стати основою для успішного розвитку в Україні інноваційно-інвестиційної діяльності.

Ключові слова: інновації, інвестиції, підприємство, держава, розвиток.

Бібл.: 10.

Калашник Тетяна Євгенівна – старший викладач, кафедра політичної економії, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Лісна Ірина Федорівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра політичної економії, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: lisnair@ukr.net

УДК 331

Калашник Т. Е., Лесная И. Ф. Проблемы инновационно-инвестиционного развития Украины в современных условиях

В статье обоснована актуальность инновационно-инвестиционной деятельности как одного из основных путей эффективного развития экономики Украины. Проанализированы особенности инновационной деятельности на современном этапе развития, среди которых следует назвать низкий уровень инновационной активности предприятий, устаревшие основные фонды, низкий удельный вес реализованной инновационной продукции в общем объеме промышленной продукции, значительное уменьшение количества созданной и освоеной новой техники, чрезвычайно маленькая доля произведенной впервые в Украине продукции и другие. Проведен анализ статистических данных, которые характеризуют инновационную и инвестиционную деятельность в современных условиях развития. Раскрыты проблемы осуществления инновационно-инвестиционной деятельности в нашей стране. Рассмотрены потенциальные возможности нашего государства, которые должны стать основой для успешного развития в Украине инновационно-инвестиционной деятельности.

Ключевые слова: инновации, инвестиции, предприятие, государство, развитие.

Библ.: 10.

Калашник Татьяна Евгеньевна – старший преподаватель, кафедра политической экономики, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

Лесная Ирина Федоровна – кандидат экономических наук, доцент, доцент, кафедра политической экономики, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: lisnair@ukr.net

UDC 331

Kalashnyk T. Ye., Lisna I. F. Problems of Innovation and Investment Development of Ukraine Today

The article justifies importance of innovation and investment activity as one of the ways of efficient development of the Ukrainian economy. It analyses specific features of innovation activity at the modern stage of development, which include low level of innovation activity of enterprises, out-of-date fixed assets, low specific weight of the sold innovation products in the general volume of industrial products, significant reduction of the volume of built and mastered new equipment, extremely small share of for the first time produced products in Ukraine, etc. The article analyses statistical data, which characterise innovation and investment activity under modern conditions of development. It reveals problems of carrying out innovation and investment activity in our country. It considers potential capabilities of our state, which should become the basis of successful development of innovation and investment activity in Ukraine.

Key words: innovations, investments, enterprise, state, development.

Bibl.: 10.

Kalashnyk Tetyana Ye. – Senior Lecturer, Department of Political Economy, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Lisna Iryna F. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Political Economy, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: lisnair@ukr.net

Korol, V. S. «Derzhavna polityka spriyannia rozvytku maloho pidpriemnytstva na rehionalnomu rivni» [Government policy to promote small business regionally]. *Innovatsiina ekonomika*, no. 4 (2009): 82-84.

[Legal Act of Ukraine] (2012). <http://www.zakon1.rada.gov.ua>

Markova, V. D. *Strategicheskyy menedzhment: poniatiia, konseptsii, instrumenty priniatiia resheniy* [Strategic management: Concepts, concept, decision-making tools]. Moscow: INFRA-M, 2012.

Mizhinskiy, M. Yu. «Mery gosudarstvenno-pravovogo stimulirovaniia: pravovoy opyt Evropeyskogo Soiuzu» [Measures of state-legal incentive: legal experience of the European Union]. *Innovatsii*, no. 7 (2005): 23-28.

Posylkina, O. V. «Shliakhy finansovoho zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku farmatsevtichnoi haluzi» [By providing financial

support innovative development of the pharmaceutical industry]. *Visnyk farmatsii*, no. 2 (2004): 37-43.

Pashkov, V. «Hlobalizatsiia farmatsevtichnoho rynku iak zahroza ekonomichnoho suverenitetu Ukrainy» [The globalization of the pharmaceutical market as a threat to economic sovereignty of Ukraine]. <http://uphiq.org/news/pharmnews/02733>

Shershnyova, Z. Ie. *Stratehichne upravlinnia* [Strategic Management]. Kyiv: KNEU, 2004.

Tompson, A. A., and Striklend, A. Dzh. *Strategicheskyy menedzhment: Iskusstvo razrabotki i realizatsii strategii* [Strategic management: The Art of strategy development and implementation]. Moscow: Banki i birzhi; YuNITI, 2006.

УДК 331

ПРОБЛЕМИ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

© 2014 КАЛАШНИК Т. Є., ЛІСНА І. Ф.

УДК 331

Калашник Т. Є., Лісна І. Ф. Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку України в сучасних умовах

У статті обґрунтовано актуальність інноваційної діяльності як одного з основних шляхів ефективного розвитку економіки України. Проаналізовано особливості інноваційної діяльності на сучасному етапі розвитку, серед яких слід назвати низький рівень інноваційної активності підприємств, застарілі основні фонди, низька питома вага реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції, значне зменшення кількості створених та освоєних нових видів техніки, надзвичайно мала частка виготовленої вперше в Україні продукції та інші. Проведено аналіз статистичних даних, що характеризують інноваційну та інвестиційну діяльність в сучасних умовах розвитку. Розкрито проблеми здійснення інноваційно-інвестиційного діяльності в нашій країні. Розглянуто потенційні можливості нашої держави, які мають стати основою для успішного розвитку в Україні інноваційно-інвестиційної діяльності.

Ключові слова: інновації, інвестиції, підприємство, держава, розвиток.

Бібл.: 10.

Калашник Тетяна Євгенівна – старший викладач, кафедра політичної економії, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Лісна Ірина Федорівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра політичної економії, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: lisnair@ukr.net

УДК 331

UDC 331

Калашник Т. Е., Лесная И. Ф. Проблемы инновационно-инвестиционного развития Украины в современных условиях

Kalashnyk T. Ye., Lisna I. F. Problems of Innovation and Investment Development of Ukraine Today

В статье обоснована актуальность инновационно-инвестиционной деятельности как одного из основных путей эффективного развития экономики Украины. Проанализированы особенности инновационной деятельности на современном этапе развития, среди которых следует назвать низкий уровень инновационной активности предприятий, устаревшие основные фонды, низкий удельный вес реализованной инновационной продукции в общем объеме промышленной продукции, значительное уменьшение количества созданной и освоеной новой техники, чрезвычайно маленькая доля произведенной впервые в Украине продукции и другие. Проведен анализ статистических данных, которые характеризуют инновационную и инвестиционную деятельность в современных условиях развития. Раскрыты проблемы осуществления инновационно-инвестиционной деятельности в нашей стране. Рассмотрены потенциальные возможности нашего государства, которые должны стать основой для успешного развития в Украине инновационно-инвестиционной деятельности.

The article justifies importance of innovation and investment activity as one of the ways of efficient development of the Ukrainian economy. It analyses specific features of innovation activity at the modern stage of development, which include low level of innovation activity of enterprises, out-of-date fixed assets, low specific weight of the sold innovation products in the general volume of industrial products, significant reduction of the volume of built and mastered new equipment, extremely small share of for the first time produced products in Ukraine, etc. The article analyses statistical data, which characterise innovation and investment activity under modern conditions of development. It reveals problems of carrying out innovation and investment activity in our country. It considers potential capabilities of our state, which should become the basis of successful development of innovation and investment activity in Ukraine.

Key words: innovations, investments, enterprise, state, development.

Bibl.: 10.

Ключевые слова: инновации, инвестиции, предприятие, государство, развитие.

Библ.: 10.

Калашник Татьяна Евгеньевна – старший преподаватель, кафедра политической экономики, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

Kalashnyk Tetyana Ye. – Senior Lecturer, Department of Political Economy, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Лесная Ирина Федоровна – кандидат экономических наук, доцент, доцент, кафедра политической экономики, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

Lisna Iryna F. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Political Economy, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: lisnair@ukr.net

Загальновідомо, що основною метою розвитку економіки будь-якої країни є зростання ефективності її функціонування. У сучасних умовах однією з головних умов ефективного розвитку економіки будь-якої держави є успішна інноваційно-інвестиційна діяльність. Інновації, «подібно до потягу, тягнуть за собою модернізацію і структурну перебудову всієї економіки. Саме інновації виступають як основний критерій способів розвитку суспільства, тому країна, що стоїть осторонь від «інноваційних змагань», залишається останньою в ієрархії розвитку світової спільноти» [1, с. 394].

Сьогодні інноваційний тип економічного розвитку є тим підґрунтям, що визначає економічну могутність країни та її місце у міжнародному поділі праці. А основним джерелом впровадження інновацій є інвестиції. Отже, впровадження в Україні ефективної інноваційно-інвестиційної моделі економічного зростання є об'єктивною необхідністю, альтернативи якій на даному етапі розвитку не існує.

Впродовж періоду незалежності в Україні було прийнято цілу низку законів, що регулюють інноваційну та інвестиційну діяльність, проте динаміка впровадження інноваційних продуктів і залучення інвестицій свідчить про відсутність позитивного досвіду їх застосування. Законодавча нестабільність перешкоджає залученню довгострокових прямих іноземних і вітчизняних інвестицій у стратегічно важливі галузі економіки.

У даному проблемно-тематичному напрямку ведуться перспективні дослідження, публікується чимало наукових робіт. Свої напрацювання в дослідженні інноваційно-інвестиційної діяльності має значна кількість науковців, якими зроблено значний внесок у розвиток теоретичного та методологічного забезпечення інноваційних процесів і джерел їх фінансування [1, 3, 4, 6]. Але під впливом процесів, що відбуваються в економіці, дослідження цієї теми зазнало значних змін. Так остання фінансово-економічна криза спричинила нові виклики, на які повинні бути спрямовані інновації. Це перш за все кліматичні зміни, раціональне використання енергетичних ресурсів, забезпечення продовольством, водопостачання, здоров'я населення. Тому поглиблення та систематизація отриманих знань з інноваційно-інвестиційної діяльності залишаються актуальним етапом дослідження у галузі формування стратегії ефективного економічного розвитку.

Метою даної статті є аналіз проблем інноваційно-інвестиційного розвитку України в сучасних умовах і виявлення шляхів їх подолання.

Дослідження показало, що загальними рисами інноваційної діяльності в Україні є такі:

- ✦ низька інноваційна активність підприємств;
- ✦ застарілі основні фонди (майже 80%);
- ✦ незначний обсяг реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції;
- ✦ за останній час спостерігається значне зменшення кількості створених та освоєних нових видів техніки;
- ✦ зменшився термін створення нової техніки, але це не завжди добре відбивається на її технічному рівні;
- ✦ знизився рівень сприйнятливості виробництва до нововведень;
- ✦ скоротився термін впровадження інновацій у виробництво, але при цьому їхня кількість та конкурентоспроможність не зросли;

- ✦ надзвичайно мала частка продукції, виготовленої вперше в Україні;
- ✦ показник оновлення продукції машинобудівного комплексу України знизився, а, як відомо, товари даної галузі є основою всього суспільного виробництва;
- ✦ на сьогоднішній день спостерігається негативна динаміка показника зняття з виробництва застарілої продукції;
- ✦ низький рівень національного експорту, що характеризує результативність інноваційної діяльності в країні.

Аналіз статистичних даних з даної теми показав, що частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції є незначною. У 2008 р. даний показник становив 5,9%, у 2009 р. – 4,8%, а у 2010 р. – лише 3,8%. Як бачимо, відзначається зниження частки інноваційної продукції у 2010 р. порівняно з 2008 р., яке склало 2,1%. За даними міжнародних фінансових організацій, Україна належить до країн із дуже низькою часткою високотехнологічної продукції в експорті (5%), тоді як у середньому цей показник у світі досягає 21% (Філіппіни – 65, США – 32, Ірландія – 41, Росія – 13%) [7, с. 40].

Протягом 2011 р. успішними інноваторами (тими, хто впровадили у виробництво нові види продукції та інноваційні процеси) були 1327 підприємств, що на 9% більше, ніж у 2010 р.

У 2011 р. 731 підприємство впровадило 3238 найменувань інноваційної продукції, що на 34,5% більше, ніж у 2010 р. З них нові види машин, устаткування, прилади тощо – 897 найменувань.

Інноваційні процеси впроваджували 677 підприємств, з яких 605 – впровадили 2510 нових або вдосконалених методів обробки та виробництва продукції, у т.ч. маловідходних і ресурсозберігаючих – 517 процесів; 83 підприємства впроваджували нові або вдосконалені методи логістики, доставки або розповсюдження продукції; 140 – нову або вдосконалену діяльність із підтримки матеріального обслуговування або операції щодо закупівель, обліку або розрахунків [5, с.173].

Таким чином, стан інноваційного розвитку економіки України свідчить про існування широкого кола гострих проблем, подолання яких неможливе без ретельного визначення тих потенційних можливостей, які присутні в національній економіці і які мають стати базою для успішного розвитку в Україні інноваційно-інвестиційної діяльності. Найважливішими з них є:

- ✦ наявність в Україні світового рівня людського капіталу і можливість його збільшення, але він практично не використовуються, тому що немає внутрішнього попиту на інтелект і нові знання, немає інфраструктури, яка цей попит забезпечила б;
- ✦ значні природні ресурси, включаючи мінеральні, земельні, водні, енергетичні та інші;
- ✦ наявність потужного промислового потенціалу, який забезпечує майже половину випуску товарів і послуг, більше 90% товарного експорту країни;
- ✦ наростання в останнє десятиріччя загальної тенденції до відновлення і збільшення обсягів промислового виробництва, особливо машинобудування;
- ✦ наявність наукових і виробничих досягнень світового рівня: ракетно-космічних технологій, лі-

такобудування, виробництва штучних матеріалів тощо;

- ✦ вигідне географічне розташування стосовно транзиту ресурсів, товарів і переміщення людей.

Серед основних причин недостатнього розвитку інноваційної діяльності в Україні можна назвати такі:

- ✦ недостатнє фінансове забезпечення науково-технічної сфери;
- ✦ відсутність стимулів до інновацій у приватного бізнесу;
- ✦ недоступність дешевих довгострокових і середньострокових кредитів;
- ✦ негативний стан основних факторів виробництва та інфраструктури;
- ✦ відсутність ринку венчурного капіталу та конкуренції в інноваційному підприємстві.

Академічна, вузівська, галузева наука в Україні замість розвитку та розширення сфер діяльності поступово згорає свою роботу. Слід зауважити, що витрати держбюджету на наукові дослідження та розробки з 2,3% ВВП в 1990 р. знизилися до 0,34% ВВП у кризовому 1998 р. У подальшому витрати на науку дещо зросли та досягли 0,5% ВВП. Держбюджетом 2012 р. «увага до науки» оцінюється як 0,31% ВВП. Якщо в 1990 р. у науковій сфері працювало 494 тис. осіб, то за 20 років їх чисельність скоротилася до 150 тис. Зменшення кількості наукових робітників поставило на межу загибелі ряд всесвітньовідомих дослідницьких шкіл. Серед основних причин скорочення чисельності вчених: відсутність замовлень, ринку споживача інновацій, і, як наслідок, фінансування. Критична нестача фінансування наукової та науково-технічної діяльності призвела до того, що наука відіграє більшою мірою соціокультурну, а не економічну функцію в державі.

Таким чином, слід зазначити, що головним чинником недостатнього розвитку інноваційної діяльності в Україні є недостатнє фінансування.

Згідно з Господарським кодексом України інноваційною діяльністю у сфері господарювання є діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій із метою виконання довгострокових науково-технічних програм із тривалими термінами окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя. Інвестиціями у сфері господарювання признаються довгострокові вкладення різних видів майна, інтелектуальних цінностей і майнових прав в об'єкти господарської діяльності з метою отримання доходу (прибутку) або досягнення іншого соціального ефекту. Основними формами інвестування інноваційної діяльності є такі: державне (комунальне) інвестування, комерційне інвестування, соціальне інвестування, іноземне інвестування, загальне інвестування.

Державне (комунальне) інвестування здійснюється органами державної влади або органами місцевого самоврядування за рахунок бюджетних коштів та інших коштів, що передбачені законом. Світові експерти в галузі інновацій стверджують, що успішній інноваційній економіці необхідно тримати обсяги фінансування науки та науково-дослідних робіт на рівні не менше 2% ВВП.

Враховуючи переобтяженість бюджету борговими зобов'язаннями, невіршеність численних соціальних питань, критичний стан ЖКГ і велику кількість інших

внутрішніх і зовнішніх проблем при постійному дефіциті бюджету, можна стверджувати, що в найближчий час бюджетні кошти не зможуть стати основним джерелом фінансування інвестиційно-інноваційних перетворень національної економіки [10, с. 43].

Якщо звернутися за прикладами до світової практики, то у Швеції на науку виділяють 3,7% ВВП, в Японії – 3,06%, у США – 2,84%. В Україні ж, відповідно до Закону про наукову діяльність, на наукові дослідження повинно виділятися 1,7% ВВП, але реальне фінансування далеко не відповідає навіть цим нормам. На фоні загального погіршення основних соціально-економічних показників перед інвестиційно-інноваційною сферою економіки України особливо важливими постають проблеми залучення та утримання усіх можливих інвестицій у пріоритетних інноваційних сферах [3, с. 260].

Аналіз структури фінансування інноваційної діяльності підприємств в Україні у 2005 – 2010 рр. свідчить про те, що частка коштів, що виділялася з державного та місцевого бюджетів на інноваційну діяльність протягом аналізованого періоду, була незначною і коливалася в діапазоні 0,5 – 2,8%. У 2010 р. вона складала 1,1% загального обсягу грошових коштів, спрямованих на фінансування інноваційної діяльності підприємств [6, с. 175 – 176].

Комерційне інвестування здійснюється суб'єктами господарювання за рахунок власних або позикових коштів із метою розвитку бази підприємництва. У 2011 р. інноваційною діяльністю в промисловості займалися 1679 підприємств, або 16,2% загальної кількості обстежених промислових (у 2010 р. – 1462 підприємства, або 13,8%). Вищою за середню в Україні частка інноваційних підприємств була серед підприємств із виробництва коксу та продуктів нафтоперероблення (34,9% підприємств виду діяльності), машинобудування (24,5%), а також хімічної та нафтохімічної промисловості (24,0%); у розрізі регіонів – на промислових підприємствах Запорізької, Івано-Франківської, Миколаївської, Одеської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської областей, міст Києва та Севастополя.

Порівняно з 2010 р. кількість підприємств, що витрачали кошти на інноваційну діяльність, зросла більш ніж на 20%. Обсяг інноваційних витрат у 2011 р. становив 14,3 млрд грн (у 2010 р. – 8 млрд грн).

Слід зазначити, що на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення було витрачено майже три чверті загального обсягу інноваційних витрат. На дослідження і розробки (далі – НДР) витрачено 1,1 млрд грн, понад 70% яких на проведення НДР власними силами. На інші роботи, пов'язані зі створенням і впровадженням інновацій, було витрачено 2,4 млрд грн, на придбання нових технологій, необхідних для здійснення технологічних інновацій, – 0,3 млрд грн [5, с. 173].

Протягом 2005 – 2010 рр. основним джерелом фінансування інноваційної діяльності були власні кошти суб'єктів господарювання. Так, у 2009 р. на втілення інноваційних проектів вітчизняними промисловими підприємствами було виділено 5169,4 млн грн, що на 2094,6 млн грн менше, ніж у 2008 р. Поясненням такого зниження є світова фінансова криза, яка вимусила бізнес перерозподіляти свої витрати лише на життєво важливі для підприємства проекти та заходи.

У 2011 р. головним джерелом фінансування інноваційної діяльності також були власні кошти підприємств,

обсяг яких становив 7,6 млрд грн (проти 4,8 млрд грн у 2010 р.). Кредити у розмірі 5489,5 млн грн (626,1 млн грн) отримало 50 підприємств. Коштами іноземних інвесторів в обсязі 56,9 млн грн (2411,4 млн грн) скористалися 11 підприємств, вітчизняних інвесторів в обсязі 45,4 млн грн (31,0 млн грн) – 14 підприємств. Підтримку держави у розмірі 161,4 млн грн (92,7 млн грн) отримало 51 підприємство.

Соціальне інвестування здійснюється в об'єкти соціальної сфери та інших невиробничих сфер.

Особливої актуальності набувають питання залучення зовнішніх інвестицій, адже в поєднанні з внутрішніми вони прискорять інноваційний розвиток України.

Загальне інвестування здійснюється суб'єктами України разом із іноземними юридичними або фізичними особами.

Іноземне інвестування здійснюється іноземними юридичними або фізичними особами, а також іншими державами.

Сучасна ситуація у сфері міжнародного інвестування є малопрогнозованою та досить нестабільною через кризові явища у фінансовій сфері світової економіки, що негативно впливає на розвиток країн з перехідною економікою та країн, що розвиваються, які є переважно об'єктами інвестування. Так, на початку XXI ст. від 65% до 80% світового обсягу прямих іноземних інвестицій припадає на розвинені країни, 25 – 30% – на країни, що розвиваються, 2 – 5% – на країни з перехідною економікою.

Лідерами в міжнародній інвестиційній сфері є Японія, іноземні інвестиції якої складають понад 1 трлн дол., і Швейцарія – 296 млрд дол.

Найбільш активними в залученні іноземних інвестицій є такі країни, як Китай, Південна Корея, Сінгапур, Польща, Угорщина, Чехія, Росія [2, с. 87].

Розвиток інвестиційно-інноваційних процесів за останнє десятиліття характеризується активізацією як розвинених країн світу, так і тих, що розвиваються. Це стало результатом поширення наукових досліджень, інноваційних технологій і патентів у світі.

Серед пріоритетних напрямків розвитку інноваційної діяльності для США, Великобританії, Німеччини, Фінляндії та низки інших розвинених країн є проведення космічних досліджень, розвиток енергетичної галузі, сфери охорони здоров'я, біотехнології, інформаційні та комп'ютерні технології. Індійська національна інноваційна система зосередила пріоритетні позиції в галузях інформаційних технологій і програмного забезпечення, розвитку біотехнологій та космічній сфері. Для Китаю провідними є хімічна і нафтохімічна галузь, машинобудування, приладобудування і автоматика, біотехнології і мікробіологія та ін.

Характерними особливостями розвитку національних інноваційних систем розвинених країн світу є активна державна підтримка інноваційної діяльності, орієнтація економіки на науково-інноваційний розвиток, стимулювання інновацій та ін. Такий підхід забезпечує країнам зростання науково-інноваційного потенціалу і розширення інвестиційних можливостей [9].

Міждержавні зв'язки, що склалися історично і з часом лише поглиблюються, забезпечують можливість розвивати окремі галузі або сектори економіки не за рахунок державних коштів, а завдяки залученню іноземного капіталу. Розвинута світова інвестиційна інфраструктура – це інструмент, який необхідно використовувати Україні для

швидкого акумулювання капіталу та повернення його до сфер, що потребують фінансових вливань. Саме тому держава повинна звернути увагу на свій інвестиційний клімат та якомога більше покращувати його.

Спеціалістами Міжнародної фінансової корпорації також була проведена оцінка інвестиційного клімату в європейських та азіатських країнах з використанням бального методу за шкалою від 1 до 28. Аналіз показує, що найбільш сприятливий діловий клімат створено у прибалтійських країнах, Вірменії, Словаччині та Грузії. Причому серед них за простотою ведення бізнесу, ліцензування, реєстрації майна, ефективності оподаткування, здійснення зовнішньоекономічних операцій та виконанню угод безапеляційне лідерство має Литва. Україна займає 25 місце серед 28 країн. Найбільші перешкоди виникають при реєстрації майна (26 місце), у системі оподаткування (27) і при закритті бізнесу (28), що негативно впливає на розвиток міжнародної інвестиційної діяльності країни.

Створення сприятливих умов для інвестування, зокрема, прямих іноземних інвестицій, має стати одним з стратегічних напрямків розвитку нашої держави. Для реалізації поставленої задачі необхідно поглиблювати міждержавні зв'язки, вдосконалювати законодавчу базу та приводити норми комерційного права у відповідність до світових стандартів, спростити процедуру інвестування. Слід сприяти розширенню сфери діяльності внутрішніх і зовнішніх інвесторів і поступово скорочувати залежність підприємств від державних дотацій та субсидій. Для створення міцної та достатньо автономної інноваційно-інвестиційної інфраструктури необхідно долучити та зацікавити інвесторів до фінансування проектів науково-дослідницьких інститутів і центрів, наприклад, через реалізацію програми технопарків.

У процесі формування цієї інфраструктури держава повинна відігравати роль арбітра, який спрямовує та стимулює її розвиток, але не контролює його, щоб уникнути недовіри з боку учасників програми.

Особливістю сучасного етапу технологічної політики держави як складової реалізації її економічної стратегії має бути підвищена увага до наукомістких галузей промисловості, оскільки останні дедалі більше проявляють себе як катализатор економічного зростання і створюють базу для втілення знань у промислові технології, які набувають якості продуктивної сили. Зазначене вимагає перегляду освітньої політики, оскільки від неї залежить, яким буде формат національної економіки в майбутньому і хто це майбутнє створюватиме.

З метою підвищення ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності необхідно розширювати кількість високоякісних спеціалістів, науковців, винахідників. При цьому необхідно не лише розширювати штат науковців, що активно займаються розробкою та впровадженням інновацій, але й постійно підвищувати рівень їх кваліфікації.

При цьому необхідно приводити предмети розробок науковців, їх дослідження у відповідність з вимогами підприємств на даний момент і водночас запобігти зникненню фундаментальних досліджень, що можуть стати основою для наукових проривів в майбутньому. До інструментів стимулювання ефективного розвитку науки можна віднести патентне право та контроль за його реалізацією. Оформлення патентів на винаходи в Україні має відповідати таким критеріям:

- 1) простота в оформленні;
- 2) міжнародна правова захищеність винаходу водночас із захищеністю в Україні;
- 3) значна юридична відповідальність за порушення патентного права;
- 4) жорсткий контроль за виконанням вимог патентного права.

Необхідно також здійснити перетік грошей із сировинних галузей у наукомісткі високотехнологічні галузі. Найпростіший спосіб перерозподілу грошей – це вилучення природної ренти. Отримані гроші через бюджет розвитку і банки розвитку необхідно вкласти в програму модернізації та перебудови нашої економіки.

Ще одним ефективним напрямом підвищення ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності, на думку деяких вчених, може стати створення єдиної інноваційної біржі, де буде представлений весь інтелектуальний потенціал країни, де зможуть зійтися винахідники, промисловці і фінансисти. Будь-який громадянин через Інтернет може подати свою заявку на інноваційну біржу для реєстрації винаходу. Уже існує некомерційне партнерство «Інноваційне агентство», яке працює із заявками на винаходи. Мабуть, біржа повинна проводити передпродажну підготовку винаходів у малий і середній бізнес, впроваджувати у виробництво інвестиції та ноу-хау.

Що стосується іноземних інвестицій, то іноземці воліють не вкладати гроші в Україну, а вивозити фахівців за кордон. Мабуть, електронна біржа інновацій стане реальністю тільки після того, як на державному рівні з'явиться розуміння необхідності якнайшвидшого прийняття концепції та законів інноваційного розвитку, що допоможе перейти від економіки, заснованої на сировині, до економіки, заснованої на знаннях.

Усі вищезазначені заходи в комплексі, за гармонійного розвитку економіки, сприятимуть значному розширенню виробничого та економічного потенціалу України. Впровадження інновацій та залучення більшого числа інвестицій стимулюватиме економіку двічі: фінансовою віддачею та підвищенням довіри до України та українського виробника на світовій арені, що принесе додаткові вигоди. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Антонюк Л. Л.** Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації : монографія / Л. Л. Антонюк, А. М. Поручник, В. С. Савчук. – К. : КНЕУ, 2003. – 400 с.
2. **Бестужева С. В.** Міжнародна економічна діяльність України : навч. посіб. / С. В. Бестужева. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2010. – 180 с.
3. **Вермінська О. М.** Проблеми та перспективи інвестиційно-інноваційного розвитку України / О. М. Вермінська, П. А. Гориславець // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку : [збірник наукових праць]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2010. – 416 с. – (Вісник / Національного університету «Львівська політехніка». – № 691). – С. 258 – 262.
4. **Геєць В. М.** Інноваційні перспективи України / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко. – Харків : Константа, – 2006. – 272 с.
5. Державний комітет статистики України : Статистичний збірник «Наукова та інноваційна діяльність в Україні». – Київ, 2012. – 305 с.
6. **Заклекта О. І.** Сучасний стан розвитку інноваційної сфери в Україні / О. І. Заклекта, Г. Ф. Хартоняк // Сталий розвиток економіки. – 2011. – № 4. – С. 173 – 177.

7. **Макаренко Є. В.** Особливості інноваційного розвитку європейських країн / Є. В. Макаренко // Проблеми науки. – 2008. – № 7. – С. 39 – 42.

8. Проект «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010 – 2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.pir.dp.ua/uploads/StrategizInnovRazvitiyaUkr.doc

9. **Ступак С. М.** Світові тенденції розвитку інвестиційно-інноваційних процесів / С. М. Ступак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/stupak-sm-svitovi-tendentsiyi-rozvitku-investitsiyi-no-innovatsiyi-noh-protse-siv>

10. **Чемодуров О. М.** Проблеми фінансування інноваційної діяльності підприємств / О. М. Чемодуров // Економіка України. – 2013. – № 1. – С. 40 – 49.

REFERENCES

- Antoniuk, L. L., Poruchnyk, A. M., and Savchuk, V. S. *Innovatsiiv: teoriia, mekhanizm rozrobky ta komertsializatsii* [Innovation: theory, mechanism of development and commercialization]. Kyiv: KNEU, 2003.
- Bestuzheva, S. V. *Mizhnarodna ekonomichna diialnist Ukrainy* [International economic activity in Ukraine]. Kharkiv: KhNEU, 2010.
- Chemodurov, O. M. «Problemy finansuvannia innovatsiivno diialnosti pidpriemstv» [Problems of financing innovative activity]. *Ekonomika Ukrainy*, no. 1 (2013): 40-49.
- «Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy» [State Statistics Committee of Ukraine]. *Statystychnyi zbirnyk «Naukova ta innovatsiivna diialnist v Ukraini»*, 2012.
- Heiets, V. M., and Semynozhenko, V. P. *Innovatsiivni perspektyvy Ukrainy* [Innovative perspectives of Ukraine]. Kharkiv: Konstanta, 2006.
- Makarenko, Ie. V. «Osoblyvosti innovatsiivnoho rozvytku ievropeyskykh krain» [Features Innovative Development of European countries]. *Problemy nauky*, no. 7 (2008): 39-42.
- «Proekt «Stratehii innovatsiivnoho rozvytku Ukrainy na 2010 – 2020 roky v umovakh hlobalizatsiivnykh vyklykiv» [The «Strategy of Innovation Development of Ukraine for 2010 – 2020 years in terms of the challenges of globalization». www.pir.dp.ua/uploads/StrategizInnovRazvitiyaUkr.doc
- Stupak, S. M. «Svitovi tendentsii rozvytku investytsiivno-innovatsiivnykh protsesiv» [Global trend of investment and innovation processes]. <http://intkonf.org/stupak-sm-svitovi-tendentsiyi-rozvitku-investitsiyi-no-innovatsiyi-noh-protse-siv>
- Vermynska, O. M., and Horyslavets, P. A. «Problemy ta perspektyvy investytsiivno-innovatsiivnoho rozvytku Ukrainy» [Problems and prospects of investment and innovation development of Ukraine]. *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku*, no. 691 (2010): 258-262.
- Zaklekta, O. I., and Khartoniak, H. F. «Suchasnyi stan rozvytku innovatsiivno sfery v Ukraini» [The current state of the innovation sector in Ukraine]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, no. 4 (2011): 173-177.

К ВОПРОСУ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ РОССИИ

© 2014 ГРИГОРЕНКО О. В.

УДК 338.242.2

Григоренко О. В. К вопросу развития национальной инновационной системы России

В статье автором исследуются особенности формирования и развития национальных инновационных систем в условиях современного мирового хозяйства, анализируется роль трансфера технологий как инструмента инновационной трансформации экономики, что обусловлено актуальными проблемами развития отечественной экономики в части формирования методологических подходов к развитию национальной инновационной системы. Одним из векторов формирования инновационной модели российской экономики в современных условиях должен стать трансфер технологий, выступающий в качестве инструментария формирования и развития конкурентных преимуществ субъектов российской экономики как полноправных участников международных экономических отношений.

Ключевые слова: национальные инновационные системы, трансфер технологий, конкурентоспособность, инновации, трансформация.

Библ.: 11.

Григоренко Ольга Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономики и предпринимательства, Ростовский государственный экономический университет (ул. Б. Садовая, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Россия)

E-mail: gov555@inbox.ru

УДК 338.242.2

UDC 338.242.2

Григоренко О. В. До питання розвитку національної інноваційної системи Росії

У статті автором досліджуються особливості формування та розвитку національних інноваційних систем в умовах сучасного світового господарства, аналізується роль трансферу технологій як інструменту інноваційної трансформації економіки, що обумовлено актуальними проблемами розвитку вітчизняної економіки в частині формування методологічних підходів до розвитку національної інноваційної системи. Одним із векторів формування інноваційної моделі російської економіки в сучасних умовах повинен стати трансфер технологій, що виступає як інструментарій формування та розвитку конкурентних переваг суб'єктів російської економіки як повноправних учасників міжнародних економічних відносин.

Ключові слова: національні інноваційні системи, трансфер технологій, конкурентоспроможність, інновації, трансформація.

Бібл.: 11.

Григоренко Ольга Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки і підприємництва, Ростовський державний економічний університет (вул. В. Садова, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Росія)

E-mail: gov555@inbox.ru

Grigorenko O. V. To the Issue of Development of the National Innovation System of Russia

The article studies specific features of formation and development of national innovation systems under conditions of the modern world economy and analyses the role of technology transfer as an instrument of innovation transformation of economy, which is caused by urgent problems of development of domestic economy in the part of formation of methodological approaches to development of the national innovation system. Technology transfer, being a tool of formation and development of competitive advantages of the subjects of Russian economy as full participants of international economic relations, should become one of the vectors of formation of the innovation model of the Russian economy under modern conditions.

Key words: national innovation systems, technology transfer, competitiveness, innovations, transformation.

Bibl.: 11.

Grigorenko Olga V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economics and Business, Rostov State Economic University (ul. B. Sadovaya, 69, Rostov-na-Donu, 344002, Russia)

E-mail: gov555@inbox.ru

На современном этапе развития отечественной экономики объективной необходимостью является формирование национальной инновационной системы с высоким уровнем эффективности, поскольку именно инновации позволяют достигнуть высокого уровня конкурентоспособности как страны в целом, так и ее отдельных хозяйствующих субъектов и стабильного экономического роста. К сожалению, существующая сегодня национальная инновационная система в нашей стране не позволяет интегрировать различные элементы инновационной деятельности, тем самым не способствуя формированию экономики инновационного типа и эффективному инновационному развитию страны.

Таким образом, очевидно, что на сегодняшний день одной из актуальных проблем развития отечественной экономики является формирование методологических подходов к развитию национальной инновационной системы.

Развитие концепции национальных инновационных систем исторически было ориентировано, с одной стороны на подход, основывающийся на роли инноваций как основополагающего фактора экономического развития

государства, с другой стороны – на институционализм как главный фактор инновационного развития страны. При этом не вызывает сомнений факт, что стремление экономики к инновациям обусловлено институциональной структурой, при этом недостаточность развития институтов порождает высокую сырьевую направленность экономики, что чревато технологическим отставанием.

Анализ инновационных систем, функционирующих в развитых странах, позволил сделать вывод о том, что не существует универсальных инновационных систем, потому что в каждом конкретном случае они развиваются под влиянием национальных особенностей. На сегодняшний день в России, к сожалению, не сформирована инновационная система, а можно наблюдать лишь разрозненные ее элементы без эффективно функционирующего комплексного взаимодействия.

Как известно, мировая экономика развивается путем замещения одного технологического уклада другим. По видимому, уже не за горами предел устойчивого роста доминирующего сегодня пятого (современного) технологического уклада в развитых странах мира, и постепенно

становятся видны признаки шестого технологического уклада, становление которого происходит в настоящее время. Конечно, шестой технологический уклад переходит из эмбриональной фазы развития в фазу роста в основном в развитых странах, однако его развитие сдерживается как незначительным масштабом и неотработанностью соответствующих технологий, так и неготовностью социально-экономической среды к их широкому применению. И хотя расходы на освоение новейших технологий и масштаб их применения растут, общий вес шестого технологического уклада в структуре современной экономики остается незначительным. Вероятно, качественный скачок произойдет после завершения структурной перестройки ведущих экономик мира и перехода нового технологического уклада к фазе роста, что, по прогнозам ведущих экономистов, произойдет не раньше середины следующего десятилетия.

В технологическом смысле Россия серьёзно отстаёт от мировых научно-технологических лидеров – США, Японии и стран Европейского Союза. В странах Запада и Японии уже утвердились пятый и шестой технологические уклады, основанные на распространении автоматизированного производства, информационных технологий и всестороннем включении национальных производств в глобальные производственные, инновационные, финансовые и иные сети. По оценкам экспертов, в России доля технологий пятого уклада пока составляет примерно 10%, причем исключительно в наиболее развитых отраслях: в военно-промышленном комплексе и в авиакосмической промышленности. Более 50% отечественных технологий относится к четвёртому уровню, а почти треть — и вовсе к третьему.

Очевидно, что в процессе разработки инновационной политики и формирования инновационной стратегии необходимо учитывать опыт развитых стран-лидеров в инновационном процессе, при этом ориентируясь на уникальные особенности нашей страны. В этом плане особо интересен опыт некоторых европейских стран, прежде всего Финляндии и Швеции. Так, становление инновационной модели экономики Финляндии в последние десятилетия было тесно связано с бурным развитием электронной промышленности, результатом чего явилось первенство страны по уровню развития информационно-коммуникационных технологий, в итоге Финляндия сумела с большим экономическим эффектом перейти от сырьевой экономики, основанной на экспорте леса и лесопроductов, к высокотехнологичной инновационной экономике, базовыми секторами которой являются электронная, химическая и машиностроительная промышленности. На сегодняшний день Финляндия занимает одно из ведущих мест в мире по изобретательской активности, уступая в этом качестве лишь Японии, США и Германии и значительно превосходя Россию.

При формировании инновационной политики в Финляндии был сделан акцент на развитие инфраструктуры инноваций. В стране создана сеть особых центров превосходства (*Centres of Excellence*), объединяющих самые сильные и успешные лаборатории и НИИ в каждой области знаний. Кроме того, в этой стране сформировано национальное технологическое агентство TEKES, основная задача которого заключается в налаживании тесного сотрудничества между исследовательскими отделами частных фирм и университетами в целях создания новых высокотехнологичных продуктов. Образован также госу-

дарственный фонд SITRA для финансирования венчурных научно-исследовательских проектов. Также функционирует Инновационное и технологическое агентство, на муниципальном уровне сформированы региональные инновационные кластеры. Ещё в конце 1990-х годов прошлого века начала осуществляться финская программа создания инновационных территориальных кластеров, прежде всего в таких отраслях, как лесоперерабатывающая промышленность, телекоммуникации и строительство. И сегодня многие малые города и даже деревни Финляндии превращаются в инновационные бизнес-инкубаторы.

Еще одним положительным примером может служить экономика Швеции, представляющая собой инновационную модель развития. По наукоёмкости производства страна находится в числе мировых лидеров, доля затрат на НИОКР в её ВВП, также как и Финляндии, достигает почти 4%. На границе между Данией и Швецией после возведения моста через пролив Балтийского моря уже возник регион Эресунн-центр по созданию ИКТ, фармацевтики и биотехнологий, своего рода европейский вариант американской Силиконовой долины. В стране разработан план «Инновационная Швеция», включающий в себя конкретные программы для ключевых отраслей промышленности. В экспорте Швеция специализируется на информационных технологиях, лекарствах, биотехнологиях и автомобилях. При этом в стране активно развита поддержка малых и средних предприятий, с 2002 г. осуществляется национальная программа инновационного развития для более чем 1000 компаний, большая часть которых относится к категории малых предприятий. В стране успешно функционирует специальный государственный орган «Управление инновационной системой Швеции», призванный формировать национальную инновационную систему и территориальные инновационные кластеры.

России необходимо стать равноправным партнёром ведущих стран с инновационной экономикой, повысить свою конкурентоспособность на базе модернизации и войти в число мировых лидеров по ведущим направлениям инновационного развития. К сожалению, основой роста экономических показателей российской экономики в последние десятилетия стал топливно-энергетический комплекс. Продолжение этой тенденции способно завести нашу страну в экономический тупик. Выходом из сложившейся ситуации является формирование инновационной модели развития экономики с учётом передового мирового опыта. Пока же новейшие российские технологические разработки существенно отстают от передовых западных. По оценке международных экспертов, Россия сегодня сохраняет лидирующие позиции лишь по двум из семидесяти критических технологий, имеющих к тому же узкую сферу практического применения – «трубопроводный транспорт угольной суспензии» и «нетрадиционные технологии добычи и переработки твёрдого топлива и урана». Однако по самым важным технологиям, таким как информационные, био- и нанотехнологии, связь и др., Россия значительно уступает передовым странам.

Не вызывает сомнений тот факт, что за последние десять лет наша страна демонстрирует существенные темпы роста производства, капиталовложений и жизненного уровня населения прежде всего благодаря высоким мировым ценам на сырьё. Но устойчивый и эффективный экономический рост возможен только за счёт высокотехнологичных

производство, инноваций, современных знаний и инициативы к их масштабному применению. А это осуществимо только на базе тесного сотрудничества науки, государства и бизнеса и, соответственно, развитой инновационной инфраструктуры.

Если в начале 90-х годов прошлого века доля России в мировом объёме заявок на изобретения превышала 16%, а в мировом числе выданных патентов составляла более 33%, то к сегодняшнему дню доля заявок на изобретения снизилась в семь раз (2,9%), а по патентам почти в 13 раз (2,6%). При этом численность персонала, занятого исследованиями и разработками, уменьшилась в два раза. Объём же внутреннего российского рынка инновационной продукции составляет менее 1% мирового, что в 192 раза меньше, чем в США, в 85 раз – чем в Японии и в 15 раз меньше, чем в Китае.

Кроме того, на сегодня Россия занимает лишь 40-е место в мире по числу статей в ведущих научных журналах мира в расчёте на 1000 исследователей. При этом за последнее десятилетие количество инновационных наукоёмких предприятий в стране сократилось более чем в два раза, а из общего объёма проводимых НИОКР лишь 5% становятся объектами коммерческих сделок, получающих воплощение в новой продукции. На сегодняшний день в хозяйственном обороте страны находится всего лишь 1% результатов НИОКР, в то время как в США и Великобритании – 70%. Вклад российских учёных в мировую нанотехнологическую науку снизился до 1,5% против 6% в 2000 году. Россия регистрирует патентов в десять раз меньше, чем Япония, в шесть раз, чем США и в два раза, чем Южная Корея. А из наших немногих изобретений реально внедряется в производство менее 1%. При этом лишь 2,5% всех наших инновационных предприятий занято в малом бизнесе, хотя необходимо не менее 50%. Сегодня Россия занимает около 2% в численности населения мира и 0,3% в общем объёме мирового рынка высоких технологий. США же занимают около 4% в численности населения, но на них приходится почти 40% мирового рынка высоких технологий. Россия находится всего лишь на 30-м месте в мире по доле затрат на НИОКР в ВВП и отстаёт по их объёму в расчёте на одного занятого от Китая, Германии и Ю. Кореи в семь-восемь раз. Поступления от экспорта технологий в 2005 г. составили 389 млн долл., а выплаты по импорту технологий – 954 млн долл. Это примерно на уровне Португалии (559 и 910 млн долл.). В Швейцарии же эти показатели достигли 7,5 и 8 млрд долл., в Великобритании – 29 и 14, а в США – 57 и 24,5 млрд долларов.

В нашей стране, к сожалению, нет единой цепи связи образования, науки, бизнеса и государства, в результате чего мы занимаем всего лишь 58-е место из 131 страны по уровню национальной конкурентоспособности.

Таким образом, несмотря на то, что Россия после перехода от замкнутой государственной к открытой рыночной экономике вошла в процесс глобализации, её позиции на мировом рынке и в мировой экономике по критериям инновационности и уровня развития современных высоких технологий пока ещё остаются слабыми.

Последние годы показали, что в России простое увеличение затрат на НИОКР не даёт нужных результатов. Снижается не только наукоёмкость и инновационность нашей экономики, но и растёт число антиконкурентных действий со стороны государства, неисполнение законов по

предотвращению монополизма, усиливается вмешательство чиновников в бизнес, идёт процесс огосударствления производства. Поэтому необходимы стратегические решения по созданию институциональной базы для инновационной модели российской экономики, разработки программ и проектов государственной политики на этом важнейшем направлении.

Одним из векторов формирования инновационной модели российской экономики в современных условиях должен стать трансферт технологий в двух направлениях: во-первых, путем приобретения результатов НИОКР у российской науки предприятиями и доведение их до промышленного применения; во-вторых, трансферт технологий из развитых стран мира.

Необходимо отметить, что так называемый внутренний трансферт технологий, предполагающий передачу результатов НИОКР от разработчика к производителю, на сегодняшний день осложняется немалым количеством проблем, самыми существенными из которых являются отсутствие достаточного количества результатов НИОКР, а также недостаток финансовых ресурсов у инновационно активных предприятий, что подтверждается рядом исследований, направленных на выявление мотивов к инновационной деятельности у предпринимателей, в частности проведенное общероссийской общественной организацией «Опора России» и всероссийским центром изучения общественного мнения ВЦИОМ «Инновационное малое и среднее предпринимательство: проблемы развития», а также региональное исследование, проведенное Институтом управления, бизнеса и права по заказу Администрации Ростовской области. Результаты данных исследований выявили в качестве основных факторов, мешающих успешному развитию внедрения инноваций, недостаток собственных ресурсов и высокую стоимость заемных средств у предпринимателей, ориентированных на инновационную деятельность. В качестве факторов, мешающих активному взаимодействию бизнеса и науки, опрошенные предприниматели в первую очередь выделяют недостаточность информации об инновационных разработках, изобретениях и технологиях, а также отсутствие финансирования. Таким образом, можно сделать выводы о том, что сами предприниматели не ориентированы на инновации, во-первых, по причине отсутствия финансовых ресурсов, а также ввиду недостатка информации об инновационных разработках.

Вместе с тем следует отметить, что передовых отечественных технологий, готовых к промышленному применению, мало, а в случае покупки результатов НИОКР на начальных стадиях инновационного цикла инвестору приходится нести существенные риски, и в этом случае необходимы дополнительные инвестиции в размере более 90% стоимости приобретенного результата НИОКР.

В свою очередь международный трансферт технологий позволяет предприятию избежать высоких рисков, поскольку приобретает уже готовую технологию, а конечная продукция уже апробирована на рынках. Кроме того, приобретенная таким образом технология способна стать катализатором процесса создания собственных технологий и развития национальной сферы НИОКР. Вместе с тем данный механизм трансферта технологий в международном масштабе делает невозможным получение предприятием сверхприбыли и не позволит стране стать лидером на мировом рынке. Многие страны, в частности Германия и Япония,

придавали особое значение импорту технологий, в результате эти страны на сегодняшний день входят в число мировых лидеров по уровню научно-технического развития.

Таким образом, трансферт инновационных технологий является одним из инструментов инновационной трансформации экономики, обеспечивая ряд стратегических возможностей:

- ✦ встраивание в транснациональную инфраструктуру;
- ✦ адаптация и перенос достижений развитых стран;
- ✦ развитие внутреннего рынка.

Активное использование механизма международного трансферта технологий в современных условиях, на наш взгляд, может стать основой быстрого роста экономики России. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Индикаторы инновационной деятельности. – М., 2007. – С. 21.
2. Акперов И. Г. Трансфер инновационных технологий: готовность, препятствия, возможности / И. Г. Акперов, А. В. Петрашов // *Инновации*. – 2008. – № 5. – С. 106.
3. *Инновационный менеджмент: учеб. для вузов* / С. Д. Ильенкова, Л. М. Гохберг, С. Ю. Ягудин [и др.] / Под ред. С. Д. Ильенковой. – М.: ЮНИТИ, 2001. – 327 с.
4. Калинин В. В. Проблемы трансферта технологий, пути их решения / В. В. Калинин, М. Л. Катешова // *Инновации*. – 2003. – № 7.
5. Международный технологический обмен [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.i-u.ru/biblio/archive/fomichev_mej/07.aspx
6. Наука и научно-техническая деятельность: проблемы законодательства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.strf.ru/organization.aspx?CatalogId=221&d_no=25726
7. Россия и страны – члены Европейского Союза. 2009: стат. сб. / Росстат. – М., 2009. – 208 с.
8. Светланов А. Г. Правовое регулирование инновационных процессов – задача российской правовой политики / А. Г. Светланов // *Интеллектуальная собственность в России и ЕС*. – М., 2008.
9. Черенков В. И. Глобальный трансфер инноваций как инструмент интернационализации российского малого высокотехнологичного бизнеса / В. И. Черенков, М. Г. Толстобров // *Вестник СПбГУ. Сер. 8. Менеджмент*. 2007. Вып. 1. – С. 56 – 61.
10. Шульгин Д. Проблемы и опыт трансфера технологий / Д. Шульгин // *Наука и инновации*. – 2008. – № 12. – С. 6.
11. Сушков П. Центр коммерциализации технологий – организационное развитие: как создать, управлять, организовать мониторинг и оценку деятельности / П. Сушков, О. Лукша, А. Яновский // Проект EuropeAid «Наука и коммерциализация технологий». – Москва, 2006. – С. 9.

REFERENCES

- Akperov, I. G., and Petrashov, A. V. «Transfer innovatsionnykh tekhnologiy: gotovnost, prepiatstviia, vozmozhnosti» [Transfer of innovative technologies: readiness, barriers and opportunities]. *Innovatsii*, no. 5 (2008): 106-.
- Cherenkov, V. I., and Tolstobrov, M. G. «Globalnyy transfer innovatsiy kak instrument internatsionalizatsii rossiyskogo malogo vysokotekhnologichnogo biznesa» [Global innovation transfer as a tool for the internationalization of Russian small high-tech business]. *Vestnik SPbGU. Menedzhment*, no. 1 (2007): 56-61.

Ilenkova, S. D., Gokhberg, L. M., and Yagudin, S. Yu. *Innovatsionnyy menedzhment* [Innovation Management]. Moscow: YuNITI, 2001.

Indikatory innovatsionnoy deiatelnosti [Indicators of innovation]. Moscow, 2007.

Kalinin, V. V., and Kateshova, M. L. «Problemy transferta tekhnologiy, puti ikh resheniia» [Technology transfer problems, their solutions]. *Innovatsii*, no. 7 (2003).

«Mezhdunarodnyy tekhnologicheskii obmen» [International technological exchange]. http://www.i-u.ru/biblio/archive/fomichev_mej/07.aspx

«Nauka i nauchno-tekhnicheskaia deiatelnost: problemy zakonodatelstva» [Science and scientific and technical activity: legislative problems]. http://www.strf.ru/organization.aspx?CatalogId=221&d_no=25726

Rossia i strany – chleny Evropeyskogo Soiuz. 2009 [Russia and the countries – members of the European Union. 2009]. М.: Rosstat, 2009.

Svetlanov, A. G. «Pravovoe regulirovanie innovatsionnykh protsessov – zadacha rossiyskoy pravovoy politiki» [Legal regulation of innovation processes – the problem of Russia's legal policy]. In *Intellektualnaia sobstvennost v Rossii i ES*. Moscow, 2008.

Shulgin, D. «Problemy i opyt transfera tekhnologiy» [Concerns and experiences of technology transfer]. *Nauka i innovatsii*, no. 12 (2008): 6-.

Sushkov, P. «Tsentr kommersializatsii tekhnologiy – organizatsionnoe razvitie: kak sozdat, upravliat, organizovat monitoring i otsenku deiatelnosti» [Technology Commercialization Center – organizational development: how to create, manage, organize monitoring and evaluation activities]. In *Nauka i kommersializatsiia tekhnologiy*, 9. Moskva, 2006.

ЭВОЛЮЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ НЕЙРОСЕТЕВЫХ МОДЕЛЕЙ СЛОЖНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ

© 2014 ХМЕЛЁВ А. Г.

УДК 330.46.161.7:04.7.28

Хмельёв А. Г. Эволюционные методы формирования нейросетевых моделей сложных экономических систем

В статье выполнен анализ принципов формирования нейросетевых моделей сложных экономических систем. Обоснована перспективность использования методов искусственного интеллекта при моделировании сложных экономических систем. Показана возможность использования эволюционных методов при формировании нейросетевых моделей сложных экономических систем для обеспечения инвариантности их обобщающих свойств. В качестве реализации предложен генетический алгоритм с геномом из оперонов фиксированной длины. Рассмотрены все опероны с точки зрения функциональных позиций. Отмечена особенность алгоритма, которая позволяет исключить антропогенные факторы при выборе архитектуры нейросетевых моделей. Доказана адекватность формируемых нейросетевых моделей сложных экономических систем.

Ключевые слова: экономическая система, бизнес-процесс, нейросетевые модели, эволюционные методы.

Рис.: 2. **Библ.:** 10.

Хмельёв Александр Геннадиевич – доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономической кибернетики и информационных технологий, Донбасский государственный технический университет (пр. Ленина, 16, Алчевск, 94204, Украина)

E-mail: akhmelev@gmail.com

УДК 330.46.161.7:04.7.28

Хмельёв О. Г. Еволюційні методи формування нейромережевих моделей складних економічних систем

У статті виконано аналіз принципів формування нейромережевих моделей складних економічних систем. Обґрунтовано перспективність використання методів штучного інтелекту при моделюванні складних економічних систем. Показано можливість використання еволюційних методів при формуванні нейромережевих моделей складних економічних систем для забезпечення інваріантності їх взагалюючих властивостей. Запропоновано генетичний алгоритм з геномом з оперонів фіксованої довжини. Розглянуто всі оперони з точки зору функціональних позицій. Відзначено особливість алгоритму, яка дозволяє виключити антропогенні фактори при виборі архітектури нейромережевих моделей. Доведено адекватність нейромережевих моделей складних економічних систем, що формуються.

Ключові слова: економічна система, бізнес-процес, нейромережеві моделі, еволюційні методи.

Рис.: 2. **Бібл.:** 10.

Хмельёв Александр Геннадійович – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри економічної кибернетики та інформаційних технологій, Донбаський державний технічний університет (пр. Леніна, 16, Алчевськ, 94204, Україна)

E-mail: akhmelev@gmail.com

UDC 330.46.161.7:04.7.28

Khmel'yov O. H. Evolution Methods of Formation of Neuronet Models of Complex Economic Systems

The article analyses principles of formation of neuronet models of complex economic systems. It justifies prospectiveness of use of artificial intellect methods when modelling complex economic systems. It shows a possibility of use of evolution methods when forming neuronet models of complex economic systems for ensuring invariance of their generalising properties. It offers an algorithm with a genome from operons of fixed length. It considers all operons from the point of view of functional positions. It notes a specific feature of the algorithm, which allows excluding anthropogenic factors when selecting the neuronet models architecture. It proves adequacy of the formed neuronet models of complex economic systems.

Key words: economic system, business process, neuronet models, evolution methods.

Pic.: 2. **Bibl.:** 10.

Khmel'yov Oleksandr H. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Economic Cybernetics and Information Technologies, Donbas State Technical University (pr. Lenina, 16, Alchevsk, 94204, Ukraine)

E-mail: akhmelev@gmail.com

Современная экономика Украины настоятельно требует принципиально новых подходов в теории и практике экономико-математического моделирования при оптимизации бизнес-процессов в силу ускоряющегося роста их емкости и размерности [1].

С каждым годом в силу роста вычислительной сложности современных задач экономико-математического моделирования все более широкое применение находят формализованные технологии всего жизненного цикла инструментария моделирования. Анализ данных, генерация гипотез, валидация моделей, собственно моделирование, оптимизация управления – эти и многие другие задачи на современном этапе вполне могут быть формализованы до алгоритмического уровня.

Во многих исследованиях [8, 9] отмечены позитивные перспективы использования методов искусственного интеллекта при моделировании сложных экономических систем: нечеткой логики, эволюционных алгоритмов, нейронных сетей и их комбинаций.

Теоретические и практические аспекты построения формализованных методов идентификации сложных экономических систем и последующего использования, полученных экономико-аналитических функций, нашли свое отражение в работах, в частности: А. И. Галушкина, В. А. Головки, А. Н. Горбаня, А. Н. Колмогорова, А. В. Матвийчука, Ю. Г. Лысенко, Б. Б. Нестеренко, М. А. Новотарского, С. А. Терехова и др.

Во многих работах подчеркивается, что современные экономико-математические методы и модели характеризуются динамичностью, многомерностью, нелинейностью, частичной дискретностью, вычислительной сложностью, что поднимает проблему построения полностью формализованных методов моделирования на новый, качественный уровень.

Среди зарубежных авторов [4, 5, 10] по данному направлению весомый вклад в развитие математических основ данного направления внесли исследователи: С. Амари, Т. Антасио, В. Вапник, С. Гросберг, К. Дьямантарас, С. Дуглас, Ф. Усармен, Б. Уидроу, Т. Кохонен, С. Холден, Э. Осу-

на, Р. Тьюринг, Ф. Розенблат, Р. Линксер, В. Черкасский, М. Форкада, С. Хайкин, Д. Хеб, Р. Хехт-Нильсен, Д. Хопфилд, Х. Янг и др.

Практический аспект нашел свое отражение как в работах вышеназванных авторов, так и в публикациях В. В. Борисова, В. В. Круглова, Е. В. Харитоновна, В. Г. Царегородцева [7] и др.

Косвенным подтверждением актуальности данного направления исследований является высочайший уровень интереса со стороны государственных и частных инвесторов к соответствующим научным и исследовательским программам, среди которых AAAI (США) с объемом финансирования \$400 млн, Human Fronten (Япония) с объемом финансирования \$670 млн, IMPRSNC (ЕС) с объемом финансирования \$10 млн и др.

Как подчеркивается в вышеприведенных работах, общей проблемой нейросетевого экономико-математического моделирования является высокий уровень требований к подготовке исследователей в области систем обработки информации методами искусственного интеллекта, поэтому актуальной остается задача полной формализации процессов построения таких моделей [4].

Целью данной работы является анализ принципов формирования нейросетевых моделей сложных экономических систем эволюционными методами и разработка модифицированного генетического алгоритма с косвенным кодированием фенотипа геномом фиксированной длины.

Этот геном отличается тем, что включает в себя не только топологические характеристики искусственных нейронных сетей (ИНС) и описатели межнейронного взаимодействия, но и параметры процесса обучения ИНС.

К таким параметрам относятся скорость, параметры шага, инерция градиента, время обучения, используемый метод обучения, методы предобработки и т. д.

Реализацией данного подхода является разработанный генетический алгоритм адаптивного обучения (GAAL – genetic algorithm for adaptive learning). Данный алгоритм является масштабируемым в рамках компьютерной сети (локальной или глобальной). Он использует не прямое кодирование архитектуры ИНС и обладает возможностью реализации так называемого островного кодирования генома. Это означает, что его отдельные функционально независимые части скрещиваются только «внутри острова», т. е. за обучение отвечает свой фрагмент генома, за архитектуру ИНС – свой и т. д.

В геном алгоритма включаются лишь те показатели, которые характеризуют статистические свойства ИНС, что позволяет фиксировать длину генома конечной величиной и применять классические технологии кроссинговера и мутации.

Схема предложенного алгоритма GAAL приведена на рис. 1.

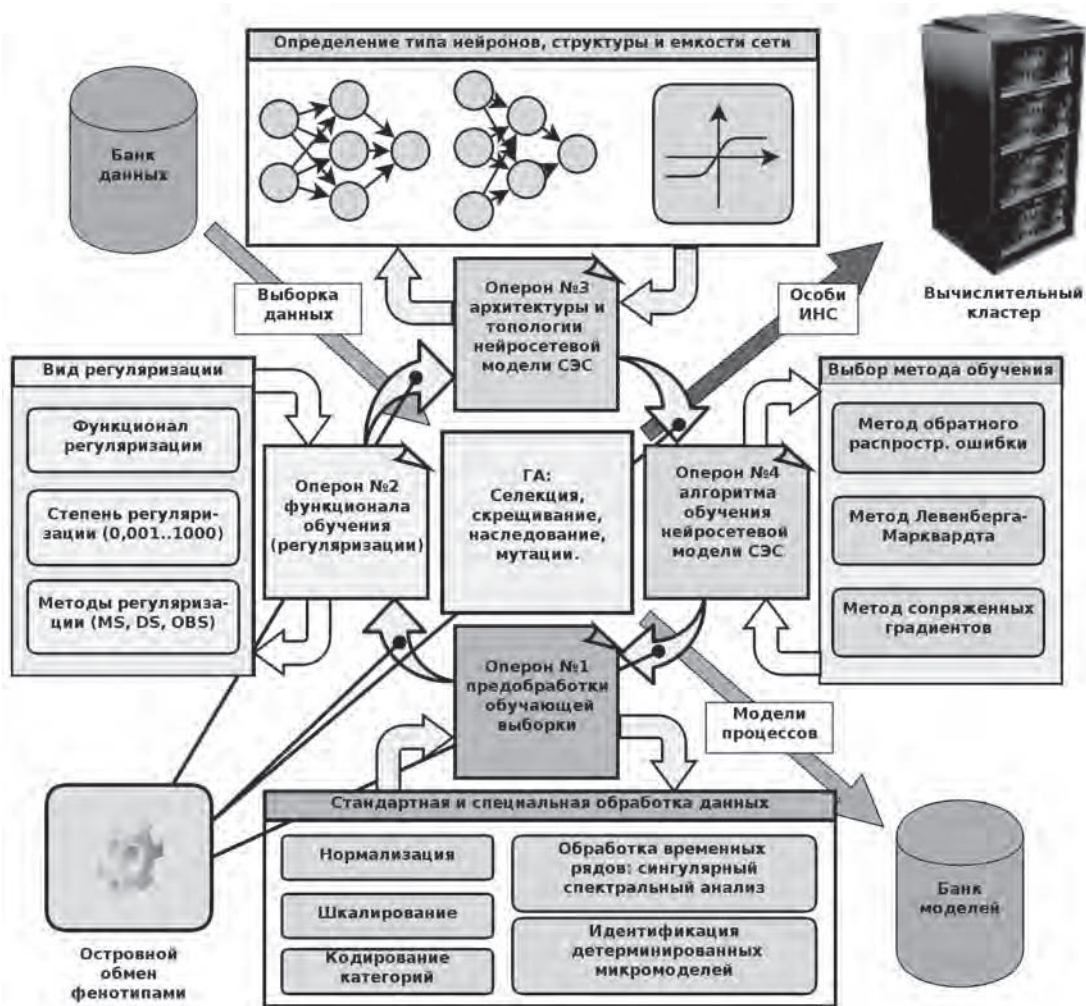

Рис. 1. Схема генетического алгоритма адаптивного обучения нейросетевых моделей сложных экономических систем

Рассмотрим составляющие генетического алгоритма. Геном разбит на функциональные части, названные оперонами по аналогии с биологическим прототипом.

Банк данных содержит статистические записи о динамических процессах идентифицируемой сложной экономической системы. Число оперонов равно числу «островов» генетического алгоритма. На каждом «острове» выполняется классический набор действий генетического алгоритма: селекция, скрещивание, наследование, мутации.

Реализация генетического алгоритма в виде островной модели (*island model*) позволяет использовать параллельные вычисления, что эффективно как при реализации эволюционного процесса на базе вычислительных кластеров, так и в случае использования многопроцессорных ПЭВМ [2].

Пусть каждая особь ИНС формируется отдельным процессом вычислительного кластера. Размер популяции для эффективного скрещивания и возможности турнирного отбора целесообразно выбрать равным 2^N , где $N > 3$ – целое число. Число 2 является одновременно числом участников скрещивания или этапа турнира. Так, в случае общего размера популяции в 256 особей её следует разбить на 4 подпопуляции (по принятому числу оперонов), т. е. каждая имеет размер в 64 особи.

В рамках каждой подпопуляции процесс эволюции выполняется своим генетическим алгоритмом и изменяет только ту часть генома, которая соответствует оперону «острова».

Со снижающейся периодичностью выполняется перенос доминантных особей с одного «острова» на другой. Этот процесс называется миграцией и выполняется однонаправленно (т. е. особь может вернуться на свой «остров», только пройдя полный круг).

Однонаправленный порядок миграции позволяет нивелировать опасность вырождения всей популяции. Поскольку численность отдельных «островов» невелика, то важным фактором является частота миграций. Например, каждые 3 поколения в начале процесса эволюции и каждые 8 поколений в конце.

Повышение частоты миграций увеличивает пространство поиска генетического алгоритма. Так, при миграции на каждом поколении островной генетический алгоритм превращается в обычный, классический.

Слишком редкие миграции сужают пространство поиска и поэтому ускоряют его ход, но растёт риск вырождения подпопуляций.

В силу стохастичной природы генетических алгоритмов на разных «островах» будут происходить процессы поиска близких к оптимальным параметров процесса формирования ИНС в пределах отдельного оперона. При этом обмен за счет миграции позволяет объединить найденные решения в единое, также квазиоптимальное, но уже для всей популяции в целом.

Разбиение на опероны является важным фактором, с одной стороны, для сокращения размеров пространства генетического поиска, с другой, – не менее привлекательной выглядит потенциальная возможность модификаций генетического алгоритма внутри отдельного «острова».

Поскольку опероны отвечают за разные функции, то и алгоритм оптимизации состава оперона на каждом из островов может быть различным.

Рассмотрим каждый оперон с функциональных позиций.

Оперон № 1 предобработки обучающей выборки.

В данном опероне кодируются правила стандартной и специальной предварительной обработки обучающей выборки.

Из числа стандартных в оперон входят параметры масштабирования и смещения, а из специальных следует отметить поиск значимых компонент разложения для фильтрации динамического процесса и расширение обучающей выборки на основе микромоделей [1].

Оперон № 2 функционала обучения.

Данный оперон отвечает за выбор целевой функции процесса обучения ИНС.

Примечательно, что большинство нейропакетов используют квадратичную функцию потерь без каких-либо модификаций. Между тем, такое решение не может быть оптимальным по определению, поскольку глобальный экстремум данного критерия равен нулю и соответствует режиму интерполяции обучающего множества.

В таком случае переобученная ИНС теряет свои обобщающие свойства и способна лишь восстанавливать без погрешности данные из обучающей выборки. Поэтому выбор наиболее адекватного критерия обучения является важнейшей задачей, её решение заключается в регуляризации поиска оптимальной точки обученного состояния ИНС по Тихонову [4], поэтому оперон № 2 содержит в себе параметры величины регуляризации, её тип и данные о структуре штрафа регуляризации.

Оперон № 3 отвечает за архитектуру и топологию ИНС.

Архитектура определяет тип используемой ИНС (персептрон, комитет ИНС, ассоциативная машина смешения мнений, ассоциативная машина иерархического смешения мнений). Топология определена как общее число подсетей, слоев и синаптических связей в архитектуре ИНС.

Для многокомпонентных ИНС на основании этих данных можно рассчитать число нейронов во всей сети и её подсетях. Таким образом, используется косвенный метод кодирования топологии [1, 2]. Также в данный оперон можно включить фрактальные описатели межнейронных связей.

В текущей реализации GAAL этого пока не сделано. Но в целом, важно отметить, что предложенный подход позволяет гибко добавлять новые типы нейронов и архитектуру ИНС в GAAL.

Оперон № 4 определяет выбор метода обучения.

Ключевым является элемент, отвечающий за тип обучения, но, кроме того, в оперон входят параметры управления скоростью и инерцией градиентного спуска.

В настоящее время GAAL поддерживает три типа обучения [4]: классическое обратное распространение ошибки, алгоритм Левенберга – Марквардта и метод сопряженных градиентов. Однако по аналогии с опероном № 3 возможно добавление новых типов обучения ИНС.

Структурная схема распределенной вычислительной сети для реализации алгоритма GAAL приведена на рис. 2.

Программный интерфейс системы распределенных вычислений был реализован через разработанный набор API, поэтому конечный интерфейс пакета является довольно просто модифицируемым.

Допускается реализация в виде отдельного приложения операционных систем семейства Windows, а при разворачивании приложения на сервере IIS 6.0 и выше допускается реализация в виде web-приложения.

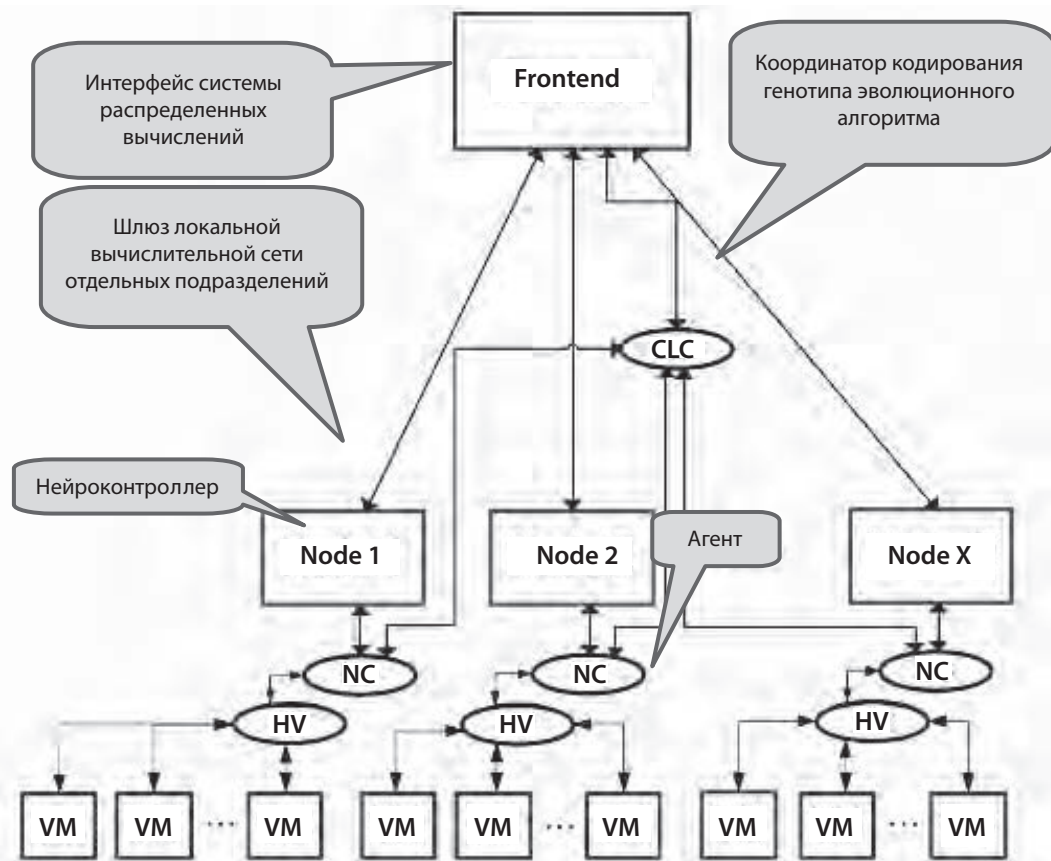

Рис. 2. Структурная схема распределенной вычислительной сети генетического формирования оптимальной топологии ИНС

В последнем случае для управления системой распределенных вычислений может использоваться произвольная клиентская операционная система, в которой есть браузер.

Этот вариант удобен, когда процесс формирования обучающих выборок и обучения ИНС выполняют несколько операторов или пользователей систем поддержки принятия решений на базе данного алгоритма.

Практическое применение алгоритма GAAL, результаты обучения полученных нейросетевых методов и моделей, а также их сравнительный анализ [6] подтверждают высокую степень формализации нейродинамической идентификации сложных экономических систем с поиском структуры и параметров итоговой ИНС на основе предложенного подхода.

ВЫВОДЫ

Во-первых, применение эволюционных методов обучения ИНС является весьма перспективным направлением, т. к. снижает требования к уровню квалификации в области нейросетевого моделирования для конечного пользователя.

Во-вторых, спектр возможных вариаций эволюционной адаптации топологии ИНС в настоящее время разработан лишь для узкого класса сетей прямого распространения, в этой области предстоит еще много новых исследований.

В-третьих, косвенные методы кодирования вполне могут конкурировать в плане производительности как с классическими методами прямого кодирования, так и с более современными модификациями.

В-четвертых, предварительная обработка с применением современных методов фильтрации шумов обучающей выборки является важным шагом в смысле адекватности получаемых ИНС.

Наконец, косвенные методы генетического поиска архитектуры и параметров обучения ИНС – единственный, в настоящее время, способ исключить субъективный фактор (человека) из процесса формирования и проверки на адекватность экономико-математических нейросетевых моделей. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Лысенко Ю. Г. Нечеткие модели и искусственные нейронные сети в управлении предприятием / Ю. Г. Лысенко, Е. Е. Бизянов, А. Г. Хмельёв // *Економічна кібернетика*. – Донецьк, 2012. – № 1-2 (65-66). – С. 85 – 91.
2. Субботін С. О. Неітеративні, еволюційні та мультиагентні методи синтезу нечіткіологічних і нейромережних моделей / С. О. Субботін, А. О. Олійник, О. О. Олійник; під заг. ред. С. О. Субботіна. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2009. – 375 с.
3. Тихонов А. Н. Методы решения некорректных задач / А. Н. Тихонов, В. Я. Арсенин. – М.: Наука, 1979. – 288 с.
4. Хайкин С. Нейронные сети: полный курс / С. Хайкин. – 2-е изд. – М.: Вильямс, 2006. – 1104 с.
5. Хехт-Нильсен Р. Нейрокомпьютинг: история, состояние, перспективы / Р. Хехт-Нильсен // *Открытые системы*. – 1998. – № 4.
6. Хмельёв А. Г. Нейросетевые модели идентификации и оптимизации системы бюджетирования крупных промышленных предприятий / А. Г. Хмельёв, Л. А. Лютянская // *Бизнес Информ*. – 2010. – № 2(1). – С. 103 – 106.
7. Царегородцев В. Г. Оптимизация предобработки данных: константа Липшица обучающей выборки и свойства обученных нейронных сетей / В. Г. Царегородцев // *Нейрокомпьютеры: разработка, применение*. – 2003. – № 7. – С. 3 – 8.
8. Цой Ю. Р. Эволюционный подход к настройке и обучению искусственных нейронных сетей / Ю. Р. Цой, В. Г. Спицын // *Электронный журнал «Нейроинформатика»*. – 2006. – Т. 1. – № 1. – С. 34 – 61.

9. Haykin S. Adaptive Filter Theory / S. Haykin. – Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall, 1996. – 987 p.

10. Hecht-Nielsen R. Neurocomputing. / R. Hecht-Nielsen. – Mass.: Addison Wesley, 1992. – 433 p.

REFERENCES

Haykin, S. *Adaptive Filter Theory*. N. Y.: Prentice Hall, 1996.
Hecht-Nielsen, R. *Neurocomputing*. Mass.: Addison Wesley, 1992.

Khaykin, S. *Neuronnye seti: polnyy kurs* [Neural networks: a complete course]. Moscow: Viliams, 2006.

Khokht-Nilsen, R. «Neyrokompiuting: istoriia, sostoianie, perspektivy» [Neurocomputing: history, current state and prospects]. *Otkrytye sistemy*, no. 4 (1998).

Khmelev, A. G., and Liutianskaia, L. A. «Neyrosetevye modeli identifikatsii i optimizatsii sistemy biudzhetrovaniia krupnykh promyshlennykh predpriatii» [Neural network model identification and optimization of the budgeting system of large industrial enterprises]. *Biznes Inform*, no. 2 (1) (2010): 103-106.

Lysenko, Yu. H., Byzianov, E. E., and Khmelev, A. H. «Nechetkiye modeli y yskusstvennyye neironnye sety v upravlenyy predpriyatyyem» [Fuzzy models and artificial neural networks in enterprise management]. *Ekonomichna kibernetika*, no. 1-2 (65-66) (2012): 85-91.

Subbotin, S. O., Oliinyk, A. O., and Oliinyk, O. O. *Neiteratyvni, evoliutsiini ta multyahentni metody syntezu nechitkolohichnykh i neyromereznykh modelei* [Neiteratyvni, evolutionary and multi-agent nechitkolohichnykh synthesis methods and neural network models]. Zaporizhzhia: ZNTU, 2009.

Tsoy, Yu. R., and Spitsyn, V. G. «Evoliutsionnyy podkhod k nastroyke i obucheniiu iskusstvennykh neyronnykh setey» [Evolutionary approach to setting up and training artificial neural networks]. *Neyroinformatika*, vol. 1, no. 1 (2006): 34-61.

Tikhonov, A. N., and Arsenin, V. Ya. *Metody resheniia nekorrektnykh zadach* [Methods for solving ill-posed problems]. Moscow: Nauka, 1979.

Tsaregorodtsev, V. G. «Optimizatsiia predobrabotki dannykh: konstanta Lipshtsa obuchaiushchey vyborki i svoystva obuchennykh neyronnykh setey» [Optimizing data preprocessing: Lipschitz constant training sample and properties of trained neural networks]. *Neyrokompiutery: razrabotka, primenenie*, no. 7 (2003): 3-8.

УДК 338.984

НЕЙРОМЕРЕЖЕВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ БЮДЖЕТУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ВУГЛЕДОБУВНОЇ ГАЛУЗІ

© 2014 ГЛІНСЬКА О. М., ПАРХОМЕНКО С. О., ХМЕЛЬОВА А. В.

УДК 338.984

Глінська О. М., Пархоменко С. О., Хмельова А. В. Нейромережеве моделювання процесів бюджетування та використання трудових ресурсів на підприємствах вугледобувної галузі

У статті розглянуто питання ефективного бюджетування та використання трудових ресурсів на підприємствах вугледобувної галузі. Експериментально перевірено, що для рішення задачі моделювання процесу бюджетування та ефективного використання трудових ресурсів на підприємствах вугледобувної галузі доцільно використовувати сучасні нейромережі, а саме: багатошаровий перцептрон. Визначено, що найкращим програмним пакетом для створення нейромереж типу архітектури «багатошаровий перцептрон» є Statistica. У результаті аналізу та порівняльної характеристики обрано топологію та побудовано нейромережеву модель бюджетування та використання трудових ресурсів на підприємствах вугледобувної галузі.

Ключові слова: бюджетування, трудові ресурси, нейронна мережа, модель, оптимізація.

Рис.: 1. Табл.: 1. Формул.: 2. Бібл.: 11.

Глінська Ольга Миколаївна – магістрант, Донбаський державний технічний університет (пр. Леніна, 16, Алчевськ, 94204, Україна)

Пархоменко Сергій Олександрович – магістрант, Донбаський державний технічний університет (пр. Леніна, 16, Алчевськ, 94204, Україна)

Хмельова Ангеліна Володимирівна – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій, Донбаський державний технічний університет (пр. Леніна, 16, Алчевськ, 94204, Україна)

E-mail: avkhmeleva@gmail.com

УДК 338.984

Глинская О. М., Пархоменко С. А., Хмельова А. В. Нейросетевое моделирование процессов бюджетирования и использования трудовых ресурсов на предприятиях угледобывающей отрасли

В статье рассмотрены вопросы эффективного бюджетирования и использования трудовых ресурсов на предприятиях угледобывающей отрасли. Экспериментально проверено, что для решения задачи моделирования процесса бюджетирования и использования трудовых ресурсов на предприятиях угледобывающей отрасли целесообразно использовать современные нейросети, а именно: многослойный перцептрон. Определено, что лучшим программным пакетом для создания нейросетей архитектуры типа «многослойный перцептрон» является Statistica. В результате анализа и сравнительной характеристики выбрана топология и построена нейросетевая модель бюджетирования и использования трудовых ресурсов на предприятиях угледобывающей отрасли.

Ключевые слова: бюджетирование, трудовые ресурсы, нейронная сеть, модель, оптимизация.

Рис.: 1. Табл.: 1. Формул.: 2. Библ.: 11.

Глинская Ольга Николаевна – магистрант, Донбасский государственный технический университет (пр. Ленина, 16, Алчевск, 94204, Украина)

Пархоменко Сергей Александрович – магистрант, Донбасский государственный технический университет (пр. Ленина, 16, Алчевск, 94204, Украина)

Хмельова Ангелина Владимировна – кандидат технических наук, доцент, доцент кафедры экономической кибернетики и информационных технологий, Донбасский государственный технический университет (пр. Ленина, 16, Алчевск, 94204, Украина)

E-mail: avkhmeleva@gmail.com

UDC 338.984

Hlinska O. M., Parkhomenko S. O., Khmelyova A. V. Neuronet Modelling of the Processes of Budgeting and Use of Labour Resources at Coal Mining Enterprises

The article considers issues of efficient budgeting and use of labour resources at coal mining enterprises. It proves expediency of use of modern neuronet, namely, multilayer perceptron, for solution of tasks of modelling the process of budgeting and use of labour resources at coal mining enterprises. It shows that Statistika is the best software package for creation of neuronets of the multilayer perceptron architecture. On the basis of analysis and comparative characteristic the article selects the topology and builds a neuronet model of budgeting and use of labour resources at coal mining enterprises.

Key words: budgeting, labour resources, neuronet, model, optimisation.

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 11.

Hlinska Olha M. – Graduate Student, Donbas State Technical University (pr. Lenina, 16, Alchevsk, 94204, Ukraine)

Parkhomenko Serhiy O. – Graduate Student, Donbas State Technical University (pr. Lenina, 16, Alchevsk, 94204, Ukraine)

Khmelyova Anhelina V. – Candidate of Sciences (Engineering), Associate Professor, Associate Professor, Department of Economic Cybernetics and Information Technologies, Donbas State Technical University (pr. Lenina, 16, Alchevsk, 94204, Ukraine)

E-mail: avkhmeleva@gmail.com

9. Haykin S. Adaptive Filter Theory / S. Haykin. – Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall, 1996. – 987 p.

10. Hecht-Nielsen R. Neurocomputing. / R. Hecht-Nielsen. – Mass.: Addison Wesley, 1992. – 433 p.

REFERENCES

Haykin, S. *Adaptive Filter Theory*. N. Y.: Prentice Hall, 1996.
Hecht-Nielsen, R. *Neurocomputing*. Mass.: Addison Wesley, 1992.

Khaykin, S. *Neuronnye seti: polnyy kurs* [Neural networks: a complete course]. Moscow: Viliams, 2006.

Khokht-Nilsen, R. «Neyrokompjuting: istoriia, sostoianie, perspektivy» [Neurocomputing: history, current state and prospects]. *Otkrytye sistemy*, no. 4 (1998).

Khmelev, A. G., and Liutianskaia, L. A. «Neyrosetevye modeli identifikatsii i optimizatsii sistemy biudzhetrovaniia krupnykh promyshlennykh predpriatii» [Neural network model identification and optimization of the budgeting system of large industrial enterprises]. *Biznes Inform*, no. 2 (1) (2010): 103-106.

Lysenko, Yu. H., Byzianov, E. E., and Khmelev, A. H. «Nechetkiye modeli y yskusstvennyye neironnye sety v upravlenyy predpriyatyyem» [Fuzzy models and artificial neural networks in enterprise management]. *Ekonomichna kibernetika*, no. 1-2 (65-66) (2012): 85-91.

Subbotin, S. O., Oliinyk, A. O., and Oliinyk, O. O. *Neiteratyvni, evoliutsiini ta multyahentni metody syntezu nechitkolohichnykh i neyromereznykh modelei* [Neiteratyvni, evolutionary and multi-agent nechitkolohichnykh synthesis methods and neural network models]. Zaporizhzhia: ZNTU, 2009.

Tsoy, Yu. R., and Spitsyn, V. G. «Evoliutsionnyy podkhod k nastroyke i obucheniiu iskusstvennykh neyronnykh setey» [Evolutionary approach to setting up and training artificial neural networks]. *Neyroinformatika*, vol. 1, no. 1 (2006): 34-61.

Tikhonov, A. N., and Arsenin, V. Ya. *Metody resheniia nekorrektnykh zadach* [Methods for solving ill-posed problems]. Moscow: Nauka, 1979.

Tsaregorodtsev, V. G. «Optimizatsiia predobrabotki dannykh: konstanta Lipshtsa obuchaiushchey vyborki i svoystva obuchennykh neyronnykh setey» [Optimizing data preprocessing: Lipschitz constant training sample and properties of trained neural networks]. *Neyrokompjutyery: razrabotka, primenenie*, no. 7 (2003): 3-8.

УДК 338.984

НЕЙРОМЕРЕЖЕВЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ БЮДЖЕТУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ВУГЛЕДОБУВНОЇ ГАЛУЗІ

© 2014 ГЛІНСЬКА О. М., ПАРХОМЕНКО С. О., ХМЕЛЬОВА А. В.

УДК 338.984

Глінська О. М., Пархоменко С. О., Хмельова А. В. Нейромережеве моделювання процесів бюджетування та використання трудових ресурсів на підприємствах вугледобувної галузі

У статті розглянуто питання ефективного бюджетування та використання трудових ресурсів на підприємствах вугледобувної галузі. Експериментально перевірено, що для рішення задачі моделювання процесу бюджетування та ефективного використання трудових ресурсів на підприємствах вугледобувної галузі доцільно використовувати сучасні нейромережі, а саме: багатошаровий перцептрон. Визначено, що найкращим програмним пакетом для створення нейромереж типу архітектури «багатошаровий перцептрон» є Statistica. У результаті аналізу та порівняльної характеристики обрано топологію та побудовано нейромережеву модель бюджетування та використання трудових ресурсів на підприємствах вугледобувної галузі.

Ключові слова: бюджетування, трудові ресурси, нейронна мережа, модель, оптимізація.

Рис.: 1. Табл.: 1. **Формул:** 2. **Бібл.:** 11.

Глінська Ольга Миколаївна – магістрант, Донбаський державний технічний університет (пр. Леніна, 16, Алчевськ, 94204, Україна)

Пархоменко Сергій Олександрович – магістрант, Донбаський державний технічний університет (пр. Леніна, 16, Алчевськ, 94204, Україна)

Хмельова Ангеліна Володимирівна – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій, Донбаський державний технічний університет (пр. Леніна, 16, Алчевськ, 94204, Україна)

E-mail: avkhmeleva@gmail.com

УДК 338.984

Глинская О. М., Пархоменко С. А., Хмельова А. В. Нейросетевое моделирование процессов бюджетирования и использования трудовых ресурсов на предприятиях угледобывающей отрасли

В статье рассмотрены вопросы эффективного бюджетирования и использования трудовых ресурсов на предприятиях угледобывающей отрасли. Экспериментально проверено, что для решения задачи моделирования процесса бюджетирования и использования трудовых ресурсов на предприятиях угледобывающей отрасли целесообразно использовать современные нейросети, а именно: многослойный перцептрон. Определено, что лучшим программным пакетом для создания нейросетей архитектуры типа «многослойный перцептрон» является Statistica. В результате анализа и сравнительной характеристики выбрана топология и построена нейросетевая модель бюджетирования и использования трудовых ресурсов на предприятиях угледобывающей отрасли.

Ключевые слова: бюджетирование, трудовые ресурсы, нейронная сеть, модель, оптимизация.

Рис.: 1. Табл.: 1. **Формул:** 2. **Библ.:** 11.

Глинская Ольга Николаевна – магистрант, Донбасский государственный технический университет (пр. Ленина, 16, Алчевск, 94204, Украина)

Пархоменко Сергей Александрович – магистрант, Донбасский государственный технический университет (пр. Ленина, 16, Алчевск, 94204, Украина)

Хмельова Ангелина Владимировна – кандидат технических наук, доцент, доцент кафедры экономической кибернетики и информационных технологий, Донбасский государственный технический университет (пр. Ленина, 16, Алчевск, 94204, Украина)

E-mail: avkhmeleva@gmail.com

UDC 338.984

Hlinska O. M., Parkhomenko S. O., Khmelyova A. V. *Neuronet Modelling of the Processes of Budgeting and Use of Labour Resources at Coal Mining Enterprises*

The article considers issues of efficient budgeting and use of labour resources at coal mining enterprises. It proves expediency of use of modern neuronet, namely, multilayer perceptron, for solution of tasks of modelling the process of budgeting and use of labour resources at coal mining enterprises. It shows that Statistika is the best software package for creation of neuronets of the multilayer perceptron architecture. On the basis of analysis and comparative characteristic the article selects the topology and builds a neuronet model of budgeting and use of labour resources at coal mining enterprises.

Key words: budgeting, labour resources, neuronet, model, optimisation.

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 11.

Hlinska Olha M. – Graduate Student, Donbas State Technical University (pr. Lenina, 16, Alchevsk, 94204, Ukraine)

Parkhomenko Serhiy O. – Graduate Student, Donbas State Technical University (pr. Lenina, 16, Alchevsk, 94204, Ukraine)

Khmelyova Anhelina V. – Candidate of Sciences (Engineering), Associate Professor, Associate Professor, Department of Economic Cybernetics and Information Technologies, Donbas State Technical University (pr. Lenina, 16, Alchevsk, 94204, Ukraine)

E-mail: avkhmeleva@gmail.com

Економічна безпека країни базується на максимальній автономності її діяльності із забезпеченням стабільного функціонування національного господарства [1].

Основною умовою цього стає забезпечення економіки різними видами ресурсів у достатньому обсязі. Однією з найважливіших та основних умов надійної роботи національної економіки є енергетичні ресурси.

У 2011 р. Кабінетом Міністрів України було прийнято рішення зміни структури споживання енергетичних ресурсів у напрямку збільшення частки споживання вугілля та зменшення частки споживання інших ресурсів. Це означає, що вугледобувна галузь України є основою енергетичної та економічної безпеки країни [4].

На сьогоднішній день вугледобувна галузь схильна до скорочення трудового персоналу. Чисельність робітників зайнятих безпосередньо у видобутку вугілля скоротилася у порівнянні з 1989 р. на 65% і складає 224 тис. осіб, а видобуток вугілля на 54%.

Згідно з інформацією, наданою Міністерством палива та енергетики України, у 2011 р. вугледобувна галузь виробила та реалізувала продукції на 146833,2 млн грн, планувалося 187550,25 млн грн.

Таким чином, відхилення від планових показників становить 21,7%. Згідно з методикою оцінки ефективності бюджетування нормативне відхилення планових показників від фактичних складає 20%.

Виходячи з цього можна говорити про те, що процес бюджетування та використання трудових ресурсів на підприємствах вугледобувної галузі України є неефективними.

Зважаючи на посилену конкуренцію на ринку, для успішної роботи компаніям доводиться випереджати своїх конкурентів не тільки за рівнем технологій і показниками основної операційної діяльності, але й за якістю систем управління, що забезпечують швидку реакцію компанії на ринкові зміни.

Запорука оперативного реагування будь-якої системи – це своєчасне отримання інформації про ринок і положення на ньому керованого об'єкта. Забезпечити керівників компанії своєчасною фінансовою інформацією можливо при застосуванні технології бюджетного управління.

Бюджетування – це найважливіший елемент системи управління підприємством, а не просто інструмент фінансового менеджменту. За змістом бюджетування являє собою технологію планування, обліку, контролю й аналізу фінансових, інформаційних і матеріальних потоків, а також отриманих результатів.

Ця технологія охоплює всі функціональні сфери діяльності підприємства: маркетинг, адміністрування, управління персоналом, виробництво, закупівлі, контроль якості, дослідження, продаж.

Вагомий внесок у розробку теоретичних положень бюджетування зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як К. Друрі, М. Альфред, Дж. Фостер, К. Дж. Шим, Ч. Т. Хорнгрен, Р. Брейлі, Г. Андерсон, Е. Джонс, Д. Ірвін, Т. Карлін, А. МакМін, Ш. Міаз, Б. Нідз, Дж. Сігел та ін.

В опублікованих роботах [6, 7, 11] висвітлено погляди авторів на сутність бюджетування та бюджетів, запропоновані різні підходи до класифікації, визначено проблеми і позитивні результати впровадження бюджетування на підприємствах різних галузей, у тому числі вугледобувної.

Окремим аспектам оцінки використання трудових ресурсів присвячують свої дослідження вітчизняні та закордонні науковці, зокрема, Л. Г. Миронова, М. М. Жибак,

Л. В. Шитікова, Ю. Г. Лисенко, О. А. Богущий, С. І. Лавриченко, О. А. Грішнова та інші.

Аналіз забезпеченості підприємства робочою силою здійснюється способом порівняння фактичної чисельності працівників за категоріями із розрахунковими (плановими) показниками і з показниками, що були досягнуті в минулому періоді. Це дає можливість визначити рівень виконання плану (завдання), а також динаміку показників.

Аналіз забезпеченості робочою силою та її використання проводиться в тісному зв'язку з аналізом обсягу виробництва продукції, продуктивності праці, трудомісткості та використання робочого часу.

Основними показниками використання трудових ресурсів є дані про чисельність персоналу різних категорій і професій, його кваліфікацію та освітній рівень, про витрати робочого часу в людино-днях, людино-годинах, кількість виробленої продукції або виконаних робіт, а також відомості про рух особового складу підприємства.

Проблеми трудових ресурсів на підприємствах вугледобувної галузі були вивчені у роботах З. Б. Живко, Ю. В. Білоус, І. Ф. Кононова [4, 9, 10]. Також практичні засади нейромережевого моделювання були розглянуті в роботах В. Борисова, В. Круглова, В. Антонова, С. Хайкіна, О. Балашова, В. Царегородцева та ін. [3, 6].

Метою статті є знаходження шляхів зниження витрат процесу бюджетування на підприємствах вугледобувної галузі завдяки використанню імітаційного нейромережевого моделювання.

Бюджетування на сьогоднішній день є одним з найефективніших методів фінансового планування та управління діяльністю більшості промислових підприємств [8]. У свою чергу, нейронні мережі якнайкраще підходять для рішення задач планування.

Початковим етапом моделювання є формування навчальної вибірки, входними параметрами якої будуть функціональні бюджети бізнес-процесів, на які можливо впливати (преміальний, амортизаційний фонд, тощо), вихідними сигналами будуть оціночні параметри ефективності бюджетування.

Оцінка ефективності бюджетування проводиться в системі ключових показників виробництва. Кількість і склад цих показників повинен визначатися експертами.

Вхідними параметрами обрано витрати на ремонт, обслуговування та утримання обладнання, витрати на забезпечення киснем і водовідведення, матеріально-технічне забезпечення, витрати на електроенергію, на охорону праці, оплату праці та на соціальні потреби. Вихідними параметрами обрано рентабельність виробництва (Y_1) та видобуток вугілля (Y_2).

Точність моделі та її адекватність великою мірою залежить від якості навчальної вибірки [1 – 3]. Одним з найбільш складних етапів при прогнозуванні за допомогою НМ є формування навчальної вибірки (НВ). На цьому етапі визначається, яка інформація про поведінку прогнозованої змінної (ПЗ) буде подана на вхід НМ. Від якості одержаної НВ залежить ефективність прогнозування в цілому.

На сьогоднішній день відсутні ефективні формальні критерії оцінки якості НВ, на підставі яких можлива розробка методик, орієнтованих на оптимізацію НВ. Відсутні формальні, обґрунтовані з точки зору особливості задачі і засобів її розв'язання, методики підвищення якості НВ.

Оскільки від якості розв'язання задачі прогнозування залежить ефективність прийнятих рішень у будь-якій галузі техніки й, особливо, у задачах управління та економіки, можна стверджувати, що дослідження, спрямовані на створення і впровадження сучасних методів аналізу і підвищення якості навчальної вибірки для нейромереж у задачах прогнозування часових рядів, є дуже значущим, тому другим етапом є попередня обробка навчальної вибірки.

Згідно з роботою В. Царгородцева [3] для обробки кількісних величин найчастіше застосовують лінійне зміщення інтервалу значення ознаки.

Формула перерахунку значення ознаки x для i -го прикладу вибірки в інтервал $[a, b]$ така:

$$\tilde{x}_i = \frac{(x_i - x_{\min})(b - a)}{(x_{\max} - x_{\min})} + a, \quad (1)$$

де $x_{\max}$, $x_{\min}$ – максимальне і мінімальне вибіркові значення ознаки відповідно.

Також для підвищення якості навчальної вибірки використовувалася метод нормалізації вхідних параметрів.

Суть нормалізації полягає у приведенні середнього значення безлічі, що навчається до значення близького до нуля. Детальніше даний метод описаний в [5].

Дані для моделювання були взяті з бухгалтерських документів чотирьох вугледобувних підприємств потужнево протягом з січня 2009 р. до грудня 2011 р. включно.

Загалом зібрано й оброблено 626 рядків, із них 126 – тестова вибірка та 500 – навчальна. Вісім вхідних параметрів і два вихідних.

На сьогоднішній день існує багато програмних пакетів, що реалізують математичний апарат нейронних мереж. Найвідомішими серед них є NeuroPro, Deductor Studio та Statistica.

Незважаючи на те, що програмний пакет NeuroPro є найпоширенішим, він значно поступається іншим у швидкості обробки даних та точності розрахунку.

На даний момент Statistica – це найсучасніший та найпотужніший пакет статистичного аналізу, у якому реалізовані всі нові комп'ютерні та математичні методи аналізу даних. Тому для моделювання було обрано програмний пакет Statistica. Правильність цього вибору було експериментально підтверджено.

За допомогою вибірки було проведено навчання нейронної мережі, тип архітектури – багат шаровий перцептрон, топологія – один внутрішній прошарок з трьома нейронами, метод навчання – зворотне розповсюдження помилки з постійним кроком (0,01), без шуму. Отримано такі результати: NeuroPro показав точність розпізнавання 84,37%, Deductor Studio – 93,66%, Statistica – 98%.

Проведено навчання таких типів нейронних мереж: лінійна (Linear), багат шаровий перцептрон (MLP) і мережа типу радіальної базисної функції (RBF). Апроксимуюча поверхня в нашому випадку є багатовимірним простором, у якого всі координати безперервні, у силу того, що кожна величина відображає стан безперервного економічного процесу. Виходячи з цього доцільно використовувати багат шаровий перцептрон.

Правильність цього припущення підтверджено результатами експериментального обчислювання, а саме: помилка тестування Linear дорівнює 24%, RBF – 3,15%, MLP – 3.15%.

З досвіду вчених в галузі нейромережевого моделювання [6 – 8] відомо, що при приблизно рівних результатах

двох чи більше мереж обирається та, що має більш просту архітектуру та топологію.

Також у процесі експериментального обчислювання було випробувано різну кількість прихованих прошарків та кількість нейронів і було визначено, що оптимальним є кількість прихованих прошарків – два, п'ять нейронів у першому та два нейрона у другому.

Оптимальна складність нейронної мережі обумовлена необхідною потужністю. Крім того, збитковість складності багат шарового перцептрон призводить до втрати апроксимуючої здатності.

Таким чином, нейронна мережа повинна володіти достатньою кількістю прошарків, щоб задовольнити потребу в потужності та не втратити здатності до узагальнення.

Експериментальне дослідження показало, що з ростом кількості нейронів у прошарках знижується помилка навчання.

На рис. 1 наведено діаграму, яка відображає залежність навчальної та узагальнюючої помилок від кількості нейронів в нейромережі. На діаграмі зображено дві лінії, з яких верхня характеризує помилку узагальнення від кількості нейронів, а нижня, у свою чергу, – помилку навчання.

При подальшому збільшенні кількості нейронів у шарах відбувається втрата нейромережі здатності до узагальнення, у літературі ця ситуація називається «перенавчання».

У процесі моделювання було апробовано шість методів навчання:

- ✦ метод зворотного розповсюдження помилки без шуму з фіксованим кроком;
- ✦ метод градієнтного спуску;
- ✦ квазіньютонівський метод;
- ✦ метод Левенберга – Марквардта;
- ✦ метод швидкого розповсюдження без шуму з фіксованим кроком;
- ✦ метод Delta-Bar-Delta без шуму.

У результаті отримані дані, наведені в табл. 1.

З наведеної таблиці зрозуміло, що найкращим виявився метод швидкого розповсюдження.

Навчання переривалося при розпізнаванні «правильно» і з заданою надійністю 99% прикладів навчальної вибірки. Реально при цьому «правильно», але може бути з недостатньою надійністю, знаходилось 99,8% прикладів вибірки.

Таблиця 1

Результати моделювання різними методами навчання

	Зворотного розповсюдження помилки	Градієнтного спуску	Квазіньютонівський метод	Левенберга – Марквардта	Швидкого розповсюдження	Delta-Bar-Delta
Надійність	96,3	99,1	99,1	99,6	99,8	99,8
Середня помилка	0,031	0,018	0,016	0,015	0,01	0,047

Навчені мережі на тестовій вибірці давали приблизно 99,5% правильних відповідей.

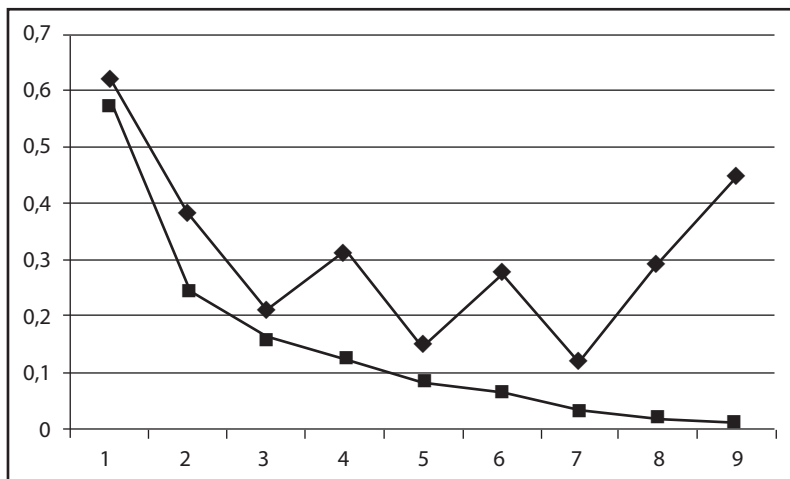

Рис. 1. Залежність навчальної та узагальнюючої помилок від кількості нейронів

Подальший етап полягає в імітаційному моделюванні можливих ситуацій. Було складено критерій оптимальності:

$$J = \sum_{i=1}^n Y_i \cdot K_i \rightarrow \max, \quad (2)$$

де Y_i – значення i -го вихідного параметра; K_i – коефіцієнт нормування i -го вихідного параметра.

Коефіцієнт нормування кожного з параметрів повинен обиратися експертами.

Надалі відбувається імітаційне моделювання, яке здійснюється в декілька етапів:

- 1) визначаються порогові значення кожного вхідного параметра. Наприклад: витрати на електроенергію можуть знаходитися в інтервалі;
- 2) методом Монте-Карло формуються вектори псевдовипадкових чисел для кожного з вхідних параметрів, в інтервалах визначених на попередньому етапі;
- 3) для кожного набору вхідних параметрів прораховується критерій оптимальності;
- 4) знаходження того набору значень вхідних параметрів, що надає максимум критерію оптимальності.

ВИСНОВКИ

Виходячи зі змісту даної роботи можна зробити такі висновки.

- 1) Питання ефективного бюджетування та використання трудових ресурсів на підприємствах вугледобувної галузі є актуальними.
- 2) Експериментально перевірено, що для рішення задачі моделювання процесу бюджетування та ефективного використання трудових ресурсів на підприємствах вугледобувної галузі доцільно використовувати багатощаровий перцептрон.
- 3) Найкращим програмним пакетом для створення нейромереж архітектури типу «багатощаровий перцептрон» є Statistica.
- 4) Для даної ситуації доцільно використовувати два прихованих прошарки.
- 5) Мінімальна помилка досягається шляхом використання семи нейронів на внутрішніх прошарках (п'яти на першому внутрішньому прошарку, двох – на другому). Подальше нарощення їх кількості призведе до надмірного навчання та втрати апроксимуючої здатності нейронної мережі.

б) Залежно від того, як будуть змінюватися дані, доцільно повторювати процедуру навчання нейронної мережі та зміни її топології в напрямку зменшення помилки її навчання.

7) Результатом дослідження є побудована нейронна мережа, з точністю 99,8% і середньою помилкою 4,7%. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Миркес Е. М. Нейрокомпьютер: проект стандарта / Е. М. Миркес. – Новосибирск: Наука, 1999. – 337 с.
2. Горбань А. Н. Нейронные сети на персональном компьютере / А. Н. Горбань, Д. А. Россиев. – Новосибирск: Наука, 1996. – 276 с.
3. Царегородцев В. Г. Оптимизация предобработки данных: константа Липшица обучающей выборки и свойства обученных нейронных сетей / В. Г. Царегородцев // Нейрокомпьютеры: разработка, применение. – 2003. – № 7. – С. 3 – 8.
4. Кононов И. Ф. Кризис и самоорганизация: Шахтерские города Донбасса в период реструктуризации угольной промышленности: социальное и экологическое измерения: монография / И. Ф. Кононов, Н. Б. Кононова, В. А. Денщик. – Луганск: Альма-матер, 2001. – 144 с.
5. Мотивація праці та формування ринку робочої сили / О. А. Бугуцький, Г. І. Купалова, В. С. Дієсперов, І. Х. Степаненко, П. Т. Саблук. – К.: Урожай, 1993. – 416 с.
6. Круглов В. В. Искусственные нейронные сети. Теория и практика / В. В. Круглов, В. В. Борисов. – М.: Горячая линия – Телеком, 2002. – 382 с.
7. Хайкин С. Нейронные сети: полный курс 2-е изд. / С. Хайкин. – М.: «Вильямс», 2006. – 1104 с.
8. Миронова Л. Г. Аналіз математичних методів і моделей щодо їх ефективності в управлінні трудовим потенціалом підприємства / Л. Г. Миронова // Держава та регіони. – 2011. – № 4. – С. 62 – 67.
9. Шитікова Л. В. Теоретичні підходи до управління трудовими ресурсами в сучасних умовах / Л. В. Шитікова // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – № 21.14. – С. 314 – 319.
10. Лавриненко С. І. Сучасний стан та перспективи розвитку трудових ресурсів в Україні / С. І. Лавриненко // Соціально-економічна політика. – 2009. – С. 115 – 117.
11. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: підручник для ВНЗ. – 4-е вид. / О. А. Грішнова. – К.: Знання, 2009. – 390 с.

REFERENCES

- Buhutskyi, O. A., Kupalova, H. I., and Diiesperov, V. S. *Motyvatsiia pratsi ta formuvannia rynku robochoi syly* [Motivation labor and the formation of the labor market]. Kyiv: Urozhai, 1993.
- Gorban, A. N., and Rossiev, D. A. *Neyronnye seti na personalnom kompiutere* [Neural network on a personal computer]. Novosibirsk: Nauka, 1996.
- Grishnova, O. A. *Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny* [Labor Economics and Labor Relations]. Kyiv: Znannia, 2009.
- Kononov, I. F., Kononova, N. B., and Denshchik, V. A. *Krizis i samoorganizatsiia: Shakhterskie goroda Donbassa v period restrukturyzatsii ugolnoy promyshlennosti: sotsialnoe i ekologicheskoe izmereniia* [Crisis and self-organization: Donbass mining towns during the restructuring of the coal industry: social and environmental dimensions]. Lugansk: Alma-mater, 2001.
- Kruglov, V. V., and Borisov, V. V. *Iskusstvennye neyronnye seti. Teoriia i praktika* [Artificial neural networks. Theory and practice]. Moscow: Goriachaia liniia - Telekom, 2002.

Khaykin, S. *Neironnyye seti: polnyy kurs* [Neural networks: a complete course]. Moscow: Viliams, 2006.

Lavrynenko, S. I. «Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku trudovykh resursiv v Ukraini» [Current state and prospects of development of human resources in Ukraine]. *Sotsialno-ekonomichna polityka* (2009): 115-117.

Myronova, L. H. «Analiz matematychnykh metodiv i modelei shchodo ikh efektyvnosti v upravlinni trudovym potentsialom pidpriemstva» [Analysis of mathematical methods and models for their efficiency in managing the employment potential of the company]. *Derzhava ta rehiony*, no. 4 (2011): 62-67.

Mirkes, E. M. *Neurokompiuter: proekt standarta* [Neurocomputer: draft standard]. Novosibirsk: Nauka, 1999.

Shytikova, L. V. «Teoretychni pidkhody do upravlinnia trudovymi resursamy v suchasnykh umovakh» [Theoretical approaches to the management of human resources in today's environment]. *Naukovy visnyk NLTU Ukrainy*, no. 21.14 (2011): 314-319.

Tsaregorodtsev, V. G. «Optimizatsiia predobrabotki dannykh: konstanta Lipshitsa obuchaiushchey vyborki i svoystva obuchennykh neyronnykh setey» [Optimizing data preprocessing: Lipschitz constant training sample and properties of trained neural networks]. *Neurokompiutery: razrabotka, primeneniye*, no. 7 (2003): 3-8.

УДК 331.522.024.52

ПЕРСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПОТОЧНОГО ПОПИТУ МІСЦЕВОГО РИНКУ ПРАЦІ

© 2014 ДРУЖИНІНА В. В.

УДК 331.522.024.52

Дружиніна В. В. Перспективний аналіз поточного попиту місцевого ринку праці

Мета статті полягає у прогнозуванні тенденцій поточного попиту місцевого ринку праці на основі методу статистичних рівнянь залежностей та кореляційно-регресійного аналізу для пролонгації відповідних процесів на мезорівні. Розглянуто прогнозну модель для узгодження динаміки вакантних робочих місць від соціально-економічних показників розвитку міста, яка формується спочатку на базі методу статистичних рівнянь. Даний метод вимагає визначення параметрів рівнянь однофакторних залежностей і коефіцієнтів стійкості зв'язку. Далі на підставі розрахованих значень цих параметрів і на основі економіко-математичного моделювання певних макроекономічних показників побудовано рівняння множинної регресії, використання яких дасть змогу прогнозувати поточний попит на місцевому ринку праці у середньостроковій перспективі. Перспективою подальших досліджень є прогнозування рівня поточної збалансованості місцевого ринку праці з використанням наведеної методики для прогнозування поточної пропозиції.

Ключові слова: прогнозування, економетричні моделі, місцевий ринок праці, поточний попит, вакантні робочі місця

Рис.: 3. **Табл.:** 5. **Формул.:** 5. **Бібл.:** 9.

Дружиніна Вікторія Валеріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського (вул. Першотравнева, 20, Кременчук, 39600, Україна)

E-mail: drughinina@mail.ru

УДК 331.522.024.52

Дружиніна В. В. Перспективний аналіз поточного попиту місцевого ринку праці

Цель статьи заключается в прогнозировании тенденций текущего спроса местного рынка труда на основе метода статистических уравнений зависимости и корреляционно-регрессионного анализа для пролонгации соответствующих процессов на мезоуровне. Рассмотрена прогнозная модель для согласования динамики вакантных рабочих мест в зависимости от социально-экономических показателей развития города, которая формируется сначала на базе метода статистических уравнений. Данный метод требует определения параметров уравнений однофакторных зависимостей и коэффициентов устойчивости связи. Далее на основании рассчитанных значений этих параметров и на основе экономико-математического моделирования определенных макроекономических показателей построены уравнения множественной регрессии, использование которых позволит прогнозировать текущий спрос на местном рынке труда в среднесрочной перспективе. Перспективой дальнейших исследований является прогнозирование уровня текущей сбалансированности местного рынка труда с использованием приведенной методики для прогнозирования текущего предложения.

Ключевые слова: прогнозирование, эконометрические модели, местный рынок труда, текущий спрос, вакантные рабочие места.

Рис.: 3. **Табл.:** 5. **Формул.:** 5. **Библ.:** 9.

Дружиніна Вікторія Валеріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра менеджменту, Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського (вул. Первомайська, 20, Кременчук, 39600, Україна)

E-mail: drughinina@mail.ru

UDC 331.522.024.52

Druzhinina V. V. Prospective Analysis of the Current Demand of the Local Labour Market

The goal of the article lies in forecasting tendencies of the current demand of the local labour market on the basis of the method of statistical equations of dependencies and correlation and regression analysis for prolongation of relevant processes at the meso-level. The article considers a forecast model for co-ordination of dynamics of vacancies depending on socio-economic indicators of city development, which is formed on the basis of the method of statistical equations. This method requires identification of parameters of equations of single-factor dependencies and ratios of communication stability. On the basis of calculated values of these parameters and on the basis of economic and mathematical modelling of certain macro-economic indicators, the article builds equations of multiple regression, use of which would allow forecasting the current demand in the local labour market in the middle-term perspective. The prospect of further studies is forecasting the level of current balance of the local labour market, using the provided methods for forecasting the current supply.

Key words: forecasting, econometric models, local labour market, current demand, vacancies.

Pic.: 3. **Tabl.:** 5. **Formulae:** 5. **Bibl.:** 9.

Druzhinina Viktoriya V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Management, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University (vul. Pershotravneva, 20, Kremenchuk, 39600, Ukraine)

E-mail: drughinina@mail.ru

Динамічний характер змін в економіці відображається на функціонуванні ринку праці незалежно від його територіального розташування. За таких умов важливо об'єднати макроекономічні показники території

з показниками функціонування ринку праці. Агрегувати дані можливо на основі економіко-математичного моделювання, яке дозволить виконати прогнозування основних складових ринку праці: попиту та пропозиції. Прогнозу-

Khaykin, S. *Neironnyye seti: polnyy kurs* [Neural networks: a complete course]. Moscow: Viliams, 2006.

Lavrynenko, S. I. «Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku trudovykh resursiv v Ukraini» [Current state and prospects of development of human resources in Ukraine]. *Sotsialno-ekonomichna polityka* (2009): 115-117.

Myronova, L. H. «Analiz matematychnykh metodiv i modelei shchodo ikh efektyvnosti v upravlinni trudovym potentsialom pidpriemstva» [Analysis of mathematical methods and models for their efficiency in managing the employment potential of the company]. *Derzhava ta rehiony*, no. 4 (2011): 62-67.

Mirkes, E. M. *Neyrokompiuter: proekt standarta* [Neurocomputer: draft standard]. Novosibirsk: Nauka, 1999.

Shytikova, L. V. «Teoretychni pidkhody do upravlinnia trudovymi resursamy v suchasnykh umovakh» [Theoretical approaches to the management of human resources in today's environment]. *Naukovy visnyk NLTU Ukrainy*, no. 21.14 (2011): 314-319.

Tsaregorodtsev, V. G. «Optimizatsiia predobrabotki dannykh: konstanta Lipshitsa obuchaiushchey vyborki i svoystva obuchennykh neyronnykh setey» [Optimizing data preprocessing: Lipschitz constant training sample and properties of trained neural networks]. *Neyrokompiutery: razrabotka, primenenie*, no. 7 (2003): 3-8.

УДК 331.522.024.52

ПЕРСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ПОТОЧНОГО ПОПИТУ МІСЦЕВОГО РИНКУ ПРАЦІ

© 2014 ДРУЖИНИНА В. В.

УДК 331.522.024.52

Дружиніна В. В. Перспективний аналіз поточного попиту місцевого ринку праці

Мета статті полягає у прогнозуванні тенденцій поточного попиту місцевого ринку праці на основі методу статистичних рівнянь залежностей та кореляційно-регресійного аналізу для пролонгації відповідних процесів на мезорівні. Розглянуто прогнозну модель для узгодження динаміки вакантних робочих місць від соціально-економічних показників розвитку міста, яка формується спочатку на базі методу статистичних рівнянь. Даний метод вимагає визначення параметрів рівнянь однофакторних залежностей і коефіцієнтів стійкості зв'язку. Далі на підставі розрахованих значень цих параметрів і на основі економіко-математичного моделювання певних макроекономічних показників побудовано рівняння множинної регресії, використання яких дасть змогу прогнозувати поточний попит на місцевому ринку праці у середньостроковій перспективі. Перспективою подальших досліджень є прогнозування рівня поточної збалансованості місцевого ринку праці з використанням наведеної методики для прогнозування поточної пропозиції.

Ключові слова: прогнозування, економетричні моделі, місцевий ринок праці, поточний попит, вакантні робочі місця

Рис.: 3. **Табл.:** 5. **Формул.:** 5. **Бібл.:** 9.

Дружиніна Вікторія Валеріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського (вул. Першотравнева, 20, Кременчук, 39600, Україна)

E-mail: drughinina@mail.ru

УДК 331.522.024.52

Дружиніна В. В. Перспективний аналіз поточного попиту місцевого ринку праці

Цель статьи заключается в прогнозировании тенденций текущего спроса местного рынка труда на основе метода статистических уравнений зависимости и корреляционно-регрессионного анализа для пролонгации соответствующих процессов на мезоуровне. Рассмотрена прогнозная модель для согласования динамики вакантных рабочих мест в зависимости от социально-экономических показателей развития города, которая формируется сначала на базе метода статистических уравнений. Данный метод требует определения параметров уравнений однофакторных зависимостей и коэффициентов устойчивости связи. Далее на основании рассчитанных значений этих параметров и на основе экономико-математического моделирования определенных макроекономических показателей построены уравнения множественной регрессии, использование которых позволит прогнозировать текущий спрос на местном рынке труда в среднесрочной перспективе. Перспективой дальнейших исследований является прогнозирование уровня текущей сбалансированности местного рынка труда с использованием приведенной методики для прогнозирования текущего предложения.

Ключевые слова: прогнозирование, эконометрические модели, местный рынок труда, текущий спрос, вакантные рабочие места.

Рис.: 3. **Табл.:** 5. **Формул.:** 5. **Библ.:** 9.

Дружиніна Вікторія Валеріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра менеджменту, Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського (вул. Первомайська, 20, Кременчук, 39600, Україна)

E-mail: drughinina@mail.ru

UDC 331.522.024.52

Druzhinina V. V. Prospective Analysis of the Current Demand of the Local Labour Market

The goal of the article lies in forecasting tendencies of the current demand of the local labour market on the basis of the method of statistical equations of dependencies and correlation and regression analysis for prolongation of relevant processes at the meso-level. The article considers a forecast model for co-ordination of dynamics of vacancies depending on socio-economic indicators of city development, which is formed on the basis of the method of statistical equations. This method requires identification of parameters of equations of single-factor dependencies and ratios of communication stability. On the basis of calculated values of these parameters and on the basis of economic and mathematical modelling of certain macro-economic indicators, the article builds equations of multiple regression, use of which would allow forecasting the current demand in the local labour market in the middle-term perspective. The prospect of further studies is forecasting the level of current balance of the local labour market, using the provided methods for forecasting the current supply.

Key words: forecasting, econometric models, local labour market, current demand, vacancies.

Pic.: 3. **Tabl.:** 5. **Formulae:** 5. **Bibl.:** 9.

Druzhinina Viktoriya V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Management, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University (vul. Pershotravneva, 20, Kremenchuk, 39600, Ukraine)

E-mail: drughinina@mail.ru

Динамічний характер змін в економіці відображається на функціонуванні ринку праці незалежно від його територіального розташування. За таких умов важливо об'єднати макроекономічні показники території

з показниками функціонування ринку праці. Агрегувати дані можливо на основі економіко-математичного моделювання, яке дозволить виконати прогнозування основних складових ринку праці: попиту та пропозиції. Прогнозу-

вання традиційно вважається результативною частиною кон'юнктурних досліджень, призначення якого полягає в демонстрації майбутнього стану ринку праці.

Дослідженню питань прогнозування ринку праці присвятали свої наукові праці багато вітчизняних і зарубіжних учених. Питанням статистичного моделювання та прогнозування економічних процесів у галузі використання трудових ресурсів присвячені роботи таких науковців: С. Айвазяна [1], А. Коровкіна [2], А. Семенова [9], С. Кузнецова [9] та ін.

Серед вітчизняних вчених питаннями моделювання і прогнозування соціально-економічних процесів займаються Притула Х. М. [7], Кулініч Р. О. [4], Возняк О. Г. [6], Приймак В. І. [5, 6], Котирло Е. [3] та ін.

Більшість вчених приділяють свою увагу моделюванню та прогнозуванню попиту та пропозиції національних і регіональних ринків праці. Проте недостатня увага надається вивченню місцевого ринку праці та моделюванню перспектив поточного попиту місцевого ринку праці за умов впливу соціально-економічних чинників на місцевому рівні.

Мета статті – прогнозування тенденцій поточного попиту місцевого ринку праці на основі методу статистичних рівнянь залежностей та кореляційно-регресійного аналізу для пролонгації відповідних процесів на мезорівні.

Ефективне функціонування місцевого ринку праці неможливе без оцінки зв'язків між різними чинниками і результативними показниками, виявлення їх тенденцій та розробки економічних нормативів і прогнозів. Роль аналітичних розрахунків значно підвищується за умов застосування статистичних методів та їх комп'ютеризації. Перш ніж застосувати кореляційно-регресійний метод, розглянемо методіку кількісної оцінки взаємозв'язку показників функціонування місцевого ринку праці за 2002 – 2011 рр. на основі застосування методу статистичних рівнянь залежностей. Вихідною для розрахунків інформацією прийнято річні дані ринку праці м. Кременчука. Прогнозування поточного попиту ґрунтується на аналізі соціально-економічного становища міста в період, що передує прогнозованому, а також можливій зміні ситуації в економіці в перспективі. Прогнозування соціально-економічних чинників, що впливають на поточний попит, здійснюється на основі програми економічного і соціального розвитку м. Кременчука [8].

Поточний попит на робочу силу на ринку праці відображає додаткову потребу діючих підприємств у кадрах і потребу в кадрах нововведених підприємств у перспективному періоді. Він складається з: вакансій, які з'являються у зв'язку з введенням нових робочих місць; вакансій, утворених внаслідок звільнення раніше зайнятих робочих місць у випадках, коли це не пов'язано зі скороченням чисельності персоналу. Тому поточний попит буде виражатися через показник кількості вакантних робочих місць, а основними соціально-економічними чинниками, що впливають на поточний попит місцевого ринку праці, були обрані такі: валова додана вартість (x_1), обсяг реалізованої промислової продукції (x_2), обсяг інвестицій в основний капітал (капітальних вкладень) за рахунок усіх джерел фінансування у фактичних цінах (x_3), фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування (x_4), обсяг прямих іноземних інвестицій по наростаючому підсумку (x_5), кількість малих підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення (x_6), роздрібний товарообіг суб'єктів підприємницької

діяльності всіх форм власності у діючих цінах (x_7), доходи місцевих бюджетів (без трансфертів з держбюджету) (x_8), інноваційна діяльність (впровадження прогресивних технологій, освоєння нових видів продукції) (x_9), обсяг реалізованої інноваційної продукції (x_{10}), розмір прожиткового мінімуму на одну особу в місяць (x_{11}), сукупні витрати в середньому за місяць з розрахунку на одне домогосподарство (x_{12}), чисельність народжених (x_{13}), чисельність померлих (x_{14}), міграційний приріст у межах міста (x_{15}), приріст зовнішньої міграції у межах міста (x_{16}), введення в експлуатацію житла (x_{17}), середньомісячна заробітна плата (x_{18}), обсяги шкідливих викидів (x_{19}). Таким чином, поточний попит на місцевому ринку праці формується під впливом сукупності чинників і причин соціально-економічного і соціально-демографічного характеру.

Метод статистичних рівнянь залежностей вимагає перш за все визначення параметрів рівнянь одночинникових залежностей і коефіцієнтів стійкості зв'язку. Способи розрахунку розміру відхилень одночинникових коефіцієнтів порівняння факторних ознак дозволяють розділити фактори на такі, що позитивно чи негативно впливають на розвиток результативного показника – поточний попит (y), а коефіцієнти стійкості зв'язку – виділяти стійкий і нестійкий вплив чинникових ознак на результативний показник. Тільки за наявності стійкої залежності (значення коефіцієнта стійкості зв'язку знаходиться в межах від 0,7 до 1,0) можна здійснити нормативні розрахунки [4].

Для визначення параметрів багаточинникової рівняння лінійної залежності використовується така формула:

$$y_{x_{i=l,n}} = y \min \left[1 + B \left(\sum d_i \frac{x_i}{x_{i\min}} \right) \right], \quad (1)$$

де $y_{x_{i=l,n}}$ – рівняння багаточинникової залежності;

$y_{\min}$ – мінімальне значення результативної ознаки;

B – сукупний параметр багаточинникової залежності;

d_i – символ відхилень коефіцієнтів порівняння чинникових ознак;

x_i – значення чинникової ознаки, що входить до розрахунків;

$x_{i\min}$ – мінімальне значення чинникової ознаки, що входить до розрахунків.

Вид функції рівняння залежності кількості вакансій від соціально-економічних чинників і коефіцієнтів її стійкості наведено в *табл. 1*.

Дані *табл. 1* свідчать, що для всіх чинників, які мають тісний зв'язок з кількістю вакансій, обрано функцію прямої залежності. Отже, для зазначених факторів можна розрахувати множинне лінійне рівняння прямої залежності, що дасть змогу обчислити частоту впливу кожного чинника на результативну ознаку (кількість вакансій).

За даними *табл. 2* визначено параметри рівняння багаточинникової прямої залежності:

1. $y_{\min} = 602$ вакансії.

2. Сукупний параметр багаточинникової залежності:

$$B = \frac{\sum d_y}{\sum d_{x_{i=1,n}}} = \frac{10,93521595}{202,1490462} = 0,05409482. \quad (2)$$

Це означає, що зміна сукупного розміру відхилень коефіцієнтів порівняння чинникових ознак на одиницю зумовлює зміну розміру відхилень теоретичних значень результативної ознаки у 0,054 рази.

Вид функції рівняння залежності вакансій від соціально-економічних чинників і коефіцієнтів її стійкості

Чинник, одиниця виміру	Рівняння лінійної прямої залежності	Коефіцієнт стійкості зв'язку
Валова додана вартість, млн грн (x_1)	$y_x = 602 \cdot \left(1 + 2,9651 \cdot d \cdot \frac{x_i}{x_{\min}} \right)$	0,708
Обсяг інвестицій в основний капітал (капітальних вкладень) за рахунок усіх джерел фінансування у фактичних цінах, млн грн (x_3)	$y_x = 602 \cdot \left(1 + 1,4267 \cdot d \cdot \frac{x_i}{x_{\min}} \right)$	0,701
Обсяг реалізованої інноваційної продукції, млн грн (x_{10})	$y_x = 602 \cdot \left(1 + 0,0688 \cdot d \cdot \frac{x_i}{x_{\min}} \right)$	0,718
Приріст зовнішньої міграції у межах міста, осіб (x_{16})	$y_x = 602 \cdot \left(1 + 1,0567 \cdot d \cdot \frac{x_i}{x_{\min}} \right)$	0,701
Введення в експлуатацію житла, м ² (x_{17})	$y_x = 602 \cdot \left(1 + 0,5084 \cdot d \cdot \frac{x_i}{x_{\min}} \right)$	0,700

Таблиця 2

Вихідні дані для розрахунку параметрів множинного рівняння прямого лінійного зв'язку між кількістю вакантних місць і «Валовою доданою вартістю», млн грн (x_1), «Обсягом інвестицій в основний капітал (капітальних вкладень) за рахунок усіх джерел фінансування у фактичних цінах», млн грн (x_3), «Обсягом реалізованої інноваційної продукції, млн грн» (x_{10}), «Приростом зовнішньої міграції у межах міста» (x_{16}), «Введення в експлуатацію житла, м²» (x_{17})

Рік	Кількість вакантних місць	d_{x_1}	d_{x_3}	$d_{x_{10}}$	$d_{x_{16}}$	$d_{x_{17}}$	dy	B	$B \cdot \Sigma dx$	Σd_{x_i}	Теоретичне значення кількості вакантних місць Y
2002	869	0,056298312	0	2,07440968	1,238806	0,15971853	0,44352159	0,05409482	0,19091	3,5292325	716,9297411
2003	972	0,236926171	0,178620584	0	1,4179104	0,28720791	0,61461794	0,05409482	0,11472	2,12066512	671,0596306
2004	1465	0,298775438	1,207524086	0,45935578	2,0149254	0,40755443	1,43355482	0,05409482	0,23738	4,38813511	744,8999739
2005	1511	0,490988326	1,83606056	0,96051326	1,0995025	11,2985263	1,50996678	0,05409482	0,84851	15,6855909	1112,802534
2006	2007	0,587908187	1,526074323	0,75944176	2,1791045	-0,1614445	2,33388704	0,05409482	0,26458	4,89108425	761,2785532
2007	2463	1,059512541	1,220370087	4,98452279	1,0199005	0,13206984	3,09136213	0,05409482	0,45528	8,41637575	876,0799553
2008	976	0,538452437	0,700871693	0,28427806	0,4129353	0,88362985	0,62126246	0,05409482	0,15256	2,82016736	693,8389777
2009	844	0	0,437222817	12,795886	0,2139303	8,35989777	0,40199336	0,05409482	1,17964	21,8069369	1312,14466
2010	602	0,019995267	0,187184585	35,626298	0,7512438	0,14345459	0	0,05409482	1,9868	36,7281763	1798,056024
2011	894	0,39912644	0,370698884	100,992857	0	0	0,48504983	0,05409482	5,50483	101,762682	3915,90995
Разом	12603	3,68798312	7,664627619	158,937562	10,34825871	21,51061471	10,93521595		10,93522	202,1490462	12603

Рівняння множинної залежності буде таким:

$$y_{x_{1-19}} = 602 \left[1 + 0,05409482 \left\{ d \frac{x_{1i}}{x_{1\min}} + d \frac{x_{3i}}{x_{3\min}} + d \frac{x_{10i}}{x_{10\min}} + d \frac{x_{16i}}{x_{16\min}} + d \frac{x_{17i}}{x_{17\min}} \right\} \right], \quad (3)$$

де $y_{x_{1-19}}$ – рівняння множинної залежності;
 $y_{\min}$ – мінімальне значення результативної ознаки;
 B – сукупний параметр множинної залежності;

d – символ відхилень коефіцієнтів порівняння чинникових ознак $x_1, x_3, x_{10}, x_{16}, x_{17}$;

$x_{1\min}, x_{3\min}, x_{10\min}, x_{16\min}, x_{17\min}$ – мінімальні значення чинникових ознак $x_1, x_3, x_{10}, x_{16}, x_{17}$.

Більш чітке уявлення про ці зміни надає графік залежності (рис. 1).

За даними табл. 2 про суму відхилень коефіцієнтів порівняння кожного чинника (дані графі « Σd_{x_i} ») визначено частку впливу окремих чинників на кількість вакансій (табл. 3).

Цей розрахунок виконуємо за формулою:

$$\Delta_{x_i} = \frac{\sum d_{x_i}}{\sum d_{ix_i}} \times 100, \quad (4)$$

де Δ_{x_i} – частка впливу окремого чинника на результативну ознаку;

$\sum d_{x_i}$ – сума відхилень коефіцієнтів порівняння окремого чинника;

$\sum d_{ix_i}$ – сума відхилень коефіцієнтів порівняння всіх чинників.

Дані табл. 3 свідчать про те, що найбільше впливає на кількість вакансій у динаміці чинник «Обсяг реалізованої інноваційної продукції» (x_{10}) – 78,62%, на другому місці «Введення в експлуатацію житла» (x_{17}) – 10,64%, на третьому місці знаходиться показник «Приріст зовнішньої міграції у межах міста» (x_{16}) – 5,12%.

Рис. 1. Залежність кількості вакансій від основних чинників соціально-економічного розвитку міста, включених до розрахунків багаточинникового рівняння

Таблиця 3

Частка впливу чинників (що входять до розрахунків) на кількість вакантних місць

Чинники	Кількість вакантних місць		
	Сума відхилень коефіцієнтів порівняння кожного чинника (dx_i)	Частка впливу кожного чинника на кількість вакантних місць, % $\left(\Delta_x = \frac{\sum d_{x_i}}{\sum d_{ix_i}} \right)$	Рейтинг впливу чинника на кількість вакантних місць за його часткою
Валова додана вартість, млн грн (x_1)	3,68798312	1,82	5
Обсяг інвестицій в основний капітал (капітальних вкладень) за рахунок усіх джерел фінансування у фактичних цінах, млн грн (x_3)	7,664627619	3,79	4
Обсягом реалізованої інноваційної продукції, млн грн (x_{10})	158,937562	78,62	1
Приріст зовнішньої міграції у межах міста, осіб (x_{16})	10,34825871	5,12	3
Введення в експлуатацію житла, м ² (x_{17})	21,51061471	10,64	2
Разом	202,1490462	100	

Для опису загальної тенденції збільшення або зменшення кількості вакантних місць на 2012 – 2016 рр. проведено прогнозування за лінією тренду. Для вибору моделі тренду знайдено величини множинного коефіцієнта кореляції (R), множинного коефіцієнта детермінації (D), похибки апроксимації (E) і значення критерію Фішера (F). За розрахунками, що проведені за допомогою пакету MS Excel, отримуємо такі рівняння зв'язку (табл. 4).

Як видно з табл. 4, коефіцієнти кореляції багаточинникових моделей одержаних рівнянь зв'язку різні. Середня помилка апроксимації є найменшою при гіперболічному, показниковому та експоненціальному типу зв'язку і скла-

дає відповідно 0,092 та 0,086. Щільність зв'язку слід визначати за коефіцієнтом кореляції та детермінації. У двох регресійних моделях (показниковій та експоненціальній) на останньому кроці вони дорівнюють $R = 0,971$, $D = 0,943$, а для гіперболічної $R = 0,979$, $D = 0,959$.

Це означає, що варіація рівня кількості вакантних місць на 94,3% пов'язана зі зміною даних досліджуваних чинників і на 5,7% залежить від інших факторів для показникового та експоненціального типів зв'язку, але ж для гіперболічного типу щільність зв'язку вище та складає варіацію рівня кількості вакантних місць, на 95,9% пов'язану зі зміною даних досліджуваних факторів і на 4,1% залежну від інших факторів. Оскільки $F_{\text{фактичне}} > F_{\text{табличного}}$, то гіпотеза про відсутність зв'язку між кількістю вакантних місць і досліджуваними факторами відхиляється. Моделювання

залежності між результативною ознакою (вакантними місцями) і факторами ($x_1, x_3, x_{10}, x_{16}, x_{17}$) дозволило знайти гіперболічне рівняння зв'язку (рис. 2).

Таким чином, модель з повним набором чинників дозволила у результаті отримати п'ятичинникову модель вигляду:

$$Y_{\text{вак}} = 1085 + \frac{10421455}{x_1} - \frac{1346964}{x_3} + \frac{42675}{x_{10}} + \frac{5002}{x_{16}} + \frac{18428117}{x_{17}}. \quad (5)$$

Прогнозовані значення отриманих залежностей наведено в табл. 5.

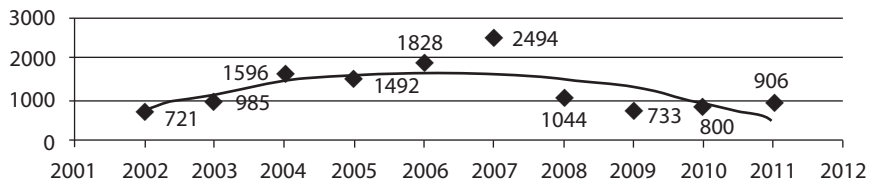

Рис. 2. Графік зміни кількості вакантних місць за гіперболічним рівнянням зв'язку

Таблиця 4

Типи взаємозалежностей кількості вакантних місць від чинників

Тип рівняння	Рівняння зв'язку	R	D	E	F
Лінійний	$Y_{\text{вак}} = -979,298 + 0,167 x_1 - 0,221 x_3 + 0,011 x_{10} - 2,266 x_{16} + 0,001 x_{17}$	0,957	0,915	0,122	8,65
Гіперболічний	$Y_{\text{вак}} = 1085 + \frac{10421455}{x_1} - \frac{1346964}{x_3} + \frac{42675}{x_{10}} + \frac{5002}{x_{16}} + \frac{18428117}{x_{17}}$	0,979	0,959	0,092	18,887
Квадратичний	$Y_{\text{вак}} = 140,5784 + 0,005 x_{16}^2$	0,956	0,914	0,557	8,487
Ступеневий	$Y_{\text{вак}} = -9,22043 \cdot x_1^{1,416} \cdot x_3^{0,214} \cdot x_{10}^{0,047} \cdot x_{16}^{0,094} \cdot x_{17}^{0,071}$	0,957	0,917	0,301	8,796
Показниковий	$Y_{\text{вак}} = 222,803 \cdot 1^{x_1} \cdot 0,999^{x_3} \cdot 1^{x_{10}} \cdot 1,002^{x_{16}} \cdot 1^{x_{17}}$	0,971	0,943	0,086	13,188
Експоненціальний	$Y_{\text{вак}} = e^{5,406 - 0,00012x_3 + 0,0018x_{16}}$	0,943	0,086	13,188	0,971

Таблиця 5

Прогнозований аналіз кількості вакантних місць м. Кременчука на 2012 – 2016 рр.

Показник	Рік	Відхилення 2016 р. до 2011 р.						Абс.	Відн.
	2011	2012	2013	2014	2015	2016			
X_1	14190,5	14115,180	14157,410	14199,650	14241,880	14284,11	93,61	0,66	
X_3	896,3	1064,273	1047,761	1031,249	1014,737	998,23	101,925	11,37	
X_{10}	15420,3	8619,55	9722,35	10825,15	11927,94	13030,74	-2389,6	-15,50	
X_{16}	-201	-180,867	-215,024	-249,182	-283,339	-317,497	-116,5	57,96	
X_{17}	30128	101329	102492	103654	104817	105979	75851	251,7	
$Y_{\text{вак}}$	906	716	696	674	651	627	-279	30,8	

Прогнозні значення кількості вакантних робочих місць (див. табл. 5) демонструють зниження на 279 вакантних робочих місць, або на 30,8% за рахунок валової доданої вартості та введення в експлуатацію житла. Якщо розглядати такі фактори, як обсяг інвестицій в основний капітал, обсяг реалізованої інноваційної продукції, приріст зовнішньої міграції, то це може призвести до зростання вакантних робочих місць, і, у свою чергу, позитивно вплинути на зменшення навантаження на одне вільне робоче місце.

Таким чином, застосування такого методу прогнозування поточного попиту місцевого ринку праці дає можливість здійснити кількісну та якісну оцінку показників, які впливають на результуючий показник. На основі отриманих даних можливо буде спрогнозувати рівень поточної збалансованості місцевого ринку праці, розглянувши використання наведеної методики для прогнозування поточної пропозиції, що і буде метою майбутніх досліджень. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Айвазян С. А. Прикладная статистика и основы эконометрики / С. А. Айвазян, В. С. Мхитарян. – М. : ЮНИТИ, 1998. – 656 с.
 2. Коровкин А. Г. Согласование динамики вакантных мест и рабочей силы / А. Г. Коровкин // Проблемы прогнозирования. – 1999. – № 2. – С. 73 – 84.

3. Котырло Е. Прогнозирование спроса на рабочую силу на уровне региона / Е. Котырло // Человек и труд. – 2008. – № 4. – С. 26 – 29.
 4. Кулініч Р. О. Статистична оцінка чинників соціально-економічного розвитку : монографія / Р. О. Кулініч. – К. : Знання, 2007. – 311 с.
 5. Приймак В. І. Математичні методи економічного аналізу : навч. посіб. / В. І. Приймак. – К. : Центр навч. літ-ри, 2009. – 296 с.
 6. Приймак В. І. Оцінювання взаємозв'язку динаміки попиту і пропозиції робочої сили в Україні / В. І. Приймак, О. Г. Возняк, Н. М. Ковалевич // Науковий вісник НЛТУ України : зб. наук.-техн. праць. – Львів : РВВ НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.6. – С. 275 – 283.
 7. Притула Х. М. Моделювання і прогнозування економічних процесів в регіоні (на прикладі Львівської області) / Х. М. Притула. – Л. : НАН України, Ін-т регіон. дослідж., 2005. – 57 с.
 8. Програма економічного і соціального розвитку м. Кременчука [Електронний ресурс] / Кременчук. – Режим доступу : http://www.kremen.gov.ua/img/content/programa_na_2013_r_k.pdf
 9. Семенов А. Методология прогнозирования экономической активности населения / А. Семенов, С. Кузнецов // Человек и труд. – 2001. – № 9. – С. 45 – 50.

REFERENCES

Ayvazian, S. A., and Mkhitarian, V. S. *Prikladnaia statistika i osnovy ekonometriki* [Applied statistics and econometrics basis]. Moscow: YUNITI, 1998.

Korovkin, A. G. «Soglasovanie dinamiki vakantnykh mest i rabochey sily» [Coordination dynamics of vacancies and labor]. *Problemy prognozirovaniia*, no. 2 (1999): 73-84.

Kotyrla, E. «Prognozovanie sprosa na rabochuiu silu na urovne regiona» [Forecasting the demand for labor at the regional level]. *Chelovek i trud*, no. 4 (2008): 26-29.

Kulinich, R. O. *Statystychna otsinka chynnykiv sotsialno-ekonomichnoho rozvytku* [Statistical evaluation of the factors of socio-economic development]. Kyiv: Znannia, 2007.

Pryimak, V. I. *Matematychni metody ekonomichnoho analizu* [Mathematical Methods of Economic Analysis]. Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury, 2009.

Pryimak, V. I., Vozniak, O. H., and Kovalevych, N. M. «Otsiniuvannia vzaimozv'iazku dynamiky popytu i propozyzii robochoi sily v Ukraini» [Evaluation of the relationship dynamics of demand and sup-

ply of labor in Ukraine]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, no. 21.6 (2011): 275-283.

Prytula, Kh. M. *Modeliuvannia i prohnozuvannia ekonomichnykh protsesiv v rehioni (na prykladi Lvivskoi oblasti)* [Modeling and forecasting economic processes in the region (for example, Lviv region)]. Lviv: NAN Ukrainy; Instytut rehionalnykh doslidzhen, 2005.

«Prohrama ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku m. Kremenchuka» [Program of economic and social development of Kremenchug]. http://www.kremen.gov.ua/img/content/programa_na_2013_r_k.pdf

Semenov, A., and Kuznetsov, S. «Metodologija prognozirovaniia ekonomicheskoy aktivnosti naseleniia» [Methodology for forecasting economic activity of the population]. *Chelovek i trud*, no. 9 (2001): 45-50.

УДК 330.341.1:338.49

МОДЕЛЮВАННЯ ДИНАМІКИ ОСНОВНИХ ПОКАЗНИКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ

© 2014 ЖУК М. О., ЗДРОК В. В.

УДК 330.341.1:338.49

Жук М. О., Здрок В. В. Моделирование динамики основных показателей экономической деятельности домохозяйств Украины

Мета роботи – дослідження структури системи економічної діяльності домогосподарств в Україні та динаміки взаємозв'язків між основними показниками її функціонування. Для дослідження динаміки основних показників системи економічної діяльності домогосподарств використано інструментарій економетричного векторно-авторегресійного моделювання (VAR-моделі). На підставі наявних статистичних даних і розробленої VAR-моделі досліджено індивідуальний та сукупний вплив лагових значень показників на їхні поточні значення, реакцію системи на імпульси основних показників, проаналізовано динаміку зміни пояснення дисперсії одних показників іншими, проведено два види прогнозів, які відображають загальну тенденцію розвитку економічної діяльності домогосподарств в Україні. Висока точність прогнозів, отриманих за допомогою запропонованої економетричної моделі, свідчить про можливість її практичного застосування для оцінювання стану основних показників економічної діяльності домогосподарств України. У роботі вперше застосовано інструментарій VAR-моделювання для дослідження економічної діяльності домогосподарств в Україні, що розширює можливості використання математико-статистичних методів і моделей у цій галузі економіки.

Ключові слова: домогосподарство, споживчі видатки домогосподарств, внутрішні валові заощадження, кредити приватному сектору, економетричне моделювання.

Рис.: 11. **Табл.:** 7. **Формул.:** 7. **Бібл.:** 10.

Жук Микола Олександрович – аспірант, кафедра економічної кібернетики, Львівський національний університет ім. І. Франка (вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна)

E-mail: nickzhuk@bigmir.net

Здрок Валентин Володимирович – кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри економічної кібернетики, Львівський національний університет ім. І. Франка (вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна)

E-mail: kiber@franko.lviv.ua

УДК 330.341.1:338.49

Жук Н. А., Здрок В. В. Моделирование динамики основных показателей экономической деятельности домохозяйств Украины

Цель работы – исследование структуры системы экономической деятельности домохозяйств в Украине и динамики взаимосвязей между основными показателями ее функционирования. Для исследования динамики основных показателей системы экономической деятельности домохозяйств использован инструментальный эконометрический векторно-авторегрессионный моделирования (VAR-модели). На основании имеющихся статистических данных и разработанной VAR-модели исследовано индивидуальное и совокупное влияние лаговых значений показателей на их текущие значения, реакцию системы на импульсы основных показателей, проанализирована динамика изменения объяснения дисперсии одних показателей другими, проведено два вида прогнозов, отражающих общую тенденцию развития экономической деятельности домохозяйств в Украине. Высокая точность прогнозов, полученных с помощью предложенной эконометрической модели, свидетельствует о возможности ее практического применения для оценки состояния основных показателей экономической деятельности домохозяйств Украины. В работе впервые применен инструментальный VAR-моделирования для исследования экономической деятельности домохозяйств в Украине, что расширяет возможности использования математико-статистических методов и моделей в этой области экономики.

Ключевые слова: домохозяйство, потребительские расходы домохозяйств, внутренние валовые сбережения, кредиты частному сектору, эконометрическое моделирование.

Рис.: 11. **Табл.:** 7. **Формул.:** 7. **Библ.:** 10.

Жук Николай Александрович – аспирант, кафедра экономической кибернетики, Львовский национальный университет им. И. Франко (ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина)

E-mail: nickzhuk@bigmir.net

Здрок Валентин Владимирович – кандидат технических наук, доцент, профессор, кафедра экономической кибернетики, Львовский национальный университет им. И. Франко (ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина)

E-mail: kiber@franko.lviv.ua

UDC 330.341.1:338.49

Zhuk M. O., Zdrok V. V. Modelling Dynamics of Main Indicators of Economic Activity of Households of Ukraine

The goal of the article is the study of the structure of the system of economic activity of households in Ukraine and dynamics of interconnections between the main indicators of its functioning. In order to study dynamics of main indicators of the system of economic activity of households, the article uses tools of econometric vector-autoregression modelling (VAR models). Based on the existing statistical data and a developed VAR model, the article studies individual and aggregate influence of lag values of indicators upon their current values, system reaction on main indicators impulses, analyses dynamics of change of explanation of dispersion of some indicators with others, and conducts two types of forecasts that reflect a general tendency of development of economic activity of households in Ukraine. High accuracy of forecasts obtained with the help of the proposed econometric model testifies to a possibility of its practical application for assessment of the state of main indicators of economic activity of households of Ukraine. The article applies for the first time the tools of VAR modelling for the study of economic activity of households in Ukraine, which expands possibilities of use of mathematical and statistical methods and models in this field of economy.

Key words: household, consumer expenditures of households, internal gross savings, loans to the private sector, econometric modelling

Pic.: 11. **Tabl.:** 7. **Formulae:** 7. **Bibl.:** 10.

Zhuk Mykola O. – Postgraduate Student, Department of Economic Cybernetics, Ivan Franko National University of Lviv (вул. Universytetska, 1, Lviv, 79000, Ukraine)

E-mail: nickzhuk@bigmir.net

Zdrok Valentin V. – Candidate of Sciences (Engineering), Associate Professor, Professor, Department of Economic Cybernetics, Ivan Franko National University of Lviv (вул. Universytetska, 1, Lviv, 79000, Ukraine)

E-mail: kiber@franko.lviv.ua

Korovkin, A. G. «Soglasovanie dinamiki vakantnykh mest i rabochey sily» [Coordination dynamics of vacancies and labor]. *Problemy prognozirovaniia*, no. 2 (1999): 73-84.

Kotyrla, E. «Prognozirovanie sprosa na rabochuiu silu na urovne regiona» [Forecasting the demand for labor at the regional level]. *Chelovek i trud*, no. 4 (2008): 26-29.

Kulinich, R. O. *Statystychna otsinka chynnykiv sotsialno-ekonomichnoho rozvytku* [Statistical evaluation of the factors of socio-economic development]. Kyiv: Znannia, 2007.

Pryimak, V. I. *Matematychni metody ekonomichnoho analizu* [Mathematical Methods of Economic Analysis]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2009.

Pryimak, V. I., Vozniak, O. H., and Kovalevych, N. M. «Otsiniuvania vzaimozv'iazku dynamiky popytu i propozyzii robochoi sily v Ukraini» [Evaluation of the relationship dynamics of demand and sup-

ply of labor in Ukraine]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, no. 21.6 (2011): 275-283.

Prytula, Kh. M. *Modeliuvannia i prohnozuvannia ekonomichnykh protsesiv v rehioni (na prykladi Lvivskoi oblasti)* [Modeling and forecasting economic processes in the region (for example, Lviv region)]. Lviv: NAN Ukrainy; Instytut rehionalnykh doslidzhen, 2005.

«Prohrama ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku m. Kremenchuka» [Program of economic and social development of Kremenchug]. http://www.kremen.gov.ua/img/content/programa_na_2013_r_k.pdf

Semenov, A., and Kuznetsov, S. «Metodologija prognozirovaniia ekonomicheskoy aktivnosti naseleniia» [Methodology for forecasting economic activity of the population]. *Chelovek i trud*, no. 9 (2001): 45-50.

УДК 330.341.1:338.49

МОДЕЛЮВАННЯ ДИНАМІКИ ОСНОВНИХ ПОКАЗНИКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ

© 2014 ЖУК М. О., ЗДРОК В. В.

УДК 330.341.1:338.49

Жук М. О., Здрок В. В. Моделирование динамики основных показателей экономической деятельности домохозяйств Украины

Мета роботи – дослідження структури системи економічної діяльності домогосподарств в Україні та динаміки взаємозв'язків між основними показниками її функціонування. Для дослідження динаміки основних показників системи економічної діяльності домогосподарств використано інструментарій економетричного векторно-авторегресійного моделювання (VAR-моделі). На підставі наявних статистичних даних і розробленої VAR-моделі досліджено індивідуальний та сукупний вплив лагових значень показників на їхні поточні значення, реакцію системи на імпульси основних показників, проаналізовано динаміку зміни пояснення дисперсії одних показників іншими, проведено два види прогнозів, які відображають загальну тенденцію розвитку економічної діяльності домогосподарств в Україні. Висока точність прогнозів, отриманих за допомогою запропонованої економетричної моделі, свідчить про можливість її практичного застосування для оцінювання стану основних показників економічної діяльності домогосподарств України. У роботі вперше застосовано інструментарій VAR-моделювання для дослідження економічної діяльності домогосподарств в Україні, що розширює можливості використання математико-статистичних методів і моделей у цій галузі економіки.

Ключові слова: домогосподарство, споживчі видатки домогосподарств, внутрішні валові заощадження, кредити приватному сектору, економетричне моделювання.

Рис.: 11. **Табл.:** 7. **Формул.:** 7. **Бібл.:** 10.

Жук Микола Олександрович – аспірант, кафедра економічної кібернетики, Львівський національний університет ім. І. Франка (вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна)

E-mail: nickzhuk@bigmir.net

Здрок Валентин Володимирович – кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри економічної кібернетики, Львівський національний університет ім. І. Франка (вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна)

E-mail: kiber@franko.lviv.ua

УДК 330.341.1:338.49

Жук Н. А., Здрок В. В. Моделирование динамики основных показателей экономической деятельности домохозяйств Украины

Цель работы – исследование структуры системы экономической деятельности домохозяйств в Украине и динамики взаимосвязей между основными показателями ее функционирования. Для исследования динамики основных показателей системы экономической деятельности домохозяйств использован инструментальный эконометрический векторно-авторегрессионный моделирования (VAR-модели). На основании имеющихся статистических данных и разработанной VAR-модели исследовано индивидуальное и совокупное влияние лаговых значений показателей на их текущие значения, реакцию системы на импульсы основных показателей, проанализирована динамика изменения объяснения дисперсии одних показателей другими, проведено два вида прогнозов, отражающих общую тенденцию развития экономической деятельности домохозяйств в Украине. Высокая точность прогнозов, полученных с помощью предложенной эконометрической модели, свидетельствует о возможности ее практического применения для оценки состояния основных показателей экономической деятельности домохозяйств Украины. В работе впервые применен инструментальный VAR-моделирования для исследования экономической деятельности домохозяйств в Украине, что расширяет возможности использования математико-статистических методов и моделей в этой области экономики.

Ключевые слова: домохозяйство, потребительские расходы домохозяйств, внутренние валовые сбережения, кредиты частному сектору, эконометрическое моделирование.

Рис.: 11. **Табл.:** 7. **Формул.:** 7. **Библ.:** 10.

Жук Николай Александрович – аспирант, кафедра экономической кибернетики, Львовский национальный университет им. И. Франко (ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина)

E-mail: nickzhuk@bigmir.net

Здрок Валентин Владимирович – кандидат технических наук, доцент, профессор, кафедра экономической кибернетики, Львовский национальный университет им. И. Франко (ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина)

E-mail: kiber@franko.lviv.ua

UDC 330.341.1:338.49

Zhuk M. O., Zdrok V. V. Modelling Dynamics of Main Indicators of Economic Activity of Households of Ukraine

The goal of the article is the study of the structure of the system of economic activity of households in Ukraine and dynamics of interconnections between the main indicators of its functioning. In order to study dynamics of main indicators of the system of economic activity of households, the article uses tools of econometric vector-autoregression modelling (VAR models). Based on the existing statistical data and a developed VAR model, the article studies individual and aggregate influence of lag values of indicators upon their current values, system reaction on main indicators impulses, analyses dynamics of change of explanation of dispersion of some indicators with others, and conducts two types of forecasts that reflect a general tendency of development of economic activity of households in Ukraine. High accuracy of forecasts obtained with the help of the proposed econometric model testifies to a possibility of its practical application for assessment of the state of main indicators of economic activity of households of Ukraine. The article applies for the first time the tools of VAR modelling for the study of economic activity of households in Ukraine, which expands possibilities of use of mathematical and statistical methods and models in this field of economy.

Key words: household, consumer expenditures of households, internal gross savings, loans to the private sector, econometric modelling

Pic.: 11. **Tabl.:** 7. **Formulae:** 7. **Bibl.:** 10.

Zhuk Mykola O. – Postgraduate Student, Department of Economic Cybernetics, Ivan Franko National University of Lviv (вул. Университетська, 1, Львів, 79000, Ukraine)

E-mail: nickzhuk@bigmir.net

Zdrok Valentin V. – Candidate of Sciences (Engineering), Associate Professor, Professor, Department of Economic Cybernetics, Ivan Franko National University of Lviv (вул. Университетська, 1, Львів, 79000, Ukraine)

E-mail: kiber@franko.lviv.ua

В Україні налічується близько 17,5 млн домогосподарств, з яких більше 12 млн (понад дві третини) проживає у містах, 5,5 млн – у сільській місцевості. Цікавим є той факт, що, незважаючи на тривалий процес скорочення чисельності населення в Україні, кількість домашніх господарств збільшується. Ймовірно, це відображає тенденцію до відокремлення молодих сімей, зростання кількості розлучень і, як наслідок, зменшення кількості осіб в одному домогосподарстві [3].

Український економіст В. М. Федосов виділив чотири основні функції домогосподарства [3]:

1) *постачальницьку*, яка полягає у постачанні на відповідні ринки праці, капіталу та інших ресурсів;

2) *виробничу*, суть якої полягає у виробництві готової продукції та наданні послуг, забезпеченні ними ринку (сільськогосподарська продукція, ремонтні, ремісничі та інші послуги, сімейний бізнес);

3) *споживчу*, що зумовлена самою природою домогосподарства, яке є основним споживачем товарів і послуг на ринку;

4) *заощаджувальну* (інвестиційну), яка має місце за умови неповного використання поточних доходів на споживання.

Інший український дослідник В. В. Леонов запропонував дещо відмінну класифікацію функцій домогосподарств, назвавши їх при цьому різновидами поведінки [2]:

- ✦ *дохідну поведінку* – діяльність, спрямовану на формування та оптимізацію усіх можливих джерел доходів домогосподарств;
- ✦ *фіскальну поведінку* – діяльність, пов'язану зі сплатою та мінімізацією (за наявності відповідних пільг та преференцій) податкових платежів;
- ✦ *споживчу поведінку* – діяльність, спрямовану на здійснення витрат споживчого характеру (придбання споживчих товарів і послуг);
- ✦ *заощаджувальну поведінку* – діяльність, спрямовану на виведення певної частини доходів з особистого користування з метою задоволення майбутніх потреб;
- ✦ *інвестиційну поведінку* – діяльність, пов'язану із вкладенням частини неспожитих доходів у фінансові (рідше – не фінансові) активи з метою отримання майбутніх вигод;
- ✦ *кредитну поведінку* – діяльність, спрямовану на залучення тимчасово вільних коштів інших суб'єктів: інституцій фінансового ринку, підприємств, інших домогосподарств на умовах поверненості, строковості та, як правило, платності і забезпеченості;
- ✦ *доброчинну поведінку* – діяльність, пов'язану із безоплатним наданням коштів окремим особам чи організаціям з метою підтримання їхньої діяльності.

Враховуючи вищевказані підходи, запропонуємо власну класифікацію економічної діяльності домогосподарств, відносно якої і будемо відштовхуватись у подальшому дослідженні.

Перш за все слід відмітити споживчу діяльність домогосподарств, яка на нашу думку є основною, оскільки забезпечує життєдіяльність усіх членів домогосподарств та подальше функціонування домогосподарств. На макроекономічному рівні споживання вважається одним з основних стимулів економічного зростання країни, і домогосподар-

ства у цьому споживанні відіграють одну з основних ролей. Оцінити величину агрегованого споживання всіх домогосподарств країни можна за допомогою макроекономічного показника споживчих витрат домогосподарств.

Споживчі витрати домогосподарств включають ринкову вартість всіх товарів і послуг, у тому числі товарів тривалого користування (таких, як автомобілів, пральних машин, домашніх комп'ютерів, тощо), які купуються домогосподарствами. Під час підрахунку цього показника не беруть до уваги витрати на купівлю житла, але враховують орендну плату за орендоване житло. У споживчі витрати включають збори та платежі в державну казну для отримання дозволів та ліцензій і витрати некомерційних організацій, що обслуговують домогосподарства [10].

Наступним важливим елементом економічної діяльності домогосподарств є заощадження. З точки зору домогосподарств заощадження створюють основу для забезпечення незмінного споживання у періоди зменшення доходів домогосподарств, наприклад внаслідок втрати роботи, працездатності чи виходу на пенсію, тобто є важливим елементом безпеки домогосподарств. Якщо заощадження домогосподарств здійснюються з використанням послуг фінансових установ, то ці кошти можуть стати джерелом інвестицій у країні. Як агрегований показник заощаджень домогосподарств країни пропонуємо використати показник внутрішніх валових заощаджень, який включає і заощадження домогосподарського сектору економіки.

У сучасному економічному житті майже всі домогосподарства у тій чи іншій мірі співпрацюють з банківськими установами, тому вважаємо необхідним виокремити економічну діяльність домогосподарств, пов'язану із залученням кредитних коштів. Кредитування є важливим інструментом збільшення споживання домогосподарства за рахунок його майбутніх доходів. За допомогою макроекономічного показника внутрішніх кредитів приватному сектору можна в загальному отримати розуміння динаміки залучення кредитних коштів домогосподарствами.

Внутрішні кредити приватному сектору включають фінансові ресурси, які надаються приватному сектору через кредити, торгові кредити та іншу дебіторську заборгованість [10].

Під час дослідження економічної діяльності домогосподарств на макроекономічному рівні також важливо врахувати і показник валового національного доходу.

У роботі [1] авторами було досліджено вагомий вплив індексу споживчих цін на формування споживчих витрат домогосподарств в Україні, тому цей показник також використовуємо під час аналізу економічної діяльності домогосподарств.

Головна мета представленої роботи – дослідження динаміки взаємозв'язків між основними показниками системи економічної діяльності домогосподарств в Україні.

Методологія

Для дослідження динаміки основних показників системи економічної діяльності домогосподарств використано інструментарій економетричного векторно-авторегресійного моделювання (VAR-моделі).

VAR-модель є системною кореляційно-регресійною моделлю, яка може розглядатись як гібридна модель, що поєднує можливості симулятивного та авторегресійного моделювання. В економетричному дослідженні VAR-моделі

розглядають як альтернативу великомасштабним симулятивним моделям.

В узагальненому виді найпростішу біваріативну VAR-модель k -го порядку можна представити так:

$$y_{it} = \beta_{10} + \beta_{11}y_{1,t-1} + \dots + \beta_{1k}y_{1,t-k} + \alpha_{11}y_{2,t-1} + \dots + \alpha_{1k}y_{2,t-k} + \varepsilon_{it},$$

$$y_{2t} = \beta_{20} + \beta_{21}y_{2,t-1} + \dots + \beta_{2k}y_{2,t-k} + \alpha_{21}y_{1,t-1} + \dots + \alpha_{2k}y_{1,t-k} + \varepsilon_{2t},$$

де y_{it} , $i = 1, 2$ – ендогенні змінні моделі; α_{it} , β_{it} , $i = 1, 2$; $\tau = 1, k$ – невідомі параметри при лагових значеннях ендогенних змінних; β_{j0} – вільні члени рівнянь; t – періоди часу; $\tau = 1, k$ – величина лага; ε_{it} , $i = 1, 2$ – випадкові величини.

До особливостей моделювання за допомогою VAR-підходу можна віднести:

1. Змінні рівнянь VAR-моделі залежать не лише від власних лагових значень, а й від лагових значень інших змінних, що включені у модель.

2. Оскільки VAR-модель містить у правій частині лише лагові, тобто відомі значення змінних, оцінювання параметрів моделі можна здійснювати методом найменших квадратів.

3. Зазвичай за допомогою VAR-моделей здійснюють адекватніший прогноз у порівнянні із симулятивними моделями. Перші дискусії щодо цього питання розпочалися у кінці 70-х на початку 80-х років XX століття американськими науковцями К. А. Сімсом [8] і Р. Б. Лігерманом [5]. Американський вчений С. К. Макніс у своєму дослідженні [6] емпірично показав, що прогнози таких макроекономічних показників американської економіки, як рівень безробіття, реальний внутрішній валовий продукт, тощо, отримані на підставі VAR-моделей, значно точніші, ніж деякі інші економетричні підходи, що були популярні до цього.

Для побудови VAR-моделі, яка застосована для дослідження динаміки основних показників економічної діяльності домогосподарств України, використано статистичні дані з бази даних Світового Банку [9] з 1992 по 2012 рр., оцінювання параметрів моделі та її тестування проведено за допомогою програмної системи Eviews 7.1 [7].

Результати

Введемо умовні позначення змінних, які використані під час побудови VAR-моделі (табл. 1).

Таблиця 1

Змінні моделі в програмній системі Eviews 7.1

№	Змінна	Позначення змінної в програмній системі Eviews 7.1.
1	Споживчі видатки домогосподарств, дол. США	HC
2	Індекс споживчих цін в Україні (2005 = 100), %	CPI
3	Внутрішні кредити приватному сектору, дол. США	CREDIT
4	Валовий національний дохід, дол. США	GNI
5	Внутрішні валові заощадження, дол. США	GDS

Перед оцінюванням параметрів моделі проведено тестування даних для визначення порядку моделі, тобто

довжини лагу змінних. Результати тестування наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Результати тестування даних для визначення довжини лагу змінних

Лаг	Правдоподібність логарифма	Критерії тестування для визначення довжини лагу змінних моделі			
		Похибки остаточного прогнозу	Акаїка	Шварца	Ханнана – Квіна
0	-1542,824	3,95e+64	162,9288	163,1774	162,9709
1	-1429,817	4,19e+60	153,6650	155,1562	153,9174
2	-1384,778	1,03e+60*	151,5556*	154,2895*	152,0183*

Згідно з результатами, представленими в табл. 2, усі критерії вказують на те, що довжина оптимального лагу змінних моделі дорівнює двум, отже будуюмо VAR-модель другого порядку.

VAR-модель, яка описує взаємозв'язки між основними показниками економічної діяльності домогосподарств України, має вигляд:

$$y_{1t} = -582339691,489 + 1,3268y_{1,t-1} - 0,3727y_{1,t-2} + 127139593,098y_{2,t-1} + 62426845,99y_{2,t-2} - 254999047,637y_{3,t-1} + 428400799,054y_{3,t-2} - 0,5617y_{4,t-1} + 1,6554y_{4,t-2} - 0,0156y_{5,t-1} - 0,4185y_{5,t-2},$$

$$y_{2t} = 30,8747 + 5,9215E-10y_{1,t-1} + 7,0012E-10y_{1,t-2} + 0,942y_{2,t-1} - 0,5364y_{2,t-2} + 1,2684y_{3,t-1} + 0,3085y_{3,t-2} + 4,0329E-10y_{4,t-1} - 7,1518E-10y_{4,t-2} - 5,4877E-10y_{5,t-1} - 3,4206E-10y_{5,t-2},$$

$$y_{3t} = 9,5239 + 5,9295E-10y_{1,t-1} - 1,1047E-10y_{1,t-2} - 0,0619y_{2,t-1} - 0,0658y_{2,t-2} + 1,2778y_{3,t-1} - 0,0744y_{3,t-2} + 8,8318E-10y_{4,t-1} - 1,1625E-9y_{4,t-2} - 3,0516E-11y_{5,t-1} + 3,2855E-10y_{5,t-2},$$

$$y_{4t} = 17336578607,8 + 0,7978y_{1,t-1} - 0,7109y_{1,t-2} - 189135661,224y_{2,t-1} - 18162156,6316y_{2,t-2} + 558715008,654y_{3,t-1} + 187706897,754y_{3,t-2} + 0,9221y_{4,t-1} - 0,40006y_{4,t-2} - 0,3333y_{5,t-1} + 0,0944y_{5,t-2},$$

$$y_{5t} = 36117451038,8 + 3,9102y_{1,t-1} - 1,4176y_{1,t-2} - 19030147,0081y_{2,t-1} - 503118695,269y_{2,t-2} + 1388393013,48y_{3,t-1} + 639626408,494y_{3,t-2} + 1,7645y_{4,t-1} - 0,2659y_{4,t-2} - 1,2271y_{5,t-1} - 0,2141y_{5,t-2},$$

де $y_{1,t-\tau}$ – величина споживчих видатків домогосподарств; $y_{2,t-\tau}$ – величина індексу споживчих цін; $y_{3,t-\tau}$ – величина внутрішніх кредитів приватному сектору; $y_{4,t-\tau}$ – величина внутрішніх валових заощаджень; $y_{5,t-\tau}$ – величина валового національного доходу, $\tau = 0, 1, 2$ – величина лагу.

На підставі наявних статистичних даних проведено тестування причинності за Грейнджером, яке оцінює вплив лагових значень змінних моделі на їхні біжучі значення.

Проаналізуємо індивідуальний та сукупний вплив лагових значень змінних на біжучі значення цих змінних. Результати тестування причинності за Грейнджером на показник споживчих видатків домогосподарств наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Результати тесту причинності за Грейнджером на показник споживчих витрат домогосподарств

Залежна змінна: HC	χ^2	Кількість лагових змінних	Ймовірність статистичної незначущості
Індивідуальний вплив			
CPI	0,852280	2	0,6530
CREDIT	0,673647	2	0,7140
GDS	1,620472	2	0,4448
GNI	0,585388	2	0,7463
Сукупний вплив	12,28481	8	0,1389

Згідно з даними табл. 3 сукупність лагових значень змінних індексу споживчих цін, внутрішніх кредитів приватному сектору, внутрішніх валових заощаджень та валового національного доходу мають вплив за Грейнджером на споживчі витрати домогосподарств з ймовірністю 0,86 (оскільки ймовірність статистичної незначущості сукупного впливу приблизно дорівнює 0,14), хоча індивідуальний вплив лагових значень кожної з цих змінних є статистично незначущий.

Результати тестування причинності за Грейнджером лагових значень споживчих витрат домогосподарств, внутрішніх кредитів приватному сектору, внутрішніх валових заощаджень та валового національного доходу на індекс споживчих цін наведено в табл. 4.

Таблиця 4

Результати тесту причинності за Грейнджером на показник індексу споживчих цін

Залежна змінна: CPI	χ^2	Кількість лагових змінних	Ймовірність статистичної незначущості
Індивідуальний вплив			
HC	8,644955	2	0,0133
CREDIT	36,86561	2	0,0000
GDS	1,221680	2	0,5429
GNI	4,083688	2	0,1298
Сукупний вплив	63,64957	8	0,0000

На основі даних цієї таблиці можна зробити висновок, що всі лагові значення змінних моделі, крім значень внутрішніх валових заощаджень, мають вплив за Грейнджером на значення індексу споживчих цін.

Результати тестування причинності за Грейнджером лагових значень споживчих витрат домогосподарств, індексу споживчих цін, внутрішніх валових заощаджень та валового національного доходу на величину внутрішніх кредитів приватному сектору відображено в табл. 5.

На підставі даних цієї таблиці можна зробити висновок, що найвагоміший вплив (з ймовірністю величини впливу більшою, ніж 0,99) за Грейнджером на теперішні значення величини внутрішніх кредитів приватному сектору мають лагові значення показника споживчих витрат домогосподарств, тобто на прийняття рішення щодо кредитування найбільше впливають величини споживання домогосподарств у попередніх періодах.

Таблиця 5

Результати тесту причинності за Грейнджером на показник внутрішніх кредитів приватному сектору

Залежна змінна: CREDIT	χ^2	Кількість лагових змінних	Ймовірність статистичної незначущості
Індивідуальний вплив			
HC	15,30710	2	0,0005
CPI	1,684948	2	0,4306
GDS	3,126040	2	0,2095
GNI	1,599144	2	0,4495
Сукупний вплив	40,60382	8	0,0000

Результати тестування впливу за Грейнджером лагових значень споживчих витрат домогосподарств, індексу споживчих цін, внутрішніх кредитів приватному сектору та валового національного доходу на величину внутрішніх валових заощаджень наведено в табл. 6.

Таблиця 6

Результати тесту причинності за Грейнджером на показник внутрішніх валових заощаджень

Залежна змінна: GDS	χ^2	Кількість лагових змінних	Ймовірність статистичної незначущості
Індивідуальний вплив			
HC	8,31993	2	0,0000
CPI	2,21073	2	0,0022
CREDIT	2,66557	2	0,0000
GNI	5,282932	2	0,0713
Сукупний вплив	120,4450	8	0,0000

Дані цієї таблиці свідчать, що лагові значення всіх змінних мають високий вплив за Грейнджером на величину внутрішніх валових заощаджень.

Остання змінна, що тестувалась на причинність за Грейнджером, – величина валового національного доходу (табл. 7).

Таблиця 7

Результати тесту причинності за Грейнджером на показник валового національного доходу

Залежна змінна: GNI	χ^2	Кількість лагових змінних	Ймовірність статистичної незначущості
Індивідуальний вплив			
HC	110,2007	2	0,0000
CPI	9,731104	2	0,0077
CREDIT	14,77617	2	0,0006
GDS	2,108039	2	0,3485
Сукупний вплив	207,3252	8	0,0000

Отже, значний вплив за Грейнджером на формування величини валового національного доходу мають лагові значення таких змінних: споживчі витрати домогосподарств, індекс споживчих цін і внутрішніх кредитів приватному сектору (з ймовірністю вагомістю впливу більше, ніж 0,99).

Підсумовуючи проведені тестування причинності за Грейнджером, зазначимо, що лагові значення величини споживчих витраток домогосподарств мають вагомий вплив на всі інші показники, проте лагові значення всіх інших показників не мають вагومого впливу за Грейнджером на цей показник. Цей факт може свідчити про те, що споживча діяльність домогосподарств країни в попередніх періодах має важливий вплив на сьогоденну економічну ситуацію.

За допомогою побудованої моделі проведено перевірку реакції на імпульси основних показників, що характеризують економічну діяльність домогосподарств: споживчі витратки домогосподарств, внутрішні валові заощадження та внутрішні кредити приватному сектору.

Реакція на імпульси вказує на чутливість змінних VAR-моделі на шоки від кожної змінної. По кожній змінній з кожного рівняння моделі окремо впроваджується одиничний шок на випадкове відхилення, і після цього визначається реакція системи протягом заданого часу [4].

Дослідимо реакцію споживчих витраток домогосподарств на шоківі імпульси від показників споживчих витраток домогосподарств, індексу споживчих цін, внутрішніх кредитів приватному сектору, валових внутрішніх заощаджень та валового національного доходу протягом семирічного періоду (рис. 1).

На основі отриманих графіків можемо зробити висновок про нестабільність змодельованої системи, оскільки імпульси шоків від значень споживчих витраток домогосподарств, внутрішніх кредитів приватному сектору, внутрішніх валових заощаджень, валового національного доходу після четвертого часового періоду починають різко збільшувати свій вплив на показник споживчих витраток домогосподарств замість того, щоб стабілізуватись, як у випадку імпульсу шоку від змінної індексу споживчих цін. Реакція споживання домогосподарств на імпульс індексу споживчих цін свідчить про те, що протягом чотирьох періодів відбувається поступове зростання споживчих витраток домогосподарств з наступною стабілізацією. Загальна тенденція впливу імпульсу інших змінних на споживчі витратки домогосподарств досить подібна: спочатку відбувається змен-

шення величини споживчих витраток домогосподарств до четвертого періоду з наступним різким зростанням.

Дослідимо реакцію показника внутрішнього валового продукту на шоківі імпульси від показників споживчих витраток домогосподарств, індексу споживчих цін, внутрішніх кредитів приватному сектору, валових внутрішніх заощаджень та валового національного доходу протягом семирічного періоду (рис. 2).

Як видно з наведених графіків, вплив імпульсів значень індексу споживчих цін і споживчих витраток домогосподарств на показник внутрішніх валових заощаджень має затухаючий характер, при цьому зростання індексу споживчих цін веде до зменшення внутрішніх валових заощаджень, а зростання величини споживчих витраток домогосподарств спочатку спричиняє збільшення внутрішніх валових заощаджень, а починаючи з четвертого періоду – зменшення цього показника. Щодо імпульсів від значень внутрішніх кредитів приватному сектору, внутрішніх валових заощаджень та валового національного доходу можемо зробити висновок, що їхнє зростання веде до збільшення валових внутрішніх заощаджень.

Проаналізуємо реакцію величини внутрішніх кредитів приватному сектору на шоківі імпульси від показників споживчих витраток домогосподарств, індексу споживчих цін, внутрішніх кредитів приватному сектору, валових внутрішніх заощаджень та валового національного доходу протягом семирічного періоду (рис. 3).

Імпульс шоку від значень індексу споживчих цін має незначний додатний вплив на величину внутрішніх кредитів приватному сектору із миттєвим затухаючим характером. Імпульс шоку від змінної споживчих витраток домогосподарств також має додатний вплив на цей показник, пік впливу припадає на третій період, далі відбувається стабілізація системи. Імпульси шоків параметрів внутрішніх кредитів приватному сектору, внутрішніх валових заощаджень та валового національного доходу мають додатний вплив на величину внутрішніх кредитів приватному сектору.

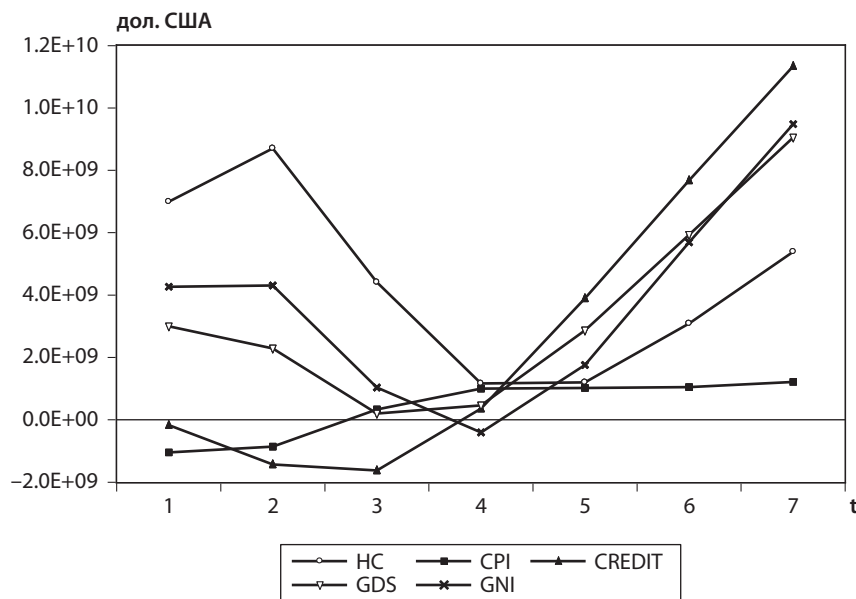

Рис. 1. Реакція змінної HC на шоківі імпульси кожної змінної моделі протягом семи періодів

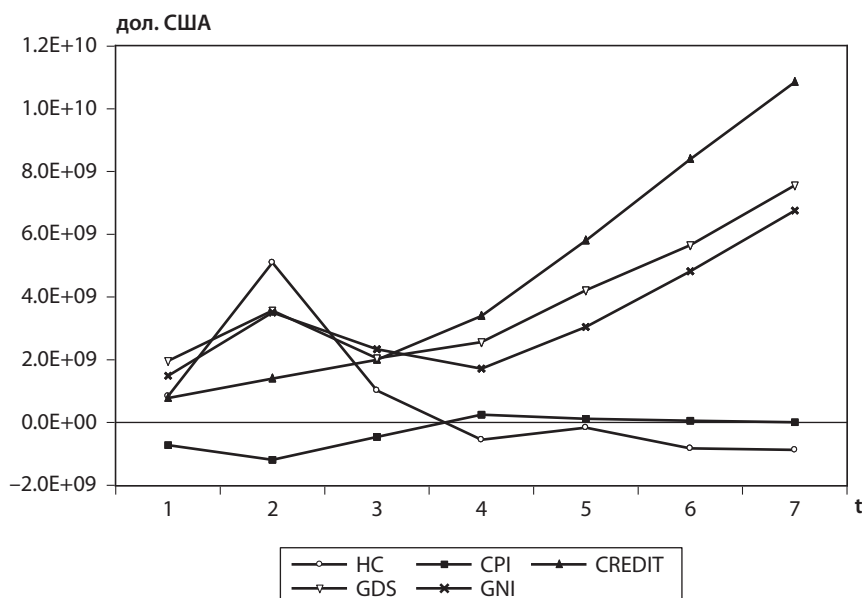

Рис. 2. Реакція змінної GDS на шоківі імпульси кожної змінної моделі протягом семи періодів

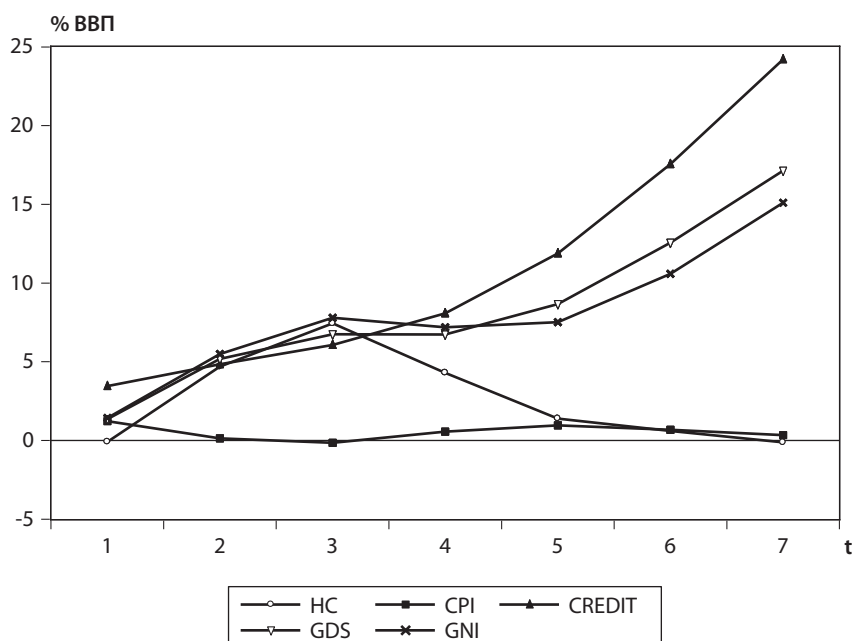

Рис. 3. Реакція змінної CREDIT на шоківі імпульси кожної змінної моделі протягом семи періодів

Підсумовуючи результати перевірки реакції змінних VAR-моделі, що характеризують основні види економічної діяльності домогосподарств України, можна стверджувати, що загалом система нестабільна.

Для дослідження впливу одних показників системи економічної діяльності домогосподарств України на пояснення дисперсії інших проведемо декомпозицію їхніх дисперсій та проаналізуємо динаміку зміни пояснення дисперсій цих показників іншими змінними моделі.

Динаміку декомпозиції дисперсії величини споживчих витрат домогосподарств протягом семи періодів зображено на рис. 4.

На підставі отриманих графіків можна зробити висновки, що найбільшу частку в поясненні дисперсії величини споживчих витрат домогосподарств мають лагові значення цієї ж змінної, причому ця частка спочатку зростає з 62% у першому періоді до 73% у третьому і після цього

починає спадати. Наступною вагомою змінною у поясненні дисперсії споживчих витрат домогосподарств є показник валового національного доходу: вплив лагових значень цієї змінної спочатку поступово зменшується з 35% у першому періоді до 22% у п'ятому, після чого починає зростати. Лагові значення індексу споживчих цін, внутрішніх кредитів приватному сектору, внутрішніх валових заощаджень збільшують свою частку у поясненні дисперсії споживчих витрат домогосподарств з четвертого періоду.

Динаміку декомпозиції дисперсії величини внутрішніх валових заощаджень протягом семи періодів зображено на рис. 5.

Найбільшу частку дисперсії внутрішніх валових заощаджень України протягом всіх періодів пояснюють лагові значення валового національного доходу, проте цей вплив поступово зменшується в наступних періодах. Лагові значення споживчих витрат домогосподарств є такими за

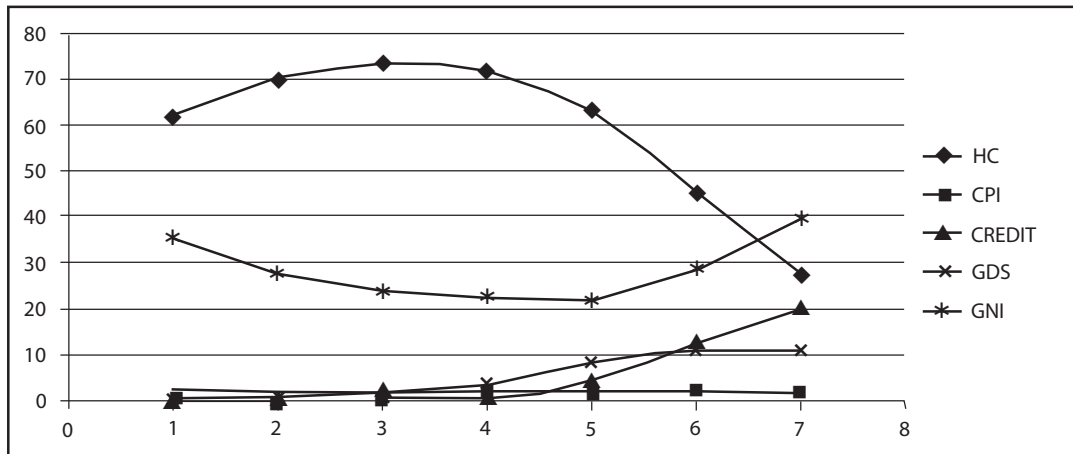

Рис. 4. Динаміка декомпозиції дисперсії споживчих витратків домогосподарств України

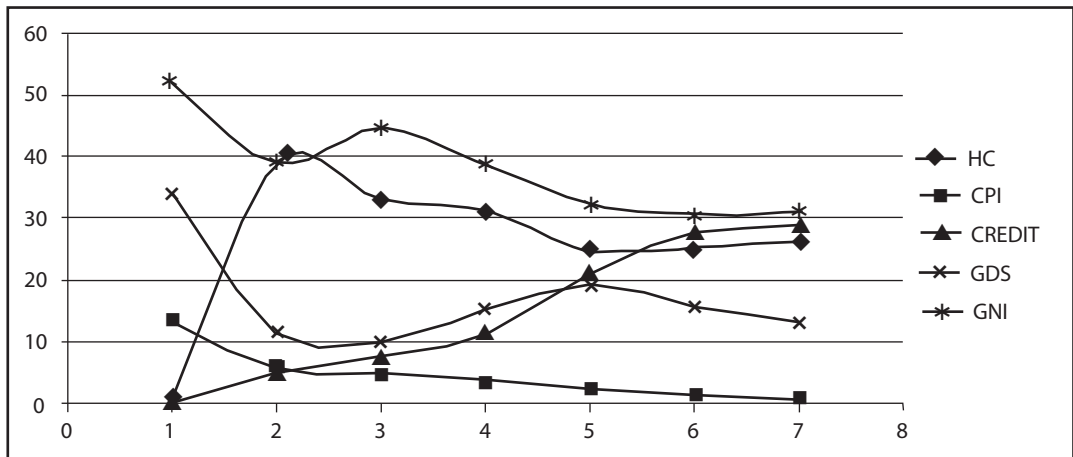

Рис. 5. Динаміка декомпозиція дисперсії внутрішніх валових заощаджень України

вагомою пояснення дисперсії внутрішніх валових заощаджень України, хоча у першому періоді ця частка становить лише 0,5%. Цікавою є динаміка частки пояснення дисперсії внутрішніх валових заощаджень показником внутрішніх кредитів приватному сектору. У першому періоді вона відсутня, але з наступними періодами зростає. Протилежною є динаміка частки пояснення дисперсії внутрішніх валових заощаджень показником індексу споживчих цін: у першому періоді ця частка складає 14%, але з наступними періодами зменшується аж до 0,67% у сьомому періоді.

Динаміку декомпозицію дисперсії величини внутрішніх кредитів приватному сектору протягом семи періодів зображено на рис. 6.

Найбільшу частку у поясненні дисперсії внутрішніх кредитів приватному сектору іншими змінними мають лагові значення валового національного доходу. Проте ця частка (21%) у першому періоді була меншою, ніж частка пояснення дисперсії внутрішніх кредитів приватному сектору власними лаговими значеннями (48%). Цікавою виявилась динаміка часток пояснення дисперсії внутрішніх кредитів приватному сектору лаговими значеннями показників споживчих витратків домогосподарств та внутрішніх валових заощаджень: ці частки почергово змінювали свою перевагу одна відносно іншої протягом перших чотирьох періодів. Лагові значення індексу споживчих цін у першо-

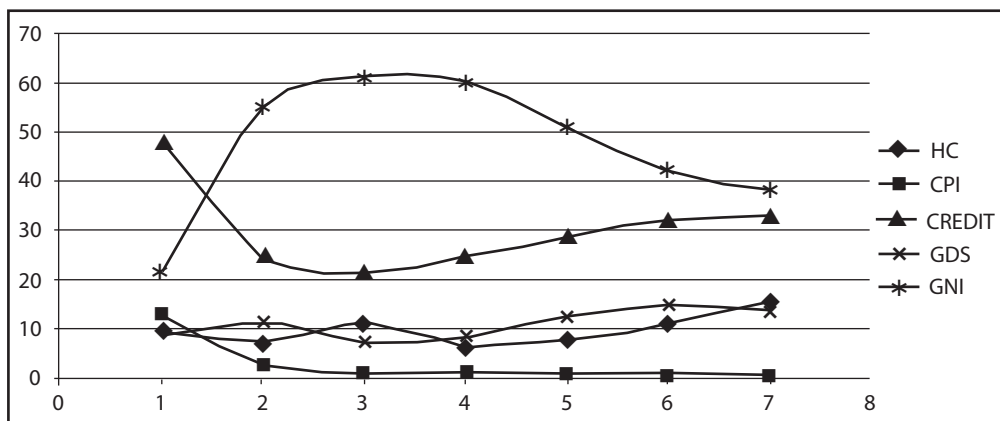

Рис. 6. Динаміка декомпозиції дисперсії внутрішніх кредитів приватному сектору в Україні

му періоді мали третю за величиною частку пояснення дисперсії внутрішніх кредитів приватному сектору (12%), але, як і у попередніх випадках, ця частка зменшувалася у наступних періодах.

Однією з головних переваг векторно-авторегресійних моделей є зручність здійснення прогнозів, оскільки в правій частині моделі містяться лише лагові значення змінних, які вже відомі досліднику. За допомогою побудованої моделі проведено два види прогнозів. У першому випадку використано відомі значення показників економічної діяльності домогосподарств України за 1992 і 1993 рр. і проведено прогноз до 2012 р. на основі лише цих даних, тобто для отримання результатів прогнозу кожного наступного періоду використовувались дані, отримані за допомогою самої моделі. У другому випадку спрогнозовано значення показників економічної діяльності домогосподарств Украї-

ни на кожен рік з 1994 по 2012 рр., тобто на основі фактичних даних 1992 та 1993 рр. отримано прогноз на 1994 р., на основі фактичних даних 1993 та 1994 рр. отримано прогноз на 1995 р. і так далі. На рис. 7 – 11 зображено по три часові ряди: фактичні значення прогнозованої змінної, прогнозні значення 1 та прогнозні значення 2, які відповідають описаним вище випадкам прогнозування.

На підставі графіків, зображених на рис. 6 – 10, можна зробити висновок, що прогностичні якості запропонованої VAR-моделі дуже високі, особливо точний результат дали однорічні прогнози (на рис. 5 – 10 це прогнозні значення 2). Варто зазначити, що прогноз на основі лише даних 1992 та 1993 рр. (прогнозні значення 1) є відносно точним протягом перших 7 – 8 років, а далі відображає загальну тенденцію розвитку економічної діяльності домогосподарств в Україні, що також є успішним результатом.

Рис. 7. Результати прогнозу змінної споживчих витрат домогосподарств України

Рис. 8. Результати прогнозу змінної внутрішніх валових заощаджень України

Рис. 9. Результати прогнозу змінної внутрішніх кредитів приватному сектору в Україні

Рис. 10. Результати прогнозу змінної індексу споживчих цін в Україні

Рис. 11. Результати прогнозу змінної валового національного доходу України

ВИСНОВКИ

Новизна роботи полягає у тому, що вперше досліджено систему економічної діяльності домогосподарств України з використанням економетричних VAR-моделей, проведено аналіз впливу одних показників на інші, досліджено реакцію системи на шоківі імпульси і проведено аналіз динаміки дисперсії основних показників системи. Дослідження показали високу точність прогнозів, отриманих за допомогою VAR-моделі на коротко- та середньостроковий періоди, що свідчить про можливість її практично застосування для оцінювання стану основних показників економічної діяльності домогосподарств України.

У подальших дослідженнях у модель варто залучити змінні, які відображають важелі впливу на економічну діяльність домогосподарств економічної політики уряду, що дасть змогу оцінювати вплив регулятивних дій уряду на економіку країни. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Жук М.** Економетричне дослідження діяльності домогосподарств в Україні / М. Жук, В. Здрок // Вісник Львівського університету. Серія економічна. – 2012 – № 47. – С. 182 – 191.

2. **Леонов В. В.** Мотиваційні чинники фінансової поведінки населення України: емпіричний аналіз / В. В. Леонов // Український соціум. – 2007. – № 3. – С. 63 – 76.

3. **Федосов В. М.** Теорія фінансів : підручник / В. М. Федосов. – К. : ЦУЛ, 2010. – 572 с.

4. **Brooks C.** *Introductory Econometrics for Finance*, second edition / C. Brooks. – New York: Cambridge University Press, 2008. – 674 p. – ISBN 978-0-511-39848-3

5. **Litterman R.** *Techniques of Forecasting Using Vector Autoregressions* / R. Litterman – Federal Reserve Bank of Minneapolis. Working Paper No. 115, 1979. – 135 p.

6. **McNees S. K.** *Forecasting Accuracy of Alternative Techniques: A Comparison of US Macroeconomic Forecasts* / McNees S. K. // *Journal of Business and Economic Statistics*. – 1986. – № 4(1). – P. 5 – 15.

7. *Quantitative Micro Software. EViews 5 User's Guide* / Quantitative Micro Software. – Quantitative Micro Software, 2004. – 978 p.

8. **Sims C. A.** *Macroeconomics and Reality* / C. A. Sims // *Econometrica*. – 1980. – № 48. – P. 1 – 48.

9. The World Bank [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.worldbank.org/>

10. Indexmundi [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.indexmundi.com>

REFERENCES

Brooks, C. *Introductory Econometrics for Finance*. New York: Cambridge University Press, 2008.

Fedosov, V. M. *Teoriia finansiv* [Theory of Finance]. Kyiv: TsUL, 2010.

Indexmundi. <http://www.indexmundi.com>

Litterman, R. «Techniques of Forecasting Using Vector Autoregressions». *Federal Reserve Bank of Minneapolis. Working Paper*, no. 115 (1979).

Leonov, V. V. «Motyvatsiini chynnyky finansovoi povedinky naselennia Ukrainy: empyrychnyi analiz» [Motivational factors of the financial behavior of the population of Ukraine: an empirical analysis]. *Ukrainskyi sotsium*, no. 3 (2007): 63-76.

McNees, S. K. «Forecasting Accuracy of Alternative Techniques: A Comparison of US Macroeconomic Forecasts». *Journal of Business and Economic Statistics*, no. 4 (1) (1986): 5-15.

Quantitative Micro Software. EViews 5 User's Guide, 2004.

Sims, C. A. «Macroeconomics and Reality». *Econometrica*, no. 48 (1980): 1-48.

The World Bank. <http://www.worldbank.org/>

Zhuk, M., and Zdrok, V. «Ekonometrychne doslidzhennia diialnosti domohospodarstv v Ukraini» [Econometric studies of household activities in Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Ekonomika*, no. 47 (2012): 182-191.

Korovkin, A. G. «Soglasovanie dinamiki vakantnykh mest i rabochey sily» [Coordination dynamics of vacancies and labor]. *Problemy prognozirovaniia*, no. 2 (1999): 73-84.

Kotyrla, E. «Prognozovanie sprosa na rabochuiu silu na urovne regiona» [Forecasting the demand for labor at the regional level]. *Chelovek i trud*, no. 4 (2008): 26-29.

Kulinich, R. O. *Statystychna otsinka chynnykiv sotsialno-ekonomichnoho rozvytku* [Statistical evaluation of the factors of socio-economic development]. Kyiv: Znannia, 2007.

Pryimak, V. I. *Matematychni metody ekonomichnoho analizu* [Mathematical Methods of Economic Analysis]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2009.

Pryimak, V. I., Vozniak, O. H., and Kovalevych, N. M. «Otsiniuvania vzaimozv'iazku dynamiky popytu i propozyzii robochoi sily v Ukraini» [Evaluation of the relationship dynamics of demand and sup-

ply of labor in Ukraine]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, no. 21.6 (2011): 275-283.

Prytula, Kh. M. *Modeliuvannia i prohnozuvannia ekonomichnykh protsesiv v rehioni (na prykladi Lvivskoi oblasti)* [Modeling and forecasting economic processes in the region (for example, Lviv region)]. Lviv: NAN Ukrainy; Instytut rehionalnykh doslidzhen, 2005.

«Prohrama ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku m. Kremenchuka» [Program of economic and social development of Kremenchug]. http://www.kremen.gov.ua/img/content/programa_na_2013_r_k.pdf

Semenov, A., and Kuznetsov, S. «Metodologija prognozirovaniia ekonomicheskoy aktivnosti naseleniia» [Methodology for forecasting economic activity of the population]. *Chelovek i trud*, no. 9 (2001): 45-50.

УДК 330.341.1:338.49

МОДЕЛЮВАННЯ ДИНАМІКИ ОСНОВНИХ ПОКАЗНИКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ

© 2014 ЖУК М. О., ЗДРОК В. В.

УДК 330.341.1:338.49

Жук М. О., Здрок В. В. Моделирование динамики основных показателей экономической деятельности домохозяйств Украины

Мета роботи – дослідження структури системи економічної діяльності домогосподарств в Україні та динаміки взаємозв'язків між основними показниками її функціонування. Для дослідження динаміки основних показників системи економічної діяльності домогосподарств використано інструментарій економетричного векторно-авторегресійного моделювання (VAR-моделі). На підставі наявних статистичних даних і розробленої VAR-моделі досліджено індивідуальний та сукупний вплив лагових значень показників на їхні поточні значення, реакцію системи на імпульси основних показників, проаналізовано динаміку зміни пояснення дисперсії одних показників іншими, проведено два види прогнозів, які відображають загальну тенденцію розвитку економічної діяльності домогосподарств в Україні. Висока точність прогнозів, отриманих за допомогою запропонованої економетричної моделі, свідчить про можливість її практичного застосування для оцінювання стану основних показників економічної діяльності домогосподарств України. У роботі вперше застосовано інструментарій VAR-моделювання для дослідження економічної діяльності домогосподарств в Україні, що розширює можливості використання математико-статистичних методів і моделей у цій галузі економіки.

Ключові слова: домогосподарство, споживчі видатки домогосподарств, внутрішні валові заощадження, кредити приватному сектору, економетричне моделювання.

Рис.: 11. **Табл.:** 7. **Формул.:** 7. **Бібл.:** 10.

Жук Микола Олександрович – аспірант, кафедра економічної кібернетики, Львівський національний університет ім. І. Франка (вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна)

E-mail: nickzhuk@bigmir.net

Здрок Валентин Володимирович – кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри економічної кібернетики, Львівський національний університет ім. І. Франка (вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна)

E-mail: kiber@franko.lviv.ua

УДК 330.341.1:338.49

Жук Н. А., Здрок В. В. Моделирование динамики основных показателей экономической деятельности домохозяйств Украины

Цель работы – исследование структуры системы экономической деятельности домохозяйств в Украине и динамики взаимосвязей между основными показателями ее функционирования. Для исследования динамики основных показателей системы экономической деятельности домохозяйств использован инструментальный эконометрический векторно-авторегрессионный моделирования (VAR-модели). На основании имеющихся статистических данных и разработанной VAR-модели исследовано индивидуальное и совокупное влияние лаговых значений показателей на их текущие значения, реакцию системы на импульсы основных показателей, проанализирована динамика изменения объяснения дисперсии одних показателей другими, проведено два вида прогнозов, отражающих общую тенденцию развития экономической деятельности домохозяйств в Украине. Высокая точность прогнозов, полученных с помощью предложенной эконометрической модели, свидетельствует о возможности ее практического применения для оценки состояния основных показателей экономической деятельности домохозяйств Украины. В работе впервые применен инструментальный VAR-моделирования для исследования экономической деятельности домохозяйств в Украине, что расширяет возможности использования математико-статистических методов и моделей в этой области экономики.

Ключевые слова: домохозяйство, потребительские расходы домохозяйств, внутреннее валовые сбережения, кредиты частному сектору, эконометрическое моделирование.

Рис.: 11. **Табл.:** 7. **Формул.:** 7. **Библ.:** 10.

Жук Николай Александрович – аспирант, кафедра экономической кибернетики, Львовский национальный университет им. И. Франко (ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина)

E-mail: nickzhuk@bigmir.net

Здрок Валентин Владимирович – кандидат технических наук, доцент, профессор, кафедра экономической кибернетики, Львовский национальный университет им. И. Франко (ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина)

E-mail: kiber@franko.lviv.ua

UDC 330.341.1:338.49

Zhuk M. O., Zdrok V. V. Modelling Dynamics of Main Indicators of Economic Activity of Households of Ukraine

The goal of the article is the study of the structure of the system of economic activity of households in Ukraine and dynamics of interconnections between the main indicators of its functioning. In order to study dynamics of main indicators of the system of economic activity of households, the article uses tools of econometric vector-autoregression modelling (VAR models). Based on the existing statistical data and a developed VAR model, the article studies individual and aggregate influence of lag values of indicators upon their current values, system reaction on main indicators impulses, analyses dynamics of change of explanation of dispersion of some indicators with others, and conducts two types of forecasts that reflect a general tendency of development of economic activity of households in Ukraine. High accuracy of forecasts obtained with the help of the proposed econometric model testifies to a possibility of its practical application for assessment of the state of main indicators of economic activity of households of Ukraine. The article applies for the first time the tools of VAR modelling for the study of economic activity of households in Ukraine, which expands possibilities of use of mathematical and statistical methods and models in this field of economy.

Key words: household, consumer expenditures of households, internal gross savings, loans to the private sector, econometric modelling

Pic.: 11. **Tabl.:** 7. **Formulae:** 7. **Bibl.:** 10.

Zhuk Mykola O. – Postgraduate Student, Department of Economic Cybernetics, Ivan Franko National University of Lviv (вул. Universytetska, 1, Lviv, 79000, Ukraine)

E-mail: nickzhuk@bigmir.net

Zdrok Valentin V. – Candidate of Sciences (Engineering), Associate Professor, Professor, Department of Economic Cybernetics, Ivan Franko National University of Lviv (вул. Universytetska, 1, Lviv, 79000, Ukraine)

E-mail: kiber@franko.lviv.ua

В Україні налічується близько 17,5 млн домогосподарств, з яких більше 12 млн (понад дві третини) проживає у містах, 5,5 млн – у сільській місцевості. Цікавим є той факт, що, незважаючи на тривалий процес скорочення чисельності населення в Україні, кількість домашніх господарств збільшується. Ймовірно, це відображає тенденцію до відокремлення молодих сімей, зростання кількості розлучень і, як наслідок, зменшення кількості осіб в одному домогосподарстві [3].

Український економіст В. М. Федосов виділив чотири основні функції домогосподарства [3]:

- 1) *постачальницьку*, яка полягає у постачанні на відповідні ринки праці, капіталу та інших ресурсів;
- 2) *виробничу*, суть якої полягає у виробництві готової продукції та наданні послуг, забезпеченні ними ринку (сільськогосподарська продукція, ремонтні, ремісничі та інші послуги, сімейний бізнес);
- 3) *споживчу*, що зумовлена самою природою домогосподарства, яке є основним споживачем товарів і послуг на ринку;
- 4) *заощаджувальну* (інвестиційну), яка має місце за умови неповного використання поточних доходів на споживання.

Інший український дослідник В. В. Леонов запропонував дещо відмінну класифікацію функцій домогосподарств, назвавши їх при цьому різновидами поведінки [2]:

- ✦ *дохідну поведінку* – діяльність, спрямовану на формування та оптимізацію усіх можливих джерел доходів домогосподарств;
- ✦ *фіскальну поведінку* – діяльність, пов'язану зі сплатою та мінімізацією (за наявності відповідних пільг та преференцій) податкових платежів;
- ✦ *споживчу поведінку* – діяльність, спрямовану на здійснення витрат споживчого характеру (придбання споживчих товарів і послуг);
- ✦ *заощаджувальну поведінку* – діяльність, спрямовану на виведення певної частини доходів з особистого користування з метою задоволення майбутніх потреб;
- ✦ *інвестиційну поведінку* – діяльність, пов'язану із вкладенням частини неспожитих доходів у фінансові (рідше – не фінансові) активи з метою отримання майбутніх вигод;
- ✦ *кредитну поведінку* – діяльність, спрямовану на залучення тимчасово вільних коштів інших суб'єктів: інституцій фінансового ринку, підприємств, інших домогосподарств на умовах поверненості, строковості та, як правило, платності і забезпеченості;
- ✦ *доброчинну поведінку* – діяльність, пов'язану із безоплатним наданням коштів окремим особам чи організаціям з метою підтримання їхньої діяльності.

Враховуючи вищевказані підходи, запропонуємо власну класифікацію економічної діяльності домогосподарств, відносно якої і будемо відштовхуватись у подальшому дослідженні.

Перш за все слід відмітити споживчу діяльність домогосподарств, яка на нашу думку є основною, оскільки забезпечує життєдіяльність усіх членів домогосподарств та подальше функціонування домогосподарств. На макроекономічному рівні споживання вважається одним з основних стимулів економічного зростання країни, і домогосподар-

ства у цьому споживанні відіграють одну з основних ролей. Оцінити величину агрегованого споживання всіх домогосподарств країни можна за допомогою макроекономічного показника споживчих витрат домогосподарств.

Споживчі витрати домогосподарств включають ринкову вартість всіх товарів і послуг, у тому числі товарів тривалого користування (таких, як автомобілів, пральних машин, домашніх комп'ютерів, тощо), які купуються домогосподарствами. Під час підрахунку цього показника не беруть до уваги витрати на купівлю житла, але враховують орендну плату за орендоване житло. У споживчі витрати включають збори та платежі в державну казну для отримання дозволів та ліцензій і витрати некомерційних організацій, що обслуговують домогосподарства [10].

Наступним важливим елементом економічної діяльності домогосподарств є заощадження. З точки зору домогосподарств заощадження створюють основу для забезпечення незмінного споживання у періоди зменшення доходів домогосподарств, наприклад внаслідок втрати роботи, працездатності чи виходу на пенсію, тобто є важливим елементом безпеки домогосподарств. Якщо заощадження домогосподарств здійснюються з використанням послуг фінансових установ, то ці кошти можуть стати джерелом інвестицій у країні. Як агрегований показник заощаджень домогосподарств країни пропонуємо використати показник внутрішніх валових заощаджень, який включає і заощадження домогосподарського сектору економіки.

У сучасному економічному житті майже всі домогосподарства у тій чи іншій мірі співпрацюють з банківськими установами, тому вважаємо необхідним виокремити економічну діяльність домогосподарств, пов'язану із залученням кредитних коштів. Кредитування є важливим інструментом збільшення споживання домогосподарства за рахунок його майбутніх доходів. За допомогою макроекономічного показника внутрішніх кредитів приватному сектору можна в загальному отримати розуміння динаміки залучення кредитних коштів домогосподарствами.

Внутрішні кредити приватному сектору включають фінансові ресурси, які надаються приватному сектору через кредити, торгові кредити та іншу дебіторську заборгованість [10].

Під час дослідження економічної діяльності домогосподарств на макроекономічному рівні також важливо врахувати і показник валового національного доходу.

У роботі [1] авторами було досліджено вагомий впливу індексу споживчих цін на формування споживчих витрат домогосподарств в Україні, тому цей показник також використовуємо під час аналізу економічної діяльності домогосподарств.

Головна мета представленої роботи – дослідження динаміки взаємозв'язків між основними показниками системи економічної діяльності домогосподарств в Україні.

Методологія

Для дослідження динаміки основних показників системи економічної діяльності домогосподарств використано інструментарій економетричного векторно-авторегресійного моделювання (VAR-моделі).

VAR-модель є системною кореляційно-регресійною моделлю, яка може розглядатись як гібридна модель, що поєднує можливості симулятивного та авторегресійного моделювання. В економетричному дослідженні VAR-моделі

розглядають як альтернативу великомасштабним симулятивним моделям.

В узагальненому виді найпростішу біваріативну VAR-модель k -го порядку можна представити так:

$$y_{1t} = \beta_{10} + \beta_{11}y_{1,t-1} + \dots + \beta_{1k}y_{1,t-k} + \alpha_{11}y_{2,t-1} + \dots + \alpha_{1k}y_{2,t-k} + \varepsilon_{1t},$$

$$y_{2t} = \beta_{20} + \beta_{21}y_{2,t-1} + \dots + \beta_{2k}y_{2,t-k} + \alpha_{21}y_{1,t-1} + \dots + \alpha_{2k}y_{1,t-k} + \varepsilon_{2t},$$

де y_{it} , $i = 1, 2$ – ендогенні змінні моделі; α_{it} , β_{it} , $i = 1, 2$; $\tau = 1, k$ – невідомі параметри при лагових значеннях ендогенних змінних; β_{i0} – вільні члени рівнянь; t – періоди часу; $\tau = 1, k$ – величина лага; ε_{it} , $i = 1, 2$ – випадкові величини.

До особливостей моделювання за допомогою VAR-підходу можна віднести:

1. Змінні рівнянь VAR-моделі залежать не лише від власних лагових значень, а й від лагових значень інших змінних, що включені у модель.

2. Оскільки VAR-модель містить у правій частині лише лагові, тобто відомі значення змінних, оцінювання параметрів моделі можна здійснювати методом найменших квадратів.

3. Зазвичай за допомогою VAR-моделей здійснюють адекватніший прогноз у порівнянні із симулятивними моделями. Перші дискусії щодо цього питання розпочалися у кінці 70-х на початку 80-х років XX століття американськими науковцями К. А. Сімсом [8] і Р. Б. Лігерманом [5]. Американський вчений С. К. Макніс у своєму дослідженні [6] емпірично показав, що прогнози таких макроекономічних показників американської економіки, як рівень безробіття, реальний внутрішній валовий продукт, тощо, отримані на підставі VAR-моделей, значно точніші, ніж деякі інші економічні підходи, що були популярні до цього.

Для побудови VAR-моделі, яка застосована для дослідження динаміки основних показників економічної діяльності домогосподарств України, використано статистичні дані з бази даних Світового Банку [9] з 1992 по 2012 рр., оцінювання параметрів моделі та її тестування проведено за допомогою програмної системи Eviews 7.1 [7].

Результати

Введемо умовні позначення змінних, які використані під час побудови VAR-моделі (табл. 1).

Таблиця 1

Змінні моделі в програмній системі Eviews 7.1

№	Змінна	Позначення змінної в програмній системі Eviews 7.1.
1	Споживчі видатки домогосподарств, дол. США	HC
2	Індекс споживчих цін в Україні (2005 = 100), %	CPI
3	Внутрішні кредити приватному сектору, дол. США	CREDIT
4	Валовий національний дохід, дол. США	GNI
5	Внутрішні валові заощадження, дол. США	GDS

Перед оцінюванням параметрів моделі проведено тестування даних для визначення порядку моделі, тобто

довжини лагу змінних. Результати тестування наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Результати тестування даних для визначення довжини лагу змінних

Лаг	Правдоподібність логарифма	Критерії тестування для визначення довжини лагу змінних моделі			
		Похибки остаточного прогнозу	Акаїка	Шварца	Ханнана – Квіна
0	-1542,824	3,95e+64	162,9288	163,1774	162,9709
1	-1429,817	4,19e+60	153,6650	155,1562	153,9174
2	-1384,778	1,03e+60*	151,5556*	154,2895*	152,0183*

Згідно з результатами, представленими в табл. 2, усі критерії вказують на те, що довжина оптимального лагу змінних моделі дорівнює двом, отже будемо VAR-модель другого порядку.

VAR-модель, яка описує взаємозв'язки між основними показниками економічної діяльності домогосподарств України, має вигляд:

$$y_{1t} = -582339691,489 + 1,3268y_{1,t-1} - 0,3727y_{1,t-2} + 127139593,098y_{2,t-1} + 62426845,99y_{2,t-2} - 254999047,637y_{3,t-1} + 428400799,054y_{3,t-2} - 0,5617y_{4,t-1} + 1,6554y_{4,t-2} - 0,0156y_{5,t-1} - 0,4185y_{5,t-2},$$

$$y_{2t} = 30,8747 + 5,9215E-10y_{1,t-1} + 7,0012E-10y_{1,t-2} + 0,942y_{2,t-1} - 0,5364y_{2,t-2} + 1,2684y_{3,t-1} + 0,3085y_{3,t-2} + 4,0329E-10y_{4,t-1} - 7,1518E-10y_{4,t-2} - 5,4877E-10y_{5,t-1} - 3,4206E-10y_{5,t-2},$$

$$y_{3t} = 9,5239 + 5,9295E-10y_{1,t-1} - 1,1047E-10y_{1,t-2} - 0,0619y_{2,t-1} - 0,0658y_{2,t-2} + 1,2778y_{3,t-1} - 0,0744y_{3,t-2} + 8,8318E-10y_{4,t-1} - 1,1625E-9y_{4,t-2} - 3,0516E-11y_{5,t-1} + 3,2855E-10y_{5,t-2},$$

$$y_{4t} = 17336578607,8 + 0,7978y_{1,t-1} - 0,7109y_{1,t-2} - 189135661,224y_{2,t-1} - 18162156,6316y_{2,t-2} + 558715008,654y_{3,t-1} + 187706897,754y_{3,t-2} + 0,9221y_{4,t-1} - 0,40006y_{4,t-2} - 0,3333y_{5,t-1} + 0,0944y_{5,t-2},$$

$$y_{5t} = 36117451038,8 + 3,9102y_{1,t-1} - 1,4176y_{1,t-2} - 19030147,0081y_{2,t-1} - 503118695,269y_{2,t-2} + 1388393013,48y_{3,t-1} + 639626408,494y_{3,t-2} + 1,7645y_{4,t-1} - 0,2659y_{4,t-2} - 1,2271y_{5,t-1} - 0,2141y_{5,t-2},$$

де $y_{1,t-\tau}$ – величина споживчих видатків домогосподарств; $y_{2,t-\tau}$ – величина індексу споживчих цін; $y_{3,t-\tau}$ – величина внутрішніх кредитів приватному сектору; $y_{4,t-\tau}$ – величина внутрішніх валових заощаджень; $y_{5,t-\tau}$ – величина валового національного доходу, $\tau = 0, 1, 2$ – величина лагу.

На підставі наявних статистичних даних проведено тестування причинності за Грейнджером, яке оцінює вплив лагових значень змінних моделі на їхні біжучі значення.

Проаналізуємо індивідуальний та сукупний вплив лагових значень змінних на біжучі значення цих змінних. Результати тестування причинності за Грейнджером на показник споживчих видатків домогосподарств наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Результати тесту причинності за Грейнджером на показник споживчих витрат домогосподарств

Залежна змінна: HC	χ^2	Кількість лагових змінних	Ймовірність статистичної незначущості
Індивідуальний вплив			
CPI	0,852280	2	0,6530
CREDIT	0,673647	2	0,7140
GDS	1,620472	2	0,4448
GNI	0,585388	2	0,7463
Сукупний вплив	12,28481	8	0,1389

Згідно з даними табл. 3 сукупність лагових значень змінних індексу споживчих цін, внутрішніх кредитів приватному сектору, внутрішніх валових заощаджень та валового національного доходу мають вплив за Грейнджером на споживчі витрати домогосподарств з ймовірністю 0,86 (оскільки ймовірність статистичної незначущості сукупного впливу приблизно дорівнює 0,14), хоча індивідуальний вплив лагових значень кожної з цих змінних є статистично незначущий.

Результати тестування причинності за Грейнджером лагових значень споживчих витрат домогосподарств, внутрішніх кредитів приватному сектору, внутрішніх валових заощаджень та валового національного доходу на індекс споживчих цін наведено в табл. 4.

Таблиця 4

Результати тесту причинності за Грейнджером на показник індексу споживчих цін

Залежна змінна: CPI	χ^2	Кількість лагових змінних	Ймовірність статистичної незначущості
Індивідуальний вплив			
HC	8,644955	2	0,0133
CREDIT	36,86561	2	0,0000
GDS	1,221680	2	0,5429
GNI	4,083688	2	0,1298
Сукупний вплив	63,64957	8	0,0000

На основі даних цієї таблиці можна зробити висновок, що всі лагові значення змінних моделі, крім значень внутрішніх валових заощаджень, мають вплив за Грейнджером на значення індексу споживчих цін.

Результати тестування причинності за Грейнджером лагових значень споживчих витрат домогосподарств, індексу споживчих цін, внутрішніх валових заощаджень та валового національного доходу на величину внутрішніх кредитів приватному сектору відображено в табл. 5.

На підставі даних цієї таблиці можна зробити висновок, що найвагоміший вплив (з ймовірністю величини впливу більшою, ніж 0,99) за Грейнджером на теперішні значення величини внутрішніх кредитів приватному сектору мають лагові значення показника споживчих витрат домогосподарств, тобто на прийняття рішення щодо кредитування найбільше впливають величини споживання домогосподарств у попередніх періодах.

Таблиця 5

Результати тесту причинності за Грейнджером на показник внутрішніх кредитів приватному сектору

Залежна змінна: CREDIT	χ^2	Кількість лагових змінних	Ймовірність статистичної незначущості
Індивідуальний вплив			
HC	15,30710	2	0,0005
CPI	1,684948	2	0,4306
GDS	3,126040	2	0,2095
GNI	1,599144	2	0,4495
Сукупний вплив	40,60382	8	0,0000

Результати тестування впливу за Грейнджером лагових значень споживчих витрат домогосподарств, індексу споживчих цін, внутрішніх кредитів приватному сектору та валового національного доходу на величину внутрішніх валових заощаджень наведено в табл. 6.

Таблиця 6

Результати тесту причинності за Грейнджером на показник внутрішніх валових заощаджень

Залежна змінна: GDS	χ^2	Кількість лагових змінних	Ймовірність статистичної незначущості
Індивідуальний вплив			
HC	8,31993	2	0,0000
CPI	2,21073	2	0,0022
CREDIT	2,66557	2	0,0000
GNI	5,282932	2	0,0713
Сукупний вплив	120,4450	8	0,0000

Дані цієї таблиці свідчать, що лагові значення всіх змінних мають високий вплив за Грейнджером на величину внутрішніх валових заощаджень.

Остання змінна, що тестувалась на причинність за Грейнджером, – величина валового національного доходу (табл. 7).

Таблиця 7

Результати тесту причинності за Грейнджером на показник валового національного доходу

Залежна змінна: GNI	χ^2	Кількість лагових змінних	Ймовірність статистичної незначущості
Індивідуальний вплив			
HC	110,2007	2	0,0000
CPI	9,731104	2	0,0077
CREDIT	14,77617	2	0,0006
GDS	2,108039	2	0,3485
Сукупний вплив	207,3252	8	0,0000

Отже, значний вплив за Грейнджером на формування величини валового національного доходу мають лагові значення таких змінних: споживчі витрати домогосподарств, індекс споживчих цін і внутрішніх кредитів приватному сектору (з ймовірністю вагомістю впливу більше, ніж 0,99).

Підсумовуючи проведені тестування причинності за Грейнджером, зазначимо, що лагові значення величини споживчих витраток домогосподарств мають вагомий вплив на всі інші показники, проте лагові значення всіх інших показників не мають вагомого впливу за Грейнджером на цей показник. Цей факт може свідчити про те, що споживча діяльність домогосподарств країни в попередніх періодах має важливий вплив на сьогоденну економічну ситуацію.

За допомогою побудованої моделі проведено перевірку реакції на імпульси основних показників, що характеризують економічну діяльність домогосподарств: споживчі витратки домогосподарств, внутрішні валові заощадження та внутрішні кредити приватному сектору.

Реакція на імпульси вказує на чутливість змінних VAR-моделі на шоки від кожної змінної. По кожній змінній з кожного рівняння моделі окремо впроваджується одиничний шок на випадкове відхилення, і після цього визначається реакція системи протягом заданого часу [4].

Дослідимо реакцію споживчих витраток домогосподарств на шоківі імпульси від показників споживчих витраток домогосподарств, індексу споживчих цін, внутрішніх кредитів приватному сектору, валових внутрішніх заощаджень та валового національного доходу протягом семирічного періоду (рис. 1).

На основі отриманих графіків можемо зробити висновок про нестабільність змодельованої системи, оскільки імпульси шоків від значень споживчих витраток домогосподарств, внутрішніх кредитів приватному сектору, внутрішніх валових заощаджень, валового національного доходу після четвертого часового періоду починають різко збільшувати свій вплив на показник споживчих витраток домогосподарств замість того, щоб стабілізуватись, як у випадку імпульсу шоку від змінної індексу споживчих цін. Реакція споживання домогосподарств на імпульс індексу споживчих цін свідчить про те, що протягом чотирьох періодів відбувається поступове зростання споживчих витраток домогосподарств з наступною стабілізацією. Загальна тенденція впливу імпульсу інших змінних на споживчі витратки домогосподарств досить подібна: спочатку відбувається змен-

шення величини споживчих витраток домогосподарств до четвертого періоду з наступним різким зростанням.

Дослідимо реакцію показника внутрішнього валового продукту на шоківі імпульси від показників споживчих витраток домогосподарств, індексу споживчих цін, внутрішніх кредитів приватному сектору, валових внутрішніх заощаджень та валового національного доходу протягом семирічного періоду (рис. 2).

Як видно з наведених графіків, вплив імпульсів значень індексу споживчих цін і споживчих витраток домогосподарств на показник внутрішніх валових заощаджень має затухаючий характер, при цьому зростання індексу споживчих цін веде до зменшення внутрішніх валових заощаджень, а зростання величини споживчих витраток домогосподарств спочатку спричиняє збільшення внутрішніх валових заощаджень, а починаючи з четвертого періоду – зменшення цього показника. Щодо імпульсів від значень внутрішніх кредитів приватному сектору, внутрішніх валових заощаджень та валового національного доходу можемо зробити висновок, що їхнє зростання веде до збільшення валових внутрішніх заощаджень.

Проаналізуємо реакцію величини внутрішніх кредитів приватному сектору на шоківі імпульси від показників споживчих витраток домогосподарств, індексу споживчих цін, внутрішніх кредитів приватному сектору, валових внутрішніх заощаджень та валового національного доходу протягом семирічного періоду (рис. 3).

Імпульс шоку від значень індексу споживчих цін має незначний додатний вплив на величину внутрішніх кредитів приватному сектору із миттєвим затухаючим характером. Імпульс шоку від змінної споживчих витраток домогосподарств також має додатний вплив на цей показник, пік впливу припадає на третій період, далі відбувається стабілізація системи. Імпульси шоків параметрів внутрішніх кредитів приватному сектору, внутрішніх валових заощаджень та валового національного доходу мають додатний вплив на величину внутрішніх кредитів приватному сектору.

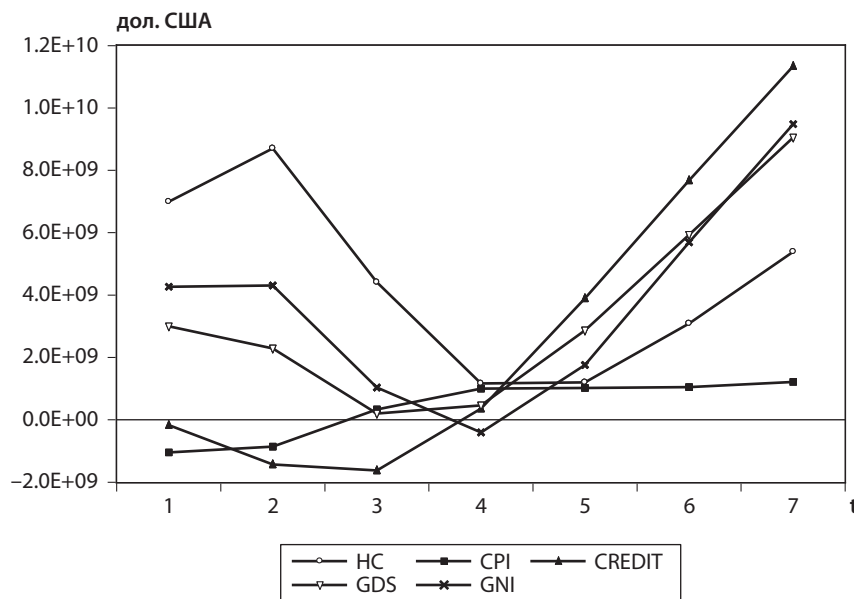

Рис. 1. Реакція змінної HC на шоківі імпульси кожної змінної моделі протягом семи періодів

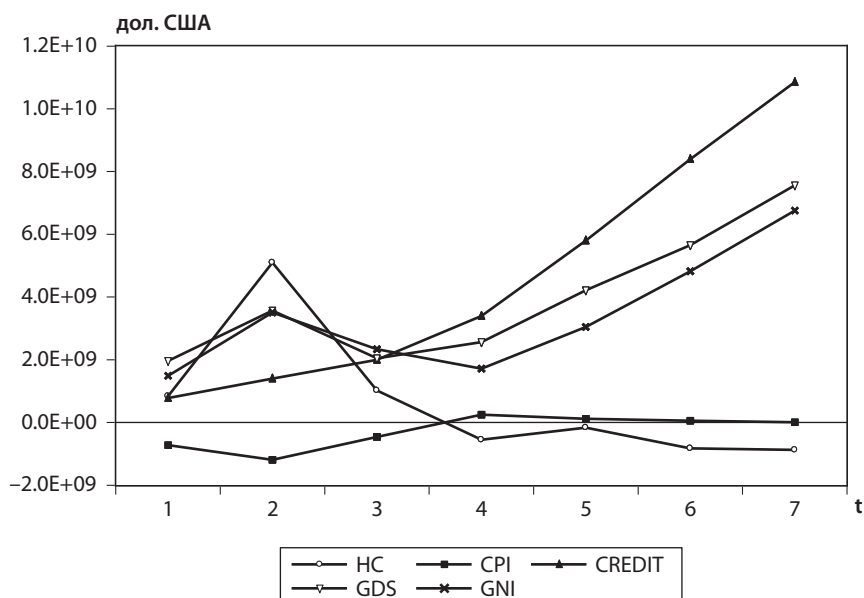

Рис. 2. Реакція змінної GDS на шоківі імпульси кожної змінної моделі протягом семи періодів

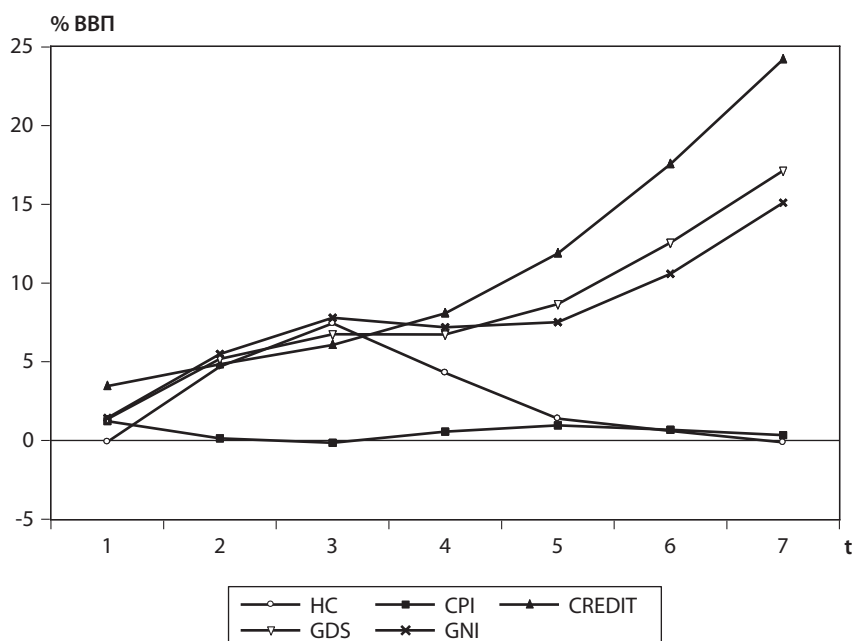

Рис. 3. Реакція змінної CREDIT на шоківі імпульси кожної змінної моделі протягом семи періодів

Підсумовуючи результати перевірки реакції змінних VAR-моделі, що характеризують основні види економічної діяльності домогосподарств України, можна стверджувати, що загалом система нестабільна.

Для дослідження впливу одних показників системи економічної діяльності домогосподарств України на пояснення дисперсії інших проведемо декомпозицію їхніх дисперсій та проаналізуємо динаміку зміни пояснення дисперсій цих показників іншими змінними моделі.

Динаміку декомпозиції дисперсії величини споживчих витрат домогосподарств протягом семи періодів зображено на рис. 4.

На підставі отриманих графіків можна зробити висновки, що найбільшу частку в поясненні дисперсії величини споживчих витрат домогосподарств мають лагові значення цієї ж змінної, причому ця частка спочатку зростає з 62% у першому періоді до 73% у третьому і після цього

починає спадати. Наступною вагомою змінною у поясненні дисперсії споживчих витрат домогосподарств є показник валового національного доходу: вплив лагових значень цієї змінної спочатку поступово зменшується з 35% у першому періоді до 22% у п'ятому, після чого починає зростати. Лагові значення індексу споживчих цін, внутрішніх кредитів приватному сектору, внутрішніх валових заощаджень збільшують свою частку у поясненні дисперсії споживчих витрат домогосподарств з четвертого періоду.

Динаміку декомпозиції дисперсії величини внутрішніх валових заощаджень протягом семи періодів зображено на рис. 5.

Найбільшу частку дисперсії внутрішніх валових заощаджень України протягом всіх періодів пояснюють лагові значення валового національного доходу, проте цей вплив поступово зменшується в наступних періодах. Лагові значення споживчих витрат домогосподарств є такими за

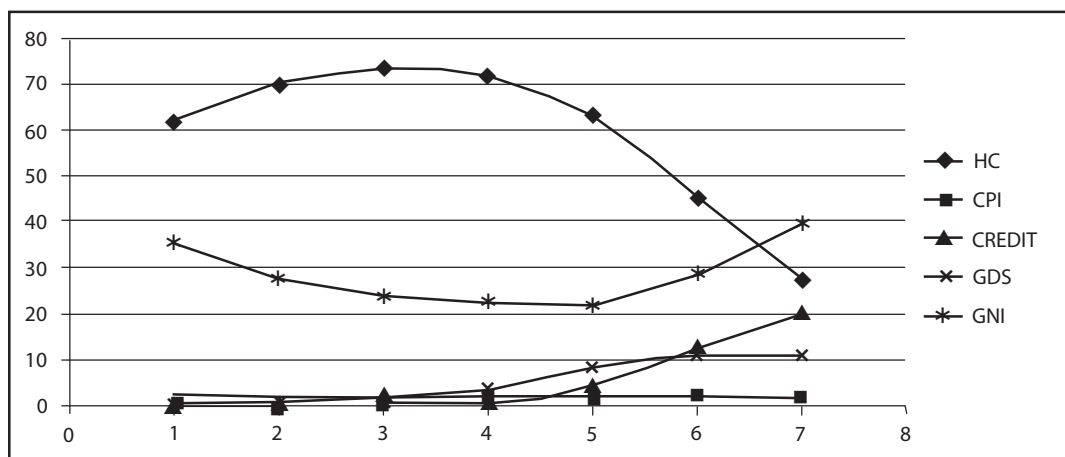

Рис. 4. Динаміка декомпозиції дисперсії споживчих витратків домогосподарств України

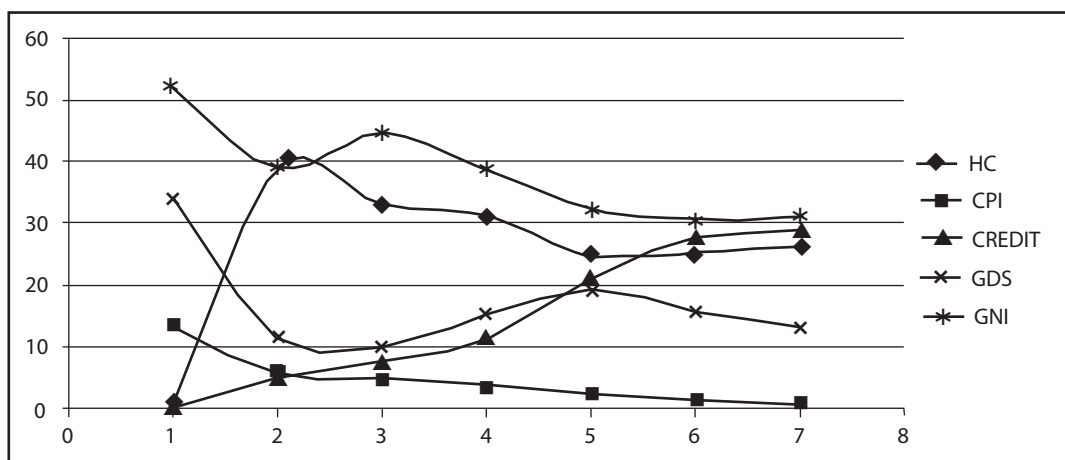

Рис. 5. Динаміка декомпозиція дисперсії внутрішніх валових заощаджень України

вагомою пояснення дисперсії внутрішніх валових заощаджень України, хоча у першому періоді ця частка становить лише 0,5%. Цікавою є динаміка частки пояснення дисперсії внутрішніх валових заощаджень показником внутрішніх кредитів приватному сектору. У першому періоді вона відсутня, але з наступними періодами зростає. Протилежною є динаміка частки пояснення дисперсії внутрішніх валових заощаджень показником індексу споживчих цін: у першому періоді ця частка складає 14%, але з наступними періодами зменшується аж до 0,67% у сьомому періоді.

Динаміку декомпозицію дисперсії величини внутрішніх кредитів приватному сектору протягом семи періодів зображено на рис. 6.

Найбільшу частку у поясненні дисперсії внутрішніх кредитів приватному сектору іншими змінними мають лагові значення валового національного доходу. Проте ця частка (21%) у першому періоді була меншою, ніж частка пояснення дисперсії внутрішніх кредитів приватному сектору власними лаговими значеннями (48%). Цікавою виявилась динаміка часток пояснення дисперсії внутрішніх кредитів приватному сектору лаговими значеннями показників споживчих витратків домогосподарств та внутрішніх валових заощаджень: ці частки почергово змінювали свою перевагу одна відносно іншої протягом перших чотирьох періодів. Лагові значення індексу споживчих цін у першо-

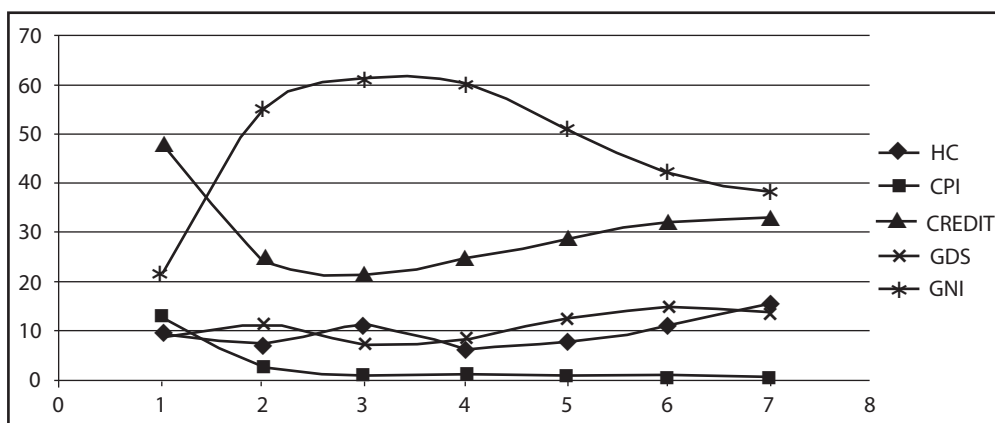

Рис. 6. Динаміка декомпозиції дисперсії внутрішніх кредитів приватному сектору в Україні

му періоді мали третю за величиною частку пояснення дисперсії внутрішніх кредитів приватному сектору (12%), але, як і у попередніх випадках, ця частка зменшувалася у наступних періодах.

Однією з головних переваг векторно-авторегресійних моделей є зручність здійснення прогнозів, оскільки в правій частині моделі містяться лише лагові значення змінних, які вже відомі досліднику. За допомогою побудованої моделі проведено два види прогнозів. У першому випадку використано відомі значення показників економічної діяльності домогосподарств України за 1992 і 1993 рр. і проведено прогноз до 2012 р. на основі лише цих даних, тобто для отримання результатів прогнозу кожного наступного періоду використовувались дані, отримані за допомогою самої моделі. У другому випадку спрогнозовано значення показників економічної діяльності домогосподарств Украї-

ни на кожен рік з 1994 по 2012 рр., тобто на основі фактичних даних 1992 та 1993 рр. отримано прогноз на 1994 р., на основі фактичних даних 1993 та 1994 рр. отримано прогноз на 1995 р. і так далі. На рис. 7 – 11 зображено по три часові ряди: фактичні значення прогнозованої змінної, прогнозні значення 1 та прогнозні значення 2, які відповідають описаним вище випадкам прогнозування.

На підставі графіків, зображених на рис. 6 – 10, можна зробити висновок, що прогностичні якості запропонованої VAR-моделі дуже високі, особливо точний результат дали однорічні прогнози (на рис. 5 – 10 це прогнозні значення 2). Варто зазначити, що прогноз на основі лише даних 1992 та 1993 рр. (прогнозні значення 1) є відносно точним протягом перших 7 – 8 років, а далі відображає загальну тенденцію розвитку економічної діяльності домогосподарств в Україні, що також є успішним результатом.

Рис. 7. Результати прогнозу змінної споживчих витрат домогосподарств України

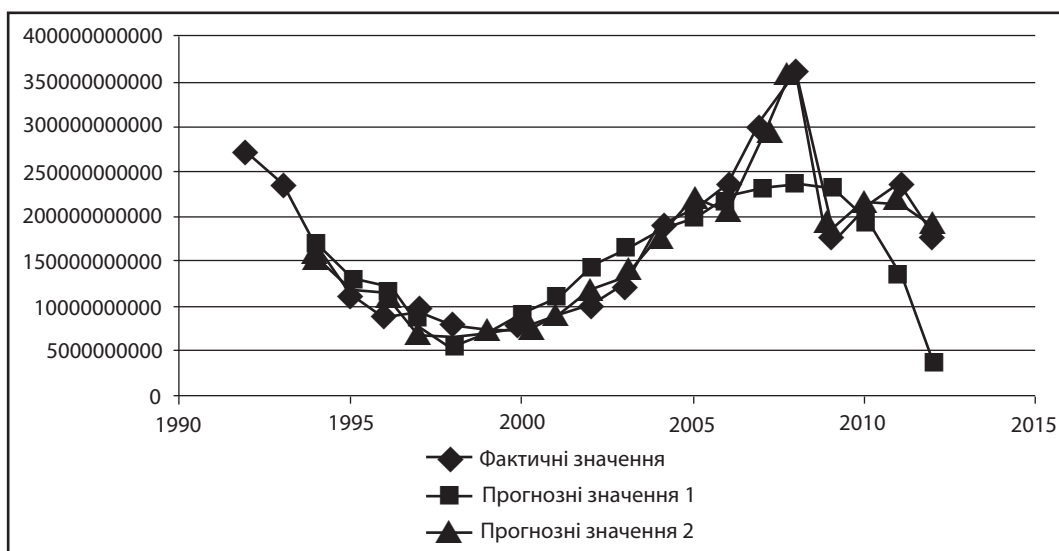

Рис. 8. Результати прогнозу змінної внутрішніх валових заощаджень України

Рис. 9. Результати прогнозу змінної внутрішніх кредитів приватному сектору в Україні

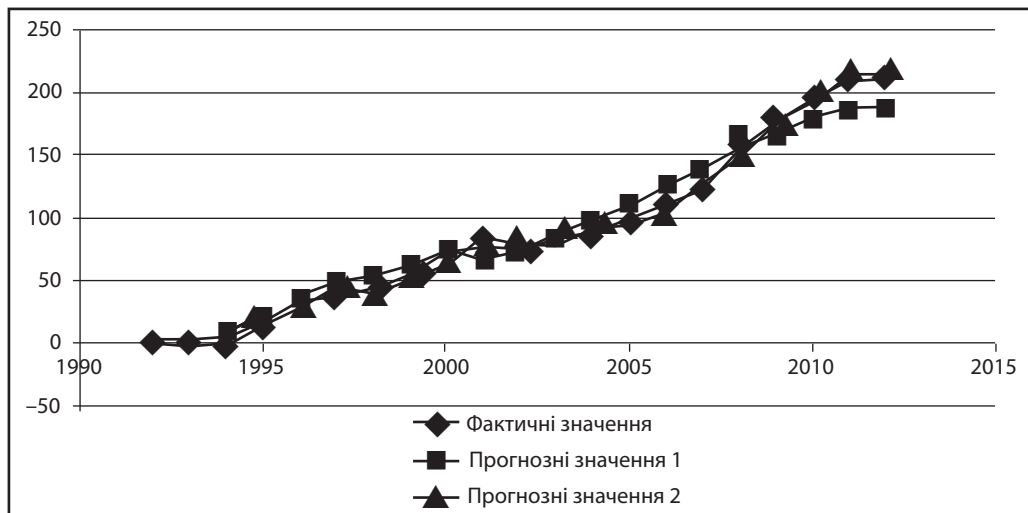

Рис. 10. Результати прогнозу змінної індексу споживчих цін в Україні

Рис. 11. Результати прогнозу змінної валового національного доходу України

ВИСНОВКИ

Новизна роботи полягає у тому, що вперше досліджено систему економічної діяльності домогосподарств України з використанням економетричних VAR-моделей, проведено аналіз впливу одних показників на інші, досліджено реакцію системи на шоківі імпульси і проведено аналіз динаміки дисперсії основних показників системи. Дослідження показали високу точність прогнозів, отриманих за допомогою VAR-моделі на коротко- та середньостроковий періоди, що свідчить про можливість її практично застосування для оцінювання стану основних показників економічної діяльності домогосподарств України.

У подальших дослідженнях у модель варто залучити змінні, які відображають важелі впливу на економічну діяльність домогосподарств економічної політики уряду, що дасть змогу оцінювати вплив регулятивних дій уряду на економіку країни. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Жук М.** Економетричне дослідження діяльності домогосподарств в Україні / М. Жук, В. Здрок // Вісник Львівського університету. Серія економічна. – 2012 – № 47. – С. 182 – 191.

2. **Леонов В. В.** Мотиваційні чинники фінансової поведінки населення України: емпіричний аналіз / В. В. Леонов // Український соціум. – 2007. – № 3. – С. 63 – 76.

3. **Федосов В. М.** Теорія фінансів : підручник / В. М. Федосов. – К. : ЦУЛ, 2010. – 572 с.

4. **Brooks C.** *Introductory Econometrics for Finance*, second edition / C. Brooks. – New York: Cambridge University Press, 2008. – 674 p. – ISBN 978-0-511-39848-3

5. **Litterman R.** *Techniques of Forecasting Using Vector Autoregressions* / R. Litterman – Federal Reserve Bank of Minneapolis. Working Paper No. 115, 1979. – 135 p.

6. **McNees S. K.** *Forecasting Accuracy of Alternative Techniques: A Comparison of US Macroeconomic Forecasts* / McNees S. K. // *Journal of Business and Economic Statistics*. – 1986. – № 4(1). – P. 5 – 15.

7. *Quantitative Micro Software. EViews 5 User's Guide* / Quantitative Micro Software. – Quantitative Micro Software, 2004. – 978 p.

8. **Sims C. A.** *Macroeconomics and Reality* / C. A. Sims // *Econometrica*. – 1980. – № 48. – P. 1 – 48.

9. The World Bank [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.worldbank.org/>

10. Indexmundi [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://www.indexmundi.com>

REFERENCES

Brooks, C. *Introductory Econometrics for Finance*. New York: Cambridge University Press, 2008.

Fedosov, V. M. *Teoriia finansiv* [Theory of Finance]. Kyiv: TsUL, 2010.

Indexmundi. <http://www.indexmundi.com>

Litterman, R. «Techniques of Forecasting Using Vector Autoregressions». *Federal Reserve Bank of Minneapolis. Working Paper*, no. 115 (1979).

Leonov, V. V. «Motyvatsiini chynnyky finansovoi povedinky naselennia Ukrainy: empyrychnyi analiz» [Motivational factors of the financial behavior of the population of Ukraine: an empirical analysis]. *Ukrainskyi sotsium*, no. 3 (2007): 63-76.

McNees, S. K. «Forecasting Accuracy of Alternative Techniques: A Comparison of US Macroeconomic Forecasts». *Journal of Business and Economic Statistics*, no. 4 (1) (1986): 5-15.

Quantitative Micro Software. EViews 5 User's Guide, 2004.

Sims, C. A. «Macroeconomics and Reality». *Econometrica*, no. 48 (1980): 1-48.

The World Bank. <http://www.worldbank.org/>

Zhuk, M., and Zdrok, V. «Ekonometrychne doslidzhennia diialnosti domohospodarstv v Ukraini» [Econometric studies of household activities in Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Ekonomika*, no. 47 (2012): 182-191.

ВИЗНАЧЕННЯ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА ВАРТІСТЬ ЦІННИХ ПАПЕРІВ З ФІКСОВАНИМ КУПОНОМ

© 2014 ГЛОТОВ Є. О., ЧЕРЕВАТЕНКО В. А.

УДК 336.001.57.004

Глотов Є. О., Череватенко В. А. Визначення факторів впливу на вартість цінних паперів з фіксованим купоном

Досліджено цінні папери (облігації) з фіксованим купоном. Надано розрахунок грошового потоку, який генерується цінними паперами з фіксованими купонами, до якого додається дисконтована номінальна вартість цінних паперів. Проаналізовано часовий показник – середньозважену тривалість платежів, який характеризує чутливість ціни цінних паперів до змін процентних ставок на ринку. Доведено наявність двох груп взаємозв'язків між вартістю облігації, ставкою купона, ринковою ставкою (нормою прибутковості) і терміном її погашення. Перша група взаємозв'язків відображає взаємозв'язки між вартістю облігації, ставкою купона і ринковою ставкою (нормою прибутковості). Друга група характеризує зв'язок між вартістю облігації і терміном її погашення. Авторами досліджено середньозважену тривалість платежів, або дюрацію. Вона відіграє важливу роль при аналізі довгострокових цінних паперів із фіксованим прибутком. Для спрощення розрахунків було прийнято, що купонний платіж здійснюється раз на рік. Пропонується формула для визначення похибки ціни облігації залежно від очікуваної зміни прибутковості на погашення. Аналізуючи властивості дюрації, визначено недоліки, властиві цьому показнику. Враховуючи середньозважену тривалість платежів, або дюрацію, рекомендується формула, як більш ефективна, для визначення майбутньої ціни облігації в залежності від зміни прибутковості. Проведені дослідження є теоретичною базою для розробки моделей управління портфелями цінних паперів із фіксованим доходом. Одержані наукові результати можуть бути використані у навчальному процесі як вищих навчальних закладах, так і в спеціальних програмах підготовки фахівців з цінних паперів. Наукові результати можливо використувувати для розробки інформаційних технологій при визначенні вартості цінних паперів (облігацій із фіксованим купоном).

Ключові слова: грошовий потік, середньозважена тривалість платежів, поточна вартість, річна ставка, ринкова ставка, термін погашення, період платежу, номінал, число купонних виплат.

Рис.: 4. **Табл.:** 1. **Формул:** 18. **Бібл.:** 15.

Глотов Євген Олександрович – кандидат технічних наук, доцент, завідувач кафедри економіко-математичних методів та інформаційних технологій, Харківський інститут фінансів Українського державного університету фінансів і міжнародної торгівлі (пер. Плетньовський, 5, Харків, 61003, Україна)

E-mail: glotov50@mail.ru

Череватенко Володимир Андрійович – кандидат економічних наук, доцент, заступник директора, Харківський інститут фінансів Українського державного університету фінансів і міжнародної торгівлі (пер. Плетньовський, 5, Харків, 61003, Україна)

E-mail: arcvol_k@rambler.ru

УДК 336.001.57.004

UDC 336.001.57.004

Глотов Е. А., Череватенко В. А. Определение факторов влияния на стоимость ценных бумаг с фиксированным купоном

Исследованы ценные бумаги (облигации) с фиксированным купоном. Представлен расчет денежного потока, генерируемого ценными бумагами с фиксированными купонами, к которому прилагается дисконтированная номинальная стоимость ценных бумаг. Проанализирован временной показатель – средневзвешенная продолжительность платежей, характеризующая чувствительность цены ценных бумаг к изменениям процентных ставок на рынке. Доказано наличие двух групп взаимосвязей между стоимостью облигации, ставкой купона, рыночной ставкой (нормой доходности) и сроком ее погашения. Первая группа взаимосвязей отражает взаимосвязи между стоимостью облигации, ставкой купона и рыночной ставкой (нормой доходности). Вторая группа характеризует связь между стоимостью облигации и сроком ее погашения. Авторами исследована средневзвешенная продолжительность платежей, или дюрация. Она играет важную роль при анализе долгосрочных ценных бумаг с фиксированным доходом. Для упрощения расчетов было принято, что купонный платеж осуществляется раз в год. Предлагается формула для определения погрешности цены облигации в зависимости от ожидаемого изменения доходности на погашение. Анализируя свойства дюрации, определены недостатки, присущие этому показателю. Учитывая средневзвешенную продолжительность платежей, или дюрацию, рекомендуется формула, как более эффективная, для определения будущей цены облигации в зависимости от изменения доходности. Проведенные исследования являются теоретической базой для разработки моделей управления портфелями ценных бумаг с фиксированным доходом. Полученные научные результаты могут быть использованы в учебном процессе как в высших учебных заведениях, так и в специальных программах подготовки специалистов по ценным бумагам. Научные результаты можно использовать для разработки информационных технологий при определении стоимости ценных бумаг (облигаций с фиксированным купоном).

Ключевые слова: денежный поток, средневзвешенная продолжительность платежей, текущая стоимость, годовая ставка, рыночная ставка, срок погашения, период платежа, номинал, число купонных выплат.

Рис.: 4. **Табл.:** 1. **Формул:** 18. **Библ.:** 15.

Глотов Евгений Александрович – кандидат технических наук, доцент, заведующий кафедрой экономико-математических методов и информационных технологий, Харьковский институт финансов Украинского государственного университета финансов и международной торговли (пер. Плетневский, 5, Харьков, 61003, Украина)

E-mail: glotov50@mail.ru

Череватенко Владимир Андреевич – кандидат экономических наук, доцент, заместитель директора, Харьковский институт финансов Украинского государственного университета финансов и международной торговли (пер. Плетневский, 5, Харьков, 61003, Украина)

E-mail: arcvol_k@rambler.ru

Hlotov Y. O., Cherevatenko V. A. Identification of Factors of Influence upon the Cost of Fixed Coupon Securities

The article studies fixed coupon securities (bonds). It provides a calculation of the cash flow, generated by fixed coupon securities, with enclosed discounted face value of securities. It analyses time indicator – average weighted duration of payments, which characterises sensitivity of the price of securities to changes of interest rates in the market. It proves availability of two groups of interconnections between the cost of a bond, coupon rate, market rate (rate of return) and term of its payment. The first group of interconnections reflects interconnections between the cost of a bond, coupon rate and market rate (rate of return). The second group characterises connection between the bond cost and term of its payment. The authors study the average weighted duration of payments. It plays an important role in analysis of long-term securities with fixed income. To simplify calculations it was accepted that the coupon payment is done once a year. The article offers a formula for identifying inaccuracy of the bond price depending on the expected change of profitability on payment. Analysing duration properties the article identifies shortcomings inherent in this indicator. Taking into account the average weighted duration of payments the article recommends a formula, as more efficient, for identification of the future bond price depending on change of profitability. The conducted studies are a theoretical ground for development of models of management of fixed income securities portfolios. The obtained scientific results could be used in the educational process both in colleges and specialised trainings of securities specialists. The scientific results could be used for developing information technologies when identifying cost of securities (fixed coupon bonds).

Key words: cash flow, average weighted duration of payments, current cost, annual rate, market rate, term of repayment, payment period, face value, number of coupon payments

Pic.: 4. **Tabl.:** 1. **Formulae:** 18. **Bibl.:** 15.

Hlotov Yevhen O. – Candidate of Sciences (Engineering), Associate Professor, Head of the Department of Economic and Mathematical Methods and Information Technology, Kharkiv Institute of Finance of the Ukrainian State University of Finance and International Trade (per. Pletnovskyy, 5, Kharkiv, 61003, Ukraine)

E-mail: glotov50@mail.ru

Cherevatenko Volodymyr A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Deputy Director, Kharkiv Institute of Finance of the Ukrainian State University of Finance and International Trade (per. Pletnovskyy, 5, Kharkiv, 61003, Ukraine)

E-mail: arcvol_k@rambler.ru

На ринку цінних паперів відзначено наявність двох груп взаємозв'язків між вартістю облігації, ставкою купона, ринковою ставкою і терміном її погашення. Перша група відображає взаємозв'язки між вартістю облігації, ставкою купона і ринковою ставкою (нормою прибутковості). Друга група характеризує зв'язок між вартістю облігації і терміном її погашення.

Авторами досліджено всі можливі взаємозв'язки між вартістю облігації, ставкою купона, ринковою ставкою і терміном її погашення, а також середньозважену тривалість платежів, або дюрацію, яка впливає на виплату прибутків.

Поняття «дюрація» введено американським ученим Ф. Маколі [1, 2]. Воно відіграє важливу роль при аналізі довгострокових цінних паперів із фіксованим прибутком. Показник дюрації, або середньої тривалості, більш коректно враховує особливості часової структури потоку платежів. Проте, головна цінність дюрації полягає в тому, що вона приблизно характеризує чутливість ціни облігації до змін процентних ставок на ринку (прибутковості на погашення).

Таким чином, використовуючи дюрацію, можна управляти ризиком [3], пов'язаним із зміною процентних ставок. Дослідження облігацій з фіксованим купоном дає можливість використати результати для розробки методики оцінки вартості цінних паперів з фіксованим купоном і розробити програмне забезпечення для розрахунку їх вартості.

Мета статті – виявити та згрупувати взаємозв'язки між вартістю облігації, ставкою купона, ринковою ставкою (нормою прибутковості) і терміном її погашення; визначити погрішність зміни ціни облігації залежно від очікуваної зміни прибутковості на погашення при зміні середньозваженої тривалості платежів, або дюрації, і майбутню ціну облігації, залежно від зміни прибутковості та з урахуванням дюрації. Тобто запропонувати більш ефективну формулу для визначення майбутньої ціни облігації залежно від зміни прибутковості.

У статті під цінними паперами визначено облігації з фіксованим купоном. Грошовий потік, який генерується цінними паперами з фіксованими купонами, є анuitетом, до якого наприкінці терміну операції додається дисконтована номінальна вартість цінних паперів [1 – 15]. Поточну вартість такого потоку визначають за відомою формулою (1):

$$PV = \sum_{t=1}^m \frac{(N \cdot k) / m}{(1 + r / m)^{mt}} + \frac{F}{(1 + r)^{mm}}, \quad (1)$$

де F – сума погашення (як правило, номінал, тобто $F = N$); k – річна ставка купона; r – ринкова ставка (норма дисконту); n – термін погашення цінних паперів; t – період платежу за купоном; N – номінал; m – число купонних виплат на рік.

Поточна вартість цінних паперів залежить від величини ринкової процентної ставки (необхідної норми прибутковості) і терміну погашення. Залежність є оберненою.

З базової моделі оцінки виділені дві групи взаємозв'язків між вартістю облігації, ставкою купона, ринковою ставкою (нормою прибутковості) і терміном її погашення.

Перша група взаємозв'язків відображає взаємозв'язки між вартістю облігації, ставкою купона і ринковою ставкою (нормою прибутковості):

- ✦ якщо ринкова ставка (норма прибутковості) вища від ставки купона, то поточна вартість облігації буде меншою за номінал (тобто облігація буде продаватися з дисконтом);
- ✦ якщо ринкова ставка (норма прибутковості) менша від ставки купона, то поточна вартість обліга-

ції буде більшою за номінал (тобто облігація буде продаватися із премією);

- ✦ за рівності купонної та ринкової ставок поточна вартість облігації дорівнює номіналу.

Друга група характеризує зв'язок між вартістю облігації і терміном її погашення:

- ✦ якщо ринкова ставка (норма прибутковості) вища від ставки купона, то сума дисконту з облігації буде зменшуватися з наближенням терміну погашення;
- ✦ якщо ринкова ставка (норма прибутковості) менша за ставку купона, то величина премії з облігації буде зменшуватися із наближенням терміну погашення;
- ✦ чим більший термін обігу облігації, тим чутливіша її ціна до змін ринкової ставки.

Наведені положення потребують більш детального розгляду. Для спрощення прийнято, що виплата купона проводиться раз на рік.

Приклад 1. Термін обігу облігації з номіналом 1000,00 грн складає 10 років. Ставка купона (k), яка виплачується раз на рік, дорівнює 15%. Визначити вартість облігації, якщо:

- а) ринкова ставка (r -норма прибутковості) дорівнює 22%;
- б) ринкова ставка (r -норма прибутковості) дорівнює 10%;
- в) ринкова ставка дорівнює ставці купона ($r = k$).

Для ілюстрації чутливості вартості облігації до терміну погашення використано інструмент MS Excel. Пакети прикладних програм, які реалізують функції табличних процесорів, використано для аналізу проблем виду «що буде, якщо». Табличні процесори містять спеціальні засоби для автоматизації розв'язування таких задач, MS Excel надає користувачеві широкі можливості з моделювання подібних розрахунків [13, 14]. Для цього в ньому реалізований спеціальний засіб, який дозволяє швидко розраховувати, переглядати і порівнювати вплив на результат будь-якої кількості варіацій одного показника. У MS Excel існує два типи таких таблиць:

- ✦ з одним входом – для аналізу впливу одного показника;
- ✦ з двома входами – для аналізу впливу двох показників одночасно.

Для реалізації типової процедури аналізу чутливості в аналізованому прикладі використано перший тип таблиць – із одним входом.

Фрагменти електронної таблиці для розв'язування прикладу 1 наведено на *рис. 1 – 3*.

Аналогічна таблиця, яка реалізує розрахунки при умові, коли $r < k$, подається на *рис. 2*.

Наведені *рис. 1 – 3* наочно демонструють справедливості положень перших двох взаємозв'язків аналізованої групи.

Дослідження чутливості поточної вартості цінних паперів (облігацій) від змін ринкової процентної ставки (норми прибутковості) проведено на прикладі 2. У прикладі 2 буде показано, що зі збільшенням терміну облігації буде чутливіша її ціна до зміни ринкової ставки.

Приклад 2. Розглянуто можливість придбання облігацій B та облігацій C , характеристики яких наведені в *табл. 1*.

Аналіз чутливості вартості облігацій до змін ринкової ставки наведено на *рис. 4*.

Як видно з *рис. 4*, зі збільшенням терміну облігації процентна зміна курсової вартості облігації C є вищою, ніж облігації B при збільшенні або зменшенні ринкової ставки.

	A	B	C	D
3	Номинал N =	1000		
4	Строк погашення n =	10		
5	Ставка купона k =	0,15		
6	Ринкова ставка r =	0,22		
7		Число років до погашення	Вартість	Сума дисконту
8				
9			-725,38	
10		10	-725,377	274,6229
11		9	-734,96	265,0399
12		8	-746,651	253,3487
13		7	-760,915	239,0854
14		6	-778,316	221,6842
15		5	-799,545	200,4548
16		4	-825,445	174,5548
17		3	-857,043	142,9569
18		2	-895,593	104,4074
19		1	-942,623	57,37705
20		0	-1000	0

Рис. 1. Фрагмент електронної таблиці для $r > k$

	A	B	C	D
3	Номинал N =	1000		
4	Строк погашення n =	10		
5	Ставка купона k =	0,15		
6	Ринкова ставка r =	0,1		
7		Число років до погашення	Вартість	Сума дисконту
8				
9			-1307,23	
10		10	-1307,23	307,2284
11		9	-1287,95	287,9512
12		8	-1266,75	266,7463
13		7	-1243,42	243,4209
14		6	-1217,76	217,763
15		5	-1189,54	189,5393
16		4	-1158,49	158,4933
17		3	-1124,34	124,3426
18		2	-1086,78	86,77686
19		1	-1045,45	45,45455
20		0	-1000	0

Таблиця 1

Рис. 2. Фрагмент електронної таблиці для $r < k$
Характеристики облігації В і С

Характеристика	Облігація В	Облігація С
Номинал, грн	100	100
Ставка купона, %	15	15
Термін погашення (років)	8	12
Ринкова ставка, %	20	20
Поточний курс (t = 0), грн	80,81	77,80

	A	B	C	D
3	Номинал N =	1000		
4	Строк погашення n =	10		
5	Ставка купона k =	0,22		
6	Ринкова ставка r =	0,22		
7		Число років до погашення	Вартість	Сума дисконту
8				
9			-1000,00	0,00
10		10	-1000,00	0,00
11		9	-1000,00	0,00
12		8	-1000,00	0,00
13		7	-1000,00	0,00
14		6	-1000,00	0,00
15		5	-1000,00	0,00
16		4	-1000,00	0,00
17		3	-1000,00	0,00
18		2	-1000,00	0,00
19		1	-1000,00	0,00
20		0	-1000,00	0,00

Рис. 3. Фрагмент електронної таблиці коли $r = k$

	A	B	C	D
1		Облігація «В»		Облігація «С»
2	Номинал N =	100		100
3	Строк погашення n =	8		12
4	Ставка купона k =	0,15		0,15
5	Ринкова ставка r =	0,2		0,2
6		Зміна ринкової ставки	Вартість	Зміна ринкової ставки
7	Поточний курс		80,81	77,80
8		0,16	95,66	0,16
9		0,18	87,77	0,18
10		0,2	80,81	0,2
11		0,22	74,67	0,22
12		0,24	69,21	0,24
13		0,26	64,35	0,26

Рис. 4. Розв'язання прикладу 2

Наприклад, при збільшенні ринкової ставки до 24% падіння курсу облігації В буде 11,6%, а облігації С – 12,47%. Відповідно при зниженні ринкової ставки до 16% курс облігації В зростає на 14,84%, а облігації С – на 17%.

Подальші дослідження міри впливу зміни процентних ставок на ціни облігацій зводять до одного з фундаментальних понять інвестиційного аналізу – середньозваженої тривалості потоку платежів, або дюрації.

Дотепер бралася до уваги тільки одна часова характеристика цінних паперів (облігацій) – термін погашення n . Проте, для зобов'язань із виплатою прибутків не менш важливу роль відіграє ще один часовий показник – середньозважена тривалість платежів або дюрація [1, 2, 7, 9, 10, 15].

Поняття «дюрація» відіграє важливу роль при аналізі довгострокових цінних паперів із фіксованим прибутком.

Із метою спрощення встановлено, що купонний платіж здійснюється раз на рік. Тоді дюрацію D [1, с. 7] можна визначити за формулою (2):

$$D = \frac{\sum_{t=1}^n \frac{tCF_t}{(1+r)^t} + \frac{nF}{(1+r)^n}}{\sum_{t=1}^n \frac{CF_t}{(1+r)^t} + \frac{F}{(1+r)^n}}, \quad (2)$$

де CF_t – величина платежу за купоном у період t ; F – сума погашення (як правило – номінал); n – термін погашення, r – процентна ставка (норма дисконту), рівна прибутковості на погашення ($r = YTM$).

Знаменник виразу (2) є формулою (1) для розрахунку поточної вартості облігації із фіксованим купоном, тобто величиною PV . Перетворемо формулу (2) з урахуванням величини норми дисконту $r = YTM$:

$$D = \frac{\sum_{t=1}^n t \left(\frac{CF_t}{(1+YTM)^t} \right)}{PV} + \frac{n \left(\frac{F}{(1+YTM)^n} \right)}{PV}. \quad (3)$$

З формули (3) випливає, що дюрація є середньозваженою із періодів надходжень за облігацією. Використовувані при цьому ваги є часткою кожного дисконтованого платежу в сучасній вартості всього потоку - PV .

Встановлено, що дюрація залежить від трьох чинників – ставки купона k , терміну погашення n і прибутковості YTM .

На основі аналізу взаємозв'язку дюрації з показниками n , k і YTM зроблено такі висновки:

- дюрація облігації з нульовим купоном завжди дорівнює терміну її погашення, тобто: при $k = 0$, $D = n$;
- дюрація купонної облігації завжди менша від терміну погашення при $k > 0$, $D < n$;
- із зростанням прибутковості (процентної ставки на ринку) дюрація купонної облігації зменшується, і навпаки.

Показник дюрації, або середньої тривалості, більш коректно враховує особливості часової структури потоку платежів. Як випливає з формули (3), віддалені платежі мають меншу вагу і, отже, менше впливають на результат, ніж більш близькі до моменту оцінки.

Дюрацію часто інтерпретують як середній термін зобов'язання, з урахуванням його поточної (сучасної) величини, або, іншими словами, як точку рівноваги термінів дисконтованих платежів. Зокрема, дюрацію купонної облігації можна трактувати як термін еквівалентного зобов'язання без поточних виплат відсотків (наприклад, облігації з нульовим купоном).

Важливе теоретичне і прикладне значення при аналізі відіграє гранична величина дюрації LVD , яка обчислюється за формулою (4):

$$LVD = \frac{1+YTM}{YTM}. \quad (4)$$

Цей показник має такі властивості:

- середня тривалість платежів із безстрокових облігацій дорівнює величині LVD , незалежно від величини ставки купона;

– дюрація купонної облігації, придбаної за номіналом або з премією, монотонно зростає разом зі збільшенням терміну погашення і наближається до свого граничного значення LVD із наближенням терміну погашення до нескінченності, тобто при $n \rightarrow \infty$, $D \rightarrow LVD$;

– дюрація купонної облігації, придбаної з дисконтом, досягає свого максимуму раніше, ніж термін погашення наблизиться до нескінченності, і потім знижується, наближаючись до величини LVD .

Проте головна цінність дюрації полягає в тому, що вона приблизно характеризує чутливість ціни облігації до змін процентних ставок на ринку (прибутковості на погашення).

Таким чином, використовуючи дюрацію, можна управляти ризиком, пов'язаним із зміною процентних ставок.

У загальному випадку, процентний ризик облігації може бути вимірний показником еластичності її ціни P відносно ринкової ставки r .

Авторами прийнято, що $r = YTM$, тоді еластичність EL визначається за формулою (5):

$$EL = \frac{\Delta P / P}{\Delta YTM / (1+YTM)} < 0. \quad (5)$$

Оскільки між ціною облігації та її прибутковістю існує обернена залежність, величина EL завжди від'ємна. З формули (5) випливає, що:

$$\frac{\Delta P}{P} = -EL \left[\frac{\Delta YTM}{1+YTM} \right]. \quad (6)$$

Якщо $r = YTM$, то її величина визначається з рівняння [7]:

$$P = \sum_{t=1}^n \frac{CF}{(1+YTM)^t} + \frac{F}{(1+YTM)^n}, \quad (7)$$

де F – ціна погашення (як правило $F = N$).

Застосувавши диференціювання одержано:

$$\frac{dP / P}{dYTM / (1+YTM)} = \frac{\sum_{t=1}^n t \left(\frac{CF_t}{(1+YTM)^t} \right)}{PV} + \frac{n \left(\frac{F}{(1+YTM)^n} \right)}{PV} = -D. \quad (8)$$

З формули (8) встановлено:

$$\frac{\Delta P}{P} = -D \left[\frac{\Delta YTM}{1+YTM} \right]. \quad (9)$$

З формул (6) і (9) випливає, що $EL = D$. Таким чином, дюрація характеризує еластичність ціни облігації до зміни її прибутковості.

Праву частину (9) перетворемо таким чином:

$$\frac{\Delta P}{P} = -D \left[\frac{\Delta YTM}{1+YTM} \right] = - \left[\frac{D}{1+YTM} \right] \Delta YTM. \quad (10)$$

Величина, яка знаходиться в квадратних дужках, одержала назву модифікованої [1, 2, 7, 10, 15] дюрації MD :

$$MD = \frac{D}{1+YTM}. \quad (11)$$

З формули (11) визначено:

$$\frac{\Delta P}{P} = -(MD \times \Delta YTM). \quad (12)$$

Пропонується використання формули (12) для визначення похибки ціни облігації, залежно від очікуваної зміни прибутковості на погашення.

Завершуючи розгляд властивостей дюрації, визначено невеликі, властиві цьому показнику.

Перше обмеження випливає з нелінійної форми зв'язку між YTM і P . Оскільки швидкість зміни показників при цьому буде різною, застосування показників D чи MD для прогнозування цін облігацій у випадку значних коливань процентних ставок буде призводити до завищення падіння курсу при зростанні YTM і зниження реального зростання курсу при зменшенні YTM .

Іншим істотним недоліком дюрації, як міри вимірювання процентного ризику, є неявне припущення про незалежність прибутковості від терміну погашення.

Незважаючи на відзначені недоліки, показник середньої тривалості платежів (дюрація) широко використовується в теоретичному у прикладному аналізі ринку цінних паперів.

Як уже говорилося, причинами проблем, що виникають при використанні дюрації, є нелінійність взаємозв'язку між ціною і прибутковістю. За її характеристику може використовуватися друга похідна функції (1):

$$\frac{\partial^2 P}{\partial (YTM)^2} = \sum_{t=1}^T \frac{t(t+1)C_t}{(1+YTM)^{t+2}} > 0. \quad (13)$$

З математичної точки зору значенням даного виразу є швидкість зміни дюрації при зміні прибутковості на погашення YTM . З цього виразу, зокрема, випливає опуклість кривої «ціна – прибутковість».

Чисельне значення другої похідної залежить від величини купонного платежу ct , терміну обігу T і прибутковості YTM . Оскільки для купонних облігацій у більшості випадків $ct = const$ і термін погашення T відомий заздалегідь, головний інтерес викликає залежність від YTM . Як випливає з формули опуклості, чисельне значення другої похідної зменшується зі зростанням YTM і навпаки. Таким чином, опуклість є поясненням правила асиметричної зміни цін при однаковій зміні прибутковості (величина зростання курсу завжди більша за величину падіння). Перепишемо одержану формулу в такому вигляді:

$$\frac{\partial^2 P}{\partial (YTM)^2} = \sum_{t=1}^T \frac{t(t+1)C_t}{(1+YTM)^{t+2}} = \left(\frac{1}{(1+YTM)^2} \right) \sum_{t=1}^T \frac{t(t+1)C_t}{(1+YTM)^t}. \quad (14)$$

Розділивши на P , одержимо кількісний вимір опуклості кривої «ціна – прибутковість»:

$$V = \left(\frac{1}{P(1+YTM)^2} \right) \sum_{t=1}^T \frac{t(t+1)C_t}{(1+YTM)^t}. \quad (15)$$

З наведених формул випливає, що опуклість прямо залежить від терміну погашення T і дюрації. Можна також показати, що опуклість є такою функцією, що зростає від терміну погашення. У цілому властивості опуклості відносно T і k аналогічні властивостям дюрації.

Водночас опуклість зв'язана додатною залежністю зі змінами процентних ставок (прибутковості на погашення). Пояснення цієї властивості випливає з того факту, що опуклість можна визначити як різницю між фактичною ціною облігації та її ціною, визначеною з використанням модифікованої дюрації.

Спільне використання дюрації D і опуклості V при аналізі цінних паперів із фіксованим прибутком дозволяє істотно підвищити точність оцінки змін їх вартості. Водночас їх спільне використання потребує відповідної формалізації.

Один із підходів до розв'язування цієї проблеми базується на апроксимації зміни ціни облігації P рядом Тейлора. При цьому степеневий ряд має такий вигляд:

$$\partial P = \frac{\partial P}{\partial (YTM)} + \frac{1}{2} \frac{\partial^2 P}{\partial (YTM)^2} + \dots + \frac{1}{n!} \frac{\partial^n P}{\partial (YTM)^n}. \quad (16)$$

Обмежимося розглядом перших двох членів ряду. Розділивши обидві частини на P , одержимо:

$$\frac{\partial P}{P} = \frac{1}{P} \frac{\partial P}{\partial (YTM)} + \frac{1}{2} \frac{1}{P} \frac{\partial^2 P}{\partial (YTM)^2}. \quad (17)$$

Перший доданок є дюрацією D , а другий – опуклістю V , помноженою на константу.

З урахуванням вищесказаного більш ефективну формулу для визначення майбутньої ціни облігації залежно від зміни прибутковості можна подати в такому вигляді:

$$P = P_0 + (P_0 \cdot D \cdot \partial(YTM)) + \frac{1}{2} \cdot P_0 \cdot V \cdot \partial(YTM)^2, \quad (18)$$

де P – майбутня ціна облігації за умови, що прибутковість зміниться на величину YTM ; P_0 – поточна ціна облігації; D – дюрація; V – опуклість.

Відзначимо, що додаванням в одержану модель членів ряду Тейлора більш високих порядків можна домогтися ще більшої точності прогнозу, водночас їх частка в загальній зміні вартості достатньо мала.

Проведені дослідження властивостей кількісних характеристик облігацій є теоретичною базою для розробки моделей управління портфелями цінних паперів із фіксованим доходом.

ВИСНОВКИ

Доведено наявність двох груп взаємозв'язків між вартістю облігації, ставкою купона, ринковою ставкою (нормою прибутковості) і терміном її погашення. Перша група взаємозв'язків відображає взаємозв'язки між вартістю облігації, ставкою купона і ринковою ставкою (нормою прибутковості). Друга група характеризує зв'язок між вартістю облігації і терміном її погашення. Авторами досліджено середньозважену тривалість платежів або дюрацію. Пропонується використання формули (12) для визначення похибки ціни облігації, залежно від очікуваної зміни прибутковості на погашення. Формулу (18) використовувати як більш ефективну формулу для визначення майбутньої ціни облігації в залежності від зміни прибутковості.

Проведені дослідження є теоретичною базою для розробки моделей управління портфелями цінних паперів із фіксованим доходом.

Одержані наукові результати можуть бути використані в навчальному процесі як вищих навчальних закладів, так і в спеціальних програмах підготовки фахівців з цінних паперів. Пропонується також використання наукових результатів для розробки програмних засобів для визначення вартості цінних паперів (облігацій із фіксованим купоном). ■

ЛІТЕРАТУРА

1. 7-Book Store. Дюрація Ф. Маколи // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://fido.fem.spbstu.ru/modules/library/text_book.php&id=4&page=7
2. Сломан Дж. Економикс. Экспресс-курс. – 5-е изд. / Дж. Сломан, М. Сатклифф. – Питер, 2007. – 608 с.
3. Рэй К. И. Рынок облигаций: торговля и управление рисками / К. И. Рэй. – М. : Дело, 2002.

4. **Баторшина А. Ф.** Формування моделі ринку цінних паперів в трансформаційних економіках : дис... канд. екон. наук: 08.00.02 / Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана». – К., 2007. – 222 с.

5. **Царев В. В.** Оценка экономической эффективности инвестиций / В. В. Царев – Питер, 2004. – 464 с.

6. **Scott, William R.** Financial Accounting Theory: Second Edition. – Scarborough, Ontario: Prentice Hall Canada Inc., 2000.

7. **Ross S.** The Determination of Financial Structure: The Incentive-Sygnalling Approach // Bell Journal of Economics. – 1977. – Vol. 8. – pp. 23 – 40.

8. **Алексеев М. Ю.** Рынок ценных бумаг : учеб. пособ. / М. Ю. Алексеев. – М. : Финансы и статистика, 1992. – 352 с.

9. **Кочович Е.** Финансовая математика: Теория и практика финансово-банковских расчетов : учеб. пособие / Е. Кочович. – М. : Финансы и статистика, 1994. – 271 с.

10. **Семенкова Е. В.** Операции с ценными бумагами : учебное пособие / Е. В. Семенкова. – М. : Перспектива, 1997. – 328 с.

11. **Шведов А. С.** Теория эффективных портфелей ценных бумаг / А. С. Шведов. – М. : Изд-во ГУ ВШЭ, 1999.

12. Выбор инвестиционного портфеля // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://stat.bashedu.ru/konkurs/bakirov/aug/vibor.htm>

13. **Беннинг Ш.** Финансовое моделирование с использованием Excel: книга-2-е издание / Ш. Беннинг. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2007. – 197 с.

14. **Пикуза В.** Экономические и финансовые расчеты в Excel: книга / В. Пикуза, А. Гаращенко. – С-Пб. : Питер, 2006. – 317 с.

15. **Лукаевич И. Я.** Анализ финансовых операций. Методы, модели, техника вычислений : підручник / И. Я. Лукаевич. – М. : Юнити, 1998. – 400 с.

REFERENCES

Alekseev, M. Yu. *Rynok tsennykh bumag* [Securities market]. Moscow: Finansy i statistika, 1992.

Batorshyna, A. F. «Formuvannia modeli rynku tsennykh paperv v transformatsiynykh ekonomikakh» [Forming models of securities markets in transition economies]. *Dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.02*, 2007.

«7-Book Store. Diuratsiia F. Makoli» [7-Book Store. Duration F. McAuley]. http://fido.fem.spbstu.ru/modules/library/text_book.php&id=4&page=7

Benning, Sh. *Finansovoe modelirovanie s ispolzovaniem Excel* [Financial modeling using Excel]. Moscow: Viliams, 2007.

Kochovich, E. *Finansovaia matematika: Teoriia i praktika finansovo-bankovskikh raschetov* [Financial Mathematics: Theory and practice of financial and bank accounts]. Moscow: Finansy i statistika, 1994.

Lukasevych, Y. Ya. *Analyz fyansovykh operatsyi. Metody, modely, tekhnika vychysleniy* [Analysis of financial transactions. Methods, models, techniques computing]. Moscow: Yunyty, 1998.

Pikuza, V., and Garashchenko, A. *Ekonomicheskie i finansovye raschety v Excel* [Economic and financial calculations in Excel]. St. Petersburg: Piter, 2006.

Rey, K. I. *Rynok obligatsiy: torgovlia i upravlenie riskami* [Bond market: trade and risk management]. Moscow: Delo, 2002.

Ross, S. «The Determination of Financial Structure: The Incentive-Sygnalling Approach». *Bell Journal of Economics*, vol. 8 (1977): 23-40.

Seменkova, E. V. *Operatsii s tsennymi bumagami* [Securities transactions]. Moscow: Perspektiva, 1997.

Shvedov, A. S. *Teoriia effektivnykh portfeley tsennykh bumag* [Theory of efficient portfolios]. Moscow: GU VShE, 1999.

Sloman, Dzh., and Satkliff, M. *Ekonomiks. Ekspres-kurs* [Economics. Express Course]. St. Petersburg: Piter, 2007.

Scott, W. R. *Financial Accounting Theory* Scarborough; Ontario: Prentice Hall Canada Inc., 2000.

Tsarev, V. V. *Otsenka ekonomicheskoy effektivnosti investitsiy* [Assessment of the economic efficiency of investments]. St. Petersburg: Piter, 2004.

«Vybor investitsionnogo portfelia» [Choose an investment portfolio]. <http://stat.bashedu.ru/konkurs/bakirov/aug/vibor.htm>

РОЗРОБКА ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИТРАТ В УМОВАХ ГІРНИЧО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИХ КОМБІНАТІВ

© 2014 ІЩЕНКО М. І.

УДК 65.012.8: 338.246

Іщенко М. І. Розробка економіко-математичних моделей оптимізації витрат в умовах гірничо-збагачувальних комбінатів

Метою статті є розробка методичних підходів до визначення оптимальної структури матеріальних і трудових ресурсів, за яких досягається мінімум собівартості в умовах гірничо-збагачувальних комбінатів. Проведено аналіз сучасних досліджень з питань управління витратами підприємств. Встановлено, що одним із поширених методів прогнозування витрат є економіко-математичне моделювання. Обґрунтовано, що при розробці економіко-математичних залежностей для прогнозування собівартості продукції доцільною є розробка індивідуальних моделей для кожного підприємства окремо, оскільки саме таким чином можуть бути враховані унікальні природні та технологічні умови функціонування гірничо-збагачувальних комбінатів. Розроблено модель залежності собівартості продукції від рівня витрат основних видів ресурсів в умовах одного з ГЗК Кривого Рогу. На підставі одержаної моделі визначено оптимальні величини витрат матеріальних і трудових ресурсів на прогнозний період. Встановлено, що величина собівартості продукції за оптимальних величин основних видів ресурсів є меншою за прогнозовану величину, одержану за рівнянням тренду. Запропоновані підходи можуть використовуватись при складанні бюджетів витрат підприємства на майбутні періоди.

Ключові слова: собівартість, економіко-математичне моделювання, екстраполяція, прогнозування

Рис.: 1. **Табл.:** 4. **Формул.:** 6. **Бібл.:** 8.

Іщенко Микола Іванович – кандидат економічних наук, член правління, ТОВ «МЕТІНВЕСТ ХОЛДІНГ» (вул. Артема, 130, Донецьк, 83048, Україна)

УДК 65.012.8: 338.246

UDC 65.012.8: 338.246

Ищенко Н. И. Разработка экономико-математических моделей оптимизации расходов в условиях горно-обогатительных комбинатов

Целью статьи является разработка методических подходов к определению оптимальной структуры материальных и трудовых ресурсов, при которых достигается минимум себестоимости в условиях горно-обогатительных комбинатов. Проведен анализ современных исследований по вопросам управления затратами предприятий. Установлено, что одним из распространенных методов прогнозирования расходов является экономико-математическое моделирование. Обосновано, что при разработке экономико-математических зависимостей для прогнозирования себестоимости продукции целесообразно является разработка индивидуальных моделей для каждого предприятия отдельно, поскольку именно таким образом могут быть учтены уникальные природные и технологические условия функционирования горно-обогатительных комбинатов. Разработана модель зависимости себестоимости продукции от уровня затрат основных видов ресурсов в условиях одного из ГОКов Кривого Рога. На основании полученной модели определены оптимальные величины затрат материальных и трудовых ресурсов на прогнозный период. Установлено, что величина себестоимости продукции при оптимальных величинах основных видов ресурсов меньше прогнозной величины, полученной по уравнению тренда. Предложенные подходы могут использоваться при составлении бюджетов затрат предприятия на будущие периоды.

Ключевые слова: себестоимость, экономико-математическое моделирование, экстраполяция, прогнозирование.

Рис.: 1. **Табл.:** 4. **Формул.:** 6. **Библ.:** 8.

Ищенко Николай Иванович – кандидат экономических наук, член правления, ООО «МЕТІНВЕСТ ХОЛДІНГ» (ул. Артема, 130, Донецьк, 83048, Украина)

Ishchenko M. I. Development of Economic and Mathematical Models of Optimisation of Expenditures at ore Mining and Processing Enterprises

The goal of the article is development of methodical approaches to identification of the optimal structure of material and labour resources, which ensure the minimum cost value at ore mining and processing enterprises. The article conducts analysis of modern studies on issues of management of enterprise expenditures. It shows that one of the most popular methods of expenditure forecasting is economic and mathematical modelling. It proves that when developing economic and mathematical dependencies for forecasting cost value of products it is expedient to develop individual models for each individual enterprise, since this approach helps to take into account unique natural and technological conditions of functioning of ore mining and processing enterprises. The article develops a model of dependence of cost value of products on the level of use of main types of resources at one ore mining and processing enterprise in Kryvyi Rih. On the basis of the developed model the article identifies optimal volumes of use of material and labour resources for a forecasted period. The article shows that the cost value of products, with optimal values of main types of resources, is lower than the forecasted value, obtained through the trend equation. The offered approaches could be used when preparing budgets of expenditures of enterprises for future periods.

Key words: cost value, economic and mathematical modelling, extrapolation, forecasting.

Pic.: 1. **Tabl.:** 4. **Formulae:** 6. **Bibl.:** 8.

Ishchenko Mykola I. – Candidate of Sciences (Economics), Board Member, METINVEST HOLDING, LLC (vul. Artema, 130, Donets'k, 83048, Ukraine)

Світова галузь залізорудної сировини налічує понад 80 підприємств, і гірничо-збагачувальні комбінати України займають 33 місце в рейтингу за рівнем собівартості. Дана позиція обумовлена, перш за все, віком родовищ корисних копалин, складними гірничо-геологічними умовами (порожня порода, відстань й висота транспортування), низькою енергоефективністю й високими цінами на паливно-енергетичні ресурси. Тому проблема зниження витрат була завжди актуальною для даних підприємств. Одним із поширених інструментів управління витратами є економіко-математичне моделювання. Розглянемо сучасні методичні підходи до їх застосування в умовах ГЗК.

На даний час виробництво товарної залізорудної продукції здійснюється в умовах:

- ✦ максимального завантаження виробничих потужностей (ступінь використання виробничих потужностей складає майже 100%);
- ✦ постійного зростання цін на енергоресурси (частка витрат на паливно-енергетичні ресурси у виробничій собівартості товарної продукції вітчизняних ГЗК коливається в межах 28,2 – 41,9%);
- ✦ щорічного зростання питомої ваги податків і платежів у складі собівартості (частка витрат в собівартості складає 2,8 – 3,5%);

- ✦ погіршення гірничо-геологічних умов видобутку руди: поглиблення рівня гірничих робіт у кар'єрах призводить до збільшення коефіцієнта розкритих робіт, зростання відстані та кута нахилу транспортування гірничої маси на поверхню;
- ✦ зростання витрат на складування відходів збагачення, що обумовлено збільшенням висоти дамби шламосховищ (роботи по нарощенню дамби до проектної висоти відбуваються постійно, частка витрат в собівартості складає 2,8 – 3,5%);
- ✦ забезпечення зростання рівня середньої заробітної плати за рахунок підвищення продуктивності праці (частка витрат на персонал в собівартості складає 9,3 – 12,8%);
- ✦ зростання розміру амортизації в складі собівартості внаслідок проведення систематичної переоцінки вартості основних засобів до ринкового рівня (частка амортизації у виробничій собівартості коливається в межах 16,7 – 20,0%).

Споживачами товарної продукції вітчизняних ГЗК є як експортоорієнтовані українські металургійні комбінати, так і закордонні споживачі. Відповідно обсяги виробництва та реалізації товарної продукції, рівень цін на неї залежить від стану світового ринку залізорудної сировини.

Поточна ситуація на світовому ринку залізорудної сировини характеризується зниженням попиту та, відповідно, цін на товарну продукцію вітчизняних ГЗК та, як наслідок, посиленням конкуренції.

При цьому слід зазначити, що головні конкуренти вітчизняних ГЗК розробляють родовища залізних руд з відносно невеликою глибиною залягання, з більш високим вмістом заліза в руді та більш низькою механічною міцністю. Руди, які видобуваються вітчизняними ГЗК, відрізняються значною глибиною залягання, низьким вмістом заліза, високою місткістю, що обумовлює більш високий рівень витрат на виробництво товарної продукції.

У ситуації, що склалася, першочерговим завданням вітчизняних ГЗК є посилення конкурентних переваг за рахунок підвищення ефективності управління собівартістю. Найвні на підприємствах методи пов'язані із системою нормування, бюджетування, стандартизацією документообігу, запровадженням ERP-систем.

У даний час існує велика кількість методів і підходів до бюджетного планування, які розглянуті, зокрема, у роботах [4, 5].

Планування витрат на ГЗК України, які входять до Метінвест холдингу, здійснюється в напрямках згори-вниз (доведення дирекцією холдингу вхідних цільових параметрів) і знизу-вгору (формування ГЗК проектів бюджетів і надання їх на узгодження дирекції холдингу). При цьому планування проводиться послідовно. Спочатку встановлюється бюджет доходів, виходячи з планування обсягів реалізації продукції, далі формується план виробництва і відповідний бюджет витрат, потім на підставі плану виробництва створюється бюджет закупівель.

Нормативний метод передбачає встановлення нормативів по кожній статті витрат, що передбачають раціональне використання ресурсів при даній технології виробництва та виробничій потужності. При цьому нормативи можуть встановлюватись двома методами:

1) на базі попередніх періодів (як усереднені фактичні значення по аналогічних статтях витрат у минулому);

2) з нульової бази (планування та розгляд конкретних ініціатив, без прямої прив'язки до історичних даних).

При оцінці ефективності заходів зі зниження витрат постає завдання прогнозування рівня собівартості, якого буде досягнуто в результаті зниження різних видів витрат. Крім того, у процесі розробки заходів зі зниження витрат доцільним є визначення їх оптимальних величин з урахуванням існуючих обмежень технологічного характеру, що дозволить оцінити резерви скорочення собівартості.

Для прогнозування використовуються екстраполяція та моделювання [1, 8]. Екстраполяційні методи є одними з найбільш поширених серед всієї сукупності методів прогнозування. Метод екстраполяції не може дати точних результатів на тривалий період прогнозу, проте дає позитивні результати прогнозування об'єктів на період до 5 років. Моделювання також є ефективним засобом прогнозування. Питанням прогнозування рівня собівартості продукції гірничо-збагачувальних комбінатів за допомогою економіко-математичних залежностей витрат від природних і технологічних чинників значну увагу приділено в роботах [2, 3].

Економіко-математичні залежності собівартості товарної продукції суб'єкта господарювання мають бути індивідуальними для кожного підприємства, оскільки мають враховувати специфіку його господарської діяльності та конкретні умови зовнішнього і внутрішнього середовища її реалізації. Такими особливостями для гірничо-збагачувальних комбінатів Кривого Рогу є міцність руди, глибина її залягання, відстані транспортування для збагачення, вміст заліза в руді та його магнітні властивості, коефіцієнт відношення гірничої маси до готової продукції. Джерелом статистичних даних і емпіричних залежностей є довідники по збагаченню руд чорних металів [7, 8].

Розглянемо економіко-математичні залежності собівартості продукції від рівня витрат основних видів ресурсів в умовах гірничо-збагачувального комбінату.

На рівень собівартості товарної продукції (*СВ*) впливають такі показники:

- ✦ рівень матеріальних витрат (*МВ*);
- ✦ чисельність персоналу (*Ч*);
- ✦ капіталомісткість виробництва (вартість основних засобів, *ОФ*).

Оскільки собівартість товарної продукції залежить від вищеперелічених показників, то загалом їх вплив на показник виробничого потенціалу можемо представити таким чином:

$$СВ = a \cdot МВ^\alpha \cdot Ч^\beta \cdot ОФ^\gamma. \quad (1)$$

Сформована трьохфакторна модель інтегральної оцінки виробничих витрат відобразить тенденцію до зростання за умови зростання усіх перелічених показників. Для розробки моделі для одного з гірничо-збагачувальних комбінатів Кривого Рогу (ГЗК-1) використаємо вхідні дані, наведені в табл. 1.

На підставі даних, наведених в табл. 1 із застосуванням обчислювальних інструментів та засобів табличного редактора Excel, визначено параметри моделі (1): $a = 2,95$; $\alpha = 0,723$; $\beta = 0,114$; $\gamma = 0,235$.

Наступним кроком є виявлення оптимальної структури витратання матеріальних і трудових ресурсів, що допоможе максимізувати ефективність роботи підприємства у плановому періоді.

Вхідні дані для побудови залежності собівартості ГЗК_1 від основних чинників

Період	Матеріальні витрати, тис. грн	Чисельність працівників, осіб	Вартість основних виробничих фондів (ОФ), млн грн	Собівартість продукції, тис. грн
2007 р.	1422796	11502	7052	2001984,3
2008 р.	1443030	10588	13186	2116415,4
2009 р.	1510701	8595	24823	2604145,20
2010 р.	2265857	6792	29083	3665739,40
2011 р.	2866453	5942	29974	4097092,10

Підбор оптимальної комбінації використовуваних ресурсів виконуємо за допомогою множника Лагранжу. За основу візьмемо функцію (1). Очевидним шляхом зниження собівартості є мінімізація витрат на залучення кожного з виробничих ресурсів.

Витрати (бюджетне обмеження) визначаються за формулою (2):

$$B = P_{MB} \cdot MB + P_{\text{ч}} \cdot \text{Ч}, \quad (2)$$

де P_{MB} , $P_{\text{ч}}$ – ціна одиниці матеріальних і трудових ресурсів.

Щоб отримати вираз Лагранжу для вказаної задачі, перепишемо умову обмеження в канонічному вигляді та множимо його на штучну змінну λ . Після складання отримуємо вираз Лагранжу:

$$CB = a \cdot MB^{\alpha} \cdot \text{Ч}^{\beta} + \lambda (P_{MB} \cdot MB + P_{\text{ч}} \cdot \text{Ч} - B). \quad (3)$$

Цей вираз максимізується шляхом послідовного прирівнювання кожної частинної похідної до нуля. Система, що складається з трьох рівнянь, вирішується відносно оптимальних значень MB , Ч , які характеризують види витрат ресурсів, а також значення змінної Лагранжу λ .

Підставляючи значення MB і Ч у рівняння регресії з двома невідомими, отримуємо такий критерій оцінювання ефективності системи управління виробничими витратами:

$$CB = a \cdot MB^{\alpha} \cdot \text{Ч}^{\beta} \rightarrow \min. \quad (4)$$

Знаходимо оптимальне значення залучення трудових ресурсів:

$$\text{Ч}_{\text{opt}} = \exp \left[\frac{\ln \left[\frac{CB}{a \cdot \left(\frac{\alpha \cdot P_{MB}}{\beta \cdot P_{\text{ч}}} \right)^{\alpha}} \right]}{\alpha + \beta} \right]. \quad (5)$$

Аналогічно знаходимо оптимальне значення розміру залучення матеріальних ресурсів. За одержаними формулами підприємство має змогу визначити оптимальні величини матеріальних і трудових ресурсів, які дозволяють досягти підвищення ефективності системи управління виробничими витратами підприємства.

При визначенні оптимальних величин застосовано ряд припущень, а саме:

1) оскільки величина залучених основних фондів підприємства є найменш динамічною, то приймаємо значення вартості основних виробничих фондів в 2011 р. за константу, тобто на рівні 29974 млн грн;

2) як ціну використання матеріальних ресурсів, необхідну нам у розрахунках за формулою (6), приймаємо значення витрат на відволікання додаткової одиниці від господарського обороту, мінімальна величина за досліджуваний період (табл. 2) – 1,107 грн/грн;

3) як ціну використання та залучення трудових ресурсів підприємства приймаємо максимальний рівень середньомісячної заробітної плати за весь період дослідження – 4,627 тис. грн/особу;

4) бюджетне рівняння (2) визначаємо на рівні максимальної величини витрачених ресурсів за весь період для залучення, відтворення та ефективного використання матеріальних і трудових ресурсів – 3,542 млрд грн;

5) рівень собівартості продукції, що є цільовою функцією, – це мінімальне значення показника у відповідності до динаміки рівня витрат до 2013 р., тобто даний показник повинен бути менше прогнозного рівня на 2013 р., визначений з використанням економіко-математичної моделі (1) з використанням екстраполяцій зміни матеріальних витрат і чисельності персоналу – 4,877 млрд грн.

Таким чином, цільова функція управління витратами підприємства, яка містить критерій та обмеження на ресурси, має вигляд (7):

$$CB = 33,335 \cdot MB^{0,723} \cdot \text{Ч}^{0,114} \rightarrow \min. \quad (7)$$

Останнє обмеження означає, що матеріальні витрати зростатимуть відповідно до зростання обсягу виробництва, цін на сировину, паливо і енергію, але повинні бути не більше їх прогнозного значення на 2013 р.

Чисельність персоналу підприємства має тенденцію до зниження, екстраполюємо її на прогнозний період. Тому чисельність промислово-виробничого персоналу повинна бути менша, ніж у 2011 р.

На основі зроблених припущень визначимо оптимальний розмір необхідних витрат ресурсів, що дозволять максимально використати наявні виробничі можливості та при цьому досягти мінімуму собівартості продукції.

Прогнозний рівень матеріальних витрат та чисельності персоналу визначимо за допомогою регресійної залежності даних показників від фактору часу. Динаміку матеріальних витрат та рівняння тренду наведено на рис. 1.

Порівняємо оптимальні значення з прогнозними на 2013 р. (табл. 3).

З наведеного видно, що мінімум собівартості досягається за умови зниження витрат на матеріальні ресурси та збільшення витрат на персонал. Оптимальні значення можуть бути досягнуті без додаткових капітальних вкладень.

У табл. 4 наведено розрахунок очікуваного економічного ефекту від застосування запропонованої структури витрат, яку визначено як різницю величин валового прибутку, що може бути отриманий за прогнозованою та оптимальною собівартості продукції.

Таблиця 2

Вхідні та розрахункові дані аналізу результатів економіко-математичного моделювання системи управління виробничими витратами підприємства

Показник	Рік				
	2007	2008	2009	2010	2011
Ціна залучення додаткової одиниці матеріалів, грн/грн	1,120	1,368	1,107	1,183	1,226
Середньомісячна заробітна плата штатного працівника, грн	2146,10	2497,00	2757,70	3905,00	4627,00
Бюджетне обмеження, тис. грн	1618711	1999829	1696793	2707272	3542614
Оціночне значення собівартості за економіко-математичною моделлю	1925954	2233102	2615844	3543533	4166166

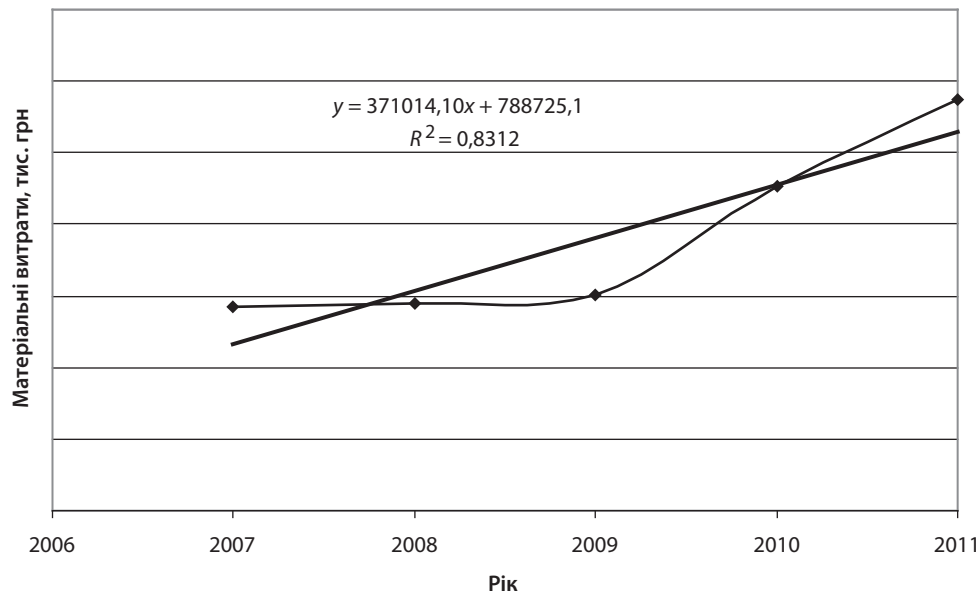

Рис. 1. Трендовий аналіз матеріальних витрат за 2007 – 2011 рр.

Таблиця 3

Результати розрахунків оптимальних і прогнозних величин витрат ресурсів

Показник	Оптимальне значення	Прогнозоване значення	Відхилення	%
МВ, тис. грн	2916981	3385824	-468842	-13,85
Ч, осіб	5550	5548	2	0,04

Таблиця 4

Порівняльна оцінка показників прибутку за прогнозом та оптимальним планом

Показник	Величина показника
Обсяг товарної продукції, тис. грн	17625594,86
Прогнозоване значення собівартості тис. грн	4877023,8
Валовий прибуток, тис. грн	9810384,4
Оптимальне значення собівартості тис. грн	4186532,339
Валовий прибуток, тис. грн	10500875,86
Економічний ефект, тис. грн	+16208,95

За результатами розрахунків встановлено, що при реалізації виявлених можливостей оптимізації структури витрат на матеріальні та трудові ресурси підприємство може отримати економічний ефект у розмірі 16208,95 тис. грн.

ВИСНОВКИ

Таким чином, при застосуванні економіко-математичного моделювання в процесі управління собівартістю продукції доцільною є розробка індивідуальної моделі для кожного підприємства, що дозволить урахувати унікальні природні та технологічні умови функціонування кожного комбінату.

Одержані формули оптимальних величин ресурсів можуть використовуватись управлінським персоналом підприємства для прогнозування рівня собівартості в майбутніх періодах з метою оцінки заходів з її зниження.

Зростання рентабельності виробництва ГЗК-1 за умови досягнення оптимальної величини ресурсів, встановленої шляхом економіко-математичного моделювання, складе 1,35% до прогнозного рівня 2013 року. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Акулич И. Л. Математическое программирование в примерах и задачах / И. Л. Акулич. – М.: Высшая школа, 1993.

2. Варава Л. Н. Стратегическое управление горнодобывающими предприятиями : монография / Л. Н. Варава. – НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2006. – 356 с.

3. Кривошеєва А. О. Про необхідність нормування витрат рудної сировини у гірничо-збагачувальному виробництві / А. О. Кривошеєва // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 108. – С. 8 – 14.

4. Кузьмін О. Є. Бюджетування в системі управління організацією: теоретичні та прикладні засади : монографія / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник. – К. : Кондор, 2007. – 234 с.

5. Лук'янова В. В. Бюджетування витрат операційної діяльності : монографія / В. В. Лук'янова, О. В. Яковенко. – Хмельницький : ХНУ, 2011. – 225 с.

6. Справочник по обогащению руд черных металлов / Под ред. С. Ф. Шинкоренко. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М. : Недра, 1980. – 527 с.

7. Тихонов О. Н. Закономерности эффективного разделения минералов в процессах обогащения полезных ископаемых / О. Н. Тихонов. – М. : Недра, 1984. – 208 с.

8. Экономико-математические методы и прикладные модели / Под ред. В. В. Федосеева. – М. : ЮНИТИ, 1999.

REFERENCES

Akulich, I. L. *Matematicheskoe programmirovaniye v primerakh i zadachakh* [Mathematical programming examples and problems]. Moscow: Vysshaya shkola, 1993.

Ekonomiko-matematicheskie metody i prikladnye modeli [Economic-mathematical methods and applied model]. Moscow: YuNITI, 1999.

Kryvosheieva, A. O. «Pro neobkhdnist normuvannia vytrat rudnoi syrovyny u hirnycho-zbagachuvalnomu vyrobnytstvi» [On the need for rationing expenditure on ore mining and processing industry]. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*, no. 108 (2001): 8-14.

Kuzmin, O. Ie, and Melnyk, O. H. *Biudzhetuvannia v systemi upravlinnia orhanizatsiiei: teoretychni ta prykladni zasady* [Budgeting in the management of the organization: theoretical and applied principles]. Kyiv: Kondor, 2007.

Luk'ianova, V. V., and Yakovenko, O. V. *Biudzhetuvannia vytrat operatsiinoi diialnosti* [Budgeting operating costs]. Khmelnytskyi: KhNU, 2011.

Spravochnik po obogashcheniiu rud chernykh metallov [Handbook of ore dressing of ferrous metals]. Moscow: Nedra, 1980.

Tikhonov, O. N. *Zakonomernosti effektivnogo razdelenia mineralov v protsessakh obogashcheniia poleznykh iskopaemykh* [Laws of effective separation of minerals in mineral beneficiation processes]. Moscow: Nedra, 1984.

Varava, L. N. *Stratezhicheskoe upravleniye hornodobyvaiushchymy predpriyatiyamy* [Strategic management of mining companies]. Donetsk: NAN Ukrainy; Ynstitut ekonomyky promyshlennosti, 2006.

УДК 65.012.8: 338.246

МОДЕЛЬ ОЦЕНКИ ОПЕРАЦИОННОГО РИСКА, СВЯЗАННАЯ С РАБОЧИМ ДНЕМ ПЕРСОНАЛА БАНКА

© 2014 **ИВАНОВ В. Н.**

УДК 65.012.8: 338.246

Иванов В. Н. Модель оценки операционного риска, связанная с рабочим днем персонала банка

В статье приведен анализ работ как отечественных, так и зарубежных ученых, связанных с разработкой моделей рисков в процессе деятельности банков. Выявлены особенности и сформулирована актуальность разработки модели и метода оценки операционного риска с учетом нечетких величин. В зависимости от характера области определения нечетких переменных выделены лингвистические переменные, для которых определены верхняя и нижняя границы. Предложена структурная модель оценки операционного риска, основанная на системе нечеткого вывода, где каждому терм-множеству ставится соответствующая лингвистическая переменная. Процесс преобразования качественных оценок в нечеткие величины состоит в отображении элементов исходного терм-множества в виде построения функций принадлежности. Сформулированы базы правил системы нечеткого вывода. Результаты моделирования оценки операционного риска представлены процедурой нечеткого вывода и поверхностью с учетом входных лингвистических переменных.

Ключевые слова: операционный риск, нечеткие множества, терм-множество.

Рис.: 9. **Табл.:** 2. **Формул.:** 1. **Библ.:** 13.

Иванов Владимир Николаевич – аспирант, кафедра экономической кибернетики и статистики, Классический приватный университет (ул. Жуковского, 70 Б, Запорожье, 69002, Украина)

E-mail: bfgsa@i.ua

УДК 65.012.8: 338.246

Иванов В. М. Модель оцінки операційного ризику, пов'язана з робочим днем персоналу банку

У статті наведено аналіз робіт як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, пов'язаних із розробкою моделей ризику в процесі діяльності банків. Виявлені особливості та сформульована актуальність розробки моделі й методу оцінки операційного ризику з урахуванням нечітких величин. Залежно від характеру області визначення нечітких змінних виділено лингвістичні змінні, для яких визначено верхню та нижню межі. Запропоновано структурну модель оцінки операційного ризику, що заснована на системі нечіткого виходу, де кожній терм-множині ставиться відповідна лингвістична змінна. Процес перетворення якісних оцінок у нечіткі величини полягає у відображенні елементів вихідної терм-множини у вигляді побудови функцій приналежності. Сформульовано бази правил системи нечіткого виводу. Результати моделювання оцінки операційного ризику представлені процедурою нечіткого виводу та поверхнею з урахуванням вхідних змінних метрик.

Ключові слова: операційний ризик, нечітка множина, терм-множина.

Рис.: 9. **Табл.:** 2. **Формул.:** 1. **Бібл.:** 13.

Иванов Владимир Николаевич – аспирант, кафедра економічної кибернетики та статистики, Класичний приватний університет (вул. Жуковського, 70 Б, Запоріжжя, 69002, Україна)

E-mail: bfgsa@i.ua

UDC 65.012.8: 338.246

Ivanov V. M. Model of Assessment of Operational Risk Linked with a Working Day of Bank Personnel

The article conducts analysis of works of both domestic and foreign scientists, connected with development of risk models in bank activity. It reveals specific features and formulates urgency of development of a model and method of assessment of the operational risk with consideration of fuzzy values. Depending on the nature of the field of identification of fuzzy variables, the article underlines linguistic variables, for which the top and bottom boundaries are determined. The article offers a structural model of assessment of the operational risk, based on the system of fuzzy conclusion, where each term set confronts with a relevant linguistic variable. The process of transformation of qualitative assessments into fuzzy values lies in reflection of the elements of the initial term set in the form of building the belonging functions. The article formulates bases of rules of the fuzzy conclusion system. Results of modelling the assessment of the operational risk are represented in the form of the procedure of fuzzy conclusion and surface with consideration of input linguistic variables.

Key words: operational risk, fuzzy sets, term set.

Pic.: 9. **Tabl.:** 2. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 13.

Ivanov Volodymyr M. – Postgraduate Student, Department of Economic Cybernetics and Statistics, Classic Private University (vul. Zhukovskogo, 70 B, Zaporizhzhya, 69002, Ukraine)

E-mail: bfgsa@i.ua

2. Варава Л. Н. Стратегическое управление горнодобывающими предприятиями : монография / Л. Н. Варава. – НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2006. – 356 с.

3. Кривошеєва А. О. Про необхідність нормування витрат рудної сировини у гірничо-збагачувальному виробництві / А. О. Кривошеєва // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць. – 2001. – Вип. 108. – С. 8 – 14.

4. Кузьмін О. Є. Бюджетування в системі управління організацією: теоретичні та прикладні засади : монографія / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник. – К. : Кондор, 2007. – 234 с.

5. Лук'янова В. В. Бюджетування витрат операційної діяльності : монографія / В. В. Лук'янова, О. В. Яковенко. – Хмельницький : ХНУ, 2011. – 225 с.

6. Справочник по обогащению руд черных металлов / Под ред. С. Ф. Шинкоренко. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М. : Недра, 1980. – 527 с.

7. Тихонов О. Н. Закономерности эффективного разделения минералов в процессах обогащения полезных ископаемых / О. Н. Тихонов. – М. : Недра, 1984. – 208 с.

8. Экономико-математические методы и прикладные модели / Под ред. В. В. Федосеева. – М. : ЮНИТИ, 1999.

REFERENCES

Akulich, I. L. *Matematicheskoe programmirovaniye v primerakh i zadachakh* [Mathematical programming examples and problems]. Moscow: Vysshaya shkola, 1993.

Ekonomiko-matematicheskie metody i prikladnye modeli [Economic-mathematical methods and applied model]. Moscow: YuNITI, 1999.

Kryvosheieva, A. O. «Pro neobkhdnist normuvannia vytrat rudnoi syrovyny u hirnycho-zbagachuvalnomu vyrobnytstvi» [On the need for rationing expenditure on ore mining and processing industry]. *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky*, no. 108 (2001): 8-14.

Kuzmin, O. Ie, and Melnyk, O. H. *Biudzhetuвання v sistemі upravlinnia orhanizatsiiei: teoretychni ta prykladni zasady* [Budgeting in the management of the organization: theoretical and applied principles]. Kyiv: Kondor, 2007.

Luk'ianova, V. V., and Yakovenko, O. V. *Biudzhetuвання vytrat operatsiinoi diialnosti* [Budgeting operating costs]. Khmelnytskyi: KhNU, 2011.

Spravochnik po obogashcheniiu rud chernykh metallov [Handbook of ore dressing of ferrous metals]. Moscow: Nedra, 1980.

Tikhonov, O. N. *Zakonomernosti effektivnogo razdelenia mineralov v protsessakh obogashcheniia poleznykh iskopaemykh* [Laws of effective separation of minerals in mineral beneficiation processes]. Moscow: Nedra, 1984.

Varava, L. N. *Stratezhicheskoe upravleniye hornodobyvaiushchymy predpriyatiami* [Strategic management of mining companies]. Donetsk: NAN Ukrainy; Ynstitut ekonomyky promyshlennosti, 2006.

УДК 65.012.8: 338.246

МОДЕЛЬ ОЦЕНКИ ОПЕРАЦИОННОГО РИСКА, СВЯЗАННАЯ С РАБОЧИМ ДНЕМ ПЕРСОНАЛА БАНКА

© 2014 **ИВАНОВ В. Н.**

УДК 65.012.8: 338.246

Иванов В. Н. Модель оценки операционного риска, связанная с рабочим днем персонала банка

В статье приведен анализ работ как отечественных, так и зарубежных ученых, связанных с разработкой моделей рисков в процессе деятельности банков. Выявлены особенности и сформулирована актуальность разработки модели и метода оценки операционного риска с учетом нечетких величин. В зависимости от характера области определения нечетких переменных выделены лингвистические переменные, для которых определены верхняя и нижняя границы. Предложена структурная модель оценки операционного риска, основанная на системе нечеткого вывода, где каждому терм-множеству ставится соответствующая лингвистическая переменная. Процесс преобразования качественных оценок в нечеткие величины состоит в отображении элементов исходного терм-множества в виде построения функций принадлежности. Сформулированы базы правил системы нечеткого вывода. Результаты моделирования оценки операционного риска представлены процедурой нечеткого вывода и поверхностью с учетом входных лингвистических переменных.

Ключевые слова: операционный риск, нечеткие множества, терм-множество.

Рис.: 9. **Табл.:** 2. **Формул.:** 1. **Библ.:** 13.

Иванов Владимир Николаевич – аспирант, кафедра экономической кибернетики и статистики, Классический приватный университет (ул. Жуковского, 70 Б, Запорожье, 69002, Украина)

E-mail: bfgsa@i.ua

УДК 65.012.8: 338.246

Иванов В. М. Модель оцінки операційного ризику, пов'язана з робочим днем персоналу банку

У статті наведено аналіз робіт як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, пов'язаних із розробкою моделей ризику в процесі діяльності банків. Виявлені особливості та сформульована актуальність розробки моделі й методу оцінки операційного ризику з урахуванням нечітких величин. Залежно від характеру області визначення нечітких змінних виділено лингвістичні змінні, для яких визначено верхню та нижню межі. Запропоновано структурну модель оцінки операційного ризику, що заснована на системі нечіткого виходу, де кожній терм-множині ставиться відповідна лингвістична змінна. Процес перетворення якісних оцінок у нечіткі величини полягає у відображенні елементів вихідної терм-множини у вигляді побудови функцій приналежності. Сформульовано бази правил системи нечіткого виводу. Результати моделювання оцінки операційного ризику представлені процедурою нечіткого виводу та поверхнею з урахуванням вхідних змінних метрик.

Ключові слова: операційний ризик, нечітка множина, терм-множина.

Рис.: 9. **Табл.:** 2. **Формул.:** 1. **Библ.:** 13.

Иванов Владимир Николаевич – аспирант, кафедра економічної кибернетики та статистики, Класичний приватний університет (вул. Жуковського, 70 Б, Запоріжжя, 69002, Україна)

E-mail: bfgsa@i.ua

UDC 65.012.8: 338.246

Ivanov V. M. Model of Assessment of Operational Risk Linked with a Working Day of Bank Personnel

The article conducts analysis of works of both domestic and foreign scientists, connected with development of risk models in bank activity. It reveals specific features and formulates urgency of development of a model and method of assessment of the operational risk with consideration of fuzzy values. Depending on the nature of the field of identification of fuzzy variables, the article underlines linguistic variables, for which the top and bottom boundaries are determined. The article offers a structural model of assessment of the operational risk, based on the system of fuzzy conclusion, where each term set confronts with a relevant linguistic variable. The process of transformation of qualitative assessments into fuzzy values lies in reflection of the elements of the initial term set in the form of building the belonging functions. The article formulates bases of rules of the fuzzy conclusion system. Results of modelling the assessment of the operational risk are represented in the form of the procedure of fuzzy conclusion and surface with consideration of input linguistic variables.

Key words: operational risk, fuzzy sets, term set.

Pic.: 9. **Tabl.:** 2. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 13.

Ivanov Volodymyr M. – Postgraduate Student, Department of Economic Cybernetics and Statistics, Classic Private University (vul. Zhukovskogo, 70 B, Zaporizhzhya, 69002, Ukraine)

E-mail: bfgsa@i.ua

В современных экономических условиях страны снижение банковских потерь, связанных с использованием информационных систем, ошибками персонала, бизнес-процессами и внешними воздействиями, является актуальной задачей. Решению данной задачи способствуют моделирование банковского риска.

Проблемами моделирования рисков банков занимались как отечественные, так и зарубежные ученые-экономисты. Весомый вклад в моделирование рисков в процессе деятельности банков внесли работы Витлинского В. В. [1], Каминского А. Б. [2], Первозванского А. А. [3], Сазыкина Б. В. [4], Соложенцева Е. Б. [5], Черняка А. И. [6], Ястремского О. И. [7], Cruz M. G. [8], Holton G. A. [9], Jia J., Dier J. [10] и других.

Из проведенного анализа работ следует, что вопросу оценки операционных рисков уделено недостаточно внимания. Поэтому разработка модели оценки операционного риска коммерческого банка является актуальной и определяет цели и задачи исследования.

Учитывая нестационарные процессы в рыночной экономике, оценка операционного риска вызывает необходимость разработки новых методов и моделей, позволяющие задавать нечеткие величины и строить их функции принадлежности на основе лингвистической, субъективной информации, и статистических данных. На основе синтеза моделей построения функций принадлежности, разработанных в работах [11, 12], предлагается подход по представлению исходных данных с учетом неопределенности.

В данной работе предложена модель и метод оценки операционного риска с учетом нечетких величин. Структурная модель оценки операционного риска представлена на рис. 1.

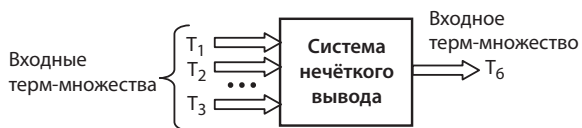

Рис. 1. Структурная модель оценки операционного риска с учетом нечетких величин

В структурной модели за $T = \{T_i\}$ принято терм-множество, где $i = 1, n$, n – количество множеств, каждое из которых представлено нечеткой переменной с областью определения X .

Процесс моделирования нечетких величин основан на системе нечеткого вывода, которая позволяет преобразовывать оценки экспертов в нечеткие величины.

В системе нечеткого вывода применяется процедура нахождения четкого значения для каждой из входных лингвистических переменных на основе дефаззификации. Предлагаемая система нечеткого вывода основана на алгоритме Мамдани [11, с. 202].

В зависимости от характера области определения X можно определить числовые лингвистические переменные. Числовые лингвистические переменные представляются на отрезке числовой оси $X = [x_{min}, x_{max}] \cup T$, где x_{min} , x_{max} – верхняя и нижняя границы.

К числовым лингвистическим переменным отнесем переменные: «возраст сотрудников», «длительность работы», а к нечисловым – «сложность» и другие. Числовые лингвистические переменные и их значения служат для качественного описания количественной величины.

Значения лингвистических переменных определяются на порядковой шкале. Следует отметить, что лингви-

стическая переменная, как и её исходное терм-множество, связана с конкретной шкалой, на которой определены все арифметические операции. Поэтому терм-множеству $T_i = \{T_i^j\}$ ставится в соответствие множество T_i^j , где $T_i^j = \langle x, \mu_{T_i^j}(x) | x \in [x_{min}, x_{max}] \rangle$, $i = \overline{1, n}$; $j = \overline{1, m}$; n – количество терм-множеств, m – количество терм.

Модель, удовлетворяющая данным нечетким множествам, является их объединением:

$$\mu_{T_i} = \sup(\mu_{T_i^j}(x)), T_i = \cup T_i^j. \quad (1)$$

Лингвистические переменные характеристик сотрудников банка и их граничные значения представлены в табл. 1.

Таблица 1

Лингвистические переменные характеристики сотрудников банка

Терм-множество	Лингвистическая переменная	Границы области определения X		Обозначение термов
		x_{min}	x_{max}	
$T_1 = \cup T_1^j, j = \overline{1,5}$	Продолжительность непрерывной работы в день <продолжительность>, час	0	7	Низкая T_1^1 Средняя T_1^2 Нормальная T_1^3 Высокая T_1^4 Очень высокая T_1^5
$T_2 = \cup T_2^j, j = \overline{1,3}$	Уровень ответственности <уровень ответственности>	0	3	Низкая T_2^1 Средняя T_2^2 Высокая T_2^3
$T_3 = \cup T_3^j, j = \overline{1,3}$	Конфликтность <конфликтность>	0	5	Низкая T_3^1 Средняя T_3^2 Высокая T_3^3
$T_4 = \cup T_4^j, j = \overline{1,3}$	Возраст <возраст>, лет	20	65	Молодой T_4^1 Средний T_4^2 Опытный T_4^3
$T_5 = \cup T_5^j, j = \overline{1,3}$	Опыт работы в должности <Опыт работы>, год	0	20	Малый T_5^1 Средний T_5^2 Большой T_5^3

Для лингвистической переменной «Продолжительность непрерывной работы в день» за компьютером сотрудника банка выбраны следующие термы «низкая», «средняя», «нормальная», «высокая», «очень высокая». При этом её минимальное значение составляет 0 часов, а максимальное – 7 и более. Такое описание может быть представлено лингвистической переменной: <продолжительность работы, {низкая, средняя, нормальная, высокая, очень высокая}, [0; 7]>. Указанной лингвистической переменной ставится соответствующее терм-множество $T_1^j = \{[0,0; 0,0; 0,89; 1,76], [1,01; 1,68; 2,4; 2,99], [2,18; 2,99; 3,64; 4,23], [3,86; 4,27; 5,0; 5,44], [5,0; 5,6; 7,0; 7,0]\}$.

Процесс преобразования качественных оценок экспертов в нечеткие величины состоит в отображении элементов исходного терм-множества в виде построении функций принадлежности нечетких величин $T_i^j \in T_i$ [12, с.116].

Функция принадлежности лингвистической переменной «Продолжительность непрерывной работы в день» представлена на *рис. 2*.

Для лингвистической переменной «Уровень ответственности» выбраны термы «низкая», «средняя», и «высокая», что соответствует трем уровням менеджмента. При этом значения множества находятся в интервале [0; 3].

Такое описание представляется лингвистической переменной: <уровень_ответственности, {низкая, средняя, высокая}, [0; 3]>.

Входной лингвистической переменной «Уровень ответственности» ставится множество $T_2^{\square} = \{[0,0; 0,0; 0,82; 1,26], [0,82; 1,2; 1,64; 1,98], [1,75; 2,0; 3,0; 3,0]\}$. На *рис. 3* представлена функция принадлежности лингвистической переменной «Уровень ответственности».

Для лингвистической переменной «Конфликтность» выбраны следующие термы «низкая», «средняя», и «высокая». При этом значения множества находятся в интервале [0; 1]. Формально такое описание представляется лингвистической переменной, которое можно записать в виде: <конфликтность, {низкая, средняя, высокая}, [0;1]>, где терм-множеству ставится соответствующие значения $T_3^{\square} = \{[0,0; 0,0; 0,04; 0,36], [0,14; 0,46; 0,54; 0,86], [0,64; 0,96; 1,0; 1,0]\}$. Функция принадлежности входной лингвистической переменной «Конфликтность» представлена на *рис. 4*.

Лингвистическая переменная «Возраст» характеризуется термами «молодой», «средний», и «опытный». При этом значения множества находятся в интервале [21; 65]. Формально такое описание представляется лингвистической переменной «Возраст».

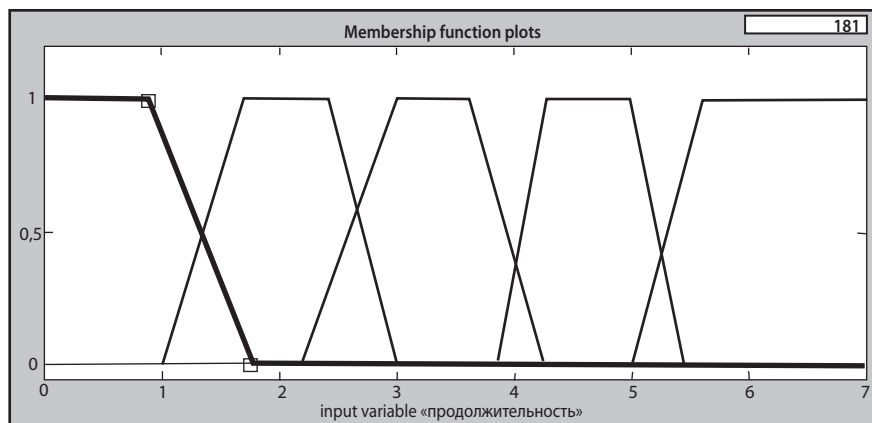

Рис. 2. Функция принадлежности входной лингвистической переменной «Продолжительность работы»

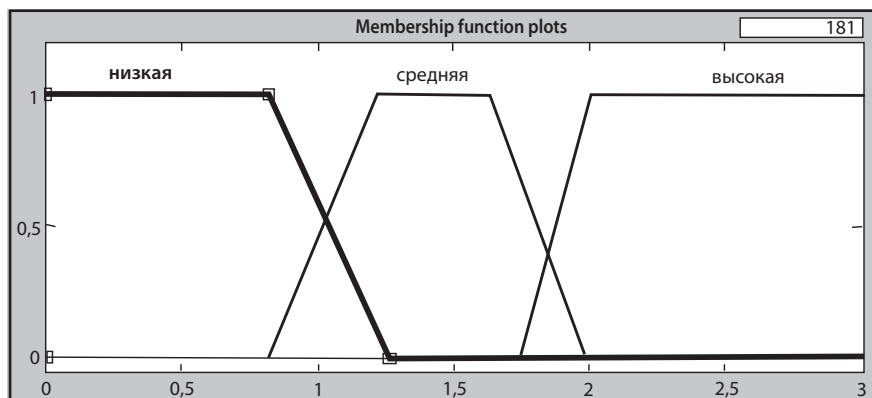

Рис. 3. Функция принадлежности входной лингвистической переменной «Уровень ответственности»

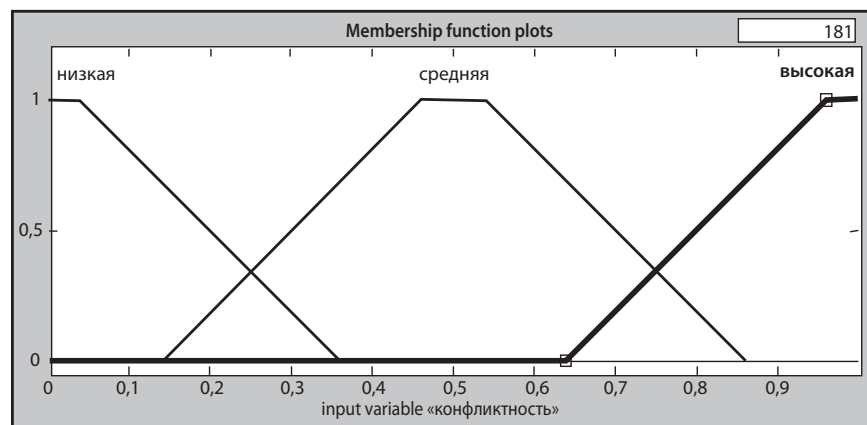

Рис. 4. Функция принадлежности входной лингвистической переменной «Конфликтность»

ской переменной: <возраст, {молодой, средний, опытный}, [21; 65]>. Этой лингвистической переменной ставится соответствующие терм-множество $T_4^{\square} = \{[20,0; 20,0; 21,9; 26,3], [24,76; 29,88; 49,96; 55,88], [50,3; 55,1; 65,0; 65,0]\}$. Функция принадлежности входной лингвистической переменной «Возраст» представлен на рис. 5.

Лингвистическая переменная «Опыт работы» характеризуется термами «малый», «средний» и «большой». При этом значения множества находятся в интервале [0; 20]. Формально такое описание представляется лингвистической переменной: <опыт_работы, {малый, средний, большой}, [0; 20]>. Терм-множеству ставится соответствующие величины опыта работы $T_5^{\square} = \{[0,0; 0,0; 1,5; 4,52], [2,8; 5,89; 12,4; 15,2], [11,88; 14,88; 20,0; 20,0]\}$. Тогда функция принадлежности входной лингвистической переменной «Опыт работы» будет иметь следующий вид (рис. 6).

В зависимости от того, как интерпретируется степень принадлежности элемента к нечеткому множеству применим «эмпирическую шкалу риска» [13], как количественную оценку операционного риска (табл. 2).

Тогда лингвистическую переменную «Операционный риск» можно характеризовать термами «минимальный», «малый», «средний», «высокий», «максимальный», «критический». При этом значения риска находятся в интервале [0; 1]. Формально такое описание представляется лингвистической переменной: <оценка_риск, {минимальный, малый, средний, высокий, максимальный, критический}, [0; 1]>. Выходной лингвистической переменной «Операционный риск» ставится следующее терм-множество $T_6^{\square} = \{[0,0; 0,0; 0,13; 0,2], [0,13; 0,2; 0,25; 0,32], [0,26; 0,31; 0,37; 0,45], [0,56; 0,62; 0,73; 0,84], [0,74; 0,85; 1,0; 1,0]\}$. Функция принадлежности представлена на рис. 7.

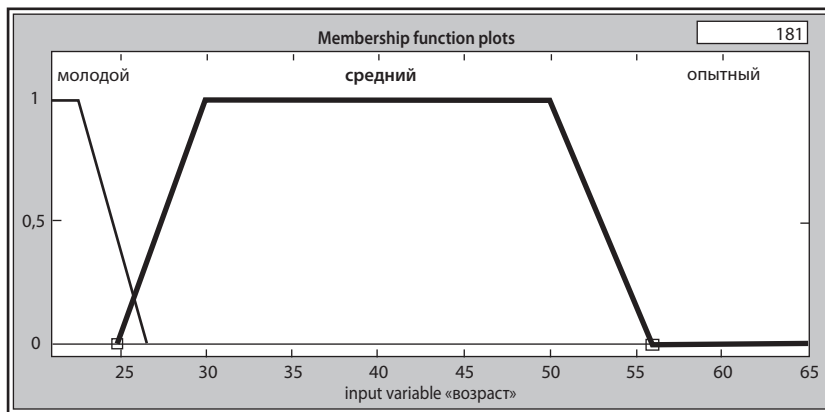

Рис. 5. Функция принадлежности входной лингвистической переменной «Возраст»

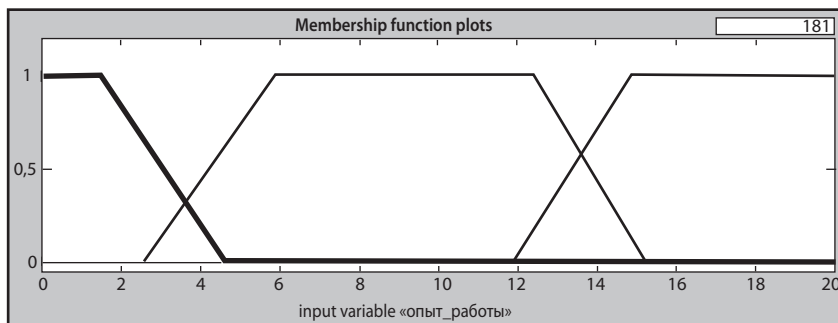

Рис. 6. Функция принадлежности входной лингвистической переменной «Опыт работы»

Таблица 2

Эмпирическая шкала риска

Обозначение термов	$x_{\min}$	$x_{\max}$	Характеристика
Минимальный	0,0	0,2	Вероятность наступления отрицательных последствий чрезвычайно мала
Малый	0,2	0,3	Вероятность наступления отрицательных последствий достаточно мала
Средний	0,3	0,4	Вероятность наступления отрицательных последствий незначительна, что может негативно влиять на деятельность банка
Высокий	0,4	0,6	Значительная вероятность наступления отрицательных последствий, негативно влияющих на деятельность банка
Максимальный	0,6	0,8	Высокая вероятность наступления отрицательных последствий, негативно влияющих на деятельность банка.
Критический	0,8	1,0	Вероятность наступления отрицательных последствий, негативно влияющих на деятельность банка, очень высокая

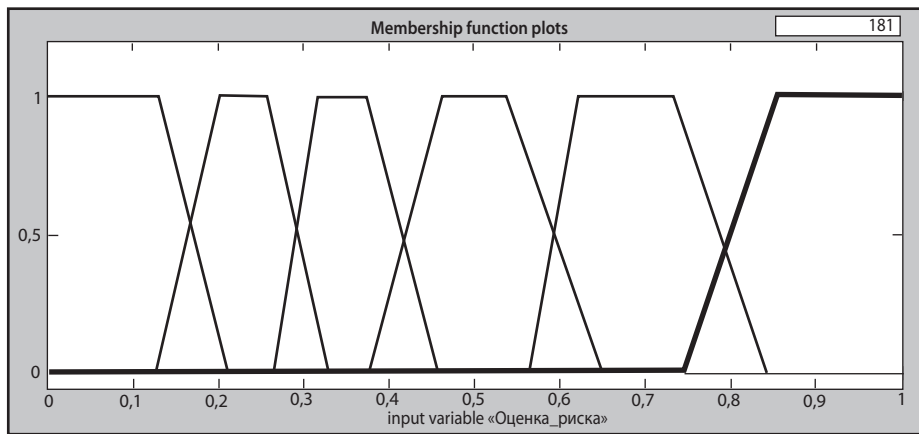

Рис. 7. Функция принадлежности лингвистической переменной «Операционный риск»

Чтобы учесть особенность оценки операционного риска рассматриваются входные терм-множества. В этом случае база знаний может быть представлена в форме базы правил.

Для формирования базы правил системы нечёткого вывода необходимо применить входные (рис. 2 – 6) и выходные (рис. 7) лингвистические переменные.

В этом случае система нечёткого вывода будет содержать следующие правила:

If (продолжительность is высокая) and (уровень_ответственности is высокая) and (конфликтность is низкая) and (возраст is средний) and (опыт_работы is большой) then (Оценка_риска is критический).

If (продолжительность is высокая) and (уровень_ответственности is высокая) and (конфликтность is низкая) and (возраст is средний) and (опыт_работы is средний) then (Оценка_риска is критический).

If (продолжительность is высокая) and (уровень_ответственности is высокая) and (конфликтность is средняя) and (возраст is молодой) and (опыт_работы is средний) then (Оценка_риска is критический).

If (продолжительность is нормальная) and (уровень_ответственности is высокая) and (конфликтность is средняя) and (возраст is средний) and (опыт_работы is средний) then (Оценка_риска is максимальный).

If (продолжительность is нормальная) and (уровень_ответственности is высокая) and (конфликтность is средняя) and (возраст is средний) and (опыт_работы is малый) then (Оценка_риска is максимальный).

If (продолжительность is очень_высокая) and (уровень_ответственности is высокая) and (конфликтность is средняя) and (возраст is молодой) and (опыт_работы is малый) then (Оценка_риска is максимальный).

If (продолжительность is очень_высокая) and (уровень_ответственности is средняя) and (конфликтность is средняя) and (возраст is средний) and (опыт_работы is малый) then (Оценка_риска is высокий).

If (продолжительность is нормальная) and (уровень_ответственности is средняя) and (конфликтность is средняя) and (возраст is средний) and (опыт_работы is малый) then (Оценка_риска is высокий).

If (продолжительность is нормальная) and (уровень_ответственности is высокая) and (конфликтность is средняя) and (возраст is средний) and (опыт_работы is малый) then (Оценка_риска is высокий).

If (продолжительность is нормальная) and (уровень_ответственности is высокая) and (конфликтность is сред-

няя) and (возраст is молодой) and (опыт_работы is малый) then (Оценка_риска is высокий).

If (продолжительность is нормальная) and (уровень_ответственности is высокая) and (конфликтность is высокая) and (возраст is молодой) and (опыт_работы is малый) then (Оценка_риска is высокий).

If (продолжительность is очень_высокая) and (уровень_ответственности is высокая) and (конфликтность is высокая) and (возраст is молодой) and (опыт_работы is малый) then (Оценка_риска is высокий).

If (продолжительность is нормальная) and (уровень_ответственности is средняя) and (конфликтность is средняя) and (возраст is средний) and (опыт_работы is средний) then (Оценка_риска is средний).

If (продолжительность is нормальная) and (уровень_ответственности is средняя) and (конфликтность is средняя) and (возраст is средний) and (опыт_работы is малый) then (Оценка_риска is средний).

If (продолжительность is средняя) and (уровень_ответственности is низкая) and (конфликтность is средняя) and (возраст is средний) and (опыт_работы is средний) then (Оценка_риска is средний).

If (продолжительность is низкая) and (уровень_ответственности is низкая) and (конфликтность is низкая) and (возраст is молодой) and (опыт_работы is малый) then (Оценка_риска is минимальный).

If (продолжительность is низкая) and (уровень_ответственности is низкая) and (конфликтность is низкая) and (возраст is средний) and (опыт_работы is малый) then (Оценка_риска is минимальный).

If (продолжительность is средняя) and (уровень_ответственности is низкая) and (конфликтность is низкая) and (возраст is средний) and (опыт_работы is малый) then (Оценка_риска is минимальный).

If (продолжительность is средняя) and (уровень_ответственности is средняя) and (конфликтность is низкая) and (возраст is средний) and (опыт_работы is малый) then (Оценка_риска is минимальный).

Процедура нечёткого вывода, выполненная в системе Matlab, что позволило получить следующие результаты оценки операционного риска, которые равны 0,35, что соответствует среднему уровню (рис. 8).

Результаты моделирования оценки операционного риска представлены графиком поверхности нечёткого вывода с учетом входных переменных (рис. 9).

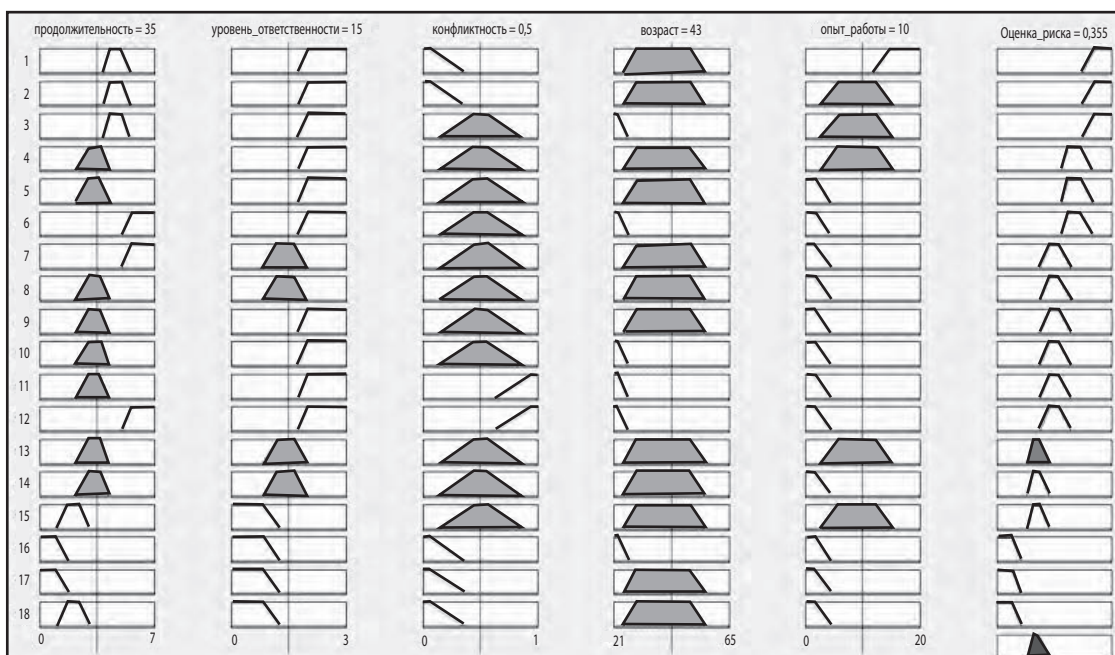

Рис. 8. Процедура нечеткого вывода для оценки операционного риска

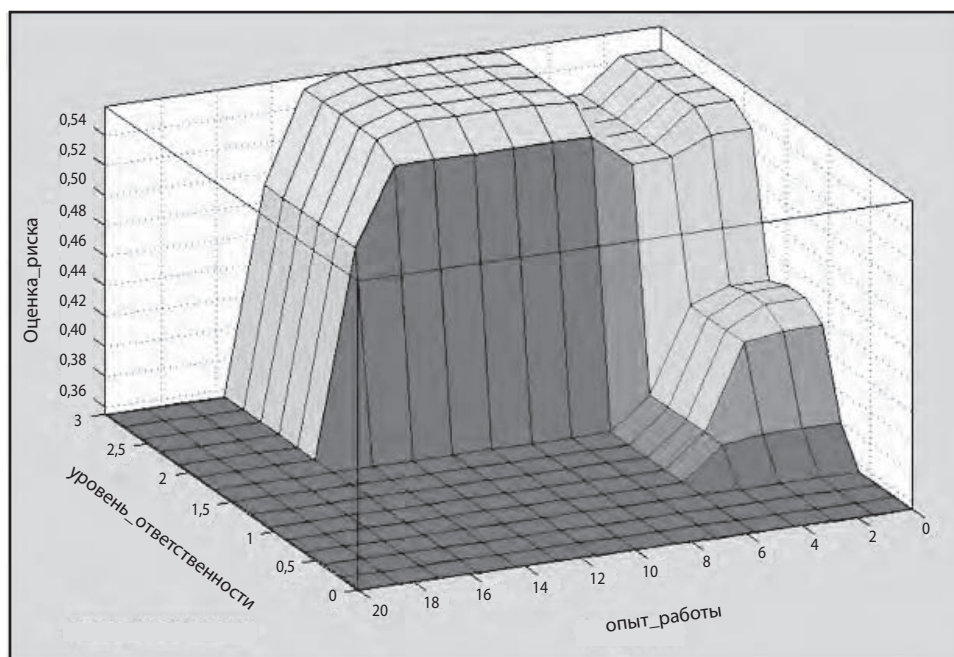

Рис. 9. График поверхности отклика нечёткого вывода с учетом входных лингвистических переменных: уровень ответственности и опыт работы

Полученные результаты моделирования оценки операционного риска, представленные процедурой нечёткого вывода и поверхностью отклика с учетом входных переменных метрик, позволили определить операционный риск равный 0,35, что соответствует среднему уровню риска. Для любого набора входных лингвистических переменных T_1, T_2, T_3, T_4, T_5 можно получить аналогичный поверхностный отклик.

ВЫВОДЫ

Усовершенствованная модель оценки операционного риска, позволяющая установить зависимость значений оценки этого риска от значений входных лингвистических переменных, характеризующих персонал операционного

дня банка. Для дальнейших исследований перспективным является моделирование других источников операционного риска и их комбинаций. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Витлинский В. В. Концептуальные аспекты рискологии в экономической сфере / В. В. Витлинский. – Труды Международной Научной Школы МА БР 2003. – С-Пб. : Изд-во СПбГУ-АПб, 2003. – С. 200 – 206.
2. Камінський А. Б. Моделювання фінансових ризиків : монографія / А. Б. Камінський. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 304 с.
3. Первозванский А. А. Финансовый рынок: расчет и риск / А. А. Первозванский, Т. Н. Первозванская. – М. : Инфра-М, 1994. – 192 с.

4. Сазыкин Б. В. Управление операционным риском в коммерческом банке / Б. В. Сазыкин. – М. : Вершина, 2008. – 282 с.
5. Соложенцев Е. Д. И3-технологии для экономики / Е. Д. Соложенцев. – С-Пб. : Наука, 2011. – 387 с.
6. Черняк О. І. Визначення оптимального портфеля цінних паперів і методи врахування ретроспективних даних / О. І. Черняк, О. В. Пешко // Банківська справа. – 1997. – № 4. – С. 58 – 61.
7. Ястремський О. І. Моделювання економічного ризику / О. І. Ястремський. – К. : Либідь, 1992. – 176 с.
8. Cruz M. G. Modeling, Measuring and Hedging Operational Risk / M. G. Cruz. – John Wiley & Sons Ltd, 2002. – XV+330 p.
9. Holton G. A. Defining Risk / G. A. Holton // Financial Analysts Journal. – 2004. – V. 60, N. 6. – pp. 19 – 25.
10. Jia J. A standard measure of risk and risk-value models / J. Jia, J. Dier // Management Science, 1996. – V. 42. – pp. 1691 – 1705.
11. Леоненков А. В. Нечеткое моделирование в среде MATLAB и FuzzyTech / А. В. Леоненков. – С-Пб. : БХВ-Петербург, 2003. – 736 с.
12. Бакурова А. В. Самоорганізація соціально-економічних систем: моделі і методи : монографія / А. В. Бакурова. – Запоріжжя : КПУ, 2010. – 328 с.
13. Кинев Ю. Ю. Оценка рисков финансово-хозяйственной деятельности предприятий на этапе принятия управленческого решения / Ю. Ю. Кинев // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – № 5 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.cfin.ru/press/management/2000-5/06.shtml>

REFERENCES

Bakurova, A. V. *Samoorhanizatsiia sotsialno-ekonomichnykh system: modeli i metody* [Self-organizing social and economic systems: models and methods]. Zaporizhzhia: KPU, 2010.

- Cherniak, O. I., and Peshko, O. V. «Vyznachennia optimalnogo portfelia tsinnykh paperiv i metody vrakhuvannia retrospektyvnykh danykh» [The optimal portfolio of securities and methods of incorporation of historical data]. *Bankivska sprava*, no. 4 (1997): 58-61.
- Cruz, M. G. *Modeling, Measuring and Hedging Operational Risk*: John Wiley & Sons Ltd, 2002.
- Holton, G. A. «Defining Risk». *Financial Analysts Journal*, vol. 60, no. 6 (2004): 19-25.
- Jia, J., and Dier, J. «A standard measure of risk and risk-value models». *Management Science*, vol. 42 (1996): 1691-1705.
- Kaminskyi, A. B. *Modeliuvannia finansovykh ryzykiv* [The modeling of financial risks]. Kyiv: Kyivskiy universytet, 2006.
- Kinev, Yu. Yu. «Otsenka riskov finansovo-khoziaystvennoy deiatelnosti predpriatiy na etape priniatiia upravlencheskogo resheniia» [Risk assessment of financial and economic activity at the stage of the administrative decision]. <http://www.cfin.ru/press/management/2000-5/06.shtml>
- Leonenkov, A. V. *Nechetkoe modelirovanie v srede MATLAB i FuzzyTech* [Fuzzy modeling in MATLAB and FuzzyTech]. St. Petersburg: BKhV-Peterburg, 2003.
- Pervozvanskiy, A. A., and Pervozvanskaia, T. N. *Finansovyy rynek: raschet i risk* [Financial Markets: payment risk]. Moscow: Infra-M, 1994.
- Solozhentsev, E. D. *I3-tehnologii dlia ekonomiki* [I3-technology economy]. St. Petersburg: Nauka, 2011.
- Sazykin, B. V. *Upravlenie operatsionnym riskom v kommercheskom banke* [Operational risk management in commercial bank]. Moscow: Verшина, 2008.
- Vitlinskiy, V. V. «Kontseptualnye aspekty riskologii v ekonomicheskoy sfere» [Conceptual aspects riskologii in the economic sphere]. In *Trudy Mezhdunarodnoy Nauchnoy Shkoly MA BR 2003*, 200-206. SPb: SPbGUAPb, 2003.
- Yastremskiy, O. I. *Modeliuvannia ekonomichnoho ryzyku* [Simulation of economic risk]. Kyiv: Lybid, 1992.

МОДЕЛЮВАННЯ СТРАТЕГІЇ КРЕДИТНОЇ ТА ДЕПОЗИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

© 2014 ІЛЬЧЕНКО К. О.

УДК 330:519

Ільченко К. О. Моделювання стратегії кредитної та депозитної діяльності комерційного банку

У статті розглядається знаходження стратегії кредитно-депозитної стратегії банку, яка може бути представлена відповідними ставками. Діяльність банку описується показниками гудвілу і ліквідності, які характеризують матеріальні та нематеріальні ресурси установи. Показник гудвілу обраховується на основі даних попереднього періоду. Ліквідність є відношенням до пасивів на даний момент часу. На основі цих показників створено математичну модель, в якій введено припущення про залежність швидкості зростання депозитів від функцій ліквідності та гудвілу. Отримано задачу двокритеріальної оптимізації, розв'язком якої є набір ставок. Розглянуто випадки, коли банк не змінює значення ставок протягом заданого періоду діяльності та випадок, коли ставки змінюються на кожному кроці, при умові, що значення ставок незалежні одне від одного. За умови, що кожна зміна ставок супроводжується витратами, не описаними в моделі, зміни ставок є недоцільними. Запропоновано використати кусково-постійні середні значення ставок. У роботі розглядається використання ідеальної точки для вибору одного значення з множини Парето-ефективних розв'язків. Шляхом представлення задачі однокритеріальної оптимізації відносно коефіцієнта ліквідності було показано, що використання показника гудвілу впливає на швидкість зростання депозитів. Дана задача є частковим випадком попередньої, тобто цей розв'язок входить у множину представлених Парето-ефективних точок. Але за умови нестрогої відповідності крайньому значенню коефіцієнта ліквідності розв'язок погіршується. Необхідність використання обох критеріїв є важливою та покращує шукане рішення.

Ключові слова: кредитно-депозитна діяльність, Парето-ефективні розв'язки, гудвіл, ліквідність

Рис.: 3. **Формул:** 3. **Бібл.:** 8.

Ільченко Ксенія Олександрівна – аспірантка, кафедра математичного моделювання економічних систем, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (пр. Перемоги, 37, Київ, 03056, Україна)

E-mail: kseniia.ilchenko@gmail.com

УДК 330:519

UDC 330:519

Ільченко К. А. Моделирование стратегии кредитной и депозитной деятельности коммерческого банка

В статье рассматривается нахождение стратегии кредитно-депозитной стратегии банка, которая может быть представлена соответствующими ставками. Деятельность банка описывается показателями гудвилла и ликвидности, характеризующими материальные и нематериальные ресурсы учреждения. Показатель гудвилла рассчитывается на основе данных предыдущего периода. Ликвидность является отношением активов к пассивам на данный момент времени. На основе этих показателей создана математическая модель, в которой введено предположение о зависимости скорости роста депозитов от функций ликвидности и гудвилла. Получена задача двукритериальной оптимизации, решением которой является набор ставок. Рассмотрены случаи, когда банк не меняет значения ставок в течение заданного периода деятельности и случаи, когда ставки меняются на каждом шагу, при условии, что значение ставок независимы друг от друга. Если предположить, что каждое изменение ставок сопровождается затратами, не отображенными в модели, изменения ставок нецелесообразны. Предложено использовать кусочно-постоянные средние значения ставок. В работе рассматривается использование идеальной точки для выбора одного значения из множества Парето-эффективных решений. Путем представления задачи однокритериальной оптимизации относительно коэффициента ликвидности было показано, что использование показателя гудвилла влияет на скорость роста депозитов. Данная задача является частным случаем предыдущей, то есть это решение входит в множество представленных Парето-эффективных точек. Но при нестрогом соответствии крайнему значению коэффициента ликвидности решение ухудшается. Необходимость использования обоих критериев является важным и улучшает искомое решение.

Ключевые слова: кредитно-депозитная деятельность, Парето-эффективные решения, гудвилл, ликвидность

Рис.: 3. **Библ.:** 8.

Ільченко Ксенія Олександрівна – аспірантка, кафедра математичного моделювання економічних систем, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (пр. Перемоги, 37, Київ, 03056, Україна)

E-mail: kseniia.ilchenko@gmail.com

Ilchenko K. O. Modelling Strategy of Loan and Deposit Activity of a Commercial Bank

The article considers development of strategy of loan-deposit strategy of a bank, which could be presented by relevant rates. Bank activity is described with goodwill and liquidity indicators that characterise tangible and intangible resources of an institution. Goodwill indicator is calculated on the basis of the previous period data. Liquidity is a relation of assets to liabilities at a certain moment of time. On the basis of these indicators the article develops a mathematical model, which includes an assumption about dependence of the rate of growth of deposits on liquidity and goodwill functions. There is a task of two criteria optimisation, the solution of which is a set of rates. The article considers cases when a bank does not change rates during a set period of time and when a bank changes them frequently under condition that rates are independent from each other. If we make an assumption that each change of rates is accompanied with costs, which are not reflected in the model, changing rates is inexpedient. The article offers to use partially constant average values of rates. The article considers the use of the ideal point for selection of one value out of the set of Pareto efficient solutions. Using presentation of the task of one criterion optimisation with respect to the liquidity ratio, the article shows that the use of the goodwill indicator influences the rate of growth of deposits. This task is a special case of the previous one, which means that this solution is within the set of the presented Pareto efficient point. But in the event of non-strict correspondence with the extreme value of the liquidity ratio, the solution worsens. The necessity of use of both criteria is important and improves the search for solution.

Key words: loan-deposit activity, Pareto efficient solutions, goodwill, liquidity.

Fig.: 3. **Formulae:** 3. **Bibl.:** 8.

Ilchenko Kseniia O. – Postgraduate Student, Department of Mathematical Modeling of Economic Systems, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute» (pr. Peremogy, 37, Kyiv, 03056, Ukraine)

E-mail: kseniia.ilchenko@gmail.com

Стратегічне управління діяльністю банку – визначений вид планової діяльності, спрямований на формування бажаного економічного стану банку. У свою чергу, стратегічне планування – це одна з функцій управління, яка по суті є процесом вибору цілей і шляхів їх досягнення [1]. Моделювання стратегії діяльності банку дозволяє визначити ці шляхи без зайвих ризиків. У рамках кредитно-депозитної діяльності, стратегія банку може бути представлена відповідними ставками. Таким чином, ставиться завдання виявити набір кредитних і депозитних ставок, від яких залежатиме кількість депозитів в банку.

Робота банку – установи, що оперує грошовими потоками, пов'язана з постійним реагуванням на зміну кон'юнктури ринку. Тобто, кожен показник банківської діяльності може змінюватися у будь-який момент часу в межах допустимих значень. Діяльність банку потребує визначення стратегії на певний період, що зумовлює і визначення кредитно-депозитної політики. З огляду на те, що керування банком відбувається за рахунок ставок, для визначення стратегії необхідно знайти їх значення. Попередньо для опису банку вибрані показники гудвілу і ліквідності, які залежать від керуючого впливу.

Таким чином, необхідно реалізувати модель банківської діяльності, яка б давала змогу розраховувати значення показників та впливати на діяльність банку в будь-який момент часу.

Складемо неперервну модель для визначення стратегії банківської установи. Діяльність банку в момент часу t будемо характеризувати показниками гудвілу $G(t)$ і ліквідності $L(t)$, які описуються рівняннями:

$$\begin{cases} G(t) = \frac{1}{t-t_0} \cdot \int_{t_0}^t \frac{K(\tau-\varepsilon_1) \cdot pk(\tau-\varepsilon_1) \cdot (1-r) \cdot N(\tau-\varepsilon)}{K(\tau-\varepsilon_1) \cdot pk(\tau-\varepsilon_1) - D(\tau-\varepsilon_2) \cdot pd(\tau-\varepsilon_2)} d\tau \rightarrow \max \\ L(t) = \frac{1}{t-t_0} \cdot \int_{t_0}^t \frac{K(\tau) + K(t-\varepsilon) \cdot (pk(t-\varepsilon_1))}{D(\tau-\varepsilon_2) + D(t-\varepsilon_2) \cdot (pd(\tau-\varepsilon_2) + 1)} d\tau \rightarrow \max \\ \dot{D}(t) = f(G(t), L(t)) \end{cases}$$

- де $K(\tau - \varepsilon_1)$ – кредитні кошти у момент часу $\tau - \varepsilon_1$;
- $K(\tau)$ – кредитні кошти у момент часу τ ;
- $pk(\tau - \varepsilon_1)$ – кредитна ставка у момент часу $\tau - \varepsilon_1$;
- $pd(\tau - \varepsilon_2)$ – депозитна ставка у момент часу $\tau - \varepsilon_2$;
- $D(\tau - \varepsilon_2)$ – депозитні кошти у момент часу $\tau - \varepsilon_2$;
- $D(\tau)$ – депозитні кошти у момент часу τ ;
- $N(\tau - \varepsilon)$ – нематеріальні активи у момент часу $\tau - \varepsilon$;
- r – рентабельність банківської галузі;
- t_0 – початковий момент часу;
- t_1 – кінцевий момент часу.

Економічна сутність цієї моделі полягає в такому: діяльність банку описується показниками гудвілу і ліквідності, які характеризують матеріальні та нематеріальні ресурси установи. Гудвіл визначається в момент продажу об'єкта як різниця між оціночною вартістю і виплаченою сумою коштів [2], яка і буде враховуватись у складі нематеріальних активів. Показник гудвілу обраховується на основі даних попереднього періоду, тобто $G(t)$ є результатом попередньої діяльності банку. Важливо, що гудвіл відносять до необоротних активів та уособлюють в ньому все, що стосується ділової репутації фірми.

Ліквідність об'єкта господарювання – це його здатність швидко погасити свою заборгованість [3] Коефіцієнт ліквідності є відношення активів (незалежно від місця їх розміщення) до пасивів на даний момент часу. Значення показ-

ників залежить від значення кредитної та депозитної ставки; швидкість росту депозитів – від ліквідності та гудвілу.

Таким чином, процентні ставки впливають на залучення коштів клієнтів, які в свою чергу – на розміщення коштів банку. Різниця між обсягами кредитної та депозитної діяльності становить процентний дохід банку, який, з огляду на припущення моделі, можна ототожнити з прибутком. Необхідно визначити рекомендований набір ставок для банку.

Для цього будемо вважати, що банку, у рамках точної роботи необхідно досягнути найвищих можливих значень гудвілу та ліквідності, тобто максимізувати їх або їх середнє значення. Обґрунтуємо цю вимогу.

Згідно з політикою НБУ нормативи ліквідності повинні набувати таких значень: миттєва ліквідність – Н4 (не менше 20%); поточна ліквідність – Н5 (не менше 40%); короткострокова ліквідність – Н6 (не менше 60%) [4]. Таким чином, встановлюється лише нижня межа значення. Чим вища ліквідність, тим більше у підприємства активів, що свідчить про його здатність погасити свої зобов'язання. З точки зору кредитно-депозитної діяльності активи банку є гарантією повернення позикових коштів.

Значення гудвілу не обмежується законодавчо, але існують поняття негативного та позитивного гудвілу, при чому перший виникає коли справедлива вартість чистих активів придбаного підприємства є вищою від вартості його придбання. З огляду на те, що гудвіл можна віднести до активів, його нарощення є позитивним фактором у розвитку банку.

Швидкість зростання депозитів – показник надійності банку – описується через функцію, що залежить від показників гудвілу і ліквідності. З огляду на зазначене вище, швидкість зростання депозитів залежить від гудвілу та ліквідності лінійно. Таким чином її можна описати як множинну лінійну функцію регресії, де гудвіл і ліквідність – незалежні змінні, швидкість зростання депозитів – залежна змінна. Функція f матиме вигляд $\alpha_1 G(t) + \alpha_2 L(t) + \alpha_3$, де – коефіцієнти рівняння множинної лінійної регресії, розраховані з використанням статистичних даних банку.

Наявність запізнь $\varepsilon, \varepsilon_1, \varepsilon_2$ зумовлена часовими лагами між операціями банку. Так, спочатку банк отримує депозити, потім видає кредити. Операції в різні моменти часу відбуваються з різними відсотковими ставками.

Значення функції $N(\tau - \varepsilon)$ у завданні ефекту від затрат на обслуговування кредитно-депозитної діяльності банку. Фактично, вона виражає виражає залежність обсягів банківського продукту від затрат ресурсів на його виготовлення. На відміну від гудвілу її можна вирахувати через витрати на рекламу, адміністративні витрати та працю. З практичної точки зору відділити трудовитрати, які йдуть на створення гудвілу є нетривіальною задачею, і при розв'язанні моделі можна визначити їх як певний відсоток від загальних витрат банку в цьому напрямі.

Використовуючи методи чисельного інтегрування, запишемо рівняння показників гудвілу та ліквідності для дискретної моделі

$$\begin{cases} G_j = \sum_{i=0}^{j-1} \frac{K_{i-h_1} \cdot (1 + pk_{i-h_1}) - D_{i-h_2} \cdot (1 + pd_{i-h_2}) - K_i \cdot r}{K_{i-h_1} \cdot pk_{i-h_1} - D_{i-h_2} \cdot pd_{i-h_2}} \cdot N_{i-h} \cdot \frac{h}{j} \\ L_j = \sum_{i=0}^{j-1} \frac{K_i + K_{i-h_1} \cdot pk_{i-h_1}}{D_i + D_{i-h_2} \cdot (pd_{i-h_2} + 1)} \cdot \frac{h}{j} \end{cases}$$

де h – крок обчислень; j – порядковий номер обчислюваних значень; i – номер кроку.

Вид рівняння $D(t) = f(G(t), L(t))$ (1) у дискретному вигляді залежить від форми зв'язку між гудвілом, ліквідністю та швидкістю росту депозитів. Розв'язок рівняння в дискретному виді передбачає обрахунки не в кожен момент часу, а на кожному кроці, при чому значення на наступному кроці залежить від попереднього.

Подальший опис і розв'язок моделі неможливий без її налаштування для конкретної банківської установи. Тобто, необхідно на основі статистичних даних визначити залежності, що описують кредитну функцію та швидкість росту депозитів. Вибір банків обмежений тими установами, для яких доведення лінійна незалежність показників гудвілу та ліквідності та наявна залежність (1).

З огляду на те, що розв'язання запропонованої моделі можливе чисельними методами, необхідно налаштувати модель для конкретного банку.

Тому визначимо, які саме дані необхідно розрахувати для побудови моделі. Слід визначити:

- 1) вид функції кредитів, $K(t)$.
- 2) вид функції $D(t) = f(G(t), L(t))$.

Як джерело статистичних даних використаємо офіційний сайт Національного банку України, відкриті джерела інформації та дані банку А, який відноситься до першої групи банків за класифікацією НБУ. Алгоритм створення функцій множинної регресії описано в [5].

Визначення кредитно-депозитної стратегії банку полягає в обрахунку ставок, які можуть бути рекомендовані для практичного застосування. Так, є допустимим розв'язок у вигляді одного набору значень чи в сукупності альтернативних наборів. У такому випадку необхідно запропонувати критерій для вибору однієї стратегії.

З огляду на те, що показники гудвілу та ліквідності представлені функціями – критеріями вибору рішення, при чому вважаємо, що сукупність критеріїв описує усі істотні інтереси особи, що приймає рішення (керівництво банку), то маємо двокритеріальну задачу прийняття рішень.

Вважаємо, що критерії є незалежними та рівнозначними.

Таким чином, розв'язання поставленої задачі можна звести до пошуку Парето-ефективних точок. Згідно з [6, 7] критеріальна точка $y^0 \in Y$ називається оптимальною за Парето, якщо $\{y \in Y \mid y \succ py^0\} = \emptyset$, де y^0, y – деякі критеріальні точки. Допустимий розв'язок $\tilde{x} \in X$ називається ефективним за Парето або Парето-оптимальним, якщо не

існує іншого розв'язку $x \in X$, такого, що $f_k(x) \leq f_k(\tilde{x})$ для усіх $k = 1, \dots, p$ і $f_i(x) < f_i(\tilde{x})$ хоча б для одного $i = 1, \dots, p$.

Модель () може бути представлена як двокритеріальна оптимізаційна задача, в якій обидва критерії максимізуються.

Як один із способів розв'язку такої задачі застосовується методи лінійної згортки. Суть методу полягає в зведенні задачі до однокритеріальної шляхом використання зваженого критерію. Так, вихідну задачу можна формалізувати як $\max_{x \in X} (f_1(x), \dots, f_p(x))$, розв'язувати ж необхідно

$$\max_{x \in X} \sum_{k=1}^p \mu_k f_k(x), \text{ при різних значеннях } \mu_k \geq 0, \sum_{k=1}^p \mu_k = 1.$$

У випадку нерівнозначності критеріїв вагові коефіцієнти можуть бути задані, якщо вони знайдені, наприклад, методом експертних оцінок. У такому випадку отримується один набір рішень. Але, з огляду на припущення моделі та необхідність знайти оптимальну стратегію, цей варіант розглядати недоцільно, хоча він може використовуватися для експрес-оцінки ситуації.

Для знаходження максимумів ліквідності та гудвілу використаємо лінійну згортку, $F = \mu \cdot G_n + (1 - \mu) \cdot L_n \rightarrow \max$, де F – цільова функція, μ – ваговий коефіцієнт, який набуває значення від 0 до 1 включно з кроком 0,1.

Розглянемо випадок, коли банк не змінює значення ставок протягом заданого періоду діяльності, значення ставок незалежні одне від одного.

Отримаємо, що кредитна ставка дорівнює 0,265, тобто 26,5%, депозитна – 8,5%. Значення гудвілу – 15470, коефіцієнт ліквідності – 1,8.

Для порівняння наведемо розраховані за статистичними даними значення цих показників на 01.03.2013 (6 місяців від 01.08.2012): гудвіл 14848,74, коефіцієнт ліквідності: 1,79. Таким чином, різниця між обрахованими і фактичними значеннями складає: для гудвілу: 4,02%, для ліквідності: 0,06%.

Представимо Парето-оптимальний розподіл для цільової функції, отриманої в результаті згортки графічно (рис. 1).

На рис. 1 представлені рівнозначні розв'язки системи. Для вибору однієї з множини точок можна ввести додатковий критерій, наприклад, прибуток чи дохідність та скористатися методами експертних оцінок або визначити ідеальну точку – тобто точку на границі Парето-множини, яка наближається до значення, яке є ціллю особи, що при-

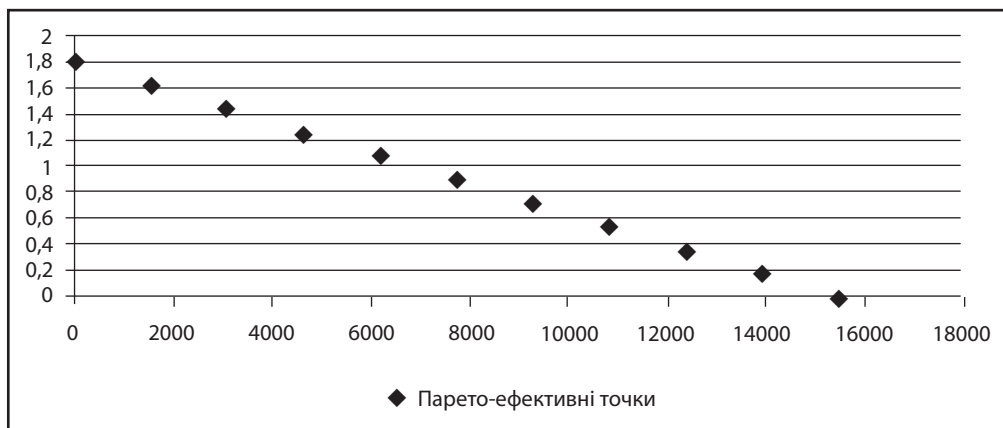

Рис. 1. Набір Парето-ефективних точок

ймає рішення. У нашому випадку «утопічною» є точка, в якій значення показників ліквідності та гудвілу є максимальними одночасно. Вона є точкою перетину прямих, які проходять через максимальне значення гудвілу і ліквідності паралельно до вісі ординат та абсцис. Таким чином, Парето-ефективна точка, яка лежить на найменшій відстані від вказаної, є ідеальною (рис. 2).

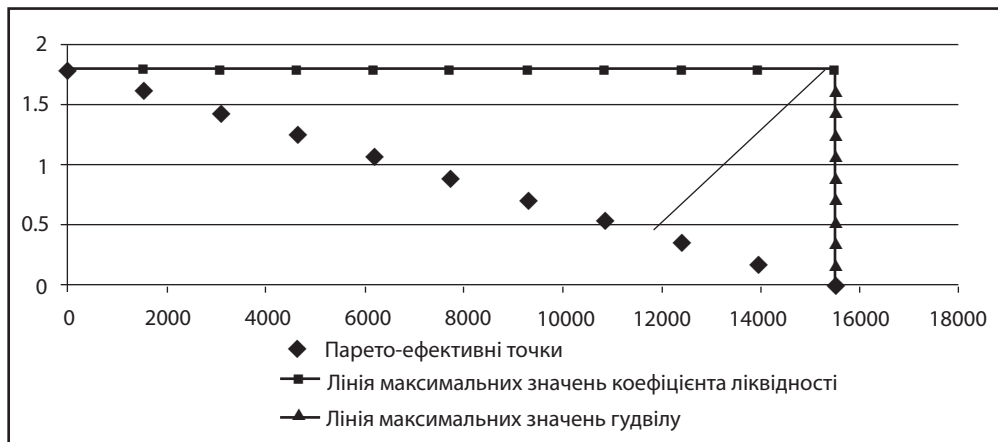

Рис. 2. Визначення ідеальної точки

Слід зазначити, що процес прийняття рішення щодо вибору єдиного значення з множини запропонованих розв'язків може базуватися на відмінних від вказаних підходах та не підлягати формалізації.

Отже, за методом ідеальної точки, остаточною є розподіл з коефіцієнтами $\mu_1 = 0,8$; $\mu_2 = 0,8$.

Покажемо, що використання показника гудвілу впливає на одержаний результат. Представимо задачу однокритеріальної оптимізації відносно коефіцієнта ліквідності.

Таким чином, отримуємо таку модель (у неперервному вигляді):

$$\begin{cases} L(t) = \frac{1}{t-t_0} \cdot \int_{t_0}^t \frac{K(\tau) + K(t-\varepsilon) \cdot (pk(t-\varepsilon_1))}{D(\tau-\varepsilon_2) + D(\tau-\varepsilon_2) \cdot (pd(\tau-\varepsilon_2) + 1)} d\tau \rightarrow \max \\ G(t) = \frac{1}{t-t_0} \cdot \int_{t_0}^t \frac{K(\tau-\varepsilon_1) \cdot pk(\tau-\varepsilon_1) \cdot (1-r) \cdot N(\tau-\varepsilon)}{K(\tau-\varepsilon_1) \cdot pk(\tau-\varepsilon_1) - D(\tau-\varepsilon_2) \cdot pd(\tau-\varepsilon_2)} d\tau \\ \dot{D}(t) = f(G(t), L(t)). \end{cases}$$

Ця задача є частковим випадком попередньої при $\mu_1 = 0$; $\mu_2 = 1$.

Таким чином, цей розв'язок входить у множину представлених Парето-ефективних точок. Але за умови нестрогої відповідності крайньому значенню коефіцієнта ліквідності, шуканий розв'язок погіршується. Таким чином, ми отримуємо результат, гірший за попередній. Отже, необхідність використання обох критеріїв є важливою та покращує шукане рішення.

Розглянемо випадок, який допускає зміну ставок на кожному кроці. План розв'язання оптимізаційної задачі методом покоординатного спуску для знаходження оптимальних ставок буде наступним: для кожного i -го значення функції необхідно вибрати такі значення ставок, при яких значення функції на всьому проміжку буде максимальним [8]. Таким чином, покроковий підбір ставок необхідно продовжувати до тих пір, поки зміна кінцевого значення депозитів не стане незначною ($\varepsilon = 0,001$).

Отримаємо такі вектори ставок:

$$p_k = (0,285 \ 0,285 \ 0,275 \ 0,27 \ 0,27 \ 0,265)$$

$$p_d = (0,095 \ 0,09 \ 0,085 \ 0,085 \ 0,085 \ 0,085).$$

Сукупна ліквідність дорівнює 1,855479, сукупний гудвіл – 15717,39.

Розподіл Парето-ефективних точок представлений на рис. 4.

За методом ідеальної точки, остаточною є розподіл з коефіцієнтами $\mu_1 = 0,7$; $\mu_2 = 0,3$.

Порівняємо значення з попередньо отриманим результатом. Так, гудвіл збільшився на 5,5%, ліквідність на 3,6%.

Якщо припустити, що кожна зміна ставок супроводжується витратами, не описаними в моделі, то впровадження такого способу може бути недоцільним, але збільшення показників гудвілу та ліквідності свідчить про необхідність варіації ставок.

Як компроміс можна використати кусково-постійний середні значення ставок. Тоді розв'язки матимуть вигляд:

$$p_k = \begin{cases} 0,285, & \text{для } h \in [1;2] \\ 0,275, & \text{для } h \in [3;6] \end{cases}, \quad p_d = \begin{cases} 0,0925, & \text{для } h \in [1;2] \\ 0,085, & \text{для } h \in [3;6]. \end{cases}$$

Це дозволить мінімізувати кількість точок зміни ставки та покращити результат для показників гудвілу і ліквідності, а отже і цільову функцію.

Визначимо прогностичні властивості моделі. Для розв'язання задачі необхідно визначити показники минулого періоду. Таким чином, задаючи дані, які характеризують банк в момент часу, отримуємо прогностичні значення на період діяльності $t + \varepsilon$. Фактично, такий підхід вже було реалізовано методом ex post прогнозу – розрахунку прогностичних значень для вже відомого періоду. Отримані відхилення в 4,02% для гудвілу та 0,06% для ліквідності свідчать про можливість використання моделі для прогнозів у короткостроковому періоді.

ВИСНОВКИ

У статті розглянуто модель банківської діяльності, яка дозволяє визначати стратегію банку у вигляді наборів ставок за кредитами та депозитами. У моделі діяльність банку описується показниками гудвілу та ліквідності, які характеризують матеріальні та нематеріальні ресурси установи. Показник гудвілу обраховується на основі даних попереднього періоду, тобто є результатом попередньої діяльності банку. Ліквідність є відношенням активів (неза-

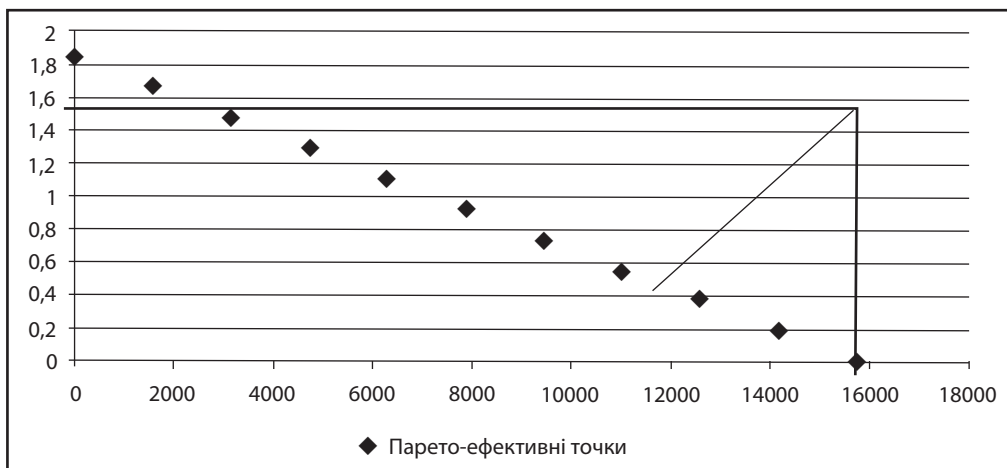

Рис. 3. Парето-ефективний розподіл при зміні керування на кожному кроці

лежно від місця їх розміщення) до пасивів на даний момент часу. Значення цих показників залежить від значення кредитної та депозитної ставки; швидкість зростання депозитів – від ліквідності та гудвілу. Таким чином, процентні ставки впливають на залучення коштів клієнтів, які, у свою чергу, – на розміщення коштів банку. Різниця між обсягами кредитної та депозитної діяльності становить процентний дохід банку, який, з огляду на припущення моделі, можна ототожнити з прибутком. Розв'язком моделі є набір ставок, який визначає стратегії діяльності банку.

Було розглянуто випадки, коли банк не змінює значення ставок протягом заданого періоду діяльності, і випадок, коли ставки змінюються на кожному кроці, при умові, що значення ставок незалежні одне від одної. У першому випадку було отримано: кредитна ставка дорівнює 0,265, тобто 26,5%, депозитна – 8,5%. Різниця між обрахованими і фактичними значеннями складає: для гудвілу – 4,02%, для ліквідності – 0,06%.

У випадку, який допускає зміну ставок на кожному кроці, були отримані вектори керування, гудвіл збільшився на 5,5%, ліквідність – на 3,6%.

Якщо припустити, що кожна зміна ставок супроводжується витратами, не описаними в моделі, то впроваджувати такий спосіб може бути недоцільним, але збільшення показників гудвілу та ліквідності свідчить про необхідність варіації ставок. Як компроміс запропоновано використати кусково-постійні середні значення ставок.

У роботі розглядається використання ідеальної точки, яка є точкою перетину прямих, що проходять через максимальне значення гудвілу і ліквідності паралельно до вісі ординат та абсцис.

Шляхом представлення задачі однокритеріальної оптимізації відносно коефіцієнта ліквідності було показано, що використання показника гудвілу впливає на швидкість росту депозитів. Дана задача є частковим випадком попередньої при $\mu_1 = 0$; $\mu_2 = 1$. Таким чином, цей розв'язок входить у множину представлених Парето-ефективних точок. Але за умови нестрогої відповідності крайньому значенню коефіцієнта ліквідності розв'язок погіршується. Отже, необхідність використання обох критеріїв є важливою та покращує шукане рішення. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Кіндрацька Г. І. Стратегічний менеджмент : навч. посіб. / Г. І. Кіндрацька. – К. : Знання. – 2006. – 366 с.

2. Гусева Т. М. Бухгалтерский учет / Т. М. Гусева, Т. Н. Шеина, Х. Ш. Нурмухамедова. – 4-е изд. – М. : Проспект, 2010. – 576 с.

3. Евдокимова Л. А. Финансовый менеджмент : учебное пособие / Л. А. Евдокимова. – Москва : МГИУ, 2006. – 216 с.

4. Основні показники діяльності банків України / Національний банк України. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798

5. Наконечний С. І. Економетрія / С. І. Наконечний, Т. О. Терещенко, Т. П. Романюк – К. : КНЕУ, 2004. – 525 с.

6. Подиновский В. В. Парето-оптимальные решения многокритериальных задач / В. В. Подиновский, В. Д. Ногин. – М. : Наука. Главная редакция физико-математической литературы, 1982. – 256 с.

7. Лотов А. В. Многокритериальные задачи принятия решений : учебное пособие / А. В. Лотов, И. И. Поспелова. – М. : МАКС Пресс, 2008. – 197 с.

8. Васильев Ф. П. Методы оптимизации : учебник / Ф. П. Васильев. – М. : И-во МЦНМО, 2011. – 620 с.

Науковий керівник: Капустян В. О., д.ф.-м.н., професор, завідувач кафедри математичного моделювання економічних систем НТУУ «КПІ»

REFERENCES

Evdokimova, L. A. *Finansovyy menedzhment* [Financial management]. Moscow: MGIIU, 2006.

Guseva, T. M., Sheina, T. N., and Nurmukhamedova, Kh. Sh. *Bukhgalterskiy uchët* [Accounting]. Moscow: Prospekt, 2010.

Kindratska, H. I. *Stratehichnyi menedzhment* [Strategic Management]. Kyiv: Znannia, 2006.

Lotov, A. V., and Pospelova, I. I. *Mnogokriterialnye zadachi priniatia resheniy* [Multicriteria decision making problems]. Moscow: MAKS Press, 2008.

Nakonechniy, S. I., Tereshchenko, T. O., and Romaniuk, T. P. *Ekonometriia* [Econometrics]. Kyiv: KNEU, 2004.

«Osnovni pokaznyky diialnosti bankiv Ukrainy» [Main indicators of banks' activities in Ukraine]. Natsionalnyi bank Ukrainy. http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798

Podinovskiy, V. V., and Nogin, V. D. *Pareto-optimalnye resheniia mnogokriterialnykh zadach* [Pareto-optimal solutions of multiobjective problems]. Moscow: Nauka; Glavnaia redaksiia fiziko-matematicheskoy literatury, 1982.

Vasilev, F. P. *Metody optimizatsii* [Optimization techniques]. Moscow: MTsNMO, 2011.

РОЗРОБКА МОДЕЛІ ВИДОБУТКУ ЗНАНЬ ДЛЯ ПРОГНОЗУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РИНКІВ З ВИДІЛЕННЯМ ТИПОВИХ ТЕНДЕНЦІЙ З ЧАСОВОГО РЯДУ

© 2014 НИКИТЕНКО О. К.

УДК 004.82:336.76

Никитенко О. К. Розробка моделі видобутку знань для прогнозування фінансових ринків з виділенням типових тенденцій з часового ряду

У статті розроблено модель видобутку знань для прогнозування фінансових ринків з виділенням типових тенденцій з часового ряду. Модель розглянуто з точки зору застосування технології Knowledge Mining. Наведено рішення прямої та зворотної задачі адекватності обробки економічної інформації в рамках набуття формальної ознаки метричності у процесі застосування моделі. Продемонстровано, що завдяки оптимізації моделі на навчальній вибірці знання набувають змістову складову, тобто ознаку семантичності. Запропоновано шляхи оцінювання характеристик несуперечності та повноти для забезпечення знань формальною ознакою активності. Включено характеристику зв'язності знання до характеристики повноти.

Ключові слова: знання, видобуток знань, типова тенденція, повнота, несуперечність.

Формул: 10. **Бібл.:** 8.

Никитенко Олексій Костянтинівич – аспірант, кафедра економічної інформатики, Національна металургійна академія України (пр. Гагаріна, 4, Дніпропетровськ, 49600, Україна)

E-mail: richok@ua.fm

УДК 004.82:336.76

UDC 004.82:336.76

Никитенко А. К. Разработка модели добычи знаний для прогнозирования финансовых рынков с выделением типовых тенденций из временного ряда

Nykytenko O. K. Development of a Model of Knowledge Mining for Forecasting Financial Markets with Allocation of Standard Tendencies from the Time Series

В статье разработана модель добычи знаний для прогнозирования финансовых рынков с выделением типовых тенденций из временного ряда. Модель рассмотрена с точки зрения применения технологии Knowledge Mining. Приведено решение прямой и обратной задач адекватности обработки экономической информации в рамках приобретения формального признака метричности в процессе применения модели. Продемонстрировано, что благодаря оптимизации модели на обучающей выборке знания приобретают смысловую составляющую, то есть признак семантичности. Предложены пути оценивания характеристик непротиворечивости и полноты для обеспечения знаний формальным признаком активности. Включена характеристика связности знания в состав характеристики полноты.

The article develops a model of knowledge mining for forecasting financial markets with allocation of standard tendencies from the time series. The model is considered from the point of view of application of the Knowledge Mining technology. The article provides solution of the direct and inverse problems of adequacy of processing economic information within the framework of acquisition of the formal feature of metricity in the process of the model application. The article shows that due to optimisation the models on the educational sampling of knowledge acquire the notional component, that is the semantic feature. The article offers ways of assessing characteristics of consistency and fullness for ensuring knowledge with a formal feature of activity. The feature of knowledge coherence is included into the fullness characteristic.

Ключевые слова: знание, добыча знаний, типовая тенденция, полнота, непротиворечивость.

Key words: knowledge, knowledge mining, standard tendency, fullness, consistency.

Формул: 10. **Библ.:** 8.

Formulae: 10. **Bibl.:** 8.

Никитенко Алексей Константинович – аспирант, кафедра экономической информатики, Национальная металлургическая академия Украины (пр. Гагарина, 4, Днепропетровск, 49600, Украина)

Nykytenko Oleksiy K. – Postgraduate Student, Department of Economic Informatics, The National Metallurgical Academy of Ukraine (pr. Gagarina, 4, Dnipropetrovsk, 49600, Ukraine)

E-mail: richok@ua.fm

E-mail: richok@ua.fm

Українах зі стабільною економікою фінансовий ринок завжди суттєво впливає на зростання ВВП, на розвиток національної економіки на матеріальний стан різних верств населення. Тому першочерговим завданням у період становлення ринкових відносин в Україні є забезпечення безперервності процесу формування і використання фінансових ресурсів у країні та за її межами. Прискорений розвиток національної фінансової системи та її інтеграція в глобальну економіку вимагає якісного рівня обробки економічних даних на фінансовому ринку в Україні, побудови ефективних моделей прогнозування фінансових показників, зокрема, заснованих на інтелектуальних технологіях, і потребує фундаментальних і прикладних досліджень у цьому напрямі.

Останнім часом в економічній сфері ефективно використовуються методи інтелектуального аналізу даних та видобутку знань. Теоретичні та методологічні основи видобутку даних і знань досліджували такі вчені, як: В. А. Дюк,

Р. Міхальскі, Д. О. Поспелов, Г. П'ятецький-Шапіро, У. Файад та ін. Питання застосування методів обробки знань в економіці розглянуто в працях вітчизняних науковців: В. В. Вітлінського, К. Ф. Ковальчука, Ю. Г. Лисенка, С. К. Рамазанова, О. І. Черняка та ін. Питання розробки моделей прогнозування фінансових показників на підґрунті апарату нечіткої логіки та нейронних мереж висвітлено у роботі А. В. Матвійчука [1]. Такі моделі показали значну ефективність їх використання на фінансовому ринку, проте вони мають ряд недоліків, серед яких можна виділити неуррахування ступеня невідзначеності отриманих знань, а також низьку продуктивність використання моделі прогнозування фінансових показників з урахуванням правил розвитку хвиль Елліотта.

Враховуючи результати використання моделі прогнозування фінансових показників з урахуванням правил розвитку хвиль Елліотта, слід розробити модель, яка врахує частково долатиме обмеження попереднього підходу, зокрема, низьку продуктивність системи, розробленої на

її основи, а також враховуватиме неповноту та суперечність знань про динаміку ринку, виділених з часового ряду.

Розробка моделі видобутку знань для прогнозування фінансових ринків з виділенням множини типових торгових тенденцій за допомогою методу нечіткої апроксимації функцій належності складається із таких етапів:

Етап 1 – попередня обробка та нормалізація фінансового часового ряду. Для розробки моделі видобутку знань для прогнозування фінансових ринків з виділенням типових тенденцій необхідно провести попередню обробку цінового ряду для видалення аномальних значень (у даному випадку, нульових та проміжних значень) і нормалізацію даних, яка полягає у перетворенні всіх коливань ринкової ціни у відносні значення, відповідно до ціни P_i (наприклад, ціни закриття) у момент часу на визначеному таймфреймі. Тобто, при обробці цінового ряду вектор значень цін $\vec{P} = (P_1, \dots, P_C)$ перетворюється у вектор відносних змін за співвідношенням $\vec{V} = (V_1, \dots, V_{C-1})'$ (1):

$$V_i = \frac{P_{i+1} - P_i}{P_i}, \text{ при } i = \overline{1, C-1}, \quad (1)$$

де $i = \overline{1, C-1}$ – індекс моменту часу;

C – загальна кількість значень зміни ціни фінансового інструменту;

P_i – ціна фінансового інструменту у момент часу i .

Етап 2 – формування множини типових тенденцій ринку. Як і в моделі прогнозування фінансових показників з урахуванням правил розвитку хвиль Елліотта, що описана вище, для налаштування параметрів на навчальній вибірці введемо поняття образу змін значення ціни фінансового інструменту, що аналізується, у вигляді:

$$\vec{x}_i = (x_{i1}, \dots, x_{ic}, x_{i,c+1})', \quad (2)$$

де c – кількість послідовно аналізованих значень ціни фінансового інструменту ($C > c$);

x_{i1} – V_{i+1} – l -й елемент i -го образу змін;

$y_i = x_{i,c+1} = V_{i+c+1}$ – прогнозована відповідь про відносний рух ринку;

$i = \overline{1, C-c-1}$ – індекс образу змін;

$l = i, i+1, \dots, i+1+c$ – індекс елементів образу змін.

Матеріал навчання моделі формується із послідовності образів змін $\{\vec{x}_i\}_{(C-c-1)}$. Метою навчання моделі є формування репрезентативної бази типових тенденцій, яка складається із тих образів змін $\vec{x}_i, i = \overline{1, C-c-1}$, для яких функція належності до типової тенденції дорівнює одиниці, тобто $\mu_i(y_i | \vec{x}_i) = 1$.

Для визначення аналітичного виду функцій належності до типової тенденції $\mu(y|x)$ зробимо перевід образів змін $\vec{x}_i, i = \overline{1, C-c-1}$ із $(c+1)$ -го простору образів змін, у D -простір ортогональних функцій $\{\varphi_d(z)\}_D$ Ерміта (3):

$$\mu_i(y_i | \vec{x}_i) \cong \sum_{d=1}^D w_{id} \times \varphi_d(\vec{x}_i), \quad (3)$$

де $\mu_i(y_i | \vec{x}_i)$ – функцій належності образу змін $\vec{x}_i$ до типової тенденції;

y_i – прогнозована відповідь про відносний рух ринку;

$\vec{\varphi}(\vec{x}_i) = \{\varphi_d(\vec{x}_i)\}_D = \{1, 2x_{i1}, 2x_{i2}, \dots, 2x_{i,c+1}; 4x_{i1}x_{i2},$

$\forall l_1, l_2 = \overline{1, c+1}; 4x_{il_1}^2 - 2, \forall l = \overline{1, c+1}; \dots\}$ – система ортогональних функцій;

$d = 1, 2, \dots, D$ – індекс ортогональної функції;

w_{id} – ваговий коефіцієнт d -ї ортогональної функції для i -го образу змін.

Ця формальна трансформація дозволяє вирішити дві принципові проблеми формування класу типових тенденцій: апроксимацію нелінійної функції належності у лінійному просторі нелінійних ортогональних функцій $\{\varphi_d(z)\}_D$ та врахування незалежності елементів вектору образу змін $\vec{x}_i$ між собою, тому що ортогональність є спеціальним випадком лінійної незалежності.

Використання ортогональних функцій для класифікації образів рухів ринку задовольняє умовам теореми Вейерштрасса про наближення [2, с. 82]. Вибір поліномів Ерміта зумовлений інтервалом ортогональності функції. Відносні зміни ціни фінансового інструменту теоретично можуть приймати значення $(-\infty; \infty)$. І хоча найчастіше на практиці зміни ціни не перевищують 1-2%, проте, такий розвиток подій все ж можливий за дуже нестабільних умов (наприклад, дефолт).

Для визначення вагових коефіцієнтів w_{id} ортогональних функцій (3) запропоновано нечіткий мінімакський критерій абсолютного відхилення (4):

$$J(\vec{w}_i, \vec{\varphi}(\vec{x}_i)) = \max\{|\mu_i(y_i | \vec{x}_i) - \vec{w}' \times \vec{\varphi}(\vec{x}_i)|\} \Rightarrow \min. \quad (4)$$

Часткові похідні критеріїв апроксимації (5) мають вигляд:

$$\frac{\partial J(\vec{w}_i, \vec{x}_i)}{\partial \vec{w}_i} = -\vec{\varphi}(x_i) \times \text{sgn}[\mu_i(y_i | \vec{x}_i) - \vec{w}_i' \times \vec{\varphi}(x_i)], \quad (5)$$

де $\text{sgn}(\bullet) = \begin{cases} +1, & \text{якщо } (\bullet) \geq 0 \\ -1, & \text{якщо } (\bullet) < 0 \end{cases}$ – функція знаку аргументу.

Тоді маємо ітераційну процедуру нечіткого аналогу алгоритму Робінса-Монро [2, с. 237-242], яка дозволяє визначити вагові коефіцієнти w_{id} функцій належності (3):

$$\vec{w}_i(k+1) = \begin{cases} \vec{w}_i(k) + \alpha_k \times \vec{\varphi}(\vec{x}_i), & \text{якщо } \vec{w}_i' \times \vec{\varphi}(\vec{x}_i) < 1 \\ \vec{w}_i(k) - \alpha_k \times \vec{\varphi}(\vec{x}_i), & \text{якщо } \vec{w}_i' \times \vec{\varphi}(\vec{x}_i) \geq 1 \end{cases}, \quad (6)$$

де $k = 1, 2$ – крок ітерації;

$k = 1; \vec{w}(1) = 0$ – стартові умови роботи алгоритму навчання;

$\alpha_k = \frac{1}{k}$ – послідовність додатних чисел, які задовольняють умовам збіжності алгоритму Робінса – Монро.

Умовою виходу (7) із ітераційної процедури є досягнення оптимального значення критерію апроксимації (4) функцій належності (3):

$$\begin{aligned} & \left| \mu_i(y_i | \vec{x}_i) - \vec{w}_i' \times \vec{\varphi}(F_1, F_2) \right| \leq \\ & \leq s \Rightarrow 1-s < \mu_i(y_i | \vec{x}_i) < 1+s, \end{aligned} \quad (7)$$

де s – допустима похибка апроксимації.

Формування бази типових тенденцій проводиться таким чином. На вхід моделі послідовно поступають образи змін $\{\vec{x}_i\}_{(C-c-1)}$. Перший образ автоматично поступає до бази. Для решти:

– визначаються значення функцій належності до усіх типових тенденцій, які вже були відібрані за формулою (3);

– поточний образ змін відноситься до типової тенденції з максимальним значенням функції належності у межах допустимої похибки s (7);

– перевіряється відповідність прогнозованої відповіді про відносний рух ринку поточного образу змін до відповіді типової тенденції Y_j за формулою:

$$Y_j - e < y_i < Y_j + e, \quad (8)$$

де e – допустима помилка відповіді;

y_i – прогнозована відповідь поточного образу змін;

Y_j – відповідь j -ої типової тенденції, для якої поточний образ змін має максимальну приналежність.

Якщо поточний образ змін $\bar{x}$, не задовольняє умовам (7) та (8), тобто його не можна віднести до жодного образу з вже описаних в базі типових тенденцій, то модель проводить до нього процедуру навчання (3) – (7) із налаштуванням вектора ваг і поповненням цим образом змін бази типових тенденцій (9):

$$TB = \langle \bar{x}_j, \bar{w}_j, Y_j = y_i \rangle, \quad j = \overline{1, J}, \quad (9)$$

де TB – база типових тенденцій моделі;

$\bar{x}_j$ – j -тий еталон (шаблон) бази типових тенденцій;

$\bar{w}_j$ – j -тий вектор ваг апроксимації функції належності;

$Y_j = y_i$ – прогнозована відповідь j -того еталону бази типових тенденцій.

Описана процедура повторюється для кожного образу матеріалу навчання.

Етап 3 – здійснення прогнозу на основі віднесення поданого на вхід моделі образу до однієї з типових тенденцій. Після налаштування векторів ваг на навчальній вибірці на вхід моделі подаються образи $\bar{x}_t$. Відбувається віднесення до одного з шаблонів, описаних у базі типових тенденцій за допомогою функції належності $\mu_{pos}(Y | \bar{x}_t)$:

$$\mu_{pos}(Y | \bar{x}_t) = \max_{j=1, J} \{ \mu_j(Y | \bar{x}_t) \} \Rightarrow Y. \quad (10)$$

У відповідності з класифікацією образу видається відповідь (Y), що вказує на подальший рух ринку. Виходячи з цієї відповіді здійснюється відкриття довгої чи короткої позиції або її закриття. У відповідності з гіпотезою фрактального ринку [3, 4], модель слід використовувати для прогнозування на короткострокові періоди з попереднім проведенням R/S-аналізу часового ряду.

Застосування технології Knowledge Mining для моделі. Перейдемо до розгляду моделі з точки зору застосування до неї технології Knowledge Mining [5, 6], тобто процесу довизначення даних до знань, шляхом розподіленого включення таких формальних ознак [7, с. 9 – 28]: інтерпретованість, структурованість, зв'язність, метричність, семантичність та активність. На початковому етапі моделі відбувається попередня обробка фінансового часового ряду. Попередньо оброблений масив даних має дві ознаки: інтерпретованість і структурованість. Інші ознаки є повністю специфічними для фінансових знань і можуть бути реалізовані в рамках технології Knowledge Mining. Представимо перетворення інтерпретованих і структурованих даних в знання.

Забезпечення метричності. У процесі застосування моделі видобутку знань для прогнозування фінансових ринків з виділенням типових тенденцій з часового ряду вирішуються як пряма, так і зворотна задачі адекватності обробки економічної інформації [8]. Рішення прямої задачі дозволяє отримати відповідь про те, в яких шкалах будуть зареєстровані вихідні дані, відповідно до методів DM , що застосовуються (див. процедура (3) – (9)). Це від-

повідає етапу нормалізації (трансформації) даних у процесі Knowledge Mining. Так, абсолютні дані про рух ціни фінансового інструменту переводяться у відносні значення за допомогою співвідношення (1).

Вирішення зворотної задачі адекватності обробки економічної інформації полягає у виведенні адекватних операцій та характеристик, що використовуються в моделі для обробки інформації про рух цін фінансових інструментів на різних ринках, а саме, для побудови функції належності, за допомогою якої поданий образ класифікуватиметься до певної типової тенденції (див. функцію (10)). Вирішенню цього завдання відповідає етап оцінювання, де посилюється існуюча ознака метричності. Також слід зазначити, що вибір ортогональної функції (генерації поліномів Ерміта) зумовлений саме типом шкал, у яких вимірюється інформація, адже, відносні значення зміни ціни фінансового інструменту можуть приймати значення $(-\infty; \infty)$.

Забезпечення семантичності. Для забезпечення семантичності знань, отриманих моделлю, у процесі машинного навчання, що відповідає процедурі Data Mining, відбувається формування репрезентативної бази типових тенденцій TB , що складається з образів змін $\bar{x}_i, i = \overline{1, C - c - 1}$, для яких функція належності до типової тенденції дорівнює одиниці. Такі типові тенденції є знайденими функціональними залежностями або моделями руху ринку за аналогією до моделі прогнозування фінансових показників з урахуванням правил розвитку хвиль Елліотта, де у базі нечітких правил були описані хвильові моделі, відповідно до правил їх розвитку, а також проведено оптимізацію параметрів моделі для її налаштування на навчальній вибірці. Так, можна говорити про набуття змісту знань у моделі для даної вибірки, тобто появи у них формальної ознаки семантичності за допомогою такого навчання системи.

Забезпечення активності. Для забезпечення активності знань слід описати пізнавальні механізми виявлення і зняття невизначеності (неповноти і суперечності знань).

Оцінювання повноти. Повноту знань з бази можна оцінити як відсоток правильних відповідей для кожної типової тенденції на навчальній або, навіть, на тестовій вибірці при проведенні моделювання процесу торгів. З цієї метою після формування бази TB можна провести перевірку відповідей типових тенденцій, виділених з фінансового часового ряду (за допомогою методів DM), на відповідність реальним рухам ринку. Ця процедура відповідає етапу оцінювання, де знання набувають характеристики повноти у складі формальної ознаки активності знань.

Оцінювання несуперечності. База типових тенденцій $TB = \langle \bar{x}_j, \bar{w}_j, Y_j = y_i \rangle, j = \overline{1, J}$ може містити суперечливу інформацію: типовим тенденціям з однаковими чи майже однаковими $\bar{x}_j$ і $\bar{w}_j$ можуть відповідати різні за величиною та напрямком прогнозні значення руху ринку Y_j . Таким чином, можна виділити два рівні суперечності: висока – за напрямком прогнозного руху; низька – за величиною прогнозного руху.

Одним із шляхів зняття суперечності знань може бути видалення з бази TB тих типових тенденцій, що входять у конфлікт одне з одним, тобто мають суперечливий характер високого рівня, або виключення типової тенденції з більшим прогнозним значенням руху ціни Y_j – для низького рівня суперечності.

Іншим шляхом зняття суперечності є використання характеристики повноти знань для виключення з бази ТВ тих типових тенденцій, що мають менший рівень повноти. Процедура зняття суперечності знань відповідає етапу оцінювання.

Забезпечення зв'язності. Як і у випадку з моделлю прогнозування фінансових показників з урахуванням правил розвитку хвиль Елліотта, для реалізації зв'язності в прогнозуючій системі необхідна прив'язка знань про рух фінансових ринків до певного фінансового інструменту та таймфрейму. Відповідно, навчання моделі та виділення типових тенденцій проводиться саме з цих міркувань. Забезпечивши зв'язність, тим самим знання стає більш повним. Таким чином, для використання моделі пропонується включити процедуру забезпечення зв'язності у склад процедури забезпечення характеристики повноти фінансових знань.

ВИСНОВКИ

Таким чином, розроблено модель видобутку знань для прогнозування фінансових ринків з виділенням типових тенденцій з часового ряду з метою підвищення продуктивності роботи на ринку. Введено поняття та визначення «типової тенденції» і використано її для опису бази функціональних залежностей, знайдених у фінансових часових рядах. Використано ортогональні функції Ерміта для вирішення двох принципових проблем формування класу типових тенденцій: апроксимацію нелінійної функції належності в лінійному просторі нелінійних ортогональних функцій та врахування незалежності елементів вектору образу змін. Для визначення вагових коефіцієнтів ортогональних функцій запропоновано нечіткий мінімакський критерій абсолютного відхилення.

Модель реалізовано у рамках технології Knowledge Mining: наведено рішення прямої та зворотної задачі адекватності обробки економічної інформації в рамках набуття формальної ознаки метричності у процесі застосування моделі; продемонстровано, що завдяки оптимізації моделі на навчальній вибірці знання набувають змістову складову, тобто ознаку семантичності; запропоновано шляхи оцінювання характеристик несуперечності та повноти для забезпечення знань формальною ознакою активності; включено характеристику зв'язності знання до характеристики повноти. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Матвійчук А. В.** Штучний інтелект в економіці: нейронні мережі, нечітка логіка : монографія / А. В. Матвійчук. – К. : КНЕУ, 2011. – 439 с.
- 2. Ту Дж.** Принципы распознавания образов / Дж. Ту, Р. Гонсалес. – М. : Мир, 1978. – 411 с.
- 3. Петерс Э.** Хаос и порядок на рынках капитала. Новый аналитический взгляд на циклы, цены и изменчивость рынка / Э. Петерс ; [пер. с англ.]. – М. : Мир, 2000. – 333 с.
- 4. Петерс Э.** Фрактальный анализ финансовых рынков. Применение теории хаоса в инвестициях и экономике / Э. Петерс. – М. : Интернет-трейдинг, 2004. – 304 с.
- 5. Ковальчук К. Ф.** Технология Knowledge Mining для интеллектуальной поддержки принятия экономических решений / К. Ф. Ковальчук, А. К. Никитенко // Матеріали XVII Всеукраїнської науково-методичної конференції «Проблеми економічної кібернетики», Том 3. – Одеса, 2012. – С. 97 – 98.
- 6. Никитенко О. К.** Статистична обробка економічної інформації з використанням концепції видобутку знань / О. К. Никитенко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

«Сучасні проблеми розвитку методології в статистиці, обліку та аналізі економічних процесів», Том 3. – Дн-вськ, 2013. – С. 43 – 46.

7. Кондрашина Е. Ю. Представление знаний о времени и пространстве в интеллектуальных системах / Е. Ю. Кондрашина, Л. В. Литвинцева, Д. А. Поспелов ; под ред. Д. А. Поспелова. – М. : Наука. Гл. ред. физ.-мат. лит. – 1989. – 328 с. – (Пробл. искусств. интеллекта).

8. Ковальчук К. Ф. Интеллектуальная поддержка принятия экономических решений / К. Ф. Ковальчук ; [отв. ред. О. П. Сулов]. – Донецк : ИЭП НАНУ, 1996. – 224 с.

REFERENCES

Kovalchuk, K. F., and Nykytenko, A. K. «Tekhnolohiya Knowledge Mining dlia yntellektualnoi podderzhky pryniatya ekonomicheskikh resheniy» [Knowledge Mining Technology for intellectual support economic decision-making]. *Problemy ekonomichnoi kibernetiky*. Odesa, 2012.97-98.

Kondrashina, E. Yu., Litvintseva, L. V., and Pospelov, D. A. *Predstavlenie znaniy o vremeni i prostranstve v intellektualnykh sistemakh* [Knowledge representation of time and space in intelligent systems]. Moscow: Nauka; Glavnaia redaktsiia fiziko-matematicheskoy literatury, 1989.

Kovalchuk, K. F. *Intellektualnaia podderzhka priniatiia ekonomicheskikh resheniy* [Intellectual support of economic decision-making]. Donetsk: IEP NANU, 1996.

Matviichuk, A. V. *Shtuchnyi intelekt v ekonomitsi: neironni merezhi, nechitka lohika* [Artificial intelligence in economics: neural networks, fuzzy logic]. Kyiv: KNEU, 2011.

Nykytenko, O. K. «Statystychna obrobka ekonomichnoi informatsii z vykorystanniam kontseptsii vydobutku znan» [Statistical analysis of economic data using the method of extraction of knowledge]. *Suchasni problemy rozvytku metodolohii v statystytsi, obliku ta analizi ekonomichnykh protsesiv*. Dnipropetrovsk, 2013. 43-46.

Peters, E. *Fraktalnyy analiz finansovykh rynkov. Primenenie teorii khaosa v investitsiakh i ekonomike* [Fractal analysis of financial markets. Application of chaos theory to investment and economics]. Moscow: Internet-treyding, 2004.

Peters, E. *Khaos i poriadok na ryinkakh kapitala. Novyy analiticheskiy vzgliad na tsikly, tseny i izmenchivost rynka* [Chaos and order in the capital markets. New analytical view of cycles, prices and market volatility]. Moscow: Mir, 2000.

Tu, Dzh., and Gonsales, R. *Printsipy raspoznavaniia obrazov* [Principles of pattern recognition]. Moscow: Mir, 1978.

ВПЛИВ ЯКОСТІ ОБСЛУГОВУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ПРОДУКТИВНІСТЬ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ

© 2014 ПРОСКУРНЯ М. Г.

УДК 658.012.32

Проскурня М. Г. Вплив якості обслуговування інформаційно-комунікаційних підприємств на продуктивність їх діяльності

Мета статті полягає в дослідженні впливу якості обслуговування інформаційно-комунікаційних підприємств на продуктивність їх діяльності. У роботі проведено аналіз даних 42 проектів, реалізованих підприємствами галузі інформаційно-комунікаційних технологій України. За допомогою статистичних методів розрахунку коефіцієнтів продуктивності та регресійного аналізу проведено дослідження доцільності впровадження методології з поліпшення процесів СММІ на прикладі українських підприємств. Обґрунтовано гіпотезу про наявність кореляції між рівнем якості надання послуг і продуктивністю діяльності інформаційно-комунікаційних підприємств, а також зростання продуктивності при переході підприємства на вищий рівень відповідно до методології СММІ. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є проведення аналізу кореляції між розміром проекту та рівнем зрілості обслуговування підприємства як факторів впливу на його трудовитрати, щоб з'ясувати, чи однаковою мірою вони впливають на порівняно великі та малі проекти, а також дослідження впливу підвищення рівня якості обслуговування завдяки сертифікації вищого рівня на результати операційної діяльності підприємства.

Ключові слова: управління проектами, програмне забезпечення, розвиток підприємства, інформаційно-комунікаційні послуги, якість послуг, модель зрілості обслуговування, методологія СММІ.

Рис.: 3. **Табл.:** 6. **Формул.:** 9. **Бібл.:** 12.

Проскурня Марина Григорівна – аспірантка, кафедра економіки підприємств, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: marinaproskurnia@gmail.com

УДК 658.012.32

Проскурня М. Г. Воздействие качества обслуживания информационно-коммуникационных предприятий на производительность их деятельности

Цель статьи заключается в исследовании влияния качества обслуживания информационно-коммуникационных предприятий на производительность их деятельности. В работе проведен анализ данных 42 проектов, реализованных предприятиями отрасли информационно-коммуникационных технологий Украины. С помощью статистических методов расчета коэффициентов производительности и регрессионного анализа проведено исследование целесообразности внедрения методологии по улучшению процессов СММІ на примере украинских предприятий. Обоснована гипотеза о наличии корреляции между уровнем качества предоставления услуг и производительностью деятельности информационно-коммуникационных предприятий, а также рост производительности при переходе предприятия на более высокий уровень в соответствии с методологией СММІ. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении являются проведение анализа корреляции между размером проекта и уровнем зрелости обслуживания предприятия как факторов влияния на его трудовозатраты, чтобы выяснить, в равной ли степени они влияют на сравнительно большие и малые проекты, а также исследование влияния повышения уровня качества обслуживания благодаря сертификации высшего уровня на результаты операционной деятельности предприятия.

Ключевые слова: управление проектами, программное обеспечение, развитие предприятия, информационно-коммуникационные услуги, качество услуг, модель зрелости обслуживания, методология СММІ.

Рис.: 3. **Табл.:** 6. **Формул.:** 9. **Библ.:** 12.

Проскурня Марина Григорьевна – аспірантка, кафедра економіки підприємств, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: marinaproskurnia@gmail.com

UDC 658.012.32

Proskurnya M. H. Impact of Quality of Servicing Information and Communication Enterprises on Their Productivity

The goal of the article lies in the study of influence of quality of servicing information and communication enterprises upon their productivity. The article analyses data of 42 projects that are realised by enterprises of the information and communication technology industry of Ukraine. Using statistical methods of calculation of productivity ratios and regression analysis, the article studies expediency of implementation of the methodology on improvement of CMMI processes using examples of Ukrainian enterprises. The article justifies the hypothesis of availability of correlation between the level of quality of services and productivity of information and communication enterprises, and also productivity growth when an enterprise goes to a higher level pursuant to CMMI methodology. Prospects of further studies in this direction are analysis of correlation between the project size and level of maturity of enterprise servicing as factors of influence upon its efforts, in order to find out whether they equally influence upon relatively big and small projects, and also the study of influence of increase of the level of quality of servicing due to high level certification upon results of enterprise operational activity.

Key words: project management, software, enterprise development, information and communication services, quality of services, service maturity model, CMMI methodology.

Pic.: 3. **Tabl.:** 6. **Formulae:** 9. **Bibl.:** 12.

Proskurnya Maryna H. – Postgraduate Student, Department of Business Economy, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: marinaproskurnia@gmail.com

У сучасному ринковому середовищі важливою умовою розвитку підприємств галузі інформаційно-комунікаційних технологій виступає якість послуг, які вони надають. Реалізовані проекти формують репутацію підприємству як серед існуючих, так і потенційних клієнтів, прямо пропорційно впливаючи на розміри майбутніх грошових потоків виконавця. Саме тому з метою поліпшення якості процесів обслуговування підприємства звертаються до впровадження відповідних стандартів і методологій.

Серед існуючих підходів до поліпшення процесу розробки програмного забезпечення можна виділити інструменти, які ґрунтуються на: стандарті ISO 9001:2000 та ITIL [1], технології Six Sigma, моделях зрілості програмного забезпечення TickIT, DSDM, СММІ [2] та ін.

Зважаючи на те, що галузь інформаційно-комунікаційних послуг України зорієнтована переважно на зовнішніх замовників [3, с. 59], підприємства змушені виконувати їхні вимоги стосовно наявності сертифікату СММІ: для

виконання проектів у державних організаціях, банках та інших фінансових структурах країн Європейського Союзу [4]. У наукових виданнях проблематиці доцільного впровадження підприємствами методологій з поліпшення якості обслуговування присвячено все ще недостатньо уваги, що створює вихідні передумови для подальших досліджень у даному напрямку.

Завдання стігті – провести аналіз доцільності впровадження інформаційно-комунікаційними підприємствами методології з поліпшення якості обслуговування СММІ з використанням статистичного інструментарію.

У статті поставлено такі *цілі*: *по-перше*, обґрунтувати застосування статистичного інструментарію для визначення продуктивності діяльності підприємства інформаційних технологій; *по-друге*, підтвердити чи спростувати гіпотезу про наявність кореляції між рівнем якості виконання проектів (за методикою СММІ) та продуктивністю діяльності підприємства; *по-третє*, окреслити напрямки для подальших досліджень проблематики взаємозв'язку між якістю послуг, які надають підприємства інформаційних технологій, і ключовими показниками їхньої діяльності.

Дослідженню питань вимірювання та аналізу ефективності діяльності та розвитку підприємств сфери інформаційно-комунікаційних послуг присвячено чимало праць як закордонних, так і вітчизняних науковців, серед них: І. А. Брагінський, М. Д. Годлевський, Р. Джонстон, В. В. Євсєєв, А. К. Макворт, А. С. Наріньяні, І. Б. Туркін, Д. А. Хафман, В. А. Шеховцов, Ю. В. Шовкопляс та ін.

Стратегія сталого розвитку підприємств сфери послуг передбачає реалізацію дій щодо поліпшення якості процесу обслуговування клієнтів, збільшення частки підприємства на ринку та досягнення збалансованого рівня росту продажів у вигляді цільових програм розвитку підприємства.

Оцінювання ефективності здійснення таких програм допомагає керівництву підприємства: *по-перше*, відслідкувати, які етапи процесу обслуговування є критично важливими з точки зору створення вартості для стейкхолдерів підприємства; *по-друге*, виявити кореляцію між інвестиціями в поліпшення процесу обслуговування та фактичною віддачею у вигляді підвищення продуктивності праці персоналу, покращенні репутації на ринку та зростанні прибутку; *по-третє*, виокремити процеси обслуговування, які потребують перегляду та поліпшення у майбутньому.

Для проведення дослідження використано емпіричні дані проектів, реалізованих шістнадцятьма підприємствами галузі інформаційно-комунікаційних технологій України. Співставлення показників ефективності програм розвитку відбувалося з урахуванням середовища реалізації проекту: підприємство вже здійснює діяльність відповідно до вимог певного міжнародного стандарту якості; на момент завершення проекту підприємство знаходилося у процесі отримання сертифікату; підприємство не здійснює будь-яких заходів, націлених на отримання сертифікату якості процесу обслуговування.

Для проведення аналізу ефективності реалізації програм цільового розвитку підприємств галузі інформаційно-комунікаційних послуг розраховано показники продуктивності проекту й підприємства до та після впровадження таких програм, скориставшись статистичними методами: коефіцієнтів продуктивності та регресійним аналізом.

Інформаційною базою розрахунків слугували дані із звітів, наданих підприємствами: масштаб і вартість послуг, залучені для виконання робіт ресурси, тривалість проекту, співставлення фактичної та узгодженої в договорі із клієнтом кінцевої дати завершення проекту.

Метод коефіцієнтів продуктивності. В економічній літературі під продуктивністю розуміють співвідношення між результатом (як у вартісному, так і натуральному вигляді) та затратою зусиль на його досягнення (грошових коштів, часу, людських ресурсів тощо) [5, с. 661]. Але для підприємств галузі інформаційних послуг поняття продуктивності має більш конкретне визначення: кількість рядків коду, створених одним програмістом за певний період часу [6]. Таким чином, формула розрахунку продуктивності проекту має такий вигляд:

$$P_{np} = \frac{P_{nz}}{B_{lm}}, \quad (1)$$

де P_{np} – продуктивність усього проекту;
 P_{nz} – розмір програмного продукту, виміряний у рядках коду;
 B_{lm} – витрати на розробку у людино-місяцях.

Том де Марко запропонував розглядати поняття продуктивності для підприємств інформаційної сфери у ракурсі окремих «простих задач», які можуть бути виконані за один день [7]. Таким чином, продуктивність можна обраховувати на різних рівнях: для окремих учасників процесу обслуговування, для ролі чи конкретного професійного профілю, для фази проекту чи для усього проекту цілому.

Проте Том де Марко не дає чіткого розуміння, що слід розуміти під поняттям «проста задача», лишаючи простір для дискусій з цього приводу. Так, К. Сіріас [8], враховуючи практичний досвід ведення проектів, запропонував розуміти під простою задачею «час, необхідний для того, щоб створити та впровадити щось тривалістю в п'ять годин» [8]. Якщо прийняти таке визначення результату, то формула продуктивності проекту за кількістю простих задач, реалізованих за восьмигодинний робочий день, буде мати такий вигляд:

$$P_{np} = \frac{Q_{znz}/5}{Q_{fnz}} \cdot 8, \quad (2)$$

де P_{np} – продуктивність усього проекту;
 Q_{znz} – число запланованих простих задач у рамках проекту;
 Q_{fnz} – кількість фактично реалізованих простих задач у рамках проекту.

Визначимо показник поточної продуктивності підприємства через середнє арифметичне продуктивності усіх його проектів, реалізованих за певний проміжок часу:

$$P_n = \frac{1}{n_{np}} \cdot \sum_{i=1}^{n_{np}} P_{np_i}, \quad (3)$$

де P_n – продуктивність діяльності усього підприємства;
 P_{np_i} – продуктивність проекту і;
 n_{np} – кількість проектів, виконаних в організації.

Продуктивність діяльності усього підприємства можна визначити також і як середньозважений індекс $P_n^{сер.зв.}$, однак на відміну від попереднього визначення, у даному випадку вплив окремо взятого проекту на кінцевий показник є прямо пропорційним від його розміру, тобто проект із найвищою вартістю відіграє ключову роль:

$$P_n^{сер.зе.} = \left(\sum_{i=1}^{n_{np}} P_{nз} \right)^{-1} \times \sum_{i=1}^{n_{np}} (P_{nрi} \cdot P_{nз}). \quad (4)$$

Оскільки при проведенні дослідження кожний проект аналізувався лише один раз, у роботі було застосовано незважені коефіцієнти продуктивності діяльності підприємства.

Формулу продуктивності ІТ персоналу (програмістів) було розписано методом бальної функціональної оцінки, де трудовитрати ІТ персоналу підприємства включають працю програмістів, конструкторів, технічних дизайнерів, архітекторів, тестувальників і проєкт-менеджерів:

$$P_{IT} = \frac{1}{n} \cdot \sum_{i=1}^n \frac{B_{зодi}}{P_{nзi}}, \quad (5)$$

де P_{IT} – продуктивність діяльності усього підприємства;

$B_{зодi}$ – трудовитрати проєкту i , виміряні у годинах;

$P_{nзi}$ – розмір проєкту i , виміряний у балах;

n – кількість проєктів, виконаних в організації.

Для проведення дослідження рівня та динаміки продуктивності проєктів шістнадцяти досліджуваних підприємств було використано в першу чергу звіти про реалізовані проєкти даних підприємств, технічні завдання та договори про рівень обслуговування. Відповідальні представники з боку підприємств надали загалом 56 звітів, з яких для дослідження було відібрано 42, оскільки не всі звіти містили повну інформацію щодо проєкту (табл. 1). У роботі представлені результати опрацювання документів, які керівництво деяких підприємств розцінює як конфіденційної інформації, тому далі назви підприємств замінено шифром – буквами англійського алфавіту.

Таблиця 1

Розподіл підприємств за ознакою відповідності вимогам методології СММІ

Кількість підприємств	Рівень зрілості	Рівень СММІ
4	Низький	1
3	Нижче середнього	2
3	Середній	3
1	Вище середнього	4
1	Високий	5
4	–	Відсутній

Але водночас відібрані проєкти повністю відповідають ключовим характеристикам процесу обслуговування підприємств галузі інформаційно-комунікаційних технологій. У даному випадку мається на увазі поділ підприємств за двома основними критеріями, від яких залежить не тільки продуктивність окремого проєкту, але й розвиток підприємства у майбутньому:

- ✦ використання набору моделей (методологій) поліпшення процесів надання послуг клієнтам (табл. 2);
- ✦ метод (підхід) до розробки програмного забезпечення та загалом виконання замовлення (табл. 3).

Для розрахунку продуктивності діяльності підприємства було визначено розмір проєкту за допомогою функціональних оцінок (балів): вище вже зазначено, що розмір проєкту можна оцінити як за допомогою вирахування кількості рядків коду, написаних розробниками спеціально для

проєкту, так і за кількістю «простих» задач, реалізованих у рамках одного досліджуваного проєкту. Під простою задачею мається на увазі така, що вимагає не більше, ніж 40 годин робочого часу.

Таблиця 2

Розподіл проєктів за ознакою відповідності вимогам методології СММІ

Шифр підприємства	Кількість проєктів	Відсутній	Рівень СММІ				
			1	2	3	4	5
A	3			1	2		
B	2	2					
C	2	2					
D	1					1	
E	2	2					
F	4					1	3
G	4	2	2				
H	3					3	
I	3		3				
J	2				2		
K	2	2					
L	3			2	1		
M	2						2
N	2			1	1		
O	4	3	1				
P	3		3				
Загалом	42	13	9	4	6	5	5

Таблиця 3

Розподіл підприємств за підходом до розробки програмного забезпечення

Кількість підприємств	Документально засвідчений підхід до розробки програмного забезпечення
11	Waterfall
4	Agile
1	Інші

Огляд інформаційних джерел, наданих підприємствами, показав, що 14 із 16 підприємств здійснюють аналіз на основі реалізованих задач. У свою чергу, вони відрізняються за мірою складності та тривалості виконання: відносно складні проєкти (охоплюють більше, ніж 4 прості задачі) зазвичай тривають більше, аніж один календарний місяць.

Як бачимо, з табл. 4 деякі підприємства (A, F, L, N) підвищили свій рівень обслуговування, отримавши сертифікат СММІ, а деякі (G, O) вперше пройшли сертифікацію, отримавши перший рівень відповідності вимогам методології СММІ.

У табл. 5 представлені узагальнені результати розрахунку показників продуктивності проєктів у розподілі за рівнем СММІ підприємства. Як бачимо, найвищий показник має підприємство F – його середні трудовитрати складають 33,92 год. на виконання однієї простої задачі у той час, коли підприємство K витрачає 140,12 год. Якщо розпо-

ділити підприємства за рівнем трудовитрат, то побачимо характерну тенденцію: найвищі показники продуктивності діяльності мають підприємства з вищим рівнем СММІ. Таким чином, можна зробити висновок про існування кореляції між досягнутим рівнем обслуговування клієнтів підприємством і продуктивністю його діяльності.

Регресійний аналіз. Співвідношення між отриманим програмним продуктом і трудовитратами на його створення показує сталу величину на момент розрахунку, але щоб відслідкувати динаміку показника та причину таких змін, використовується метод лінійної регресії.

Продуктивність діяльності підприємства може бути виражена у вигляді лінійно-регресійної моделі – функції трудовитрат, що залежить від розміру проекту. Під час застосування методу лінійної регресії обрано просту лінійно-регресійну модель, яка задовольняє таким допущенням: сталості дисперсії помилок; нормальності розподілу; структури (лінійність відношення); незалежності спостережень [9, с. 36].

Проста лінійно-регресійна модель – це функція, всім факторам якої властивий ефект сумування похибок трудовитрат, а всі змінні враховані як ϵ . Усі інші регресійні моделі можуть включати масштабні змінні або взаємодію

Таблиця 4

Показники продуктивності проектів за рівнем СММІ підприємства

Шифр підприємства	Продуктивність підприємства, задач/год.	Трудовитрати підприємства на одну просту задачу, год.	Рівень СММІ	Підхід до розробки програмного забезпечення проекту		
				Waterfall	Agile	Інший
F	0,029	33,92	4 → 5		+	
H	0,027	36,76	4		+	
A	0,027	37,24	2 → 3	+		
M	0,026	38,83	5		+	
D	0,026	39,17	4		+	
L	0,025	39,79	2 → 3	+		
J	0,025	40,32	3	+		
N	0,024	40,89	2 → 3	+		
P	0,024	40,98	1	+		
I	0,023	43,18	1	+		
G	0,017	57,23	відсутній → 1	+		
C	0,017	57,33	відсутній	+		
E	0,016	62,46	відсутній	+		
O	0,015	67,88	відсутній → 1			+
B	0,014	72,00	відсутній	+		
K	0,007	140,12	відсутній	+		

Таблиця 5

Узагальнені результати досліджуваних проектів у розподілі за рівнем СММІ підприємства

Показники	Рівень СММІ відсутній	Перший рівень СММІ	Другий рівень СММІ	Третій рівень СММІ	Четвертий рівень СММІ	П'ятий рівень СММІ
Кількість проектів, од.	13	9	4	6	5	5
Тривалість проекту, міс.	1,4 – 18,0	3,4 – 9,8	2,5 – 20,0	1,0 – 24,0	3,0 – 16,0	3,1 – 14,0
Кількість виконаних задач в рамках проекту	3 – 40	11 – 36	9 – 80	4 – 96	12 – 52	15 – 56
Частка проектів із просрочкою термінів виконання, %	92,31	88,89	75,00	50,00	20,00	0,00
Трудовитрати проекту, осіб	2 – 23	4 – 11	6 – 20	4 – 32	5 – 8	2 – 6
Кількість виконаних задач у розрахунку на одного працівника	0,7 – 2,7	2,0 – 5,5	1,5 – 4,0	1,0 – 3,1	2,4 – 7,8	5,8 – 9,3
Кількість виконаних задач у розрахунку на одну годину часу	0,006 – 0,025	0,023 – 0,025	0,024 – 0,026	0,024 – 0,028	0,026 – 0,029	0,025 – 0,036
Витрачено часу на виконання однієї задачі, год.	40,00 – 156,82	39,67 – 43,75	38,33 – 41,38	35,38 – 41,83	34,81 – 39,17	27,74 – 39,83

між ними. Рівняння простої лінійно-регресійної моделі має такий вигляд:

$$B_{zod_i} = \beta_0 + \beta_1 \cdot P_{nz_i} + \epsilon_i, \quad (6)$$

де B_{zod_i} – трудовитрати проекту i , виміряний у годинах;
 P_{nz_i} – розмір проекту i , виміряний у балах;
 ϵ_i – нез'ясована нормально розподілена залишкова дисперсія.

На жаль, у більшості підприємств вихідні дані для розрахунку показників продуктивності проекту не задовольняють припущенням простої лінійно-регресійної моделі, оскільки великі проекти зазвичай є менш передбачуваними і доволі часто для них характерне перевищення запланованого бюджету та відхилення у графіку виконання. Отже, змінна величина – розмір проекту – може призводити до ймовірних помилок (відмінностей між спостереженнями та результатами регресійного аналізу), що порушує допущення про сталість дисперсії помилок і в результаті може стати причиною необґрунтованих висновків.

Якщо зв'язок між трудовитратами та розміром проекту порушує хоча б одне із допущень простої лінійно-регресійної моделі, то варто змінити залежну (B_{zod_i}) та/чи незалежну (P_{nz_i}) змінну перед їх використанням у регресійному рівнянні.

Перетворення залежної змінної може змінити розподіл дисперсії помилок на такий, що можна назвати нормальним, і поліпшити сталість дисперсії помилок. Перетворення незалежної змінної, у свою чергу, може поліпшити адаптацію обраної моделі до вимог дослідження.

Побудова лінійної моделі множинної регресії. Для побудови лінійної моделі множинної регресії методом найменших квадратів використаємо програмне забезпечення MS Office Excel [10] та економетричний пакет EViews [11, 12].

Результати оцінювання параметрів лінійної моделі множинної регресії представлені на *рис. 1*, а саме: залежна змінна, застосований метод, число спостережень, набір екзогенних змінних, оцінки параметрів рівняння регресії, стандартні помилки, значення t -статистик і відповідні їх ймовірності, оцінка коефіцієнта детермінації R^2 і деякі інші показники.

Результати свідчать про те, що на рівні $\alpha = 0,05$ обидва коефіцієнти є значимими ($p_{x1} = 0,0000$, $p_{x2} = 0,0001$). Проведемо порівняння, який із коефіцієнтів відіграє ключове значення. Для цього перевіримо гіпотезу $H_0 / \beta_2 = \beta_3$ через застосування тесту Вальда. Результати перевірки гіпотези про рівність коефіцієнтів регресії β_2 і β_3 методом комп'ютерного моделювання EViews представлені на *рис. 2*. З даних *рис. 2* видно, що нульова гіпотеза про рівність коефіцієнтів не заперечується, тобто розмір проект та рівень СММІ впливають на зміну показника загальних трудовитрат проекту. Але отримана оцінка рівняння регресії свідчить про те, що коефіцієнти мають різний ступінь впливу: змінна X_1 (розмір проекту) має вагоміше значення ($p = 0,0326$), аніж рівень обслуговування ($p = 0,267$).

Відповідно до результатів регресійного аналізу, представленим на *рис. 1*, оцінка лінійної моделі множинної регресії має такий вигляд:

$$\hat{y} = 241,97 + 43,76x_1 - 121,82x_2, \quad (7)$$

де $\hat{y}$ – модельне значення загальних трудовитрат проекту.

Використаємо просту лінійно-регресійну модель для визначення впливу програм із поліпшення процесу створення та обслуговування програмного забезпечення на продуктивність діяльності підприємств, що займаються наданням інформаційно-комунікаційних послуг. Спочатку оберемо відповідне перетворення для регресійної моделі між трудовитратами та розміром проекту.

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	241.9650	88.06918	2.747442	0.0090
X1	43.76324	2.373990	18.43447	0.0000
X2	-121.8204	28.92141	-4.212116	0.0001

R-squared	0.897435	Mean depended var	1240.507
Adjusted R-squared	0.892175	S.D. depended var	966.9490
S.E. of regression	317.5137	Akaike info criterion	14.42767
Sum squared resid	393.1783	Schwarz criterion	14.55179
Log likelihood	-299.9810	Hannan-Quinn criterion	14.47316
F-statistic	170.6236	Durbin-Watson stat.	1.990554
Prob (F-statistic)	0.000000		

Рис. 1. Результати оцінювання параметрів лінійної моделі множинної регресії в економетричному пакеті EViews

Equation: UNTITLED Workfile: UNTITLED::Untitled\			
View	Proc	Object	Print Name Freeze Estimate Forecast Stats Resids
Wald Test			
Equation: Untitled			
Test Statistic	Value	df	Probability
t-statistic	2.215570	393	0.0326
F-statistic	4.908751	(1, 39)	0.0326
Chi-square	4.908751	1	0.0267
Null Hypothesis: C(1) = C(2)			
Null Hypothesis Summary:			
Normalized Restriction (= 0)	Value	Std. Err.	
C(1) – C(2)	198.2017	89.45857	
Restrictions are linear in coefficients			

Рис. 2. Результати перевірки гіпотези про рівність коефіцієнтів регресії β_2 і β_3 методом комп'ютерного моделювання EViews

Проведемо порівняння шести перетворень для регресійної моделі залежності фактичних трудовитрат проекту від його розміру (кількості виконуваних простих задач). Для перевірки нормальності розподілу було обрано тест Харке – Бера, а для перевірки сталості дисперсії залишків тест Бреуша – Пагана.

Відповідно до тесту Харке – Бера, якщо помилки розподілені нормально, то оцінки методу найменших квадратів будуть кращими (мати найменшу дисперсію у класі лінійних незміщених оцінок), а коефіцієнти регресії будуть розподілені асимптотично нормально.

$$Jarque - Bera = \frac{N}{6} \left(S^2 + \frac{(K - 3)^2}{4} \right), \quad (8)$$

де S – асиметрія розподілу; K – ексцес розподілу.

Значення ймовірності для коефіцієнтів Харке – Бера означає, що з такою ймовірністю дані показники перевищують (в абсолютному вимірі) спостережувані значення з нульовою гіпотезою $H_0 / S = 0$: невелике значення ймовірності призводить до спростування нульової гіпотези нормального розподілу даних.

У табл. 6 представлені результати аналізу за коефіцієнтом Харке – Бера, Бреуша – Пагана та методом найменших квадратів.

Аналіз за коефіцієнтом Харке – Бера показав, що для перших п'яти перетворень характерні значення ймовірності, які прямують до нуля, а це означає, що ми спростовуємо для них нульову гіпотезу нормального розподілу на рівні 0,01 (за таблицею квантилів розподілу χ^2 -квадрат). Натомість у шостому перетворенні нульову гіпотезу нормального розподілу підтверджуємо на рівні 0,4.

Визначивши за таблицею розподілу χ^2 критичне значення статистики для кожного перетворення, виявлено, що лише у другому варіанті перетворення спостережуване значення статистики, визначене за методом Бреуша-Пагана менше, ніж критичне, а тому нульову гіпотезу для даного варіанту не спростовуємо та робимо висновок про наявність гетероскедастичності для першого, третього, четвертого, п'ятого та шостого перетворень.

З табл. 6 бачимо, що для моделі $\log B_{200i} = \beta_0 + \beta_1 \times \log P_{ПЗi} + \epsilon_i$ характерне найвище значення ймовірності: 89,9% коливань залежної величини (трудовитрат проекту) може бути пояснене; відхилення величини розподілені за нормальним законом розподілу, зміна відхилень має лише незначну кореляцію із змінною величиною (розміром проекту).

Обравши відповідну регресійну модель, продовжимо аналіз, а саме: здійсимо перевірку гіпотези про те, що рівень зрілості обслуговування підприємства впливає на

Таблиця 6

Результати аналізу за коефіцієнтом Харке – Бера, Бреуша – Пагана та методом найменших квадратів

Формула перетворення	R ²	Спостережуване значення статистики (Scalar)	χ^2	Коефіцієнт Харке – Бера	Ймовірність (p)
$B_{200i} = \beta_0 + \beta_1 \times P_{ПЗi} + \epsilon_i$	85,08	0,0787	0,0642	145,67	0,000000
$B_{200i} = \beta_0 + \beta_1 \times P_{ПЗi}^2 + \epsilon_i$	74,23	0,0119	6,6349	29,14	0,000000
$B_{200i} = \beta_0 + \beta_1 \times \log P_{ПЗi} + \epsilon_i$	72,78	1,5014	0,0158	16,30	0,000289
$\log B_{200i} = \beta_0 + \beta_1 \times P_{ПЗi} + \epsilon_i$	72,89	717,5928	0,0158	27,37	0,000001
$\log B_{200i} = \beta_0 + \beta_1 \times P_{ПЗi}^2 + \epsilon_i$	48,97	0,1457	0,0158	169,33	0,000000
$\log B_{200i} = \beta_0 + \beta_1 \times \log P_{ПЗi} + \epsilon_i$	89,90	0,9956	0,4549	1,46	0,483057

показник продуктивності. Для цього використаємо метод дисперсійного аналізу стосовно логарифмічної формули розрахунку трудовитрат проекту:

$$\log B_{\text{зод}_i} = \beta_0 + \beta_1 \times \log P_{\text{ПЗ}_i} + \beta_2 \times C + \beta_3 \times \log P_{\text{ПЗ}_i} \times C, \quad (9)$$

де $B_{\text{зод}_i}$ – трудовитрати проекту i , виміряні в годинах;
 $P_{\text{ПЗ}_i}$ – розмір проекту i , виміряний у балах;
 C – рівень зрілості обслуговування підприємства.

З представлених даних на *рис. 3* робимо висновок про наявність залежності між змінною (трудо витрати проекту) та коливанням незалежної змінної (рівня зрілості обслуговування підприємства).

Таким чином, обидва фактори – як розмір проекту ($\log P_{\text{ПЗ}_i}$), так і рівень зрілості обслуговування підприємства (C) мають визначальний вплив на показник трудовитрат проекту ($\log B_{\text{зод}_i}$) підприємств, які займаються наданням інформаційних послуг.

ВИСНОВКИ

З проведеного дослідження зроблено висновок про наявність кореляції між рівнем якості обслуговування та продуктивністю діяльності підприємств інформаційно-кому-

нікаційної галузі. Аналіз сорока двох проектів, виконаних шістнадцятьма українськими підприємствами, що надають інформаційні послуги, підтвердив гіпотезу про зростання продуктивності діяльності після отримання сертифікату якості процесів СММІ, зокрема СММІ-DEV (з англ. мови – розробка програмного забезпечення) та СММІ-SVC (з англ. мови – надання професійних послуг).

Для виконання дослідження застосовано статистичний інструментарій, зокрема, метод порівняння коефіцієнтів продуктивності та лінійно-регресійний аналіз. У той час, коли співставлення коефіцієнтів продуктивності проектів є найлегшим методом у застосуванні, він дає значну похибку, оскільки не враховує критерії складності проекту, його розміру та строку виконання. На противагу лінійно-регресійний аналіз дозволяє виключити вплив вище зазначених факторів, а дослідження навіть незначної вибірки дозволяє отримати результати з досить високим ступенем статистичної значимості коливань продуктивності.

Враховуючи, що трудовитрати на виконання проекту підприємствами, які займаються наданням інформаційних послуг, значним чином корелюють як із розміром проекту (кількістю простих задач, поставлених у рамках виконання

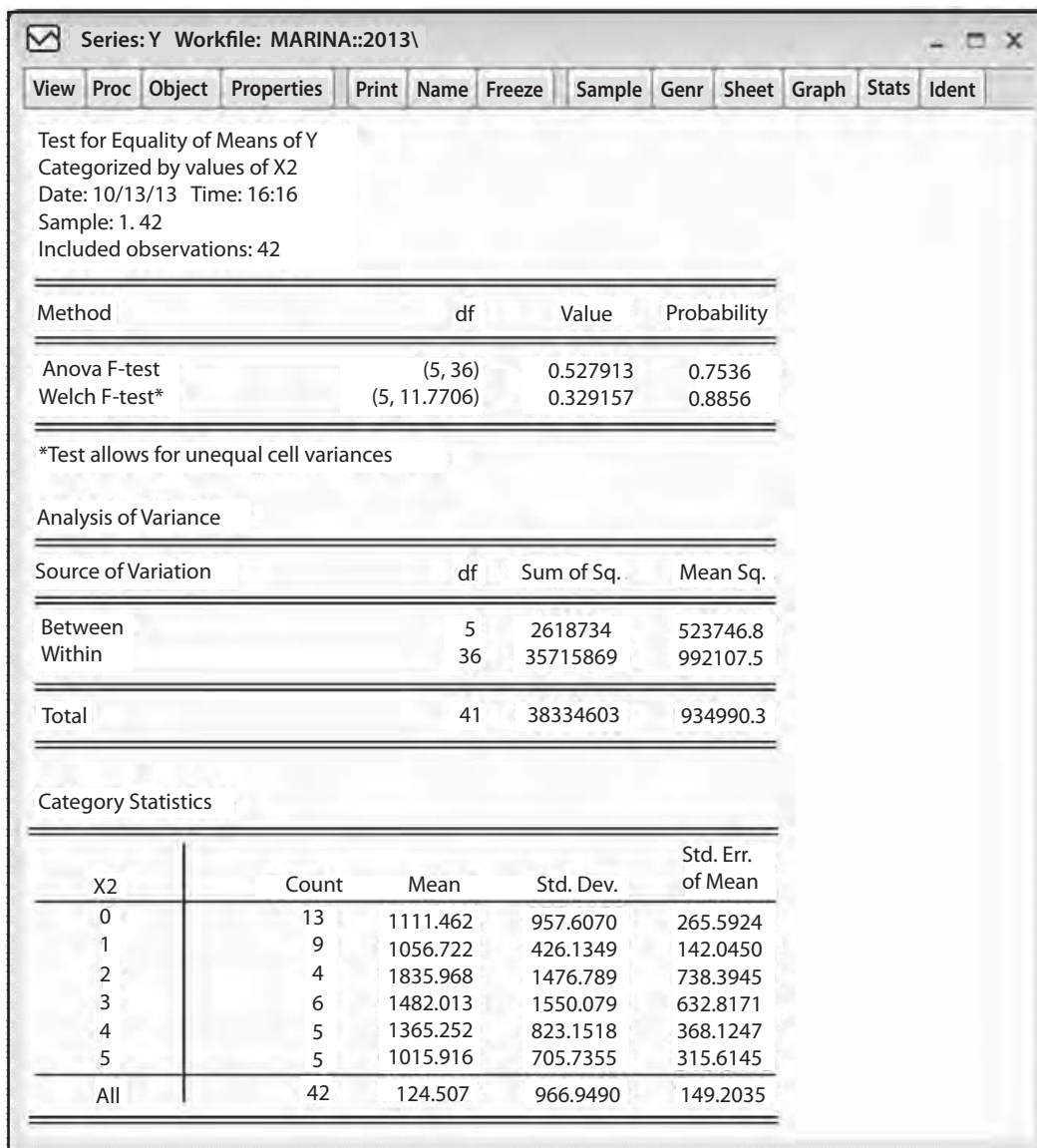

Рис. 3. Перевірка рівності середніх величин в економетричному пакеті EViews

визначеного проекту), так і рівнем зрілості обслуговування підприємства, підтвердженого сертифікатом СММІ), потребують подальшого дослідження питання кореляції між самими чинниками для того, щоб з'ясувати, чи однаковою мірою вони впливають на порівняно великі та малі проекти, а також дослідити результати підвищення рівня якості обслуговування внаслідок проведення сертифікації вищого рівня на результати операційної діяльності підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Schlickman J.** ISO 9001:2000 Quality Management System Design / Jay J. Schlickman. – Artech House. – 2003. – 377 с.

2. **Mutafelija B.** Process Improvement with CMMI v1.2 and ISO Standards/ Mutafelija, B., Stromberg, H. – Boca Raton, USA: Auerbach Publications, 2009. – 405 с.

3. **Мазнюк В.** Exploring Ukraine. IT Outsourcing Industry 2012 / В. Мазнюк, І. Сергійчук // Огляд 2012 року – 2013. – С. 79 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hi-tech.org.ua/exploring-ukraine-it-outsourcing-industry-the-volume-of-it-outsourcing-services-provided-in-ukraine-has-grown-by-a-factor-ten/>

4. Как наша компания получила 3 уровень СММІ. Опыт внедрения и получение сертификата // Электронный ресурс спільноти програмістів. – 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://habrahabr.ru/post/104739/>

5. **Швиданенко Г. О.** Економіка підприємства: підручник / За заг. ред. Г. О. Швиданенко. – К.: КНЕУ, 2009. – 816 с.

6. **Conte, S. D.** A Software Metrics Survey // Conte S. D., Dunsmoreand H. E., Shen V. Y., Zage W. M. – Purdue University, Purdue e-Pubs, USA. – 1987 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1620&context=cstech>

7. **DeMarco T.** Controlling Software Projects: Management, Measurement and Estimation / Tom DeMarco. – NY: Prentice Hall, USA, 1986. – 296 с.

8. **Sirias, C.** Project Metrics for Software Development / Carlos Sirias, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.infoq.com/articles/project-metrics>

9. **Schalken, Joost.** Empirical Investigations of Software Process Improvement: the thesis for PhD degree // Prom./coprom.: prof. dr J. C. van Vliet & S. Brinkkemp – Amsterdam, VU University, 2007. – 180 с.

10. Регресійний аналіз в Excel // «Аналітика і статистика». – 2012. – № 5 (19) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://analytics.at.ua/news/regresijnij_analiz_v_excel/2012-05-19-74

11. **Бравичева О. С.** Экономическое моделирование в пакете Eviews: Методические указания к лабораторному практикуму и самостоятельной работе студентов / О. С. Бравичева, О. И. Стебунова. – Оренбург: ГОУ ОГУ, 2005. – 33 с.

12. **Магнус Я. Р.** Эконометрика: начальный курс / Я. Р. Магнус, П. К. Катывшев, А. А. Пересецкий. – М.: Дело, 2004. – 576 с.

Науковий керівник – Федонін О. С., кандидат економічних наук, професор кафедри економіки підприємств ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

REFERENCES

Bravicheva, O. S., and Stebunova, O. I. *Ekonomicheskoe modelirovanie v pakete Eviews* [Economic modeling package Eviews]. Orenburg: GOU OGU, 2005.

Conte, S. D., Dunsmoreand, H. E., and Shen, V. Y. «Software Metrics Survey» <http://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1620&context=cstech>

DeMarco, T. *Controlling Software Projects: Management, Measurement and Estimation*. NY: Prentice Hall; USA, 1986.

«Kak nasha kompaniya poluchyla 3 uroven CMMI. Opyt vnedreniya y poluchenye sertyfykata» [As our company has received Level 3 CMMI. Practices, and a certificate]. <http://habrahabr.ru/post/104739/>

Mutafelija, B., and Stromberg, H. *Process Improvement with CMMI v1.2 and ISO Standards* Boca Raton; USA: Auerbach Publications, 2009.

Mazniuk, V., and Serhiichuk, I. «Exploring Ukraine. IT Outsourcing Industry 2012». <http://hi-tech.org.ua/exploring-ukraine-it-outsourcing-industry-the-volume-of-it-outsourcing-services-provided-in-ukraine-has-grown-by-a-factor-ten/>

Magnus, Ya. R., Katyshev, P. K., and Peresetskiy, A. A. *Ekonometrika* [Econometrics]. Moscow: Delo, 2004.

«Rehresiyni analiz v Excel» [Regression analysis in Excel]. http://analytics.at.ua/news/regresijnij_analiz_v_excel/2012-05-19-74

Schalken, J. *Empirical Investigations of Software Process Improvement: the thesis for PhD degree*. Amsterdam: VU University, 2007.

Sirias, C. «Project Metrics for Software Development». <http://www.infoq.com/articles/project-metrics>

Schlickman, J. *Jay ISO 9001:2000 Quality Management System Design*: Artech House, 2003.

Shvydanenko, H. O. *Ekonomika pidpriemstva* [Business Economics]. Kyiv: KNEU, 2009.

ЯКІСНИЙ АНАЛІЗ РЕАЛІЗАЦІЇ ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТА КОНКУРЕНТОСТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ

© 2014 КУЗЬМИНЧУК Н. В., АНДРЕЄВА Є. Л.

УДК 658

Кузьминчук Н. В., Андреева Є. Л. Якісний аналіз реалізації організаційно-управлінського потенціалу та конкурентостійкості підприємств машинобудування

Статтю присвячено визначенню особливостей реалізації організаційно-управлінського потенціалу та конкурентостійкості підприємств машинобудування, які є стратегічно важливою ланкою національної економіки. Сформовано систему показників, які характеризують напрямки конкурентостійкості (виробничу, фінансову, маркетингову, соціальну) і організаційно-управлінський потенціал. Використання економіко-математичного методу кластерного аналізу дозволило оцінити рівень ефективності матеріальної мотивації персоналу та розвитку економічних процесів підприємства за якісними ознаками. Здійснено розподіл підприємств машинобудування за рівнем організаційно-управлінського потенціалу та конкурентостійкості, що дає можливість продукувати якісні та своєчасні управлінські рішення залежно від акценту на вирішенні проблеми та забезпечує реалізацію адекватної моделі розвитку підприємства в умовах трансформаційної економіки.

Ключові слова: організаційно-управлінський потенціал, підприємства машинобудування, конкурентостійкість підприємства, кластерний аналіз.
Рис.: 5. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 18.

Кузьминчук Наталія Валеріївна – доктор економічних наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

Андреева Євгенія Леонідівна – асистент, кафедра економіки та маркетингу, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

УДК 658

Кузьминчук Н. В., Андреева Е. Л. Качественный анализ реализации организационно-управленческого потенциала и конкурентостойчивости предприятий машиностроения

Статья посвящена выявлению особенностей реализации организационно-управленческого потенциала и конкурентостойчивости предприятий машиностроения, которые являются стратегически важным звеном национальной экономики. Сформирована система показателей, которые характеризуют направления конкурентостойчивости (производственную, финансовую, маркетинговую, социальную) и организационно-управленческий потенциал. Использование экономико-математического метода кластерного анализа позволило оценить уровень эффективности материальной мотивации персонала и развития экономических процессов предприятия по качественным признакам. Осуществлено распределение предприятий машиностроения по уровню организационно-управленческого потенциала и конкурентостойчивости, что дает возможность продуцировать качественные и своевременные управленческие решения в зависимости от акцента на решении проблемы и обеспечивает реализацию адекватной модели развития предприятия в условиях трансформационной экономики.

Ключевые слова: организационно-управленческий потенциал, предприятия машиностроения, конкурентостойчивость предприятия, кластерный анализ.
Рис.: 5. **Табл.:** 1. **Библ.:** 18.

Кузьминчук Наталья Валериевна – доктор экономических наук, доцент, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Фрунзе, 21, Харьков, 61002, Украина)

Андреева Евгения Леонидовна – ассистент, кафедра экономики и маркетинга, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Фрунзе, 21, Харьков, 61002, Украина)

UDC 658

Kuzmynchuk N. V., Andreeva Y. L. Qualitative Analysis of Realisation of the Organisational and Managerial Potential and Competitive Sustainability of Engineering Enterprises

The article is devoted to detection of specific features of realisation of the organisational and managerial potential and competitive sustainability of engineering enterprises, which are a strategically important link of the national economy. The article forms a scorecard, which characterises directions of competitive sustainability (production, financial, marketing and social) and organisational and managerial potential. The use of the economic and mathematical method of cluster analysis allowed assessment of the level of efficiency of material motivation of personnel and development of economic processes of an enterprise by qualitative features. The article conducts distribution of engineering enterprises by the level of organisational and managerial potential and competitive sustainability, which allows generation of high quality timely managerial decisions depending on the focus on a problem solution and ensures realisation of an adequate model of enterprise development under conditions of the transformational economy.

Key words: organisational and managerial potential, engineering enterprises, enterprise competitive sustainability, cluster analysis.
Pic.: 5. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 18.

Kuzmynchuk Nataliya V. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (vul. Frunze, 21, Kharkiv, 61002, Ukraine)

Andreeva Yevheniya L. – Assistant, Department of Economics and Marketing, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (vul. Frunze, 21, Kharkiv, 61002, Ukraine)

Машинобудівна галузь є стратегічно важливою ланкою національної економіки, особливо для країн пострадянського простору. Одним із напрямків забезпечення конкурентостійкості підприємств машинобудування є ефективне використання їх організаційно-управлінського потенціалу (ОУП). Забезпечення стійкості функціонування підприємства в умовах ринкової конкуренції, наслідків глобальної фінансової кризи, важкодоступності кредитних ресурсів, зменшення платоспроможного споживчого попиту є безперечно стратегічно важливим завданням для стабільного розвитку підприємств галузі

машинобудування у майбутньому. Тому, перш за все, виникає потреба в аналізі та обґрунтуванні особливостей реалізації основних напрямів організаційно-управлінського потенціалу підприємства разом із конкурентостійкістю підприємств машинобудівного комплексу.

Основні характеристики, особливості функціонування, критерії та показники ідентифікації ОУП відображено в роботах українських та зарубіжних вчених, зокрема: Кузьміна О. Є. [1], Шегди А. В. [2], Мильника В. В. [3], Осовської Г. В. [4] та конкурентостійкості підприємства – Чернеги В. В. [5], Печеркиної О. Е. [6], Фіоніна В. В. [7] та ін. Проте, проведений

аналіз джерел потребує обґрунтування усього комплексу параметрів, що можуть бути покладено в основу формування системи показників ОУП і конкурентостійкості підприємства з метою оцінки їх стану та тенденції розвитку. У зв'язку з цим мета статті є полягає у характеристиці стану організаційно-управлінського потенціалу та конкурентостійкості підприємств машинобудування на основі кластерного аналізу. Теоретичну та методологічну основу досліджень склали наукові праці та методичні розробки вітчизняних і зарубіжних фахівців, що аналізують основні напрями ОУП та конкурентостійкості підприємства. Крім того, у процесі дослідження було використано методи: економіко-математичного моделювання, системного аналізу економічних явищ, графічний метод.

В обліково-аналітичній практиці використовуються різні методичні підходи до характеристики стану ОУП [8 – 11] та конкурентостійкості машинобудівного підприємства [12 – 18]. Формування інформаційного простору для відповідного оцінювання здійснено на основі підбору комплексу (системи) показників за обраними напрямками, що пропонується реалізувати шляхом реалізації п. 1 (рис. 1). У результаті автором запропоновано оцінювати ОУП і напрями конкурентостійкості підприємств машинобудування за такими групами показників:

1) *організаційно-управлінський потенціал*: ефективність побудови і функціонування організаційної структури управління (коефіцієнт дотримання норм ієрархії; коефіцієнт автономності підрозділу організаційної структури управління; коефіцієнт децентралізації структури управління); ефективність організації процесу управління (коефіцієнт економічності систем управління);

2) *напрями конкурентостійкості підприємства*: виробнича (матеріалоємність виробництва, коефіцієнт технічної придатності основних фондів, коефіцієнт асортиментних зрушень); фінансова (коефіцієнт фінансової автономії, коефіцієнт загальної ліквідності, рентабельність продукції, коефіцієнт стійкості економічного зростання); маркетингова (рентабельність продажів, співвідношення витрат на маркетингові дослідження до загального обсягу реалізованої продукції); соціальна (співвідношення середньої заробітної плати підприємства до середньогалузевої, питома вага працівників, що пройшли перепідготовку та підвищення кваліфікації, коефіцієнт стабільності персоналу).

Аналітична обробка показників рівня ОУП та конкурентостійкості підприємства (п. 2, рис. 1) здійснено на основі використання кластерного аналізу (метод *k*-середніх). Розрахунки проведено на основі даних річної фінансової звітності за 2009 – 2012 рр. підприємств машинобудування (ПАТ «Азовмаш», ПАТ «Дніпроважмаш», ПАТ «Харківський машинобудівний завод «Світло Шахтаря», ПАТ «Донгормаш», ПАТ «Старокраматорський машинобудівний завод», ПАТ «Новокраматорський машинобудівний завод», ПАТ «Славважмаш», ПАТ «Потенціал», ПАТ «Горлівський машинобудівник») Східного регіону. Використання кластерного аналізу як інструменту дозволило скоротити розмірність даних за якісними ознаками трьох рівнів: високий, середній, низький у динаміці. Формування завдань кластерного аналізу з позиції даної роботи представлено на рис. 2.

Для інтерпретації результатів розрахунків представлені середні значення показників для кожного кластера за ОУП (рис. 3) і напрямками конкурентостійкості: виробнича, фінансова, маркетингова та соціальна (рис. 4).

Виходячи з рис. 3, за рівнем ОУП підприємства класифікуються таким чином: 1 кластер характеризується низьким рівнем ОУП, оскільки: *по-перше*, середнє значення коефіцієнта дотримання норм ієрархії становить 1,37, тобто підприємства недовикористовують потенціал управлінських ланок і потребують оптимізації їх роботи; *по-друге*, низький рівень децентралізації структури управління свідчить про відсутність у структурних підрозділах необхідних прав у прийнятті рішень, відсутність комплексного підходу до розв'язання проблем; *по-третє*, показник економічності систем управління має від'ємне значення, тобто має місце збиткова діяльність при відповідних витратах підприємств на адміністративні цілі. Щодо коефіцієнта автономності підрозділу (на прикладі маркетингового відділу) організаційної структури управління, то для підприємств 1 – 3 кластерів він має майже рівні значення (0,027, 0,029 та 0,023 відповідно). Це означає, що на усіх аналізованих підприємствах даний підрозділ вирішує певний обсяг поставлених завдань, реалізує певну економічну діяльність, що в кінцевому підсумку, не має значного взаємозв'язку з іншими показниками управлінського потенціалу.

2 кластер включає підприємства із середнім значенням усіх аналізованих показників. Так, середнє значення коефіцієнта дотримання норм ієрархії становить майже 1,1, тобто близько 10% рівнів управління потребують оптимізації; коефіцієнт ефективності витрат на управління досить невисокий 0,24 (< 1).

3 кластер підприємств в цілому відповідає високому рівню ОУП, оскільки: фактична кількість рівнів управління майже дорівнює оптимальній, значення коефіцієнта децентралізації свідчить про ймовірну здатність стратегічних центрів господарювання вирішувати завдання відповідно до своїх цільових функцій, коефіцієнт економічності систем управління високий – 1,63 (прибуток перевищує адміністративні витрати в 1,63 рази).

Виходячи з проведеного аналізу, меншість спостережень (25%) припадає на 3 кластер (групу) з високим рівнем ОУП, 25% – з низьким та 50% – із середнім.

Так, виходячи з рис. 4, маємо таку інформацію:

1) *для виробничої конкурентостійкості*:

1 кластер в цілому характеризується високим рівнем виробничої конкурентостійкості за рахунок відносно низької матеріалоємності виробленої продукції (середнє значення 0,45), а також досить значного коефіцієнта технічної придатності основних фондів на рівні 0,55 (тобто відносно невисокий зносом обладнання);

2 кластер характеризується середнім рівнем виробничої конкурентостійкості, а саме: середнім рівнем технічної придатності основних фондів (0,42) та достатньо високою матеріалоємністю продукції (0,58). Проте, рівень асортиментних зрушень трохи вище, ніж у підприємств 1 кластера (0,22);

3 кластер має самі низькі показники виробничої стійкості: рівень технічної придатності основних фондів становить 0,30, спостерігається майже повна відсутність випуску інноваційної продукції та висока матеріалоємність виробництва (0,67).

2) *для фінансової конкурентостійкості*:

1 кластер характеризується відносно середніми фінансовими показниками економічної діяльності підприємств. Так, коефіцієнт фінансової автономії має середнє значення 0,38, що менше відповідного нормативного значення, а отже, свідчить про високий ризик неплатоспро-

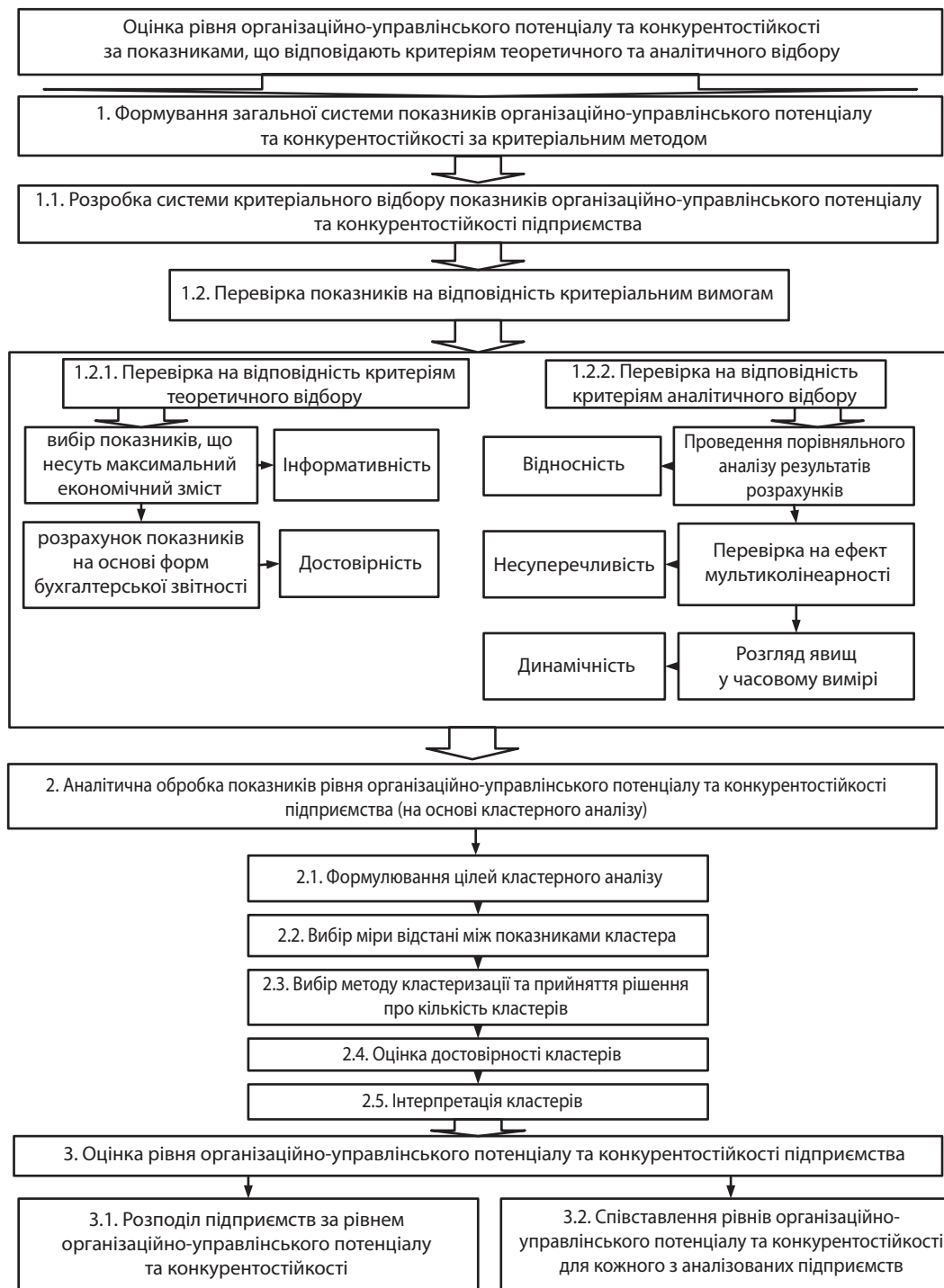
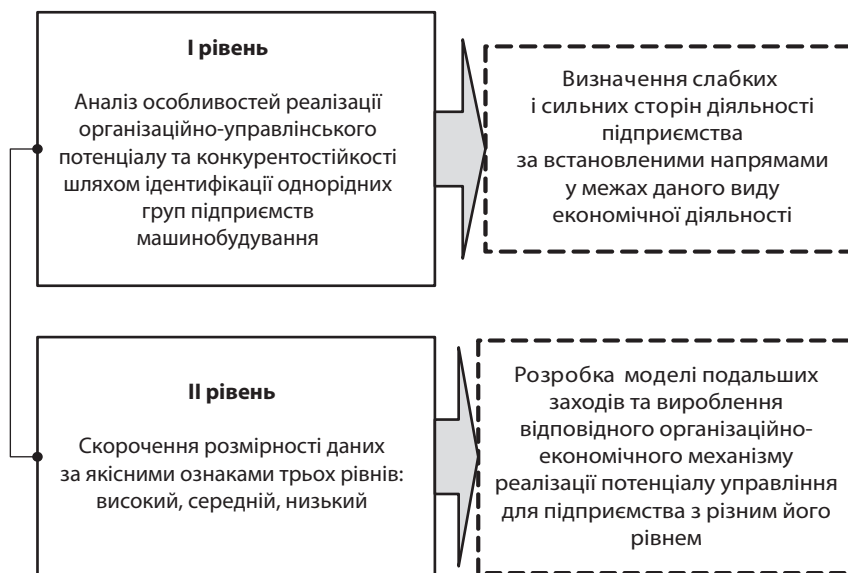

Рис. 1. Етапи відбору показників та оцінювання стану організаційно-управлінського потенціалу та конкурентостійкості підприємства

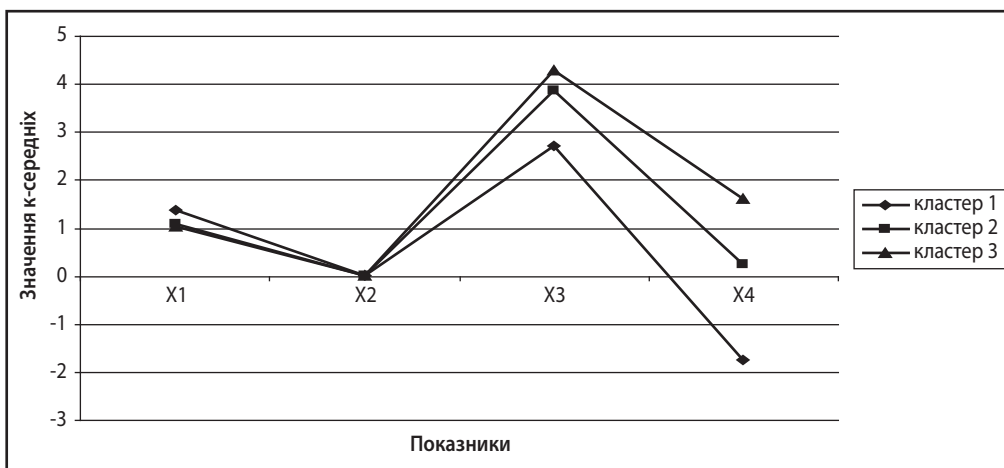
можності. Коефіцієнт загальної ліквідності досягає мінімального нормативного значення – 1,5, тобто підприємства володіють значним обсягом вільних ресурсів, які сформувалися завдяки власним джерелам. З позиції кредиторів підприємства такий варіант формування оборотних коштів є найбільш прийнятним. Водночас значне нагромадження запасів на підприємстві, відволікання коштів у дебіторську заборгованість може бути пов'язане з неефективним управлінням активами або невикористанням можливостей з одержання кредитів. Рентабельність продукції має досить низьке значення – 0,1, тобто отримано 10 коп. прибутку на 1 грн товарної продукції. Щодо коефіцієнта стійкості еко-

номічного зростання, то цей показник також нижче нормативного більш ніж удвічі, що свідчить про недоінвестування власних коштів у подальше виробництво;

2 кластер характеризується низьким рівнем фінансової конкурентостійкості, оскільки жоден з аналізованих показників не відповідає своїм нормативним значенням, що говорить про нездатність підприємства забезпечити свої короткострокові зобов'язання за рахунок оборотних активів. Це пов'язано зі структурою запасів, станом дебіторської заборгованості (наявність сумнівних боргів, простроченої дебіторської заборгованості тощо), довготривалістю виробничого циклу й іншими факторами. Наступний

Рис. 2. Завдання кластерного аналізу організаційно-управлінського потенціалу та конкурентостійкості підприємств машинобудівного комплексу

Рис. 3. Графік центрів кластерів організаційно-управлінського потенціалу

Примітка: X1 – коефіцієнт дотримання норм ієрархії; X2 – коефіцієнт автономності підрозділу організаційної структури управління; X3 – коефіцієнт децентралізації структури управління; X4 – коефіцієнт економічності систем управління.

показник – рентабельність продукції показує, що отримано –0,25 коп. прибутку в розрахунку на 1 грн виробничих витрат загалом, тобто підприємства цього кластера працюють збитково. Реінвестування прибутку немає, що свідчить про відсутність одержання прибутку, який залишається на підприємстві для його розвитку і створення резерву;

3 кластеру притаманний найвищий рівень фінансової конкурентостійкості. Особливо це забезпечується за рахунок коефіцієнта загальної ліквідності, середнє значення якого складає 6,85. Підприємства цього кластеру мають досить високу стійкість економічного зростання, проте, не дивлячись на відносно високу рентабельність продукції (0,27), цей показник не є достатнім для їх високоефективної роботи;

3) для маркетингової конкурентостійкості:

1 кластер включає показники з середнім рівнем маркетингової конкурентостійкості, не дивлячись на те, що рентабельність продажів незначно вище аналогічного показника 2 кластера. При цьому ефективність витрат на маркетингові дослідження (питома вага відповідних витрат у доході складає 0,25) значно нижче аналогічного показника в інших кластерах;

2 кластер підприємств можна віднести до підприємств з відносно високими показниками маркетингової діяльності. При досягненні рентабельності продажів на рівні 0,08, мають місце дуже низькі витрати на маркетингові дослідження у структурі вартості товарної продукції (0,06);

3 кластер характеризується відносно низьким рівнем маркетингової конкурентостійкості, оскільки має від'ємне значення рентабельності продажів – (–0,41), що свідчить про відсутність будь-якої ефективності операційної діяльності.

4) для соціальної конкурентостійкості:

1 кластер включає абсолютно усі середні показники соціальної конкурентостійкості, що обумовлено: рівнем конкурентостійкості заробітної плати (її середнє значення перевищує середньогалузеве у 1,34 рази); середнім показником питомої ваги персоналу, що пройшов перепідготовку та підвищення кваліфікації; середнім значенням стабільності персоналу (0,80);

2 кластер відповідає за усіма показниками високому рівню показників;

3 кластер характеризується відповідно тільки низькими показниками соціальної стійкості. Так, середній рі-

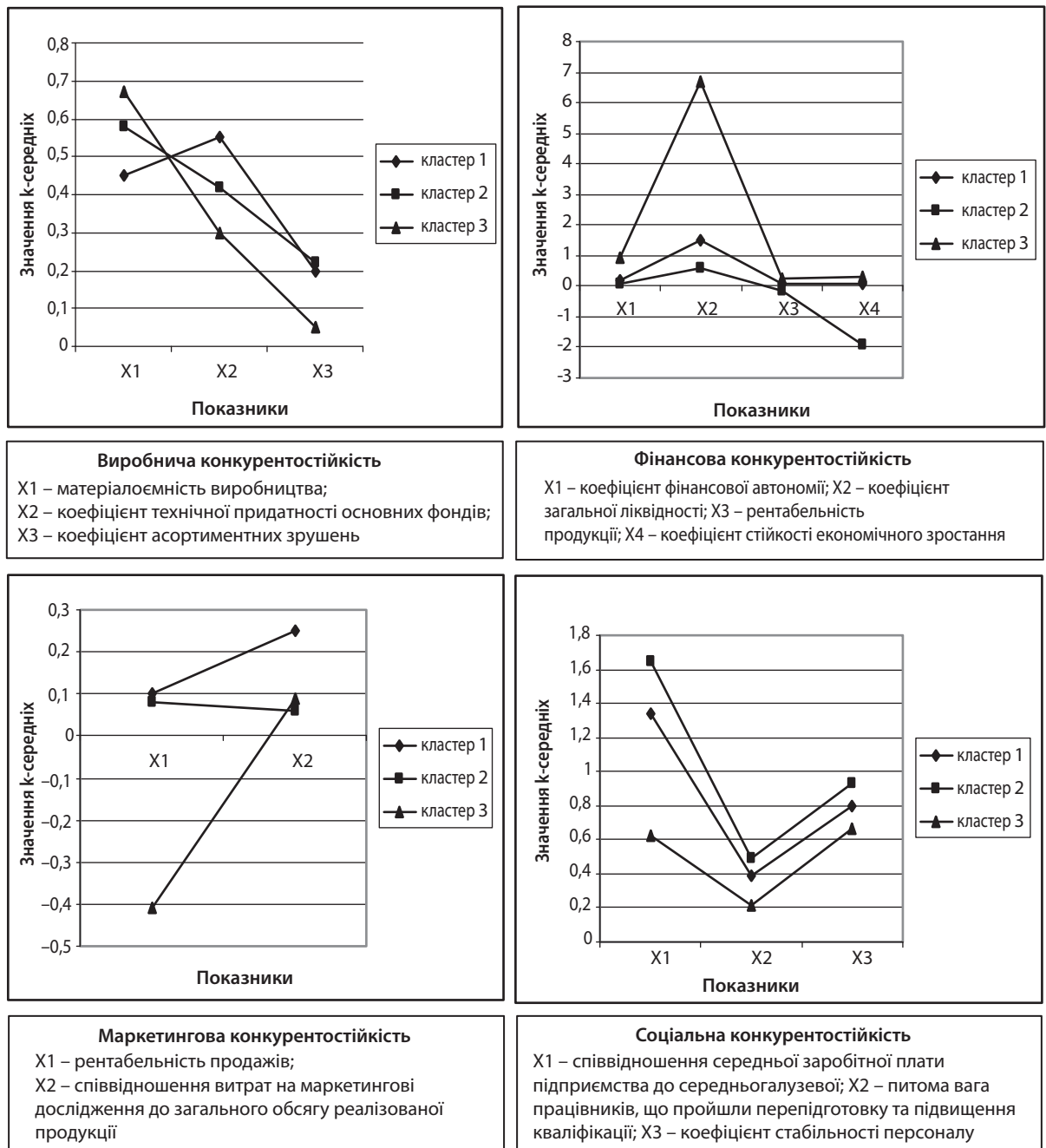

Рис. 4. Графік центрів кластерів за напрямками конкурентостійкості підприємств

вень заробітної плати на підприємствах цього кластеру нижче середньогалузевого аж на 38%, що супроводжується низькою стабільністю персоналу (0,66).

Оцінка рівня ОУП та напрямів конкурентостійкості підприємства (п. 3, рис. 1) систематизовано та наведено на рис. 5. Як видно з рис. 5, підприємства машинобудування у період 2009 – 2012 рр. мали найбільшу питому вагу високого рівня маркетингової стійкості (61%), що супроводжувалося доволі високою виробничою стійкістю (45%) та середнім рівнем фінансової стійкості (58%). Проте, при цьому мала місце значна частка низького рівня виробничої та соціальної конкурентостійкості (по 33%), що свідчить про недовикористання потенціалу виробництва.

Результати кластерного аналізу для оцінювання рівня ОУП та конкурентостійкості машинобудівних підприємств наведено в табл. 1, виходячи з якої, можна зробити висновок, що не завжди певному рівню ОУП відповідає

аналогічний рівень показників конкурентостійкості (наприклад, ПАТ Старокраматорський машинобудівний завод). При цьому при середньому рівні ОУП мають місце високі та низькі рівні конкурентостійкості.

Крім того, можна виділити підприємства машинобудування, які займають лідерські позиції з огляду досягнення конкурентостійкості та реалізації ОУП майже за усіма напрямками. Це стосується ПАТ Новокраматорський МЗ і ПАТ Харківський МЗ «Світао Шахтаря». Водночас до підприємств-аутсайдерів відносяться: ВАТ Потенціал і ПАТ «Славважмаш», у яких виявлено низький рівень аналізованих показників в абсолютній більшості спостережень.

Щодо динаміки загальної кількості підприємств за рівнями (В, С, Н) показників, маємо такі результати аналізу:

- ✦ частка підприємств з високим рівнем ОУП має найбільше значення 0,44 в 2010 р., найменше – 0,11 в 2012 р., а в 2009 і 2012 рр. – по 0,22 відпо-

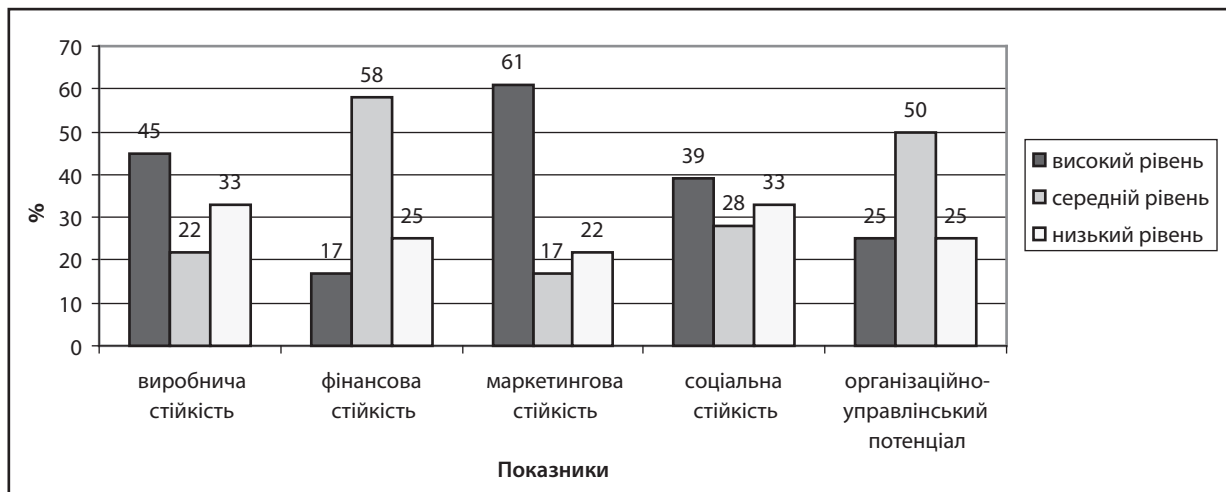

Рис. 5. Розподіл рівнів організаційно-управлінського потенціалу та конкурентостійкості підприємств машинобудування (2009 – 2012 рр.)

Таблиця 1

Загальні результати кластерного аналізу для оцінювання рівня організаційно-управлінського потенціалу та напрямів конкурентостійкості машинобудівних підприємств

Рік	Підприємство	Рівень показників:				
		організаційно-управлінський потенціал	виробнича конкурентостійкість	фінансова конкурентостійкість	маркетингова конкурентостійкість	соціальна конкурентостійкість
2009	ПАТ Азовмаш	С	Н	С	В	С
2010		С	Н	С	В	С
2011		С	Н	С	Н	В
2012		С	Н	С	Н	В
2009	ПАТ Дніпроважмаш	С	С	С	Н	Н
2010		С	С	С	Н	Н
2011		С	С	С	В	В
2012		С	В	С	В	В
2009	ПАТ Харківський машинобудівний завод «Світло Шахтаря»	В	В	В	В	С
2010		В	В	В	В	С
2011		В	В	В	В	С
2012		В	В	С	В	С
2009	ПАТ Донгормаш	Н	С	Н	Н	Н
2010		С	С	С	В	С
2011		С	С	Н	В	С
2012		В	В	С	С	С
2009	ПАТ Старокраматорський машинобудівний завод	С	В	С	В	Н
2010		В	В	С	В	Н
2011		С	Н	С	В	Н
2012		С	В	С	В	Н
2009	ПАТ Новокраматорський машинобудівний завод	В	В	В	В	В
2010		В	В	В	В	В
2011		С	В	В	С	В
2012		С	В	С	В	В
2009	ПАТ Славважмаш	Н	Н	Н	Н	С
2010		Н	Н	С	В	Н
2011		Н	Н	Н	Н	В
2012		Н	Н	Н	Н	В
2009	ВАТ Потенціал	Н	В	Н	Н	Н
2010		Н	Н	Н	Н	Н
2011		Н	Н	Н	Н	Н
2012		Н	Н	Н	Н	Н
2009	ПрАТ Горлівський машинобудівник	С	С	С	В	С
2010		В	С	С	В	С
2011		С	В	С	В	С
2012		С	В	С	В	С

- відно. Найбільшу питому вагу займають підприємства із середнім рівнем ОУП, а саме: значення коливаються від 0,33 до 0,67 у різні роки;
- ✦ збільшення частки підприємств з високим рівнем виробничої конкурентостійкості в 2012 р. (до 0,67) і відсутність із середнім рівнем;
  - ✦ значне збільшення питомої ваги підприємств із середнім рівнем фінансової конкурентостійкості у 2012 р. (до 78%) і відсутність із високим рівнем;
  - ✦ найбільша частка в загальному обсязі підприємств з високим рівнем маркетингової стійкості на протязі усього аналізованого періоду, а середнім та низьким – коливається у різні роки від 0,11 до 0,33;
  - ✦ у 2011 – 2012 рр. спостерігається збільшення до 44% підприємств машинобудування з високим рівнем соціальної конкурентостійкості та зменшенням з середнім та низьким рівнями до 33% та 23% відповідно.

ВИСНОВКИ

Кожне підприємство, зокрема машинобудівного комплексу, має власні характеристики економічної діяльності, що передбачає врахування специфіки реалізації організації управління з огляду забезпечення конкурентостійкості. У статті визначено особливості реалізації організаційно-управлінського потенціалу та конкурентостійкості підприємств машинобудування. Автором сформовано систему показників, які характеризують напрями конкурентостійкості (виробничу, фінансову, маркетингову, соціальну) та організаційно-управлінський потенціал. Використання економіко-математичного методу кластерного аналізу дозволило оцінити рівень ефективності матеріальної мотивації персоналу та розвитку економічних процесів підприємства за якісними ознаками. У роботі здійснено розподіл підприємств машинобудування за рівнем організаційно-управлінського потенціалу та конкурентостійкості. Виходячи з проведеного аналізу, перспективними напрямками досліджень вважаємо проведення багатовимірної оцінки рівня впливу організаційно-управлінського потенціалу на конкурентостійкість підприємств машинобудування; формування методичного забезпечення реалізації потенціалу управлінської організації виробництва; прогнозування конкурентостійкості в залежності від дієвості організаційно-управлінського потенціалу підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузьмін О. Є. Теоретичні та прикладні засади менеджменту : навч. посіб. / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник. – Львів : Нац. ун-т «Львівська політехніка», «Інтелект-Захід», 2002. – 228 с.
2. Шегда А. В. Менеджмент : навч. посіб. / А. В. Шегда. – К. : Знання, КОО, 2002. – 583 с.
3. Мильник В. В. Системы управления : учеб. пособие / В. В. Мильник, Б. П. Титаренко, В. А. Волочиенко. – М. : Экономика и финансы, 2002. – 387 с.
4. Осовська Г. В. Менеджмент організації : навч. посіб. / Г. В. Осовська, О. А. Осовський. – К. : Кондор, 2005. – 860 с.
5. Чернега В. В. Конкурентостійкість підприємств та механізм її забезпечення: монографія / В. В. Чернега. – К. : ІПК ДСЗУ, 2008. – 255 с.
6. Печеркина Е. В. Организационно-экономическое обеспечение конкурентостойчивости предприятия : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / Е. В. Печеркина ; Оренбургск. гос. ун-т. – Оренбург, 2005. – 226 с.

7. Фионин В. В. Организационно-экономические основы управления конкурентостойчивостью предприятия: на примере промышленных предприятий : дис. канд. экон. наук : 08.00.05 / В. В. Фионин ; Самарск. гос. технич. ун-т. – Самара, 2004. – 169 с.

8. Швиданенко Г. О. Бізнес-діагностика підприємства : навч. посібник / Г. О. Швиданенко, А. І. Дмитренко, О. І. Олексик. – К. : КНЕУ, 2008. – 344 с.

9. Подольчак Н. Ю. Оцінювання рівня соціально-економічної ефективності систем менеджменту підприємств шляхом застосування локальних показників / Lviv Polytechnic National University Institutional Repository [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua>

10. Кроленко М. С. Система показників економічної стійкості промислового підприємства / М. С. Кроленко // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 3. – С. 180 – 187.

11. Максимова И. Оценка конкурентоспособности промышленного предприятия / И. Максимова // Маркетинг. – 1996. – № 3. – С. 33 – 39.

12. Смирницкий Е. К. Экономические показатели в промышленности / Е. К. Смирницкий. – М.: Экономика, 1989. – 458 с.

13. Савицкая Г. В. Методика комплексного анализа хозяйственной деятельности / Г. В. Савицкая. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 301 с.

14. Бердникова Т. Б. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия: уч. пособ. / Т. Б. Бердникова. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 215 с.

15. Ізмайлова К. В. Фінансовий аналіз : навч. посіб. / К. В. Ізмайлова. – К. : МАУП, 2000. – 148 с.

16. Методика проведення поглибленого аналізу фінансово-господарського стану підприємств та організацій / Агентство з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій. – 27.06.97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua

17. Гриньова В. М. Управління соціальним розвитком промислових підприємств: монограф. / В. М. Гриньова, М. М. Новикова, М. В. Боровик. – Харків : Вид-во ХНЕУ, 2008. – 160 с. – Бібліограф. : 148 – 157.

18. Кибанов А. Я. Управление персоналом организации : учебник [для студ. вищ. навч. закл.] / Под. ред. А. Я. Кибанова. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 638 с.

REFERENCES

- Berdnikova, T. B. *Analiz i diagnostika finansovo-khoziaystvennoy deiatelnosti predpriatiia* [Analysis and diagnosis of the financial and economic activity of the enterprise]. Moscow: INFRA-M, 2003.
- Cherheha, V. V. *Konkurentostiikist pidpriyemstv ta mekhanizm ii zabezpechennia* [Competitiveness of enterprise and the mechanism of its maintenance]. Kyiv: IPK DSZU, 2008.
- Fionin, V. V. «Organizatsionno-ekonomicheskie osnovy upravleniia konkurentoustoychivostiu predpriatiia: na primere promyshlennykh predpriatiy» [Organizational-economic management framework konkurentoustoychivostyu enterprise: the case of industrial enterprises]. dis. ... kand. ekon. nauk: 08. 00. 05, 2004.
- Hrynyova, V. M., Novyкова, M. M., and Boroveryk, M. V. *Upravlinnia sotsialnym rozvytkom promyslovykh pidpriyemstv* [Managing social development industry]. Kharkiv: KhNEU, 2008.
- Izmailova, K. V. *Finansovyi analiz* [Financial Analysis]. Kyiv: MAUP, 2000.
- Krolenko, M. S. «Systema pokaznykiv ekonomichnoi stiiikosti promyslovoho pidpriyemstva» [The system of indicators of economic sustainability of industrial enterprises]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, no. 3 (2011): 180-187.

Kuzmin, O. Ie., and Melnyk, O. H. *Teoretychni ta prykladni zasady menedzhmentu* [Theoretical and applied principles of management]. Lviv: Lvivska politekhnika; Inteltekt-Zakhid, 2002.

Kibanov, A. Ya. *Upravlenie personalom organizatsii* [Management staff of the organization]. Moscow: INFRA-M, 2002.

Maksimova, I. «Otsenka konkurentosposobnosti promyshlennogo predpriiatiia» [Assessment of the competitiveness of industrial enterprises]. *Marketing*, no. 3 (1996): 33-39.

Mylnik, V. V., Titarenko, B. P., and Volochienko, V. A. *Sistemy upravleniia* [Management system]. Moscow: Ekonomika i finansy, 2002.

«Metodyka provedennia pohyblenoho analizu finansovohospodarskoho stanu pidpriemstv ta orhanizatsii» [Methodology for in-depth analysis of the financial condition of enterprises and organizations]. www.rada.gov.ua

Osovska, H. V., and Osovskiy, O. A. *Menedzhment orhanizatsii* [Management organization]. Kyiv: Kondor, 2005.

Pecherkina, E. V. «Organizatsionno-ekonomicheskoe obespechenie konkurentoustoychivosti predpriiatiia» [Organizational

and economic support konkurentoustoychivosti enterprise]. *Dis. ... kand. ekon. nauk*: 08.00. 05, 2005.

Podolchak, N. Yu. «Otsiniuvannia rivnia sotsialno-ekonomichnoi efektyvnosti system menedzhmentu pidpriemstv shliakhom zastosuvannia lokalnykh pokaznykiv» [Evaluation of socio-economic efficiency of management of enterprises through the use of local indicators]. <http://ena.lp.edu.ua>

Shehda, A. V. *Menedzhment* [Management]. Kyiv: Znannia; KOO, 2002.

Savitskaia, G. V. *Metodyka kompleksnogo analiza khoziaystvennoy deiatelnosti* [Methodology for integrated analysis of economic activity]. Moscow: INFRA-M, 2003.

Smirnitkiy, E. K. *Ekonomicheskie pokazateli v promyshlennosti* [Economic indicators in the industry]. Moscow: Ekonomika, 1989.

Shvydanenko, H. O., Dmytrenko, A. I., and Oleksyk, O. I. *Biznes-diahnostyka pidpriemstva* [Business diagnostics company]. Kyiv: KNEU, 2008.

УДК 65.012.34

АНАЛІЗ ЛОГІСТИЧНИХ ВИТРАТ НАПІВПРОВІДНИКОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

© 2014 ПОПОВА В. Д.

УДК 65.012.34

Попова В. Д. Аналіз логістичних витрат напівпровідникової галузі України

Метою роботи є аналіз логістичних витрат у виробництві напівпровідникових матеріалів на прикладі двох підприємств України. Досліджено вплив логістичного управління і логістичних витрат на формування кінцевої собівартості (ціни) товару (послуг). Надано оцінку логістичних витрат підприємств напівпровідникової галузі України і встановлено її структуру за видами основних витратних статей: матеріальних, транспортних, виробничих і складських. Установлено узагальнену кількісну структуру логістичних витрат підприємств напівпровідникової галузі України з різними формами власності в умовах ситуативного зростання собівартості продукції та падіння рентабельності виробництва, викликаних загальними кризовими тенденціями в економіці. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є аналіз витрат у виробництві напівпровідникової продукції і встановлення особливості їх групування та класифікації з точки зору логістики, обґрунтування моделі оцінки собівартості продукції, яка враховує взаємно суперечливий вплив прямих логістичних витрат і логістичного управління на кінцевий результат.

Ключові слова: логістичні витрати, логістичне управління, напівпровідникова галузь, собівартість, економічна криза.

Рис.: 1. **Табл.:** 4. **Формул.:** 4. **Бібл.:** 8.

Попова Вікторія Давидівна – здобувач, Класичний приватний університет (вул. Жуковського, 70 Б, Запоріжжя, 69002, Україна)

E-mail: vikar-2010@mail.ru

УДК 65.012.34

UDC 65.012.34

Попова В. Д. Анализ логистических затрат полупроводниковой отрасли Украины

Popova V. D. Analysis of Logistics Costs of the Ukrainian Semiconductor Industry

Целью работы является анализ логистических затрат в производстве полупроводниковых материалов на примере двух предприятий Украины. Исследовано влияние логистического управления и логистических расходов на формирование конечной себестоимости (цены) товара (услуг). Дана оценка логистических расходов предприятий полупроводниковой отрасли Украины и установлена её структура по видам основных расходных статей: материальных, транспортных, производственных и складских. Установлена обобщенная количественная структура логистических затрат предприятий полупроводниковой области Украины с разными формами собственности в условиях ситуативного роста себестоимости продукции и падения рентабельности производства, вызванных общими кризисными тенденциями в экономике. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении является анализ затрат в производстве полупроводниковой продукции и установление особенности их группирования и классификации с точки зрения логистики, обоснование модели оценки себестоимости продукции, которая учитывает взаимно противоречивое влияние прямых логистических расходов и логистического управления на конечный результат.

The goal of the article is analysis of logistics costs in production of semiconductor materials using example of two Ukrainian enterprises. The article studies influence of logistics management and logistics costs upon formation of the final cost value (price) of a commodity (service). It gives an assessment of logistics costs of Ukrainian semiconductor enterprises and establishes its structure by types of main expenditure items: material, transport, production and storehouse. It establishes the generalised quantitative structure of logistics costs of Ukrainian semiconductor enterprises with various forms of ownership under conditions of a situational growth of cost value of products and reduction of profitability of production, caused by common crisis tendencies in economy. Prospects of further studies in this direction are analysis of costs in production of semiconductor products and establishment of the specific feature of their grouping and classifying from the point of view of logistics and justification of the model of assessment of cost value of products, which takes into account mutually contradictory influence of direct logistics costs and logistics management upon the final result.

Ключевые слова: логистические затраты, логистическое управление, полупроводниковая отрасль, себестоимость, экономический кризис.

Key words: logistics costs, logistics management, semiconductor industry, cost value, economic crisis.

Рис.: 1. **Табл.:** 4. **Формул.:** 4. **Библ.:** 8.

Рис.: 1. **Табл.:** 4. **Formulae:** 4. **Bibl.:** 8.

Попова Вікторія Давидівна – соискатель, Классический приватный университет (ул. Жуковського, 70 Б, Запорожье, 69002, Украина)

Popova Viktoriya D. – Applicant, Classic Private University (vul. Zhukovskogo, 70 B, Zaporizhzhya, 69002, Ukraine)

E-mail: vikar-2010@mail.ru

E-mail: vikar-2010@mail.ru

Kuzmin, O. Ie., and Melnyk, O. H. *Teoretychni ta prykladni zasady menedzhmentu* [Theoretical and applied principles of management]. Lviv: Lvivska politekhnik; Intel'ekt-Zakhid, 2002.

Kibanov, A. Ya. *Upravlenie personalom organizatsii* [Management staff of the organization]. Moscow: INFRA-M, 2002.

Maksimova, I. «Otsenka konkurentosposobnosti promyshlennogo predpriiatiia» [Assessment of the competitiveness of industrial enterprises]. *Marketing*, no. 3 (1996): 33-39.

Mylnik, V. V., Titarenko, B. P., and Volochienko, V. A. *Sistemy upravleniia* [Management system]. Moscow: Ekonomika i finansy, 2002.

«Metodyka provedennia pohyblenoho analizu finansovohospodarskoho stanu pidpriemstv ta orhanizatsii» [Methodology for in-depth analysis of the financial condition of enterprises and organizations]. www.rada.gov.ua

Osovska, H. V., and Osovskiy, O. A. *Menedzhment orhanizatsii* [Management organization]. Kyiv: Kondor, 2005.

Pecherkina, E. V. «Organizatsionno-ekonomicheskoe obespechenie konkurentoustoychivosti predpriiatiia» [Organizational

and economic support konkurentoustoychivosti enterprise]. *Dis. ... kand. ekon. nauk*: 08.00. 05, 2005.

Podolchak, N. Yu. «Otsiniuvannia rivnia sotsialno-ekonomichnoi efektyvnosti system menedzhmentu pidpriemstv shliakhom zastosuvannia lokalnykh pokaznykiv» [Evaluation of socio-economic efficiency of management of enterprises through the use of local indicators]. <http://ena.lp.edu.ua>

Shehda, A. V. *Menedzhment* [Management]. Kyiv: Znannia; KOO, 2002.

Savitskaia, G. V. *Metodyka kompleksnogo analiza khoziaystvennoy deiatelnosti* [Methodology for integrated analysis of economic activity]. Moscow: INFRA-M, 2003.

Smirnit'skiy, E. K. *Ekonomicheskie pokazateli v promyshlennosti* [Economic indicators in the industry]. Moscow: Ekonomika, 1989.

Shvydanenko, H. O., Dmytrenko, A. I., and Oleksyk, O. I. *Biznes-diahnostyka pidpriemstva* [Business diagnostics company]. Kyiv: KNEU, 2008.

УДК 65.012.34

АНАЛІЗ ЛОГІСТИЧНИХ ВИТРАТ НАПІВПРОВІДНИКОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

© 2014 ПОПОВА В. Д.

УДК 65.012.34

Попова В. Д. Аналіз логістичних витрат напівпровідникової галузі України

Метою роботи є аналіз логістичних витрат у виробництві напівпровідникових матеріалів на прикладі двох підприємств України. Досліджено вплив логістичного управління і логістичних витрат на формування кінцевої собівартості (ціни) товару (послуг). Надано оцінку логістичних витрат підприємств напівпровідникової галузі України і встановлено її структуру за видами основних витратних статей: матеріальних, транспортних, виробничих і складських. Установлено узагальнену кількісну структуру логістичних витрат підприємств напівпровідникової галузі України з різними формами власності в умовах ситуативного зростання собівартості продукції та падіння рентабельності виробництва, викликаних загальними кризовими тенденціями в економіці. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є аналіз витрат у виробництві напівпровідникової продукції і встановлення особливості їх групування та класифікації з точки зору логістики, обґрунтування моделі оцінки собівартості продукції, яка враховує взаємно суперечливий вплив прямих логістичних витрат і логістичного управління на кінцевий результат.

Ключові слова: логістичні витрати, логістичне управління, напівпровідникова галузь, собівартість, економічна криза.

Рис.: 1. **Табл.:** 4. **Формул.:** 4. **Бібл.:** 8.

Попова Вікторія Давидівна – здобувач, Класичний приватний університет (вул. Жуковського, 70 Б, Запоріжжя, 69002, Україна)

E-mail: vikar-2010@mail.ru

УДК 65.012.34

Попова В. Д. Анализ логистических затрат полупроводниковой отрасли Украины

Целью работы является анализ логистических затрат в производстве полупроводниковых материалов на примере двух предприятий Украины. Исследовано влияние логистического управления и логистических расходов на формирование конечной себестоимости (цены) товара (услуг). Дана оценка логистических расходов предприятий полупроводниковой отрасли Украины и установлена её структура по видам основных расходных статей: материальных, транспортных, производственных и складских. Установлена обобщенная количественная структура логистических затрат предприятий полупроводниковой области Украины с разными формами собственности в условиях ситуативного роста себестоимости продукции и падения рентабельности производства, вызванных общими кризисными тенденциями в экономике. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении является анализ затрат в производстве полупроводниковой продукции и установление особенности их группирования и классификации с точки зрения логистики, обоснование модели оценки себестоимости продукции, которая учитывает взаимно противоречивое влияние прямых логистических расходов и логистического управления на конечный результат.

Ключевые слова: логистические затраты, логистическое управление, полупроводниковая отрасль, себестоимость, экономический кризис.

Рис.: 1. **Табл.:** 4. **Формул.:** 4. **Библ.:** 8.

Попова Виктория Давидовна – соискатель, Классический приватный университет (ул. Жуковського, 70 Б, Запоріжжя, 69002, Україна)

E-mail: vikar-2010@mail.ru

UDC 65.012.34

Popova V. D. Analysis of Logistics Costs of the Ukrainian Semiconductor Industry

The goal of the article is analysis of logistics costs in production of semiconductor materials using example of two Ukrainian enterprises. The article studies influence of logistics management and logistics costs upon formation of the final cost value (price) of a commodity (service). It gives an assessment of logistics costs of Ukrainian semiconductor enterprises and establishes its structure by types of main expenditure items: material, transport, production and storehouse. It establishes the generalised quantitative structure of logistics costs of Ukrainian semiconductor enterprises with various forms of ownership under conditions of a situational growth of cost value of products and reduction of profitability of production, caused by common crisis tendencies in economy. Prospects of further studies in this direction are analysis of costs in production of semiconductor products and establishment of the specific feature of their grouping and classifying from the point of view of logistics and justification of the model of assessment of cost value of products, which takes into account mutually contradictory influence of direct logistics costs and logistics management upon the final result.

Key words: logistics costs, logistics management, semiconductor industry, cost value, economic crisis.

Pic.: 1. **Tabl.:** 4. **Formulae:** 4. **Bibl.:** 8.

Popova Viktoriya D. – Applicant, Classic Private University (vul. Zhukovskogo, 70 B, Zaporizhzhya, 69002, Ukraine)

E-mail: vikar-2010@mail.ru

Останнім часом у зв'язку з інтенсивним розвитком і запровадженням логістичних механізмів управління підприємством помітно зросла доля пов'язаних з ними витрат у кінцевій собівартості (ціні) товару. Суто логістична складова становить значну частину сукупних накладних витрат; при цьому вона продовжує зростати у результаті ускладнення ланцюгів поставок, постійної зміни системи заказів і зростання вимог до якості продукції та послуг. За узагальненими даними різних авторів логістичні витрати для розвинених країн Європи становлять 10 – 17% (а у деяких випадках до 40 – 45%) сукупних витрат [1].

Аналіз логістичних витрат напівпровідникових підприємств України і рекомендації щодо відповідних методів їх логістичного управління мають враховувати, передусім, специфіку цієї галузі, яка являє собою металургію «малих мас і об'ємів», що відбивається на специфіці ґрунтування витрат, здійсненій нами у роботі [2]. Але, якщо особливості напівпровідникового виробництва і форму власності підприємств можна віднести до числа постійно діючих чинників, то кризовий стан світової економіки і України в цілому є вагомим чинником ситуативного характеру, впливом якого не можна нехтувати [3].

Тому, незважаючи на те, що логістичні витрати напівпровідникових підприємств України досить добре кореспондуються з вищенаведеними даними по Європі, для галузі в цілому характерними є інфляційні процеси, підвищення цін на матеріальні та енергетичні ресурси, скорочення ринків збуту тощо, і, як наслідок, – зростання собівартості продукції і падіння рентабельності виробництва.

Метою роботи є аналіз логістичних витрат у виробництві напівпровідникових матеріалів на прикладі двох підприємств України: КП «ЗТМК» і ВАТ «Сілікон», узагальнені характеристики яких наведено в табл. 1.

витрат часу й ресурсів, що забезпечують протікання в системі потокових процесів. Але зарубіжні підприємства вже давно на практиці використовують методи логістики в організації своєї діяльності. Однак підходи, що використовуються в умовах стабільної економіки розвинених країн, не можуть використовуватися на вітчизняних підприємствах. Темпи впровадження логістичних методів необхідно розглядати з обліком на проблеми і стан національної економіки, розробляючи обґрунтування і методичне забезпечення такого впровадження [4]. Логістичні витрати – це сума всіх витрат, пов'язаних з виконанням логістичних операцій на підприємстві (розміщенням замовлень на поставку продукції, закупівлю, складування, внутрівиробниче транспортування, зберігання готової продукції, відвантаження, зовнішнє транспортування, а також витрати на персонал, устаткування, приміщення, складські запаси, на передачу даних про замовлення, запаси, поставки тощо) [5, с. 78].

Управління матеріальними потоками досягається за допомогою цілеспрямованих дій і, по суті, являє собою специфічний процес. Ефективна управлінська діяльність багато в чому залежить від правильного розуміння функцій управління, їх місця, складу, змісту. У цьому зв'язку проблема функцій справедливо вважається однією з важливих і актуальних проблем науки управління. Логістичне управління передбачає, що виробнича програма розробляється на рівні всього підприємства (планування матеріального потоку) з урахуванням роздільних витрат не тільки на виробництво, але і на постачання і збут.

На сучасному етапі розвитку логістичний підхід до управління матеріальними потоками полягає в адекватності матеріального та інших потоків, визначенні технології оптимального переміщення ресурсів і товарів, ви-

Таблиця 1

Узагальнені характеристики досліджуваних підприємств

Основні показники виробничої логістичної системи	Підприємство	
	Казенне підприємство Запорізький титано-магнієвий комбінат (КП «ЗТМК»)	Відкрите акціонерне товариство «Сілікон», м. Світловодськ, Кіровоградської області (ВАТ «Сілікон»)
Форма власності	Державна	Приватна
Номенклатура продукції	Багатопродуктова: титан, титанові сплави, титанові білила, германієва продукція, кремнієві лиття тощо.	Малопродуктова: кремній, інтерметалеві сполуки тощо.
Класифікація за кількістю персоналу і обсягу виробництва	Крупне (комбінат)	Середнє (завод)
Чинна структура управління	Лінійно-функціональне	Лінійно-функціональна з елементами дивізіональної (продуктової)

Для досягнення поставленої мети необхідно було вирішити такі завдання:

1. Уточнити концептуальну модель впливу логістичного управління на повну собівартість продукції (послуг) підприємства.
2. Встановити узагальнену структуру логістичних витрат підприємств, які досліджуються.
3. Оцінити розподіл логістичних витрат підприємств, які досліджуються, за елементами логістичного управління.

Сучасне промислове підприємство, як складна штучна система, має економічну динаміку, пов'язану зі зміною

блення стандартних вимог до якості товарів та їх упакувці, виявлення центрів виникнення втрат часу, нераціонального використання матеріальних і трудових ресурсів, обладнання тощо [6].

Логістичне управління впливає на розрахункову (виробничу) собівартість продукції S двояко: логістичні витрати її збільшують, а логістичне управління – зменшує за рахунок досягнутого економічного ефекту. Залежно від місця і способу виникнення витрат собівартість поділяється на цехову, заводську і повну. У практиці напівпровідникових виробництв застосовується схема витрат, яку в адаптованому до сучасних вимог нами представлено у вигляді:

$$S_{цех} = S_m + L + S_{об} + S_{тв} + S_{бр} + S_{цв}; \quad (1)$$

$$S_{зав} = S_{цех} + S_{зв}; \quad (2)$$

$$S_{повн} = S_{зав} + S_{пв}; \quad (3)$$

де $S_{цех}$ – цехова собівартість;
 S_m – витрати на основні і допоміжні матеріали, напів-фабрикати за відрахуванням вартості зворотніх відходів;
 L – основна і додаткова заробітна плата;
 $S_{об}$ – витрати, пов'язані з експлуатацією і утриманням устаткування;
 $S_{тв}$ – технологічні витрати;
 $S_{бр}$ – втрати від браку;
 $S_{цв}$ – загальноцехові витрати;
 $S_{зав}$ – заводська собівартість;
 $S_{зв}$ – величина загальнозаводських витрат;
 $S_{повн}$ – повна собівартість;
 $S_{пв}$ – поза виробничі витрати.

Логістичні витрати підприємства входять у калькуляцію собівартості непрямим шляхом, головним чином, через загальнозаводську складову, хоча фактично вони відкладаються і на інші складові собівартості (основна і додаткова заробітна платня, транспортне і складне обладнання, матеріали на упаковку і тару, втрати від браку).

Схематично вплив двох суперечливих чинників, логістичного управління і логістичних витрат на повну собівартість продукції показано на рис. 1.

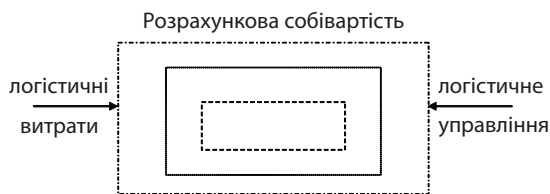

Рис. 1. Вплив логістичних витрат і логістичного управління на собівартість продукції

Отже, повна собівартість дорівнює розрахунковій (виробничій) собівартості, збільшеній на суму логістичних витрат і зменшену на грошову суму, що виражає собою ефект логістичного управління

$$S_n = S + \alpha S - \beta S = (1 + \alpha - \beta)S, \quad (4)$$

де α і β – коефіцієнти відносної зміни собівартості при урахуванні логістичних витрат і ефекту логістичного управління, відповідно. Завжди $\alpha \geq 1$, $\beta \leq 1$, і треба, щоб α зменшувалося, а β – зростало, хоча, як вже зазначалося, ці тенденції взаємно суперечливі.

Обчислення повної собівартості продукції (послуг) вимагає, щоб усі витрати, які відносяться до виконання заказу споживачів, були враховані. Для цього необхідна служба логістики, що володіє необхідними інформаційними ресурсами і методами контролю поточної і кінцевої собівартості, завдяки яким ринкові ціни мають бути своєчасно скориговані, залишаючись конкурентними [7].

Традиційний бухгалтерський облік, який діє на підприємствах України, на жаль, «за замовчуванням», виходить з того, що витрати на логістику, продаж і просування товару на ринках збуту не є необхідними для власного виробництва. Тому, ці витрати часто-густо не враховуються у вартості продукту, чим нібито забезпечується так звана «стабільність» цін, яка в умовах ринкової (а тим наче кризової) економічними є не що інше, як бажана примара.

За такої політики зберігання постійної ціни в один період приносить підприємству прибуток, а у інший період – одні лише збитки. Ці коливання прибутковості іноді називають «спіраллю смерті».

Сучасна стратегія підприємства має бути орієнтована на досягнення результатів не тільки і не стільки зниженням прямих витрат, але, перш за все, на впровадження прогресивних механізмів логістичного управління, які самі по собі є витратними.

Отже, критеріальним параметром доцільності використання логістичного управління підприємством може бути співвідношення логістичних витрат і досягнутої в результаті економічної ефективності. При цьому (особливо в умовах економічної кризи) логістичне управління може не здійснити зростання собівартості продукції, але воно здатне суттєво уповільнити цю тенденцію.

Для проведення логістичного дослідження нами обрано два діючих підприємства напівпровідникової галузі України: Казенне підприємство Запорізький титано-магнієвий комбінат та Відкрите акціонерне товариство «Сілікон», м. Світловодськ, Кіровоградської області (див. табл. 1). Особливості ВАТ «Сілікон» у порівнянні з КП «ЗТМК» полягають у тому, що воно є підприємством з приватною формою власності, виробляє більш актуальну напівпровідникову продукцію (кремній), а за обсягами виробництва належить до категорії середніх підприємств [8].

Потокова сутність економічних процесів зазначених підприємств знаходить відображення в основних показниках діяльності підприємств: товарообіг, оборотності обігових коштів, документообіг, часу обігу і т. ін. Потоки на регіональному рівні відображаються в міжгалузевому балансі та кругообігу ресурсів і продукції через циркуляцію фінансових коштів. Принциповою особливістю логістичного аналізу є те, що всі фінансові показники – дохід, витрати, прибуток і рентабельність – ув'язуються з реальним процесом руху товару.

З точки зору логістики підприємство – одночасно покупцем і продавцем матеріальних ресурсів і послуг, приймачем і джерелом матеріального і супутніх (фінансових, інформаційних, трудових тощо) потоків, визначеним пунктом на їх траєкторії, ланкою логістичного ланцюга.

На підставі проведених досліджень з використанням звітних даних встановлено (станом на 2011 р.) узагальнену структуру логістичних витрат досліджених підприємств (табл. 2).

Таблиця 2

Узагальнена структура логістичних витрат підприємств – виробників напівпровідникових матеріалів (%)

№	Види витрат	КП «ЗТМК»	ВАТ «Сілікон»
1	Матеріальні	73	66
2	Транспортні	7	10
3	Виробничі	15	20
4	Складські	5	4

Видно, що незалежно від виду продукції і форми власності підприємства, структура логістичних витрат є приблизно однаковою. Основним видом логістичних витрат є матеріальні витрати (~ 70%).

У табл. 3 узагальнені дані, які свідчать про те, що за останні роки (2009 – 2011 рр.) собівартість продукції напівпровідникових підприємств має стійку тенденцію до зростання витрат на її виробництво. Однак, як вже зазначалося, без логістичного супроводження ці витрати мали бути значно більшими.

Таблиця 3

Витрати на 1 грн виробленої товарної продукції (грн)

Підприємство	2009 р.	2010 р.	2011 р.
КП «ЗТМК»	0,73	0,81	0,90
ВАТ «Сілікон»	0,71	0,75	0,77

Розподіл логістичних витрат за складовими системи логістичного управління КП «ЗТМК» і ВАТ «Сілікон» представлено в табл. 4.

Розподіл логістичних витрат за складовими системи логістичного управління КП «ЗТМК» і ВАТ «Сілікон» (у грн на одну грн виробленої продукції)

№ з/п	Елементи логістичного управління	Статті витрат				Разом
		Матеріальні	Транспортні	Виробничі	Складські	
1	Скорочення складських запасів				0,05/0,3	0,05/0,03
2	Гарантія поставок			0,02/0,03		0,02/0,03
3	Постійні канали збуту			0,03/0,05		0,03/0,05
4	Гарантія якості продукції			0,03/0,02		0,03/0,02
5	Використання сучасних технологій			0,02/0,02		0,02/0,02
6	Контроль			0,03/0,03		0,03/0,03
7	Управління запасами готової продукції	0,25/0,25				0,25/0,25
8	Використання комерційних технологій	0,35/0,15				0,35/0,15
9	Пільги постійним споживачам	0,06/0,11				0,06/0,11
10	Скорочення транспортних витрат		0,03/0,02			0,03/0,02
11	Утилізація відходів		0,03/0,03			0,03/0,03
12	Зниження вартості послуг		0,00/0,03			0,00/0,03
Разом		0,66/0,51	0,06/0,08	0,13/0,15	0,05/0,3	0,77/0,90

ВИСНОВКИ

Уточнено механізм впливу логістичного управління і логістичних витрат як взаємно суперечливих чинників на величину повної собівартості товарів (послуг) підприємства.

Установлено узагальнену кількісну структуру логістичних витрат підприємств напівпровідникової галузі України з різними формами власності в умовах ситуативного зростання собівартості продукції і падіння рентабельності виробництва, викликаних загальними кризовими тенденціями в економіці. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Черноусов Е. В. Анализ рынка провайдеров – зарубежный опыт / Е. В. Черноусов // Менеджмент в России и за рубежом. – 2002. – № 6. – С. 28 – 32.
 2. Попова В. Д. Особливості групування та класифікація витрат на металургійному підприємстві з точки зору логістики / В. Д. Попова // Збірник наукових праць Державного економічно-технологічного університету транспорту. Серія «Економіка і управління». – Київ, 2011. – Вип. 17. – С. 13 – 17.

3. Долгопятова Т. Экономическое поведение промышленных предприятий в переходной экономике / Т. Долгополова, И. Евсеева // Вопросы экономики. – 1994. – № 8. – С. 40 – 50.

4. Зборовська О. М. Проблеми оптимізації логістичної системи підприємства / О. М. Зборовська // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. «Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики». – 19-20 травня 2011 року. – м. Харків.

5. Алесинская Т. В. Основы логистики. Общие вопросы логистического управления: Учебное пособие / Т. В. Алесинская. – Таганрог : Изд-во ТРТУ, 2005. – 205 с.

6. Лысенко В. А. Управление текущими затратами предприятия / В. А. Лысенко // Бизнес Информ, 2000. – № 21(2). – С. 105 – 110.

7. Казарина Л. А. Логистические издержки: проблемы учета и оценки / Л. А. Казарина // Вестник Томского государственного педагогического университета. Серия «Гуманитарные науки» (экономика и право). – 2007. – Вип. 9 (72). – С. 24 – 27.

Таблиця 4

8. Попова В. Д. Шляхи удосконалення виробничої логістики підприємств напівпровідникової галузі України / В. Д. Попова // Держава та регіони. Серія – Економіка та підприємництво. – 2012. – № 3.

Науковий керівник – Семенов Г. А., д. е. н, професор, професор кафедри економіки підприємства, Класичний приватний інститут, м. Запоріжжя

REFERENCES

Alesinskaia, T. V. *Osnovy logistiki. Obshchie voprosy logisticheskogo upravleniia* [Fundamentals of Logistics. Common questions of logistics management]. Taganrog: TRTU, 2005.
 Chernousov, E. V. «Analiz rynka provayderov – zarubezhnyy opyt» [Market Analysis providers – foreign experience]. *Menedzhment v Rossii i za rubezhom*, no. 6 (2002): 28-32.
 Dolgopolova, T., and Evseeva, I. «Ekonomiceskoe povedenie promyshlennykh predpriatii v perekhodnoy ekonomike» [Economic behavior of industrial enterprises in transition economies]. *Voprosy ekonomiki*, no. 8 (1994): 40-50.

Kazarina, L. A. «Logisticheskie izderzhki: problemy ucheta i otsenki» [Logistics costs: accounting and valuation problems]. *Vestnik TGPU. Gumanitarnye nauki (ekonomika i pravo)*, no. 9 (72) (2007): 24-27.

Lysenko, V. A. «Upravlenie tekushchimi zatratami predpriiatiia» [Manage the current costs of the enterprise]. *Biznes Inform*, no. 21 (2) (2000): 105-110.

Popova, V. D. «Osoblyvosti hrupuvannia ta klasyfikatsiia vytrat na metalurhiinomu pidpriemstvi z tochky zoru lohistyky» [Features clustering and classification of costs in the steel plant in

terms of logistics]. *Zbirnyk naukovykh prats DETUT. Ekonomika i upravlinnia*, no. 17 (2011): 13-17.

Popova, V. D. «Shliakhy udoskonalennia vyrobnychoi lohistyky pidpriemstv napivprovodnykovoï haluzi Ukrainy» [Ways of improving production logistics enterprises semiconductor industry in Ukraine]. *Derzhava ta rehiony*, no. 3 (2012).

Zborovska, O. M. «Problemy optymizatsii lohystichnoi systemy pidpriemstva» [Problems of optimization of the logistics enterprise system]. *Sotsialno-ekonomichni rozvytok Ukrainy ta ii rehioniv: problemy nauky ta praktyky*. Kharkiv, 2011.

УДК 338.43

СОСТОЯНИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВА РАСТЕНИЕВОДЧЕСКОЙ ПРОДУКЦИИ СЕЛЬСКИМИ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫМИ ЭКОНОМИЧЕСКИМИ СИСТЕМАМИ

© 2014 УСЕНКО Л. Н.

УДК 338.43

Усенко Л. Н. Состояние технологического развития производства растениеводческой продукции сельскими территориальными экономическими системами

Низкий уровень распространения инноваций и технологического развития в российском сельском хозяйстве негативно сказывается на базовой отрасли экономики сельских территорий – растениеводстве, которое по факторам производства обладает самым высоким потенциалом в мире. Кроме того, вступление России в ВТО накладывает свой отпечаток на стратегию развития отрасли и располагает к иному, инновационному пути формирования конкурентоспособного аграрного сектора экономики. В статье на основе ретроспективного анализа основных факторов производства и многогранных показателей финансово-экономической деятельности сельского хозяйства дана оценка состояния технологического развития и инновационного потенциала растениеводческой отрасли в России. Сделаны выводы о влиянии данных факторов и показателей на формирование и развитие инновационного базиса АПК России, определен потенциал его дальнейшего роста. В статье также акцентировано внимание на взаимозависимости групп показателей, формирующих актуальную картину исследования. Выявлены слабые стороны и негативные факторы, препятствующие становлению инновационного аграрного сектора российской экономики.

Ключевые слова: технологическое развитие; сельское хозяйство; растениеводческая продукция; сельскохозяйствопроизводители; сельскохозяйственные угодья; урожайность; техническая сфера.

Табл.: 5. Библ.: 8.

Усенко Людмила Николаевна – доктор экономических наук, профессор, Заслуженный деятель науки Российской Федерации, проректор по научной работе Ростовского государственного экономического университета (ул. Б. Садовая, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Россия)

E-mail: nauka@rsue.ru

УДК 338.43

Усенко Л. М. Стан технологічного розвитку виробництва рослинницької продукції сільськими територіальними економічними системами

Низкий рівень поширення інновацій і технологічного розвитку в російському сільському господарстві негативно позначається на базовій галузі економіки сільських територій – рослинництві, що по факторах виробництва має найвищий потенціал у світі. Крім того, вступ Росії до ВТО накладає свій відбиток на стратегію розвитку галузі й розташовує до іншого, інноваційного шляху формування конкурентоздатного аграрного сектора економіки. У статті на основі ретроспективного аналізу основних факторів виробництва та багатограних показників фінансово-економічної діяльності сільського господарства дана оцінка стану технологічного розвитку й інноваційного потенціалу рослинницької галузі в Росії. Зроблено висновки про вплив даних факторів і показників на формування й розвиток інноваційного базису АПК Росії, визначений потенціал його подальшого зростання. У статті також акцентовано увагу на взаємозалежності груп показників, що формують актуальну картину дослідження. Виявлено слабкі сторони й негативні фактори, що перешкоджають становленню інноваційного аграрного сектора російської економіки.

Ключові слова: технологічний розвиток; сільське господарство; рослинницька продукція; сільгосптоваровиробники; сільськогосподарські угоддя; урожайність; технічна сфера.

Табл.: 5. Бібл.: 8.

Усенко Людмила Миколаївна – доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки Російської Федерації, проректор по науковій роботі Ростовського державного економічного університету (вул. В. Садова, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Росія)

E-mail: nauka@rsue.ru

UDC 338.43

Usenko L. N. State of Technological Development of Crop Production by Rural Territorial Economic Systems

Low level of distribution of innovations and technological development in the Russian agriculture exerts a negative influence upon the basic branch of the economy of rural territories – crop production, which, by production factors, possesses the highest potential in the world. Moreover, Russia's joining WTO has an effect on the strategy of the branch development and disposes to another, innovative way of formation of the competitive agrarian sector of economy. The article uses retrospective analysis of main factors of production and many-sided indicators of financial and economic activity of agriculture in order to assess the state of technological development and innovation potential of the crop industry in Russia. The article draws conclusions about influence of these factors and indicators upon formation and development of the innovative basis of the agro-industrial complex of Russia and identifies potential of its further growth. The article also focuses on interdependence of groups of indicators that form the current picture of the study. The article reveals weaknesses and negative factors that interfere with establishment of the innovative agrarian sector of Russian economy.

Key words: technological development, agriculture, crop production, producers of agricultural products, agricultural land, crop yield, technical sphere.

Tabl.: 5. Bibl.: 8.

Usenko Lyudmila N. – Doctor of Science (Economics), Professor, Honored Scientist of the Russian Federation, Pro-rector of the Rostov State Economic University (ul. B. Sadovaya, 69, Rostov-na-Donu, 344002, Russia)

E-mail: nauka@rsue.ru

Kazarina, L. A. «Logisticheskie izderzhki: problemy ucheta i otsenki» [Logistics costs: accounting and valuation problems]. *Vestnik TGPU. Gumanitarnye nauki (ekonomika i pravo)*, no. 9 (72) (2007): 24-27.

Lysenko, V. A. «Upravlenie tekushchimi zatratami predpriiatiia» [Manage the current costs of the enterprise]. *Biznes Inform*, no. 21 (2) (2000): 105-110.

Popova, V. D. «Osoblyvosti hrupuvannya ta klasyfikatsiia vytrat na metalurhiinomu pidpriemstvi z tochky zoru lohistyky» [Features clustering and classification of costs in the steel plant in

terms of logistics]. *Zbirnyk naukovykh prats DETUT. Ekonomika i upravlinnia*, no. 17 (2011): 13-17.

Popova, V. D. «Shliakhy udoskonalennia vyrobnychoi lohistyky pidpriemstv napivprovodnykovoї haluzi Ukrainy» [Ways of improving production logistics enterprises semiconductor industry in Ukraine]. *Derzhava ta rehiony*, no. 3 (2012).

Zborovska, O. M. «Problemy optymizatsii lohystichnoi systemy pidpriemstva» [Problems of optimization of the logistics enterprise system]. *Sotsialno-ekonomichni rozvytok Ukrainy ta ii rehioniv: problemy nauky ta praktyky*. Kharkiv, 2011.

УДК 338.43

СОСТОЯНИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВА РАСТЕНИЕВОДЧЕСКОЙ ПРОДУКЦИИ СЕЛЬСКИМИ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫМИ ЭКОНОМИЧЕСКИМИ СИСТЕМАМИ

© 2014 УСЕНКО Л. Н.

УДК 338.43

Усенко Л. Н. Состояние технологического развития производства растениеводческой продукции сельскими территориальными экономическими системами

Низкий уровень распространения инноваций и технологического развития в российском сельском хозяйстве негативно сказывается на базовой отрасли экономики сельских территорий – растениеводстве, которое по факторам производства обладает самым высоким потенциалом в мире. Кроме того, вступление России в ВТО накладывает свой отпечаток на стратегию развития отрасли и располагает к иному, инновационному пути формирования конкурентоспособного аграрного сектора экономики. В статье на основе ретроспективного анализа основных факторов производства и многогранных показателей финансово-экономической деятельности сельского хозяйства дана оценка состояния технологического развития и инновационного потенциала растениеводческой отрасли в России. Сделаны выводы о влиянии данных факторов и показателей на формирование и развитие инновационного базиса АПК России, определен потенциал его дальнейшего роста. В статье также акцентировано внимание на взаимозависимости групп показателей, формирующих актуальную картину исследования. Выявлены слабые стороны и негативные факторы, препятствующие становлению инновационного аграрного сектора российской экономики.

Ключевые слова: технологическое развитие; сельское хозяйство; растениеводческая продукция; сельскохозяйствопроизводители; сельскохозяйственные угодья; урожайность; техническая сфера.

Табл.: 5. Библ.: 8.

Усенко Людмила Николаевна – доктор экономических наук, профессор, Заслуженный деятель науки Российской Федерации, проректор по научной работе Ростовского государственного экономического университета (ул. Б. Садовая, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Россия)

E-mail: nauka@rsue.ru

УДК 338.43

Усенко Л. М. Стан технологичного розвитку виробництва рослинницької продукції сільськими територіальними економічними системами

Низкий рівень поширення інновацій і технологічного розвитку в російському сільському господарстві негативно позначається на базовій галузі економіки сільських територій – рослинництві, що по факторах виробництва має найвищий потенціал у світі. Крім того, вступ Росії до ВТО накладає свій відбиток на стратегію розвитку галузі й розташовує до іншого, інноваційного шляху формування конкурентоздатного аграрного сектора економіки. У статті на основі ретроспективного аналізу основних факторів виробництва та багатограних показників фінансово-економічної діяльності сільського господарства дана оцінка стану технологічного розвитку й інноваційного потенціалу рослинницької галузі в Росії. Зроблено висновки про вплив даних факторів і показників на формування й розвиток інноваційного базису АПК Росії, визначений потенціал його подальшого зростання. У статті також акцентовано увагу на взаємозалежності груп показників, що формують актуальну картину дослідження. Виявлено слабкі сторони й негативні фактори, що перешкоджають становленню інноваційного аграрного сектора російської економіки.

Ключові слова: технологічний розвиток; сільське господарство; рослинницька продукція; сільгосптоваровиробники; сільськогосподарські угоддя; урожайність; технічна сфера.

Табл.: 5. Бібл.: 8.

Усенко Людмила Николаївна – доктор економічних наук, професор, Заслужений діяч науки Російської Федерації, проректор по науковій роботі Ростовського державного економічного університету (вул. В. Садова, 69, Ростов-на-Дону, 344002, Росія)

E-mail: nauka@rsue.ru

UDC 338.43

Usenko L. N. State of Technological Development of Crop Production by Rural Territorial Economic Systems

Low level of distribution of innovations and technological development in the Russian agriculture exerts a negative influence upon the basic branch of the economy of rural territories – crop production, which, by production factors, possesses the highest potential in the world. Moreover, Russia's joining WTO has an effect on the strategy of the branch development and disposes to another, innovative way of formation of the competitive agrarian sector of economy. The article uses retrospective analysis of main factors of production and many-sided indicators of financial and economic activity of agriculture in order to assess the state of technological development and innovation potential of the crop industry in Russia. The article draws conclusions about influence of these factors and indicators upon formation and development of the innovative basis of the agro-industrial complex of Russia and identifies potential of its further growth. The article also focuses on interdependence of groups of indicators that form the current picture of the study. The article reveals weaknesses and negative factors that interfere with establishment of the innovative agrarian sector of Russian economy.

Key words: technological development, agriculture, crop production, producers of agricultural products, agricultural land, crop yield, technical sphere.

Tabl.: 5. Bibl.: 8.

Usenko Lyudmila N. – Doctor of Science (Economics), Professor, Honored Scientist of the Russian Federation, Pro-rector of the Rostov State Economic University (ul. B. Sadovaya, 69, Rostov-na-Donu, 344002, Russia)

E-mail: nauka@rsue.ru

Глобализация мировой экономики открывает национальные рынки для товаров и услуг всех стран мирового сообщества. В этих условиях товаропроизводители-резиденты сталкиваются с нарастающим валом конкурентной продукции из стран других регионов мира. При этом современный характер конкурентной борьбы на рынках имеет две ярко выраженные черты. С одной стороны, от локальных до мировых товарных рынков конкурентоспособность товаров поддерживается военно-политическим и экономическим потенциалом государств, а с другой – потребительскими свойствами, функциональностью и безопасностью товаров, уровнем соотношения цены и предложения. Последнее обеспечивается широким освоением инноваций.

Планирование инновационной деятельности предполагает масштабный экономический анализ положения и состояния отраслей экономики, оценку уровня их инновационного развития¹.

Особенностью сельских территорий является то, что на них экономическая деятельность ведется преимущественно в агропродовольственной сфере национальной экономики, и в условиях вступления России в ВТО создать конкурентоспособный аграрный сектор народного хозяйства страны возможно только на основе инновационного развития.

Агропродовольственный комплекс и его растениеводческие отрасли нельзя рассматривать вне взаимосвязи и взаимодействия с другими отраслями АПК и в целом национальной экономики.

По данным Всемирного банка в области инноваций и совершенствования производства в 2010 – 2011 гг. Российская Федерация занимала 80-е место. Освоением инновационной продукции занимаются 6% российских агропромышленных предприятий. В настоящее время в России почти 65% выпускаемой промышленной продукции относится к технике и машинам 1 – 3 технологического уклада, 30% – 4-го технологического уклада, 5% – 5-го технологического уклада. Техника и технологии шестого технологического уклада, определяющего развитие материального производства, в обозримом будущем выпускаются единичными или опытными сериями. Такое положение в отраслях, создающих материально-техническую базу сельской экономики, зеркально отражается на уровне инновационного развития сельхозпроизводства. По данным Министрства сельского хозяйства страны, уровень распространения инноваций в российском сельском хозяйстве в первом десятилетии 2000-х годов не превышал 5% от числа ежегодно создаваемых новых научно-технических продуктов. При этом затраты сельхозтоваропроизводителей были на уровне 6% от их общих затрат на экономическую деятельность². Такое положение в технологическом развитии самым негативным образом сказалось на базовой отрасли экономики сельских территорий – растениеводстве, которое по факторам производства обладает самым высоким

потенциалом в мире. По основному фактору производства – землеобеспеченности, российское сельское хозяйство превышает среднемировой уровень в 3,5 раза. Однако в годы переходной экономики, когда сельская экономика перешла к технологиям 2-3 технологических укладов из хозяйственного оборота было выведено миллионы гектаров сельхозхозяйственных угодий (табл. 1).

Таблица 1

Площади сельскохозяйственных угодий в Российской Федерации^{*)}

Год	Земли, используемые землепользователями, занимающимися с/х производством, млн га	
	Все сельскохозяйственные угодья	В том числе пашня
1990	213,8	131,8
1995	209,6	127,6
2000	197,0	119,7
2001	195,9	119,1
2002	194,6	118,4
2003	193,8	117,5
2004	192,6	116,8
2005	191,7	116,1
2006	167,6 ¹⁾	102,1
2007	190,6 ²⁾	115,4
2008	190,9 ²⁾	115,5
2009	190,7	115,5
2010	190,8	115,3

^{*)} Источник: данные Росстата.

¹⁾ По данным Всероссийской сельскохозяйственной переписи на 1 июля 2006 г.

²⁾ Включая земли, выделенные во временное пользование или аренду из муниципальных земель для сенокошения и выпаса скота.

Как свидетельствуют данные табл. 1, за последнее двадцатилетие площадь сельскохозяйственных угодий сократилась на 10,8%, а площадь пашни – на 12,5%. По данным различных научных учреждений и экспертов, на начало 2012 г. от 40 млн га до 70 млн га сельскохозяйственных земель не используются в сельском хозяйстве, что усиливает геополитические риски на фоне снижения землеобеспеченности сельского хозяйства в странах, граничащих с Российской Федерацией. Незаселенные и неиспользуемые в сельскохозяйственной деятельности сельские территории рассматриваются как возможное жизненное пространство для растущего населения планеты.

Сокращение сельскохозяйственных угодий сопровождалось и сокращением посевных площадей. В 2011 г. внепосевная площадь составляла 65,1% от уровня 1990 г. Посевные площади сокращались вплоть до 2007 г.

В 2006 – 2007 гг. еще сохранялась тенденция сокращения общей посевной площади, но начиная с 2008 г., ситуация изменилась, за исключением 2010 г., когда произошло сокращение на 3,4% за счет посевных площадей под зерновыми и зернобобовыми культурами, выбывших из хозяйственного оборота вследствие засухи, ущерб от которой превысил 50 млрд рублей.

¹ Усенко Л. Н. Россия на пороге перемен: вызовы и возможности для сельского хозяйства: Научные труды международного союза экономистов и вольного экономического общества России. Том сто шестьдесят второй: научное издание. – Москва: Изд-во ВЭО, 2012. – 293 с. (С. 208 – 212).

² Кузнецов В. В., Тарасов А. Н., Иванкова И. А. Система критериев диагностики аграрных кризисов в экономике Российской Федерации: монография. – Ростов н/Д: ГНУ ВНИИЭиН Россельхозакадемии, 2012.

В 2011 г. общая площадь увеличилась на 2,0% по сравнению с 2010 г. за счет расширения посевов зерновых и зернобобовых культур на 378 тыс. га (+0,9%); масличных культур на 831 тыс. га (+8,6%), в том числе подсолнечника на 461 тыс. га (+6,4%); сахарной свеклы на 132 тыс. га (+11,4%), а также овощей на 36 тыс. га (+5,4%) и картофеля на 13 тыс. га (+0,6%).

Произошли структурные изменения в посевных площадях. Сократилась доля площадей под зерновыми и зернобобовыми культурами с 57,4% в 2006 г. до 56,8% в 2011 г., а также под кормовыми культурами – с 27,1% в 2006 г. до 23,7% в 2011 г. Удельный вес посевных площадей, занятых масличными культурами, вырос до 13,6% (10,2% в 2006 г.), в том числе подсолнечником – 9,9% (8,2% в 2006г.); сахарной свеклой – до 1,7% (в 2006 г.– 1,3%).

В 2011 г. были достигнуты самые высокие урожаи зерновых и других сельскохозяйственных культур за все первое десятилетие 2000-х годов. По данным Федеральной службы государственной статистики, валовой сбор сахарной свеклы составил 47,6 млн т против 22,3 млн т, собранных в 2010 г. Производство подсолнечника по сравнению с 2010 г. возросло на 83,0% и составило в 2011 г. 9,7 млн т. Валовой сбор зерна (в весе после доработки) в 2011 г. вырос на 54,4% по сравнению с 2010 г. и составил 94,2 млн т. Однако, если сопоставить уровень технической эффективности современного сельского хозяйства с 1990 г., то следует отметить, что в зерновом хозяйстве он составляет 80,7%, тогда как в свеклосахарном комплексе – 147,4%, а при производстве масла семян подсолнечника – 285,3%.

Увеличение валового сбора сельскохозяйственных культур в 2011 г. произошло вследствие роста их урожайности, которая в 2011 г. была выше уровня 2010 г. За 2011 г. урожайность всех основных сельскохозяйственных культур выросла по сравнению как с уровнем 2010 г., так и уровнем 2006 г.

Уровень урожайности сельскохозяйственных культур является важнейшим показателем, отражающим устойчивость ведения сельского хозяйства, его техническую эффективность и тенденции технологического развития. Динамика урожайности за период 1971 – 2011 гг. свидетельствует о тенденции к медленному росту и цикличности (табл. 2).

Как свидетельствуют данные табл. 2, продуктивность растениеводства в среднегодовом исчислении по пятилетним периодам имела тенденцию к росту. По зер-

новым культурам урожайность увеличилась с 12,9 ц/га в 1971 – 1975 гг. до 20,7 ц/га в 2006 – 2010 гг., по сахарной свекле – со 142 ц/га до 309 ц/га, урожайность картофеля выросла с 106 ц/га до 128 ц/га, овощей – с 136 ц/га до 188 ц/га. Только по подсолнечнику за анализируемые десятилетия урожайность имела тенденцию к снижению.

При сохранении сложившейся тенденции прогнозируемая урожайность сельскохозяйственных культур в 2015 г., вероятно, будет на уровне: зерновые – 21,8 ц/га; сахарная свекла – 361,2 ц/га; подсолнечника – 11,1 ц/га; картофель – 134,2 ц/га; овощи – 194,4 ц/га (табл. 3).

Таблица 3

Прогноз урожайности сельскохозяйственных культур на 2015 г. *)

Показатель	Линейная	Логарифм	Экспонента	Степенная
Зерновые и зернобобовые культуры	22,0	19,5	21,8	19,2
Подсолнечник	11,1	10,1	11,0	10,0
Сахарная свекла	354,7	284,3	361,2	274,8
Картофель	135,8	124,6	134,2	123,3
Овощи	196,9	174,8	194,4	173,1

*) Источник: данные Росстата.

Однако рост урожайности не привел к восстановлению объемов производства продукции растениеводства. В 2011 г. объем произведенной растениеводческой продукции составлял 75% от уровня 1990 г. В то же время повышение продуктивности растениеводческих отраслей за последние десять лет привело к увеличению удельного веса валовой продукции растениеводства в общем объеме сельскохозяйственной продукции, произведенной в Российской Федерации. В 1990 г. удельный вес валовой продукции растениеводства в общем объеме сельхозпродукции составлял 36,7%, в 2011 г. – 53,7%. Наиболее высокие темпы прироста производства растениеводческой продукции отмечаются в 2006 – 2011 гг. Среднегодовой темп прироста за этот период времени составил 4,4%.

Основными производителями продукции растениеводства в Российской Федерации являются сельскохозяйственные организации и личные подсобные хозяйства. Однако если в 1990 г. доля сельхозорганизаций и хозяйств в стоимости произведенной продукции растениеводства

Таблица 2

Урожайность сельскохозяйственных культур (в хозяйствах всех категорий; ц/га с убранной площади) *)

Показатель	В среднем за год								
	1971 – 1975	1976 – 1980	1981 – 1985	1986 – 1990	1991 – 1995	1996 – 2000	2001 – 2005	2006 – 2010	2011
Зерновые культуры (в весе после доработки)	12,9	13,8	13,0	16,5	15,7	15,1	18,8	20,7	22,4
Сахарная свекла (фабричная)	142	158	166	230	179	177	241	309	392
Подсолнечник	11,4	9,9	10	13,3	10,5	8,5	9,9	11,2	13,4
Картофель	106	106	104	110	110	105	113	128	148
Овощи	136	143	157	163	145	146	163	188	208

*) Источник: данные Росстата.

составляла 75,9% и 24,1% соответственно, то в 2010 г. это соотношение было 38,2% сельскохозяйственные организации и 51,1% хозяйства населения.

Изменения отмеченных выше соотношений произошли вследствие перемещения части производства продукции растениеводства в фермерский сектор сельской экономики (10,7%), а также за счет наращивания объемов производства овощей, картофеля, плодов и ягод в хозяйствах населения. За период 1990 – 2010 гг. удельный вес произведенного картофеля в хозяйствах населения в общем объеме производства вырос с 66,1% в 1990 г. до 84% в 2010 г., овощей за этот же период времени – с 30,1% до 71,5%, плодов и ягод – с 46,9% до 82,8%.

Рост технической эффективности в отраслях растениеводства не сопровождался ростом экономической эффективности. За период 1990 – 2010 гг. рентабельность производства сельскохозяйственной растениеводческой продукции сократилась с 77% в 1990 г. до 23,2% в 2010 г., или более чем в 3,3 раза³. Рентабельность сельхозпроизводства в Российской Федерации в 4-5 раз ниже этого показателя в сельском хозяйстве стран с развитым аграрным сектором экономики.

Рентабельность зерна, реализованного сельскохозяйственными организациями, снизилась со 158,0% в 1990 г. до 10,1% в 2010 г., семян подсолнечника, соответственно, со 145,0 до 56,4%, овощей – с 42,0 до 33,9%, по сахарной свекле и картофелю рентабельность возросла, соответственно, с 26,0 до 27,4% и с 24,0 до 36,0%. Сопоставление фактической рентабельности производства продукции растениеводства с ее нормативными значениями свидетельствует о том, что оно не может вестись и развиваться на расширенной основе за исключением производства сахарной свеклы, где фактическая рентабельность в 2010 г. была выше нормативной на 20,7%⁴.

Достигнутый фактический уровень рентабельности производства растениеводческой продукции в Российской Федерации не позволяет сельскохозяйственным товаропроизводителям вести хозяйственную деятельность на инновационной основе, ухудшает финансово-экономическое положение⁵ (табл. 4).

Ухудшение финансово-экономического состояния сельскохозяйственных товаропроизводителей сказалось на развитии других факторов производства, составляющих основу материально-технической базы сельского хозяйства.

Парк сельскохозяйственной техники в российском сельском хозяйстве претерпел масштабные сокращения и составляет по отношению к 1990 г. тракторам – 21,4%, по плугам – 15,2%, по культиваторам – 18,9%, по сеялкам – 18,4%. Остающийся технический потенциал парка сельхозтехники и машин физически изношен и морально устарел. Так, например тракторов со сроком службы до трех лет

всего 5,43%, от 4 до 8 лет – 11,27%, свыше 9 лет – 83,3%. Аналогичная ситуация и с уборочной техникой, 75 – 77% которой эксплуатируется свыше 9 лет.

Финансово-экономическое состояние сельхозтоваропроизводителей привело и к масштабному сокращению приобретаемых машин и техники для сельского хозяйства. Количество приобретенных тракторов в период с 1990 по 2010 гг. сократилось в 8 раз, зерноуборочных комбайнов – в 5,4 раз, кормоуборочных комбайнов – в 9,1 раз. В результате обеспеченность сельского хозяйства России сельскохозяйственными машинами и техникой для растениеводства снизилась в 1,5 – 12 раз, возросла нагрузка на 1 сельскохозяйственную машину.

Сложившаяся ситуация в технической сфере растениеводства привела к тому, что по уровню обеспеченности техникой и машинами российское сельское хозяйство в 2-3 раза отстает от стран с развитым сельскохозяйственным производством. Если понижающие тенденции в технической сфере сельского хозяйства России сохранятся, то к 2015 г. вытеснение сельхозтехники может составить 24,5 – 33%.

Для обеспечения технологического развития растениеводства требуется формирование парка сельскохозяйственной техники, соответствующего современным требованиям агротехнологий, предусматривающих использование энергонасыщенных высокопроизводительных тракторов и комбайнов с комплексом комбинированных машин, позволяющих за один проход по полю производить 5-6 и более операций.

Прошедшие два десятилетия аграрной реформы, реализации ПНП «Развития АПК» и Государственной программы развития сельского хозяйства на 2008 – 2012 гг. не дали, возможно, улучшить финансово-экономическое состояние сельского хозяйства, в результате чего резко сократилось внесение удобрений, средств защиты растений и средств химической мелиорации. Так, с 1990 по 2010 гг. внесение минеральных удобрений на 1 га посева зерновых культур снизилось с 81 до 41 кг, на 1 га посевов сахарной свеклы – с 431 до 276 кг, подсолнечника – с 85 до 24 кг, кормовых культур – с 78 до 12 кг, по картофелю незначительное снижение – с 265 до 263 кг. Увеличились нормы внесения лишь на овощебахчевых культурах – со 163 до 179 кг/га.

Общий объем внесенных минеральных удобрений снизился с 9,9 до 1,9 млн. т. Удельный вес удобренной площади во всей посевной площади уменьшился с 66 до 42%.

С 2006 по 2010 г. наблюдается слабо выраженная тенденция роста объемов внесения минеральных удобрений. Однако объемы их внесения в России на 1 га по-прежнему в 3-4 раза меньше фактического уровня применения удобрений в Канаде, в 7,3 раза меньше, чем применяются минеральные удобрения в сельском хозяйстве США, ЕС и Китая.

Низкий уровень применения удобрений сказывается на эффективности внесения минеральных удобрений. В России на 1 кг действующего вещества производится 4-5 кг зерна, тогда как в США, ЕС 15 кг. При этом следует отметить, что производство минеральных удобрений в России позволяет полностью удовлетворить потребность сельского хозяйства в них⁶. В 2010 г. было произведено 17,9 млрд т ми-

³ Усенко Л. Н. Модернизация и инновации в АПК России: условия и выбор модели: Сборник докладов IV Всероссийского конгресса экономистов-аграрников «Экономические проблемы модернизации и инновационного развития агропромышленного комплекса» 27-28 октября 2011 г. – М.: Изд-во РГАУ-МСХА, 2011. – Т. II. – С. 392 – 394.

⁴ Тарасов А. Н. Планирование предприятиями АПК России мероприятий, адаптируемых к правилам ВТО // Проблемы агрорынка. – 2012. – № 3. – С. 48 – 55.

⁵ Там же.

⁶ Пахомчик С. А. Современные экономические проблемы функционирования и развития региональных систем сельскохозяйственных потребительских кооперативов: Сборник докладов IV Всероссий-

**Основные экономические и финансовые показатели деятельности сельскохозяйственных предприятий
Российской Федерации ^{*)}**

Показатель	Ед. изменения	2006 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2011 г. в % к 2010 г.
Количество предприятий	ед.	261487	233572	222076	207615	193435	179,9 ¹⁾	93,0
В том числе убыточных	ед.	24050	4147	2308	2473	2306	1590	69,0
Удельный вес убыточных предприятий	%	35,9	25,6	23,8	29,3	29,7	23,1	–
Сальдированный финансовый результат (прибыль+, убыток–)	млн руб	47303	95149	82398	56274	61050	101357	166,0
Рентабельность продукции	%	8,2	14,3	10	7,8	9,1	10,3	113,2
Рентабельность активов	%	4,0	6,4	4,8	2,9	2,9	4,2	144,8
Кредиторская задолженность	млн руб	217828	237552	272786	298367	307936	334758	108,7
в том числе просроченная	млн руб	62144	43750	30836	30617	25809	24677	95,6
Дебиторская задолженность	млн руб	145655	193924	228803	259421	298036	339719	114,0
в том числе просроченная	млн руб	21020	20111	16895	14873	14498	13323	91,9

^{*)} Источник: данные Росстата.

¹⁾ Тысяч единиц.

неральных удобрений в действующем веществе, что выше уровня 1990 г. на 20,1%. Однако в связи с высокой ценой минеральных удобрений и низкой платежеспособностью сельскохозяйственных производителей объемы применения минеральных удобрений в сельском хозяйстве России не превышают в последние годы 1,5 – 1,9 млн т. Остальная часть минеральных удобрений уходит на экспорт, объем которого составляет около 80% от объема их производства в пересчете на 100% питательных веществ. Внесение минеральных удобрений в России едва замещается 40% выноса питательных веществ из почвы.

Внесение органических удобрений на всей посевной площади сократилось с 389,5 млн т в 1990 г. до 53,1 млн т в 2010 г. (в 7,3 раз), в том числе под зерновые культуры – с 3,3 млн т до 1,0 млн т (в 3,3 раза), сахарную свеклу – с 5,3 млн т до 2,2 млн т (в 2,4 раза), овощебахчевые – с 13,0 млн т до 4,0 млн т (в 3,3 раза), картофеля – с 34 млн т до 9 млн т (в 3,8 раза), кормовые культуры – с 2,8 млн т до 1,0 млн т (в 2,8 раза).

Внесение органических удобрений под подсолнечник в 2010 г. сократилось до уровня 1990 г. и составило 0,5 млн т, удельный вес удобренной площади во всей площади незначительно увеличился с 7,4 до 7,5%.

В последние два десятилетия сократились объемы работ по химической мелиорации земель. Так, известкование кислых почв сократилось с 4,7 млн га в 1990 г. до 0,2 млн га в 2010 г., внесение известняковой муки – с 31,4 млн т до 2,0 млн т, внесение гипса – с 1361,0 млн т до 0,7 тыс. т.

В трансформационный и постсоциалистический периоды потребление электроэнергии на производственные цели в сельскохозяйственных организациях снизилось в 5 раз (с 67,3 до 13,2 млрд квт.-ч.), в расчете на одного работника снижение незначительное – с 8,1 до 7,6 тыс. квт.-ч., так как численность работающих в сельском хозяйстве существенно уменьшилась.

Падение энергопотребления сопровождалось уменьшением энергетических мощностей, используемых в сельскохозяйственной промышленности. Энергетически мощно-

сти упали на 380%, а в расчете на 100 га посевной площади энергообеспеченность сократилась с 364,0 л. с. в 1990 г. до 227,0 л. с. в 2010 г.

Важным показателем инновационного развития растениеводческих отраслей является уровень развития селекции и семеноводства.

Состояние производства и реализации сортового семенного материала характеризуют данные *табл. 5*.

Приведенные в *табл. 5* данные говорят о том, что производство и реализация семян высших репродукций по зерновым культурам в конце первого десятилетия XXI века достигла уровня пред реформенного периода, когда было произведено 360 тыс. т сортовых семян.

С учетом произошедшего сокращения площадей посевов сельскохозяйственных культур объемы производства семян высших репродукций достаточным для посева и посадки основных площадей зерновых колосовых, зернобобовых, крупяных, многолетних бобовых трав, бахчевых и плодово-ягодных культур. Доля иностранных сортов в посевах и посадках этих культур составляет 3,8 – 16,4%, тогда как доля импортных семян сахарной свеклы составляет 75 – 80%, кукурузы – 50%, подсолнечника 40 – 50%, картофеля – 30, кормовых корнеплодов – 40, злаковых трав – 20 – 25%. Отечественные сорта большинства культур по своим генетическим свойствам конкурентоспособны с сортами и гибридами иностранной селекции. Имеющийся генетический потенциал российских сортов и гибридов используется на 30 – 40%. Связано это с тем, что в сельскохозяйственном производстве преобладают традиционные технологии, на долю ресурсосберегающих приходится около 30% площадей, причем по некоторым культурам этот показатель не достигает и 4%. Средства химической защиты растений от вредителей и болезней применяются менее чем на 1/3 площадей посевов, а темпы сортосмены в 2-3 раза более замедлены по сравнению с требованиями агротехники. Доля посевов сельскохозяйственных культур семенами массовых (ниже третьей) репродукций составляет свыше 40% в посевах озимых зерновых, площади высева некондиционными семенами составляют более 9%, яровых зерновых и зернобобовых – около 20%, что существенно снижает валовые сборы.

ского конгресса экономистов-аграрников «Экономические проблемы модернизации и инновационного развития агропромышленного комплекса» 27-28 октября 2011 г. – М.: Изд-во РГАУ-МСХА, 2011. – Т. II. – С. 272 – 277.

Производство и реализация семян высших репродукций сельскохозяйственных культур научными учреждениями и ОПХ России, тыс. т.^{*)}

Культура	Год										
	1986 – 1990	1991-1995	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Зерновые – всего	360	313	224	247	252	215	233	270	290	340	360
В том числе:											
зернобобовые	34,3	18,1	10,5	10,2	11,0	9,5	10,0	12,5	13,0	14,0	12,5
крупяные	42,6	36,5	14,3	12,5	11,0	10,5	8,5	8,7	8,2	8,5	8,3
масличные	8,9	7,5	7,5	7,6	8,0	6,5	8,2	9,0	9,1	9,8	9,4
многолетние травы	3,2	2,1	1,32	1,4	1,5	1,35	1,2	1,2	1,0	1,3	1,1
в том числе бобовые	0,96	0,64	0,29	0,33	0,35	0,3	0,25	0,3	0,2	0,25	0,23
картофель	88,0	50,5	22,7	22,0	23,4	19,7	22,4	20,5	22,0	40,0	45,0
Родительские формы гибридов кукурузы	5,6	1,92	1,1	1,0	1,2	1,0	1,3	1,2	1,0	0,8	1,2
Овощебахчевые	1,0	0,36	1,04	1,0	1,2	1,1	1,1	1,0	1,0	0,9	1,1
Плодово-ягодные (посадочный материал)	5,2	2,94	1,51	1,4	1,4	1,5	1,6	1,7	1,7	1,8	1,7

^{*)} Источник: данные Росстата.

Выводы. Обобщая результаты анализа состояния технологического развития растениеводства, следует отметить, что его современный технико-технологический уровень не может обеспечить инновационный тип воспроизводства. ■

ЛИТЕРАТУРА

- Кузнецов В. В.** Система критериев диагностики аграрных кризисов в экономике Российской Федерации // В. В. Кузнецов, А. Н. Тарасов, И. А. Иванкова. – Ростов н/Д : ГНУ ВНИИЭИН Россельхозакадемии, 2012. – 160 с. – С. 91 – 96.
- Кузнецов В. В.** Модели адаптации малых форм хозяйствования в сельском хозяйстве России к условиям аграрных кризисов / В. В. Кузнецов, А. Н. Тарасов, О. И. Павлушкина. – Ростов н/Д : ГНУ ВНИИЭИН Россельхозакадемии, 2012.
- Усенко Л. Н.** Россия на пороге перемен: вызовы и возможности для сельского хозяйства / Л. Н. Усенко // Научные труды Вольного экономического общества России. – 2012. – Т. 162. – С. 208 – 216.
- Тарасов А. Н.** Планирование предприятиями АПК России мероприятий, адаптируемых к правилам ВТО / А. Н. Тарасов // Проблемы агробизнеса. – 2012. – № 3. – С. 48 – 55.
- Усенко Л. Н.** Модернизация и инновации в АПК России: условия и выбор модели / Л. Н. Усенко // Экономические проблемы модернизации и инновационного развития агропромышленного комплекса: сб. докл. IV Всероссийского конгресса экономистов-аграрников 27-28 октября 2011 г. / М. : Изд-во РГАУ-МСХА, 2011. – Т. II. – С. 392 – 394.
- Строков А. С.** Оценка влияния урожайности и цен на рентабельность / А. С. Строков // Экономические проблемы модернизации и инновационного развития агропромышленного комплекса: сб. докл. IV Всероссийского конгресса экономистов-аграрников 27-28 октября 2011 г. – М. : Изд-во РГАУ-МСХА, 2011. – Т. II. – С. 375 – 380.
- Нечаев В. И.** Проблемы и решения модернизации аграрной политики России / В. И. Нечаев, К. Э. Тюпаков, О. А. Сухарева // Экономические проблемы модернизации и инновационного развития агропромышленного комплекса: сб. докл. IV Всероссийского конгресса экономистов-аграрников 27-28 октября 2011 г. – М. : Изд-во РГАУ-МСХА, 2011. – Т. II. – С. 243 – 246.
- Пахомчик С. А.** Современные экономические проблемы функционирования и развития региональных систем сельскохозяйственных потребительских кооперативов / С. А. Пахомчик // Экономические проблемы модернизации и инновационного раз-

вития агропромышленного комплекса: сб. докл. IV Всероссийского конгресса экономистов-аграрников 27-28 октября 2011 г. – М. : Изд-во РГАУ-МСХА, 2011. – Т. II. – С. 272 – 277.

REFERENCES

- Kuznetsov, V. V., Tarasov, A. N., and Ivankova, I. A. *Sistema kriteriev diagnostiki agrarnykh krizisov v ekonomike Rossiyskoy Federatsii* [System diagnostic criteria agrarian crises in the economy of the Russian Federation]. Rostov-na-Donu: GNU VNIIEIN Rosselkhozakademii, 2012.
- Kuznetsov, V. V., Tarasov, A. N., and Pavlushkina, O. I. *Modeli adaptatsii malykh form khoziaystvovaniia v selskom khoziaystve Rossii k usloviyam agrarnykh krizisov* [Adaptation model of small farms in agriculture to the conditions of Russian agrarian crises]. Rostov-na-Donu: GNU VNIIEIN Rosselkhozakademii, 2012.
- Nechaev, V. I., Tiupakov, K. E., and Sukhareva, O. A. «Problemy i resheniia modernizatsii agrarnoy politiki Rossii» [Problems and solutions modernization of agrarian policy of Russia]. *Ekonomicheskie problemy modernizatsii i innovatsionnogo razvitiia agropromyshlennogo kompleksa*. Moscow: RGAU-MSKhA, 2011. 243-246.
- Pakhomchik, S. A. «Sovremennye ekonomicheskie problemy funktsionirovaniia i razvitiia regionalnykh sistem selskokhoziaystvennykh potrebitelskikh kooperativov» [Current economic problems in the functioning and development of regional systems of agricultural consumer cooperatives]. *Ekonomicheskie problemy modernizatsii i innovatsionnogo razvitiia agropromyshlennogo kompleksa*. Moscow: RGAU-MSKhA, 2011. 272-277.
- Strokov, A. S. «Otsenka vliianiia urozhaynosti i tsen na rentabelnost» [Assessing the impact of yield and price margins]. *Ekonomicheskie problemy modernizatsii i innovatsionnogo razvitiia agropromyshlennogo kompleksa*. Moscow: RGAU-MSKhA, 2011. 375-380.
- Tarasov, A. N. «Planirovanie predpriiatiiami APK Rossii meropriiatiy, adaptiruemykh k pravilam VTO» [Russian agribusiness companies planning activities adapted to the rules of the WTO]. *Problemy agroyrnka*, no. 3 (2012): 48-55.
- Usenko, L. N. «Rossiia na poroge peremen: vyzovy i vozmozhnosti dlia selskogo khoziaystva» [Russia on the verge of change: challenges and opportunities for agriculture]. In *Nauchnye trudy Volnogo ekonomicheskogo obshchestva Rossii*, 208-216, 2012.
- Usenko, L. N. «Modernizatsiia i innovatsii v APK Rossii: usloviia i vybor modeli» [Modernization and innovation in the Russian agricultural sector: conditions and model selection]. *Ekonomicheskie problemy modernizatsii i innovatsionnogo razvitiia agropromyshlennogo kompleksa*. Moscow: RGAU-MSKhA, 2011. 392-394.

ФОРМУВАННЯ КРИТЕРІЇВ ОЦІНКИ ІНФРАСТРУКТУРНИХ ПРОЄКТІВ РОЗВИТКУ МОРСЬКИХ ПОРТІВ

© 2014 ЛОГУТОВА Т. Г., ДЕМ'ЯНЧЕНКО А. Г.

УДК 334.025

Логутова Т. Г., Дем'яненко А. Г. Формування критеріїв оцінки інфраструктурних проєктів розвитку морських портів

Спектр критеріїв, за якими проводиться оцінка конкурсних пропозицій по проєктах державно-приватного партнерства в портовій галузі, включає досить вузьке, але ємне коло показників фінансово-економічної ефективності проєкту і кваліфікаційного рівня претендентів. Однак дослідження іноземних методик оцінки проєктів у морських портах і вітчизняного досвіду проведення концесійних конкурсів в інших галузях показало, що раціональним є більш чітке розмежування оцінювання як конкурсних пропозицій, так і самих претендентів. При роботі над статтею було використано декілька методів і підходів до наукового дослідження – узагальнення, систематизація, аналіз іноземного та вітчизняного досвіду проведення концесійних конкурсів і законодавчих актів. У результаті сформовано схему оцінювання конкурсних пропозицій та інвесторів, а також запропоновано алгоритм розрахунку інтегральної конкурсної оцінки, заснованої на розділенні конкурсних критеріїв на чотири групи: техніко-економічні, фінансові (для конкурсної пропозиції), фінансово-інвестиційні, організаційні (для інвесторів). Запропоновані аспекти вдосконалення методики конкурсного відбору проєктів, що реалізуються в портовій галузі за допомогою механізму державно-приватного партнерства, сприятимуть більш збалансованому та оптимальному вибору кращої пропозиції не тільки з точки зору змісту, але й характеристики інвестора, який її подає. З іншого боку, використання загальноприйнятого успішно апробованого в різних умовах реалізації проєктів бального методу оцінювання буде запорукою застосовності запропонованих заходів.

Ключові слова: методика, оцінка, конкурс, інфраструктурний проєкт, морський порт

Рис.: 2. **Формул.:** 8. **Бібл.:** 8.

Логутова Тамара Григорівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інноватики та управління, Приазовський державний технічний університет (вул. Университетська, 7, Маріуполь, 87500, Україна)

E-mail: logutova_t_g@pstu.edu

Дем'яненко Аліса Геннадіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та управління морським транспортом, Азовський морський інститут Одеської національної морської академії (вул. Черноморська, 19, Донецька обл., м. Маріуполь, 87517, Україна)

E-mail: ademyanchenko@gmail.com

УДК 334.025

Логутова Т. Г., Демьяненко А. Г. Формирование критериев оценки инфраструктурных проектов развития морских портов

Спектр критериев, по которым проводится оценка конкурсных предложений проектов государственно-частного партнерства в портовой отрасли, включает довольно узкий, но емкий круг показателей финансово-экономической эффективности и квалификационного уровня претендентов. Однако исследование иностранных методик оценки проектов в морских портах и отечественного опыта проведения концессионных конкурсов в других отраслях показало, что рациональнее является более четкое разграничение оценки как конкурсных предложений, так и самих претендентов. При работе над статьей были использованы несколько методов и подходов к научному исследованию – обобщение, систематизация, анализ зарубежного и отечественного опыта проведения концессионных конкурсов и законодательных актов. В результате сформирована схема оценки конкурсных предложений и инвесторов, а также предложен алгоритм расчета интегральной конкурсной оценки, основанной на разделении конкурсных критериев на четыре группы: технико-экономические, финансовые (для конкурсного предложения), финансово-инвестиционные, организационные (для инвесторов). Предложенные аспекты совершенствования методики конкурсного отбора проектов, реализуемых в портовой отрасли с помощью механизма государственно-частного партнерства, будут способствовать более сбалансированному и оптимальному выбору лучшего предложения не только с точки зрения содержания, но и характеристики инвестора, который его представляет. С другой стороны, использование общепринятого успешно апробированного в различных условиях реализации проектов бального метода оценки будет залогом применимости предлагаемых мероприятий.

Ключевые слова: методика, оценка, конкурс, инфраструктурный проект, морской порт.

Рис.: 2. **Формул.:** 8. **Библ.:** 8.

Логутова Тамара Григорьевна – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой инноватики и управления, Приазовский государственный технический университет (ул. Университетская, 7, Мариуполь, 87500, Украина)

E-mail: logutova_t_g@pstu.edu

Демьяненко Аліса Геннадієвна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики и управления морским транспортом, Азовский морской институт Одесской национальной морской академии (ул. Черноморская, 19, Донецкая обл., г. Мариуполь, 87517, Украина)

E-mail: ademyanchenko@gmail.com

UDC 334.025

Logutova T. H., Demyanchenko A. H. Formation of Criteria of Assessment of Infrastructure Projects of Sea Ports Development

The spectrum of criteria, by which assessment of tender offers of projects of state-private partnership in the port industry is carried out, includes a small but capacious set of indicators of financial and economic efficiency and qualification level of contenders. However, the study of foreign methods of assessment of projects in sea ports and domestic experience of carrying out tenders in other industries shows that a more clear division of assessment of both tender offers and contenders is rational. The article uses some methods and approaches to scientific study – generalisation, systematisation and analysis of foreign and domestic experience of carrying out tenders and acts of law. In the result the article forms a scheme of assessment of tender offers and investors and also offers an algorithm of calculation of the integral tender assessment, based on division of tender criteria by four groups: technical and economic, financial (for a tender offer), financial and investment, and organizational (for investors). The offered aspects of improvement of methods of tender selection of projects, realised in the port industry with the help of the mechanism of state-private partnership, would facilitate a more balanced and optimal selection of the best offer not only from the point of view of its content, but also the characteristic of the investor that proposes it. On the other hand, the use of the common, successfully tested under different conditions of project realisation, numerical method of assessment would be the guarantee of applicability of the of the proposed measures.

Key words: methods, assessment, tender, infrastructure project, sea port.

Pic.: 2. **Formulae:** 8. **Bibl.:** 8.

Logutova Tamara H. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department, Department of Innovation and Management, Pryazovskyi State Technical University (vul. Universytetska, 7, Mariupol, 87500, Ukraine)

E-mail: logutova_t_g@pstu.edu

Demyanchenko Alisa H. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Economics and Management of Sea Transport, Azov Sea Institute of Odessa National Maritime Academy (vul. Chernomorska, 19, 87517, Ukraine)

E-mail: ademyanchenko@gmail.com

У результаті тривалого процесу обговорення важливості застосування механізму державно-приватного партнерства у вітчизняній морській портовій галузі, дослідження іноземного досвіду побудови ефективних відносин державного та приватного секторів, у 2012 р. було прийнято Закон України «Про морські порти України», а з середини 2013 р. він набув реального застосування. Одним із принципів державно-приватного партнерства в галузі було встановлено конкурсний механізм відбору інвесторів, що повинно забезпечити рівні умови та конкурентні засади роздержавлення [1].

При цьому найважливішою умовою ефективного конкурсу є вибір адекватних критеріїв оцінки проектів і вибору інвесторів для реалізації державно-приватного партнерства. Зазвичай концесійні конкурси на об'єкти портової інфраструктури у світовій практиці проводяться в два етапи через попередню кваліфікацію, у результаті якої відбираються інвестори, що відповідають основним вимогам участі. На другому етапі розглядаються безпосередньо конкурсні пропозиції учасників і дається їх оцінка.

Розглядаючи досвід країн, які активно використовують модель державно-приватного партнерства в розвитку портової інфраструктури, можна відзначити істотну схожість процедур і методик попереднього відбору учасників тендерів і їх пропозицій. Наприклад, в Індії, Південній Кореї, Англії вимоги попередньої кваліфікації включають наявність досвіду роботи з подібними проектами на морському транспорті, досвід участі в реалізації інфраструктурних проектів, фінансовий стан, організаційний і технічний потенціал. В Австралії даний етап доповнюється критерієм розуміння цілей проекту і потреб уряду, досвідом державно-приватного партнерства, характеристикою фінансової та комерційної структур підприємства (договірний, фінансовий механізми, фінансової стан). Оцінка конкурсних пропозицій йде в напрямку цінкових, фінансових і технічних критеріїв. В Індії основними є частка власного капіталу, потенціал зростання вантажообігу, генерований грошовий потік; в Південній Кореї – розмір тарифів на портові послуги, технічні особливості реалізації проекту; в Англії та Австралії – характеристика інженерних і проектних рішень, майбутня структура управління та методи роботи, план управління проектом, розподілу ризику, можливості отримання додаткових доходів, структура фінансування проекту, необхідність державного фінансування та нефінансової підтримки, грошові потоки від проекту, надходження до бюджету.

В Україні використовується загальноприйнята схема двоступінчастого відбору [2, 3]: разом із заявкою претендент подає інформацію, що характеризує його можливість брати участь у тендері – статут, фінансову звітність, розшифровку дебіторської та кредиторської заборгованості, відомості про наявність досвіду ведення подібної діяльності, можливості її техніко-технологічного забезпечення. Ці дані дозволяють конкурсній комісії зробити перший висновок про потенціал інвестора взяти на себе зобов'язання за проектом, а також дають уявлення про ризик, який генерує робота з таким партнером. Що стосується критеріїв відбору пропозицій, то їх набір залежить від конкретного об'єкта, переданого в концесію, і сутності самої угоди внаслідок існування відмінності в оцінці проектів, пов'язаних з модернізацією, реконструкцією або будівництвом, а також масштабом проекту (причал, термінал, портовий комплекс). При цьому можна відзначити загальні критерії,

такі як структура фінансування, розподілу витрат, грошового потоку, розмір концесійних платежів, соціальна ефективність. Крім того, для концесії терміналу такими можуть бути вантажообіг, пропускна здатність, продуктивність, витрати, відсоток використання потужностей. Тобто, загалом, оцінювання конкурсних пропозицій ділиться на дві складові: техніко-економічні характеристики і фінансові, доповнювати які може створювана конкурсна комісія залежно від специфіки об'єкта концесії.

На додаток до оцінювання конкурсних пропозицій доцільним також є відбір інвесторів, здатних найбільш ефективно реалізувати проект. У Положенні про проведення концесійного конкурсу та укладення концесійних договорів [3] основними критеріями визначення переможця концесійного конкурсу є:

- ✦ надійність концесіонера;
- ✦ найбільш вигідна та надійна схема фінансування проекту;
- ✦ вкладення в проект якомога більшої частини власних коштів;
- ✦ термін будівництва, реконструкції та окупності об'єкта концесії;
- ✦ умови використання об'єкта концесії для надання суспільних послуг;
- ✦ кількість персоналу – громадян України, у тому числі з реорганізованих державних портових підприємств, що будуть працювати на об'єкті.

Досвід реалізації державно-приватного партнерства, узагальнений в Посібнику для участі приватного сектора в портовій діяльності Економічної та соціальної комісії для Азії і Тихого океану (ЕСКАТО) [4], показує, що в наявності адекватних критеріїв оцінювання приватних партнерів зацікавлені не стільки державні органи, які таким чином роблять процедуру відбору більш прозорою, скільки самі інвестори, тому що це дає їм можливість заздалегідь оцінити власну конкурентоспроможність і представити конкурсній комісії свої сильні сторони. Для цього експерти спеціалізованого підрозділу ООН рекомендували використовувати такі аспекти діяльності інвестора і результатів проекту, як:

- ✦ вантажообіг;
- ✦ досвід управління портом;
- ✦ ефективність управління;
- ✦ досвід ведення міжнародної діяльності;
- ✦ орієнтація на використання вітчизняних поставальників;
- ✦ ступінь участі співробітників у управлінні;
- ✦ бюджетна ефективність.

Наприклад, у порту Роттердам (Нідерланди) використовують чотири критерії оцінки конкурсних заявок: фінансова пропозиція (40%), бізнес-план (25%), стійкість пропозиції (20%) та концепція розвитку терміналу (15%). В аспект стійкості включено структуру використовуваних видів транспорту (залізничного, внутрішнього водного транспорту, автомобільні шляхи внутрішніх вантажних районів), відходи від діяльності терміналу, бачення перспективи стійкого розвитку. У фінансовому плані пропозиції оцінюються з точки зору обсягу гарантій у доповнення до звичайних доходів від оренди землі та портових зборів. Бізнес-план в основному стосується розвитку порту Роттердам, залучення нових вантажопотоків, формування консорціумів із судноплавними компаніями, а також ефективності діяльності

та якості надаваних послуг. У порту Барселони (Іспанія), як і у випадку з Роттердамом, пропозиції оцінюються з техніко-експлуатаційного, фінансового боків (40% і 30% відповідно), а також з точки зору якості та складу бізнес-плану розвитку території (30%). Відбір інвесторів для концесії в Антверпені (Бельгія) та Піреї (Греція) також проходить на основі досвіду роботи в галузі, інвестиційного потенціалу, бізнес-плану та фінансових характеристик [5].

Таким чином, спектр критеріїв оцінювання конкурсних пропозицій та інвесторів, які їх подають, включає досить вузьке, але ємне коло показників фінансово-економічної ефективності проекту і кваліфікаційного рівня претендентів. Однак раціональним було б більш чітко розмежування оцінювання в умовах проведення концесійного конкурсу в напрямку конкурсних пропозицій претендентів та їх самих. Такий підхід може бути актуальним у разі, якщо інвестори подають конкурсні пропозиції відповідно до мінімально встановлених вимог або вони мають схожу фінансово-економічну, виробничу характеристику. Внаслідок цього настає черга конкуренції не пропозицій, а самих претендентів, оцінювання яких стає самостійним етапом конкурсного відбору.

Узагальнено процедуру оцінювання конкурсних пропозицій та інвесторів пропонується звести в таку схему (рис. 1).

Повертаючись до практики державно-приватного партнерства в портовій галузі, слід зазначити, що критеріями вибору ефективних партнерів можуть стати як загальноприйняті, описані у Положенні про проведення концесійного конкурсу, так і спеціальні. При цьому в Положенні вказується на обов'язкове дотримання техніко-економічних і фінансових вимог, а спеціальними можна визначити такі:

- ✦ група фінансово-інвестиційних критеріїв (рівень фінансово-економічного стану, необхідність, форма і обсяг державної підтримки, фінансові гарантії);
- ✦ група організаційних критеріїв (власний вантажопотік, власний флот, досвід роботи з даним портом або в портовій галузі в принципі, кваліфікований персонал з досвідом реалізації проектів у портовій галузі, додаткові капіталовкладення на модернізацію супутньої інфраструктури, реалізація соціальних програм спільно з місцевими органами влади та громадськістю, гарантії щодо виконання екологічних заходів захисту навколишнього середовища).

Проте варто приділяти увагу не тільки критеріям відбору конкурсних пропозицій та інвесторів, а й методиці вибору переможця конкурсу. На сьогодні у практиці проведення концесійних конкурсів в Україні та Російській Федерації використовується кілька підходів з використанням бальних оцінок, які визначаються експертним методом:

- ✦ шляхом порівняння конкурсних пропозицій з урахуванням коефіцієнта значущості кожного параметра;
- ✦ на основі відносних оцінок параметрів в порівнянні з кращою пропозицією або вимогами за конкурсом.

Прикладом оцінювання конкурсних пропозицій може служити наведена методика в інструкції для претендентів, які подали заяву на участь у концесійному конкурсі на право управління, будівництва та експлуатації цілісного майнового комплексу комунального підприємства «Первомайський міський водоканал» (м. Первомайськ, Миколаївська обл.) [6]. Вона передбачає проведення низки дій.

1. Присвоєння критеріям оцінки конкурсних пропозицій певних балів за ступенем їх значущості, сума яких дорівнює ста балам.

Рис. 1. Схема оцінювання конкурсних пропозицій та інвесторів [розроблено авторами на підставі [3]]

2. Для кількісних параметрів оцінювання краща пропозиція отримує максимальну кількість балів за критерієм оцінювання, а бали інших учасників розраховуються за формулою:

$$B_{уч_i} = \frac{Зкр_{ij}}{Зкр_{i, \max}} \cdot Bкр_i, \quad (1)$$

де $B_{уч_i}$ – бал учасника за i -м критерієм оцінки; $Зкр_{ij}$ – значення i -го критерію оцінки у j -го учасника конкурсу; $Зкр_{i, \max}$ – максимальне значення i -го критерію; $Bкр_i$ – привласнюються бали за i -тим критерієм оцінки.

3. Для якісних параметрів оцінювання бали присвоюються за принципом наявності (бали присуджуються в повній мірі) або відсутності (кількість балів дорівнює нулю) даної умови.

У практиці оцінювання конкурсних пропозицій в Російській Федерації широко використовується інша методика, описана Максимовим В. В. [7], у відповідності до якої за критеріями конкурсу розподіляються коефіцієнти вагомості, значення конкурсних пропозицій нормуються від 0 до 1, а підсумкова оцінка формується шляхом сумування добутків нормованих значень параметрів та її вагових коефіцієнтів. Конкурсна пропозиція не відповідає вимогам конкурсу і не оцінюється по конкретному критерію, якщо в ньому зазначено значення вище або нижче нормативного за умовами конкурсу.

Інтерес представляє також методика оцінки інвестиційних проектів, запропонована консалтинговою компанією «Capital Legal Services» (Россія) [8], в якій критерії конкурсу поділяються на технічні, юридичні і фінансові, яким присвоюються оцінки: 40, 20 і 40 балів відповідно.

Технічна частина конкурсної пропозиції оцінюється через аналіз відповідності переліку документів встановленим вимогам:

1. План стратегічного розвитку (15 балів):
  - 1.1. Довгострокові перспективи та цілі розвитку об'єкта (8 балів).
  - 1.2. Комерційний розвиток об'єкта (7 балів).
2. Бізнес-план проекту (20 балів):
  - 2.1. План капітального будівництва та реконструкції (7 балів).

- 2.2. Прогноз експлуатаційних витрат (7 балів).
- 2.3. Прогноз виручки (6 балів).
3. План управління ризиками (5 балів):
  - 3.1. Оцінка ризиків (2 бали).
  - 3.2. Заходи щодо зменшення наслідків настання ризиків (3 бали).

При цьому ставиться оцінка «відмінно» і пропозиція не коригується на понижуючий коефіцієнт, якщо документ відповідає вимогам конкурсу; оцінка «добре» і понижуючий коефіцієнт 0,75, якщо в більшій частині відповідає вимогам; оцінка «задовільно» і понижуючий коефіцієнт 0,5, якщо частково відповідає; оцінка «слабо» і понижуючий коефіцієнт 0,25, якщо мало відповідає вимогам; оцінка «неприйнятно» має на увазі прирівнювання нулю оцінки даного параметра з конкурсної пропозицією, оскільки документ не відповідає вимогам конкурсу.

Юридична частина конкурсної пропозиції оцінюється виходячи із запропонованих змін до проекту контракту: чим їх менше, тим більший бал присуджується.

Фінансова частина оцінюється в двох напрямках: оцінка здійсненності фінансових пропозицій (від 0 до 10 балів) і оцінка за розміром платежу по інвестиційному контракту (максимальному запропонованому платежу присвоюється 30 балів, інші учасники конкурсу отримують оцінки виходячи зі співвідношення з максимальним значенням, помноженим на 30 балів).

Узагальнюючи результати проведеного дослідження можна відзначити, що в практиці оцінювання конкурсних пропозицій використовується стандартний набір методик, заснованих на експертних оцінках. Їх сутність полягає в аналізі відповідності параметрів пропозицій встановленим вимогам і пошуку кращого за кількісними та якісними критеріями. Однак за прикладом поділу критеріїв оцінювання при проведенні конкурсних процедур на дві групи – оцінка конкурсної пропозиції та оцінка інвестора – доцільно вдосконалити методика вибору переможця концесійного конкурсу шляхом розрахунку інтегральної конкурсної оцінки, побудованої за принципом дерева критеріїв (рис. 2).

Представлений на рис. 2 алгоритм засновано на певних умовах і послідовності здійснення оцінювання:

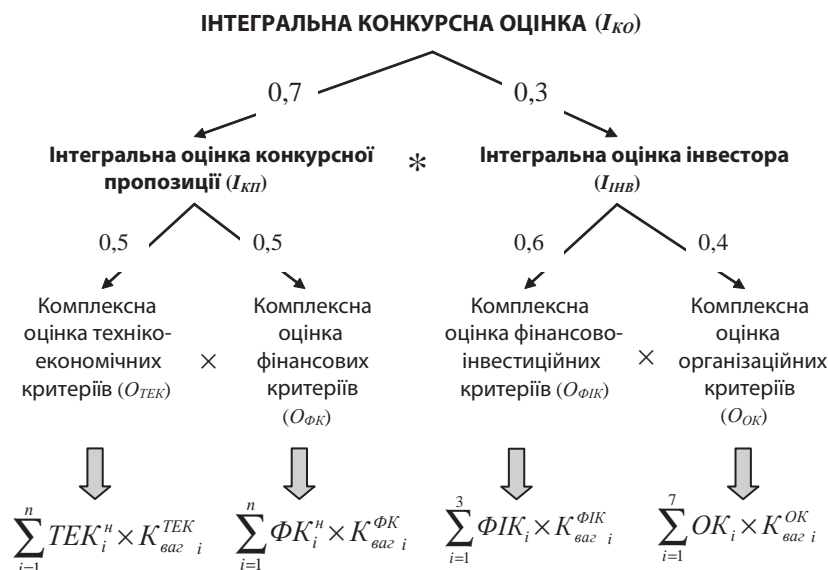

Рис. 2. Алгоритм розрахунку інтегральної конкурсної оцінки [розроблено авторами на підставі [3]]

1. Визначається система кількісних критеріїв для оцінки конкурсних пропозицій та якісних – для оцінки інвесторів. У результаті отримуємо по дві групи оцінок для кожного напрямку: техніко-економічні та фінансові для конкурсної пропозиції і фінансово-інвестиційні та організаційні – для інвесторів.

2. Проводяться обчислення індивідуальних оцінок за вказаними в попередньому пункті групами:

а) кількісні показники оцінки конкурсних пропозицій нормуються в діапазоні від 0 до 1;

б) якісні параметри критеріїв оцінки інвесторів оцінюються за шкалою від 0 до 1 за таким принципом: оцінка «0» відповідає мінімальному значенню даного критерію у інвестора; «1» – максимальному значенню; інші оцінки розташовуються в даному інтервалі згідно з думкою експертів;

в) визначаються коефіцієнти вагомості для кожного кількісного параметра окремо по кожній групі.

3. Розраховуються комплексні оцінки за формулами:

✦ для техніко-економічних критеріїв:

$$O_{TEK} = \sum_{i=1}^n TEK_i^n \cdot K_{ваг}^{TEK} i, \quad (2)$$

де TEK_i^n – індивідуальні нормовані оцінки техніко-економічних параметрів; $K_{ваг}^{TEK} i$ – вагові оцінки для техніко-економічних критеріїв;

✦ для фінансових критеріїв:

$$O_{ФК} = \sum_{i=1}^n ФК_i^n \cdot K_{ваг}^{ФК} i, \quad (3)$$

де $ФК_i^n$ – індивідуальні нормовані оцінки фінансових параметрів; $K_{ваг}^{ФК} i$ – вагові оцінки для техніко-економічних критеріїв;

✦ для фінансово-інвестиційних критеріїв:

$$O_{ФІК} = \sum_{i=1}^3 ФІК_i \cdot K_{ваг}^{ФІК} i, \quad (4)$$

де $ФІК_i$ – Індивідуальні оцінки фінансово-інвестиційних параметрів; $K_{ваг}^{ФІК} i$ – вагові оцінки для фінансово-інвестиційних критеріїв;

✦ для організаційних критеріїв:

$$O_{ОК} = \sum_{i=1}^7 ОК_i \cdot K_{ваг}^{ОК} i, \quad (5)$$

де $ОК_i$ – індивідуальні оцінки організаційних параметрів; $K_{ваг}^{ОК} i$ – вагові оцінки для організаційних критеріїв.

4. Визначаються інтегральні оцінки за групами критеріїв, причому вагові коефіцієнти для комплексної оцінки техніко-економічних і фінансових критеріїв приймаються рівними 0,5, а вагові коефіцієнти за комплексним оцінками фінансово-інвестиційних та організаційних критеріїв – рівними відповідно 0,6 і 0,4:

✦ для оцінки конкурсних пропозицій:

$$I_{КП} = O_{TEK} \cdot 0,5 + O_{ФК} \cdot 0,5; \quad (6)$$

✦ для оцінки інвесторів:

$$I_{ІНВ} = O_{ФІК} \cdot 0,6 + O_{ОК} \cdot 0,4. \quad (7)$$

5. Розраховується інтегральна конкурсна оцінка, причому доцільно присвоїти інтегральній оцінці конкурсних пропозицій ваговий коефіцієнт більший, ніж оцінці інвесторів, так як, у першу чергу, важливість має саме її зміст та якість. Відповідно до цього ваговий коефіцієнт за кон-

курсною пропозицією приймається на рівні 0,7, а за оцінкою інвесторів – 0,3. У результаті отримуємо:

$$I_{КО} = I_{КП} \cdot 0,7 + I_{ІНВ} \cdot 0,3. \quad (8)$$

ВИСНОВКИ

Таким чином, запропоновані аспекти вдосконалення методики конкурсного відбору проектів, що реалізуються в портовій галузі за допомогою механізму державно-приватного партнерства, сприятимуть більш збалансованому та оптимальному вибору кращої пропозиції не тільки з точки зору змісту, але й характеристики інвестора, який її подає. З іншого боку, використання загальноприйнятого успішно апробованого в різних умовах реалізації проектів бального методу оцінювання буде запорукою застосованості запропонованих заходів.

Разом з тим слід зазначити, що ефективність проведення концесійного конкурсу залежить не тільки від якості проведених процедур і точності використаних методик. Одним із найважливіших факторів є зацікавленість приватного сектора в реалізації спільних з урядом проектів, яка не завжди ґрунтується тільки на фінансово-економічних вигодах. Увага інвесторів проявляється, зазвичай, до тих проектів, які здійснюються у відповідь на потреби ринку, що дозволяє прогнозувати певний попит, гарантують отримання доходів протягом тривалого періоду, мають потенціал розвитку, високий ступінь життєздатності, активно підтримуються урядом і узгоджуються з внутрішньою стратегією розвитку самого інвестора. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про морські порти» // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 7. – С. 65 – 67 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4709-17>
2. Закон України «Про концесії» від 1999 р. зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/997-14>
3. Положення про проведення концесійного конкурсу та укладення концесійних договорів на об'єкти права державної і комунальної власності, які надаються у концесію // Постанова Кабінету Міністрів України № 642 від 12.04.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/642-2000-%D0%BF>
4. Guidelines for private sector participation in ports / Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. – United Nations, 1997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unescap.org/publications/detail.asp?id=1006>
5. **Pallis A. A.** Concession Agreements and Market Entry in the Container Terminal Industry [Електронний ресурс] / A. A. Pallis, T. E. Notteboom, P. W. De Langen // Maritime Economics & Logistics. – 2008. – № 10. – P. 209 – 228 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.palgrave-journals.com/mel/journal/v10/n3/full/mel20081a.html>
6. Про затвердження Положення про порядок залучення коштів замовників на розвиток інженерно-транспортної та соціальної інфраструктури в м. Первомайську // Рішення міської ради м. Первомайськ №13 від 29.08.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://akts.pervomaisk.mk.ua/showdoc/538/>
7. **Максимов В. В.** Государственно-частное партнерство в транспортной инфраструктуре: критерии оценки концессионных конкурсов / В. В. Максимов. – М. : Альпина Паблишерз, 2010. – 178 с.

8. Карпунин П. Принципы и порядок оценки заявок участников конкурса при реализации инвестиционных проектов. – Capital Legal Services, 2012 [Електронна презентація]. – Режим доступу : <http://www.myshared.ru/slide/42210/>

REFERENCES

«Guidelines for private sector participation in ports» <http://www.unescap.org/publications/detail.asp?id=1006>

Karpunyn, P. «Pryntsypy u poriadok otsenky zaiavok uchastnykov konkursa pry realizatsiyi ynvestytsyonnykh proektov» [Principles and procedures for evaluating applications bidders for investment projects]. <http://www.myshared.ru/slide/42210/>

[Legal Act of Ukraine] (2000). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/642-2000-%D0%BF>

[Legal Act of Ukraine] (2013). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4709-17>

[Legal Act of Ukraine] (2011). <http://akts.pervomaisk.mk.ua/showdoc/538/>

[Legal Act of Ukraine] (1999). <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/997-14>

Maksimov, V. V. *Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo v transportnoy infrastrukture: kriterii otsenki kontsessionnykh konkursov* [Public-private partnerships in the transport infrastructure: evaluation criteria concession tenders]. Moscow: Alpina Pablishez, 2010.

Pallis, A. A., Notteboom, T. E., and De Langen, P. W. «Concession Agreements and Market Entry in the Container Terminal Industry». <http://www.palgrave-journals.com/mel/journal/v10/n3/full/mel20081a.html>

УДК 339.138

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧІВ НА РИНКУ ЗАКЛАДІВ ХАРЧУВАННЯ СТУДЕНТІВ

© 2014 МАЛИНКА О. Я., УСТЕНКО А. О., ГЕВКА Н. І.

УДК 339.138

Малинка О. Я., Устенко А. О., Гевка Н. І. Особливості дослідження поведінки споживачів на ринку закладів харчування студентів

Здійснено дослідження споживачів на ринку закладів харчування студентів на основі методу кластерного аналізу, що є багатомірною статистичною процедурою, яка передбачає збір даних, що зберігають інформацію про вибірку та впорядкування об'єктів у порівняно однорідні групи; внаслідок цього виділено сім основних сегментів споживачів продуктів харчування. На основі методу факторного аналізу визначено основні чинники, що впливають на поведінку споживачів при виборі закладів харчування. Досліджено поведінку споживачів ринку закладів харчування студентів міста Івано-Франківськ методом анкетування та семантичного диференціалу. Визначено основні недоліки в діяльності досліджуваного закладу харчування студентів. На основі проведеного дослідження запропоновано заходи для досягнення бажаного рівня задоволеності клієнтів якістю сервісу в обраному закладі харчування.

Ключові слова: споживчі мотивації, поведінка споживача, маркетингові дослідження, анкетування, семантичний диференціал.

Рис.: 2. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 8.

Малинка Оксана Ярославівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра менеджменту і адміністрування, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, 76018, Україна)
E-mail: ok.framboise@gmail.com

Устенко Андрій Олександрович – доктор економічних наук, професор, кафедра менеджменту і адміністрування, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, 76018, Україна)
E-mail: andrey.ustenko@gmail.com

Гевка Наталія Ігорівна – магістрант, кафедра менеджменту і адміністрування, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, 76018, Україна)
E-mail: natalyusuk@ukr.net

УДК 339.138

Малинка О. Я., Устенко А. А., Гевка Н. І. Особенности исследования поведения потребителей на рынке заведений питания студентов

Осуществлено исследование потребителей на рынке заведений питания студентов на основе метода кластерного анализа, являющегося многомерной статистической процедурой, предусматривающей сбор данных, хранящих информацию о выборке и упорядочении объектов в сравнительно однородные группы; в результате этого выделено семь основных сегментов потребителей продуктов питания. На основе метода факторного анализа определены основные факторы, влияющие на поведение потребителей при выборе заведений питания. Исследовано поведение потребителей на рынке заведений питания студентов города Ивано-Франковска методом анкетирования и семантического дифференциала. Определены основные недостатки в деятельности исследуемого учреждения питания студентов. На основе проведенного исследования предложены мероприятия для достижения желаемого уровня удовлетворенности клиентов качеством сервиса в выбранном заведении питания.

Ключевые слова: потребительские мотивации, поведение потребителя, маркетинговые исследования, анкетирование, семантический дифференциал.

Рис.: 2. **Табл.:** 3. **Библ.:** 8.

Малинка Оксана Ярославовна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра менеджмента и администрирования, Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа (ул. Карпатская, 15, Ивано-Франковск, 76018, Украина)
E-mail: ok.framboise@gmail.com

Устенко Андрей Александрович – доктор экономических наук, профессор, кафедра менеджмента и администрирования, Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа (ул. Карпатская, 15, Ивано-Франковск, 76018, Украина)
E-mail: andrey.ustenko@gmail.com

Гевка Наталья Игоревна – магистрант, кафедра менеджмента и администрирования, Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа (ул. Карпатская, 15, Ивано-Франковск, 76018, Украина)
E-mail: natalyusuk@ukr.net

UDC 339.138

Malinka O. Y., Ustenko A. O., Hevka N. I. Specific Features of the Study of Consumer Behaviour in the Students Catering Market

The article studies consumers in the market of students catering on the basis of the method of cluster analysis, which is a many-sided statistical procedure, which envisages collection of data, which keep information about the sampling and ordering objects into relatively homogeneous groups, as a result seven main segments of food consumers are allocated. Using the method of factor analysis the article identifies main factors that influence consumer behaviour when selecting catering establishments. The article studies consumer behaviour in the students catering market in the city of Ivano-Frankivsk using the method of polling and semantic differential. The article identifies main shortcomings in the activity of the studies students catering establishment. The article offers measures for achieving the desired level of satisfaction of clients with the quality of service in the selected catering establishment.

Key words: consumer motivation, consumer behaviour, marketing studies, polling, semantic differential.

Pic.: 2. **Tabl.:** 3. **Bibl.:** 8.

Malinka Oksana Ya. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Management and Administration, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (vul. Karpatska, 15, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine)
E-mail: ok.framboise@gmail.com

Ustenko Andriy O. – Doctor of Science (Economics), Professor, Department of Management and Administration, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (vul. Karpatska, 15, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine)
E-mail: andrey.ustenko@gmail.com

Hevka Nataliya I. – Graduate Student, Department of Management and Administration, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (vul. Karpatska, 15, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine)
E-mail: natalyusuk@ukr.net

8. Карпунин П. Принципы и порядок оценки заявок участников конкурса при реализации инвестиционных проектов. – Capital Legal Services, 2012 [Електронна презентація]. – Режим доступу : <http://www.myshared.ru/slide/42210/>

REFERENCES

«Guidelines for private sector participation in ports» <http://www.unescap.org/publications/detail.asp?id=1006>
 Karpunyn, P. «Pryntsypy u poriadok otsenky zaiavok uchastnykov konkursa pry realizatsiyi ynvestytsyonnykh proektov» [Principles and procedures for evaluating applications bidders for investment projects]. <http://www.myshared.ru/slide/42210/>
 [Legal Act of Ukraine] (2000). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/642-2000-%D0%BF>

[Legal Act of Ukraine] (2013). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4709-17>

[Legal Act of Ukraine] (2011). <http://akts.pervomaisk.mk.ua/showdoc/538/>

[Legal Act of Ukraine] (1999). <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/997-14>

Maksimov, V. V. *Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo v transportnoy infrastrukture: kriterii otsenki kontsessionnykh konkursov* [Public-private partnerships in the transport infrastructure: evaluation criteria concession tenders]. Moscow: Alpina Pablishez, 2010.

Pallis, A. A., Notteboom, T. E., and De Langen, P. W. «Concession Agreements and Market Entry in the Container Terminal Industry». <http://www.palgrave-journals.com/mel/journal/v10/n3/full/mel20081a.html>

УДК 339.138

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧІВ НА РИНКУ ЗАКЛАДІВ ХАРЧУВАННЯ СТУДЕНТІВ

© 2014 МАЛИНКА О. Я., УСТЕНКО А. О., ГЕВКА Н. І.

УДК 339.138

Малинка О. Я., Устенко А. О., Гевка Н. І. Особливості дослідження поведінки споживачів на ринку закладів харчування студентів

Здійснено дослідження споживачів на ринку закладів харчування студентів на основі методу кластерного аналізу, що є багатомірною статистичною процедурою, яка передбачає збір даних, що зберігають інформацію про вибірку та впорядкування об'єктів у порівняно однорідні групи; внаслідок цього виділено сім основних сегментів споживачів продуктів харчування. На основі методу факторного аналізу визначено основні чинники, що впливають на поведінку споживачів при виборі закладів харчування. Досліджено поведінку споживачів ринку закладів харчування студентів міста Івано-Франківськ методом анкетування та семантичного диференціалу. Визначено основні недоліки в діяльності досліджуваного закладу харчування студентів. На основі проведеного дослідження запропоновано заходи для досягнення бажаного рівня задоволеності клієнтів якістю сервісу в обраному закладі харчування.

Ключові слова: споживчі мотивації, поведінка споживача, маркетингові дослідження, анкетування, семантичний диференціал.

Рис.: 2. **Табл.:** 3. **Бібл.:** 8.

Малинка Оксана Ярославівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра менеджменту і адміністрування, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, 76018, Україна)
E-mail: ok.framboise@gmail.com

Устенко Андрій Олександрович – доктор економічних наук, професор, кафедра менеджменту і адміністрування, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, 76018, Україна)
E-mail: andrey.ustenko@gmail.com

Гевка Наталія Ігорівна – магістрант, кафедра менеджменту і адміністрування, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, 76018, Україна)
E-mail: natalyusuk@ukr.net

УДК 339.138

Малинка О. Я., Устенко А. А., Гевка Н. І. Особенности исследования поведения потребителей на рынке заведений питания студентов

Осуществлено исследование потребителей на рынке заведений питания студентов на основе метода кластерного анализа, являющегося многомерной статистической процедурой, предусматривающей сбор данных, хранящих информацию о выборке и упорядочении объектов в сравнительно однородные группы; в результате этого выделено семь основных сегментов потребителей продуктов питания. На основе метода факторного анализа определены основные факторы, влияющие на поведение потребителей при выборе заведений питания. Исследовано поведение потребителей на рынке заведений питания студентов города Ивано-Франковска методом анкетирования и семантического дифференциала. Определены основные недостатки в деятельности исследуемого учреждения питания студентов. На основе проведенного исследования предложены мероприятия для достижения желаемого уровня удовлетворенности клиентов качеством сервиса в выбранном заведении питания.

Ключевые слова: потребительские мотивации, поведение потребителя, маркетинговые исследования, анкетирование, семантический дифференциал.

Рис.: 2. **Табл.:** 3. **Библ.:** 8.

Малинка Оксана Ярославовна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра менеджмента и администрирования, Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа (ул. Карпатская, 15, Ивано-Франковск, 76018, Украина)
E-mail: ok.framboise@gmail.com

Устенко Андрей Александрович – доктор экономических наук, профессор, кафедра менеджмента и администрирования, Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа (ул. Карпатская, 15, Ивано-Франковск, 76018, Украина)
E-mail: andrey.ustenko@gmail.com

Гевка Наталья Игоревна – магистрант, кафедра менеджмента и администрирования, Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа (ул. Карпатская, 15, Ивано-Франковск, 76018, Украина)
E-mail: natalyusuk@ukr.net

UDC 339.138

Malinka O. Y., Ustenko A. O., Hevka N. I. Specific Features of the Study of Consumer Behaviour in the Students Catering Market

The article studies consumers in the market of students catering on the basis of the method of cluster analysis, which is a many-sided statistical procedure, which envisages collection of data, which keep information about the sampling and ordering objects into relatively homogeneous groups, as a result seven main segments of food consumers are allocated. Using the method of factor analysis the article identifies main factors that influence consumer behaviour when selecting catering establishments. The article studies consumer behaviour in the students catering market in the city of Ivano-Frankivsk using the method of polling and semantic differential. The article identifies main shortcomings in the activity of the studies students catering establishment. The article offers measures for achieving the desired level of satisfaction of clients with the quality of service in the selected catering establishment.

Key words: consumer motivation, consumer behaviour, marketing studies, polling, semantic differential.

Pic.: 2. **Tabl.:** 3. **Bibl.:** 8.

Malinka Oksana Ya. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Management and Administration, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (vul. Karpatska, 15, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine)
E-mail: ok.framboise@gmail.com

Ustenko Andriy O. – Doctor of Science (Economics), Professor, Department of Management and Administration, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (vul. Karpatska, 15, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine)
E-mail: andrey.ustenko@gmail.com

Hevka Nataliya I. – Graduate Student, Department of Management and Administration, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (vul. Karpatska, 15, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine)
E-mail: natalyusuk@ukr.net

Сьогодні ресторанний бізнес в Україні стає все більш динамічним, перспективним напрямом, що розвивається. Споживачі готові залишати в закладах ресторанного господарства мінімум \$4,5 млрд у рік. За останній час кількість закладів зросла у 4-5 разів, і ця тенденція продовжується.

В умовах жорсткої конкуренції на ринку ресторанно-господарства для залучення і збереження кількості клієнтів, які відвідують заклад, перед підприємцями постала проблема розробки асортименту продукції і послуг, а також ефективної стратегії просування. Для цього потрібно якомога повніше і ретельніше визначити мотивації, а отже, виявити найбільш раціональні та ефективні методи освоєння і завоювання споживачів. Товарна стратегія фірми є невіддільною від виявлення та задоволення в найефективніший спосіб нужд і потреб споживача. Купуючи якийсь товар чи послугу, споживач, разом із тим, отримує і весь комплекс відчутних властивостей. Інакше кажучи, він купує засіб розв'язання своїх проблем, задоволення власних потреб. І тут необхідно виявити не лише домінуючі, а й супутні мотиви споживача, оскільки кожній без винятку людині властива багатомірність стимулів і прагнень, якими в самому процесі купівлі товару споживач бажає максимізувати вигоду через вдале придбання товару або послуги.

Із вітчизняних аналітиків проблема мотивацій споживачів цікавила А. Войчака, О. Зозульова, В. Ільїна, Н. Кононенко, Є. Крикавського, А. Старостіну, В. Тарнавського та ін.; зарубіжних – Д. Аакера, Дж. Армстронга, Р. Блекуелла, Дж. Енджела, Ф. Котлера, П. Мініарда, С. Паркінсона, Дж. Сандерса, Г. Черчілла та ін. Дослідження мотивацій споживачів залишається актуальною проблемою для розробки ефективної товарної стратегії компанії. Це – найважливіше завдання і для відомих, і для менш відомих фірм. Коли воно виконується грамотно, професійно, то приносить реальну користь. Проникливі підприємці усвідомлюють, що прибуток можна одержати тоді, коли знаєш свого споживача і виконуєш його бажання.

Метою даної публікації є визначення основних критеріїв, які впливають на процес прийняття рішення студентом про вибір того чи іншого закладу ресторанного господарства, врахування яких сприятиме підвищенню рівня задоволеності клієнтів при відвіданні даних закладів.

Для оцінки споживачів на ринку закладів харчування студентів було проведено сегментування на основі кластерного аналізу – багатомірної статистичної процедури, яка передбачає збір даних, що зберігають інформацію про вибірку та впорядкування об'єктів у порівняно однорідні групи [7].

Процедура кластеризації проводиться методом ієрархічної класифікації, сенс якої полягає в тому, щоб за обраним набором змінних можна було описати подібність між об'єктами з точки зору ознак, що мають відношення до даної проблеми маркетингового дослідження. Набір змінних формується на основі відповідей на запитання, які стосуються поділу вибірки респондентів на сегменти за поведінковими, психографічними, демографічними критеріями.

Дослідження українських споживачів виявили такі сегменти (кластери) споживачів:

- ✦ «оптимісти» (26%) – висувають досить високі вимоги до асортименту пропонованих страв, якості обслуговування, естетичної привабливості страв і комунікативної культури та привітності персоналу;
- ✦ «новатори» (19%) – розглядають процес одержання послуг ресторанного господарства крізь

призму пізнання нового, задоволення своїх пізнавальних інтересів і підвищення соціального статусу. Відвідують престижні заклади з відмінним обслуговуванням, у деталях цікавляться процесом приготування страв і походженням продуктів, з яких готуються страви, мають високий рівень споживчих запитів, вимогливі до компетентності та комунікативної культури персоналу. Виправдовують високу ціну за послуги відмінної якості, раціональні в покупках;

- ✦ «консерватори» (13%) – психологічно не сприймають «новинок» у сфері ресторанного господарства, обирають тільки страви традиційної кухні, тобто ті страви, які властиві (звичні) для «українського столу». До зарубіжних кухонь та страв, приготовлених із невластивих даному краю продуктів, ставляться вкрай негативно. Як правило, не відвідують закладів високого цінового сегмента;
- ✦ «естети» (8%), для яких відвідування закладів ресторанного господарства є невід'ємним ритуалом їхнього родинного життя, професійної діяльності, зокрема ділового спілкування. Мотивом відвідування такого роду закладів найчастіше буває висока якість приготування страв, їх естетичний вигляд та подання клієнту, екологічна чистота продукту. Орієнтовані на відвідування дорогих, престижних закладів з особливим рівнем обслуговування та атмосферою закладу, що визначається «естетами» як один із чинників високого соціального статусу;
- ✦ «прагматиків» (13%) – розглядають послуги організованого харчування як засіб збереження життя. Найважливішим мотивом при виборі закладів ресторанного господарства є розумне співвідношення ціни і якості. За стилем мислення і способом життя – раціоналісти. Не люблять витрачати багато часу на пошуки даних закладів, тому місцем відпочинку є найближчі до місця проживання заклади з достатнім асортиментом пропонованих страв і задовільним обслуговуванням. Важлива вимога – оперативність обслуговування, адже чекати вони не вміють, і випадки настання такої ситуації викликають у «прагматиків» негативні емоції. Особливе подання страви чи оригінальне оформлення страв для «прагматиків» не мають суттєвого значення;
- ✦ «негативісти» (5%) – ставляться до процесу придбання послуг неохоче. Прискіпливі, нервові, часто поспішають. Схильні до використання «послуг – додому» за умови, що ціна на послуги відповідатиме їхній якості;
- ✦ «вимушені споглядачі» (16%), які виявилися малозабезпеченими або незабезпеченими громадянами, що цікавляться послугами здебільшого під кутом зору: «А що з цього я можу собі дозволити?». Вони зорієнтовані передусім на відвідування закладів низького цінового рівня. Цікавляться новими закладами, різноманітними акційними пропозиціями, бонусами [7].

Для того, щоб визначити основні фактори, які впливають на поведінку українських споживачів, було використано результати дослідження на основі факторного аналізу, яке є продовженням і доповненням кластерного аналізу і має на меті виявити найголовніші фактори, що впливають

на поведінку споживачів (респондентів) при виборі закладів харчування. Результати факторного аналізу наводяться в узагальненій інтерпретації (табл. 1) [7].

Підсумовуючи результати аналізу соціально-психологічних особливостей виявлених кластерів, було зіставлено особливості кластерів з факторами, що впливають на процес купівлі товарів (табл. 2).

Крім того, споживчу поведінку українців значною мірою обумовлюють національно-психологічні особливості. Серед них – яскраво виражений традиціоналізм, навіть консерватизм, у сприйнятті цінностей інших народів, їхніх споживчих нахилів.

Для дослідження поведінки споживачів ринку закладів харчування студентів Івано-Франківська методом опитування було розроблено анкету. Взірець анкети особистого опитування споживачів наведено на рис. 1. Вибірка включала 100 осіб – молодь м. Івано-Франківська та області.

Крім цього, розроблено семантичний диференціал для оцінки рівня задоволення споживачів якістю сервісу,

що надається безпосередньо кафе-баром «Тарко», який працює за принципом бістро, пропонує страви української кухні і позиціонує себе як кафе-бар. Формат диференціалу представлено в табл. 3.

Проаналізуємо дані, отримані під час особистого опитування споживачів і в результаті заповнення семантичного диференціалу.

Проведене анкетування серед студентів міста Івано-Франківська дало змогу отримати такі результати.

1. Серед опитаних 68% – особи жіночої статі, 32% – чоловічої.

2. Вік опитаних студентів:

Вік, років	Частка опитаних студентів, %
до 16	14
16 – 18	36
18 – 22	42
старше 22	8

Таблиця 1

Інтерпретація основних факторів, що обумовлюють поведінку виділених груп споживачів [7]

Фактори	Визначення змінної	Інтерпретація фактора
1	Надання переваги певному типу закладу	Фактор естетичного задоволення
	Вплив якості обслуговування на подальше відвідування закладу	
	Престижність відвідування даного закладу	
	Надання переваги певному виду реклами	
	Інтерес інших клієнтів, як чинник впливу на відвідання даного закладу	
2	Спеціальні пропозиції для відвідувачів закладу	Фактор економічного сприйняття (вигоди)
	Місце розташування даного закладу	
	Розмір знижок для постійних клієнтів	
	Час відвідування закладу	
3	Вік клієнта	Фактор претензійності та престижу
	Надання переваги певному місцю розташування закладу	
	Ступінь уваги, що приділяється закладу	
	Розмір знижок на продукти харчування	
	Надання переваги відвідуванню закладу з обслуговуючим персоналом	
	Ставлення до реклами	
	Привабливість (доброзичливість) персоналу	
4	Стать клієнта	Фактор ідеї здорового харчування
	Наявність вітамінів у пропонованих стравах	
	Замовлення дієтичних страв	
	Зацікавленість у калорійності страв	
	Вплив власної думки про заклад і якість страв на думку друзів	
5	Присутність відмінних смакових властивостей страв	Фактор компетентності
	Ступінь уваги персоналу, що приділяється клієнту	
	Уявлення клієнта про асортимент пропонованих страв	
	Вплив точки зору інших людей (родини, друзів, продавця) на власний вибір закладу харчування	
6	Дохід клієнта	Фактор грошових можливостей
	Соціальний статус клієнта	
	Значення ціни для клієнта	
	Сума грошей, яку витрачає клієнт під час одного відвідування закладу	

Фактори, що впливають на процес купівлі товарів представниками різних кластерів [7]

Кластери	Фактори					
	Естетичного задоволення	Економічного сприйняття купівлі (вигоди)	Претензійності і престижу	Корисності для здоров'я	Власної компетентності щодо продукту	Грошових можливостей
Оптимісти	++	+	+	0	+	++
Новатори	++	+	++	0	++	+
Консерватори	0	++	0	0	+	++
Естети	++	0	++	++	++	+
Прагматики	0	++	0	++	0	++
Негативісти	0	+	0	0	0	+
Вимушені споглядачі	0	++	0	0	0	++

Умовні позначення:

«++» – фактор значний для даної соціально-психологічної групи; «+» – фактор малозначний; «0» – фактор не має значення.

Таблиця 3

Семантичний диференціал оцінки задоволеності споживачів якістю сервісу кафе-бару «Тарко»

Напрями оцінки	Показники 2-го роду	Бали										Показники 1-го роду			
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9		10		
1. Асортимент пропонованих страв	Вузький														Широкий
2. Швидкість обслуговування	Повільно														Швидко
3. Ставлення персоналу	Непривітне														Привітне
4. Атмосфера в закладі	Незатишна														Затишна
5. Інтер'єр закладу	Нічого особливого														Оригінальний
6. Наявність оригінальних пропозицій	Відсутні														Наявні
7. Бонусні пропозиції	Рідко														Звичне явище
8. Смак страв	Звичний														Дуже смачно
9. Рівень цін	Низький														Високий
10. Враження від проведеного корпоративу	Не вражає														Вражає
11. Наявність необхідних комунікацій	Відсутні														Присутні

Отже, більшість опитаних студентів є студентами віком 16 – 22 років.

3. Які заклади найчастіше відвідують споживачі? Одержано перелік закладів м. Івано-Франківська, які за кількістю набраних голосів розділено на групи (рис. 2).

З одержаних вище даних можна зробити висновок, що найпопулярнішими закладами серед студентів міста Івано-Франківська є Піца +, Reregonsino, Пінта-паб, Мармуляда, Бочка і Тарко.

4. Закладам якого типу Ви надаєте перевагу?

Типи закладу	Частка студентів, %
Кафе-бари	22,6
Паби	39,3
Арт-кафе	28,6
Фаст-фуди, бістро	9,5

З одержаних даних можна побачити, що сьогодні найбільш популярними серед студентів є такі типи закладів як паби і арт-кафе, з меншим відривом ідуть кафе-бари і менша кількість студентів надають перевагу фаст-фудам і бістро.

5. Частота відвідувань студентами закладів харчування:

Частота відвідувань	Частка студентів, %
Щодня	13,3
1-2 рази в тиждень	50,6
1-2 рази в місяць	24,1
1-2 рази на квартал	12,0

Отже, 50,6% студентів кожного тижня відвідують заклади харчування, 24,1% студентів – один раз на два тижні або на місяць, 12% студентів – один-два рази на квартал і 13,3% – щодня.

АНКЕТА

1. Стать

- Чоловіча
- Жіноча

2. Вік

- до 16 років;
- 16 – 18 років;
- 18 – 22 років;
- старше 22 років

3. Як часто Ви відвідуєте заклади харчування?

- щодня;
- 1 – 2 рази в тиждень;
- 1 – 2 рази в місяць;
- 1 – 2 рази в квартал

4. Закладом якого типу Ви надаєте перевагу?

- кафе-бари;
- паби;
- арт-кафе;
- фаст-фуди, бістро

5. Вкажіть назви закладів, які Ви найчастіше відвідуєте? _____

6. Чи впливає наявність картки постійного клієнта того чи іншого закладу на частоту відвідання даного закладу?

- так, завжди;
- іноді;
- не впливає, все залежить від настрою

7. Розташуйте в порядку спадання важливості критеріїв для закладу харчування (1 – найбільш важливий, 6 – менш важливий):

- ціна;
- ширина асортименту запропонованих страв;
- ввічливість та приємний вигляд персоналу;
- дизайн та атмосфера закладу;
- місце розташування закладу;
- швидкість обслуговування

8. При відвіданні закладу харчування Ви найчастіше витрачаєте таку суму (на особу):

- до 20 грн;
- 20 – 50 грн;
- 50 – 100 грн;
- більше 100 грн

Рис. 1. Взірець анкети особистого опитування споживачів на ринку студентських закладів харчування

6. Вплив картки постійного клієнта на вибір закладу харчування:

Варіанти	Частка клієнтів, %
Так, завжди	36,7
Іноді	29,1
Не впливає, все залежить від настрою	34,2

Отже, картка постійного клієнта має значний вплив на вибір того чи іншого закладу харчування.

7. Важливість окремих критеріїв для закладів харчування:

№	Критерій	Частка, %
1	Ціна	14,93
2	Асортимент страв	16,28
3	Ставлення персоналу	12,64
4	Дизайн і атмосфера закладу	18,81
5	Місце розташування	18,28
6	Швидкість обслуговування	19,06

Отже, найважливішим критерієм при виборі закладу харчування для студентів є швидкість обслуговування – 19,06%, дизайн і атмосфера закладу – 18,81%, місце розташування відіграє важливу роль для 18,28% опитаних, для 16,28% найважливішим є пропонувані асортимент страв, для 14,93% – ціна, а для 12,64% найважливішим є ставлення персоналу.

8. Суми коштів на одну особу і частка студентів:

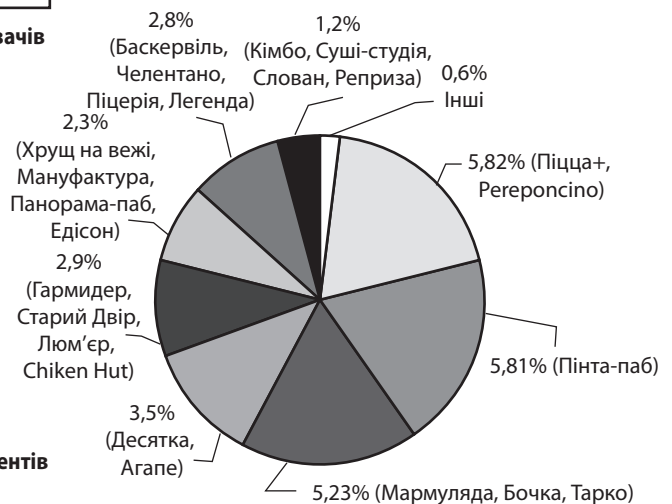
Сума коштів, грн	Частка студентів, %
до 20 грн;	6
20 – 50 грн;	50
50 – 100 грн;	30
більше 100 грн	14

Отже, 6% студентів при відвіданні закладів витрачають до 20 грн; 50% студентів витрачають від 20 до 50 грн; 30% студентів – від 50 до 100 грн і більше 100 грн витрачають 14% студентів.

Із одержаних результатів можна зробити висновок, що сума середнього чека студента в закладах харчування становить до 50 грн.

Аналіз заповненого семантичного диференціалу (див. табл. 3) дає підстави виявити такі недоліки в діяльності закладу:

Рис. 2. Рейтинг найпопулярніших закладів серед студентів м. Івано-Франківська

- ✦ недостатня увага до існуючої атмосфери в закладі, що впливає на споживача;
- ✦ невідповідність інтер'єру закладу актуальним запитам споживачів;
- ✦ функціонування закладу в звичному режимі, відсутність пропозиції оригінальних послуг (страв «родзинок»), що важливо в конкурентній боротьбі;
- ✦ відсутність нових бонусних пропозицій для клієнтів;
- ✦ недосконала організація корпоративів;
- ✦ відсутність в закладі WI-FI, що є важливим чинником для студентів.

Таким чином, керівництво закладу не вкладає кошти в розвиток закладу, а конкуренція в місті досить серйозна, постійно відкриваються все нові заклади. Це може призвести до втрати значної частки клієнтів.

Аналіз диференціалу свідчить, що закладу є над чим працювати для покращення якості сервісу та збільшення задоволеності споживачів.

ВИСНОВКИ

Враховуючи результати проведеного маркетингового дослідження, можна запропонувати такі заходи для досягнення бажаного рівня задоволеності клієнтів якістю сервісу в кафе-барі «Тарко» і збільшення частоти відвідувань:

- ✦ підвищення оперативності обслуговування клієнтів. Оскільки студенти – люди завжди зайняті і прагнуть швидко поїсти, то для підвищення задоволеності відвідувачів якість сервісу досліджуваного закладу варто підвищити швидкість обслуговування;
- ✦ косметичний ремонт, закупівля нової витяжної системи і додаткового обладнання для закладу для підвищення комфорту перебування клієнтів у закладі;
- ✦ оригінальне подання страв, обслуговування офісів, кейтеринг та збільшення бонусних пропозицій для клієнтів;
- ✦ розробка розважальних програм для проведення корпоративів;
- ✦ встановлення у закладі Wi-Fi. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Ассель П.** Маркетинг: принципы и стратегия / П. Ассель. – Москва : Инфра-М, 1999. – С. 231 – 266.
2. **Котлер Ф.** Маркетинговый менеджмент: підручник / Ф. Котлер, К. Л. Келлер, А. Ф. Павленко та ін. – К. : Хімджест, 2008. – 720 с.
3. **Кревенс Д.** Стратегический маркетинг / Д. Кревенс / Пер. с англ. – 6-е изд. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2003. – 752 с.
4. **Мухина М. К.** Изучение стиля жизни потребителей и сегментация рынка на основе психографических типов / М. К. Мухина // Маркетинг в России и за рубежом. – 2000. – № 3 (17). – С. 3 – 21.
5. **Пустотін В.** Особливості українських споживачів / В. Пустотін // Маркетинг в Україні. – 2004. – № 3 (25). – С. 53 – 54.
6. **Старостина А. А.** Теории потребительских мотиваций / А. А. Старостина, А. В. Зозулев. – Киев : НТУУ «КПИ», 1999. – 110 с.
7. **Устенко А. А.** Использование метода глубокого сегментирования для изучения украинских потребителей продуктов питания / А. А. Устенко, О. Я. Малинка, И. В. Рыбчанская // Бизнес Информ. – № 12. – 2010. – С. 170 – 174.

8. Энджел Дж. Поведение потребителей / Энджел Дж., Блэкуэлл Г., Минард П. – С-Пб. : Изд-во «Питер», 1999. – 768 с.

REFERENCES

- Assel, P. *Marketing: printsipy i strategija* [Marketing: Principles and Strategy]. Moskva: Infra-M, 1999.
- Endzhel, Dzh., Blekuell, G., and Minard, P. *Povedenie potrebitel'ey* [Consumer behavior]. St. Petersburg: Piter, 1999.
- Krevens, D. *Strategicheskij marketing* [Strategic Marketing]. Moscow: Viliams, 2003.
- Kotler, F., Keller, K. L., and Pavlenko, A. F. *Marketynhoviy menedzhment* [Marketing management]. Kyiv: Khimdzhest, 2008.
- Mukhina, M. K. «Izuchenie stilia zhizni potrebitel'ey i segmentatsiia rynka na osnove psikhograficheskikh tipov» [Study of lifestyles of consumers and market segmentation based on psychographic types]. *Marketing v Rossii i za rubezhom*, no. 3 (17) (2000): 3-21.
- Pustotin, V. «Osoblyvosti ukrainskykh spozhyvachiv» [Features of Ukrainian consumers]. *Marketynh v Ukraini*, no. 3 (25) (2004): 53-54.
- Starostina, A. A., and Zozulev, A. V. *Teorii potrebitelskikh motivatsiy* [Theory of consumer motivations]. Kiev: NTUU «KPI», 1999.
- Ustenko, A. A., Malinka, O. Ya., and Rybchanskaia, I. V. «Ispol-zovanie metoda glubokogo segmentirovaniia dlia izucheniiia ukrainskikh potrebitel'ey produktov pitaniia» [Using the method of deep segmentation study for Ukrainian consumers of food products]. *Biznes Inform*, no. 12 (2010): 170-174.

МІСЦЕ БЮДЖЕТНОГО УПРАВЛІННЯ В ЗАГАЛЬНІЙ СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ТОРГОВЕЛЬНИМ ПІДПРИЄМСТВОМ

© 2014 КРАВЧЕНКО О. С., БРАГІНА О. С.

УДК [336.142/145 + 005.5]:658.8

Кравченко О. С., Брагіна О. С. Місце бюджетного управління в загальній системі управління торговельним підприємством

У статті обґрунтовано актуальність визначення місця бюджетного управління в загальній системі управління торговельним підприємством. Проаналізовано точки зору вчених-економістів відносно дефініції термінів «бюджетування» і «бюджетне управління». Розглянуто основні функції бюджетного управління. На основі розглянутих функцій було визначено місце бюджетного управління в загальній системі управління підприємством. Відповідно до визначення бюджетного управління як управлінської технології, що має відповідати ряду вимог, які будуть визначатися особливостями практичної діяльності підприємства, було визначено основні його принципи. Здійснено групування принципів бюджетного управління відповідно до функцій, які воно виконує.

Ключові слова: бюджетування, бюджетне управління, управлінська технологія, функції бюджетного управління, принципи бюджетного управління, місце бюджетного управління.

Рис.: 3. **Бібл.:** 8.

Кравченко Олена Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства, Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського (вул. Щорса, 31, Донецьк, 83050, Україна)

E-mail: krav07@meta.ua

Брагіна Ольга Сергіївна – аспірантка, кафедра економіки підприємства, Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського (вул. Щорса, 31, Донецьк, 83050, Україна)

E-mail: Puzirichka@mail.ru

УДК [336.142/145 + 005.5]:658.8

Кравченко Е. С., Брагина О. С. Место бюджетного управления в общей системе управления торговым предприятием

В статье обоснована актуальность определения места бюджетного управления в общей системе управления торговым предприятием. Проанализированы точки зрения ученых-экономистов относительно дефиниции терминов «бюджетирование» и «бюджетное управление». Рассмотрены основные функции бюджетного управления. На основе рассмотренных функций было определено место бюджетного управления в общей системе управления предприятием. В соответствии с определением бюджетного управления как управленческой технологии, которая должна отвечать ряду требований, диктуемых особенностями практической деятельности предприятия, были обозначены его основные принципы. Осуществлена группировка принципов бюджетного управления в соответствии с функциями, которые оно выполняет.

Ключевые слова: бюджетирование, бюджетное управление, управленческая технология, функции бюджетного управления, принципы бюджетного управления, место бюджетного управления.

Рис.: 3. **Библ.:** 8.

Кравченко Елена Сергеевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики предприятия, Донецкий национальный университет экономики и торговли им. М. Туган-Барановского (ул. Щорса, 31, Донецк, 83050, Украина)

E-mail: krav07@meta.ua

Брагина Ольга Сергеевна – аспирант, кафедра экономики предприятия, Донецкий национальный университет экономики и торговли им. М. Туган-Барановского (ул. Щорса, 31, Донецк, 83050, Украина)

E-mail: Puzirichka@mail.ru

UDC [336.142/145 + 005.5]:658.8

Kravchenko O. S., Brahina O. S. Place of Budget Management in the General System of Trade Enterprise Management

The article grounds urgency of identification of the place of budget management in the general system of trade enterprise management. It analyses points of view of economists with respect to definitions of the «budgeting» and «budget management» terms. It considers main functions of budget management. It identifies the place of budget management in the general system of enterprise management. Pursuant to definition of the budget management as a managerial technology, which should meet a number of requirements, which would be determined by specific features of enterprise practical activity, the article identifies its main principles. It groups principles of budget management in accordance with the functions it performs.

Key words: budgeting, budget management, managerial technology, functions of budget management, principles of budget management, place of budget management.

Pic.: 3. **Bibl.:** 8.

Kravchenko Olena S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Enterprise Economics, Donetsk National University of Economy and Trade named after M. Tugan-Baranovsky (vul. Shchora, 31, Donetsk, 83050, Ukraine)

E-mail: krav07@meta.ua

Brahina Olha S. – Postgraduate Student, Department of Enterprise Economics, Donetsk National University of Economy and Trade named after M. Tugan-Baranovsky (vul. Shchora, 31, Donetsk, 83050, Ukraine)

E-mail: Puzirichka@mail.ru

Успішність і конкурентоспроможність діяльності підприємств багато в чому залежить від ефективно налагодженої системи управління. Останнім часом особливу увагу здобуло бюджетне управління як управлінська технологія, яка дає можливість управляти фінансово-господарською діяльністю підприємств. Аналізуючи думки провідних вчених-економістів, можна прослідити неоднозначність тверджень відносно сутності бюджетування і, як наслідок, функцій, які воно виконує. Таким чином, саме визначенню місця та функцій бюджетного управління в загальній системі управління присвячено дослідження.

Проблеми визначення місця бюджетного управління в загальній системі управління торговельним підприємством вивчали такі науковці, як О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник [2, с. 10], С. Ковтун [8, с. 18] та ін. Однак більшість науковців неоднозначно трактують термін «бюджетування», що спричиняє віднесення до процесу бюджетування різних функцій і, як наслідок, – різного розуміння місця бюджетного управління в загальній системі управління торговельного підприємства. Усе це свідчить про актуальність теми, а відтак зумовило вибір на пряму дослідження в науковому і практичному аспектах.

Метою статті є розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо визначення місця бюджетного управління в загальній системі управління торговельним підприємством.

У зв'язку з переходом України до ринкової економіки та розвитком підприємництва спостерігається значне збільшення конкуренції, що доволі чітко просліджується серед підприємств торгівлі. Для того, щоб ефективно функціонувати на ринку та здобути переваги в конкурентній боротьбі, торговельним підприємствам необхідно мати ефективну систему управління. Саме від ефективно налагодженої системи управління залежить успішність і конкурентоспроможність підприємств.

У системі управління економічною діяльністю торговельного підприємства найбільш складним і неоднозначним питанням є вибір ефективної технології управління. Це обумовлено тим, що обрана управлінська технологія повинна давати можливість ефективно використовувати наявні можливості підприємства, відповідати його цілям і давати можливість збільшити його ринкову вартість.

Ефективність управління торговельним підприємством виявляється в ефективності і високій результативності функцій, які воно виконує. Аналізуючи думки вчених-економістів [1], до основних функцій управління діяльністю підприємства доцільно віднести такі:

- ✦ організаційна функція представляє собою процес формування найбільш прийнятної організаційної структури відповідно до стратегії діяльності підприємства;
- ✦ планування (прогнозування, моделювання) – передбачає визначення мети розвитку підприємства як на тривалу перспективу, так і в короткостроковому періоді, розробка програми, плану дій з різним ступенем деталізації і на різні періоди часу;
- ✦ облік, контроль і аналіз – встановлення, фіксування і перевірка відповідності фактичних показників тим, що були заплановані, виявлення, узагальнення, аналіз та оцінка відхилень від планових показників і доведення цієї інформації до керівників підприємства, його підрозділів і функціональних служб з метою своєчасної підготовки управлінських рішень;
- ✦ регулювання – прийняття оперативних заходів щодо усунення виявлених у процесі моніторингу та аналізу відхилень від запланованих результатів або передбачених регламентом показників;
- ✦ координація представляє собою процес забезпечення узгодженості та відлагодженої роботи всіх підрозділів підприємства;
- ✦ мотивація – використання системи матеріального і морального стимулювання, розвиток мотиваційних важелів впливу на трудові колективи і окремих виконавців у досягненні максимально високих результатів їх фінансово-господарської діяльності.

Аналіз економічної літератури показав, що на розвинутих конкурентоспроможних підприємствах управлінською технологією, яка ефективно виконує всі ці функції, виступає бюджетування.

Ідеї бюджетування набули значного поширення у країнах Західної Європи, США, Японії ще у 60-ті роки ХХ століття [2, с. 6]. На Заході бюджетування свідчить про високий рівень управління на підприємстві, відповідність

його систем менеджменту та застосовуваних управлінських технологій сучасним вимогам [2, с. 13].

На українських підприємствах бюджетування почало використовуватися на початку ХХІ ст., коли більшість підприємств перебували на стадії реорганізації, реструктуризації та суттєвих організаційних змін, виходячи із затяжної кризи і мали необхідність у системному упорядкуванні їх діяльності з економічної, фінансової, технічної і кадрової позицій. При цьому окремі підприємства вирішували свої проблеми щодо низької результативності, неплатоспроможності та неліквідності за допомогою бюджетування, що на сьогодні принесло позитивні результати в їх діяльності [2, с. 4].

Вивчаючи економічну літературу, варто відмітити, що деякі вчені-економісти відводять бюджетуванню лише функції планування діяльності підприємства. Так, В. П. Савчук зазначає, що бюджетування – це процес планування майбутньої діяльності підприємства, результати якого оформляються системою бюджетів [3, с. 134].

І. А. Бланк визначення «бюджетування» більш конкретизує і до його функцій відносить процес складання оперативного фінансового плану короткострокового періоду [4, с. 104].

Є. Бріггем у своєму визначенні «бюджетування» робить акцент на складанні бюджетів, в яких поєднується інформація відносно потреб фірми в готівкових грошах на основні активи і товарно-матеріальні запаси разом із визначенням часу, коли необхідно виконати платежі, і інформацію про затримки в постачаннях сум по дебетових рахунках, дати уплати податків, дати виплати дивідендів, платежів за нарахованими відсотками [5, с. 73].

На думку Є. С. Гордієнко, бюджетування включає не лише процес складання, а і реалізації бюджету в практичній діяльності підприємства [6, с. 9].

Відмічаючи неоднозначність думок вчених-економістів відносно сутності терміна «бюджетування», можна зазначити, що багатьма авторами поняття «бюджетування» та «бюджетного управління» розглядаються як різні.

На нашу думку, для сучасних торговельних підприємств бюджетування стає не просто процесом планування майбутньої діяльності на основі розробки комплексу обґрунтованих бюджетів. Бюджетування виступає управлінською технологією, яка включає управління фінансово-господарською діяльністю суб'єктів господарювання на основі розробки бюджетів, організації контролю за їх виконанням, аналізі відхилень від бюджетних показників і регулюванні на цій основі господарської діяльності з метою досягнення визначених цілей.

Перш ніж визначати місце бюджетного управління в загальній системі управління діяльністю підприємства, відмітимо, що, з погляду Т. В. Яркіної [7], управління підприємством розглядається як відкрита система, що складається з двох підсистем:

1. Підсистема, що управляє (функціональний аспект).
2. Підсистема, якою управляють (об'єкт управління).

Відповідно до цього визначимо місце бюджетного управління в загальній системі управління діяльністю підприємства (рис. 1).

Варто відмітити, що бюджетування, виступаючи як управлінська технологія, посідає ключове місце в загальній системі управління діяльністю підприємства. Відносячись до підсистеми, що управляє, бюджетування на основі мето-

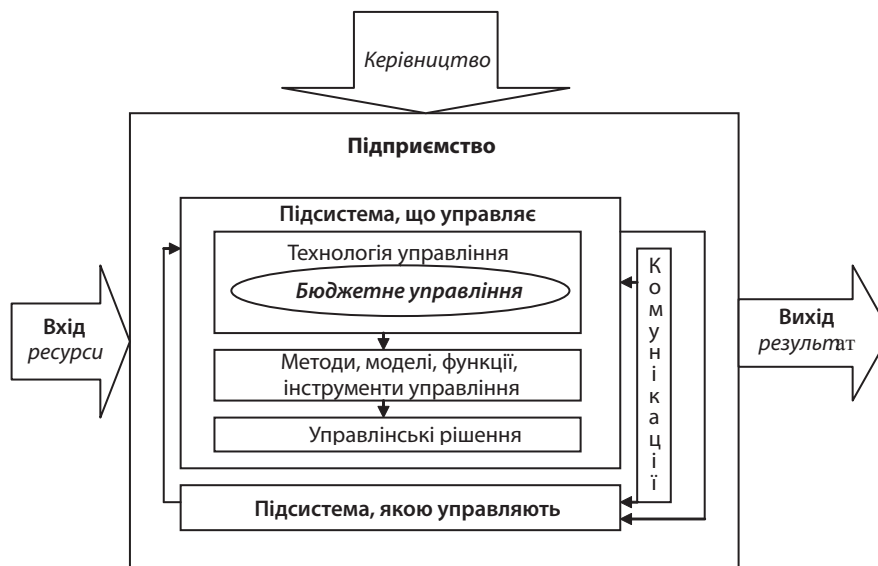

Рис. 1. Місце бюджетного управління в системі управління підприємством

дів, моделей, функцій та інструментів управління дає можливість формувати управлінські рішення.

Як зазначає І. Плікус, бюджетування, на відміну від традиційних способів управління, ефективніше впливає на формування фінансових ресурсів, рух коштів і фінансово-господарські результати внаслідок оперативного отримання інформації, яка є значною аналітичною цінністю для прийняття управлінських рішень. Підтвердженням цього виступає той факт, що останнім часом більшість великих, із швидкою динамікою розвитку, підприємств зіштовхнулися з реальною проблемою прогнозування й планування майбутніх результатів діяльності, а також контролювання з витратами окремих підрозділів як ефективного шляху зниження собівартості та зростання доходності [2, с. 12].

Бюджетне управління як управлінська технологія, відповідно до функцій, які воно виконує, повинно відповідати ряду вимог, що будуть визначатися особливостями практичної діяльності підприємства. Відповідно до вимог до бюджетного управління виділимо його основні принципи (рис. 2).

Таким чином, успішність бюджетного управління як і результат діяльності всього підприємства безпосередньо залежить від відповідного дотримання зазначених принципів.

На нашу думку, найбільше значення в бюджетуванні, як управлінській технології доцільно відвести функції планування, а відтак і принципам бюджетного планування, тому що саме від адекватно розроблених бюджетів, які б відповідали цілям підприємства, наявним ресурсам і можливостям їх використання залежать результати подальшого контролю та аналізу виконання бюджетів.

Серед принципів бюджетного планування важливе місце посідає *принцип збалансованості*, що передбачає відповідність потреб наявним ресурсам і можливостям підприємства.

Принцип гнучкості передбачає оперативність реагування процесу бюджетного планування відповідно до змін внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства.

Принцип точності передбачає, що бюджети, які розробляються, повинні якомога точніше відображати майбутні результати діяльності підприємства, ґрунтуватися на реальних прогнозах.

Бюджети, які плануються, повинні охоплювати всі сторони діяльності, усі відділи та всі бізнес-процеси підприємства, що знаходить своє відображення в *принципі повноти*.

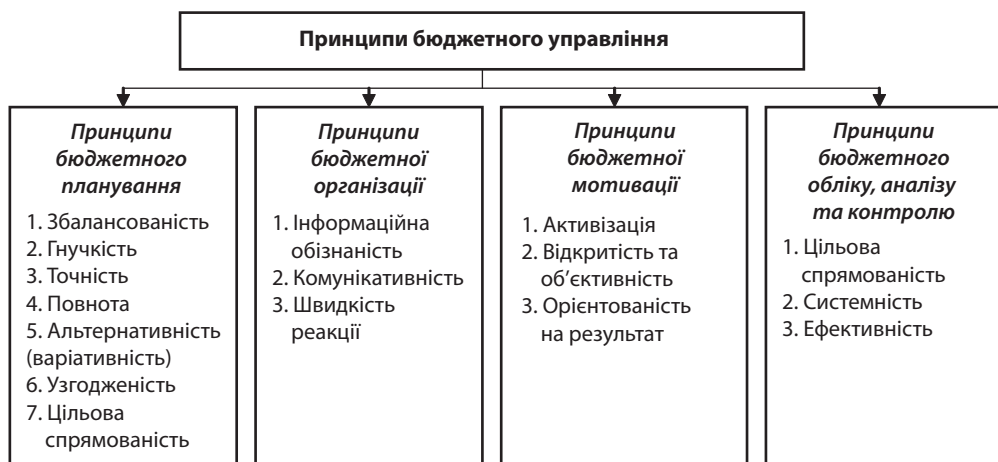

Рис. 2. Основні принципи бюджетного управління відповідно до функцій, які воно виконує

У сучасних нестабільних умовах ринку велике значення набуває *принцип альтернативності (варіативності)*, який передбачає врахування можливих варіантів ринкових змін і на цій основі розробку відповідних сценаріїв розвитку подій в діяльності підприємства.

Принцип узгодженості передбачає взаємозв'язок і взаємовплив різних бюджетів та об'єктів бюджетного планування.

Одним з найважливіших принципів даної групи виступає *принцип цільової спрямованості*, що передбачає відповідність бюджетного планування цілям і стратегії розвитку підприємства.

Серед принципів бюджетної організації основне місце посідає *принцип інформаційної обізнаності*, який передбачає високий ступінь доступності інформації відносно всіх етапів бюджетного управління для всіх його суб'єктів.

Принцип комунікативності передбачає відсутність бар'єрів між суб'єктами бюджетного процесу, функціональними відділами підприємства.

Принцип швидкої реакції передбачає формування організаційної структури підприємства таким чином, щоб дати можливість швидко реагувати на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства.

У групі принципів бюджетного мотивування ключове місце посідає *принцип активізації*, сутність якого полягає у формуванні бюджетних фондів економічного стимулювання працівників з метою активізації їх роботи.

Принцип відкритості та об'єктивності полягає у тому, що бюджетне мотивування повинно бути зрозумілим для кожного працівника та об'єктивно враховувати результати роботи кожного працівника в досі генні цілей бюджетного управління.

Принцип орієнтованості на результат передбачає досягнення взаємозв'язку між заохоченням працівників та ініціативністю і результативністю їх діяльності за виконанням бюджетних завдань.

Останню групу принципів бюджетного управління складають принципи бюджетного обліку, аналізу та контролю. Актуальність і необхідність даних принципів зумовлена важливістю функцій контролю на всіх етапах бюджетного управління.

Одним з найважливіших принципів як для бюджетного планування, так і для бюджетного контролю виступає *принцип цільової спрямованості*, що передбачає відповідність цілей контролю цілям і стратегії розвитку підприємства.

Принцип системності передбачає, що контроль повинен проводитися на всіх етапах бюджетного управління та включати всі його елементи,

Принцип ефективності передбачає, що результати контролю повинні забезпечувати повноту та своєчасність виявлення відхилень фактичних значень від бюджетних, встановлення причин цих відхилень з метою невілювання їх негативного впливу на результати бюджетного управління, і як результат на результати діяльності підприємства.

Даний перелік може бути розширений, проте без урахування розглянутих вимог неможливо розраховувати на створення ефективної системи бюджетного управління.

Реалізація цих вимог можлива тільки на основі дослідження бюджетного управління як управлінської технології, що передбачає правильне визначення суб'єктів, об'єктів, функцій та принципів бюджетного управління. Їх виділення дає можливість сформулювати загальні вимоги до концептуальної моделі бюджетного управління та розробити її структуру (рис. 3).

Застосування даної моделі дозволить полегшити процес постановки цілей підприємства з метою досягнення ефективних результатів діяльності підприємства на основі використання принципів, методів, функцій та інструментів бюджетного управління.

Висновки. Таким чином, бюджетування в загальній системі управління діяльністю торговельного підприємства посідає ключове місце, оскільки виконує всі функції управ-

Рис. 3. Концептуальна модель ефективного бюджетного управління торговельним підприємством

ління діяльністю підприємства. У загальній системі управління бюджетування виступає управлінською технологією, яка передбачає управління фінансово-господарською діяльністю підприємств на основі виконання функцій планування, організації обліку, контролю, аналізу, координації, мотивації та регулювання.

Успішність діяльності підприємств багато в чому залежить від того, наскільки ретельно і коректно на підприємстві продумана методика бюджетного управління, а також наскільки керівництво підприємства та всі його працівники дотримуються принципів бюджетного управління. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Економіка підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.hanadeeva.ru/biblioteka/knigi_economika/vivarez/fynkzi_upravlenia/index.html
2. Кузьмін О. Є. Бюджетування на підприємстві : навч. посіб. / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник. – К. : Кондор, 2008. – 312 с.
3. Савчук В. П. Управление прибылью и бюджетирование / В. П. Савчук. – 2-е изд. – М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2010. – 432 с.
4. Бланк І. А. Стратегія і тактика управління фінансами / І. А. Бланк. – Київ : МП «ИТЕМІлд» СП «АДЕФ-Україна», 1996. – 534 с.
5. Брігхем Є. Основи фінансового менеджменту підприємства / Є. Брігхем / Пер. з англ. – К. : Молодь, 1997. – 1000 с.
6. Бюджетування діяльності суб'єктів господарювання : опорний конспект лекцій з курсу для студ. напряму підготов. 6.030508 «Фінанси і кредит» спец. «Фінанси», «Банк. справа» і напряму підготов. 6.030509 «Облік і аудит» ден. та заоч. форм навч. / Є. С. Гордієнко ; М-во освіти і науки, молоді та спорту

України, Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського, Каф. фінансів. – Донецьк : [ДонНУЕТ], 2011. – Локал. комп'ютер. мережа НБ ДонНУЕТ.

7. Яркина Т. В. Основы экономики предприятия : учебное пособие / Т. В. Яркина. – М. : Российский гуманитарный интернет-университет (РГИУ), 2005. – 85 с.

8. Ковтун С. Бюджетування на сучасному підприємстві, або Як ефективно управляти фінансами / С. Ковтун. – Х. : Фактор, 2005. – 336 с.

REFERENCES

- Blank, I. A. *Stratehiia i taktyka upravlinnia finansamy* [Strategy and tactics of financial management]. Kyiv: YTEMltd; ADEF-Ukraine, 1996.
- Brihkhem, Ie. *Osnovy finansovoho menedzhmentu pidpriemstva* [Fundamentals of financial management]. Kyiv: Molod, 1997.
- «Economika pidpriemstva» [Business Economics]. http://www.hanadeeva.ru/biblioteka/knigi_economika/vivarez/fynkzi_upravlenia/index.html
- Hordiienko, Ye. S. *Biudzhetyvannia diialnosti sub'ektiv hospodariuvannia* [Budgeting business entities]. Donetsk: DonNUET, 2011.
- Kuzmin, O. Ie., and Melnyk, O. H. *Biudzhetyvannia na pidpriemstvi* [Budgeting in the enterprise]. Kyiv: Kondor, 2008.
- Kovtun, S. *Biudzhetyvannia na suchasnomu pidpriemstvi, або Yak efektyvno upravliaty finansamy* [Budgeting in the modern enterprise, or How to manage finances]. Kharkiv: Faktor, 2005.
- Savchuk, V. P. *Upravlenie pribyliu i biudzhetyrovannia* [Profit management and budgeting]. Moscow: BINOM; Laboratoriia znaniy, 2010.
- Yarkina, T. V. *Osnovy ekonomiki predpriatiia* [Fundamentals of business economics]. Moscow: RGIU, 2005.

ОСОБЛИВОСТІ ІНФРАСТРУКТУРНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ В ХАРКІВСЬКОМУ РЕГІОНІ

© 2014 КОРЖИЛОВ Л. І.

УДК 338.486(477.54)

Коржилов Л. І. Особливості інфраструктурного забезпечення галузі туризму в Харківському регіоні

У статті розглянуто основні характерні риси та тенденції щодо розвитку туристичної інфраструктури Харківського регіону; виявлено головні перспективи та проблеми інфраструктурного забезпечення. Надано характеристику особливостей розвитку галузі туризму в регіоні. Виконано статистичний аналіз розподілу населення Харківського регіону за віковими групами. Проведено аналіз обсягів туристичних потоків і реалізованих послуг діяльності готельних і ресторанних господарств за останні роки. Було досліджено обсяг інвестицій в діяльність ресторанів і готелів по Харківському регіону. Проаналізовані основні проблеми, з якими стикається туристична інфраструктура, розкрито їх специфіку та запропоновано можливі шляхи їх вирішення. Проведений аналіз проблемної галузі дозволяє сформулювати перспективні напрями підтримки туристичної інфраструктури для інтенсифікації та підвищення конкурентоспроможності вітчизняного ринку туристичних послуг.

Ключові слова: туристична інфраструктура, регіон, рекреаційні ресурси.

Рис.: 6. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 11.

Коржилов Леонід Ігорович – аспірант, кафедра туризму, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)
E-mail: leo_kor89@mail.ru

УДК 338.486(477.54)

UDC 338.486(477.54)

Коржилов Л. И. Особенности инфраструктурного обеспечения отрасли туризма в Харьковском регионе

В статье рассмотрены основные характерные черты и тенденции развития туристической инфраструктуры Харьковского региона; выявлены главные перспективы и проблемы инфраструктурного обеспечения. Дана характеристика особенностей развития отрасли туризма в регионе. Выполнен статистический анализ распределения населения Харьковского региона по возрастным группам. Проведен анализ объемов туристических потоков и реализованных услуг деятельности гостиничных и ресторанных хозяйств за последние годы. Был исследован объем инвестиций в деятельность ресторанов и гостиниц по Харьковскому региону. Проанализированы основные проблемы, с которыми сталкивается туристическая инфраструктура, раскрыта их специфика и предложены возможные пути их решения. Проведенный анализ проблемной области позволяет сформировать перспективные направления поддержки туристической инфраструктуры для интенсификации развития и повышения конкурентоспособности отечественного рынка туристических услуг.

Ключевые слова: туристическая инфраструктура, регион, рекреационные ресурсы.

Рис.: 6. **Табл.:** 2. **Библ.:** 11.

Коржилов Леонид Игоревич – аспирант, кафедра туризма, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)
E-mail: leo_kor89@mail.ru

Korzhlyov L. I. Specific Features of Infrastructure Provision of Tourism in the Kharkiv Region

The article considers main features and tendencies of development of the tourist infrastructure of the Kharkiv region and reveals main prospects and problems of infrastructure provision. It characterises specific features of development of tourism in the region. It conducts statistical analysis of distribution of the Kharkiv region population by age groups. It conducts analysis of volumes of tourist flows and sold services of activity of hotels and restaurants for the recent years. It studies the volume of investments into restaurant and hotel activity in the Kharkiv region. It analyses main problems the tourist infrastructure faces and shows their specific features and offers possible ways of their solution. The conducted analysis allows formation of prospective directions of support of the tourist infrastructure for intensification of development and increase of competitiveness of the domestic market of tourist services.

Key words: tourist infrastructure, region, recreation resources.

Pic.: 6. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 11.

Korzhlyov Leonid I. – Postgraduate Student, Department of Tourism, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)
E-mail: leo_kor89@mail.ru

Наявність унікальних туристичних ресурсів будь-якої території не може повною мірою забезпечити оптимальний розвиток галузі туризму. В Україні розвиток галузі туризму, перш за все, стримує недостатньо розвинена загальна та туристична інфраструктури, які повинні забезпечувати необхідні умови для надання туристичних послуг і, відповідно, високу якість обслуговування туристів. Завдяки формуванню туристичної інфраструктури проходить процес освоєння туристичних ресурсів, підвищується якість обслуговування туристів, зростає привабливість дестинації.

Сутність проблем розвитку туристичної інфраструктури розглядали Б. М. Данилишин, В. Ф. Кифяк, В. А. Квартальнов, Я. В. Остафійчук, Т. І. Ткаченко, І. М. Школа.

Основною метою статті є перспективні напрями у вирішенні найбільш проблемних аспектів розвитку туристичної інфраструктури Харківського регіону. Актуальність дослідження полягає у визначенні основних орієнтирів до розвитку інфраструктури туризму регіону Харківщини.

Туристична інфраструктура – це сукупність підприємств й інституцій, які є територіальним, матеріальним і організаційним підґрунтям розвитку туризму. Вона охоплює чотири основні елементи: об'єкти розміщення, харчування, супутню та комунікаційну сфери [5].

Для своєчасного, якісного та повного задоволення потреб населення в туризмі необхідні прогресивні технології та ефективне управління інфраструктурою, орієнтоване на високі кінцеві результати.

Інфраструктура певною мірою сприяє формуванню туризму в регіоні, визначає туристичну спеціалізацію і профіль, адже від наявності інфраструктурних зв'язків між окремими об'єктами залежить якість обслуговування на тій чи іншій території. Важливо підкреслити зростаючу значущість галузі туризму та її інфраструктури для економіки території в цілому, адже існують тісні взаємозв'язки з господарюючими суб'єктами близько 50 супутніх галузей [7]. Інфраструктура ринку туристичних послуг включає загальну інфраструктуру (установи та ресурси, які обслуго-

вують різні сфери економічної діяльності та доходи яких не повною мірою залежать від туристської діяльності) і спеціальну інфраструктуру (установи та ресурси, які обслуговують суб'єктів туристичної діяльності та доходи яких формуються за рахунок витрат туристів у зв'язку із задоволенням потреб туристів) [11].

Загальну модель інфраструктури ринку туризму можна представити такою схемою [4] (рис. 1).

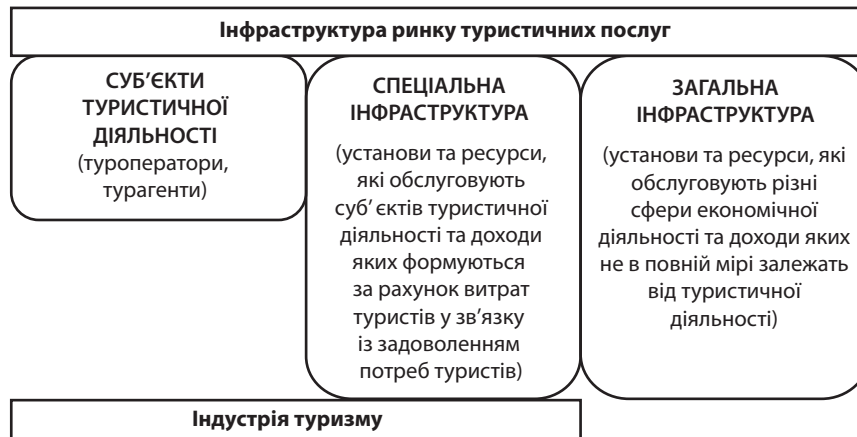

Рис. 1. Модель інфраструктури туристичного ринку

Харківський регіон завжди був і залишається одним із головних наукових, промислових, культурних та історичних центрів України. У Харківському регіоні, за даними на 2013 р., навчаються понад 222 тис. студентів, з яких майже 20 тис. – іноземні. Це свідчить про певний розвиток освітніх закладів і поступово зростаючий імідж регіону. Значимо, що регіон все більше набуває статусу молодіжного центру. Звісно, це значною мірою залежить від великої кількості молоді, яка постійно перебуває в регіоні. Це підтверджують статистичні дані у розподілі постійного населення за віковими групами [1] (рис. 2).

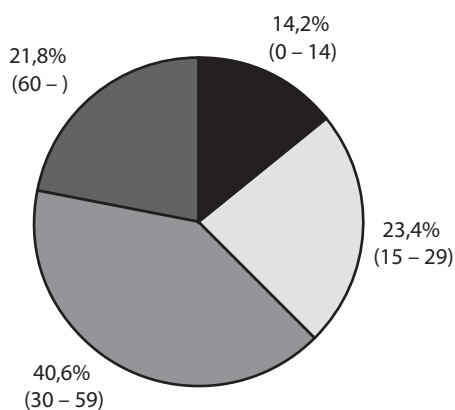

Рис. 2. Розподіл постійного населення за віковими групами (Харківський регіон)

Необхідно зауважити, що за останні роки Харків суттєво почав розвивати як загальну, так і туристичну інфраструктуру. Реконструйовано аеропорт, який поступово збільшує різноманітність рейсів та обсяг перевезень. Функціонують швидкісні потяги фірми Hyundai кращого рівня комфортності, які зв'язують основні регіональні центри країни.

На думку вчених, які вивчають проблеми розвитку туристичної інфраструктури, невід'ємною частиною оцінки туристичної успішності регіонів є аналіз обсягів туристичних потоків.

Тому розглянемо статистичні дані по Харківському регіону, які наведені в табл. 1.

Дані табл. 1 висвітлюють певну позитивну перевагу в обсязі внутрішніх туристів над виїзними туристами – громадянами України до 2008 р. Але дані останніх 5-ти років говорять про протилежний сценарій розвитку регіональної системи туризму, і ці негативні зміни характерні майже для всієї території нашої країни. На рис. 3 наочно представлена

динаміка внутрішнього та виїзного туризму за 2007 – 2012 роки.

Дані графіку дозволяють заключити, що обсяг внутрішніх туристів впродовж зазначеного періоду зменшився на 35,5%, у той час, як обсяг туристів – громадян України, які виїжджали за кордон, збільшився на 26,1%.

Готельне господарство є одним з ключових факторів, від якого залежить прибутковість туристичного бізнесу в будь якій країні. Тому буде логічним розглянути економічну діяльність готелів та інших місць тимчасового проживання, представлена на рис. 4.

З графіку можна заключити, що обсяг реалізованих послуг готельного господарства за останні 8 років зріс майже в 3 рази. На період 2009 – 2011 рр. помітна певна стагнація показників. Це може свідчити про завантаженість готельного ринку регіону. У 2012 р. спостерігається значне зростання реалізованих послуг. Безсумнівно, це пов'язано з проведенням фінальної частини Чемпіонату Європи з футболу Євро-2012.

Іншим важливим фактором, який забезпечує туристичну привабливість та повноцінне функціонування туристичної сфери, є діяльність підприємств ресторанного господарства, товарообіг яких зазначено на рис. 5.

У товарообігу підприємств ресторанного господарства спостерігається подібна тенденція, що і у готельному господарстві. Але ресторанне господарство Харківського регіону на сьогоднішній день більше залежить від внутрі-регіонального споживання.

Підприємства готельного та ресторанного господарств грають значну роль в туристичній інфраструктурі та структурі доходів лівової частки розвинутих країн. Наприклад, ринкова доля готельного та ресторанного господарств до загального товарообігу в Німеччині складає близько 16%, у той час, як в Україні трохи більше 1,2%.

Для об'єктивної оцінки значущості даної сфери бізнесу розглянемо обсяг направлених інвестицій (рис. 6).

Динаміка обсягів туристичних потоків Харківського регіону за 2000 – 2012 рр. [2]

Рік	Кількість туристів, які були обслуговані суб'єктами туристичної діяльності Харківського регіону – усього	Туристичні потоки			Кількість екскурсантів
		Із загальної кількості туристів			
		Іноземні туристи	Туристи – громадяни України, які виїжджали за кордон	Внутрішні туристи	
2000	73135	6454	5915	60766	20614
2001	93938	8067	9101	76770	20410
2002	111882	10507	16962	84413	30321
2003	141178	8495	21416	111267	50529
2004	116195	11871	24845	79479	64204
2005	112893	8859	47187	56847	57208
2006	110565	8667	42484	59414	46768
2007	135231	8326	54481	72424	39523
2008	137506	8868	64917	63721	45594
2009	116149	11089	56456	48604	35837
2010	138440	12951	75236	50253	29185
2011	123357	15761	65370	42226	34369
2012	105663	17001	87814	41145	32457

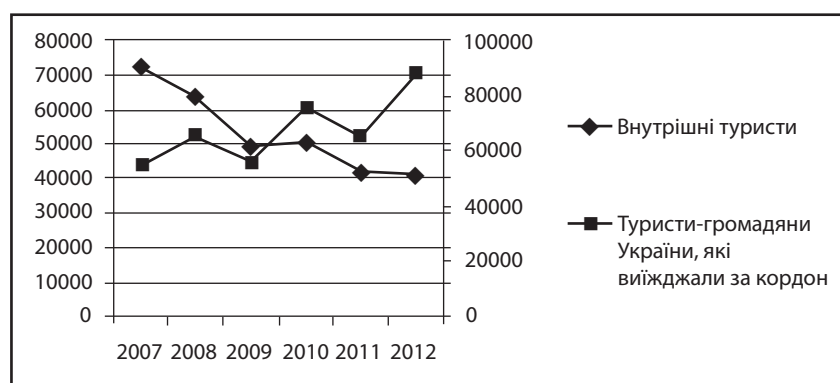

Рис. 3. Динаміка внутрішнього та виїзного туризму за 2007 – 2012 рр.

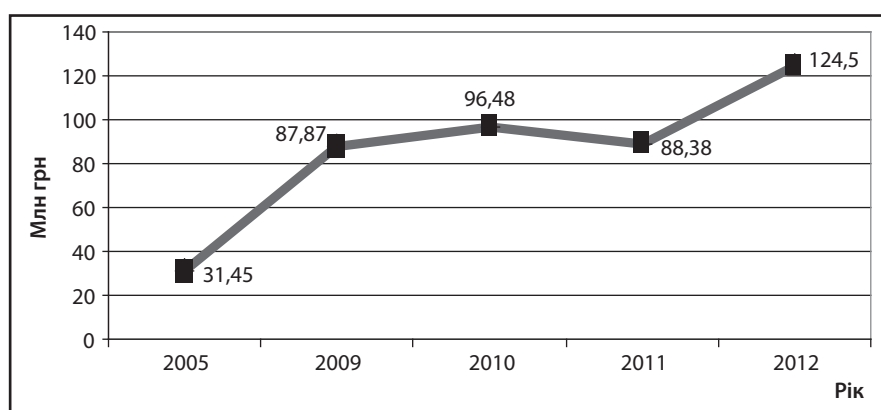

Рис. 4. Обсяг реалізованих послуг діяльності готелів та надання інших місць для тимчасового проживання (млн грн)

За період 2010 – 2011 рр. спостерігається позитивна динаміка інвестицій в ресторанний та готельний бізнес і зростання зацікавленості приватних інвесторів.

Збереження позитивної динаміки інвестування в інфраструктуру ресторанів і готелів буде залежати від ре-

альних темпів прибутковості та сприятливих умов для ведення бізнесу.

Об'єкти готельного та ресторанного господарств відіграють значну роль в інфраструктурному забезпеченні будь-якого регіону, але їх наявність не є ключовим фактором

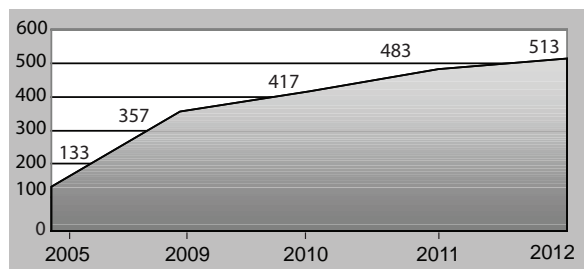

Рис. 5. Товарообіг підприємств ресторанного господарства Харківського регіону (млн грн)

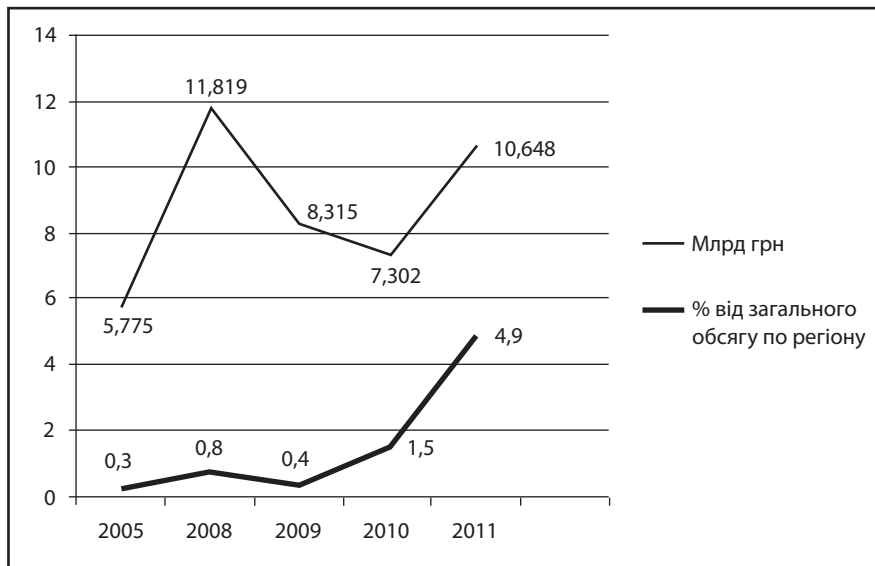

Рис. 6. Інвестиції в діяльність ресторанів та готелів по Харківському регіону (від загального обсягу по регіону) [10]

впливу на збільшення обсягу туристичних потоків. Туристичне підґрунтя та туристичний мотив полягає у цілях мандрівки або поїздки. Тому місце тимчасового перебування повинно бути цікавим людині перш за все з наявності певної мети: розважальної, рекреаційної, релігійної, ділової та ін.

Харківський регіон користується значним попитом у наданні торговельно-розважальних послуг, адже такі об'єкти дозволяють відпочинку, як: парк культури та відпочинку ім. Горького, місцевий дельфінарій, зоопарк, 9 кінотеатрів, 2 аквапарки, сучасний спортивний комплекс «Металіст», більш ніж 2000 об'єктів ресторанного господарства, клуби, торговельно-розважальні комплекси створюють значну зацікавленість як для сусідніх областей та місцевих мешканців, так і для прикордонних областей Російської Федерації.

Неможливо не відзначити важливість міжнародних визначних подій для Харкова, такі як Євро-2012 та запланований чемпіонат Європи з баскетболу Євробаскет-2015. На прикладі Євро 2012 можна зробити висновок, що завдяки подібним подіям інфраструктура набуває якісно нового рівня. Звичайно, що цього недостатньо для комплексного інфраструктурного забезпечення туристичної галузі регіону, але ці спроби безсумнівно наближають Харківщину до міжнародних стандартів.

Необхідно зауважити, що будь-який регіон не включає до себе тільки, наприклад, обласний центр, яким є Харків. Він включає в себе всі зони регіону без виключення. І таким чином, проблеми регіонального туризму потрібно розглядати і вирішувати комплексно.

Якщо в самому Харкові поступово створюються перспективні умови для збільшення туристичних потоків, то на прикладі Харківської області цього, на превеликий жаль, не видно. Найбільш перспективним напрямом до розвитку туризму районів Харківської області є раціональне використання та відновлення рекреаційних ресурсів і супутнього інфраструктурного забезпечення.

Найбільш великими водними об'єктами є водосховища Червонооскольське на річці Оскол і Печенізьке на річці Сіверський Донець [4]. Усього в Харківському регіоні налічується 9 водосховищ. У регіоні налічується 132 заказники, 42 пам'ятники природи, 5 парків – пам'яток садово-паркового мистецтва. Всеукраїнське значення мають Краснокутський дендропарк (площа 13,6 га), Шарівський парк (площа 39,3 га), Наталівський парк (площа 48 га), ботанічний сад Харківського університету (площа 41,9 га) та інші [8].

Для розвитку галузі туризму Харківського регіону необхідно провести аналіз актуальних проблем, з якими стикається туристична інфраструктура. Основні проблеми, які потребують вирішення у питанні інфраструктури Харківського регіону, представлені в табл. 2.

Вирішення зазначених проблем неможливо без істотних інвестицій у загальну та туристичну інфраструктуру регіону. Суть проблеми інвестування лежить у створенні сприятливих умов для вкладання грошей в туристичну інфраструктуру. Але, воєвчидь, що перші стратегічні кроки та реальні інвестиції повинні бути здійснені державою. Це дасть змогу приватним інвесторам відчувати підтримку та реальну потребу і зацікавленість держави до проблеми розбудови туристичної інфраструктури.

За розрахунками вітчизняних вчених, потенційна потреба в інвестиційних ресурсах для розвитку туризму в Харківському регіоні на початковому етапі складає 336 млн дол. США [9].

Наведені проблеми вимагають якомога швидкого та комплексного вирішення, адже без цього неможливий розвиток регіону як привабливої туристичної дестинації. Проблема розбудови сучасної індустрії туризму вимагає з боку держави програмного підходу та проведення узгодженої міжвідомчої державної політики щодо туристичної галузі, а також розробки відповідних механізмів координації дій податкової, митної, служб безпеки та екології, закладів охорони здоров'я тощо [3].

Висновки. Доступність туристичних ресурсів, якість обслуговування, комфортність перебування туристів великою мірою залежить від рівня розвитку туристичної інфраструктури певної території або регіону. Тому, на наш погляд, розвиток вітчизняної туристичної галузі в подальшому буде залежати від гнучкості інфраструктури туризму та її здатності пристосовуватись до ринкових змін та економічних перетворень. ■

Проблемні питання розвитку туристичної інфраструктури Харківського регіону.

№ з/п	Проблема	Специфіка	Можливі шляхи вирішення
1	Підвищення рівня професійної підготовки фахівців рекреаційного комплексу з метою покращення якості обслуговування	Небажання організувати спеціальні курси з підвищення кваліфікації та відсутність молодих компетентних спеціалістів для даної сфери	Співпраця з навчальними закладами та спільна підготовка спеціалістів для рекреаційної сфери
2	Приведення важливих історико-культурних об'єктів регіону до належного стану та забезпечення оснащення елементами супутньої інфраструктури	Відсутність стратегії щодо реконструкції та відновлення історико-культурних об'єктів як пріоритету розвитку регіону	Пошук фінансової фондової підтримки, розробка спільних державно-приватних програм з оновлення та реконструкції найважливіших історико-культурних об'єктів регіону
3	Незацікавленість приватних інвесторів до вкладення грошей у рекреаційну інфраструктуру для створення високоякісного туристичного продукту	Нестабільність законодавчої бази та несприятливий інвестиційний клімат	Розробка сприятливих податкових умов і спрощення організаційної процедури для започаткування нового бізнесу для забезпечення розвитку рекреаційного сектору; проведення ефективної рекламно-інформаційної діяльності, як у межах регіону та України, так і в сусідній Російській Федерації
4	Необхідність реконструкції автомобільних доріг обласного значення	Обмеженість у швидкому та комфортному пересуванні автошляхами по регіону	Створення та реалізація державної програми з реконструкції автодоріг
5	Незадовільний контроль за екологічною ситуацією та неналежне використання природних і рекреаційних ресурсів	Систематичні порушення при використанні природних та рекреаційних ресурсів (неприпустиме забруднення води, повітря, несанкціонована вирубка лісу та ін.) породжують екологічну небезпеку та знижують імідж регіону	Оптимізувати екологічний моніторинг і визначити найбільш загрозові об'єкти для екологічної безпеки регіону

ЛІТЕРАТУРА

1. http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp
2. <http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/turystychni-potoky-2000-2011rr>
3. Бутко М. Туризм – важлива галузь економіки / М. Бутко // Сіверянський літопис. – 1997. – № 4 (16). – С. 3 – 7.
4. Вершицкий А. В. Инфраструктурное обеспечение повышения конкурентоспособности туризма / А. В. Вершицкий, Е. Р. Вершицкая // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия «Экономика и управление». – Том 23 (62). – 2010. – № 3. – С. 72 – 80.
5. Зайцев В. П. Рекреационные ресурсы – основа активного отдыха человек / В. П. Зайцев, С. С. Ермаков, С. В. Манушарян // Педагогика, психология та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2011. – № 3. – С. 52 – 61.
6. Научно-методические основы реформирования рекреационной сферы / [В. С. Кравців, Л. С. Гринів, М. В. Копач, С. П. Кузик]. – Львів : НАН України, 1999. – 78 с.
7. Поклонский Ф. Е. Влияние туристической инфраструктуры на развитие туризма / Ф. Е. Поклонский // Экономика та організація туризму. – 2011. – С. 205 – 208.
8. Природно-заповідний фонд Харківської області : довідник / [О. В. Клімов, О. Г. Вовк, О. В. Філатова та ін.]. – Х. : Райдер, 2005. – 304 с.
9. Стратегічний розвиток туристичного бізнесу : монографія / [Т. І. Ткаченко, С. В. Мельниченко, М. Г. Бойко та ін.] ; за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 596 с.

10. Статистичний збірник: «Регіони України 2012». – К., 2012. – Ч. 2. – 801 с.

11. Ткаченко Т. І. Сталый розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т. І. Ткаченко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 537 с.

REFERENCES

- Butko, M. «Turizm – vazhlyva haluz ekonomiky» [Tourism – an important sector of the economy]. *Siverianskyi litopys*, no. 4 (16) (1997): 3-7.
- Kravtsiv, V. S., Hryniv, L. S., and Kopach, M. V. *Naukovo-metodychni zasady reformuvannya rekreatsionoi sfery* [Scientific and methodological principles of reform recreational areas]. Lviv: NAN Ukraine, 1999.
- Klimov, O. V., Vovk, O. H., and Filatova, O. V. *Pryrodno-zapovidnyi fond Kharkivskoi oblasti* [Natural Areas Kharkiv region]. Kharkiv: Raider, 2005.
- http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Census/databasetree_uk.asp
- Poklonskyi, F. E. «Vlyianyie turystycheskoi ynfrastruktury na razvytye turyzma» [Impact of tourism infrastructure for tourism development]. *Ekonomika ta orhanizatsiia turyzmu* (2011): 205-208.
- «Rehiony Ukrainy 2012» [Regions of Ukraine 2012]. *Statystychnyi zbirnyk*, 2012.
- Tkachenko, T. I., Melnychenko, S. V., and Boiko, M. H. *Stratychichni rozvytok turystychnoho biznesu* [Strategic development of tourism]. Kyiv: KNTEU, 2010.

Tkachenko, T. I. *Stalyi rozvytok turyzmu: teoriia, metodolohiia, realii biznesu* [Sustainable tourism: theory, methodology, business realities]. Kyiv: KNTEU, 2006.

Vershitskiy, A. V., and Vershitskaia, E. R. «Infrastrukturnoe obespechenie povysheniia konkurentosposobnosti turizma» [Infrastructure provision increasing the competitiveness of tourism]. *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V. I. Vernadskogo. Ekonomika i upravlenie*, vol. 23 (62), no. 3 (2010): 72-80.

Zaitsev, V. P., Ermakov, S. S., and Manucharian, S. V. «Rekreatyionnye resursy – osnova aktyvnogo otdykhа chelovek» [Recreational resources – the basis of active leisure guests]. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biologhichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu*, no. 3 (2011): 52-61.

<http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/turystychni-potoky-2000-2011rr>

УДК 330.342.142

О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ И РОЛИ КРУПНЫХ ГОРОДОВ

© 2014 БОЛЬШИНСКАЯ И. С.

УДК 330.342.142

Большинская И. С. О некоторых проблемах высшего образования и роли крупных городов

«Информационный взрыв» и переход в экономически развитых странах к массовому высшему образованию породил множество проблем, связанных с качеством подготовки специалистов с высшим образованием, с организацией системы высшего образования и регулированием процессов, в ней происходящих. Корни сегодняшних проблем в высшем образовании следует искать в конце 70-х и 80-х годах прошлого века. Проблемы высшего образования в этот период возникли в западных развитых странах и в бывшем СССР примерно одинаковые. Они остались нерешенными, а события, которые происходили на постсоветском пространстве в последние десятилетия, добавили к ним новые. К наиболее сложным проблемам высшего образования в Украине следует отнести многократное увеличение численности вузов и децентрализацию системы высшего образования страны, что, в свою очередь, негативно отразилось на качестве подготовки специалистов. Предлагается ряд мер, которые позволят выйти из этой ситуации и одновременно освободят бюджет страны от излишней нагрузки. Особая роль в размещении объектов системы высшего образования отводится крупным городам Украины. Выделены две группы проблем, ответственность за решение которых ложится соответственно на органы власти и на вузовские коллективы. Предлагаются новые подходы к работе над структурами учебных дисциплин и интенсификации процесса обучения.

Ключевые слова: качество подготовки, бюджет, фрейм, проблемы.

Библ.: 8.

Большинская Иветта Семеновна – кандидат экономических наук, доцент, Харьковский национальный педагогический университет им. Г. С. Сковороды (ул. Блюхера, 2, Харьков, 61168, Украина)

УДК 330.342.142

Большинська І. С. Про деякі проблеми вищої освіти та роль великих міст

«Інформаційний вибух» і перехід в економічно розвинених країнах до масової вищої освіти породив багато проблем, пов'язаних з якістю підготовки спеціалістів з вищою освітою, з організацією системи вищої освіти та регулюванням процесів, що в ній відбуваються. Коріння сьогоднішніх проблем вищої освіти слід шукати наприкінці 70-х та у 80-х роках минулого століття. Проблеми вищої освіти в цей період виникли в західних розвинутих країнах і в колишньому СРСР майже однотипові. Вони залишилися невирішеними, події, що відбувалися на пострадянському просторі в останні десятиліття, додали до них нові. До найбільш складних проблем вищої освіти в Україні слід віднести багаторазове збільшення чисельності вишів і децентралізацію системи вищої освіти країни, що, у свою чергу, негативно позначилося на якості підготовки спеціалістів. Пропонуються ряд заходів, які дозволять вийти з цієї ситуації і одночасно звільнять бюджет країни від надмірного навантаження. Особлива роль в розміщенні об'єктів системи вищої освіти відводиться великим містам України. Виділено дві групи проблем, відповідальність за вирішення яких лягає відповідно на органи влади та на колективи ВНЗ. Пропонуються нові підходи до роботи над структурами навчальних дисциплін та інтенсифікації процесу навчання.

Ключові слова: якість підготовки, бюджет, фрейм, проблеми.

Бібл.: 8.

Большинська Іветта Семенівна – кандидат економічних наук, доцент, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди (вул. Блюхера, 2, Харків, 61168, Україна)

UDC 330.342.142

Bolshynska I. S. On Some Aspects of Higher Education and Role of Large Cities

Information explosion and transition in economically developed countries to mass higher education resulted in a number of problems connected with the quality of training specialists with higher education and organisation of the system of higher education and regulation of processes that take place in it. Roots of the current problems in higher education should be searched for in 70s and 80s of the past century. Problems of higher education in this period appeared in developed western countries and in former USSR were nearly the same. They were left unsolved and events that took place in the post-Soviet territory during the past decades added new problems. The most complex problems of higher education in Ukraine are multiple increase of a number of colleges and decentralisation of the system of higher education of the country, which, in its turn, had a negative impact on quality of training. The article offers a number of measures which would allow finding a way out of this situation and would simultaneously free the country budget from excessive load. Major Ukrainian cities would play a special role in allocating objects of the higher education system. The article allocates two groups of problems, responsibility for solution of which lies on the bodies of authority and college personnel respectively. It offers new approaches to the work with structures of educational subjects and intensification of the education process.

Key words: quality of training, budget, frame, problems.

Bibl.: 8.

Bolshynska Ivetta S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda (vul. Blyukhera, 2, Kharkiv, 61168, Ukraine)

Tkachenko, T. I. *Stalyi rozvytok turyzmu: teoriia, metodolohiia, realii biznesu* [Sustainable tourism: theory, methodology, business realities]. Kyiv: KNTEU, 2006.

Vershitskiy, A. V., and Vershitskaia, E. R. «Infrastrukturnoe obespechenie povysheniia konkurentosposobnosti turizma» [Infrastructure provision increasing the competitiveness of tourism]. *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V. I. Vernadskogo. Ekonomika i upravlenie*, vol. 23 (62), no. 3 (2010): 72-80.

Zaitsev, V. P., Ermakov, S. S., and Manucharian, S. V. «Rekreatyionnye resursy – osnova aktyvnogo otdykhа chelovek» [Recreational resources – the basis of active leisure guests]. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biologhichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu*, no. 3 (2011): 52-61.

<http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/turystychni-potoky-2000-2011rr>

УДК 330.342.142

О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ И РОЛИ КРУПНЫХ ГОРОДОВ

© 2014 БОЛЬШИНСКАЯ И. С.

УДК 330.342.142

Большинская И. С. О некоторых проблемах высшего образования и роли крупных городов

«Информационный взрыв» и переход в экономически развитых странах к массовому высшему образованию породил множество проблем, связанных с качеством подготовки специалистов с высшим образованием, с организацией системы высшего образования и регулированием процессов, в ней происходящих. Корни сегодняшних проблем в высшем образовании следует искать в конце 70-х и 80-х годах прошлого века. Проблемы высшего образования в этот период возникли в западных развитых странах и в бывшем СССР примерно одинаковые. Они остались нерешенными, а события, которые происходили на постсоветском пространстве в последние десятилетия, добавили к ним новые. К наиболее сложным проблемам высшего образования в Украине следует отнести многократное увеличение численности вузов и децентрализацию системы высшего образования страны, что, в свою очередь, негативно отразилось на качестве подготовки специалистов. Предлагается ряд мер, которые позволят выйти из этой ситуации и одновременно освободят бюджет страны от излишней нагрузки. Особая роль в размещении объектов системы высшего образования отводится крупным городам Украины. Выделены две группы проблем, ответственность за решение которых ложится соответственно на органы власти и на вузовские коллективы. Предлагаются новые подходы к работе над структурами учебных дисциплин и интенсификации процесса обучения.

Ключевые слова: качество подготовки, бюджет, фрейм, проблемы.

Библ.: 8.

Большинская Иветта Семеновна – кандидат экономических наук, доцент, Харьковский национальный педагогический университет им. Г. С. Сковороды (ул. Блюхера, 2, Харьков, 61168, Украина)

УДК 330.342.142

Большинська І. С. Про деякі проблеми вищої освіти та роль великих міст

«Інформаційний вибух» і перехід в економічно розвинених країнах до масової вищої освіти породив багато проблем, пов'язаних з якістю підготовки спеціалістів з вищою освітою, з організацією системи вищої освіти та регулюванням процесів, що в ній відбуваються. Коріння сьогоднішніх проблем вищої освіти слід шукати наприкінці 70-х та у 80-х роках минулого століття. Проблеми вищої освіти в цей період виникли в західних розвинених країнах і в колишньому СРСР майже однотипові. Вони залишилися невирішеними, події, що відбувалися на пострадянському просторі в останні десятиліття, додали до них нові. До найбільш складних проблем вищої освіти в Україні слід віднести багаторазове збільшення чисельності вишів і децентралізацію системи вищої освіти країни, що, у свою чергу, негативно позначилося на якості підготовки спеціалістів. Пропонуються ряд заходів, які дозволять вийти з цієї ситуації і одночасно звільнять бюджет країни від надмірного навантаження. Особлива роль в розміщенні об'єктів системи вищої освіти відводиться великим містам України. Виділено дві групи проблем, відповідальність за вирішення яких лягає відповідно на органи влади та на колективи ВНЗ. Пропонуються нові підходи до роботи над структурами навчальних дисциплін та інтенсифікації процесу навчання.

Ключові слова: якість підготовки, бюджет, фрейм, проблеми.

Бібл.: 8.

Большинська Іветта Семенівна – кандидат економічних наук, доцент, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди (вул. Блюхера, 2, Харків, 61168, Україна)

UDC 330.342.142

Bolshynska I. S. On Some Aspects of Higher Education and Role of Large Cities

Information explosion and transition in economically developed countries to mass higher education resulted in a number of problems connected with the quality of training specialists with higher education and organisation of the system of higher education and regulation of processes that take place in it. Roots of the current problems in higher education should be searched for in 70s and 80s of the past century. Problems of higher education in this period appeared in developed western countries and in former USSR were nearly the same. They were left unsolved and events that took place in the post-Soviet territory during the past decades added new problems. The most complex problems of higher education in Ukraine are multiple increase of a number of colleges and decentralisation of the system of higher education of the country, which, in its turn, had a negative impact on quality of training. The article offers a number of measures which would allow finding a way out of this situation and would simultaneously free the country budget from excessive load. Major Ukrainian cities would play a special role in allocating objects of the higher education system. The article allocates two groups of problems, responsibility for solution of which lies on the bodies of authority and college personnel respectively. It offers new approaches to the work with structures of educational subjects and intensification of the education process.

Key words: quality of training, budget, frame, problems.

Bibl.: 8.

Bolshynska Ivetta S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda (vul. Blyukhera, 2, Kharkiv, 61168, Ukraine)

В современном мире локомотивом экономического роста и условием вхождения в круг экономически развитых стран являются наука и образование, уровень вклада страны в человеческий капитал – это общепринятая модель развития.

Между тем в этих сферах, и прежде всего, в образовании наблюдаются серьезные кризисные явления. Конечно, преодоление, выход из кризисной ситуации связаны с увеличением финансирования этих отраслей. Напряженный бюджет страны, элементы рецессии в экономике не позволяют повышать такого рода расходы.

Однако возможны и иные меры по разрешению ряда проблем в системе высшего образования. Часть этих проблем имеют давние корни, другие проявились в последние два десятилетия.

В бывшем СССР в начале 80-х годов прошлого века насчитывалось примерно 860 вузов, статус университетов имели менее двух десятков. Число студентов приближалось к 5 млн чел., т. е. на 10 000 чел. населения студентов насчитывалось около 190. В Украине к концу 80-х годов вузов было уже 220. Темпы ежегодного прироста численности студентов составляли от 4% до 6%.

В эти годы стало ясно, что экстенсивный этап развития высшего образования должен быть завершен, уже тогда выявились негативные черты этого процесса. Для технических вузов он обернулся падением престижности, девальвацией инженерного звания, конкурсы поступающих в вузы уменьшились, снижалась квалификация инженеров, росло число троечников, выходящих из вуза неполноценными специалистами. Основной причиной было «перепроизводство инженеров», заявки от организаций были дутыми, т. к. на многие места нужны были просто техники. В это время в Японии переходили к массовой подготовке специалистов с высшим образованием, японцы иронизировали, что пока в СССР готовят «пэтэушников», в Японии все станут инженерами. Объяснялось такое положение тем, что в СССР наметилось явное отставание от развитых стран в технологиях производства. Стало понятно, что в реальном секторе экономики недопустимо медленно переходят к прогрессивным технологиям и новым конструкторским решениям. Кроме объективных причин, связанных с функционированием хозяйственного механизма, это было обусловлено и слабой связью фундаментальной и прикладной науки. Необходимо было, чтобы на основе хорошей подготовки в области фундаментальных наук выпускаемые специалисты были профессионально мобильными, способными постоянно доучиваться и переучиваться. Был выдвинут принцип «направленный профиль – на широкой основе» в применении к вузовскому образованию, т. е. акцент предлагалось делать на фундаментальной подготовке. Однако вопрос об объеме знаний оставался дискуссионным.

Время на изучение фундаментальных дисциплин в технических вузах к началу 80-х годов неуклонно сокращалось. Представители профилирующих дисциплин в вузах предложили и соответствующее «профилирование» курсов фундаментальных дисциплин, чтение отдельных их разделов на спецкурсах, т. е. в усеченном объеме и того, что может пригодиться инженеру определенного профиля. Это приводило к разрушению общей логики дисциплины и к отказу ведущих ученых от сотрудничества с вузами, что сразу снизило уровень вузовской науки.

Сама организация учебного процесса, в которой доминировали пассивные формы обучения, стала казаться арха-

ичной. Заговорили о необходимости сокращения числа аудиторных занятий, ориентации студентов на самостоятельную работу при индивидуальных консультациях преподавателя. Для этого предлагалось сделать менее многочисленными лекционные потоки и академические группы, наладить обратную связь с выпускниками для выяснения, что именно из вузовских курсов было им необходимо на рабочем месте.

Оставались нерешенными вопросы, связанные с «информационным взрывом», как отбросить бессодержательную или излишнюю информацию, вовремя уловить ее старение и обновление, обеспечить «долговечность специалиста», как устранить «барьеры специализации», подготовить специалиста к совместной работе с представителями других специальностей, адаптировать образование к меняющейся ситуации, интенсифицировать процесс обучения.

Определенные шаги для решения этих задач предпринимались. Стало налаживаться тесное взаимодействие ведущих учебных и крупных научных учреждений. Исходили из понимания, что наука переплетена с техникой, надо уметь работать со сложными установками. Создавались научно-учебно-производственные объединения со своим уставом, общим советом, сопредседателями от вуза и НИИ. Они получали право пересматривать учебные программы и рабочие планы кафедр, проводить совместные научно-исследовательские работы. (Пример такого сотрудничества: Физико-технический институт низких температур и три харьковских вуза: Харьковский госуниверситет, Харьковский политехнический институт – здесь был создан новый факультет по подготовке специалистов по криогенной технике, Харьковский институт радиоэлектроники).

Подобные объединения стали создаваться и под эгидой отраслевых министерств, открывались кафедры на крупных предприятиях.

Такого рода работа дала впоследствии хорошие результаты, к примеру, лидирующие позиции в криогенной технике.

И все же этого было недостаточно. Большая часть вузов по-прежнему выпускала «готовых специалистов» по рецептурному типу, малопригодных к творческому мышлению и адаптации к меняющимся условиям производства. Продолжалась ориентация образования не на перспективу развития науки и отдельных отраслей производства, а по сути на ретроспективу.

Исключение составляли несколько десятков ведущих вузов бывшего СССР, в том числе десятков вузов Украины.

Стали поступать предложения, касающиеся самой организации системы высшего образования. Речь шла о заимствовании опыта некоторых западных стран, в том числе США. Предлагалось систему вузовской подготовки сделать более гибкой, перейти к двухступенчатой системе, когда готовятся инженеры-практики и инженеры-исследователи. Ввести в вузах потоки с двух-, четырех- и пятигодичным обучением, разрешить последовательное обучение (после 4-летнего часть студентов остается еще на двухлетний срок) и параллельное (с возможностью перехода с одного потока на другой зависимости от успеваемости). Выпускники могли бы получать дипломы техников, инженеров-практиков и инженеров. Предлагалось присуждать эти звания лишь после определенного срока работы по специальности по решению профессиональных комиссий, не зависящих от вузов. Кроме того, рекомендо-

вали вернуться к практике, когда с первого курса начинается отсев в конце каждого учебного года по результатам различных форм контроля (в западных вузах это широко применяется).

Спорили, как решить проблему интенсификации обучения и адаптации его к условиям производства в перспективе. Много говорилось о теориях программированного обучения, проблемного обучения и активного обучения.

Методы активного обучения внедрялись с конца 70-х годов (деловые игры, мозговой штурм и пр.), но чаще всего использовались формально и должного эффекта не дали.

В эти же времена, в конце 70-х и в 80-х годах прошлого века, мировым сообществом было признано, что определенный кризис в организации и реализации высшего образования проявился почти во всех развитых странах мира. Причин тому было несколько (и они во многом совпадают с тем, что происходило в системе высшего образования СССР). Был взят курс на массовое высшее образование, процедуры приема в вузы изменились, были отменены вступительные экзамены. Практически все выпускники средней школы стали автоматически зачисляться в университеты, хотя и с дальнейшим, после первого курса отсевом, до 40%. Однако существенного увеличения средств на высшее образование государством не предусматривалось, т. е. затраты на обучение одного студента стали снижаться. Правда, столкнувшись с финансовыми трудностями, университеты обратились к сотрудничеству с регионами и отраслями промышленности, заинтересованными в подготовке специалистов, т. е. стали работать на заказ.

Реализация информационных технологий в высшем образовании развитых стран (пионерами были США) привела к расширению дистанционного обучения. Университеты стали предлагать студентам блоки информации, часть дисциплин из одного вуза, часть из другого. Если между университетами было заключено соглашение, студент мог получить сразу несколько дипломов. Опыта такой работы у вузов не было, многое было непродуманно, и такая практика стала приводить к снижению уровня подготовки.

Массовость получения высшего образования и в этих развитых странах стала приводить к девальвации профессии, отчислить всех слабых учащихся было невозможно.

За последние двадцать с лишним лет накопившиеся к началу 90-х годов 20 века проблемы высшего образования в Украине не только не решены, они не только усугубились, но и добавились новые.

Количество высших учебных заведений (государственных) в Украине сейчас превышает 900 (т. е. их стало в четыре раза больше). Рост численности вузов был ответом на кризис в экономике и потерю управляемости экономикой. Низкие зарплаты и нестабильность их выплат заставило руководство вузов предпринять шаги по открытию своих филиалов в провинции. Кроме того, амбиции местного руководства и, наверно, меркантильные интересы также подстегивали процесс роста количества вузов. Они открывались на базе техникумов, а зачастую, даже училищ. Разумеется, квалифицированных кадров на местах было недостаточно, подкрепление за счет лекторов из центра неэффективным. Негативы в функционировании таких вузов известны (часто и студентов там обнаружить нельзя), все это сопровождается коррупцией и в центре, и на местах.

Таким образом, в Украине произошла территориальная децентрализация системы высшего образования, что

совершенно не соответствует отечественным традициям размещения объектов этой сферы.

Из развитых стран мира (а в европейских странах число вузов в самых крупных из них не превышает 200) децентрализованная система высшего образования существует только в США, причем по уровню управления. Из 3,5 тысяч американских колледжей и университетов примерно 10 – 12 управляются на федеральном уровне, половина – штатами и половина – это частные вузы, ими управляют религиозные организации или советы попечителей. Из этих вузов выделяют 100 престижных, а из этих ста выделяют 20 привилегированных с наилучшими условиями для научных исследований. Дипломы этих вузов имеют особую цену, основная доля субсидий и от федерального правительства, и от других органов приходится именно на них.

В Украине все девятьсот с лишним вузов ложатся на грузку на бюджет страны. Львиная доля вузов получила при этом статус университетов, что на самом деле уравнило действительно престижные, известные в стране и даже в мире университеты и весьма скромные по достижениям учебные заведения.

Произошел крен, весьма существенный, в сторону подготовки специалистов гуманитарного профиля: юристов, экономистов, менеджеров. Численность выпускников этих профилей давно превысила спрос, уровень их подготовки вызывает большие сомнения. Факультеты по их подготовке открывались повсеместно, в том числе в вузах, по профилю совершенно несоместимых. Особо модной стала подготовка менеджеров (неудачная калька американской модели). В любом отечественном отраслевом вузе будущих специалистов знакомили с азами управления, организации и планирования в отрасли. Предполагалось, что затем специалист, пройдя по ступенькам профессионального роста, будет способен заниматься управленческой работой. Конечно, тогда не учитывались условия работы в рыночной экономике. Но в стране готовят менеджеров как профессионалов, в отрыве от специальных знаний в определенной отрасли хозяйства и опыта работы в ней.

Отсутствуют обоснованные прогнозы, сколько и каких специалистов понадобится стране в ближайшем будущем и в более далекой перспективе. Потеряна непосредственная связь с реальным сектором экономики.

В систему высшего образования были внедрены новации: т. н. болонская система, рейтинговая оценка знаний, двухуровневая подготовка (бакалаврат, магистратура и специалисты). Сами по себе эти новации не плохи и не хороши. Все дело в способе их внедрения, соответствии традициям отечественного образования и условиям работы преподавателей.

Учебная нагрузка преподавателей увеличивалась, количество аудиторных часов сокращалось, иного рода работа преподавателя в учебную нагрузку (по умолчанию) в вузах не включается. За этим немедленно последовало дробление, расчленение учебных дисциплин (как возможность выжить в этих условиях), чаще всего необоснованное, приводящее к потере представления о сущности учебной дисциплины, о связи между ее разделами. Бичом стала буквально экспансия бумажного и электронного сопровождения работы преподавателя, инициируемая чиновниками. Это отнимает время и силы преподавателя в ущерб главному – качественному преподаванию дисциплин.

Изменились правила поступления в вуз. Внешнее независимое оценивание («ВНО»), по результатам которого принимают в вузы, имеют и плюсы, и минусы. Здесь может быть корректировка, работа над содержанием тестов и т. п. Но возможность подачи заявлений в пять вузов одновременно, а внутри вуза еще и на две специальности обескураживает. Это нивелирует профессиональную ориентацию абитуриентов, вуз вынуждает принимать случайных людей, поступающих ради получения какого-нибудь диплома. Отсев плохо подготовленных, вовсе не увлеченных будущей профессией студентов, по известным причинам, вуз практически не ведет.

Использование информационных технологий в обучении все еще во многом носит формальный характер, хотя в технических вузах они необходимы для моделирования процессов, расчетов и т. п. В то же время при обучении гуманитарным дисциплинам это может и навредить, т. к. отучает студентов от самостоятельной работы над литературными источниками и, не секрет, над заданиями, курсовыми и дипломными работами.

Все проблемы системы высшего образования можно разделить на две группы. Это проблемы организации и управления этой сферой и проблемы качества подготовки специалистов с высшим образованием

К первостепенным задачам организации и управления высшим образованием следует отнести:

- ✦ оптимизацию численности и географии размещения объектов сферы высшего образования;
- ✦ прогноз потребности в специалистах с высшим образованием различных профилей на ближайшие 5 лет и на перспективу (10 – 20 лет);
- ✦ восстановление связей вузов технических профилей с реальным сектором экономики и научно-исследовательскими учреждениями;
- ✦ разработку приемлемой модели внешней оценки качества образования, т. е. эффективности работы вузов;
- ✦ определение группы ведущих вузов страны на основе объективной оценки независимыми экспертами (выбор параметров, использование известных методов независимой экспертизы) для целевого финансирования создания и развития на базе этих вузов крупных учебно-исследовательских центров; дипломы этих вузов должны получить статус международного сертификата;
- ✦ устранение дублирования подготовки по одним и тем же специальностям на разных факультетах внутри вузов, приведение в соответствие с профилем вуза набора специальностей, подготовку по которым предлагает вуз.

Необходимо, несмотря на кажущуюся болезненность этого процесса, волевым решением сократить количество государственных вузов в стране в четыре раза, доведя его до европейской нормы. Без дополнительных обследований (иначе процесс будет по времени бесконечным и дорогостоящим) предложить имеющим лицензию и аккредитацию вузам, учрежденным после 1990 г., на выбор два варианта: либо переход в статус частного, либо ликвидацию с переводом учащихся в профильные государственные вузы или переходом учащихся на дистанционное обучение в этих вузах с правом зачета усвоенных дисциплин.

Территориальная организация общества в Украине складывалась исторически. Территориальная локализация

сети научных учреждений, организаций, наукоемких промышленных предприятий и высших учебных заведений соответствовала этому процессу, они концентрировались в крупных городах, в столичных центрах (Харькове и Киеве).

Особая роль крупных городов как сосредоточения научного потенциала, экспериментально-промышленной базы и объектов высшего образования очевидна. Опыт создания научных учреждений, высших учебных заведений в новых местах, в провинции свидетельствует, что, даже при условии наличия кадров, финансирования, требуется не менее 15 – 20 лет для налаживания их нормальной, эффективной работы. Но таких условий в стране нет. Это обстоятельство диктует необходимость сосредоточения высших учебных заведений в крупных многофункциональных городах Украины.

Выполнение задачи сокращения количества вузов и сосредоточение центров высшего образования в крупных городах снимет тяжелое бремя с бюджета страны и позволит перераспределить финансирование в пользу вузов, предоставляющих наиболее качественное образование. Эффект экономии средств и более качественной подготовки специалистов с высшим образованием может быть получен и за счет отказа от дублирования выпуска специалистов одного и того же профиля разными факультетами внутри вузов.

Что касается других задач организации и управления сферой высшего образования, все они относятся к компетенции соответствующего министерства, и работа над ними входит в функции этого органа. Никакого дополнительного финансирования для решения этих проблем не требуется.

Следует заметить, что спорным является только один вопрос – ВОК (внешняя оценка качества образования). Это отдельная тема, существуют разные методики ВОК, ни одна из них не является оптимальной. Вопрос этот должен решаться с привлечением общественности – преподавателей, экспертов, заинтересованных лиц, должны быть учтены традиции отечественной системы образования.

О второй группе проблем качества подготовки специалистов с высшим образованием достаточно подробно сказано выше. На решение этих проблем должна быть нацелена работа преподавателей, всех вузовских коллективов. Главным должны быть контент-анализ дисциплины, избавление от устаревшей или ненужной информации, соблюдение принципа системности изложения научного знания и раскрытие путей развития конкретной области знания, связи с другими областями знаний. Накоплено достаточно много приемов подачи учебного материала на основе сочетания элементов программированного, проблемного и активного обучения. Представляется, что при разработке учебных программ было бы полезным использовать технику построения фреймов (это, по сути, модульная структура учебной дисциплины), в том числе и для создания программ дистанционного обучения. Немаловажным является качество и объективность тестового контроля усвоения знаний, хотя было бы неправильным исключить живое общение преподавателя со студентом и в форме устных экзаменов, применяя тестовый контроль как промежуточную проверку.

Высшее образование, используя терминологию кибернетики, должно функционировать как следящая система, способная своевременно и всесторонне отражать достижения НТР, ее запросы, ориентировать и на сегодняшние потребности экономики и на перспективные. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. **Большинская И. С.** О проблемах больших и малых городов / И. С. Большинская // Проблемы экономики. – 2012. – №4. – С. 68 – 73.
 2. **Вроейнстийн А. И.** Оценка качества высшего образования / А. И. Вроейнстийн. – М., 2000. – 176 с.
 3. **Филиппова Л. Д.** Высшая школа США / Л. Д. Филиппова. – М., 1986. – 240 с.
 4. **Минский М.** Фреймы для представления знаний / М. Минский. – М., 1982. – 370 с.
 5. **Никандров Н. Д.** Современная высшая школа капиталистических стран / Н. Д. Никандров. – М., 1990. – 240 с.
 6. **Кибернетика и педагогика** : Сб. статей. – М., 1972. – 302 с.
 7. **Лернер И. Я.** Процесс обучения и его закономерности / И. Я. Лернер. – М., 1980. – 180 с.
 8. **Эйрес Р.** Научно-техническое прогнозирование и долгосрочное планирование / Р. Эйрес. – М., 1971. – 288 с.

REFERENCES

Bolshinskaia, I. S. «O problemakh bolshikh i malykh gorodov» [On the problems of towns and cities]. *Problemy ekonomiki*, no. 4 (2012): 68-73.
 Eyres, R. *Nauchno-tekhicheskoe prognozirovanie i dolgosrochnoe planirovanie* [Scientific and technological forecasting and long-term planning]. Moscow, 1971.
 Filippova, L. D. *Vysshaia shkola SShA* [Graduate School USA]. Moscow, 1986.
Kibernetika i pedagogika [Cybernetics and pedagogy]. Moscow, 1972.
 Lerner, I. Ya. *Protsess obucheniia i ego zakonmernosti* [Learning process and its laws]. Moscow, 1980.
 Minskiy, M. *Freymy dlia predstavleniia znaniy* [Frames for knowledge representation]. Moscow, 1982.
 Nikandrov, N. D. *Sovremennaia vysshaia shkola kapitalisticheskikh stran* [Modern High School capitalist countries]. Moscow, 1990.
 Vroeynstiyn, A. I. *Otsenka kachestva vysshego obrazovaniia* [Assessment of the quality of higher education]. Moscow, 2000.

УДК 339.732

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ВІТЧИЗНЯНИХ ТНК

© 2014 **ОХОТА В. І.**

УДК 339.732

Охота В. І. Сучасні проблеми управління трудовим потенціалом вітчизняних ТНК

У статті визначено роль трудових ресурсів у ТНК (транснаціональній компанії), розглянуто особливості формування трудового потенціалу ТНК, визначено специфічні чинники, що впливають на управління трудовим потенціалом вітчизняних ТНК; виявлено та проаналізовано чинники макросередовища, які мають враховувати ТНК в Україні; охарактеризовано принципи ефективного управління трудовим потенціалом вітчизняних ТНК і методи формування трудового потенціалу ТНК, встановлено необхідність адаптації системи управління трудовим потенціалом вітчизняних ТНК до вітчизняної нормативно-правової бази, описано доцільність урахування науково-технічних чинників, національного менталітету та культурних традицій щодо підвищення ефективності управління трудовим потенціалом ТНК. Також у роботі запропоновано низку принципів для забезпечення формування та ефективного використання трудового потенціалу на вітчизняних ТНК.

Ключові слова: глобалізація, ТНК, трудові ресурси, трудовий потенціал, управління трудовим потенціалом, джерела трудових ресурсів, корпоративна культура, ринок праці, людський капітал.

Рис.: 1. **Бібл.:** 16.

Охота Віталій Іванович – кандидат економічних наук, доцент, кафедра менеджменту, Тернопільський національний економічний університет (вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46020, Україна)

E-mail: ohota_v@mail.ru

УДК 339.732

Охота В. И. Современные проблемы управления трудовым потенциалом отечественных ТНК

В статье определена роль трудовых ресурсов в ТНК (транснациональной компании), рассмотрены особенности формирования трудового потенциала ТНК, определены специфические факторы, влияющие на управление трудовым потенциалом отечественных ТНК; обнаружены и проанализированы факторы макросреды, которые должны учитывать ТНК в Украине; охарактеризованы принципы эффективного управления трудовым потенциалом отечественных ТНК и методы формирования трудового потенциала ТНК, установлена необходимость адаптации системы управления трудовым потенциалом отечественных ТНК к отечественной нормативно-правовой базе, описана целесообразность учета научно-технических факторов, национального менталитета и культурных традиций по повышению эффективности управления трудовым потенциалом ТНК. Также в работе предложен ряд принципов для обеспечения формирования и эффективного использования трудового потенциала на отечественных ТНК.

Ключевые слова: глобализация, ТНК, трудовые ресурсы, трудовой потенциал, управление трудовым потенциалом, источники трудовых ресурсов, корпоративная культура, рынок труда, человеческий капитал.

Рис.: 1. **Библ.:** 16.

Охота Виталий Иванович – кандидат экономических наук, доцент, кафедра менеджмента, Тернопольский национальный экономический университет (ул. Львовская, 11, Тернополь, 46020, Украина)

E-mail: ohota_v@mail.ru

UDC 339.732

Okhota V. I. Modern Problems of Managing Labour Potential of Domestic Trans-national Companies (TNC)

The article identifies the role of labour resources in a TNC, considers specific features of formation of the labour potential of TNC, identifies specific factors that influence management of labour potential of domestic TNC; detects and analyses factors of the macro-environment, which TNC should take into account in Ukraine; characterises principles of efficient management of labour potential of domestic TNC and methods of formation of labour potential of TNC, establishes a necessity of adaptation of the system of management of labour potential of domestic TNC to the domestic regulatory and legal base, describes expediency of accounting scientific and technical factors, national mentality and cultural traditions on increase of efficiency of management of labour potential of TNC. The article also offers a number of principles for ensuring formation and efficient use of labour potential at domestic TNC.

Key words: globalisation, TNC, labour resources, labour potential, managing labour potential, sources of labour resources, corporate culture, labour market, human capital.

Pic.: 1. **Bibl.:** 16.

Okhota Vitaliy I. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Management, Ternopil National Economic University (vul. Lvivska, 11, Ternopil, 46020, Ukraine)

E-mail: ohota_v@mail.ru

ЛИТЕРАТУРА

1. **Большинская И. С.** О проблемах больших и малых городов / И. С. Большинская // Проблемы экономики. – 2012. – №4. – С. 68 – 73.
 2. **Вроейнстийн А. И.** Оценка качества высшего образования / А. И. Вроейнстийн. – М., 2000. – 176 с.
 3. **Филиппова Л. Д.** Высшая школа США / Л. Д. Филиппова. – М., 1986. – 240 с.
 4. **Минский М.** Фреймы для представления знаний / М. Минский. – М., 1982. – 370 с.
 5. **Никандров Н. Д.** Современная высшая школа капиталистических стран / Н. Д. Никандров. – М., 1990. – 240 с.
 6. **Кибернетика и педагогика** : Сб. статей. – М., 1972. – 302 с.
 7. **Лернер И. Я.** Процесс обучения и его закономерности / И. Я. Лернер. – М., 1980. – 180 с.
 8. **Эйрес Р.** Научно-техническое прогнозирование и долгосрочное планирование / Р. Эйрес. – М., 1971. – 288 с.

REFERENCES

Bolshinskaia, I. S. «O problemakh bolshikh i malykh gorodov» [On the problems of towns and cities]. *Problemy ekonomiki*, no. 4 (2012): 68-73.
 Eyres, R. *Nauchno-tekhicheskoe prognozirovanie i dolgosrochnoe planirovanie* [Scientific and technological forecasting and long-term planning]. Moscow, 1971.
 Filippova, L. D. *Vysshaia shkola SShA* [Graduate School USA]. Moscow, 1986.
Kibernetika i pedagogika [Cybernetics and pedagogy]. Moscow, 1972.
 Lerner, I. Ya. *Protsess obucheniia i ego zakonmernosti* [Learning process and its laws]. Moscow, 1980.
 Minskiy, M. *Freymy dlia predstavleniia znaniy* [Frames for knowledge representation]. Moscow, 1982.
 Nikandrov, N. D. *Sovremennaia vysshaia shkola kapitalisticheskikh stran* [Modern High School capitalist countries]. Moscow, 1990.
 Vroeynstiyn, A. I. *Otsenka kachestva vysshego obrazovaniia* [Assessment of the quality of higher education]. Moscow, 2000.

УДК 339.732

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ТРУДОВИМ ПОТЕНЦІАЛОМ ВІТЧИЗНЯНИХ ТНК

© 2014 **ОХОТА В. І.**

УДК 339.732

Охота В. І. Сучасні проблеми управління трудовим потенціалом вітчизняних ТНК

У статті визначено роль трудових ресурсів у ТНК (транснаціональній компанії), розглянуто особливості формування трудового потенціалу ТНК, визначено специфічні чинники, що впливають на управління трудовим потенціалом вітчизняних ТНК; виявлено та проаналізовано чинники макросередовища, які мають враховувати ТНК в Україні; охарактеризовано принципи ефективного управління трудовим потенціалом вітчизняних ТНК і методи формування трудового потенціалу ТНК, встановлено необхідність адаптації системи управління трудовим потенціалом вітчизняних ТНК до вітчизняної нормативно-правової бази, описано доцільність урахування науково-технічних чинників, національного менталітету та культурних традицій щодо підвищення ефективності управління трудовим потенціалом ТНК. Також у роботі запропоновано низку принципів для забезпечення формування та ефективного використання трудового потенціалу на вітчизняних ТНК.

Ключові слова: глобалізація, ТНК, трудові ресурси, трудовий потенціал, управління трудовим потенціалом, джерела трудових ресурсів, корпоративна культура, ринок праці, людський капітал.

Рис.: 1. **Бібл.:** 16.

Охота Віталій Іванович – кандидат економічних наук, доцент, кафедра менеджменту, Тернопільський національний економічний університет (вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46020, Україна)

E-mail: ohota_v@mail.ru

УДК 339.732

Охота В. И. Современные проблемы управления трудовым потенциалом отечественных ТНК

В статье определена роль трудовых ресурсов в ТНК (транснациональной компании), рассмотрены особенности формирования трудового потенциала ТНК, определены специфические факторы, влияющие на управление трудовым потенциалом отечественных ТНК; обнаружены и проанализированы факторы макросреды, которые должны учитывать ТНК в Украине; охарактеризованы принципы эффективного управления трудовым потенциалом отечественных ТНК и методы формирования трудового потенциала ТНК, установлена необходимость адаптации системы управления трудовым потенциалом отечественных ТНК к отечественной нормативно-правовой базе, описана целесообразность учета научно-технических факторов, национального менталитета и культурных традиций по повышению эффективности управления трудовым потенциалом ТНК. Также в работе предложен ряд принципов для обеспечения формирования и эффективного использования трудового потенциала на отечественных ТНК.

Ключевые слова: глобализация, ТНК, трудовые ресурсы, трудовой потенциал, управление трудовым потенциалом, источники трудовых ресурсов, корпоративная культура, рынок труда, человеческий капитал.

Рис.: 1. **Библ.:** 16.

Охота Виталий Иванович – кандидат экономических наук, доцент, кафедра менеджмента, Тернопольский национальный экономический университет (ул. Львовская, 11, Тернополь, 46020, Украина)

E-mail: ohota_v@mail.ru

UDC 339.732

Okhota V. I. Modern Problems of Managing Labour Potential of Domestic Trans-national Companies (TNC)

The article identifies the role of labour resources in a TNC, considers specific features of formation of the labour potential of TNC, identifies specific factors that influence management of labour potential of domestic TNC; detects and analyses factors of the macro-environment, which TNC should take into account in Ukraine; characterises principles of efficient management of labour potential of domestic TNC and methods of formation of labour potential of TNC, establishes a necessity of adaptation of the system of management of labour potential of domestic TNC to the domestic regulatory and legal base, describes expediency of accounting scientific and technical factors, national mentality and cultural traditions on increase of efficiency of management of labour potential of TNC. The article also offers a number of principles for ensuring formation and efficient use of labour potential at domestic TNC.

Key words: globalisation, TNC, labour resources, labour potential, managing labour potential, sources of labour resources, corporate culture, labour market, human capital.

Pic.: 1. **Bibl.:** 16.

Okhota Vitaliy I. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Management, Ternopil National Economic University (vul. Lvivska, 11, Ternopil, 46020, Ukraine)

E-mail: ohota_v@mail.ru

Заданими Державної служби статистики України обсяг унесених з початку інвестування в економіку України прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) на 31 грудня 2012 р. становив 54,5 млрд дол. США, що більше порівняно з обсягами на 1 січня 1996 р. в 60,7 раза та складає 1199,3 долара у розрахунку на одну особу населення [13]. Кількість країн світу, з яких надходили інвестиції в економіку України, на 1 січня 1996 р. становила 94 країни, на кінець 2012 р. – 130. Наведені результати свідчать про активізацію та зростання темпів іноземного інвестування, які, у тому числі, відбулися через розвиток транснаціональних корпорацій в Україні, розширення мережі їх філіалів і зростання обсягів діяльності. Поряд із економічними вигодами для економіки країни ТНК через передачу організаційного, управлінського, технологічного досвіду сприяють розвитку даних напрямів на території країни.

Водночас у сучасному глобалізованому світі сформувалося висококонкурентне середовище, в якому вирішальним чинником ефективності діяльності ТНК і його розвитку виступає конкурентоспроможність ресурсного потенціалу. Серед основних імперативів забезпечення конкурентних переваг країни в контексті прогресивних глобалізаційних тенденцій Швиданенко О. А. виділив якість людських ресурсів – враховує фізичні характеристики нації та персональну компетенцію працівників; глобальне мислення – забезпечується реалізацією світових стандартів якості життя [16]. Виходячи з цього, важливою складовою ресурсного потенціалу є трудовий потенціал, який має специфічні особливості формування в ТНК. Господарювання ТНК носить глобальний характер і відбувається одразу на різних географічних ринках, що обумовлює необхідність урахування особливостей його розвитку та країни, у якій діє ТНК. Внаслідок цього сучасними проблемами формування та управління трудовим потенціалом ТНК є джерела його формування, інструменти зміцнення та напрями підвищення ефективності його використання, що потребує проведення досліджень у цьому напрямі.

Враховуючи актуальність проблем розвитку ТНК, значна увага вченими приділяється дослідженню пізніх аспектів розвитку ТНК в умовах глобалізації. Окремі аспекти функціонування транснаціональних корпорацій в умовах глобалізаційних процесів висвітлені в роботах Болгарова Н. К., Паневник Т. М., Швиданенко О. А., Юхименко П. І. [1, 16, 17] та ін. Одним із важливих напрямів досліджень функціонування транснаціональних корпорацій виявлено особливості та проблеми управління трудовим потенціалом. Питанням формування людського капіталу у транснаціональних корпораціях, управління людськими ресурсами, формування глобального внутрішньофірмового менеджменту присвятили роботи Зеленіна А. Е., Кара Н. І., Корженевська В. А., Костюк О. С., Лошакова Є. В. Пісний В. М., Петров А. В., Черноусова М. О. Янковська Л. А. [5 – 8, 15]. Аналіз наукових публікацій показав, що недостатньо уваги приділено дослідженню проблем управління трудовим потенціалом вітчизняних ТНК на сучасному етапі.

Мета статті – ідентифікація проблем управління трудовим потенціалом вітчизняних ТНК у сучасних умовах і проведення аналізу чинників, що на нього впливають, визначення принципів ефективного управління трудовим потенціалом вітчизняних ТНК.

Для досягнення успіху та стабільного розвитку ТНК на визначеному географічному ринку потрібний потужний трудовий потенціал, який характеризується необхідною

кількістю працівників з відповідними якісними характеристиками. Більшість аспектів формування трудового потенціалу ТНК пов'язані із специфікою організації їх діяльності. Найхарактернішими рисами ТНК є [12, 17]:

- ✦ доступ до природних та людських ресурсів інших країн;
- ✦ наявність зарубіжних філіалів з виробництва та збуту товарів і послуг на основі прямих інвестицій;
- ✦ створення системи міжнародного виробництва, розпиленого між багатьма країнами, але контролюваного з одного центру;
- ✦ висока інтенсивність внутрішньокорпоративної торгівлі між розташованими в різних країнах підрозділами;
- ✦ відносна незалежність у прийнятті рішень від країн базування та приймаючих країн;
- ✦ глобальна структура зайнятості й міждержавна мобільність менеджерів; розробка, передача й використання передової технології в межах замкнутої корпоративної структури;
- ✦ відмінність ринків праці у країнах-господарях;
- ✦ переміщення працівників між підрозділами компанії, що розташовані в різних країнах;
- ✦ відмінність практики управління людськими ресурсами в різних філіях;
- ✦ національна орієнтація персоналу;
- ✦ ускладнення контролю виконання.

Усі ці особливості впливають на формування трудового потенціалу ТНК. Західні компанії мають значний досвід управління організацією, при цьому вони характеризуються високою якістю менеджменту, використанням інноваційних методів управління, що дозволяє їм більш ефективно реалізовувати наявний трудовий потенціал, що виражається, перш за все, у покращенні результатів та підвищенні продуктивності праці. В ефективно працюючих ТНК трудові ресурси вважаються одним з найцінніших видів ресурсів, при цьому кожний працівник сприймається як джерело доходу, а мета управління трудовим потенціалом ТНК – забезпечення організації достатнім штатом висококваліфікованих та високопрофесійних працівників, самовідданих компанії. Уже доведено, що саме люди накопичують той корпоративний досвід і формують корпоративну культуру, від якої залежить ефективність роботи корпорації [2]. Філософія управління людськими ресурсами виходить з того, що співробітники організації є її найбільш цінним стратегічним активом, який забезпечує постійну перевагу перед конкурентами [17].

Транснаціональні компанії значну увагу приділяють формуванню трудових ресурсів, вони розробляють ефективну стратегічну кадрову політику. При цьому як інструменти приваблення працівників використовують певну систему цінностей та переконань, які має розділяти кожен працівник і діяти відповідно до них, тобто створюють корпоративну культуру, що обумовлює характер життєдіяльності ТНК. Успіх провідних ТНК доводить ключову роль корпоративної культури як високоефективного інструменту взаємодії з персоналом й націлювання його на отримання максимально можливих результатів. Бай С. І., Гайдай Ю. В. і Шеремета Я. І. за результатами проведених досліджень зробили важливий висновок, що корпоративна культура особливо корисний інструмент для успішних компаній, які уже задіяли всі ресурси, та являє собою ресурс підвищення ефективності і резуль-

тативності бізнесу [4]. Погоджуючись із даним положенням, зауважимо, що саме ставлення до персоналу, розуміння його важливої ролі, належний рівень мотивації, чітке розуміння цілей та цінностей у ТНК приваблюють вітчизняних працівників, перш за все, висококваліфікованих, що обумовлює достатньо високі якісні характеристики трудового потенціалу ТНК. Важливим приваблюючим чинником до праці в ТНК є надання можливостей кар'єрного зростання, підвищення кваліфікації, забезпечення умов для постійного розвитку працівників, зарубіжне стажування. У цілому стратегічна кадрова політика в ТНК значно краща, ніж на вітчизняних підприємствах, за рахунок чого їм вдається залучити кращі трудові ресурси, внаслідок чого відбувається перетік найбільш перспективних вітчизняних працівників до зарубіжних компаній, тим самим їх трудовий потенціал зростає, а вітчизняних підприємств – знижується.

На управління трудовим потенціалом вітчизняних ТНК впливають специфічні чинники – особливі вимоги до персоналу ТНК, національні особливості макросередовища, можливі джерела трудових ресурсів (рис. 1).

Під час формування трудових ресурсів ТНК до персоналу висуваються особливі вимоги, серед яких такі [10]:

- ✦ володіння широким професійним досвідом і знанням інших функціональних сфер, представлених у глобальній організації;
- ✦ здатність встановлювати гарні особисті взаємини в масштабі всієї організації;
- ✦ багатий досвід спілкування та обміну інформацією;
- ✦ здатність гнучко мислити з точки зору взаємозв'язків між підрозділами організації;
- ✦ здатність навчатися і застосовувати отримані знання;
- ✦ сприйнятливості до відмінностей у культурі;
- ✦ мати репутацію прямої і чесною людини.

Суттєвий вплив на управління трудовим потенціалом вітчизняних ТНК справляють національні особливості чинників макросередовища. Під час формування трудового потенціалу та управління ним у ТНК враховують соціально-економічні чинники. Важливу роль відіграють рівень еко-

номічного розвитку країни, стан і тенденції ринку праці, рівень доходів населення. Специфіка розвитку ринків праці обумовлюють відміни трудових витрат. В Україні спостерігається один з найнижчих рівнів оплати праці серед Європейських країн. У 2013 р. Україна посіла 136-е місце в рейтингу Світового банку за рівнем валового доходу на душу населення – на одного українця припадає 3500 доларів. Згідно з даними Державної служби статистики, у 2012 р. середній обсяг річного доходу на одного громадянина по країні становив 23,9 тис. грн [14]. Із таким рівнем доходу Україна потрапила в групу країн з валовим доходом нижчим за середній. Водночас дохід населення країн, що входять до першої групи, перевищує 12 616 доларів на одного громадянина, що в чотири рази вище, ніж в Україні. За рівнем добробуту Україна розташована поряд із Молдовою, Узбекистаном і Грузією. Відтак трудові ресурси України є відносно дешевими для ТНК, тому, пропонуючи рівень оплати праці дещо вищий, ніж у середньому по Україні, у ТНК йдуть працювати найкращі вітчизняні кадри, тим самим створюючи потужний трудовий потенціал в іноземній компанії.

Особливу роль відіграють політико-правові чинники. Виходячи на ринок України, ТНК отримують переваги над вітчизняними підприємствами у нижчих ставках оподаткування, які використовуються для приваблення іноземного капіталу. Відкриваючи все більшу кількість філіалів, створюються нові робочі місця, що сприятиме розвитку ринку праці. Формуючи кадрові ресурси в Україні, ТНК мають дотримуватися вітчизняного трудового законодавства щодо умов і безпеки праці, її оплати (заробітна плата не повинна бути нижчою за встановлений мінімальний її рівень), правил найму та звільнення, норм соціального страхування, надання відпусток, оплати відраджень.

Оскільки пропозицію робочої сили на ринку праці визначають демографічні чинники, вони є важливими для міжнародних корпорацій. Перш за все, природною основою трудового потенціалу є населення країни, тому демографічні тенденції, особливо зміни населення за віковою

Рис. 1. Специфічні чинники управління трудовим потенціалом вітчизняних ТНК*

* Складено автором.

структурою впливатимуть на процеси формування трудового потенціалу. В Україні має місце несприятлива вікова структура населення: через процеси старіння за статистичними даними частка населення у віці старше 60 років перевищує 21%, крім того більш 17% – це діти до 17 років [11], отже базова основа трудових ресурсів складає близько 62% населення, тому в ТНК можуть виникнути проблеми із підбором кваліфікованої робочої сили, перспективних кадрів через їх дефіцит. Висока трудова міграція трудових ресурсів в Україні також значно обмежує можливості формування потужного трудового потенціалу.

Науково-технічні чинники в розрізі стану та тенденцій інноваційних процесів у країні справляють вплив на інноваційну здатність та готовність працівників до активної новаторської та творчої діяльності, що є однією з визначальних умов під час відбору претендентів на вакантні посади в міжнародних організаціях. До того ж важливу роль під час управління трудовим потенціалом ТНК відіграють культурні чинники, які визначають менталітет населення країни, його традиції, національні особливості та етнічні відзнаки співробітників, природу взаємовідносин у трудовому колективі, їх ставлення до самої міжнародної корпорації та її діяльності, що матиме вплив на рівень самовіддачі та результати праці. Варто також відзначити важливість природно-кліматичних чинників, які, з одного боку, впливають на природно-ресурсний потенціал, а з іншого – в окремих галузях визначають умови праці.

Усі наведені чинники макросередовища є важливими під час формування та управління трудовим потенціалом ТНК на території України, їх виявлення та урахування дозволить вирішити проблеми достатності та якості трудових ресурсів у ТНК, зокрема у напрямі вибору джерел формування персоналу ТНК, якими є трудові ресурси країни-господаря ТНК, приймаючої країни, третіх країн, кожний із наведених джерел має свої переваги та недоліки. Головними перевагами працівників-експатріантів України є порівняно низькі витрати на оплату праці, висока мотивація та зацікавленість вітчизняних кадрів працювати в ТНК, знання особливостей національної економіки та національних ринків, розуміння культури та національних традицій. Водночас вирішення потребують такі складні аспекти, як забезпечення надійної комунікації з головною компанією, націленість на досягнення її глобальної мети, реалізація обраної стратегії, відповідність політиці, що реалізується, здатність до швидкого освоєння технічних та управлінських інновацій, забезпечення вільного інформаційного обміну. Для вирішення зазначених проблем потрібна дієва система управління трудовим потенціалом ТНК.

На даному етапі дискусійним виявилось питання щодо елементів чи компонентів системи управління трудовим потенціалом ТНК. Серед компонентів, які обумовлюють ефективне управління людськими ресурсами ТНК в Україні, Лошакова Є. В. виділяє адаптацію нормативно-правової бази, створення оптимальних умов праці, забезпечення повної безпеки праці, використання кадрової політики, розвиток системи мотивації, підготовка і розвиток персоналу [8]. Наведені компоненти не забезпечують повною мірою процес управління персоналом, оскільки поза увагою залишаються такі важливі аспекти, як аналіз і планування персоналу, соціальний розвиток і соціальне партнерство, правове та інформаційне забезпечення процесу управління персоналом. Юхименко П. І. систему управлін-

ня людськими ресурсами міжнародної корпорації представляє наступними елементами: стратегія управління, організаційна складова управління людськими ресурсами, управління корпоративною культурою, управління відділістю організації, гнучкість, командний дух, підбір кадрів, розвиток людських ресурсів, відносини у колективі [17]. Окремі з наведених елементів доцільно було б віднести до принципів управління, а не виділяти їх в окремі складові системи управління, зокрема, управління відділістю організації, гнучкість, командний дух. Отже, наведені підходи потребують удосконалення.

Виходячи з того, що під системою управління трудовим потенціалом розуміють певну систему впливу на процеси формування, розподілу і використання його відповідно до поточних і стратегічних цілей організації, вважаємо, що вона має містити такі елементи:

- ★ підсистему залучення персоналу, завданням якої є формування вимог до персоналу, дослідження персоналу в організації, оцінка його стану, виявлення потреби та планування персоналу, пошук і організація відбору персоналу, забезпечення розстановки персоналу та його адаптації;
- ★ підсистему розвитку персоналу, яка спрямована на створення умов для кар'єрного зростання, подальшого навчання та підвищення кваліфікації, розвитку трудових відносин;
- ★ підсистема утримання персоналу, до функцій якої належать формування організаційної культури персоналу, визначення системи мотивації та шляхів підвищення лояльності працівників, моніторинг та управління плінністю кадрів.

Для забезпечення формування та ефективного використання трудового потенціалу на вітчизняних ТНК необхідно дотримуватися низки принципів під час управління персоналом – об'єктивних правил управлінської поведінки, що витікають із потреб об'єкта управління [9]. Під час управління персоналом найчастіше використовують такі принципи [3, 9]: науковості, системності, економічності, ієрархічності та зворотного зв'язку, узгодженості, перспективності та прогресивності, комплексності, демократичного централізму, плановості, єдності розпоряджень; відбору, підбору і розстановки кадрів; сполучення єдиноначальності та колегіальності, централізації і децентралізації, лінійного, функціонального і цільового управління; контролю виконання рішень.

З урахуванням особливостей формування та використання трудового потенціалу ТНК сутність окремих принципів трансформується. Зокрема, принцип економічності трактується як ефективна та економічна організація системи управління персоналом, за якої витрати на систему управління персоналом перекирватимуться ефектом у виробництві, отриманим від їх впровадження [9]. У ТНК даний принцип передбачає до того ж вибір джерел формування трудового потенціалу з урахування витрат на оплату праці.

Принцип перспективності та прогресивності поряд із тим, що при формуванні системи управління персоналом необхідно враховувати перспективи розвитку організації, передові вітчизняні та зарубіжні аналоги [9] у ТНК він набагато ширший. Прогресивність управління персоналом ТНК має забезпечувати відбір персоналу відповідно до здатності кожного потенційного працівника постійно підвищувати професійні навички та якості відповідно до вимог інноваційного розвитку ТНК, проявляти новаторські та творчі здібності, розвивати інтелектуальний рівень.

У ТНК необхідним є дотримання також принципу гнучкості. Враховуючи, що головний офіс ТНК знаходиться в іншій країні, виникає потреба у забезпеченні локальної гнучкості управління трудовим потенціалом, виходячи з потреб компанії та ситуації, що склалося в країні, в якій розташовано філіал.

Важливим для ТНК вважаємо принцип формування унікального кадрового потенціалу. У загальному вигляді він передбачає формування необхідного кількісного і якісного складу управлінських працівників організації [3]. У випадку ТНК його слід трактувати таким чином, що система управління трудовим потенціалом має забезпечити найкращий кількісний та якісний склад працівників, використовуючи різні джерела формування трудових ресурсів, при цьому враховуючи переваги кожного з них. Тобто трудовий потенціал ТНК може бути унікальним за умов використання всіх доступних можливостей пошуку та відбору персоналу серед місцевого населення, працівників компанії країни-власника, третіх країн. За таких умов стає можливим забезпечення інноваційного та інтелектуального лідерства ТНК на міжнародному ринку праці.

Під час управління трудовим потенціалом ТНК важливим також є раціональне маневрування трудовими ресурсами в межах організації, виховання у працівників почуття відданості організації, створення кадрового резерву, особливо вищої ланки управління; децентралізація системи управління, передача необхідних повноважень місцевим менеджерам, зміцнення місцевого кадрового ядра організації, посилення відповідальності місцевих менеджерів за результати роботи.

ВИСНОВКИ

Глобалізаційні процеси, міжнародна інтеграція обумовили прискорення темпів розвитку ТНК, внаслідок чого швидкими темпами вони освоюють нові географічні ринки, що обумовлює зростання кількісно-якісних потреб у трудових ресурсах і необхідність формування потужного кадрового потенціалу.

Серед найбільш значимих проблем формування кадрового потенціалу вітчизняних ТНК нами визначені соціально-економічна ситуація в Україні та демографічні тенденції. Встановлено необхідність адаптації системи управління трудовим потенціалом вітчизняних ТНК до вітчизняної нормативно-правової бази, доцільність урахування науково-технічних чинників, національного менталітету та культурних традицій.

Для ефективного управління трудовим потенціалом вітчизняним ТНК потрібна дієва система, яка має складатися з підсистем залучення, розвитку та утримання персоналу. Особливо важливими принципами управління трудовим потенціалом на вітчизняних ТНК є принципи економічності, перспективності та прогресивності трудових ресурсів, локальної гнучкості управління, формування унікального кадрового потенціалу. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Болгарова Н. К. Транснаціональні корпорації в аспекті розвитку глобалізаційних процесів / Н. К. Болгарова, Т. М. Паневник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=445>

2. Брадул О. М. Проектування інформаційної підсистеми «облік трудових ресурсів» діяльності корпорації / О. М. Брадул [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.nuwm.rv.ua/metods/asp/vd/v44ek223.zip>

3. Воронкова В. Г. Управління людськими ресурсами : філософські засади [Текст] : навчальний посібник / Під ред. д. ф. н., проф. В. Г. Воронкової. – К. : ВД «Професіонал», 2006. – 576 с.

4. Гайдай Ю. В. Культура та цінності підприємства – основа стратегії бізнесу / Ю. В. Гайдай, Я. І. Шеремета [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/inek/2011_6/82.pdf

5. Зеленина А. Е. Особенности и перспективы системы управления трудовыми ресурсами в современных ТНК (на примере филиала Hyundai Motor Company в Санкт-Петербурге) / А. Е. Зеленина, А. В. Петров // Общество. Среда. Развитие (Terra Humana). 2012. – № 1. – С. 29 – 33.

6. Кара Н. І. Формування людського капіталу у транснаціональних корпораціях / Н. І. Кара, О. С. Костюк, Л. А. Янковська, В. М. Писний [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/2759/1/38.pdf>

7. Корженевская В. А. Кадровые стратегии зарубежных ТНК на территории России / В. А. Корженевская / ВАК 08.00.14 / Москва, 2004. – 25 с.

8. Лошакова Е. В. Управление человеческими ресурсами ТНК в Украине / Е. В. Лошакова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/4_SND_2013/Economics/5_128037.doc.htm

9. Менеджмент персоналу в органах ДПС України : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / М. М. Недашківський, Г. І. Євтушенко, Л. П. Гацька, Н. І. Барабанова. – Ірпінь : Академія ДПС України, 2001. – 135 с.

10. Мильнер Б. З. Теория организации / Б. З. Мильнер. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Инфра-М, 2000. – 480 с.

11. Населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html

12. Сазонець І. Л. Інвестування : підручник / І. Л. Сазонець, В. А. Федорова. – К. : Центр навчальної літератури, 2011. – 312 с.

13. Україна – 136-та в світі за рівнем доходу на душу населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/news/584386-ukrajina-136-ta-v-sviti-za-rivnem-dohodu-na-dushu-naselennya.html>

14. Черноусова М. О. Формування глобального внутрішньо-фірмового менеджменту транснаціональних корпорацій : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.02 / М. О. Черноусова ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2009. – 20 с.

15. Швиданенко О. А. Глобальна парадигма конкурентоспроможності: імперативи становлення та розвитку : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.02 / О. А. Швиданенко ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2007. – 34 с.

16. Юхименко П. І. Міжнародний менеджмент навч. посіб. / П. І. Юхименко, Л. П. Гацька, М. В. Півторак та ін. – К. : Центр навчальної літератури, 2011. – 488 с.

REFERENCES

Bolharova, N. K., and Panevnyk, T. M. «Transnatsionalni korporatsii v aspekti rozvytku hlobalizatsiinykh protsesiv» [Multinationals in the aspect of globalization]. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=445>

Bradul, O. M. «Proektuvannia informatsiinoi pidsystemy «oblik trudovykh resursiv» diialnosti korporatsii» [Designing an information subsystem «Accounting Human Resources» of the corporation]. <http://old.nuwm.rv.ua/metods/asp/vd/v44ek223.zip>

Chornousova, M. O. «Formuvannia hlobalnoho vnutrishnyofirmovoho menedzhmentu transnatsionalnykh korporatsii» [Develop a global internal management of multinational corporations]. avtoref. dys. kand. ekon. nauk: 08. 00. 02, 2009.

Haidai, Yu. V., and Sheremeta, Ya. I. «Kultura ta tsinnosti pidpriemstva – osnova strategii biznesu» [Culture and values of the company – the foundation of business strategy]. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/inek/2011_6/82.pdf

Kara, N. I., Kostyuk, O. S., and Yankovska, L. A. «Formuvannia liudskoho kapitalu u transnatsionalnykh korporatsiakh» [The formation of human capital in multinational corporations]. <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/2759/1/38.pdf>

Korzhenevskaya, V. A. «Kadrovye strategii zarubezhnykh TNC na territorii Rossii» [Staffing strategy of foreign TNCs in the territory of Russia]. VAK 08.00.14, 2004.

Loshakova, E. V. «Upravlenie chelovecheskimi resursami TNK v Ukraine» [Human resource management in Ukraine TNK]. http://www.rus-nauka.com/4_SND_2013/Economics/5_128037.doc.htm

Milner, B. Z. *Teoriia organizatsii* [Organization theory]. Moscow: Infra-M, 2000.

Nedashkivskii, M. M., Yevtushenko, H. I., and Hatska, L. P. *Menedzhment personalu v orhanakh DPS Ukrainy* [Human resource management in the bodies of the STS of Ukraine]. Irpin: Akademia DPS Ukrainy, 2001.

«Naselennia» [Population]. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html

Sazonets, I. L., and Fedorova, V. A. *Investuvannia* [Investing]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2011.

Shvydanenko, O. A. «Hlobalna paradyhma konkurentospromozhnosti: imperatyvy stanovlennia ta rozvytku» [Global competitiveness paradigm : the imperatives of formation and development]. *Avtoref. dys. ... d-ra ekon. nauk: 08. 00.02*, 2007.

«Ukraina – 136-ta v sviti za rivnem dokhodu na dushu naselennia» [Ukraine – 136th in the world in terms of per capita income]. <http://www.unian.ua/news/584386-ukrajina-136-ta-v-sviti-za-rivnem-dohodu-na-du-shu-naselennya.html>

Voronkova, V. H. *Upravlinnia liudskymy resursamy: filosofski zasady* [Human Resource Management: philosophical foundations]. Kyiv: Professional, 2006.

Yukhymenko, P. I., Hatska, L. P., and Pivtorak, M. V. *Mizhnarodnyi menedzhment* [International Management]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2011.

Zelenina, A. E., and Petrov, A. V. «Osobnosti i perspektivy systemy upravleniia trudovymi resursami v sovremennykh TNK (na primere filiala Hyundai Motor Sompny v Sankt-Peterburge)» [Features and prospects of human resource management in modern TNCs (for example, a branch of Hyundai Motor Sompny in St. Petersburg)]. *Obshchestvo. Sreda. Razvitie (Terra Humana)*, no. 1 (2012): 29-33.

УДК 368.9.06

РОЗВИТОК МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ: СИСТЕМНИЙ ПІДХІД

© 2014 СВЕЧКІНА А. Л., СПОДАРЕВА О. Г.

УДК 368.9.06

Свечкіна А. Л., Сподарева О. Г. Розвиток медичного страхування в Україні: системний підхід

Мета статті полягає в побудові науково обґрунтованої системи медичного страхування для формування ефективного соціально-економічного захисту населення в Україні. Розглядаючи систему медичного страхування як складну систему, було визначено основні її характеристики, а саме: цілісність, ієрархічність, структурність, цілеспрямованість, керованість, динамічність та відкритість. У результаті дослідження було виділено структуру системи медичного страхування, яка містить чотири підсистеми: формування, розподілу, використання фінансових ресурсів і контролю. Обґрунтовано необхідність розвитку системи з метою реалізації таких принципів її функціонування, як перспективність, пріоритетність, реалізованість та поетапність. Перспективами подальших досліджень у даному напрямку є визначення ступеня залучення приватних і державних фінансових ресурсів на охорону здоров'я, організація обов'язкового медичного страхування, подальший розвиток добровільного медичного страхування та лікарняних кас з урахуванням особливостей функціонування національної економіки України. Подальший розвиток системи медичного страхування сприятиме запровадженню державної та приватної підсистем фінансового забезпечення, підвищенню ефективності менеджменту в поєднанні з розвитком медичної науки та забезпечить поступові зміни в системі охорони здоров'я, що благодійно впливатиме на поліпшення здоров'я населення і підвищення соціально-економічної ефективності медичної галузі України.

Ключові слова: система медичного страхування, обов'язкове медичне страхування, добровільне медичне страхування, лікарняні каси, система фінансування медичного страхування.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 9.

Свечкіна Аліна Леонідівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансів, Донецький державний університет управління (вул. Челюскінців, 163а, Донецьк, 83050, Україна)

E-mail: alina0802@inbox.ru

Сподарева Олена Григорівна – викладач, кафедра економіки та підприємництва, Донецький інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом (вул. Софійська, 2, Донецьк, 83077, Україна)

E-mail: len_spod@inbox.ru

УДК 368.9.06

Свечкіна А. Л., Сподарева О. Г. Развитие медицинского страхования в Украине: системный подход

Цель статьи состоит в построении научно обоснованной системы медицинского страхования для формирования эффективной социально-экономической защиты населения в Украине. Рассмотрев систему медицинского страхования как сложную систему, были определены ее основные характеристики, а именно: целостность, иерархичность, структурность, целенаправленность, управляемость, динамичность и открытость. В результате исследования была выделена структура системы медицинского страхования, которая содержит четыре подсистемы: формирования, распределения, использования финансовых ресурсов и контроля. Обоснована необходимость развития системы с целью реализации таких принципов ее функционирования, как перспективность, приоритетность, реализованность и поэтапность. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении являются определение степени привлечения частных и государственных финансовых ресурсов на здравоохранение, организация обязательного медицинского страхования, дальнейшее развитие добровольного медицинского страхования и больничных кас с учетом особенностей функционирования национальной экономики Украины. Дальнейшее развитие системы медицинского страхования будет способствовать внедрению государственной и частной подсистем финансового обеспечения, повышению эффективности менеджмента в сочетании с развитием медицинской науки и обеспечит постепенные изменения в системе здравоохранения, что благотворно повлияет на улучшение здоровья населения и повышение социально-экономической эффективности медицинской отрасли Украины.

Ключевые слова: система медицинского страхования, обязательное медицинское страхование, добровольное медицинское страхование, больничные кассы, система финансирования медицинского страхования.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Библ.:** 9.

Свечкіна Аліна Леонідівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансів, Донецький державний університет управління (вул. Челюскінців, 163а, Донецьк, 83050, Україна)

E-mail: alina0802@inbox.ru

Сподарева Олена Григорівна – преподаватель, кафедра економіки та підприємництва, Донецький інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом (вул. Софійська, 2, Донецьк, 83077, Україна)

E-mail: len_spod@inbox.ru

UDC 368.9.06

Svechikina A. L., Spodareva O. H. Development of Medical Insurance in Ukraine: System Approach

The goal of the article lies in building up a scientifically justified system of medical insurance for formation of efficient socio-economic protection of population in Ukraine. Having considered the system of medical insurance as a complex system, the article identifies its main characteristics, namely: integrity, hierarchy, structure, purposefulness, controllability, dynamics and openness. In the result of the study the article allocates the structure of the system of medical insurance, which contains four subsystems: formation, distribution, use of financial resources and control. The article justifies a necessity of development of the system with the aim of realisation of such principles of its functioning as prospectiveness, priority, realisation and step-by-step. Prospects of further studies in this direction are identification of the degree of attraction of private and state financial resources for healthcare, organisation of mandatory medical insurance, further development of voluntary medical insurance and health insurance funds with consideration of specific features of functioning of the national economy of Ukraine. Further development of the system of medical insurance would facilitate introduction of the state and private subsystems of financial provision, increase of efficiency of management in combination with development of the medical science and would ensure gradual changes in the healthcare system, which would have a positive influence upon improvement of health of the population and increase of socio-economic efficiency of the medical industry of Ukraine.

Key words: system of medical insurance, mandatory medical insurance, voluntary medical insurance, health insurance funds, system of financing medical insurance.

Pic.: 2. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 9.

Svechikina Alina L. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Finance, Donetsk State University of Management (vul. Chelyuskintsi, 163a, Donetsk, 83050, Ukraine)

E-mail: alina0802@inbox.ru

Spodareva Olena H. – Lecturer, Department of Economics and Business, Donetsk Institute of Interregional Academy of Personnel Management (vul. Sofiyska, 2, Donetsk, 83077, Ukraine)

E-mail: len_spod@inbox.ru

Loshakova, E. V. «Upravlenie chelovecheskimi resursami TNK v Ukraine» [Human resource management in Ukraine TNK]. http://www.rus-nauka.com/4_SND_2013/Economics/5_128037.doc.htm

Milner, B. Z. *Teoriia organizatsii* [Organization theory]. Moscow: Infra-M, 2000.

Nedashkivskii, M. M., Yevtushenko, H. I., and Hatska, L. P. *Menedzhment personalu v orhanakh DPS Ukrainy* [Human resource management in the bodies of the STS of Ukraine]. Irpin: Akademiia DPS Ukrainy, 2001.

«Naselennia» [Population]. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html

Sazonets, I. L., and Fedorova, V. A. *Investuvannia* [Investing]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2011.

Shvydanenko, O. A. «Hlobalna paradyhma konkurentospromozhnosti: imperatyvy stanovlennia ta rozvytku» [Global competitiveness paradigm : the imperatives of formation and development]. *Avtoref. dys. ... d-ra ekon. nauk: 08. 00.02*, 2007.

«Ukraina – 136-ta v sviti za rivnem dokhodu na dushu naselennia» [Ukraine – 136th in the world in terms of per capita income]. <http://www.unian.ua/news/584386-ukrajina-136-ta-v-sviti-za-rivnem-dohodu-na-dushu-naselennia.html>

Voronkova, V. H. *Upravlinnia liudskymy resursamy: filosofski zasady* [Human Resource Management: philosophical foundations]. Kyiv: Professional, 2006.

Yukhymenko, P. I., Hatska, L. P., and Pivtorak, M. V. *Mizhnarodnyi menedzhment* [International Management]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2011.

Zelenina, A. E., and Petrov, A. V. «Osobnosti i perspektivy systemy upravleniia trudovymi resursami v sovremennykh TNK (na primere filiala Hyundai Motor Sompny v Sankt-Peterburge)» [Features and prospects of human resource management in modern TNCs (for example, a branch of Hyundai Motor Sompny in St. Petersburg)]. *Obshchestvo. Sreda. Razvitie (Terra Humana)*, no. 1 (2012): 29-33.

УДК 368.9.06

РОЗВИТОК МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ: СИСТЕМНИЙ ПІДХІД

© 2014 СВЕЧКІНА А. Л., СПОДАРЕВА О. Г.

УДК 368.9.06

Свечкіна А. Л., Сподарева О. Г. Розвиток медичного страхування в Україні: системний підхід

Мета статті полягає в побудові науково обґрунтованої системи медичного страхування для формування ефективного соціально-економічного захисту населення в Україні. Розглядаючи систему медичного страхування як складну систему, було визначено основні її характеристики, а саме: цілісність, ієрархічність, структурність, цілеспрямованість, керованість, динамічність та відкритість. У результаті дослідження було виділено структуру системи медичного страхування, яка містить чотири підсистеми: формування, розподілу, використання фінансових ресурсів і контролю. Обґрунтовано необхідність розвитку системи з метою реалізації таких принципів її функціонування, як перспективність, пріоритетність, реалізованість та поетапність. Перспективами подальших досліджень у даному напрямку є визначення ступеня залучення приватних і державних фінансових ресурсів на охорону здоров'я, організація обов'язкового медичного страхування, подальший розвиток добровільного медичного страхування та лікарняних кас з урахуванням особливостей функціонування національної економіки України. Подальший розвиток системи медичного страхування сприятиме запровадженню державної та приватної підсистем фінансового забезпечення, підвищенню ефективності менеджменту в поєднанні з розвитком медичної науки та забезпечить поступові зміни в системі охорони здоров'я, що благодійно впливатиме на поліпшення здоров'я населення і підвищення соціально-економічної ефективності медичної галузі України.

Ключові слова: система медичного страхування, обов'язкове медичне страхування, добровільне медичне страхування, лікарняні каси, система фінансування медичного страхування.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 9.

Свечкіна Аліна Леонідівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансів, Донецький державний університет управління (вул. Челюскінців, 163а, Донецьк, 83050, Україна)

E-mail: alina0802@inbox.ru

Сподарева Олена Григорівна – викладач, кафедра економіки та підприємництва, Донецький інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом (вул. Софійська, 2, Донецьк, 83077, Україна)

E-mail: len_spod@inbox.ru

УДК 368.9.06

Свечкіна А. Л., Сподарева О. Г. Развитие медицинского страхования в Украине: системный подход

Цель статьи состоит в построении научно обоснованной системы медицинского страхования для формирования эффективной социально-экономической защиты населения в Украине. Рассмотрев систему медицинского страхования как сложную систему, были определены ее основные характеристики, а именно: целостность, иерархичность, структурность, целенаправленность, управляемость, динамичность и открытость. В результате исследования была выделена структура системы медицинского страхования, которая содержит четыре подсистемы: формирования, распределения, использования финансовых ресурсов и контроля. Обоснована необходимость развития системы с целью реализации таких принципов ее функционирования, как перспективность, приоритетность, реализованность и поэтапность. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении являются определение степени привлечения частных и государственных финансовых ресурсов на здравоохранение, организация обязательного медицинского страхования, дальнейшее развитие добровольного медицинского страхования и больничных кас с учетом особенностей функционирования национальной экономики Украины. Дальнейшее развитие системы медицинского страхования будет способствовать внедрению государственной и частной подсистем финансового обеспечения, повышению эффективности менеджмента в сочетании с развитием медицинской науки и обеспечит постепенные изменения в системе здравоохранения, что благотворно повлияет на улучшение здоровья населения и повышение социально-экономической эффективности медицинской отрасли Украины.

Ключевые слова: система медицинского страхования, обязательное медицинское страхование, добровольное медицинское страхование, больничные кассы, система финансирования медицинского страхования.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Библ.:** 9.

Свечкіна Аліна Леонідівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансів, Донецький державний університет управління (вул. Челюскінців, 163а, Донецьк, 83050, Україна)

E-mail: alina0802@inbox.ru

Сподарева Олена Григорівна – преподаватель, кафедра економіки та підприємництва, Донецький інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом (вул. Софійська, 2, Донецьк, 83077, Україна)

E-mail: len_spod@inbox.ru

UDC 368.9.06

Svechkina A. L., Spodareva O. H. Development of Medical Insurance in Ukraine: System Approach

The goal of the article lies in building up a scientifically justified system of medical insurance for formation of efficient socio-economic protection of population in Ukraine. Having considered the system of medical insurance as a complex system, the article identifies its main characteristics, namely: integrity, hierarchy, structure, purposefulness, controllability, dynamics and openness. In the result of the study the article allocates the structure of the system of medical insurance, which contains four subsystems: formation, distribution, use of financial resources and control. The article justifies a necessity of development of the system with the aim of realisation of such principles of its functioning as prospectiveness, priority, realisation and step-by-step. Prospects of further studies in this direction are identification of the degree of attraction of private and state financial resources for healthcare, organisation of mandatory medical insurance, further development of voluntary medical insurance and health insurance funds with consideration of specific features of functioning of the national economy of Ukraine. Further development of the system of medical insurance would facilitate introduction of the state and private subsystems of financial provision, increase of efficiency of management in combination with development of the medical science and would ensure gradual changes in the healthcare system, which would have a positive influence upon improvement of health of the population and increase of socio-economic efficiency of the medical industry of Ukraine.

Key words: system of medical insurance, mandatory medical insurance, voluntary medical insurance, health insurance funds, system of financing medical insurance.

Pic.: 2. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 9.

Svechkina Alina L. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Finance, Donetsk State University of Management (vul. Chelyuskintsi, 163a, Donetsk, 83050, Ukraine)

E-mail: alina0802@inbox.ru

Spodareva Olena H. – Lecturer, Department of Economics and Business, Donetsk Institute of Interregional Academy of Personnel Management (vul. Sofiyska, 2, Donetsk, 83077, Ukraine)

E-mail: len_spod@inbox.ru

Побудова науково обґрунтованої системи медичного страхування є однією з найважливіших і водночас найскладніших проблем, що обумовлює формування ефективного соціально-економічного середовища в національній економіці.

Системний підхід щодо розвитку медичного страхування передбачає розгляд медичного страхування як єдиного цілого та складної соціально-економічної системи (рис. 1), яка характеризується:

- ✦ *цілісність*, тобто всі елементи системи медичного страхування взаємопов'язані та сприяють досягненню спільних стратегічних цілей і завдань, а саме, поліпшенню здоров'я населення;
- ✦ *ієрархічність або багаторівневність структури*, яка охоплює певні рівні ієрархії та управління системою, зв'язки та компоненти між підсистемами, характеризується складністю поведінки та управління системою та має необхідний обсяг інформації для управління системою. Ієрархічність системи полягає також у тому, що систему можна розглядати як елемент системи вищого порядку (надсистеми), а її елементи, як системи нижчого порядку (підсистеми). Ієрархічне побудова системи забезпечує підвищену стійкість до зовнішніх впливів та можливих конфліктів між частинами системи;
- ✦ *структурність*, яка містить 4 підсистеми: формування, розподілу, використання та контролю;

- ✦ *цілеспрямованість*, яка означає наявність у системі медичного страхування цілей функціонування і розвитку, а саме ефективного соціального захисту населення. При цьому цілі характеризуються власною структурою та ієрархією;
- ✦ *керованість*, тобто властивістю системи медичного страхування перейти з одного стану в інший;
- ✦ *динамічність* або здатність системи до безперервної зміни шляхом постійного розвитку її елементів і системи в цілому, враховуючи об'єктивні закономірності в економіці та взаємозв'язок з навколишнім середовищем;
- ✦ *відкритість*, яка визначається інтенсивністю обміну інформацією чи ресурсами між системою та зовнішнім середовищем та ступенем впливу інших систем.

Таким чином, при побудові комплексної системи медичного страхування головним і визначальним чинником повинно стати поєднання державного та приватного фінансування медичного страхування, поділеного на чотири рівні: базовий, основний, сервісний та суспільно-солідарний.

Аналіз досвіду системи державного фінансування охорони здоров'я країн світу дозволяє зробити висновок, що високорозвинені держави зі сталою економікою використовують декілька джерел залучення коштів для фінансування цієї галузі. Порівняння різних країн свідчать про наявність тісної кореляції між рівнем економічного

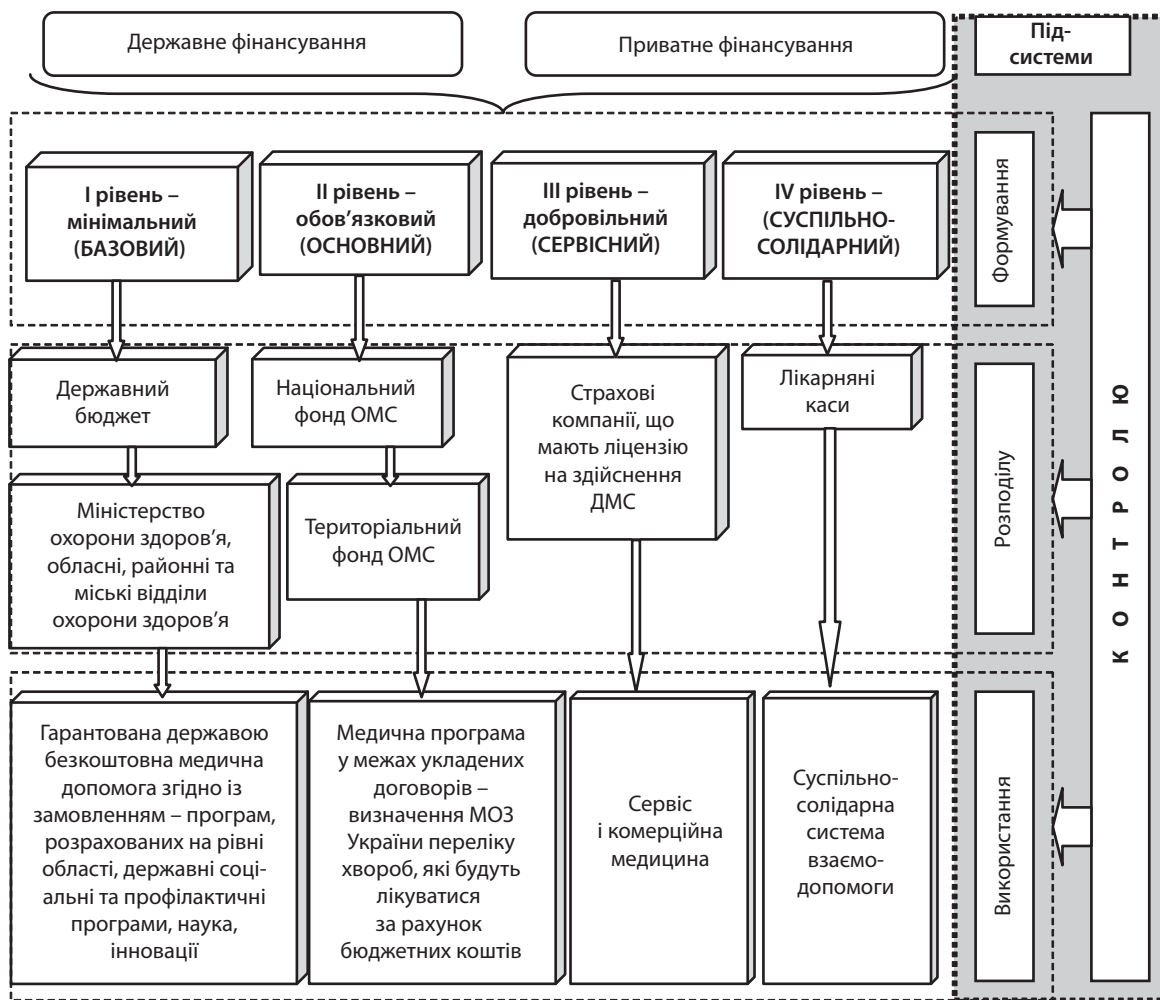

Рис. 1. Система медичного страхування

розвитку країни та мірою державних зобов'язань щодо надання безкоштовної медичної допомоги [8].

Приватне фінансування має величезне значення для організації та розвитку галузі охорони здоров'я, основою якого є кошти фізичних і юридичних осіб, а саме внески в лікарняні каси, на придбання полісів медичного страхування, оплата населенням медичних послуг, придбання лікарських засобів і виробів медичного призначення. В Україні приватне фінансування становить 45% (рис. 2).

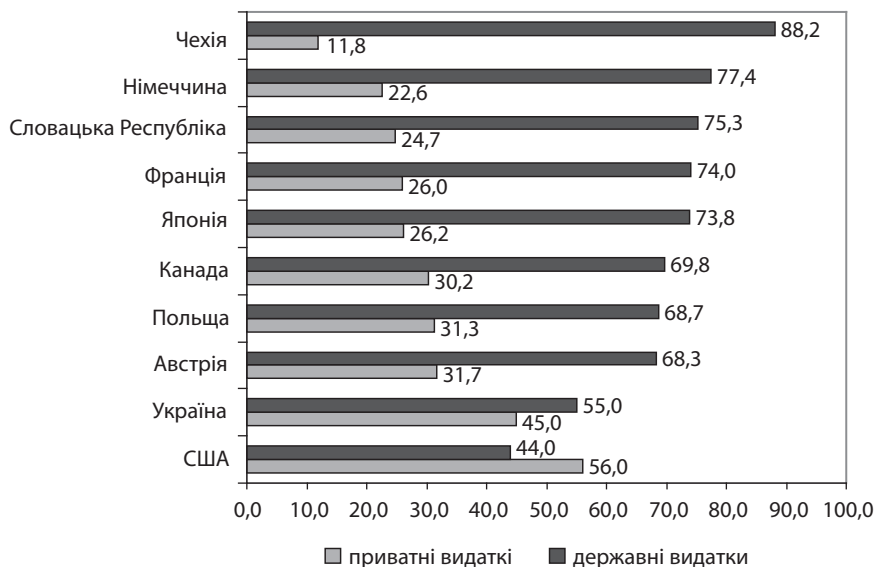

Рис. 2. Порівняльна динаміка державних і приватних витрат на охорону здоров'я, % [3]

Співвідношення між державними та приватними витратами на фінансування сфери охорони здоров'я України порівняно з іншими країнами переконливо свідчить про те, що у нас, в країні, рівень приватних витрат є надзвичайно високим. Цей показник перевищує відповідний показник європейських держав, Японії, Канади й наближається до частки такого фінансування у США – країні із приватною моделлю фінансового забезпечення охорони здоров'я, але в абсолютному значенні витрати на фінансування охорони здоров'я набагато нижче. Так, у 2010 р. Україна виділила на охорону здоров'я громадян 4,2% ВВП, що складало близько 90 доларів США у середньому на кожну людину. У 2009 р. реальний ВВП на кожного працюючого в Україні за паритетом купівельної спроможності складав 16938 доларів і був нижчим в 5,85 раза, ніж в США, в 4,55 раза, ніж в країнах Євросоюзу, в 2,14 раза, ніж в Росії, 1,89 раза, ніж в Білорусі [9].

Система охорони здоров'я в розвинених країнах виконують важливу функцію соціального захисту. Вона знижує соціальні ризики, так і фінансові, роблячи істотний внесок у соціально-економічний розвиток держави. В умовах фінансових труднощів основним завданням країн, яке сформулювала Рада ЄС, є забезпечення фінансової стійкості саме системи охорони здоров'я, тобто повне охоплення населення медичним обслуговуванням, солідарність у фінансуванні, рівність доступу до медичної допомоги і висока якість медичного обслуговування.

При розробці рекомендацій щодо соціально-економічного розвитку й реформування соціального захисту доцільним є узгодження взаємодії підсистем державного та приватного фінансування, а також функціонування державних інститутів із метою стимулювання формування необхідних суспільних зв'язків, довіри в суспільстві, роз-

витку нових прогресивних форм публічно-приватної взаємодії. На цих засадах побудовано скандинавську модель економічного розвитку з високим рівнем соціального захисту населення і запровадженням ефективних моделей адресної соціальної підтримки [6].

Підсистема формування передбачає чотири рівні, кожен з яких формується за рахунок таких фінансових джерел: мінімальний рівень (базовий) – за рахунок Державного та місцевих бюджетів України; обов'язковий (основ-

ний) – за рахунок Національного фонду обов'язкового медичного страхування, який наповнюється шляхом внесків роботодавців та робітників підприємств, благодійних та добровільних внесків, штрафів і прибутку від використання вільних коштів, а також державних програм; добровільний (сервісний) – за рахунок коштів юридичних і фізичних осіб; суспільно-солідарний – за рахунок внесків робітників підприємств – членів каси.

Підсистема розподілу містить суб'єктів медичного страхування, а саме – Державний бюджет, Міністерство охорони здоров'я, Національний та регіональні Фонди ОМС, страхові компанії та лікарняні каси, які розподіляють фінансові ресурси на соціальний захист населення в сфері охорони здоров'я.

Підсистема використання визначає шляхи використання зазначених фінансових ресурсів на відповідний рівень системи медичного страхування (див. рис. 1).

Підсистема контролю складається з державного регулювання та саморегулювання. Посередником між пацієнтом та медичним закладом стане страхова компанія, яка виконуватиме організаційні, контролюючі, фінансові та гарантійні функції. Контроль за діяльністю страхових компаній повинне здійснювати Міністерство фінансів України, координацію діяльності – орган саморегулювання – Українське медичне страхове бюро (УМСБ), функціями якого є контроль за виконанням програм страхування та своєчасної оплати за послуги, правильністю застосування тарифів, контроль якості надаваних медичних послуг. Це забезпечить підвищення доступності та ефективності медичного обслуговування, акумулювання інвестиційних ресурсів, що спрямовуються в національну економіку.

Медичні заклади, які мають працювати в системі ОМС, повинні контролюватися Міністерством охорони здоров'я та взаємодіяти з Українським медичним страховим бюро.

Держава зобов'язується надавати невідкладну медичну допомогу всім громадянам і повністю забезпечувати медичною допомогою пенсіонерів, дітей до трьох років включно, дітей-сиріт, інвалідів I групи, засуджених, військовослужбовців строкової служби. Інші зобов'язання та гарантії ляжуть на плечі ОМС (2 перші рівня).

Конкуренція стимулюватиме всіх суб'єктів медичного страхування для надання більш якісних медичних послуг.

Саме використання такої складної системи є передумовою створення в Україні комплексної, ефективної, загальнодоступної і справедливої системи медичного страхування, що сприятиме підвищенню добробуту людей і досягненню європейських соціальних стандартів, забезпеченню стійкості фінансування системи охорони здоров'я.

Створення такої системи медичного страхування надасть додатковий потенціал для розвитку медичної інфраструктури, стане передумовою поліпшення якості надання медичних послуг і задоволення базових потреб населення.

Відповідно до системного підходу можна виокремити такі основні принципи управління системою:

- ✦ перспективність;
- ✦ пріоритетність;
- ✦ реалізованість;
- ✦ поетапність [2].

З метою визначення перспектив побудови ефективної системи медичного страхування в Україні було досліджено його внутрішнє та зовнішнє середовище шляхом здійснення SWOT-аналізу (табл. 1):

- S-strengths* – сильні сторони;
- W-weaknesses* – слабкі сторони;
- O – opportunities* – можливості;
- T – threats* – загрози).

Наступним етапом є встановлення взаємозв'язків між складовими елементами і побудова матриці SWOT-аналізу системи медичного страхування в Україні (табл. 2).

Полю 1 відповідають дії, спрямовані на розвиток внутрішніх позитивних властивостей ринку медичного страхування та реалізацію наявних можливостей, які склалися на цьому ринку. Співвідношення наведених характеристик дозволяє вирішити завдання ефективного використання позитивних тенденцій внутрішнього та зовнішнього середовищ ринку.

Полю 2 притаманні дії, що спрямовані на подолання слабких сторін ринку за рахунок використання реальних можливостей зовнішнього середовища. Аналіз даного поля надає можливість визначитися з внутрішніми чинниками, які можуть завадити використанню ринкових можливостей страховика та перетворитись на загрози.

Поле 3 передбачає застосування сильних сторін ринку медичного страхування для подолання ринкових загроз і визначає, за рахунок яких внутрішніх сильних сторін можливо подолати негативні чинники зовнішнього оточення страхових компаній.

Поле 4 дозволяє виявити найбільші небезпеки для функціонування ринку медичного страхування.

У результаті проведеного аналізу запропоновано використовувати поле 1 як основу для щодо розвитку та ефективного функціонування системи медичного страхування, оскільки фактичний потенціал для розвитку знаходиться саме на перетині показників «сильні сторони» та «можливості», при цьому не можна ігнорувати чинники, визначені в результаті аналізу в полях 2, 3, 4.

З метою надійного та ефективного функціонування системи медичного страхування в Україні доцільно провести низку заходів:

- ✦ для забезпечення ефективності підсистеми формування фінансових ресурсів системи медичного страхування залучити до роботи висококваліфікованих спеціалістів, добре обізнаних з теорією та передовою технологією страхування;
- ✦ для надійного функціонування підсистеми розподілу доцільно:

Таблиця 1

SWOT-аналіз системи медичного страхування в Україні

Сильні сторони	Слабкі сторони
Динамічно зростаючий ринок; зростання рівня капіталізації ринку; зростання обсягу страхових операцій; зацікавленість іноземних інвесторів; можливості для розвитку	Недосконалість нормативно-правової бази; високий рівень концентрації ринку; недостатність фінансових інструментів для інвестування; низький рівень конкурентоспроможності національних страховиків; недостатній рівень інституціонального розвитку; інформаційна закритість; відсутність стратегії розвитку; низький рівень страхової культури; слабкий фінансовий моніторинг
Можливості	Загрози
Введення обов'язкового медичного страхування; збільшення ролі страхового посередництва; додаткові фінансові ресурси в галузь охорони здоров'я; більш ефективний соціальний захист населення; зацікавленість населення у медичному страхуванні; підвищення страхової культури населення	Низька платоспроможність населення; недовіра населення до послуг медичного страхування; політична та економічна нестабільність; високий рівень інфляції; низькі темпи надходження іноземних інвестицій; зростання цін на послуги; конкуренція з боку іноземних страхових компаній; спад економічного розвитку країни; надмірна залежність системи недержавного соціального забезпечення від іноземного капіталу

Матриця SWOT-аналізу системи медичного страхування в Україні

		ЗОВНІШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ	
		МОЖЛИВОСТІ	ЗАГРОЗИ
ВНУТРІШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ	СИЛЬНІ СТОРОНИ	<p>1</p> <p>Розвиток видів страхування, що є соціально значущими; розвиток системи страхового посередництва; інтеграція до світового ринку страхування; партнерські відносини з медичними закладами; формування бренду і репутації надійного страхового партнера</p>	<p>3</p> <p>Інфляційні перешкоди; зниження інвестиційної привабливості; розвиток інвестиційної діяльності страховиків; відсутність динамічного зростаючого попиту на страхові послуги; поступове витіснення з ринку національних страховиків; доведення якості надання страхових послуг до рівня європейських стандартів</p>
	СЛАБКІ СТОРОНИ	<p>2</p> <p>Удосконалення та розвиток існуючої нормативно-правової бази медичного страхування; створення високого конкурентного ринку; збільшення рівня капіталізації вітчизняних страхових компаній; розвиток добровільного медичного страхування; відсутність єдиної інформаційної бази; нерозвинута регіональна мережа</p>	<p>4</p> <p>Високий рівень збитковості медичного страхування; зростання страхового шахрайства на вітчизняному ринку; втрата інтересу з боку інвесторів; зниження рівня фінансової безпеки; втрата платоспроможного попиту з боку страхувальників; збільшення частки «псевдострахування»; входження ринку у стан рецесії</p>

- ✦ сформувати єдиний державний фонд соціального обов'язкового медичного страхування для громадян України з територіальними відділеннями;
- ✦ створити гарантійний фонд для забезпечення виконання зобов'язань перед страхувальниками, які не зміг виконати страховик. Цей Фонд має наповнюватися за рахунок відрахувань валових доходів страховиків за програмами ОМС;
- ✦ стандартизувати, автоматизувати та централізувати технологічні процеси в системі медичного страхування, підвищити якість і оперативність обслуговування громадян;
- ✦ для вдосконалення підсистеми контролю медичного страхування необхідно:
- ✦ запровадити стандарти оприлюднення показників, що характеризують поточний стан функціонування медичного страхування, а також прогнозів її розвитку;
- ✦ підвищити рівень обізнаності громадян щодо реформи у сфері медичного страхування шляхом проведення ефективної інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення, роботодавців, профспілок і юридичних осіб, зокрема щодо переваг і ризиків функціонування обов'язкового медичного страхування;
- ✦ створити економічні передумови та інформаційно-технічну базу для державного регулювання та контролю у системі медичного страхування, утворення умов для забезпечення здоров'я відповідно завданням ВООЗ, диференціації функцій управління в районах, областях і регіонах, формування страхових кас, забезпечення ефективного використання коштів та розвитку професійної конкуренції;
- ✦ з метою накопичення фінансових коштів і їх раціонального використання на рівні підсистеми використання доцільно організувати фінансово-кредитну неприбуткову організацію «Фонд сприяння розвитку медичної допомоги». Діяльність Фонду повинна регулюватися положенням, яке за-

тверджується в установленому порядку в органах влади. Фінансові кошти Фонду розподіляються на договірній і конкурсній основі. Медичні установи, що мають договірні відносини з Фондом, користуються його засобами в установленому порядку, що дозволяє забезпечити єдині підходи у витрачанні фінансових коштів. Проте слід враховувати, що можливості регіональних і муніципальних установ охорони здоров'я в наданні медичної допомоги населенню нерівнозначні. Це пов'язано з непропорційним розвитком мережі установ охорони здоров'я та бюджетними можливостями території. Тому разом із базовим об'ємом медичної допомоги необхідно затверджувати нормативи мінімальності витрати на медичну допомогу [5].

Окрім того, на засадах системного підходу поступово створити систему суспільної охорони здоров'я, а саме, розробити та впровадити механізми об'єднання коштів для окремих верств населення, які сплачуватимуться в межах обов'язкового і приватного медичного страхування, розробити та впровадити особисті медичні депозитні рахунки на медичну допомогу з механізмами пайової участі держави для окремих верств населення, покриття державою медичних витрат людей, які не в змозі робити відрахування, що дасть змогу зберегти універсальність охоплення медичними послугами [7]:

– *щодо обов'язкового страхування* – створення чіткої законодавчої основи обов'язкового страхування, приведення її до норм ЄС, прийняття відповідних законодавчих актів винятково на підставі фінансово-економічного обґрунтування можливості вирішення проблем страхового захисту в обов'язковій формі, визначення реальних джерел здійснення страхового захисту, розробка та впровадження системи персоналізованого обліку надання медичної допомоги, використання бази даних для планування системи організації та оплат медичних послуг, а також єдиного реєстру застрахованих осіб як важливої передумови становлення системи ОМС та виключення подвійного страхуван-

ня й фінансування, розробка прогресивної системи ставок внесків до фонду ОМС та визначення зв'язку розміру внесків із величиною доходів їх платників, а також встановлення їхньої нижньої межі для вразливих верств населення (пенсіонери, інваліди і т. д.), за яких внески сплачуватиме держава, оптимізація переліку об'єктів, що підлягають медичному страхуванню за рахунок бюджету, розподіл ставок внесків до обов'язкового фонду медичного страхування між роботодавцем і працівником, розробка та запровадження системи розподілу ризиків між державою, роботодавцями, страховими організаціями й одержувачами медичної допомоги, розробка та запровадження механізму «страхування з метою забезпечення лікарями»;

– щодо добровільного медичного страхування – воно визначатиметься реформуванням сфери охорони здоров'я, прийняттям відповідного законодавства, об'єднанням зусиль усіх зацікавлених структур (органів ОЗ, страхових медичних організацій, органів захисту споживачів) стимулювання розвитку приватного медичного страхування задля забезпечення припливу додаткових коштів до системи охорони здоров'я, не допускаючи заміщення безкоштовної медичної допомоги населенню платною, сприяння заміні неформальних платежів у системі охорони здоров'я формальними (легальними), поступове перенесення платних медичних послуг із бюджетних установ до приватних медичних установ.

ВИСНОВКИ

Отже, перспективна система медичного страхування повинна бути поділена на чотири частини:

– *перша частина* – це планування мінімальних коштів в бюджеті, через які забезпечується надання безоплатної медичної доплати для всіх категорій населення;

– *друга частина* пов'язана з введенням ОМС за рахунок коштів суб'єктів підприємницької діяльності, а також фізичних осіб;

– *третья частина* – це добровільне медичне страхування, яке передбачає придбання людиною страхового полісу за рахунок власних коштів.

– *четверта частина* – це розвиток лікарняних кас, що є представниками інтересів територіальних громад, колективних, сімейних та індивідуальних членів з питань організації та забезпечення медичної допомоги [1], які керуються загальним інтересом удосконалення медичного обслуговування своїх членів та є благодійними некомерційними установами. [4, с. 60 – 62].

Процес реформування системи охорони здоров'я потребує системних змін, включаючи відповідні конструкції та взаємозв'язки між суб'єктами галузі та має здійснюватися за підтримки держави й керівництва галузі, розуміння суспільства і, звичайно, медичних працівників [3].

Системний підхід до розвитку медичного страхування сприятиме запровадженню державної та приватної підсистем фінансового забезпечення, підвищенню ефективності менеджменту в поєднанні з розвитком медичної науки, забезпечить поступові зміни в системі охорони здоров'я, що сприятиме поліпшенню здоров'я населення й підвищенню соціально-економічної ефективності медичної галузі України. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Батечко С. А. Лікарняна каса – суспільно-солідарний механізм забезпечення додаткової медичної допомоги / С. А. Батечко // Соціальне страхування. – 2008. – № 3. – С.15 – 17.

2. Беялов Т. Е. Методи та принципи стратегічного управління в страхових компаніях / Т. Е. Беялов, А. М. Ермошенко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 9(111). – С. 191 – 200.

3. Дем'янишин В. Г. Модель системи фінансування охорони здоров'я: концептуальні засади й альтернативи / В. Г. Дем'янишин, Т. Д. Сіташ // Фінанси України. – 2011. – № 6. – С. 45 – 53.

4. Лехан В. Системи здравоохранения: время перемен / В. Лехан, В. Рудый, Э. Ричардсон // Украина: Обзор системы здравоохранения. – Европейская обсерватория по системам и политике здравоохранения. – 2010. – Том 12. – № 8. – 251 с.

5. Оппельд Л. І. Регіональні аспекти формування ринку медичних послуг в Україні / Л. І. Оппельд // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 7 (73). – С. 128 – 133.

6. Павлюк К. В. Модернізація системи соціального захисту в контексті накопичення соціального капіталу в Україні / К. В. Павлюк, О. В. Степанова // Фінанси України. – 2012. – № 6. – С. 15 – 29.

7. Степанова О. В. Реформування системи охорони здоров'я у США / О. В. Степанова, І. В. Іголкін // Фінанси України. – 2012. – №3. – С. 69 – 82.

8. Стецюк Т. Фінансові основи побудови системи охорони здоров'я на засадах страхової медицини / Т. Стецюк // Страхова справа. – 2008. – № 2(30). – С. 72 – 73.

9. Трофимова В. В. Самодостатня Україна: закономірності розвитку в епоху глобальної інтеграції: монографія. – Сімферополь: Видавництво «Таврида», 2012. – 208 с.

REFERENCES

Batechko, S. A. «Likarniana kasa – suspilno-solidarnyi mekhanizm zabezpechennia dodatkovoi medychnoi dopomohy» [Sickness fund – the social and solidarity mechanism to provide additional medical care]. *Sotsialne strakhuvannia*, no. 3 (2008): 15-17.

Belialov, T. E., and Yermoshenko, A. M. «Metody ta pryntsyipy stratehichnoho upravlinnia v strakhovykh kompaniiakh» [Methods and principles of strategic management in insurance companies]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 9 (111) (2010): 191-200.

Dem'ianyshyn, V. H., and Sitash, T. D. «Model systemy finansuvannia okhorony zdorov'ia: kontseptualni zasady i alternatyvy» [Model health financing system: conceptual foundations and alternatives]. *Finansy Ukrainy*, no. 6 (2011): 45-53.

Lekhan, V., and Richardson, E. «Sistemy zdravookhraneniia: vremia peremen» [Health Systems in Transition]. *Ukraina: Obzor systemy zdravookhraneniia – Evropeyskaia observatoriia po sistemam i politike zdravookhraneniia*, vol. 12, no. 8 (2010): 251.

Oppeld, L. I. «Rehionalni aspekty formuvannia rynku medychnykh posluh v Ukraini» [Regional aspects of the medical services market in Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 7 (73) (2007): 128-133.

Pavliuk, K. V., and Stepanova, O. V. «Modernizatsiia systemy sotsialnoho zakhystu v konteksti nakopychennia sotsialnoho kapitalu v Ukraini» [The modernization of social protection in the context of the accumulation of social capital in Ukraine]. *Finansy Ukrainy*, no. 6 (2012): 15-29.

Stepanova, O. V., and Iholkin, I. V. «Reformuvannia systemy okhorony zdorov'ia u SShA» [Reforming the health care system of the United States]. *Finansy Ukrainy*, no. 3 (2012): 69-82.

Stetsiuk, T. «Finansovi osnovy pobudovy systemy okhorony zdorov'ia na zasadakh strakhovoi medytsyny» [Financial bases of the health care system based on health insurance]. *Strakhova sprava*, no. 2 (30) (2008): 72-73.

Trofymova, V. V. *Samodostatnia Ukraina: zakonimirosti rozvytku v epokhu hlobalnoi intehtratsii* [Self-sufficient Ukraine: patterns of development in an era of global integration]. Simferopol: Tavryda, 2012.

МОДЕЛЮВАННЯ ПРІОРИТЕТІВ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

© 2014 МАМОНОВА Г. В., КАНЦУР І. Г.

УДК 336.02

Мамонова Г. В., Канцур І. Г. Моделювання пріоритетів фінансового забезпечення соціальної сфери

У статті досліджено сучасний стан розвитку соціальної сфери та здійснено моделювання пріоритетів фінансового забезпечення соціальної сфери на рівні держави. Встановлено, що соціальну сферу слід розглядати як основу розвитку національної економіки. Метою даної статті є дослідження сучасного стану та моделювання пріоритетів фінансового забезпечення соціальної сфери на рівні держави. Предметом дослідження виступає моделювання пріоритетних напрямів фінансового забезпечення складових соціальної сфери. Враховуючи швидкий перебіг подій у соціальній сфері країни, систематичне підвищення соціальних стандартів, визначено необхідність зміни пріоритетів соціальної політики і дослідження, насамперед, проблем фінансування соціальної сфери та формування пріоритетних напрямів щодо вдосконалення цієї системи. Визначено, що основними проблемами фінансового забезпечення соціальної сфери є: недостатні обсяги бюджетних коштів для фінансування соціальної сфери, фінансування практично всіх статей соціальних видатків у меншому обсязі, ніж це необхідно для діючої соціальної підтримки населення, і відсутність механізмів забезпечення якості соціальних послуг, що надаються. Запропоновано використати метод аналізу ієрархій для визначення першочергових і пріоритетних напрямів фінансування складових соціальної сфери. На основі побудованого орієнтованого графа зв'язків представлено бінарну матрицю залежності складових соціальної сфери та побудовано модель ієрархії цих складових. У результаті побудованої моделі видно, що найвищий рівень ієрархії займає наука, потім ідуть на одному рівні охорона здоров'я та соціальна сфера, третій рівень ієрархії належить освіті, потім спорт і на найнижчому рівні знаходяться культура та мистецтво. Отримані результати дослідження можуть бути використані при вдосконаленні фінансування соціальної сфери. Встановлено, що з метою забезпечення ефективності функціонування соціальної сфери необхідно вдосконалити систему фінансування її складових на основі використання моделі ієрархії. Крім того, потребує подальшого дослідження побудова моделі ієрархічної композиції пріоритетів соціальної сфери, враховуючи досвід провідних країн світу.

Ключові слова: соціальна сфера, складові соціальної сфери, фінансове забезпечення соціальної сфери, метод аналізу ієрархій, орієнтований граф зв'язків.

Рис.: 2. **Табл.:** 7. **Формул.:** 3. **Бібл.:** 10.

Мамонова Ганна Валеріївна – кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри вищої математики, Національний університет державної податкової служби України (вул. Карла Маркса, 31, м. Ірпін, Київська обл., 08201, Україна)

E-mail: mamonchic@rambler.ru

Канцур Інна Григорівна – старший викладач, кафедра менеджменту, Національний університет державної податкової служби України (вул. Карла Маркса, 31, м. Ірпін, Київська обл., 08201, Україна)

E-mail: kantsur_inna@mail.ru

УДК 336.02

UDC 336.02

Мамонова А. В., Канцур И. Г. Моделирование приоритетов финансового обеспечения социальной сферы

В статье исследовано современное состояние социальной сферы и осуществлено моделирование приоритетов финансового обеспечения социальной сферы на уровне государства. Социальную сферу следует рассматривать как основу развития национальной экономики. Целью данной статьи является исследование современного состояния и моделирования приоритетов финансового обеспечения социальной сферы на уровне государства. Предметом исследования выступает моделирование приоритетных направлений финансового обеспечения составляющих социальной сферы. Учитывая быстрое изменение событий в социальной сфере страны, систематическое повышение социальных стандартов, определена необходимость изменения приоритетов социальной политики, прежде всего, проблем финансирования социальной сферы и формирования приоритетных направлений по совершенствованию этой системы. Определено, что основными проблемами финансового обеспечения социальной сферы являются: недостаточные объемы бюджетных средств для финансирования социальной сферы, финансирование практически всех статей социальных расходов в меньшем объеме, чем это необходимо для действующей социальной поддержки населения, и отсутствие механизмов обеспечения качества социальных услуг. Предложено использовать метод анализа иерархий для определения первоочередных и приоритетных направлений финансирования составляющих социальной сферы. На основе построенного ориентированного графа связей представлена бинарная матрица зависимости составляющих социальной сферы и построена модель иерархии этих составляющих. В результате построенной модели видно, что самый высокий уровень иерархии занимает наука, затем идут на одном уровне здравоохранение и социальная сфера, третий уровень иерархии принадлежит образованию, потом спорт и на самом низком уровне находятся культура и искусство. Полученные результаты исследования могут быть использованы при совершенствовании финансирования социальной сферы. В целях обеспечения эффективности функционирования социальной сферы необходимо усовершенствовать систему финансирования ее составляющих на основе использования модели иерархий. Кроме того, требует дальнейшего исследования построение модели иерархической композиции приоритетов социальной сферы, учитывая опыт ведущих стран мира.

Ключевые слова: социальная сфера, составляющие социальной сферы, финансовое обеспечение социальной сферы, метод анализа иерархий, ориентированный граф связей.

Рис.: 2. **Табл.:** 7. **Формул.:** 3. **Библ.:** 10.

Мамонова Анна Валерьевна – кандидат физико-математических наук, доцент, доцент кафедры высшей математики, Национальный университет государственной налоговой службы Украины (ул. Карла Маркса, 31, г. Ирпень, Киевская обл., 08201, Украина)

E-mail: mamonchic@rambler.ru

Канцур Инна Григорьевна – старший преподаватель, кафедра менеджмента, Национальный университет государственной налоговой службы Украины (ул. Карла Маркса, 31, г. Ирпень, Киевская обл., 08201, Украина)

E-mail: kantsur_inna@mail.ru

Mamonova H. V., Kantsur I. H. Modelling Priorities of Financial Provision of the Social Sphere

The article studies the modern state of the social sphere and conducts modelling of priorities of financial provision of the social sphere at the state level. Social sphere should be considered as the basis of development of the national economy. The goal of this article is the study of the modern state and modelling priorities of financial provision of the social sphere at the state level. The subject of the study is modelling priority directions of financial provision of components of the social sphere. Taking into account fast changes in the social sphere of the country and regular increase of social standards, the article identifies a necessity of changing priorities of the social policy, first of all, problems of financing the social sphere and formation of priority directions on improvement of this system. The article shows that the main problems of financial provision of the social sphere are: insufficient volumes of budget funds for financing the social sphere, financing practically all items of social expenditures in a smaller volume than it is required for the existing social support of the population and absence of mechanisms of ensuring quality of social services. The article offers to use the hierarchy analysis method for identifying immediate and priority directions of financing components of the social sphere. On the basis of the built directed communication graph the article presents a binary matrix of dependence of components of the social sphere and builds a hierarchy model of these components. As a result it is seen that the highest level of hierarchy is taken by science, then healthcare and social sphere are at the same level, then education, sports and at the lowest level are culture and art. The obtained results could be used when improving financing of the social sphere. In order to ensure efficiency of functioning of the social sphere it is necessary to improve the system of financing of its components on the basis of use of the hierarchy model. Moreover, building the model of hierarchy composition of priorities of the social sphere with consideration of experience of the leading world countries requires further study.

Key words: social sphere, components of the social sphere, financial provision of the social sphere, hierarchy analysis technique, directed communication graph

Pic.: 2. **Tabl.:** 7. **Formulae:** 3. **Bibl.:** 10.

Mamonova Hanna V. – Candidate of Sciences (Physics and Mathematics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Higher Mathematics, National University of State Tax Service of Ukraine (vul. Karla Marksa, 31, Irpin, Kyivska obl., 08201, Ukraine)

E-mail: mamonchic@rambler.ru

Kantsur Inna H. – Senior Lecturer, Department of Management, National University of State Tax Service of Ukraine (vul. Karla Marksa, 31, Irpin, Kyivska obl., 08201, Ukraine)

E-mail: kantsur_inna@mail.ru

У сучасних умовах розвитку соціально-орієнтованої ринкової економіки першочерговим постає питання забезпечення функціонування соціальної сфери. Соціальну сферу розглядають як основу розвитку національної економіки. І логічно, що одним із пріоритетів державної політики в сучасних умовах є соціальна спрямованість економіки. Таким чином, держава має забезпечити відповідну якість надання соціальних послуг. Це може бути досягнуто за допомогою оптимізаційної моделі визначення пріоритетних напрямів фінансування складових соціальної сфери.

Характерним для соціального розвитку останніх років є гострий дефіцит бюджетного фінансування при катастрофічно низькій вартості робочої сили та відповідно низькому рівні оплати праці, що є однією з причин зниження тривалості життя, якості середньої та вищої освіти, старіння науки, втрати в культурній спадщині інтелектуального потенціалу країни тощо [3, с. 7].

Як відомо, складовими соціальної сфери є: охорона здоров'я, житлово-комунальна сфера, освіта, наука, культура, фізична культура і спорт, транспортне, інформаційне, торгове, побутове обслуговування. До соціальної сфери відносять види діяльності, які безпосередньо впливають на підвищення якості життя населення. З метою визначення першочергових і пріоритетних напрямів фінансування складових соціальної сфери пропонуємо використати метод аналізу ієрархій [5].

Вітчизняні та зарубіжні дослідники неодноразово зверталися до питань дослідження теоретичних положень і механізмів функціонування та проблем вирішення завдань фінансування соціальної сфери. Цим питанням присвячені наукові праці багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Серед них роботи Д. Ашауера, Р. Брейера, А. Гриценка, Б. Данилишина, М. Долішнього, Дж. Еліасона, Х. Зінгера, С. Злупка, Т. Кемпбелла, В. Красовського, В. Куценко, Е. Лібанової, О. Макарової, О. Новікової, А. Пезенті, С. Писаренко, У. Садової, П. Самуельсона, П. Синяєвої та інших. Утім, варто зауважити, що моделюванню пріоритетів фінансування складових соціальної сфери за допомогою використання методу аналізу ієрархій науковцями не було приділено достатньої уваги. Адже швидкий перебіг подій у соціальній сфері країни, систематичне підвищення соціальних стандартів вимагають зміни пріоритетів соціальної політики і дослідження насамперед проблем фінансування соціальної сфери та формування пріоритетних напрямів щодо вдосконалення цієї системи.

Метою даної статті є дослідження сучасного стану та моделювання пріоритетів фінансового забезпечення соціальної сфери на рівні держави. Для досягнення мети необхідно вирішити такі наукові завдання:

- ✦ дослідити сучасний стан розвитку соціальної сфери на державному рівні та її вплив на національну економіку країни;
- ✦ виявити причини неефективності фінансування соціальної сфери;
- ✦ побудувати граф зв'язків між складовими соціальної сфери;
- ✦ змодельовати пріоритетні напрями фінансування складових соціальної сфери.

Об'єктом дослідження є сучасний стан розвитку соціальної сфери.

Предметом дослідження виступає моделювання пріоритетних напрямів фінансового забезпечення складових соціальної сфери.

Сьогодні фінансування соціальної сфери є невід'ємною складовою соціально-економічного розвитку будь-якої країни, а тому проблеми її фінансового наповнення є важливим питанням сьогодення. Зважаючи на ситуацію, що складалася, на цей час існує чимало таких проблем, до яких відносять: недостатні обсяги бюджетних коштів для фінансування соціальної сфери, фінансування практично всіх статей соціальних видатків у меншому обсязі, ніж це необхідно для діючої соціальної підтримки населення (зокрема, недофінансування системи охорони здоров'я, освіти), відсутність механізмів забезпечення якості соціальних послуг, що надаються [2].

У праці автора [1] було досліджено теоретичні засади розвитку соціальної сфери та наведено власне бачення щодо сутності даного поняття, обґрунтовано необхідність розробки довгострокової політики фінансування соціальної сфери. У даній науковій роботі акцентується увага на тому, що найважливішим завданням сьогодення у сфері соціальної політики є підвищення її ефективності, удосконалення механізмів реалізації соціальної політики та раціональне використання фінансових і матеріальних ресурсів соціальної сфери для підвищення доходів і рівня життя населення. Але відкритим залишається питання математичного обґрунтування вибору пріоритетних напрямів при фінансуванні складових соціальної сфери.

Припустимо, що множина $Z = \{z_1, z_2, \dots, z_n\}$ містить в собі складові соціальні сфери. Вище нами визначені ключові сфери, чим визначено підмножину $Z = \{z_1, z_2, \dots, z_{11}\}$ множини $Z (Z_1 \in Z)$. Для наочності сформуємо таблицю, що містить назви складових соціальної сфери та їх математичне позначення (табл. 1).

Таблиця 1

Перелік складових соціальної сфери та їх математичні позначення

Математичне позначення	Найменування складових соціальної сфери
Z_1	Охорона здоров'я
Z_2	Наука
Z_3	Освіта
Z_4	Культура та мистецтво
Z_5	Спорт
Z_6	Соціальна інфраструктура

Орієнтований граф, поданий на рис. 1, складається з шести вершин – елементів підмножини Z_1 , для кожної з вершин за допомогою стрілочок відображено залежності. Стрілка напрямлена від фактора z_i , який залежить від фактора z_j (кінець стрілки) [8].

Відповідно до алгоритму, що поданий в [5], необхідно визначити бінарну матрицю залежності $B = \{b_{ij}, i, j = 1,6\}$. Елементи даної матриці приймають лише два значення 0 та 1, відповідно до результату бінарного відношення «залежить від». Правило, що визначає елементи матриці B представлено нижче

$$b_{ij} = \begin{cases} 1, & \text{якщо } z_i \text{ залежить від } z_j; \\ 0, & \text{якщо } z_i \text{ не залежить від } z_j. \end{cases} \quad (1)$$

Таблиця 2 представляє собою матрицю B . Перший рядок і перший стовпець таблиці містять порядкові номери соціальних сфер, назви соціальних сфер подані в другому рядку та другому стовпці таблиці. Отримана матриця задовольняє умову транзитивності [9].

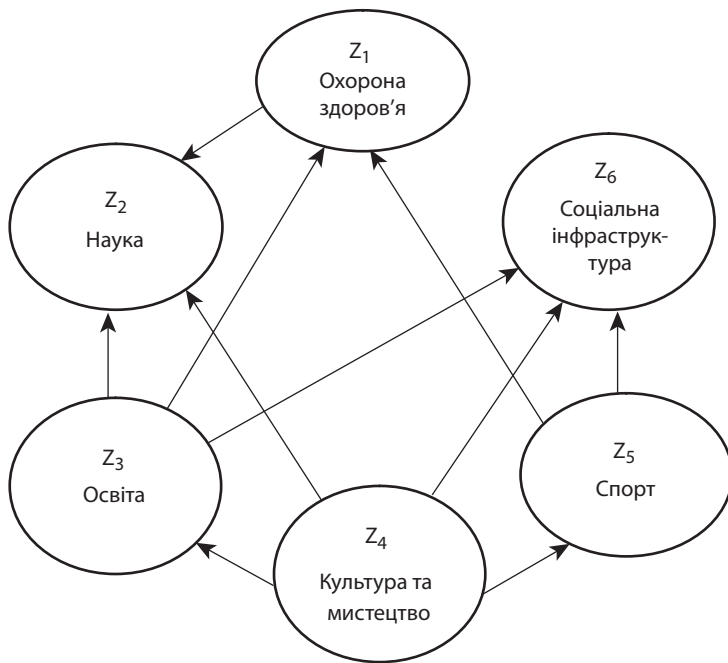

Рис. 1. Граф зв'язків між складовими соціальної сфери

Побудуємо матрицю $I + B$, де I – одинична матриця порядку 6 (табл. 3). Отримана матриця задовольняє умову

$$(I + B)^{k-1} \leq (I + B)^k = (I + B)^{k+1}, \quad (2)$$

де k – ціле число.

З множини Z_1 виокремлюємо дві підмножини. $R(z_i)$ – множина досяжності, $A(z_i)$ – множина вершин-попередниць.

Сформовані множини $R(z_i)$, $A(z_i)$, а також їх переріз $R(z_i) \cap A(z_i)$ подані в табл. 4.

Ті вершини, для яких виконується умова

$$A(z_i) = R(z_i) \cap A(z_i), \quad (3)$$

формують перший (найнижчий) рівень ієрархії. Зрозуміло, що такими є ті вершини, що не досяжні з інших вершин графа.

Використовуючи алгоритм, що поданий вище, ґрунтуючись на матриці $I + B$ (табл. 3), нами отримано табл. 4, що містить в першому стовпці номери вершин графу матриці досяжності. У другому стовпці містяться номери вершин досяжності $R(z_i)$ для відповідних z_i ; у третьому – $A(z_i)$ – елементи множини вершин, що передують. Останній стовбець містить переріз множин $R(z_i) \cap A(z_i)$.

Умова (3) виконується для одного фактора z_4 «Культура та мистецтво».

Для того, щоб сформувати наступну таблицю, необхідно видалити рядок, що відповідає четвертій вершині, і видалити цифру 4 з другого та третього стовпця. Отримана таблиця дозволяє перевіркою умови (3) встановити ті вершини, що відповідають наступному рівню ієрархії. Цей рівень займає фактор і відповідає вершині під номером 5 «Спорт».

Результати поданої в табл. 5.

Новий рівень ієрархії отримуємо провівши наступну ітерацію (табл. 6). Це вершина, що відповідає третьому фактору «Освіта».

Четвертий крок дозволив отримати наступний рівень ієрархії – це вершини, що відповідають таким сферам, як «Охорона здоров'я» та «Соціальна інфраструктура» (табл. 7).

Таблиця 2

Бінарна матриця залежності

		1	2	3	4	5	6
		Охорона здоров'я	Наука	Освіта	Культура та мистецтво	Спорт	Соціальна інфраструктура
1	Охорона здоров'я	0	1	0	0	0	0
2	Наука	0	0	0	0	0	0
3	Освіта	1	1	0	0	0	1
4	Культура і мистецтво	0	1	0	0	1	1
5	Спорт	1	0	1	0	0	1
6	Соціальна інфраструктура	0	0	0	0	0	0

Таблиця 3

Матриця досяжності

		1	2	3	4	5	6
		Охорона здоров'я	Наука	Освіта	Культура та мистецтво	Спорт	Соціальна інфраструктура
1	Охорона здоров'я	1	1	0	0	0	0
2	Наука	0	1	0	0	0	0
3	Освіта	1	1	1	0	0	1
4	Культура і мистецтво	0	1	0	1	1	1
5	Спорт	1	0	1	0	1	1
6	Соціальна інфраструктура	0	0	0	0	0	1

Таблиця 4

Ітерація 1			
Z_i	$R(z_i)$	$A(z_i)$	$R(z_i) \cap A(z_i)$
1	1, 2	1, 3, 5	1
2	2	1, 2, 3, 4	2
3	1, 2, 3, 6	3, 5	3
4	2, 4, 5, 6	4	4
5	1, 3, 5, 6	4, 5	5
6	6	3, 4, 5, 6	6

Таблиця 5

Ітерація 2			
Z_i	$R(z_i)$	$A(z_i)$	$R(z_i) \cap A(z_i)$
1	1, 2	1, 3, 5	1
2	2	1, 2, 3	2
3	1, 2, 3, 6	3, 5	3
5	1, 3, 5, 6	5	5
6	6	3, 5, 6	6

Таблиця 6

Ітерація 3			
Z_i	$R(z_i)$	$A(z_i)$	$R(z_i) \cap A(z_i)$
1	1, 2	1, 3	1
2	2	1, 2, 3	2
3	1, 2, 3, 6	3	3
6	6	3, 6	6

Таблиця 7

Ітерація 4			
Z_i	$R(z_i)$	$A(z_i)$	$R(z_i) \cap A(z_i)$
1	1, 2	1	1
2	2	1, 2	2
6	6	6	6

З останньої табл. 7 легко зрозуміти що останній найвищий рівень ієрархії формується з сфери «наука».

Розташувавши сфери по певних рівнях, побудуємо ієрархічно структуровану модель (рис. 2), що показує пріоритетність впливу складових соціальної сфери.

Як видно з рис. 2, культура та мистецтво впливає дуже мало на інші складові соціальної сфери і знаходиться на найнижчому рівні. Однак при цьому має достатній вплив на всі сфери суспільної та індивідуальної життєдіяльності – працю, побут, дозвілля, мислення, практичну діяльність, етику, етикет.

Пріоритетнішим напрямом фінансування складових соціальної сфери, на відміну від культури та мистецтва, є спорт. Він впливає на національні відносини, ділове життя, суспільне положення, формує моду, етичні цінності, спосіб життя людей. Спорт – це важливий соціальний фактор, здатний об'єднати усю націю воедино. Необхідно розглядати спорт як захоплення, яке може об'єднати суспільство спільною національною ідеєю, наповнити його певною ідеологією: прагненням людей до успіху, до перемоги.

Рис. 2. Модель ієрархії складових соціальної сфери

Фінансування освіти як складової соціальної сфери має пріоритет над спортом, культурою і мистецтвом. Це й не дивно, адже особлива роль сфери освіти пояснюється тим, що це єдина сфера, що задовольняє запити населення в освітніх послугах і спеціалізується на відтворенні головних виробничих сил суспільства. Рівень освіти населення є однією з головних ознак добробуту народу та держави в цілому. Ця сфера сама для себе готує професійних працівників – викладацькі кадри.

З ієрархічної моделі видно, що на одному рівні пріоритетності фінансування знаходиться охорона здоров'я та соціальна інфраструктура. Охорону здоров'я необхідно розглядати як систему державних і громадських заходів правового, соціально-економічного, наукового, культурно-освітнього, організаційно-технічного, санітарно-гігієнічного та медичного характеру, що спрямовані на збереження і зміцнення здоров'я, продовження тривалості активного життя людей. Здоров'я кожної людини є невід'ємною складовою людського благополуччя, а здоров'я населення в цілому є запорукою успішного розвитку суспільства, економічного зростання, соціальної захищеності та політичної стабільності [6]. Щодо соціальної інфраструктури, то вона забезпечує умови життєдіяльності населення, формування фізично та інтелектуально розвиненої, суспільно активної особистості та розвиток економічних і соціальних процесів.

Найвищий рівень ієрархії займає наука, яка є найпріоритетнішою складовою фінансування соціальної сфери, що ще раз нам підтверджує, що розвиток науки впливає на всі сфери суспільного життя, виступає важливим фактором соціально-економічного прогресу. Тому впевнено можна сказати, що роль науки як сфери суспільного виробництва стає чи не найважливішою в подальшому успішному розвитку цивілізації, найціннішою складовою національного багатства.

ВИСНОВКИ

Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, потрібно ще раз наголосити, що вплив соціальної сфери на розвиток економіки країни настільки великий, що сучасна економіка нерідко називається сервісною чи економікою послуг. Тому соціальна сфера є підсистемою національної економіки. Можна сказати, що успіхів у соціально-еко-

номічному розвитку нині досягають не ті країни, що володіють значним природно-ресурсним потенціалом, а ті, які мають добре розвинену науку, освіту, потужний людський капітал. У цих країнах частка послуг у ВВП досягає 75%, а частка інвестицій у цю сферу перевищує 50% загального обсягу капітальних вкладень [4, с. 19]. Однак незважаючи на значну частку соціальних видатків у структурі видатків Державного бюджету України, фінансування соціальної сфери знаходиться на неналежному рівні.

Виходячи з вищезазначеного та з метою забезпечення ефективності функціонування соціальної сфери необхідно вдосконалити систему фінансування її складових на основі використання моделі ієрархій. Крім того, потребує подальшого дослідження побудова моделі ієрархічної композиції пріоритетів соціальної сфери, враховуючи зарубіжний досвід провідних країн світу. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Канцур І. Г. Розвиток соціальної сфери у контексті бюджетно-податкової політики (питання теорії і практики) / І. Г. Канцур // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – № 3 (130). – С. 23 – 28.

2. Корнієнко О. В. Проблеми бюджетного фінансування соціальної сфери та шляхи вирішення / О. В. Корнієнко // Економічний простір : зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 46. – С. 172 – 179.

3. Куценко В. І. Соціальний вектор економічного розвитку : монографія / Під наук. ред. д. е. н., проф., акад. НАН України Б. М. Данилишина. – К. : Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2010. – 734 с.

4. Куценко В. І. Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики) : монографія / За наук. ред. д. е. н., проф., чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина // РВПС України НАН України. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2008. – 818 с.

5. Саати Т. Л. Принятие решений. Метод анализа иерархий / Т. Л. Саати / Пер. с англ. Р. Г. Вачнадзе. – М. : Радио и связь, 1993. – 278 с.

6. Устінов О. В. Стратегія державної політики у сфері охорони здоров'я / О. В. Устінов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.umj.com.ua/article/35657/strategiya-derzhavnoi-politiki-u-sferi-oxoroni-zdorov-ya>

7. Штангрет А. М. Моделювання загроз для економічної безпеки підприємств авіаційної галузі / А. М. Штангрет // Ефективна економіка. – 2011. – № 5. – С. 123 – 134.

8. Berge C. Theory of Graphs and Its Applications / C. Berge. – Wiley, New York, 1962.

9. Marcus Marvin and Henryk Minc. F Survey of Matrix Theory and Matrix Inequalities / M. Marvin, H. Minc. – Allyn and Bacon, Boston, 1964.

10. Saaty R. W. The analytic hierarchy process: what it is and how it used? / R. W. Saaty // Mathematical. Modeling. – 1987. – Vol. 9. – № 3 – 5.

REFERENCES

Berge, C. *Theory of Graphs and Its Applications*. New York: Wiley, 1962.

Kornienko, O. V. «Problemy biudzhetnoho finansuvannia sotsialnoi sfery ta shliakhy vyrishennia» [Problems budget funding social services and solutions]. *Ekonomichniy prostir*, no. 46 (2011): 172-179.

Kutsenko, V. I. *Sotsialnyi vektor ekonomichnoho rozvytku* [Social vector of economic development]. Kyiv : Naukova dumka, 2010.

Kutsenko, V. I. *Sotsialna sfera: realnist i kontury maibutnyoho (pytannia teorii i praktyky)* [Social security: fact and outlines the future (of theory and practice)]. Nizhyn: Aspekt-Polihraf, 2008.

Kantsur, I. H. «Rozvytok sotsialnoi sfery u konteksti biudzhethno-podatkovoi polityky (pytannia teorii i praktyky)» [Social development in the context of fiscal policy (questions of theory and practice)]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 3 (130) (2012): 23-28.

Marvin, M., and Minc, N. F *Survey of Matrix Theory and Matrix Inequalities*. Boston: Allyn and Bacon, 1964.

Saati, T. L. *Priniatie resheniy. Metod analiza ierarkhiy* [Decision-making. Analytic hierarchy process]. Moscow: Radio i sviaz, 1993.

Saaty, R. W. «The analytic hierarchy process: what it is and how it used?». *Mathematical. Modeling*, vol. 9, no. 3-5 (1987).

Ustinov, O. V. «Stratehiia derzhavnoi polityky u sferi okhorony zdorov'ia» [The strategy of the state policy in the field of health]. <http://www.umj.com.ua/article/35657/strategiya-derzhavnoi-politiki-u-sferi-oxoroni-zdorov-ya>

МНОГОМЕРНОЕ ОЦЕНИВАНИЕ УРОВНЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

© 2014 НАДТОКА Т. Б., ВИНОГРАДОВ А. Г.

УДК 334.716:65.012.12

Надтока Т. Б., Виноградов А. Г. Многомерное оценивание уровня социально-экономического развития предприятия

Целью статьи является обобщение и развитие методических приемов в рамках таксономического метода и метода расстояний и схожести для свертки на основе системы измеряемых признаков-симптомов в единую количественную характеристику латентного понятия «уровень социально-экономического развития предприятия». Алгоритмы таксономического анализа и метода расстояний и схожести систематизированы, обобщены, детализированы и представлены технологическими схемами с учетом новаций в формате их практического использования. Разработаны рекомендации по повышению точности и обоснованности объединенных оценок, учитывающих результаты классического и модифицированного алгоритмов построения многомерных оценок в рамках каждого метода. Даны рекомендации по сопоставительному анализу результатов оценивания латентных свойств на основе признаков-симптомов их проявления при одновременном применении нескольких вариаций рассматриваемых методов многомерного анализа, по критериям согласованности вариантов оценок и выбору предпочтительного варианта. На примере реального предприятия обоснована возможность достоверного оценивания уровня его социально-экономического развития на основе учета показателей, отражающих проявление только внутренних факторов.

Ключевые слова: многомерный анализ, таксономический метод, метод расстояний и схожести, объединенная оценка, уровень социально-экономического развития предприятия.

Табл.: 3. **Формул.:** 15. **Библ.:** 20.

Надтока Татьяна Борисовна – кандидат экономических наук, доцент, профессор кафедры экономики и маркетинга, Донецкий национальный технический университет (ул. Артема, 58, Донецк, 83001, Украина)

E-mail: tatbor9@rambler.ru

Виноградов Александр Григорьевич – старший преподаватель, кафедра экономики и маркетинга, Донецкий национальный технический университет (ул. Артема, 58, Донецк, 83001, Украина)

E-mail: alex@mega.donetsk.ua

УДК 334.716:65.012.12

Надтока Т. Б., Виноградов О. Г. Багатомірне оцінювання рівня соціально-економічного розвитку підприємства

Метою статті є узагальнення й розвиток методичних прийомів у рамках таксономічного методу і методу відстаней і схожості для згортки на основі системи вимірюваних ознак-симптомів у єдину кількісну характеристику латентного поняття «рівень соціально-економічного розвитку підприємства». Алгоритми таксономічного аналізу і методу відстаней і схожості систематизовані, узагальнені, деталізовані й представлені технологічними схемами з урахуванням новачій у форматі їхнього практичного використання. Розроблено рекомендації щодо підвищення точності й обґрунтованості об'єднаних оцінок, що враховують результати класичного й модифікованого алгоритмів побудови багатомірних оцінок у рамках кожного методу. Дано рекомендації з порівняльного аналізу результатів оцінювання латентних властивостей на основі ознак-симптомів їхнього прояву при одночасному застосуванні декількох варіацій розглянутих методів багатомірного аналізу, з критеріїв погодженості варіантів оцінок і вибору кращого варіанта. На прикладі реального підприємства обґрунтовано можливість достовірного оцінювання рівня його соціально-економічного розвитку з урахуванням показників, що відображають прояв тільки внутрішніх факторів.

Ключові слова: багатомірний аналіз, таксономічний метод, метод відстаней і схожості, об'єднана оцінка, рівень соціально-економічного розвитку підприємства.

Табл.: 3. **Формул.:** 15. **Бібл.:** 20.

Надтока Тетяна Борисівна – кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та маркетингу, Донецький національний технічний університет (вул. Артема, 58, Донецьк, 83001, Україна)

E-mail: tatbor9@rambler.ru

Виноградов Олександр Григорович – старший викладач, кафедра економіки та маркетингу, Донецький національний технічний університет (вул. Артема, 58, Донецьк, 83001, Україна)

E-mail: alex@mega.donetsk.ua

UDC 334.716 :65.012.12

Nadtoka T. B., Vinogradov A. H. Multi-dimensional Assessment of the Level of Enterprise Socio-economic Development

The goal of the article is generalisation and development of methodical technique within the taxonomic method and distance and similarity method for convolution on the basis of the system of measured features-symptoms into a single joint characteristic of the latent notion «level of enterprise socio-economic development». Algorithms of taxonomic analysis and distance and similarity method are systemised, generalised, itemised and presented as technological schemes with consideration of innovations in the format of their practical use. The article develops recommendations on increase of accuracy and justification of joint assessments, which take into account results of the classical and modified algorithms of building multi-dimensional assessments within the framework of each method. The article gives recommendations on a comparative analysis of results of assessment of latent properties on the basis of features-symptoms of their manifestation at simultaneous application of several variations of the considered methods of multi-dimensional analysis, by criteria of co-ordination of variants of assessment and selection of the preferred variant. Using example of a real enterprise, the article justifies a possibility of trustworthy assessment of the level of its socio-economic development on the basis of accounting indicators, which reflect manifestation of internal factors only.

Key words: multi-dimensional analysis, taxonomic method, distance and similarity method, joint assessment, level of enterprise socio-economic development.

Tabl.: 3. **Formulae:** 15. **Bibl.:** 20.

Nadtoka Tatyana B. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Professor, Department of Economics and Marketing, Donetsk National Technical University (vul. Artema, 58, Donetsk, 83001, Ukraine)

E-mail: tatbor9@rambler.ru

Vinogradov Aleksandr H. – Senior Lecturer, Department of Economics and Marketing, Donetsk National Technical University (vul. Artema, 58, Donetsk, 83001, Ukraine)

E-mail: alex@mega.donetsk.ua

Предприятие является открытой социально-экономической системой, которую правомерно рассматривать состоящей из двух взаимосвязанных подсистем – экономической и социальной. Развитие экономической подсистемы служит материальной основой для развития социальной подсистемы. В свою очередь социальная подсистема обеспечивает условия для достижения целей деятельности и развития самого предприятия [1]. В простейшей интерпретации прослеживается такая циклическая взаимообусловленность: экономическое развитие → социальное развитие → рост социальной активности работников → экономическое развитие на новом более высоком уровне [2]. Сложная взаимосвязь экономических и социальных процессов и результатов, прогрессивные тенденции в развитии (например, устойчивого) требуют идентификации интегрального понятия «социально-экономическое развитие». Термин «развитие» может рассматриваться в двух значениях: как процесс и как относительная характеристика состояния интересующего аспекта предприятия в любой момент времени относительно базы сравнения [3]. Социально-экономическое развитие предприятия как процесс – это направленное изменение социально-экономического состояния предприятия. Относительную характеристику (как динамическую, так и статическую) состояния социально-экономического развития предприятия будем обозначать термином «уровень социально-экономического развития предприятия», оценка которого может быть получена только косвенно на основе свертки формирующих этот уровень показателей.

В общей постановке задача многомерного оценивания состоит в формировании представления об уровне некоторого латентного свойства (понятия) на основе системы измеряемых симптомов (индикаторов, исходных диагностических признаков), характеризующих единицы исследуемой совокупности. Для решения этой задачи применимы методы сравнительного многомерного статистического анализа, в котором выделяют два основных направления анализа – многомерное сравнение нескольких объектов на основе единой системы симптомов (пространственная оценка) и многомерное сравнение состояний одного объекта во времени (динамическая оценка). Сравнительная многомерная оценка позволяет по совокупности исходных признаков судить о направлении и масштабах положительных (отрицательных) изменений, об улучшении (ухудшении) условий и результатов деятельности предприятия, об изменении уровня управления предприятием в целом.

В экономических исследованиях широкое распространение получили алгоритмы таксономического метода и алгоритмы метода расстояний и схожести (метода рейтинговой оценки), что объясняется как их универсальностью, так и отсутствием ограничений на количество учитываемых признаков-симптомов. Но, приступая к построению многомерных сравнительных оценок, исследователям приходится сталкиваться с широким спектром вариаций методических приемов в рамках этих методов.

Методологическим и методическим вопросам анализа деятельности предприятия с использованием методов многомерного анализа посвящены работы таких ученых как Неуймин С. К., Раевнева Е. В., Савицкая Г. В., Сайфулин Р. С., Смагин Б. И., Тищенко А. Н., Шеремет А. Д. и др. Особый вклад в становление методологии многомерного статистического анализа внес Пяута В. Недостатки таксономических процедур и направления повышения корректности

получаемых сравнительных многомерных оценок исследовали в своих работах Егупов Ю. А., Куперман В. В., Литвинова В. А., Янковой А. Г. и др. Однако предложения (новации) в сфере многомерного оценивания таксономическим методом и методом расстояний и схожести еще не систематизированы, что затрудняет процесс построения адекватных оценок.

Целью статьи является обобщение и развитие методических приемов в рамках таксономического метода и метода расстояний и схожести для свертки многомерного статистического материала в единую количественную характеристику латентного понятия «уровень социально-экономического развития предприятия».

Исследование методов свертки признаков-симптомов [4, 5] показало, что разные методы могут давать противоречивые результаты оценки многомерного объекта и для получения объективной оценки целесообразно сопоставительный анализ результатов одновременного применения нескольких методов.

Таксономический анализ и анализ методом расстояний и схожести во многом похожи, что проявляется, в частности, в однотипном построении матрицы наблюдений, в необходимости стандартизации исходных значений признаков-симптомов, в классификации признаков-симптомов на стимуляторы и дестимуляторы, в необходимости формирования координат объекта-эталона (точки верхнего полюса) и (или) объекта-антиэталона (точки нижнего полюса).

Важно подчеркнуть: оба метода базируются на сопоставлении фактических значений признаков с эталонными и (или) антиэталонными. Однако если согласно методу таксономического анализа эталонное значение определяется среди существующих значений признака, то метод расстояний и схожести позволяет использовать и другие значения, к которым стремится предприятие (плановые, прогнозные, желаемые, оптимальные) [6].

Каждый отобранный признак-симптом, используемый для проявления интересующего латентного свойства объекта исследования (в нашем случае – предприятия), складывается под воздействием конкретных факторов. Совокупность значений симптомов образует массив исходных данных, которые записывают в таблицу (матрицу наблюдений), где, например, в строках находятся номера объектов (i), а в столбцах – номера симптомов (j). Для лаконичности изложения технологических схем анализа в дальнейшем будет использован термин «объекты», которыми в зависимости от целей исследования могут быть либо собственно единицы исследуемой совокупности (предприятия), либо состояния одного объекта (сравниваемые периоды горизонта расчета) в случае исследования динамики латентного свойства одного предприятия во времени.

Имеется m объектов, каждый из которых характеризуется n количественными признаками-симптомами. Симптомы могут иметь разную направленность. Рост симптома-стимулятора ведет к увеличению итоговой оценки, рост симптома-дестимулятора – к уменьшению. Дестимуляторы преобразуют в стимуляторы путем, например, следующего преобразования [7]:

$$x_{ij} = \frac{1}{y_{ij}}, \quad (1)$$

где x_{ij} – i -я реализация j -го симптома-стимулятора;
 y_{ij} – i -я реализация j -го симптома-дестимулятора.

Из предварительного списка признаков-симптомов в [8] рекомендуется исключать те, которые не влияют на анализируемый процесс. Для этого по каждому j -тому признаку-симптому проверяется неравенство:

$$V_j < e, \quad (2)$$

где $V_j = \frac{s_j}{\bar{x}_j}$; $\bar{x}_j = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m x_{ij}$; $s_j = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (x_{ij} - \bar{x}_j)^2}$; e – граничная величина.

Если коэффициент вариации V_j меньше граничной величины $e = 0,1$ [8], симптом считается квазипостоянным и исключается из дальнейшего исследования. Поэтому число учитываемых признаков-симптомов для проявления одного и того же латентного свойства для разных совокупностей объектов в общем случае разный.

В таксономическом анализе выделяют два алгоритма – классический и модифицированный. Данные алгоритмы основаны на расчете таксономического показателя, отражающего степень приближения каждого отдельного объекта к эталону (в классическом алгоритме) и степень его удаленности от антиэталона (в модифицированном алгоритме). Метод расстояний и схожести также имеет два подхода: учет близости объекта к эталону (классический алгоритм определения рейтинговой оценки) и отдаленности от начала координат (модифицированный алгоритм определения рейтинговой оценки).

Присущие данным алгоритмам различия в способах расчета оценочных показателей, как правило, обуславливают различия в значениях получаемых оценок. Большинство исследователей проводят сравнения с эталоном, соответственно используя классический алгоритм (подход). В то же время, поскольку не доказано, что какой-либо из двух алгоритмов обеспечивает получение более корректных результатов, с целью исключения односторонней оценки оправдано объединение данных методик на основе расчета по их результатам для каждого объекта общей объединенной оценки. Так, в статье [9] предлагается простой алгоритм расчета объединенных оценок, основанный на приведении значений таксономического показателя, рассчитанных на основе каждого алгоритма, к сопоставимому масштабу с последующим использованием формулы простой средней арифметической, а в статье [10] – методика «двойного рейтингового ранжирования», также основанная на объединении результатов как классического, так и модифицированного алгоритмов, но коэффициенты весомости предложено рассчитывать по формулам Фишберна. Заслуживает внимания методика позиционирования относительно антиэталона, использованная в [11]. В статье [12] предложен смешанный подход к построению интегральной оценки методом расстояний и схожести, основанный на одновременном использовании ранжирования относительно эталона и антиэталона.

Таксономический анализ выполняется по следующей технологической схеме: Матрица наблюдений → Матрица стандартизированных значений признаков → Формирование координат объекта-эталона и (или) объекта-антиэталона → Матрица расстояний → Таксономическое расстояние для каждого объекта → Таксономический показатель для каждого объекта.

Признаки, отобранные в окончательный список симптомов, имеют разную размерность, разный масштаб измерения, поэтому матрицу исходных данных необходимо

трансформировать (привести к безразмерному виду), выполнив процедуру стандартизации признаков. Для этого традиционно в таксономическом анализе вычисляют так называемый стандартизованный вклад признака (Z -вклад), в результате чего безразмерные стандартизированные величины z_{ij} имеют нулевое среднее и единичную дисперсию:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}_j}{\sigma_j}, \quad (3)$$

где $\bar{x}_j = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m x_{ij}$; $\sigma_j = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (x_{ij} - \bar{x}_j)^2}$.

Стандартизация признаков может быть выполнена разными способами, среди которых встречаются и весьма оригинальные [13, 14].

В основу таксономического метода положено определение таксономических расстояний, при формировании которых интерес представляют величины расстояний, а не направления их влияния. Нивелирование знаков расстояний возможно двумя способами – через модуль или через квадрат разности:

$$c(z_i, z_k) = |z_{ij} - z_{kj}| \text{ или } c(z_i, z_k) = (z_{ij} - z_{kj})^2,$$

где z_{ij} – значение стандартизованного j -го признака для i -го объекта;

z_{kj} – значение стандартизованного j -го признака для k -го объекта, выбранного за базу сравнения.

Расстояние между точками-данными и точкой базы сравнения может быть определено:

– как евклидово расстояние

$$c(z_i, z_k) = \sqrt{\sum_{j=1}^n (z_{ij} - z_{kj})^2}; \quad (4)$$

– как хэммингово расстояние

$$c(z_i, z_k) = \sum_{j=1}^n |z_{ij} - z_{kj}|. \quad (5)$$

В работе [15] утверждается, что использование формулы (4) будет приводить к искаженным значениям конечного показателя и, поскольку ключевым моментом выступают таксономические расстояния в их абсолютном значении, предлагается использовать формулу (5). В то же время именно евклидово расстояние традиционно используется при расчете таксономических расстояний, т. к. в этом случае стандартизированные признаки с большей вариацией имеют более высокий вес в интегральном показателе, благодаря чему они получают преимущество по сравнению с другими признаками [16].

В классическом алгоритме каждый объект оценивается по соответствию своих уровней стандартизированных признаков выбранному эталону, которому приписываются лучшие значения по всем признакам всех объектов исследуемой совокупности, что служит основой для построения эталона развития, представляющего собой точку верхнего полюса P_0 , с координатами $z_{01}, z_{02}, \dots, z_{0n}$, где

$$z_{0j} = \max_i z_{ij}, \text{ если } j \in S;$$

$$z_{0j} = \min_i z_{ij}, \text{ если } j \notin S; j = 1, \dots, n.$$

Здесь S – множество стимуляторов.

Расстояние между точками-данными и точкой верхнего полюса P_0 :

$$c_{i0} = \sqrt{\sum_{j=1}^n (z_{ij} - z_{0j})^2}, \quad i = 1, \dots, m.$$

Таксономический показатель уровня оцениваемого латентного свойства:

$$d_{ki} = 1 - \frac{c_{i0}}{c_0}, \quad (6)$$

$$\text{где } c_0 = \bar{c}_0 + k \cdot S_0; \bar{c}_0 = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m c_{i0}; S_0 = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (c_{i0} - \bar{c}_0)^2};$$

k – положительное число, выбираемое таким образом, чтобы значения показателя d_{ki} изменялись в интервале от 0 до 1.

Чем ближе значение показателя d_{ki} к единице, тем более высокий уровень оцениваемого латентного свойства.

В [7] отмечается, что чаще всего принимается $k = 3$ или $k = 2$. Большинство исследователей принимают $k = 2$. В [17] используется значение $k = 1,64$, в [18] – $k = 2,24$. При большом разбросе стандартизированных значений в [18] рекомендуется использовать $k = 3$.

В работе [9] в качестве критерия сравнительной корректности результатов таксономического анализа предлагается использовать принцип максимальной дифференциации значений таксономического показателя, для характеристики которой рекомендуется применять среднеквадратическое (стандартное) отклонение значений таксономического показателя: чем выше дифференциация значений таксономического показателя, тем нагляднее отражается динамика изучаемого свойства.

Представляется логичной следующая формализованная процедура выбора значения числа k . Наши исследования показали, что чем меньше значение числа k , тем больше стандартное отклонение таксономического показателя. Из (6) следует, что таксономический показатель d_{ki} обращается в ноль при:

$$k = \frac{c_{i0} - \bar{c}_0}{S_0}. \quad (7)$$

Тогда, для максимизации стандартного отклонения по выборке неотрицательных значений показателей d_{ki} необходимо по формуле (7) рассчитать значения чисел k для каждого c_{i0} и среди полученных значений k выбрать максимальное положительное (для выполнения условия $k \geq 0$).

В модифицированном алгоритме построения таксономического показателя все стандартизированные признаки должны быть преобразованы в стимуляторы. Координаты нижнего полюса (координаты антиэталона R_0) в [7] рекомендуется установить на одном уровне, равном $(-a)$: $R_0 = (-a, -a, \dots, -a)$, где a – произвольное положительное число.

В [7] отмечается, что обычно берется $a = 3$ или $a = 2$. При этом значение a чаще устанавливают на низком уровне ($a = 2$). В то же время для повышения дифференциации значений таксономического показателя при использовании модифицированного алгоритма в работе [9] предлагается координаты антиэталона устанавливать на уровне минимального значения среди всех элементов матрицы стандартизированных значений признаков: $-a = \min z_{ij}$.

Таксономический показатель по модифицированному алгоритму для выполнения требования о нахождении его значений в интервале от 0 до 1 вычисляется по формуле [7]:

$$d_{mi} = \frac{g_{i0}}{g_0}, \quad (8)$$

$$\text{где } g_{i0} = \sqrt{\sum_{j=1}^n (z_{ij} - a)^2}, i = 1, \dots, m; g_0 = |-2a| \cdot \sqrt{n}.$$

Чем ближе значение показателя d_{mi} к единице, тем более высокий уровень оцениваемого латентного свойства.

Для построения оценки по модифицированному алгоритму представляет интерес методика профессора Смагина Б. И. [11]. Принципиальное отличие от методики В. Пяуты заключается в ином способе расчета нормы, обеспечивающей нахождение значений таксономического показателя в интервале от 0 до 1, а также в отсутствии требования об обязательном преобразовании всех признаков в стимуляторы. Анализ выполняется по следующей технологической схеме: Матрица наблюдений → Матрица стандартизированных значений признаков → Формирование координат вектора-эталона → Формирование координат вектора-антиэталона → Расстояние между эталоном и антиэталонам → Расстояние до антиэталона для каждого объекта → Интегральный показатель уровня развития для каждого объекта. Стандартизация исходных признаков матрицы наблюдений выполняется по формуле Z-вклада.

Координаты вектора-эталона $E = (e_1, e_2, \dots, e_n)$ – это наилучшие стандартизированные значения признаков в анализируемой группе объектов:

$$e_j = \max_i z_{ij}, \text{ если } j \in S \text{ и } e_j = \min_i z_{ij}, \text{ если } j \in D,$$

где S – множество стимуляторов, D – множество дестимуляторов.

Координаты вектора-антиэталона $A = (a_1, a_2, \dots, a_n)$ – это наихудшие стандартизированные значения признаков в анализируемой группе объектов:

$$a_j = \min_i z_{ij}, \text{ если } j \in S \text{ и } a_j = \max_i z_{ij}, \text{ если } j \in D.$$

Расстояние между эталоном и антиэталонам:

$$d_{ea} = \sqrt{\sum_{j=1}^n (e_j - a_j)^2}.$$

Расстояние от стандартизированных векторов признаков анализируемых объектов до антиэталона:

$$d_{ia} = \sqrt{\sum_{j=1}^n (z_{ij} - a_j)^2}, i = 1, \dots, m.$$

Чем больше значение d_{ia} , тем дальше от антиэталона (ближе к эталону) находится i -й объект. Т. к. $d_{ia} \leq d_{ea}$, то в качестве интегрального показателя уровня развития объекта рассматривается величина:

$$w_i = \frac{d_{ia}}{d_{ea}}, i = 1, \dots, m. \quad (9)$$

Объединенная таксономия – это способ устранения противоречий в результатах, получаемых на основе классического и модифицированного алгоритмов. Соглашаясь со способом определения объединенной оценки, предложенным в [9], нам представляется, что более удобным приемом приведения значений таксономического показателя, рассчитанных по двум алгоритмам, к сопоставимому виду является переход к их нормированным значениям, рассчитываемым как отношения значений таксономических показателей к их максимальным значениям (линейная нормализация):

$$d'_{ki} = \frac{d_{ki}}{d_{k \max}}; d'_{mi} = \frac{d_{mi}}{d_{m \max}}; w'_i = \frac{w_i}{w_{\max}},$$

где d_{ki} , d_{mi} , w_i – значения таксономического показателя i -го объекта, полученные соответственно на основе классического и двух вариантов модифицированного алгоритмов;

$d_k^{\max}, d_m^{\max}, w^{\max}$ – максимальные уровни таксономического показателя, полученного соответственно на основе классического и двух вариантов модифицированного алгоритмов.

Объединенная оценка i -того объекта совокупности:

$$d_{oi} = \frac{(d'_{ki} + d'_{mi})}{2} \text{ или } d_{oci} = \frac{(d'_{ki} + w'_i)}{2}. \quad (10)$$

Преимущество такого приема заключаются также в том, что объединенные оценки получаются более дифференцированными (стандартное отклонение значений объединенных оценок выше).

Анализ методом расстояний и схожести выполняется по следующей технологической схеме [19]: Матрица наблюдений → Матрица стандартизированных значений признаков → Матрица расстояний до единичной точки или Матрица расстояний до нулевой точки → Рейтинговая оценка для каждого объекта.

Эталон – это объект, имеющий оптимальные результаты по всем учитываемым признакам-симптомам. Чаще всего для формирования эталона по каждому признаку находится лучшее значение (максимальное или минимальное в зависимости от направленности признака). Стандартизованные значения p_{ij} определяются как отношения значений (x_{ij}) матрицы наблюдений к соответствующим оптимальным значениям признаков ($opt x_j$):

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{opt x_j}. \quad (11)$$

Расстояние до эталона (рейтинговая оценка по классическому алгоритму) для i -того объекта:

$$d_{ei} = \sqrt{(1 - p_{i1})^2 + (1 - p_{i2})^2 + \dots + (1 - p_{im})^2}. \quad (12)$$

Наилучшим будет объект с минимальным значением оценки d_{ei} . Чтобы результирующая оценка имела высокие значения при близких к эталону значениях этой оценки и низкие при далеких, при использовании в качестве эталонных значений признаков их максимальных для стимуляторов и минимальных для дестимуляторов значений рассчитывается мера схожести объекта с эталоном [20]:

$$\mu_i = \frac{1}{1 + d_{ei}}. \quad (13)$$

Для определения рейтинговой оценки по модифицированному алгоритму (в зависимости от расстояния до антиэталона – нулевой точки) все признаки должны быть однонаправленными (преобразованными к стимуляторам).

Расстояние до антиэталона:

$$d_{ai} = \sqrt{p_{i1}^2 + p_{i2}^2 + \dots + p_{im}^2}. \quad (14)$$

Формула (14) определяет рейтинговую оценку для i -того анализируемого объекта по максимальному удалению от начала координат (нулевой точки). Следовательно, наивысший рейтинг имеет объект, у которого суммарный результат по всем однонаправленным показателям выше, чем у остальных.

Общую рейтинговую оценку при одновременном использовании результатов ранжирования относительно эталона и антиэталона (смешанный подход) логично определять также как и в случае объединенной таксономии (в отличие от способа, примененного в [12]), т. е. по формуле:

$$d_{opi} = \frac{(\mu'_i + d'_{ai})}{2}, \quad (15)$$

где $\mu'_i = \frac{\mu_i}{\mu_{\max}}$; $d'_{ai} = \frac{d_{ai}}{d_{a\max}}$.

Проиллюстрируем рассмотренные технологические схемы построения многомерных оценок применительно к динамической многомерной оценке уровня социально-экономического развития реального предприятия. Чтобы исключить дополнительные проблемы [4] предприятие выберем благополучное – Публичное акционерное общество «ДТЭК Донецкоблэнерго» (ПАО «ДТЭК Донецкоблэнерго»), завершившее последние три года с положительным финансовым результатом. Предприятие находится в Донецкой области. Основные виды экономической деятельности – распределение электроэнергии, торговля электроэнергией, производство электроэнергии. Для анализа использована годовая регулярная информация этого предприятия за период 2008 – 2012 гг. из общедоступной информационной базы данных Государственной комиссии по ценным бумагам и фондовому рынку Украины (ДКЦПФР), размещенная на сайте <http://smida.gov.ua>. Статистическая информация о макроэкономических показателях за тот же период была сформирована на основе данных официального сайта Государственной службы статистики Украины (www.ukrstat.gov.ua). Перечень комплексных и частных факторов, влияющих на уровень социально-экономического развития предприятия, перечень отдельных показателей-индикаторов сформирован с учетом исследований [1, 5] и работ других ученых, занимающихся проблемами социально-экономического развития предприятия и не претендует на полную обоснованность (это вопрос отдельной дискуссии), а использован для отработки инструментария многомерного оценивания уровня социально-экономического развития предприятия заявленными методами.

Уровень развития социально-экономической системы предприятия определяется влиянием внешних и внутренних факторов. Среди внешних, формализуемых на основе официальной статистической отчетности факторов, следует, в первую очередь, выделить как уровень социально-экономического развития региона, в котором находится предприятие, так и страны в целом, а также уровень развития отрасли (отраслевая принадлежность предприятия) [1] и уровень развития предприятий отдельных видов экономической деятельности (ВЭД) – специфика по ВЭД. С учетом реалий сегодняшнего дня (отход от отраслевой классификации) основными показателями, характеризующими социально-экономическое развитие страны (региона, по ВЭД), являются объемы валового внутреннего (регионального, по ВЭД) продукта и уровень оплаты труда наемных работников по стране (по региону, по ВЭД). Тогда совокупность удельных социально ориентированных макропоказателей может быть представлена следующими тремя группами (всего 9 показателей):

группа 1 – среднемесячная заработная плата ($\overline{ЗП}_m$) одного наемного работника по стране, по региону, по ВЭД;

группа 2 – расходы на наемных работников, отнесенные к валовому продукту. Определяются как фонд оплаты труда (ФОТ) по стране, по региону, по ВЭД, отнесенный соответственно к валовому внутреннему продукту (ВВП), валовому региональному продукту (ВРП), валовой добавленной стоимости по ВЭД ($ВАС_{ВЭД}$);

группа 3 – производительность труда (ПТ) одного наемного работника по стране, по региону, по виду экономической деятельности.

Среди внутренних, формализуемых на основе официальной статистической отчетности предприятия факторов, следует выделить объемы производства и реализации продукции, а также уровень оплаты труда. К основным показателям, определяющим уровень социально-экономического развития предприятия, относятся: выручка от реализации продукции, чистая прибыль, расходы на оплату труда, среднесписочная численность работников предприятия ($Ч_{он}$). Тогда совокупность удельных социально ориентированных показателей предприятия (микропоказателей) может быть представлена следующим списком: среднемесячная заработная плата одного работника; расходы на персонал в расчете на единицу продукции; производительность труда одного работника; доходность (ресурсов, капитала, технологии, персонала) [5]; чистая прибыль на одного работника; чистая прибыль на 1 грн. расходов на оплату труда.

Состав исходных показателей-индикаторов представлен в табл. 1. Все показатели являются стимуляторами.

Рассматривались 4 варианта учитываемых в расчетах признаков (табл. 2):

- 1) все показатели из предварительного списка (см. табл. 1), $n = 15$;
- 2) из предварительного списка исключены квазипостоянные признаки С2, Р2, В2 и П2, $n = 11$;
- 3) только показатели предприятия за исключением квазипостоянного признака П2, $n = 5$;
- 4) удельные показатели предприятия, отнесенные к однородным макропоказателям, из состава которых исключены квазипостоянные показатели П1/Р1, П1/В1, П2/С2, П2/Р2, П2/В2, П3/В3, плюс оставшиеся удельные показатели предприятия, $n = 6$.

По каждому варианту учитываемых признаков определялись объединенные оценки тремя способами (табл. 3). Горизонт расчета $t = 5$ лет. Согласованность полученных оценок предельно высокая: коэффициенты корреляции положительны и по величине не менее 0,9309. Максимальное

Таблица 1

Предварительный список показателей-индикаторов уровня социально-экономического развития предприятия

Идентификатор	Показатели-индикаторы	Формула
Макропоказатели		
С1	$\overline{ЗП}_M$ наемного работника по стране	
Р1	$\overline{ЗП}_M$ наемного работника по региону	
В1	$\overline{ЗП}_M$ наемного работника по ВЭД	
С2	ФОТ по стране на 1 грн. ВВП	
Р2	ФОТ по региону на 1 грн. ВРП	
В2	ФОТ по ВЭД на 1 грн ВДС _{ВЭД}	
С3	ПТ наемного работника по стране	ВВП / $Ч_C$
Р3	ПТ наемного работника по региону	ВРП / $Ч_P$
В3	ПТ наемного работника по ВЭД	ВДС _{ВЭД} / $Ч_{ВЭД}$
Микропоказатели		
П1	$\overline{ЗП}_M$ одного работника	$\Phi_2 p240 / (Ч_{cn} \cdot 12)$
П2	Расходы на персонал в расчете на единицу продукции	$\Phi_2 p240 / \Phi_2 p035$
П3	ПТ одного работника	$\Phi_2 p035 / Ч_{cn}$
П4	Доходность (ресурсов, капитала, технологии, персонала)	$\Phi_2 p035 / (\Phi_2 p230 + (\Phi_1 p380 + \Phi_1 p030) + \Phi_1 p040 + \Phi_2 p240)$
П5	Чистая прибыль на одного работника	$\Phi_2 p220 / Ч_{cn}$
П6	Чистая прибыль на 1 грн расходов на оплату труда	$\Phi_2 p220 / \Phi_2 p240$

Таблица 2

Списки вариантов учитываемых признаков для построения многомерных оценок уровня социально-экономического развития ПАО «ДТЭК Донецкоблэнерго» за период 2008 – 2012 гг.

Вариант учитываемых признаков	Учитываемые признаки		
	Макропоказатели	Микропоказатели	Смешанные показатели
1	С1, Р1, В1, С2, Р2, В2, С3, Р3, В3	П1, П2, П3, П4, П5, П6	-
2	С1, Р1, В1, С3, Р3, В3	П1, П3, П4, П5, П6	-
3	-	П1, П3, П4, П5, П6	-
4	-	П4, П5, П6	П1/С1, П3/С3, П3/Р3

Объединенные оценки уровня социально-экономического развития ПАО «ДТЭК Донецкоблэнерго»

Год	Вариант учитываемых признаков			
	1	2	3	4
Объединенные оценки d_{oi}				
2008	0,2041	0,1412	0,1250	0,1012
2009	0,3519	0,3082	0,2257	0,2069
2010	0,4295	0,2740	0,2221	0,2073
2011	0,5741	0,6625	0,5916	0,4600
2012	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
S	0,3038	0,3502	0,3636	0,3631
Объединенные оценки d_{oci}				
2008	0,0891	0,0089	0,0000	0,0182
2009	0,2516	0,0778	0,0392	0,1103
2010	0,4266	0,3146	0,1768	0,1291
2011	0,5787	0,7225	0,6116	0,4664
2012	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
S	0,3491	0,4257	0,4298	0,4038
Объединенные оценки d_{opi}				
2008	0,6390	0,5663	0,5133	0,6573
2009	0,6595	0,5847	0,5244	0,6680
2010	0,7054	0,6512	0,5656	0,6695
2011	0,8287	0,8200	0,7749	0,8006
2012	1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
S	0,1499	0,1837	0,2100	0,1470

стандартное отклонение ($S = 0,4298$) объединенных оценок получено для варианта учитываемых признаков № 3 (только показатели предприятия) и способа построения объединенных оценок d_{oci} .

ВЫВОДЫ

Многомерное оценивание позволяет получать оценки латентных свойств на основе регистрируемых признаков-симптомов их проявления. При построении многомерных оценок таксономическим методом и методом расстояний и схожести предпочтение следует отдавать объединенным оценкам.

Согласованность вариантов оценок, полученных разными методами, обосновывается по корреляционной матрице оценок (критерий – значимость коэффициентов корреляции и направление связи).

При получении согласованных вариантов оценок предпочтение следует отдавать оценкам того метода (вариации метода), который дал большую дифференциацию оценок (критерий – максимум стандартного отклонения оценок, приведенных к одному масштабу измерения).

При оценке уровня социально-экономического развития предприятия вполне достаточно ограничиться учетом только внутренних факторов, т. к. внешние факторы транзитивно влияют на состояние и уровень развития предприятия и косвенно учитываются в показателях его деятельности.

Дальнейшие исследования будут направлены на уточнение состава показателей-индикаторов уровня социально-

экономического развития предприятия и разработку соответствующей методики его оценки, адаптированной к отдельным отраслям национальной экономики, прежде всего, к ведущим отраслям промышленности – энергетике, угледобывающей отрасли, машиностроению. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Боровик М. В. Управління соціальним розвитком промислових підприємств : автореф. дис. ... к-та екон. наук : спец. 08.09.01 / М. В. Боровик. – Х., 2005. – 20 с.
2. Литвиненко А. В. Управління соціальним розвитком трудового колективу : автореф. дис. ... к-та екон. наук : спец. 08.06.01 / А. В. Литвиненко. – Х., 2005. – 20 с.
3. Надтока Т. Б. Сутність поняття «соціально-економічний розвиток підприємства» та актуальність його дослідження / Т. Б. Надтока // Регіональний розвиток – основа розбудови української держави : Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (секція 3 «Виробничі, зовнішньоекономічні і екологічні аспекти регіонального менеджменту, організаційно-економічні механізми регулювання управлінської діяльності»), м. Донецьк, 9-10 квітня 2013 р. / Донецький державний університет управління. – Донецьк : ДонДУУ, 2013. – С. 131 – 133.
4. Надтока Т. Б. Свертка показателей при диагностике социально-экономического развития предприятия: проблемы и пути решения / Т. Б. Надтока, А. Г. Виноградов // Бизнес Информ. – 2013. – № 3. – С. 88 – 96.
5. Комаренко І. С. Фінансова конкурентоздатність підприємств харчової промисловості: методичні засади оцінювання та прогнозування / І. С. Комаренко // Наукові праці : Науково-методичний журнал. – Т. 133. Вип. 120. Економіка. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – С.100 – 109.
6. Бурмака М. М. Управління розвитком підприємства (на прикладі підприємств будівельної галузі) : монографія / М. М. Бурмака, Т. М. Бурмака. – Харків : ХНАДУ, 2011. – 204 с.

7. **Плюта В.** Сравнительный многомерный анализ в эконометрическом моделировании / В. Плюта / Пер. с польск. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 175 с.

8. **Раевнева О. В.** Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі: монографія / О. В. Раевнева. – Х.: ВД «ІН-ЖЕК», 2006. – 496 с.

9. **Егупов Ю. А.** Повышение корректности многомерных оценок в процессе формирования производственной программы предприятия / Ю. А. Егупов // *Економічні інновації: збірник наукових праць*. Випуск 38. – Одеса: Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2009. – С. 68 – 80.

10. **Янковой А. Г.** Многомерные методы оптимизации производственной программы предприятия / А. Г. Янковой, В. В. Куперман // *Сучасна економіка*: Вип. 4. – К.: ДІПК, 2011. – С. 13 – 23.

11. **Смагин Б. И.** Освоенность территории региона: теоретические и практические аспекты: научное издание / Б. И. Смагин, С. К. Неуймин. – Мичуринск: Издательство Мичуринского государственного аграрного университета, 2007. – 124 с.

12. **Енина-Березовская А. А.** Определение финансового состояния предприятия с целью последующего налогового планирования / А. А. Енина-Березовская // *Бизнес Информ*. – 2011. – № 2(2). – С. 51 – 53.

13. **Белай С.** Застосування таксономічного методу для оцінювання соціально-економічної безпеки регіонів України / С. Белай // *Державне управління та місцеве самоврядування: збірник наукових праць*. – 2011. – Вип. 4(11) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dums/2011_4/11bsvbru.pdf

14. **Самородов Б. В.** Модифікація таксонометричного методу з урахуванням компетентностей експертів при рейтингуванні банків / Б. В. Самородов // *Вісник Української академії банківської справи: Збірник наукових праць*. – 2011. – № 2 (31) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/VUABS/2011_2/31_03_03.pdf

15. **Литвинова В. А.** Повышение корректности сравнительных оценок конкурентоспособности продукции на основе таксономического анализа / В. А. Литвинова // *Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка»*. – 2012. – № 5 [31]. – С. 97 – 101.

16. **Репіна І. М.** Таксономічний аналіз ефективності формування та використання активів підприємства / І. М. Репіна // *Формування ринкової економіки*: зб. наук. праць. – Спец. вип. : у 2 ч. / ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – 2011. – Ч. 2. – № 26. – С. 440 – 457.

17. **Педченко Н. С.** Гармонізація управління процесом формування потенціалу розвитку підприємств та організацій споживчої кооперації на основі методу таксономії / Н. С. Педченко // *Бізнес Інформ*. – 2012. – № 8. – С. 11 – 17.

18. **Єгупов Ю. А.** Таксономічний аналіз як інструмент інтерактивної оптимізації виробничої програми м'ясопереробного підприємства / Ю. А. Єгупов // *Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки*. – 2011. – № 4(12) – С. 113 – 119.

19. **Шеремет А. Д.** Методика фінансового аналізу / А. Д. Шеремет, Р. С. Сайфулін, Е. В. Ненашев. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 208 с.

20. **Тимчев М. Л.** Аналіз конкурентоспособности и ССП анализа эффективности в глобальной кризисной ситуации / М. Л. Тимчев // *Економічні науки*. – Серія: Облік і фінанси. – Випуск 8 (29). – Ч. 4. – Луцьк, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/En_oif/2011_8_4/32.pdf

REFERENCES

Borovyk, M. V. «Upravlinnia sotsialnym rozvytkom promyslovykh pidpriemstv» [Managing social development industry]. *Avtoref. dys. ... k-ta ekon. nauk: spets. 08.09.01*, 2005.

Burmaka, M. M., and Burmaka, T. M. *Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva (na prykladi pidpriemstv budivelnoi haluzi)* [Management of the company (on the example of the construction industry)]. Kharkiv: KhNADU, 2011.

Bielai, S. «Zastosuvannya taksonomichnoho методу dlia otsiniuvannya sotsialno-ekonomichnoi bezpeky rehioniv Ukrainy» [Applying taxonomic method for assessing the socio-economic security of Ukraine's regions]. http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dums/2011_4/11bsvbru.pdf

Ehupov, Yu. A. «Povyshenye korrektnosti mnohomernykh otsenok v protsesse formirovaniya proyzvodstvennoi prohrammy predpriyatiya» [Increasing correctness multidimensional assessments in the process of

the production program of the company]. *Ekonomichni innovatsii*, no. 38 (2009): 68-80.

Enina-Berezovskaia, A. A. «Opredelenie finansovogo sostoiianiia predpriatiia s tseliu posleduiushchego nalogovogo planirovaniia» [Determination of the financial condition of the enterprise to the following tax planning]. *Biznes Inform*, no. 2 (2) (2011): 51-53.

Komarenko, I. S. «Finansova konkurentozdatnist pidpriemstv kharchovoi promyslovosti: metodychni zasady otsiniuvannya ta prohnozuvannya» [Financial competitiveness of the food industry: methodological foundations of evaluation and forecasting]. *Naukovi pratsi*, vol. 133, no. 120 (2010): 100-109.

Lytvynenko, A. V. «Upravlinnia sotsialnym rozvytkom trudovoho kolektivu» [Managing social development of the team]. *Avtoref. dys. ... k-ta ekon. nauk: spets. 08.06.01*, 2005.

Lytvynova, V. A. «Povyshenye korrektnosti sravnitelnykh otsenok konkurentosposobnosti produktsyy na osnove taksonomycheskogo analiza» [Improving competitiveness correctness comparative evaluations of products based on taxonomic analysis]. *Innovatsiina ekonomika*, no. 5[31] (2012): 97-101.

Nadtoka, T. B., and Vinogradov, A. G. «Svertka pokazately pri diagnostike sotsialno-ekonomicheskogo razvitiia predpriatiia: problemy i puti resheniia» [Convolution of indicators in the diagnosis of the socio-economic development of the enterprise: Problems and Solutions]. *Biznes Inform*, no. 3 (2013): 88-96.

Nadtoka, T. B. «Sutnist poniattia «sotsialno-ekonomichnyi rozvytok pidpriemstva» ta aktualnist ioho doslidzhennia» [The essence of the concept of «social and economic development of the company» and the relevance of its research]. *Rehionalnyi rozvytok – osnova rozbudovy ukrain-skoi derzhavy*. Donetsk: DonDUU, 2013. 131-133.

Pliuta, V. *Sravnitelnyy mnogomernyy analiz v ekonometricheskom modelirovanii* [Comparative multivariate analysis in econometric modeling]. Moscow: Finansy i statistika, 1989.

Pedchenko, N. S. «Harmonizatsiia upravlinnia protsesom formuvannya potentsialu rozvytku pidpriemstv ta orhanizatsii spozhyvchoi kooperatsii na osnovi методу taksonomii» [The harmonization process management capacity building of enterprises and organizations of consumer cooperatives on the basis of taxonomy]. *Biznes Inform*, no. 8 (2012): 11-17.

Raevnieva, O. V. *Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva: metodolohiia, mekhanizmy, modeli* [Management of enterprises: methodology and mechanisms, models]. Kharkiv: INZhEK, 2006.

Riepina, I. M. «Taksonomichnyi analiz efektyvnosti formuvannya ta vykorystannia aktyviv pidpriemstva» [Taxonomic analysis of the efficiency of formation and the assets of the company]. *Formuvannya rynkovoї ekonomiky*, vol. 2, no. 26 (2011): 440-457.

Samorodov, B. V. «Modyfikatsiia taksonometrychnoho методу z urakhuvanniam kompetentnosti ekspertiv pry reitynhuvanni bankiv» [Modification taksonometrychnoho method based on competencies experts in rating banks]. http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/VUABS/2011_2/31_03_03.pdf

Smagin, B. I., and Neuymin, S. K. *Osvoennost territorii regiona: teoreticheskie i prakticheskie aspekty* [Development of the territory of the region: theoretical and practical aspects]. Michurinsk: MichGAU, 2007.

Sheremet, A. D., Sayfulin, R. S., and Nenashev, E. V. *Metodika finansovogo analiza* [Financial analysis technique]. Moscow: INFRA-M, 2000.

Tymchev, M. L. «Analyz konkurentosposobnosti y SSP analiza efektyvnosti v hlobalnoi kryzysnoi sytuatsyy» [Competitiveness Analysis and MSP analysis of the effectiveness of the global crisis]. http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/En_oif/2011_8_4/32.pdf

Yankovoi, A. H., and Kuperman, V. V. «Mnohomernye metody optimyzatsyy proyzvodstvennoi prohrammy predpriyatiya» [Multivariate methods of optimization of the production program of the enterprise]. *Suchasna ekonomika*, no. 4 (2011): 13-23.

Yehupov, Yu. A. «Taksonomichnyi analiz yak instrument interaktyvnoi optimizatsii vyrobnychoi prohramy m'iasopererobnoho pidpriemstva» [Taxonomic analysis as a tool for optimizing the production of interactive applications meat processing plants]. *Visnyk ZNU. Ekonomichni nauky*, no. 4 (12) (2011): 113-119.

ОРГАНІЗАЦІЙНА КУЛЬТУРА ЯК ДОМІНАНТА В ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА: СИСТЕМНИЙ ПІДХІД

© 2014 СЕРІКОВ А. В., АТРЕП'ЄВА А. Т., БОЖЕНКО А. М., МАРЕНИЧ Ю. В., РЯБУХА Ю. О., СЕРГЕЄВ С. С.

УДК 658.3

Серіков А. В., Атреп'єва А. Т., Боженко А. М., Маренич Ю. В., Рябуха Ю. О., Сергєєв С. С. Організаційна культура як домінанта в життєдіяльності підприємства: системний підхід

У статті запропоновано «концептуальний каркас» моделі підприємства, який базується на відомих положеннях соціології, біології, теорії систем і математики. Наведено головні ознаки зростання основних показників господарської діяльності та розвитку підприємства. Динаміку змін на підприємстві описано системою не-лінійних диференціальних рівнянь. У ній одним із глобальних, домінуючих факторів виступає підприємливість персоналу, яка є невід'ємною складовою його трудового менталітету, тобто організаційної культури. У роботі вперше достатньо строго, за допомогою математичного моделювання доведено, що саме підприємливість, здатність до інноваційності є всеохоплюючим, домінуючим фактором зростання та розвитку підприємства.

Ключові слова: організаційна культура, підприємливість, нелінійні диференціальні рівняння, біфуркаційна діаграма.

Рис.: 3. **Формул:** 18. **Бібл.:** 25.

Серіков Анатолій Васильович – кандидат фізико-математичних наук, професор, професор кафедри менеджменту, Харківський національний університет будівництва та архітектури (вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна). **E-mail:** sanatoliy@rambler.ru

Атреп'єва Аліна Тельманівна – студентка, факультет економіки та менеджменту, Харківський національний університет будівництва та архітектури (вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна). **E-mail:** ali-atrepeva@yandex.ru

Боженко Анастасія Миколаївна – студентка, факультет економіки та менеджменту, Харківський національний університет будівництва та архітектури (вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна). **E-mail:** bozhenko0370@mail.ru

Маренич Юлія Володимирівна – студентка, факультет економіки та менеджменту, Харківський національний університет будівництва та архітектури (вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна). **E-mail:** yulenska.marenich@yandex.ru

Рябуха Юлія Олександрівна – студентка, факультет економіки та менеджменту, Харківський національний університет будівництва та архітектури (вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна). **E-mail:** juliaryabukha@mail.ru

Сергєєв Сергій Сергєєвич – студент, факультет економіки та менеджменту, Харківський національний університет будівництва та архітектури (вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна). **E-mail:** s3rge2011@gmail.com

УДК 658.3

UDC 658.3

Серіков А. В., Атреп'єва А. Т., Боженко А. М., Маренич Ю. В., Рябуха Ю. О., Сергєєв С. С. Организационная культура как доминанта в жизнедеятельности предприятия: системный подход

В статье предложен «концептуальный каркас» модели предприятия, который базируется на известных положениях социологии, биологии, теории систем и математики. Приведены главные признаки роста основных показателей хозяйственной деятельности и развития предприятия. Динамика изменений на предприятии описана системой нелинейных дифференциальных уравнений. В ней в качестве одного из глобальных, доминирующих факторов выступает предпринимчивость персонала, которая является неотъемлемой составляющей его трудового менталитета, то есть организационной культуры. В работе впервые достаточно строго, с помощью математического моделирования доказано, что именно предпринимчивость, способность к инновационности является всеобъемлющим, доминирующим фактором роста и развития предприятия.

Ключевые слова: организационная культура, предпринимчивость, нелинейные дифференциальные уравнения, бифуркационная диаграмма.

Рис.: 3. **Формул:** 18. **Библ.:** 25.

Серіков Анатолій Васильович – кандидат фізико-математических наук, професор, професор, кафедра менеджменту, Харьковський національний університет будівництва та архітектури (вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна). **E-mail:** sanatoliy@rambler.ru

Атреп'єва Аліна Тельманівна – студент, факультет економіки та менеджменту, Харьковський національний університет будівництва та архітектури (вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна). **E-mail:** ali-atrepeva@yandex.ru

Боженко Анастасія Миколаївна – студент, факультет економіки та менеджменту, Харьковський національний університет будівництва та архітектури (вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна). **E-mail:** bozhenko0370@mail.ru

Маренич Юлія Володимирівна – студент, факультет економіки та менеджменту, Харьковський національний університет будівництва та архітектури (вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна). **E-mail:** yulenska.marenich@yandex.ru

Рябуха Юлія Олександрівна – студент, факультет економіки та менеджменту, Харьковський національний університет будівництва та архітектури (вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна). **E-mail:** juliaryabukha@mail.ru

Сергєєв Сергій Сергєєвич – студент, факультет економіки та менеджменту, Харьковський національний університет будівництва та архітектури (вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна). **E-mail:** s3rge2011@gmail.com

Serikov A. V., Atrepeyeva A. T., Bozhenko A. M., Marenych Y. V., Ryabuha Y. O., Serheyev S. S. Organisational Culture as a Dominant in Enterprise Activity: System Approach

The article offers a «conceptual carcass» of the enterprise model, which is based on known results of studies in sociology, biology, system theory and mathematics. The article lists main features of growth of main indicators of economic activity and development of an enterprise. Dynamics of changes at an enterprise is described with a system of non-linear differential equations. One of the global and dominating factors in it is entrepreneurship of personnel, which is an integral part of its labour mentality or organisational culture. The article proves for the first time ever, using mathematical modelling, that namely entrepreneurship, innovation capability, is a comprehensive and dominant factor of enterprise growth and development.

Key words: organisational culture, entrepreneurship, non-linear differential equations, bifurcation diagram.

Pic.: 3. **Formulae:** 18. **Bibl.:** 25.

Serikov Anatoliy V. – Candidate of Sciences (Physics and Mathematics), Professor, Professor, Department of Management, Kharkiv National University of Construction Engineering and Architecture (vul. Sumaska, 40, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: sanatoliy@rambler.ru

Atrepeyeva Alina T. – Student, Faculty of Economics and Management, Kharkiv National University of Construction Engineering and Architecture (vul. Sumaska, 40, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: ali-atrepeva@yandex.ru

Bozhenko Anastasiya M. – Student, Faculty of Economics and Management, Kharkiv National University of Construction Engineering and Architecture (vul. Sumaska, 40, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: bozhenko0370@mail.ru

Marenych Yuliya V. – Student, Faculty of Economics and Management, Kharkiv National University of Construction Engineering and Architecture (vul. Sumaska, 40, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: yulenska.marenich@yandex.ru

Ryabuha Yuliya O. – Student, Faculty of Economics and Management, Kharkiv National University of Construction Engineering and Architecture (vul. Sumaska, 40, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: juliaryabukha@mail.ru

Serheyev Serhiy S. – Student, Faculty of Economics and Management, Kharkiv National University of Construction Engineering and Architecture (vul. Sumaska, 40, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: s3rge2011@gmail.com

Дослідження як загальних, так і окремих аспектів ефективного функціонування та розвитку таких соціально-економічних систем як підприємств ніколи не втрачали своєї актуальності, бо завдяки ним відкривалися нові грані досліджуваних проблем [1, с. 80]. Так, спроби фахівців пояснити успіхи японських підприємств на світових ринках привели до того, що разом з виробничо-економічними чинниками, що стоять на першому плані, довелося зайнятися так званими м'якими чинниками («soft-facts»). При цьому було виявлено феномен під назвою «організаційна культура» [2, с. 38]. Його змістовне наповнення включає такі складові як «... сукупність певних цінностей, норм і моделей поведінки, які декларуються, поділяються і реалізуються на практиці керівниками підприємств та їх підлеглими (персоналом), доводячи свою ефективність в процесі адаптації до потреб внутрішнього розвитку організації та вимог зовнішнього середовища» [3, с. 8]. Вказаний феномен, джерелом і носієм якого є люди, суттєво розвинув межі аналізу, що спирався до того виключно на дуже обмежену за наслідками раціоналістичну концепцію людської діяльності [4, с. 155 – 180]. Насправді ж, завдяки «людському чиннику», причини і процеси зародження, функціонування і подальшого розвитку підприємств більш багатогранні. З цієї причини будь-які дослідження впливу організаційної культури на життєдіяльність підприємств не втрачають своєї актуальності.

Серед достатньої кількості публікацій за вказаною тематикою відзначимо лише [5 – 8], як відносно «свіжі». Усі вони розкривають зміст феномену «організаційна культура», дають перелік загальних і специфічних ознак цього феномену, які потім кладуться в базові положення його розвитку. У роботі [6], наприклад, наведено матрицю взаємозв'язку принципів організаційної культури та організаційного розвитку, а в [7] – кваліметричну оцінку значущості оргкультури серед інших факторів життєдіяльності підприємства. Автори зазначених публікацій вказують на важливість організаційної культури з точки зору подальшого розвитку підприємства. Між тим, жодна з цих публікацій не дає вичерпного системного погляду на обговорювану проблему і не пропонує інструментів для об'єктивного виміру впливу організаційної культури на всі складові життєдіяльності підприємства.

Мета даної роботи – запропонувати «концептуальний каркас» моделі підприємства, яка б базувалася на відомих результатах соціології, біології, теорії систем і математики і в решті-решт дозволяла хоча б на якісному рівні визначати вплив складових організаційної культури на показники життєдіяльності підприємства.

Наявність ознак життєдіяльності дозволяє віднести підприємство до групи функціонуючих з визначенням (при необхідності) етапу його життєвого циклу [9]. Життя підприємства, як і будь-якої організованої системи, будемо розуміти як активну сигнальну форму його існування [10, с. 76]. Активність підприємства може виражатися, наприклад, в його прибутковості з подальшим самовідтворенням, а сигнальність (інформативність) – в його випереджаючому реагуванні на надслабкі сигнали з внутрішнього і зовнішнього середовища, а також в здатності подавати відповідну інформацію про себе.

Поділяючи погляди відомого радянського фізіолога – одного з авторів загальної теорії функціональних систем – П. К. Анохіна, під системою будемо розуміти тільки такий комплекс вибірково залучених компонентів, у яких

взаємодія і взаємини приймають характер взаємодії компонентів на отримання сфокусованого корисного результату [11, с. 35], яким можуть бути певна дія або функція. Конкретною ознакою (і механізмом) взаємодії компонентів є звільнення їх від надмірних ступенів свободи, не потрібних для отримання даного конкретного результату, і, навпаки, збереження всіх тих ступенів свободи, які сприяють отриманню результату. Системоутворюючим чинником, що упорядковує множину компонентів (або елементів) системи та зв'язки між ними, є результат (ціль або властивість), який система повинна забезпечити. Таке визначення системи віддзеркалює погляд спостерігача, розташованого на межі «система / оточуюче середовище». Певно з таких позицій розглядав соціальні системи Толкотт Парсонс – американський соціолог-теоретик, один з найяскравіших представників структурно-функціонального напрямку у соціології [12, с. 89 – 115].

Підприємство, безперечно, може бути віднесено до групи соціально-економічних систем, тому для його моделювання можна використати всі надбання Т. Парсонса, здобуті ним при розробці теорії систем соціальної дії [13]. Зміст дії утворюють структури і процеси, за допомогою яких люди формують та реалізують у конкретних ситуаціях осмислені наміри. Система соціальних дій аналізується Т. Парсонсом в термінах функціональних характеристик утворюючих її чотирьох підсистем, а саме [13, с. 97]: 1) підтримки зразка – для підтримки інституційних культурних зразків; 2) політичної – для забезпечення досягнення цілей; 3) економічної – для забезпечення адаптації у внутрішньому та зовнішньому середовищах; 4) соціальної – охоплює всі вищезазначені підсистеми – для забезпечення внутрішньої узгодженої інтегрованості або солідарності.

Результати життєдіяльності будь-якого підприємства можна уявляти як синергетичні (або системоутворюючі) наслідки взаємодії засобів і предметів праці людей з цього підприємства (зі всіма їх стосунками у внутрішньому та зовнішньому середовищах), яке можна назвати бізнес-системою [14, с. 112 – 132]. Ядром її є власник зі своєю бізнес-ідеєю (підприємець) [14, с. 148 – 154]. З урахуванням уявлень Т. Парсонса можна дійти до моделі підприємства, яку зображено на рис. 1.

Вказані підсистеми підприємства забезпечують такі функції: 1) економічну – формування ресурсно-технологічних можливостей підприємства, без чого неможлива адаптація до середовища життєдіяльності; сюди, безперечно, необхідно віднести безпосередньо виробництво, маркетинг, постачально-збутову та фінансову діяльність, і таке інше 2) організаційну – розподіляє різні види діяльності між підсистемами підприємства та координує цю діяльність, тобто створює організаційну структуру підприємства з додержанням всіх існуючих норм законодавства, що регламентують і структуру, і внутрішні та зовнішні стосунки (які є невід'ємною складовою організаційної культури) на підприємстві, задля досягнення його цілей; 3) «соціальної» – у вигляді єдиного колективу («ядра») для підпорядкування прийнятому на підприємстві нормативному порядку та забезпечення внутрішньої єдності; тут доречно скорегувати цю функцію діями з формування та підтримки трудового менталітету, який можна визначати «... як спосіб прийняття світу працівниками організації та їх трудової поведінки, який, по-перше, має за основу ціннісні орієнтації їх трудової діяльності, а також соціально-психологічні

характеристики, по-друге – проявляється у ставленні персоналу до праці, колеґ, керівника» [15, с. 91]; 4) підтримки підприємницького етосу – для збереження та збагачення системи ціннісних уявлень про необхідні характеристики підприємницької діяльності та особові характеристики підприємця [16], для активізації трудової поведінки підлеглих [17]; відповідає за легітимізацію нормативного порядку та збереження стану єдності. Усі ці підсистеми взаємодіють з відповідними інститутами, що зосереджені в зовнішньому (оточуючому) середовищі підприємства, яке необхідно розглядати як відкриту систему [18, с. 167]. Наведене дозволяє дійти висновку, що організаційна культура впливає не стільки на те, що роблять люди в організації (підприємстві), скільки на те, як вони це роблять. Тому організаційна культура фактично є тим «ефіром», яким наповнено все підприємство зі всіма його середовищами, тобто є домінуючим фактором життєдіяльності.

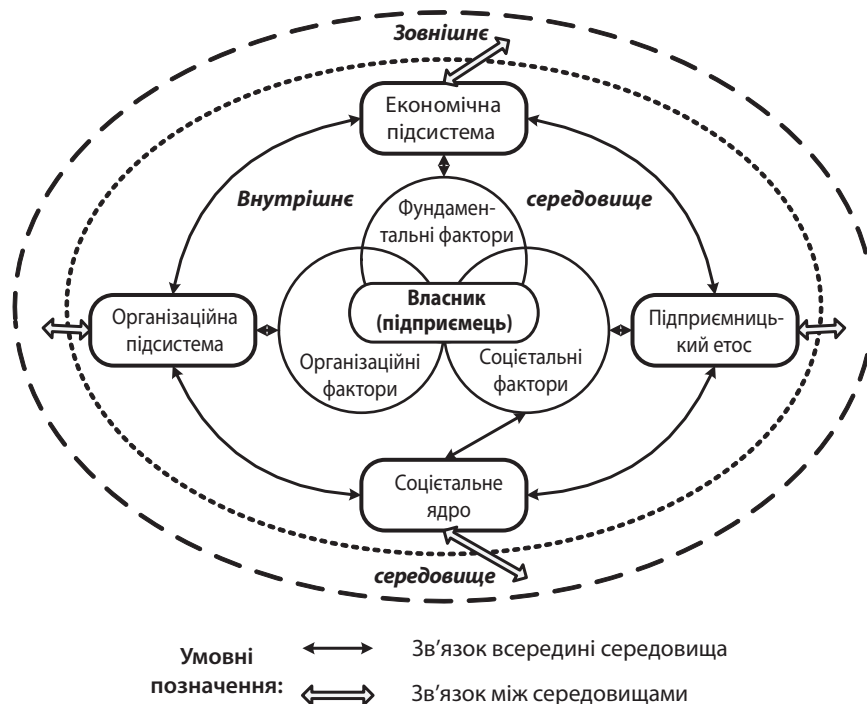

Рис. 1. Модель підприємства, як соціально-економічної системи за Т. Парсонсом

Для дослідження впливу складових оргкультури на життєдіяльність підприємства можна скористатися математичним моделюванням змін у перерахованих підсистем, описаних відповідною системою диференційних рівнянь. Останні можна будувати за такою схемою: у лівій частині рівняння записується швидкість зміни досліджуваної величини $X(t)$, що характеризує певну підсистему, тобто $\frac{dX(t)}{dt}$, а в правій частині випишуються потоки величини $X(t)$, які генеруються у середовищах підприємства; причому перед потоком ставиться знак «+», якщо він сприяє розвитку X , і знак «-», якщо стримує розвиток; час t вважається безперервним.

Припустимо, що економічна підсистема буде описуватись функцією $E(t)$, організаційна – функцією $G(t)$, соціально-ядро – функцією $K(t)$, система підтримки підприємницького етосу – функцією $D(t)$, стан відповідного інституту із зовнішнього середовища – функцією $S_X(t)$.

Динаміка економічної підсистеми в загальному вигляді може описуватися виразом

$$\frac{dE}{dt} = E_E - E_G - E_K - E_D - E_{S_E} \quad (1)$$

У правій частині виразу (1) наведено складові змін в економіці підприємства за рахунок відповідної підсистеми, а саме: $E_X, X \in (E, G, K, D, S_E)$, для «конструювання» опису яких буде використовуватися феноменологічний підхід. Так процес відтворення економічних ресурсів підприємства можна уявити за допомогою виразу:

$$E_E = k_{EE} \cdot P(\rho) \cdot E, \quad (2)$$

де k_{EE} – середній (у державі, регіоні або галузі) множник капіталізації інвестованого у виробництво капіталу; $P(\rho)$ – показник, що залежить від рівня підприємливості; E – ринкова вартість підприємства.

У формалізованому опису (2) міститься фактично параметр управління під назвою «підприємливість», який відображає комплекс особових характеристик підприєм-

ця і його сподвижників на підприємстві. Підприємливість схожа на іншу відому якість людей – «пасіонарність», визначену Л. Н. Гумільовим як: 1) надлишок біохімічної енергії живої речовини (людей), що пригнічує в людині інстинкт самозбереження і що визначає здібність до цілеспрямованої наднапруги; 2) здібність і прагнення до зміни оточення, до порушення інерції агрегатного стану середовища; 3) атрибут не свідомості, а підсвідомості, важлива ознака, що виражається в специфіці конституції нервової діяльності; 4) ознака не тільки індивідуальна, але і популяційна. [19, с. 321]. Актами підприємливості вважатимемо такі, які не є результатом виконання формальних правил та інструкцій, а містять у собі елементи інноваційності, творчості, та таке ін. Відносний рівень підприємливості (як пасіонарності в дослідженні [20]) описуватимемо безрозмірною функцією вигляду

$$P(\rho) = e^{\delta\rho - \delta_1} - 1, \quad (3)$$

де ρ – щільність підприємливості, інакше, відносна кількість актів прояву підприємливості одним співробітником в одиницю часу (відзначимо, що практично завжди $\rho > 0$);

δ – відносна частка співробітників – носіїв «підприємливості» (її можна розрахувати шляхом визначення кількості робітників, які проявляють підприємницький підхід до вирішення різних питань і проблем, та відношення її до загальної кількості робітників); δ_1 – відносна частка співробітників фірми, які не мають підприємницьких рис.

Зрозуміло, що для зростання E необхідною є вимога $P(\rho) > 1$, яка задовольнятиметься при $\rho > [(\delta_1 + \ln 2) / \delta]$. Ця оцінка може виступати як індикативна при розробці заходів, спрямованих на формування необхідного для підприємства трудового менталітету. При цьому можна цілеспрямовано формувати «соціетальне» ядро, виходячи з того, що людей з точки зору підприємливості (по аналогії з пасіонарністю) можна ідентифікувати в таких чотирьох категоріях: 1) підприємці «від бога» (десь 4-5% від загальної кількості людей), 2) «індуковані» підприємці, у яких можна виховати здатність брати ризику на себе (40 – 45%), 3) які вважають за краще не ризикувати і тому працюють по найму (~ 50%), 4) люмпен-пролетаріат (2-3%).

Вплив організаційної підсистеми можна сприймати як економічні вливання в неї, щоб забезпечити її життєздатність. Об'єм витрат на цю підсистему залежить від кількості системоквантів, що забезпечують певну сукупність виконуваних підсистемою функцій [21], і кількості та корисності можливих їх взаємодій («парних зв'язків»). З урахуванням цих особливостей доцільно описувати виразом

$$E_G = l_E \cdot G - k_{EG} \cdot G^2. \quad (4)$$

Умовою беззбитковості організаційної підсистеми для підприємства є

$$E_G = 0 \Rightarrow (l_E - k_{EG}G) = 0 \Rightarrow G = l_E / k_{EG}. \quad (5)$$

Тут l_E – середня вартість для підприємства одного «системокванта» (спеціаліста); k_{EG} – прибутковість для підприємства від одного «парного зв'язку»; остання, безумовно, залежить від рівня організаційної культури на підприємстві.

Інші складові з правої частини виразу (1) опишемо так:

$$E_X = k_{EX} \cdot X \cdot E, \quad X \in (K, D, S, E). \quad (6)$$

Ясно, що ці складові, на перший погляд, обмежують зростання E .

Остаточно вираз (1) можна переписати у вигляді:

$$\frac{dE}{dt} = k_{EE}(e^{\rho\delta - \delta_1} - 1)E - (l_E - k_{EG}G)G - (k_{EK}K + k_{ED}D + k_{ES}S)E. \quad (7)$$

Можна дійти висновку щодо справедливості таких тверджень:

$$\frac{dG}{dt} = k_{GG}(e^{\rho\delta - \delta_1} - 1)G + (l_G - k_{GE}E)E - (k_{GK}K + k_{GD}D - k_{GS}S)G; \quad (8)$$

$$\frac{dK}{dt} = (k_{KG}G^2 + k_{KE}E^2)K - (l_K - k_{KK}K)\rho K - k_{KD}D^2 + k_{KS}S K K; \quad (9)$$

$$\frac{dD}{dt} = (k_{DG}G^2 + k_{DE}E^2)D - (l_D - k_{DD}D)\rho D - k_{DK}K^2 + k_{DS}S D D. \quad (10)$$

Останні два вирази потребують додаткових пояснень.

Квадратичні залежності швидкостей змін соціетальної підсистеми та підсистеми підтримки підприємницького етосу від організаційної та економічної підсистем (що містяться в перших дужках у правих частинах виразів (9) і (10)) породжуються тим, що взаємодії між підсистемами визначаються колективним станом підприємства та виражаються кількістю парних зв'язків між елементами підсистем. Складові типу $(l_X - k_{XX}X)\rho X$ описують втрати, що пов'язані з легітимізацією нових нормативних порядків, а $k_{XY}Y^2$ – описують втрати, що виникають внаслідок опору традиційних норм новим (прояв фундаменталізму).

Система нелінійних диференціальних рівнянь (7) – (10) може використовуватися для аналізу як кількісного росту перелічених підсистем, так і якісного розвитку підприємства в цілому. Ознакою останнього є стрибкоподібний характер у змінах основних показників підприємства [22]. Як відзначається у роботі [1, с. 105], «... під розвитком доцільно розуміти процес формування нової дисипативної структури, виражений у якісній зміні складу, структури і способу (моделі) функціонування системи, який виявляється в лізисній чи кризовій формі і спрямований на досягнення змінюваних глобальних цілей підприємства».

Для наочності подальшого аналізу припустимо, що на аналізованому інтервалі часу соціетальна підсистема та підсистема підтримки підприємницького етосу є незмінними і зміни відбуваються лише в економічній та організаційній підсистемах. За таких умов можна дійти до такої системи нелінійних диференціальних рівнянь:

$$\begin{cases} \frac{dx}{dt} = A_1x + l_1y - k_1y^2 \equiv P(x, y) \\ \frac{dy}{dt} = A_2y - l_2x + k_2x^2 \equiv Q(x, y) \end{cases}, \quad (11)$$

$$\text{де } x = G, y = E, l_1 = l_G, l_2 = l_E, k_1 = k_{GE}, k_2 = k_{EG}. \quad (12)$$

$$A_1 = [(k_{GG}(e^{\rho\delta - \delta_1} - 1) + k_{GS}S)G] - (k_{GK}K + k_{GD}D), \quad (13)$$

$$A_2 = [k_{EE}(e^{\rho\delta - \delta_1} - 1) - (k_{EK}K + k_{ED}D + k_{ES}S)E]. \quad (14)$$

Аналог системи (11) було досліджено в роботі [23]. Оскільки знайти точне рішення системи (11) принципово неможливо, продуктивним є лише якісне дослідження динамічної системи на площині xOy [24], яке дозволяє вивчити можливі стани рівноваги і напрямки руху системи до них. Стани рівноваги знаходяться серед особливих точок, в яких одночасно перші похідні дорівнюють нулю, тобто $dx/dt = 0$ і $dy/dt = 0$. Координати цих точок одночасно задовольняють системі рівнянь

$$\begin{cases} A_1x + l_1y - k_1y^2 = 0 \\ A_2y - l_2x + k_2x^2 = 0 \end{cases}, \quad (15)$$

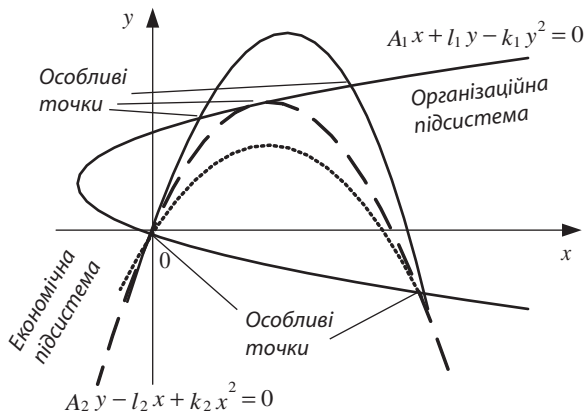
кожне з яких описує відповідну параболу, можливі варіанти перетину яких наведено на рис. 2.

Характер поведінки системи в околі особливої точки (x_0, y_0) визначається знаками величин Δ , σ і $(\sigma^2 - 4\Delta)$, дві перші з яких розраховуються за формулами [24, с. 65]:

$$\sigma = P'_x(x_0, y_0) + Q'_y(x_0, y_0), \quad (16)$$

$$\Delta = \begin{vmatrix} P'_x(x_0, y_0) & P'_y(x_0, y_0) \\ Q'_x(x_0, y_0) & Q'_y(x_0, y_0) \end{vmatrix}. \quad (17)$$

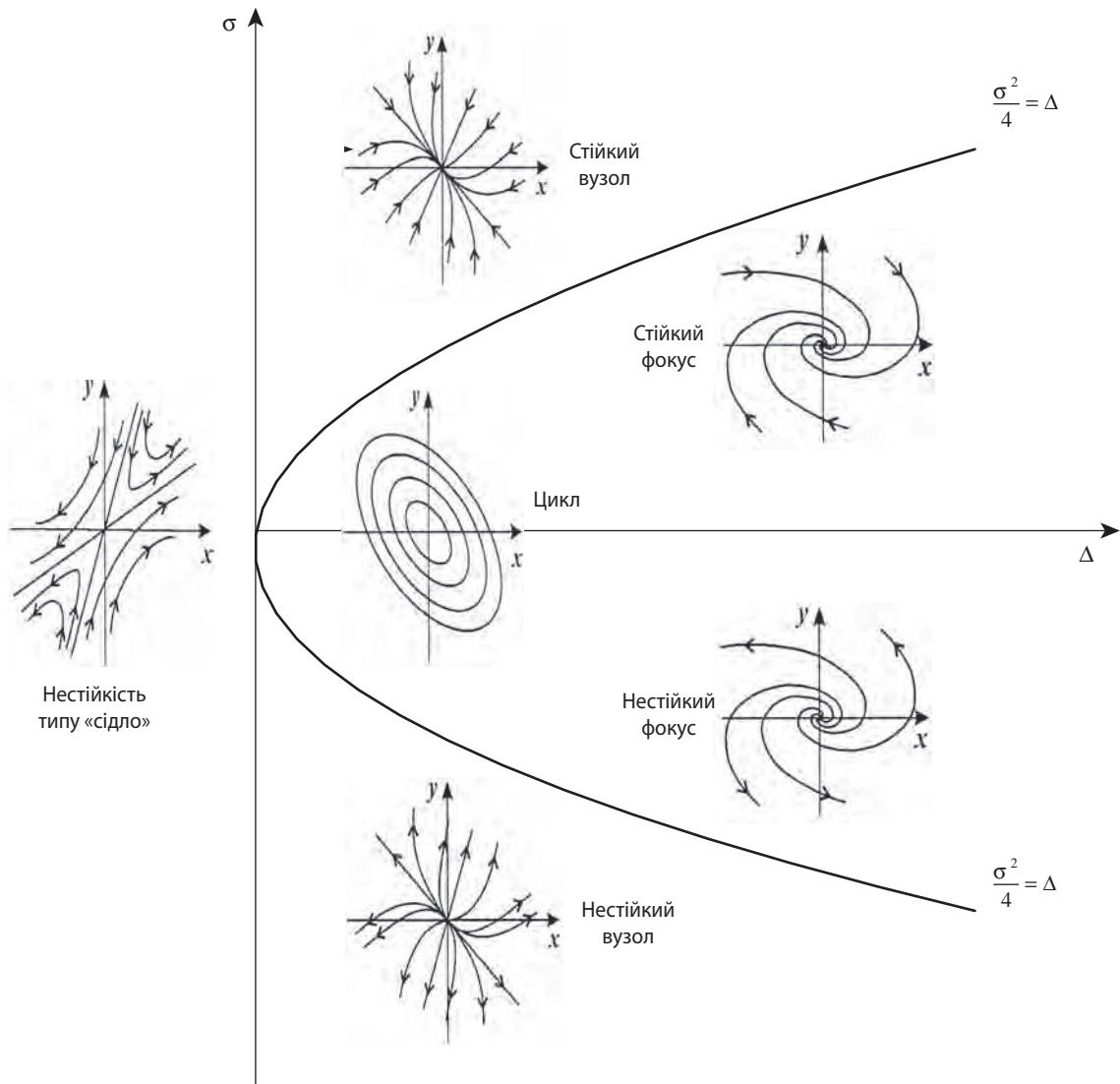

Рис. 2. Приклад визначення особливих точок в динаміці взаємодії організаційної та економічної підсистем підприємства

Розрахунки дають:

$$\begin{cases} \sigma = A_1(\rho) + A_2(\rho), \\ \Delta = A_1(\rho)A_2(\rho) + (2k_1y_0 - l_1)(2k_2x_0 - l_2), \\ (\sigma^2 - 4\Delta) = (A_1(\rho) - A_2(\rho))^2 + 4(2k_1y_0 - l_1)(2k_2x_0 - l_2). \end{cases} \quad (18)$$

Рис. 3. Біфуркаційна діаграма [25, с. 304]

У цих виразах зазначено, що реально змінюваними величинами можуть бути функції $A_1(\rho)$ і $A_2(\rho)$, аргумент ρ в яких безпосередньо залежить від рівня трудового менталітету як окремої особистості, так і колективу підприємства в цілому, тобто від рівня організаційної культури на підприємстві, яку можна сприймати як «глобальний» (або домінуючий) фактор в життєдіяльності всієї соціально-економічної системи. Можливі стани цієї системи, яка описується математичною моделлю (11), наведено на рис. 3 на так званій біфуркаційній діаграмі [25, с. 304]. Найбільш сприятливими є стійкий вузол і стійкий фокус, бо саме в цих випадках повинні спостерігатися самоорганізаційні процеси на підприємстві, які не передбачають застосування силового сценарію. При цьому поліпшення показників господарської діяльності в околі однієї з точок стійкого існування системи свідчить про процеси зростання системи, а перехід системи з околу однієї точки стійкої поведінки в околі іншої – про розвиток системи.

ВИСНОВКИ

Таким чином, поставлену в роботі мету досягнуто. При цьому вперше достатньо строго, за допомогою математичного моделювання доведено, що саме організаційна культура, трудовий менталітет, в якому повинне бути місце такої люд-

ській якості, як підприємливість, здатність до інноваційності, є всеохоплюючим, домінуючим фактором зростання та розвитку підприємства. Нададі доцільно охопити аналізом всі підсистеми запропонованої моделі підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Расвнева О. В.** Управление развитием предприятия: методология, механизмы, модели : монография / О. В. Расвнева. – Х. : ВД «ИНЖЕК», 2006. – 496 с.
2. **Фрайлингер К.** Управление изменениями в организации / К. Фрайлингер, И. Фишер / Пер. с нем. – М. : Книгописная палата, 2002. – 264 с.
3. **Семикина М. В.** Организационная культура вітчизняних підприємств: сутність та проблеми формування в сучасних умовах / М. В. Семикина // Экономика и управление. – 2009. – № 6. – С. 7 – 10.
4. **Ходжсон Дж.** Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Джеффри Ходжсон / Пер. с англ. – М. : Дело, 2003. – 464 с.
5. **Варава Л. М.** Організаційна культура як фактор підвищення ефективності роботи підприємства / Л. М. Варава, Г. В. Кравченко // Вісник Криворізького національного університету. – 2012. – Вип. 30. – С. 327 – 330.
6. **Дюк А. А.** Взаємозв'язок організаційної культури та організаційного розвитку та позитивний їх вплив на стратегічний розвиток підприємства / А. А. Дюк // Економічний простір. – 2012. – № 33. – С. 214 – 220.
7. **Лутай Л. А.** Діагностика стану системи соціально орієнтованого управління підприємством / Л. А. Лутай, О. А. Савельєва // Економіка розвитку. – 2012. – № 4(64). – С. 6 – 11.
8. **Фіщук Н. Ю.** Корпоративна культура організації: сутність, види, принципи та вплив на розвиток організації / Н. Ю. Фіщук, І. В. Ломачинська // Збірник наукових праць ВНАУ, Серія: Економічні науки. – 2012. – Т. 4. – № 1(56). – С. 81 – 85.
9. **Широкова Г. В.** Характеристики стадий життєвого циклу російських компаній, созданных «с нуля» / Г. В. Широкова // Российский журнал менеджмента. – 2007. – Том 5. – № 4. – С. 3 – 20.
10. **Штеренберг М. Н.** Физическая сущность жизни и начала теории организованных систем : монография / М. Н. Штеренберг. – М. : ООО «Новый век», 2003. – 164 с.
11. **Анохин П. К.** Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем / П. К. Анохин // Принципы системной организации функций. – М. : «Наука», 1973. – С. 5 – 61.
12. **Резник Ю. М.** Введение в социальную теорию: Социальная системология / Ю. М. Резник ; Ин-т человека. – М. : Наука, 2003. – 525 с.
13. **Парсонс Т.** Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения / Т. Парсонс // THESIS. – 1993. – Т. 1, Вып. 2. – С. 94 – 122.
14. **Ефремов В. С.** Концепция стратегического планирования в бизнес-системах : дис... д-ра экон. наук : 08.00.05 / В. С. Ефремов. – М., 2001. – 328 с.
15. **Дороніна М. С.** Трудовий менталітет як предмет менеджменту / М. С. Дороніна, Т. В. Голубєва // Культура народів Причорномор'я. – 2009. – № 161. – С. 90 – 94.
16. **Дворцова О. Б.** Підприємницький етос в Україні: традиції та сучасність (соціокультурний аспект) : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.01 / О. Б. Дворцова ; Харк. держ. ун-т. – Харків, 1997. – 22 с.
17. **Голубєва Т. В.** Особливості активізації трудової поведінки підлеглих керівником-лідером / Т. В. Голубєва, Л. І. Ракітіна // Економіка розвитку. – 2011. – № 1(57). – С. 25 – 26.
18. **Уемов А. И.** Системный подход и общая теория систем / А. И. Уемов. – М. : Мысль, 1978. – 272 с.
19. **Гумилев Л. Н.** Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. – С-Пб. : ИД Кристалл, 2001. – 640 с.
20. **Лаптев А. А.** Математическое моделирование социальных процессов / А. А. Лаптев // Математические структуры и моделирование : сб. науч. тр. ОмГУ. – Омск, 1999. – № 3. – С. 109 – 124.
21. **Судаков К. В.** Системокванты жизнедеятельности / К. В. Судаков // Устойчивое развитие. – 2003. – № 3/03. – С. 127 – 140.
22. **Евин И. А.** Модели развития и теория катастроф / И. А. Евин, А. И. Яблонский // Системные исследования. Методологические проблемы. Ежегодник, 1982. – М. : Наука, 1982. – 400 с.
23. **Сериков А. В.** Природа фирмы: экономико-математическая модель онтогенеза / А. В. Сериков, А. В. Белоцерковский // Наукові

праці Донецького нац. техніч. ун-ту. Серія: економічна. Вип. 75. – Донецьк : Дон-НТУ, 2004. – С. 246 – 252.

24. **Баутин Н. Н.** Методы и приемы качественного исследования динамических систем на плоскости / Н. Н. Баутин, Е. А. Леонтович. – М. : Наука, 1990. – 448 с.

25. **Сериков А. В.** Сталий розвиток економіки: випереджаюче управління : монографія. Том 1 / В. А. Подсолонко, О. А. Подсолонко, А. В. Сериков, В. М. Храпко та ін. – Сімферополь : ДІАІП, 2013. – 610 с.

REFERENCES

- Anokhin, P. K. «Printsipsialnye voprosy obshchey teorii funktsionalnykh sistem» [Fundamental questions of the general theory of functional systems]. In *Printsipy sistemnoy organizatsii funktsiy*, 5-61. Moscow: Nauka, 1973.
- Bautin, N. N., and Leontovich, E. A. *Metody i priemy kachestvennogo issledovaniia dinamicheskikh sistem na ploskosti* [Methods and techniques of qualitative study of dynamical systems on the plane]. Moscow: Nauka, 1990.
- Diuk, A. A. «Vzaiemoz'iazok orhanizatsiinoi kultury ta orhanizatsiinoho rozvytku ta pozytyvnyi ikh vplyv na stratehichni rozvytok pidpriemstva» [The relationship of organizational culture and organizational development and positive impact on their strategic development of the company]. *Ekonomichniy prostir*, no. 33 (2012): 214-220.
- Doronina, M. S., and Holubieva, T. V. «Trudovyi mentalitet iak predmet menedzhmentu» [Labour mentality as an object of management]. *Kultura narodov Prychernomor'ia*, no. 161 (2009): 90-94.
- Dvortsova, O. B. «Pidpriemnytskyi etos v Ukraini: tradytsii ta suchasnist (sotsiokulturnyi aspekt)» [Entrepreneurial ethos in Ukraine: Tradition and Modernity (socio-cultural aspects)]. *Avtoief. dys. ... kand. sotsiol. nauk*: 22.00.01, 1997.
- Efremov, V. S. «Kontseptsiiia strategicheskogo planirovaniia v biznes-sistemakh» [The concept of strategic planning in business systems]. *Dis. ... d-ra ekon. nauk*: 08.00.05, 2001.
- Evin, I. A., and Yablonskiy, A. I. «Modeli razvitiia i teoriia katastrof» [Model development and catastrophe theory]. *Sistemnye issledovaniia. Metodologicheskie problemy* (1982).
- Fishchuk, N. Yu., and Lomachynska, I. V. «Korporatyvna kultura orhanizatsii: sutnist, vydy, pryntsyipy ta vplyv na rozvytok orhanizatsii» [The corporate culture of the organization: the nature, types, principles and impact on the organization]. *Zbirnyk naukovykh prats VNAU. Ekonomichni nauky*, vol. 4, no. 1 (56) (2012): 81-85.
- Fraylinger, K., and Fisher, I. *Upravlenie izmeneniami v organizatsii* [Managing change in organizations]. Moscow: Knigopisnaia palata, 2002.
- Gumilev, L. N. *Etnogenez i biosfera Zemli* [Ethnogenesis and the Biosphere]. St. Petersburg: Kristall, 2001.
- Holubieva, T. V., and Rakitina, L. I. «Osoblyvosti aktyvizatsii trudovoi povedinky pidlehykh kerivnykom-liderom» [Features intensification of labor behavior of subordinates head leader]. *Ekonomika rozvytku*, no. 1 (57) (2011): 25-26.
- Khodzson, Dzh. *Ekonomicheskaiia teoriia i instituty: Manifest sovremennoy institutsionalnoy ekonomicheskoy teorii* [Economic Theory and Institutions: A Manifesto of modern institutional economics]. Moscow: Delo, 2003.
- Laptev, A. A. «Matematicheskoe modelirovanie sotsialnykh protsesov» [Mathematical modeling of social processes]. *Matematicheskie struktury i modelirovanie*, no. 3 (1999): 109-124.
- Lutai, L. A., and Savelieva, O. A. «Diahnostyka stanu systemy sotsialno oriantovanoho upravlinnia pidpriemstvom» [Diagnosis of the system of socially-oriented management]. *Ekonomika rozvytku*, no. 4 (64) (2012): 6-11.
- Parsons, T. «Poniatie obshchestva: komponenty i ikh vzaimootnosheniia» [The concept of society: the components and their relationships]. *THESIS*, vol. 1, no. 2 (1993): 94-122.
- Podsolonko, V. A., Podsolonko, O. A., and Sierikov, A. V. *Stalyi rozvytok ekonomiky: vyperedzhaiuche upravlinnia* [Sustainable economic development: proactive management]. Simferopol: DIAPI, 2013.
- Raievnieva, O. V. *Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva: metodolohiia, mekhanizmy, modeli* [Management of enterprises: methodology and mechanisms, models]. Kharkiv: INZhEK, 2006.
- Reznik, Yu. M. *Vvedenie v sotsialnuiu teoriuu: Sotsialnaia sistemologiia* [Introduction to social theory: Social systemology]. Moscow: Nauka, 2003.
- Shterenberg, M. N. *Fizicheskaia suchnost zhizni i nachala teorii organizovannykh sistem* [Physical essence of life and the beginning of the theory of organized systems]. Moscow: Novyy vek, 2003.

Sudakov, K. V. «Sistemokvanty zhiznedeiatelnosti» [Sistemokvanty life]. *Ustoychivoe razvitiye*, no. 3/03 (2003): 127-140.

Semykina, M. V. «Orhanizatsiina kultura vitchyznianskykh pidpriemstv: sutnist ta problemy formuvannia v suchasnykh umovakh» [Organizational culture domestic enterprises: the nature and problems of formation of the modern condition]. *Ekonomika y upravleniye*, no. 6 (2009): 7-10.

Serykov, A. V., and Belotserkovskiy, A. V. «Pryroda firmy: ekonomiko-matematicheskaya model ontogeneza» [Nature of the Firm : economic-mathematical model of ontogenesis]. *Naukovi pratsi DonNTU*, no. 75 (2004): 246-252.

Shirokova, G. V. «Kharakteristiki stadiy zhiznennogo tsikla rossiyskikh kompaniy, sozdannykh «s nulla» [Characteristics of life cycle stages of Russian companies created «from scratch»]. *Rossiyskiy zhurnal menedzhmenta*, vol. 5, no. 4 (2007): 3-20.

Uemov, A. I. *Sistemnyy podkhod i obshchaia teoriia sistem* [System approach and general systems theory]. Moscow: Mysl, 1978.

Varava, L. M., and Kravchenko, H. V. «Orhanizatsiina kultura yak faktor pidvyshchennia efektyvnosti roboty pidpriemstva» [Organizational culture as a factor in improving the efficiency of the company]. *Visnyk Kryvorizkoho natsionalnoho universytetu*, no. 30 (2012): 327-330.

УДК 005:303.725.37

СИСТЕМА ОБРАТНОЙ СВЯЗИ НА ПРЕДПРИЯТИИ: ПРОЦЕССЫ И ИХ КРИТИЧНОСТЬ

© 2014 БРАГИНЕЦ А. Н.

УДК 005:303.725.37

Брагинец А. Н. Система обратной связи на предприятии: процессы и их критичность

Цель статьи заключается в разделении процесса обратной связи предприятия на составные процессы с указанием критичности каждого. Анализируя, систематизируя и обобщая научные работы многих ученых, была рассмотрена эволюция составных элементов и процессов обратной связи. В строго научном подходе система обратной связи – это зависимость входа от результатов выхода. В результате исследования было доказано, что данная зависимость на предприятии прослеживается в четырех основных процессах обратной связи: измерениях первичных и вторичных свойств, топологическом измерении (сравнении с эталоном), поиске решения проблемы, изменениях входных параметров. Наиболее критичными процессами для эффективного осуществления обратной связи и функционирования предприятия являются измерение свойств (первичных и вторичных) и топологическое измерение (сравнение с эталоном). Данные процессы ассоциируются со специальными методами менеджмента: мониторингом и контроллингом. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является определение функций мониторинга и контроллинга в рамках процессов обратной связи.

Ключевые слова: обратная связь, процессы обратной связи, мониторинг, контроллинг.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 13.

Брагинец Антон Николаевич – кандидат экономических наук, докторант, Луганский национальный аграрный университет (Городок ЛНАУ, Луганск, 91008, Украина)

E-mail: antbrag@ukr.net

УДК 005:303.725.37

Брагинец А. М. Система зворотного зв'язку на підприємстві: процеси та їх критичність

Мета статті полягає в розділенні процесу зворотного зв'язку підприємства на складові процеси із зазначенням критичності кожного. Аналізуючи, систематизуючи та узагальнюючи наукові роботи багатьох учених, було розглянуто еволюцію складових елементів і процесів зворотного зв'язку. З позиції строго наукового підходу система зворотного зв'язку – це залежність входу від результатів виходу. У результаті дослідження було доведено, що дана залежність на підприємстві простежується у чотирьох основних процесах зворотного зв'язку: вимірюваннях первинних і вторинних властивостей, топологічному вимірі (порівнянні з еталоном), пошуку вирішення проблеми, змінах вхідних параметрів. Найбільш критичними процесами для ефективного здійснення зворотного зв'язку і функціонування підприємства є вимір властивостей (первинних і вторинних) і топологічний вимір (порівняння з еталоном). Дані процеси асоціюються зі спеціальними методами менеджменту: моніторингом і контролінгом. Перспективою подальших досліджень у даному напрямку є визначення функцій моніторингу і контролінгу в рамках процесів зворотного зв'язку.

Ключові слова: зворотний зв'язок, процеси зворотного зв'язку, моніторинг, контролінг.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 13.

Брагинець Антон Михайлович – кандидат економічних наук, докторант, Луганський національний аграрний університет (Містечко ЛНАУ, Луганськ, 91008, Україна)

E-mail: antbrag@ukr.net

UDC 005:303.725.37

Braginets A. N. Feedback System at an Enterprise: Processes and Their Criticality

The goal of the article lies in division of the enterprise feedback process into component processes, specifying criticality of each of them. Analysing, systematising and generalising scientific works of many scientists, the article considers evolution of component elements and feedback processes. Scientifically speaking the feedback system is dependence of input on output results. The study proves that this dependence is based on four main feedback processes: measuring primary and secondary properties, topology measuring (comparison with the standard), search for problem solution and change of input parameters. The most critical, for the efficient feedback system and enterprise functioning, processes are: property measurement (primary and secondary) and topology measurement (comparison with the standard). These processes are associated with special management methods: monitoring and controlling. The prospect of further study in this direction is identification of monitoring and controlling functions within the frameworks of feedback processes.

Key words: feedback, feedback processes, monitoring, controlling

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 13.

Braginets Anton N. – Candidate of Sciences (Economics), Candidate on Doctor Degree, Lugansk National Agrarian University (Mistechko LNAU, 91008, Ukraine)

E-mail: antbrag@ukr.net

Теория обратной связи существует уже более 70 лет. Отдельные ученые предлагали свое видение на составные элементы обратной связи на предприятии, но исследование, которое бы обобщило и обозначило критичность процессов обратной связи, в настоящее время отсутствует. Поскольку обратная связь является теоретической основой современных методов менеджмента (мониторинга и контроллинга), то исследование составных процессов обратной связи и их критичности является актуальным.

Применение теории обратной связи при управлении предприятием исследовали Куницына Н. Н., Попов С. Н.,

Sudakov, K. V. «Sistemokvanty zhiznedeiatelnosti» [Sistemokvanty life]. *Ustoychivoe razvitiye*, no. 3/03 (2003): 127-140.

Semykina, M. V. «Orhanizatsiina kultura vitchyznianskykh pidpriemstv: sutnist ta problemy formuvannia v suchasnykh umovakh» [Organizational culture domestic enterprises: the nature and problems of formation of the modern condition]. *Ekonomika y upravleniye*, no. 6 (2009): 7-10.

Serykov, A. V., and Belotserkovskiy, A. V. «Pryroda firmy: ekonomiko-matematicheskaia model ontogeneza» [Nature of the Firm : economic-mathematical model of ontogenesis]. *Naukovi pratsi DonNTU*, no. 75 (2004): 246-252.

Shirokova, G. V. «Kharakteristiki stadiy zhiznennogo tsikla rossiyskikh kompaniy, sozdannykh «s nulla» [Characteristics of life cycle stages of Russian companies created «from scratch»]. *Rossiyskiy zhurnal menedzhmenta*, vol. 5, no. 4 (2007): 3-20.

Uemov, A. I. *Sistemnyy podkhod i obshchaia teoriia sistem* [System approach and general systems theory]. Moscow: Mysl, 1978.

Varava, L. M., and Kravchenko, H. V. «Orhanizatsiina kultura iak faktor pidvyshchennia efektyvnosti roboty pidpriemstva» [Organizational culture as a factor in improving the efficiency of the company]. *Visnyk Kryvorizkoho natsionalnoho universytetu*, no. 30 (2012): 327-330.

УДК 005:303.725.37

СИСТЕМА ОБРАТНОЙ СВЯЗИ НА ПРЕДПРИЯТИИ: ПРОЦЕССЫ И ИХ КРИТИЧНОСТЬ

© 2014 БРАГИНЕЦ А. Н.

УДК 005:303.725.37

Брагинец А. Н. Система обратной связи на предприятии: процессы и их критичность

Цель статьи заключается в разделении процесса обратной связи предприятия на составные процессы с указанием критичности каждого. Анализируя, систематизируя и обобщая научные работы многих ученых, была рассмотрена эволюция составных элементов и процессов обратной связи. В строго научном подходе система обратной связи – это зависимость входа от результатов выхода. В результате исследования было доказано, что данная зависимость на предприятии прослеживается в четырех основных процессах обратной связи: измерениях первичных и вторичных свойств, топологическом измерении (сравнении с эталоном), поиске решения проблемы, изменениях входных параметров. Наиболее критичными процессами для эффективного осуществления обратной связи и функционирования предприятия являются измерение свойств (первичных и вторичных) и топологическое измерение (сравнение с эталоном). Данные процессы ассоциируются со специальными методами менеджмента: мониторингом и контроллингом. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является определение функций мониторинга и контроллинга в рамках процессов обратной связи.

Ключевые слова: обратная связь, процессы обратной связи, мониторинг, контроллинг.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 13.

Брагинец Антон Николаевич – кандидат экономических наук, докторант, Луганский национальный аграрный университет (Городок ЛНАУ, Луганск, 91008, Украина)

E-mail: antbrag@ukr.net

УДК 005:303.725.37

Брагинец А. М. Система зворотного зв'язку на підприємстві: процеси та їх критичність

Мета статті полягає в розділенні процесу зворотного зв'язку підприємства на складові процеси із зазначенням критичності кожного. Аналізуючи, систематизуючи та узагальнюючи наукові роботи багатьох учених, було розглянуто еволюцію складових елементів і процесів зворотного зв'язку. З позиції строго наукового підходу система зворотного зв'язку – це залежність входу від результатів виходу. У результаті дослідження було доведено, що дана залежність на підприємстві простежується у чотирьох основних процесах зворотного зв'язку: вимірюваннях первинних і вторинних властивостей, топологічному вимірі (порівнянні з еталоном), пошуку вирішення проблеми, змінах вхідних параметрів. Найбільш критичними процесами для ефективного здійснення зворотного зв'язку і функціонування підприємства є вимір властивостей (первинних і вторинних) і топологічний вимір (порівняння з еталоном). Дані процеси асоціюються зі спеціальними методами менеджменту: моніторингом і контролінгом. Перспективою подальших досліджень у даному напрямку є визначення функцій моніторингу і контролінгу в рамках процесів зворотного зв'язку.

Ключові слова: зворотний зв'язок, процеси зворотного зв'язку, моніторинг, контролінг.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 13.

Брагинец Антон Михайлович – кандидат економічних наук, докторант, Луганський національний аграрний університет (Містечко ЛНАУ, Луганськ, 91008, Україна)

E-mail: antbrag@ukr.net

UDC 005:303.725.37

Braginets A. N. Feedback System at an Enterprise: Processes and Their Criticality

The goal of the article lies in division of the enterprise feedback process into component processes, specifying criticality of each of them. Analysing, systematising and generalising scientific works of many scientists, the article considers evolution of component elements and feedback processes. Scientifically speaking the feedback system is dependence of input on output results. The study proves that this dependence is based on four main feedback processes: measuring primary and secondary properties, topology measuring (comparison with the standard), search for problem solution and change of input parameters. The most critical, for the efficient feedback system and enterprise functioning, processes are: property measurement (primary and secondary) and topology measurement (comparison with the standard). These processes are associated with special management methods: monitoring and controlling. The prospect of further study in this direction is identification of monitoring and controlling functions within the frameworks of feedback processes.

Key words: feedback, feedback processes, monitoring, controlling

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 13.

Braginets Anton N. – Candidate of Sciences (Economics), Candidate on Doctor Degree, Lugansk National Agrarian University (Mistechko LNAU, 91008, Ukraine)

E-mail: antbrag@ukr.net

Теория обратной связи существует уже более 70 лет. Отдельные ученые предлагали свое видение на составные элементы обратной связи на предприятии, но исследование, которое бы обобщило и обозначило критичность процессов обратной связи, в настоящее время отсутствует. Поскольку обратная связь является те-

ретической основой современных методов менеджмента (мониторинга и контроллинга), то исследование составных процессов обратной связи и их критичности является актуальным.

Применение теории обратной связи при управлении предприятием исследовали Куницына Н. Н., Попов С. Н.,

Прищенко Е. А., Шкуратова И. И., Шмуйло Т. П. и др. Ученые, которые предлагали свое видение составных элементов обратной связи, являются: Антони Р, Бигелу Дж., Винер Н., Говиндарян В., Горовиц А., Джонсон Р, Мезаровик М., Розенблют А., Соловьев Г., Эилон С. и др.

Большинство авторов, исследующих управление предприятием, рассматривают обратную связь в качестве передачи «информации о протекании процесса, на основе которой вырабатывается то или иное управляющее воздействие» [1, с. 182].

Специалисты в области мониторинга и контроллинга порой отождествляют мониторинг и обратную связь. В. К. Галицин [2, с. 31] обратную связь ассоциирует с получением информации про состояние объекта. Г. В. Бушмелева [3, с. 14] рассматривает обратную связь как составной элемент контроля за исполнением решений и оценкой его эффективности в деятельности предприятия.

В то же время классическое понимание теории обратной связи рассматривается как влияние результатов функционирования какой-либо системы (объекта) на характер этого функционирования [4]. Как видно, здесь подразумевается не простая передача информации, а активное воздействие на систему. «По общей теории систем при на-

личии обратной связи входом в систему является выход (или результаты выхода после сравнения, регулирования) этой же системы» [5, с. 14].

Таким образом, с точки зрения процессного подхода, до сих пор не получены ответы на вопросы: «Должна ли обратная связь ограничиваться чисто информативной функцией? Какие составные процессы обеспечивают эффективность протекания обратной связи на предприятии? Какова критичность составных процессов?».

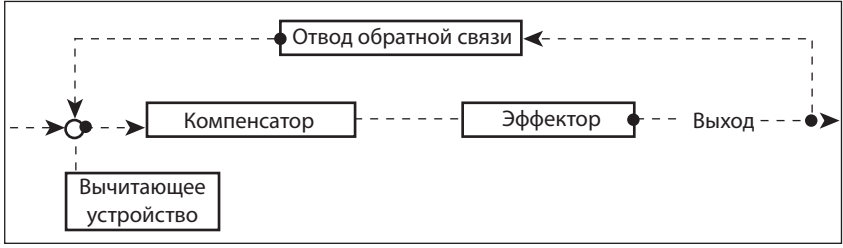
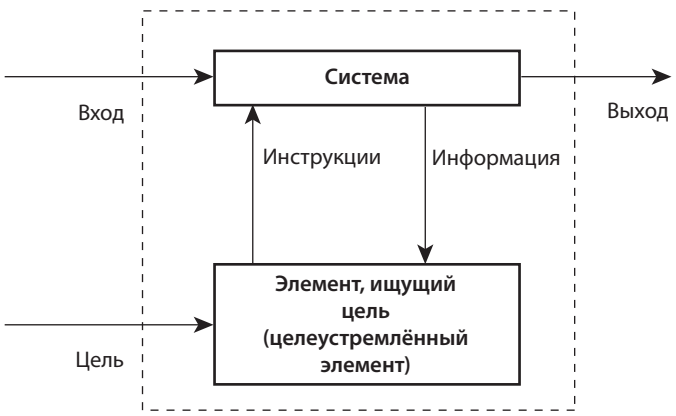
Ответы на данные вопросы помогут более полно интегрировать теорию обратной связи в менеджмент предприятия.

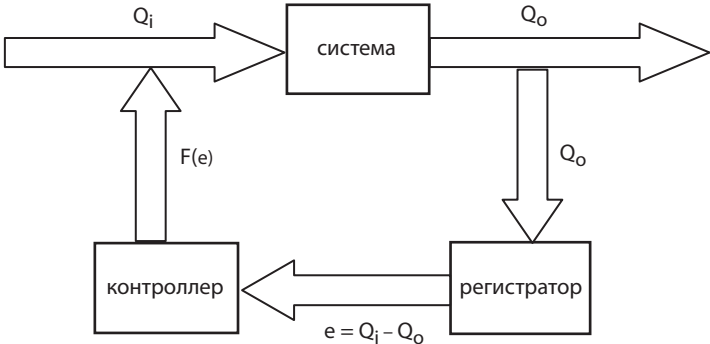
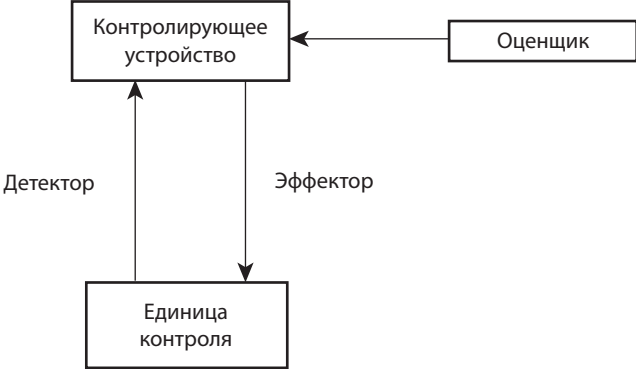
Цель статьи – с помощью обобщения публикаций, посвященных обратной связи, провести разделение процесса обратной связи предприятия на составные процессы с указанием критичности каждого.

За время своего развития система обратной связи претерпела различную интерпретацию составных элементов. Табл. 1 содержит обобщенную информацию составных элементов системы обратной связи и контроля в теоретическом представлении различных авторов.

Таблица 1

Составные элементы системы обратной связи в теоретическом представлении различных авторов

Автор	Составляющие обратной связи
1	2
Розенблют А., Винер Н., Бигелу Дж. [6, с. 183]	<p>Эффектор – средство, влияющее на и взаимодействующее с внешним миром. Компенсатор – воздействует на эффектор для корректировки положения. Вычитающее устройство – высчитывает степень отклонения от цели</p>
Мезаровик М. [7]	<p>Целеустремленный элемент – человек, который принимает решения или контролер, отслеживает информацию о системе и на основании принятой информации и цели выдает инструкции системе, как изменить свое поведение</p>
Горовиц А. [8, с. 13]	<p>Чувствительный элемент, сравнивающий элемент. Основная идея состоит в том, чтобы с помощью чувствительных и сравнивающих элементов измерять выходные величины системы и сопоставлять их с заданными для корректировки</p>

1	2
Джонсон Р. [10]	<p>Четыре основных элемента при системе контроля:</p> <ul style="list-style-type: none"> – показатель или состояние, которое контролируется; – сенсор; – компаратор (сравнивающее устройство); – активатор. <p>Первый элемент – параметр, его размер коррелирует с функционированием системы. Сенсор измеряет показатель и состояние. Компаратор – сравнивает измеренный параметр с запланированным. Активатор корректирует, с помощью действий существующее отклонение.</p>
Эйлон С. [9]	<p>Регистратором (регистрирующим устройством) – может быть человек-наблюдатель, механический счетчик, производственный отчет. Регистратор замечает отклонения от цели и информирует контроллера о существовании отклонения между целью и фактическим выходом из системы. Контроллер переопределяет (обдумывает) этот сигнал обратной связи и принимает решение на определенные действия, которые принимают форму свежих инструкций для системы посредством сигнала $F(e)$.</p> <p>Q_i – плановое целевое значение выхода; Q_o – фактическое значение выхода; e – отклонение от планового значения; $F(e)$ – сигнал об изменении входных параметров</p>
Соловьев Г. А. [5, с. 14]	С помощью обратной связи входом в систему является выход. Составные процессы: сравнение и регулирование
Р. Антони, В. Говиндарян [11]	<p>Детектор или сенсор – прибор, который измеряет, что фактически происходит в контролируемом процессе. Оценщик – прибор, который определяет значимость того, что фактически происходит, путем сравнения со стандартом или видением и ожиданием будущего. Эффектор – прибор, который изменяет поведение, если оценщик сигнализирует об этом. Коммуникационная сеть – устройства, которые передают информацию между детектором и оценщиком, и между оценщиком и эффектором</p>

Начиная с 1963 г., большинство указанных ученых в обратной связи начинают выделять и по-разному называть элементы, обладающие общими признаками: «сенсор» (Р. Джонсон), «детектор» (Р. Антони, В. Говиндарян) или «чувствительный элемент» (И. Горовиц). С. Эйлон и М. Мезаровик не выделяют отдельно сенсорный – чувствительный элемент в отдельную необходимую единицу обратной связи, а подразумевают ее в других элементах. Так, например, С. Эйлон в деятельность регистратора включает зада-

чу – измерение. Измерение, которое старается определить фактический уровень исполнения системы. «Это измерение, в паре с сравнением со стандартом обязывает регистратор послать сигнал контроллеру. И этот сигнал обратной связи обеспечивает контроллера жизненно важной информацией, прежде чем он примет решение что делать. Контроллер вооружен набором инструкций, которые говорят ему как реагировать в разных ситуациях.... И, наконец, контроллер выпускает инструкцию, которая описывает

корректирующие действия, которые система должна осуществлять» [8, с. 17 – 18].

Обобщенное представление об составных элементах обратной связи следующее:

1. Сенсор, детектор, чувствительный элемент.
2. Регистратор, компаратор, сравнивающий элемент.
3. Активатор, эффектор и контроллер.

Если представить процессы обратной связи в обобщенном виде, то они будут такими как показано на рис. 1.

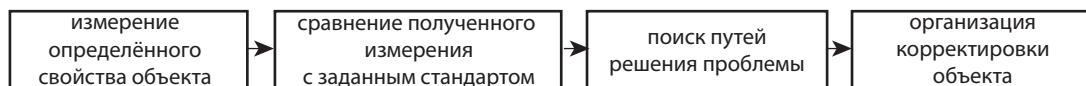

Рис. 1. Схема процессов простой обратной связи предприятия на основании обобщения различных подходов

Табл. 2 содержит описание элементов отвечающих за процессы обратной связи.

Таблица 2

Элементы и процессы обратной связи

Элемент, отвечающий за процесс				
	Сенсор, детектор, чувствительный элемент	Компаратор, сравнивающий элемент	Целеустремлённый элемент	Активатор, эффектор и контроллер
Процесс	Измерение определённого свойства объекта	Сравнение полученного измерения с заданным стандартом	Поиск путей решения проблемы	Корректировка объекта

Среди всех показанных на рис. 1 и табл. 2 процессов лишь один – первый – может вызвать удивление. При чем здесь измерение и свойства? С. Эilon заявляет, что первый шаг работы обратной связи направлен на измерение свойств экономической деятельности предприятия.

Что же измеряет первый процесс? Для ответа на этот вопрос процитируем специалиста по измерению К. Берка, который в русле теории измерения утверждает, что «для процесса измерения объекты сами по себе есть только измеряемые объекты, а не отнюдь не объекты измерения. Объект измерения на первом, онтолого-гносеологическом уровне определяется разными свойствами измеряемых объектов» [11, с. 62 – 63]. Полностью согласны с К. Берка, ведь свойство, это тот первичный кирпичик, с помощью которого мы можем дать определение объекту.

Фактически вся система управления качеством продукции, выпускаемой предприятием, является обратной связью. И первым этапом здесь является измерение качества продукции. Не наблюдение или какое либо иное действие, а именно – измерение. С конкретно прописанными процедурами и стандартами измерения.

Интересно отметить, что измерение направлено на:

- ✦ непосредственно измеримое свойство (например, эффективность);
- ✦ динамику свойств (измеримого посредством временных рядов, например, темпа роста эффективности);
- ✦ будущие значения свойств (с помощью приемов экстраполяции, например, будущие значения эффективности).

В случае если свойства объекта не могут быть непосредственно измеримы, а только опосредовано – через систему взаимосвязей других свойств, то здесь применяется анализ. Измерение динамики свойств, экстраполяцию, анализ назовем измерением вторичных свойств. Под вторичными свойствами будем понимать свойства, которые находятся только посредством вычислительных процедур (вычисление свойств путем математической обработки первичных свойств). Первичными свойствами на-

зовем непосредственно измеряемые свойства с помощью измерительных процедур. Вычисление вторичных свойств возможно при условии накопления данных множества непосредственно измеримых, первичных свойств. Поэтому этап измерения вторичных свойств очень тесно связан с хранением измеренной информации о свойствах.

Первый процесс обратной связи можно разбить на три последовательные подпроцесса:

- 1) измерение первичных свойств;
- 2) хранение полученной информации;
- 3) измерение вторичных свойств.

Вторым процессом обратной связи является сравнение полученного измерения (первичных и вторичных свойств) со стандартом или эталоном. Как правило, большинство авторов отмечают обязательность данного этапа. Именно сравнение дает возможность ответить на вопрос о правильном или неправильном функционировании предприятия. Ключевым элементом данного процесса является стандарт (эталон). Фактически если бы не было сравнения, то информация, полученная на первом этапе, постоянно передавалась бы на следующий этап, на котором осуществляется поиск и решение проблем.

Сравнение с эталоном тоже можно назвать измерением, так как измерение есть сравнение: «процесс измерения базируется на сравнении измеряемого свойства с единицей измерения» [11, с. 27]. Сравнение с эталоном не подпадает под прямое определение измерения, поскольку здесь отсутствует цифровая символизация. Поэтому процесс сравнения с эталоном следует признать топологическим измерением, под которым следует понимать абстрактное упорядочение в понятиях «больше чем» или «меньше чем». В случае обычного измерения за эталон принимается общепринятая единица измерения. В случае сравнения эталоном или стандартом является представление менеджмента предприятия (цели) о свойствах предприятия.

Таким образом, первые два процесса обратной связи на предприятии являются составным блоком измерения. Он состоит из четырех частей: измерения первичных свойств, хранения полученных измерений, измерения вторичных свойств предприятия, топологического измерения (сравнения с эталонным или стандартным значением свойств).

Третий процесс начинает функционировать, если на предыдущем этапе найдено отклонение от эталона, и данное отклонение значимо. Данный процесс обратной связи подразумевает поиск решения проблемы. Он может быть регламентирован и не регламентирован. Если в системе прописана

ны все возможные комбинации отклонений и все возможные комбинации решения проблемы, то при выполнении данного процесса достаточно следовать четким инструкциям для решения проблемы. Нерегламентированный поиск решения проблемы, напротив, подразумевает отсутствие жестких инструкций. В данном случае решение проблемы идет творческим путем с помощью специальных методов: мозгового штурма, экспертных оценок, метода Дельфи и др.

Четвертый процесс «организация» состоит в изменении входных параметров. В зависимости от сложности ситуации, в которой находятся менеджеры предприятия, организация изменений может проходить просто и сложно. Простая организация, связанная с изменением величины входного параметра, не требует больших усилий. В случае со сложной организацией менеджменту предприятия придется проходить полный цикл от планирования изменений до разработки контрольных процедур успешности внедрения изменений в деятельность предприятия.

Таким образом, обратная связь состоит из ряда последовательных и взаимозависимых процессов: измерения первичных свойств, хранения полученной информации, измерения вторичных свойств, топологического измерения (сравнения), поиска решения проблемы, изменения входных параметров.

Теперь коснемся вопроса критичности процессов обратной связи. С. Эилон по поводу приоритетности этапов обратной связи отметил, что каждый из составных элементов обратной связи является жизненно важным звеном в цепи контроля. Если один из элементов выпадает – нарушается весь процесс [8, с. 18].

Безусловно, не согласится С. Эилон по поводу высочайшей важности всех процессов обратной связи сложно. Трудно, на первый взгляд, выделить какой-то главный процесс обратной связи. Все они являются важными для эффективного функционирования целенаправленных систем. Для выделения приоритетных процессов воспользуемся подходом «ошибка-следствие». Суть подхода состоит в том, что задается вопрос: «Что если составной процесс обратной связи осуществит ошибку и сработает в неверном направлении, какие будут последствия для системы?».

Если осуществление принятых решений будет реализовано неверным способом, то менеджмент предприятия будет знать, что проблема есть, но она решена неправильно.

С процессом «поиск и принятие решений» ситуация аналогична предыдущему процессу. Ошибка контроллера в выборе путей разрешения проблемы приведет к нарушению работы обратной связи, но менеджмент будет знать о наличии проблемы.

Наиболее критичными процессами обратной связи на предприятии, на наш взгляд, являются процессы блока измерения: сравнение с эталоном и измерение свойств. Если процессы данного блока обратной связи осуществляют ошибку в измерении, то менеджмент предприятия будет либо думать, что проблемы нет, тогда как она есть, либо – что проблема есть, тогда, как на самом деле она отсутствует.

В чем-то данные ошибки перекликаются с ошибками первого и второго рода, которые используются при проверке статистических гипотез. Ошибка первого рода возникают в том случае, когда тест слишком чувствительно настроен. Сенсор наблюдает за параметром и показывает отклонение параметра, тогда как данного отклонения в ре-

альности нет. Ошибки второго рода возникают при плохо настроенном сенсоре, что выражается в низкой его чувствительности. Отклонение в реальности существует, но сенсор из-за слабой чувствительности или неверной настроенности не замечает ошибки.

При ошибке первого рода возможна перестимуляция системы, то есть когда проводятся корректирующие действия, хотя их не следовало бы проводить. Что может привести к повышению убытков и даже принести вред системе. При ошибке второго рода происходит недостимуляция. То есть когда корректирующие действия не осуществляются, хотя их следовало бы проводить. В любом случае менеджмент предприятия неверно видит ситуацию.

Кроме того, в случае неправильной работы процессов на этапе организации и поиска решения менеджмент предприятия на осуществленных ошибках сможет научиться. Тогда как при неправильном измерении учиться будет сложно по причине трудности нахождения ошибки.

Исследованию ошибок измерения посвящено ответвление стратегического анализа – «анализ слепых зон», где уделяется повышенное внимание, прежде всего, психологическим ошибкам управляющего персонала, который изменяет свойства и производит топологическое измерение (сравнение с эталоном).

ВЫВОДЫ

В повседневный обиход современного человека прочно вошла категория «обратная связь». На бытовом уровне она означает передачу какой-либо информации (чаще оценку чего-либо) другому человеку. К сожалению, подобное бытовое использование проникает и в общенаучный обиход. В строго научном подходе система обратной связи – это зависимость входа от результатов выхода. Порой авторы говорят о процессах обратной связи, не называя это обратной связью: «Организация мониторинга необходима для становления явления непрерывного процесса контроля организационных изменений, своевременного выявления и диагностики проблем, разработки и реализации организационных преобразований» [13].

Наше исследование показало, что, с позиции строго научного подхода, в системе обратной связи на предприятии можно выделить четыре процесса: измерение первичных и вторичных свойств, топологическое измерение (сравнение), поиск решения проблемы, изменение входных параметров.

Наиболее критичными процессами для эффективного осуществления обратной связи и функционирования предприятия являются процессы измерения: измерение первичных и вторичных свойств и топологическое измерение (сравнение с эталоном). Данные процессы ассоциируются со специальными методами менеджмента: мониторингом и контроллингом.

Перспективное развитие методов менеджмента, в частности мониторинга и контроллинга, должно идти в неотъемлемой взаимосвязи с теорией обратной связи, это обогатит и сделает ее более структурированной.

Последующие исследования могут быть посвящены уточнению функций мониторинга и контроллинга в контексте теории обратной связи. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Куницына Н. Н. Экономическая динамика и риски / Н. Н. Куницына. – М. : Редакция журнала «Экономика сельско-

хозяйственных и перерабатывающих предприятий», 2002. – 288 с.

2. Галицин В. К. Модели та технології систем моніторингу в економіці : дис. ... д-ра екон. наук: 80.03.02 / В. К. Галицин. – К., 2001. – 389 с.

3. Бушмелева Г. В. Ресурсно-факторное адаптивное управление промышленными предприятиями в конкурентной среде : автореф. дис. ... д-ра экон. наук: спец. 08.00.05 – «Экономика и управление народным хозяйством» (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами – промышленность) / Бушмелева Г. В. – Ижевск, 2001. – 46 с.

4. Большой энциклопедический словарь [Текст] : словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Науч. изд-во «Большая Рос. энциклопедия» ; С-Пб. : Норинт, 1997. – 1434 с.

5. Соловьев Г. А. Экономический контроль в системе управления : монография / Г. А. Соловьев. – М. : Финансы и статистика, 1986. – 191 с.

6. Винер Н. Кибернетика, или управление и связь в животном и машине / Н. Винер. – М. : Наука ; Главная редакция изданий для зарубежных стран, 1983. – 344 с.

7. Mesarovic Mijailo Self-organization systems / Mijailo Mesarovic. – Washington, Spartan Books, 1962. – 11 p.

8. Горовиц А. М. Синтез систем с обратной связью / [Пер. с англ. А. Н. Гайсинского ; под ред. М. В. Меерова] / А. М. Горовиц. – М. : Советское радио, 1970. – 600 с.

9. Eilon Samuel Management control / Samuel Eilon. – Boston : Harvard Business School Press, 1971. – 207 с.

10. Johnson Richard Arvid. Management, systems, and society : an introduction / Richard Arvid Johnson. – Pacific Palisades, Calif: Goodyear Pub. Co., 1976. – 463 с.

11. Anthony N. Robert Menegement control systems [text and cases book] / Robert N. Anthony, Vijay Govindarajan. – New Delhi: Tata McGraw Hill Education Private Limited, 2012. – 769 с.

12. Берка Карел. Измерения. Понятия, теории, проблемы = Mereni. Pojmy, teorie, problemy : пер. с чеш. / К. Берка ; пер. К. Н. Иванов ; послесл. Б. В. Бирюков, В. И. Михеев ; ред. Б. В. Бирюков. – М. : А/О «Издат. группа «Прогресс», 1987. – 320 с.

13. Удачных А. Мониторинг и оценка организационных изменений на предприятии / А. Удачных, Н. В. Горбатовская // Бизнес Информ. – 2011. – № 3. – С. 135 – 137.

REFERENCES

Anthony, R. N., and Govindarajan, V. *Menegement control systems*. New Delhi: Tata McGraw Hill Education Private Limited, 2012.

Bushmeleva, G. V. «Resursno-faktornoe adaptivnoe upravlenie promyshlennymi predpriiatiami v konkurentnoy srede» [Resource-factor adaptive management industry in a competitive environment]. *Avtoref. dis. ... d-ra ekon. nauk : spets. 08.00.05*, 2001.

Bolshoy entsiklopedicheskiy slovar [Encyclopedic Dictionary]. M.; SPb. : BRE; Norint, 1997.

Berka, K. *Izmereniia. Poniatiia, teorii, problemy = Mereni. Pojmy, teorie, problemy* [Measurement. Concepts, theories, and problems = Mereni. Pojmy, teorie, problemy]. Moscow: Progress, 1987.

Eilon, S. *Management control*. Boston: Harvard Business School Press, 1971.

Gorovits, A. M. *Sintez sistem s obratnoy svyaziu* [Synthesis of feedback systems]. Moscow: Sovetskoe radio, 1970.

Halitsyn, V. K. «Modeli ta tekhnolohii system monitorynhu v ekonomitsi» [Models and monitoring systems technology in the economy]. *Dys. ... d-ra ekon. nauk: 80.03.02*, 2001.

Johnson, R. A. *Management, systems, and society : an introduction*. Pacific Palisades, Calif: Goodyear Pub. Co., 1976.

Kunitsyna, N. N. *Ekonomicheskaiia dinamika i riski* [Economic dynamics and risks]. Moscow: Ekonomika selskokhoziaystvennykh i pererabatyvaiushchikh predpriatiy, 2002.

Mesarovic, M. *Self-organization systems* Washington: Spartan Books, 1962.

Solovev, G. A. *Ekonomicheskii kontrol v sisteme upravleniia* [Economic control in the control system]. Moscow: Finansy i statistika, 1986.

Udachnykh, A., and Gorbatovskaia, N. V. «Monitoring i otsenka organizatsionnykh izmeneniy na predpriatii» [Monitoring and evaluation of organizational changes at the company]. *Biznes Inform*, no. 3 (2011): 135-137.

Viner, N. *Kibernetika, ili upravlenie i sviaz v zhivotnom i mashine* [Cybernetics, or Control and Communication in the Animal and the Machine]. Moscow: Nauka; Glavnaia redaktsiia izdaniy dlia zarubezhnykh stran, 1983.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПОЛОЖЕННЯ З ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ДІАГНОСТИКИ ІННОВАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

© 2014 ЖЕЖУХА В. Й.

УДК 658.51:658.589:621

Жежуха В. Й. Методологічні положення з формування системи показників діагностики інноваційної складової технологічних процесів промислових підприємств

Метою статті є розвиток наукових положень щодо методологічних особливостей формування системи показників діагностики інноваційної складової технологічних процесів промислових підприємств. Доведено фрагментарність поглядів теоретиків і практиків на цю проблему. Обґрунтовано необхідність формування цих показників із позиції системного підходу, відтак, урахування всіх взаємозв'язків і взаємовпливів між ними, а також охоплення основоположних чинників, що визначають діагностовану інноваційну складову. За результатами дослідження виокремлено системні властивості системи показників діагностики інноваційної складової технологічних процесів промислових підприємств. Виявлено можливість застосування двох альтернативних підходів до формування системи цих показників, а також встановлено їхні переваги і недоліки. Наведено низку вимог, яких слід дотримуватись при виборі, розробленні та формуванні системи показників діагностики інноваційної складової технологічних процесів підприємств промисловості. Відображено ключові питання, які повинні бути закладені в основі методологічного підходу до формування цієї системи. Наведено типологію показників діагностики інноваційної складової технологічних процесів промислових підприємств, що уможливує суб'єктам діагностики вибір відповідних індикаторів залежно від встановлених критеріїв та обмежень. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку повинні полягати у розробленні системи конкретних показників діагностики кожної інноваційної складової технологічних процесів промислових підприємств з урахуванням наведених у статті методологічних особливостей її формування.

Ключові слова: діагностика, індикатор, інноваційна складова, промислове підприємство, технологічний процес.

Бібл.: 15.

Жежуха Володимир Йосипович – кандидат економічних наук, доцент, заступник декана, Навчально-науковий інститут економіки і менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка» (вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79013, Україна)
E-mail: zezukhavj@gmail.com

УДК 658.51:658.589:621

Жежуха В. И. Методологические основы по формированию системы показателей диагностики инновационной составляющей технологических процессов промышленных предприятий

Целью статьи является развитие научных положений относительно методологических особенностей формирования системы показателей диагностики инновационной составляющей технологических процессов промышленных предприятий. Доказано фрагментарность взглядов теоретиков и практиков на эту проблему. Обоснована необходимость формирования этих показателей с позиции системного подхода, следовательно, учет всех взаимосвязей и взаимовлияний между ними, а также охват основных факторов, определяющих диагностируемую инновационную составляющую. По результатам исследования выделены системные свойства системы показателей диагностики инновационной составляющей технологических процессов промышленных предприятий. Выявлена возможность применения двух альтернативных подходов к формированию системы этих показателей, а также установлены их преимущества и недостатки. Приведены ряд требований, которые необходимо соблюдать при выборе, разработке и формировании системы показателей диагностики инновационной составляющей технологических процессов предприятий промышленности. Отражены ключевые вопросы, которые должны быть заложены в основе методологического подхода к формированию этой системы. Приведена типология показателей диагностики инновационной составляющей технологических процессов промышленных предприятий, что дает возможность субъектам диагностики выбирать соответствующие индикаторы в зависимости от установленных критериев и ограничений. Перспективы дальнейших исследований в этом направлении должны заключаться в разработке системы конкретных показателей диагностики каждой инновационной составляющей технологических процессов промышленных предприятий с учетом приведенных в статье методологических особенностей ее формирования.

Ключевые слова: диагностика, индикатор, инновационная составляющая, промышленное предприятие, технологический процесс.

Библ.: 15.

Жежуха Владимир Иосифович – кандидат экономических наук, доцент, заместитель декана, Учебно-научный институт экономики и менеджмента, Национальный университет «Львовская политехника» (ул. Степана Бандеры, 12, Львов, 79013, Украина)
E-mail: zezukhavj@gmail.com

UDC 658.51:658.589:621

Zhezhuha V. Y. Methodological Grounds of Formation of the Scorecard of Diagnostics of the Innovation Component of Technological Processes of Industrial Enterprises

The goal of the article is development of scientific provisions with respect of methodological specific features of formation of the scorecard of diagnostics of the innovation component of technological processes of industrial enterprises. The article proves fragmentariness of views of theoreticians and practitioners on this problem. It justifies a necessity of formation of these indicators from the point of view of a system approach, consequently, accounting of all interconnections and interdependencies between them, and also coverage of main factors that identify the diagnosed innovation component. Pursuant to result of the study the article specifies system properties of the scorecard of diagnostics of the innovation component of technological processes of industrial enterprises. It reveals a possibility of application of two alternative approaches to formation of this scorecard, and also establishes their advantages and shortcomings. It gives a number of requirements, which have to be met when selecting, developing and forming the scorecard of diagnostics of the innovation component of technological processes of industrial enterprises. It reflects key issues that should form the basis of the methodological approach to formation of this system. It shows typology of indicators of diagnostics of the innovation component of technological processes of industrial enterprises, which gives subjects of diagnostics a possibility to select relevant indicators depending on the set criteria and restrictions. Prospects of further studies in this direction should lie in development of the system of a specific scorecard of diagnostics of each innovation component of technological processes of industrial enterprises with consideration of methodological specific features of its formation described in the article.

Key words: diagnostics, indicator, innovation component, industrial enterprise, technological process.

Bibl.: 15.

Zhezhuha Volodymyr Yo. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Deputy Dean, Educational and Research Institute of Economics and Management, National University «Lviv Polytechnic» (vul. Stepana Bandery, 12, Lviv, 79013, Ukraine)
E-mail: zezukhavj@gmail.com

Необхідність інноваційних перетворень у вітчизняній промисловості для виведення її із кризи є беззаперечною й обґрунтованою повною мірою теоретиками та практиками. Це важливо насамперед у зв'язку із тим, що промисловість займає особливе місце в економіці будь-якої держави. Доведено, що рівень ефективності функціонування промислових підприємств безпосередньо впливає на рівень економічного розвитку і конкурентоспроможності регіону й держави загалом. Для України це ще й експортоорієнтована сфера, з огляду на що її економічний розвиток у контексті євроінтеграційних процесів набуває особливої значущості.

Вивчення теорії і практики розвитку вітчизняної промисловості дає змогу зробити висновок про те, що одними із основних причин низького рівня її інноваційного розвитку і неспроможності підприємств промисловості успішно конкурувати на зовнішніх ринках є, з одного боку, низький рівень науково-технічного потенціалу цих суб'єктів господарювання та незацікавленість їхніх працівників у генеруванні нових ідей, у розкритті свого інтелектуального потенціалу, а з іншого – нерозуміння керівниками багатьох вітчизняних промислових підприємств необхідності впровадження нових технологій управління, а також науково-технологічних та інноваційних процесів. За цих умов, а також з урахуванням значного фізичного та морального старіння виробничих потужностей (у тому числі й технологічних процесів) цих підприємств, браку обігового капіталу як для здійснення поточного виробництва, так і для розроблення нових товарів, складності залучення значних обсягів довгострокового кредитування, високої вартості кредитних ресурсів, неспроможності цих суб'єктів господарювання швидко пристосовуватись до зміни кон'юнктури ринку, значних витрат на утримання основних фондів, що не використовуються у виробничому процесі взагалі тощо виникає необхідність у визначенні конкретної ніші, у якій в існуючих умовах й із існуючими можливостями підприємства промисловості зможуть все ж розвиватись інноваційним шляхом. За цих умов актуалізується завдання розвитку теоретико-прикладних положень щодо діагностики інноваційної складової наявних у промислового підприємства технологічних процесів чи існуючих на ринку з метою визначення вищезгаданої ніші і спрямування у неї своїх ресурсів. Як відомо, одним із ключових елементів системи діагностики цієї складової є система індикаторів, що дозволяють оцінити її рівень, відтак вивчення особливостей формування такої системи є актуальним і своєчасним завданням для вітчизняної промисловості.

Значний внесок у формування і розвиток теоретико-прикладних положень діагностики інноваційного розвитку промислових підприємств, у т. ч. й усесторонньої діагностики їхніх технологічних процесів, зробило чимало вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких варто виокремити праці І. Александрова, І. Балабанова, В. Бандурова, В. Белінської, Б. Буркинського, В. Геєця, Ю. Гончарова, В. Захарченка, Ю. Іванова, С. Ілляшенка, М. Кизима, Д. Кокуріна, О. Кузьміна, О. Лапко, О. Мельник, А. Михайлової, Й. Петровича, В. Пономаренка, О. Редькіна, А. Савчука, І. Скворцова, В. Соловійова, О. Тищенко, Л. Федулової, В. Хобти, Н. Чухрай, І. Школи, А. Яковлева та ін. Попри чималу кількість напрацювань у зазначеній сфері, низка важливих завдань із вказаної тематики досі не знайшла свого розв'язання. Зокрема, попри беззаперечне визнання необхідності діагностики інноваційної складової технологічних

процесів промислових підприємств, досі у літературі не обґрунтовано методологічних особливостей формування системи показників її здійснення. А це, як відомо, може значно ускладнити процес діагностики та, з іншого боку, призвести до одержання недостовірних висновків за результатами її здійснення, відтак, прийняття необґрунтованих управлінських рішень. Слід зауважити, що результати наукових досліджень згаданих вище авторів ґрунтуються здебільшого на висвітленні актуальних завдань формування показників оцінювання інновацій й інноваційної діяльності загалом без їхнього конкретизування на рівні технологічних процесів. Усе це свідчить про актуальність тематики та її важливість для інноваційних перетворень у вітчизняній промисловості.

Завданням дослідження є розвиток наукових положень щодо методологічних особливостей формування системи індикаторів діагностики інноваційної складової технологічних процесів промислових підприємств.

Під час діагностики будь-якого економічного явища важливого значення набуває кількісна оцінка. Вона є формалізованою базою (тобто об'єктивними числовими даними) для прийняття різноманітних управлінських рішень, зокрема й у сфері інноваційного розвитку суб'єктів господарювання. У роботі А. Турчинова [13, с. 24] визначено, що оцінити – означає «визначити рівень (величину) цінності певного об'єкта, процесу чи явища». Згідно з Великим тлумачним словником української мови показник – це: «1) свідчення, доказ, ознака чого-небудь; 2) начі дані про результати певної роботи, процесу; дані про досягнення в чому-небудь; дані, які свідчать про кількість чого-небудь; 3) те ж, що показчик (напис або який-небудь знак, що вказує на напрям руху, розташування чого-небудь тощо)» [2, с. 838]. У роботі О. Мельник [9, с. 159] вказано, що показники (бізнес-індикатори) – це кількісні вимірники властивостей, стану, розвитку підприємства, його складових і середовища функціонування, за допомогою яких суб'єкти діагностики відстежують, ідентифікують та прогнозують тенденції змін окремих сфер діяльності організації у певних умовах підприємницького середовища.

Під час діагностики інноваційної складової технологічних процесів промислових підприємств слід наголошувати на важливості системного підходу до формування сукупності показників. Це пояснюється, з одного боку, необхідністю врахування усіх взаємозв'язків і взаємовпливів між ними, а з іншого, – важливістю одержання різнобічної характеристики кожної діагностованої інноваційної складової, яка перебуває під впливом різних чинників. Неврахування хоча б одного істотного з них може стати причиною одержання необґрунтованих висновків і результатів. І навпаки – якщо усі показники будуть враховані разом із взаємозв'язками між ними, взаємовпливами і взаємодією, тоді можна очікувати підвищення результативності діагностики інноваційної складової технологічних процесів насамперед завдяки забезпеченню системних властивостей. Як слушно зауважує С. Мочерний [5, с. 786 – 787], у будь-якій системі показників має досягатися їхня взаємопов'язаність і порівнянність за обсягом понять і методологією вимірювання.

Як і будь-яка система загалом, система показників діагностики інноваційної складової технологічних процесів промислових підприємств повинна характеризуватись низкою системних властивостей, що, зокрема, охарактери-

зовані у роботах [1, с. 34 – 36; 6, с. 177 – 178; 9, с. 32], а саме: цілісність, впорядкованість, декомпозиційність, ієрархічність, ізолюваність, цілеспрямованість, емерджентність, динамічність, саморегульованість, саморозвиток, стаціонарність, відкритість тощо.

Як вказано у роботі А. Савчука [11, с. 63], під час формування системи показників, у т. ч. й для діагностики різних економічних явищ і процесів, можливим є використання двох підходів. Згідно з першим із них розраховується один безрозмірний показник, що в узагальненому вигляді відображає усю сукупність властивостей окремого об'єкта, що аналізується (у нашому випадку – інноваційну складову технологічних процесів промислових підприємств). Перевагою зазначеного підходу є те, що він дозволяє порівняти між собою об'єкти за сукупністю усіх характеристик та одержати однозначну кількісну оцінку, а очевидним недоліком – неможливість одного безрозмірного узагальненого показника надати інформацію щодо порівняння абсолютних значень окремих властивостей. Окрім того, такі показники мають прикладну цінність лише у процесі порівняльного аналізування окремих об'єктів, що також можна вважати їхнім істотним недоліком.

Другий можливий підхід до формування системи показників діагностики інноваційної складової технологічних процесів промислових підприємств передбачає «формування системи показників, які б характеризували різні властивості відповідного об'єкта дослідження» [11, с. 64]. У межах вказаного підходу кожен із показників діагностики повинен мати кількісний вимір та відповідне економічне трактування, що дає змогу одержати та порівнювати між собою вже не один безрозмірний показник, а абсолютні значення різних показників, кожен з яких дозволяє виявити переваги та недоліки технологічного процесу підприємства промисловості за кожною інноваційною складовою. На наступному етапі може відбуватись «згортання» цих показників в єдиний інтегральний, який виступатиме уже як безрозмірний узагальнений (як і в першому підході) та може також бути базою порівняння. Недоліком цього підходу до формування системи показників діагностики інноваційної складової технологічних процесів промислових підприємств вважається складність, а часто й неможливість порівнювати окремі властивості об'єктів через суперечливі результати порівняльного аналізу.

Про формуванні системи показників діагностики інноваційної складової технологічних процесів промислових підприємств слід також враховувати твердження В. Парето, за яким «на появу складної події вирішальний вплив має незначне число чинників» (принцип 20/80) [12, с. 9], а також і те, що повноту охоплення чинників впливу на інноваційну складову цих процесів повинна визначати невелика кількість показників. За твердженням одного з президентів консалтингової компанії [14], проблема надмірної кількості показників є однією з визначальних в процесі оцінювання інновацій та інноваційної діяльності. Її наслідком є величезні затрати робочого часу для збору інформації та розрахунку величин, які в кінцевому підсумку є незручними для глумачення. Окрім того, важливо враховувати доступність та можливість розрахунку таких показників з невеликими затратами як часу, так і фінансових ресурсів. Іншими вимогами, яких слід дотримуватись при виборі, розробленні та формуванні системи показників діагностики інноваційної складової технологічних процесів промислових підприємств, є [10, с. 47]:

- ✦ *повнота* – показники повинні охоплювати усі істотні ознаки інноваційної складової технологічних процесів;
- ✦ *достовірність (наукова обґрунтованість)* – значення показників повинні бути адекватними і такими, що відповідають реальним умовам;
- ✦ *порівняльність* – показники повинні розраховуватись за однакові часові проміжки, мати чітко виражену розмірність;
- ✦ *стійкість* – необхідно забезпечити відсутність реакції на дію чинників, що не пов'язані з явищами, які відображені у даному показнику;
- ✦ *комплексність* – показники повинні відображати прямі, обернені та багатосторонні зв'язки з іншими показниками взаємопов'язаних процесів;
- ✦ *інтегрування* – показники мають інтегруватись з однойменними показниками більш високих рівнів ієрархії;
- ✦ *динамічність* – показники повинні розкривати й адекватно відображати явища не тільки в статистиці, але і в динаміці.

Поряд із цими загальними вимогами у роботі В. Горшеніна [3, с. 47] виокремлена ще одна – гнучкість сформованої системи показників, тобто така система повинна відображати усі зміни, що пов'язані із інноваційною складовою технологічних процесів. Враховуючи результати досліджень І. Добролюбова [4, с. 47], важливо теж наголосити на важливості інноваційної спрямованості як показників діагностики інноваційної складової технологічних процесів, так і способів їхнього обчислення.

Загальні методологічні основи формування системи показників діагностики інноваційної складової технологічних процесів промислових підприємств дають змогу одержати відповіді на такі ключові питання: що формувати? коли формувати? який період враховувати? звідки одержувати вхідну інформацію? хто це буде робити? що повинно бути на вході, виході? де використовувати результат?

При виборі чи розробленні показників діагностики інноваційної складової технологічних процесів промислових підприємств слід також враховувати думку Ю. Цал-Цалко, відповідно до якої будь-який показник як джерело економічної інформації слід розглядати у трьох аспектах: прагматичному (який вимагає, щоб показники оцінювання були цінними та корисними у процесі дослідження), семантичному (передбачає необхідність вивчення змістовного наповнення показників, а також взаємозв'язку між ними) та синтаксичному (вимагає забезпечення відповідної форми подання показників) [15, с. 90 – 93].

Слід теж звернути увагу на твердження В. Ковальова, який зазначає, що, розробляючи чи обираючи показники, у т. ч. й діагностики інноваційної складової технологічних процесів промислових підприємств, необхідно дотримуватись логічного їх поєднання у певну сукупність з чітким визначенням місця кожного з таких показників. Таким чином автор наголошує на необхідності логічної побудови сукупності цих індикаторів [7, с. 179]. Варто теж взяти до уваги твердження А. Костирко [8, с. 82], за яким «структура елементів інтегральної оцінки не може бути постійною, оскільки вона залежить від поставлених цілей та завдань дослідження».

Вивчення теорії і практики дає змогу зробити висновок про існування різних видів показників, які можуть бути обраними як показники діагностики інноваційної складової

технологічних процесів промислових підприємств. Зокрема, чимало видів показників охарактеризовано у вітчизняних енциклопедичних виданнях, словниках, а також у літературі. Однією із найповніших можна вважати типологію показників, що здійснена О. Мельнік [9, с. 160]. Зокрема, автор виокремлює такі їхні види: за рівнем деталізації: агреговані й одиничні; за способом отримання: абсолютні та відносні; за сферою поширення: індивідуальні та типові; за рівнем важливості: ключові та допоміжні; за спрямуванням: ретроспективні, поточні й перспективні; за способом вираження: натуральні й вартісні; за рівнем узагальнення: елементні й інтегровані; за інтерпретаційним терміном: показники на певну дату і показники за певний період; за джерелом отриманої інформації: показники, отримані з даних статистичного, бухгалтерського, податкового, управлінського обліків, у результаті виконання спеціальних досліджень внутрішнього та зовнішнього середовища; за характером: планові і фактичні; за зв'язком із середовищем функціонування: випереджувальні, запізнілі та зіставні та ін.

Однією з ключових проблем формування системи показників діагностики інноваційної складової технологічних процесів промислових підприємств є одержання потрібної інформації з відповідних джерел, яка характеризується б повнотою, достовірністю, своєчасністю, оперативністю та точністю. Відтак, виникає необхідність використання для вирішення цього завдання не тільки джерел вторинної інформації, але й первинної.

ВИСНОВКИ

Розвиток наукових положень щодо методологічних особливостей формування системи показників діагностики інноваційної складової технологічних процесів промислових підприємств у напрямку типології цих показників, виокремлення системних властивостей такої системи, виявлення альтернативних підходів до її формування, а також встановлення низки вимог, яких при цьому слід дотримуватись свідчить про теоретико-прикладну цінність проведеного дослідження, насамперед, з метою розвитку інноваційної діяльності у промисловості.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку повинні полягати в розробленні системи конкретних показників діагностики кожної інноваційної складової технологічних процесів промислових підприємств з урахуванням наведених у статті методологічних особливостей її формування. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Башнянин Г. І.** Метрологічні економічні системи: вступ у загальну теорію і методологію формування економічних параметрів : монографія / Г. І. Башнянин. – Львів : Новий світ-2000, 2005. – 1083 с.
- 2.** Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.]. – К. ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
- 3. Горшенин В. П.** Управление инновационным потенциалом персонала корпорации : дисс. ... д-ра экон. наук / В. П. Горшенин. – Челябинск, 2006. – 327 с.
- 4. Добролюбов И. К.** Формирование системы показателей управления партнёрскими отношениями / И. К. Добролюбов // Журнал экономической теории. – 2009. – № 4. – С. 34 – 38.
- 5.** Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 2 / [редкол.: ... С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.
- 6. Калмикова І. Ю.** Особливості формування системи діагностики підприємства / І. Ю. Калмикова, Н. Є. Скрипник // Вісник Львівської державної фінансової академії. Серія: «Економічні науки». – 2006. – № 10. – С. 165 – 172.
- 7. Ковалев В. В.** Финансовый анализ: методы и процедуры: навч. посіб. / В. В. Ковалев. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 560 с.
- 8. Костирко Л. А.** Діагностика потенціалу фінансово-економічної стійкості підприємства : монографія / Л. А. Костирко. – [2-ге вид., перероб. і доп]. – Харків : Фактор, 2008. – 336 с.
- 9. Мельник О. Г.** Системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій : монографія. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 344 с.
- 10. Меркулов Н. Н.** Научно-технологическая деятельность: инновационный аспект : монография / Н. Н. Меркулов. – Одесса : Астропринт, 2007. – 120 с.
- 11. Савчук А. В.** Теоретический основы анализа инновационных процессов в промышленности : монография / А. В. Савчук. – НАН Украины; Ин-т экономики промышленности. – Донецк, 2003. – 448 с.
- 12. Тимошук М. Р.** Оцінювання потенціалу та планування соціально-економічного розвитку підприємств машинобудування : автореф. дис. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (машинобудування та приладобудування)» / М. Р. Тимошук. – Львів, 2008. – 24 с.
- 13.** Управление персоналом : учеб. пособ. / [Общ. ред. А. И. Турчинова]. – М. : Из-во РАГС, 2003. – 488 с.
- 14. Хомутский Д.** Как измерить инновации? / Д. Хомутский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.iteam.ru/publications/strategy/section_27/article_3330/
- 15. Цал-Цалко Ю. С.** Фінансовий аналіз : підручник / Ю. С. Цал-Цалко. – К. : Центр навчальної літератури, 2008. – 566 с.

REFERENCES

- Bashnianyn, H. I. *Metrolohichni ekonomichni systemy: vstup u zahalnu teoriuu i metodolohiiu formuvannia ekonomichnykh parametrov* [Metrological economic systems: an introduction to the general theory and methodology of formation of economic parameters]. Lviv: Novyi svit-2000, 2005.
- Busel, V. T. *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great Dictionary of the modern Ukrainian language]. K.; Irpin: Perun, 2002.
- Dobroliubov, I. K. «Formirovanie sistemy pokazateley upravleniia partnerskimi otnosheniami» [Formation scorecard management partnership]. *Zhurnal ekonomicheskoy teorii*, no. 4 (2009): 34-38.
- Ekonomichna entsyklopediia* [Economic Encyclopedia]. Kyiv: Akademiia, 2001.
- Gorshenin, V. P. «Upravlenie innovatsionnym potentsialom personala korporatsii» [Management of innovative potential staff of the corporation]. *Diss. ... d-ra ekon. nauk*, 2006.
- Kalmykova, I. Yu., and Skrypnyk, N. IE. «Osoblyvosti formuvannia systemy diahnostryky pidpriemstva» [Features of formation of diagnostics company]. *Visnyk LDFA. Ekonomichni nauky*, no. 10 (2006): 165-172.
- Kovalev, V. V. *Fynansovy analyz: metody u protsedury* [Financial analysis: methods and procedures]. Moscow: Fynansy y statystyka, 2001.
- Kostyrko, L. A. *Diahnostryka potentsialu finansovo-ekonomichnoi stiikosti pidpriemstva* [Diagnosis of potential financial and economic viability]. Kharkiv: Faktor, 2008.
- Khomutskiy, D. «Kak izmerit innovatsii?» [How to measure innovation?]. http://www.iteam.ru/publications/strategy/section_27/article_3330/

Merkulov, N. N. *Nauchno-tehnologicheskaya deyatelnost: innovatsionnyy aspekt* [Scientific and technological activities: innovative aspect]. Odessa: Astroprint, 2007.

Melnyk, O. H. *Sistemy diahnostryky diialnosti mashynobudivnykh pidpriemstv: polikryterialna kontsepsiia ta instrumentarii* [Diagnostics systems engineering activities of companies: polikryterial concept and tools]. Lviv: Lvivska politehnika, 2010.

Savchuk, A. V. *Teoreticheskiye osnovy analiza innovatsionnykh protsessov v promyshlennosti* [Theoretical framework for the analysis of innovation processes in the industry]. Donetsk: NAN Ukrainy; Institut ekonomiki promyshlennosti, 2003.

Tymoshchuk, M. R. «Otsiniuvannia potentsialu ta planuvannia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku pidpriemstv mashynobuduvannia» [Evaluation of capacity planning and socio-economic development of machine building]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: spets. 08.00.04*, 2008.

Tsal-Tsalko, Yu. S. *Finansovyi analiz* [Financial Analysis]. Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury, 2008.

Upravlenie personalom [Personnel management]. Moscow: RAGS, 2003.

УДК 005.584:005.591.6

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА НА ЗАСАДАХ КОНТРОЛІНГУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

© 2014 АЛЬОШИН С. Ю.

УДК 005.584:005.591.6

Альошин С. Ю. Управление инновационным развитием предприятия на засадах контролінгу: теоретичний аспект

У статті розкрито теоретичні аспекти управління інноваційним розвитком підприємства на засадах контролінгу як інтегрованої системи інформаційно-аналітичної підтримки процесів прийняття рішень, що доповнює та встановлює логічні зв'язки між базовими категоріями та спеціальними поняттями, які дозволили уточнити сутність поняття «управління інноваційним розвитком підприємства на засадах контролінгу», а саме: інформаційно-функціональна система, що орієнтована на розв'язання завдань інноваційного розвитку підприємства шляхом застосування сучасних концепцій менеджменту, зокрема, системи планування, аналізу, обліку та контролю, для досягнення синергетичного ефекту від їх цілеспрямованого функціонування та прийняття ефективних стратегічних та оперативних рішень з метою забезпечення реалізації поставлених цілей.

Ключові слова: підприємство, управління, розвиток, інноваційний розвиток, контролінг.

Рис.: 1. **Табл.:** 4. **Бібл.:** 58.

Альошин Сергій Юрійович – асистент, кафедра економічного аналізу та обліку, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

E-mail: aleshin.sergei777@yandex.ua

УДК 005.584:005.591.6

Альошин С. Ю. Управление инновационным развитием предприятия на основе контроллинга: теоретический аспект

В статье раскрыты теоретические аспекты управления инновационным развитием предприятия на основе контроллинга как интегрированной системы информационно-аналитической поддержки процессов принятия решений. Такой подход дополняет и устанавливает логические связи между базовыми категориями и специальными понятиями, что позволяет уточнить сущность понятия «управление инновационным развитием предприятия на основе контроллинга». Сделан вывод о том, контролинг – это информационно-функциональная система, ориентированная на решение задач инновационного развития предприятия путем применения современных концепций менеджмента – в частности, системы планирования, анализа, учета и контроля для достижения синергетического эффекта от их целенаправленного функционирования и принятия эффективных стратегических и оперативных решений с целью обеспечения реализации поставленных целей.

Ключевые слова: предприятие, управление, развитие, инновационное развитие, контролинг.

Рис.: 1. **Табл.:** 4. **Библ.:** 58.

Альошин Сергей Юрьевич – ассистент, кафедра экономического анализа и учета, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Фрунзе, 21, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: aleshin.sergei777@yandex.ua

UDC 005.584:005.591.6

Alyoshyn S. Y. Managing Enterprise Innovation Development on the Basis of Controlling: Theoretical Aspect

The article reveals theoretical aspects of management of enterprise innovation development on the basis of controlling as an integrated system of information and analytical support of decision making processes. Such an approach supplements and establishes logical connections between basic categories and special notions, which allows clarification of the essence of the «management of enterprise innovation development on the basis of controlling» notion. The article draws a conclusion that controlling is an information and functional system, oriented at solution of enterprise innovation development tasks through application of modern management concepts, in particular, system of planning, analysis, accounting and control for achieving the synergy effect from their purposeful functioning and making efficient strategic and operative decisions with the aim of ensuring realisation of the set goals.

Key words: enterprise, management, development, innovation development, controlling.

Pic.: 1. **Tabl.:** 4. **Bibl.:** 58.

Alyoshyn Serhiy Yu. – Assistant, Department of Economic Analysis and Accounting, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (vul. Frunze, 21, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: aleshin.sergei777@yandex.ua

Багатовекторність розвитку сучасних підприємств і зростання їх активності на світових ринках зумовлюють необхідність вдосконалювання процесів управління, вимагають підвищення ефективності діяльності, забезпечення високого рівня інноваційності та постійного розвитку підприємства. Дослідження показують,

що інноваційний шлях розвитку підприємств є загально-визнаним у всьому світі, що, зокрема, знайшло своє відображення у стратегії економічного розвитку Європейського Союзу на період до 2020 року [43]. Також про це свідчать обсяги зростання фінансування наукових досліджень підприємницьким сектором країн ЄС: у порівнянні з 2007 р.

Merkulov, N. N. *Nauchno-tehnologicheskaya deyatelnost: innovatsionnyy aspekt* [Scientific and technological activities: innovative aspect]. Odessa: Astroprint, 2007.

Melnyk, O. H. *Sistemy diahnostryki diialnosti mashynobudivnykh pidpriemstv: polikryterialna kontsepsiia ta instrumentarii* [Diagnostics systems engineering activities of companies: polikryterial concept and tools]. Lviv: Lvivska politehnika, 2010.

Savchuk, A. V. *Teoreticheskiye osnovy analiza innovatsionnykh protsessov v promyshlennosti* [Theoretical framework for the analysis of innovation processes in the industry]. Donetsk: NAN Ukrainy; Institut ekonomiki promyshlennosti, 2003.

Tymoshchuk, M. R. «Otsiniuvannia potentsialu ta planuvannia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku pidpriemstv mashynobuduvannia» [Evaluation of capacity planning and socio-economic development of machine building]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: spets. 08.00.04*, 2008.

Tsal-Tsalko, Yu. S. *Finansovyi analiz* [Financial Analysis]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2008.

Upravlenie personalom [Personnel management]. Moscow: RAGS, 2003.

УДК 005.584:005.591.6

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА НА ЗАСАДАХ КОНТРОЛІНГУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

© 2014 АЛЬОШИН С. Ю.

УДК 005.584:005.591.6

Альошин С. Ю. Управління інноваційним розвитком підприємства на засадах контролінгу: теоретичний аспект

У статті розкрито теоретичні аспекти управління інноваційним розвитком підприємства на засадах контролінгу як інтегрованої системи інформаційно-аналітичної підтримки процесів прийняття рішень, що доповнює та встановлює логічні зв'язки між базовими категоріями та спеціальними поняттями, які дозволили уточнити сутність поняття «управління інноваційним розвитком підприємства на засадах контролінгу», а саме: інформаційно-функціональна система, що орієнтована на розв'язання завдань інноваційного розвитку підприємства шляхом застосування сучасних концепцій менеджменту, зокрема, системи планування, аналізу, обліку та контролю, для досягнення синергетичного ефекту від їх цілеспрямованого функціонування та прийняття ефективних стратегічних та оперативних рішень з метою забезпечення реалізації поставлених цілей.

Ключові слова: підприємство, управління, розвиток, інноваційний розвиток, контролінг.

Рис.: 1. **Табл.:** 4. **Бібл.:** 58.

Альошин Сергій Юрійович – асистент, кафедра економічного аналізу та обліку, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

E-mail: aleshin.sergei777@yandex.ua

УДК 005.584:005.591.6

Альошин С. Ю. Управление инновационным развитием предприятия на основе контроллинга: теоретический аспект

В статье раскрыты теоретические аспекты управления инновационным развитием предприятия на основе контроллинга как интегрированной системы информационно-аналитической поддержки процессов принятия решений. Такой подход дополняет и устанавливает логические связи между базовыми категориями и специальными понятиями, что позволяет уточнить сущность понятия «управление инновационным развитием предприятия на основе контроллинга». Сделан вывод о том, контроллинг – это информационно-функциональная система, ориентированная на решение задач инновационного развития предприятия путем применения современных концепций менеджмента – в частности, системы планирования, анализа, учета и контроля для достижения синергетического эффекта от их целенаправленного функционирования и принятия эффективных стратегических и оперативных решений с целью обеспечения реализации поставленных целей.

Ключевые слова: предприятие, управление, развитие, инновационное развитие, контроллинг.

Рис.: 1. **Табл.:** 4. **Библ.:** 58.

Альошин Сергей Юрьевич – ассистент, кафедра экономического анализа и учета, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Фрунзе, 21, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: aleshin.sergei777@yandex.ua

UDC 005.584:005.591.6

Alyoshyn S. Y. Managing Enterprise Innovation Development on the Basis of Controlling: Theoretical Aspect

The article reveals theoretical aspects of management of enterprise innovation development on the basis of controlling as an integrated system of information and analytical support of decision making processes. Such an approach supplements and establishes logical connections between basic categories and special notions, which allows clarification of the essence of the «management of enterprise innovation development on the basis of controlling» notion. The article draws a conclusion that controlling is an information and functional system, oriented at solution of enterprise innovation development tasks through application of modern management concepts, in particular, system of planning, analysis, accounting and control for achieving the synergy effect from their purposeful functioning and making efficient strategic and operative decisions with the aim of ensuring realisation of the set goals.

Key words: enterprise, management, development, innovation development, controlling.

Pic.: 1. **Tabl.:** 4. **Bibl.:** 58.

Alyoshyn Serhiy Yu. – Assistant, Department of Economic Analysis and Accounting, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (vul. Frunze, 21, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: aleshin.sergei777@yandex.ua

Багатовекторність розвитку сучасних підприємств і зростання їх активності на світових ринках зумовлюють необхідність вдосконалювання процесів управління, вимагають підвищення ефективності діяльності, забезпечення високого рівня інноваційності та постійного розвитку підприємства. Дослідження показують,

що інноваційний шлях розвитку підприємств є загально-визнаним у всьому світі, що, зокрема, знайшло своє відображення у стратегії економічного розвитку Європейського Союзу на період до 2020 року [43]. Також про це свідчать обсяги зростання фінансування наукових досліджень підприємницьким сектором країн ЄС: у порівнянні з 2007 р.

у 2011 р. фінансування НІОКР зросло на 9,4% [57, с. 30; 58, с. 26]. Інноваційний шлях розвитку обрали й вітчизняні підприємства, що задекларовано в ряді нормативно-правових документів, а саме: Законі України «Про інноваційну діяльність» [37], Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми активізації розвитку економіки на 2013 – 2014 роки» [36], розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення концепції розвитку національної інноваційної системи» [39] та ін. Однак, як зазначалося на парламентських слуханнях «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010 – 2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» [44, с. 22], впровадження інноваційних процесів у вітчизняній економіці пов'язане з низкою проблем, серед яких наголошувалося про відсутність достатнього адаптованого методичного інструментарію, що має забезпечити розвиток таких процесів. За таких умов дослідження, пов'язані з розробкою та використанням нових інструментів управління інноваційним розвитком підприємства, набувають особливої актуальності. У даному випадку вважаємо за необхідне зосередити увагу на контролінгу як інтегрованій системі управління підприємством, що має забезпечити інформаційно-аналітичну підтримку прийняття управлінських рішень щодо його інноваційного розвитку.

Питання інноваційного розвитку підприємств, оцінки його ефективності ґрунтовно досліджені в працях вітчизняних (О. Адаменко [1], В. Геця [31], А. Дунської [10], В. Зянько [14], С. Ілляшенка [15], Н. Кузьминчук [21], П. Перерви [30], І. Федулової [48], О. Шакури [11], А. Яковлева [55]) і зарубіжних (М. Касса [17], Б. Мільнера [16], М. Портера [35], Й. Шумпетера [53]) вчених.

Дослідженню теоретичних основ контролінгу в системі управління підприємством присвячені роботи таких відомих науковців, як: М. Аксентюк [3], О. Амосова [4], І. Григораша [8], А. Дайле [9], Е. Майера [23], Р. Манна [24], О. Терещенко [45], Д. Хана [49], П. Хорвата [18] та ін. Серед учених-економістів, які приділили увагу контролінгу в системі управління інноваційним розвитком підприємств,

слід відзначити: Г. Азаренкова та О. Зиму [2], І. Борисенка [6], Н. Михайличенко [26], Н. Михайлишиної [27], Є. Пестовську [33], К. Яковенка [54] та ін.

Однак, незважаючи на вказані дослідження, окремі питання щодо управління інноваційним розвитком підприємств на засадах контролінгу розкрито не повною мірою, зокрема, потребує уточнення теоретико-методичний інструментарій контролінгу в управлінні інноваційним розвитком підприємства. У зв'язку з цим *метою* статті є узагальнення та систематизація теоретичних основ управління інноваційним розвитком підприємств на засадах контролінгу в умовах мінливості зовнішнього середовища.

Обґрунтування теоретичних аспектів управління інноваційним розвитком підприємств на засадах контролінгу потребує визначення та уточнення ключових понять, зокрема: «розвиток», «контролінг», «управління інноваційним розвитком підприємства на засадах контролінгу».

З вирішенням проблем розвитку пов'язують додання економіці інноваційного характеру, реагування на процеси глобалізації, удосконалювання соціальних відносин, підвищення конкурентоспроможності різних соціально-економічних об'єктів та ін. Однак трактування терміна «розвиток» у застосуванні до конкретних предметів досліджень часто носить невизначений, а то й суперечливий характер. Для ефективного управління інноваційним розвитком підприємства необхідно чітко розуміти суть поняття «розвиток» як економічної категорії. Існуючі підходи до визначення цього поняття наведено в *табл. 1*.

Наведені поняття та сутнісне наповнення розвитку дали можливість виокремити спільні риси у поглядах авторів щодо окремих його характеристик: більшість дослідників [12, 14, 29] підкреслюють незворотність розвитку; автори робіт [12, 19, 29, 32, 42] отождолюють поняття «розвиток» і поняття «зміна». На думку автора, розвиток є системним поняттям, яке відображає незворотні зміни якісного стану об'єкта з метою забезпечення стійкості та адаптивності останнього в довгостроковій

Таблиця 1

Аналіз підходів дослідників до визначення поняття «розвиток»

Джерело	Сутність поняття «розвиток» (англ. «development»)	Ключові елементи поняття
[29, с. 274]	Спрямовані та закономірні зміни матеріальних і нематеріальних об'єктів, які мають незворотний характер, внаслідок чого відбувається перехід від менш розвинених форм таких об'єктів до більш розвинених	Незворотні спрямовані зміни
[32, с. 10]	Глибокі якісні зміни у системі суспільного виробництва, які є умовою надійного, гарантованого забезпечення високих темпів економічного зростання	Якісні зміни, економічне зростання
[19, с. 36]	Сукупність змін, що ведуть до появи нової якості і зміцнюють життєстійкість системи, її здатність чинити опір руйнівним впливам зовнішнього середовища	Сукупність змін, нова якість
[14, с. 19]	Незворотній процес зростання різноманітності й ефективності виробництва, ускладнення форм економічного устрою внаслідок змін технологій, появи нових товарів, трансформації організаційних та інституційних форм наукової діяльності	Незворотній процес
[42, с. 49]	Спрямований процес зміни якісного стану об'єкта, який супроводжується перетворенням його внутрішніх і зовнішніх зв'язків, забезпечує єдність досягнення стійкості та адаптивності системи об'єкта відповідно до вимог зовнішнього середовища й таким чином забезпечує її життєстійкість максимально довгий період часу	Спрямований процес, зміна якісного стану
[12, с. 283]	Незворотні закономірні зміни технологічного способу виробництва	Незворотні зміни

перспективі. При цьому, як слушно зазначає Дунська А. Л. у роботі [10, с. 174], «...не може йти мова про розвиток, якщо не спостерігається покращення стану певного об'єкта. Скоріше ми можемо визначити такий процес як регрес». Тобто розвитку властива спрямованість, що також підкреслює у своїй роботі [42, с. 49] Д. В. Райко.

Розвиток властивий будь-яким об'єктам, зокрема, таким складним і системним, як підприємство. Ефективність розвитку підприємства залежить від якості управління таким об'єктом. У сучасній науковій літературі представлено велике розмаїття підходів до визначення сутності поняття «управління», що наведено в *табл. 2*.

ознак, однак до сьогодні єдиного погляду ще не напрацьовано. Порівняльний аналіз існуючих підходів до визначення цього поняття наведено в *табл. 3*.

Порівняльний аналіз понять, наведених у *табл. 3*, показав, що:

- 1) на сьогоднішній день відсутній єдиний підхід до визначення поняття «інноваційний розвиток підприємства»;
- 2) ряд науковців (О. Шакура, М. Касс) чітко вказують на зв'язок «інновації – розвиток», або ж «інноваційна діяльність – розвиток». У даному випадку інновації розглядаються як певний «каталізатор», базис впровадження змін;

Таблиця 2

Порівняльний аналіз існуючих підходів до визначення поняття «управління»

Автор, джерело	Визначення поняття «управління» (англ. «management»)
В. Лавриненко [22, с. 155]	Процес організації будь-якого впливу, направлено на реалізацію цілей
О. Кузьмін [20, с. 104]	Цілеспрямована дія на об'єкт з метою змінити його стан або поведінку у зв'язку зі зміною обставин
М. Мескон та ін. [25, с. 38]	Процес планування, організування, мотивування і контролю, який є необхідний для того, щоб сформувавши та досягнути цілі організації
К. Хеддервик [50, с. 107]	Сукупність взаємопов'язаних дій, обраних на підставі певної інформації та спрямованих на підтримку чи покращення функціонування об'єкта управління відповідно до поставлених цілей
Б. Гаврилишин [7, с. 178]	Вплив на процес, об'єкт чи систему для збереження їхньої стійкості або переведення з одного стану в інший відповідно до визначених цілей
В. Шатун [52, с. 8]	Механізм для досягнення мети. Управління – це сукупність скоординованих заходів, спрямованих на досягнення визначеної мети
<i>Управління – це вплив на об'єкт, процес, систему в умовах збереження стійкості їх стану, зміни або надання їм нових властивостей і якостей з метою досягнення та реалізації поставлених цілей</i>	

Виходячи з наведених визначень можна зробити такі висновки: ключовою характеристикою управління є вплив на будь-що [7, 22, 47] або дія [20, 50]; метою управління є реалізація цілей [7, 22, 25, 50], зміна стану чи поведінки об'єкта [20, 47].

Авторське визначення поняття «управління» може бути представлено як вплив на об'єкт, процес, систему в умовах збереження стійкості їх стану, зміни або надання їм нових властивостей і якостей з метою досягнення та реалізації поставлених цілей. Поняття «стійкість» у науковій літературі є багатозначним і трактується залежно від контексту та сфери застосування (економіка, фізика тощо). З економічної точки зору стійкість підприємства доречно розуміти як «...здатність зберігати свою цілісність, досягати місії та поставлених стратегічних цілей, функціонувати в заданому режимі при різних внутрішніх і зовнішніх впливах» [5, с. 84].

Досягти гармонійного та стабільного розвитку підприємства неможливо без інноваційної складової. Саме інноваційний розвиток забезпечує конкурентні переваги підприємств, сприяє вирішенню проблем і досягненню цілей, визначених у Програмі економічних реформ на 2010 – 2014 роки, де наголошується на необхідності активізації інноваційних процесів у вітчизняній економіці, розвитку високотехнологічних та наукоємних виробництв [13]. Про взаємозв'язок інновацій з економічним зростанням наголошує також нобелівський лауреат С. С. Кузнець, відзначаючи, що сучасне економічне зростання започатковане науково-технічним прогресом [56, с. 9]. У науковій літературі, зокрема у працях вітчизняних вчених, сутнісне визначення інноваційного розвитку підприємства набуває нових

3) інноваційний розвиток ототожнюється з процесом [11, 15, 17, 28, 34], з діяльністю [1];

4) питання результативності та ефективності інноваційного розвитку є вкрай важливим. Однак воно не знайшло свого відображення у наведених дефініціях.

Сучасні умови господарювання характеризуються вкрай нестійким зовнішнім середовищем, зростанням обсягу інформації і її значущості для прийняття і реалізації стратегічних і оперативних управлінських рішень. У таких умовах використання контролінгу як інтегрованої системи інформаційно-аналітичного забезпечення управління підприємством дозволить підвищити ефективність процесу управління на всіх рівнях. У *табл. 4* систематизовано наукові підходи до визначення поняття «контролінг».

Узагальнюючи наведені поняття, можна виділити такі основні ключові характеристики поняття «контролінг»: контролінг як технологія системного управління [8]; контролінг як система (підсистема) підтримки управління [2, 3, 45, 49]; контролінг як концепція управління [23, 40].

Аксентюк М. М. у своєму визначенні [3, с. 5] наголошує на необхідності досягнення синергетичного ефекту від використання усіх складових контролінгу в рамках управлінського процесу. Зазначимо, що синергетичний ефект – це поняття складне та багатогранне. Синергізм – у перекладі з грецької «спільна дія». Важливим принципом синергізму є взаємно підсилююча дія декількох підсистем, що збільшує впорядкованість системи в цілому. Створення складної структури відбувається за рахунок трансформації простих узгоджених елементів, що є складовими. Як результат, отримуємо зростання ефективності діяльності, тобто виникає синергетичний ефект.

Порівняльний аналіз існуючих підходів до визначення поняття «інноваційний розвиток підприємства»

Автор, джерело	Визначення поняття «інноваційний розвиток підприємства»
С. Ілляшенко [15, с. 23]	Процес господарювання, що спирається на безупинні пошук і використання нових способів і сфер реалізації потенціалу підприємства у мінливих умовах зовнішнього середовища у рамках обраної місії та прийнятої мотивації діяльності і який пов'язаний з модифікацією існуючих і формуванням нових ринків збуту
О. Шакура [11, с. 16]	Процес збалансованого вдосконалювання різних сфер діяльності суб'єктів господарювання на основі впровадження науково-технічних, організаційно-комунікаційних і фінансово-економічних інновацій, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності, ділової активності, забезпечення фінансової стійкості, ліквідності й платоспроможності суб'єктів господарювання
І. Федулова [48, с. 116]	Такий розвиток підприємства, де джерелом є інновації
А. Тріфілова [46]	Економічна категорія, яка повинна формуватися за допомогою зіставлення економічного зростання підприємства на базі розробки та реалізації нових удосконалених технологій
Т. М. Пілявоз [34, с. 190]	Процес цілеспрямованого, послідовного руху підприємства до збалансованого інноваційного стану під впливом синергетичної дії зовнішніх і внутрішніх факторів, що визначають стійкість організаційно-функціональної системи підприємства в умовах ринкової економіки, який характеризується результатом якості, досягнутим залежно від інтенсивності та швидкості інноваційних процесів на підприємстві
О. Адаменко [1, с. 8]	Діяльність підприємства, що спирається на постійний пошук нових методів і засобів задоволення потреб споживачів і підвищення ефективності господарювання; розвиток, що передбачає розширення меж інноваційної діяльності та впровадження інновацій в усі сфери діяльності підприємства
М. Касс [17, с. 16]	Складний та довготривалий процес інноваційних перетворень на підприємстві, що включає набір цілей, заходів, які плануються, систему мотивації та способи фінансування; закономірно та послідовно здійснюваний процес конкретних заходів, щодо проведення наукових досліджень і розробок, створення новацій та освоєння їх у виробництві з метою отримання нової або покращеної продукції, нової або вдосконаленої технології виробництва
О. Мороз [28, с. 266]	Процес пошуку та створення нової продукції та процесів на основі використання сукупності всіх наявних засобів і можливостей підприємства, що веде до якісних змін (підвищення конкурентоспроможності, збільшення стійкості в мінливих зовнішніх умовах, формування нових ринків збуту)
А. Дунська [10, с. 174]	Інноваційний механізм розвитку промислових підприємств – це сукупність взаємозв'язаних інноваційних важелів, що забезпечують здійснення інноваційної діяльності, її стимулювання та регулювання
<i>Інноваційний розвиток підприємства – це складний системний безупинний процес зміни його якісного стану через впровадження інновацій у всіх сферах його життєдіяльності з метою забезпечення довгострокових конкурентних переваг</i>	

Таблиця 4

Аналіз існуючих підходів до визначення поняття «контролінг»

Автор, джерело	Визначення поняття «контролінг» (від англ. «control» – керувати, контролювати)	Ключові характеристики поняття
1	2	3
Григораш І. О. [8, с. 5]	Технологія системного управління діяльністю підприємства, що інтегрує, координує та спрямовує діяльність усіх його структурних підрозділів на досягнення встановлених цілей шляхом моніторингу показників діяльності та надання інформаційно-аналітичної підтримки менеджменту з метою забезпечення ефективного функціонування підприємства в довгостроковій перспективі.	Технологія системного управління
Азаренко Г. Ф., Зима О. Г., Писарчук О. В. [2, с. 78]	Становить інтегровану систему інформаційно-аналітичної та методичної підтримки управління, яка зорієнтована на досягнення поставлених цілей	Система підтримки управління
Амосов О. Ю. [4, с. 83]	Являє собою інтегровану інформаційно-функціональну систему, що спрямована на досягнення кількісних та якісних цілей підприємства за допомогою використання специфічних технологій та інструментарію управління підприємством	Інтегрована інформаційно-функціональна система
Чобіток В. І. [51, с. 162]	Відосблена система ефективного управління, пов'язана із спостереженням, аналізуванням, плануванням, саморегулюванням, удосконаленням діяльності підприємства	Відосблена система управління
Майєр Е. [23, с. 18]	Керівна концепція ефективного управління фірмою і забезпечення її довгострокового існування	Концепція управління

1	2	3
Хорват П. [18, с. 17]	Управління прибутком. Функція, організована в підтримку керівництву.	Функція
Манн Р. [24, с. 13]	Управління майбутнім для забезпечення тривалого функціонування підприємства і його структурних одиниць	Управління майбутнім
Хан Д. [49, с. 7]	Елемент управління соціальною системою, який виконує свою головну функцію підтримки керівництва в процесі вирішення ним загальної задачі координації системи управління з упором насамперед на завдання планування, контролю, інформування	Елемент управління
Терещенко О. [45, с. 62]	Спеціальна система методів і інструментів, яка спрямована на функціональну підтримку менеджменту підприємства, що охоплює інформаційне забезпечення, планування, координацію, контроль і внутрішній консалтинг	Система методів і інструментів
Аксентюк М. М. [3, с. 5]	Система, спрямована на забезпечення управлінського процесу, орієнтована на розв'язання завдань стратегічного розвитку підприємства шляхом інтеграції систем планування, обліку, аналізу та контролю для досягнення синергетичного ефекту від їх цілеспрямованого функціонування. Система, зорієнтована на успішний розвиток підприємства в майбутньому	Система, забезпечення, розвиток
Пушкар М. С., Пушкар Р. М. [40, с. 12]	Концепція ефективного управління економічним об'єктом з метою забезпечення його сталого і тривалого існування в постійно змінюваному середовищі	Концепція управління
<i>Контролінг</i> – це інтегрована система управління підприємством, що через інформаційно-аналітичну підтримку процесів прийняття та реалізації управлінських рішень забезпечує ефективне функціонування підприємства в довгостроковій перспективі та досягнення поставлених цілей на різних ієрархічних рівнях (стратегічному, оперативному)		

Таким чином, авторське розуміння контролінгу таке: це інтегрована система управління підприємством, що через інформаційно-аналітичну підтримку процесів прийняття та реалізації управлінських рішень забезпечує ефективне функціонування підприємства в довгостроковій перспективі та досягнення поставлених цілей на різних ієрархічних рівнях (стратегічному, оперативному).

Проведене дослідження змістовної сутності понять дозволило визначити управління інноваційним розвитком підприємства на засадах контролінгу як інформаційно-функціональну систему, що орієнтована на розв'язання завдань інноваційного розвитку підприємства шляхом застосування сучасних концепцій контролінгу та менеджменту, зокрема, системи планування, аналізу, обліку та контролю, для досягнення синергетичного ефекту від їх цілеспрямованого функціонування та прийняття ефективних управлінських рішень (*рис. 1*).

ВИСНОВКИ

У даній статті удосконалено понятійний апарат процесу управління інноваційним розвитком підприємства на засадах контролінгу через розкриття сутності його складових і встановлення логічних зв'язків між ними, що доповнює науково-теоретичне забезпечення використання контролінгу в управлінні розвитком інноваційних процесів на підприємствах. Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо формування механізму управління інноваційним розвитком підприємства на засадах контролінгу. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Адаменко О. А. Концептуальні засади інноваційного розвитку підприємств / О. А. Адаменко // Наукові праці Національного у-ту харчових технологій. – 2010. – № 35. – С. 5 – 10.
2. Азаренков Г. Ф. Можливості контролінгу в системі управління інноваційним розвитком підприємства / Г. Ф. Азаренков, О. Г. Зима, О. В. Писарчук // Проблеми економіки. – 2010. – № 4. – С. 74 – 78.

3. Аксентюк М. М. Формування адаптивної системи контролінгу в менеджменті аграрних підприємств : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня к. е. н. за спеціальністю 08.00.04 / М. М. Аксентюк. – Київ, 2008. – 21 с.

4. Амосов О. Ю. Контролінгові механізми в системі управління підприємством / О. Ю. Амосов // Економіка та управління. – 2012. – № 1. – С. 82 – 86.

5. Ареф'єва О. В. Економічна стійкість підприємства: сутність, складові та заходи її забезпечення / О. В. Ареф'єва // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 8. – С. 83 – 90.

6. Борисенко І. Л. Методика аналізу результативності бизнес-процесів при формуванні системи контролінгу на інноваційному підприємстві / І. Л. Борисенко, Н. Н. Кудрявцева // ІнВестРегион. – 2009. – № 1. – С. 8 – 13.

7. Гаврилишин Б. Д. Економічна енциклопедія / Б. Д. Гаврилишин. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 358 с.

8. Григораш І. О. Формування та розвиток системи управління підприємством на засадах контролінгу : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня к. е. н. за спеціальністю 08.00.04 / І. О. Григораш. – Київ, 2012. – 21 с.

9. Дайле А. Практика контролінгу / А. Дайле / Пер. с нем. / Под ред. и с предисл. М. Л. Лукашевича, Е. Н. Тихоненковой. – М. : Финансы и статистика, 2001. – 336 с.

10. Дунська А. Р. Визначення категорії «інноваційний механізм розвитку промислових підприємств» / А. Р. Дунська // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – № 1. – С. 169 – 179.

11. Егоров П. В. Синтез механізмів управління інноваційним розвитком промисловості України : монографія / П. В. Егоров, О. А. Шакура. – Донецьк : ООО «Юго-Восток, ЛТД», 2009. – 168 с.

12. Економічна енциклопедія / [ред. – упоряд. С. Мочерний]. – Львів : Світ, 2006. – 568 с.

13. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: Програма економічних реформ на 2010 – 2014 роки / Комітет з економічних реформ при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf – Назва з екрану.

14. Зянько В. В. Інноваційне підприємництво: сутність, механізми і форми розвитку / В. В. Зянько. – Вінниця : УНІВЕРСУМ, 2008. – 397 с.

15. Ілляшенко С. М. Управління інноваційним розвитком: Навчальний посібник / С. М. Ілляшенко – 2-ге вид., перероб. і доп. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 324 с.

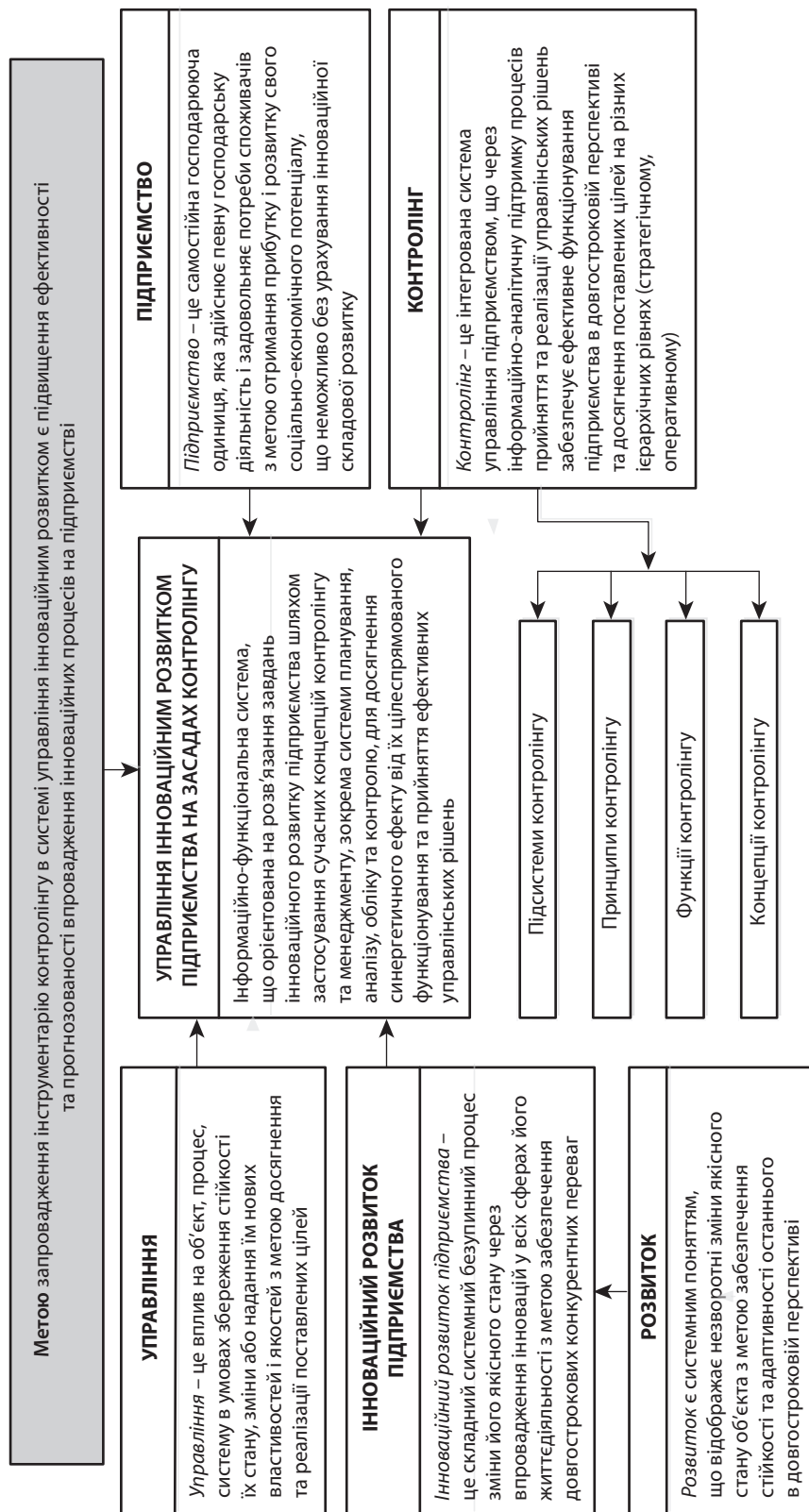

Рис. 1. Теоретичний інструментарій управління інноваційним розвитком підприємства на засадах контролю

16. Инновационное развитие: экономика, интеллектуальные ресурсы, управление знаниями / Под ред. Б. З. Мильнера. – М. : ИНФРА-М, 2010. – 624 с.
17. **Касс М. Е.** Формирование стратегии инновационного развития предприятия на основе управления нематериальными активами : монография / М. Е. Касс. – Н. Новгород : ННГАСУ, 2011. – 159 с.
18. Концепция контроллинга: Управленческий учет. Система отчетности. Бюджетирование / Horvat&Partners / Пер. с нем. – 2-е изд. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. – 269 с.
19. **Коротков Э. М.** Концепция менеджмента / Э. М. Коротков. – М. : Изд.-консалт. компания «ДеКА», 1998. – 301 с.
20. **Кузьмін О. Є.** Основи менеджменту / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник. – К. : Академвидав, 2003. – 414 с.
21. **Кузьминчук Н. В.** Теоретичні основи формування сутності поняття «інноваційний розвиток» в контексті інтенсифікації інноваційних процесів / Н. В. Кузьминчук, Т. М. Куценко // Механізм регулювання економіки. – 2009. – Т. 2, № 4. – С. 167 – 176.
22. **Лавриненко В. Н.** Психология и этика делового общения / В. Н. Лавриненко, В. Ю. Дорошенко, Л. И. Зотова. – М. : ЮНИТИ, 2007. – 279 с.
23. **Майер Э.** Контроллинг как система мышления и управления / Э. Майер / Под ред. С. А. Николаевой / Пер. с нем. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 301 с.
24. **Манн Р.** Контроллинг для начинающих. Система управления прибылью / Р. Манн, Э. Майер / [пер. с нем. Ю.Г. Жукова]. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 304 с.
25. **Мескон М. Х.** Основы менеджмента / М. Х. Мескон, М. Альфред, Ф. Хедоури / Пер. с англ. – М. : Дело, 2007. – 720 с.
26. **Михайличенко Н. М.** Проблемы визначення кола функцій контролінгу інновацій / Н. М. Михайличенко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 1. – С. 164 – 168.
27. **Михайлишин Н. П.** Контролінг інноваційної діяльності як засіб реалізації інноваційного потенціалу підприємства / Н. П. Михайлишин, Н. Г. Мельник // Інноваційна економіка. – 2010. – № 1. – С. 101 – 105.
28. **Мороз О. С.** Формування системи показників для оцінювання інноваційного розвитку підприємства / О. С. Мороз // Економіка Криму. – 2012. – № 3 (40). – С. 263 – 266.
29. **Мочерний С. В.** Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устинко, С. І. Юрій. – Львів : Світ, 2005. – 616 с.
30. Організація та управління інноваційною діяльністю : підручник / За ред. проф. Перерви П. Г., проф. Меховича С. А., проф. Погорелова М. І. – Харків : НТУ «ХПк», 2008. – 1025 с.
31. Новый курс: реформи в Україні. 2010 – 2015. Національна доповідь / За заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
32. **Павленко І. А.** Інноваційне підприємництво у трансформаційній економіці України : монографія / І. А. Павленко. – К. : КНЕУ, 2007. – 248 с.
33. **Пестовская Е. В.** Концепция контроллинга инноваций / Е. В. Пестовская // Век качества. – 2010. – № 4. – С. 56 – 59.
34. **Пілявоз Т. М.** Інноваційний розвиток підприємства як важливий аспект розвитку економіки / Т. М. Пілявоз // Інноваційна економіка. – 2012. – № 4 (30). – С. 185 – 190.
35. **Портер М.** Конкуренция / М. Портер. – М. : Вильямс, 2010. – 592 с.
36. Про затвердження Державної програми активізації розвитку економіки на 2013 – 2014 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.02.13 за №187 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/187-2013-%D0%BF> – Назва з титулу екрану.
37. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 за № 40-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15> – Назва з титулу екрану.
38. Про підприємства в Україні: Закон України від 27.03.1991 за № 887-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/annot/887-12> – Назва з титулу екрану.
39. Про схвалення концепції розвитку національної інноваційної системи: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.06.2009 за №680-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-%D1%80> – Назва з екрану.
40. **Пушкар М. С.** Контролінг – інформаційна підсистема стратегічного менеджменту : монографія / М. С. Пушкар, Р. М. Пушкар. – Тернопіль : Карт-бланш, 2004. – 370 с.
41. **Райзберг Б. А.** Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – 2-е изд., испр. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 479 с.
42. **Райко Д. В.** Стратегічне управління розвитком маркетингової діяльності: методологія та організація : монографія / Д. В. Райко – Х. : ВД «НЖЕК», 2008. – 632 с.
43. Стратегія економічного розвитку Європейського Союзу на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm – Назва з екрану.
44. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010 – 2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / Авт.-упоряд.: Г. О. Андрощук, І. Б. Жилаєв, Б. Г. Чиженьський, М. М. Шевченко. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.
45. **Терещенко О. О.** Контролінг у системі антикризового управління підприємством / О. О. Терещенко // Фінанси України. – 2001. – № 12. – С. 56 – 63.
46. **Трифилова А. А.** Оценка эффективности инновационного развития предприятия / А. А. Трифилова. – М. : Финансы и статистика, 2005. – 304 с.
47. **Урбанович А. А.** Психология управления : учебное пособие / А. А. Урбанович. – Мн. : Харвест, 2004. – 640 с.
48. **Федулова І. В.** Синергетична еволюційна модель інноваційного розвитку підприємства / І. В. Федулова // Наук. пр. Нац. ун-ту харчових технологій. – 2010. – № 36. – С. 114 – 118.
49. **Хан Д.** Планирование и контроль: концепция контроллинга / Д. Хан; [пер. с нем. под ред. А. А. Турчака, Л. Г. Головача, М. Л. Лукашевича]. – М. : Финансы и статистика, 1997. – 800 с.
50. **Хеддервик К.** Финансовый и экономический анализ деятельности предприятий / К. Хеддервик. – М. : Финансы и статистика, 2006. – 192 с.
51. **Чобіток В. І.** Контролінгові механізми управління потенціалом конкурентоспроможності підприємств / В. І. Чобіток // Бізнес Інформ. – 2011. – № 12. – С. 162 – 164.
52. **Шатун В. Т.** Основы менеджменту : навч. посіб. / В. Т. Шатун. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – 535 с.
53. **Шумпетер Й.** Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер / Пер. с англ. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.
54. **Яковенко К. В.** Особливості контролінгу процесу інноваційної діяльності промислових підприємств / К. В. Яковенко // Бізнес Інформ. – 2012. – № 5. – С. 75 – 78.
55. **Яковлев А. И.** Экономико-организационные аспекты промышленных инноваций / А. И. Яковлев, Н. А. Макаренко. – Х. : Бизнес Информ, 2003. – 168 с.
56. **Kuznets S.** Modern Economic Growth: Rate, Structure and Spread / S. Kuznets. – NewHeaven, 1966. – 105 p.
57. Science, technology and innovation in Europe – 2013 edition. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2013. – 144 pp.
58. Science, technology and innovation in Europe – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2010. – 135 pp.

REFERENCES

- Adamenko, O. A. «Kontseptualni zasady innovatsiinoho rozvytku pidpriemstv» [Conceptual foundations of innovative enterprise development]. *Naukovi pratsi NUKhT*, no. 35 (2010): 5-10.
- Azarenkov, H. F., Zyma, O. H., and Pysarchuk, O. V. «Mozhlyvosti kontrolinhu v systemi upravlinnia innovatsiynym rozvytkom pidpriemstva» [Possibilities of controlling in the management of innovative enterprise development]. *Problemy ekonomiky*, no. 4 (2010): 74-78.
- Aksentiuk, M. M. «Formuvannia adaptyvnoi systemy kontrolinhu v menezhmenti ahrarnykh pidpriemstv» [Formation in control-

ling adaptive management of agricultural enterprises]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk za spets. 08.00.04*, 2008.

Amosov, O. Yu. «Kontrolinhovi mekhanizmy v systemi upravlinnia pidpriemstvom» [Controlling mechanisms in the management of the company]. *Ekonomika ta upravlinnia*, no. 1 (2012): 82-86.

Arefieva, O. V. «Ekonomichna stiiikist pidpriemstva: sutnist, skladovi ta zakhody ii zabezpechennia» [The economic sustainability of the enterprise: the nature, composition and activities of its software]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 8 (2008): 83-90.

Androshchuk, H. O., Zhyliaiev, I. B., and Chyzhenskyi, B. H. *Stratehiia innovatsiinoho rozvytku Ukrainy na 2010 – 2020 roky v umovakh hlobalizatsiinykh vyklykiv* [Strategy of Innovation Development of Ukraine for 2010 – 2020 years in conditions of globalization challenges]. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, 2009.

Borisenko, I. L., and Kudriavtseva, N. N. «Metodika analiza rezultativnosti biznes-protsessov pri formirovanii systemy kontrollinga na innovatsionnom predpriiatii» [The method of analysis of business processes in the formation of a controlling system for innovative enterprises]. *InVestRegion*, no. 1 (2009): 8-13.

Chobitok, V. I. «Kontrolinhovi mekhanizmy upravlinnia potentsialom konkurentospromozhnosti pidpriemstv» [Controlling mechanisms for managing the potential competitiveness of enterprises]. *Biznes Inform*, no. 12 (2011): 162-164.

Dayle, A. *Praktika kontrollinga* [Practice controlling]. Moscow: Finansy i statistika, 2001.

Dunska, A. R. «Vyznachennia katehorii «innovatsiinyi mekhanizm rozvytku promyslovkyh pidpriemstv» [Definition of the «innovative mechanism of industry». *Marketynh i menedzhment innovatsii*, no. 1 (2013): 169-179.

Egorov, P. V., and Shakura, O. A. *Sintez mekhanizmov upravleniia innovatsionnym rozvitiem promyshlennosti Ukrainy* [Synthesis mechanisms of innovative development industry in Ukraine]. Donetsk: Yugo-Vostok, LTD, 2009.

Fedulova, I. V. «Synerhetychna evoliutsiina model innovatsiinoho rozvytku pidpriemstva» [Synergetic evolutionary model of innovation development company]. *Naukovi pratsi NUKHT*, no. 36 (2010): 114-118.

Havrylyshyn, B. D. *Ekonomichna entsyklopediia* [Economic Encyclopedia]. Kyiv: Akademiia, 2002.

Hryhorash, I. O. «Formuvannia ta rozvytok systemy upravlinnia pidpriemstvom na zasadakh kontrolinhu» [Formation and development of enterprise management system based on controlling]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk za spets. 08.00.04*, 2012.

Iliashenko, S. M. *Upravlinnia innovatsiynym rozvytkom* [Management innovation]. Sumy: Universytetska knyha, 2005.

Innovatsionnoe razvitie: ekonomika, intelektualnye resursy, upravlenie znaniiami [Innovative development: economy, intellectual resources, knowledge management]. Moscow: INFRA-M, 2010.

Kass, M. E. *Formirovanie strategii innovatsionnogo razvitiia predpriiatia na osnove upravleniia nematerialnymi aktivami* [Formation of strategy of innovative development company based management of intangible assets]. Nizhny Novgorod: NNGASU, 2011.

Kontsepsiia kontrollinga: Upravlencheskiy uch. Sistema otchetnosti. Biudzhetrovanie [The concept of controlling : Managerial Accounting. Reporting system. Budgeting]. Moscow: Alpina Biznes Buks, 2006.

Korotkov, E. M. *Kontsepsiia menedzhmenta* [The concept of management]. Moscow: DeKA, 1998.

Kuzmin, O. Ie., and Melnyk, O. H. *Osnovy menedzhmentu* [Principles of Management]. Kyiv: Akademvydav, 2003.

Kuzmynchuk, N. V., and Kutsenko, T. M. «Teoretychni osnovy formuvannia sutnosti poniattia «innovatsiinyi rozvytok» v konteksti intensyfikatsii innovatsiinykh protsesiv» [Theoretical Foundations of the essence of the concept of « innovation development « in the context of the intensification of innovation processes]. *Mekhanizm rehulivannia ekonomiky*, vol. 2, no. 4 (2009): 167-176.

Khan, D. *Planirovanie i kontrol: kontsepsiia kontrollinga* [Planning and control: the concept of controlling]. Moscow: Finansy i statistika, 1997.

Kheddervik, K. *Finansovyy i ekonomicheskyy analiz deiatelnosti predpriiaty* [Financial and economic analysis of enterprises]. Moscow: Finansy i statistika, 2006.

Kuznets, S. *Modern Economic Growth: Rate, Structure and Spread*. NewHeaven, 1966.

[Legal Act of Ukraine] (2013). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/187-2013-%D0%BF>

[Legal Act of Ukraine] (2002). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>

[Legal Act of Ukraine] (1991). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/ano/887-12>

[Legal Act of Ukraine] (2009). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/680-2009-%D1%80>

Lavrinenko, V. N., Doroshenko, V. Yu., and Zotova, L. I. *Psikhologiya i etika delovogo obshcheniia* [Psychology and ethics of business communication]. Moscow: YuNITI, 2007.

Meskon, M. Kh., Alfred, M., and Khedouri, F. *Osnovy menedzhmenta* [Fundamentals of Management]. Moscow: Delo, 2007.

Mykhailychenko, N. M. «Problemy vyznachennia kola funktsii kontrolinhu innovatsii» [Problems of definition of the functions of controlling innovation]. *Marketynh i menedzhment innovatsii*, no. 1 (2012): 164-168.

Mykhailyshyn, N. P., and Melnyk, N. H. «Kontrolinh innovatsiinoi diialnosti iak zasib realizatsii innovatsiinoho potentsialu pidpriemstva» [Controlling innovation as a means of implementing the innovation capacity of enterprises]. *Innovatsiina ekonomika*, no. 1 (2010): 101-105.

Moroz, O. S. «Formuvannia systemy pokaznykiv dia otsiniuvannia innovatsiinoho rozvytku pidpriemstva» [Formation of indicators for the evaluation of innovative development company]. *Ekonomika Krymu*, no. 3 (40) (2012): 263-266.

Mochernyi, S. *Ekonomichna entsyklopediia* [Economic Encyclopedia]. Lviv: Svit, 2006.

Mochernyi, S. V., Larina, Ya. S., and Ustynko, O. A. *Ekonomichnyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Economic Encyclopedic Dictionary]. Lviv: Svit, 2005.

Mayer, E. *Kontrolling kak sistema myshleniia i upravleniia* [Controlling as a system of thought and control]. Moscow: Finansy i statistika, 2004.

Mann, R., and Mayer, E. *Kontrolling dlia nachinaiushchikh. Sistema upravleniia pribyliu* [Controlling for beginners. Management system profit]. Moscow: Finansy i statistika, 2004.

Novyi kurs: reformy v Ukraini. 2010 – 2015. Natsionalna dopovid [New Course : Reforms in Ukraine. 2010 – 2015. National Report]. Kyiv: NVTs NBUV, 2010.

Orhanizatsiia ta upravlinnia innovatsiinoiu diialnistiu [Organization and management innovation]. Kharkiv: NTU «KhPI», 2008.

Pushkar, M. S., and Pushkar, R. M. *Kontrolinh – informatsiina pid-systema stratehichnogo menedzhmentu* [Controlling – Information Subsystem of strategic management]. Ternopil: Kart-blansh, 2004.

Piliaov, T. M. «Innovatsiinyi rozvytok pidpriemstva iak vazhlyvyi aspekt rozvytku ekonomiky» [Innovative enterprise development as an important aspect of economic development]. *Innovatsiina ekonomika*, no. 4 (30) (2012): 185-190.

Porter, M. *Konkurentsiiia* [Competition]. Moscow: Viliams, 2010.

Pestovskaia, E. V. «Kontsepsiia kontrollinga innovatsii» [The concept of controlling innovation]. *Vek kachestva*, no. 4 (2010): 56-59.

Pavlenko, I. A. *Innovatsiine pidpriemnytstvo u transformatsiinii ekonomitsi Ukrainy* [Innovative entrepreneurship in the economy of Ukraine]. Kyiv: KNEU, 2007.

Rayzberg, B. A., Lozovskiy, L. Sh., and Starodubtseva, E. B. *Sovremennyy ekonomicheskyy slovar* [Modern Dictionary of Economics]. Moscow: INFRA-M, 1999.

Raiko, D. V. *Stratehichne upravlinnia rozvytkom marketynhovo diialnosti: metodolohiia ta orhanizatsiia* [Strategic management of marketing activity development : methodology and organization]. Kharkiv: INZHEK, 2008.

«Stratehiia ekonomichnogo rozvytku levropeiskoho Soiuzu na period do 2020 roku» [Economic Development Strategy of the European Union for the period until 2020]. http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm

Shatun, V. T. *Osnovy menedzhmentu* [Principles of Management]. Mykolaiv: MDHU imeni Petra Mohyly, 2006.

Shumpeter, Y. *Teoriia ekonomicheskogo rozvitiia (Issledovanie predprinimatelskoy pribyli, kapitala, kredita, protsenta i tsikla koniunktury)* [Theory of Economic Development (Study of business profits, capital, credit, interest and cycle conditions)]. Moscow: Progress, 1982.

Science, technology and innovation in Europe. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013.

Science, technology and innovation in Europe. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2010.

Tereshchenko, O. O. «Kontrolinh u systemi antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom» [Controlling the system of crisis management]. *Finansy Ukrainy*, no. 12 (2001): 56-63.

Triflova, A. A. *Otsenka effektivnosti innovatsionnogo rozvitiia predpriiatii* [Evaluating the effectiveness of innovative development of enterprise]. Moscow: Finansy i statistika, 2005.

Urbanovich, A. A. *Psikhologiya upravleniia* [Psychology of Management]. Minsk: Kharvest, 2004.

Yakovlev, A. I., and Makarenko, N. A. *Ekonomiko-organizatsionnye aspekty promyshlennykh innovatsiy* [Economic and organizational aspects of industrial innovation]. Kharkiv: Biznes Inform, 2003.

Yakovenko, K. V. «Osoblyvosti kontrolinhu protsesu innovatsiinoi diialnosti promyslovykh pidpriemstv» [Features of controlling the process of innovation of industrial enterprises]. *Biznes Inform*, no. 5 (2012): 75-78.

«Zamozhne suspilstvo, konkurentospromozhna ekonomika, efektyvna derzhava: Prohrama ekonomichnykh reform na 2010 – 2014 roky» [Prosperous Society, Competitive Economy, Effective State : Economic Reform Program for 2010 – 2014 years]. http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf

Zianko, V. V. *Innovatsiine pidpriemnytstvo: sutnist, mekhanizmy i formy rozvytku* [Innovative entrepreneurship : the nature, mechanisms and forms of development]. Vinnytsia: UNIVERSUM, 2008.

УДК 330.341.1 + 658.589

ВИКОРИСТАННЯ ЗБАЛАНСОВАНОЇ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ДЛЯ ОЦІНЮВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ

© 2014 БІЛЕНСЬКА Я. Р.

УДК 330.341.1 + 658.589

Біленська Я. Р. Використання збалансованої системи показників для оцінювання потенціалу інноваційного розвитку виробничо-господарського об'єднання

У статті розроблено методичні підходи щодо вдосконалення механізму оцінювання потенціалу інноваційного розвитку виробничо-господарських об'єднань. У результаті дослідження було обґрунтовано доцільність використання збалансованої системи показників для оцінювання потенціалу інноваційного розвитку як виробничо-господарського об'єднання в цілому, так і його окремих учасників. Запропонована автором система показників дозволяє оцінювати інноваційні можливості виробничо-господарських об'єднань через призму їх комплексної діяльності, зокрема оцінювати потенціал інноваційного розвитку в розрізі виділених складових: науково-інтелектуальної, фінансової, виробничої та маркетингової. У рамках дослідження було виокремлено ті показники, які найбільш повно характеризують кожну із зазначених автором складових потенціалу інноваційного розвитку виробничо-господарського об'єднання. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є визначення взаємозв'язку між складовими потенціалу інноваційного розвитку виробничо-господарського об'єднання та вибір його інноваційної стратегії.

Ключові слова: виробничо-господарське об'єднання, потенціал інноваційного розвитку, збалансована система показників
Формул: 14. **Бібл.:** 9.

Біленська Ярина Романівна – аспірантка, кафедри фінансів, Національний університет «Львівська політехніка» (вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79013, Україна)

E-mail: yabilenska@gmail.com

УДК 330.341.1 + 658.589

UDC 330.341.1 + 658.589

Биленская Я. Р. Использование сбалансированной системы показателей для оценки потенциала инновационного развития производственно-хозяйственного объединения

Bilenska Y. R. Use of a Balances Scorecard for Assessing Potential of Innovation Development of a Production Economic Association

В статье разработаны методические подходы по совершенствованию механизма оценки потенциала инновационного развития производственно-хозяйственного объединения. В результате исследования была обоснована целесообразность использования сбалансированной системы показателей для оценки потенциала инновационного развития как производственно-хозяйственного объединения в целом, так и его отдельных участников. Предложенная автором система показателей позволяет оценивать инновационные возможности производственно-хозяйственных объединений через призму их комплексной деятельности, в частности оценивать потенциал инновационного развития в разрезе выделенных составляющих: научно-интеллектуальной, финансовой, производственной и маркетинговой. В рамках исследования были выделены те показатели, которые наиболее полно характеризуют каждую из обозначенных автором составляющих потенциала инновационного развития производственно-хозяйственного объединения. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении являются определение взаимосвязи между составляющими потенциала инновационного развития производственно-хозяйственного объединения и выбор его инновационной стратегии.

The article develops methodical approaches to improvement of the mechanism of assessing potential of innovation development of production economic associations. In the result of the study the article justifies expediency of use of the balanced scorecard for assessing potential of innovation development of both production economic association in general and its separate units. The proposed scorecard allows assessment of innovation possibilities of production economic associations through the prism of their complex activity, in particular, assessment of the potential of innovation development in the context of allocated components: scientific and intellectual, financial, production and marketing. Within the framework of the study the article marks out those indicators that more fully characterise each of the specified components of the potential of innovation development of a production economic association. Prospects of further studies in this direction are identification of interconnection between the components of the potential of innovation development of a production economic association and selection of its innovation strategy.

Ключевые слова: производственно-хозяйственное объединение, потенциал инновационного развития, сбалансированная система показателей.

Key words: production economic association, potential of innovation development, balanced scorecard

Формул: 14. **Библ.:** 9.

Formulae: 14. **Bibl.:** 9.

Биленская Ярина Романовна – аспирант, кафедра финансов, Национальный университет «Львовская политехника» (ул. Степана Бандеры, 12, Львов, 79013, Украина)

Bilenska Yaryna R. – Postgraduate Student, Department of Finance, National University «Lviv Polytechnic» (vul. Stepana Bandery, 12, Lviv, 79013, Ukraine)
E-mail: yabilenska@gmail.com

Shatun, V. T. *Osnovy menedzhmentu* [Principles of Management]. Mykolaiv: MDHU imeni Petra Mohyly, 2006.

Shumpeter, Y. *Teoriia ekonomicheskogo rozvitiia (Issledovanie predprinimatelskoy pribyli, kapitala, kredita, protsenta i tsikla koniunktury)* [Theory of Economic Development (Study of business profits, capital, credit, interest and cycle conditions)]. Moscow: Progress, 1982.

Science, technology and innovation in Europe. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013.

Science, technology and innovation in Europe. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2010.

Tereshchenko, O. O. «Kontrolinh u systemi antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom» [Controlling the system of crisis management]. *Finansy Ukrainy*, no. 12 (2001): 56-63.

Triflova, A. A. *Otsenka effektivnosti innovatsionnogo rozvitiia predpriiatii* [Evaluating the effectiveness of innovative development of enterprise]. Moscow: Finansy i statistika, 2005.

Urbanovich, A. A. *Psikhologiya upravleniia* [Psychology of Management]. Minsk: Kharvest, 2004.

Yakovlev, A. I., and Makarenko, N. A. *Ekonomiko-organizatsionnye aspekty promyshlennykh innovatsiy* [Economic and organizational aspects of industrial innovation]. Kharkiv: Biznes Inform, 2003.

Yakovenko, K. V. «Osoblyvosti kontrolinhu protsesu innovatsiinoi diialnosti promyslovykh pidpriemstv» [Features of controlling the process of innovation of industrial enterprises]. *Biznes Inform*, no. 5 (2012): 75-78.

«Zamozhne suspilstvo, konkurentospromozhna ekonomika, efektyvna derzhava: Prohrama ekonomichnykh reform na 2010 – 2014 roky» [Prosperous Society, Competitive Economy, Effective State : Economic Reform Program for 2010 – 2014 years]. http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf

Zianko, V. V. *Innovatsiine pidpriemnytstvo: sutnist, mekhanizmy i formy rozvytku* [Innovative entrepreneurship : the nature, mechanisms and forms of development]. Vinnytsia: UNIVERSUM, 2008.

УДК 330.341.1 + 658.589

ВИКОРИСТАННЯ ЗБАЛАНСОВАНОЇ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ДЛЯ ОЦІНЮВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ

© 2014 БІЛЕНСЬКА Я. Р.

УДК 330.341.1 + 658.589

Біленська Я. Р. Використання збалансованої системи показників для оцінювання потенціалу інноваційного розвитку виробничо-господарського об'єднання

У статті розроблено методичні підходи щодо вдосконалення механізму оцінювання потенціалу інноваційного розвитку виробничо-господарських об'єднань. У результаті дослідження було обґрунтовано доцільність використання збалансованої системи показників для оцінювання потенціалу інноваційного розвитку як виробничо-господарського об'єднання в цілому, так і його окремих учасників. Запропонована автором система показників дозволяє оцінювати інноваційні можливості виробничо-господарських об'єднань через призму їх комплексної діяльності, зокрема оцінювати потенціал інноваційного розвитку в розрізі виділених складових: науково-інтелектуальної, фінансової, виробничої та маркетингової. У рамках дослідження було виокремлено ті показники, які найбільш повно характеризують кожну із зазначених автором складових потенціалу інноваційного розвитку виробничо-господарського об'єднання. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є визначення взаємозв'язку між складовими потенціалу інноваційного розвитку виробничо-господарського об'єднання та вибір його інноваційної стратегії.

Ключові слова: виробничо-господарське об'єднання, потенціал інноваційного розвитку, збалансована система показників
Формул: 14. **Бібл.:** 9.

Біленська Ярина Романівна – аспірантка, кафедри фінансів, Національний університет «Львівська політехніка» (вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79013, Україна)

E-mail: yabilenska@gmail.com

УДК 330.341.1 + 658.589

UDC 330.341.1 + 658.589

Биленская Я. Р. Использование сбалансированной системы показателей для оценки потенциала инновационного развития производственно-хозяйственного объединения

Bilenska Y. R. Use of a Balances Scorecard for Assessing Potential of Innovation Development of a Production Economic Association

В статье разработаны методические подходы по совершенствованию механизма оценки потенциала инновационного развития производственно-хозяйственного объединения. В результате исследования была обоснована целесообразность использования сбалансированной системы показателей для оценки потенциала инновационного развития как производственно-хозяйственного объединения в целом, так и его отдельных участников. Предложенная автором система показателей позволяет оценивать инновационные возможности производственно-хозяйственных объединений через призму их комплексной деятельности, в частности оценивать потенциал инновационного развития в разрезе выделенных составляющих: научно-интеллектуальной, финансовой, производственной и маркетинговой. В рамках исследования были выделены те показатели, которые наиболее полно характеризуют каждую из обозначенных автором составляющих потенциала инновационного развития производственно-хозяйственного объединения. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении являются определение взаимосвязи между составляющими потенциала инновационного развития производственно-хозяйственного объединения и выбор его инновационной стратегии.

The article develops methodical approaches to improvement of the mechanism of assessing potential of innovation development of production economic associations. In the result of the study the article justifies expediency of use of the balanced scorecard for assessing potential of innovation development of both production economic association in general and its separate units. The proposed scorecard allows assessment of innovation possibilities of production economic associations through the prism of their complex activity, in particular, assessment of the potential of innovation development in the context of allocated components: scientific and intellectual, financial, production and marketing. Within the framework of the study the article marks out those indicators that more fully characterise each of the specified components of the potential of innovation development of a production economic association. Prospects of further studies in this direction are identification of interconnection between the components of the potential of innovation development of a production economic association and selection of its innovation strategy.

Ключевые слова: производственно-хозяйственное объединение, потенциал инновационного развития, сбалансированная система показателей.

Key words: production economic association, potential of innovation development, balanced scorecard

Формул: 14. **Библ.:** 9.

Formulae: 14. **Bibl.:** 9.

Биленская Ярина Романовна – аспирант, кафедра финансов, Национальный университет «Львовская политехника» (ул. Степана Бандеры, 12, Львов, 79013, Украина)

Bilenska Yaryna R. – Postgraduate Student, Department of Finance, National University «Lviv Polytechnic» (vul. Stepana Bandery, 12, Lviv, 79013, Ukraine)
E-mail: yabilenska@gmail.com

Одним із найбільш ефективних шляхів розвитку виробничо-господарських об'єднань (ВГО) є інноваційний. Успіх інноваційної діяльності залежить від правильно розробленої інноваційної стратегії [4]. Однак необхідною умовою визначення інноваційної стратегії є оцінка інноваційних можливостей суб'єкта господарювання, тобто оцінка потенціалу інноваційного розвитку ВГО.

Важливість оцінювання інноваційного потенціалу полягає в обґрунтуванні величини показників, які є в його структурі і відображають можливості і загрози суб'єкта господарювання щодо розроблення та впровадження інновацій. З огляду на це наявність необхідних ресурсів, обґрунтування їхньої потреби для здійснення інноваційної діяльності виступають першочерговими чинниками формування інноваційного потенціалу, сприяють посиленню конкурентних позицій вітчизняних підприємств на ринку.

Проблемам формування механізму оцінки інноваційного потенціалу промислових підприємств присвячені дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених: І. В. Радзівіло, Ю. С. Шипуліна, Т. М. Пілявко, О. І. Маслак, Л. А. Квятковська, Л. Белоусова, С. Ілляшенко, А. Гриньов та ін. Проведений аналіз літературних джерел показав відсутність єдиного методичного підходу до діагностики потенціалу інноваційного розвитку виробничо-господарського об'єднання за його складовими.

Метою статті є розробка методичних підходів щодо вдосконалення механізму оцінки потенціалу інноваційного розвитку виробничо-господарського об'єднання, що дасть змогу сформулювати зв'язок між складовими потенціалу інноваційного розвитку та визначити інноваційну стратегію ВГО.

Одним із інструментів оцінювання стратегії ВГО (а отже і інструментом інформаційного забезпечення оцінки потенціалу інноваційного розвитку виробничо-господарського об'єднання) є застосування збалансованої системи показників (ЗСП), яка була розроблена професором Гарвардського університету Р. Капланом і зовнішнім консультантом Д. Нортоном протягом останнього десятиліття ХХ століття. Результатом впровадження ЗСП Р. Каплан і Д. Нортон бачать створення організації, орієнтованої на виконання стратегії [2].

Доцільність застосування ЗСП для оцінювання рівня потенціалу інноваційного розвитку ВГО полягає в тому, що дана система характеризує усі виділені автором складові потенціалу інноваційного розвитку, зокрема: науково-інтелектуальну, фінансову, виробничу та маркетингову. Цінність використання збалансованої системи показників для оцінки потенціалу інноваційного розвитку ВГО полягає також в тому, що її використовують як в підприємницькій, так і в банківській діяльності.

Систему збалансованих показників представимо як сукупність показників, через які можна визначити величину потенціалу інноваційного розвитку ВГО. Дані показники підібрані відповідно до складових потенціалу інноваційного розвитку ВГО.

Для оцінки стану потенціалу інноваційного розвитку ВГО автор пропонує застосовувати як відомі так і нові показники. При цьому автором визначено граничні рівні показників, що дозволяє приймати рішення про достатність чи недостатність рівня розвитку окремих складових потенціалу інноваційного розвитку для впровадження конкретних інновацій. Склад чинників, використовуваних для оцінки кожної складової, визначається експертним методом.

У рамках дослідження виділимо ті показники, які найбільш повно характеризують рівень потенціалу інноваційного розвитку ВГО в розрізі складових його потенціалу. Для кожного показника автором визначено порогові значення, за якими можна простежити ступінь досягнення поставлених цілей. Порогове значення – це гранично допустима величина показника, недоотримання якої призводить до дестабілізаційних, а інколи руйнівних процесів, що перешкоджають досягненню стратегічних цілей ВГО.

Критеріальні значення показників аналізу встановлюються залежно від результатів аналізу інформації, наявної в періодичних і наукових виданнях, аналізу статистичних даних, а також інформації про ринки, на яких представлена продукція об'єкта аналізу. Як база порівняння можуть бути використані середні або порогові значення показників по галузі, а також значення за попередній період, прогнози дані, значення аналогічних показників конкурентів тощо. Як критерії для визначення порогових значень коефіцієнтів можна використовувати дані статистичного обстеження інноваційної діяльності провідних вітчизняних підприємств, результати досліджень учених, а також досвід закордонних компаній.

За результатами дослідження публікацій [3, 7, 8, 9] і власного моніторингу показників оцінки потенціалу інноваційного розвитку було сформовано сукупність із 25 показників. Здійснивши кореляційно-регресійний аналіз, що дозволив визначити взаємозв'язок між показниками в дослідженні, з усіх прийнятих до аналізу 25 показників було відокремлено 14 показників, які суттєво характеризують потенціал інноваційного розвитку ВГО.

Серед показників, що характеризують науково-інтелектуальну складову потенціалу інноваційного розвитку ВГО, виділимо показник рівня наукомісткості робіт, показник плінності кадрів високої кваліфікації та показник оновлення знань.

Показник рівня наукомісткості робіт визначається за формулою:

$$K_n = \frac{V_{ндр}}{V_p}, \quad (1)$$

де $V_{ндр}$ – витрати на проведення науково-дослідних робіт при розробці інноваційного виробу чи послуги, грн;

V_p – виручка, отримана від реалізації інноваційних виробів чи послуг, грн.

Як зазначається у літературних джерелах [1, 7, 9], формула коефіцієнта наукомісткості складається з відношення величини витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи до базового показника, який може бути представлений вартістю валової, товарної, відвантаженої або чистої продукції, собівартістю або витратами на збут. Вона може бути також представлена співвідношенням числа наукового персоналу галузі до обсягів збуту продукції.

Якщо коефіцієнт наукомісткості буде вище порогового значення, то діяльність суб'єкта господарювання вважається наукомісткою. Як правило, порогове значення змінюється в залежності від виду діяльності. Ось чому значення коефіцієнта наукомісткості залежить не тільки від обсягу ресурсів, що виділяються на науку, але також від галузі, структури витрат на виробництво продукції та інших факторів [9].

Аналіз наукових праць [1, 9] дає підстави стверджувати, що до наукомістких відносяться ті суб'єкти господарювання, у яких даний показник перевищує порогове значення 0,04 – 0,05 (4 – 5%).

Для оцінювання рівня науково-інтелектуальної складової потенціалу інноваційного розвитку ВГО важливе значення має показник плинності кадрів високої кваліфікації (*I_{пл}*). Даний показник характеризує ступінь усталеності (спрацьованості) колективу висококваліфікованих працівників і обчислюється за формулою:

$$I_{пл} = \frac{K_{зв.кв.}}{K_{кв.}}, \quad (2)$$

де *K_{зв.кв.}* – кількість працівників високої кваліфікації, що звільнилися протягом року, осіб;

K_{кв.} – загальна кількість працівників високої кваліфікації, осіб.

Оптимальне значення показника дорівнює нулю, однак таке значення буває лише теоретично, бо завжди є працівники, які звільняються у зв'язку виходом на пенсію, переїздом до іншої місцевості тощо. Звільнення працівників високої кваліфікації негативно впливає на рівень потенціалу інноваційного розвитку ВГО, зокрема на рівень його науково-інтелектуальної складової.

Рівень науково-інтелектуальної складової значною мірою залежить від стану перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників (обчислюється показником оновлення знань (*I_{о.з.}*)). Даний показник характеризує відповідність рівня знань працівників сучасним вимогам і обчислюється за формулою:

$$I_{о.з.} = \frac{K_{п.п.в.}}{K_{заг.}} \rightarrow 1, \quad (3)$$

де *K_{п.п.в.}* – кількість працівників, що пройшли підвищення кваліфікації чи перепідготовку протягом певного періоду (3 – 5 років), осіб;

K_{заг.} – загальна кількість працівників суб'єкта господарювання, осіб.

Зростання показника є свідченням покращення рівня науково-інтелектуальної складової потенціалу інноваційного розвитку ВГО, і навпаки.

В умовах ринкової економіки чи не найважливішого значення набувають фінансові ресурси, які забезпечують умови реалізації інших складових інноваційної діяльності, і слугують підґрунтям кількісної оцінки її ефективності. Як зазначається у [1, 3, 4, 5, 6], фінансування інновацій на достатньому рівні забезпечує надходження коштів для реалізації інноваційних проектів, створює стимули й умови для розробки інновацій, впливає на вибір тематики новаторства у відповідності з потребами розвитку інноваційної діяльності підприємства чи галузі, сприяє ефективному формуванню витрат на нововведення.

Серед показників, що характеризують рівень фінансової складової потенціалу інноваційного розвитку ВГО автором виділено показник частки прибутку від інноваційної діяльності в загальному обсязі прибутку суб'єкта господарювання, показник інноваційності, коефіцієнт самофінансування, коефіцієнт загальної ліквідності та коефіцієнт рентабельності реалізованої інноваційної продукції.

Показник частки прибутку від інноваційної діяльності в загальному обсязі прибутку суб'єкта господарювання (*ЧП_{ін.д.}*) визначається за формулою:

$$ЧП_{ін.д.} = \frac{П_{ін.д.}}{П_{заг.}} \rightarrow 1, \quad (4)$$

де *П_{ін.д.}* – прибуток від інноваційної діяльності, грн;

П_{заг.} – загальний прибуток суб'єкта господарювання, грн.

Позитивною тенденцією для ВГО є збільшення показника. Зауважимо, що даний показник аналізується в динаміці та порівнюється із середнім рівнем по ВГО.

Також до групи показників, що характеризують фінансову складову потенціалу інноваційного розвитку суб'єктів господарювання (ВГО в цілому та учасників ВГО зокрема), доцільно віднести показник інноваційності (*K_{ін.}*), який обчислюється за формулою:

$$K_{ін.} = \frac{В_{ін.}}{В_{заг.}} \rightarrow \text{зростання}, \quad (5)$$

де *В_{ін.}* – витрати на впровадження інновацій, грн;

В_{заг.} – загальні витрати суб'єкта господарювання, грн.

Значимо, що даний показник також аналізується в динаміці. Якщо розраховується значення показника для фінансово-кредитної установи, то порівнюємо його із середнім рівнем по банківській системі. Що вищим є значення показника, то вищим є рівень фінансової складової інноваційного потенціалу банку, а отже і потенціалу інноваційного розвитку ВГО в цілому.

Ступінь фінансування необоротних активів за рахунок власного капіталу характеризує коефіцієнт самофінансування (*K_{сф.}*). Даний показник визначається за формулою:

$$K_{сф.} = \frac{ВК}{НА}, \quad (6)$$

де *ВК* – власний капітал, грн;

НА – необоротні активи, грн.

Якщо *K_{сф.}* = 1, то це свідчить про фінансування необоротних активів лише за рахунок власних коштів, а якщо *K_{сф.}* > 1, то це означає, що капіталовкладення здійснюються частково за рахунок власних, а частково за рахунок залучених коштів.

Отже, чим наближенішим до одиниці є значення коефіцієнта самофінансування, тим інноваційно активнішим є виробничо-господарське об'єднання та відповідно вищим його інноваційний потенціал.

Найбільш загальне уявлення про оцінку ліквідності активів дає коефіцієнт загальної ліквідності (*K_{з.л.}*):

$$K_{з.л.} = \frac{Ан}{Зп}, \quad (7)$$

де *Ан* – поточні активи (для фінансово-кредитної установи загальні активи), грн;

Зп – поточні зобов'язання (для фінансово-кредитної установи загальні зобов'язання), грн.

Даний показник дає оцінку ліквідності активів, показуючи скільки гривень поточних активів має припадати на 1 грн поточних зобов'язань. Оскільки поточні зобов'язання суб'єкта господарювання погашаються в основному за рахунок поточних активів, для забезпечення нормального рівня ліквідності необхідно, щоб вартість поточних активів перевищувала суму поточних зобов'язань. Нормальним значення даного коефіцієнта вважається 1,5...2,5, але не менше 1. Значення коефіцієнта, рівне 1, припускає рівність поточних активів і пасивів. Якщо ж значення коефіцієнта значно перевищує 1, то можна зробити висновок про те, що суб'єкт господарювання володіє значним обсягом вільних ресурсів, які сформувалися завдяки власним джерелам. У свою чергу, наявність значного обсягу вільних ресурсів свідчить про високий рівень фінансової складової потенціалу інноваційного розвитку ВГО.

Важливим фінансово-економічним показником, що характеризує рівень фінансової складової потенціалу інно-

ваційного розвитку ВГО, є коефіцієнт рентабельності реалізованої інноваційної продукції (P_{in}), який визначається за формулою:

$$P_{in} = \frac{Pr.in.prod.}{B}, \quad (8)$$

де $Pr.in.prod.$ – прибуток від реалізації інноваційної продукції, робіт і послуг, грн;

B – сума отриманої виручки, грн.

Коефіцієнт рентабельності реалізованої інноваційної продукції характеризує прибутковість господарської діяльності суб'єкта господарювання від інноваційної діяльності. Показник даної групи дає уявлення про те, наскільки ефективно ВГО здійснює свою інноваційну діяльність, контролює витрати на виробництво і реалізацію інноваційної продукції, і який чистий прибуток при цьому отримує.

Нормативного значення для коефіцієнтів рентабельності не існує, але є загальне правило, чим вище значення коефіцієнту, тим краще. Збільшення коефіцієнта протягом звітного періоду свідчить про покращення результатів інноваційної діяльності, а зменшення – про погіршення.

Серед показників, що характеризують рівень виробничої складової потенціалу інноваційного розвитку ВГО автором виділено продуктивність праці, коефіцієнт оновлення продукції або послуг і показник прямих запозичень нововведення. Продуктивність праці (Π) відображає роль персоналу в кінцевих результатах діяльності учасників ВГО і обчислюється за формулою:

$$\Pi = \frac{Дз}{Чсс}, \quad (9)$$

де $Дз$ – доходи від інноваційної діяльності, грн;

$Чсс$ – середньоспискова чисельність працівників, осіб.

Даний показник є узагальнюючим показником оцінювання ефективності використання трудових ресурсів. Чим більшим є значення показника продуктивності праці, тим вищим є рівень виробничої складової потенціалу інноваційного розвитку ВГО.

Наступним показником, що характеризує рівень виробничої складової потенціалу інноваційного розвитку ВГО автором виділено коефіцієнт оновлення продукції або послуг ($Кон$). Даний показник представляє собою частину вартості тільки-но започаткованої у виробництві продукції у сукупних надходженнях від реалізації всієї виготовленої суб'єктом господарювання продукції чи наданих послуг на кінець звітного періоду і обчислюється за формулою:

$$Кон. = \frac{ВРнов.}{ВРкп}, \quad (10)$$

де $ВРнов.$ – вартість реалізованої інноваційної продукції та наданих послуг, грн;

$ВРкп$ – вартість всієї реалізованої продукції чи наданих послуг на кінець звітного періоду, грн.

Оптимальне значення цього показника дорівнює 1.

Отже, якщо значення коефіцієнта оновлення продукції або послуг наближається до одиниці, то можемо говорити про підвищення рівня потенціалу інноваційного розвитку за рахунок його виробничої складової.

Аналіз літературних джерел [6, 8] дає змогу стверджувати, що рівень потенціалу інноваційного розвитку, зокрема його виробничу складову характеризує показник прямих запозичень нововведення ($\Pi.з.н.$), який обчислюється за такою формулою:

$$\Pi.з.н. = [(Tr - Td)/(Tr + Ti)] - 0.1, \quad (11)$$

де Tr – розрахункова трудомісткість (вартість) технічної підготовки виробництва до впровадження нововведення;

Td – трудомісткість (вартість) додаткових робіт з технічної підготовки виробництва (доопрацювання інформаційної продукції) з врахуванням внесення необхідних змін;

Ti – трудомісткість (вартість) інформаційного забезпечення впровадження нововведення;

Даний показник необхідно аналізувати в динаміці за декілька останніх років.

Маркетингова складова потенціалу інноваційного розвитку характеризує можливості учасників виробничо-господарського об'єднання стосовно формування товарного асортименту та просування на ринок принципово нової та удосконаленої інноваційної продукції, дотримання співвідношення прибутків за рахунок звичайної та інноваційної продукції.

Серед показників, що характеризують рівень маркетингової складової потенціалу інноваційного розвитку ВГО автором виділено показник вартості просування інноваційної продукції чи послуг, показник обсягу реалізації інноваційної продукції чи послуг та коефіцієнт темпів приросту продажу продукції. Показник вартості просування інноваційної продукції чи послуг ($Кв.п.$) визначається як відношення загальної суми коштів, витрачених на просування інноваційної продукції (чи надання інноваційних послуг) до суми виручки, отриманої від їх реалізації і обчислюється за формулою:

$$Кв.п. = \frac{Вин.}{Вреал.}, \quad (12)$$

де $Вин.$ – сума коштів, витрачених на просування інноваційної продукції чи послуг, грн;

$Вреал.$ – сума виручки від реалізації інноваційної продукції чи послуг, грн.

Зауважимо, що як базу порівняння показника вартості просування інноваційної продукції чи послуг доцільно використовувати середні значення показника за попередні періоди часу.

Показник обсягу реалізації інноваційної продукції чи послуг визначається як відношення обсягу реалізованої інноваційної продукції чи наданих послуг до загального обсягу наукових розробок і обчислюється за формулою:

$$Ко.р. = \frac{Ореал.}{Озаг.}, \quad (13)$$

де $Ореал.$ – обсяг реалізованої інноваційної продукції чи наданих послуг, шт.;

$Озаг.$ – загальний обсяг наукових розробок, шт.

Оптимальне значення цього показника дорівнює одиниці. Чим більшою є частка обсягу реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі наукових розробок, тим вищим є рівень маркетингової складової, а отже, і потенціалу інноваційного розвитку ВГО в цілому.

Коефіцієнт темпів приросту продажу продукції (чи надання послуг) характеризує приріст продаж продукції суб'єкта господарювання і визначається за формулою:

$$T = \frac{Q_n - Q_{n-1}}{Q_{n-1}}, \quad (14)$$

де Q_n – обсяги продаж продукції підприємства чи реалізації послуг банку (чи страхової компанії) за звітний період, шт.;

Q_{n-1} – обсяги продаж продукції підприємства чи реалізації послуг банку (чи страхової компанії) в базовому періоді, шт.

Зростання коефіцієнта темпів приросту продажу продукції свідчить про покращення рівня маркетингової складової, а отже і зростання потенціалу інноваційного розвитку ВГО.

Для розрахунку загального показника потенціалу інноваційного розвитку ВГО, порівнюємо порогові значення показників з фактичними. На основі величини відхилення визначаємо зони достатності потенціалу інноваційного розвитку ВГО. Аналіз літературних джерел дає змогу стверджувати, що при відхиленні 10 – 15% – потенціал інноваційного розвитку є високим; 15 – 50% – середнім і більше 50% – низьким.

Отже, визначивши, до якої зони відносяться показники, необхідно проставити їм відповідні бали: При високому потенціалі інноваційного розвитку (10 – 15%) показнику ставимо 2 бали; при середньому – 1 бал і при низькому 0 балів. Визначаємо середнє бальне значення загального показника потенціалу інноваційного розвитку ВГО та середнє бальне значення за складовими потенціалу інноваційного розвитку ВГО.

Між показниками усіх чотирьох аспектів чітко простежується причинно-наслідковий зв'язок. Зауважимо також, що збалансована система показників виступає засобом моніторингу і слугує інструментом як оперативного, так і довгострокового управління стратегією суб'єкта господарювання.

ВИСНОВКИ

Запропонована авторська методика оцінки рівня потенціалу інноваційного розвитку виробничо-господарського об'єднання, базується на використанні системи збалансованих показників за складовими потенціалу інноваційного розвитку ВГО, і дає можливість оцінити інноваційні можливості як виробничо-господарського об'єднання в цілому, так і його окремих учасників. Вона задає формалізовану базу для прийняття інноваційних рішень та розробки інноваційної стратегії. Це особливо важливо з огляду на притаманні інноваціям високі ризики та необхідність забезпечення довгострокової перспективи інноваційного розвитку. Запропонована система показників дозволяє дослідити інноваційну діяльність виробничо-господарських об'єднань через призму їх комплексної діяльності, зокрема оцінити рівень потенціалу інноваційного розвитку ВГО через оцінку його складових.

Таким чином, розроблена за аналогією із системою збалансованих показників Нортон – Каплана, система показників оцінки рівня потенціалу інноваційного розвитку ВГО дозволить забезпечити:

- ✦ ефективний моніторинг рівня управління інноваційною діяльністю, що сприятиме активізації інноваційних процесів;
- ✦ організацію оптимального інформаційного зв'язку між учасниками виробничо-господарського об'єднання з метою розробки інноваційної стратегії;
- ✦ своєчасне надходження достовірної, повної та точної інформації щодо стану інноваційної діяльності;
- ✦ скорочення часу прийняття управлінських рішень в інноваційній сфері. ■

Науковий керівник – **Бондарчук М. К.**, д-р екон. наук, доцент кафедри фінансів, Національний університет «Львівська політехніка»,

ЛІТЕРАТУРА

1. **Калініченко Л. Л.** Методика порівняльної оцінки ефективності діяльності підприємств у складі ПФГ та самостійно функціонуючих підприємств / Л. Л. Калініченко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2009. – № 25. – С. 34 – 38.
2. **Каплан Р. С.** Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / Р. С. Каплан, Д. П. Нортон. – М.: Олимп-Бизнес, 2003. – 30 с.
3. **Кльоба Л. Г.** Управління банківською інвестиційною діяльністю: монографія / Л. Г. Кльоба / [За ред. д. е. н., проф. С. К. Реверчука]. – Львів: Тріада плюс, 2007. – 194 с.
4. **Олексієнко Н.** Інноваційні підходи до управління виробничо-господарськими системами в умовах глобалізації / Н. Олексієнко, А. Малтих // Вісник ТНЕУ – 2011. – № 5-1. – С. 208 – 220.
5. **Тарасенко І. О.** Оцінка інноваційної активності підприємства в системі стратегічного управління / І. О. Тарасенко, О. М. Королько, К. С. Белявська // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 9 (99). – С. 133 – 141.
6. **Тимошук М. П.** Інформаційне забезпечення інноваційної діяльності / М. П. Тимошук // Науковий вісник НЛТУ України – 2010. Вип 20.12. – С. 260 – 265.
7. **Шипуліна Ю. С.** Критерії та методика діагностики інноваційного потенціалу промислового підприємства / Ю. С. Шипуліна // Механізм регулювання економіки. – 2008. – № 3, Т. 1. – С. 58 – 63.
8. **Шипуліна Ю. С.** Управління розвитком інноваційного потенціалу промислових підприємств / Ю. С. Шипуліна // Проблеми управління інноваційним розвитком підприємств у транзитивній економіці: монографія / [за заг. ред. д. е. н., проф. С. М. Ілляшенка]. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – С. 174 – 231.
9. **Федулова Л. І.** Методичні підходи до оцінки технологічного рівня промислового підприємства / Л. І. Федулова // Наука та інновації. – 2008. – Т. 4, № 4. – С. 65 – 84.

REFERENCES

- Fedulova, L. I. «Metodychni pidkhody do otsinky tekhnolohichnoho rivnia promyslovoho pidpryemstva» [Methodological approaches to assessing technological level of industrial enterprises]. *Nauka ta innovatsii*, vol. 4, no. 4 (2008): 65-84.
- Kaplan, R. S., and Norton, D. P. *Sbalansirovannaia sistema pokazateley. Ot strategii k deystviu* [Balanced Scorecard. From strategy to action]. Moscow: Olimp-Biznes, 2003.
- Klyoba, L. H. *Upravlinnia bankivskoiu investytsiinoiu diialnistiu* [Management of bank investment activities]. Lviv: Triada plus, 2007.
- Kalinichenko, L. L. «Metodyka porivnialnoi otsinky efektyvnosti diialnosti pidpryemstv u skladi PFH ta samostiino funktsionuiuchykh pidpryemstv» [Methods of evaluating the performance of comparable enterprises in IFG and independently functioning enterprises]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, no. 25 (2009): 34-38.
- Oleksiienko, N., and Malykh, A. «Innovatsiini pidkhody do upravlinnia vyrobnycho-hospodarskymy systemamy v umovakh hlobalizatsii» [Innovative approaches to the management of industrial and economic systems in the context of globalization]. *Visnyk TNEU*, no. 5-1 (2011): 208-220.
- Shypulina, Yu. S. «Kryterii ta metodyka diahnostryky innovatsiinoho potentsialu promyslovoho pidpryemstva» [Criteria and methods of diagnosing the innovative capacity of industrial enterprises]. *Mekhanizm rehluiuvannia ekonomiky*, vol. 1, no. 3 (2008): 58-63.
- Shypulina, Yu. S. «Upravlinnia rozvytkom innovatsiinoho potentsialu promyslovykh pidpryemstv» [Managing the develop-

ment of innovative capacity of enterprises]. In *Problemy upravlinnia innovatsiynym rozvytkom pidpriemstv u tranzytivnii ekonomitsi*, 174-231. Sumy: Universytetska knyha, 2005.

Тymoshchuk, M. P. «Informatsiine zabezpechennia innovatsiinoi diialnosti» [Information support innovation]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, no. 20.12 (2010): 260-265.

Tarasenko, I. O., Korolko, O. M., and Belivska, K. S. «Otsinka innovatsiinoi aktyvnosti pidpriemstva v systemi stratehichnoho upravlinnia» [Evaluation of innovation activities of enterprises in the strategic management]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 9 (99) (2009): 133-141.

УДК 658.1.009.12 (045)

СУЧАСНА ПАРАДИГМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ПІДПРИЄМСТВА

© 2014 КЛИМЧУК А. О.

УДК 658.1.009.12 (045)

Климчук А. О. Сучасна парадигма забезпечення конкурентних переваг підприємства

В статті розглянуто еволюцію розвитку парадигми забезпечення конкурентних переваг підприємства. Зарубіжні та вітчизняні науковці акцентують увагу на окремих напрямках розвитку конкурентних переваг і недостатньо враховують нові концепції управління – розвиток інформаційного суспільства, економіки знань, динамічність інтеграційних процесів. Мета дослідження – формування сучасної парадигми забезпечення конкурентних переваг підприємства з врахуванням тенденцій розвитку економіки знань, інформаційного суспільства, інтеграційних процесів. Конкурентоспроможність підприємства є синергетичною характеристикою, що відбиває здатність підприємства динамічно реагувати на зміни ринкової ситуації в цілях утримання переваги над іншими господарюючими суб'єктами. Менеджмент майбутнього на основі концепції 2.0 повинен враховувати інтереси не тільки вищого керівництва та акціонерів, але й своїх співробітників, місцевих спільнот, територій, відповідати потребам суспільства в цілому, окремим групам споживачів, тенденціям розвитку управлінських та інформаційних технологій. Парадигма сучасної теорії забезпечення конкурентних переваг повинна включати в себе моделі підтримки конкурентних переваг на існуючих ринках та моделі розвитку майбутніх ринків; стратегію розвитку конкурентоспроможності підприємства, розвиток людського капіталу та ефективного управління підприємством.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентні переваги, концепція загальних цінностей, менеджмент 2.0.

Табл.: 1. **Бібл.:** 12.

Климчук Альона Олегівна – асистент, кафедра менеджменту і адміністрування, Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету (вул. Соборна, 87, Вінниця, 21050, Україна)

E-mail: aliona245@mail.ru

УДК 658.1.009.12 (045)

UDC 658.1.009.12 (045)

Климчук А. О. Современная парадигма обеспечения конкурентных преимуществ предприятия

В статье рассмотрена эволюция развития парадигмы обеспечения конкурентных преимуществ предприятия. Зарубежные и отечественные ученые акцентируют внимание на отдельных направлениях развития конкурентных преимуществ и недостаточно учитывают новые концепции управления – развитие информационного общества, экономики знаний, динамичность интеграционных процессов. Цель исследования – формирование современной парадигмы обеспечения конкурентных преимуществ предприятия с учетом тенденций развития экономики знаний, информационного общества, интеграционных процессов. Конкурентоспособность предприятия является синергетической характеристикой, отражающей способность предприятия динамично реагировать на изменения рыночной ситуации в целях удержания превосходства над другими хозяйствующими субъектами. Менеджмент будущего на основе концепции 2.0 должен учитывать интересы не только высшего руководства и акционеров, но и своих сотрудников, местных сообществ, территорий, отвечать потребностям общества в целом, отдельным группам потребителей, тенденциям развития управленческих и информационных технологий. Парадигма современной теории обеспечения конкурентных преимуществ должна включать в себя модели поддержания конкурентных преимуществ на существующих рынках и модели развития будущих рынков; стратегию развития конкурентоспособности предприятия, развитие человеческого капитала и эффективного управления предприятием.

Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентные преимущества, концепция общих ценностей, менеджмент 2.0.

Табл.: 1. **Библ.:** 12.

Климчук Алёна Олеговна – ассистент, кафедра менеджмента и администрирования, Винницкий торгово-экономический институт Киевского национального торгово-экономического университета (ул. Соборная, 87, Винница, 21050, Украина)

E-mail: aliona245@mail.ru

Klymchuk A. O. Modern Paradigm of Ensuring Competitive Advantages of an Enterprise

The article considers evolution of development of the paradigm of ensuring competitive advantages of an enterprise. Foreign and domestic scientists focus on individual directions of development of competitive advantages and pay insufficient attention to new management concepts – development of the information society, knowledge economy and dynamism of integration processes. The goal of the study is formation of the modern paradigm of ensuring competitive advantages of an enterprise with consideration of tendencies of development of the knowledge economy, information society and integration processes. Enterprise competitiveness is a synergetic characteristic, which reflects enterprise capability of dynamic response to changes of the market situation with the aim of keeping predominance over other economic subjects. Management of the future, on the basis of the management 2.0 concept, should take into account interests not only of top management and shareholders but also employees, local communities and territories and meet requirements of the society in general, individual groups of consumers and tendencies of development of managerial and information technologies. The paradigm of the modern theory of ensuring competitive advantages should include models of keeping competitive advantages in the existing markets and models of development of future markets; strategy of development of enterprise competitiveness, human capital development and efficient enterprise management.

Key words: competitiveness, competitive advantages, concept of common values, management 2.0.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 12.

Klymchuk Alyona O. – Assistant, Department of Management and Administration, Vinnitsa Institute of Trade and Economy of Kyiv National University of Trade and Economy (21050, Ukraine)

E-mail: aliona245@mail.ru

ment of innovative capacity of enterprises]. In *Problemy upravlinnia innovatsiynym rozvytkom pidpriemstv u tranzytivnii ekonomitsi*, 174-231. Sumy: Universytetska knyha, 2005.

Тymoshchuk, M. P. «Informatsiine zabezpechennia innovatsiinoi diialnosti» [Information support innovation]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, no. 20.12 (2010): 260-265.

Tarasenko, I. O., Korolko, O. M., and Belivska, K. S. «Otsinka innovatsiinoi aktyvnosti pidpriemstva v systemi stratehichnoho upravlinnia» [Evaluation of innovation activities of enterprises in the strategic management]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 9 (99) (2009): 133-141.

УДК 658.1.009.12 (045)

СУЧАСНА ПАРАДИГМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ПІДПРИЄМСТВА

© 2014 КЛИМЧУК А. О.

УДК 658.1.009.12 (045)

Климчук А. О. Сучасна парадигма забезпечення конкурентних переваг підприємства

В статті розглянуто еволюцію розвитку парадигми забезпечення конкурентних переваг підприємства. Зарубіжні та вітчизняні науковці акцентують увагу на окремих напрямках розвитку конкурентних переваг і недостатньо враховують нові концепції управління – розвиток інформаційного суспільства, економіки знань, динамічність інтеграційних процесів. Мета дослідження – формування сучасної парадигми забезпечення конкурентних переваг підприємства з врахуванням тенденцій розвитку економіки знань, інформаційного суспільства, інтеграційних процесів. Конкурентоспроможність підприємства є синергетичною характеристикою, що відбиває здатність підприємства динамічно реагувати на зміни ринкової ситуації в цілях утримання переваги над іншими господарюючими суб'єктами. Менеджмент майбутнього на основі концепції 2.0 повинен враховувати інтереси не тільки вищого керівництва та акціонерів, але й своїх співробітників, місцевих спільнот, територій, відповідати потребам суспільства в цілому, окремим групам споживачів, тенденціям розвитку управлінських та інформаційних технологій. Парадигма сучасної теорії забезпечення конкурентних переваг повинна включати в себе моделі підтримки конкурентних переваг на існуючих ринках та моделі розвитку майбутніх ринків; стратегію розвитку конкурентоспроможності підприємства, розвиток людського капіталу та ефективного управління підприємством.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентні переваги, концепція загальних цінностей, менеджмент 2.0.

Табл.: 1. **Бібл.:** 12.

Климчук Альона Олегівна – асистент, кафедра менеджменту і адміністрування, Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету (вул. Соборна, 87, Вінниця, 21050, Україна)

E-mail: aliona245@mail.ru

УДК 658.1.009.12 (045)

UDC 658.1.009.12 (045)

Климчук А. О. Современная парадигма обеспечения конкурентных преимуществ предприятия

В статье рассмотрена эволюция развития парадигмы обеспечения конкурентных преимуществ предприятия. Зарубежные и отечественные ученые акцентируют внимание на отдельных направлениях развития конкурентных преимуществ и недостаточно учитывают новые концепции управления – развитие информационного общества, экономики знаний, динамичность интеграционных процессов. Цель исследования – формирование современной парадигмы обеспечения конкурентных преимуществ предприятия с учетом тенденций развития экономики знаний, информационного общества, интеграционных процессов. Конкурентоспособность предприятия является синергетической характеристикой, отражающей способность предприятия динамично реагировать на изменения рыночной ситуации в целях удержания превосходства над другими хозяйствующими субъектами. Менеджмент будущего на основе концепции 2.0 должен учитывать интересы не только высшего руководства и акционеров, но и своих сотрудников, местных сообществ, территорий, отвечать потребностям общества в целом, отдельным группам потребителей, тенденциям развития управленческих и информационных технологий. Парадигма современной теории обеспечения конкурентных преимуществ должна включать в себя модели поддержания конкурентных преимуществ на существующих рынках и модели развития будущих рынков; стратегию развития конкурентоспособности предприятия, развитие человеческого капитала и эффективного управления предприятием.

Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентные преимущества, концепция общих ценностей, менеджмент 2.0.

Табл.: 1. **Библ.:** 12.

Климчук Алёна Олеговна – ассистент, кафедра менеджмента и администрирования, Винницкий торгово-экономический институт Киевского национального торгово-экономического университета (ул. Соборная, 87, Винница, 21050, Украина)

E-mail: aliona245@mail.ru

Klymchuk A. O. Modern Paradigm of Ensuring Competitive Advantages of an Enterprise

The article considers evolution of development of the paradigm of ensuring competitive advantages of an enterprise. Foreign and domestic scientists focus on individual directions of development of competitive advantages and pay insufficient attention to new management concepts – development of the information society, knowledge economy and dynamism of integration processes. The goal of the study is formation of the modern paradigm of ensuring competitive advantages of an enterprise with consideration of tendencies of development of the knowledge economy, information society and integration processes. Enterprise competitiveness is a synergetic characteristic, which reflects enterprise capability of dynamic response to changes of the market situation with the aim of keeping predominance over other economic subjects. Management of the future, on the basis of the management 2.0 concept, should take into account interests not only of top management and shareholders but also employees, local communities and territories and meet requirements of the society in general, individual groups of consumers and tendencies of development of managerial and information technologies. The paradigm of the modern theory of ensuring competitive advantages should include models of keeping competitive advantages in the existing markets and models of development of future markets; strategy of development of enterprise competitiveness, human capital development and efficient enterprise management.

Key words: competitiveness, competitive advantages, concept of common values, management 2.0.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 12.

Klymchuk Alyona O. – Assistant, Department of Management and Administration, Vinnitsa Institute of Trade and Economy of Kyiv National University of Trade and Economy (21050, Ukraine)

E-mail: aliona245@mail.ru

Розвиток сучасного суспільства характеризується зміною наукових парадигм. Парадигма формується в ході розвитку наукової діяльності на основі визначених концептуальних, ціннісних, методологічних та практичних принципів та правил [1]. На різних етапах свого розвитку наука та практична діяльність створює цілу низку ідеалів і норм – парадигм – які є основою для побудови нового бачення, методів і моделей для наукової та практичної діяльності. Розвиток інформаційного суспільства, економіки знань, динамічність інтеграційних процесів призводить до того, що традиційні підходи до визначення та забезпечення конкурентних переваг підприємства відходять в минуле. Наприклад, відомі конкурентні переваги – частка ринку, низькі витрати, якість обслуговування – вже не гарантують безумовного лідерства на ринку. Приклади таких відомих світових компаній як General Motors, що наразі веде боротьбу за виживання, Caterpillar – лідер за витратами – втрачає своєї переваги на ключових ринках говорить про те, що світ швидко змінюється і те, що приносило успіх у минулому, не може гарантувати його в майбутньому [2].

Розвиток сучасного суспільства, еволюція концепцій управління та розвитку підприємств потребує нових підходів до забезпечення конкурентоспроможності підприємства.

Дослідженню основ конкуренції присвячено праці зарубіжних і вітчизняних економістів І. Ансофа, Г. А. Іващенко, М. Портера, Ф. Котлера, А. Сафіуліна, Г. Фатхудинова, Є. Шершньової, Г. Хемела, А. Донець, Г. Захарчин, Є. Смирнова та ін.

Наприклад, авторське бачення сучасної парадигми конкурентоспроможності підприємства Захарчин Г. М. ґрунтується на системному дослідженні конкурентних переваг саме людського капіталу вітчизняної економіки [3]. Але в роботах зарубіжних і вітчизняних авторів питання змін в парадигмі забезпечення конкурентних переваг розглянуто недостатньо. Автори, як правило, наводять окремі напрями розвитку конкурентних переваг – якості продукції, інтелектуального капіталу, утримання та збільшення визначеного сегменту ринку тощо. Усе вищесказане обумовило тему дослідження та дозволило визначити такі завдання – проаналізувати зміни в парадигмі забезпечення конкурентних переваг та визначити основні напрями розвитку «еталонних» конкурентних переваг підприємства.

Мета статті – формування сучасної парадигми забезпечення конкурентних переваг підприємства з урахуванням тенденцій розвитку економіки знань, інформаційного суспільства, інтеграційних процесів.

Конкурентні переваги підприємства традиційно розглядались як ключова ланка в ланцюгу формування вартості, що представляє систему взаємозалежних видів діяльності. Еволюція економічних систем призвела до того, що сьогодні конкурентні переваги – це унікальні комбінації ресурсів та ключові компетенції, бачення перспектив, стратегічна гнучкість для виробництва успішних продуктів, технологій та послуг. На ринку присутня динамічна гіперконкуренція, що характеризується високим ступенем невизначеності. Аналіз відомих визначень конкурентної переваги, виконаний багатьма авторами [4 – 7], дозволяє нам визначити конкурентні переваги як набір відносних характеристик підприємства, що позитивно відрізняють його від конкурентів в обмеженому терміні часу та у визначеному сегменті ринку. Генезис розвитку конкурентних переваг розглянутий Є. Шершньовою [8] може бути допов-

нений теорією конкурентних переваг підприємства в умовах економіки знань. Сучасна парадигма конкурентних переваг базується на концепції Г. Хемела та К. Прахалада [9] і полягає в тому, що перспективність суб'єкта управління визначається його лідерством на майбутніх ринках. Такий підхід базується на відокремленні ресурсів, що існують від напрямів розвитку. Якщо напрям визначено правильно, ресурси будуть модифіковані або повністю змінені. Розвиток парадигми забезпечення конкурентних переваг можна характеризувати як спіральний. У 70 – 80-ті ХХ сторіччя конкурентні переваги базувались на пошуку прибутку в зовнішньому середовищі. У 90-х роках зусилля менеджерів сконцентровані на ефективності використання внутрішніх ресурсів та в удосконаленні ключових компетенцій – факторів, що відрізняють підприємство від інших. У ХІ сторіччі новий виток спіралі охоплює концепції динамічних переваг, що включають в себе вміння підприємства підтримувати та оновлювати конкурентні переваги в умовах динамічного зовнішнього середовища.

Система управління конкурентними перевагами на підприємстві, на наш погляд, повинна включати:

- ✦ аналіз і планування конкурентних переваг підприємства на основі методології бенчмаркінга та прогнозування майбутніх ринків;
- ✦ визначення факторів, що впливають на конкурентоспроможність підприємства;
- ✦ визначення проблемних полів діяльності;
- ✦ формування портфеля конкурентних переваг;
- ✦ методологію розробки конкурентної стратегії;
- ✦ методичні засади розробки заходів, що дозволяють нарощувати конкурентні переваги.

Конкурентоспроможність підприємства є синергетичною характеристикою, що відбиває здатність підприємства динамічно реагувати на зміни ринкової ситуації в цілях утримання переваги над іншими господарюючими суб'єктами. Тому будь-які зовнішні зміни повинні стати детермінантами внутрішніх перетворень.

Для досягнення інтегрованої конкурентної переваги, сучасне підприємство повинно перетворитись в організацію, що самонавчається, і, в масштабі всієї організації підтримувати та створювати конкурентні переваги. Створення конкурентних переваг вимагає зусиль всіх учасників. Сучасною конкурентною перевагою є інтелектуальний капітал підприємства, до складу якого ми включаємо трудові ресурси, база знань та інтелектуальні інформаційні системи.

Управління підприємством повинно здійснюватися на принципах постійного розвитку та вдосконалення. Це стосується всіх підрозділів, бізнес-процесів та удосконалення роботи персоналу. Основою сучасної конкурентоспроможності є нові переваги, що переростають в інновації, матеріалізують нові ідеї та знання. Розвиток технологій призводить до скорочення життєвих циклів товарів, зміни управлінських та інформаційних технологій. Саме це обумовлює визначення життєвого циклу переваг для їх подальшої модернізації або зміни.

Основна частина витрат на підприємстві повинна припадати не на виробничий процес, а на розробку нової продукції, менеджмент якості, маркетинг, збут, розвиток персоналу, корпоративної культури, інформаційного забезпечення. У цих умовах для зростання конкурентоспроможності необхідно пропонувати клієнту додаткову економічну цінність, переходячи від продажів товарів до

пропозиції рішень (товар плюс супутні послуги, відповідні потребам клієнта). Тобто конкурентні переваги будуть полягати у здатності конкуруючих суб'єктів представляти на ринку системні рішення, що включають не тільки поставки продукції, а й комплекс необхідних послуг, який дозволить клієнту отримувати готове рішення своїх проблем, позитивні враження від споживання.

Конкурентна перевага і конкурентоспроможність – це тісно взаємопов'язані поняття: конкурентні переваги є факторними ознаками, а конкурентоспроможність – результуючою.

Аналіз сутнісних аспектів конкурентної переваги дозволив виділити таку цікаву особливість. З одного боку, стан конкурентоспроможності досягається за рахунок володіння (збереження і розвитку) конкурентної переваги. Доступність ресурсів або їх вартість, що складається на визначеній території, є джерелом конкурентної переваги за витратами і сприяють зростанню цінової привабливості пропозиції. Внаслідок впливу цінового фактора збільшується платоспроможний попит на продукцію (послугу), змінюється структура ринку на користь даного виробника.

З іншого боку, конкурентна перевага, як об'єкт конкуренції, може бути досягнута в ході конкурентної боротьби. Зниженню витрат сприятимуть також вдосконалення технології та ефективна організація процесів. Залежність від вартості та розміщення ресурсів при цьому компенсується підвищеною продуктивністю (при збереженні якості), яка дозволить збільшити обсяг виробництва і розширити частку ринку. Отриманий у кожному випадку ефект масштабу забезпечить додаткову цінову перевагу.

Таким чином, природа конкурентної переваги полягає в тому, що вона одночасно може виступати засобом і результатом конкурентної боротьби. Конкурентна перевага (як і конкурентоспроможність) проявляється тільки в конкурентній боротьбі.

Конкурентні переваги можна агрегувати за рівнями – окремими товарними групами, підприємствами і організаціями; їх групам, об'єднаннями та комплексами; регіонами, країнами та союзами.

Кожен попередній рівень доповнює конкурентні переваги наступного.

Кожен рівень агрегування та їх сегменти мають конкурентні поля – області конкурентного порівняння. Між цими полями існують певні стійкі зв'язки, що формують загальний конкурентний фон. Досягнення конкурентних переваг повинно стати головною метою стратегії є і рентабельності організації. М. Портер, один з фундаторів сучасної теорії конкуренції, визначає стратегію, як мистецтво створювати відмінності від інших конкурентів, вміння досягати конкурентних переваг і підтримувати їх [10]. При розробці конкурентної стратегії важливо розрізнити поняття бізнес-моделі та бізнес-стратегії. Бізнес-модель – це концепція менеджменту, заснована на визначених джерелах одержання прибутку. Бізнес-стратегія – сукупність цілей та заходів їх реалізації – повинна мати головну мету – досягнення визначених конкурентних переваг. Підприємства можуть використовувати одну бізнес модель, але реалізовувати різні бізнес-стратегії, що визначають, яким чином підприємство може використати свої внутрішні можливості та потужності для досягнення конкурентних переваг. Взагалі, конкурентні переваги визначаються стратегією розвитку підприємства, а конкуренція товарів і по-

слуг – це тільки зовнішній прояв загальної конкурентної позиції підприємства.

Результатом останніх досліджень М. Портера та М. Креймера [11] є концепція загальних цінностей, тобто принципів і методів роботи, які підсилюють конкурентоспроможність підприємства, а також тих територій, на яких вони знаходяться. Такий підхід призведе до збільшення інновацій, продуктивності праці, суспільних благ. Сучасні компанії можуть створювати вартість, працюючи на благо суспільства, наступними трьома способами:

- ✦ *по-перше*, переосмислюючи, з точки зору інтересів суспільства, свою продукцію та ринки (наприклад, для продовольчих компаній на перший план виходить ідея здорового харчування, для фінансових компаній актуальним є поширення ідей мікрофінансування в бідних спільнотах, застосування «зеленої» ідеології та енергозбереження для всіх компаній);
- ✦ *по-друге*, по-новому визначаючи продуктивність ланцюжка створення вартості, тому що перебудова таких ланцюжків дозволяє більш ефективно впроваджувати інновації, а і одержати економічні вигоди;
- ✦ *по-третє*, формуючи кластери в місцях дислокації підприємств, при створенні яких головною є наявність відкритих і прозорих ринків.

Усвідомлення принципів концепції загальних цінностей та їх реалізація припускають можливість отримувати прибуток, одночасно допомагаючи суспільству вирішувати його проблеми, а це повинно послужити найважливішим джерелом зростання економіки в кожній країні. Застосування цієї концепції підприємствами повинно змусити їх інакше сприймати своїх клієнтів, досліджувати ще не задоволені потреби і не освоєні ринки, а також по-новому враховувати вплив зовнішніх факторів на свій бізнес. Подібний новий погляд на господарчу діяльність, коли головним стає не тільки традиційні процеси зниження витрат і підвищення якості продукції, призводить до того, що конкурентні переваги, які з'явилися у компаній, завдяки врахуванню інтересів суспільства і місцевих громад, виявляються більш стійкими і довготривалими, ніж звичайні.

Сучасна ресурсна концепція визначає поняття конкурентної переваги фірми як результат реалізації стратегії по створенню унікально привабливих товарів і послуг на основі використання цінних і рідкісних компетенцій фірми, які не можуть бути скопійовані досить швидко ніким з її конкурентів [10]. Прихильниками ресурсної концепції було доведено, що саме в організаційних здібностях менеджменту підприємства по забезпеченню унікальності його бізнес-моделі в порівнянні з конкурентами і криється запорука його довгострокового процвітання. При цьому особливий акцент було зроблено на визначенні та розвитку ключових компетенцій, що дозволяють генерувати стійкі конкурентні переваги.

Для успішної реалізації ідеї спільних цінностей підприємство повинно активно вдосконалюватись та перетворюватись в динамічну організацію, що самонавчається. Головною цінністю таких організацій стать знання, людський капітал, який є носієм ключових компетенцій компанії. Ми вважаємо, що сучасне підприємство повинно підтримувати конкурентні переваги, що базуються на наявності існуючих ресурсів, і формувати переваги для майбутніх ринків.

Конкурентні переваги в управлінні підприємством повинні бути сформовані на основі концепції «Менеджмент 2.0: нова версія для нового століття» [12], до якої увійшли 25 найбільш масштабних завдань менеджменту.

У табл. 1 представлено відповідність завдань сучасного менеджменту та забезпечення конкурентних переваг підприємства. Менеджмент майбутнього повинен враховувати інтереси не тільки вищого керівництва та акціонерів, але й своїх співробітників, місцевих спільнот, територій, відповідати потребам суспільства в цілому, окремим групам споживачів, тенденціям розвитку управлінських та інформаційних технологій.

Парадигма сучасної теорії забезпечення конкурентних переваг повинна включати в себе моделі підтримки конкурентних переваг на існуючих ринках та моделі розвитку майбутніх ринків; стратегію розвитку конкурентоспроможності підприємства, розвитку людського капіталу та ефективного управління підприємством.

Систему управління конкурентними перевагами доцільно сформувати за такими проєкціями:

1. Унікальні товари, послуги.
2. Динамічність оновлення товарів на ринку.
3. Товари плюс послуги обслуговування – орієнтація на клієнта.

Таблиця 1

Сутність конкурентних переваг підприємства у відповідності завдань менеджменту 2.0.

№ з/п	Завдання менеджменту 2.0.	Сутність конкурентної переваги
1	Ставити соціально значущі цілі	Соціальна значимість
2	Керуватися ідеєю корпоративної відповідальності	Корпоративна відповідальність, ефективності корпоративного управління
3	Змінити філософію менеджменту на основі синергетики різних наук та галузей	Синергетичний ефект при вирішенні різних питань
4	Відмовитися від традиційної ієрархії	Зростає ініціативність та інноваційність
5	Переналаштувати менеджмент для роботи у відкритому світі	Відкриті конкурентні переваги
6	Запровадити не тільки кількісні (ефективність, прибуток), а і якісні показники розвитку підприємства (імідж, соціальна значимість, позиціонування в регіоні тощо)	Перевага стійкого позиціонування
7	Менеджмент майбутнього повинен розвиватись на основі довіри	Розвиток людського капіталу
8	Запровадити ефективну оргструктуру підприємства	Ефективність управління
9	Змінити принципи контролю на збільшення частки самоконтролю	Розвиток людського капіталу
10	Керівникам належить стати архітекторами корпоративних спільнот, заохочувати новаторство і співробітництво	Розвиток інновацій
11	Зробити ставку на різноманіття	Зменшення ризиків
12	Затвердити інформаційну демократію	Розвиток системи знань підприємства
13	Створювати корпоративні ринки ідей, кадрів і ресурсів	
14	Готувати ґрунт для проєктів завтрашнього дня	Аналіз майбутніх ринків
15	Формувати спільноти однодумців	Розвиток колективних знань та «еталонних знань» спільнот професіоналів
16	Дати волю творчому початку співробітників	Розвиток системи знань підприємства
17	Шукати розумні компроміси. Потрібні багаточільові системи, які б заохочували розумні компроміси	Підвищення ефективності стратегічного розвитку
18	При прийнятті рішень відмовлятися від формальної ієрархії	Підвищення ефективності прийняття управлінських рішень
19	Надавати співробітникам більше самостійності	Розвиток людських ресурсів та їх компетенцій
20	Просувати дисидентів і стримувати реакціонерів	
21	Створювати гнучку стратегію	Підвищення ефективності впровадження змін, зменшення ризиків негативних наслідків впливу зовнішнього та внутрішнього середовища
22	Запровадження нових системних аналітичних методів	Підвищення ефективності прогнозування
23	Дивитися вперед, а не назад. Менеджмент майбутнього повинен заохочувати інновації і вдосконалення	Підвищення інноваційності, створення моделі майбутніх ринків
24	Створювати комплексні системи оцінки ефективності	Аналіз і підтримка існуючих конкурентних переваг
25	Вибирати курс розвитку колективно	Розвиток знань підприємства

4. Розвиток нових ринків товарів.
5. Інформаційне забезпечення товарів, послуг, клієнтів.
6. Розвиток інтелектуального капіталу.
7. Розвиток нових методів та форм управління.
8. Нові методи моніторингу та аналізу конкурентоспроможності підприємства.

ВИСНОВКИ

Парадигма сучасної теорії забезпечення конкурентних переваг повинна базуватись на синергетичному сполученню розвитку виробничого потенціалу, прогнозуванню тенденцій розвитку майбутніх ринків і розвитку підприємства, що самонавчається. Управління конкурентними перевагами повинно здійснюватись постійно, динамічно, враховуючи особливості розвитку галузі, управлінських та інформаційних технологій та базуватись на динамічних індикативних показниках конкурентоспроможності. Удосконалення організації управління та самонавчання підприємства, розвиток людського капіталу, формування інтелектуальної бази знань підприємства – нові елементи сучасної парадигми забезпечення конкурентних переваг.

У програмі подальших досліджень – розробка системи показників управління конкурентними перевагами підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Котенко В. П.** Парадигма как методология научной деятельности / В. П. Котенко // Библиосфера. – 2006. – № 3. – С. 21 – 25.
2. **Коровецька Н. А.** Ознаки нової парадигми менеджменту / Н. А. Коровецька [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nauka.zinet.info/16/korovetska.php> – Назва з екрану.
3. **Захарчин Г. М.** Забезпечення конкурентоспроможності та розвитку організаційної культури підприємства: сучасна парадигма і прикладний аспект / Г. М. Захарчин, Л. С. Лісовська, А. А. Теребух. – Львів : Львівської політехніки, 2009. – 440 с.
4. **Донець Л. І.** Базові принципи сучасної парадигми управління конкурентоспроможністю підприємства / Л. І. Донець // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2012. – № 1 (5). – С. 101 – 107.
5. **Іващенко Г. А.** Методичне забезпечення аналізу та оцінки конкурентних переваг підприємства / Г. А. Іващенко, С. В. Даниленко // Бізнес Інформ. – 2011. – № 4. – С. 81 – 85.
6. **Чичкина В. Д.** Формирование стратегии управления конкурентными преимуществами с учетом влияния производственного потенциала // Вестник Волжского университета им. В. Н. Татищева. – 2006. – № 9. – С. 50 – 57.
7. **Сафиуллин А. Р.** Многоуровневый подход к управлению конкурентными преимуществами / А. Р. Сафиуллин // Известия Уральского государственного экономического университета. – 2010. – № 2. – С. 19 – 25.
8. **Шершнева Е. Г.** Современная парадигма управления конкурентными преимуществами предприятия в условиях глобализации экономики / Е. Г. Шершнева // Вестник УГТУ-УПИ. – 2006. – № 9 (80). – С. 50 – 57. – (Экономика и управление).
9. **Prahalad C. K.** The core competence of the corporation / C. K. Prahalad, G. Hamel // Harvard Business Review. – 1990. – № 3 (68). – P. 79 – 92.
10. **Портер М.** Конкуренция / М. Портер / Пер. с англ. – М. : Вильямс, 2002. – 495 с.
11. **Porter M.** Rethinking Capitalism / M. Porter, M. Kramer // Harvard Business Review [Electronic resource]. – Access mode : <http://hbr.org/2011/01/the-big-idea-creating-shared-value>. – The name is from a screen.
12. **Hamel G.** 25 Stretch Goals for Management / G. Hamel [Electronic resource]. – Access mode : http://blogs.hbr.org/hbr/hamel/2009/02/25_stretch_goals_for_managemen.html – The name is from a screen.
13. **Шершнева Е. Г.** Современная парадигма управления конкурентными преимуществами предприятия в условиях глобализации экономики // Вестник УРФУ. – 2006. – № 9.
14. **Prahalad C. K.** The core competence of the corporation / C. K. Prahalad, G. Hamel // Harvard Business Review. 1990. № 3 (68). P. 79 – 92.
15. **Портер М.** Конкуренция / М. Портер; пер. с англ. – М. : Вильямс, 2002. – 495 с.
16. **Porter M.** Rethinking Capitalism / M. Porter, M. Kramer // Harvard Business Review. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hbr.org/2011/01/the-big-idea-creating-shared-value>
17. **Hamel G.** 25 Stretch Goals for Management / G. Hamel [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://blogs.hbr.org/hbr/hamel/2009/02/25_stretch_goals_for_managemen.html

REFERENCES

Chychkyna, V. D. «Formyrovanye stratehyy upravleniya konkurentnymi preymushchestvami s uchetom vliyaniya proizvodstvennogo potentsyala» [Formation of strategy management competitive advantage considering the influence of productive capacity]. *Vestnyk Volzhskoho unyversyteta im. V. N. Tatyshcheva*, no. 9 (2006): 50-57.

Donets, L. I. «Bazovi pryntsyipy suchasnoi paradyhmy upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstva» [Basic principles of modern management paradigm of enterprise's competitiveness]. *Biuletyn Mizhnarodnoho Nobelivskoho ekonomichnoho forumu*, no. 1 (5) (2012): 101-107.

Hamel, G. «25 Stretch Goals for Management». http://blogs.hbr.org/hbr/hamel/2009/02/25_stretch_goals_for_managemen.html
Ivashchenko, H. A., and Danylenko, S. V. «Metodychne zabezpechennia analizu ta otsinky konkurentnykh perevah pidpriemstva» [Methodical support the analysis and evaluation of competitive advantage]. *Biznes Inform*, no. 4 (2011): 81-85.

Korovetska, N. A. «Oznaky novoi paradyhmy menedzhmentu» [Signs of a new paradigm of management]. <http://nauka.zinet.info/16/korovetska.php>

Kotenko, V. P. «Paradigma kak metodologiya nauchnoy deiatelnosti» [Paradigm as a methodology of scientific activity]. *Biблиosfera*, no. 3 (2006): 21-25.

Prahalad, C. K., and Hamel, G. «The core competence of the corporation». *Harvard Business Review*, no. 3 (68) (1990): 79-92.

Porter, M. *Konkurentsiia* [Competition]. Moscow: Viliams, 2002.

Porter, M., and Kramer, M. «Rethinking Capitalism». <http://hbr.org/2011/01/the-big-idea-creating-shared-value>

Shersheva, E. G. «Sovremennaia paradigma upravleniia konkurentnymi preimushchestvami predpriiatiia v usloviakh globalizatsii ekonomiki» [Modern management paradigm enterprise competitive advantage in a globalized economy]. *Vestnik UGTU-UPI* (2006): 50-57.

Safiullin, A. R. «Mnogourovnevyy podkhod k upravlenii konkurentnymi preimushchestvami» [A layered approach to the management of competitive advantage]. *Izvestiia UrGEU*, no. 2 (2010): 19-25.

Zakharchyn, H. M., Lisovska, L. S., and Terebukh, A. A. *Zabezpechennia konkurentospromozhnosti ta rozvytok orhanizatsiinoi kultury pidpriemstva: suchasna paradyhma i prykladnyi aspekt* [Competitiveness and development of the organizational culture of enterprise: modern paradigm and applied aspects]. Lviv: Lvivska politekhnikha, 2009.

АМОРТИЗАЦІЙНА ПОЛІТИКА ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ УПРАВЛІННЯ ТЕХНІЧНИМИ РЕСУРСАМИ ПІДПРИЄМСТВА

© 2014 ПУЙДА Г. В.

УДК 330.14

Пуйда Г. В. Амортизаційна політика як ключовий елемент управління технічними ресурсами підприємства

Амортизаційна політика та амортизація зокрема відіграють низку функцій на підприємстві. Сучасний етап наукових пошуків і досліджень доволі ґрунтовно описує суть та широту поняття «амортизація» для підприємства. У статті розглянуто амортизацію як важіль управління технічними ресурсами на підприємстві. Проведено критичний огляд сучасних підходів до детермінації амортизації та визначення її функцій. Автором проведено ґрунтовний аналіз сучасних поглядів на наявні концепції суті амортизації та її місця в управлінні активами підприємства. Розкрито суть поняття «амортизаційна політика». Наведено приклади впливу різних типів амортизаційної політики на стан і швидкість оновлення технічних ресурсів на підприємстві. У результаті автором запропоновано типи амортизаційної політики підприємства залежно від бажаного темпу оновлення технічної бази та бажаної кількості вивільненого капіталу в оборот.

Ключові слова: амортизація, амортизаційна політика, оновлення технічної бази, вивільнення капіталу.

Рис.: 2. **Табл.:** 4. **Бібл.:** 10.

Пуйда Галя Володимирівна – аспірантка, кафедра обліку і аудиту, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, 76018, Україна)

E-mail: pyjda_galya@ukr.net

УДК 330.14

UDC 330.14

Пуйда Г. В. Амортизационная политика как ключевой элемент управления техническими ресурсами предприятия

Амортизационная политика и амортизация в частности играют ряд функций на предприятии. Современный этап научных поисков и исследований довольно основательно описывает суть и широту понятия «амортизация» для предприятия. В статье рассмотрена амортизация как рычаг управления техническими ресурсами на предприятии. Проведен критический обзор современных подходов к детерминации амортизации и определены его функции. Автором проведен обстоятельный анализ современных взглядов на имеющиеся концепции сущности амортизации и ее места в управлении активами предприятия. Раскрыта суть понятия «амортизационная политика». Приведены примеры влияния различных типов амортизационной политики на состояние и скорость обновления технических ресурсов на предприятии. В результате автором предложены типы амортизационной политики предприятия в зависимости от желаемого темпа обновления технической базы и желаемого количества высвобождаемого капитала в оборот.

Ключевые слова: амортизация, амортизационная политика, обновление технической базы, высвобождение капитала.

Рис.: 2. **Табл.:** 4. **Библ.:** 10.

Пуйда Галя Владимировна – аспірантка, кафедра учета и аудита, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу (вул. Карпатська, 15, Івано-Франківськ, 76018, Україна)

E-mail: pyjda_galya@ukr.net

Puyda H. V. Depreciation Policy as a Key Element of Enterprise Technical Resources Management

Depreciation policy and depreciation in particular play a number of functions at an enterprise. The modern stage of scientific studies describes the essence and breadth of the «depreciation» notion for an enterprise rather deeply. The article considers depreciation as a tool of managing technical resources at an enterprise. It conducts a critical review of modern approaches to determination of depreciation and identifies its functions. The author carries out a deep analysis of modern views on the existing concepts of depreciation essence and its place in managing enterprise assets. The article reveals the essence of the «depreciation policy» notion. It provides examples of influence of different types of the depreciation policy upon the state and rate of renovation of technical resources at an enterprise. In the result the author offers types of the depreciation policy of an enterprise depending on the desired rate of renovation of the technical base and desired volume of the capital released into circulation.

Key words: depreciation, depreciation policy, technical base renovation, release of capital.

Pic.: 2. **Tabl.:** 4. **Bibl.:** 10.

Puyda Halya V. – Postgraduate Student, Department of Accounting and Auditing, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (vul. Karpatyska, 15, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine)

E-mail: pyjda_galya@ukr.net

Амортизація неодноразово викликала особливий інтерес як у науковців-економістів так і у практиків. Амортизація виступає доволі вагомим і цікавим елементом не тільки в управлінні основними необоротними активами підприємства, а й виконує ряд важливих функцій на підприємстві. Амортизація та відповідно амортизаційна політика підприємства тісно укорінилася в наукових дослідженнях сучасності та увійшла у сферу законодавчого регулювання підприємництва як один із важливих важелів державного регулювання економіки. Однак із розширенням законодавчо-нормативної бази, присвяченої висвітленню проблематики амортизації, значно зменшилася увага науковців і практиків до інших функцій та можливостей амортизації, значно применшено її важливість та варіативність використання на сучасному підприємстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що особливу увагу в останніх публікаціях присвячено амортизації як інвестиційному ресурсу підприємства. Зокрема, такі автори, як Л. В. Овод [6], М. В. Котова, П. С. Маковеева [10], О. В. Кленін [9], та ін. у своїх працях позиціонують амортизацію як власне джерело інвестиційних ресурсів. Доволі вагома частка дослідників акцентує увагу на амортизацію як законодавчий важіль регулювання діяльності підприємств. Це зокрема такі науковці: Л. В. Кудь [5], В. К. Орлова, С. В. Сенишин [4].

Ознайомлення з працями вищеперерахованих науковців та інших наукових і законодавчих джерел дозволяє виділити не вирішені раніше частини загальної проблеми. Це, зокрема, суть та призначення амортизаційної політики підприємства для сучасного підприємства та вплив на неї,

зокрема тих функцій, які поставлені на амортизацію; рекомендації та теоретичне обґрунтування основних питань, пов'язаних із можливостями оперувати підприємством переваг, отриманих від вдало підібраної амортизаційної політики поза межами впливу законодавства.

Отже, *метою* статті є дослідження амортизації та зокрема, амортизаційної політики з точки зору управління технічними ресурсами підприємства, її вплив та можливості в управлінні даним видом ресурсів на підприємстві.

Термін «амортизаційна політика» є відносно новим для науковців пострадянського простору.

Перш за все, варто розглянути суть терміна «амортизація» та її основні функції на підприємстві. На сьогодні існує багато визначень та тлумачень амортизації. Розглянемо декілька із них.

Одним із найвагоміших джерел інформації для вивчення амортизації є законодавчо-нормативна база України, перед усім Податковий кодекс України. Отже, у кодексі наводиться таке визначення амортизації [1]: систематичний розподіл вартості основних засобів, інших необоротних і нематеріальних активів, що амортизується, протягом строку їх корисного використання (експлуатації). Із даного визначення можна зробити такий висновок: амортизація дозволяє підприємцю розподілити його витрати на основні засоби (інші необоротні та нематеріальні активи) протягом періоду їх корисного використання і таким чином компенсувати їх вартість, так би мовити «розтягнути» її у часі.

Однак дана трактовка не розкриває повністю суті амортизації як одного з найбільш активних елементів в управлінні активами підприємства. Н. С. Приймак пропонує таке визначення амортизації як комплексного поняття [2]: комплексна економічна категорія, яка характеризує процес систематичного, поступового перенесення вартості засобів праці на вартість готової продукції підприємства, виготовленої з їх використанням, з метою забезпечення планомірного відновлення засобів праці внаслідок їх мо-

рального і фізичного зносу. Автор визначення наводить п'ять концепцій амортизації, які, на нашу думку, розкривають суть даного явища найбільш повно [2]:

- 1) податкова концепція;
- 2) бухгалтерська концепція;
- 3) законодавча (юридична) концепція;
- 4) концепція зносу;
- 5) інвестиційна концепція.

У чому ж полягає суть амортизаційної політики підприємства і чому вона відіграє таку важливу роль в управлінні технічними ресурсами? Для відповіді на задані питання варто розглянути функції амортизації на підприємстві та її різнобічність у прийнятті управлінських рішень підприємцем.

На підприємстві амортизація відіграє ряд важливих функцій. Різні автори [2 – 6] наводять різну кількість цих функцій та їх трактування, згрупування даних у ході вивчення функцій амортизації на підприємстві представлено в табл. 1.

Як видно із табл. 1, амортизація виконує на підприємстві ряд важливих функцій, однак із точки зору управління технічними ресурсами нас цікавить функція акумулювання додаткового джерела коштів на підприємстві для відтворення технічних ресурсів.

Важко не погодитися з твердженням, що амортизація навіть якщо не є джерелом фінансування окремого амортизаційного фонду на підприємстві, то дозволяє, через функцію зменшення оподаткованого прибутку, залишити в обороті підприємства частину грошових коштів, які можуть бути направлені на цілі оновлення його технічної бази.

При виборі амортизаційної політики підприємства варто, перш за все, орієнтуватися на загальну стратегію управління підприємством. Так, при виборі амортизаційної політики підприємства ми стикаємося з дуже важливою дилемою: як обрати оптимальні елементи амортизаційної політики, щоб обрана політика максимально задовольняла потреби підприємства. З одного боку, ми стикаємося з бажанням максимально швидко вивести капітал із необоротного в оборотний, отримавши таким чином так зване

Таблиця 1

Функції амортизації на підприємстві

Автор	Трактування ними функцій амортизації
Т. Д. Косова [3, с. 198]	<i>Відтворювальна та розподільча функції</i> розглядаються автором стосовно амортизаційного фонду; <i>стимулююча функція</i> проявляється як створення умов для прискорення темпів науково-технічного прогресу; <i>фіскальна функція</i> визначається як елемент податкової політики держави
В. К. Орлова, С. В. Сенчишак [4, с. 362]	<i>Функція виведення з оподаткування витрат</i> , понесених на придбання необоротних активів; <i>функція перетворення необоротних активів в оборотні</i> внаслідок нарахування амортизації у фінансовому обліку
Л. В. Кудь [5, с. 222]	<i>Податкова (фіскальна) функція</i> , яка виявляється через податкову амортизацію, яка є елементом податкової політики держави; <i>економічна функція</i> виявляється через механізм економічної амортизації і полягає в тому, що завдяки амортизації кошти з необоротних активів перетворюються в оборотні
Н. С. Приймак [2, с. 197]	<i>Функція відшкодування коштів</i> , вкладених у засоби праці; <i>відтворювальна функція</i> – забезпечення відтворення фізичного та морального зносу засобів праці; <i>накопичувальна функція</i> – забезпечення акумулювання амортизаційних відрахувань у амортизаційному фонді; <i>облікова функція</i> – перенесення вартості засобів праці на готову продукцію виготовлену з їх використанням; <i>фіскальна функція</i> – створює можливості для регулювання підприємством рівня сплачених податків
Л. В. Овод [6, с. 101]	У фінансовому обліку формує амортизаційні відрахування і визначає розмір грошових потоків підприємства; в податковому обліку є сумою, що віднімається від суми валових доходів разом із валовими витратами; в управлінському обліку дозволяє визначити собівартість продукції; у стратегічному обліку – джерело фінансових ресурсів для ефективного способу оновлення основних фондів відповідно до можливої стратегії довгострокового розвитку підприємства

«додаткове джерело коштів». А з іншого боку, «штучне» заниження строку корисного використання машин та обладнання на підприємстві не принесе йому жодної вигоди, адже тільки призведе до збільшення вартості продукції та необхідності оновлення парку виробничих машин.

Прихильники тієї гіпотези, що амортизаційні відрахування є одним із джерел не тільки оновлення виробничих потужностей, а й розширення виробництва використовують так званий ефект вивільнення капіталу, який набув поширення під назвою «ефект Лохмана – Руші» [6, с. 460 – 462]. Суть даного ефекту зводиться до такого: при наявності на підприємстві певної кількості машин, підприємець обирає такі строки амортизації, щоб після першого року корисного використання підприємство отримує достатню кількість коштів, щоб придбати аналогічний станок за ту ж ціну. Таким чином, підприємство кожного року нарощує свої виробничі потужності за рахунок амортизаційних відрахувань, доки не настане кінцевий строк корисного використання початкових машин. Тут ефект Лохмана – Руші досягає «порогу виробничих можливостей» – момент, коли підприємство не зможе далі нарощувати виробничі потужності через вивід із експлуатації початкового обладнання, і весь процес починається заново.

Однак серед вітчизняних науковців існує багато противників такої можливості використання амортизаційних відрахувань. Так, З. М. Борисенко стверджує, що «кількісне збільшення числа машин за незмінної сукупності споживчої вартості означає лише, що в їх складі збільшується число зношених засобів праці» [8, с. 21]. Таку властивість амортизації З. М. Борисенко називає «надприродною».

Важко не погодитися із науковцем. По-перше, таке відтворення, навіть якщо і можливе, то частково; по-друге, таке відтворення не враховує ряд таких факторів, як науково-технічний прогрес, зростання цін на техніку, зміну асортименту продукції, яку виготовляє підприємство, тощо.

І ще одна концепція, яка набула широкого розповсюдження – інвестиційна концепція амортизаційних відрахувань. Так, Н. С. Приймак, виділяючи інвестиційну концепцію амортизації, зазначає, що в даному випадку амортизація виступає джерелом фінансування капітальних інвестицій, як частина грошового потоку підприємства (чистий прибуток + амортизація) [2, с. 196]. Однак амортизаційні відрахування не можуть самостійно і цілком служити джерелом інвестицій. У даній концепції використання амортизаційних відрахувань є обмеженим, адже підприємству необхідно мати доволі вагомий парк машин та обладнання, щоб використати їх амортизацію як джерело інвестицій. Або ж даний парк машин та обладнання повинен бути уже доволі зношеним, щоб суми накопиченої за роки використання техніки амортизації вистачило на інвестиції.

Однак не варто відкидати можливість амортизації у вивільненні оборотного капіталу, а точніше можливість збільшення його обсягу. Можна трактувати цей процес по-різному: як функція перетворення необоротного активу в оборотний, як функція вивільнення частини прибутку з оподаткування, функція повернення витрат на технічну базу. Проте, суть процесу від його трактування не змінюється: амортизація дає можливість збільшити грошовий потік на підприємстві.

Підприємство має право самотужки обирати один із варіантів амортизаційної політики залежно від тої концепції амортизації, яка найбільше відповідає потребам і цілям підприємства. О. В. Кленін зазначає, що поняття «амортизаційна політика» включає планування, нарахування та використання амортизації. Науковець пропонує таке визначення амортизаційної політики [9]: це управління процесом відтворення основних фондів, направлене на підвищення технічного рівня виробництва, запобігання надмірному зносу активної частини основних фондів, вдосконалення видової, технологічної і вікової структури основних засобів, нарощування основного капіталу та об'єму випуску продукції, підвищення продуктивності праці та зниження собівартості продукції, максимізацію прибутку та активізацію інвестиційної діяльності.

О. В. Кленін наводить доволі широке визначення поняття «амортизаційна політика», що відображає багатогранність поняття та велику варіативність у використанні амортизаційної політики для досягнення мети підприємства.

Отже, амортизаційна політика – це не проста сукупність норм амортизації та методів її нарахування, а засіб досягнення підприємством певної мети, а саме: відтворення виробничого капіталу, зменшення оподаткованого прибутку, інвестиційні цілі тощо, які підприємство обирає самостійно.

Оскільки технічні ресурси складають питому вагу в основних засобах підприємства і виконують одну із основних функцій на підприємстві – функцію основного виробничого фактора, вибір та обґрунтування амортизаційної політики є важливим процесом для підприємства.

Не існує єдино правильного шляху використання амортизаційної політики на підприємстві. Оскільки амортизація трактується більшістю авторів як один із можливих джерел відновлення машин та обладнання та як джерело додаткових коштів для підприємства, пропонуємо такі варіанти амортизаційної політики, наведені в *табл. 2*.

Як видно з *табл. 2*, підприємству при виборі амортизаційної політики необхідно знайти баланс між процесами оновлення його технічної бази та можливістю отримати додаткове джерело коштів для своїх потреб. У даному випадку ми не деталізуємо напрямки використання амортизаційного фонду, адже кожне підприємство в праві обирати їх саме. Дана схема вибору амортизаційної політики також не стосується вимог законодавства, а тільки враховує внутрішні потреби підприємства.

Графічно зобразити кожен із варіантів амортизаційної політики машин та обладнання можна на *рис. 1*.

По абсцисі відображено вивільнення капіталу в обіг, яке відбувається при різних ставках амортизації. По ординаті відкладено норми амортизації. Отримана крива характеризує максимально можливий залишок вивільнення у обіг коштів при умові їх використання за призначенням, а саме на оновлення технічної бази. На рисунку типи амортизаційної політики умовно розбивають одержану криву на поля, кожне з яких відповідає певній амортизаційній політиці (вимоги законодавства упускаються).

Розглянемо кожен із запропонованих типів амортизаційної політики на певному прикладі.

Нехай, підприємство володіє певним парком машин різної вартості:

№ машини	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Вартість	10000	20000	30000	40000	50000	60000	70000	80000	90000	100000

Типи амортизаційної політики

Тип амортизаційної політики	Норми амортизації	Темпи оновлення техніки	Наявність «надлишку» амортизаційного фонду
Політика швидкого розширення виробництва	Найбільші	Активне розширення технічної бази	Без надлишку, всі кошти ідуть на оновлення техніки
Політика поступового розширення виробництва	Нормальні	Поступове розширення	Кошти затримуються у фонді, але не надовго
Політика простого відновлення технічних ресурсів	Нормальні	Без розширення, проста заміна уже зношеної техніки	Кошти затримуються у фонді періоду списання найбільш застарілої техніки
Політика підтримки техніки у нормальному робочому стані	Нормальні, або ж менші	Без розширення, простий ремонт техніки	Кошти максимально затримуються у фонді, витрати ідуть тільки на ремонт

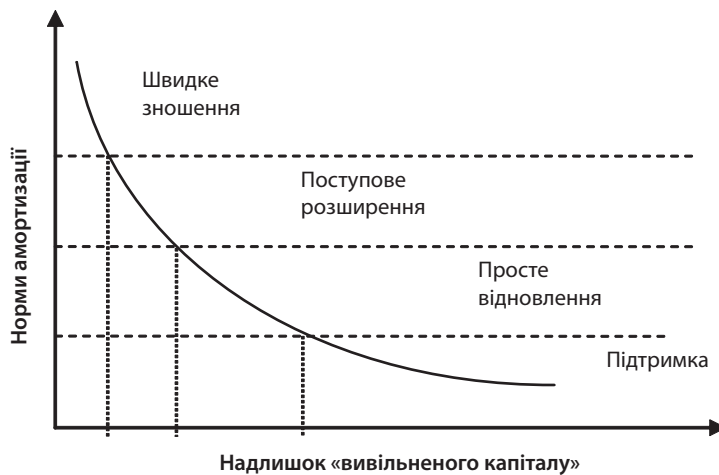

Рис. 1. Типи амортизаційної політики підприємства

Загальна вартість машин складає 550 тис. грн.

Для повного відображення ефекту який отримає підприємство від вибору кожного із варіантів амортизаційної політики, обираємо такі норми амортизації: 50%, 25%, 12,5%, 6,25%. Як і у випадку з ефектом Лохмана – Руші, наше умовне підприємство буде оновляти свою технічну базу, одразу ж, як тільки отримає достатню суму амортизаційних відрахувань. Для спрощення прикладу пріоритетною ознакою для першості оновлення буде найменша вартість машини, тобто першими будуть оновлюватися найдешевші машини.

У табл. 3 відображено розрахунок наращеної амортизації в кінці кожного періоду нарахування амортизаційних відрахувань.

У кінці кожного періоду підприємство отримані амортизаційні відрахування використовує для оновлення технічної бази, але тільки в тому випадку, якщо коштів достатньо. Якщо коштів недостатньо, то ці кошти потрапляють у «оборот» і становлять так званий «вивільнений у оборот капітал».

Отримані результати у табл. 3, тобто очікуваний «вивільнений капітал» у обіг, можна відобразити за допомогою такої розрахункової формули:

$$Вив_{K_t} = Нар A_t - B_n,$$

де $Вив_{K_t}$ – вивільнений у обіг капітал на кінець періоду t нарахування амортизаційних відрахувань, у вартісних одиницях;

$Нар A_t$ – наращена сума амортизаційних відрахувань на кінець того ж періоду t нарахування амортизаційних відрахувань, у вартісних одиницях;

B_n – вартість n -ї у черзі на оновлення машини, у вартісних одиницях;

t – період у якому підприємство хоче придбати нову машину.

Звідки ж підприємство отримує такий ефект вивільнення капіталу? Розглянемо перший варіант: максимальні норми амортизації, найменший ефект вивільнення капіталу. У першому році експлуатації підприємство отримало 275 тис. грн амортизації,

Нарощена амортизація на кінець року у результаті використання різних типів амортизаційної політики

Період нарахування амортизації	Ставка амортизації, %			
	50	25	12,5	6,25
1	275	137,5	68,75	34,38
2	550	275	137,5	68,75
3		412,5	206,25	103,13
4		550	275	137,5
5			343,75	171,88
6			412,5	206,25
7			481,25	240,6
8			550	275
9				309,38
10				343,75
11				378,12
12				412,5
13				446,88
14				481,25
15				515,63
16				550

Таблиця 3

за ці кошти оновило технічну базу на 210 тис. грн (перші 6 найдешевших машин) і в обігу залишилося 65 тис. грн. Це і буде вивільнений капітал. У наступних варіантах технічна база оновлюється повільніше, оскільки підприємство не в змозі при таких ставках отримати таку ж суму амортизації, що і у першому випадку. Таким чином, технічна база оновлюється в менших темпах і тільки тоді, коли коштів від амортизації достатньо. Коли коштів недостатньо, вони повертаються обіговий капітал і можуть використовуватися підприємством в інших цілях. Як видно з *табл. 4*, сумарний залишок вивільненого капіталу зростає із зменшення норм

амортизації. За даними даної таблиці отримано графічну залежність (*рис. 2*), яка відображає залежність обсягу вивільненого капіталу від прийнятих на підприємстві норм амортизації. Даний графік підтверджує гіпотезу, зображену на *рис. 1*, про те, що зі зменшенням норм амортизації обсяг отриманого вивільненого капіталу буде зростати, а отже і зменшувати частоту оновлення технічної бази підприємства за період корисного використання. Лінія тренду на *рис. 2* набула вигляду степеневої кривої, коефіцієнт детермінації R^2 дорівнює 0,885, що доводить адекватність саме такої степеневі залежності, відображеної на *рис. 1*.

Таблиця 4

Вивільнення капіталу в результаті використання різних типів амортизаційної політики

Період нарахування амортизації	Ставка амортизації, %	Вивільнення капіталу в кінці періоду, тис. грн			
		50	25	12,5	6,25
1	65	65	37,5	8,75	4,38
2	0	0	65	37,5	8,75
3			52,5	56,25	3,12
4			0	65	37,5
5				63,75	21,88
6				52,5	56,25
7				31,25	30,62
8				0	65
9					29,38
10					63,75
11					18,12
12					52,5
13					86,88
14					31,25
15					65,63
16					0
Сумарний вивільнений капітал за весь період використання, тис. грн		65	155	315	320,625

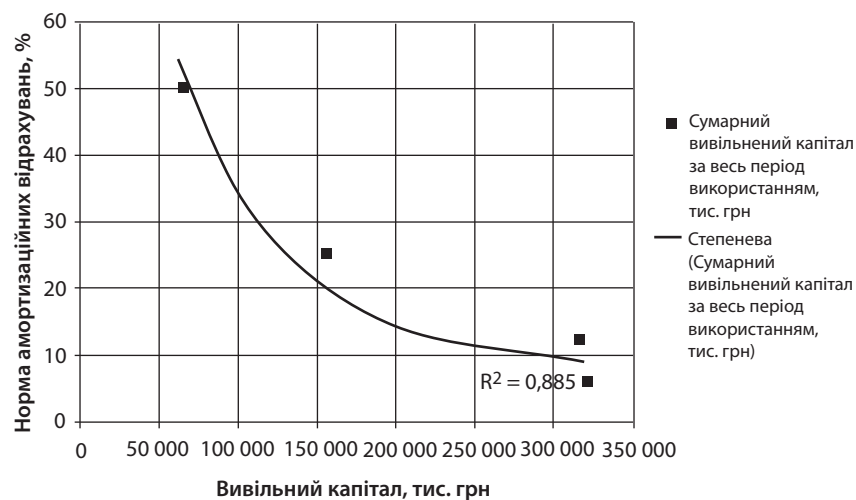

Рис. 2. Лінія тренду вивільнення капіталу при різних типах амортизаційної політики підприємства (згідно з наведеним прикладом)

ВИСНОВКИ

Амортизаційна політика підприємства відіграє ряд важливих функцій на підприємстві. У даній статті амортизаційна політика розглядається крізь призму управлінського процесу і відображає амортизацію як інструмент вивільнення капіталу. За допомогою варіативності амортизаційних норм підприємство у змозі управляти витратами на технічні ресурси. Таким чином, оновлення, модернізація та ремонт обладнання та машин знаходиться у прямій залежності від обраного типу амортизаційної політики на підприємстві. Крім обраного типу оновлення технічної бази, підприємство отримує так званий «вивільнений капітал», тобто ресурс отриманий у процесі амортизації. У даному дослідженні не приділяється увага шляхам використання даного «вивільненого капіталу», оскільки суть розробки запропонованих типів амортизаційної політики полягає в досягненні підприємством збалансованості між прийнятими темпами оновлення технічної бази підприємства та вивільненням коштів у оборот для інших потреб підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
2. **Приймак Н. С.** Амортизація та її функції у господарській діяльності підприємства / Н. С. Приймак // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: Економічні науки. – 2009. – Вип. 16, ч. 1. – С. 194 – 201.
3. **Косова Т. Д.** Амортизація як інвестиційний ресурс підприємства / Т. Д. Косова // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 9. – С. 157 – 164.
4. **Орлова В. К.** Зв'язок амортизаційної політики з дивідендною політикою на підприємстві / В. К. Орлова, С. В. Сенчішак // Наукові праці Кіровоградського державного технічного університету. Економічні науки//бухгалтерський облік, аналіз і аудит. – 2003. – Ч. I, Вип. 4. – С. 357 – 363.
5. **Кудь Л. В.** Методичні підходи щодо визначення функцій амортизації / Л. В. Кудь // Механізм регулювання економіки. – 2005. – № 3. – С. 221 – 225.
6. **Овод Л. В.** Стратегічні управлінські рішення у формуванні амортизаційної політики підприємства / Л. В. Овод // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 6, Т.1. – С. 100 – 103.
7. **Хорунжий Л. А.** Амортизационный фонд (теория и практика образования и использования) / Л. А. Хорунжий. – М.: Экономика, 1991. – 248 с.
8. **Борисенко З. Н.** Амортизационная политика / З. Н. Борисенко – К.: Наукова думка, 2006. – 135 с.
9. **Кленін О. В.** До питання впливу реформування державної амортизаційної політики в Україні на процес відтворення капіталу промислових підприємств / О. В. Кленін // Вісник економічної науки України. – 2006. – № 2. – С. 109 – 112.
10. **Котова М. В.** Роль амортизаційної політики держави у формуванні власних інвестиційних ресурсів промислового виробництва / М. В. Котова, П. С. Маковеева // Труды Одесского политехнического университета. – 2002. – Вып. 2 (18). – С. 1 – 5.

REFERENCES

- Borisenko, Z. N. *Amortizatsionnaia politika* [Depreciation policy]. Kyiv: Naukova dumka, 2006.
- Kosova, T. D. «Amortyzatsiia iak investytsiinyi resurs pidpriemstva» [Depreciation as resource investment company]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 9 (2003): 157-164.

Kud, L. V. «Metodychni pidkhody shchodo vyznachennia funktsii amortyzatsii» [Methodological approaches to defining the functions of depreciation]. *Mekhanizm rehulivannia ekonomiky*, no. 3 (2005): 221-225.

Khorunzhiy, L. A. *Amortizatsionnyy fond (teoriia i praktika obrazovaniia i ispolzovaniia)* [Sinking Fund (the theory and practice of education and use)]. Moscow: Ekonomika, 1991.

Klenin, O. V. «Do pytannia vplyvu reformuvannia derzhavnoi amortyzatsiinoi polityky v Ukraini na protses vidtvorennia kapitalu promyslovykh pidpriemstv» [On the question of the impact of reform of public policy in Ukraine depreciation on the reproduction of capital industry]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, no. 2 (2006): 109-112.

Kotova, M. V., and Makoveieva, P. S. «Rol amortyzatsiinoi polityky derzhavy u formuvanni vlasnykh investytsiinykh resursiv promyslovoho vyrobnytstva» [The role of depreciation policy in shaping their own investment resources in industrial production]. *Trudy Odesskoho polytekhnycheskoho unyversyteta*, no. 2 (18) (2002): 1-5.

[Legal Act of Ukraine] (2010). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

Orlova, V. K., and Senchishak, S. V. «Zv'iazok amortyzatsiinoi polityky z dyvidendnoiu politykoiu na pidpriemstvi» [How amortization policy of dividend policy for the company]. *Naukovi pratsi KNTU. Ekonomichni nauky*, vol. 1, no. 4 (2003): 357-363.

Ovod, L. V. «Stratehichni upravliniski rishennia u formuvanni amortyzatsiinoi polityky pidpriemstva» [Strategic management decisions in shaping the depreciation policy of the company]. *Visnyk KhNU*, vol. 1, no. 6 (2009): 100-103.

Przymak, N. S. «Amortyzatsiia ta ii funktsii u hospodarskyi diialnosti pidpriemstva» [Depreciation and its function in business enterprises]. *Naukovi pratsi KNTU. Ekonomichni nauky*, vol. 1, no. 16 (2009): 194-201.

БАНКОВСКИЙ СЕКТОР УКРАИНЫ: РЕАЛИИ, ТЕНДЕНЦИИ, ПЕРСПЕКТИВЫ

© 2014 ДОРОШЕНКО А. А.

УДК 336.71

Дорошенко А. А. Банковский сектор Украины: реалии, тенденции, перспективы

В статье проанализировано современное состояние банковского сектора Украины, его истоки и перспективы. Определено, что основной преградой для стабильного развития является разобщенность банковских сегментов, отсутствие функционального единства и направленности на формирование оптимальных условий для удовлетворения финансовых потребностей отечественной экономики. С целью создания эффективной банковской системы необходимо ввести новые стандарты банковского надзора, ориентированные на специализацию банковской деятельности. Банковский рынок необходимо сегментировать, и в границах каждого сегмента должны сотрудничать как крупные банки, формирующие его ядро, так и более мелкие, работающие в своих нишах. Объединять специализированные сегменты должны универсальные банки, имеющие развитую филиальную сеть. Кроме этого, необходимо ввести изменения в механизм применения некоторых инструментов денежно-кредитного регулирования по отношению к специализированным банкам и внедрить некоторые ограничения на сферы деятельности иностранного капитала.

Ключевые слова: банковский сектор, иностранный капитал, НБУ, банковский надзор

Табл.: 1. **Библ.:** 12.

Дорошенко Анна Александровна – доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой, кафедра управления персоналом и экономики труда, Харьковский институт финансов Украинского государственного университета финансов и международной торговли (пер. Плетневский, 5, Харьков, 61003, Украина)

E-mail: anya-doroshenko@yandex.ru

УДК 336.71

UDC 336.71

Дорошенко Г. О. Банківський сектор України: реалії, тенденції, перспективи

Doroshenko H. O. Banking Sector of Ukraine: Realities, Tendencies, Prospects

У статті проаналізовано сучасний стан, витоки та перспективи розвитку банківського сектора України. Визначено, що основною перешкодою стало розв'язання банківської діяльності є розмежованість банківських сегментів, відсутність функціональної єдності та спрямованості на досягнення однієї мети – обслуговування фінансових потреб вітчизняної економіки. З метою ліквідації цієї перешкоди запропоновано впровадити нові стандарти банківського нагляду, що будуть орієнтовані на формування банківської системи, заснованої на спеціалізації. Банківський ринок необхідно сегментувати і в межах кожного сегмента повинні співпрацювати декілька великих банків і малі банки, що займатимуть певну нішу. Об'єднувати сегменти повинні універсальні банки, що мають розгалужену мережу філій. Крім того, необхідно внести зміни у застосування певних інструментів грошово-кредитного регулювання та запровадити певні обмеження до сфер діяльності іноземного капіталу.

The article analyses the modern state of the banking sector of Ukraine, its sources and prospects. It identifies that the main obstacle for stable development is dissociation of banking segments, absence of functional unity and orientation at formation of optimal conditions for satisfaction of financial requirements of the domestic economy. In order to create the efficient banking system it is necessary to introduce new banking supervision standards oriented at specialisation of the banking activity. The banking market should be segmented and both major banks that form the nucleus of the segment and minor ones operating in their niches should co-operate within each segment. Universal banks that have a developed branch network should unite specialised segments. Moreover, it is necessary to introduce changes into the mechanism of application of some instruments of money and loan regulation with respect to specialised banks and introduce some restrictions upon spheres of activity of the foreign capital.

Ключові слова: банківський сектор, іноземний капітал, НБУ, банківський нагляд.

Key words: banking sector, foreign capital, NBU, banking supervision.

Табл.: 1. **Бібл.:** 12.

Табл.: 1. **Бібл.:** 12.

Дорошенко Ганна Олександрівна – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці, Харківський інститут фінансів Українського державного університету фінансів і міжнародної торгівлі (пер. Плетньовський, 5, Харків, 61003, Україна)

E-mail: anya-doroshenko@yandex.ru

Doroshenko Hanna O. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Head of the Department, Department of Personnel Management and Labour Economics, Kharkiv Institute of Finance of the Ukrainian State University of Finance and International Trade (per. Pletnevskyy, 5, Kharkiv, 61003, Ukraine)

E-mail: anya-doroshenko@yandex.ru

Функционирование экономики во многом определяется состоянием банковской системы, которая является связующим звеном между всеми субъектами хозяйствования, источником дополнительного финансирования инвестиционных и прочих потребностей предприятий и организаций. Однако для выполнения этой функции совокупность банков должна представлять именно систему для которой характерно «множество элементов, находящихся в отношениях и связях друг с другом, которое образует определенную целостность, единство. «...при определении понятия система, необходимо учитывать теснейшую взаимосвязь его с понятиями целостности, структуры, связи, элемента, отношения, подсистемы и др.» [1]. На сегодняшний день нельзя говорить о том, что формально задекларированная банковская система Украи-

ны, является действительно системой, для которой характерны целостность и единство. Это объясняется тем, что в действующей совокупности банков четко выделяются как минимум четыре сектора, имеющие различные интересы и тенденции развития, что не позволяет НБУ осуществлять единую политику, направленную на удовлетворение истинных потребностей экономики Украины. В связи с этим возникает необходимость разработки новых стандартов банковского надзора, направленных на трансформацию совокупности банков Украины в единую систему.

Вопросы оптимизации структуры банковской системы находятся в зоне пристального внимания как отечественных, так и иностранных исследователей и специалистов. Так, проблемы функционирования крупнейших банков («Too Big to Fail») являются одними из самых ак-

туальных в США [2], вопросы государственной поддержки банков – в Евросоюзе, причины и последствия прихода иностранных банков – в Украине. Данные вопросы рассматриваются в трудах В. Гееца, А. Сугуняко, на страницах этого издания соответствующая проблема нашла отражения в работах Молдавской О. В., Кия Ю. В. [3], Крупки И. М. [4].

Однако современные тенденции разобщения банковских сегментов в Украине, необходимость выработки новых подходов к осуществлению банковского надзора, внедрения умеренного протекционизма с целью создания банковской системы, обеспечивающей выполнение возложенных на нее функций, требует дополнительных исследований по данной тематике.

Цель работы состоит в определении основных направлений трансформирования банковского сегмента Украины с целью формирования единой системы, которая функционирует в соответствии с приоритетами украинской экономики. С этой целью необходимо вычленил основные группы банков по критериям национальной принадлежности капитала, его размерам и специализации банковского института.

Для анализа текущего состояния банков в Украине будет использоваться понятие банковский сектор, это объясняется невозможностью применения понятия система, а сектором в соответствии со словарем Ожегова можно считать «отрасль государственной или хозяйственной деятельности» [5].

Исходя из критерия национальной принадлежности капитала принято все банки в соответствии с отчетностью НБУ делить на иностранные (в т. ч. со стопроцентным иностранным капиталом) и отечественные. Массовая экспансия иностранного капитала в Украину началась в 2005 г. Высокие процентные ставки, большая емкость рынка, относительная стабильность гривны и заверения руководства НБУ о недопустимости ее девальвации сделали банковский сектор Украины очень привлекательным для иностранного капитала. Иностранные банки, имея дешевую ресурсную базу, интересные кредитные продукты и высокие стандарты организации банковского бизнеса с легкостью заходили в Украину, создавая дочерние структуры, входя в капитал действующих банков, используя механизм слияний и поглощений. Нацбанк на тот момент не установил ни критерии отбора банков, входящих на рынок Украины, ни максимальной доли присутствия иностранного капитала. Поэтому с 2005 по 2008 гг. присутствие иностранных банков лавинообразно увеличивалось. Так, на начало 2005 г. удельный вес иностранного капитала в банковской системе Украины составлял – 9,6 %, к концу 2008г. значение данного показателя составляло – 36,7% [6]. На банковский рынок Украины вошли такие банки как Raiffeisen International AG, BNP Paribas, Banca Intesa, OTP Bank, Erste, Unicredit и если в начале периода цена покупки составляла 1 – 1,6 капитала, то, учитывая огромный спрос на банковские институты, к середине 2008 г. она возросла до 5 капиталов. Именно с этого периода можно говорить о фрагментации банков и появлении таких групп как иностранные банки, крупные и крупнейшие отечественные банки (включая государственные), а также средние и небольшие банки. Такая группировка не соответствует методике НБУ, однако она необходима для достижения цели исследования. В докризисный период иностранные банки старались покупать банки с разветвленной филиальной сетью, представленные в большинстве регионов Украины. Такие структуры полностью отвечали стратегии

ведения банковского дела иностранцев в Украине – развитие потребительского кредитования преимущественно на приобретение товаров длительного пользования. Поскольку украинский товаропроизводитель не мог насытить рынок соответствующей продукцией, то, по сути, кредитовались иностранные предприятия-импортеры. Кроме того, большая часть кредитов выдавалась в иностранной валюте, что в виду стабильности курса гривны было выгодно и заемщикам, и банкам-кредиторам, использовавшим ресурсы материнских структур. Таким образом, заемщики, получившие кредиты в иностранной валюте, становились заложниками макроэкономической ситуации и стабильности гривны, кроме того, это было легальным путем увеличения уровня долларизации экономики Украины.

Кризис 2008 г. для Украины имел катастрофические последствия, и не последней причиной этого стала нестабильность банковской системы. В зоне «высокой проблемности» оказались:

- ✦ отечественные банки, которые готовились к перепродаже иностранцам и поэтому необоснованно расширяли свой кредитный портфель, что привело к превращению его в проблемный. К таким институтам можно отнести банки «Киев», «Родовид», «Надра», «Укрпромбанк» и т. д.;
- ✦ иностранные банки, которые ввиду проблем у материнских структур и высокой рискованности деятельности в Украине начали активно выводить капитал из Украины;
- ✦ крупные отечественные банки, не имевшие адекватной структуры и политики риск-менеджмента, потребовавшие государственной поддержки для избежание краха остальных банковских институтов.

Еще одной причиной проблем в финансовом секторе Украины стали потребительские кредиты в иностранной валюте.

«На сегодня размер курсовых разностей, сформированных за валютной задолженностью вследствие девальвации гривны в 2008 году, составляет по приблизительным оценкам почти 180 млрд грн, или 18% от ВВП страны. Эта сумма является эквивалентом того экономического вреда, который нанесли стране реализованная в 2005 – 2008 гг. программа внешнего привлечения кредитных средств, а также уменьшение доли национального капитала в банковской системе, и является платой за некомпетентные действия государственных органов власти в 2005 – 2008 годах» [7].

В кризисный период самыми стабильными оказались средние и небольшие банки, они не только выжили без доквалификации со стороны государства или рефинансирования НБУ, но и удержали своих вкладчиков, не свернули работающие проекты, и быстрее восстановили свою деятельность в посткризисный период.

Постепенно ситуация начала стабилизироваться. И хотя поверхностный взгляд на современное состояние банков Украины демонстрирует определенный рост (табл. 1), относительные показатели свидетельствуют о наличии больших проблем в этой сфере.

Табл. 1 демонстрирует сокращение темпов роста, а в некоторых случаях падение основных показателей, характеризующих активность банковской деятельности (соотношение собственный капитал и активы, удельный вес инвестиционного кредитования в кредитном портфеле, рентабельность активов, удельный вес срочных средств хозяйствующих субъектов в обязательствах).

Основные показатели деятельности банков Украины в 2007 – 2013 гг.

№	Показатель	2007	2008	2009	2010	2011	2012	01.12.2013
1	Количество банков	198	198	197	194	198	176	183
2	в т. ч.: с 100 % иностр. капиталом	17	17	18	20	22	22	21
3	Уд. вес ин. банков в банк. системе	35,0	36,7	35,8	40,6	41,9	39,5	33,7
4	Активы (млрд грн)	599 396	926 086	880 302	942 088	1 054 280	1 127 192	1 262 905
5	Собственный капитал (млрд грн)	69 578	119 263	115 175	137 725	155 487	169 320	180 951
6	Соотношение собств. капитал/активы %	11,6	12,8	13,1	14,31	14,7	15,0	14,3
7	Результат деятельности (млрд грн)	6 620	7 304	-38 450	-13 027	-7 708	4 899	2 401
8	Рентабельность активов, %	1,50	1,03	-4,38	-1,45	-0,76	0,45	0,22
9	Кредитный портфель (млрд грн)	485 368	792 244	747 348	755 030	825 320	815 327	889 938
10	в т. ч. потреб. кредиты (млрд грн)	153 633	268 857	222 538	186 540	174 650	161 775	166 731
11	Уд. вес потреб. кредитования, %	31,7	33,9	29,7	24,7	21,2	19,8	18,8
12	Инвест. кредиты (млрд грн)	156 355	266 204	244 412	262 199	290 348	276 683	303 186
13	Уд. вес инвест. кредитов %	32,2	33,6	32,7	34,7	35,2	34,0	34,0
14	Обязательства банков (млрд грн)	529 818	806 823	765 127	804 363	898 793	957 872	1 081 954
15	в т. ч. депозиты физ. лиц (млрд грн)	125 625	175 142	155 201	206 630	237 438	289 129	345 639
16	Уд. вес депозитов физ.лиц в обязательствах банков, %	23,7	21,7	20,3	25,7	26,4	30,2	31,9
17	в т. ч. срочные средства субъектов хозяйствования (млрд грн)	54 189	73 352	50 511	55 276	74 239	92 786	92 567
18	Уд. вес срочных средств субъектов хозяйствования в обязательствах, %	10,2	9,0	6,6	6,8	8,2	9,7	8,6

Составлено по данным [6].

Деятельность большинства банков в 2007 – 2011 гг. была убыточной, что являлось следствием финансового кризиса, но темпы сокращения убытков свидетельствуют об активном формировании банками доходов. Постепенно темпы роста доходов уменьшались и по итогам 2013 г. высока вероятность того, что результаты деятельности банков будут ниже прошлогодних. В целом показатели свидетельствуют о низкой эффективности деятельности, несбалансированности ресурсной базы, проблемах с ликвидностью.

Это если рассматривать банковский сектор в целом. Однако в рамках каждого сегмента картина существенно различается. Иностраные банки, начиная с 2009 г., покидают отечественный рынок из-за убыточной деятельности, несоответствия стратегии функционирования и продуктового ряда современному состоянию экономики Украины, нехватки финансирования ввиду проблем у материнской компании, несовершенства законодательства по защите интересов кредиторов, коррупции и политических рисков. На смену им активно входит в банковский сектор российский капитал, что позволяет говорить о появлении отдельного дополнительного сегмента – российского капитала. Концепция его присутствия в Украине сильно отличается от ориентации иностранного капитала на максимизацию прибыли за счет расширения потребительского кредитования. Ввиду того, что российский банковский капитал тесно связан с государственным капиталом, то он и выступает проводником интересов последнего в Украине. Российский банковский капитал, опираясь на мощную ресурсную базу, может в ближайшие годы стать ведущим игроком на

отечественном рынке, сосредоточить у себя обслуживание клиентов, входящих в зону финансовых и экономических интересов. Кроме того, «Внешторгбанк» осуществляет кредитование Министерство финансов Украины.

На сегодня российские банки представлены прежде всего в группе крупных и крупнейших банков («Сбербанк России», «Внешторгбанк» (ВТБ), «Проминвестбанк» «Альфа-банк», «Банк Москвы»), а также находятся в группе средних «Петрокоммерц-Украина», «Энергобанк», «Русский стандарт» и банк «Траст». Эти банки, в соответствии с данными Ассоциации украинских банков, сконцентрировали более 20% кредитно-инвестиционного портфеля и их доля в совокупном капитале банков, работающих в Украине, превышает 17% [8]. Однако в виду того, что значительная часть иностранных инвестиций приходит в Украину из офшорных зон, точно определить долю российского и отечественного капитала достаточно сложно.

Активный приход российского капитала, обладающего длинными ресурсами, при наличии адекватного регулирования и надзора со стороны НБУ может стать толчком для активизации долгосрочного кредитования в Украине.

Имеются проблемы и у отечественных банков – низкая рентабельность, необходимость пересмотра кредитного портфеля, в котором высока доля проблемных и неработающих активов, неэффективная деятельность национализированных во время кризиса банков (исключением является Укргазбанк), над небольшими банками постоянно висит угроза введения НБУ новых увеличенных требований по размеру капитала.

Таким образом, на сегодня в Украине назрела потребность, характерная для всех финансовых рынков, пострадавших от кризиса, изменения стандартов банковского регулирования и надзора. Особенность Украины состоит в том, что введение таких стандартов должно сопровождаться трансформацией всей банковской деятельности.

История развития банковского рынка в Украине показала, что большое количество универсальных банков не является эффективным, с другой стороны, искусственное укрупнение бизнеса порождает снижение конкуренции в банковском деле, повышает уровень системных рисков.

Поэтому украинский банковский рынок должен развиваться путем сегментации по признаку специализации. В стране должны быть банки, специализирующиеся на ипотечной, инвестиционной деятельности, обеспечивающие интересы аграрного и промышленного сектора. В каждом секторе должно быть несколько крупных банков, формирующие ядро сегмента и рядом с ними в своеобразных нишах должны работать небольшие банки, способные более полно удовлетворить конкретные потребности клиента. Связующим звеном между этими сегментами должны стать крупные универсальные банки, имеющие обширную филиальную сеть. Для осуществления такого стратегического плана должны измениться не только стандарты банковского надзора, но и приоритеты в деятельности НБУ.

Если на сегодня основной его функцией является поддержка стабильности гривны [9], то для формирования банковской системы, способной выполнять свое предназначение – обеспечение клиентов финансовыми ресурсами, необходима переориентация на поддержку развития экономики.

Для формирования банковской системы необходимо обеспечить единство и функциональную целостность всех секторов и сегментов. Для этого необходимо сформировать единую стратегию развития банковского рынка, нацеленную на реализацию приоритетных интересов отечественной экономики и «пересмотреть подходы к регулированию присутствия иностранного капитала в национальном банковском секторе, прежде всего в части ограничения сегментов деятельности для банков с иностранным капиталом» [10]. Законодательное ограничение удельного веса иностранного капитала в банковской системе Украины затруднено из-за обязательств, которые взяла на себя Украина в рамках ВТО. Для активизации работы специализированных банков необходимо использовать более низкие нормы резервирования, льготные механизмы банковского надзора [11].

ВЫВОДЫ

Обеспечение стратегических интересов Украины требует формирования целостной банковской системы. Основные работы в этом направлении должны базироваться на обеспечении дальнейшей деолларизации экономики, реформировании основ надзора за банковской деятельностью, ослаблении жесткой монетарной политики, проводимой НБУ и постепенная девальвация гривны, усовершенствование инфраструктуры рынка проблемных кредитов.

Если большая часть этих направлений затрагивает макроэкономические реформы, то разработка новых подходов к формированию и осуществлению стандартов банковского надзора – задача, лежащая в компетенции НБУ, которая может быть относительно быстро реализована.

При этом должно учитываться, что экономика Украины требует формирования банковской системы с преобладанием специализированных банков. В каждом сегменте специализации должно формироваться ядро, созданное несколькими крупными банками и вокруг них должны работать небольшие банки, занимающие определенные ниши. Связующим звеном между ними будут крупные универсальные банки, имеющие обширную филиальную сеть. Деятельность банков с иностранным капиталом должна быть направлена на обеспечение финансовыми ресурсами потребностей отечественной экономики.

Система банковского надзора Украины будет реформироваться в соответствии со стандартами Базель III в течение ближайших пяти лет и ориентироваться на активное использование относительных, качественных показателей, таких как адекватность и ликвидность [12]. В соответствии с этим станет возможным контроль за банками на индивидуальной основе, что и обеспечит возможность реализации вышеизложенных предложений. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Большая советская энциклопедия. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bse.slovaronline.com/>
2. Solving the Too Big to Fail Problem [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.newyorkfed.org/newsevents/speeches/2012/dud121115.html>
3. Молдавська О. В. Аналіз банків з іноземним капіталом / О. В. Молдавська, Ю. В. Кіях // Бізнес Інформ. – 2013. – № 9. – С. 287 – 292.
4. Крупка І. М. Фінансово-економічна безпека банківської системи України та перспективи розвитку національної економіки / І. М. Крупка // Бізнес Інформ. – 2012. – № 6. – С. 168 – 175.
5. Толковый словарь / И. С. Ожегов, О. Ю. Шведова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://slovarozhigova.ru/>
6. Официальный сайт Национального банка Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.bank.gov.ua>
7. Уроки банківської кризи 2008 – 2009 років і шляхи стратегічної трансформації банківської галузі України. Аналітична записка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://aub.org.ua/images/analizapaub.doc>
8. Официальный сайт Ассоциации украинских банков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.aub.org.ua>
9. Закон Украины «О Национальном банке Украины» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pravoved.in.ua/section-law/191-zuonbu.html>
10. Новый курс: реформи в Україні. 2010 – 2015 / За ред. В. М. Гейця. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – С. 111 – 112.
11. Зварич О. І. Розширення інвестиційних можливостей банківської системи на основі використання інструментів грошово-кредитного регулювання / О. І. Зварич // Бізнес Інформ. – 2012. – № 12. – С. 298 – 304.
12. Базель III [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.bis.org/list/basel3/sndex/htm>

REFERENCES

- “Bolshaia sovetskaia entsiklopediia” [Great Soviet Encyclopedia]. <http://bse.slovaronline.com/>
- “Bazel III” [Basel III]. <http://www.bis.org/list/basel3/sndex/htm>
- Krupka, I. M. “Finansovo-ekonomichna bezpeka bankivskoi systemy Ukrainy ta perspektivy rozvytku natsionalnoi ekonomiky” [Financial and economic security of the banking system of Ukraine and prospects of the national economy]. *Biznes Inform*, no. 6 (2012): 168-175.

[Legal Act of Ukraine]. <http://pravoved.in.ua/section-law/191-zuonbu.html>

Moldavska, O. V., and Kiiakh, Yu. V. "Analiz bankiv z inozemnym kapitalom" [Analysis of banks with foreign capital]. *Biznes Inform*, no. 9 (2013): 287-292.

Novyi kurs: reformy v Ukraini. 2010 – 2015 [New Course: Reforms in Ukraine. 2010 – 2015]. Kyiv: NVTs NBUV, 2010.

Ofitsialnyy sayt Assotsiatsii ukrainskikh bankov. <http://www.aub.org.ua>

Ozhegov, I. S., and Shvedova, O. Yu. "Tolkovyy slovar" [Dictionary]. <http://slovarozhegova.ru/>

Ofitsialnyy sayt Natsionalnogo banka Ukrainy. <http://www.bank.gov.ua>

"Solving the Too Big to Fail Problem". <http://www.newyorkfed.org/newsevents/speeches/2012/dud121115.html>

"Uroky bankivskoi kryzy 2008 – 2009 rokiv i shliakhy stratehichnoi transformatsii bankivskoi haluzi Ukrainy. Analitichna zapyska" [The lessons of the banking crisis of 2008 – 2009 years and ways of strategic transformation of the banking sector in Ukraine. Policy Brief]. <http://aub.org.ua/images/analizzapaub.doc>

Zvarych, O. I. "Rozshyrennia investytsiinykh mozhlyvosti bankivskoi systemy na osnovi vykorystannia instrumentiv hroshovo-kredytnoho rehuliuвання" [The expansion of investment opportunities banking system through the use of instruments of monetary control]. *Biznes Inform*, no. 12 (2012): 298-304.

УДК 336.713

КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА ДОСТАТНОСТІ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ БАНКУ

© 2014 АЗІЗОВА К. М.

УДК 336.713

Азізова К. М. Комплексна оцінка достатності ресурсного потенціалу банку

Метою статті є розробка методичних рекомендацій щодо оцінки достатності ресурсного потенціалу банку за рахунок визначення та аналізу всіх його складових і використанню методу рейтингової оцінки. Аналізуючи, систематизуючи та узагальнюючи наукові праці зарубіжних та українських науковців, було розглянуто комплексний підхід до управління ресурсним потенціалом банку. У результаті дослідження визначено особливості комплексного підходу в управлінні ресурсним потенціалом банку, для узагальнюючої комплексної оцінки достатності ресурсного потенціалу банку було використано метод середньої геометричної та нормативних значень обраних коефіцієнтів для розрахунку. Розраховано рейтингову оцінку ресурсного потенціалу ПАТ Банку «Меркурій» за такими показниками, як: залучені та позичені й власні ресурси. Викладений алгоритм отримання рейтингової оцінки ресурсного потенціалу може застосовуватися для порівняння банків у динаміці.

Ключові слова: банк, оцінка, ресурсний потенціал, рейтингова оцінка.

Табл.: 3. **Формул.:** 4. **Бібл.:** 10.

Азізова Катерина Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра банківської справи, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: azizova_em@mail.ru

УДК 336.713

Азизова Е. М. Комплексная оценка достаточности ресурсного потенциала банка

Целью статьи является разработка методических рекомендаций относительно оценки достаточности ресурсного потенциала банка за счет определения и анализа всех его составляющих и использования метода рейтинговой оценки. Анализируя, систематизируя и обобщая научные труды зарубежных и украинских ученых, был рассмотрен комплексный подход к управлению ресурсным потенциалом банка. В результате исследования определены особенности комплексного подхода в управлении ресурсным потенциалом банка, для обобщающей комплексной оценки достаточности ресурсного потенциала банка был использован метод средней геометрической и нормативных значений выбранных коэффициентов для расчета. Рассчитана рейтинговая оценка ресурсного потенциала ПАТ Банка «Меркурий» по таким показателям, как: привлеченные и заёмные, собственные ресурсы. Изложенный алгоритм рейтинговой оценки ресурсного потенциала может применяться для сравнения банков в динамике.

Ключевые слова: банк, оценка, ресурсный потенциал, рейтинговая оценка.

Табл.: 3. **Формул.:** 4. **Библ.:** 10.

Азизова Екатерина Михайловна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра банковского дела, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: azizova_em@mail.ru

UDC 336.713

Azizova K. M. Complex Assessment of Sufficiency of the Bank Resource Potential

The goal of the article is development of methodical recommendations regarding assessment of sufficiency of the bank resource potential by means of identification and analysis of all its components and use of the method of rating assessment. Analysing, systemising and generalising scientific works of foreign and Ukrainian scientists, the article considers a complex approach to the bank resource potential management. In the result of the study the article identifies specific features of a complex approach in the bank resource potential management. The method of geometric average and normative values of selected ratios for calculation was used for the generalising complex assessment of sufficiency of the bank resource potential. The rating assessment of the Public JSC Mercury Bank resource potential was calculated by such indicators as: debt, loan and own resources. The stated algorithm of the rating assessment of the resource potential could be applied for comparison of banks in dynamics.

Key words: bank, assessment, resource potential, rating assessment

Tabl.: 3. **Formulae:** 4. **Bibl.:** 10.

Azizova Kateryna M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Banking, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: azizova_em@mail.ru

[Legal Act of Ukraine]. <http://pravoved.in.ua/section-law/191-zuonbu.html>

Moldavska, O. V., and Kiiakh, Yu. V. "Analiz bankiv z inozemnym kapitalom" [Analysis of banks with foreign capital]. *Biznes Inform*, no. 9 (2013): 287-292.

Novyi kurs: reformy v Ukraini. 2010 – 2015 [New Course: Reforms in Ukraine. 2010 – 2015]. Kyiv: NVTs NBUV, 2010.

Ofitsialnyy sayt Assotsiatsii ukrainskikh bankov. <http://www.aub.org.ua>

Ozhegov, I. S., and Shvedova, O. Yu. "Tolkovyy slovar" [Dictionary]. <http://slovarozhegova.ru/>

Ofitsialnyy sayt Natsionalnogo banka Ukrainy. <http://www.bank.gov.ua>

"Solving the Too Big to Fail Problem". <http://www.newyorkfed.org/newsevents/speeches/2012/dud121115.html>

"Uroky bankivskoi kryzy 2008 – 2009 rokiv i shliakhy stratehichnoi transformatsii bankivskoi haluzi Ukrainy. Analitichna zapyska" [The lessons of the banking crisis of 2008 – 2009 years and ways of strategic transformation of the banking sector in Ukraine. Policy Brief]. <http://aub.org.ua/images/analizzapaub.doc>

Zvarych, O. I. "Rozshyrennia investytsiinykh mozhlyvosti bankivskoi systemy na osnovi vykorystannia instrumentiv hroshovo-kredytnoho rehuliuвання" [The expansion of investment opportunities banking system through the use of instruments of monetary control]. *Biznes Inform*, no. 12 (2012): 298-304.

УДК 336.713

КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА ДОСТАТНОСТІ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ БАНКУ

© 2014 АЗІЗОВА К. М.

УДК 336.713

Азізова К. М. Комплексна оцінка достатності ресурсного потенціалу банку

Метою статті є розробка методичних рекомендацій щодо оцінки достатності ресурсного потенціалу банку за рахунок визначення та аналізу всіх його складових і використанню методу рейтингової оцінки. Аналізуючи, систематизуючи та узагальнюючи наукові праці зарубіжних та українських науковців, було розглянуто комплексний підхід до управління ресурсним потенціалом банку. У результаті дослідження визначено особливості комплексного підходу в управлінні ресурсним потенціалом банку, для узагальнюючої комплексної оцінки достатності ресурсного потенціалу банку було використано метод середньої геометричної та нормативних значень обраних коефіцієнтів для розрахунку. Розраховано рейтингову оцінку ресурсного потенціалу ПАТ Банку «Меркурій» за такими показниками, як: залучені та позичені й власні ресурси. Викладений алгоритм отримання рейтингової оцінки ресурсного потенціалу може застосовуватися для порівняння банків у динаміці.

Ключові слова: банк, оцінка, ресурсний потенціал, рейтингова оцінка.

Табл.: 3. **Формул.:** 4. **Бібл.:** 10.

Азізова Катерина Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра банківської справи, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: azizova_em@mail.ru

УДК 336.713

Азизова Е. М. Комплексная оценка достаточности ресурсного потенциала банка

Целью статьи является разработка методических рекомендаций относительно оценки достаточности ресурсного потенциала банка за счет определения и анализа всех его составляющих и использования метода рейтинговой оценки. Анализируя, систематизируя и обобщая научные труды зарубежных и украинских ученых, был рассмотрен комплексный подход к управлению ресурсным потенциалом банка. В результате исследования определены особенности комплексного подхода в управлении ресурсным потенциалом банка, для обобщающей комплексной оценки достаточности ресурсного потенциала банка был использован метод средней геометрической и нормативных значений выбранных коэффициентов для расчета. Рассчитана рейтинговая оценка ресурсного потенциала ПАТ Банка «Меркурий» по таким показателям, как: привлеченные и заёмные, собственные ресурсы. Изложенный алгоритм рейтинговой оценки ресурсного потенциала может применяться для сравнения банков в динамике.

Ключевые слова: банк, оценка, ресурсный потенциал, рейтинговая оценка.

Табл.: 3. **Формул.:** 4. **Библ.:** 10.

Азизова Екатерина Михайловна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра банковского дела, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: azizova_em@mail.ru

UDC 336.713

Azizova K. M. Complex Assessment of Sufficiency of the Bank Resource Potential

The goal of the article is development of methodical recommendations regarding assessment of sufficiency of the bank resource potential by means of identification and analysis of all its components and use of the method of rating assessment. Analysing, systemising and generalising scientific works of foreign and Ukrainian scientists, the article considers a complex approach to the bank resource potential management. In the result of the study the article identifies specific features of a complex approach in the bank resource potential management. The method of geometric average and normative values of selected ratios for calculation was used for the generalising complex assessment of sufficiency of the bank resource potential. The rating assessment of the Public JSC Mercury Bank resource potential was calculated by such indicators as: debt, loan and own resources. The stated algorithm of the rating assessment of the resource potential could be applied for comparison of banks in dynamics.

Key words: bank, assessment, resource potential, rating assessment

Tabl.: 3. **Formulae:** 4. **Bibl.:** 10.

Azizova Kateryna M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Banking, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: azizova_em@mail.ru

Сучасний етап формування ринкових відносин в Україні характеризується прискореними темпами зростання як кількісних, так і якісних показників розвитку, особливо в банківській сфері, і потребує якомога ширшого охоплення всіх аспектів впливу на діяльність конкретного об'єкта, яким може виступати банк. Специфічна роль банку як посередника руху фінансових ресурсів визначає особливості управління його фінансовими ресурсами як тими, що знаходяться у розпорядженні банку, так і тими, що можуть бути залучені, тобто його ресурсним потенціалом. Це обумовлює врахування низки суб'єктивних та об'єктивних факторів, багато з яких має визначальний вплив, тому необхідно розглядати їх комплексно, що дозволить визначити ступінь впливу того чи іншого фактора на діяльність банку з формування та розміщення його ресурсного потенціалу. На сьогоднішній день банки стикаються не стільки з проблемою забезпечення їх діяльності стабільною та надійною ресурсною базою, скільки надійного розміщення наявних ресурсів з тим, щоб забезпечити належний рівень прибутку, підтримки ліквідності балансу та з мінімальним ризиком для даного виду вкладень. Це стає особливо актуальним в умовах посилення конкуренції між банками та активного проникнення на вітчизняний ринок банків з іноземним капіталом, що ставить українські банки часом в нерівні умови конкуренції. З огляду на це банкам необхідно виробляти гнучку стратегію їх діяльності, засновану на комплексному підході до розуміння нерозривної єдності в однаковій мірі проблем як формування, так і розміщення ресурсів банку.

Теоретичним і практичним аспектам комплексної оцінки достатності ресурсного потенціалу банку та методів управління ресурсами банків присвячено праці таких зарубіжних авторів: Г. Асхауера, Д. Полфреман, Ф. Форда, Дж. Сінкі, Е. Рід, Р. Костер, Е. Гілл, Р. Сміта; російських учених – А. Лаврушина, Г. Панової, А. Тавасієва, В. Усоскіна, В. Чаусова та інших; українських учених – О. Васюренка, А. Вождова, А. Герасимовича, О. Дзюбюка, Ж. Довгань, О. Заруби, А. Єпіфанова, В. Коваленко, С. Козьменка, Р. Козовської, А. Кириченка, І. Лютого, А. Мороза, С. Павлюка, Л. Примостки, І. Сала, М. Савлука, Т. Смовженко, Р. Тиркала, І. Федосік, В. Шелудько та інших.

Вивчення й аналіз опублікованих з даного питання робіт дозволили зробити висновок про те, що значна частка задач стосовно забезпечення банківських установ необхідним обсягом ресурсів залишається недостатньо розробленою як у науковому, так і в організаційно-практичному аспектах.

Метою статті є розробка методичних рекомендацій щодо оцінки достатності ресурсного потенціалу банку за рахунок визначення та аналізу всіх його складових і використанню методу рейтингової оцінки.

Перш ніж розглядати питання застосування комплексної оцінки, розглянемо етимологію слова «комплекс». У економічному словнику подається визначення терміна «комплекс», який походить від латинського слова *complexus* – зв'язок, поєднання і визначається як сукупність, поєднання предметів, дій, явищ або властивостей, які становлять одне ціле [5, с. 253].

Отже, комплексний підхід до управління ресурсним потенціалом банку повинен враховувати та поєднувати різні аспекти, які б дозволяли отримати найбільш бажаний кінцевий результат при мінімізації негативних впливів (встановлення допустимих значень їх параметрів) та являє собою логічний спосіб мислення, відповідно до якого

процес вироблення й обґрунтування будь-якого рішення відштовхується від визначення загальної мети діяльності банку і підпорядковування досягнення цієї мети діяльності всіх його підрозділів за всіма без винятку параметрами.

Даний підхід дозволяє на науковій основі з'ясувати напрями розвитку і необхідні для їх досягнення ресурси, а це, у свою чергу, означає необхідність внутрішньої єдності процесу управління, що надасть можливість досягти максимального фінансового результату, знизити ризики, контролювати ліквідність (виходячи з необхідності максимізації прибутку та мінімізації витрат як з боку активів, так і з боку пасивів). Тобто повинна забезпечуватись єдність усіх аспектів діяльності банку з управління його фінансовими потоками, оскільки жодна фінансова операція, будучи елементом комплексної системи управління, не може реалізовуватись ізольовано одна від одної. Це випливає з того, як зазначає Г. М. Азаренкова, використовуючи термін «інтегрований підхід», «...реалізація інтегрованого підходу (підходу, який передбачає деяку комбінацію відомих методів) пов'язана з необхідністю розгляду послідовності низки питань з управління ресурсним потенціалом комерційного банку в цілому» [1, с. 115].

Отже, виділимо окремі особливості комплексного підходу в управлінні ресурсним потенціалом банку:

- ✦ необхідність врахування в нерозривній єдності істотної участі в отриманні прибутку як активів, так пасивів (управління структурою балансу банку), що обумовлює необхідність врахування рівною мірою як існуючих і потенційних джерел ресурсів, так і, що особливо важливо, напрямів розміщення ресурсів;
- ✦ логічне поєднання та комбінація як традиційних, так і новітніх методів дослідження, що дасть можливість гнучко маневрувати в цілях вибору оптимальних параметрів прибутковості, ліквідності та ступеню ризику;
- ✦ необхідність постійного контролю і моніторингу ринкових параметрів та адекватної цінової політики з метою нейтралізації негативних впливів зовнішнього середовища.

Комплексне врахування як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, які чинять суттєвий вплив на діяльність банку, дозволяє мобілізувати зусилля менеджменту на тих, які є найбільш несприятливими та є необхідною передумовою формування ефективної стратегії розвитку. Політика банку повинна розроблятися так, щоб максимізувати дохід і мінімізувати витратність банківських послуг, як з боку активів, так і з боку пасивів. Процес управління повинен характеризуватись внутрішньою єдністю, що дозволить досягти максимального фінансового результату, знизити ризики, контролювати ліквідність.

Аналіз ресурсного потенціалу банку методом коефіцієнтів дозволяє виявити його динаміку без впливу інфляції на статті балансу, що є актуальним на сьогодні для діяльності банківських установ. Аналітичні коефіцієнти дозволяють виявити кількісний взаємозв'язок між складовими ресурсного потенціалу банку та визначити агрегований показник його достатності. Зі зміною економічних умов змінюється і значущість відповідних коефіцієнтів для аналізу, а отже, і їх набір. Перевагою коефіцієнтної оцінки є її оперативність, можливість інтерпретування результатів аналізу шляхом порівняння з нормативним значенням, а також можливість порівняння коефіцієнтів різних банків.

Дослідники в галузі оцінки результативності процесів, що відбуваються в банківській системі, дійшли до висновку про неможливість виділити із кількості результативних показників будь-який один як загальний, придатний для комплексної оцінки [2]. Це пов'язано зі значною і постійно зростаючою кількістю як об'єктів аналізу, так і індикаторів, критеріїв діяльності в умовах зростаючої конкуренції на ринку банківських послуг та розвитком інтеграційних процесів.

Для узагальнюючої комплексної оцінки достатності ресурсного потенціалу банків доцільно використовувати метод середньої геометричної та нормативних значень обраних коефіцієнтів для розрахунку [9]. Він базується на визначенні коефіцієнтів за окремими показниками, коли за одиницю береться найвище значення даного індикатора [10].

При цьому для врахування нормативних значень відібраних показників слід брати за базу для розрахунку нормовані значення обраних коефіцієнтів. Таким чином, для розрахунку показника достатності ресурсного потенціалу (D_{rp}) можна використовувати формулу 1:

$$D_{rp} = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n \frac{K_i}{N_i}}, \quad (1)$$

де K_i – значення i -го коефіцієнта, взятого для розрахунку;

N_i – нормативне значення i -го коефіцієнта, взятого для розрахунку;

n – кількість коефіцієнтів, взятих для розрахунку.

Вибір зазначених коефіцієнтів проведено відповідно до їх репрезентативності та наявності нормативного значення, яке повинне виконуватися. Обмеженням є високий ступінь агрегування вихідних даних та можливість встановлення нормативного значення, що використовуються в даній методиці. Розрахунок показника достатності ресурсного потенціалу банків на прикладі ПАТ Банк «Меркурій» подано в *табл. 1*.

Проведені розрахунки свідчать про те, що достатність ресурсного потенціалу ПАТ Банк «Меркурій» була найвищою в 2012 р. У 2011 р. спостерігається зменшення показника, що свідчить про зниження конкурентних переваг банку та потенційної можливості збільшувати активні операції. Зазначена ситуація викликана кризовими явищами, які спостерігалися в банківській системі у цей період.

З метою прогнозування показника достатності ресурсного потенціалу банку доцільно надати йому динаміч-

ну оцінку. Для цього обчислимо середні значення та середньоквадратичні відхилення всіх коефіцієнтів, обраних за базу для розрахунку. Формула розрахунку матиме такий вигляд (2):

$$D_{rp1} = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n \frac{S_i - \sigma_i}{N_i}}, \quad (2)$$

де D_{rp1} – динамічний показник достатності ресурсного потенціалу банку;

S_i – математичне сподівання для коефіцієнтів;

σ_i – середньоквадратичні відхилення для коефіцієнтів;

N_i – нормативне значення i -го коефіцієнта, взятого для розрахунку.

На основі проведених розрахунків отримуємо значення динамічного показника функціональної достатності ресурсного потенціалу банку 0,542, що свідчить про зменшення показника в прогнозованому періоді.

Таким чином, підбиваючи підсумок, слід зазначити, що для забезпечення конкурентоспроможності банківської системи необхідною умовою повинно бути досягнення функціональної достатності ресурсного потенціалу банку на основі її визначення на етапах формування, управління процесом розміщення та прогнозування. При цьому при визначенні функціональної достатності ресурсного потенціалу необхідно враховувати завдання й функції, які вона повинна виконувати з метою забезпечення фінансової стійкості та конкурентоспроможності банківської системи.

На основі розрахунку показника достатності ресурсного потенціалу банку, який являє собою агреговану величину, можна визначити рівень достатності коштів, якими володіє банк у даний момент часу, та спрогнозувати їх потребу на майбутнє з метою підтримки фінансової стійкості.

Ще одним альтернативним варіантом розрахунку ресурсного потенціалу банку є методика Баканова та Шеремета але дещо модифікована для розрахунку рейтингової оцінки ресурсного потенціалу банку за роками [1, с. 286]. Модифіковану методику та етапи її розрахунку розглянуто нижче.

В основі розрахунку підсумкового показника рейтингової оцінки лежить порівняння банку по кожному показнику складової ресурсного потенціалу тобто (залучені та позичені, власні, технічні, трудові і просторові) з умовним еталонним роком, який має найкращі результати за всіма порівнювани-

Таблиця 1

Розрахунок показника достатності ресурсного потенціалу ПАТ Банк «Меркурій»

Назва показника	Величина показника K_i за роками				
	N_i	2009	2010	2011	2012
1. Норматив адекватності регулятивного капіталу	0,1	0,11	0,11	0,12	0,17
2. Коефіцієнт ефективності використання власних коштів, %	0,5	0,1	0,008	0,01	0,003
3. Коефіцієнт захищеності власного капіталу банку	0,25	0,8	0,65	0,49	0,75
4. Норматив поточної ліквідності	0,4	0,2	0,33	0,3	0,41
5. Коефіцієнт співвідношення власного капіталу та зобов'язань	0,25	0,1	0,1	0,13	0,16
6. Коефіцієнт співвідношення власного капіталу та пасивів	0,1	0,09	0,09	0,12	0,14
7. Мультиплікатор капіталу	10	10,91	10,68	8,43	7,3
8. Коефіцієнт питомої ваги МБК отриманих у валюті балансу	0,2	0,1	0,002	0,13	0,04
9. Показник достатності ресурсного потенціалу банків	1,0	0,79	0,9	0,75	0,97

ми показниками (табл. 2). Таким чином, базою відліку для отримання рейтингової оцінки ресурсного потенціалу є не суб'єктивні припущення експертів, що склалися в реальній ринковій конкуренції а найбільш високі результати з усієї сукупності порівнюваних років. Еталоном порівняння як би є самий кращий рік, у якого всі показники найкращі.

Такий підхід відповідає практиці ринкової конкуренції, де кожен банк прагне до того, щоб за всіма показниками діяльності виглядати краще ніж у попередніх роках.

У загальному вигляді алгоритм порівняльної рейтингової оцінки ресурсного потенціалу банку може бути представлений у вигляді послідовності наступних дій.

1. Вихідні дані представляються у вигляді матриці (a_{ij}), тобто таблиці, де по рядках записані номери показників ($i = 1, 2, 3, \dots, n$), а по стовпцях – роки ($j = 1, 2, 3, \dots, m$).

2. По кожному показнику знаходиться максимальне значення та заноситься у стовпець умовного еталонного року ($m + 1$).

3. Вихідні показники матриці стандартизуються у відношенні відповідного показника еталонного року за формулою:

$$x_{ij} = \frac{a_{ij}}{\max_j a_{ij}}, \quad (3)$$

де x_{ij} – стандартизовані показники ресурсного потенціалу i -го року.

4. Для кожного року, що аналізується значення його рейтингової оцінки (табл. 3) визначається за формулою:

$$R_j = \sqrt{(1-x_{1j})^2 + (1-x_{2j})^2 + \dots + (1-x_{nj})^2}, \quad (4)$$

де R_j – рейтингова оцінка для j -го року;

x_{1j}, x_{2j}, x_{3j} – стандартизовані показники j -го року, що аналізується.

Таблиця 2

Показники для розрахунку рейтингової оцінки ресурсного потенціалу ПАТ Банк «Меркурій»

Показники	Темп приросту		
	01.01.2012	01.01.2013	maximum
<i>Залучені та позичені ресурси</i>			
1. Кошти банків	0,1095	-0,6787	0,1095
2. Кошти юридичних осіб	-0,4004	1,3402	1,3402
3. Кошти фізичних осіб	-0,0973	0,2432	0,2432
4. Ощадні (депозитні) сертифікати, емітовані банком	0	0	0
5. Відстрочені податкові зобов'язання	10,1478	12,4618	12,4618
6. Інші зобов'язання	-0,0068	85,0697	85,0697
7. Усього зобов'язань	-0,0294	0,2619	0,2619
<i>Власні ресурси</i>			
1. Статутний капітал	0,3171	0	0,3171
2. Резерви, капіталізовані дивіденди та інші фонди банку	0,4531	3,9137	3,9137
3. Резерви переоцінки основних засобів	0	0	0
4. Прибуток/Збиток минулих років	0	0	0
5. Прибуток/Збиток поточного року	-0,3588	-0,1278	-0,1278
6. Усього власного капіталу	0,2639	0,4892	0,4892
<i>Технічні ресурси</i>			
1. Комп'ютерів	-0,0235	0,7229	0,7229
2. Серверів	-0,8632	1,2813	1,2813
3. Маршрутизаторів	-0,0233	5,5000	5,5000
4. Комутаторів	-0,1446	1,3099	1,3099
5. Модемів	-0,3941	4,2602	4,2602
6. Принтерів та інших технічних засобів	0,0928	0,6039	0,6039
<i>Трудові ресурси</i>			
1. Отримали вищу освіту різних рівнів, осіб	-0,6281	-0,7556	-0,6281
2. Продовжують навчання, осіб	0,7586	0,0588	0,7586
3. На курсах підвищення кваліфікації при профільних вищих навчальних закладах підвищили професійний рівень, осіб	0,4388	0,0205	0,4388
4. У центрі підготовки спеціалістів банку за різними напрямками банківської діяльності пройшли навчання, осіб	0,2036	-0,1940	0,2036
<i>Просторові ресурси</i>			
1. У системі банку обліковувалось установ	0	0	0

Рейтингова оцінка ресурсного потенціалу ПАТ Банк «Меркурій»

Показники	Стандартизовані показники	
	01.01.2012	01.01.2013
<i>Залучені та позичені ресурси</i>		
1. Кошти банків	1,0000	-6,1982
2. Кошти юридичних осіб	-0,2988	1,0000
3. Кошти фізичних осіб	-0,4001	1,0000
4. Ощадні (депозитні) сертифікати, емітовані банком	0,0000	0,0000
5. Відстрочені податкові зобов'язання	0,8143	1,0000
6. Інші зобов'язання	0,0001	1,0000
7. Усього зобов'язань	-0,1123	1,0000
<i>Власні ресурси</i>		
1. Статутний капітал	1,0000	0,0000
2. Резерви, капіталізовані дивіденди та інші фонди банку	0,1158	1,0000
3. Резерви переоцінки основних засобів у тому числі:	0,0000	0,0000
4. Прибуток / Збиток минулих років	0,0000	0,0000
5. Прибуток / Збиток поточного року	2,8075	1,0000
6. Усього власного капіталу	0,5395	1,0000
<i>Технічні ресурси</i>		
1. Комп'ютерів	-0,0325	1,0000
2. Серверів	-0,6737	1,0000
3. Маршрутизаторів	-0,0042	1,0000
4. Комутаторів	-0,1104	1,0000
5. Модемів	-0,0925	1,0000
6. Принтерів та інші технічні засоби (крім 2006 р.)	0,1537	1,0000
<i>Трудові ресурси</i>		
1. Отримали вищу освіту різних рівнів (2006 р. заочно здобуло вищу освіту)	1,0000	1,2030
2. Продовжують навчання	1,0000	0,0775
3. На курсах підвищення кваліфікації при профільних вищих навчальних закладах підвищили професійний рівень	1,0000	0,0467
4. У центрі підготовки спеціалістів банку за різними напрямками банківської діяльності пройшли навчання	1,0000	-0,9528
<i>Просторові ресурси</i>		
1. У системі банку обліковувалось установ	0,0000	0,0000
Рейтингова оцінка для j-го року	4,7114	7,9011

5. Роки упорядковуються (ранжуються) у порядку зниження рейтингової оцінки.

Найвищий рейтинг має рік з мінімальним значенням порівняльної оцінки тобто 2011 р., отриманої за формулою (4). Для застосування даного алгоритму на практиці ніяких обмежень на кількість порівнюваних показників та років не накладається.

Викладений алгоритм отримання рейтингової оцінки ресурсного потенціалу може застосовуватися для порівняння банків в динаміці.

У нашому випадку вихідні показники табл. 2 розраховуються як темпових коефіцієнти приросту: дані на кінець одного року віднімаються, а потім і діляться на значення відповідного показника на попередній період а (або іншої бази порівняння). Таким чином, отримуємо не тільки оцінку поточного ресурсного потенціалу банку на певну дату,

але і оцінку його зусиль і здібностей по зміні цього стану в динаміці, на перспективу. Така оцінка є надійним вимірником зростання ресурсного потенціалу в даній галузі діяльності. Вона також визначає більш ефективний рівень використання ресурсів.

Можливе включення в табл. 2 одночасно як моментних, так і темпових показників (тобто подвоєння кількості вихідних показників), що дозволяє отримати узагальнену рейтингову оцінку, яка характеризує як стан, так і динаміку діяльності банку.

Дані табл. 2 можуть бути розширені за рахунок включення до неї додаткових показників із балансів і консолідованих звітностей, що представляються банками контролюючим органам, з форм статистичної звітності та з інших джерел.

ВИСНОВКИ

Отже, особливостю пропонованої системи показників є те, що всі вони мають однакову спрямованість. Це означає, що чим вище його темп зростання, тим кращий ресурсний потенціал оцінюваного банку. Тому при розширенні пропонованої системи за рахунок включення в неї нових показників необхідно не порушувати цю вимогу. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Азаренкова Г. М.** Фінансові потоки в системі економічних відносин : монографія / Г. М. Азаренкова. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 326 с.
2. **Алілуйко М. С.** Особливості формування залучених ресурсів банками України в сучасних умовах / М. С. Алілуйко // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – № 21(18). – С. 120 – 124.
3. **Банківські операції** : підручник / За ред. В. І. Міщенко, Н. Г. Слав'янської. – К. : Знання, 2006. – 727 с.
4. **Васюренко О. В.** Банківський менеджмент : посібник / О. В. Васюренко. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 320 с.
5. **Гончаров С. М.** Тлумачний словник економіста / С. М. Гончаров, Н. Б. Кушнір / За ред. проф. С. М. Гончарова. – Рівне : НУВГП, 2009. – 264 с.
6. **Дубовик О. В.** Маркетинг у банку : навчальний посібник / О. В. Дубовик, С. М. Бойко. – К. : Алерта, 2007. – 275 с.
7. **Козьменко С. М.** Стратегічний менеджмент банку: навчальний посібник / С. М. Козьменко, Ф. І. Шпиг, І. В. Волошко. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. – 734 с.
8. **Копилюк О. І.** Застосування комплексного підходу в управлінні ресурсним потенціалом банку / О. І. Копилюк, О. М. Музичка // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – № 6 (85). – С. 101 – 105.

9. Стратегічне управління : підручник / О. М. Тищенко, Т. М. Хміль, С. К. Василик. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2009. – 280 с.
10. **Фінансово-банківська статистика** : навч. посібник / П. Г. Васьків, П. І. Пастер, В. П. Сторожук. – К. : Либідь, 2007. – 512 с.

REFERENCES

- Azarenkova, H. M. *Finansovi potoky v systemi ekonomichnykh vidnosyn* [Financial flows in the system of economic relations]. Kharkiv: INZHEK, 2006.
- Aliluiko, M. S. "Osoblyvosti formuvannya zaluchenykh resursiv bankamy Ukrainy v suchasnykh umovakh" [Features of formation resources mobilized by banks in Ukraine today's environment]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, no. 21 (18) (2011): 120-124.
- Bankivski operatsii* [Banking operations]. Kyiv: Znannia, 2006.
- Dubovyk, O. V., and Boiko, S. M. *Marketynh u banku* [Marketing in the bank]. Kyiv: Alerta, 2007.
- Honcharov, S. M., and Kushnir, N. B. *Tlumachnyi slovnyk ekonomista* [Dictionary of Economics]. Rivne: NUVHP, 2009.
- Kozmenko, S. M., Shpyh, F. I., and Voloshko, I. V. *Stratehichnyi menedzhment banku* [Strategic management of the bank]. Sumy: Universytetska knyha, 2008.
- Kopyliuk, O. I., and Muzychka, O. M. "Zastosuvannya kompleksnoho pidkhodu v upravlinni resursnym potentsialom banku" [The use of an integrated approach to the management of the resource potential of the bank]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 6 (85) (2009): 101-105.
- Tyshchenko, O. M., Khmil, T. M., and Vasylyk, S. K. *Stratehichne upravlinnia* [Strategic Management]. Kharkiv: INZHEK, 2009.
- Vasiurenko, O. V. *Bankivskiy menedzhment* [Bank management]. Kyiv: Akademiia, 2001.
- Vashkiv, P. H., Paster, P. I., and Storozhuk, V. P. *Finansovo-bankivska statystyka* [Financial and Banking Statistics]. Kyiv: Lybid, 2007.

УДК 658.7

ОБҐРУНТУВАННЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ФІНАНСОВИХ ПОТОКІВ

© 2014 БОНДАРЕНКО О. С.

УДК 658.7

Бондаренко О. С. Обґрунтування наукових підходів до визначення фінансових потоків

Метою статті є обґрунтування сутності фінансових потоків та доцільності управління ними в логістичних системах. За результатами дослідження розмежовано поняття «грошовий потік» і «фінансовий потік», виділено наукові підходи до визначення сутності фінансових потоків, викремлено їх переваги та недоліки. Запропоновано визначення фінансових потоків на основі контент-аналізу. Перспектива подальших досліджень полягає в розробці механізмів управління фінансовими потоками в логістичних системах на основі використання концепцій логістики та фінансового менеджменту, що забезпечить тісну взаємодію елементів логістичної системи, видів логістичних потоків та врахування впливу ризиків.

Ключові слова: фінансовий потік, логістична система, контент-аналіз.

Рис.: 3. **Табл.:** 6. **Бібл.:** 27.

Бондаренко Олена Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, докторант, кафедри фінансів, Київський національний університет технологій та дизайну (вул. Немировича-Данченка, 2, Київ, 01011, Україна)

E-mail: e_vedbo@mail.ru

УДК 658.7

Бондаренко Е. С. Обоснование научных подходов к определению финансовых потоков

Целью статьи является обоснование сущности финансовых потоков и целесообразности управления ими в логистических системах. По результатам исследования разграничены понятия «денежный поток» и «финансовый поток», выделены научные подходы к определению сущности финансовых потоков, обоснованы их преимущества и недостатки. Предложено определение сущности финансовых потоков на основе проведения контент-анализа. Перспектива последующих исследований заключается в разработке механизмов управления финансовыми потоками в логистических системах на основе использования концепций логистики и финансового менеджмента, которые обеспечивают тесное взаимодействие элементов логистической системы, видов логистических потоков и учет влияния рисков.

Ключевые слова: финансовый поток, логистическая система, контент-анализ.

Рис.: 3. **Табл.:** 6. **Библ.:** 27.

Бондаренко Елена Сергеевна – кандидат экономических наук, доцент, докторант, кафедра финансов, Киевский национальный университет технологий и дизайна (ул. Немировича-Данченко, 2, Киев, 01011, Украина)

E-mail: e_vedbo@mail.ru

UDC 658.7

Bondarenko O. S. Justification of Scientific Approaches to Identification of Financial Flows

The goal of the article is justification of essence of financial flows and expediency of managing them in logistics systems. By the result of the studies the article distinguishes "cash flow" and "financial flow" notions, marks out scientific approaches to determination of the essence of financial flows and justifies their advantages and shortcomings. The article offers determination of essence of financial flows on the basis of content analysis. The prospect of further studies lies in development of mechanisms of financial flows management in logistics systems on the basis of use of concepts of logistics and financial management, which ensure close interaction of elements of the logistics system, types of logistics flows and risk influence accounting.

Key words: financial flow, logistics system, content analysis.

Рис.: 3. **Табл.:** 6. **Библ.:** 27.

Bondarenko Olena S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree, Department of Finance, Kyiv National University of Technologies and Design (vul. Nemirovycha-Danchenka, 2, Kyiv, 01011, Ukraine)

E-mail: e_vedbo@mail.ru

ВИСНОВКИ

Отже, особливостю пропонованої системи показників є те, що всі вони мають однакову спрямованість. Це означає, що чим вище його темп зростання, тим кращий ресурсний потенціал оцінюваного банку. Тому при розширенні пропонованої системи за рахунок включення в неї нових показників необхідно не порушувати цю вимогу. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Азаренкова Г. М.** Фінансові потоки в системі економічних відносин : монографія / Г. М. Азаренкова. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 326 с.
2. **Алілуйко М. С.** Особливості формування залучених ресурсів банками України в сучасних умовах / М. С. Алілуйко // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – № 21(18). – С. 120 – 124.
3. **Банківські операції** : підручник / За ред. В. І. Міщенко, Н. Г. Слав'янської. – К. : Знання, 2006. – 727 с.
4. **Васюренко О. В.** Банківський менеджмент : посібник / О. В. Васюренко. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 320 с.
5. **Гончаров С. М.** Тлумачний словник економіста / С. М. Гончаров, Н. Б. Кушнір / За ред. проф. С. М. Гончарова. – Рівне : НУВГП, 2009. – 264 с.
6. **Дубовик О. В.** Маркетинг у банку : навчальний посібник / О. В. Дубовик, С. М. Бойко. – К. : Алерта, 2007. – 275 с.
7. **Козьменко С. М.** Стратегічний менеджмент банку: навчальний посібник / С. М. Козьменко, Ф. І. Шпиг, І. В. Волошко. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. – 734 с.
8. **Копилюк О. І.** Застосування комплексного підходу в управлінні ресурсним потенціалом банку / О. І. Копилюк, О. М. Музичка // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – № 6 (85). – С. 101 – 105.

9. Стратегічне управління : підручник / О. М. Тищенко, Т. М. Хміль, С. К. Василик. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2009. – 280 с.
10. **Фінансово-банківська статистика** : навч. посібник / П. Г. Васьків, П. І. Пастер, В. П. Сторожук. – К. : Либідь, 2007. – 512 с.

REFERENCES

- Azarenkova, H. M. *Finansovi potoky v systemi ekonomichnykh vidnosyn* [Financial flows in the system of economic relations]. Kharkiv: INZHEK, 2006.
- Aliluiko, M. S. "Osoblyvosti formuvannya zaluchenykh resursiv bankamy Ukrainy v suchasnykh umovakh" [Features of formation resources mobilized by banks in Ukraine today's environment]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, no. 21 (18) (2011): 120-124.
- Bankivski operatsii* [Banking operations]. Kyiv: Znannia, 2006.
- Dubovyk, O. V., and Boiko, S. M. *Marketynh u banku* [Marketing in the bank]. Kyiv: Alerta, 2007.
- Honcharov, S. M., and Kushnir, N. B. *Tlumachnyi slovnyk ekonomista* [Dictionary of Economics]. Rivne: NUVHP, 2009.
- Kozmenko, S. M., Shpyh, F. I., and Voloshko, I. V. *Stratehichnyi menedzhment banku* [Strategic management of the bank]. Sumy: Universytetska knyha, 2008.
- Kopyliuk, O. I., and Muzychka, O. M. "Zastosuvannya kompleksnoho pidkhodu v upravlinni resursnym potentsialom banku" [The use of an integrated approach to the management of the resource potential of the bank]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 6 (85) (2009): 101-105.
- Tyshchenko, O. M., Khmil, T. M., and Vasylyk, S. K. *Stratehichne upravlinnia* [Strategic Management]. Kharkiv: INZHEK, 2009.
- Vasiurenko, O. V. *Bankivskiy menedzhment* [Bank management]. Kyiv: Akademiia, 2001.
- Vashkiv, P. H., Paster, P. I., and Storozhuk, V. P. *Finansovo-bankivska statystyka* [Financial and Banking Statistics]. Kyiv: Lybid, 2007.

УДК 658.7

ОБҐРУНТУВАННЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ФІНАНСОВИХ ПОТОКІВ

© 2014 БОНДАРЕНКО О. С.

УДК 658.7

Бондаренко О. С. Обґрунтування наукових підходів до визначення фінансових потоків

Метою статті є обґрунтування сутності фінансових потоків та доцільності управління ними в логістичних системах. За результатами дослідження розмежовано поняття «грошовий потік» і «фінансовий потік», виділено наукові підходи до визначення сутності фінансових потоків, викремлено їх переваги та недоліки. Запропоновано визначення фінансових потоків на основі контент-аналізу. Перспектива подальших досліджень полягає в розробці механізмів управління фінансовими потоками в логістичних системах на основі використання концепцій логістики та фінансового менеджменту, що забезпечить тісну взаємодію елементів логістичної системи, видів логістичних потоків та врахування впливу ризиків.

Ключові слова: фінансовий потік, логістична система, контент-аналіз.

Рис.: 3. **Табл.:** 6. **Бібл.:** 27.

Бондаренко Олена Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, докторант, кафедри фінансів, Київський національний університет технологій та дизайну (вул. Немировича-Данченка, 2, Київ, 01011, Україна)

E-mail: e_vedbo@mail.ru

УДК 658.7

Бондаренко Е. С. Обоснование научных подходов к определению финансовых потоков

Целью статьи является обоснование сущности финансовых потоков и целесообразности управления ими в логистических системах. По результатам исследования разграничены понятия «денежный поток» и «финансовый поток», выделены научные подходы к определению сущности финансовых потоков, обоснованы их преимущества и недостатки. Предложено определение сущности финансовых потоков на основе проведения контент-анализа. Перспектива последующих исследований заключается в разработке механизмов управления финансовыми потоками в логистических системах на основе использования концепций логистики и финансового менеджмента, которые обеспечивают тесное взаимодействие элементов логистической системы, видов логистических потоков и учет влияния рисков.

Ключевые слова: финансовый поток, логистическая система, контент-анализ.

Рис.: 3. **Табл.:** 6. **Библ.:** 27.

Бондаренко Елена Сергеевна – кандидат экономических наук, доцент, докторант, кафедра финансов, Киевский национальный университет технологий и дизайна (ул. Немировича-Данченко, 2, Киев, 01011, Украина)

E-mail: e_vedbo@mail.ru

UDC 658.7

Bondarenko O. S. Justification of Scientific Approaches to Identification of Financial Flows

The goal of the article is justification of essence of financial flows and expediency of managing them in logistics systems. By the result of the studies the article distinguishes "cash flow" and "financial flow" notions, marks out scientific approaches to determination of the essence of financial flows and justifies their advantages and shortcomings. The article offers determination of essence of financial flows on the basis of content analysis. The prospect of further studies lies in development of mechanisms of financial flows management in logistics systems on the basis of use of concepts of logistics and financial management, which ensure close interaction of elements of the logistics system, types of logistics flows and risk influence accounting.

Key words: financial flow, logistics system, content analysis.

Рис.: 3. **Табл.:** 6. **Библ.:** 27.

Bondarenko Olena S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree, Department of Finance, Kyiv National University of Technologies and Design (vul. Nemirovycha-Danchenko, 2, Kyiv, 01011, Ukraine)

E-mail: e_vedbo@mail.ru

В умовах посилення інтеграційних процесів значний вплив на економічне зростання України та розвиток всіх сфер суспільної діяльності здійснюють фінанси. У зв'язку з цим, все більше уваги теоретиків і практиків направлено на дослідження різноманітних аспектів управління фінансовими потоками, що рухаються між суб'єктами фінансових відносин. Це обумовлено тим, що забезпечення раціонального управління фінансовими потоками гармонізує потокові процеси, знижує рівень впливу ризиків на управління господарською діяльністю, підвищує якість і оперативність прийняття управлінських рішень щодо формування та використання фінансових ресурсів. Проте, незважаючи на актуальність проблем управління фінансовими потоками, на сьогодні не існує однозначного трактування науковцями поняття «фінансовий потік» та не достатньо вивчені питання управління фінансовими потоками в логістичних системах промислових підприємств, що визначає необхідність обґрунтування його теоретико-методологічних засад.

Питання управління фінансовими потоками висвітлено у працях таких вчених, як: Азаренкова Г. М., Баранець Г. В., Бердар М. М., Ваховська М. Ю., Горбунов А. Р., Ісакова Т. М., Єрмошкіна О. В., Ковда Н. І., Концева В. В., Каламбет С. В., Майборода В. В., Мороз А. І., Моткуєва А. А., Мишкін Ф. С. та інші. Попри ґрунтовні дослідження науковців, в їх баченнях прослідковуються різні підходи до визначення сутності фінансових потоків та комплексно не вивчається управління фінансовими потоками в логістичних системах промислових підприємств.

У зв'язку з цим завдання статті полягають у систематизації та виокремленні сучасних підходів до сутності фінансових потоків, виділені їх переваг та недоліків, обґрунтуванні сутності фінансових потоків на основі проведення контент-аналізу, доведенні необхідності застосування логістичних концепцій до управління ними.

У працях багатьох вчених недостатньо уваги приділено існуючому інструментарію управління фінансовими потоками в логістичних системах підприємств легкої промисловості, особливо з точки зору відображення взаємозв'язків, що існують між логістичними потоками, а також врахування впливу ризиків на управління фінансовими потоками. Для обґрунтування науково-методичних та практичних рекомендацій з підвищення ефективності функціонування системи управління фінансовими потоками промислового підприємства необхідним є проведення дослідження сутності даного поняття.

У науковій літературі зустрічаються різні підходи до розкриття сутності фінансового потоку, які можуть бути систематизовані за трьома напрямками (рис. 1).

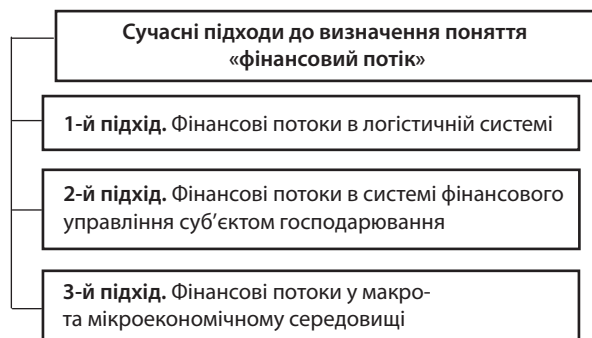

Рис. 1. Сучасні підходи до визначення поняття «фінансовий потік»

Прихильники першого підходу (табл. 1) визначають сутність фінансового потоку як складової логістичної системи, акцентують увагу на доцільності взаємоузгодженого управління фінансовим, матеріальним, інформаційним потоками та необхідності управління ними на всіх стадіях логістичного ланцюга.

Таблиця 1

Трактування поняття «фінансовий потік» за 1-м підходом «Фінансові потоки в логістичній системі»

Автор	Визначення
Новіков О. О., Уваров С. А. [1, с. 81]	Направлений рух фінансових ресурсів, які циркулюють в логістичній системі, а також між логістичною системою та зовнішнім середовищем, які необхідні для забезпечення ефективного руху визначеного товарного потоку
Ваховська М. Ю. [2, с. 25]	Спрямований рух фінансових ресурсів, пов'язаний з рухом матеріального, інформаційного та інших ресурсних потоків як в межах логістичної системи, так і поза нею
Мороз Л. І. [3, с. 356]	Спрямований рух фінансових ресурсів, який обумовлений необхідністю забезпечити переміщення відповідного товарного потоку
Концева В. В., Костенко С. С. [4, с. 1]	Спрямований рух грошових засобів чи ресурсів в логістичних системах або між ними необхідний для забезпечення матеріальних та інформаційних потоків. Спрямований рух фінансових ресурсів пов'язаний з рухом матеріальних, інформаційних та інших ресурсних потоків як в рамках логістичної системи так і поза неї. Виникають при відшкодуванні логістичних витрат, залученні засобів і з джерел фінансування, відшкодування у грошовому еквіваленті за реалізовану продукцію та надання послуг учасникам логістичного ланцюга
Рум'янцев Н. В. [5, с. 37]	У логістичних системах функціонують матеріальні, інформаційні та грошові потоки, які забезпечують рух логістичних потоків
Мельникова К. В. [11, с. 34]	Направлений рух грошових коштів або ресурсів в логістичних системах і між ними, необхідний для забезпечення матеріальних та інформаційних потоків

Разом з цим, при розкритті сутності поняття науковцями враховуються особливості виникнення логістичних витрат у ході здійснення логістичної діяльності, зосереджується увага на тісному взаємозв'язку логістичних систем із зовнішнім середовищем. Представлені твердження свідчить, що фінансові потоки існують лише у взаємозв'язку із матеріальними, інформаційними потоками та основним їх призначенням є забезпечення руху матеріальних потоків у необхідних обсягах, у визначений термін та з використання найбільш прийнятних джерел фінансування. Проте деякі прихильники першого підходу фінансові потоки ототожнюють з грошовими, розглядають їх лише з позиції логістичного управління, при якому не

враховуються фінансові відносини, що супроводжують рух фінансових ресурсів, та не відображається необхідність управління формуванням і використанням елементами логістичної системи різних складових фінансових ресурсів.

Прихильники другого підходу повною мірою ототожнюють поняття «фінансовий потік» з грошовим потоком «cash flow», що означає «потік готівки». Їх точки зору представлено в *табл. 2*.

Таблиця 2

Трактування поняття «фінансовий потік» за 2-м підходом «Фінансові потоки в системі фінансового управління суб'єктом господарювання»

Автор	Визначення
Моткуєва А. А. [7]	Сукупність всіх платежів певного виду, в тому числі платежів, обумовлених певним договором
Бернар І., Коллі Ж. К. [8, с. 1472]	Вартість обмінюваних товарів і послуг, а також руху боргових вимог, які є формою грошового обміну
Школьник І. О. [9, с. 28]	Сукупність розподілених у часі надходжень та виплат грошових коштів, що формуються в процесі господарської діяльності.
Горбунов А. Р. [10, с. 4]	Потік витрат або доходів компанії протягом деякого проміжку часу

Таке тлумачення фінансового потоку можна пояснити концептуальними відмінностями у визначенні меж фінансових відносин, складових фінансових ресурсів і положень фінансового менеджменту, які під управлінням фінансовими потоками вбачають систему управління потоками грошових коштів підприємства. Основною такого підходу є забезпечення фінансової рівноваги підприємства в процесі його розвитку шляхом використання відповідних методик і моделей, направлених на забезпечення збалансування обсягів надходження і витрачання грошових коштів, а також їх синхронізацію в часі. На відміну від цього організації управління фінансовими потоками передбачає погодження правила формування бюджетів за центрами формування доходів і витрат, вибір цільових функцій управління та методів фінансового планування шляхом використання доступних засобів автоматизації розрахунків.

Прихильники третього підходу, визначаючи специфічні риси фінансових потоків, досліджують рух фінансо-

вих ресурсів в межах макро- та мікросередовища. Їх точки зору систематизовано в *табл. 3*.

У працях дослідників чітко прослідковується врахування впливу факторів часу на обсяги та види фінансових ресурсів, обґрунтування характеру фінансових відносин, виокремлення та вплив процесів управління фінансовими потоками на ліквідність, прибутковість, платоспроможність суб'єктів господарювання. Не зважаючи на це, деякі з них ототожнюють фінансові потоки з грошовими, а також по-різному визначають сутність, склад фінансових ресурсів підприємства та фактори, що забезпечують ефективне управління фінансовими потоками.

Аналіз виокремлених підходів дозволив виділити ряд переваг та недоліків. Їх представлено в *табл. 4*.

Слід зазначити, що коло наукових досліджень з питань управління фінансовими потоками підприємств або логістичних систем містить ще праці окремих науковців, які мають риси всіх трьох підходів, базуються на положеннях фінансового та логістичного управління, та в їх поглядах спостерігається часткове усунення притаманних недоліків у напрямку розмежування фінансових та грошових потоків. Це так звані представники «змішаного підходу». Незважаючи на те, що Баранець Г. В. [16] є прихильником першого підходу (досліджує рух фінансових ресурсів у межах логістичних систем), в своїй праці дослідниця використовує інше бачення. На її думку, логістичний фінансовий потік – грошові оборотні активи підприємства, які генеруються процесом виконання логістичних операцій з матеріальним потоком у певному часовому періоді, а також джерела коштів, що забезпечують перебіг цього процесу у відповідному часовому інтервалі. Такий підхід враховує фактор часу, відображає взаємозв'язок між логістичними потоками, але виокремлює не сутність фінансового потоку, а окремі його складові, що під впливом логістичних операцій починають рухатися. При цьому, за підходом дослідниці фінансовий потік включає рух фінансових ресурсів та джерел їх формування, що, на нашу думку, є дзеркальним відображенням.

Азаренкова Г. М., будучи прихильником третього підходу, зазначає, що неможливо врахувати всі наслідки управлінських рішень, виходячи тільки з концепції грошового потоку [17, с. 58]. Вона стверджує, що саме фінансові ресурси відокремлюють поняття «фінансовий потік» від поняття «грошовий потік». Фінансові ресурси – це деякий рухомий запас, а зміна запасу, яка обумовлена рухом фінансових ресурсів, породжує існування фінансового потоку [17, с. 58]. Під фінансовим потоком слід розуміти

Таблиця 3

Трактування поняття «фінансовий потік» за 3-підходом «фінансові потоки у макро- та мікроекономічному середовищі»

Автор	Визначення
Майборода О. В. [11, с. 16]	Цілеспрямований рух фінансових ресурсів у процесі здійснення господарських операцій, внаслідок якого виникають економічні відносини
Ісакова Т. М. [12, с. 20]	Впорядкований рух фінансових ресурсів підприємства
Хавтур О. В. [13, с. 15]	Впорядкований рух фінансових ресурсів за певний період, який спрямований на досягнення ефективного господарювання
Крилов С. І. [14, с. 14]	Грошові потоки та потоки інших активів організації у вартісному вираженні, потоки джерел коштів (пасивів) підприємства, а також фінансові результати діяльності підприємства та фактори, що їх визначають (доходи, видатки, податкові платежі)
Харрис Л. [15, с. 101]	Будь-яке переміщення (рух) фінансових ресурсів у макро- та мікроекономічному середовищі

Переваги та недоліки підходів до визначення поняття «фінансовий потік»

Підходи	Переваги	Недоліки
1-й підхід	<ul style="list-style-type: none"> – Акцентується увага на необхідності узгодженого управління фінансовими, матеріальними, інформаційними потоками; – розглядаються макро- та мікро-логістичні системи; – враховуються особливості виникнення логістичних витрат; – відображається взаємозв'язок логістичних систем із зовнішнім середовищем 	<ul style="list-style-type: none"> – Ототожнюються фінансові потоки з грошовими; – не враховуються фінансові відносини, що супроводжують рух фінансових ресурсів; – рух фінансових потоків досліджуються з позиції здійснення підприємствами логістичної діяльності, а не формування логістичних систем на промислових підприємства; – не враховується вплив елементів логістичної системи на формування та використання фінансових ресурсів; – не відображається склад фінансових ресурсів; – не враховується вплив ризиків на управління фінансовими потоками
2-й підхід	<ul style="list-style-type: none"> – Потоки розглядаються в динаміці; – досліджуються на мікрорівні; – базуються на фундаментальних положеннях фінансового управління; – враховується фактор часу 	<ul style="list-style-type: none"> – Ототожнюються фінансові потоки з грошовими; – базуються виключно на принципах фінансового управління, у т. ч. управління оборотними активами підприємства; – не враховується взаємозв'язок, що існує між різними видами потоків; – відображаються у складі фінансових ресурсів лише грошові кошти; – не враховується вплив ризиків на управління фінансовими потоками
3-й підхід	<ul style="list-style-type: none"> – Враховуються відносини, що супроводжують рух фінансових ресурсів; – відображається склад фінансових ресурсів; – враховується фактор часу; – виокремлюються фактори впливу на управління фінансовими потоками 	<ul style="list-style-type: none"> – Ототожнюються фінансові потоки з грошовими; – враховується переважно перерозподільча стадія руху фінансових ресурсів; – відображається різний склад фінансових ресурсів підприємства; – не розмежовується призначення фінансових ресурсів та джерел їх формування; – не враховується вплив ризиків на управління фінансовими потоками

цілеспрямований рух, зміну (обсягів, типів, форм та видів) фінансових ресурсів певного суб'єкта господарювання, що здійснюється спільно з відповідними його грошовими потоками (еквівалентні фінансові потоки) або ні (безеквівалентні фінансові потоки), але обов'язково з урахуванням фактору часу та відбиває ліквідність зазначених фінансових ресурсів [17, с. 67]. Крім цього, дослідниця акцентує увагу на доречності застосування в управлінні фінансовими ресурсами саме потокового підходу [18, с. 10].

Роль і місце грошового потоку в системі фінансів підприємств відображають С. В. Каламбет та А. М. Якімова, які доречно відносити до прихильників другого підходу. Автори проводять аналіз двох сучасних підходів до його сутності [19, с. 6 – 10]. У першому випадку грошовий потік прирівнюється до залишку грошових коштів. У другому випадку – під ним розуміють рух грошових коштів. За результатами аналізу дослідники визначають грошовий потік як розподілений у часі приплив і відплив платежів підприємства, тобто рух за рахунками грошових коштів підприємства [19, с. 7]. Такий підхід підкреслює сутність саме грошового потоку, який враховуючи вимоги національних П(С)БО, забезпечує рух готівки та коштів на рахунках.

Два підходи до сутності грошового потоку досліджують науковці Донецького національного університету економіки і торгівлі [20, с. 12 – 20]. Автори зазначають, що в межах першого підходу поняття «грошовий потік» і «фінансовий потік» ототожнюються. У межах другого –

фінансові потоки виділяються як специфічний різновид грошових. Вони дотримуються позиції, за якою фінансові потоки є різновидом грошових. Під грошовими потоками науковці розуміють надходження і витрачання грошових коштів та їх еквівалентів, які призводять до зміни вартісної структури майна суб'єкта господарювання за складом і джерелами формування. Точка зору дослідників відображає взаємозв'язок, що існує між зазначеними видами потоків. Проте вважаємо виправданим розглядати в межах логістичних систем грошовий потік як різновид фінансового. Це обумовлено тим, що управління фінансовими потоками уже здійснюється на етапі прогнозування майбутніх надходжень на підприємство і витрачань, коли фактичного руху грошових коштів ще не відбувається.

Єрмошкіна О. В. на підставі досить масивного аналізу досліджень науковців щодо сутності «фінансового потоку» також підкреслює хибність і необґрунтованість ототожнення понять «фінансовий потік» і «грошовий потік» [21, с. 36 – 53]. Повністю погоджуємося з точкою зору авторки. Оскільки дійсно грошовий потік є необхідною умовою для розвитку економіки, а в міру розвитку економічних процесів розширюється коло фінансових відносин. Під фінансовим потоком вона розуміє [21, с. 43] динамічну сукупність розподілених у часі та просторі фінансових ресурсів, які у процесі функціонування підприємства формуються, розподіляються та використовуються, тобто цілеспрямовано рухаються, за окремими центрами управління потоками.

Підхід дослідниці чітко підкреслює необхідність використання у процесі управління на підприємствах фінансовими ресурсами центрів відповідальності.

Як бачимо, більшість авторів, не зважаючи прихильниками якого підходу являються, при розгляді окремих питань з управління фінансами використовує поняття «грошовий потік», яке отожднюють із фінансовим потоком. Однак, на нашу думку, це не зовсім правильно, бо розгляд умов розподілу й перерозподілу фінансів з однієї точки зору може призвести або до перекручування цих умов, або взагалі до неефективного управління. Наприклад, у грошовий потік не входять дивіденди і податкові платежі [22, с. 242], але їх необхідно враховувати при фінансовому управлінні. Втім, така невизначеність усувається при розгляді різновидів грошових потоків. Таким прикладом є поняття вільний грошовий потік – частина грошового потоку, яка «перевищує розмір прибуткових інвестиційних можливостей, що відкриті для фірми» [22, с. 242]. У свою чергу, інвестиційні можливості пов'язані з наявністю вільних інвестиційних ресурсів, які є різновидом фінансових ресурсів.

Аналізуючи дефініції «грошові» і «фінансові» потоки, так само як «грошові» і «фінансові» ресурси, доцільно підкреслити, що вони не є синонімами – співвідношення між ними приблизно таке ж, як між частиною і цілим. Окрім грошей елементами фінансових ресурсів є й інші види фінансових активів (цінні папери, боргові зобов'язання та права вимоги боргу, що не віднесені до цінних паперів тощо). У зв'язку з цим на рівні підприємства неможливо провести чітке розмежування між власне грошима та іншими активами, що з аналітичної точки зору створює деяку проблему, оскільки не дозволяє виділити якийсь конкретний статистичний показник фінансового потоку підприємства. Тобто, фінансові та грошові потоки різняться між собою не тільки набором фінансових активів, а й різними характеристиками ліквідності і варіативністю оцінки поточної вартості активів. Фінансові потоки на відміну від грошових менш ліквідні, вони містять передбачення про результати майбутніх ймовірних подій, якісні характеристики фінансових відносин і тому не можуть у повному обсязі перебирати на себе функцію міри вартості.

Разом з цим, розмежування сутності грошових і фінансових активів та відповідних потоків є цілком логічним з огляду на повноту задіяних фінансових інструментів в кругообігу фінансових ресурсів. У працях окремих фахівців зазначене розмежування простежується досить чітко. Так, Якубовський М. М. і Шкворець Ю. Ф. при розробці схеми фінансування і реалізації програм державного рівня відзначають необхідність існування саме фінансових потоків для визначення динамічного стану фінансових ресурсів [23, с. 15]. На відміну від них Євстігнєєв В. Р., розглядаючи матрицю фінансових потоків в економічному середовищі, використовує термін «flow of funds» – потоки фондів, капіталу [24, с. 12 – 13]. Основний висновок з вище викладеного зводиться до того, що «матриця фінансових потоків вичерпно відображає структуру (зміни) балансу фірми, а на агрегованому рівні – і загальну структуру фінансових потоків в економіці в цілому, тобто вичерпно описує поведінку фінансового ринку в даному періоді часу» [24, с. 13]. У зарубіжних фахових дослідженнях, зокрема у П. Гарбера, використовується англійський термін «capital flow», який в перекладі означає «потоки капіталу», а не тільки пото-

ки грошей [25]. Аналогічні підходи спостерігаються у дослідженнях М. М. Бердара [26] та Н. І. Ковди [27]. Різниця полягає лише у розгляді фінансових ресурсів на мікро- та макrorівнях, або більш чіткому розкритті їх складових.

Узагальнений аналіз вищенаведених точок зору різних дослідників на діалектичну єдність понять «грошовий» і «фінансовий потік» спонукає до певного їх розкриття. Грошовий потік пов'язується з потоком платежів що обслуговує, як правило, одну господарську операцію. Якщо мова ведеться про сплату вартості придбаного товару чи наданої послуги, то грошовий потік є одностороннім - від платника до отримувача коштів. Фінансовий потік узагальнено характеризує результат всієї господарської діяльності і є здебільшого двостороннім. Фінансові потоки трансформуються в русі різних фінансових ресурсів (активів), які відображають зміну прав, вимог і пов'язаних з ними зобов'язань.

Незважаючи на розмежування зазначених понять, в науковій літературі існує велика кількість варіантів трактування поняття «фінансовий потік». З метою уточнення даного поняття проведено контент-аналіз, який є формалізованим методом текстової інформації (рис. 2). В основі контент-аналізу лежать принципи формалізації та статистичної значущості, суть яких полягає в надійному фіксуванні необхідних характеристик і відсутності низької частоти повторень. Основним його інструментом є система категорій, а критерієм відбору понять - глибина їх трактувань.

При цьому для уникнення розпливчатості результатів, поверхневі або занадто деталізовані визначення відсіюються.

На основі дослідження робіт зарубіжних та вітчизняних вчених сформовано вибірку з визначеннями поняття «фінансовий потік» та матрицю, яка відображає компонентний склад цього поняття. Це представлено в табл. 5 і табл. 6.

Таблиця 5

Компонентний склад поняття «фінансовий потік»

№	Компонента	Кількість згадувань
1	Спрямований рух (A1)	7
2	Фінансові ресурси (A2)	9
3	Логістична система (A3)	3
4	Чинник часу (A4)	5
5	Господарювання (A5)	4
6	Матеріальний потік (A6)	3
7	Господарська діяльність (A7)	1
8	Зовнішнє середовище (A8)	2
9	Боргові вимоги (A9)	1
10	Вартість (A10)	2
11	Грошові кошти (A11)	1
12	Ліквідність (A12)	1
13	Господарська операція (A13)	1
14	Економічні відносини (A14)	1
15	Фактори (A15)	1
16	Управління ризиком (A16)	1

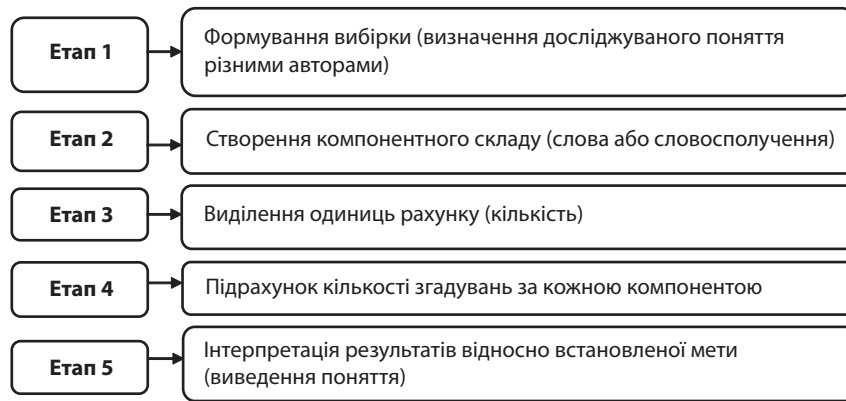

Рис. 2. Етапи застосування контент-аналізу

Таблиця 6

Співвідношення кількості згадувань та рангу компонент поняття

	1	2	3	4	5	6	7
Ранг компоненти	A2	A1	A4	A5	A3	A8	A7
					A6	A10	A9
							A11
							A12
							A13
							A14
Кількість згадувань	9	7	5	4	3	2	1

Залежно від кількості згадувань кожної з компонент в аналізованій вибірці для кожної з них було встановлено відповідні ранги. Враховуючи дані табл. 2, було визначено компонентний склад досліджуваного поняття (рис. 3).

Враховуючи результати контент-аналізу поняття «фінансовий потік» та основ інтеграційного підходу пропонуємо таке визначення: фінансовий потік – це спрямований рух фінансових ресурсів у визначеній логістичній системі у певному часовому періоді, що пов'язаний з необхідністю виникнення у процесі господарювання матеріального потоку.

ВИСНОВКИ

Таким чином, обґрунтовані наукові підходи та сутність фінансових потоків дозволяють зорієнтувати подальші до-

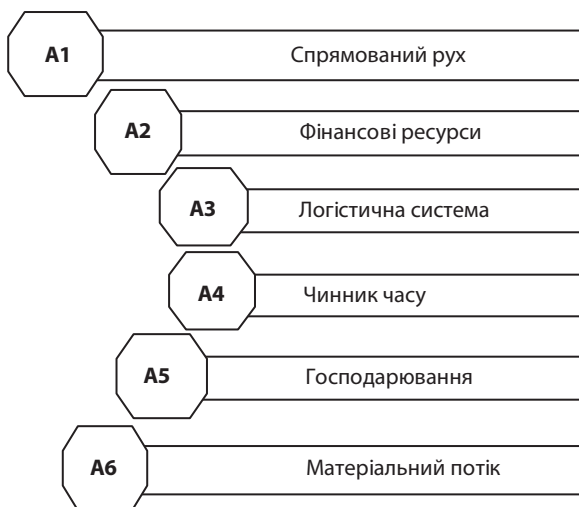

Рис. 3. Компонентний склад поняття «фінансовий потік»

слідження науковців на необхідності використання концепцій логістики та фінансового менеджменту при вирішенні багатьох проблем, пов'язаних з управлінням фінансовими потоками підприємства як логістичної системи, забезпеченням в його межах взаємодії її елементів між собою і зовнішнім середовищем, та врахуванням впливу ризиків. ■

ЛІТЕРАТУРА

- Новиков О. А.** Логистика : учебное пособие / О. А. Новиков, С. А. Уваров. – 2-е изд. – СПб. : Бизнес-пресса, 2000. – 208 с.
- Ваховська М. Ю.** Логістичні потоки : визначення, параметри, характеристики / М. Ю. Ваховська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2008. – № 623. – С. 22 – 28.
- Мороз Л. І.** Моделювання матеріально-фінансових потоків внутрішньовиробничих логістичних систем з регенерацією / Л. І. Мороз // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: «Проблеми економіки та управління». – Львів: Вид-во НУ ЛП. – 2009. – № 640. – С. 355 – 361.
- Концева В. В.** Фінансові потоки в логістичних системах / В. В. Концева, С. С. Костенко // Вісник Національного транспортного університету. – 2009. – № 19. – Ч. 1. – С. 1 – 4.
- Румянцев Н. В.** Моделирование гибких производственно-логистических систем : [монографія] / Н. В. Румянцев. – Донецк : ДонУ, 2004. – 222 с.
- Мельникова К. В.** Фінансові потоки в логістичних системах: [конспект лекцій] / К. В. Мельникова. – Харків : Вид.ХНЕУ, 2008. – 84 с.
- Моткуева А. А.** Использование редактора Excel для оценки финансовых потоков по схеме простых процентов / А. А. Моткуева // Альманах «Научные записки Орел ГИЭТ». – 2010. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.orelgiet.ru/monah/118.m.pdf>

8. Бернар И. Толковый экономический и финансовый словарь. фр., рус., англ., нем., исп. терминология / И. Бернар, Ж.К. Колли. – В 2-х т. – М.: Изд-во «Международные отношения», 1997. – 1544 с.

9. Школьник И. О. Финансовый менеджмент: навчальний посібник / І. О. Школьник, І. М. Боярко, Б. І. Сюркало. – Суми: Університетська книга, 2009. – 301 с.

10. Горбунов А. Р. Управление финансовыми потоками и организация финансовых служб предприятий, региональных администраций и банков / А. Р. Горбунов – М.: Анкил, 2000. – 224 с.

11. Майборода О. В. Управління фінансовими потоками підприємства: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.04.01 – Фінанси, грошовий обіг і кредит / О. В. Майборода; УАБС НБУ. – Суми: [Б. В.], 2006. – 244 с.

12. Исакова Т. М. Управление финансовыми потоками страховой компании: автореф. дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / Исакова Т. М. – Москва, 2009. – 24 с.

13. Хавтур О. В. Фінансові потоки страхових компаній в умовах трансформації економіки України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.04.01 – Фінанси, грошовий обіг і кредит / Хавтур О. В. – Тернопіль, 2004. – 25 с.

14. Крылов С. И. Стратегический управленческий учет и его роль в управлении финансовыми потоками организации / С. И. Крылов // Управленческий учет. – 2005. – № 3. – С. 13 – 24.

15. Харрис Л. Денежная теория: пер. с англ. / Под ред. В. М. Усоскина – М.: Прогресс, 1990. – 750 с.

16. Баранець Г. В. Управління матеріальними та фінансовими потоками підприємства на основі логістичного підходу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / Г. В. Баранець. – Донецьк, 2007. – 22 с.

17. Азаренкова Г. М. Фінансові ресурси та фінансові потоки (теоретичний аналіз): [монографія] / Г. М. Азаренкова. – Харків: ПП Яковлева, 2003. – 103 с.

18. Азаренкова Г. М. Модели та методи аналізу фінансових потоків: / Г. М. Азаренкова. – Харків: ВКФ «Гриф», 2005. – 119 с.

19. Каламбет С. В. Управління операційними грошовими потоками підприємства: монографія / С. В. Каламбет, А. М. Якимова. – Донецьк: Вид-во Дніпр. нац. університету залізничного транспорту ім. академіка В. Лазаряна, 2009. – 122 с.

20. Виноградова Е. В. Оптимизация управления денежными потоками предприятия: монография / Е. В. Виноградова, А. В. Ластовенко, Т. В. Белопольская. – Донецк: ДонНУЕТ, 2007. – 194 с.

21. Єрмошкіна О. В. Управління фінансовими потоками промислових підприємств: теорія, практика, перспективи: монографія / О. В. Єрмошкіна. – Донецьк: Національний гірничий університет, 2009. – 479 с.

22. Мишкін Ф. С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ризиків / Ф. С. Мишкін – К.: Основи, 1999. – 363 с.

23. Якубовський М. М. Фінансування програм державного рівня: проблеми та шляхи удосконалення / М. М. Якубовський, Ю. Ф. Шкворець // Фінанси України. – 2000. – № 12. – С. 3 – 15.

24. Евстигнеев В. Р. Финансовый рынок в переходной экономике / В. Р. Евстигнеев. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 240 с.

25. Garber P. Managing Risk to Financial Markets from Capital Flows: the Role of Prudential Regulation / P. Garber // International Journal of Economics. – 1999, July, v. 1. – P. 119 – 131.

26. Бердар М. М. Системний підхід до визначення основних елементів управління фінансовими потоками підприємства / М. М. Бердар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/tppe/2009_20/Zb20_20.pdf

27. Ковда Н. І. Фінансові потоки підприємства / Н. І. Ковда // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2008. – Вип. 34. – С. 236 – 240.

REFERENCES

Azarenkova, H. M. *Finansovi resursy ta finansovi potoky (teoretichniy analiz)* [Financial resources and financial flows (theoretical analysis)]. Kharkiv: PP Yakovlieva, 2003.

Azarenkova, H. M. *Modeli ta metody analizu finansovykh potokiv* [Models and methods for analysis of financial flows]. Kharkiv: Hryf, 2005.

Bernar, I., and Kolli, Zh. K. *Tolkovyy ekonomicheskyy i finansovyy slovar* [Explanatory economic and financial dictionary]. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniia, 1997.

Baranets, H. V. "Upravlinnia materialnyh ta finansovymy potokamy pidpriemstva na osnovi lohystychnoho pidkhodu" [Of material and financial flows on the basis of logistic approach]. *Avto-ref. dys. ... kand. ekon. nauk: spets. 08. 00.04*, 2007.

Berdar, M. M. "Systemnyi pidkhid do vyznachennia osnovnykh elementiv upravlinnia finansovymy potokamy pidpriemstva" [Systematic approach to identifying key controls cash flow of the company]. http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/tppe/2009_20/Zb20_20.pdf

Evstigneev, V. R. *Finansovyy rynek v perekhodnoy ekonomike* [Financial markets in transition economies]. Moscow: Editorial URSS, 2000.

Gorbunov, A. R. *Upravlenie finansovymi potokami i organizatsiia finansovykh sluzhb predpriatiy, regionalnykh administratsiy i bankov* [Cash flow management and business financial services businesses, regional governments and banks]. Moscow: Ankil, 2000.

Garber, P. "Managing Risk to Financial Markets from Capital Flows: the Role of Prudential Regulation". *International Journal of Economics*, vol. 1 (1999): 119-131.

Isakova, T. M. "Upravlenie finansovymi potokami strakhovoy kompanii" [Cash flow management of the insurance company]. *Avto-ref. dis. ... kand. ekon. nauk: spets. 08. 00.10*, 2009.

Khavtur, O. V. "Finansovi potoky strakhovykh kompanii v umovakh transformatsii ekonomiky Ukrainy" [Financial flows insurance companies in transforming the economy of Ukraine]. *Avto-ref. dys. ... kand. ekon. nauk: spets. 08. 04.01*, 2004.

Krylov, S. I. "Strategicheskyy upravlencheskiy uchets i ego rol v upravlenii finansovymi potokami organizatsii" [Strategic management accounting and its role in the management of financial flows of the organization]. *Upravlencheskiy uchets*, no. 3 (2005): 13-24.

Kharris, L. *Denezhnaia teoriia* [Monetary Theory]. Moscow: Progress, 1990.

Kontseva, V. V., and Kostenko, S. S. "Finansovi potoky v lohystychnykh systemakh" [Financial and Logistical Systems]. *Visnyk Natsionalnoho transportnoho universytetu*, vol. 1, no. 19 (2009): 1-4.

Kalambet, S. V., and Yakymova, A. M. *Upravlinnia operatsiynymy hroshovymy potokamy pidpriemstva* [Operational cash flow of the company]. Donetsk: DNUZT, 2009.

Kovda, N. I. "Finansovi potoky pidpriemstva" [Financial flows of the company]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, no. 34 (2008): 236-240.

Motkueva, A. A. "Ispolzovanie redaktora Exel dlia otsenki finansovykh potokov po skheme prostykh protsentov" [Using the editor Exel to evaluate the financial flows of the scheme of simple interest]. <http://www.orelgiat.ru/monah/118.m.pdf>

Maiboroda, O. V. "Upravlinnia finansovymy potokamy pidpriemstva" [Financial flows of the company]. *Dys. ... kand. ekon. nauk: spets. 08.04.01*, 2006.

Myshkin, F. S. *Ekonomika hroshei, bankivskoi spravy i finansovykh ryzykiv* [Economics of Money, Banking, and Financial Risk]. Kyiv: Osnovy, 1999.

Melnikova, K. V. *Finansovi potoky v lohystychnykh systemakh* [Financial and Logistical Systems]. Kharkiv: KhNEU, 2008.

Moroz, L. I. "Modeliuvannia materialno-finansovykh potokiv vnutrishnyovyrobnychkykh lohystychnykh system z reheneratsiieiu"

[Simulation of material and financial flows internal logistics systems with regeneration]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*, no. 640 (2009): 355-361.

Novikov, O. A., and Uvarov, S. A. *Logistika* [Logistics]. St. Petersburg: Biznes-pressa, 2000.

Rumiantsev, N. V. *Modelyrovanye hybkykh proyzvodstvenno-lohystycheskykh system* [Modeling of flexible production and logistics systems]. Donetsk: DonNU, 2004.

Shkolnyk, I. O., Boiarko, I. M., and Siurkalo, B. I. *Finansovyi menedzhment* [Financial Management]. Sumy: Universytetska knyha, 2009.

Vinogradova, E. V., Lastovenko, A. V., and Belopolskaia, T. V. *Optimizatsiia upravleniia denezhnymi potokami predpriatiia* [Opti-

mizing cash management businesses]. Donetsk: DonNUET, 2007.

Vakhovska, M. Yu. "Lohistychni potoky : vyznachennia, parametry, kharakterystyky" [Logistics flows : identification, parameters, characteristics]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*, no. 623 (2008): 22-28.

Yermoshkina, O. V. *Upravlinnia finansovymy potokamy promyslovykh pidpriemstv: teoriia, praktyka, perspektyvy* [Financial Management industry : theory, practice and prospects]. Donetsk: NHU, 2009.

Yakubovskiy, M. M., and Shkvorets, Yu. F. "Finansuvannia prohram derzhavnoho rivnia: problemy ta shliakhy udoskonalennia" [Funding Programs State level : problems and ways to improve]. *Finansy Ukrainy*, no. 12 (2000): 3-15.

УДК 336.717.061

УПРАВЛІННЯ ПРОБЛЕМНИМИ КРЕДИТАМИ ВІТЧИЗНЯНИХ БАНКІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

© 2014 БОЛГАР Т. М.

УДК 336.717.061

Болгар Т. М. Управління проблемними кредитами вітчизняних банків у сучасних умовах господарювання

У статті розглянуто основні методи управління проблемними кредитами банків у сучасних умовах господарювання, проведено аналіз внутрішньо-банківських і зовнішньо-банківських методів, що використовуються банками України, конкретизовано та визначено їх переваги і недоліки. У результаті дослідження ретельно проаналізовано застосування методу реабілітації та методу ліквідації проблемних кредитів. Розглянуто організацію внутрішньо-банківських і зовнішньо-банківських методів ліквідації проблемної заборгованості, розглянуто механізм їх проведення, виявлено переваги та недоліки при їх застосуванні як для банку, так і для позичальника. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є вдосконалення методики оцінки проблемних кредитів, зокрема розробка методологічних підходів до визначення оцінки рентабельності проблемних кредитів як важливого елементу системи управління проблемними кредитами банку.

Ключові слова: метод реабілітації, метод ліквідації, реструктуризація, рефінансування, внутрішньо-банківські та зовнішньо-банківські методи, проблемні кредити.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 17.

Болгар Тетяна Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів та банківської справи, Кременчуцький інститут Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля (вул. 60 років Жовтня, 79, Кременчук, 39623, Україна)

E-mail: t.bolgar@mail.ru

УДК 336.717.061

UDC 336.717.061

Болгар Т. Н. Управление проблемными кредитами отечественных банков в современных условиях хозяйствования

Bolhar T. M. Managing bad Loans of Domestic Banks under Modern Economic Conditions

В статье рассмотрены основные методы управления проблемными кредитами банков в современных условиях хозяйствования, проведен анализ внутрибанковских и внешнебанковских методов, которые используются банками Украины, конкретизированы и определены их преимущества и недостатки. В результате исследования детально проанализировано использование метода реабилитации и метода ликвидации проблемных кредитов. Рассмотрена организация внутрибанковских и внешнебанковских методов ликвидации проблемной задолженности, рассмотрен механизм их проведения, определены преимущества и недостатки при их применении как для банка, так и для заемщика. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении станет усовершенствование методики оценки проблемных кредитов, в частности разработка методологических подходов к определению оценки рентабельности проблемных кредитов как важного элемента системы управления проблемными кредитами банка.

The article considers main methods of management of bad bank loans under modern economic conditions, conducts analysis of internal and external banking methods used by Ukrainian banks, and specifies and identifies their advantages and shortcomings. In the result of the study the article analyzes in detail the use of the methods of rehabilitation and liquidation of bad loans. It considers organisation of internal and external banking methods of liquidation of bad loans, considers mechanism of their conduct and identifies advantages and shortcomings of their application both for a bank and a borrower. Prospect of further studies in this direction is improvement of methods of assessment of bad loans, in particular, development of methodological approaches to identification of assessment of profitability of bad loans as an important element of the system of management of bad loans of a bank.

Ключевые слова: метод реабилитации, метод ликвидации, реструктуризация, рефинансирование, внутрибанковские и внешнебанковские методы, проблемные кредиты.

Key words: rehabilitation method, liquidation method, restructuring, refinancing, internal and external banking methods, bad loans.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Библ.:** 17.

Pic.: 3. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 17.

Болгар Татьяна Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой, кафедра финансов и банковского дела, Кременчуцкий институт Днепропетровского университета имени Альфреда Нобеля (ул. 60 лет Октября, 79, Кременчук, 39623, Украина)

Bolhar Tetyana M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Head of the Department, Department of Finance and Banking, Kremenchug Institute of Dnipropetrovsk University of Alfred Nobel (vul. 60 rokov Zhovtynya, 79, Kremenchug, 39623, Ukraine)

E-mail: t.bolgar@mail.ru

E-mail: t.bolgar@mail.ru

[Simulation of material and financial flows internal logistics systems with regeneration]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*, no. 640 (2009): 355-361.

Novikov, O. A., and Uvarov, S. A. *Logistika* [Logistics]. St. Petersburg: Biznes-pressa, 2000.

Rumiantsev, N. V. *Modelyrovanye hybkykh proyzvodstvenno-lohystycheskykh system* [Modeling of flexible production and logistics systems]. Donetsk: DonNU, 2004.

Shkolnyk, I. O., Boiarko, I. M., and Siurkalo, B. I. *Finansovyi menedzhment* [Financial Management]. Sumy: Universytetska knyha, 2009.

Vinogradova, E. V., Lastovenko, A. V., and Belopolskaia, T. V. *Optimizatsiia upravleniia denezhnymi potokami predpriatiia* [Opti-

mizing cash management businesses]. Donetsk: DonNUET, 2007.

Vakhovska, M. Yu. "Lohistychni potoky : vyznachennia, parametry, kharakterystyky" [Logistics flows : identification, parameters, characteristics]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*, no. 623 (2008): 22-28.

Yermoshkina, O. V. *Upravlinnia finansovymy potokamy promyslovykh pidpriemstv: teoriia, praktyka, perspektyvy* [Financial Management industry : theory, practice and prospects]. Donetsk: NHU, 2009.

Yakubovskiy, M. M., and Shkvorets, Yu. F. "Finansuvannia prohram derzhavnoho rivnia: problemy ta shliakhy udoskonalennia" [Funding Programs State level : problems and ways to improve]. *Finansy Ukrainy*, no. 12 (2000): 3-15.

УДК 336.717.061

УПРАВЛІННЯ ПРОБЛЕМНИМИ КРЕДИТАМИ ВІТЧИЗНЯНИХ БАНКІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

© 2014 БОЛГАР Т. М.

УДК 336.717.061

Болгар Т. М. Управління проблемними кредитами вітчизняних банків у сучасних умовах господарювання

У статті розглянуто основні методи управління проблемними кредитами банків у сучасних умовах господарювання, проведено аналіз внутрішньо-банківських і зовнішньо-банківських методів, що використовуються банками України, конкретизовано та визначено їх переваги і недоліки. У результаті дослідження ретельно проаналізовано застосування методу реабілітації та методу ліквідації проблемних кредитів. Розглянуто організацію внутрішньо-банківських і зовнішньо-банківських методів ліквідації проблемної заборгованості, розглянуто механізм їх проведення, виявлено переваги та недоліки при їх застосуванні як для банку, так і для позичальника. Перспективою подальших досліджень у даному напрямі є вдосконалення методики оцінки проблемних кредитів, зокрема розробка методологічних підходів до визначення оцінки рентабельності проблемних кредитів як важливого елементу системи управління проблемними кредитами банку.

Ключові слова: метод реабілітації, метод ліквідації, реструктуризація, рефінансування, внутрішньо-банківські та зовнішньо-банківські методи, проблемні кредити.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 17.

Болгар Тетяна Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри фінансів та банківської справи, Кременчуцький інститут Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля (вул. 60 років Жовтня, 79, Кременчук, 39623, Україна)

E-mail: t.bolgar@mail.ru

УДК 336.717.061

UDC 336.717.061

Болгар Т. Н. Управление проблемными кредитами отечественных банков в современных условиях хозяйствования

Bolhar T. M. Managing bad Loans of Domestic Banks under Modern Economic Conditions

В статье рассмотрены основные методы управления проблемными кредитами банков в современных условиях хозяйствования, проведен анализ внутрибанковских и внешнебанковских методов, которые используются банками Украины, конкретизированы и определены их преимущества и недостатки. В результате исследования детально проанализировано использование метода реабилитации и метода ликвидации проблемных кредитов. Рассмотрена организация внутрибанковских и внешнебанковских методов ликвидации проблемной задолженности, рассмотрен механизм их проведения, определены преимущества и недостатки при их применении как для банка, так и для заемщика. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении станет усовершенствование методики оценки проблемных кредитов, в частности разработка методологических подходов к определению оценки рентабельности проблемных кредитов как важного элемента системы управления проблемными кредитами банка.

The article considers main methods of management of bad bank loans under modern economic conditions, conducts analysis of internal and external banking methods used by Ukrainian banks, and specifies and identifies their advantages and shortcomings. In the result of the study the article analyzes in detail the use of the methods of rehabilitation and liquidation of bad loans. It considers organisation of internal and external banking methods of liquidation of bad loans, considers mechanism of their conduct and identifies advantages and shortcomings of their application both for a bank and a borrower. Prospect of further studies in this direction is improvement of methods of assessment of bad loans, in particular, development of methodological approaches to identification of assessment of profitability of bad loans as an important element of the system of management of bad loans of a bank.

Ключевые слова: метод реабилитации, метод ликвидации, реструктуризация, рефинансирование, внутрибанковские и внешнебанковские методы, проблемные кредиты.

Key words: rehabilitation method, liquidation method, restructuring, refinancing, internal and external banking methods, bad loans.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Библ.:** 17.

Pic.: 3. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 17.

Болгар Татьяна Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой, кафедра финансов и банковского дела, Кременчуцкий институт Днепропетровского университета имени Альфреда Нобеля (ул. 60 лет Октября, 79, Кременчук, 39623, Украина)

Bolhar Tetyana M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Head of the Department, Department of Finance and Banking, Kremenchug Institute of Dnipropetrovsk University of Alfred Nobel (vul. 60 rokov Zhovtynya, 79, Kremenchug, 39623, Ukraine)

E-mail: t.bolgar@mail.ru

E-mail: t.bolgar@mail.ru

Період фінансово-економічної кризи для банківської сфери є дуже складним. Особливо гостро це відчувається у сфері активних операцій банку, а саме у кредитуванні. Платоспроможність позичальників банку знижується, зростає рівень безробіття, а звідси – зростання обсягу проблемних кредитів. Погіршує ситуацію й девальвація національної валюти при великій кількості доларових кредитів. Для банківських установ зростання обсягу проблемних активів загрожує цілим рядом негативних наслідків, серед котрих – падіння ліквідності та платоспроможності, втрата репутації банку. Тому особливої актуальності та важливого значення у сучасних умовах господарювання набуває ефективне управління проблемними кредитами.

Організацією роботи та розробкою стратегій стягнення прострочених боргів найчастіше займаються безпосередньо банківські установи. Проте, значну увагу процесам стягнення у своїх дослідженнях приділили такі науковці, як Єфимов О., Дикий О., Ісаєв Р., Фёдоров О. [1, 2, 3, 4]. Інтерес до проблеми є безсумнівним: під час економічних катаклізмів банківські установи не можуть стовідсотково захистити себе від виникнення проблемної заборгованості. Тому використання вже відомих і пошук нових методів управління проблемними кредитами банку є досить важливим питанням сьогодення.

Мета статті – розглянути основні методи управління проблемними кредитами банку, проаналізувати внутрішньобанківські та зовнішньобанківські методи, що використовуються банками України, визначити їх переваги та недоліки, надати класифікацію.

У сучасній науковій думці розрізняють два основні методи управління проблемними активами банку [5, 6]:

1. *Метод реабілітації* – розробка у співпраці з позичальником плану дій щодо повернення кредиту.

2. *Метод ліквідації проблемного кредиту* – повне або часткове погашення кредиту за рахунок продажу забезпечення за кредитом або іншого майна позичальника, залучення до погашення кредиту гарантів та поручителів, продаж або передача проблемного активу третій стороні або його списання.

Процес реабілітації складається з таких етапів:

1. Виявлення причини виникнення проблемної заборгованості.

2. Зустріч представника банку з позичальником і розробка плану дій з погашення проблемної заборгованості.

3. Реструктуризація проблемної заборгованості.

4. Контроль за погашенням реструктуризованої заборгованості [5].

Реструктуризація, згідно з Постановою Правління Національного банку України від 25.01.2012 № 23, – це зміна істотних умов за первісним договором шляхом укладання додаткової угоди з боржником у зв'язку з фінансовими труднощами боржника (за визначенням банку) і необхідністю створення сприятливих умов для виконання ним зобов'язань за активом (зміна процентної ставки; скасування (повністю або частково) нарахованих і несплачених боржником фінансових санкцій (штрафу, пені, неустойки) за несвоєчасне внесення платежів за заборгованістю боржника; зміна графіка погашення боргу (строків і сум погашення основного боргу, сплати процентів/комісій); зміна розміру комісії) [7].

Кожен банк самостійно обирає метод боротьби з проблемними кредитами, але метод реструктуризації, на наш погляд, є менш радикальним і враховує інтереси як по-

зичальника, який потрапив у скрутне фінансове становище, так і банківської установи. Для банку перевагою методу реабілітації є постійне планомірне надходження коштів на рахунки банківської установи. Крім того, реструктуризувавши проблемний кредит, банк надає позичальнику можливість покращити рівень своєї платоспроможності.

Недоліками методів реструктуризації є:

- ✦ ймовірність того, що навіть після реструктуризації кредит не перестане бути проблемним;
- ✦ втрата ліквідності;
- ✦ відволікання значної частини фінансових ресурсів від основної діяльності у вигляді резерву по кредитним операціям банку.

Позитивною стороною методів реструктуризації для позичальника є те, що на нього не позиваються до суду, він не втрачає заставне майно. Тому оптимальним варіантом для позичальника, який потрапив у скрутне фінансове становище, є не чекати прострочення платежу по кредиту, а заздалегідь, прогнозуючи можливі затримки платежів, звернутися до працівників банку з проханням про реструктуризацію кредиту, оформивши письмову заяву, у котрій вказати причини, через які позичальник не може своєчасно та в повному обсязі погашати заборгованість по кредиту.

Слід відмітити, що реструктуризація кредиту є правом банківської установи, а не її обов'язком. Тому банк не завжди йде назустріч клієнту. Якщо кредитний комітет банку погоджується на реструктуризацію кредиту, то й позичальник зі свого боку повинен йти на поступки, адже реструктуризація – це компроміс обох сторін [8].

У разі якщо використання методів реструктуризації не привело до очікуваного результату, банківська установа вдається до методів ліквідації проблемного кредиту, котрий є останньою можливістю повернути наданий кредит, покращити структуру балансу та підвищити ліквідність.

На *рис. 1* розглянемо детальніше кожен із методів реструктуризації та ліквідації проблемних кредитів, включивши їх до групи методів реструктуризації та ліквідації.

Реструктуризація проблемної заборгованості передбачає зміну терміну чи умов кредитування таким чином, щоб позичальник, який потрапив у скрутне фінансове становище, мав змогу продовжувати погашати кредит. Сучасні банківські установи використовують такі варіанти реструктуризації: пролонгація кредиту; надання банком кредитних канікул; зміна схеми погашення кредиту з класичної на ануїтетну та навпаки; переведення боргу на іншого позичальника; рефінансування кредиту; конверсія; зниження відсоткової ставки; капіталізація відсотків.

Пролонгація кредиту – подовження строку дії кредитного договору при наявності у позичальника фінансових проблем. Позитивним моментом для позичальника є зменшення суми щомісячного платежу. Але необхідно враховувати той факт, що за послаблення щомісячного грошового навантаження позичальнику доведеться зіткнутися з подорожчанням кредиту, тобто загальна сума переплати за весь період кредитного договору зросте.

Надання кредитних канікул позичальнику передбачає зменшення кредитного навантаження протягом певного періоду. Зазвичай, у вітчизняній практиці кредитні канікули означають виплату позичальником тільки відсотків по кредиту протягом деякого періоду (тіло кредиту не сплачується). Цей метод реструктуризації на сьогодні є досить популярним і дієвим.

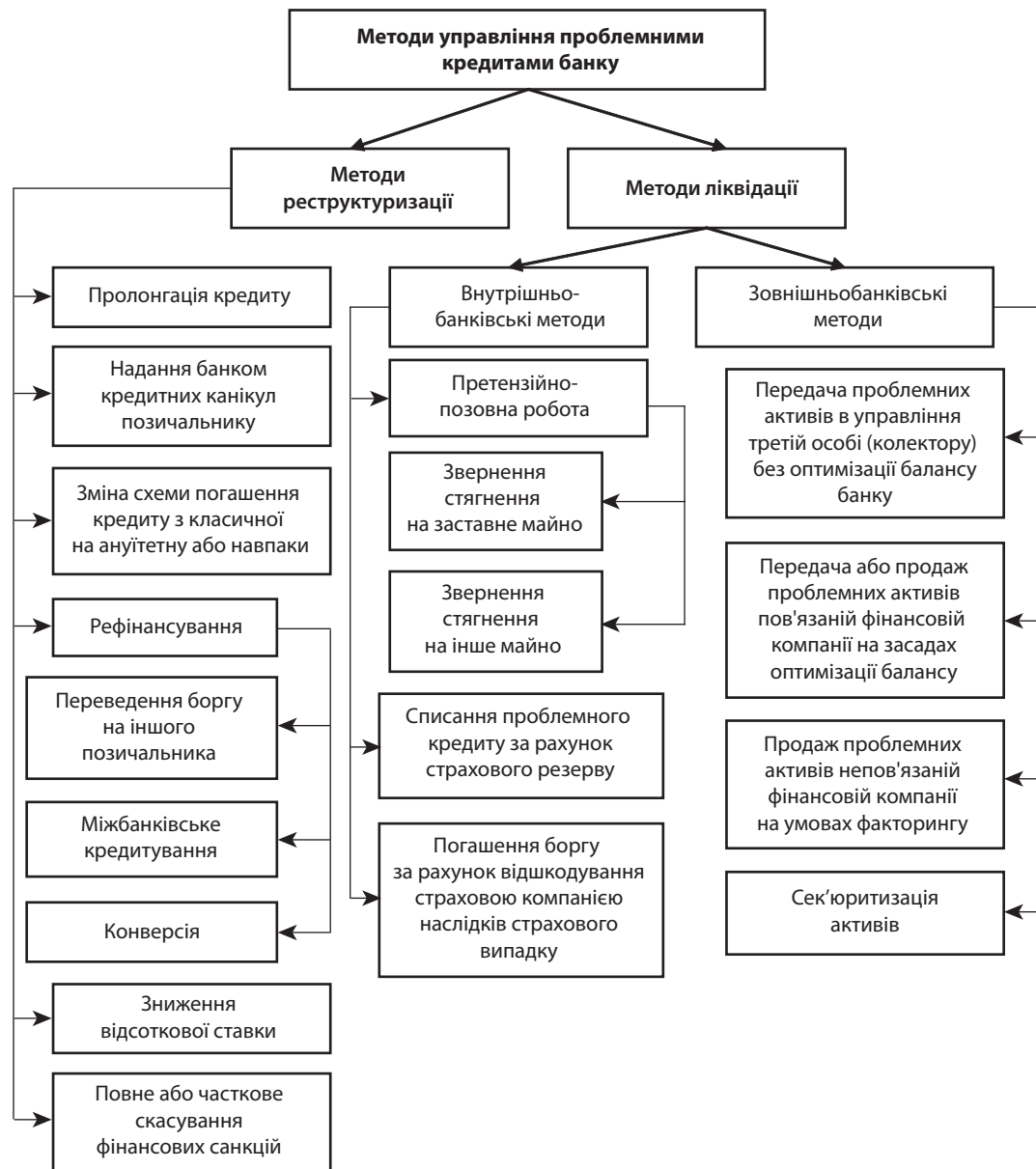

Рис. 1. Методи управління проблемними кредитами банку

Кредитні канікули можна брати у будь-який період виплати кредиту. Тривалість кредитних канікул у різних банках може бути різною: від декількох місяців до року.

Зміна схеми погашення проблемного кредиту, зазвичай, має вигляд переходу з класичної схеми погашення на анuitетну. Пояснюється це тим, що при виникненні фінансових проблем у позичальника, останньому легше сплачувати фіксований щомісячний платіж при анuitетній схемі погашення, котрий буде на 15 – 25% нижчий, ніж аналогічний платіж при класичній схемі погашення. Використовуючи такий метод реструктуризації проблемного кредиту, позичальник має усвідомлювати, що зменшуючи щомісячний платіж, загальна сума переплати по кредиту буде вищою, ніж при класичній схемі погашення. Для банківської установи зміна схеми погашення кредиту у вказаному напрямку буде вигідна у тому разі, якщо кредит не буде виплачений достроково або буде виплачений достроково – у другій половині терміну погашення кредиту, адже основний процентний тягар при анuitетній схемі погашення позичальник сплачує саме в першій половині терміну виплати кредиту.

Розглянемо такий метод управління проблемними кредитами банку, як рефінансування. Це один із поширених методів виходу із ситуації з проблемною заборгованістю. У широкому розумінні поняття «рефінансування» являє собою не тільки метод управління проблемними кредитами – дана категорія включає у себе кредитування банківських установ центральним банком країни, міжбанківські кредити, облігаційні позики. Але, зважаючи на мету нашого дослідження, під рефінансуванням будемо розуміти тільки ту складову частину категорії, котра пов'язана з проблемною заборгованістю. Під рефінансуванням проблемної заборгованості будемо розуміти погашення кредитного зобов'язання за допомогою отримання іншої позики.

Рефінансування проблемного кредиту може відбуватися у формі переведення боргу на іншого позичальника (рефінансування через третю особу), міжбанківського кредитування, конверсії.

Переведення боргу на іншого позичальника – це досить складна процедура і не кожен вітчизняний банк тримає її в арсеналі методів погашення проблемних кредитів. Відповідно до ст. 520 Цивільного Кодексу України [9] борж-

ник у зобов'язанні може бути замінені іншою особою (переведення боргу) лише за згодою кредитора, якщо інше не передбачено законом.

Рефінансування через третю особу – це фактично покупка заставного майна проблемного позичальника з одночасним оформленням нового кредиту на третю особу. Поетапно ця процедура відбувається наступним чином:

1. Заставне майно по проблемному кредиту виводять із застави.

2. Оформляється договір купівлі-продажу майна (наприклад, квартири).

3. Для фінансування покупки майна видається кредит. При цьому кошти, видані у кредит новому позичальнику, спрямовані на погашення кредиту проблемного боржника, а новий позичальник починає розраховуватися з банком за отриманим кредитом [10].

Схематично рефінансування через третю особу можна представити у вигляді рис. 2.

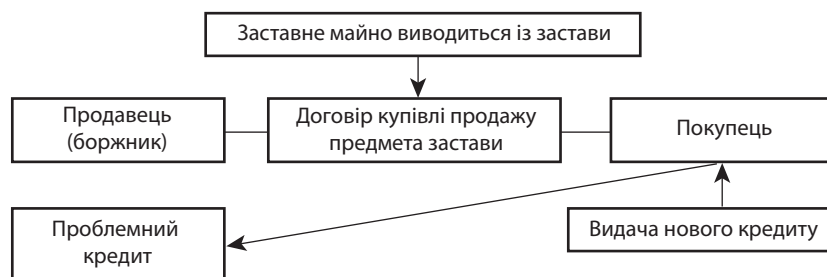

Рис. 2. Рефінансування через третю особу

Для можливості реалізації даного методу управління проблемними кредитами новий позичальник має відповідати деяким вимогам. По-перше, це високий рівень платоспроможності, котрий на даному етапі економічної ситуації у країні оцінюється на багато жорсткіше, ніж до початку економічної кризи. Звертається увага на наявність офіційних доходів, сума котрих має суттєво перевищувати платежі по кредиту.

Наступною вимогою, що банк пред'являє новому позичальнику – це можливість надати початковий внесок, котрий би перекрив прострочену частину кредиту.

Для банківської установи переведення боргу на іншого позичальника – дієвий метод управління проблемними кредитами. При використанні вказаного методу банк має можливість покращити якість кредитного портфелю за рахунок повного закриття проблемної заборгованості або погашення простроченої суми по кредиту.

Що стосується позичальника, який потрапив у скрутне фінансове становище, то переведення боргу на іншого позичальника – не найгірший варіант виходу із складної ситуації. По-перше, справа не доводиться до суду. По-друге, процес рефінансування у такий спосіб – це справа добровільна, на відміну від силового стягнення заставного майна, якщо справа дійде до судової стадії. Звичайно, негативним моментом даної ситуації є те, що позичальник все ж таки втрачає заставне майно.

Необхідно відмітити, ще один нюанс, котрий може стати тягарем для позичальника – це девальвація національної валюти. Розглянемо наступний приклад. Видається кредит на купівлю житла у сумі 80 тис. доларів. Вартість квартири складає 100 тис. доларів (20 тис. – перший внесок позичальника). Квартира успішно купується, а потім відбу-

вається девальвація гривні, вартість квартири падає майже удвічі, скажімо, до 50 тис. доларів. У такому разі, при використанні методу управління проблемними кредитами, як переведення боргу на іншого позичальника, негативні наслідки девальвації лягають на плечі позичальника, який повинен повернути банку різницю, тобто 30 тис. доларів.

Купівля майна таким способом має ряд переваг для нового позичальника. По-перше, вартість заставного майна є нижчою за ринкову. А також приваблює можливість отримання майна у кредит за ставками попереднього позичальника.

Наступним видом рефінансування проблемної заборгованості є міжбанківське кредитування, що представляє собою отримання нового кредиту в іншому банку для погашення проблемного кредиту. Цей метод вирішення проблемної ситуації може привабити позичальника, який потрапив у скрутне фінансове становище, більш вигідними умовами кредитування. Але позичальнику обов'язково необхідно врахувати суми нових комісій для отримання

кредиту, страхування майна та інших обов'язкових платежів при оформленні нового кредиту, і тільки після цього приймати рішення про доцільність такого методу закриття проблемного кредиту.

Для банку ж, котрий зіткнувся з проблемною заборгованістю, спосіб, у який позичальник буде вирішувати свої фінансові проблеми, є неважливим. Тому для банківської установи такий метод управління проблемною заборгованістю, як міжбанківське кредитування, є прийнятним.

Конверсію, або переведення валютного кредиту у гривневий, на наш погляд, теж можна віднести до видів рефінансування проблемної заборгованості.

Зниження відсоткової ставки як метод реструктуризації проблемного активу використовується у вітчизняній практиці не дуже часто. Для позичальника зниження відсоткової ставки – це, звичайно, найбільш вигідний та очікуваний варіант реструктуризації проблемного кредиту. Але для банківської установи видані кредити – це залучені ресурси, за котрі потрібно платити. Тому зниження відсоткової ставки – не дуже популярний метод реструктуризації, адже банк втрачає свої відсоткові доходи. Тому банк може йти на зустріч лише деяким категоріям своїх позичальників (наприклад, працівникам банку, VIP-клієнтам) і знизити ставку на 1-2 пункти.

Ще одним варіантом даного виду реструктуризації кредитів, котрий використовують деякі банки, є зниження відсоткової ставки при умові дострокового погашення частини боргу або наданні додаткового ліквідного забезпечення за кредит.

Повне або часткове скасування нарахованих і несплачених боржником фінансових санкцій (штрафів, пені, не-

устойки) за несвоєчасне внесення платежів за заборгованістю боржника є ще одним видом реструктуризації, котрий часто використовується з іншими методами.

Вичерпавши всі можливі способи, включаючи реструктуризацію, повернути кредит і відсотки за його користування, банківська установа змушена вдаватися до ліквідації проблемної заборгованості. Для цього можуть бути використані внутрішньобанківські та зовнішньобанківські методи. Розглянемо ці дві групи методів.

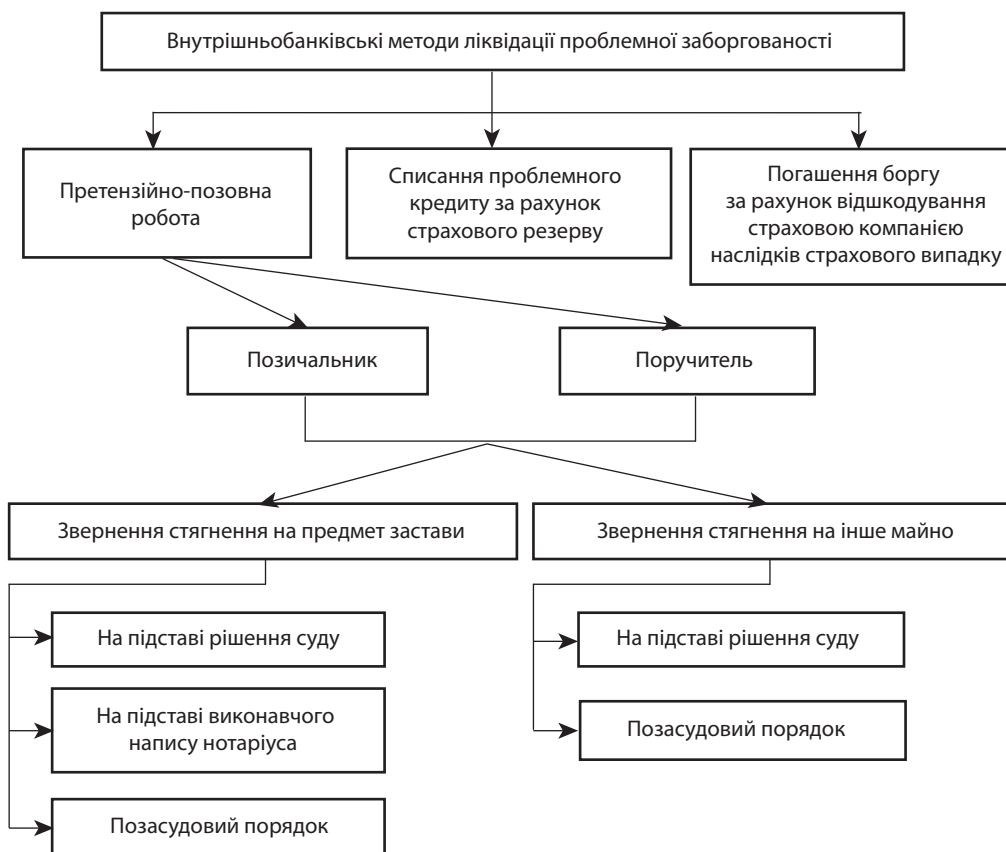
Внутрішньобанківські методи передбачають роботу зі стягнення проблемної заборгованості безпосередньо працівниками банку. До таких методів відноситься підготовка та ведення претензійно-позовної роботи, робота з поручителями, а також списання активу, якщо він став безнадійним. Внутрішньобанківські методи ліквідації проблемної заборгованості подані на *рис. 3*.

буде виконано у встановлений строк (термін), якщо інше не встановлено договором або законом.

Вказане право банківська установа може реалізувати наступними шляхами: на підставі рішення суду, на підставі виконавчого напису нотаріуса та на підставі домовленості між банком та позичальником (позасудове врегулювання питання) [11].

Згідно із ч. 1 ст. 590 Цивільного Кодексу України [9] звернення стягнення на предмет застави здійснюється за рішенням суду, якщо інше не встановлено договором або законом. Водночас поряд із судовим порядком існує можливість застосування інших форм звернення стягнення на предмет застави. Зокрема, стягнення на предмет застави може здійснюватися на підставі виконавчого напису нотаріуса [11].

Основна маса кредитів, особливо у економічно важкі часи, видаються під заставу майна позичальника. Але бан-

Рис. 3. Внутрішньобанківські методи ліквідації проблемної заборгованості

Претензійно-позовну роботу пропонуємо умовно поділити на два напрями у залежності від виду проблемного кредиту:

- ✦ претензійно-позовна робота із забезпеченими проблемними кредитами;
- ✦ претензійно-позовна робота із незабезпеченими проблемними кредитами.

Право одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета застави, якщо кредит є забезпеченим, виникає у банківської установи у разі невиконання або неналежного виконання боржником зобов'язань з повернення тіла кредиту та відсотків за його користування. Вказане право банк може реалізувати зверненням стягнення на предмет застави.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 590 Цивільного Кодексу України [9] заставадержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави у разі, коли зобов'язання не

ківськими установами можуть видаватися й незабезпечені кредити. Зазвичай, такі кредити лімітуються по максимальній сумі, що є не дуже високою. Але навіть такі кредитні зобов'язання можуть стати проблемними. У такому разі серед внутрішньобанківських методів ліквідації такої заборгованості може бути використано звернення стягнення на майно позичальника. Такий метод управління проблемною заборгованістю може використовуватись і у тому випадку, коли реалізовано звернення стягнення на заставне майно, але коштів від реалізації котрого не вистачило, щоб погасити всю суму боргу, відсотків за його користування, штрафів, пені тощо.

Звернення стягнення на майно позичальника реалізується на підставі рішення суду. Як і при зверненні стягненні на заставне майно, примусове виконання рішення суду згідно зі ст. 2 Закону України «Про виконавче провадження» покладене не державну виконавчу службу [12].

Якщо виданий кредит забезпечений поручителем, то у разі виникнення проблем з погашенням банківська установа застосовує методи управління проблемною заборгованістю як до самого позичальника, так і до поручителя. Так, уже розглянута претензійно-позовна робота може проводитись одночасно як стосовно самого боржника, так і стосовно поручителя.

Проблемна заборгованість поступово, через ряд причин (серед котрих закінчення строку позовної давності; недостатність коштів, отриманих після звернення стягнення на майно позичальника та його реалізації; визнання боржника банкрутом тощо) може перейти до категорії безнадійної. Зрозуміло, що така заборгованість вже не може бути повернена. Відшкодування (списання) безнадійної заборгованості у банківських установах відбувається за рахунок спеціально створеного страхового резерву. Відповідно до порядку відшкодування банками України безнадійної заборгованості за рахунок резерву, затвердженому постановою Правління Національного Банку України № 172 від 01.06.2011 банк має право відшкодувати (списати) за рахунок резерву безнадійну заборгованість, що включає суму основної заборгованості перед банком та/або нараховані доходи (борг боржника), за котрим є прострочення погашення боргу або його частини понад 180 днів [13].

Ще одним методом управління проблемними активами банку є ліквідація заборгованості шляхом її погашення за рахунок відшкодування страховою компанією наслідків страхового випадку.

Зрозуміло, що такий метод може застосовуватись тільки у тому випадку, коли погашення проблемної заборгованості відбувається шляхом стягнення на предмет застави, з котрим стався страховий випадок.

Якщо застосування внутрішньобанківських методів ліквідації проблемної заборгованості неможливе, кредитор вдається до зовнішньобанківських методів, до котрих відносять: передачу проблемних активів у управління третій особі (колектору) без оптимізації балансу, передачу або продаж проблемних активів пов'язаній фінансовій компанії на засадах оптимізації балансу, продаж проблемних активів непов'язаній фінансовій компанії на умовах факторингу, сек'юритизацію активів. Розглянемо вказані методи.

Передача проблемних активів у управління третій особі (колекторській компанії) як метод управління проблемною заборгованістю став розвиватися не так давно. Період початку економічної кризи в Україні 2008 – 2009 рр. характеризувався значним погіршенням платоспроможності населення, через що обсяг неплатежів по кредитах помітно збільшився. Така ситуація стала поштовхом для становлення та розвитку колекторського бізнесу в Україні.

На сьогоднішній день найбільш поширеною формою співпраці банківських установ і колекторських компаній є передача проблемних портфельів банків для надання послуг з повернення кредитів на комісійній основі. Для цього банк та колекторська компанія укладає угоду, відповідно до котрої колектори проводять роботу з боржниками. Винагородою колекторів стає обумовлений відсоток із погашених боржниками сум – комісія.

Основними характеристиками процесу передачі проблемних активів в управління колекторської компанії, на наш погляд, слід виділити такі:

- ✦ проблемні активи залишаються на балансі банку;
- ✦ значна частина отриманого прибутку залишається колектору як комісійна винагорода;

- ✦ дещо збільшується ліквідність банку за рахунок повернення кредитів.

Ураховуючи всі зазначені вище моменти, банківській установі перш, ніж залучати до співпраці колекторські компанії, слід проаналізувати котрий із методів управління проблемними активами слід використовувати: послуги колекторів чи утримання власної служби по збору проблемної заборгованості.

Одним із методів ліквідації проблемної заборгованості є зміна кредитора в зобов'язанні або продаж проблемного активу. Банківська установа відповідно до ст. 512 Цивільного Кодексу України [9] може передати право вимоги по зобов'язанню третій особі. Зазвичай, це відбувається у формі продажу банком заборгованості по кредиту новому кредитору з оформленням договору переуступки права вимоги.

Продаж права вимоги заборгованості можлива з дисконтом. Величина дисконту залежить від багатьох обставин, серед котрих ступінь проблемності кредиту, фінансовий стан позичальника, тощо. Переуступка права вимоги боргу не передбачає отримання згоди позичальника. Відповідно до ст.516 Цивільного Кодексу України [9] заміна кредитора у зобов'язанні здійснюється без згоди боржника, якщо інше не встановлено договором або законом.

Використовуючи даний метод управління проблемними кредитами, банківська установа може повністю або частково компенсувати кошти, що були надані у кредит, тобто значно підвищити ліквідність та вивільнити резервні кошти, позбавитись від малоприбуткових активів, знизити операційні витрати, а також покращити якість кредитного портфелю [14]. Значною перевагою продажу проблемних активів є можливість включати суму дисконту у витрати, зменшуючи при цьому свої прибутки та суму податку на прибуток [15].

Відповідно до ст. 514 Цивільного Кодексу України [9] до нового кредитора переходять права первісного кредитора в зобов'язанні в обсязі та на умовах, що існували на момент переходу цих прав, якщо інше не встановлено договором або законом.

Зміна кредитора в зобов'язанні може відбуватися шляхом продажу проблемних активів непов'язаній фінансовій компанії на умовах факторингу, що згодом можуть передати проблемний портфель колекторським компаніям. Така схема управління проблемними активами пояснюється тим, що в даний час на законодавчому рівні діяльність факторингових компаній, на відміну від колекторських, регулюється чіткіше [15].

Необхідно відмітити, що вказаний метод управління проблемними активами банку використовується не часто. Це пов'язано з тим, що у економічно складні часи, в умовах кризи ліквідності, лише невелика кількість компаній можуть собі дозволити покупку проблемних портфельів, не маючи при цьому впевненості у стовідсотковому поверненні боргів.

Передачу або продаж проблемних активів пов'язаній фінансовій компанії на засадах оптимізації балансу через механізм SPV onshore/offshore як метод управління проблемними активами банківських установ активно використовується у інших країнах.

Компанії SPV (*Special purpose vehicle*) – це фінансові організації спеціального призначення, основна мета діяльності котрих полягає у купіві у неплатоспроможних банків проблемних активів, заставного забезпечення та відновленні їх платоспроможності після реалізації пулу проблем-

них активів за договірною ціною [16]. При використанні даного методу відбувається поліпшення структури кредитного портфелю, вивільняються кошти з резервного фонду.

Ще одним методом управління проблемними кредитами банку є сек'юритизація активів. Відповідно до Методичних вказівок з інспектування банків сек'юритизація активів – перерозподіл ризиків шляхом трансформації активів банку – позик та інших активів – у цінні папери для продажу інвесторам. Банк емітує цінні папери від власного імені або через дочірні установи, однак такі папери «прив'язуються» до конкретних активів банку – сплата доходу та погашення цінних паперів залежить від отримання банком доходу та основної суми кредитів [17].

ВИСНОВКИ

Розглянувши основні методи управління проблемними кредитами, що застосовуються вітчизняними банками, а також дослідивши та проаналізувавши внутрішньобанківські та зовнішньобанківські методи, нами проведено їх класифікацію, визначено переваги та недоліки.

Переваги та недоліки кожного зовнішньобанківських методів ліквідації проблемної заборгованості пропонуємо представити у вигляді *табл. 1*.

Отже, підводячи підсумки нашого дослідження, можна сказати, що ефективна організація управління проблемними кредитами банку набуває у даний час особливо важливого значення та необхідності розробки нових методологічних підходів до визначення оцінки проблемних кредитів як важливого елементу системи управління проблемними кредитами банку.

У даній науковій статті були розглянуті основні методи управління проблемними кредитами банку, внутрішньобанківські та зовнішньобанківські методи, що використовуються банками України, їх переваги та недоліки, як для банку, так і для позичальника.

ЛІТЕРАТУРА

- Ефимов А.** Время собирать долги / А. Ефимов // The Retail Finance. – 2012. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rfinance.ru/magazine/?id=8562&aid=8578&tid=15>
- Дикий О. О.** Стратегии долгового поведения населения в современной России : автореф. дис. ... канд. социологич. наук 22.00.03 / Дикий О. О. – Нижний Новгород, 2012.
- Исаев Р.** Комплексная бизнес-модель коммерческого банка / Р. Исаев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.businessstudio.ru/procedures/business/bank_complex/ – Заголовок з екрану.
- Фёдоров А. В.** Судебная стадия взыскания долгов (legal collection) / А. В. Фёдоров // Юридическая работа в кредитной организации. – 2011. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.reglament.net/bank/legal/2011_2/get_article.htm?id=1306
- Примостка Л. О.** Финансовый менеджмент банку : навч. посіб. / Л. О. Примостка. – К. : КНЕУ, 1999. – 280 с.
- Прийдун Л. М.** Эффективное управление проблемными кредитами как основа оптимизации отношений между банком та позичальником / Л. М. Прийдун [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/priydu-lm-efektivne-upravlinnya-problemnimi-kreditami-yak-osnova-optimizatsiyi-vidnosin-mizh-bankom-ta-pozichalnikom/>
- Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями : Постанова Правління Національного банку України № 23 від 25.01.2012 р.
- Онищук Е.** Реструктуризация проблемного кредита / Е. Онищук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.prostobank.ua/zalogi/stati/restrukturizatsiya_problemnogo_kredita
- Цивільний Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

Таблиця 1

Характеристика зовнішньобанківських методів ліквідації проблемної заборгованості

Зовнішньобанківські методи ліквідації проблемної заборгованості	Переваги методу	Недоліки методу
Передача проблемних активів в управління третій особі (колекторській компанії)	Незначне поліпшення ліквідності банку за рахунок повернення кредитів	Проблемні активи залишаються на балансі банку; значна частина отриманого прибутку залишається колектору як комісійна винагорода
Продаж проблемних активів непов'язаній фінансовій компанії на умовах факторингу	Поліпшення структури балансу банку; зростання ліквідності; вивільнення резервних коштів; зниження операційних витрат; можливість включати суму дисконту у витрати, зменшуючи при цьому свої прибутки та суму податку на прибуток	Не часто використовуваний метод (через кризу ліквідності лише невелика кількість факторингових компаній можуть собі дозволити покупку проблемних портфелів)
Передача або продаж проблемних активів пов'язаній фінансовій компанії на засадах оптимізації балансу через механізм SPV onshore/offshore	Оптимізація структури балансу банку; вивільнення коштів з резервного фонду	Не передбачає зростання ліквідності
Сек'юритизація активів	Оптимізація структури балансу банку; збільшення ліквідності	Понесення значних витрат на переведення активів у цінні папери та їх розміщення

10. Яковлева Н. Финансовый кризис: как избавиться от проблемного кредита? / Н. Яковлева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ricardo.com.ua/money/credits/72767>

11. Гутгарц К. Способи і порядок звернення на предмет застави / К. Гутгарц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ua.prostopravo.com.ua/finansi/statti/sposobi_i_poryadok_zvernennya_styagnennya_na_predmet_zastavi

12. Про виконавче провадження. Закон України від 09.06.2013 № 606-14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/606-14>

13. Про затвердження Порядку відшкодування банками України безнадійної заборгованості за рахунок резерву: Постанова Правління Національного банку України від 01.06.2011 № 172.

14. Вовк В. Я. Кредитування і контроль : навч. посіб. / В. Я. Вовк, О. В. Хмеленко. – К. : Знання, 2008. – 463 с.

15. Мустафаева Д. Тенденции и перспективы развития рынка проблемных активов банков Украины / Д. Мустафаева [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.credit-rating.ua/img/st_img/Press-release/2011/09.06.2011/Final_Report_RU3005.pdf

16. Слобода Л. Напрями вдосконалення роботи банків України з проблемними активами в посткризовий період. / Л. Слобода, Н. Дунас // Вісник НБУ – квітень 2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vnbu/2011_4/2011_04_10.pdf

17. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків». Вказівки від 15.03.2004 № 104.

REFERENCES

Dikiy, O. O. "Strategii dolgovogo povedeniia naseleniia v sovremennoy Rossii" [Debt strategy behavior of the population in modern Russia]. *Avtoref. dis. ... kand. sotsiol. nauk* 22.00. 03, 2012.

Efimov, A. "Vremia sobirat dolgi" [Time to collect debts]. <http://www.rfinance.ru/magazine/?id=8562&aid=8578&tid=15>

Fedorov, A. V. "Sudebnaia stadiia vzykaniia dolgov (legal collection)" [Trial stage of debt collection (legal collection)]. http://www.reglament.net/bank/legal/2011_2/get_article.htm?id=1306

Hutharts, K. "Sposoby i poriadok zvernennia na predmet zastavy" [Methods and procedure for treatment of collateral]. http://ua.prostopravo.com.ua/finansi/statti/sposobi_i_poryadok_zvernennya_styagnennya_na_predmet_zastavi

Isaev, R. "Kompleksnaia biznes-model kommercheskogo banka" [Integrated business model of commercial bank]. http://www.businessstudio.ru/procedures/business/bank_complex/

[Legal Act of Ukraine] (2012).

[Legal Act of Ukraine] (2013). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/606-14>

[Legal Act of Ukraine] (2011).

Mustafaeva, D. "Tendentsii i perspektivy razvitiia rynku problemnykh aktivov bankov Ukrainy" [Trends and prospects of the market for distressed assets of Ukrainian banks]. http://www.credit-rating.ua/img/st_img/Press-release/2011/09.06.2011/Final_Report_RU3005.pdf

"Metodychni vkazivky z inspektuvannia bankiv «Systema otsinky ryzykiv»" [Guidelines for the inspection of banks "Risk assessment system"]. *Vkazivky*, № 104, 2004.

Onishchuk, E. "Restrukturizatsiia problemnogo kredita" [Restructuring of distressed loans]. http://www.prostobank.ua/zalogi/stati/restrukturizatsiya_problemnogo_kredita

Pryidun, L. M. "Efektyvne upravlinnia problemnymy kredytamy iak osnova optymizatsii vidnosyn mizh bankom ta pozychalnykom" [Effective management of problem loans as a basis for optimizing the relationship between the bank and the borrower]. <http://intkonf.org/priyidun-lm-efektivne-upravlinnya-problemnimi-kreditami-yak-osnova-optimizatsiyi-vidnosin-mizh-bankom-ta-pozychalnikom/>

Prymostka, L. O. *Finansovyi menedzhment banku* [Financial management of the bank]. Kyiv: KNEU, 1999.

Sloboda, L., and Dunas, N. "Napriamy vdoskonalennia roboty bankiv Ukrainy z problemnymy aktyvamy v postkryzoviy period" [Areas of improvement of banks with troubled assets Ukraine in the post-crisis period]. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vnbu/2011_4/2011_04_10.pdf

Vovk, V. Ya., and Khmelenko, O. V. *Kredytuvannia i kontrol* [Loans and control]. Kyiv: Znannia, 2008.

Yakovleva, N. "Finansovyy krizis: kak izbavitsia ot problemnogo kredita?" [Financial crisis: how to get rid of the problem loan?]. <http://www.ricardo.com.ua/money/credits/72767>

ЗОЛОТО В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ

© 2014 БОРИШКЕВИЧ О. В.

УДК 336.742.4

Боришкевич О. В. Золото в сучасній економіці

У статті досліджується значення золота в сучасній економіці. Здійснено аналіз динаміки та сучасного стану ринку золота. Досліджено обсяги контрактів на біржовому та позабіржовому ринку. З метою розкриття змін основних характеристик ринку золота зроблено акцент на дослідженні обсягів попиту на золото, дослідженні обсягів та географічної зміни у розміщенні світового золотодобування та проаналізовано обсяги монетарного золота центральних банків та його частки у золотовалютних резервах. Здійснено аналіз цінових коливань на ринку золота за період 1968 – 2013 рр. та визначені основні фактори, що визначають ціну золота. З'ясовано взаємозв'язок між станом ринку золота та фінансовими ринками. Дослідження продемонструвало, що саме геополітична та економічна нестабільність, обмежує спектр фінансових активів для інвестування і золото стало не лише безпечним об'єктом інвестування, але й прибутковим.

Ключові слова: золото, резервний актив, інвестиційний інструмент, центральні банки, попит на золото

Рис.: 6. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 19.

Боришкевич Олена Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра менеджменту банківської діяльності, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: olena.bank@ukr.net

УДК 336.742.4

UDC 336.742.4

Боришкевич Е. В. Золото в современной экономике

В статье исследуется роль золота в современной экономике. Проведен анализ динамики и современного состояния рынка золота. Исследованы объемы контрактов на биржевом и внебиржевом рынках. С целью раскрытия изменений ключевых характеристик рынка золота, сделано акцент на исследовании объемов спроса на золото, исследованы объемы и географические изменения мировой золотодобычи, а также проанализированы объемы монетарного золота центральных банков и его доли в золотовалютных резервах. Произведен анализ ценовых колебаний на рынке золота за период 1968 – 2013 гг. и определены основные факторы, определяющие цену золота. Определена взаимосвязь между состоянием рынка золота и финансовыми рынками стран. Исследование продемонстрировало, что именно геополитическая и экономическая нестабильность, ограничивает спектр финансовых активов для инвестирования и золото становится не только безопасным объектом инвестиций, но и прибыльным.

Ключевые слова: золото, резервный актив, инвестиционный инструмент, центральные банки, спрос на золото.

Рис.: 6. **Табл.:** 1. **Библ.:** 19.

Боришкевич Елена Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, доцент, кафедра менеджмента банковской деятельности, Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

E-mail: olena.bank@ukr.net

Boryshkevych O. V. Gold in Modern Economy

The article studies the role of gold in modern economy. It analyses dynamics and modern state of the gold market. It studies volumes of contracts in exchange and off-exchange markets. In order to reveal changes of key features of the gold market, it focuses on the study of gold demand volumes, studies volumes and geographical changes in the world gold mining, and analyses volumes of monetary gold of central banks and its share in gold and currency reserves. It analyses price fluctuations in the gold market during 1968 – 2013 and identifies main factors that determine the gold price. It identifies interconnection between the state of the gold market and financial markets of countries. The study showed that namely geopolitical and economic instability restricts the spectrum of financial assets for investing and gold is not only a safe investment object but also a profitable one.

Key words: gold, reserve asset, investment instrument, central banks, demand on gold.

Рис.: 6. **Табл.:** 1. **Библ.:** 19.

Boryshkevych Olena V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Management of banking activities, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremohy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: olena.bank@ukr.net

Питання про значення золота в економіці не втрачає своєї актуальності і у XXI столітті. Це проявляється через підвищення попиту на золото як з боку приватного, так і з боку офіційного сектора. В умовах фінансово-економічної кризи золото стало активом, альтернативним цінним паперам, іноземній валюті, нерухомості тощо. У наш час золото має застосування у трьох основних сферах: промисловість, офіційні резерви та інвестиції. І саме інвестиційний попит забезпечує розширення ринку золота на сучасному етапі.

Враховуючи значні зміни в глобальному економічному ландшафті протягом останнього десятиліття, золото все активніше використовують для зменшення як економічних, так і політичних ризиків, що зумовило зростання середньоденних обсягів його операцій до 240 млрд дол. США у 2012 р. (рис. 1). Ринок пропонує доволі широкий спектр інструментів для здійснення інвестування в золото.

Це вкладення як у фізичне золото, у вигляді злитків і монет, так і вкладення у цінні папери (сертифікати, варанти, акції золотодобувних компаній) і різноманітні деривативи (форварди, ф'ючерси, опціони, свопи).

Перетворення золота у інвестиційний інструмент, посилило і його волатильність і все більше сумнівів викликає твердження Маркса, з посиланням на Аристотеля, що: «...золото і срібло не можуть задовольняти ту вимогу, яка пред'являється до них як до грошей, — бути вартостями незмінної величини, однак вони мають вартість більш постійної величини, ніж в середньому інші товари» [2, р. 153]. Після тривалого періоду зниження ціни на золото у 80-х і 90-х рр., доволі стрімке зростання ціни у 2000-х рр. (рис. 2) підвищило інвестиційний інтерес до нього. Підвищення ціни золота стало відгуком на стан світового фінансового ринку.

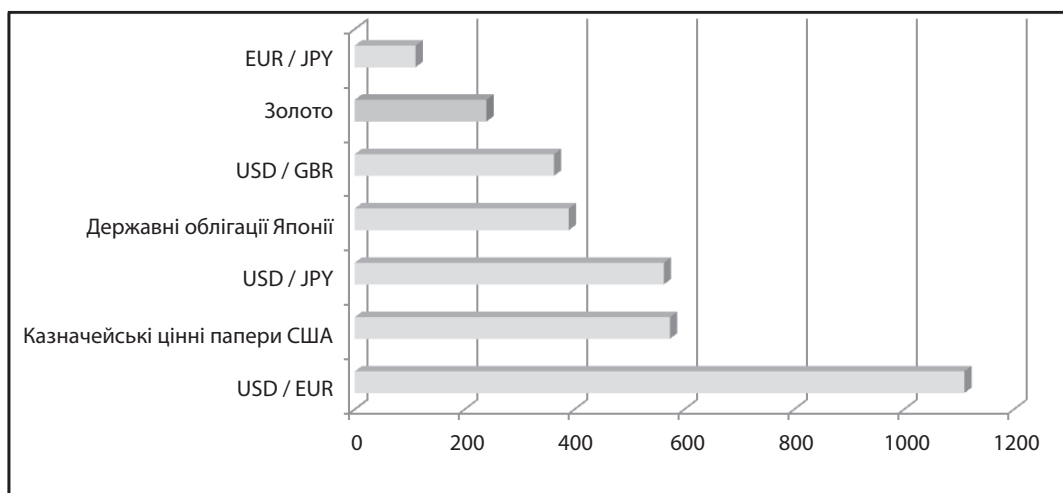

Рис. 1. Середньоденні обсяги вкладень в активи (млрд дол. США)

Джерело: побудовано автором на основі даних Central bank diversification strategies: Rebalancing from the dollar and euro. World Gold Council. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gold.org/download/pub_archive/pdf/Central_bank_diversification_strategies_paper [1].

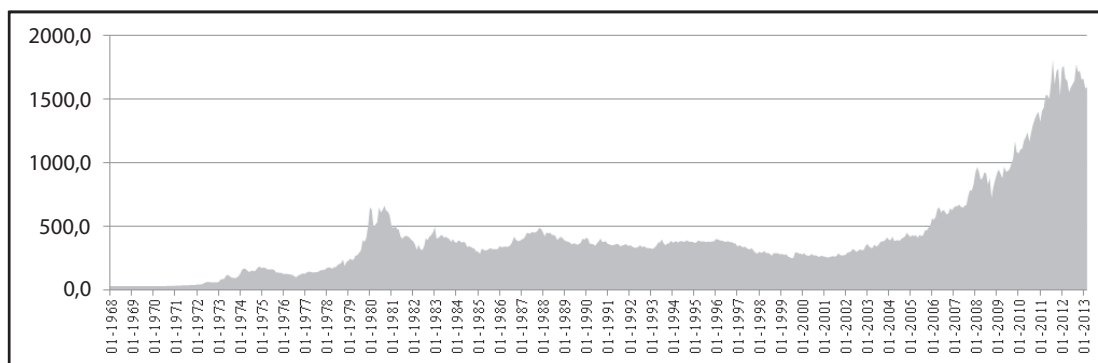

Рис. 2. Ціна унції золота 1968 – 2013 рр. (дол. США)

Джерело: побудовано автором на основі даних Gold price – Major consumer countries. World Gold Council. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gold.org/investment/statistics/gold_price_chart/ [3]

Ціна на золото знаходиться у тісній залежності від процентних ставок на фінансових ринках. Цю залежність можна проілюструвати так званим «парадоксом Гібсона», суть якого полягає в тому, що за умови вільного ринку ціни на золото будуть змінюватися обернено пропорційно довгостроковим процентним ставкам [4]. Ця залежність особливо яскраво спостерігається у період 2000-х років. М'яка монетарна політика США країн ЄС, Японії, Великобританії, коли реальні процентні ставки знаходилися нижче нуля, спонукали зростання ціни на золото майже до 2000 дол. США за унцію. Отже, ціна на золото є тісно пов'язаною з грошово-кредитною політикою центральних банків економічно розвинутих країн світу. Процентні ставки продовжують залишатися доволі низькими, базова облікова ставка Європейського центрального банку (ЄЦБ) знаходиться на рівні 0,5%, за заявами голови Маріо Драгі, що ЄЦБ очікує збереження ставок на поточному чи більш низькому рівнях протягом «тривалого періоду» [5]. Таку ж позицію займає і Банк Англії, котрий встановив облікову ставку на найнижчому в історії банку рівні 0,5% та Японії облікова ставка знаходиться на рівні 0,1%.

Слід відмітити, що низькі процентні ставки та нестабільність на фінансових ринках підштовхнула до зростання інтересу переважно до усіх сировинних товарів у цілому. З початком 2000-х років спостерігається стрімке зростання

ціни на усі дорогоцінні метали, однак золото мало найбільш стійкий зростаючий тренд, навіть на зважаючи на зниження попиту у 2012 р. У 2012 р. глобальний попит на золото склав 4,362 тис. тонн, що на 5% менше ніж у 2011 р. (4,582 тис. тонн). Переважно за рахунок зменшення інвестиційного попиту на 11% та промислового виробництва теж на 11%, зменшення попиту зі сторони ювелірів відбулося на 4% (рис. 3).

У 2013 році, загальний попит на золото продовжує знижуватися. У I півріччі порівняно з першим півріччям 2012 року відбулося рекордне зниження інвестиційного попиту на понад 50%. Однак незважаючи на зниження попиту, ціна золота у 2012 році і до квітня 2013 року продовжувала зростати (див. рис 2).

Найбільш стабільний попит на золото забезпечує промислове виробництво, а найбільш стрімкі коливання забезпечують інвестиції. У 1998 р. на ювелірну промисловість припадало 83% світового попиту на золото і ще 10% на промислове виробництво і лише 7% на інвестиції. Законірно, що із розвитком кризових явищ в економіці і особливо у фінансовій сфері стрімко зростає інвестиційний попит на золото, що спостерігалось у 2008 р. У порівнянні з 2007 роком попит зі сторони інвесторів у 2008 р. зріс на 173%. Протягом періоду 2009 – 2012 рр. інвестиційний попит продовжував зростати, проте не такими стрімкими темпами. Найбільший попит зі сторони інвесторів був у

Рис. 3. Обсяги попиту на золото (тонни)

Джерело: побудовано автором на основі даних. Gold Demand Trend. World Gold Council. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gold.org/investment/statistics/demand_and_supply_statistics/ [6]

2011 р. – на інвестиції індивідуальних інвесторів припадало 41% і ще 11% на центральні банки. У 2012 р. на інвестиційні потреби припадало знову понад 53% із них центральні банки забезпечували 14% загального попиту.

Інвестиції здійснювалися як у фізичне золото, так і в золоті біржові фонди. У 2012 р. відбулося доволі значне зменшення попиту на фізичне золото, порівняно з 2011 р. на 21% і зростання попиту на золоті біржові фонди – на 50%. Золоті біржові фонди відчутно почали впливати на загальний попит золота протягом останніх семи років, особливо у 2009 р., коли частка інвестицій в золоті фонди зросла до 45%. Однак у 2013 р. тенденції змінилися і спостерігається доволі стрімкий відплив інвестицій з золотих фондів – за перше півріччя 2013 р. відбулося скорочення попиту на фізичне золото – порівняно з першим півріччям 2012 р., у 2013 р. попит зріс на 45% (рис. 4).

Однак інтерес інвесторів переважно реалізується не через операції з фізичним золотом, а через похідні фінансові інструменти на позабіржових ринках – укладання форвардів, свопів та опціонів на золото. Ринок похідних на золото має відчутний вплив на загальну динаміку ціни золо-

та. Коли мова йде про позабіржовий ринок то все частіше досліджуються не питання хеджування, а спекулятивних операцій і в першу чергу це стосується ринку золота.

Позабіржовий ринок золота продовжує залишатися найбільшим сегментом. Однак слід відмітити, що обсяги торгів золотом на позабіржовому ринку у 2000-х роках значно менші ніж у середині 90-х, якщо у середині 90-х років на позабіржовому ринку щоденні обсяги торгівлі золотом були на рівні 120 – 130 млн унцій, то, за даними світової Ради по золоту, у 2010 р. середні щоденні обсяги торгівлі золотом на позабіржовому ринку становили 55 млн унцій, і відповідно відмічалось збільшення обсягів угод на біржовому ринку [7].

Як видно з графіку, позабіржовий ринок похідних на золото характеризується доволі стрімкими коливаннями, як у розрізі обсягів, так і у розрізі інструментів і особливо за останні 8 років (рис. 5). Незважаючи на стрімке зростання обсягів деривативів із золотом у 2006 р., їх частка у загальному обсязі ринку деривативів складала лише 0,15%, у 2007 р. скоротилася до 0,099%, а у 2012 р. склала 0,075%. Слід відмітити, що частка строкових контрактів на золото на позабіржовому ринку має тенденцію до постійного

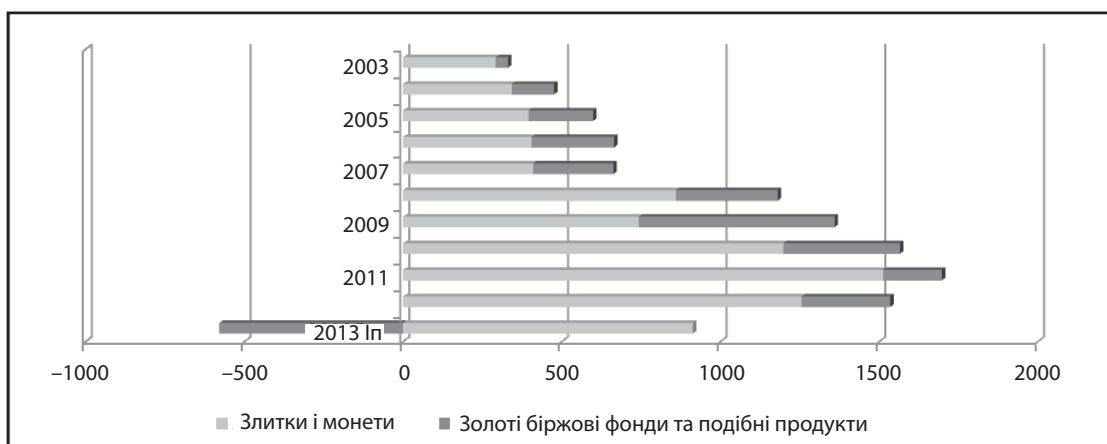

Рис. 4. Інвестиційний попит на золото (тонни)

Джерело: побудовано автором на основі даних. Gold Demand Trend. World Gold Council. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gold.org/investment/statistics/demand_and_supply_statistics/ [6].

зниження – у 1998 р. вона складала 0.36%, тобто за останні 15 років вона зменшилася майже у п'ять разів за рахунок масштабного зростання переважно процентних деривативів [9, с. 40].

Незважаючи на демонетизацію золота, через прийняття другої поправки до Статуту МВФ, яка перевела золото у розряд товарів, золото продовжує залишатися важливим резервним активом для центральних банків. Головним фактором, що зумовив збереження за золотом функції резервного активу стало те, що золото є активом, відносно безризиковим, оскільки має фізичну захищеність і водночас золото є достатньо ліквідним товаром, і крім того, золото є високодохідним активом (принаймні у довгостроковій перспективі).

Попри постійне зменшення обсягів золота у золотовалютних резервах, останні роки засвідчують зміну тенденції (табл. 1). Досягнувши свого мінімуму у 2007 – 2008

рр. за останні майже 50 років, центральні банки почали нарощувати свої золоті резерви. Крім того, частка золота протягом останніх тринадцяти років продовжує залишатися незмінною – 13% (рис. 6), незважаючи на стрімке зростання глобальних золотовалютних резервів [1].

Розподіл офіційних запасів золота є доволі нерівномірним (табл. 1). Найбільша частка золотих резервів належить країнам з розвинутою економікою – близько 83% світових запасів золота. Найбільші запаси золота мають США (37% авуарів розвинутих країн), Німеччина (15,4%), Італія (11,2%) і Франція (11,1%) [10].

Як вже відмічалось, в останні роки значна частка інвестиційного попиту забезпечувалася саме зі сторони центральних банків. Четвертий рік поспіль центральні банки є нетто-покупцями золота – чисті придбання у 2012 р. склали 544, 4 тис. тонн. Обсяги придбання у 2013 р. дещо зменшилися, за 6 місяців поточного року чисті придбання централь-

Рис. 5. Обсяги строкових контрактів на позабіржовому ринку на золото та інші дорогоцінні метали країн В-10 і Швейцарії (млрд дол. США)

Джерело: побудовано автором на основі даних. Detailed tables on semiannual OTC derivatives statistics at end-December 2012. Bank for International Settlements. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bis.org/statistics/derdetailed.htm> [8].

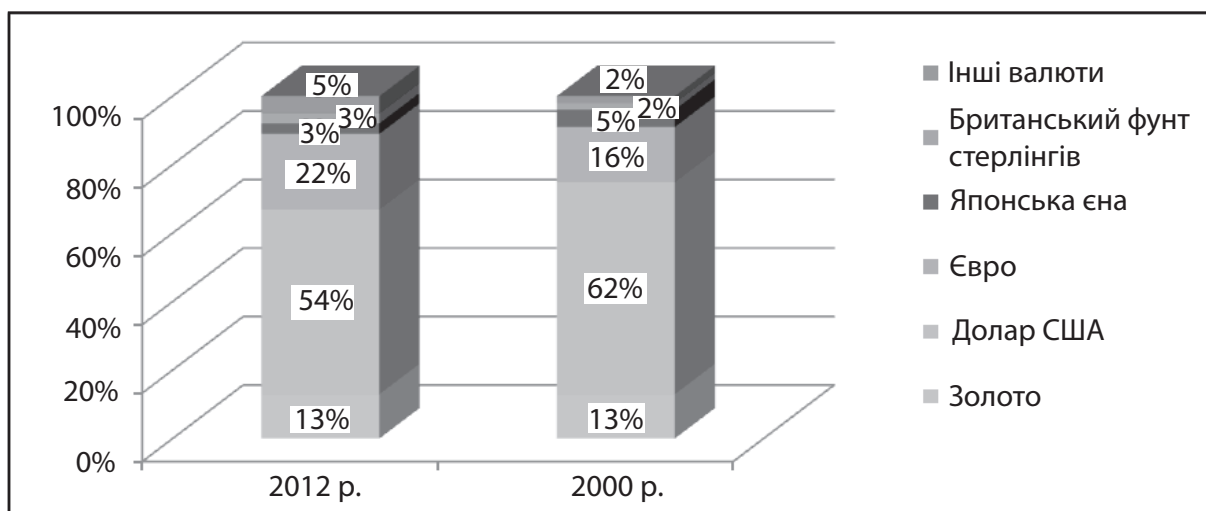

Рис. 6 Частка золота в золотовалютних резервах (%)

Джерело: побудовано автором на основі даних Central bank diversification strategies: Rebalancing from the dollar and euro. World Gold Council. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gold.org/download/pub_archive/pdf/Central_bank_diversification_strategies_paper [1].

них банків склали 180,8 тонни порівняно з 279,7 тоннами першого півріччя 2012 р. [6]. Найбільшими покупцями золота були центральні банки Туреччини, Росії та Казахстану. Слід відмітити, що Національний банк України продовжує нарощувати обсяги монетарного золота. Частка золота у золотовалютних резервах України у 2013 році зросла до 7% (див. табл. 1).

арах низки країн, а МВФ залишається одним з найбільших офіційних власників золота у світі» [15]. У квітні 2008 р. МВФ було прийнято нову модель доходів, яка передбачає створення спеціального фонду, що буде фінансуватися за рахунок прибутку від продажу обмеженої частки золота МВФ, придбаної Фондом після прийняття II поправки до Статей Угоди. Відповідно до цієї моделі доходів Виконав-

Таблиця 1

Обсяги монетарного золота центральних банків країн (тонни)

Рейтинг	Країна	Рік					Частка золота у резервах (%)
		1970	1980	2000	2010	2013, червень	
1	США	9.839,2	8.221,2	8.136,9	8.133,5	8133,5	70
2	Німеччина	3.536,6	2.960,5	3.468,6	3.401,0	3390,6	66
3	МВФ	3.855,9	3.217,0	3.217,3	2.814,0	2814,0	-
4	Італія	2.565,3	2.073,7	2.451,8	2.451,8	2451,8	65
5	Франція	3.138,6	2.545,8	3.024,6	2.435,4	2435,4	65
6	Китай	...	398,1	395,0	1.054,1	1054,1	1
7	Швейцарія	2.427,0	2.590,3	2.419,4	1.040,1	1040,1	8
8	Росія	...	...	384,4	788,6	996,4	7
9	Японія	473,2	753,6	763,5	765,2	765,2	2
10	Голландія	1.588,2	1.366,7	911,8	612,5	612,5	52
11	Індія	216,3	267,3	357,8	557,7	557,7	7
12	ЄЦБ	...	...	747,4	501,4	502,1	27
...	...	...	...	...	...	...	...
51	Україна	...	...	14,1	27,5	36,4	7
	Світ	36.606,7	35.836,3	33.059,9	30.534,5	31.628,2	13

Джерело: складено автором на основі даних Reserves. World Gold Council. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gold.org/government_affairs/gold_reserves/ [11].

Про важливе значення золота для глобальної валютно-фінансової системи засвідчує і укладання «Спільних угод по золоту» центральних банків європейських країн. У вересні 1999 р. 15 центральних банків підписали Спільну угоду, яка передбачала, що: по-перше, золото є важливою складовою глобальних монетарних резервів; по-друге, банки не будуть виходити на ринок щодо продажу понад встановлені квоти; по-третє, продаж золота узгоджуватиметься у межах п'ятирічних періодів. Щорічні продажі не будуть перевищувати 400 тонн, а загальний обсяг протягом п'ятирічного періоду не перевищить 2000 тонн; по-четверте, учасники угоди не будуть розширювати використання операцій золотого лізингу, а також опціонів і ф'ючерсів протягом обумовленого періоду; по-п'яте, дана угода буде переглянута через п'ять років [12].

Як і було передбачено Першою угодою через п'ять років, у березні 2004 р. було підписано нову «Спільну угоду по золоту», якою було збільшено річні обсяги продажів до 500 тонн, а загальний обсяг продажів за цей період не перевищуватиме 2500 тонн [13]. Дію цієї угоди було продовжено до 2009 р., а 27 вересня 2009 р. було підписано нову угоду, якою було передбачено обмеження щодо продажів золота у межах домовленостей 1999 р., крім того, доповнено новим пунктом, у якому зазначено, що підписанти визнають наміри МВФ продати 403 тонни золота [14].

Поряд з центральними банками МВФ володіє одними з найбільших обсягів золотих авуарів (див. табл. 1). В інформаційні довідці МВФ «Золото в МВФ» зазначено, що «золото так само є важливим активом у резервних аву-

ча рада Фонду, у вересні 2009 р. ухвалила рішення щодо продажу золота обсягом 403,3 тонни (12,97 млн унцій), що складало 12,5% золотих авуарів МВФ на той час. Важливо відзначити, що умовою продажу золота, було недопущення порушення «нормальної роботи ринку золота»[15].

Золото завжди було, і, швидше за все, і надалі буде надійним довгостроковим інвестиційним інструментом. Як видно з рис. 1, на ринку золота було достатньо сильних цінових коливань. Високу прибутковість інвестування в золото забезпечувало з середини 70-х, початку 80-х років при переході до плаваючих валютних курсів і періоду 2001 – 2013 рр. – періоду геополітичної та економічної нестабільності – події 11 вересня 2001 р. в США, військові дії на Близькому Сході та Африці, іпотечна криза в США, боргова криза у Європі, тощо. Як відмітив Фридріх Хайек: «золотопромисловість була єдиною галуззю, постійно процвітавшою у періоди депресій» [16, с. 256]. У наш час, головним джерелом надходження золота на ринок, також продовжує залишатися первинний видобуток. Якщо у 2000 р. новий видобуток золота складав 2591 тонну, то у 2011 досягнув 2839 тонн, а у 2012 р. зріс до 2864 тонн [17]. Крім того, відбулися зміни і серед основних країн-видобувників золота. У 2012 р. найбільші обсяги золота видобували Китай – 413 тонн. Слідом, зі значним відривом, йдуть Австралія (251 тонна), США (231 тонна) та Росія (230 тонн) [17]. Південно-Африканська Республіка, яка декілька десятиліть поспіль займала провідні позиції у видобутку золота займає п'яту позицію, видобувши у 2012 р. 177 тонн.

ВИСНОВКИ

Демонетизація золота, якісно звузила сферу його використання, однак розширяє кількісно [18, с. 62]. Геополітична та економічна нестабільність, обмежила спектр фінансових активів для інвестування і золото стало не лише безпечним об'єктом інвестування, але й прибутковим. Інвестування в золото не підлягає ризику дефолту, як наприклад інвестиції у цінні папери, однак на ціну золота існує прямий вплив монетарної політики окремих країн та спекулятивних операцій на ринку. Тому класичні рекомендації тримати в золоті близько 10% портфеля продовжують залишатися актуальними. Враховуючи, що дохідність інвестицій в золото характеризується від'ємною кореляцією із дохідностями більшості фінансових активів, наявність такої частки золота покращує співвідношення ризик/дохідність для довгострокових портфелів. Підвищення значення золота, засвідчують і нові стандарти «Базель III», які передбачають врахування золота у капіталі першого рівня. Події останнього десятиліття явно засвідчують, що золото продовжує залишатися важливою складовою глобальних золотовалютних резервів. Однак не варто переоцінювати значення золота і тим більше очікувати повернення золотого стандарту. Сутність грошей еволюціонує разом з еволюцією людства, і ми цей етап вже минули. Як було відмічено ще Адамом Смітом: «Використання замість золотих і срібних грошей паперових заміною дороге знаряддя обміну значно дешевшим і незрідка таким же зручним. Коли населення будь-якої країни так довіряє багатству, чесності та обережності якогось банкіра, ... його кредитні білети набувають такого самого обігу, як і золота й срібна монети» [19, с. 178]. На чому власне базуються сучасні валюти – на довірі, яка забезпечується потужностями економіки країн, а золотий запас країни є лише одним із факторів що підтримує таку довіру. Тобто золото, поряд з його використанням як цінної сировини, інвестиційного інструменту, продовжує залишатися і міжнародним резервним активом. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Central bank diversification strategies: Rebalancing from the dollar and euro. World Gold Council [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gold.org/download/pub_archive/pdf/Central_bank_diversification_strategies_paper.pdf
2. **Marx Karl.** A Contribution to the Critique of Political Economy / Marx K. – М. : Progress Publishers, 1977. – 263 p.
3. Gold price – Major consumer countries. World Gold Council [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gold.org/investment/statistics/>
4. **Robert B. Barsky, Lawrence H. Summers.** Gibson's Paradox and the Gold Standard [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nber.org/papers/w1680>
5. ECB's Draghi sees recovery signs, as rates held at 0.5% [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bbc.co.uk/news/business-23527900>
6. Gold Demand Trend. World Gold Council [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gold.org/investment/statistics/demand_and_supply_statistics/
7. Liquidity in the global gold market. World Gold Council. Decembre 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gold.org/download/rs_archive/liquidity_in_the_global_gold_market.pdf
8. Detailed tables on semiannual OTC derivatives statistics at end-December 2012. Bank for International Settlements [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bis.org/statistics/derdetailed.htm>
9. **Боришкевич О.** Інновації на фінансових ринках: великі загрози великих можливостей / О. Боришкевич // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 6. – С. 38 – 41.
10. Структура международных резервов отдельных стран по состоянию на 1 января 2013 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cbr.ru/statistics/print.aspx?file=credit_statistics/res_str.htm
11. Reserves. World Gold Council [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gold.org/government_affairs/gold_reserves/
12. Press release. 26 September 1999 – Joint statement on gold [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/1999/html/pr990926.en.htm1>
13. Press release. 8 March 2004 – Joint Statement on Gold [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2004/html/pr040308.en.html>
14. Press release. 7 August 2009 – Joint Statement on Gold [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2009/html/pr090807.en.htm1>
15. Золото в МВФ. Международный Валютный Фонд. Информационная справка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/gold.htm>
16. **Хайек Ф. А.** Индивидуализм и экономический порядок / Ф. А. Хайек. – Челябинск : Социум, 2011. – 394 с.
17. Gold Survey 2013. Prepared by Thomson Reuters GFMS [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://share.thomsonreuters.com/PR/Misc/GFMS/GoldSurvey2013Update1.pdf>
18. **Борисов С. М.** Трансформация мирового рынка золота / С. М. Борисов // Деньги и кредит. – 2003. – № 1. – С. 57 – 64.
19. **Сміт Адам.** Добробут націй / А. Сміт. – К. : Port-Royal, 2001. – 593 с.

REFERENCES

- Boryshkevych, O. "Innovatsii na finansovykh rynkakh: velyki zahrozy velykykh mozhlyvostei" [Innovations in financial markets: the great threat of great opportunities]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, no. 6 (2010): 38-41.
- Borisov, S. M. "Transformatsiia mirovogo rynku zlota" [The transformation of the global gold market]. *Dengi i kredit*, no. 1 (2003): 57-64.
- "Central bank diversification strategies: Rebalancing from the dollar and euro. World Gold Council" http://www.gold.org/download/pub_archive/pdf/Central_bank_diversification_strategies_paper.pdf
- "Detailed tables on semiannual OTC derivatives statistics at end-December 2012. Bank for International Settlements" <http://www.bis.org/statistics/derdetailed.htm>
- "ECB's Draghi sees recovery signs, as rates held at 0.5%" <http://www.bbc.co.uk/news/business-23527900>
- "Gold Demand Trend. World Gold Council" http://www.gold.org/investment/statistics/demand_and_supply_statistics/
- "Gold price – Major consumer countries. World Gold Council" <http://www.gold.org/investment/statistics/>
- "Gold Survey 2013. Prepared by Thomson Reuters GFMS" <http://share.thomsonreuters.com/PR/Misc/GFMS/GoldSurvey2013Update1.pdf>
- Khayek, F. A. *Individualizm i ekonomicheskii poriadok* [Individualism and Economic Order]. Cheliabinsk: Sotsium, 2011.
- "Liquidity in the global gold market. World Gold Council. Decembre 2010" http://www.gold.org/download/rs_archive/liquidity_in_the_global_gold_market.pdf
- Marx, K. *A Contribution to the Critique of Political Economy*. M. : Progress Publishers, 1977.
- "Press release. 26 September 1999 - Joint statement on gold" <http://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/1999/html/pr990926.en.htm1>
- "Press release. 8 March 2004 - Joint Statement on Gold" <http://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2004/html/pr040308.en.html>
- "Press release. 7 August 2009 - Joint Statement on Gold" <http://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2009/html/pr090807.en.htm1>
- Robert, B. Barsky, and Lawrence, H. Summers. "Gibson's Paradox and the Gold Standard" <http://www.nber.org/papers/w1680>
- "Reserves. World Gold Council" http://www.gold.org/government_affairs/gold_reserves/
- "Struktura mezhdunarodnykh rezervov otdelnykh stran po sostoiianiu na 1 yanvara 2013 goda" [The structure of international reserves of individual countries as of January 1, 2013]. http://www.cbr.ru/statistics/print.aspx?file=credit_statistics/res_str.htm
- Smit, A. *Dobrobut natsii* [Wealth of Nations]. Kyiv: Port-Royal, 2001.
- "Zoloto v MVF. Mezhdunarodnyy Valiutnyy Fond. Informatsionnaia spravka" [Gold in the IMF. The International Monetary Fund. Information note]. <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/gold.htm>

РЕФОРМУВАННЯ ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ І ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ В КОНТЕКСТІ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВИХ ПОТОКІВ

© 2014 ПАЄНТКО Т. В.

УДК 336.2

Паєнтко Т. В. Реформування оподаткування доходів і доданої вартості в контексті легалізації фінансових потоків

Стаття присвячена дослідженню потенціалу податкового інструментарію легалізації фінансових потоків. Метою статті є обґрунтування напрямів реформування оподаткування доходів і доданої вартості в контексті легалізації фінансових потоків в Україні. За результатами дослідження обґрунтовано, що за допомогою податкового інструментарію можна легалізувати і збільшити як податкові фінансові потоки, так і доходи, які раніше були переведені у тіньовий сектор економіки. По-перше, можна збільшити надходження від податку на прибуток до бюджету за рахунок зменшення ухилення від сплати цього податку, яке може бути досягнуто за допомогою механізму диференціації оподаткування прибутку, а саме: запровадження зниженої ставки податку для прибутку, який спрямовується на інвестиції в основний капітал, і стандартної – для прибутку, який розподіляється на інші цілі. Це створить передумови для того, що приховувати прибуток від оподаткування буде невигідно. По-друге, можна збільшити надходження ПДВ до бюджету за рахунок зменшення ступеня ухилення від нього. Для цього рекомендується запровадження зниженої ставки при оподаткуванні операцій з постачання продуктів харчування та послуг громадського транспорту, що дасть змогу знизити ступінь ухилення у сфері малого і середнього бізнесу (не пов'язаного з експортом), яка здійснює зазначені види діяльності. Розмір зниженої ставки податку визначено за еластичністю тіньової доданої вартості та мультиплікатора ПДВ. По-третє, можна збільшити фінансові потоки за рахунок залучення в економіку та мобілізації до бюджету частини фінансових потоків, раніше виведених у тіньовий сектор економіки, за допомогою механізму податкової амністії. На основі зарубіжного досвіду обґрунтовано оптимальні умови амністії та ставку легалізації доходів.

Ключові слова: податок на прибуток, ПДВ, податкова амністія, ухилення від сплати податків, фінансові потоки.

Табл.: 4. **Бібл.:** 16.

Паєнтко Тетяна Василівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра фінансів і кредиту, Київський економічний інститут менеджменту (вул. Смоленська, 31/33, Київ, 03057, Україна)

E-mail: tpayentko@mail.ru

УДК 336.2

UDC 336.2

Паєнтко Т. В. Реформирование налогообложения доходов и добавленной стоимости в контексте легализации финансовых потоков

Статья посвящена исследованию потенциала налогового инструментария легализации финансовых потоков. Целью статьи является обоснование направлений реформирования налогообложения доходов и добавленной стоимости в контексте легализации финансовых потоков в Украине. По результатам исследования обосновано, что с помощью налогового инструментария можно легализовать и увеличить как налоговые финансовые потоки, так и часть финансовых потоков, ранее выведенных в теневой сектор экономики. Во-первых, можно увеличить поступления от налога на прибыль в бюджет за счет уменьшения уклонения от уплаты этого налога. Этого можно достичь с помощью механизма дифференциации налогообложения прибыли, а именно: применения пониженной ставки налога для прибыли, которая направляется на инвестиции в основной капитал, и стандартной – для прибыли, распределяемой на другие цели. Это создаст условия для того, что скрывать прибыль от налогообложения будет невыгодно для налогоплательщика. Во-вторых, за счет уменьшения уклонения от уплаты НДС можно увеличить его поступления в бюджет. Для этого рекомендуется использование пониженной ставки при налогообложении операций по поставке продуктов питания и услуг общественного транспорта, что даст возможность снизить степень уклонения от уплаты НДС в сфере малого и среднего бизнеса (не связанной с экспортом), осуществляющей такие виды деятельности. Величина пониженной ставки определена по эластичности теневой добавленной стоимости и мультипликатора НДС. В-третьих, можно увеличить финансовые потоки за счет привлечения в экономику и мобилизации в бюджет части финансовых потоков, ранее выведенных в теневой сектор экономики, используя механизм налоговой амнистии. На основе зарубежного опыта обоснованы оптимальные условия амнистии и величина ставки легализации доходов.

Ключевые слова: налог на прибыль, НДС, налоговая амнистия, уклонение от уплаты налогов, финансовые потоки.

Табл.: 4. **Библ.:** 16.

Паєнтко Тетяна Васильевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент, кафедра финансов и кредита, Киевский экономический институт менеджмента (ул. Смоленская, 31/33, Киев, 03057, Украина)

E-mail: tpayentko@mail.ru

Paientko T. V. Reformation of Taxation of Income and Added Value in the Context of Legalisation of Financial Flows

The article is devoted to the study of the potential of taxation tools of legalisation of financial flows. The goal of the article is justification of directions of reformation of taxation of income and added value in the context of legalisation of financial flows in Ukraine. Pursuant to results of the study the article shows that using taxation tools it is possible to legalise and increase both taxation financial flows and a part of the financial flows earlier moved to the shadow sector of economy. First of all, budget receipts from income tax could be increased by means of reduction of this tax evasion. This could be achieved with the help of the mechanism of differentiation of income taxation, namely: application of a reduced income tax rate, which is directed at investments into the fixed capital, and a standard rate for the income distributed for other purposes. This would create conditions when tax evasion becomes unprofitable for tax payers. Second, reducing VAT evasion would result in its growth in budget receipts. To do this it is recommended to use the reduced rate during taxation of food supplies and public transportation services, which would allow reduction of the VAT evasion degree in the sphere of small and medium businesses (not connected with export) that are engaged in these types of activity. The size of the reduced rate is identified by elasticity of the shadow added value and VAT multiplier. Third, it is possible to increase financial flows by means of attraction of a part of financial flows, earlier moved into the shadow economy, into economy and mobilisation into the budget using the mechanism of tax amnesty. Using foreign experience the article justifies optimal conditions of amnesty and size of the rate of income legalisation.

Key words: income tax, VAT, tax amnesty, tax evasion, financial flows.

Tabl.: 4. **Bibl.:** 16.

Paientko Tetiana V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Finance and Credit, Kyiv Economic Institute of Management (vul. Smolenska, 31/33, Kyiv, 03057, Ukraine)

E-mail: tpayentko@mail.ru

Сучасний стан розвитку економіки України характеризується як незадовільний, а його покращення потребує залучення значного обсягу фінансових ресурсів у реальний сектор економіки. Мобілізація фінансових ресурсів та їх акумулювання у реальному секторі економіки ускладнюється кількома причинами: відсутністю у держави необхідних ресурсів для розвитку економіки за допомогою бюджетних інвестицій, перерозподілом значного обсягу фінансових потоків на користь тіньового сектору економіки, низькою інвестиційною активністю як вітчизняних, так й іноземних інвесторів. У ситуації, що склалася, не варто недооцінювати податковий інструментарій, який здатний створити передумови для легалізації фінансових потоків та їх спрямування на формування фінансового забезпечення розвитку реального сектору економіки.

Сучасний стан і проблеми оподаткування доходів і доданої вартості досліджуються у працях О. Данілова, Ю. Іванова, І. Майбурова, А. Соколовської, О. Тищенко та ін. Проблеми перерозподілу фінансових потоків на користь тіньового сектору економіки, у т. ч. за рахунок ухилення від сплати податків, досліджують В. Вишневський, Д. Кар, М. Ніколаєва, О. Фрадинський та ін. Віддаючи належне доробку зазначених вчених, вважаємо за необхідне продовжити дослідження у сфері застосування податкового інструментарію з метою легалізації фінансових потоків, у т. ч. за рахунок зменшення ступеня ухилення від сплати податків. *Мета* статті – обґрунтувати напрями реформування оподаткування доходів та доданої вартості у контексті легалізації фінансових потоків в Україні.

Одна з найбільших перешкод на шляху прогресивного розвитку економіки – сектор тіньової економіки, який поглинає значний обсяг фінансових потоків, звужуючи тим самим фінансову базу розвитку реального сектору економіки. Причин, як і каналів перерозподілу фінансових потоків на користь тіньового сектора економіки, є досить багато, однак одним з найбільш поширених способів перерозподілу фінансових потоків є ухилення від сплати податків, масштаби якого в Україні після економічної кризи відчутно зросли. Традиційно вважається, що найбільшу шкоду ухилення від сплати податків наносить бюджету держави, оскільки він не отримує певну частину податкових надходжень. Однак наслідки ухилення від сплати податків набагато масштабніші – від зменшення ресурсної бази функціонування реального сектору економіки до дестимулювання сумлінних платників сплачувати податки у повному обсязі.

Найбільш відчутно ухилення від плати податків позначається на надходженнях від податку на прибуток, податку на доходи фізичних осіб та ПДВ. Ухилення від сплати податку на прибуток було спричинене багатьма причинами, у тому числі високим рівнем оподаткування прибутку (у 1997 р. ставка становила 30%, у 2004 р. була знижена до 25%). Податковим кодексом передбачено зниження основної ставки податку на прибуток до 16% з метою стимулювання підприємницької ініціативи. Однак на сьогоднішній день значної активізації підприємницької діяльності не спостерігається, як і збільшення надходжень від податку на прибуток до бюджету внаслідок легалізації прибутку. Такий феномен дістав назву «ефект безбілетника», і тривати він може досить довго, оскільки за своєю природою є поведінковим стереотипом. Інша проблема полягає в тому, що при зниженні стандартної ставки податку на прибуток відсутні стимули до розподілу прибутку на інвестування, а в Україні прибуток підприємств тривалий час залишається

як основним джерелом фінансування інвестицій в основний капітал.

Розрахунки обсягів тіньового прибутку в Україні показали, що за період 2002 – 2012 рр. з під оподаткування виводилося від 3 до 20 млрд грн прибутку на рік, який, трансформуючись у нелегальні фінансові потоки, може направлятися як на споживання в середині країни, так і переказуватися за її межі. Однак ці кошти могли б бути трансформовані в інвестиційні ресурси і забезпечувати оновлення ресурсної бази вітчизняної економіки. Вітчизняні підприємства не зацікавлені у повному декларуванні прибутку, оскільки вартість послуг конвертаційних центрів виявляється нижчою від ставки податку на прибуток. Виходячи з цього зміни в оподаткуванні прибутку мають бути направлені на розробку таких механізмів його сплати, які робили б не вигідним ухилення від сплати податку на прибуток.

Оскільки податок на прибуток є визначальним чинником вартості власного капіталу як джерела самоінвестування, то зменшити вартість власного капіталу, який інвестується в оновлення основного капіталу, можна за рахунок зниження податку на прибуток підприємств. Тобто доцільно застосовувати поряд із стандартною ставкою оподаткування прибутку знижену, за якою оподатковуватиметься прибуток, розподілений на інвестиції в основний капітал. На користь запровадження додаткової зниженої ставки оподаткування прибутку свідчить характер оподаткування прибутку з 2002 по 2012 рр., хоча номінально оподаткування прибутку було пропорційне, фактично, виходячи з граничних ставок податку на прибуток, воно змінювалося з прогресивного на регресивне, і лише в окремі роки було пропорційним (*табл. 1*).

Нестабільний характер оподаткування прибутку є додатковим джерелом зростання трансакційних витрат і зростання вартості власного капіталу. Зростання вартості капіталу, який направляється на інвестиції в основний капітал, є критичним, оскільки перевищення вартості капіталу рівня рентабельності діяльності підприємства означатиме збитковість, а отже і недоцільність таких вкладень. Тому нами пропонується прибуток, який направляється на інвестиції в основний капітал, оподатковувати за зниженою ставкою – 12%. З метою мінімізації ризику використання пільги як інструменту ухилення від сплати податку на прибуток вважаємо, що необхідно пільгові напрями вкладання прибутку обмежити інвестиціями на придбання або створення виробничих основних засобів (які не були в експлуатації).

Стандартну ставку справляння податку на прибуток пропонуємо підвищити до 26%. Наші пропозиції обумовлені такими міркуваннями. По-перше, запровадження зниженої ставки обов'язково буде мати наслідком зменшення податкових надходжень до бюджету, а підвищена стандартна ставка частково компенсуватиме ці втрати. По-друге, різниця між стандартною та зниженою ставкою оподаткування прибутку забезпечуватиме необхідний стимулюючий ефект, адже якщо підприємство розподілятиме прибуток на інші цілі, ніж інвестиції в оновлення основного капіталу, воно сплачуватиме податок на прибуток за стандартною ставкою. Розмір стандартної ставки був визначений емпіричним шляхом за результатами дослідження номінальних та імпліцитних ставок оподаткування прибутку за кордоном.

Розрахунковий ефект від запровадження двох ставок справляння податку на прибуток наведено в *табл. 2*. При розрахунках було зроблено припущення, що весь прибу-

ток, який був прихований від оподаткування, міг би бути легалізований і направлений на інвестиції в основний капітал. Як видно з табл. 2, протягом перших п'яти років застосування запропонованої схеми бюджет зазнав би втрат, однак протягом наступних років ситуація змінюється – розрахункові значення податку на прибуток перевищують фактично сплачені.

Пропонована нами схема оподаткування прибутку підприємств направлена на зменшення ступеню ухилення від сплати податків, оскільки величина оподаткування прибутку, направленою на інвестиції в основний капітал, не перевищує вартість послуг конвертаційних центрів, яка коливається від 10 до 15% [1]. При цьому запропонований

Таблиця 1

Середні і граничні ставки справляння податку на прибуток в Україні у 2002 – 2012 рр.

Рік	Прибуток до оподаткування, млрд грн	Податок на прибуток, млрд грн	Середня ставка	Гранична ставка
2002	31,51	9,39	0,298001	
2003	45,82	13,24	0,288957	0,269043
2004	60,62	16,23	0,267733	0,202027
2005	72,44	23,46	0,323854	0,611675
2006	91,07	26,17	0,287361	0,145464
2007	147,27	34,41	0,233652	0,146619
2008	193,66	47,86	0,247134	0,289933
2009	143,71	33,05	0,229977	0,296496
2010	212,01	40,36	0,190368	0,107028
2011	272,73	55,09	0,201995	0,242589
2012	277,94	55,79	0,200727	0,134357

Джерело: розраховано автором за даними Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України.

Таблиця 2

Розрахунковий ефект від змін в оподаткуванні прибутку підприємств з урахуванням легалізації прибутку

Рік	Фінансовий результат до оподаткування прибуткових підприємств, млрд грн	Податок на прибуток, млрд грн (факт)	Інвестиції в основний капітал за рахунок прибутку, млрд грн	Розрахункова величина прибутку, яка оподатковується за стандартною ставкою, млрд грн	Розрахункова величина податку на прибуток за стандартною ставкою, млрд грн	Розрахункова величина легалізованого прибутку, млрд грн	Розрахункова величина прибутку, який буде оподатковуватися за пільговою ставкою, млрд грн	Розрахункова величина податку на прибуток за пільговою ставкою, млрд грн	Розрахункова сума загального податку на прибуток, млрд грн	Відхилення розрахункової величини податку на прибуток від фактичної, млрд грн
2002	31,51	9,39	14,88	16,63	4,3238	4,05	18,93	2,2716	6,5954	2,7946
2003	45,82	13,24	15,31	30,51	7,9326	3,18	18,49	2,2188	10,1514	3,0886
2004	60,62	16,23	16,58	44,04	11,4504	8,92	25,5	3,06	14,5104	1,7196
2005	72,44	23,46	22,12	50,32	13,0832	10,37	32,49	3,8988	16,982	6,478
2006	91,07	26,17	21,12	69,95	18,187	2,72	23,84	2,8608	21,0478	5,1222
2007	147,27	34,41	41,12	106,15	27,599	19,02	60,14	7,2168	34,8158	-0,4058
2008	193,66	47,86	15,41	178,25	46,345	0,9	16,31	1,9572	48,3022	-0,4422
2009	143,71	33,05	7,12	136,59	35,5134	0	7,12	0,8544	36,3678	-3,3178
2010	212,01	40,36	15,4	196,61	51,1186	10,89	26,29	3,1548	54,2734	-13,9134
2011	272,73	55,09	22,17	250,56	65,1456	3,56	25,73	3,0876	68,2332	-13,1432
2012	277,94	55,79	36,41	241,53	62,7978	3,56	39,97	4,7964	67,5942	-11,8042

Джерело: розраховано автором на основі інформації Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України.

нами спосіб зменшення податку на прибуток є абсолютним і не загрожує покаранням. А це є додатковим стимулом до легалізації фінансових потоків, які формують прибуток підприємства, а не пошуку шляхів виведення їх з-під оподаткування.

Зважаючи на значну потребу української економіки в інвестиційних коштах, необхідно мобілізувати внутрішні резерви країни, передусім за рахунок легалізації тих фінансових потоків, які були виведені з офіційного сектору економіки раніше. У більшості країн світу легалізація таких коштів здійснюється шляхом проведення податкових амністій. У міжнародній практиці податкові амністії є досить поширеним явищем як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях. У Європі «індульгенція» платникам податків надавалася, наприклад, у Франції, Бельгії, Італії, Ірландії та інших країнах. Але не у всіх державах податкові амністії принесли бажані результати. Зокрема, амністії, проведені в 1980-х роках в Аргентині та Франції, провалилися [9, 10]. Найбільш успішним є досвід Ірландії. Так, проведена в 1988 р. податкова амністія дозволила зібрати в бюджет додаткові кошти, що склали близько 2,5 відсотка ВВП держави. Сама амністія супроводжувалася серйозною інформаційною підтримкою, списки злісних неплатників публікувалися в пресі.

Італійська амністія 2002 р. дала змогу повернути в економіку країни близько 30 мільярдів євро під гарантію не цікавитися походженням задекларованого капіталу. Ставка податку для легалізованих доходів складала всього 2,5% або могла бути замінена придбанням держоблігацій на суму, що становить 12% від прихованого капіталу. До речі, в Італії податкові амністії проводилися так часто, що в 2004 р. Організація економічного співробітництва і розвитку дійшла до висновку, що це може підірвати систему оподаткування країни і рекомендувала уряду Італії відмовитися від цієї практики [10]. Остання податкова амністія

в Європі була проведена у Німеччині у 2005 р., починаючи з 2002 р. практику податкових амністій використовували Росія, Казахстан і Грузія.

На наш погляд, досвід проведення податкової амністії був би корисний і для України. Такий захід повинен бути разового характеру (для того, щоб привілеї для несумлінних платників податків не стали нормою) і мати масштабну інформаційну підтримку як з боку державних фіскальних органів, так і з боку громадських організацій підприємців. Незважаючи на досвід Казахстану, вважаємо, що легалізація тінювих фінансових потоків має бути платною. При цьому недобросовісні платники податків не зобов'язані вказувати джерело походження доходів, також до них не повинні застосовуватися штрафні санкції за порушення термінів декларування і сплати податків за умови, що легалізовані доходи будуть інвестовані у вітчизняну економіку. Якщо ж легалізовані доходи не були вкладені в економіку, платник податків зобов'язаний буде заплатити пеню за затримку сплати податку.

Зарубіжний досвід проведення амністій свідчить, що ставка оподаткування легалізованих доходів коливається від 1% до 7% [9, 10]. Вибір ставки оподаткування легалізованих доходів є досить складною проблемою. З однієї сторони така ставка не повинна бути надто високою і бути вигідною платникам податків, з іншої – надходження від декларування доходів повинні не тільки покрити витрати на проведення амністії, але й дати змогу поповнити бюджет. Як свідчить досвід успішно проведених амністій, витрати на їх здійснення становили від 1 до 3% суми податків, сплачених з легалізованих доходів [10]. Тому нижньою межею оподаткування легалізованих доходів можна обрати 3%, а верхньою – 5% (оскільки за вищої ставки оподаткування успішно була тільки амністія в Індії). Розрахункові результати від проведення амністії відображено в табл. 3.

Таблиця 3

Результати розрахунку потенційних надходжень від податкової амністії в Україні за 2002 – 2012 рр.

Показник	Рік											
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Усього
Обсяги тінювого прибутку, млрд грн	4,05	3,18	8,92	10,37	2,72	19,02	0,9	0	10,89	3,56	8,34	71,95
Обсяги тінювих доходів населення, млрд грн	51,26	34,93	5,49	68,65	18,88	87,26	84,56	8,94	108,13	36,15	42,21	546,46
Усього розрахункові тінюві доходи, млрд грн	55,31	38,11	14,41	79,02	21,6	106,28	85,46	8,94	119,02	39,71	50,55	618,41
Розрахункові надходження за ставкою 3%	1,6593	1,1433	0,4323	2,3706	0,648	3,1884	2,5638	0,2682	3,5706	1,1913	1,5165	18,5523
Розрахункові надходження за ставкою 4%	2,2124	1,5244	0,5764	3,1608	0,864	4,2512	3,4184	0,3576	4,7608	1,5884	2,022	24,7364
Розрахункові надходження за ставкою 5%	2,7655	1,9055	0,7205	3,951	1,08	5,314	4,273	0,447	5,951	1,9855	2,5275	30,9205

Джерело: розраховано автором за даними Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України.

Як видно з даних, представлених в табл. 3, у результаті амністії за останні 10 років держава могла б додатково мобілізувати до бюджету від 18,55 до 30,92 млрд грн, що дало б змогу скоротити дефіцит бюджету, а легалізовані фінансові потоки розширили б ресурсну базу вітчизняної економіки.

Важливу роль у формуванні нелегальних фінансових потоків відіграє і механізм справляння ПДВ. Реформування справляння ПДВ в Україні має здійснюватися по двох напрямках: адміністративні заходи, направлені на виявлення зловживань, та диференціація ставок справляння ПДВ. В Україні чинним Податковим кодексом передбачене зниження ставки справляння ПДВ з 20% до 17%. Реалізація такого заходу, безумовно, спричинить вагомі втрати бюджету, для яких не передбачено механізм компенсації. Крім того, зниження ставки ПДВ для всіх платників податків навряд чи буде слугувати стимулом до повної легалізації підприємницької діяльності. Також, як доводять зарубіжні вчені, ухилення від сплати податку на невеликі суми має більшу граничну корисність, саме тому фактів ухилення на менші суми податків набагато більше, ніж на великі, але у підсумку вони завдають суттєвої шкоди як бюджету, так і економіці держави у цілому.

Як засвідчили результати попередніх досліджень [8], обсяги тіншової доданої вартості в Україні є досить значними, іноді вони сягають половини офіційної доданої вартості. Одномоментно забезпечити перехід тіншової доданої вартості в офіційний сектор неможливо – причиною тому є вже згаданий вище ефект безбілетника. Однак у короткостроковій перспективі існує реальна можливість легалізувати ту частину доданої вартості, яка формується внаслідок діяльності малого і середнього бізнесу, не пов'язаної з експортом. Мотивація приховування створеної доданої вартості пов'язана з низьким рівнем рентабельності в окремих сферах виробництва, що змушує підприємців за рахунок приховування ПДВ збільшувати норму рентабельності.

Аналізуючи зарубіжний досвід справляння ПДВ, ми з'ясували, що у багатьох країнах, в яких справляється ПДВ, існує практика диференційованого оподаткування [15, 16]. Недиференційоване справляння ПДВ існує в Ізраїлі (помірна ставка) та Японії (найнижча ставка). В Україні диференційоване оподаткування ПДВ є предметом дискусій. Так, на користь диференціації оподаткування ПДВ наводяться такі аргументи: потрібно оподатковувати за нижчою ставкою товари, попит на які має велику еластичність, і за вищою – товари, попит на які нееластичний, щоб не сильно знижувати попит на товари і мінімізувати дію податку на структуру споживання. З погляду справедливості правильніше, якщо товари повсякденного попиту, які складають велику частку у витратах бідних верств населення, обкладатимуться по нижчій ставці.

Як аргументи «проти» наводяться такі [12, с. 81]:

1. Замість диференційованих ставок краще використовувати акцизи або нелінійний прибутковий податок, для яких аналогічна до диференційованих ставок.

2. Як показують розрахунки, недивлячись на те, що споживання товарів повсякденного попиту може поглинати невелику частку доходів багатих, загальний обсяг цих товарів в їх споживанні може бути вище, ніж у бідних, у зв'язку з цим вигоду від зниженої ставки отримуватимуть скоріше багаті, ніж бідні.

3. Ускладнення адміністрування.

4. Підвищення числа претендентів на відшкодування ПДВ, оскільки зобов'язання виникатимуть за зниженою ставкою, а кредит – за повною.

5. Диференційований підхід дає привід для неоднозначності в оподаткуванні для товарів, що знаходяться на межі між двома категоріями, а також умисної неправильної кваліфікації товару з метою ухилення від сплати податку [12, с. 81].

На наш погляд, на сьогоднішній день застосування нелінійного податку на доходи фізичних осіб не дасть очікуваного ефекту, оскільки значна частина доходів громадян перебуває в тіні. Запровадження додаткових акцизів або значне підвищення ставок діючих може спровокувати збільшення обсягів неофіційної діяльності (у т. ч. контрабанди). Зниження ставки справляння ПДВ не приведе до зниження цін, а буде сприяти збільшенню норми прибутку виробників даних товарів, однак до цієї категорії не потраплять дрібні виробники, оскільки вони не матимуть змоги скористатися ефектом від масштабу виробництва або торгівлі, на відміну від великих. Що стосується ускладнення адміністрування податків, то на сьогоднішній день існують сучасні програмні засоби обробки інформації, які дають змогу змінювати механізми адміністрування з мінімальним зростанням його вартості, завдяки автоматизованій обробці потоків інформації.

Утеперішніх умовах Україна не може собі дозволити знизити ставку справляння ПДВ для всіх платників навіть до рівня ставки в Ізраїлі, оскільки в періоди економічного спаду оподаткування споживання є одним з найбільш надійних джерел наповнення бюджету. Аналізуючи ставки справляння ПДВ в інших країнах, ми виявили, що у більшості з них за зниженими ставками оподатковуються продовольчі товари, друкована продукція, ліки та громадський транспорт. На наш погляд, практика оподаткування продуктів харчування та послуг громадського транспорту була б корисною для України, оскільки це дасть змогу легалізувати частину фінансових потоків у цьому секторі, оскільки платникам стане вигідніше сплачувати ПДВ, ніж здійснювати пошук засобів його ухилення. Для обґрунтування величини зниженої ставки нами було здійснено розрахунок коефіцієнтів еластичності залежності тіншової доданої вартості та ефективної ставки та мультиплікатора ПДВ (табл. 4).

Шляхом коригування базової ставки ПДВ (20%) на коефіцієнт еластичності отримали наступні розрахункові значення зниженої ставки ПДВ: 14,3; 10,6; 11,4; 16,0; 11,7. Розрахункове середнє значення зниженої ставки ПДВ для обраних груп товарів (продукти харчування та послуги громадського транспорту) становитиме 12,8%. Застосування зниженої ставки на рівні 12,8% передбачає збереження стандартної ставки на рівні 20%, що дасть змогу частково компенсувати втрати бюджету від запровадження зниженої ставки на окремі групи товарів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, за допомогою податкового інструментарію можна легалізувати і збільшити такі фінансові потоки:

1. Надходження від податку на прибуток до бюджету за рахунок зменшення ухилення від сплати цього податку, яке може бути досягнуте за допомогою механізму диференціації оподаткування прибутку, який розподіляється на само інвестування та інші цілі.

Еластичність зміни тіньової доданої вартості при зміні ефективної ставки ПДВ в Україні у 2002 – 2012 рр.

Рік	Частка ПДВ в кінцевих споживчих витратах домогосподарств, % (ефективна ставка ПДВ)	Тіньова додана вартість, млрд грн	Коефіцієнт еластичності	Мультиплікатор
2002	10,84	115,6	–	–
2003	8,61	153,9	1,676127	–0,05822
2004	9,26	196,8	1,188991	0,015152
2005	13,38	185,3	0,651636	–0,35826
2006	15,78	183,6	0,84013	–1,41176
2007	14,04	288,7	1,767315	–0,01656
2008	15,81	296,6	0,912346	0,224051
2009	14,54	333,8	1,223722	–0,03414
2010	12,58	491,1	1,700464	–0,01246
2011	15,03	314,6	0,53618	–0,01388
2012	14,07	443,25	1,505064	–0,00746

Джерело: розраховано автором за даними Державної казначейської служби України та Державної служби статистики України.

2. Надходження від ПДВ, за рахунок запровадження зниженої ставки при оподаткуванні операцій з постачання продуктів харчування та послуг громадського транспорту, що дасть змогу знизити ступінь ухилення у сфері малого і середнього бізнесу (не пов'язаного з експортом), яка здійснює зазначені види діяльності.

3. Мобілізації до бюджету частини фінансових потоків, раніше виведених у тіньовий сектор економіки, за допомогою механізму податкової амністії. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналітики СБУ: Вартість послуг з конвертації зросла до 15%. Половина – йде до бюджету [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dt.ua/ECONOMICS/analitiki_sbu_vartist_poslug_z_konvertatsiyi_zrosla_do_15_polovina_-_yde_do_byudzhetu.html – Заголовок з екрану.
2. Вишнеvский В. П. Уход от уплаты налогов: теория и практика : монография / Вишнеvский В. П., Веткин А. С. – НАН Украины. Ин-т экономики пром-ти. – Донецк, 2003. – 228 с.
3. Данилов А. Д. Налоговая нагрузка в системе фискального регулирования финансовых потоков / А. Данилов, Т. Паентко // Белорусский экономический журнал. – 2012. – № 3. – С. 113 – 120.
4. Иванов Ю. Б. Современные проблемы налоговой политики : учеб. пособие / Иванов Ю. Б., Тищенко А. Н. – Х. : ИД «ИНЖЭК», 2006. – 328 с.
5. Иванов Ю. Б. Сучасне оподаткування: мотиваційний аспект : монография / Иванов Ю. Б., Єськов О. Л. – Харків : ВД «ИНЖЕК», 2007. – 328 с.
6. Майбуvров И. А. Теория налогообложения. Продвинутий курс [учебник для магистров, обучающихся по специальностям «Финансы и кредит», «Бухгалтерский учет, анализ и аудит»] / И. А. Майбуvров, А. М. Соколовская. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – 591 с.
7. Николаева М. И. Теневая экономика: методы анализа и оценки (обзор работ западных экономистов) : монография / Николаева М. И., Шевяков А. Ю. – Препринт. – М. : ЦЕМИ АН СССР, 1987. – 53 с.
8. Паентко Т. В. Институционалізація фискального регулювання фінансових потоків : монография / Т. В. Паентко. – К. : ДКС Центр, 2013. – 294 с.
9. Податкова амністія або платити гроші за прощення [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://alls.in.ua/23074-podatkova-amnistiya-abo-platit-groschi-za-proshhennya.html>
10. Податкова амністія повернула в економіку Італії 80 млрд євро [Електронний ресурс] – Режим доступу : // <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2009/12/24/182291>
11. Податкова політика: теорія, методологія, інструментарій : навч. посібник / Під ред. д-ра екон. наук, проф. Іванова Ю. Б., д-ра екон. наук, проф. Майбуvрова І. А. – Х. : ВД «ИНЖЕК», 2010. – 492 с.

12. Регулятивний потенціал податкової системи України : монография / Иванов Ю. Б. [та ін.] ; [Харк. нац. екон. ун-т]. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2009. – 335 с.

13. Фрадинський О. А. Фінансові доміанти тіньової економіки : дис... канд. екон. наук : 08.04.01 / О. А. Фрадинський ; Хмельницький національний ун-т. – Х., 2006. – 202 с.

14. Dev Kar. Illicit Financial Flows from Developing Countries Over the Decade Ending 2009 / Dev Kar and Sarah Freitas. – Washington DC: Global Financial Integrity, 2011.

15. Tax rates around the world. [Electronic source]. – Available from : <http://www.worldwide-tax.com>.

16. VAT rates applied in the Member States of the European Union [Electronic source]. – Available from : http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/vat/how_vat_works/rates/vat_rates_en.pdf.

REFERENCES

- “Analitky SBU: Vartist posluh z konvertatsii zrosla do 15%. Polovyna – ide do biudzhetu” [Analysts SBU: The cost of the conversion increased to 15%. Half – comes to the budget]. http://dt.ua/ECONOMICS/analitiki_sbu_vartist_poslug_z_konvertatsiyi_zrosla_do_15_polovina_-_yde_do_byudzhetu.html
- Danilov, A., and Paentko, T. “Nalogovaia nagruzka v sisteme fiskalnogo regulirovaniia finansovykh potokov” [The tax load in the system of fiscal regulation of financial flows]. *Belorusskiy ekonomicheskii zhurnal*, no. 3 (2012): 113-120.
- Fradynskiy, O. A. “Finansovi dominanty tinyvoi ekonomiky” [Financial dominant shadow economy]. *Dys. ... kand. ekon. nauk : 08.04.01*, 2006.
- Ivanov, Yu. B., and Tishchenko, A. N. *Sovremennye problemy nalogovoy politiki* [Modern problems of tax policy]. Kharkiv: INZhEK, 2006.
- Ivanov, Yu. B., and Yeskov, O. L. *Suchasne opodatkovannia: motyvatsiyni aspekt* [Current taxation: a motivational aspect]. Kharkiv: INZhEK, 2007.
- Kar, D., and Freitas, S. *Illicit Financial Flows from Developing Countries Over the Decade Ending 2009*. Washington DC: Global Financial Integrity, 2011.
- Mayburov, I. A., and Sokolovskaia, A. M. *Teoriia nalogooblozheniia* [Theory of taxation]. Moscow: YuNITI-DANA, 2011.
- Nikolaeva, M. I., and Sheviakov, A. Yu. *Tenevaia ekonomika: metody analiza i otsenki (obzor rabot zapadnykh ekonomistov)* [The shadow economy: methods of analysis and evaluation (overview of Western economists)]. Moscow: TsEMI AN SSSR, 1987.
- “Podatkova amnistiia, abo platit hroschi za proshchennia” [Tax amnesty or pay money for forgiveness]. <http://alls.in.ua/23074-podatkova-amnistiya-abo-platit-groschi-za-proshhennya.html>

"Podatkova amnistia povernula v ekonomiku Italii 80 mlrd ievro"
[Tax amnesty back in Italy's economy 80 billion euros]. <http://news.finance.ua/ua/~1/10/all/2009/12/24/182291>

Podatkova polityka: teoriia, metodolohiia, instrumentarii [Tax policy: theory, methodology, tools]. Kharkiv: INZhEK, 2010.

Paientko, T. V. Instytutsionalizatsiia fiskalnoho rehuliuвання finansovoykh potokiv [The institutionalization of fiscal regulation of financial flows]. Kyiv: DKS tsentr, 2013.

Rehuliatyvnyi potentsial podatkovoi systemy Ukrainy [Regulatory capacity of the tax system of Ukraine]. Kharkiv: KhNEU, 2009.

"Tax rates around the world" <http://www.worldwide-tax.com>
Vishnevskiy, V. P. Ukhod ot uplaty nalogov: teoriia i praktika [Tax evasion: theory and practice]. Donetsk, 2003.

"VAT rates applied in the Member States of the European Union". http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/vat/how_vat_works/rates/vat_rates_en.pdf

УДК 368.9.06

МІКРОСТРАХУВАННЯ ЯК ПІДҐРУНТЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ДОБРОВІЛЬНОГО МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

© 2014 ПАХНЕНКО О. М., ЛИСЕНКО В. С.

УДК 368.9.06

Пахненко О. М., Лисенко В. С. Мікрострахування як підґрунтя для розвитку добровільного медичного страхування в Україні

У статті проаналізовано сучасний стан розвитку медичного страхування в Україні, а також досліджено переваги і недоліки використання мікрострахування для популяризації програм добровільного медичного страхування і задоволення потреб у якісних медичних послугах усіх верст населення. Визначено, що на сьогоднішній день українська система охорони здоров'я знаходиться на стадії реформування, обов'язкове медичне страхування ще не запроваджено, а основними споживачами програм добровільного медичного страхування є корпоративні клієнти. У статті розглянуті основні стримуючі фактори розвитку медичного страхування в Україні, у тому числі: низький рівень доходів населення; відсутність якісних провайдерів медичних послуг у регіонах; недостатня ступінь довіри населення до страхової сфери. У статті доводиться, що запровадження мікрострахування позитивно відобразиться на розвитку страхової медицини в країні, сприятиме забезпеченню медичними послугами навіть малозабезпечених осіб, дозволить зменшити навантаження на державний бюджет у розрізі видатків на охорону здоров'я. Проведене дослідження обмежень та недоліків впровадження мікрострахування дозволило визначити, що основними з них є асиметричність інформації (несприятливий відбір ризиків, моральний ризик, страхове шахрайство), суттєва обмеженість страхового покриття та труднощі у визначенні оптимальних страхових тарифів.

Ключові слова: медичне страхування, мікрострахування, асиметричність інформації, охорона здоров'я, малозабезпечене населення.

Рис.: 2. Бібл.: 13.

Пахненко Олена Михайлівна – кандидат економічних наук, асистент, кафедра фінансів, Українська академія банківської справи Національного банку України (вул. Петропавлівська, 57, Суми, 40030, Україна)

E-mail: pakhnenko@gmail.com

Лисенко Варвара Сергіївна – аспірант, кафедра економічної кібернетики, Українська академія банківської справи Національного банку України (вул. Петропавлівська, 57, Суми, 40030, Україна)

E-mail: lysenko.varvara@gmail.com

УДК 368.9.06

UDC 368.9.06

Пахненко Е. М., Лысенко В. С. Микрострахование как основа для развития добровольного медицинского страхования в Украине

В статье проанализировано современное состояние развития медицинского страхования в Украине, а также исследованы преимущества и недостатки использования микрострахования для популяризации программ добровольного медицинского страхования и удовлетворения потребностей в качественных медицинских услугах всех слоев населения. Определено, что на сегодняшний день украинская система здравоохранения находится на стадии реформирования, обязательное медицинское страхование еще не внедрено, а основными потребителями программ добровольного медицинского страхования являются корпоративные клиенты. В статье рассмотрены основные сдерживающие факторы развития медицинского страхования в Украине, в том числе: низкий уровень доходов населения; отсутствие качественных провайдеров медицинских услуг в регионах; недостаточная степень доверия населения к страховой сфере. В статье обосновано, что внедрение микрострахования положительно отобразится на развитии страховой медицины в стране, будет способствовать обеспечению медицинскими услугами даже малоимущих граждан, позволит снизить расходы государственного бюджета на здравоохранение. Проведенное исследование ограничений и недостатков внедрения микрострахования позволило определить, что основными из них являются асимметричность информации (неблагоприятный отбор рисков, моральный риск, страховое мошенничество), существенная ограниченность страхового покрытия и трудности в определении оптимальных страховых тарифов.

Ключевые слова: медицинское страхование, микрострахование, асимметричность информации, здравоохранение, малоимущее население, региональный рынок медицинских услуг.

Рис.: 2. Библ.: 13.

Пахненко Елена Михайловна – кандидат экономических наук, ассистент, кафедра финансов, Украинская академия банковского дела Национального банка Украины (ул. Петропавловская, 57, Сумы, 40030, Украина)

E-mail: pakhnenko@gmail.com

Лысенко Варвара Сергеевна – аспирант, кафедра экономической кибернетики, Украинская академия банковского дела Национального банка Украины (ул. Петропавловская, 57, Сумы, 40030, Украина)

E-mail: lysenko.varvara@gmail.com

Pakhnenko O. M., Lysenko V. S. Micro-insurance as the Basis for Development of Voluntary Medical Insurance in Ukraine

The article analyses the modern state of development of medical insurance in Ukraine and also studies advantages and shortcomings of the use of micro-insurance for popularisation of programmes of voluntary medical insurance and satisfaction of needs in high quality medical services for all layers of the population. It identifies that as of today the Ukrainian healthcare system is at the stage of reformation, mandatory medical insurance is not yet introduced and main consumers of the programmes of voluntary medical insurance are corporate clients. The article considers main constraints of development of medical insurance in Ukraine, including: low level of income of the population; absence of high quality providers of medical services in regions; and insufficient degree of trust of the population to the insurance sphere. The article shows that introduction of micro-insurance would positively influence the development of insurance medicine in the country, would facilitate provision of medical services even for poor citizens and would allow reduction of state budget expenditures on healthcare. The conducted study of restrictions and shortcomings of introduction of micro-insurance allowed identification of the fact that main of them are information asymmetry (unfavourable selection of risks, moral risk and insurance fraud), significant limitation of insurance coverage and difficulties in identifying optimal insurance tariffs.

Key words: medical insurance, micro-insurance, information asymmetry, healthcare, poor population, regional market of medical services.

Pic.: 2. Bibl.: 13.

Pakhnenko Olena M. – Candidate of Sciences (Economics), Assistant, Department of Finance, Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine (vul. Petropavlivska, 57, Sumy, 40030, Ukraine)

E-mail: pakhnenko@gmail.com

Lysenko Varvara S. – Postgraduate Student, Department of Economic Cybernetics, Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine (vul. Petropavlivska, 57, Sumy, 40030, Ukraine)

E-mail: lysenko.varvara@gmail.com

"Podatkova amnistia povernula v ekonomiku Italii 80 mlrd ievro"
[Tax amnesty back in Italy's economy 80 billion euros]. <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2009/12/24/182291>

Podatkova polityka: teoriia, metodolohiia, instrumentarii [Tax policy: theory, methodology, tools]. Kharkiv: INZhEK, 2010.

Paientko, T. V. Instytutsionalizatsiia fiskalnoho rehuliuвання finansovoykh potokiv [The institutionalization of fiscal regulation of financial flows]. Kyiv: DKS tsentr, 2013.

Rehuliatyvnyi potentsial podatkovoi systemy Ukrainy [Regulatory capacity of the tax system of Ukraine]. Kharkiv: KhNEU, 2009.

"Tax rates around the world" <http://www.worldwide-tax.com>
Vishnevskiy, V. P. Ukhod ot uplaty nalogov: teoriia i praktika [Tax evasion: theory and practice]. Donetsk, 2003.

"VAT rates applied in the Member States of the European Union". http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/vat/how_vat_works/rates/vat_rates_en.pdf

УДК 368.9.06

МІКРОСТРАХУВАННЯ ЯК ПІДҐРУНТЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ДОБРОВІЛЬНОГО МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

© 2014 ПАХНЕНКО О. М., ЛИСЕНКО В. С.

УДК 368.9.06

Пахненко О. М., Лисенко В. С. Мікрострахування як підґрунтя для розвитку добровільного медичного страхування в Україні

У статті проаналізовано сучасний стан розвитку медичного страхування в Україні, а також досліджено переваги і недоліки використання мікрострахування для популяризації програм добровільного медичного страхування і задоволення потреб у якісних медичних послугах усіх верст населення. Визначено, що на сьогоднішній день українська система охорони здоров'я знаходиться на стадії реформування, обов'язкове медичне страхування ще не запроваджено, а основними споживачами програм добровільного медичного страхування є корпоративні клієнти. У статті розглянуті основні стримуючі фактори розвитку медичного страхування в Україні, у тому числі: низький рівень доходів населення; відсутність якісних провайдерів медичних послуг у регіонах; недостатня ступінь довіри населення до страхової сфери. У статті доводиться, що запровадження мікрострахування позитивно відобразиться на розвитку страхової медицини в країні, сприятиме забезпеченню медичними послугами навіть малозабезпечених осіб, дозволить зменшити навантаження на державний бюджет у розрізі видатків на охорону здоров'я. Проведене дослідження обмежень та недоліків впровадження мікрострахування дозволило визначити, що основними з них є асиметричність інформації (несприятливий відбір ризиків, моральний ризик, страхове шахрайство), суттєва обмеженість страхового покриття та труднощі у визначенні оптимальних страхових тарифів.

Ключові слова: медичне страхування, мікрострахування, асиметричність інформації, охорона здоров'я, малозабезпечене населення.

Рис.: 2. Бібл.: 13.

Пахненко Олена Михайлівна – кандидат економічних наук, асистент, кафедра фінансів, Українська академія банківської справи Національного банку України (вул. Петропавлівська, 57, Суми, 40030, Україна)

E-mail: pakhnenko@gmail.com

Лисенко Варвара Сергіївна – аспірант, кафедра економічної кібернетики, Українська академія банківської справи Національного банку України (вул. Петропавлівська, 57, Суми, 40030, Україна)

E-mail: lysenko.varvara@gmail.com

УДК 368.9.06

UDC 368.9.06

Пахненко Е. М., Лысенко В. С. Микрострахование как основа для развития добровольного медицинского страхования в Украине

В статье проанализировано современное состояние развития медицинского страхования в Украине, а также исследованы преимущества и недостатки использования микрострахования для популяризации программ добровольного медицинского страхования и удовлетворения потребностей в качественных медицинских услугах всех слоев населения. Определено, что на сегодняшний день украинская система здравоохранения находится на стадии реформирования, обязательное медицинское страхование еще не внедрено, а основными потребителями программ добровольного медицинского страхования являются корпоративные клиенты. В статье рассмотрены основные сдерживающие факторы развития медицинского страхования в Украине, в том числе: низкий уровень доходов населения; отсутствие качественных провайдеров медицинских услуг в регионах; недостаточная степень доверия населения к страховой сфере. В статье обосновано, что внедрение микрострахования положительно отобразится на развитии страховой медицины в стране, будет способствовать обеспечению медицинскими услугами даже малоимущих граждан, позволит снизить расходы государственного бюджета на здравоохранение. Проведенное исследование ограничений и недостатков внедрения микрострахования позволило определить, что основными из них являются асимметричность информации (неблагоприятный отбор рисков, моральный риск, страховое мошенничество), существенная ограниченность страхового покрытия и трудности в определении оптимальных страховых тарифов.

Ключевые слова: медицинское страхование, микрострахование, асимметричность информации, здравоохранение, малоимущее население, региональный рынок медицинских услуг.

Рис.: 2. Библ.: 13.

Пахненко Елена Михайловна – кандидат экономических наук, ассистент, кафедра финансов, Украинская академия банковского дела Национального банка Украины (ул. Петропавловская, 57, Сумы, 40030, Украина)

E-mail: pakhnenko@gmail.com

Лысенко Варвара Сергеевна – аспирант, кафедра экономической кибернетики, Украинская академия банковского дела Национального банка Украины (ул. Петропавловская, 57, Сумы, 40030, Украина)

E-mail: lysenko.varvara@gmail.com

Pakhnenko O. M., Lysenko V. S. Micro-insurance as the Basis for Development of Voluntary Medical Insurance in Ukraine

The article analyses the modern state of development of medical insurance in Ukraine and also studies advantages and shortcomings of the use of micro-insurance for popularisation of programmes of voluntary medical insurance and satisfaction of needs in high quality medical services for all layers of the population. It identifies that as of today the Ukrainian healthcare system is at the stage of reformation, mandatory medical insurance is not yet introduced and main consumers of the programmes of voluntary medical insurance are corporate clients. The article considers main constraints of development of medical insurance in Ukraine, including: low level of income of the population; absence of high quality providers of medical services in regions; and insufficient degree of trust of the population to the insurance sphere. The article shows that introduction of micro-insurance would positively influence the development of insurance medicine in the country, would facilitate provision of medical services even for poor citizens and would allow reduction of state budget expenditures on healthcare. The conducted study of restrictions and shortcomings of introduction of micro-insurance allowed identification of the fact that main of them are information asymmetry (unfavourable selection of risks, moral risk and insurance fraud), significant limitation of insurance coverage and difficulties in identifying optimal insurance tariffs.

Key words: medical insurance, micro-insurance, information asymmetry, healthcare, poor population, regional market of medical services.

Pic.: 2. Bibl.: 13.

Pakhnenko Olena M. – Candidate of Sciences (Economics), Assistant, Department of Finance, Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine (vul. Petropavlivska, 57, Sumy, 40030, Ukraine)

E-mail: pakhnenko@gmail.com

Lysenko Varvara S. – Postgraduate Student, Department of Economic Cybernetics, Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine (vul. Petropavlivska, 57, Sumy, 40030, Ukraine)

E-mail: lysenko.varvara@gmail.com

Медичне страхування є тією сферою, де перетинаються інтереси не лише страхових компаній, страховальників і застрахованих осіб як основних суб'єктів страхових відносин, але й держави, оскільки медичне страхування виконує важливу соціальну функцію в суспільстві.

Залежно від стану медичного забезпечення в країні та рівня розвитку страхового ринку можуть ставитися відповідні завдання в галузі медичного страхування. Так, страхові компанії розвинених країн прагнуть до розширення ринків збуту, збільшення асортименту страхових послуг та підвищення їх якості, а також залучення нових споживачів шляхом розробки нових страхових продуктів.

З іншого боку, перед страховими компаніями країн, що розвиваються та характеризуються недостатньою потужністю страхового ринку, передусім стоїть завдання підвищення попиту на страхові послуги, формування зацікавленості населення у продуктах медичного страхування. Інші проблеми, що виникають в таких країнах, полягають в існуванні соціальних проблем, недостатньому фінансуванні системи охорони здоров'я, високих кишенькових витратах і недоступності якісних медичних послуг для значної частини населення.

На сьогодні у багатьох країнах світу питання гарантування доступу до якісних медичних послуг всіх верств населення, у тому числі малозабезпечених осіб, вирішується із застосуванням медичного мікрострахування. Деякі принципи та елементи цього механізму можуть бути використані для удосконалення системи охорони здоров'я і в Україні.

Проблеми розвитку медичного страхування досить широко розглядаються в роботах як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, зокрема цьому питанню присвячені праці S. Thomson, E. Mossialos, M. Borda, J. Perrot, P. Saksena, D.M. Dror, B. Ekman, Н. Б. Грищенко, Т. А. Говорушко, Г. Ю. Глусти, Т. В. Яворської та інших. Аспекти мікрострахування на сьогодні досліджуються переважно в зарубіжних наукових працях, зокрема базовими в даній сфері є роботи С. Churchill, С. Biener, M. Eling, M. Cohen. Серед вітчизняних дослідників питання мікрострахування найбільш повно висвітлюються у працях Л. В. Шірінян.

Незважаючи на велику кількість робіт, присвячених як мікрострахуванню, так і медичному страхуванню, на сьогоднішній день науковцями не було достатньою мірою висвітлене питання щодо використання інструментів мікрострахування для розвитку добровільного медичного страхування в Україні, чому і присвячене дане дослідження.

На сьогоднішній день медичне страхування в Україні знаходиться в зародковому стані. Досвід провідних європейських країн свідчить про ефективність функціонування системи, основаної на комбінації обов'язкового та добровільного медичного страхування. Мається на увазі, що держава (за рахунок внесків роботодавців чи самозайнятого населення) забезпечує всім громадянам визначений (найчастіше – мінімальний) набір медичних послуг, які вони можуть отримати в разі настання страхового випадку. Окрім цього, у країні паралельно функціонує система добровільного медичного страхування, основними гравцями якої є приватні страхові компанії. Вони пропонують клієнтам пакет послуг, який є або «удосконаленим» варіантом обов'язкового страхування (в Європі – *complementary health insurance*), або ж варіант розширення пакету медичних послуг, які отримує клієнт (*supplementary health insurance*). Досить цікавим, на нашу думку, є розмежу-

вання між зазначеними видами добровільного медичного страхування. Так, у рамках комплементарного медичного страхування, клієнти можуть отримувати лікування в кращих клініках чи претендувати на індивідуальні палати, тоді як в рамках саплементарного медичного страхування клієнт може «докупити» послуги, не передбачені полісом обов'язкового медичного страхування (стоматологія, право самостійного вибору лікаря тощо) [13]. Альтернативним варіантом організації охорони здоров'я в країні може бути система обов'язкового приватного медичного страхування (наразі єдиний приклад – Нідерланди). Згідно з даною системою страхові кошти акумулюються приватними страховими компаніями, а держава грає виключно регуляторну та наглядову роль, гарантуючи кожному громадянину, незалежно від рівня статків та стану здоров'я, отримання необхідної медичної допомоги.

Українська система охорони здоров'я наразі знаходиться у стані реформування. Так, незважаючи на численні законопроекти, обов'язкове медичне страхування в країні відсутнє. Добровільне медичне страхування лише набирає популярності. Основними споживачами даного страхового продукту є корпоративні клієнти, для яких медична страховка – частина соціального пакету працівників. Так, згідно з даними Forinsurer, п'яту частину премій за полісами добровільного медичного страхування в Україні акумулює СК «Нафтогазстрах» (основні клієнти – «Укрзалізниця» та ряд інших державних установ).

Індивідуальні клієнти, яким потенційно може бути цікавим такий страховий продукт, як добровільне медичне страхування, зосереджені у великих містах (найбільша концентрація – м. Київ). На жаль, масового попиту на продукти ДМС на сьогоднішній день не спостерігається. Це можна пояснити рядом причин.

По-перше, рівень доходів населення, який залишається досить низьким. Так, станом на жовтень 2013 р. середня зарплата по Україні була 3283 грн, тоді як у Києві вона досягала 5040 грн [3] (максимальний показник в державі). Вартість стандартного полісу (тривалість надання послуг – 1 рік) у СК «Здорово» – від 5900 грн, що є більшим за місячну зарплату пересічного киянина. Таким чином, можна говорити, що існуючі на сьогоднішній день на українському ринку програми добровільного медичного страхування є досить дорогими; значна частина населення України просто не може собі дозволити їх.

По-друге, мала кількість новітніх та якісних провайдерів медичних послуг (лікувально-профілактичних закладів). Ядром української системи охорони здоров'я є пострадянські лікарні часто із застарілим (через недостатнє фінансування з боку держави) обладнанням, що безпосередньо впливає на якість медичних послуг. До того ж, не в кожному регіоні присутні багато профільні клініки рівня «Борис», «Медіком» чи «Добробут» (за оцінками експертів, 85 – 90% українських приватних клінік припадає саме на столицю). Тож навіть придбавши страховий поліс класу VIP в окремих регіонах, клієнт може не отримати належного рівня допомоги (здебільшого вона надається на базі державних лікарень). Регіональна конкуренція на ринку платних медичних послуг зосереджена на вузькопрофільних медичних закладах (діагностика, стоматологія, гінекологія, косметологія). Загалом, на заклади приватної медицини припадає близько 20% від ринку медичних послуг в Україні (за результатами інших досліджень, на приватну невідкладну допомогу припадає 25 – 30% ринку) [4].

По-третє, дослідження ринку до недавнього часу свідчили про певну недовіру до страхової сфери з боку українського населення, яке часто вбачає в страхуванні фінансові піраміди. Проте, саме добровільне медичне страхування показує позитивну динаміку в кількості акумульованих страхових премій за останні 2 роки.

З іншого боку, за оцінками експертів, ситуація із станом здоров'я українців наразі є невтішною. З кожним роком збільшується частка населення віком від 60 років (наданий час вона складає 20,3%). Згідно з дослідженнями ООН, протягом наступних 40 років цей показник досягне рівня 38,1%. Середня тривалість життя українця – 68,1 рік, тоді як в Андоррі цей показник – 82,75 років, у Франції – 81 рік, в Ізраїлі – 79,9 років. Піраміда старіння в Україні зростає за рахунок високих показників смертності дорослих та низької народжуваності.

Причинами захворювань та смертей українського населення є хронічні неінфекційні захворювання, від яких помирають близько 60% дорослих та майже 20% дітей. Основними причинами смерті українців є хвороби серця та кровоносних судин, онкологічні захворювання, хвороби органів травлення та дихання.

Потреби населення в амбулаторній терапевтичній та спеціалізованій консультативній допомозі задовольняються, в середньому, на 47%, у реабілітаційному поліклінічному лікуванні – на 81%, швидкій медичній допомозі – на 32,5%, організації стаціонарів вдома – на 71,1%, стаціонарному інтенсивному лікуванні – на 26,2%, соціально-побутовому обслуговуванні – на 20,5%. Кожна четверта людина похилого віку самотійно не в змозі покинути власне помешкання, а кожна п'ята не може зробити елементарні гігієнічні процедури [2]. Усі ці показники свідчать про досить низьку доступність медичної допомоги, яка залежить від географічних чинників, та її недостатню якість.

Неможливо не зазначити проблему недостатньої кількості медичних кадрів в Україні. За даними МОЗ, показники кількості кадрів в українських лікарнях є нижчими за середньоєвропейський рівень. Так, в Україні показник забезпеченості лікарями на 10 тисяч населення, які безпосередньо займаються лікуванням хворих, складає 26,5 на 10 тис. населення, тоді як в Європі в середньому він дорівнює 36,0. Це може бути пов'язаним із низькою заробітною платою медичного персоналу (середня зарплата лікаря у жовтні 2013 р. – 2362 грн), яка демотивує випускників медичних вузів працювати за спеціальністю. На нашу думку, тісна співпраця між закладами охорони здоров'я та страховими компаніями могла б підняти середні зарплати лікарів та медсестер в Україні за рахунок збільшення фінансування та прямої зацікавленості компанії в роботі медичного персоналу.

На нашу думку, добровільне медичне страхування могло б покращити стан і здоров'я українців насамперед за рахунок прямої зацікавленості страхової компанії у мінімізації власних витрат, результатом чого є збільшення уваги до превентивних заходів щодо здоров'я клієнтів (плановий медичний огляд, імунізація, вакцинація, проведення аналізів тощо).

Проте, більшість українців схильні до витрат, пов'язаних із охороною здоров'я у випадках, коли потрібна термінова допомога, часто нехтуючи культурою планового медогляду. У таких випадках сума, яка терміново може знадобитися людині, може бути досить високою в залежності від важкості стану здоров'я. Також було виявлено, що час-

тина населення відмовляється від отримання медичної допомоги, дізнаючись про потенційні витрати.

Поряд з тим, що в Україні функціонує система безоплатної медицини, населення схильне платити за ряд медичних послуг, які їм надаються. Так, згідно результатів дослідження ASSPRO CEE, яке проводилося в ряді країн Центрально-Східної Європи у 2007 – 2012 рр., 57% українців платять за візит до лікаря (72% з них – неофіційно із власної кишені). Частина коштів стягується з пацієнтів у вигляді так званих «благодійних внесків» (75% українців відносяться до даної категорії платежів вкрай негативно), частина ж платиться безпосередньо лікарю. 73% респондентів заявили про свою готовність платити за візит до лікаря. При цьому вони відмічали велике значення клінічної якості медичної допомоги, яка знаходить вираження у майстерності та репутації лікаря; соціальну якість (ставлення медичного персоналу до пацієнта – уважність до його скарг і симптомів, залучення пацієнта до прийняття рішень, надання повної та достовірної інформації тощо). Цікаво, що при виборі лікарні українські пацієнти меншу увагу звертають на оснащеність клініки новітнім обладнанням, стан приміщень, територіальну близькість клініки та час очікування допомоги [1].

Звищенаведеного робимо висновок про те, що сьогодні частина українців прямо чи опосередковано платить за лікування. За різними підрахунками, сума так званих «кишенькових» платежів українського населення (під ними розуміють частину приватних витрат домогосподарств на охорону здоров'я – як матеріальних, так у натуральній формі – на користь провайдерів медичних послуг, основною метою яких є відновлення або зміцнення стану здоров'я окремої особи або групи осіб) становить, у середньому, 100 – 400 дол. США щорічно. У країнах ОЕСР ці платежі в середньому дорівнюють 19% загальних витрат на охорону здоров'я і є на порядок меншими, ніж в Україні, через поширення страхової медицини [6]. На нашу думку, у країнах з високим рівнем кишенькових витрат населення на охорону здоров'я існує високий потенціал для розвитку добровільного медичного страхування, адже ці кишенькові витрати можуть трансформуватися у платежі за програмами ДМС. По суті, кошти за оплату медичних послуг будуть йти через страхові компанії, а не безпосередньо в процесі взаємодії між пацієнтом та лікарем.

Проте, перехід до стандартних програм ДМС повинен відбуватися поступово (через ряд раніше зазначених чинників). На нашу думку, більшість проблем, існуючих на сьогодні у сфері медичного страхування, можуть бути вирішені за допомогою впровадження у практику страхової діяльності принципів мікстрахування. Узагальнено сутність медичного мікстрахування можна розглядати як страховий захист людей з низькими доходами, що виражається в гарантії покриття частини медичних витрат при виникненні страхового випадку в обмін на регулярну сплату мінімальної страхової премії, пропорційної ймовірності і величині ризику.

Реалізація продуктів медичного мікстрахування в малорозвинених країнах дозволяє досягти гарантування хоча б мінімального рівня медичного забезпечення всіх верств населення, у тому числі осіб з низькими доходами, в обмін на сплату невеликої страхової премії. Розвитком та фінансуванням програм медичного мікстрахування в малорозвинених країнах займаються міжнародні організа-

ції (зокрема, Міжнародна організація праці) та різноманітні благодійні фонди (наприклад, Фонд Білла і Мелінди Гейтс, організація «MicroEnsure»). Так, протягом 2002 – 2012 рр. за сприяння «MicroEnsure» було налагоджено функціонування медичного мікрострахування в таких країнах, як Індія, Філіппіни, Гана, Танзанія. Відмінною характеристикою системи мікрострахування в даних країнах є те, що основні функції щодо адміністрування внесків, управління ризиками (перестрахування, контроль і попередження шахрайства), забезпечення виплат медичним установам, а також організація збуту послуг медичного мікрострахування покладені на «MicroEnsure», як керуючого партнера в моделі медичного забезпечення [11]. У кожній із зазначених країн впровадження медичного мікрострахування було спрямоване на вирішення найбільш гострих проблем у сфері охорони здоров'я і будувалося із урахуванням особливостей менталітету та рівня соціально-економічного розвитку кожної конкретної країни. Проте, спільним для всіх програм медичного мікрострахування є підтримка низького рівня страхових платежів для забезпечення максимального доступу до страхової медицини малозабезпечених верств населення (рис. 1).

Як засвідчує світовий досвід, впровадження медичного мікрострахування дозволяє не лише знизити обсяги тінювих (кишенькових) витрат на оплату медичних послуг, але й досягти більш цілеспрямованого та більш ефективного фінансування системи охорони здоров'я, порівняно з витратами, здійснюваними через державний бюджет. Страхові компанії, маючи на меті підвищення прибутковості своєї діяльності та мінімізацію обсягів страхових виплат, будуть зацікавлені у підвищенні кваліфікації медичного персоналу, проведенні своєчасних обстежень застрахованих осіб, профілактиці та зменшенні негативних наслідків різних хвороб. Результатом цього стане підвищення якості медичних послуг, покращення забезпеченості лікарень необхідним обладнанням, лікарськими препаратами тощо.

Характеризуючи переваги використання мікрострахування в системі медичного забезпечення, можна відзначити, що воно не лише сприяє вирішенню ряду соціаль-

них проблем, забезпечуючи медичне обслуговування всіх категорій громадян, але й дозволяє закласти основу для розвитку страхової медицини в країні. Для таких країн, як Україна, де нерозвиненість добровільного медичного страхування пов'язана не стільки з високою часткою населення з низькими доходами, як із недостатнім рівнем довіри до страхових компаній, низькою страховою та медичною культурою, застосування мікрострахування дозволяє залучити до страхування нових споживачів страхових послуг з нижчим ризиком для них втрати своїх коштів.

На відміну від інших видів страхування медичне страхування має першочергове соціальне значення, тому його розвиток є важливим не лише з точки зору інтересів окремих громадян чи страхового сектору, але й виступає пріоритетним напрямком державної політики. У сучасних умовах медичне мікрострахування в силу притаманних йому особливостей та відмінних рис може стати ефективним інструментом досягнення цілей та інтересів усіх основних суб'єктів медичного страхування (рис. 2).

Поряд із визначеними перевагами мікрострахування у сфері медичних послуг, необхідно відзначити також і ряд недоліків та перешкод, які стримують розвиток медичного мікрострахування. Основними серед них є:

- ✦ асиметричність інформації;
- ✦ значні ліміти страхового покриття;
- ✦ труднощі у визначенні ставки страхової премії.

Проблема асиметричності інформації характерна для страхової галузі загалом, але для медичного мікрострахування вона є особливо актуальною. Асиметричність інформації проявляється у несприятливому відборі, існуванні морального ризику та шахрайстві з боку страхувальників [5].

Несприятливий відбір ризиків для медичного страхування загалом (не тільки у розрізі мікрострахування) проявляється в тому, що люди, які мають хронічні захворювання, люди похилого віку та люди, що мають спадкову схильність до розвитку певних хвороб, виявляють більшу зацікавленість у придбанні полісів медичного страхування.

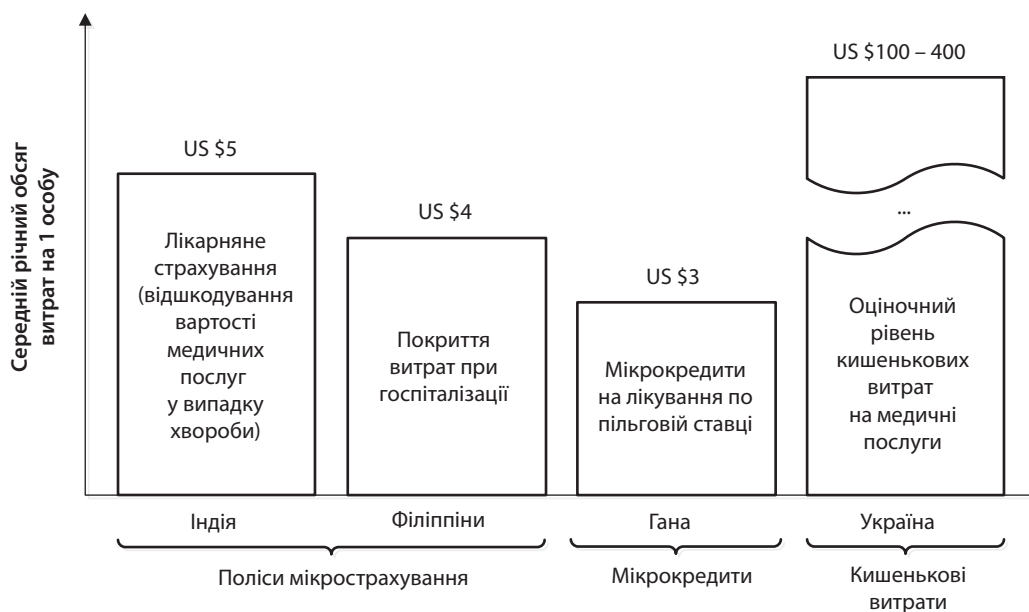

Рис. 1. Порівняння витрат, що здійснюються при впровадженні схем медичного мікрострахування, і кишенькових витрат населення при відсутності страхової медицини, складено на основі [4, 11]

Рис. 2. Переваги мікрострахування для розвитку медичного страхування в Україні

Поява морального ризику в медичному мікрострахованні може виражатися у таких варіантах. По-перше, особа, яка оформила поліс медичного страхування, психологічно почувається більш вільно і може порушувати деякі лікарські рекомендації, підвищуючи ризик розвитку певних хвороб. З іншого боку, існування морального ризику пов'язано зі збільшенням попиту застрахованих осіб на деякі види медичних послуг, особливо діагностичного характеру. Зокрема, знаючи, що страхова компанія відшкодує основну частину витрат, застраховані особи схильні частіше робити аналізи та діагностику, порівняно з тим, коли такої страховки немає. Характерним при наявності полісу медичного страхування буде також використання додаткових процедур чи напрямків лікування, які до оформлення страховки застрахованою особою не використовувалися; придбання більш дорогих ліків; подовження терміну стаціонарного лікування тощо.

Різниця між шахрайством і моральним ризиком у медичному страхуванні полягає у свідомій чи несвідомій поведінці застрахованої особи щодо збільшення частоти та характеру використовуваних медичних послуг. У випадку шахрайства здійснюється навмисне зловживання послугами медичних установ, при моральному ризику – таке

зростання пов'язано із психологічними чинниками, часто здійснюється застрахованою особою підсвідомо.

Для запобігання появі морального ризику та страхового шахрайства в мікрострахованні суттєво обмежуються кількість та характер медичних послуг, вартість яких відшкодується в рамках полісів медичного мікрострахування.

Іншим проблемним аспектом у медичному мікрострахованні є труднощі у визначенні оптимальної страхової премії. Як було відзначено, мікрострахування покликане забезпечувати доступ до страхової медицини всіх верств населення, утримуючи страхову премію на дуже низькому рівні. Проте, у силу названих вище причин (появи морального ризику, можливості несприятливого відбору ризиків, нерозвиненості інфраструктури ринку медичних послуг) та дії інших факторів, відбувається удорожчання вартості полісів медичного страхування. На підвищення рівня транзакційних витрат впливає також і значна кількість посередників, задіяна у процесі медичного страхування, зокрема необхідність координації роботи з медичними установами. У результаті страхові премії у медичному мікрострахованні є значно вищими, ніж в інших видах мікрострахування, і часто перевищують максимально допустимий розмір з точки зору можливості їх сплати страховальниками [10].

Виходячи з цих передумов, більшість зарубіжних дослідників відзначають, що мета медичного мікрострахування не може бути досягнута без державного субсидування або фінансової участі спонсорських організацій – страхові премії виявляються занадто високими, щоб задовольнити попит цільового сегменту споживачів – осіб з низькими доходами [7, 9]. Відповідно, найкращим варіантом організації медичного мікрострахування є формування такої моделі медичного забезпечення, в якій обов'язок часткової компенсації вартості медичних послуг бере на себе держава [8].

Ще однією проблемою медичного страхування, характерною саме для мікрострахування в країнах з недостатньо розвиненим страховим ринком, є значне обмеження обсягів страхового покриття шляхом встановлення лімітів відповідальності страхових компаній, а також переліку виключень, при яких страхове відшкодування не здійснюється. З позиції страхової компанії необхідність у такому обмеженні обумовлена тим, що ризики медичного мікрострахування є малодослідженими, статистична інформація для їх оцінки відсутня або неповна, інфраструктура ринку медичних послуг недостатньо розвинена, а якість медичних послуг є низькою. Ці фактори визначають виникнення додаткових витрат на обслуговування договорів медичного страхування, а при низьких страхових преміях, заявлених у мікрострахуванні, надання послуг медичного страхування взагалі стає невивідним для страхових компаній. З іншого боку, значне обмеження обсягів відповідальності страхових компаній за договорами медичного мікрострахування призводить до збільшення фінансових ризиків застрахованих осіб, пов'язаних із тим, що значна частина коштів, витрачених на лікування, не буде відшкодована страховими компаніями.

Для застрахованих осіб намагання страхових компаній виключити ряд ризиків (наприклад, хронічні хвороби) із переліку страхових випадків, може здатися незрозумілим та несправедливим. Тому важливою компонентою розвитку медичного мікрострахування має бути проведення роз'яснювальних робіт серед населення щодо механізму функціонування страхової медицини.

Таким чином, незважаючи на соціальну важливість та суспільну значимість охорони здоров'я, система медичного страхування в Україні на сьогоднішній день є малорозвиненою. Закон про обов'язкове медичне страхування досі не прийнятий, а існуючі програми добровільного медичного страхування направлені більшою мірою на корпоративних клієнтів. Проблемними залишаються також питання недостатньої регіональної представленості послуг медичного страхування, оскільки основні споживачі даного страхового продукту зосереджені в м. Києві, а також високої вартості стандартних медичних полісів, що обмежує їх придбання більшою частиною населення.

У таких умовах мікрострахування може стати дієвим альтернативним механізмом розвитку системи медичного забезпечення в Україні. Проте для забезпечення його ефективності повинні бути виконані ряд умов, пов'язаних із чітким визначенням функцій кожного з суб'єктів у моделі медичного страхування – держави, страхових компаній, медичних установ; формуванням державного цільового фонду для компенсації частини платежів за полісами медичного мікрострахування для малозабезпечених верств населення; реформування системи медичного забезпечення, у тому числі удосконалення інфраструктури ринку медичних послуг, підвищення якості та гарантування доступності медичних послуг. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. За що готові платити українські пацієнти? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vz.kiev.ua/za-shho-gotovi-platiti-ukra%D1%97nski-paciyenti/> – Назва з екрану.
2. Напрями удосконалення сфери охорони здоров'я в умовах постаріння населення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/starinnya-ce44a.pdf> – Назва з екрану.
3. Середня заробітна плата за регіонами в 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nibu.factor.ua/ukr/info/socposobiya/sred-zarp-reg/sred-zarp-reg_13/ – Назва з екрану.
4. Ситуація на ринку медичних послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.newbiznet.com.ua/index.php/ru/articles/80-market/309-2011-10-07-12-56-20> – Назва з екрану.
5. **Biener C.** Insurability in Microinsurance Markets: An Analysis of Problems and Potential Solutions / C. Biener, M. Eling // *The Geneva Papers on Risk and Insurance*. – 2012. – № 37. – p. 77 – 107 [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.palgrave-journals.com/gpp/journal/v37/n1/pdf/gpp201129a.pdf>
6. Burden of out-of-pocket health expenditure [Electronic source]. – Access mode : http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/health-at-a-glance-2011/burden-of-out-of-pocket-health-expenditure_health_glance-2011-54-en
7. **Cohen M.** Reducing vulnerability: The demand for microinsurance / M. Cohen, J. Sebstad // *Journal of International Development*. – 2005. – № 17(3). – p. 397 – 474.
8. **Dong H.** The feasibility of community based health insurance in Burkina Faso / H. Dong, F. Mugisha, A. Gbangou, B. Kouyate, R. Sauerborn // *HealthPolicy*. – 2004. – № 69(1). – p. 45 – 53.
9. **Dror D. M.** Do microhealth insurance units need capital or reinsurance? A simulated exercise to examine differential alternatives / D. M. Dror, J. Armstrong // *The Geneva Papers on Risk and Insurance – Issues and Practice*. – 2006. – № 31(4). – p. 739 – 761.
10. **Ekman B.** Community-based health insurance in low-income countries: A systematic review of the evidence / B. Ekman // *Health Policy and Planning*. – 2004. – № 19(5). – p. 249 – 270.
11. Health Insurance // *MicroEnsure Health Programmes – MicroEnsure* [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.microensure.com/products-health.asp>
12. *Protecting the Poor: A Microinsurance Compendium* / Edited by C. Churchill. – ILO and Munich Re Foundation, 2006. – 678 p.
13. Private medical insurance in the European Union [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.insuranceurope.eu/uploads/Modules/Publications/private-medical-insurance.pdf>

REFERENCES

- Biener, C., and Eling, M. "Insurability in Microinsurance Markets: An Analysis of Problems and Potential Solutions" <http://www.palgrave-journals.com/gpp/journal/v37/n1/pdf/gpp201129a.pdf>
- "Burden of out-of-pocket health expenditure" http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/health-at-a-glance-2011/burden-of-out-of-pocket-health-expenditure_health_glance-2011-54-en
- Cohen, M., and Sebstad, J. "Reducing vulnerability: The demand for microinsurance". *Journal of International Development*, no. 17 (3) (2005): 397-474.
- Dong, H. and others. "The feasibility of community based health insurance in Burkina Faso". *HealthPolicy*, no. 69 (1) (2004): 45-53.
- Dror, D. M., and Armstrong, J. "Do microhealth insurance units need capital or reinsurance? A simulated exercise to examine differential alternatives". *The Geneva Papers on Risk and Insurance – Issues and Practice*, no. 31 (4) (2006): 739-761.
- Ekman, B. "Community-based health insurance in low-income countries: A systematic review of the evidence". *Health Policy and Planning*, no. 19 (5) (2004): 249-270.
- "Health Insurance" <http://www.microensure.com/products-health.asp>
- "Napriamo udoskonalennia sfery okhorony zdorovia v umovakh postarinnia naseleennia Ukrainy" [Areas of improvement of health conditions in the aging of the population of Ukraine]. <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/starinnya-ce44a.pdf>
- Protecting the Poor: A Microinsurance Compendium*: ILO and Munich Re Foundation, 2006.

"Private medical insurance in the European Union" <http://www.insuranceeurope.eu/uploads/Modules/Publications/private-medical-insurance.pdf>

"Srednia zarobitna plata za rehionamy v 2013 rotsi" [Average salary by region in 2013]. http://www.nibu.factor.ua/ukr/info/socposobiya/sred-zarp-reg/sred-zarp-reg_13/

"Sytuatsiia na rynku medychnykh posluh Ukrainy" [The market of medical services in Ukraine]. <http://www.newbiznet.com.ua/index.php/ru/articles/80-market/309-2011-10-07-12-56-20>

"Za shcho hotovi platyty ukrainski patsiienty?" [What patients are willing to pay Ukrainian?]. <http://www.vz.kiev.ua/za-shho-gotovi-platiti-ukra%D1%97nski-paciyenti/>

УДК 330.131.7

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В БАНКАХ УКРАЇНИ

© 2014 СКАСКО О. І.

УДК 330.131.7

Скаско О. І. Удосконалення системи управління ризиками в банках України

Мета статті полягає в дослідженні еволюції формування системи управління ризиками в банках України, основних інструментів, методів управління ризиками та організаційних підходів з формування підрозділів ризик-менеджменту, корпоративного управління в банках. Проведено аналіз рекомендацій Базельського комітету з питань банківського нагляду, законодавчих і нормативних актів, які формують організаційно-методологічні вимоги з ризик-менеджменту в банках, встановлено недоліки його функціонування. Обґрунтовано пропозиції з удосконалення ризикології в банках України, а саме: запровадження вимоги здійснення банками оцінки ризиків і стрес-тестувань у середньостроковій перспективі (до 3 років), що розкриватиме ризики реалізації довгострокових програм банків, потенційних утрат надходжень і капіталу внаслідок наявних розривів між термінами виконання зобов'язань по активам і пасивам тощо. У результаті дослідження встановлено, що для комплексної реалізації вимог Базельського комітету з банківського нагляду з організації підрозділів ризик-менеджменту в банках необхідно запровадити кваліфікаційні вимоги до керівників цих служб і процедур їх призначення/звільнення за погодженням зі службою банківського нагляду, статус якого в банку не менш важливий відносно керівників служб внутрішнього аудиту, фінансового моніторингу, призначення на посади яких в обов'язковому порядку погоджується в НБУ.

Ключові слова: Базельський комітет з банківського нагляду, корпоративне управління, ризик-менеджмент, система оцінки ризиків, стрес-тестування.

Рис.: 1. **Бібл.:** 12.

Скаско Олег Іванович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (пр. Т. Шевченка, 9, Львів, 79005, Україна)

E-mail: skasko72@gmail.com

УДК 330.131.7

UDC 330.131.7

Скаско О. И. Усовершенствование системы управления рисками в банках Украины

Skasko O. I. Improving the System of Risk Management in Ukrainian Banks

Цель статьи заключается в исследовании эволюции формирования системы управления рисками в банках Украины, основных инструментов, методов управления рисками и организационных подходов по формированию подразделений риск-менеджмента, корпоративного управления в банках. Анализируя рекомендации Базельского комитета по вопросам банковского надзора, законодательные и нормативные акты, формирующие организационно-методологические требования по риск-менеджменту в банках, установлены недостатки его функционирования. Обоснованы предложения по совершенствованию рискологии в банках Украины, а именно: введение требования осуществления банками оценки рисков и стресс-тестирования в среднесрочной перспективе (до 3 лет), которое будет раскрывать риски реализации долгосрочных программ банков, потенциальных потерь поступлений и капитала вследствие имеющихся разрывов между сроками выполнения обязательств по активам и пассивам и т. д. В результате исследования установлено, что для комплексной реализации требований Базельского комитета по банковскому надзору по организации подразделений риск-менеджмента в банках необходимо ввести квалификационные требования к руководителям этих служб и процедуры их назначения/увольнения по согласованию с службой банковского надзора, статус которого в банке не менее важный относительно руководителей служб внутреннего аудита, финансового мониторинга, назначение на должности которых в обязательном порядке согласовывается в НБУ.

The goal of the article lies in the study of evolution of formation of the risk management system in Ukrainian banks, main instruments, methods of risk management and organisational approaches to formation of subdivisions of risk management and corporate management in banks. Analysing recommendations of the Basel Committee on Banking Supervision, legislative and regulatory acts, which form organisational and methodological requirements by risk management in banks, the article reveals shortcomings of its functioning. The article gives proposals on improvement of riskology in Ukrainian banks, namely: introduction of the requirement for risk assessment and stress testing by banks in the medium-term prospective (up to 3 years), which would reveal risks of realisation of long-term bank programmes, potential losses of receipts and capital due to existing gaps between the terms of performance of obligations by assets and liabilities, etc. In the result of the study the article establishes that in order to realise requirements of the Basel Committee on Banking Supervision on organisation of subdivisions of risk management in banks, it is necessary to introduce qualification requirements to managers of these services and procedures of their assignment/retirement in co-ordination with the banking supervision service, the status of which in the bank is not lower than managers of the internal audit and financial monitoring services, assignment of whom should be mandatory co-ordinated with NBU.

Ключевые слова: Базельский комитет по банковскому надзору, корпоративное управление, риск-менеджмент, система оценки рисков, стресс-тестирование.

Key words: Basel Committee on Banking Supervision, corporate management, risk management, risk assessment system, stress testing.

Рис.: 1. **Библ.:** 12.

Рис.: 1. **Библ.:** 12.

Скаско Олег Иванович – кандидат экономических наук, доцент, доцент, кафедра учета и аудита, Львовский институт банковского дела Университета банковского дела Национального банка Украины (пр. Т. Шевченка, 9, Львов, 79005, Украина)

Skasko Oleh I. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Accounting and Auditing, Lviv Institute of Banking of University of Banking of the National Bank of Ukraine (pr. T. Shevchenko, 9, Lviv, 79005, Ukraine)

E-mail: skasko72@gmail.com

E-mail: skasko72@gmail.com

"Private medical insurance in the European Union" <http://www.insuranceeurope.eu/uploads/Modules/Publications/private-medical-insurance.pdf>

"Srednia zarobitna plata za rehionamy v 2013 rotsi" [Average salary by region in 2013]. http://www.nibu.factor.ua/ukr/info/socposobiya/sred-zarp-reg/sred-zarp-reg_13/

"Sytuatsiia na rynku medychnykh posluh Ukrainy" [The market of medical services in Ukraine]. <http://www.newbiznet.com.ua/index.php/ru/articles/80-market/309-2011-10-07-12-56-20>

"Za shcho hotovi platyty ukrainski patsiienty?" [What patients are willing to pay Ukrainian?]. <http://www.vz.kiev.ua/za-shho-gotovi-platiti-ukra%D1%97nski-paciyenti/>

УДК 330.131.7

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В БАНКАХ УКРАЇНИ

© 2014 СКАСКО О. І.

УДК 330.131.7

Скасцо О. І. Удосконалення системи управління ризиками в банках України

Мета статті полягає в дослідженні еволюції формування системи управління ризиками в банках України, основних інструментів, методів управління ризиками та організаційних підходів з формування підрозділів ризик-менеджменту, корпоративного управління в банках. Проведено аналіз рекомендацій Базельського комітету з питань банківського нагляду, законодавчих і нормативних актів, які формують організаційно-методологічні вимоги з ризик-менеджменту в банках, встановлено недоліки його функціонування. Обґрунтовано пропозиції з удосконалення ризикології в банках України, а саме: запровадження вимоги здійснення банками оцінки ризиків і стрес-тестувань у середньостроковій перспективі (до 3 років), що розкриватиме ризики реалізації довгострокових програм банків, потенційних утрат надходжень і капіталу внаслідок наявних розривів між термінами виконання зобов'язань по активам і пасивам тощо. У результаті дослідження встановлено, що для комплексної реалізації вимог Базельського комітету з банківського нагляду з організації підрозділів ризик-менеджменту в банках необхідно запровадити кваліфікаційні вимоги до керівників цих служб і процедур їх призначення/звільнення за погодженням зі службою банківського нагляду, статус якого в банку не менш важливий відносно керівників служб внутрішнього аудиту, фінансового моніторингу, призначення на посади яких в обов'язковому порядку погоджується в НБУ.

Ключові слова: Базельський комітет з банківського нагляду, корпоративне управління, ризик-менеджмент, система оцінки ризиків, стрес-тестування.

Рис.: 1. **Бібл.:** 12.

Скасцо Олег Іванович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (пр. Т. Шевченка, 9, Львів, 79005, Україна)

E-mail: skasko72@gmail.com

УДК 330.131.7

UDC 330.131.7

Скасцо О. И. Усовершенствование системы управления рисками в банках Украины

Skasko O. I. Improving the System of Risk Management in Ukrainian Banks

Цель статьи заключается в исследовании эволюции формирования системы управления рисками в банках Украины, основных инструментов, методов управления рисками и организационных подходов по формированию подразделений риск-менеджмента, корпоративного управления в банках. Анализируя рекомендации Базельского комитета по вопросам банковского надзора, законодательные и нормативные акты, формирующие организационно-методологические требования по риск-менеджменту в банках, установлены недостатки его функционирования. Обоснованы предложения по совершенствованию рискологии в банках Украины, а именно: введение требования осуществления банками оценки рисков и стресс-тестирования в среднесрочной перспективе (до 3 лет), которое будет раскрывать риски реализации долгосрочных программ банков, потенциальных потерь поступлений и капитала вследствие имеющихся разрывов между сроками выполнения обязательств по активам и пассивам и т. д. В результате исследования установлено, что для комплексной реализации требований Базельского комитета по банковскому надзору по организации подразделений риск-менеджмента в банках необходимо ввести квалификационные требования к руководителям этих служб и процедуры их назначения/увольнения по согласованию с службой банковского надзора, статус которого в банке не менее важный относительно руководителей служб внутреннего аудита, финансового мониторинга, назначение на должности которых в обязательном порядке согласовывается в НБУ.

The goal of the article lies in the study of evolution of formation of the risk management system in Ukrainian banks, main instruments, methods of risk management and organisational approaches to formation of subdivisions of risk management and corporate management in banks. Analysing recommendations of the Basel Committee on Banking Supervision, legislative and regulatory acts, which form organisational and methodological requirements by risk management in banks, the article reveals shortcomings of its functioning. The article gives proposals on improvement of riskology in Ukrainian banks, namely: introduction of the requirement for risk assessment and stress testing by banks in the medium-term prospective (up to 3 years), which would reveal risks of realisation of long-term bank programmes, potential losses of receipts and capital due to existing gaps between the terms of performance of obligations by assets and liabilities, etc. In the result of the study the article establishes that in order to realise requirements of the Basel Committee on Banking Supervision on organisation of subdivisions of risk management in banks, it is necessary to introduce qualification requirements to managers of these services and procedures of their assignment/retirement in co-ordination with the banking supervision service, the status of which in the bank is not lower than managers of the internal audit and financial monitoring services, assignment of whom should be mandatory co-ordinated with NBU.

Ключевые слова: Базельский комитет по банковскому надзору, корпоративное управление, риск-менеджмент, система оценки рисков, стресс-тестирование.

Key words: Basel Committee on Banking Supervision, corporate management, risk management, risk assessment system, stress testing.

Рис.: 1. **Библ.:** 12.

Рис.: 1. **Библ.:** 12.

Скасцо Олег Иванович – кандидат экономических наук, доцент, доцент, кафедра учета и аудита, Львовский институт банковского дела Университета банковского дела Национального банка Украины (пр. Т. Шевченко, 9, Львов, 79005, Украина)

Skasko Oleh I. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Accounting and Auditing, Lviv Institute of Banking of University of Banking of the National Bank of Ukraine (pr. T. Shevchenko, 9, Lviv, 79005, Ukraine)

E-mail: skasko72@gmail.com

E-mail: skasko72@gmail.com

Характерною особливістю сьогодення є зростання ризиків банківської діяльності, численні банкрутства, породжені не тільки зовнішніми впливами, а й внутрішніми причинами, на які банки звертали недостатньо уваги. Крім того, багато фахівців обґрунтовують і наголошують, що банківська криза може повторитись у формі другої хвилі, оскільки в діяльності значної кількості банків накопичено суттєві обсяги локальних проблем, які можуть перетворитися у системну банківську кризу. Формування стратегії розвитку банківської системи та контролю ризиків її діяльності у посткризовий період має реалізовуватись як у трансформаційних, так і ринкових економіках через застосування нових методологічних і методичних інструментів як у внутрішньому контролі, внутрішньому аудиті, так і у механізмах управління банківськими ризиками.

Банківські установи у вітчизняній практиці високим темпом перетворюються у все більш складні інституції, а турбулентності світової банківської системи розширюють масштаби кризових явищ між національними ринками. Забезпечення керованості розповсюдження зовнішніх впливів можливе за кардинальних змін у підходах, методах та інструментах управління в банках, які відповідатимуть складності внутрішнього та зовнішнього середовищ.

Сформувати нові підходи з управління ризиками в банках покликана і Програма економічних реформ на 2010 – 2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», затверджена Указом Президента України.

Серед вітчизняних науковців ґрунтовні дослідження з управління ризиками банків проведено А. А. Гриценко, І. О. Лютим, С. В. Науменко, О. І. Петрик, Л. О. Примостокою, В. В. Шпачук. А. О. Єпіфанов і Т. А. Васильєва обґрунтовують, що «недостатня ефективність системи ризик-менеджменту в банках України спричинила виникнення цілого ряду негативних наслідків як для фінансового сектора держави, так і для добробуту громадян [11, с. 6]».

А. А. Гриценко відзначив, що ризики мають значний вплив на стабільність банківської сфери, а у передкризовий період банківський сектор через недосконале регулювання та контроль накопичив такий обсяг індивідуальних ризиків, що виявився некерованою ланкою фінансових систем країн світу [1].

Л. Ковач – Генеральний секретар Асоціації банків Угорщини – зазначає, що «Обґрунтування економічної природи цих ризиків, передумов їх виникнення, об'єктивного їх рівня, а також розробка механізмів їх зменшення є науковим підґрунтям для активізації системних досліджень у сфері управління базовими ризиками [11, с. 6]».

Директор Департаменту банківського регулювання та нагляду Центрального банку Росії А. Ю. Сімановський зазначає, що «зосередженість міжнародних організацій та органів нагляду країн на контролі індивідуальних ризиків банків, оцінка їх у короткотерміновій перспективі (до 1 року) стрес-тестування та домінування ідеї зростання активів, а відповідно ризиків, відносно ідеї стійкості призвели до накопичення індивідуальних ризиків та виникнення системних ризиків. Разом з тим, Центральні банки різних країн і самі банківські установи не приділяли належної уваги розвитку системи управління ризиками відповідно до світових змін у банківському бізнесі [8; 9]».

Отже, істотні зміни у світовій банківській системі та економіці в цілому потребують пошуку нових методологічних підходів з управління ризиками в банках.

Метою статті є розгляд сучасних підходів з формування системи управління ризиками в банках України та обґрунтування пропозицій з вдосконалення діючої методології ризикології в банках України.

Навчитися оцінювати ризики, адекватно відображати їх в управлінській інформації та свідомо керувати ними – одне з найважливіших завдань, яке постає перед кожною банківською установою на сучасному етапі. Успішне вирішення цієї складної проблеми можливе лише за умови використання сучасних стратегій, методів і систем управління ризиками.

Теоретичні дослідження та практика розкривають ризикологію як науку про основні закономірності, принципи та інструментарій виявлення, врахування, оцінювання та управління ризиком, який відображає особливості сприйняття заінтересованими суб'єктами господарювання об'єктивно існуючих невизначеності, конфліктності, оцінювання, управління об'єктами ризику, котрі обтяжені можливими загрозами та невикористаними можливостями, або ризикологія – наука про те, що необхідно робити зараз і в майбутньому, щоб досягти успіху за мінімальних зусиль.

Особливостями банківських ризиків та основними правилами управління ними можна вважати такі:

- ✦ банки мають уникати ризиків в більшій мірі, ніж інші суб'єкти господарювання, оскільки понад 80% їх ресурсів є залученими;
- ✦ ризики банків безпосередньо пов'язані з ризиками їх клієнтів;
- ✦ усі ризики взаємопов'язані, а їх розмір постійно змінюється.

З прийняттям в кінці 2000 р. Закону України «Про банки і банківську діяльність» на законодавчому рівні врегульовано ризикологію в банках: передбачено вимогу з створення у банках постійно діючого підрозділу з питань аналізу та управління ризиками, що має відповідати за встановлення лімітів окремих операцій, лімітів ризиків контрагентів, країн, структури балансу тощо.

Управління ризиками – це процес, за допомогою якого банк виявляє (ідентифікує) ризики, проводить оцінку їх величини, здійснює їх моніторинг і контролює свої ризикові позиції, а також враховує взаємозв'язки між різними категоріями (видами) ризиків.

Сьогодні в практиці використовується ряд інструментів, які формують систему управління ризиками в банках, а саме: система оцінки ризиків; ризик-менеджмент; корпоративне управління; стресс-тестування.

«Система оцінки ризиків».

Нормативно-методологічне врегулювання ризикології вітчизняних банків розпочалось у 2004 р. після прийняття Національним банком України методичних вказівок з інспектування банків «Система оцінки ризиків», які визначають фактори та методи оцінки різних ризиків. Концепція нагляду на основі оцінки ризиків покладає відповідальність за контроль та управління ризиками на керівні органи банку.

Базуючись на основних підходах і методах, які застосовуються у міжнародній практиці, мінімальні процедури НБУ щодо оцінки ризиків передбачають визначення банками 9-ти категорій банківських ризиків (рис. 1):

- ✦ шість – що *піддаються кількісному вимірюванню*: кредитний, ліквідності, зміни процентної ставки, ринковий, валютний, операційно-технологічний;

- ✦ три – що не піддаються кількісному вимірюванню: репутації, юридичний та стратегічний.
- У процесі оцінки ризиків банки мають враховувати такі чотири основних компоненти визначення ризиків:
- ✦ *кількісні параметри ризику*: незначний, помірний, значний;
  - ✦ *якість управління ризиком*: висока, потребує вдосконалення, низька;
  - ✦ сукупний ризик формується внаслідок поєднання кількості та якості управління кредитним ризиком, а саме: низький, помірний, високий.

- ✦ *по-друге*, довготермінові активи у вітчизняних банках суттєво перевищують довготермінові зобов'язання і ризики зміни процентної ставки, ліквідності в короткотерміновому діапазоні не розкривють потенційних втрат надходжень та капіталу;
- ✦ *по-третє*, кризові явища дуже рідко носять короткотерміновий характер і оцінка банком довготермінової фінансової стійкості дозволить ефективніше сформувати плани дій на випадок кризових ситуацій.

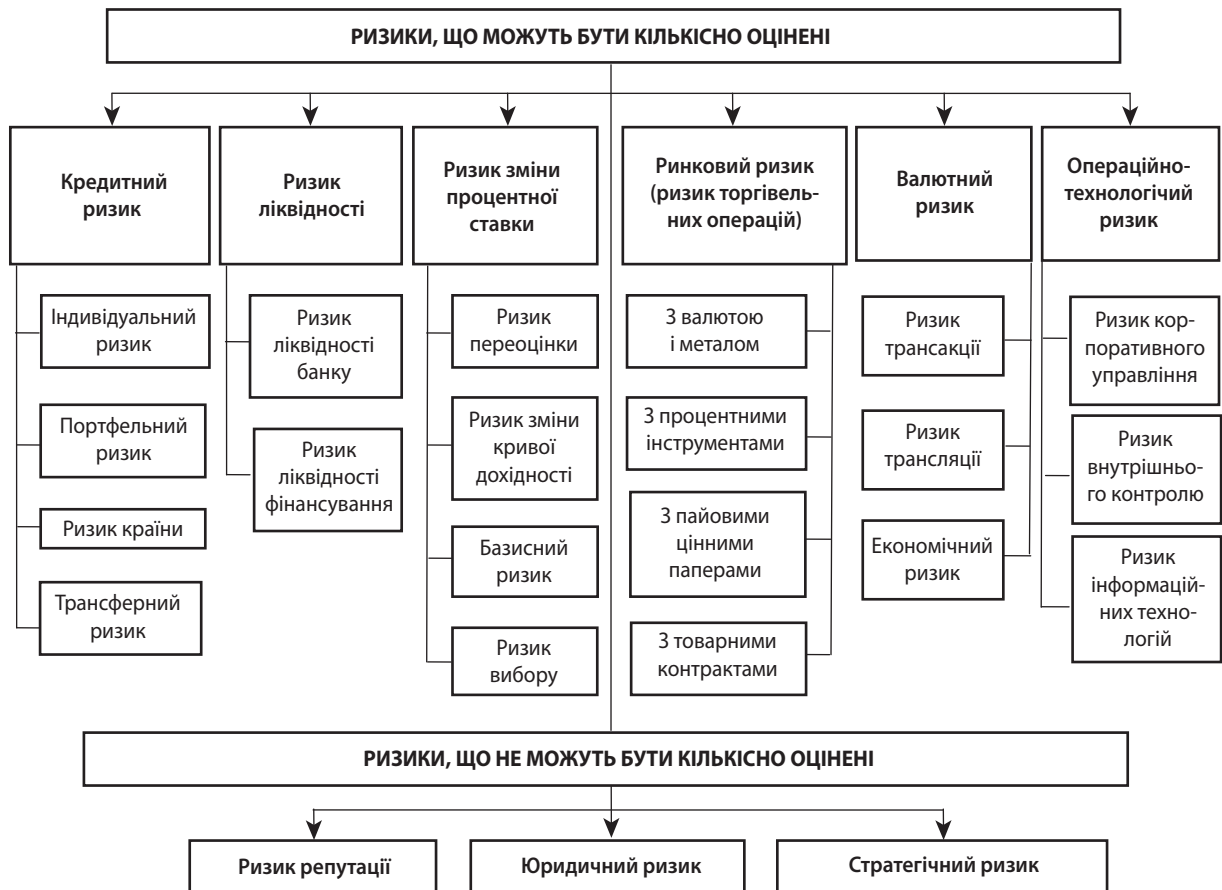

Рис. 1. Ризики банківської діяльності [10]

Кількість ризику і якість управління ним банки мають оцінювати окремо. Тому, якою б високою або низькою не була якість управління ризиком, вона не повинна впливати на оцінку кількості ризику. Психологія банку не має будуватись за принципом: високий рівень ризику – це не завжди погано, а низький – це не завжди добре. Кількість ризику просто відображає рівень ризику, який банк бере на себе, і добре це чи погано – залежить від того, чи забезпечують системи управління ризиками банку виявлення, вимірювання, моніторинг і контроль цієї кількості ризику.

Особливістю в оцінці ризиків є визначення напрямку зміни ризику (як правило, до 1 року), а саме: до зменшення, стабільний, до зростання. На нашу думку, підхід банками в оцінці тенденцій ризиків лише в короткотерміновій перспективі сьогодні є вкрай помилковим, що можна обґрунтувати такими факторами:

- ✦ *по-перше*, у банках є довгострокові програми і короткотермінова оцінка їх виконання не забезпечить виявлення кінцевих ризиків;

Організація систем ризик-менеджменту в банках.

З метою визначення, яким чином саме банки України мають підійти до організації та функціонування підрозділів ризик-менеджменту, Національний банк України у 2004 р. оприлюднив «Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України». Згідно з цих рекомендацій ризик-менеджмент – це система управління ризиками, яка включає в себе стратегію та тактику управління, направлені на досягнення основних бізнес-цілей банку [4].

Функціонування систем ризик-менеджменту в банках України передбачає застосування ними методів вимірювання ризиків, зокрема, шляхом встановлення:

- ✦ лімітів на фінансові інструменти та на структуру портфелів;
- ✦ обмеження ринкового ризику шляхом визначення умов припинення операцій (через встановлення лімітів);
- ✦ загальних рекомендацій щодо страхування банками активних операцій;

- ✦ загальних рекомендацій щодо хеджування ризику через сек'юритизацію активів;
- ✦ обмеження повноважень з прийняття управлінських рішень через запровадження чіткого розподілу функцій, обов'язків, повноважень, відповідальності з ризик-менеджменту і ефективного внутрішнього контролю.

Враховуючи рекомендації базельського комітету з питань банківського нагляду, вважаємо за доцільне розширення діючих нормативних вимог Національного банку України в частині:

- ✦ встановлення кваліфікаційних вимог до керівників служб ризик-менеджменту, що на сьогодні є відсутнім;
- ✦ процедур призначення та звільнення керівника підрозділу ризик-менеджменту, статус якого у банку не менш важливий відносно керівників служб внутрішнього аудиту та фінансового моніторингу, які погоджуються Національним банком України.

На нашу думку, процедури призначення/звільнення з посади керівника підрозділу ризик-менеджменту має здійснюватися Радою за попередньою згодою підрозділу банківського нагляду, який може накласти вето на рішення Ради банку. Крім того, подія зі звільнення та призначення нової кандидатури має супроводжуватися з інформуванням широкої громадськості у засобах масової інформації.

Корпоративне управління в банках України.

Ефективне корпоративне управління включає процес управління ризиками в банках під наглядом з боку спостережної ради та правління банку для ідентифікації, оцінки величини та контролю за всіма значними ризиками. Управління ризиками спрямовується на досягнення таких цілей:

- ✦ ризики повинні бути зрозумілі та усвідомлені керівництвом банку;
- ✦ ризики повинні бути в межах допустимих Радою банку рівнів;
- ✦ прийняття ризиків має відповідати стратегічним цілям банку;
- ✦ очікувані вигоди мають компенсувати прийняття ризику;
- ✦ мотивація щодо досягнення високих показників доходності має узгоджуватися з допустимими рівнями ризику в банку.

Основними організаційними компонентами системи управління ризиками є:

- ✦ створення в банку спеціального підрозділу, який має відповідати за управління ризиками, що дасть змогу поставити управління ризиками на один рівень з іншими основними підрозділами банку;
- ✦ вироблення чіткої стратегії з управління ризиками в банку, пов'язаної з відповідними операційними процесами в банку;
- ✦ встановлення відповідних параметрів управління ризиками на операційному рівні для всіх функціональних підрозділів банку;
- ✦ бізнес-інвестиційні рішення мають ґрунтуватися на досконалому кількісному та якісному аналізі;
- ✦ систематичний збір повної, своєчасної та послідовної інформації, а також забезпечення адекватного зберігання та доступу до неї;
- ✦ застосування кількісних моделей, що забезпечують симуляцію та/або аналіз впливу змін у рин-

ковому середовищі на профіль ризику банку та пов'язаного з цим впливу на його ліквідність, прибутковість та вартість.

Діяльність органів банку у сфері управління ризиками може регулюватися таким чином:

- ✦ акціонери (учасники) призначають членів спостережної ради;
- ✦ спостережна рада встановлює політики управління ризиками та контролює їх виконання;
- ✦ правління банку впроваджує політики управління ризиками;
- ✦ внутрішній аудит перевіряє відповідність діяльності банку встановленій політиці та забезпечує належні процеси корпоративного управління, внутрішнього контролю та управління ризиками;
- ✦ зовнішні аудитори з метою висловлення думки щодо достовірності фінансової звітності оцінюють політики, процедури та практики управління ризиками в банку.

Саме такий підхід комплексно характеризує систему управління ризиками в банку та лише сьогодні передбачений у проекті Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про банки і банківську діяльність» (щодо визначення особливостей корпоративного управління в банках) [6]». Зазначені зміни розроблено Національним банком України, окрім вимог часу, також на виконання основних міжнародних підходів до побудови банками ефективних систем управління ризиками, які вони приймають у процесі своєї бізнес-діяльності, а саме:

- ✦ документ Базельського комітету з банківського нагляду «Міжнародна конвергенція вимірювання капіталу та стандартів капіталу: переглянуті підходи» (Базель II, Компонент 2) і пакет реформ «Посилення стійкості банківського сектора» (Базель III);
- ✦ положення Європейського законодавства (Директива 2006/48/ЄС щодо заснування та подальшої діяльності кредитних установ і Директива 2006/49/ЄС щодо достатності капіталу інвестиційних компаній та кредитних установ);
- ✦ рекомендаціях Комітету європейських органів банківського нагляду (Committee of European Banking Supervisors – CEBS, нині – European Banking Authority – ЕВА) щодо застосування процесу наглядової перевірки.

Стрес-тестування – інструмент системи управління ризиками в банках України.

Оскільки діяльність будь-якого банку будується за принципом безперервності діяльності, тому і система управління ризиками має бути безперервним процесом, під час якого одна функція, етап змінює наступний. Так, на безперервність діяльності банку за сучасних глобалізаційних процесів невизначеності, неоднозначності економічних прогнозів, на нашу думку, має вирішальний вплив зовнішнє середовище.

Комерційні та Центральні банки багатьох країн світу при оцінці ризиків застосовували стрес-тестування ще у докризовий період відповідно до вимог «Основних принципів ефективного банківського нагляду», а саме:

Принцип 9 «Методи та інструменти нагляду» передбачав такий інструмент органу банківського нагляду як огляд результатів стрес-тестувань, проведених банком;

Принципи 7 «Процес управління ризиками (редакція 2006р.) або 15 «Процес управління ризиками» (діючі вимоги) передбачає вимогу з сторони банківського нагляду здійснення оцінки програм банків зі стрес-тестування, націлених на оцінку майбутньої ситуації, які відповідають їхнім профілям ризиків та системній важливості, і які були б інтегровані у їхні процедури управління ризиками. Наглядовий орган повинен був вимагати усунення недоліків, якщо будь-які важливі недоліки було виявлено у програмі банку зі стрес-тестування, або якщо результати стрес-тестування не було належним чином враховано під час прийняття рішень банком.

З 2008 р. «вітчизняна практика активно починала опановувати основні принципи та практичні підходи до проведення стрес-тестування [5, с. 18]». Разом з тим, Національний банк України лише у серпні 2009 р., узагальнивши уроки кризи, з метою визначення підходів для здійснення оцінки стабільності банківської системи або окремого банку та встановлення ступеня витривалості у разі виникнення екстремальних подій схвалив «Методичні рекомендації щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України». Метою рекомендацій є підготовка упереджувальних стратегічних і тактичних заходів, які дозволять врегулювати проблемні або напружені ситуації, що можуть виникнути в майбутньому, та послабити вплив різних ризиків на діяльність банків.

Основними методами стрес-тестування, які вже застосовуються у практичній діяльності банків є:

- ✦ *однофакторні стрес-тести*, при застосуванні яких визначається, в основному, чутливість капіталу та ліквідності банку до впливу одного фактора;
- ✦ *тестування сценаріїв* є більш результативним методом, оскільки ґрунтується на аналізі варіантів подій, що мали місце у минулому, або на гіпотетичних сценаріях, з використанням варіантів подій, які не відбувалися але теоретично можуть статися та можуть застосовуватися для коротко-термінових прогнозів з управління ризиками;
- ✦ *тести максимального шоку* оцінюють найгірший варіант комбінації факторів ризику, що може призвести до суттєвих збитків або ж банкрутства банку. Даний метод застосовують окремі банки, які на високому рівні налагодили аналітичну роботу з послідовного збору інформації.

Сьогоднішньою проблемою забезпечення ефективності стрес-тестування є його реалізація у середньотерміновому періоді (до 3 років). Суттєвого значення набуває необхідність розроблення макроекономічного тестування, яке забезпечувало б банківському нагляду оцінку фінансової стійкості банківської системи в межах особливих макроекономічних змін в країні.

ВИСНОВКИ

Сьогодні в Україні банки реалізують вимоги Базельського комітету з банківського нагляду з ефективної організації системи управління ризиками. Вважаємо, що впровадження кваліфікаційних вимог до керівників служб ризик-менеджменту та процедур їх призначення/звільнення за погодженням з Національним банком сприятиме ефективності управління ризиками, оскільки статус ризик-менеджменту у банку не менш важливий відносно керівників служб внутрішнього аудиту та фінансового моніторингу, призначення яких відбувається за погодженням Національного банку України. Крім того, застосування інструментів

оцінки ризиків і стрес-тестування необхідно реалізовувати у середньотерміновому періоді (до трьох років). ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гриценко А. А.** Финансово-экономический кризис как исходный пункт обновления финансово-экономической архитектуры / А. А. Гриценко // Инициативы XXI века. – 2009. – № 2. – С. 30 – 34.
2. Методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України : Затверджено Постановою Правління НБУ від 28.03.2007 р. № 98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua
3. Методичні рекомендації щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України: Затверджено Постановою Правління НБУ від 06.08.2009 р. № 460 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>
4. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: Затверджено Постановою Правління НБУ від 02.08.2004р. № 361 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>
5. **Науменкова С.** Стрес-тестування як інструмент діагностики фінансової стійкості банку / С. Науменкова, С. Міщенко // Вісник НБУ. – 2008. – № 5. – С. 18 – 23.
6. Проект Закону України Про внесення змін до Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 12.12.2012 р. № 0961 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua>
7. Програма економічних реформ на 2010 – 2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»: Затверджено Президентом України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf
8. **Симановский А. Ю.** Кризис и реформа регулирования: отдельные аспекты / А. Ю. Симановский // Деньги и кредит. – 2010. – № 12. – С. 7 – 15.
9. **Симановский А. Ю.** Перспективы банковского регулирования: отдельные аспекты / А. Ю. Симановский // Деньги и кредит. – 2009. – № 7. – С. 23 – 25.
10. **Скаска О. І.** Банківський нагляд: підручник / [О. І. Скаска, Т. С. Смовженко, М. П. Могильницька]; за заг. ред. д. е. н., проф. Т. С. Смовженко. – К.: УБС НБУ, 2011. – 432 с.
11. Управління ризиками банків : монографія. у 2 т. Т. 1: Управління ризиками базових банківських операцій / [А. О. Єпіфанов, Т. А. Васильєва, С. М. Козьменко та ін.] / За ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова і д-ра екон. наук, проф. Т. А. Васильєвої. – Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2012. – 283 с.
12. Управління банківськими ризиками : навч. посіб. / Л. О. Примостка, П. М. Чуб, Г. Т. Карчева та ін. / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. О. Примостки. – Вид. 2-ге, без змін. – К.: КНЕУ, 2009. – 600 с.

REFERENCES

- Gritsenko, A. A. "Financial and economic crisis as a starting point update financial and economic architectonics". *Initiativy XXI veka*, no. 2 (2009): 30-34.
- [Legal Act of Ukraine] (2007). www.bank.gov.ua
- [Legal Act of Ukraine] (2009). <http://www.bank.gov.ua>
- [Legal Act of Ukraine] (2004). <http://www.bank.gov.ua>
- [Legal Act of Ukraine] (2012). <http://w1.c1.rada.gov.ua>
- [Legal Act of Ukraine]. http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf
- Naumenkova, S., and Mishchenko, S. "Stress-testing as an instrument of diagnosis of financial stability of a bank" [Stress testing

as a tool to diagnose the financial stability of the bank]. Visnyk NBU, no. 5 (2008): 18-23.

Prymostka, L. O., Chub, P. M., and Karcheva, H. T. *Upravlinnia bankivskymy ryzykamy* [Management of banking risks]. Kyiv: KNEU, 2009.

Simanovskiy, A. Yu. "Perspektivy bankovskogo regulirovaniia: ot delnye aspekty" [Prospects for banking regulation: some aspects]. *Dengi i kredit*, no. 7 (2009): 23-25.

Skasko, O. I., Smovzhenko, T. S., and Mohylnytska, M. P. *Bankivskiy nahliad* [Bank supervision]. Kyiv: UBS NBU, 2011.

Simanovskiy, A. Yu. "Krizis i reforma regulirovaniia: ot delnye aspekty" [Crisis and regulatory reform: some aspects]. *Dengi i kredit*, no. 12 (2010): 7-15.

Yepifanov, A. O., Vasylieva, T. A., and Kozmenko, S. M. "Upravlinnia ryzykamy bazovykh bankivskiykh operatsii" [Risk management basic banking transactions]. In *Upravlinnia ryzykamy bankiv*. Sumy: UABS NBU, 2012.

УДК 336.71

ФОРМУВАННЯ ПРОЕКТНОЇ КОМАНДИ З УПРОВАДЖЕННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛІНГУ В БАНКІВСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ

© 2014 ЧМУТОВА І. М., МАКСІМОВА М. В.

УДК 336.71

Чмутова І. М., Максимова М. В. Формування проектної команди з упровадження фінансового контролінгу в банківську діяльність

Визначено послідовність та зміст етапів формування проектної команди з упровадження фінансового контролінгу в діяльність банку. Запропоновано процедуру визначення якісного складу команди, яка полягає у відборі кандидатів на основі оцінки за правилами нечіткого логічного висновку трьох груп компетентностей: особистісних (ініціативність, комунікабельність, креативність, цілеспрямованість, відповідальність); загальноуправлінських (здатність працювати в команді, уміння управляти конфліктами, здатність до керівництва, уміння стратегічно мислити, уміння планувати роботу в команді (розподіляти права та обов'язки, координувати роботу)); спеціальних управлінських (уміння обґрунтовувати та приймати рішення в умовах невизначеності та динамічності, наявність аналітичних здібностей, спроможність оволодіти новими напрямками і методами роботи та використовувати їх, навички та вміння формувати обґрунтовані рекомендації, наявність спеціальних знань (теоретичні основи, рекомендації сучасної вітчизняної та зарубіжної науки щодо впровадження контролінгу)).

Ключові слова: фінансовий контролінг у банку, впровадження контролінгу, проектні команди, етапи формування команди, компетентність кандидата до проектної команди.

Табл.: 2. **Бібл.:** 25.

Чмутова Ірина Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри банківської справи, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: irinabank@mail.ru

Максимова Марина Валеріївна – аспірант, кафедра банківської справи, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: marinasechka@mail.ru

УДК 336.71

UDC 336.71

Чмутова І. М., Максимова М. В. Формирование проектной команды по внедрению финансового контроллинга в банковскую деятельность

Определена последовательность и содержание этапов формирования проектной команды внедрения финансового контроллинга в банковскую деятельность. Предложена процедура определения качественного состава команды, которая предусматривает выбор кандидатов с использованием правил нечеткого логического вывода для оценки трех групп компетентностей: личностных (инициативность, коммуникабельность, креативность, целенаправленность, ответственность); общеуправленческих (способность работать в команде, умение управлять конфликтами, способность руководить, умение стратегически мыслить, умение планировать работу в команде (распределять права и обязанности, координировать работу)); специальных управленческих (умение обосновывать и принимать решения в условиях неопределенности и динамичности, наличие аналитических способностей, возможность овладеть новыми направлениями и методами работы и использовать их, навыки и умения формировать обоснованные рекомендации, наличие специальных знаний (теоретические основы, рекомендации современной науки относительно внедрения контроллинга)).

Ключевые слова: финансовый контроллинг в банке, внедрение контроллинга, проектные команды, этапы формирования команды, компетентность кандидата проектной команды.

Табл.: 2. **Библ.:** 25.

Чмутова Ирина Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент, кафедра банковского дела, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: irinabank@mail.ru

Максимова Марина Валерьевна – аспирант, кафедра банковского дела, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: marinasechka@mail.ru

Chmutova I. M., Maksimova M. V. Formation of the Project Team on Introduction of Financial Controlling into Banking Activity

The article identifies order and content of stages of formation of the project team of introduction of financial controlling into banking activity. It offers a procedure of identification of the qualitative team composition, which envisages selection of candidates with the use of rules of fuzzy logical conclusion for assessing three groups of competences: personal (initiative, communication ability, creative ability, purposefulness and responsibility); common managerial (ability to work in a team, ability to manage conflicts, ability to manage, strategic thinking ability, ability to plan team work and distribute rights and obligations and co-ordinate work); special managerial (ability to justify and make decisions under conditions of uncertainty and dynamism, analytical abilities, ability to master new directions and methods of work and use them, skills and ability to form justified recommendations, special knowledge – theoretical grounds and recommendations of modern science with respect to introduction of controlling).

Key words: financial controlling in a bank, introduction of controlling, project teams, stages of team formation, competence of a project team candidate.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 25.

Chmutova Iryna M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Banking, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: irinabank@mail.ru

Maksimova Maryna V. – Postgraduate Student, Department of Banking, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: marinasechka@mail.ru

as a tool to diagnose the financial stability of the bank]. Visnyk NBU, no. 5 (2008): 18-23.

Prymostka, L. O., Chub, P. M., and Karcheva, H. T. *Upravlinnia bankivskymy ryzykamy* [Management of banking risks]. Kyiv: KNEU, 2009.

Simanovskiy, A. Yu. "Perspektivy bankovskogo regulirovaniia: ot delnye aspekty" [Prospects for banking regulation: some aspects]. *Dengi i kredit*, no. 7 (2009): 23-25.

Skasko, O. I., Smovzhenko, T. S., and Mohylnytska, M. P. *Bankivskiy nahliad* [Bank supervision]. Kyiv: UBS NBU, 2011.

Simanovskiy, A. Yu. "Krizis i reforma regulirovaniia: ot delnye aspekty" [Crisis and regulatory reform: some aspects]. *Dengi i kredit*, no. 12 (2010): 7-15.

Yepifanov, A. O., Vasylieva, T. A., and Kozmenko, S. M. "Upravlinnia ryzykamy bazovykh bankivskiykh operatsii" [Risk management basic banking transactions]. In *Upravlinnia ryzykamy bankiv*. Sumy: UABS NBU, 2012.

УДК 336.71

ФОРМУВАННЯ ПРОЕКТНОЇ КОМАНДИ З УПРОВАДЖЕННЯ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛІНГУ В БАНКІВСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ

© 2014 ЧМУТОВА І. М., МАКСІМОВА М. В.

УДК 336.71

Чмутова І. М., Максимова М. В. Формування проектної команди з упровадження фінансового контролінгу в банківську діяльність

Визначено послідовність та зміст етапів формування проектної команди з упровадження фінансового контролінгу в діяльність банку. Запропоновано процедуру визначення якісного складу команди, яка полягає у відборі кандидатів на основі оцінки за правилами нечіткого логічного висновку трьох груп компетентностей: особистісних (ініціативність, комунікабельність, креативність, цілеспрямованість, відповідальність); загальноуправлінських (здатність працювати в команді, уміння управляти конфліктами, здатність до керівництва, уміння стратегічно мислити, уміння приймати рішення в умовах невизначеності та динамічності, наявність аналітичних здібностей, спроможність оволодіти новими напрямками і методами роботи та використовувати їх, навички та вміння формувати обґрунтовані рекомендації, наявність спеціальних знань (теоретичні основи, рекомендації сучасної вітчизняної та зарубіжної науки щодо впровадження контролінгу)).

Ключові слова: фінансовий контролінг у банку, впровадження контролінгу, проектні команди, етапи формування команди, компетентність кандидата до проектної команди.

Табл.: 2. **Бібл.:** 25.

Чмутова Ірина Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри банківської справи, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: irinabank@mail.ru

Максімова Марина Валеріївна – аспірант, кафедра банківської справи, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: marinasechka@mail.ru

УДК 336.71

UDC 336.71

Чмутова И. М., Максимова М. В. Формирование проектной команды по внедрению финансового контроллинга в банковскую деятельность

Определена последовательность и содержание этапов формирования проектной команды внедрения финансового контроллинга в банковскую деятельность. Предложена процедура определения качественного состава команды, которая предусматривает выбор кандидатов с использованием правил нечеткого логического вывода для оценки трех групп компетентностей: личностных (инициативность, коммуникабельность, креативность, целенаправленность, ответственность); общеуправленческих (способность работать в команде, умение управлять конфликтами, способность руководить, умение стратегически мыслить, умение планировать работу в команде (распределять права и обязанности, координировать работу)); специальных управленческих (умение обосновывать и принимать решения в условиях неопределенности и динамичности, наличие аналитических способностей, возможность овладеть новыми направлениями и методами работы и использовать их, навыки и умения формировать обоснованные рекомендации, наличие специальных знаний (теоретические основы, рекомендации современной науки относительно внедрения контроллинга)).

Ключевые слова: финансовый контроллинг в банке, внедрение контроллинга, проектные команды, этапы формирования команды, компетентность кандидата проектной команды.

Табл.: 2. **Библ.:** 25.

Чмутова Ирина Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент, кафедра банковского дела, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: irinabank@mail.ru

Максімова Марина Валеріївна – аспірант, кафедра банковского дела, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: marinasechka@mail.ru

Chmutova I. M., Maksimova M. V. Formation of the Project Team on Introduction of Financial Controlling into Banking Activity

The article identifies order and content of stages of formation of the project team of introduction of financial controlling into banking activity. It offers a procedure of identification of the qualitative team composition, which envisages selection of candidates with the use of rules of fuzzy logical conclusion for assessing three groups of competences: personal (initiative, communication ability, creative ability, purposefulness and responsibility); common managerial (ability to work in a team, ability to manage conflicts, ability to manage, strategic thinking ability, ability to plan team work and distribute rights and obligations and co-ordinate work); special managerial (ability to justify and make decisions under conditions of uncertainty and dynamism, analytical abilities, ability to master new directions and methods of work and use them, skills and ability to form justified recommendations, special knowledge – theoretical grounds and recommendations of modern science with respect to introduction of controlling).

Key words: financial controlling in a bank, introduction of controlling, project teams, stages of team formation, competence of a project team candidate.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 25.

Chmutova Iryna M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Banking, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: irinabank@mail.ru

Maksimova Maryna V. – Postgraduate Student, Department of Banking, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: marinasechka@mail.ru

Впровадження фінансового контролінгу у діяльність банку через значну кількість етапів цього процесу та недостатній вітчизняний досвід у цій галузі потребує вагомих витрат і значних зусиль з боку співробітників, тому виникає потреба в об'єднанні їх інтелектуальних та творчих можливостей. Однією з форм такого об'єднання є створення проектних команд. Завдяки командній роботі підвищується ймовірність виконання складних цілей та завдань. При цьому необхідною передумовою успішного функціонування команди є підбір до її складу кваліфікованого персоналу. Дотримання такої умови можливе лише за умови оцінки рівня компетентності кандидата, оскільки саме вона дозволяє визначити здатність працівника до виконання покладених на нього професійних обов'язків. Таким чином, створення команди є актуальним і важливим питанням у контексті підвищення результативності процесу впровадження фінансового контролінгу в практичну діяльність.

Дослідженням теоретичних і практичних питань формування команди займалися такі зарубіжні та вітчизняні вчені-економісти як М. Армстронг, Дж. Н. Ньюстрем, К. Девіс, Е. Котилевська, Т. Сівашенко, О. Скібіцький, Т. Хохлова, О. Шенкаренко, Д. Янkelович та інші. Проте, незважаючи на ґрунтовні наукові доробки в даному напрямку, серед науковців і спеціалістів-практиків немає узгодженості щодо визначення критеріїв відбору персоналу до складу команди.

Метою статті є розробка процедури формування проектної команди з впровадження фінансового контролінгу в банківську діяльність на основі обґрунтування критеріїв оцінки та відбору кандидатів.

У загальному сенсі під командною формою організації роботи розуміється об'єднання певної групи професійних працівників в автономний самокерований колектив з метою оперативного й якісного вирішення завдань. Поставлене для команди завдання може мати різний часовий характер залежно від специфіки та умов основної сфери діяльності організації. Це може бути як разова робота, так і постійна діяльність з певними циклами операцій. Ефект команди, її суспільне визнання приходить після тривалої спільної роботи та реально досягнутих успіхів [18].

За визначенням М. Армстронга: «Команда – це невелика кількість людей з взаємодоповнюючими навичками, людей, які зібрані для спільного вирішення завдань з метою підвищення продуктивності праці і відповідно до підходів, за допомогою яких вони підтримують взаємну відповідальність» [2, с. 46].

Т. Ю. Базаров дає таку розгорнуту характеристику команд: «Для цього типу груп характерним є відкрите обговорення проблем, хороша циркуляція інформації. Діяльність орієнтована на вирішення завдань, цілі змінюються в міру необхідності. Основна увага приділяється досягненню конкретних результатів: відповідні співробітники і відповідні ресурси об'єднуються заради максимально швидкого й якісного виконання завдання, терміни та етапи його вирішення постійно контролюються» [4].

Виходячи з результатів аналізу існуючих точок зору, можна дійти висновку, що процес формування команди слід розглядати як створення єдиного цілісного колективу, здатного ефективно досягати основних цілей проекту. При цьому це досить складний процес, який представляє собою комбінацію певних етапів. Узагальнення наукової та ділової літератури дає підстави стверджувати, що є деякі розбіжності у розумінні їх змісту та кількості. Основні етапи створення команди представлено в *табл. 1*.

Першим етапом формування команди є визначення основної мети та завдань, які встановлюються перед командою (стосовно питань, що розглядаються, основна мета – це впровадження фінансового контролінгу в банківську діяльність).

Наступним етапом, який розглядається переважно більшістю авторів, є процес групування та визначення якісного і кількісного складу команди. Це найбільш відповідальний етап, оскільки від рівня кваліфікації персоналу залежить успішність виконання поставлених перед ними завдань. Особливостями третього етапу – функціонування команди є: досягнення синергійного ефекту від командної роботи, максимальна згуртованість колективу, налагоджений процес взаємодії в процесі виконання покладених на персонал завдань, чітке підпорядкування лідеру команди. При цьому тривалість цього етапу залежить від складності запропонованого проекту. Завершальним етапом є трансформація команди або її розформування. Оскільки впровадження фінансового контролінгу у діяльність банку передбачає подальше формування служби контролінгу як окремої структурної одиниці, доцільним є реформування команди. З погляду зменшення витрат це є більш доцільним, ніж розформування команди, члени якої мають необхідні компетентності. При формуванні команди необхідно враховувати багато факторів, наприклад: готовність менеджменту до делегування повноважень та відповідальності; досвід роботи з командами або в командах; відбір членів команди; специфіка діяльності; система мотивації в банківській установі.

Важливим є питання щодо визначення кількості членів команди. При залученні 20 – 25 осіб досить складно розв'язувати організаційні питання: узгоджувати час і місце збору групи, координувати дії та контролювати результати. Практичний досвід, показує, що команди чисельністю 8 – 10 осіб більш мобільні, мають тісний внутрішній зв'язок і досягають вагомих результатів [14].

На думку автора [13], успішні команди, як правило, функціонують в таких умовах: в команді перебуває не більше 10 осіб; члени команди висловлюють бажання працювати в команді; працюють повний робочий день; є частиною організаційної культури, яка заохочує співпрацю і довіру; члени команди підпорядковуються керівникові проекту; в команді є фахівці різних сфер функціонування організації; проект являє собою цікаву задачу; члени команди зібрані в одному місці, так, щоб вони легко обговорювали всі проблеми, пов'язані з роботою.

Трен'єв В. М. стверджує, що найоптимальніша чисельність команди – 5-7 осіб. Надмірне збільшення розміру команди призводить до виникнення деяких складностей: відносини між окремими членами стають менш близькими і довірчими; ускладнюється процес інформування та прийняття відповідних рішень; зростає ймовірність розколу команди на окремі угруповання, які мають суттєві розбіжності у поглядах на ситуацію та на вирішення поточних питань; виникнення конфліктних ситуацій [19].

І. Салас, Р. Берд і С. Таненбаум у своїх працях називають командою невелику кількість осіб (найчастіше 5 – 7, рідше до 15 – 20), які поділяють мету, цінності та загальні підходи до реалізації спільної діяльності і взаємовизначають приналежність свою та партнерів до цієї групи [6]. Крім того, вони вказують, що члени команди мають взаємодоповнюючі навички, беруть на себе відповідальність за кінцеві результати, здатні виконувати будь-які внутрішньогрупові ролі.

Етапи формування команди

№ п/п	Автор	Етапи формування команди
1	Скібіцький О. М., Сівашенко Т. В. [17]	1. Зародження команди (передумовою є виникнення важливого складного завдання або відокремлення нової сфери діяльності, стосовно чого приймається офіційне рішення). 2. Формування команди, визначення кількісного та якісного складу. 3. Адаптація колективу команди. 4. Стабілізація колективу команди (усвідомлення спільної мети, здійснення вибору методу командної роботи та рольовий розподіл). 5. Функціонування команди (досягається синергійний ефект від командної роботи).
2	Ньюстрем Дж. Н., Девіс К. [15]	1. Формування (обмін інформацією, визначення завдань команди). 2. Бурління (виникнення конкуренції в групі, можлива зміна лідера команди). 3. Нормування (встановлення рівноваги та початок руху до виконання поставленої мети). 4. Функціонування (досягнення ефективної роботи з метою виконання поставлених завдань). 5. Зміни або розформування.
3	Янкелович Д. [25]	1. Старт. 2. Стан невизначеності. 3. Орієнтація на лідера. 4. Чітко структурована команда. 5. Робоча команда, яка має здатність до самоуправління
4	Котилевська Е. С. [10]	1. Визначення конкретних завдань, визначення норм, структуризація, визначення лідерства, формування системи внутрішніх і зовнішніх комунікацій, надання команді ресурсів, формування системи мотивації, визначення відповідальності. 2. Планування командою своєї діяльності, реалізація управлінських рішень, вирішення конфліктних ситуацій, підтримка відносин. 3. Оцінка ефективності команди, уточнення завдань, додавання ресурсів, виявлення напрямів і розробка заходів щодо підвищення, зміна, ротація, навчання членів команди
5	Хохлова Т. П. [20]	1. Встановлення загальних цілей, планування сумісної роботи. 2. Налаштування сумісних зовнішніх та внутрішніх комунікацій. 3. Стимулювання командних досягнень. 4. Принципи самостійності та ініціативності. 5. Формування командної культури та ідеології. 6. Моніторинг командних процесів
6	Аширов Д. А. [3]	1. Адаптація (взаємне інформування та аналіз завдань). 2. Групування (об'єднання груп за інтересами). 3. Кооперація (усвідомлення бажання працювати, поява елементів солідарності та цілісності в команді). 4. Нормування діяльності (розробка принципів групової взаємодії). 5. Функціонування. 6. Розформування
7	Дем'яненко Н. В., Шевченко О. П. [7]	1. Формування. 2. Збентеження (високий ступінь внутрішніх протиріч). 3. Нормалізація. 4. Виконання. 5. Розпуск

Оскільки впровадження фінансового контролінгу в практичну діяльність банку є достатньо складним процесом, і з урахуванням думки дослідників [9, 12, 16, 22] будемо вважати, що оптимальна чисельність команди складатиме 10 осіб.

При відборі команди проекту необхідно враховувати певні критерії. Так, автор [14] з метою визначення компетентності претендентів у члени робочої групи пропонує використовувати наступні: стаж роботи за професією; обґрунтованість думки; наявність та шляхи підвищення власного рівня професійної кваліфікації.

На думку Кулешова М. М. [12], найбільш вагомими факторами і критеріями, які підлягають урахуванню при відборі кандидата, є: професіоналізм і компетентність (освітній рівень і досвід роботи, рівень професійної підготовки, самостійність у прийнятті рішень, вміння аргументувати свою позицію, відстоювати її); мотивація праці (інтерес до професійних проблем і творчої праці, орієнтація на перспективу, успіх і досягнення, прагнення до розширення кругозору, готовність до соціальних конфліктів в інтересах підлеглих і справи, готовність до обґрунтованого ризику); особистісні якості і потенційні можливості (уважність, гнучкість, доступність, авторитетність, тактовність, комунікабельність, високий рівень інтелігентності, наявність організаторських здібностей, нервово-психологічна та емоційна стійкість).

Дослідник [16] вважає, що при оцінці майбутнього працівника необхідно враховувати такі складові: професійно-кваліфікаційний рівень (освіта, стаж роботи за спеціальніс-

тю, активність набуття професії і підвищення професійної майстерності); ділові якості (компетентність, здатність чітко планувати та організувати свою роботу, відповідальність за доручену справу, самостійність та ініціативність, спроможність оволодіти новими напрямками та методами й використовувати їх у роботі, працездатність та комунікабельність); складність роботи (характер робіт, що визначають зміст праці, різноманітність і комплексність робіт, самостійність виконання робіт, масштаб і складність керівництва, відповідальність); конкретно досягнутий результат.

Оцінку кандидатів, на думку автора [21], доцільно здійснювати за такими критеріями: фізіологічно-віковими особливостями (стать, вік, зовнішній вигляд, стан здоров'я, працездатність); соціально-культурними (освіта, сімейний стан, місце проживання, релігійні погляди, політичні переконання); організаційними (лідерські якості, здатність до керівництва, організованість, дисциплінованість та самоконтроль, впорядкованість дій, інформаційні зв'язки та контакти, ініціативність, цілеспрямованість тощо); професійно-діловими (стаж роботи, професійні знання, здатність до глибокого аналізу ситуації, що склалася, готовність до ризику, відповідальність, стратегічне мислення, наполегливість).

Позитивною є практика європейських країн щодо врахування таких характеристик: інтелектуальних (ерудованість, кмітливість тощо); творчих (креативність, творче мислення, новаторство, відчуття потреби в змінах тощо); психологічних (темперамент, стресостійкість, емоційність, врівноваженість, виваженість дій, незалежність, комуні-

кабельність, надійність, рівень реагування на критику як вищого керівництва, так і колег). Враховуючи зарубіжний досвід, досить велику увагу сьогодні звертають на оцінювання власне конфліктності керівника і його вміння запобігати виникненню конфліктних ситуацій у колективі та вирішувати їх [1].

Автори [23] зазначають, що оцінку кандидатів слід здійснювати за такими параметрами: професійна підготовка (освіта, участь у системі без перервного підвищення кваліфікації, професійна майстерність, стаж роботи за фахом, володіння інформацією про стан розвитку галузі; особисті якості (працездатність, дисциплінованість, ініціативність, відповідальність, самостійність); ділові якості (професійна компетентність, високий рівень організації роботи (без нагадувань і примусу), контактність та вміння ефективно працювати, здатність до прийняття нових ідей і неординарних рішень, якість виконуваних робіт).

Формування команди, як правило, відбувається з урахуванням таких характеристик, як досвід, знання та технічна кваліфікація, яка необхідна для реалізації проекту. Однак слід також враховувати найменш очевидні фактори здатність вирішувати проблеми; наявність необхідних спеціалістів, довіра, політичні зв'язки, честолюбство, ініціативність та енергійність [13].

Також пропонується в якості критеріїв відбору кандидатів використовувати наступні: рівень знань та навички роботи з персональним комп'ютером; стаж роботи; комунікабельність; ініціативність; наявність лідерських якостей; високий рівень відповідальності; здатність самостійно приймати рішення; стресостійкість; навички ділового спілкування; організаторські здібності; здатність працювати в команді; цілеспрямованість; творчий підхід; старанність та здатність до навчання [22].

На думку дослідників [9], з метою оцінки управлінського персоналу необхідно використовувати такі критерії: глобальне та системне мислення, здатність передбачення, здатність вирішувати проблеми, безпека відносин, здатність переконувати, прагнення до нововведень та навчання, вирішення конфліктних ситуацій, здатність самостійно приймати управлінські рішення, ініціативність, витривалість у роботі, організаторські здібності, відповідальність, сила переконання, авторитет та поведінка керівника, рівень освіти, зарубіжний досвід роботи.

Таким чином, за результатами узагальнення існуючих точок зору [1, 9, 12, 13, 14, 16, 21, 22, 23] можна стверджувати, що при вирішенні задачі оцінки персоналу та підбору кадрів з мінімальними витратами потрібно розраховувати ступінь компетентності претендентів. Оскільки компетентність визначається як здатність особи ефективно виконувати посадові обов'язки, здійснювати професійну діяльність, вихідною характеристикою для відбору персоналу є саме компетентність. Однак компетентності визначаються відповідними посадами та цілями проекту, для різних посад або проектів вони будуть різними. Пропонується виділити три групи компетентностей, характерних саме для колективу команди з впровадження фінансового контролінгу: особистісні (ініціативність, комунікабельність, креативність, цілеспрямованість, відповідальність); загально-управлінські (здатність працювати в команді, вміння управляти конфліктами, здатність до керівництва, уміння стратегічно мислити, вміння планувати роботу в команді) та спеціальні управлінські (уміння обґрунтовувати та приймати рішення в умовах невизначеності та дина-

мічності, наявність аналітичних здібностей, спроможність оволодіти новими напрямками і методами роботи та використовувати їх у роботі, навички та вміння формувати обґрунтовані рекомендації, наявність спеціальних знань (теоретичні основи, рекомендації сучасної вітчизняної та зарубіжної науки щодо впровадження контролінгу)).

При цьому виникає проблема отримання кількісної оцінки компетентностей, оскільки відповідність їм кандидатів здійснюється шляхом аналізу анкет, тестів та проведення співбесід. З цієї метою доцільно застосовувати інструментарій з використанням правил нечіткого висновку. Це дозволить подолати такі проблеми, як багатокритеріальні задачі оцінки компетентностей, неповноту необхідної для цієї задачі інформації, відсутність методики кількісного вимірювання як окремої компетентності, так і їх сукупності [5].

На практиці реалізація процедури побудови загального нечіткого висновку відбувається наступним чином: постановка завдання та визначення вхідних і вихідних параметрів моделі (основна мета – відбір найкращого претендента в команду; вхідні параметри – критерії, які подані в таблиці 2; вихідні параметри – особистісні, загально-управлінські та спеціальні управлінські компетентності). При цьому оцінка зазначених критеріїв переводиться в бальні оцінки з використанням експертного методу на основі безпосередньої оцінки [11]. Сутність методу полягає в тому, що діапазон змінної, за якою здійснюється порівняння кандидатів, поділяється на декілька інтервалів, кожному з яких присвоюється конкретний бал за обраною шкалою (від 0 до 10). Тобто кожному кандидату за кожним критерієм приписується конкретний бал відповідно до значущості (важливості) значень критерію.

Наступним кроком є формування лінгвістичних термномножин. Лінгвістичні змінні призначені в основному для систематичної характеристики складних чи погано визначених явищ. Відмовляючись від використання кількісних змінних і спираючись на словесні описи типу тих, якими оперує людина, набувається здатність аналізувати складні системи, які недоступні звичайному математичному аналізу.

Результати побудови лінгвістичних змінних та значення шкал оцінки кандидатів наведені в *табл. 2*. На основі цього будуються функції належності за кожним критерієм та вихідною змінною.

Наступний етап передбачає формування правил нечіткого логічного висновку. Механізм нечіткого висновку спирається на базу знань, що формується фахівцями предметної області у вигляді сукупності нечітких предикативних правил [24]:

П1: якщо $x \in A_1$, то $y \in B_1$;

П2: якщо $x \in A_2$, то $y \in B_2$;

Пn: якщо $x \in A_n$, то $y \in B_n$,

де x – вхідна змінна; y – змінна висновку, A і B – функції належності, визначені відповідно на x та y .

Спираючись на визначені критерії оцінки кандидатів та побудовані функції приналежності, формуються правила відповідності між критеріями та результативною змінною. Результатом є отримання кількісної оцінки особистісних, загально-управлінських і спеціальних управлінських компетентностей. При цьому з метою одержання більш узагальненого результату пропонується розрахувати показник рівня компетентності як середнє арифметичне значення особистісних, загально-управлінських і спеціальних управлінських компетентностей.

Визначення лінгвістичних змінних для критеріїв відбору кандидатів у команду впровадження фінансового контролінгу в діяльність банку

№		Назва критерію	Лінгвістичні змінні	Шкала	Функції належності
1	Особистісні компетентності	ініціативність	Низький рівень	0 – 5	$\mu(x) = zmf(0,463; 5)$
			Допустимий рівень	понад 5	$\mu(x) = gaussmf(2,15; 7,559)$
			Високий рівень	понад 8	$\mu(x) = smf(7,34; 8,86)$
2		комунікабельність	Низький рівень	0 – 3	$\mu(x) = zmf(1,78; 3)$
			Допустимий рівень	понад 3	$\mu(x) = gaussmf(0,905; 4,98)$
			Високий рівень	понад 6	$\mu(x) = smf(6,07; 9,7)$
3		креативність	Низький рівень	0 – 3	$\mu(x) = zmf(1,78; 3)$
			Допустимий рівень	понад 3	$\mu(x) = gaussmf(0,905; 4,98)$
			Високий рівень	понад 6	$\mu(x) = smf(6,07; 9,7)$
4		цілеспрямованість	Низький рівень	0 – 3	$\mu(x) = zmf(1,78; 3)$
			Допустимий рівень	понад 3	$\mu(x) = gaussmf(0,905; 4,98)$
			Високий рівень	понад 6	$\mu(x) = smf(6,07; 9,7)$
5		відповідальність	Низький рівень	0 – 6	$\mu(x) = zmf(0,4; 5,992)$
			Допустимий рівень	понад 6	$\mu(x) = gaussmf(1,07; 6,029)$
			Високий рівень	понад 9	$\mu(x) = smf(6,32; 9,008)$
6	Загально-управлінські компетентності	здатність працювати в команді	Низький рівень	0 – 5	$\mu(x) = zmf(0,463; 5)$
			Допустимий рівень	понад 5	$\mu(x) = gaussmf(2,15; 7,559)$
			Високий рівень	понад 8	$\mu(x) = smf(7,34; 8,86)$
7		уміння управляти конфліктами	Низький рівень	0 – 3	$\mu(x) = zmf(1,78; 3)$
			Допустимий рівень	понад 3	$\mu(x) = gaussmf(0,905; 4,98)$
			Високий рівень	понад 6	$\mu(x) = smf(6,07; 9,7)$
8		здатність до керівництва	Низький рівень	0 – 5	$\mu(x) = zmf(0,463; 5)$
			Допустимий рівень	понад 5	$\mu(x) = gaussmf(2,15; 7,559)$
			Високий рівень	понад 8	$\mu(x) = smf(7,34; 8,86)$
9		уміння стратегічно мислити	Низький рівень	0 – 3	$\mu(x) = zmf(1,78; 3)$
			Допустимий рівень	понад 3	$\mu(x) = gaussmf(0,905; 4,98)$
			Високий рівень	понад 6	$\mu(x) = smf(6,07; 9,7)$
10		уміння планувати роботу в команді (розподіляти права та обов'язки, координувати роботу)	Низький рівень	0 – 6	$\mu(x) = zmf(0,4; 5,992)$
			Допустимий рівень	понад 6	$\mu(x) = gaussmf(1,07; 6,029)$
			Високий рівень	понад 9	$\mu(x) = smf(6,32; 9,008)$
11	Спеціальні управлінські компетентності	уміння обґрунтовувати та приймати рішення в умовах невизначеності та динамічності	Низький рівень	0 – 5	$\mu(x) = zmf(0,463; 5)$
			Допустимий рівень	понад 5	$\mu(x) = gaussmf(2,15; 7,559)$
			Високий рівень	понад 8	$\mu(x) = smf(7,34; 8,86)$
12		наявність аналітичних здібностей	Низький рівень	0 – 3	$\mu(x) = zmf(1,78; 3)$
			Допустимий рівень	понад 3	$\mu(x) = gaussmf(0,905; 4,98)$
			Високий рівень	понад 6	$\mu(x) = smf(6,07; 9,7)$
13		спроможність оволодіти новими напрямками і методами роботи та використовувати їх у роботі	Низький рівень	0 – 3	$\mu(x) = zmf(1,78; 3)$
			Допустимий рівень	понад 3	$\mu(x) = gaussmf(0,905; 4,98)$
			Високий рівень	понад 6	$\mu(x) = smf(6,07; 9,7)$
14.		навички та вміння формувати обґрунтовані рекомендації	Низький рівень	0 – 3	$\mu(x) = zmf(1,78; 3)$
			Допустимий рівень	понад 3	$\mu(x) = gaussmf(0,905; 4,98)$
			Високий рівень	понад 6	$\mu(x) = smf(6,07; 9,7)$
15		наявність спеціальних знань (теоретичні основи, рекомендації сучасної вітчизняної та зарубіжної науки щодо впровадження контролінгу)	Низький рівень	0 – 6	$\mu(x) = zmf(0,4; 5,992)$
			Допустимий рівень	понад 6	$\mu(x) = gaussmf(1,07; 6,029)$
			Високий рівень	понад 9	$\mu(x) = smf(6,32; 9,008)$

Таким чином, на основі систематизації та аналізу наукової літератури визначено послідовність та зміст етапів формування проектної команди з впровадження фінансового контролінгу у діяльність банку. Запропоновано процедуру визначення якісного складу команди, яка полягає у відборі кандидатів з урахуванням оцінки трьох груп компетентностей: особистісних (ініціативність, комунікабельність, креативність, цілеспрямованість, відповідальність); загально-управлінських (здатність працювати в команді, вміння управляти конфліктами, здатність до керівництва, вміння стратегічно мислити, вміння планувати роботу в команді (розподіляти права та обов'язки, координувати роботу)); спеціальних управлінських (вміння обґрунтовувати та приймати рішення в умовах невизначеності та динамічності, наявність аналітичних здібностей, спроможність оволодіти новими напрямками і методами роботи та використовувати їх, навички та вміння формувати обґрунтовані рекомендації, наявність спеціальних знань (теоретичні основи, рекомендації сучасної вітчизняної та зарубіжної науки щодо впровадження контролінгу)). При цьому застосування інструментарію нечіткого логічного висновку дозволить найбільш ефективно сформувати команду з урахуванням кількісної оцінки рівня компетентності кожного кандидата.

Подальші дослідження можуть бути пов'язані з оцінкою ефективності роботи команди з впровадження фінансового контролінгу. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрюшків Б. Економічна модель виникнення організацій-збудників конфліктності на підприємстві / Б. Андрюшків, І. Сівчук, Р. Шерстюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Sepid/2011_1/11abmzkr.pdf
2. Армстронг М. Основы менеджмента / М. Армстронг. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2005. – 512 с.
3. Аширов Д. А. Организационное поведение / Д. А. Аширов. – М. : Проспект, 2006. – 360 с.
4. Базаров Т. Ю. Управление персоналом развивающейся организации : учеб. пособ. / Т. Ю. Базаров. – М. : Просвещение, 1996. – 387 с.
5. Василевич Л. Ф. Система підтримки кадрових рішень на основі композицій бінарних нечітких відношень / Л. Ф. Василевич, О. Л. Василевич // Економіка, менеджмент, бізнес. – 2012. – № 1(5). – Т. 1. – С. 97 – 104.
6. Гроув Э. Высокоэффективный менеджмент / Э. Гроув. – М. : Наука, 1996. – 299 с.
7. Демьянченко Н. В. Тимбилдинг как современный метод командного менеджмента организации сферы услуг / Н. В. Демьянченко, О. П. Шевченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://journal.kfrgteu.ru/files/1/2011_2_2.pdf
8. Загорюлько А. В. Чисельні методи у механіці : навч. посіб. – Суми : Вид-во СумДУ, 2008. – 186 с.
9. Климович Л. К. Методы оценки персонала / Л. К. Климович, Е. В. Ермольчик // Вестник ГГТУ им. П. О. Сухого. – 2003. – № 2. – С. 52 – 60.
10. Котилевська Е. С. Етапи формування та розвитку управлінських команд [Електронний ресурс] / Е. С. Котилевська. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tipp/2009_1/kotilevska.pdf
11. Кравець В. О. Аналіз методів побудови функції приналежності при обробці експертних знань / В. О. Кравець, В. В. Шевцова, А. В. Савченко // Вісник НТУ «ХП». Серія: Техніка та електрофізика високих напруг. – Х. : НТУ «ХП», 2012. – № 52 (958). – С. 126 – 132.
12. Кулешов М. М. Про деякі підходи до формування кадрового резерву та підготовки керівників служби цивільного захисту / М. М. Кулешов // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2011. – Вип. 9. – С. 152 – 159.
13. Ларсон Э. Команда: как создать непобедимую группу единомышленников / Эрик Ларсон [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.psylyve.ru/articles/4446_komanda-kak-sozdat-nepobedimuu-gruppu-edinomishlennikov.aspx
14. Лук'яненко Г. Сучасні підходи до розроблення професійних стандартів нового покоління / Ганна Лук'яненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ipto.kiev.ua/modernizaciya/2011_1_20.pdf
15. Ньюстром Дж. В. Организационное поведение / Дж. В. Ньюстром, К. Дэвис / Пер. с англ. под ред. Ю. Н. Каптуревско-го. – СПб : Питер, 2000. – 448 с.
16. Пацалюк К. О. Теоретичні підходи щодо оцінки персоналу / К. О. Пацалюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2009_2/09pkosop.pdf
17. Скібіцький О. М. Організація командної роботи / О. М. Скібіцький, Т. В. Сівашенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2011_2/Skibitskiy_211.htm
18. Томчук М. І. Психологічні особливості формування команд в організаціях / М. І. Томчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Vnadps/2012_5/12tmimvs.pdf
19. Тренев В. Н. Организация работы целевых групп в проектах развития / В. Н. Тренев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vntr.ru/ftpgetfile.php?id=540>
20. Хохлова Т. П. Организационное поведение : учеб. пособие / Т. П. Хохлова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Магистр, 2009. – 509 с.
21. Хром'як Н. В. Теоретичні аспекти оцінювання управлінського персоналу в сучасних умовах господарювання / Н. В. Хром'як [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/12748/1/60_310-320_Vis721menegment.pdf
22. Царев В. В. Выбор наиболее конкурентоспособного кандидата на вакантную должность с помощью методов ПАТТЕРН и многомерной средней / В. В. Царев, А. Ю. Евстратов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.top-personal.ru/issue.html?1779>
23. Шевченко О. О. Оцінка кадрового потенціалу працівників промислового підприємства / О. О. Шевченко, І. С. Павлюченко // Вісник КНУТД. – 2009. – № 4. – С. 133 – 137.
24. Ярушкина Н. Г. Основы теории нечетких и гибридных систем : учеб. пособ. / Н. Г. Ярушкина. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 320 с.
25. Yankelovich D. The Work Ethic Is Under-Employed / D. Yankelovich // Psychology Today, May, 1982. – P. 5 – 6, 8.

REFERENCES

- Andrushkiv, B., Sivchuk, I., and Sherstiuk, R. "Ekonomiczna model vynyknennia orhanizmiv-zbudnykiv konfliktnosti na pidpriemstvi" [The economic model of the origin of organisms, pathogens conflict in the enterprise]. http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Sepid/2011_1/11abmzkr.pdf
- Armstrong, M. *Osnovy menedzhmenta* [Fundamentals of Management]. Rostov-na-Donu: Feniks, 2005.
- Ashirov, D. A. *Organizatsionnoe povedenie* [Organizational behavior]. Moscow: Prospekt, 2006.
- Demianchenko, N. V., and Shevchenko, O. P. "Timbuilding kak sovremennyy metod komandnogo menedzhmenta organizatsii sfery uslug" [Teambuilding as a modern method of team management service organizations]. http://journal.kfrgteu.ru/files/1/2011_2_2.pdf

Grouv, E. *Vysokoeffektivnyy menedzhment* [Highly efficient management]. Moscow: Nauka, 1996.

Klimovich, L. K., and Ermolchik, E. V. "Metody otsenki personala" [Methods for assessing personnel]. *Vestnik GGTU im. P. O. Sukhogo*, no. 2 (2003): 52-60.

Kotylevska, E. S. "Etapy formuvannya ta rozvytku upravlin-skykh komand" [Stages of development and management teams]. http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tipp/2009_1/kotilevska.pdf

Kravets, V. O., Shevtsova, V. V., and Savchenko, A. V. "Analiz metodiv pobudovy funktsii prynalezhnosti pry obrobski ekspertnykh znan" [Analysis methods for constructing membership functions in the processing of expert knowledge]. *Visnyk NTU «KhPI». Tekhnika ta elektrofizyka vysokyykh napruh*, no. 52 (958) (2012): 126-132.

Kulieshov, M. M. "Pro deiaki pidkhody do formuvannya kadrovoho rezervu ta pidhotovky kerivnykiv sluzhby tsyvilnoho zakhystu" [Some approaches to the formation of personnel reserve training of managers and civil protection]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii*, no. 9 (2011): 152-159.

Khokhlova, T. P. *Organizatsionnoe povedenie* [Organizational behavior]. Moscow: Magistr, 2009.

Khrom'iak, N. V. "Teoretychni aspekty otsiniuvannya uprav-linskoho personalu v suchasnykh umovakh hospodariuvannya" [Theoretical aspects of evaluation of management personnel in the contemporary economy]. http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/12748/1/60_310-320_Vis721menegment.pdf

Larson, E. "Komanda: kak sozdat nepobedimuiu gruppu edinomyshlennikov" [Team: how to create an unbeatable group of associates]. http://www.psylyve.ru/articles/4446_komanda-kak-sozdat-nepobedimuu-gruppu-edinomyshlennikov.aspx

Luk'ianenko, H. "Suchasni pidkhody do rozroblennia profesiiynykh standartiv novoho pokolinnia" [Current approaches to the development of professional standards for a new generation]. http://www.ipto.kiev.ua/modernizaciya/2011_1_20.pdf

Niustrem, Dzh. V., and Devis, K. *Organizatsionnoe povedenie* [Organizational behavior]. St. Petersburg: Piter, 2000.

Patsaliuk, K. O. "Teoretychni pidkhody shchodo otsinky personalu" [Theoretical approaches to the evaluation staff]. http://archive.nbu.gov.ua/e-journals/eui/2009_2/09pkosop.pdf

Skibitskyi, O. M., and Sivashenko, T. V. "Orhanizatsiia komandnoi roboty" [Organization of teamwork]. http://archive.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2011_2/Skibitskiy_211.htm

Shevchenko, O. O., and Pavliuchenko, I. S. "Otsinka kadro-voho potentsialu pratsivnykiv promysloвого pidpriemstva" [Assessment of human resources industrial workers]. *Visnyk KNUTD*, no. 4 (2009): 133-137.

Trenev, V. N. "Organizatsiia raboty tselevykh grupp v proek-takh razvitiia" [Organization of target groups in development proj-ects]. <http://vntr.ru/ftpgetfile.php?id=540>

Tsarev, V. V., and Evstratov, A. Yu. "Vybor naibolee konkuren-tosposobnogo kandidata na vakantniui dolzhnost s pomoshchiu metodov PATTERN i mnogomernoy sredney" [Selection of the most competitive candidate for the vacant position with the help of methods and multivariate PATTERN average]. <http://www.top-personal.ru/issue.html?1779>

Tomchuk, M. I. "Psykholohichni osoblyvosti formuvannya komand v orhanizatsiakh" [Psychological characteristics of team building in organizations]. http://archive.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/2012_5/12tmimvs.pdf

Vasylevych, L. F., and Vasylevych, O. L. "Systema pidtrymky kadrovyykh rishen na osnovi kompozytsii binarnykh nechitkykh vidnoshen" [System support personnel decisions based on fuzzy binary relation compositions]. *Ekonomika, menedzhment, biznes*, vol. 1, no. 1 (5) (2012): 97-104.

Yarushkina, N. G. *Osnovy teorii nechetkikh i gibridnykh sistem* [Fundamentals of the theory of fuzzy and hybrid systems]. Mos-cow: Finansy i statistika, 2004.

Yankelovich, D. "The Work Ethic Is Under-Employed". *Psychology Today, May* (1982): 5-6, 8.

Zahorulko, A. V. *Chyselni metody u mekhanitsi* [Numerical methods in mechanics]. Sumy: SumDU, 2008.

ВПЛИВ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ФАКТОРІВ НА ФОРМУВАННЯ ДЕПОЗИТІВ НАСЕЛЕННЯМ УКРАЇНИ

© 2014 ШЕВАЛДІНА В. Г.

УДК 330.101.541:336.71

Шевалдіна В. Г. Вплив макроекономічних факторів на формування депозитів населенням України

Метою статті є виявлення взаємозв'язків між загальноекономічними процесами та формуванням банківських депозитів населенням. Побудована кореляційно-регресійна модель комплексної оцінки взаємозв'язку між макроекономічними факторами, ощадною поведінкою населення та рівнем депозитів населення в банках для двох часових горизонтів: короткострокового, що характеризується розгортанням кризових явищ як у глобальній економіці, так і в економіці України, і середньострокового. Охарактеризовано виявлені найбільш значущі загальні макроекономічні фактори. За результатами дослідження встановлено, що в Україні населення при формуванні заощаджень орієнтовано на короткостроковий горизонт через невпевненість у майбутньому. У середньостроковому періоді заощадження населення формуються переважно під впливом макроекономічних факторів, тоді як на формування депозитів найбільш відчутний вплив здійснюють соціально-психологічні чинники.

Ключові слова: макроекономічні фактори, заощадження, депозити населення, кореляційно-регресійна модель, споживча модель.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Формул:** 3. **Бібл.:** 10.

Шевалдіна Валентина Геннадіївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра менеджменту банківської діяльності, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: shevaldina@ukr.net

УДК 330.101.541:336.71

Шевалдіна В. Г. Влияние макроэкономических факторов на формирование депозитов населением Украины

Целью статьи является выявление взаимосвязей между общеэкономическими процессами и формированием банковских депозитов населением. Построена корреляционно-регрессионная модель комплексной оценки взаимосвязи между макроэкономическими факторами, сберегательным поведением населения и уровнем депозитов населения в банках для двух часовых горизонтов: краткосрочного, который характеризуется развертыванием кризисных явлений как в глобальной экономике, так и в экономике Украины, и среднесрочного. Охарактеризованы выделенные наиболее значимые общие макроэкономические факторы. В результате исследования установлено, что в Украине население при формировании сбережений ориентировано на краткосрочный горизонт через неуверенность в будущем. В среднесрочном периоде сбережения населения формируются преимущественно под воздействием макроэкономических факторов, тогда как на формирование депозитов населением Украины наиболее ощутимое влияние оказывают социально-психологические факторы.

Ключевые слова: макроэкономические факторы, сбережения, депозиты населения, корреляционно-регрессионная модель, потребительская модель.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Формул:** 3. **Библ.:** 10.

Шевалдіна Валентина Геннадіївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра менеджменту банківської діяльності, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: shevaldina@ukr.net

UDC 330.101.541:336.71

Shevaldina V. H. Impact of Macro-economic Factors on Deposit Formation by Ukrainian Population

The goal of the article is detection of interconnections between the common economic processes and formation of bank deposits by population. The article builds a correlation and regression model of complex assessment of interconnection between macro-economic factors, savings behaviour of population and level of deposits of population in banks for two hour horizons: short-term, which is characterised with deployment of crisis phenomena both in global economy and in Ukrainian economy and the medium-term one. The article characterises the most significant common macro-economic factors. In the result of the study the article establishes that Ukrainian population is oriented at short-term horizon when forming savings due to the uncertainty in future. In the medium-term prospective, savings of the population are formed basically under influence of macro-economic factors, while formation of deposits by Ukrainian population is mostly influenced by socio-psychological factors.

Key words: macro-economic factors, savings, population deposits, correlation and regression model, consumer model.

Pic.: 2. **Tabl.:** 1. **Formulae:** 3. **Bibl.:** 10.

Shevaldina Valentyna H. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Management of banking activities, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: shevaldina@ukr.net

Динамічний розвиток економіки та нестабільне середовище порушують рівновагу фінансового ринку, впливаючи на поведінку всіх його учасників. Саме ці чинники визначають умови стимулювання або стримування заощаджень населення, що й формує ощадну поведінку населення. Ощадна поведінка населення відображає свідомо спрямований вибір домогосподарства між споживанням і заощадженням, а також між організованими чи неорганізованими формами заощаджень. Вибір форми заощаджень залежить від багатьох чинників: ступінь довіри до банків та цінних паперів, терміни зберігання заощаджень і можливість їх вилучення в будь-який час, прибутковість різних інструментів фінансового ринку [1, с. 43].

Найбільш поширеним видом організованих заощаджень населення в Україні є депозити в установах банків. Дослідження структури та динаміки ресурсної бази вітчизняних банків показало, що у загальному обсязі зобов'язань банківської системи України депозити населення становлять більше третини, а отже вклади фізичних осіб є найвагомішою частиною зобов'язань банків. Тому актуальною є оцінка взаємозалежності депозитної активності населення із загальноекономічними процесами, які відбуваються в країні.

Метою дослідження є виявлення взаємозв'язків між загальноекономічними процесами та формуванням банківських депозитів населенням. Для вирішення цього завдання необхідно побудувати економетричну модель, яка б ураху-

вала взаємозв'язок факторів зовнішнього середовища, причому розглянути їх не ізольовано один від одного, а в системі, і визначити їх сукупний вплив на формування депозитів населення на основі показників кореляції. Для врахування цих факторів побудовано модель взаємозв'язку та взаємодії між певними макроекономічними показниками, рівнем заощаджень у цілому, і рівнем депозитів населення зокрема.

Взаємозв'язок депозитів населення з основними макроекономічними показниками поки що недостатньо вивчений. Одна з причин цього – недостатня розробленість і відсутність практики застосування належного економіко-статистичного інструментарію, за допомогою якого можна виявити приховані тенденції у взаємозв'язках елементів економічної системи [2, с. 33]. Виявлення цих тенденцій дозволяє якісно охарактеризувати механізми формування депозитів населення.

Найбільш прийнятним інструментом дослідження слід вважати кореляційний та регресійний методи. Основне їх завдання полягає в аналізі статистичних даних для виявлення математичної залежності між досліджуваними ознаками і встановлення за допомогою коефіцієнта кореляції порівняльної оцінки щільності взаємозв'язку [3, с. 155].

Для дослідження побудовано кореляційно-регресійну модель комплексної оцінки взаємозв'язку між макроекономічними факторами, ощадною поведінкою населення та рівнем депозитів населення в банках. Модель побудована для двох часових горизонтів, а саме для короткострокового, що характеризується розгортанням кризових явищ як у глобальній економіці, так і в економіці України (з січня 2006 р. по грудень 2008 р. на основі місячних темпів приросту відібраних факторів – 36 спостережень) і для середньострокового горизонту (з 3 кварталу 2003 р. по 1 квартал 2011 р. на основі кварталних показників – 31 спостереження). Побудувати модель довгострокових взаємозв'язків виявилось некоректним через відсутність репрезентативної вибірки даних (малий історичний період і неодноразова зміна методології обліку показників). Побудовані моделі для зазначених часових горизонтів виявилися адекватними, що підтверджують відповідні статистичні коефіцієнти.

У процесі дослідження проаналізовано вплив більше двадцяти макроекономічних факторів. Однак рівень взаємозв'язку між багатьма з них виявився настільки незначним, що вони не враховані в представленій моделі. До найбільш значущих загальних макроекономічних факторів віднесено:

- 1) ВВП;
- 2) готівка в обігу (*М0*);
- 3) рівень інфляції;
- 4) роздрібний товарообіг (*РТО*);
- 5) доходи населення номінальні (*Днном*);
- 6) доходи населення наявні (*Днн*);
- 7) витрати населення (*Вн*);
- 8) середньомісячна заробітна плата (*ЗПс*).

Більшість вітчизняних і зарубіжних дослідників вважає основним визначником особистих заощаджень дохід, що використовується [4, с. 30; 5, с. 333; 6, с. 46; 7, с. 76]. У разі, коли доходи перевищують поточні споживчі потреби, або саме споживання обмежується з метою нагромадження частини доходу, різниця між споживаною частиною доходу, тобто витратами, і всім доходом нагромаджується як заощадження. Формування заощаджень ймовірно у тій мірі, в якій дохід достатньо високий, щоб покрити

витрати на споживання. При зменшенні доходу для підтримання традиційного рівня життя кошти вилучаються із заощаджень і спрямовуються на споживання.

Аналіз доходів населення дозволив виявити їх стабільне зростання, яке відбулося переважно за рахунок збільшення доходів від заробітної плати (в 2011 р. порівняно з 2001 р. вони зросли в 7,9 раза) і соціальних допомог та інших одержаних поточних трансферів (збільшилися за цей період у 8,3 раза). Однак у цілому доходи населення характеризуються як невисокі, а отже, не створюють належної бази для формування значних заощаджень.

Дослідження динаміки витрат населення України показало, що у їх структурі найбільшу питому вагу займають споживчі витрати на придбання товарів та послуг. Українським споживачам у середньому доводиться спрямовувати на придбання продовольчих товарів понад 50% витрат, що, за світовими стандартами, є фактичним показником бідності українського населення. Наслідком сформованої структури витрат населення стає низький рівень заощаджень. Разом з тим, відмічено позитивні тенденції у структурі сукупних витрат домогосподарств, а саме зростання частки неспоживчих витрат з 6,3% у 2001 р. до 13,8% у 2008 р. Тим самим була створена база як для прогресивної зміни структури споживчих витрат, так і для формування заощаджень домогосподарств. Значну частину неспоживчих витрат становлять заощадження: на купівлю нерухомості, будівництво, капітальний ремонт, придбання акцій, сертифікатів, валюти, вкладів до банківських установ. Після 2008 р. частка неспоживчих витрат населення поступово знижується і у 2011 р. складає 9,8%, що пов'язується з наслідками світової фінансової кризи як в цілому для економіки країни, так і для кожного домогосподарства.

Однак у цілому сукупна дія зростання доходів та певних позитивних зрушень у структурі витрат привела до зростання загального обсягу заощаджень населення. Проте, обсяги заощаджень переважної більшості українських сімей є мізерними і не дозволяють забезпечити стабільність прийнятної рівня життя у випадку будь-якого економічного або соціального стресу. У структурі фінансових активів як в докризовий період, так і після населення надає перевагу готівці та банківським депозитам. Цей факт свідчить, що банківські депозити в нашій країні є майже безальтернативним джерелом формування прибуткових фінансових заощаджень населення. Ризик вкладання в інші активи досить високий і не компенсується їхньою дохідністю.

За оцінками експертів на руках у населення зосереджена значна частка грошей переважно в готівковій формі. Саме цей запас ліквідних грошей можна вважати резервом депозитів. Вважаємо, що цей резерв за сприятливих макроекономічних умов і довіри до банків населення може спрямувати до організованих форм заощаджень, у першу чергу, банківських депозитів. Саме тому важливим завданням є максимальне сприяння залученню готівкових коштів на довгострокові вклади та депозити до банків з їх подальшою трансформацією в інвестиційні ресурси.

У масштабах держави розміри заощаджень визначаються, перш за все, рівнем розвитку виробництва, оскільки при підвищенні ефективності виробництва збільшується дохід, а отже, з'являється можливість збільшення як споживаної, так і такої, що зберігається частини доходу [1, с. 43]. Визначальне місце серед показників, що відображають розвиток виробництва в країні, займає показник валового вну-

трішнього продукту, який вимірює виробництво товарів і послуг усіма факторами виробництва, розташованими на території країни, незалежно від їх належності резидентам або нерезидентам. Виступаючи узагальнюючим індикатором сили економіки або, навпаки, її слабкості в періоди спадів, ВВП характеризує загальний економічний розвиток країни за певний період та обумовлює рівень фінансового потенціалу населення.

Досліджуючи тенденції економічного розвитку країни, можна констатувати, що після майже десятиріччя падіння реального ВВП у 2000 р. в Україні було зареєстроване його зростання. Протягом 2000 – 2008 рр. середньорічні темпи приросту реального ВВП становили в середньому близько 6,9% на рік. Значну роль у висхідній динаміці реального ВВП відіграло внутрішнє споживання населенням товарів та послуг, яке зростало як через підвищення рівня доходів громадян, так і через стрімке розширення банківського кредитування населення. Однак макроекономічна стабілізація та пом'якшення соціальних проблем не забезпечили проведення реформ, необхідних для довгострокового розвитку економіки. У результаті, зі зміною зовнішньої кон'юнктури внаслідок розгортання світової фінансової кризи за 2009 р. реальний ВВП України скоротився – 85,2% до попереднього року [8].

Дослідження статистичних даних дозволяє чітко виділити цикли економічного розвитку промисловості України: січень 2000 – січень 2002 рр.; січень 2003 – січень 2006 рр. і січень 2006 – липень 2008 рр. У четвертому кварталі 2008 р. внаслідок падіння попиту та промислового виробництва відбулося різке скорочення прибутків підприємств, що спричинило скорочення витрат на оплату праці, зниження рівня реального доходу населення, і на фоні виплат за банківськими кредитами, падіння кінцевого споживання домогосподарств. Починаючи з другого кварталу 2009 р., ситуація в економіці стабілізувалася і почалося поступове відновлення економічної активності, що безпосередньо вплинуло на доходи та заощадження населення.

Індикатором економічного стану країни також виступає інфляція. Основними показниками, що використовуються для оцінки і виміру інфляції, є: індекс споживчих цін (ІСЦ); індекс цін виробників (ІЦВ).

ІСЦ – показник динаміки вартості споживчого кошика, який містить фіксований набір товарів і послуг масового споживання [9, с. 288]. Будучи раннім індикатором споживчої інфляції, відображає зміну вартості життя в країні, фіксуючи зміни купівельної сили національної валюти.

Індекс цін виробників оцінює середню зміну цін виробників. Головна відмінність цього індексу від індексу споживчих цін в тому, що він охоплює лише товари (без послуг) і на оптовому рівні їх реалізації. Якщо економіка розвивається в нормальних умовах, то зростання цих показників може привести до підвищення основних процентних ставок в країні. Це, у свою чергу, сприяє зростанню курсу валюти, оскільки збільшується привабливість вкладення коштів у валюту з більшою процентною ставкою. Проте високі темпи зростання інфляційних показників, швидше за все, викликають зворотну реакцію ринку.

Дослідження інфляційної складової розвитку економіки свідчить про досить високий рівень інфляції, що має циклічний характер. На початку 2000-х років, країна практично вийшла з довготривалої кризи 90-х років, але слід за цим одразу починається інша хвиля інфляції, спричинена

світовою фінансовою кризою, як наслідок інтеграційних процесів. У 2007 – 2008 рр. спостерігається найбільший стрибок, інфляція характеризується як «галопуюча» [10]. Середнє значення індексу споживчих цін за період з 2000 р. по 2010 р. – 10,8%. На протигагу індексу споживчих цін, індекс цін виробників виявив більші коливання. Його середнє значення за весь період склало 14,5%. Співставлення індексу цін виробників та індексу споживчих цін показує набагато меншу волатильність останнього. Це вказує на те, що в Україні саме зростання цін на ресурси, а не збільшення грошової маси в обороті, спонукає до зростання цін на кінцеву продукцію.

Роздрібний товарооборот дає бачення витрат на особисте споживання та є показником поточної та майбутньої економічної ситуації в країні. Зростання обсягів роздрібно-го товарообороту відображає зростання доходів населення, однак більш високі обсяги також можуть означати вищі ціни товарів. Впродовж 2000 – 2011 рр. спостерігалась позитивна динаміка роздрібно-го товарообороту, середнє значення приросту якого за цей період склало 21,2%.

Розгляд моделі середньострокового періоду проведено з виокремленням факторів макроекономічного характеру, оскільки вони комплексно впливають на майбутню (потенційно можливу) структуру, динаміку та обсяги ресурсів банків. Результати кількісної реалізації моделей показали, що коефіцієнт кореляції між ВВП і приростом заощаджень становить 0,72, між заощадженнями та доходами – 0,75, що свідчить про високу щільність зв'язку (табл. 1).

На протигагу цьому не виявлено суттєвого впливу ВВП і доходів населення на обсяг депозитів в банках, коефіцієнти кореляції становлять 0,24 та 0,21 відповідно. Приймаючи до уваги градацію щільності зв'язку, зазначимо, що не один із макроекономічних факторів не чинить істотного позитивного впливу на величину сукупних депозитів населення. Найбільш значущими з виокремлених факторів є зв'язок рівня депозитів з обсягом готівки (коефіцієнт кореляції 0,46), витратами (0,43) та середньомісячною середньою заробітною платою (0,43). Ця закономірність характерна для споживчої моделі, що коригується з нестабільністю в макроекономічному середовищі країни та невеликим часовим горизонтом передбачуваного майбутнього більшої частини населення.

Аналіз коефіцієнтів парної кореляції загальних макроекономічних факторів дозволяє зробити припущення, що в Україні сформувалася споживча модель поведінки населення, яке віддає перевагу неорганізованим заощадженням. Найбільш щільний зв'язок показників доходів і витрат відмічається саме з показником роздрібно-го товарообороту (коефіцієнти парної кореляції мають найбільш тісний прямий зв'язок з витратами 0,94 і номінальними доходами 0,93). Між індексами споживчих цін і цін виробників не існує щільного зв'язку з депозитами, інфляційні очікування є доволі відчутними, формуючи заощадження населення, орієнтоване на сформовані стереотипи нагромадження заощаджень в суспільстві, а не на захист знецінення грошей в майбутньому. Індекс споживчих цін має коефіцієнти кореляції, які засвідчують слабкий їх взаємозв'язок з усіма іншими макроекономічними показниками. У більшому ступені цей взаємозв'язок проявляється в індексі цін виробників, проте і він є критично не значущим. Макроекономічна антиінфляційна політика держави та ощадна поведінка населення не роблять суттєвого впливу на депозитну активність населення.

Коефіцієнти кореляції між депозитами та макроекономічними факторами, що характеризують схильність населення до депозитної активності

	ВВП	МО	ІСЦ	ІЦВ	РТО	Доходи ном.	Доходи наяв.	Витрати	ЗПс.	Заощадження	Депозити, усього
ВВП	1,00										
МО	0,66	1,00									
ІСЦ	-0,21	0,00	1,00								
ІЦВ	-0,40	-0,56	-0,05	1,00							
РТО	0,87	0,73	0,03	-0,41	1,00						
Доходи номінальні	0,92	0,77	-0,06	-0,45	0,93	1,00					
Доходи наявні	0,49	0,32	-0,13	-0,11	0,38	0,50	1,00				
Витрати	0,83	0,80	0,02	-0,48	0,94	0,94	0,35	1,00			
ЗПс	0,50	0,67	0,07	-0,32	0,78	0,68	-0,01	0,82	1,00		
Заощадження	0,72	0,49	-0,22	-0,20	0,58	0,75	0,52	0,57	0,29	1,00	
Депозити (усього)	0,24	0,44	-0,03	-0,27	0,22	0,21	-0,08	0,31	0,42	0,13	1,00

Споживча модель поведінки формується під впливом макроекономічних факторів: обсяг готівки, середньомісячна заробітна плата та витрати. Значення коефіцієнтів кореляції між депозитами та цими показниками засвідчує середній рівень щільності взаємодії (0,44; 0,42; 0,31 відповідно). Це дає підстави стверджувати, що в середньостроковому періоді заощадження формуються населенням за залишковим принципом.

Порівняння двох моделей дозволило зробити такі припущення. По-перше, не можна виділити макроекономічного фактора, який би справляв вирішальний вплив на формування банківських депозитів як в середньостроковому, так і короткостроковому періоді, в кризовому та «спокійному» періоді розвитку економіки. По-друге, одні й ті ж фактори мають за різних умов неоднаковий вплив на формування депозитів, можуть з вирішальних стати незначними. З метою доказу свого припущення було використано прийом розрахунку середньої ковзаної, яка дозволяє згладжувати і не враховувати вплив випадкових змінних.

Для 12 перших значень обраного числового ряду розраховано коефіцієнти кореляції між визначеними показниками та приростом депозитів на підставі вже вирівняних даних.

Обрано часовий період з 2 кварталу 2006 року по 1 квартал 2011 року. Коефіцієнти кореляції, що наведені на рис. 1. відображають, що до 1 кварталу 2008 року існував зв'язок між розміром процентної ставки за депозитами та часткою коштів, яку населення вкладає на депозитні рахунки. На піку зростання ринку і конкуренції процентна ставка перестала здійснювати суттєвий вплив на пропозицію депозитів, можливо через досягнення на той момент максимуму пропозиції, забезпечивши насиченість ринку адекватними, відповідними економічним умовам депозитними продуктами, банки вже не мали можливості піднімати процентну ставку. Починаючи з 2008 року залежність приросту обсягів депозитів від розміру процентної ставки послаблюється. Аналогічні зміни спостерігаємо і при дослідженні показника співвідношення приросту активів банківської системи до ВВП.

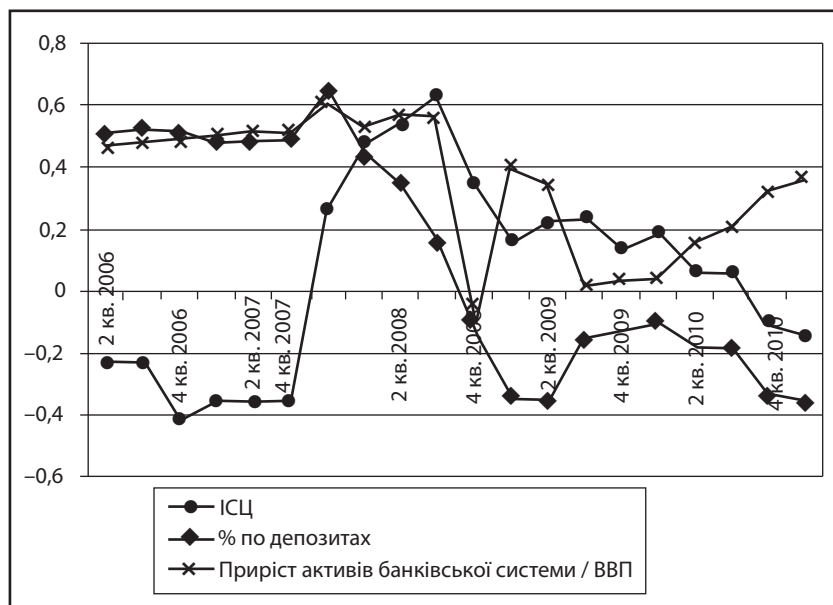

Рис. 1. Динаміка коефіцієнтів кореляції взаємозв'язку змінних з депозитами

В умовах стабільного зростання економіки приріст депозитів визначається переважно факторами, що характеризують розповсюдженість банківських послуг (співвідношення приросту активів банківської системи до ВВП) і дохідність депозитів (що може характеризувати загальні витрати, які банки готові нести на залучення депозитів).

У період з 1 кварталу 2005 р. і до 1 кварталу 2011 р. відмічаємо наявність щільного зв'язку та співпадіння тенденцій взаємозалежності між доходами, витратами та роздрібним товарооборотом з депозитами населення.

Аналізуючи *рис. 2*, виділимо три періоди за рівнем щільності зв'язків між обраними факторами. Перший період – з 2 кварталу 2006 р. по 4 квартал 2007 р. Для цього періоду наявною є схильність населення до формування депозитів, яка стає доволі значущою наприкінці виділеного періоду. Коефіцієнт кореляції показника співвідношення строкових депозитів до депозитів коливається в межах від 0,6 до майже 0,8. Такий щільний зв'язок можна інтерпретувати як фактор довіри населення до банківської системи. Населення схильне до формування строкових депозитів з метою забезпечення власних майбутніх потреб та отримання додаткових доходів. Коефіцієнти кореляції доходів, витрат і роздрібного товарообороту знаходяться на низькому рівні, що свідчить про відсутність їх прямого впливу на формування депозитів.

Побудова рівнянь регресії з використанням різних факторів дослідним шляхом дозволила зупинитися на найбільш адекватній моделі, де пояснювальним фактором є процентна ставка за депозитами. З урахуванням лагу впливу цього фактора побудована модель (для періоду з 1 кварталу 2005 р. по 4 квартал 2007 р.) має вигляд:

$$DEP = 0,445631 \cdot (PROC) + 0,122004. \quad (1)$$

Хоча модель і адекватна (F -*statistic* 7.157485), а показники значимі, пояснити зміни в прирості депозитів ціновою політикою банків можна лише на 42% (R -*squared* 0.417164), що не є вирішальним фактором. Рівень процентних ставок формується в банківській системі, і його можна інтерпре-

тувати як фактор активності банків. Процентна ставка пояснила тільки загальний напрямок зміни депозитної бази, а не виступила мотиваційним фактором впливу на ощадну поведінку населення.

Якщо побудувати модель для цього ж періоду, де пояснюючим фактором виступає дохід, отримаємо такий результат:

$$DEP = -0,023942 \cdot (DOH) + 0,123733. \quad (2)$$

Модель неадекватна (F -*statistic* 0.073869), а змінна доходу не пояснює поведінки депозитів (R -*squared* 0.007333), $Prob$ 0,79).

У другому період з 4 кварталу 2007 р. по 4 квартал 2008 р. спостерігаємо різку зміну мотивів у поведінці населення, яке виявляється вкрай чутливим до впливу зовнішніх факторів. Девальвація гривні, рейдерські атаки на банки, розгортання світової фінансової кризи негативно вплинули на настрої та очікування населення щодо можливості збереження та нагромадження власних заощаджень. Відбулася зміна пріоритетів населення з можливості отримання доходу від своїх заощаджень до можливості мати у розпорядженні ліквідні активи з метою споживання. Коефіцієнти кореляції доходів, витрат і роздрібного товарообороту у 2 кварталі 2008 р. досягають позитивного значення та стають вирішальними у формуванні моделі поведінки населення. У той час, як коефіцієнти кореляції заощаджень та строкових депозитів, з проявом загострення кризових явищ, втрачають вирішальний вплив. Населення вилучає грошові кошти з депозитних банківських рахунків та спрямовує їх у роздрібний товарооборот на споживання товарів та послуг.

Третій період з 4 кварталу 2008 р. по 1 квартал 2011 р. відображає, що у суспільстві внаслідок зниження рівня життя населення явно переважають споживчі, а не ощадні настрої. Тенденції напрямків руху доходів, витрат та роздрібного товарообороту співпадають і знаходяться на досить високому рівні, що засвідчує щільний прямий зв'язок. З 2 кварталу 2009 р. спостерігаємо спад недовіри до банківської системи і населення переорієнтовується на форму-

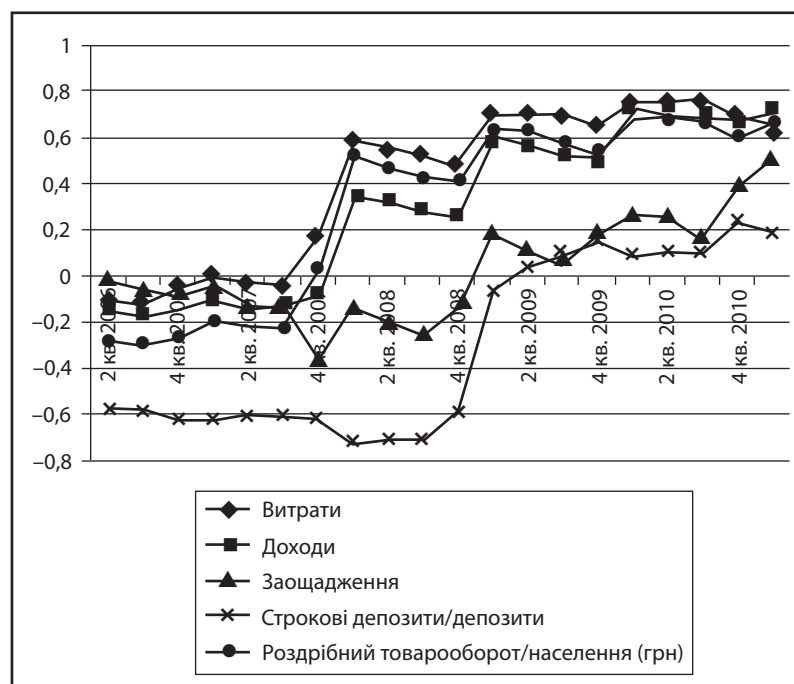

Рис. 2. Динаміка коефіцієнтів кореляції взаємозв'язку змінних з депозитами населення

вання короткострокових депозитів. Таким чином, можна зробити висновок, що вплив макроекономічних факторів на ставлення населення до зберігання грошей на депозитах проявляється через формування психологічних настроїв та очікувань населення.

Для підтвердження висунутого припущення складемо рівняння регресії для періоду переважання споживчих настроїв з 2 кварталу 2008 р. до 1 кварталу 2011 р.:

$$DEP = 11,05354603 \cdot (DOH^3) + 0,04030269042. \quad (3)$$

Для уникнення мультиколінеарності в моделі використано тільки показник доходу, як такий що тісно пов'язаний з більшістю інших показників.

Модель адекватна, оскільки значення *F*-критерію знаходиться в межах норми: *F*-statistic 34.37346. Проте сам по собі дохід не пояснює всіх коливань зростання депозитів. Разом з тим, значення *R*² (*R*-squared 0,774640) показує, що на 77% зміни обсягів в банківських депозитах пояснюються розглянутими факторами.

За результатами дослідження виявлено, що серед макроекономічних факторів не можна виділити одного домінуючого чинника, що справляв би за різних економічних умов вирішальний вплив на схильність населення до вкладання коштів на депозитні рахунки. Зі зміною економічної ситуації в країні змінюються фактори, що впливають на рішення населення щодо розміщення заощаджень на банківські депозити. Це дозволяє зробити висновки, що вибір форми нагромадження залежить від психологічних факторів, а рішення індивідуума базується на суб'єктивній оцінці переваг того або іншого виду активів, який на даний момент є бажанішим. Отже, саме психологічні фактори є домінуючими у формуванні ощадної поведінки населення.

ВИСНОВКИ

За результатами кореляційно-регресійного аналізу встановлено, що населення в нашій країні при формуванні заощаджень орієнтовано на короткостроковий горизонт через невпевненість у майбутньому. У середньостроковому періоді заощадження населення формуються переважно під впливом макроекономічних факторів, тоді як на формування депозитів найбільш відчутний вплив здійснюють соціально-психологічні чинники. Неможливість здійснення адекватної оцінки надійності та стабільності банку, наявність депозитного ризику знижують ступінь довіри до банків і не сприяють формуванню заощаджень у банківських депозитах у довгостроковому періоді. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Золотарева Г. А.** Сбережения как необходимое условие инвестиций / Г. А. Золотарева, И. В. Подопригора // Известия Томского политехнического университета. – 2011. – Т. 319. – № 6. – С. 41 – 45.
- 2. Хохлов В.** Факторно-кореляційний аналіз депозитів домашніх господарств у кризовий період / В. Хохлов // Вісник НБУ. – 2011. – № 7. – С. 33 – 37.
- 3.** Теорія статистики : навч. посіб. / П. Г. Вашків, П. І. Пастер, В. П. Сторожук, Є. І. Ткач. – 2-ге вид., стереотип. – К. : Либідь, 2004. – 320 с.
- 4. Орлова И. Ю.** Исследование сберегательных и инвестиционных стратегий населения Дж. М. Кейнсом / И. Ю. Орлова // Вопросы экономической наук. – 2009. – № 3. – С. 29 – 31.
- 5. Барр Р.** Политическая экономия: В 2-х тт. – Т. 1 / Р. Барр / Пер. с фр. – М. : Междунар. Отношения, 1994. – 608 с.

6. Петренко Я. В. Чинники ощадної активності домогосподарств у довгостроковому періоді / Я. В. Петренко // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 12(66). – С. 45 – 52.

7. Ватаманюк О. З. Визначники особистих заощаджень в економіці України / О. З. Ватаманюк // Фінанси України. – 2007. – № 1. – С. 75 – 83.

8. Офіційний сайт Державної служби статистики України / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

9. Ямароне Р. Основные экономические индикаторы / Ричард Э. Ямароне / Пер. с англ. – М. : Омега-Л (Новая редакция), 2007. – 320 с.

10. Овчинникова О. М. Модель взаємозалежності інфляції та безробіття в Україні в контексті інтеграційного вибору / О. М. Овчинникова // VIII Международная научно-практическая конференция «Социально-экономические реформы в контексте интеграционного выбора Украины» 29-30 ноября 2012 г. Киев [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.confcontact.com/2012_11_29/1_ovchinnik.htm

REFERENCES

- Barr, R. *Politieskaia ekonomiiia* [Political economy]. Moscow: Mezhdunarodnye Otnosheniia, 1994.
- Khokhlov, V. "Faktorno-koreliatsiinyi analiz depozitiv domashnikh gospodarstv u kryzovyi period" [Factor-correlation analysis of deposits from households during the crisis]. *Visnyk NBU*, no. 7 (2011): 33-37.
- Orlova, I. Yu. "Issledovanie sberegatelnykh i investitsionnykh strategiy naseleniia Dzh. M. Keynsom" [Investigation of savings and investment strategies of the population by J. M. Keynes]. *Voprosy ekonomicheskikh nauk*, no. 3 (2009): 29-31.
- Oftsiiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Ovchynnykova, O. M. "Model vzaiemozalezhnosti inflitsii ta bezrobittia v Ukraini v konteksti intehratsiionoho vyboru" [Interdependence model of inflation and unemployment in Ukraine in the context of the integration of choice]. http://www.confcontact.com/2012_11_29/1_ovchinnik.htm
- Petrenko, Ya. V. "Chynnyky oshchadnoi aktyvnosti domohospodarstv u dovhostrokovomu periodi" [Determinants of household savings activity in the long run]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 12 (66) (2006): 45-52.
- Vatamaniuk, O. Z. "Vyznachnyky osobystykh zaoshchadzen v ekonomitsi Ukrainy" [Determinants of personal savings in the economy of Ukraine]. *Finansy Ukrainy*, no. 1 (2007): 75-83.
- Vashkiv, P. H., Paster, P. I., and Storozhuk, V. P. *Teoriia statystyky* [Theory of Statistics]. Kyiv: Lybid, 2004.
- Yamarone, R. *Osnovnye ekonomicheskie indikatory* [Key economic indicators]. Moscow: Omega-L, 2007.
- Zolotareva, G. A., and Podoprighora, I. V. "Sberezheniia kak neobkhodimoe uslovie investitsiy" [Savings as a prerequisite for investment]. *Izvestiia Tomskogo politekhnicheskogo universiteta*, vol. 319, no. 6 (2011): 41-45.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ ТА РОЗШИРЕННЯ ДОХІДНОЇ БАЗИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

© 2014 КРАВЧЕНКО М. В.

УДК 336.221.24

Кравченко М. В. Теоретичні та практичні проблеми модернізації податкової системи та розширення дохідної бази Державного бюджету України

Проведено стислий огляд змісту основних заходів податкової реформи, що втілювалися з 2010 по 2012 рр. в Україні і спрямовувалися на вдосконалення податкової системи, поліпшення адміністрування податків, зниження податкового тиску на населення та суб'єктів господарської діяльності. Проаналізовано податкову реформу, яка мала ряд позитивних наслідків для фінансової системи України. Разом з тим охарактеризовано ряд недоліків Податкового кодексу, які вимагають невідкладного вирішення. За підсумковими результатами охарактеризовано вплив податкових нововведень на економіку України в цілому, економічну активність населення та стан бізнес-середовища, зокрема. Крім того, досліджено наслідки змін у формуванні дохідної бази Державного бюджету України. Відзначено, що практика змін податкового законодавства характеризується багатьма суперечностями, і тому в подальшому на їх вирішення має спрямовуватися увага науковців і практиків у сфері оподаткування.

Ключові слова: податкова реформа, Податковий кодекс України, державний бюджет, доходна база бюджету.

Табл.: 1. **Бібл.:** 20.

Кравченко Микола Васильович – аспірант, кафедра фінансів, Київський національний університет ім. Т. Шевченка (вул. Володимирська, 60, Київ, 01601, Україна)

УДК 336.221.24

UDC 336.221.24

Кравченко Н. В. Теоретические и практические проблемы модернизации налоговой системы и расширения доходной базы Государственного бюджета Украины

Проведен краткий обзор содержания основных шагов налоговой реформы, которые воплощались с 2010 по 2012 гг. в Украине и касались усовершенствования налоговой системы, улучшения администрирования налогов, снижения налогового давления на население и субъектов хозяйственной деятельности. Проанализирована налоговая реформа, которая имела ряд положительных последствий для финансовой системы Украины. Вместе с тем охарактеризован ряд недостатков Налогового кодекса, которые требуют безотлагательного решения. По итоговым результатам реформы дана характеристика влиянию налоговых нововведений на экономику Украины в целом, экономическую активность населения и состояние бизнес-среды, в частности. Кроме того, исследованы следствия изменений в формировании доходной базы Государственного бюджета Украины. Отмечено, что практика изменений налогового законодательства характеризуется многими противоречиями, и поэтому в дальнейшем на их решение должно направляться внимание ученых и практиков в сфере налогообложения.

Ключевые слова: налоговая реформа, Налоговый кодекс Украины, государственный бюджет, доходная база бюджета.

Табл.: 1. **Библ.:** 20.

Кравченко Николай Васильевич – аспірант, кафедра фінансов, Київський національний університет ім. Т. Шевченка (вул. Владимирська, 60, Київ, 01601, Україна)

Кравченко М. В. Theoretical and Practical Problems of Modernisation of the Taxation System and Expansion of the Income Base of the State Budget of Ukraine

The article briefly reviews the essence of main steps of the tax reform, which were introduced in Ukraine from 2010 until 2012 and dealt with improvement of the tax system and tax administration, reduction of tax load on the population and subjects of economic activity. It analyses the tax reform, which had a number of positive consequences for the Ukrainian financial system. It also characterises a number of shortcomings of the Tax Code, which require immediate solution. Analysing the reform results, the article gives characteristic of influence of tax innovations upon Ukrainian economy in general, economic activity of the population and state of business environment in particular. Moreover, the article studies consequences of changes in formation of the income base of the State Budget of Ukraine. It marks out that practice of changes of tax legislation is characterised with many contradictions, solution of which requires efforts of tax scientists and practitioners.

Key words: tax reform, Tax Code of Ukraine, state budget, income base of the budget.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 20.

Кравченко Микола В. – Postgraduate Student, Department of Finance, Kyiv National University named after T. Shevchenko (vul. Volodymyrska, 60, Kyiv, 01601, Ukraine)

Виконання державою своїх функцій зумовлює зростання бюджетних витрат, а потреба в їх покритті визначає значущість завдань із формування дохідної частини бюджету, більшу частину якої забезпечують податки. Разом з тим, функціонування системи національного господарства за умов постійного бюджетного дефіциту та зростання зовнішнього боргу держави, визначає потребу в удосконаленні податкової системи держави для забезпечення необхідного їй потребам рівня податкових надходжень.

Дослідженню проблем проведення реформ податкового законодавства, а також оцінці наслідків її впровадження в Україні присвячено праці багатьох вітчизняних науковців, зокрема З. С. Варналії [1], Н. А. Вахновської [2], А. І. Крисоватого [7], О. Молдована [10] та багатьох інших.

Зокрема, О. В. Шкарупа та А. В. Романченко вивчали загальні недоліки системи оподаткування в Україні [19, с. 185]. Н. А. Вахновська [2] та О. П. Угровецький [16, с. 15] у своїх працях обґрунтовували подальші шляхи розвитку податкової системи держави в контексті реалізації на практиці окремих положень Податкового кодексу. Я. В. Литвиненко та ін., вивчаючи сучасне становище податкової системи України, оцінювали вплив податків на ділову активність та економічну результативність бізнесу; ними запропоновано основні шляхи проведення реформи податкової системи [8]. Г. Нагорняк і Ю. Вовк, досліджуючи вплив податкового законодавства на проведення ефективних податкових трансформацій, довели наявність недоліків цього процесу, а також запропонували напрямки вдосконалення механізму податкового регулювання через внесення відповідних

змін у текст Податкового кодексу України [12]. У праці І. Шовкун проведено аналіз регулятивного впливу Податкового кодексу на науково-технічні та інноваційні процеси в економіці [20].

Відаючи належне внеску попередників у розв'язання завдань реформування податкового законодавства, маємо відзначити, що практика втілення змін характеризується багатьма суперечностями, і тому в подальшому на їх вирішення має спрямовуватися увага науковців та практиків у сфері оподаткування.

Метою статті є дослідження досягнень податкової реформи в Україні, визначення прогресивних напрямів та недоліків реформування в умовах подолання економічної кризи.

Стратифікація українського суспільства, внаслідок якої сформувався значний прошарок зубожілого населення, визначила необхідність проведення реформи, яка б зменшувала податковий тиск на громадян із низьким і середнім достатком, малий і середній бізнес, стимулювала запускування нового бізнесу та інновацій і водночас за прогресивною шкалою оподатковувала б високі доходи, розкіш, демонстративне споживання тощо [9, с. 7]. Для подолання цих проблем і вдосконалення податкової політики, у державі у 2010 р. було розпочато податкову реформу.

У Програмі економічних реформ на 2010 – 2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» було визначено основні етапи та необхідні заходи з реформування вітчизняної податкової системи. Розпочата податкова реформа ставила за мету сформувати таку систему оподаткування, якою б забезпечувалося стаке економічне зростання на інноваційно-інвестиційній основі, а також достатній рівень податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів і державних цільових фондів [4].

Прийняття Податкового кодексу України як основний крок реалізації податкової реформи, дозволило створити уніфікований законодавчий акт, в якому впорядковано розділене та часто суперечливе нормативно-правове регулювання податкових відносин в Україні, що «накопичилось» від часу набуття державою незалежності.

Ухвалення Податкового кодексу України стало відчутним кроком на шляху адаптації податкового законодавства України до законодавства ЄС. Так, при розробці Податкового кодексу України головними стали принципи, задекларовані у Програмі інтеграції України до Європейського Союзу. Під час розробки положень відповідних розділів проекту ПКУ враховувалися вимоги приведення їх у відповідність до основних положень європейського законодавства, зокрема, у сфері оподаткування податком на додану вартість, справляння акцизного збору, спрощеної системи оподаткування суб'єктів малого підприємництва [6].

Так, в основу розділу V «Податок на додану вартість» ПКУ покладено чинний порядок справляння податку на додану вартість, прийнятий в практиці європейських країн, особливістю якого є урахуванням вимог Директиви Ради 2006/112/ЄС від 28.11.2006 р. про спільну систему податку на додану вартість.

Під час розробки норм розділу VI «Акцизний податок» було враховано вимоги Директиви Ради 2008/118/ЄС від 16.12.2008 р. про загальний режим акцизних зборів, а також інших директив ЄС з питань справляння та адміністрування акцизного податку.

Також на виконання доручення Кабінету Міністрів України фахівцями ДПС України були підготовлені проекти

нормативно-правових актів, необхідні для забезпечення реалізації Податкового кодексу України та Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Податкового кодексу України» від 02.12.2010 р. № 2756-УІ. Усі ці проекти відповідно до Регламенту Кабінету Міністрів України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 950 від 18.07.2007 р., пройшли експертизу щодо відповідності законодавству ЄС [3, с. 74 – 90].

Таким чином, проведена в межах реформи адаптація податкової системи України до стандартів (вимог) ЄС є логічним продовженням послідовного процесу наближення її правової системи, включаючи законодавство, правотворчість, юридичну техніку, практику правозастосування, до критеріїв, які висуваються європейським співтовариством до держав, які мають намір приєднатися до ЄС [5].

Як зазначалося вище, податкова реформа в Україні мала на меті реалізацію двох стратегічних завдань. Першочерговим з них було збільшення доходної частини бюджету із одночасним формуванням законодавчого підґрунтя для оновлення системи державних фінансів. Другим завданням було формування сприятливого податкового середовища для розвитку бізнесу та стимулювання інвестиційної діяльності – як передумов швидкого відновлення після внутрішньодержавної та світової економічної кризи.

Гострий дефіцит бюджетних коштів, який відчувався до 2010 р., вимагав підвищення фіскальної ефективності податкової системи. З метою збільшення доходів бюджету в ході податкової реформи запровадження заходів, які не створюють додаткового фіскального тиску на бізнес та малозабезпечених громадян. Ними стали: а) підвищення ставки ренти за видобування газу, нафти та газового конденсату; б) підвищення ставки акцизного податку та розширення групи підакцизних товарів; в) підвищення розміру плати за землю; г) запровадження податку на нерухомість; д) розширення бази оподаткування податку на доходи фізичних осіб (зокрема запроваджено податок на пасивні інвестиційні доходи, включаючи доходи від депозитів та дивідендів) [15, с. 82 – 85].

Для підвищення фіскальної ефективності податків у ПКУ було запроваджено додаткові вимоги та обмеження для платників податків з метою перекриття схем мінімізації нарахування податку, а також дещо розширено повноваження податківців у частині проведення перевірок.

На існування позитивних наслідків податкової реформи в частині наповнення державного бюджету вказують такі дані: протягом останніх трьох років обсяги податкових надходжень продовжують зростати (табл. 1).

Аналізуючи показники наповнення бюджету за 2011 – 2013 рр., можемо констатувати, що перше з вищенаведених завдань податкової реформи досить успішно виконується. На тлі помірної інфляції (за останні 2 роки), а також порівняно стриманих показниках зростання економіки (що є двома головними чинниками зростання доходів бюджету) з 2011 р. по 2013 р. спостерігається приріст податкових надходжень до держбюджету: за 2011 р. у розмірі 134,4% (в порівнянні з попереднім роком), за 2012 р. – у 8,9%, за 9 місяців 2013 р. (в порівнянні з аналогічним періодом попереднього року) – на 3,9%.

Відчутний вплив на зростання доходів бюджету справило підвищення податкового навантаження на економіку, зокрема звільнення від оподаткування ПДВ операцій з постачання зерна, скасування податкових пільг для технопарків, тиск на платників єдиного податку з метою

«стимулювання» їх до переходу на загальну систему оподаткування. У цілому, за аналізований період податковий тиск на економіку відчутно підвищився [10].

По-друге, фактичні доходи бюджету відчутно завищені за рахунок маніпулювання обсягами відшкодування ПДВ і надмірно сплаченими податками. Така політика формує загрози для економічної активності корпоративного сектору. Таким чином, продемонструвавши формальне виконання завдання податкової реформи щодо збільшення доходів бюджету, уряд тим самим не виконав інше завдання Плану реформ, а саме – повернення накопиченої заборгованості щодо відшкодування ПДВ й забезпечення своєчасного його відшкодування, починаючи з 1 серпня 2010 р. [11].

ливий макроекономічній чи політичний обстановці кошти будуть виведені бізнесом з економіки;

- ✦ *по-третє*, застосування таких потенційно ефективних фіскальних стимулів, як механізм прискореної амортизації виробничого обладнання, «податкові канікули» і низки інших, обмежено настільки, що вивільнений ресурс є просто мізерним [10].

Також необхідно відзначити, що з прийняттям Податкового кодексу порядок адміністрування податків не спростився, а ускладнився. Так, до 2011 р. діяло 115 форм податкової звітності та 75 додатків до них, тепер визначено всього 74 форми податкової звітності, але 121 додаток до

Таблиця 1

Показники виконання загального бюджету України за 2011 – 2013 рр., млрд грн

Показник	2011 р.	Δ за 2010 – 2011 рр.	2012 р.	Δ за 2011 – 2012 рр.	до 01.09. 2013 р.	Δ до 01.09.2012 – 2013 рр.
Усього доходів	265,8	134,4	289,6	108,9	216,7	103,9
Податок на прибуток підприємств	54,7	147,0	54,0	98,7	42,2	107,7
Податок на додану вартість	126,5	174,8	137,0	108,2	136,0	100,4
Відшкодування ПДВ	Н.д.	Н.д.	-35,2	--	-42,9	121,8
Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції)	21,7	113,1	23,3	107,7	19,1	108,7
Акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції)	1,3	153,3	1,5	121,0	Н.д.	Н.д.
Ввізне мито	8,3	127,2	10,6	127,5	8,2	104,9

Джерело: побудовано на підставі опрацювання [14].

Розглянемо вжиті під час податкової реформи заходи для стимулювання підприємницької ініціативи. Урядом було декларовано, що в 2012 р. завдяки фіскальним стимулам він надасть інвестиційного ресурсу в розмірі 47 млрд грн, у 2013 р. загальний інвестиційний ресурс від надання преференцій суб'єктам господарювання мав становити 70,4 млрд грн. Найбільші преференції від держави мали отримати такі сектори економіки: а) сільськогосподарські товаровиробники – 12,9 млрд грн; б) банківській сектор у частині створення страхових резервів, що відносяться на витрати – 7,5 млрд грн; в) енергетична галузь 1,4 млрд грн; г) національна освіта 1,9 млрд грн; д) літакобудівна промисловість (0,8 млрд грн) [17].

Попри оптимістичні прогнози, стимуляційний ефект податкових преференцій, як вказують окремі дослідники, може бути значно меншим внаслідок впливу таких факторів:

- ✦ *по-перше*, пільги щодо ПДВ та податку на прибуток можуть використовуватися суб'єктами господарювання досить обмеженого переліку галузей народного господарства. Серед них – переробка сільськогосподарської продукції, авіабудування, суднобудування, альтернативна енергетика, надання готельних послуг та ін.;
- ✦ *по-друге*, поступове зниження ставки податку на прибуток не означає, що вивільнений фінансовий ресурс автоматично буде спрямований в інвестиції чи поповнення обігових коштів. При несприят-

них. Нові форми стали більш складними та об'ємними, кількість додатків значно збільшилася [18, с. 599]. Тому на сьогодні одним із головних факторів, що надасть можливість спростити систему адміністрування податків і зменшити витрати часу платників податків на складання та подання податкової звітності до органів ДПС є скорочення кількості, спрощення та уніфікація форм податкової звітності [18].

Оцінюючи вплив податкової реформи на економіку України в цілому, відзначимо, що з огляду на значний ступінь тінізації реального сектору, поряд із постійним дефіцитом бюджетних коштів та досить високим рівнем зовнішніх боргових зобов'язань держави в цілому, невинуватим є вимагати від ПКУ однозначного зниження податкового навантаження до декларованого рівня – яке, згідно завдань реформи, мало відбутися з метою створення умов для економічного зростання. Внаслідок такого кроку відчувався б гострий дефіцит внутрішніх резервів і потенціалу для фінансування тимчасового збільшення дефіциту бюджетних коштів, яким завжди супроводжуються подібні заходи. Тому ми погоджуємося з дослідниками [13], які вважають, що в ПКУ обґрунтовано зроблено акцент на боротьбу з мінімізацією і ухилянням від сплати податків як головному напрямі збільшення доходів бюджету.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи вищенаведене, зазначимо, що прийнятий ПКУ є головною передумовою досягнення завдань

податкової реформи, яка, у цілому, є необхідною для функціонування в Україні досконалішої податкової системи. Вжиті на сьогодні заходи податкової реформи мають ряд позитивних наслідків. Серед них: зменшення загальної чисельності податків і зборів, зменшення окремих ставок податку, підвищення обсягів надходжень до доходної частини бюджету. Проте всіх цілей на сьогодні не досягнуто. Зокрема, немає очікуваних зрушень у реальному секторі економіки України. Для їх досягнення започатковані процеси потрібно, в подальшому, адаптувати до інтересів приватного підприємництва.

Оскільки реалізація окремих заходів податкової реформи характеризується низкою вагомих недоліків. Серед них, найвагомішим, на нашу думку, є погіршення умов оподаткування середнього та малого підприємництва. У зв'язку з чим необхідною є подальша роботи над удосконаленням податкового законодавства. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Варналій З. С.** Реформування податкової системи в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів / З. С. Варналій // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2010. – № 24. – С. 69 – 76.
- 2. Вахновська Н. А.** Податковий кодекс в контексті реформування податкової системи України / Н. А. Вахновська // Економічний форум. – 2011. – № 1. – С. 1 – 7.
- 3.** Гармонізація податкового законодавства: українські реалії: монографія / [Білецька Г. М., Кармаліта М. В. Куц М. О. та ін.]. – К.: Алерта, 2012. – 222 с.
- 4.** Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: програма економічних реформ на 2010 – 2014 рр. // Президент України Віктор Янукович: офіційне інтернет-представництво: сайт / Комітет з економічних реформ. – 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf (01.11.2013). – Назва з екрану.
- 5.** Інформація Міністерства фінансів України щодо виконання Зведеного бюджету у 2003 – 2009 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www/minfin.gov.ua>
- 6. Кравчун А. С.** Податковий кодекс як важливий крок на шляху реформування податкової системи України / А. С. Кравчун [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law-property.in.ua/articles/56-kravchun-as-tax-code-as-an-important-step-towards-reform-tax-system-of-ukraine.html>
- 7. Крысоватый А. И.** Моделирование векторов реформирования налоговой политики. Налогообложение: проблемы науки и практики: монография / А. И. Крысоватый. – Х.: ИД «ИНЖЕК» 2006. – С. 90 – 108.
- 8. Литвиненко Я. В.** Шляхи та перспективи реформування податкової системи України / Я. В. Литвиненко, Т. Є. Литвиненко, А. В. Ліщенко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 3. – С. 119 – 122.
- 9. Любченко О.** Господарські відносини суб'єктів підприємництва збалансовано / О. Любченко // Вісник податкової служби України. – 2011. – № 4. – С. 4 – 7.
- 10. Молдован О.** Податкова реформа: потрібен наступний етап // Український союз промисловців і підприємців / Податковий кодекс в дії. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uspp.org.ua/kodeks/13.podatкова-reforma-potriben-nastupniy-etap.htm> (01.11.2013). – Назва з екрану
- 11. Молдован О. О.** Податкова реформа в Україні: перші підсумки та результати // Український союз промисловців і підприємців // Податковий кодекс в дії. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uspp.org.ua/kodeks/15.podatкова-reforma-v-ukraini-persh-pidsumki-ta-rezultati.htm> (01.11.2013). – Назва з екрану.
- 12. Нагорняк Г.** Проблеми податкового регулювання в Україні та шляхи їх вирішення / Г. Нагорняк, Ю. Вовк // Галицький економічний вісник. – 2010. – № 2. – С. 140 – 152.

13. Ніконов А. В. Сучасні напрямки впровадження податкової реформи в Україні / А. В. Ніконов, Н. П. Христенко // Ефективна економіка. – 2011. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=519> (01.11.2013). – Назва з екрану.

14. Показники виконання бюджету України / Міністерство фінансів України / Показники виконання бюджету України. – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=77643 (01.11.2013). – Назва з екрану.

15. Покатаєва О. В. Удосконалення механізму справляння рентних платежів в Україні / О. В. Покатаєва // Вісник Запорізького Національного університету. – 2011. – № 3. – С. 81-86.

16. Угровецький О. П. До окремих питань проекту Податкового кодексу / О. П. Угровецький // Держава та регіони. – 2009. – № 3. – С. 15 – 17.

17. Уряд занизив втрати бюджету від державної допомоги на 2013 рік // Мережа підтримки реформ // Державна допомога. – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mpr.in.ua/news/64> (01.11.2013). – Назва з екрану.

18. Череп А. В. Податкова реформа – реальність та прогнози / А. В. Череп, В. В. Барабанова // Збірник наукових праць НУД-ПСУ. – 2011. – № 1. – С. 594 – 601.

19. Шкарупа О. В. Аналіз проблем та напрямків удосконалення системи оподаткування в Україні / О. В. Шкарупа, А. В. Романченко // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 1. – С. 185 – 191.

20. Шовкун І. Фіскальне регулювання науково-технічних та інноваційних процесів в економіці і концептуальний аналіз регулятивного впливу проекту Податкового кодексу України / І. Шовкун // Вісник податкової служби України. – 2010. – № 30. – С. 12 – 17.

REFERENCES

- Biletska, H. M., Karmalita, M. V., and Kuts, M. O. *Harmonizatsiia podatkovoho zakonodavstva: ukraïnski realii* [Harmonization of tax legislation: Ukrainian realities]. Kyiv: Alerta, 2012.
- Cherep, A. V., and Barabanova, V. V. "Podatkova reforma - realist ta prohnozy" [Tax reform – a reality and forecasts]. *Zbirnyk naukovykh prats NuDPSU*, no. 1 (2011): 594-601.
- "Informatsiia Ministerstva finansiv Ukrainy shchodo vykonannia Zvedenoho biudzhetu u 2003 – 2009 rokakh" [Source: Ministry of Finance of Ukraine to implement the consolidated budget in 2003 – 2009 years]. <http://www/minfin.gov.ua>
- Kravchun, A. S. "Podatkovyi kodeks iak vazhlyvyi krok na shliakhu reformuvannia podatkovoï systemy Ukrainy" [Revenue Code as an important step towards reforming the tax system of Ukraine]. <http://www.law-property.in.ua/articles/56-kravchun-as-tax-code-as-an-important-step-towards-reform-tax-system-of-ukraine.html>
- Krisovaty, A. I. *Modelirovanie vektorov reformirovaniia nalogo-voy politiki. Nalogooblozhenie: problemy nauki i praktiki* [Simulation vectors reforming tax policy. Taxation: The problems of science and practice]. Kharkiv: INZhEK, 2006.
- Lytvynenko, Ya. V., Lytvynenko, T. IE., and Lishchenko, A. V. "Shliakhy ta perspektyvy reformuvannia podatkovoï systemy Ukrainy" [Ways and prospects of reforming the tax system of Ukraine]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, no. 3 (2010): 119-122.
- Liubchenko, O. "Hospodarski vidnosyny sub'ektiv pidpriemnytstva zbalansovano" [Economic relations entities balanced]. *Visnyk podatkovoï sluzhby Ukrainy*, no. 4 (2011): 4-7.
- Moldovan, O. "Podatkova reforma: potriben nastupnyi etap" [Tax Reform: the next stage requires]. <http://www.uspp.org.ua/kodeks/13.podatкова-reforma-potriben-nastupniy-etap.htm>
- Moldovan, O. O. "Podatkova reforma v Ukraini: pershi pidsumky ta rezultaty" [Tax Reform in Ukraine: first results and outcomes]. <http://www.uspp.org.ua/kodeks/15.podatкова-reforma-v-ukraini-persh-pidsumki-ta-rezultati.htm>
- Nahorniak, H., and Vovk, Yu. "Problemy podatkovooho rehulivannia v Ukraini ta shliakhy ikh vyrishennia" [Problems of tax regulations in Ukraine and solutions]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, no. 2 (2010): 140-152.

Nikonov, A. V., and Khrystenko, N. P. "Suchasni napriamky vprovadzhennia podatkovoi reformy v Ukraini" [Current areas of tax reform in Ukraine]. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=519>

"Pokaznyky vykonannia biudzhetu Ukrainy" [Indicators of Budget of Ukraine]. http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=77643

Pokataieva, O. V. "Udoskonalennia mekhanizmu spravliannia rentnykh platezhiv v Ukraini" [Improving the mechanism for collecting rent payments in Ukraine]. *Visnyk Zaporizkoho Natsionalnoho universytetu*, no. 3 (2011): 81-86.

Shkarupa, O. V., and Romanchenko, A. V. "Analiz problem ta napriamkiv udoskonalennia systemy opodatkuvannia v Ukraini" [Analysis of problems and areas of improvement of the tax system in Ukraine]. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky*, no. 1 (2010): 185-191.

Shovkun, I. "Fiskalne rehuliuвання naukovo-tekhnichnykh ta innovatsiynykh protsesiv v ekonomitsi i kontseptualnyi analiz rehuliatyvnoho vplyvu proektu Podatkovoho kodeksu Ukrainy" [Fiscal adjustment in research and innovation in the economy and conceptual analysis of the regulatory impact of the Tax Code of Ukraine]. *Visnyk podatkovoi sluzhby Ukrainy*, no. 30 (2010): 12-17.

Uhrovetskyi, O. P. "Do okremykh pytan proektu Podatkovoho kodeksu" [To separate questions of the Tax Code]. *Derzhava ta rehiony*, no. 3 (2009): 15-17.

"Uriad zanyzyv vtraty biudzhetu vid derzhavnoi dopomohy na 2013 rik" [The government underestimated the loss of state aid budget for 2013]. <http://mpr.in.ua/news/64>

Vakhnovska, N. A. "Podatkovi kodeks v konteksti reformuvannia podatkovoi systemy Ukrainy" [Tax Code in the context of reforming the tax system of Ukraine]. *Ekonomichnyi forum*, no. 1 (2011): 1-7.

Varnalii, Z. S. "Reformuvannia podatkovoi systemy v umovakh hlobalizatsiynykh ta intehtatsiynykh protsesiv" [Reforming the tax system in terms of globalization and integration processes]. *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky*, no. 24 (2010): 69-76.

"Zamozhne suspilstvo, konkurentospromozhna ekonomika, efektyvna derzhava: prohrama ekonomichnykh reform na 2010 – 2014 pp." [Prosperous Society, Competitive Economy, Effective State: economic reform program in 2010 – 2014 pp.]. http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf

УДК 336.717

КОНКУРЕНТНЕ СЕРЕДОВИЩЕ НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ: СУТНІСТЬ ТА ПІДХОДИ ДО СЕГМЕНТАЦІЇ

© 2014 УРУСОВА С. С.

УДК 336.717

Урусова С. С. Конкурентне середовище національного ринку банківських послуг: сутність та підходи до сегментації

Мета статті полягає у вивченні сутності поняття «конкурентне середовище ринку банківських послуг» та оцінці придатності сучасних підходів до його сегментації для обґрунтування конкурентної стратегії банку. На основі аналізу та синтезу теоретичних підходів науковців визначено сутність конкурентного середовища ринку банківських послуг, систематизовано методичні засади його структурного аналізу. За результатами дослідження встановлено відсутність у науковій літературі ефективного інструментарію сегментації конкурентного середовища національного ринку банківських послуг, здатного забезпечити інформаційні потреби формування конкурентної стратегії банку щодо ідентифікації прямих та потенційних конкурентів банку та визначення їх конкурентної сили. Перспективою подальших досліджень у даному напрямку є розробка науково-методичних положень сегментації конкурентного середовища національного ринку банківських послуг, адекватних потребам стратегічного управління конкурентоспроможністю банку. Це дозволить підвищити обґрунтованість конкурентної стратегії банку та забезпечити ефективність її практичної реалізації.

Ключові слова: банк, конкуренція, конкурентне середовище, ринок банківських послуг, сегментація, конкурентна стратегія.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 21.

Урусова Світлана Сергіївна – аспірант, кафедра економіки та фінансів, Харківський національний університет внутрішніх справ (пр. 50-річчя СРСР, 27, Харків, Україна)

E-mail: svurusova@gmail.com

УДК 336.717

Урусова С. С. Конкурентная среда национального рынка банковских услуг: сущность и подходы к сегментации

Цель статьи заключается в изучении сущности понятия «конкурентная среда рынка банковских услуг» и оценке пригодности современных подходов к его сегментации для обоснования конкурентной стратегии банка. На основе анализа и синтеза теоретических подходов ученых определена сущность конкурентной среды рынка банковских услуг, систематизированы методические основы его структурного анализа. По результатам исследования установлено отсутствие в научной литературе эффективного инструментария сегментации конкурентной среды национального рынка банковских услуг, способного обеспечить информационные потребности формирования конкурентной стратегии банка по идентификации прямых и потенциальных конкурентов банка и определению их конкурентной силы. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является разработка научно-методических положений сегментации конкурентной среды национального рынка банковских услуг, адекватных потребностям стратегического управления конкурентоспособностью банка. Это позволит повысить обоснованность конкурентной стратегии банка и обеспечить эффективность ее практической реализации.

Ключевые слова: банк, конкуренция, конкурентная среда, рынок банковских услуг, сегментация, конкурентная стратегия.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 21.

Урусова Светлана Сергеевна – аспирант, кафедра экономики и финансов, Харьковский национальный университет внутренних дел (пр. 50-летия СССР, 27, Харьков, Украина)

E-mail: svurusova@gmail.com

UDC 336.717

Urusova S. S. Competitive Environment of the National Market of Banking Services: Essence and Approaches to Segmentation

The goal of the article lies in the study of essence of the "competitive environment of the market of banking services" notion and assessment of suitability of modern approaches to its segmentation for justifying the bank competitive strategy. On the basis of analysis and synthesis of theoretical approaches of scientists the article determines essence of competitive environment of the market of banking services and systemises methodical grounds of its structural analysis. The article establishes absence, in scientific literature, of efficient instruments of segmentation of competitive environment of the national market of banking services, capable of ensuring information requirements of formation of the competitive bank strategy on identification of direct and potential bank competitors and identification of their competitive strength. The prospect of further studies in this direction is development of scientific and methodical provisions of segmentation of competitive environment of the national market of banking services, adequate to the requirements of strategic management of bank competitiveness. This would allow increase of justification of the bank competitive strategy and ensure efficiency of its practical realisation.

Key words: bank, competition, competitive environment, market of banking services, segmentation, competitive strategy.

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 21.

Urusova Svitlana S. – Postgraduate Student, Department of Economics and Finance, Kharkiv National University of Internal Affairs (pr. 50-richchya SRSR, 27, Kharkiv, Ukraine)

E-mail: svurusova@gmail.com

Nikonov, A. V., and Khrystenko, N. P. "Suchasni napriamky vprovadzhennia podatkovoi reformy v Ukraini" [Current areas of tax reform in Ukraine]. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=519>

"Pokaznyky vykonannia biudzhetu Ukrainy" [Indicators of Budget of Ukraine]. http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=77643

Pokataieva, O. V. "Udoskonalennia mekhanizmu spravliannia rentnykh platezhiv v Ukraini" [Improving the mechanism for collecting rent payments in Ukraine]. *Visnyk Zaporizkoho Natsionalnoho universytetu*, no. 3 (2011): 81-86.

Shkarupa, O. V., and Romanchenko, A. V. "Analiz problem ta napriamkiv udoskonalennia systemy opodatkuвання v Ukraini" [Analysis of problems and areas of improvement of the tax system in Ukraine]. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky*, no. 1 (2010): 185-191.

Shovkun, I. "Fiskalne rehuliuвання naukovo-tekhnichnykh ta innovatsiynykh protsesiv v ekonomitsi i kontseptualnyi analiz rehuliatyvnoho vplyvu proektu Podatkovoho kodeksu Ukrainy" [Fiscal adjustment in research and innovation in the economy and conceptual analysis of the regulatory impact of the Tax Code of Ukraine]. *Visnyk podatkovoi sluzhby Ukrainy*, no. 30 (2010): 12-17.

Uhrovetskyi, O. P. "Do okremykh pytan proektu Podatkovoho kodeksu" [To separate questions of the Tax Code]. *Derzhava ta rehiony*, no. 3 (2009): 15-17.

"Uriad zanyzyv vtraty biudzhetu vid derzhavnoi dopomohy na 2013 rik" [The government underestimated the loss of state aid budget for 2013]. <http://mpr.in.ua/news/64>

Vakhnovska, N. A. "Podatkovi kodeks v konteksti reformuvannia podatkovoi systemy Ukrainy" [Tax Code in the context of reforming the tax system of Ukraine]. *Ekonomichnyi forum*, no. 1 (2011): 1-7.

Varnalii, Z. S. "Reformuvannia podatkovoi systemy v umovakh hlobalizatsiynykh ta intehtatsiynykh protsesiv" [Reforming the tax system in terms of globalization and integration processes]. *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky*, no. 24 (2010): 69-76.

"Zamozhne suspilstvo, konkurentospromozhna ekonomika, efektyvna derzhava: prohrama ekonomichnykh reform na 2010 – 2014 pp." [Prosperous Society, Competitive Economy, Effective State: economic reform program in 2010 – 2014 pp.]. http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf

УДК 336.717

КОНКУРЕНТНЕ СЕРЕДОВИЩЕ НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ БАНКІВСЬКИХ ПОСЛУГ: СУТНІСТЬ ТА ПІДХОДИ ДО СЕГМЕНТАЦІЇ

© 2014 УРУСОВА С. С.

УДК 336.717

Урусова С. С. Конкурентне середовище національного ринку банківських послуг: сутність та підходи до сегментації

Мета статті полягає у вивченні сутності поняття «конкурентне середовище ринку банківських послуг» та оцінці придатності сучасних підходів до його сегментації для обґрунтування конкурентної стратегії банку. На основі аналізу та синтезу теоретичних підходів науковців визначено сутність конкурентного середовища ринку банківських послуг, систематизовано методичні засади його структурного аналізу. За результатами дослідження встановлено відсутність у науковій літературі ефективного інструментарію сегментації конкурентного середовища національного ринку банківських послуг, здатного забезпечити інформаційні потреби формування конкурентної стратегії банку щодо ідентифікації прямих та потенційних конкурентів банку та визначення їх конкурентної сили. Перспективою подальших досліджень у даному напрямку є розробка науково-методичних положень сегментації конкурентного середовища національного ринку банківських послуг, адекватних потребам стратегічного управління конкурентоспроможністю банку. Це дозволить підвищити обґрунтованість конкурентної стратегії банку та забезпечити ефективність її практичної реалізації.

Ключові слова: банк, конкуренція, конкурентне середовище, ринок банківських послуг, сегментація, конкурентна стратегія.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 21.

Урусова Світлана Сергіївна – аспірант, кафедра економіки та фінансів, Харківський національний університет внутрішніх справ (пр. 50-річчя СРСР, 27, Харків, Україна)

E-mail: svurusova@gmail.com

УДК 336.717

Урусова С. С. Конкурентная среда национального рынка банковских услуг: сущность и подходы к сегментации

Цель статьи заключается в изучении сущности понятия «конкурентная среда рынка банковских услуг» и оценке пригодности современных подходов к его сегментации для обоснования конкурентной стратегии банка. На основе анализа и синтеза теоретических подходов ученых определена сущность конкурентной среды рынка банковских услуг, систематизированы методические основы его структурного анализа. По результатам исследования установлено отсутствие в научной литературе эффективного инструментария сегментации конкурентной среды национального рынка банковских услуг, способного обеспечить информационные потребности формирования конкурентной стратегии банка по идентификации прямых и потенциальных конкурентов банка и определению их конкурентной силы. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является разработка научно-методических положений сегментации конкурентной среды национального рынка банковских услуг, адекватных потребностям стратегического управления конкурентоспособностью банка. Это позволит повысить обоснованность конкурентной стратегии банка и обеспечить эффективность ее практической реализации.

Ключевые слова: банк, конкуренция, конкурентная среда, рынок банковских услуг, сегментация, конкурентная стратегия.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 21.

Урусова Светлана Сергеевна – аспирант, кафедра экономики и финансов, Харьковский национальный университет внутренних дел (пр. 50-летия СССР, 27, Харьков, Украина)

E-mail: svurusova@gmail.com

UDC 336.717

Urusova S. S. Competitive Environment of the National Market of Banking Services: Essence and Approaches to Segmentation

The goal of the article lies in the study of essence of the "competitive environment of the market of banking services" notion and assessment of suitability of modern approaches to its segmentation for justifying the bank competitive strategy. On the basis of analysis and synthesis of theoretical approaches of scientists the article determines essence of competitive environment of the market of banking services and systemises methodical grounds of its structural analysis. The article establishes absence, in scientific literature, of efficient instruments of segmentation of competitive environment of the national market of banking services, capable of ensuring information requirements of formation of the competitive bank strategy on identification of direct and potential bank competitors and identification of their competitive strength. The prospect of further studies in this direction is development of scientific and methodical provisions of segmentation of competitive environment of the national market of banking services, adequate to the requirements of strategic management of bank competitiveness. This would allow increase of justification of the bank competitive strategy and ensure efficiency of its practical realisation.

Key words: bank, competition, competitive environment, market of banking services, segmentation, competitive strategy.

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 21.

Urusova Svitlana S. – Postgraduate Student, Department of Economics and Finance, Kharkiv National University of Internal Affairs (pr. 50-richchya SRSR, 27, Kharkiv, Ukraine)

E-mail: svurusova@gmail.com

Активне поглинання національної банківської системи іноземним капіталом на тлі погіршення економічної ситуації в країні спричинили трансформацію умов ведення банківського бізнесу. Внаслідок значно вищої ресурсної забезпеченості, капіталізації та, відповідно, здатності у більшій мірі задовольняти попит споживачів на банківські продукти і послуги, експансія іноземного капіталу на вітчизняний ринок банківських послуг станом на 01.01.2013 р. досягла таких масштабів: кількість банківських установ з іноземним капіталом становить 51 банк (30% загальної кількості діючих в Україні банків) і 22 банки зі 100%-м іноземним капіталом; частка іноземного капіталу в статутних фондах вітчизняних банків становила 39,5% [8].

Така ситуація створила додаткові ризики банківської діяльності та спричинила загострення конкуренції на ринку банківських послуг. Необхідність постійного вдосконалення систем менеджменту банку з метою випередження конкурентів за рівнем якості обслуговування клієнтів та усунення їх конкурентного впливу у ключових сегментах ринку банківських послуг шляхом збільшення конкурентних позицій та формування конкурентних переваг вимагає вироблення чіткого плану дій, спрямованого на координацію усіх видів та напрямів діяльності банку на досягнення встановлених цілей. Таким інструментом виступає конкурентна стратегія банку, ефективність якої напрямом залежить від наявності об'єктивної інформації щодо структури конкурентного середовища ринку банківських послуг, конкурентної сили прямих та потенційних конкурентів, а також характерних особливостей їх конкурентної політики. Зазначене доводить необхідність уточнення сутності конкурентного середовища національного ринку банківських послуг і поглиблення теоретико-методичних засад його сегментації.

Дослідженню питань конкуренції у різних секторах економіки присвячено роботи багатьох сучасних науковців та класиків економічної теорії. Основоположниками теорії конкуренції вважаються відомі економісти класики А. Сміт, А. Маршалл, К. Маркс, П. Хейне, М. Портер, Ф. Еджуорт, А. Курно, Д. Робінсон, Е. Чемберлін, Й. Шумпетер, Ф. Хайек та ін., які визначили її сутність та вплив на ринкову кон'юнктуру, сформулювали різні моделі конкуренції та концептуальні засади їх практичного застосування, вивчили характер впливу явища конкуренції на економіку країни у цілому.

Розвиток основоположних концепцій теорії конкуренції отримали у роботах сучасних вітчизняних науковців, таких як А. Гальчинський та А. Чухно, які досліджували тенденції розвитку конкурентних відносин на національних ринках, І. Дахно, роботи якого присвячено проблемам регулювання конкуренції. Зарубіжні вчені Г. Азоев та І. Багієв виокремили конкурентне середовище підприємства в структурі маркетингового та визначили його роль як стимулятора економічної активності суб'єктів господарювання та ін. Але, незважаючи на вагомий вклад зазначених досліджень у теорію конкуренції, до сьогодні залишились недостатньо висвітленими питання науково-методичного забезпечення сегментації конкурентного середовища ринку банківських послуг як основи формування конкурентної стратегії банку.

Метою даного дослідження є вивчення сутності поняття «конкурентне середовище ринку банківських послуг», а також оцінка придатності сучасних підходів до його сегментації для обґрунтування конкурентної стратегії банку.

Перехід вітчизняної економіки до ринкового типу підвищив роль конкуренції як засобу саморегулювання та самоорганізації ринків. У процесі реалізації грошово-кре-

дитної політики держави, забезпечення стабільної динаміки розширеного відтворення ВВП та соціально-економічного розвитку держави у цілому конкуренція на ринку банківських послуг впливає на якість надання банківських продуктів і послуг, корегує їх вартість та формує інфраструктуру ринку в цілому, що у сукупності визначає ступінь задоволення клієнтів банківським обслуговуванням та рівень довіри населення до банківської системи.

Погоджуючись із твердженням, що «напрями аналізу конкурентних відносин у банківській сфері суттєво залежать від розуміння сутності банківської конкуренції» [2] першочерговим завданням є визначення сутності та природи явища банківської конкуренції.

У загальному вигляді конкуренцію визначають як суперництво ринкових суб'єктів, зацікавлених в досягненні однієї і тієї ж мети [17].

На ринку банківських послуг конкурентна боротьба між його учасниками здійснюється з метою завоювання провідних конкурентних позицій (утримання значних ринкових часток у найбільш привабливих сегментах чи на ринку у цілому), набуття стійких конкурентних переваг, здатних звільнити їх від базових залежностей – нестабільності світових фінансових ринків, несприятливого співвідношення попиту та пропозиції на ресурсному ринку, залежності від ринкових ризиків тощо. Результатами такої боротьби для споживачів банківських продуктів є лібералізація цін на банківські продукти і послуги та підвищення якості банківського обслуговування, для держави – поштовхування економічних процесів і підвищення добробуту населення.

Значна диверсифікація продуктових кошиків банківських установ, розвиток фінансових інновацій та складна інституційна структура ринку фінансових послуг обумовлюють вихід діяльності сучасних банків за рамки класичного фінансового посередництва. Сьогодні банківські установи пропонують широкий спектр продуктів і послуг, починаючи від відкриття та обслуговування рахунків клієнтів до гарантування, поручительства тощо.

Таким чином, сучасна банківська конкуренція, як динамічний процес суперництва банків та інших кредитних інституцій у прагненні досягти цілей конкурентної боротьби (завоювання провідних конкурентних позицій, набуття стійких конкурентних переваг, забезпечення стабільності діяльності тощо) задля забезпечення конкурентоспроможності як засобу підвищення ефективності функціонування у конкурентному середовищі, виходить за межі суперництва виключного між банками, як професійними учасниками ринку банківських послуг. Але незважаючи на широкий спектр послуг, пропонує спеціалізованими небанківськими фінансово-кредитними установами в Україні, розмір їх активів є значно меншим за активи банківських установ та вони не здатні істотно конкурувати з банками.

Наступним етапом дослідження є з'ясування сутності поняття «конкурентне середовище ринку» та визначення його особливостей в банківській сфері.

У загальному розумінні конкурентне середовище ринку представляє собою сукупність його учасників. Більш детально визначення сутності поняття «конкурентне середовище» пропонують такі автори, як М. Саєнко [15], який стверджує, що «це суб'єкти конкурентної боротьби (конкуренти) і їх дії із забезпечення власних інтересів, у результаті чого формуються певні умови діяльності підприємства»,

С. Нестеренко [7], який зазначає, що «конкурентне середовище – це результат і умови взаємодії великої кількості суб'єктів ринку, що визначає відповідний рівень економічного суперництва і можливість впливу окремих економічних агентів на загальної ринкової ситуацію», а також О. Сідельник [16] – «конкурентне середовище у банківському секторі – це специфічна сфера конкурентної взаємодії банків, поведінка яких формується за умов сукупності чинників, які визначають відповідний рівень розвитку ринку фінансових послуг». Отже автори одноставні у визначенні досліджуваного поняття як сукупності учасників ринку, дії яких в процесі реалізації власних інтересів визначають рівень конкуренції на ринку та ступінь його розвитку.

Таке бачення сутності досліджуваного поняття узгоджується з твердженням С. Нестеренка [7], який зазначає, що «конкурентне середовище формує види, типи, форми та методи конкуренції, інфраструктуру ринку, характер його державного регулювання»; конкурентне середовище є динамічним за темпами, глибиною, масштабністю змін на окремих конкретних ринках, елементом економічного життя».

Також слід погодитись з М. Саєнко [15], на думку якого «у кожній галузі формується власне конкурентне середовище, саме тому підприємство повинно правильно оцінити його конкурентів та їх інтереси, галузь (або галузі), в якій воно функціонує, щоб виробити найбільш ефективні конкурентні стратегії, які б забезпечували його високу конкурентоздатність та конкурентостійкість».

З урахуванням існуючого досвіду вивчення конкурентних відносин у різних сферах наукових досліджень та галузях економіки під конкурентним середовищем вітчизняного ринку банківських послуг пропонуємо розуміти сукупність його професійних учасників – банків, а також інших фінансових і нефінансових інституцій з аналогічним продуктивним кошиком, взаємовідносини яких з приводу реалізації власних економічних інтересів та обмеження конкурентного впливу окремих операторів на кон'юнктуру ринку банківських послуг визначають інтенсивність конкуренції на ринку та рівень його розвитку.

Структура конкурентного середовища визначає пріоритети конкурентної стратегії банку, тобто в процесі діяльності банк має враховувати інтенсивність конкуренції та намагатися максимально відповідати потребам ринку.

Ігнорування цього не дозволить банку досягти запланованих результатів діяльності через невідповідність потребам ринку та нездатність протистояти тиску прямих та потенційних конкурентів.

Наступним етапом дослідження розглянемо існуючі підходи до сегментації конкурентного середовища ринку банківських послуг України.

В огляді банківської системи Незалежної асоціації банків України за 2011 р. зазначається, що «банківський сектор сегментований за структурою капіталу (власності), пріоритетними клієнтськими сегментами і частками ринку» [6]. З даним твердженням можна частково не погодитись, адже банківський сектор як сукупність банків II рівня банківської системи України дійсно можна розподілити за формою власності, спеціалізацією та рядом загальновідомих класифікаційних ознак, як то походження капіталу, організаційно-правова форма власності, обслуговуваний сектор ринку, розвиток філійної мережі, масштаби діяльності, тощо. Але за сегментами та клієнтськими групами розподіляється саме ринок банківських послуг, тобто в його структурі можна виокремити ресурсний, кредитний, розрахунковий та інші сегменти, крім того кожен із зазначених сегментів можна розподілити окремо на корпоративний та приватний. Отже конкурентне середовище ринку банківських послуг як сукупність його професійних учасників, які належать до II рівня банківської системи України, доцільно сегментувати на групи банківських установ, східних за певними параметрами діяльності, які властиві виключно банкам, а не ринку банківських послуг.

У даному контексті слід розглянути загальновідомий розподіл вітчизняних банків Комісією з питань нагляду та регулювання діяльності банків Національного банку України за розміром активів на 4 групи (табл. 1).

Таке групування здійснюється з метою здійснення порівняльного аналізу діяльності банків та розподілу наглядових функцій і обов'язків між центральним апаратом і територіальними управліннями Національного банку України [14]. Відповідно до даного розподілу банки I групи вважаються найбільшими, II – великими, III групи – середніми та IV групи – малими.

Дані табл. 1 свідчать, що за чисельністю найбільшою в Україні є група малих банків (у середньому 67% банківського сектора України), сукупні активи яких майже в 7 раз

Таблиця 1

Структура конкурентного середовища ринку банківських послуг за розміром активів вітчизняних банків за період 2009 – 2012 рр. [14]

№ з/п	Група банків	На 01.01.10 р.		На 01.01.2011 р.		На 01.01.12 р.		На 01.01.13 р.	
		Граничні межі розмір активів груп, млн грн	Кількість банків, од.	Граничні межі розмір активів груп, млн грн	Кількість банків, од.	Граничні межі розмір активів груп, млн грн	Кількість банків, од.	Граничні межі розмір активів груп, млн грн	Кількість банків, од.
1	I група	> 13 000	18	> 14 000	17	> 15 000	17	> 20 000	15
2	II група	> 4 000	20	> 4 500	22	> 5 000	19	> 5 000	20
3	III група	> 1 500	21	> 2 000	21	> 3 000	22	> 3 000	25
4	IV група	< 1 500	122	< 2 000	115	< 3 000	117	< 3 000	116
5	Усього зареєстровано банків в Україні		181		175		175		176

менші за сукупні активи банків-лідерів, частка яких становить у середньому 10% банківського сектора України). Аналіз параметрів розвитку банківського сектора України станом на початок 2013 р. показав, що найвищий рівень концентрації капіталу спостерігається у банків I групи: рівень капіталізації найбільших банків України становить 61% сукупної капіталізації банківського сектора, частка зобов'язань у загальних зобов'язаннях становить 64%, частка активів у сукупних активах – 63,5%. Отже найбільші банки обслуговують близько 65% національного ринку банківських послуг (табл. 2).

Отже, окремі статті активів банку не належать до «робочих» (прибуткових активів), тобто не відображають обсяг наданих банком фінансових послуг, не характеризують його активність як фінансового посередника та не впливають на ефективність діяльності банку, а їх частка в сукупних активах банків коливається від 0,1% (за даними фінансової звітності ПАТ «Скатинославський Комерційний Банк» станом на 01.01.2013 р.) до 67% (за даними фінансової звітності ПАТ «Інтеграл-банк» станом на 01.01.2013 р.). Саме тому, на нашу думку, показник обсягу сукупних активів банку не доцільно застосовувати як кри-

Таблиця 2

Параметри розвитку банківського сектора України в розрізі окремих груп банків станом на 01.01.2013 р. [8]

№ з/п	Група банків	Власний капітал		Зобов'язання		Активи	
		млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
1	I група	104 385	61	611 849	64	716 233	64
2	II група	31 217	18	163 461	17	194 679	17
3	III група	11 466	7	90 039	9	101 505	9
4	IV група	23 128	14	91 634	10	114 762	10
5	Банківський сектор	170 196	100	956 983	100	1 127 179	100

Такий підхід до структурування ринку банківських послуг має як переваги, так і недоліки. Перевагами підходу до розподілу банків за розміром активів є простота і швидкість розрахунків в процесі здійснення порівняльного аналізу їх діяльності. Слід погодитись з даним підходом у частині використання активів банку як показника, що відображає обсяг його капіталу, який в майбутньому принесе йому економічну вигоду у вигляді доходу, а також параметра конкурентних позицій банку на ринку. Але для сегментації банків як суб'єктів конкурентного середовища ринку банківських послуг даний підхід є частково непридатним. Адже сукупні активи банків по суті представляють собою напрями розміщення ресурсів та включають такі основні складові:

- ✦ кредитний портфель (кредити та заборгованість клієнтів);
- ✦ інвестиційних портфель (торгові цінні папери, цінні папери в портфелі банку на продаж, цінні папери в портфелі банку до погашення та інвестиції в асоційовані та дочірні компанії);
- ✦ ліквідні активи (грошові кошти та їх еквіваленти);
- ✦ матеріальні та нематеріальні активи, призначені для матеріально-технічного забезпечення діяльності банку (основні засоби та нематеріальні активи, утримувані для продажу необоротні активи та активи групи вибуття);
- ✦ інші фінансові активи (дебіторська заборгованість за торговими операціями банку; дебіторська заборгованість за операціями з кредитовими та дебетовими картками; заборгованість за фінансовим лізингом; розрахунки за конверсійними операціями; переоцінка фінансових інструментів, що обліковуються за позабалансовими рахунками; похідні фінансові активи, що призначені для обліку хеджування; грошові кошти з обмеженим правом користування тощо);
- ✦ інші активи (дебіторська заборгованість з придбання активів; передоплата за послуги; дорогоцінні метали; майно, що перейшло у власність банку як заставодержателя; інше) тощо.

терій сегментації конкурентного середовища ринку банківських послуг.

Інші автори пропонують розподіляти банки за обслуговуваними галузями економіки на багатогалузеві та одногалузеві [19]; за територіальною ознакою – на національні, закордонні та міжнародні, за ступенем незалежності – на дочірні, самостійні, уповноважені та банки-сателіти (як правило, обслуговують тільки одного клієнта і залежні від нього), за галузеву спеціалізацією – на банки, що обслуговують сільське господарство та інші сектори економіки, за рівнем надійності – на банки вищої категорії надійності, середньої категорії, стабільно функціонуючі банки та банки, що мають ознаки проблемності [20]. Але структуризація конкурентного середовища вітчизняного ринку банківських послуг за такими критеріями не дозволяє встановити тенденції банківської конкуренції та не становить інформаційну базу розробки конкурентної стратегії банку.

У даному контексті цікавим є погляд щодо фрагментації вітчизняної банківської системи, представлений фахівцями Асоціації українських банків в аналітичній записці «Уроки банківської кризи 2008 – 2009 рр. і шляхи стратегічної трансформації банківської галузі України» [21]. На думку практиків-банкірів, відсутність законодавчо закріпленої стратегії розвитку національної банківської системи та неефективність існуючих методів державного регулювання фінансового сектора України обумовили трансформацію інфраструктури національного банківського сектора шляхом розподілу банківського сектора України на фрагменти – групи банків, східних за певними параметрами ведення банківського бізнесу (рис. 1).

Враховуючи існуючі тенденції розвитку вітчизняного банківського сектора (активна експансія іноземного капіталу найбільш доходних сегментів вітчизняного ринку банківських послуг, істотна підтримка Національного банку України банків державної форми власності та майже відсутня його увага до середніх і малих банків з вітчизняним капіталом) слід погодитись із доцільністю дослідження діючих в Україні банків у розрізі зазначених груп. Але, на нашу думку, пріоритетним завданням такого аналізу є фор-

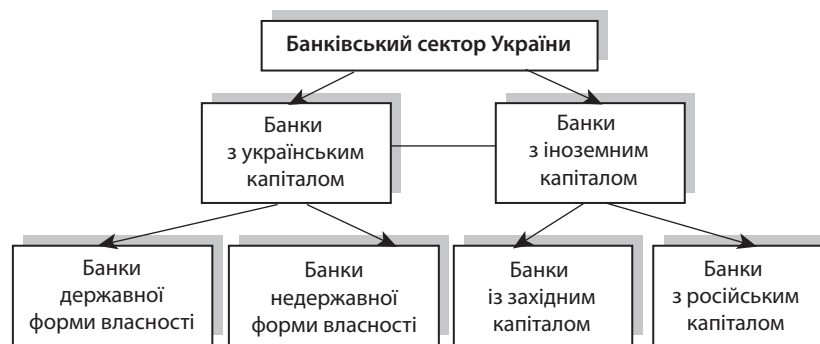

Рис. 1. Фрагментація банківського сектора України за джерелами походження капіталу банків [21]

мування інформаційної бази вироблення нових стандартів банківського нагляду задля зміцнення економічної безпеки банківського сектору і держави в цілому.

Таким чином, огляд існуючих підходів до структурного аналізу конкурентного середовища вітчизняного ринку банківських послуг дозволяє говорити про їх істотну значущість у рамках специфічних досліджень розвитку вітчизняного банківського сектору та непридатність у чистому вигляді для сегментації його конкурентного середовища з таких причин:

- ✦ банківський бізнес як вид економічної діяльності має специфічні ознаки, що унеможливає застосування в банківській сфері загальноприйнятих в економіці методик аналізу;
- ✦ існуючі методики не дозволяють структурувати стратегічних конкурентів банку, тобто визначити лідерів на ринку, претендентів на лідерство, послідовників і аутсайдерів та, відповідно, виокремити серед них прямих і потенційних конкурентів банківської установи;
- ✦ результати застосування наведених методик не дозволяють ідентифікувати рівень конкурентного впливу банків-конкурентів на кон'юнктуру ринку банківських послуг і, відповідно, визначити рівень їх конкурентної сили;
- ✦ результати розподілу банків за наведеними методиками не відповідають потребам інформаційного забезпечення процесу розробки та реалізації конкурентної стратегії банку в цілому.

ВИСНОВКИ

Конкурентне середовище ринку банківських послуг як сукупність банківських установ, що динамічно взаємодіють з метою реалізації власних економічних інтересів та обмеження конкурентного впливу інших суб'єктів, визначає ефективність банківської діяльності та продуктивність банківської системи. У свою чергу, чітке розуміння сегментарної структури конкурентного середовища дозволяє визначити власне положення банку в певному сегменті чи на ринку в цілому, встановити прямих та потенційних конкурентів та виробити ефективні управлінські заходи в процесі обґрунтування конкурентної стратегії банку. Проведене дослідження свідчить про відсутність у науковій літературі ефективного інструментарію структурного аналізу банківського сектору та доводить необхідність формування концептуальних засад сегментації конкурентного середовища національного ринку банківських послуг у рамках удосконалення стратегічного управління конкурентоспроможністю банку.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку вбачаємо у розробці науково-методичних положень сегментації конкурентного середовища національного ринку банківських послуг, адекватних потребам стратегічного управління конкурентоспроможністю банку. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Вовк В. Я.** Стратегічне управління конкурентоспроможністю банків : монографія / В. Я. Вовк. – Х. : НТМТ, 2011. – 336 с.
2. **Єпіфанов А. О.** Конкуренція на банківському ринку України / О. А. Єпіфанов // Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика [Текст] : збірник тез доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції (26 – 28 травня 2011 р.) : у 2 т. / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. – Т. 1. – С. 8 – 10.
3. **Єпіфанов А. О.** Науково-методичні підходи до оцінки рівня конкуренції в банківській системі / А. О. Єпіфанов, А. С. Ярошенко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : збірник наукових праць. Т. 31. – Суми : УАБС НБУ. – 2011. – С. 16 – 28.
4. **Козьменко С. М.** Стратегічний менеджмент банку : навчальний посібник / С. М. Козьменко, Ф. І. Шпиг, І. В. Волошко. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2003. – 734 с.
5. **Купалова Г. І.** Теорія економічного аналізу : навч. посібник / Г. І. Купалова. – К. : Знання, 2008. – 639 с.
6. Незалежна асоціація банків України. Огляд банківської системи за 2011 рік – результати діяльності, проблеми та перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nabu.com.ua/ukr/>
7. **Нестеренко С.** Конкурентне середовище як одне з ключових категорій конкурентних відносин / С. Нестеренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sophus.at.ua/publ/2011_11_15_16_kampodilsk/section_2_2011_11_15_16/konkurentne_seredovishhe_jak_odne_z_kljuhovikh_kategorij_konkurentnih_vidnosin/4-1-0-46
8. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097
9. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання фінансових ринків. Дані фінансової звітності суб'єктів фінансового ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dfp.gov.ua/>
10. Офіційний сайт Української Асоціації Інвестиційного Бізнесу. Ринок у цифрах. Інститути спільного інвестування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uaib.com.ua/analituaib/publ_ici_quart.html
11. Про банки та банківську діяльність : Закон України : № 2121-III від 7 грудня 2000 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР) . – 2001. – № 5-6. – Ст. 30.

12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг : Закон України : № 3795-VI від 22 вересня 2011 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2012. – № 21. – ст. 197.

13. Про захист економічної конкуренції : Закон України : № 2210-III : від 11 січня 2001 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 12. – Ст. 64.

14. Про розподіл банків на групи : Рішення Комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків Національного банку України : № 974 від 23.12.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nabu.com.ua/Analytics/Grbank_2512_12.pdf

15. Саєнко М. Г. Стратегія підприємства : підручник / М. Г. Саєнко. – Тернопіль: Економічна думка, 2006. – 390 с.

16. Сідельник О. П. Чинники формування конкурентного середовища банку / О. П. Сідельник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nauka.zinet.info/20/sidelnik.php>

17. Стубайло Т. С. Конкуренція в банківській справі / Т. С. Стубайло [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/25_DN_2008/Economics/28637.doc.htm

18. Школьник І. О. Фінансовий ринок України: сучасний стан та стратегія розвитку : монографія / І. О. Школьник. – Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, УАБС НБУ, 2008. – 348 с.

19. Класифікація та функції банків у сучасних банківських системах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mobile.pidruchniki.ws/12810419/bankivska_sprava/klasifikatsiya_funktsiyi_bankiv_suchasnih_bankivskih_sistemah

20. Поняття, призначення та класифікація банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/13281022/bankivska_sprava/ponyattya_priznachennya_klasifikatsiya_bankiv

21. Уроки банківської кризи 2008 – 2009 років і шляхи стратегічної трансформації банківської галузі України : аналітична записка / Асоціація українських банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aub.org.ua/>

REFERENCES

Kozmenko, S. M., Shpyh, F. I., and Voloshko, I. V. *Stratehichnyi menedzhment banku* [Strategic management of the bank]. Sumy: Universytetska knyha, 2003.

Kupalova, H. I. *Teoriia ekonomichnoho analizu* [The theory of economic analysis]. Kyiv: Znannia, 2008.

“Klasyfikatsiia ta funktsii bankiv u suchasnykh bankivskykh systemakh” [Classification and functions of banks in modern banking systems]. http://mobile.pidruchniki.ws/12810419/bankivska_sprava/klasifikatsiya_funktsiyi_bankiv_suchasnih_bankivskih_sistemah

[Legal Act of Ukraine] (2001).

[Legal Act of Ukraine] (2012).

[Legal Act of Ukraine] (2001).

[Legal Act of Ukraine] (2012). http://www.nabu.com.ua/Analytics/Grbank_2512_12.pdf

“Nezalezna asotsiatsiia bankiv Ukrainy. Ohliad bankivskoi systemy za 2011 rik - rezultaty diialnosti, problemy ta perspektyvy” [Independent Association of Banks of Ukraine. Overview of the banking system in 2011 – performance, problems and prospects]. <http://www.nabu.com.ua/ukr/>

Nesterenko, S. “Konkurentne seredovyshe iak odne z kluchovykh katehori konkurentnykh vidnosyn” [Competition as one of the key categories of competition]. http://sophus.at.ua/publ/2011_11_15_16_kampodiisk/section_2_2011_11_15_16/konkurentne_seredovishhe_jak_odne_z_kljuhovikh_kategorij_konkurentnikh_vidnosin/4-1-0-46

Ofitsiyni sait Ukrainkoi Asotsiatsii Investytsiinoho Biznesu. http://www.uaib.com.ua/analituaib/publ_ici_quart.html

Ofitsiyni sait Natsionalnoho banku Ukrainy. http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097

“Ofitsiyni sait Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання finansovykh rynkiv” [Official Site of the National Commission for the State Regulation of financial markets]. <http://www.dfp.gov.ua/>

“Poniattia, pryznachennia ta klasyfikatsiia bankiv” [The concept, purpose and classification of banks]. http://pidruchniki.ws/13281022/bankivska_sprava/ponyattya_priznachennya_klasifikatsiya_bankiv

Saienko, M. H. *Stratehiia pidpriemstva* [Strategy]. Ternopil: Ekonomichna dumka, 2006.

Sidelnik, O. P. “Chynnyky formuvannia konkurentnoho seredovyscha banku” [Driving a competitive environment of the bank]. <http://nauka.zinet.info/20/sidelnik.php>

Stubailo, T. S. “Konkurentsii v bankivskii spravi” [Competition in banking]. http://www.rusnauka.com/25_DN_2008/Economics/28637.doc.htm

Shkolnyk, I. O. *Finansovy rynek Ukrainy: suchasni stan ta stratehiia rozvytku* [The financial market of Ukraine: current state and development strategy]. Sumy: Mriia – 1 LTD; UABS NBU, 2008.

“Uroky transformatsii bankivskoi haluzi Ukrainy” [The lessons of the banking crisis of 2008-2009 and how the strategic transformation of the banking sector in Ukraine]. <http://aub.org.ua/>

Vovk, V. Ya. *Stratehichne upravlinnia konkurentospromozhnosti bankiv* [Strategic management competitiveness of banks]. Kharkiv: NTMT, 2011.

Yepifanov, A. O., and Yaroshenko, A. S. “Naukovo-metodychni pidkhody do otsinky rivnia konkurentsii v bankivskii systemi” [Scientific and methodological approaches to the assessment of the level of competition in the banking system]. *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy*, vol. 31 (2011): 16-28.

Yepifanov, A. O. “Konkurentsii na bankivskomu rynku Ukrainy” [Competition in the banking market of Ukraine]. *Mizhnarodna bankivska konkurentsii: teoriia i praktyka*. Sumy: UABS NBU, 2011.8-10.

ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ЗНЕЦІНЕННЯ ГУДВІЛУ У БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

© 2014 Кундря-Висоцька О. П., Колчар Ю. О.

УДК 657: 336.71

Кундря-Висоцька О. П., Колчар Ю. О. Причини та передумови знецінення гудвілу у банківському секторі України

У статті досліджено економічні передумови та фактори, що призвели до списання значних сум вартості гудвілу в банківських установах України, які є частинами міжнародних фінансових установ. У результаті аналізу основних передумов було визначено зовнішні та внутрішні причини визнання знецінення гудвілу у вітчизняному банківському секторі. За результатами дослідження було визначено, що визнання знецінення гудвілу свідчить про негативні настрої іноземних інвесторів щодо перспектив розвитку бізнесу на вітчизняному банківському ринку. Обґрунтовано доцільність ідентифікації окремо від гудвілу нематеріальних активів, що підлягають визнанню в результаті об'єднання банків, зокрема клієнтської бази банку, як нематеріального активу з кінцевим терміном корисної експлуатації. Доведено, що визнання даного активу в результаті об'єднання дозволить уникнути значних сум списання вартості гудвілу за несприятливих економічних умов. Перспективою подальших досліджень у даному напрямку є обґрунтування оптимального методу визначення суми знецінення гудвілу, який дозволить уникнути маніпуляцій з фінансовою звітністю та покращить якість подання інформації про реальний фінансовий стан банківських установ.

Ключові слова: банк, гудвіл, знецінення гудвілу, фінансова звітність, нематеріальний актив.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 12.

Кундря-Висоцька Оксана Петрівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра обліку і аудиту, Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (пр. Т. Шевченка, 9, Львів, 79005, Україна)

E-mail: kundrya-vysotska@ukr.net

Колчар Юлія Олександрівна – здобувач, Інститут регіональних досліджень НАН України (вул. Козельницька, 4, Львів, 79026, Україна)

E-mail: julija.klisnichenk@rambler.ru

УДК 657: 336.71

UDC 657: 336.71

Кундря-Висоцька О. П., Колчар Ю. А. Причини и предпосылки обесценения гудвила в банковском секторе Украины

Авторами проведены исследования экономических предпосылок и факторов, которые привели к списанию значительных сум стоимости гудвила в банковских учреждениях Украины, являющихся структурными частями международных финансовых учреждений. В результате анализа основных предпосылок были определены внешние и внутренние причины признания обесценения гудвила в отечественном банковском секторе. По результатам исследования было определено, что признание обесценения гудвила свидетельствует о негативных настроениях иностранных инвесторов относительно перспектив развития бизнеса на отечественном банковском рынке. Обоснована целесообразность идентификации отдельно от гудвила нематериальных активов, подлежащих признанию в результате объединения банков, в частности клиентской базы банка, как нематериального актива с конечным сроком полезного использования. Доказано, что признание данного актива в результате объединения позволит избежать значительных сум списания стоимости гудвила при неблагоприятных экономических условиях. Перспективой дальнейших исследований в данном направлении является обоснование оптимального метода определения суммы обесценения гудвила, который позволит избежать манипуляций с финансовой отчетностью и улучшить качество представления информации о реальном финансовом состоянии банковских учреждений.

Ключевые слова: банк, гудвилл, обесценение гудвила, финансовая отчетность, нематериальный актив.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Библ.:** 12.

Кундря-Висоцька Оксана Петрівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра учета и аудита, Львовский институт банковского дела Университета банковского дела Национального банка Украины (пр. Т. Шевченка, 9, Львов, 79005, Украина)

E-mail: kundrya-vysotska@ukr.net

Колчар Юлія Олександрівна – соискатель, Институт региональных исследований НАН Украины (вул. Козельницькая, 4, Львов, 79026, Украина)

E-mail: julija.klisnichenk@rambler.ru

Kundrya-Vysotska O. P., Kolchar Y. O. Reasons and Prerequisites of Goodwill Devaluation in the Ukrainian Banking Sector

The authors conduct studies of economic prerequisites and factors, which resulted in writing-off significant amounts of goodwill value in Ukrainian banking institutions, which are structural parts of international financial institutions. In the result of analysis of main prerequisites the article identifies external and internal reasons of acknowledgement of devaluation of goodwill in the domestic banking sector. In accordance with the results of the study, the article identifies that acknowledgement of devaluation of goodwill testifies to a negative mood of foreign investors with respect to prospects of business development in the domestic banking market. The article justifies expediency of, separate from goodwill, identification of intangible assets, subject to acknowledgement in the result of unification of banks, in particular the client base of a bank, as an intangible asset with a final date of useful use. It proves that acknowledgement of this asset in the result of unification would allow avoiding significant amounts of write-off of goodwill value under unfavourable economic conditions. The prospect of further studies in this direction is justification of an optimal method of identification of the amount of goodwill devaluation, which would allow avoiding manipulations with financial reporting and would improve quality of presented information about the real financial state of banking institutions.

Key words: bank, goodwill, goodwill devaluation, financial reporting, intangible asset.

Pic.: 2. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 12.

Kundrya-Vysotska Oksana P. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Accounting and Auditing, Lviv Institute of Banking of University of Banking of the National Bank of Ukraine (pr. T. Shevchenka, 9, Lviv, 79005, Ukraine)

E-mail: kundrya-vysotska@ukr.net

Kolchar Yuliya O. – Applicant, Institute of Regional Researches NAS of Ukraine (vul. Kozelnytska, 4, Lviv, 79026, Ukraine)

E-mail: julija.klisnichenk@rambler.ru

Знецінення гудвілу в банківському секторі України у 2011 р. стало рекордним за останні роки. Зокрема, серед європейських банків, які володіють дочірніми банками в Україні найбільше списання здійснила банківська група Unicredit Group, яка у 2011 р. визнала витрати

від зменшення гудвілу, розподіленого між українськими дочірніми банками (Укрсоцбанк та Унікредит) у сумі 489 млн. євро [1]. Незважаючи на те, що керівники банку в офіційних виданнях пояснюють, що дана стаття не справила ніякого впливу ні на грошові кошти, ні на коефіцієнти

регулятивного капіталу [2], усе ж усе це свідчить про те, що придбання, які група здійснила за останні роки не виправдали очікувань керівників. Сума знецінення гудвілу Райффайзен Банк Інтернаціональ у 2011, яку розподілили на Райффайзен Аваль в Україні становить 183 млн. євро [3], що дорівнює майже 44% визнаного при об'єднанні гудвілу. У фінансовій звітності зустрічається пояснення, що знецінення гудвілу було визнано у зв'язку із тим, що відновлення економіки України було повільнішим, ніж очікувалось, у зв'язку з чим було визнано знецінення гудвілу [2]. Французька банківська група Crédit Agricole S.A також визнала знецінення гудвілу у сумі 60 млн. євро, розподілену на однойменний український дочірній банк [4].

Варто зауважити, що тенденція до знецінення гудвілу у фінансовому секторі спостерігається не лише в Україні. Міжнародні дослідження даної проблеми дають змогу стверджувати, що знецінення гудвілу у банківському секторі – глобальна тенденція посткризового періоду, яка відображає розчарування інвесторів у здійснених угодах з придбання інших банківських установ. Зокрема, аудиторська компанія KPMG протягом кількох років проводила дослідження «Оцінка ризику знецінення», метою якого було визначення масштабів знецінення гудвілу у різних галузях економіки. У банківському секторі найбільше знецінення спостерігалось у 2008 р. і становило 23% від загального обсягу знецінення, у 2009 р. цей показник зменшився до 4% [5]. Відповідно до дослідження у 2008 р., знецінення гудвілу було найбільшим саме у банківському секторі. Така тенденція саме в цей період пояснюється кризовими явищами у світовій економіці, які спричинили кризу практично у всіх сферах економіки, а особливо у фінансовому секторі.

Особливості визнання та оцінки гудвілу досліджуються у роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема, значний вклад у дослідження економічних характеристик гудвілу як активу здійснили зарубіжні вчені Ковальов В. В., Бланк І. А., Соколов Я. В., Брукінг Е., Дамодаран А., Коупленд Т. Серед вітчизняних вчених проблему оцінки та відображення гудвілу у фінансовій звітності досліджували вчені Голов С. Ф., Уманців Г. В., Пирець Н. М., Боднар М. І., Травін В. В. Однак, незважаючи на значну кількість праць з даної тематики, проблема визначення та відображення у фінансовій звітності знецінення гудвілу є недостатньо висвітленою та обґрунтованою.

Метою статті є визначення економічних чинників, що призвели до значного списання вартості гудвілу в банківських установах України, які є структурними частинами міжнародних фінансових установ.

Гудвіл – це специфічний актив, який часто асоціюють з набутою діловою репутацією підприємства на ринку. На балансі банку гудвіл виникає тільки у випадку об'єднання банків у формі злиття чи поглинання, тобто покупець свідомо переплачує певну суму «з власної волі» (гудвіл (*goodwill*) з англ. – добра воля).

На думку президента Ради з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, Ганса Хугерворста, гудвіл – це комбінація багатьох речей, у тому числі внутрішньо генерованого гудвілу і очікуваної синергії від об'єднання компаній [6, ст. 5]. Як правило, гудвіл як актив містить у собі реальну вартість, однак, її розмір неможливо визначити точно, оскільки більшість елементів гудвілу, які створюють вартість, неможливо оцінити. У зв'язку з цим визнання гудвілу може призводити до маніпуляцій з фінансовою звітністю, це факт підсилюється тим, що гудвіл за сучасними вимо-

гами визнається як актив з невизначеним терміном корисної експлуатації, тобто визнання знецінення гудвілу проводиться на основі суджень оцінювачів та аналітиків компанії. Вимога перевірки гудвілу на знецінення, яка замінила вимогу обов'язкової амортизації, є більш вірною з позиції економічного трактування гудвілу як активу, оскільки нематеріальні елементи, зміна вартості нематеріальних складових гудвілу у часі є різною. Однак дана вимога призвела до того, що деякі компанії намагаються визнавати знецінення гудвілу з урахуванням очікувань ринку, що призводить до недостовірного відображення фінансового стану компанії у фінансовій звітності. Відтак значне списання гудвілу в перші роки після об'єднання може призвести до негативних реакцій на ринку та зменшення ринкової вартості компанії, оскільки компанія визнає, що очікуваний ефект синергії не досягнуто, а об'єкт придбання був переоцінений. Тобто, незважаючи на те, що гудвіл як актив не впливає на вартість компанії шляхом амортизаційних відрахувань, які зменшують прибуток, значне списання гудвілу може призвести до негативних оцінок компанії з боку учасників ринку, і таким чином вплинути на ринкову вартість компанії.

З метою визначення чинників, що призвели до значних сум списання гудвілу у фінансовій звітності банків, варто детальніше дослідити економічну природу гудвілу як активу. Відповідно до міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ), гудвіл – це актив, який втілює у собі майбутні економічні вигоди, що виникають від інших активів, які неможливо індивідуально ідентифікувати та окремо визнати [7]. На *рис. 1* схематично зображено елементи гудвілу відповідно до МСФЗ 3 [7].

Як бачимо, основою гудвілу є третій та четвертий компоненти. Справедлива вартість ефекту діючого підприємства, який відноситься до об'єкта придбання, відображає вартість, яку створює сукупність зібраних разом робочих активів. Концепція діючого підприємства означає, що сукупність активів генерує певну вартість, у зв'язку з тим, що дані активи зібрані в певному місці, і перевищує суму вартостей, яку б створював кожен актив окремо. Очікувана синергія відноситься і до об'єкта придбання і до покупця, оскільки відображає додаткову вартість від вдалої комбінації активів двох компаній. П'ятий і шостий елементи відносяться до покупця і відображають помилку в оцінці відшкодування (5-ий компонент) і переплату чи недоплату з боку покупця (6-ий компонент), дані компоненти не є гудвілом по суті. Перший і другий компоненти відносяться до об'єкта придбання, однак також не є гудвілом по суті, при цьому якраз 2-ий компонент відображає вартість НМА, які не було визнано в результаті об'єднання. У МСФЗ вказано, що Рада з МСФЗ намагається уникнути включення 1-го, 2-го і 5-го елементів до гудвілу. Для цього покупці повинні намагатися здійснити наступні кроки, а саме:

- ✦ достовірно визначити вартість відшкодування (для зменшення або вилучення 5-го компоненту);
- ✦ визнати ідентифіковані активи за справедливою вартістю, а не за балансовою (для зменшення або вилучення 1-го елементу);
- ✦ визнати всі придбані НМА, які відповідають критеріям визнання (для вилучення 2-го елементу).

У Інструкції про складання фінансової звітності, яка встановлює правила для банків України, вказано, що банк за кожним об'єднанням компаній, що відбулося протягом звітного періоду, розкриває у складі інформації про об'єднання таке:

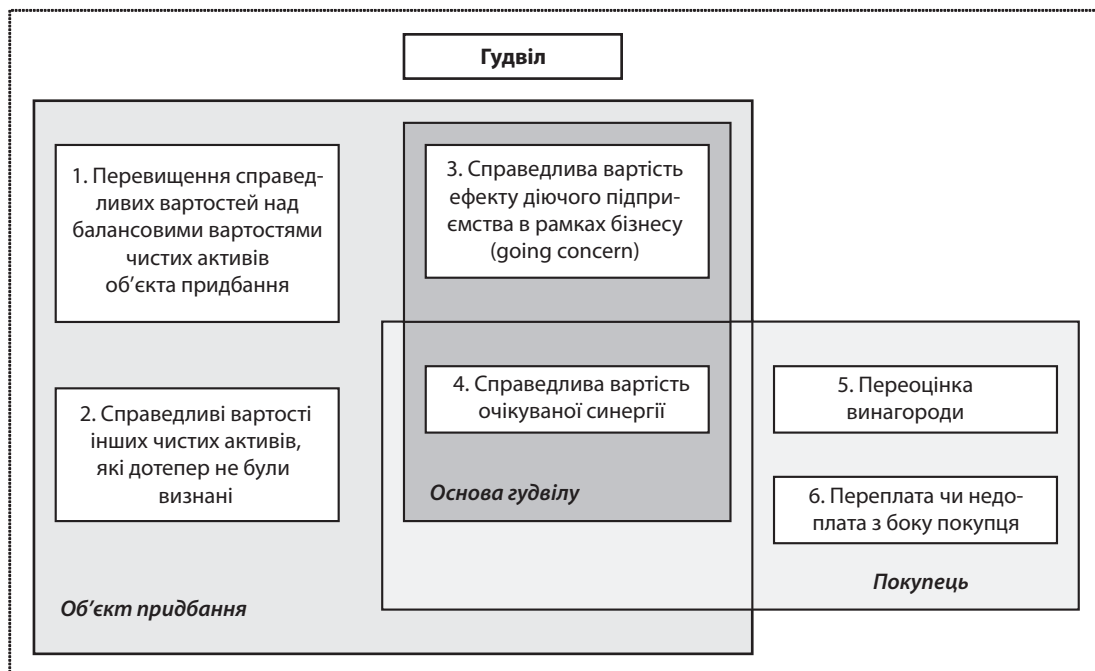

Рис. 1. Компоненти гудвілу відповідно до МСФЗ

Джерело: складено автором на основі [7].

- ✦ оцінка чинників, що формують гудвіл або визначають прибуток від вигідної купівлі
- ✦ опис кожного нематеріального активу, що не визнається окремо від гудвілу, та причини, через які не визнається [8].

Застосування даної вимоги означає, що визнанню НМА окремо від гудвілу приділено особливу увагу, і це пов'язано з тим, що банк-покупець у примітках до фінансової звітності визнає активи, які надають покупцю ряд переваг і часто стають основним мотивом придбання, а користувачі фінансової звітності одержують інформацію про те, за що переплатив покупець при придбанні банку. Тобто вимоги МСФЗ і вітчизняних нормативних актів, які регулюють складання фінансової звітності банків, складені таким чином, щоб збільшити частку визнання не ідентифікованих раніше НМА, зменшивши при цьому вартість гудвілу.

Проаналізувавши економічну суть гудвілу, можна зробити висновок, що значне списання гудвілу у банківському секторі може свідчити про:

- ✦ переплату за дочірнє підприємство при об'єднанні;
- ✦ ефект синергії не було досягнуто або не досягнуто у обсязі, який очікували інвестори;
- ✦ при об'єднанні не було визнано вартість всіх не ідентифікованих НМА.

Окрім цього, до перелічених причин можна віднести несприятливі економічні та політичні умови в Україні для ведення бізнесу, які також негативно впливають на інвестиційний клімат та настрої інвесторів. Варто зауважити, що більшість великих поглинань вітчизняних банків, здійснилось у період економічного буму (2005 – 2008 рр.), коли співвідношення Р/Е (ціна/прибуток) доходило до показника 4 – 6 [9]. У табл. 1 представлений аналіз найбільших угод зі злиття і поглинання вітчизняних банків міжнародними. Як бачимо, гудвіл у вартості придбання становить значну частку, а у деяких випадках – майже 80% вартості придбання.

На думку деяких економістів [10], інвесторам варто більше уваги приділяти не гудвілу, визнаному в результаті об'єднання, а специфічним нематеріальним активам (НМА), а також на частку цих НМА у вартості угоди. Варто зауважити, що гудвіл раніше визнавався як актив з кінцевим терміном корисної експлуатації та підлягав амортизації. Однак дана вимога була замінена з метою ідентифікації НМА окремо від гудвілу, які позитивно впливають на зменшення податку на прибуток, тобто Рада МСФЗ даною вимогою стимулювала компанії зменшити суму визнаного гудвілу за рахунок ідентифікації НМА з кінцевим терміном корисної експлуатації. Ідентифікація нових НМА, таких як технологія і клієнтські НМА, дозволяє краще зрозуміти мотиви придбання. Окрім цього, визначення строку корисної експлуатації клієнтських НМА дозволяє зрозуміти, як довго банк очікує ці НМА, що сприятимуть одержанню прибутку, тобто будуть корисними для фінансової установи. Для прикладу, якщо при об'єднанні банків було визнано взаємовідносини з клієнтами з терміном корисної експлуатації у 5 років, тоді як за звичай, цей показник у банківській галузі становить 15 – 20 років. Це свідчить про те, що банк-покупець оцінює придбану клієнтську базу як менш стійку і менш надійну.

Експерти аудиторської компанії Ernst&Young [11] вказують, що у період економічного спаду не належне визнання НМА, придбаних в результаті об'єднання бізнесу, призводить до того, що чистий дохід підприємств стає більш чутливим до мінливих ринкових умов, оскільки визнаються значні суми знецінення гудвілу. Це, у свою чергу, впливає на впевненість інвесторів у фінансовому стані підприємств. Оцінюючи банківський сектор, можна стверджувати, що визнання НМА, окремо від гудвілу, дозволяє зберегти вартість банківської установи. Це пов'язано з тим, що протягом останніх кількох років у фінансовому секторі спостерігається значне знецінення гудвілу. На рис. 2 зображено зміну вартості у часі НМА, визнаних у результаті об'єднання.

Аналіз найбільших об'єднань вітчизняних банків з міжнародними

Об'єкт придбання	Материнський банк	Рік	Валюта	Вартість придбання, млн	Гудвіл	Відносна частка гудвілу, %
Аваль	Raiffeisen International	2004	євро	855,59	418,02	48,86
Індексбанк	Crédit Agricole S. A.	2006	гривня	1324,00	1131,00	85,42
Міжнародний комерційний банк	Piraeus Bank	2007	євро	53,74	30,81	57,32
ТАС Комерцбанк	Swedbank	2008	шведська крона	5504,00	4410,00	80,12
Форум	Commerzbank	2008	євро	438,00	332,00	75,80
Укрсоцбанк	UniCredit Group	2008	євро	1606,00	1204,00	74,97
Правексбанк	Intesa Sanpaolo	2008	євро	489,00	390,00	79,85

Джерело: складено на основі фінансової звітності банків.

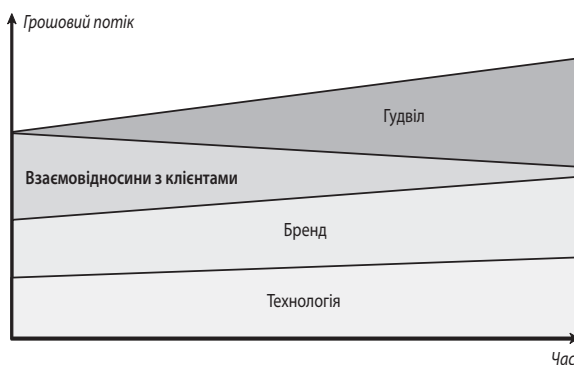

Рис. 2. Зміна вартості НМА, визнаних у результаті об'єднання, у часі

Джерело: [12].

Як бачимо, вартість гудвілу з часом зростає, що пояснюється, як уже було сказано, існуванням ефекту синергії від об'єднання. Тоді як вартість взаємовідносин з клієнтами з роками зменшується, оскільки на момент об'єднання оцінюється клієнтська база існуюча, а не можливі майбутні взаємовідносини з клієнтами. У зв'язку із тим, що гудвіл і взаємовідносини з клієнтами по-різному зберігають вартість у часі, визнання клієнтських НМА, які мають кінцевий термін експлуатації, у складі гудвілу, термін корисної експлуатації є невизначеним є принципово невірним і призводить до невірного подання фінансової звітності.

ВИСНОВКИ

Знецінення гудвілу в банківському секторі стало глобальною тенденцією посткризового періоду, яка свідчила про невинуваті очікування інвесторів, які здійснили придбання у період до настання кризових явищ у економіці. В Україні значне списання гудвілу відбулось не лише через кризові явища у світовій економіці, а також через те, що більшість угод M&A було здійснено у період економічного зростання, що привело до позитивних очікувань інвесторів і придбання вітчизняних банків було здійснено із значною переплатою.

Вимога перевіряти гудвіл на знецінення, а не амортизувати даний актив дозволяє більш достовірно визначити вартість гудвілу, який відображає результат здійсненого об'єднання банків, оскільки дає змогу точніше відобразити зміну вартості елементів гудвілу в часі. Однак, як наслідок

впровадження даної вимоги, може призвести до маніпуляцій з фінансовою звітністю та відображення знецінення гудвілу з урахуванням очікувань ринку. Попри те, що гудвіл як актив не впливає на вартість банку тобто на грошові потоки, які генерує банк, однак значне списання гудвілу може призвести до негативних оцінок банку з боку учасників ринку, і таким чином вплинути на ринкову вартість банку.

До внутрішніх чинників, які призвели до погіршення очікувань іноземних інвесторів, можна віднести економічну та політичну ситуацію в Україні, яка змусила іноземних інвесторів переглянути свої очікування щодо перспектив росту на вітчизняному банківському ринку. Визнання знецінення гудвілу відображає не лише бухгалтерське проведення, але свідчить і про негативні настрої іноземних інвесторів по відношенню до розширення позицій на вітчизняному банківському ринку. Зміна настроїв іноземних інвесторів у негативний бік, може сигналізувати про перспективу майбутнього виходу міжнародних банківських груп із банківського ринку України.

Визнання НМА, які підлягають ідентифікації у процесі об'єднання банків, відповідно до МСФЗ дозволяє уникнути значного списання вартості гудвілу за несприятливих економічних умов. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Річний звіт UnicreditBank Group за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.unicreditgroup.eu/en/investors/financial-reports>
2. Основні результати діяльності Unicredit в 2011 р. виявилися стійкішими в умовах дуже складної економічної та глобальної обстановки / За матеріалами офіційного сайту ПАТ КБ «Унікредит» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.unicredit.com.ua/news/view/370/>
3. Річний звіт Raiffeisen Bank International AG за 2011 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://investor.rbiinternational.com/fileadmin/ir/2011_FY/2012-03-29_2011_Annual_Report_RB1.pdf
4. Річний звіт Credit Agricole Group за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.credit-agricole.com/en/Investor-and-shareholder/Financial-reporting/Credit-Agricole-Group-Financial-statements>
5. Evaluating Impairment Risk. Goodwill impairment charges decline in 2009. KPMG // Valuation series [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kpmg.com/Global/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/Evaluating-Impairment-Risk.pdf>

6. Hoogervorst Hans The Concept of Prudence: dead or alive? / H. Hoogervorst – FEE Conference on Corporate Reporting of the Future, Brussels, Belgium. – 18 September 2012. – 7 p.

7. International financial reporting standards (IFRSs) 2009: official pronouncements as issued at 1 January 2009 International Accounting Standards Board / Kluwer, 2009. – С. 2855.

8. Інструкція про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України, затверджена постановою Правління НБУ від 24.10.2011 N 373 (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1288-11>

9. Авдеенко Н. Сколько стоит актив? / Н. Авдеенко // Финансист. – 2010. – № 3. – Режим доступу : <http://finansist-club.com/articles/content?id=70669>

10. Dennis Chambers and Catherine Finger. Goodwill Non-Impairments Evidence from Recent Research and Suggestions for Auditors /D. Chambers, C. Finger – The CPA Journal. – February 2011. – Ст. 38 – 41.

11. Acquisition accounting – What's next for you? Ernst & Young // A global survey of purchase price allocation practices – 2009. – 16 p.

12. Business combinations. Valuation issues – intangible assets / Deloitte/Federation of schools of accountancy faculty // Delf&Phelps. – May 2007.

REFERENCES

Avdeenko, N. "Skolko stoit aktiv?" [How much is an asset?]. <http://finansist-club.com/articles/content?id=70669>

"Acquisition accounting – What's next for you? Ernst&Young" A global survey of purchase price allocation practices, 2009.

"Business combinations. Valuation issues - intangible assets" Deloitte/Federation of schools of accountancy faculty, 2007.

Chambers, D., and Finger, C. "Goodwill Non-Impairments Evidence from Recent Research and Suggestions for Auditors". *The CPA Journal*, February (2011).

"Evaluating Impairment Risk. Goodwill impairment charges decline in 2009. KPMG" <http://www.kpmg.com/Global/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Documents/Evaluating-Impairment-Risk.pdf>

Hoogervorst, H. "The Concept of Prudence: dead or alive?" *FEE Conference on Corporate Reporting of the Future*. Brussels, 2012.

"International financial reporting standards (IFRSs) 2009". *Official pronouncements as issued at 1 January 2009 International Accounting Standards Board*, 2009.

[Legal Act of Ukraine] (2011). <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1288-11>

"Osnovni rezultaty diialnosti Unicredit v 2011r. vyjavylysia stiikishymy v umovakh duzhe skladnoi ekonomichnoi ta hlobalnoi obstanovky" [The main results of the Unicredit in 2011. were firmer in very difficult economic and global environment]. <http://www.unicredit.com.ua/news/view/370/>

"Richnyi zvit Credit Agricole Group za 2011 rik" [Annual Report Credit Agricole Group in 2011]. <http://www.credit-agricole.com/en/Investor-and-shareholder/Financial-reporting/Credit-Agricole-Group-Financial-statements>

"Richnyi zvit UnicreditBank Group za 2011 rik" [Annual Report UnicreditBank Group in 2011]. <https://www.unicreditgroup.eu/en/investors/financial-reports>

"Richnyi zvit Raiffeisen Bank International AG za 2011 rik" [Annual Report of Raiffeisen Bank International AG in 2011]. http://investor.rbinternational.com/fileadmin/ir/2011_FY/2012-03-29_2011Annual_Report_RBI.pdf

МОДЕЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНОГО АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА ЯК ОСНОВА ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

© 2014 БРЮХОВЕЦЬКА Н. Ю., ХАСАНОВА О. В.

УДК [658.14/.17 + 336.6]

Брюховецька Н. Ю., Хасанова О. В. Моделювання інвестиційної привабливості публічного акціонерного товариства як основа прийняття управлінських рішень

У статті проаналізовано фактори впливу на інвестиційну привабливість публічного акціонерного товариства, які за класифікацією відносять-ся до факторів за сферою виникнення. Визначено ступінь та напрямок впливу факторів за сферою виникнення на інвестиційну привабливість публічного акціонерного товариства; розподілено фактори на такі дві групи, що можуть регулюватися безпосередньо товариством та, які не можуть регулюватися. Обґрунтована необхідність моделювання інвестиційної привабливості публічного акціонерного товариства під впливом факторів з метою прийняття управлінських рішень двох груп стейкхолдерів: власників і менеджерів, акціонерів та інвесторів. Проведено моделювання інвестиційної привабливості публічного акціонерного товариства з використанням методу «дерева» рішень. Розроблено матрицю рішень, відповідно до якої власники, менеджери, акціонери й інвестори можуть приймати рішення відносно напрямків збільшення інвестиційної привабливості публічного акціонерного товариства та доцільності першого чи подальшого інвестування у розвиток товариства.

Ключові слова: публічне акціонерне товариство, інвестиційна привабливість публічного акціонерного товариства, моделювання, прийняття рішень, оцінка інвестиційної привабливості, «дерево» рішень.

Рис.: 4. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 11.

Брюховецька Наталія Юхимівна – доктор економічних наук, професор, Інститут економіки промисловості НАН України (вул. Университетська, 77, Донецьк, 83048, Україна)

Хасанова Олена Вікторівна – здобувач, Інститут економіки промисловості НАН України (вул. Университетська, 77, Донецьк, 83048, Україна)

E-mail: chasanova@mail.ru

УДК [658.14/.17 + 336.6]

Брюховецкая Н. Е., Хасанова Е. В. Моделирование инвестиционной привлекательности публичного акционерного общества как основа принятия управленческих решений

В статье проанализированы факторы влияния на инвестиционную привлекательность публичного акционерного общества, которые по классификации относятся к факторам по сфере возникновения. Определены степень и направление влияния факторов по сфере возникновения на инвестиционную привлекательность публичного акционерного общества; факторы разделены на две группы, которые могут регулироваться непосредственно обществом и которые не могут регулироваться. Обоснована необходимость моделирования инвестиционной привлекательности публичного акционерного общества под влиянием факторов с целью принятия управленческих решений двух групп стейкхолдеров: собственники и менеджеры, акционеры и инвесторы. Проведено моделирование инвестиционной привлекательности публичного акционерного общества с использованием метода «дерева» решений. Разработана матрица решений, на основании которой собственники, менеджеры, акционеры и инвесторы могут принимать решения относительно направлений увеличения инвестиционной привлекательности публичного акционерного общества и целесообразности первого или последующего инвестирования в развитие общества.

Ключевые слова: публичное акционерное общество, инвестиционная привлекательность публичного акционерного общества, моделирование, принятие решений, оценка инвестиционной привлекательности, «дерево» решений.

Рис.: 4. **Табл.:** 1. **Библ.:** 11.

Брюховецкая Наталья Ефимовна – доктор экономических наук, профессор, Институт экономики промышленности НАН Украины (ул. Университетская, 77, Донецк, 83048, Украина)

Хасанова Елена Викторовна – соискатель, Институт экономики промышленности НАН Украины (ул. Университетская, 77, Донецк, 83048, Украина)

E-mail: chasanova@mail.ru

UDC [658.14/.17 + 336.6]

Brukhovetskaya N. E., Khasanova O. V. Modelling Investment Attractiveness of a Public Joint Stock Company as the Basis of Managerial Decision Making

The article analyses factors of influence upon investment attractiveness of a public joint stock company, which are factors by the sphere of origin. The article identifies the degree and direction of influence of the factors by the sphere of origin upon investment attractiveness of a public joint stock company; factors are divided into two groups, which could be regulated directly by society and which cannot be regulated. It justifies the necessity of modelling investment attractiveness of a public joint stock company under influence of the factors with the aim of managerial decision making of two groups of stakeholders: owners and managers, shareholders and investors. It conducts modelling of investment attractiveness of a public joint stock company using the decision tree method. It develops a decision matrix, on the basis of which the owners, managers, shareholders and investors can make decisions regarding directions of increase of investment attractiveness of a public joint stock company and expediency of initial or further investing into society development.

Key words: public joint stock company, investment attractiveness of a public joint stock company, modelling, decision making, assessment of investment attractiveness, decision tree.

Pic.: 4. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 11.

Brukhovetskaya Natalia E. – Doctor of Science (Economics), Professor, Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine (vul. Unyversytetska, 77, Donetsk, 83048, Ukraine)

Khasanova Olena V. – Applicant, Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine (vul. Unyversytetska, 77, Donetsk, 83048, Ukraine)

E-mail: chasanova@mail.ru

Інвестиційна привабливість публічного акціонерного товариства характеризується його фінансово-економічним станом і ринковою капіталізацією. При цьому фінансово-економічний стан товариства формується та регулюється переважно самим товариством, а ринкова капіталізація формується та регулюється фондовим рин-

ком України. Ринкова капіталізація публічного акціонерного товариства розраховується відповідно до цін на цінні папери, які фіксуються на фондових біржах у певний час. При цьому зміни інвестиційної привабливості, у тому числі ринкової капіталізації публічного акціонерного товариства (ПІАТ) не мають прямої залежності від зміни фондового

ринку. Це пояснюється насамперед тим, що загальний напрямок змін фондового ринку (зростаюча чи спадна тенденція) може характеризуватися зміною індексів: наприклад, індексу Публічного акціонерного товариства «Українська біржа», індексу Публічного акціонерного товариства «Фондова біржа ПФТС».

Розрахунок індексів включає в себе ціни цінних паперів декількох публічних акціонерних товариств та не охоплюють ціни на цінні папери усіх публічних акціонерних товариств, які обертаються на фондовій біржі. Індекс ПАТ «Українська біржа» включає у свій розрахунок ціни на акції десяти публічних акціонерних товариств, індекс ПАТ «Фондова біржа ПФТС» – двадцяти. При цьому обертається біржах акції більше 500 публічних акціонерних товариств. Тому зміна фондових індексів не обов'язково відповідає зміні ринкової капіталізації публічного акціонерного товариства. Позитивні зміни фінансово-економічного стану публічного акціонерного товариства, як правило, призводять до зростання інвестиційної привабливості публічного акціонерного товариства.

Загальновідомо, що на формування складових інвестиційної привабливості публічного акціонерного товариства впливають фактори внутрішнього та зовнішнього середовища товариства. Аналіз праць науковців, серед яких можна виділити Л. Є. Альошину, О. В. Брезіцьку, З. О. Жученко [1, 2, 5], аналіз розвитку фондового ринку, аналіз особливостей корпоративного управління на товариствах дозволив систематизувати та класифікувати фактори впливу на інвестиційну привабливість публічного акціонерного товариства. Фактори поділяються на фактори мікро-, мезо-, макро- та мегарівнів. Факторами мікрорівня виступають фактори, які виникають безпосередньо на підприємстві та можуть регулюватися ним; фактори мезорівня виникають у галузі, до якої відноситься діяльність публічного акціонерного товариства; фактори макрорівня виникають на рівні держави та не можуть регулюватися товариством; фактори мегарівня виникають у світі та не можуть регулюватися публічним акціонерним товариством. Дослідження факторів вищезазначених рівнів дозволяє їх систематизувати та розглядати у сукупності – за сферою виникнення. Отже, інвестиційна привабливість публічного акціонерного товариства, яка викликає зацікавленість не тільки з боку власників товариства, але й з боку держави, акціонерів, інвесторів, міжнародних організацій, рейтингових та інших агентств та організацій потребує моделювання з метою прийняття управлінських рішень зацікавленими особами.

Дослідженню питань сутності, формування, оцінки інвестиційної привабливості публічного акціонерного товариства, його ринкової капіталізації та фінансово-економічного стану присвячено багато наукових праць. Зокрема науковцями, праці яких присвячені вищезазначеним питанням, є Г. І. Великоіваненко, К. М. Мамонова, М. Я. Лотоцький, Л. Є. Альошина, О. В. Брезіцька, З. О. Жученко [1, 2, 4, 5, 8]. Однак питанню моделювання інвестиційної привабливості саме публічного акціонерного товариства присвячено недостатньо уваги, що підтверджує актуальність статті.

Мета статті полягає у розробці моделі зміни інвестиційної привабливості під впливом факторів з метою побудови матриці для прийняття управлінських рішень.

Дослідження факторів впливу на інвестиційну привабливість публічного акціонерного товариства дозволило виділити та розглянути в сукупності такі фактори впливу:

1) *нарахування та виплата дивідендів товариством*: характеризує товариство відповідальним перед акціонерами, призводить до зростання цін на акції товариства на фондових площадках та його ринкової капіталізації, товариство характеризується прибутковою діяльністю. Однак аналіз статистичних та аналітичних даних дозволив зробити висновок, що в Україні не всі публічні акціонерні товариства нараховують та виплачують дивіденди. Так, за даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, за підсумками діяльності публічних акціонерних товариств 2011 р. було виплачено 22,34 млн грн дивідендів [9];

2) *ІРО, міжнародні займи (єврооблігації)*: проведення первинного розміщення цінних паперів на міжнародних фондових площадках публічним акціонерним товариством дозволяє залучити додатковий капітал у розвиток товариства, що призводить у свою чергу до поліпшення показників фінансово-економічного стану, зростання зацікавленості акціонерів та інвесторів до товариства. Проведення ІРО та оформлення міжнародних займів потребує від товариства наявності прибуткової діяльності впродовж декількох попередніх років, відповідність до міжнародних стандартів та норм функціонування та формування звітності, що безпосередньо впливає на збільшення інвестиційної привабливості товариства;

3) *входження до корпорації, групи, міжнародного об'єднання*: характеризує зазвичай публічне акціонерне товариство як учасника виробництва повного циклу, наявність широкого кола постачальників та ринків збуту продукції (робіт, послуг), що безпосередньо впливає на збільшення інвестиційної привабливості публічного акціонерного товариства;

4) *відповідність діяльності публічного акціонерного товариства до норм Закону України «Про акціонерні товариства» та іншого законодавства держави*: одна з необхідних умов функціонування публічного акціонерного товариства в сучасних умовах господарювання. Наявність судових спорів, великих і постійних штрафних санкцій за невиконання норм акціонерного законодавства призводить до зниження зацікавленості інвесторів та акціонерів до товариства, що призводить у свою чергу до зменшення його інвестиційної привабливості;

5) *наявність експортної діяльності*: характеризує публічне акціонерне товариство з точки зору наявності переваг щодо реалізації продукції (робіт, послуг), надходження іноземного капіталу від реалізації продукції, розширення ринків збуту, що призводить до збільшення інвестиційної привабливості публічного акціонерного товариства;

6) *валовий внутрішній продукт держави*: загальний показник розвитку держави, який відноситься до факторів мегарівня та впливає на інвестиційну привабливість публічного акціонерного товариства, насамперед з боку іноземного інвестора. Зростання ВВП держави приваблює вітчизняних та іноземних інвесторів щодо інвестування активів у розвиток товариств;

7) *інфляція в державі*: показник протилежного впливу на інвестиційну привабливість публічного акціонерного товариства, зростання якого призводить до зменшення інвестиційної привабливості товариства;

8) *державний борг*: зростання державного боргу держави знижує інтерес з боку вітчизняних та іноземних інвесторів та акціонерів до публічного акціонерного товариства, що призводить до зниження його інвестиційної привабливості;

9) *світова фінансова криза*: призводить до відтоку капіталу до тих держав, у яких інвестування у товариства є більш безпечними, що призводить до зниження інвестиційної привабливості вітчизняного публічного акціонерного товариства;

10) *техногенні та технологічні катаклізми у світі, стихійні лиха*: фактор впливу, який відноситься до фактору мегарівня. Зростання світових економічних втрат від катаклізмів має вплив на зменшення інвестиційної привабливості публічного акціонерного товариства.

Підтвердженням вищезазначених висновків відносно напрямку впливу на інвестиційну привабливість публічного акціонерного товариства факторів є розрахований авторами ступінь та напрямок впливу (рис. 1). Розрахунки проводилися за даними двадцяти вітчизняних публічних акціонерних товариств (табл. 1) за період з 2001 по 2011 рр. включно та статистичними даними [6, 7]. Вибір двадцяти публічних акціонерних товариств для аналізу та розрахунків базується на принципі того, що акції зазначених ПАТ обер-

таються на фондових площадках України, входять (входили або визначені для входження) до розрахунку індексу фондової площадки ПАТ «Українська біржа». Розрахунки проводилися за допомогою програмного забезпечення Deductor Studio Academic, яке дозволяє аналізувати фактори впливу у сукупності, аналізувати дані різних рівнів, визначати напрямки та ступені впливу факторів на інвестиційну привабливість публічного акціонерного товариства.

Отримані результати розрахунку дозволили зробити висновок, що фактори, коефіцієнт впливу яких має позитивне значення, мають прямий вплив на інвестиційну привабливість публічного акціонерного товариства (збільшення фактору призводить до збільшення інвестиційної привабливості ПАТ), коефіцієнт впливу яких має від'ємне значення, мають зворотний вплив на інвестиційну привабливість товариства збільшення фактора призводить до зменшення інвестиційної привабливості ПАТ. Підсумкове значення коефіцієнта впливу може змінюватися від -1 до $+1$, при цьому зміна від -1 до 0 характеризується від'ємним впливом фактору на інвестиційну привабливість ПАТ,

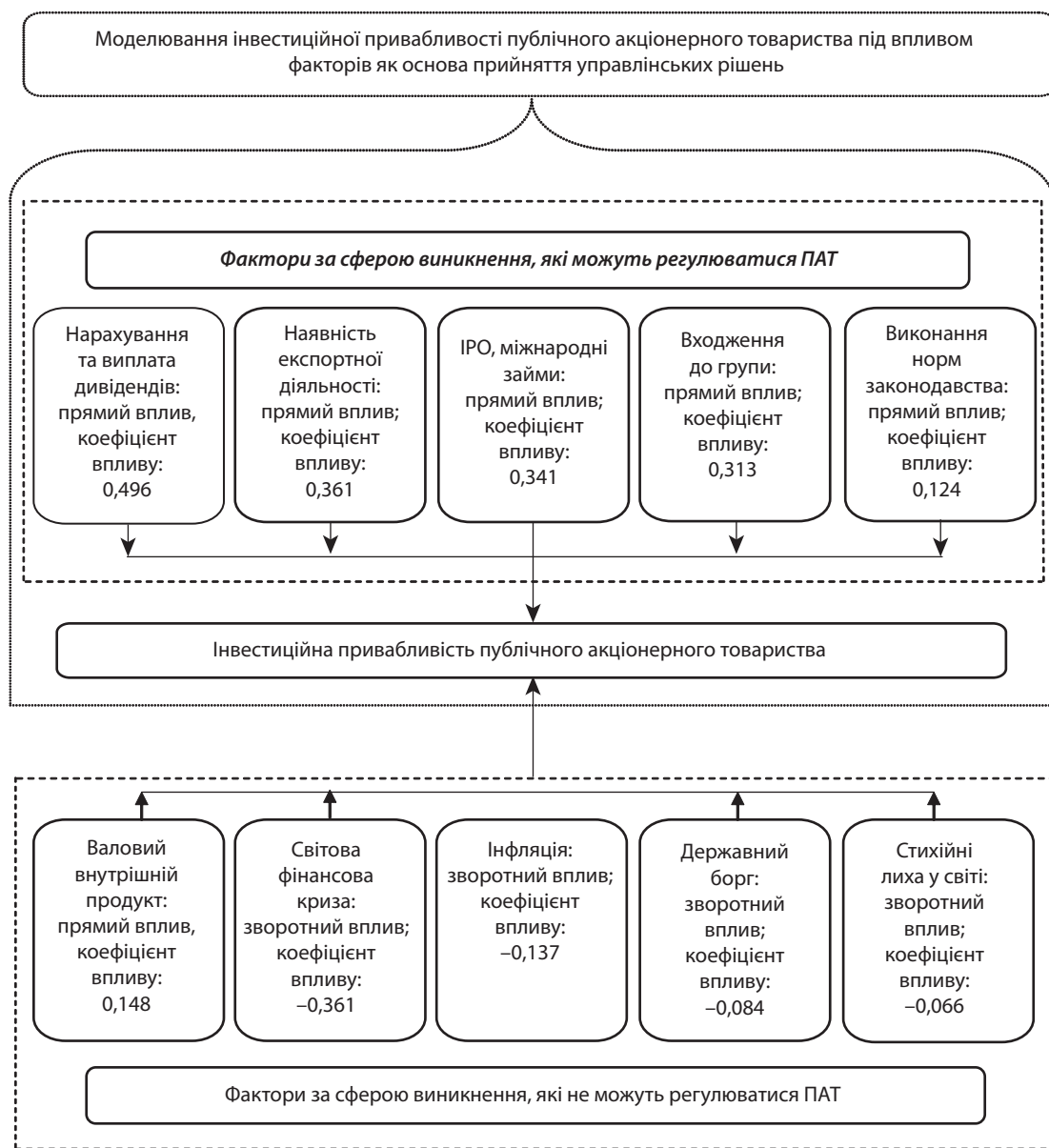

Рис. 1. Фактори впливу на інвестиційну привабливість публічного акціонерного товариства: напрямок, ступінь впливу, групування для моделювання

а зміна від 0 до +1 – позитивним впливом. Ступінь впливу тим більше, чим ближче значення коефіцієнта до 1 (позитивний вплив), або до -1 (від’ємний вплив).

Таким чином, на основі проведеного аналізу даних двадцяти публічних акціонерних товариств, даних держави та світу, можна зробити висновок, що найбільший вплив на інвестиційну привабливість будь-якого публічного акціонерного товариства має фактор нарахування та виплата дивідендів (коефіцієнт впливу: 0,496), наступним – наявність експортної діяльності на товаристві (коефіцієнт впливу: 0,361), наступними за ступенем впливу – проведення первинного розміщення цінних паперів на міжнародних площадках (коефіцієнт впливу: 0,341), входження до корпорації, міжнародного об’єднання (коефіцієнт впливу: 0,313) та виконання норм акціонерного законодавства (коефіцієнт впливу: 0,124), валовий внутрішній продукт (коефіцієнт впливу: 0,148). Зворотній вплив на інвестиційну привабливість публічного акціонерного товариства мають фактори: інфляція (коефіцієнт впливу: -0,137), державний борг (коефіцієнт впливу: -0,084), світова фінансова криза (коефіцієнт впливу: -0,361), стихійні лиха у світі (коефіцієнт впливу: -0,066).

Публічне акціонерне товариство має можливість регулювати фактори (нарахування та виплата дивідендів, наявність експортної діяльності, проведення первинного розміщення цінних паперів на міжнародних фондових площадках, входження до корпорації, міжнародного об’єднання, виконання норм акціонерного законодавства) з метою збільшення інвестиційної привабливості. Фактори впливу, які виникають на макро та мегарівнях (валовий внутрішній

продукт, інфляція, державний борг, світова фінансова криза, техногенні та технологічні катаклізми у світі) не піддаються впливу та регулюванню з боку публічного акціонерного товариства. Визначення факторів макро- та мегарівнів є важливим, але при моделюванні інвестиційної привабливості ПАТ не використовується. З моделювання інвестиційної привабливості публічного акціонерного товариства виключається фактор – виконання публічним акціонерним товариством акціонерного законодавства. Виконання норм акціонерного законодавства є необхідною умовою функціонування ПАТ, фактор має вплив на інвестиційну привабливість ПАТ, але не використовується у моделюванні.

Власники та керуючі публічного акціонерного товариства стикаються з питанням поєднання напрямків діяльності ПАТ з урахуванням факторів впливу з метою збільшення інвестиційної привабливості товариства. Вирішити дане питання дозволяє моделювання у вигляді побудови «дерева» прийняття рішень. «Дерево» прийняття рішень є методом класифікації та прогнозування показників, для якісної побудови якого необхідна достатньо велика кількість вхідних даних та значення вихідного показника. Результат побудови «дерева» прийняття рішень відображається схематично та має правила, відповідно до яких користувачі можуть зробити висновки та прийняти відповідне рішення [11]. Вхідними даними для моделювання інвестиційної привабливості публічного акціонерного товариства є значення факторів впливу на інвестиційну привабливість, які можуть регулюватися ПАТ (нарахування та виплата дивідендів, наявність експортної діяльності,

Таблиця 1

Матриця вхідних даних при моделюванні інвестиційної привабливості ПАТ за даними двадцяти вітчизняних товариств за період з 2001 – 2011 рр.

№	Найменування ПАТ	Фактори впливу			
1	ПАТ «Алчевський металургійний комбінат»	Нарахування та виплата дивідендів товариством впродовж періоду	Проведення первинного розміщення цінних паперів на міжнародних фондових площадках, отримання міжнародних займів	Експортно-орієнтована діяльність публічного акціонерного товариства	Входження товариства до корпорації, міжнародної організації
2	ПАТ «Авдіївський коксохімічний завод»				
3	ПАТ «МК «Азовсталь»				
4	ПАТ «Центренерго»				
5	ПАТ «Єнакіївський металургійний завод»				
6	ПАТ «Мотор Січ»				
7	ПАТ «Сумське машинобудівне НВО ім. Фрунзе»				
8	ПАТ «Концерн Стирол»				
9	ПАТ «Укрнафта»				
10	ПАТ «Укртелеком»				
11	ПАТ «Західенерго»				
12	ПАТ «Стахановський вагонобудівний завод»				
13	ПАТ «Донбасенерго»				
14	ВАТ «Полтавський ГЗК»				
15	ПАТ «Північний ГЗК»				
16	ПАТ «Маріупольський завод важкого машинобудування»				
17	ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод»				
18	ПАТ «Луганськтепловоз»				
19	ПАТ «Шахтоуправління «Покровське»				
20	ПАТ «АК «Богдан Моторс»				

проведення первинного розміщення цінних паперів на міжнародних фондових площадках, входження до корпорації, міжнародного об'єднання), двадцяти вітчизняних товариства (див. табл. 1) за період з 2001 по 2011 рр. включно, вихідним показником є розрахована інвестиційна привабливість двадцяти вітчизняних ПАТ. При цьому фактор «виконання норм акціонерного законодавства» виключається з моделі, оскільки кожне публічне акціонерне товариство у сучасних умовах господарювання виконує норми законодавства (контролюється державними контролюючими та регулюючими органами, у тому числі Національною Комісією з цінних паперів та фондовому ринку).

Інвестиційна привабливість публічного акціонерного товариства є вихідним показником. Модель розрахунку інвестиційної привабливості публічного акціонерного товариства (більш детально розглянуто у роботах [3, 10]) включає у себе поєднання показників фінансово-економічного стану товариства та його ринкової капіталізації. Узагальнений показник фінансово-економічного стану включає в себе розрахунок шістнадцяти показників фінансово-економічного стану товариства з використанням функції нормування, яка дозволяє уникнути вагових значень показників та побудувати загальний показник фінансово-економічного стану ПАТ.

Узагальнений показник ринкової капіталізації публічного акціонерного товариства розраховується як добуток ринкової вартості акцій ПАТ на загальну кількість акцій у статутному капіталі ПАТ. Використання медіанної фільтрації при розрахунку узагальненого показника ринкової капіталізації публічного акціонерного товариства дозволяє уникнути «викидів» цін на цінні папери товариства, які можуть виникати на фондових біржах. Розрахунковому значенню інвестиційної привабливості публічного акціонерного товариства присвоюється зона ризику, відповідно до якої визначається якісна характеристика інвестиційної привабливості ПАТ:

- ✦ зона ризику «нуль» («0») – кризова інвестиційна привабливість ПАТ;
- ✦ зона ризику «один» («1») – передкризова інвестиційна привабливість ПАТ;
- ✦ зона ризику «два» («2») – відносно стійка інвестиційна привабливість ПАТ;
- ✦ зона ризику «три» («3») – стійка інвестиційна привабливість ПАТ.

Побудова «дерева» рішень (рис. 2) базується на поєднанні факторів впливу на інвестиційну привабливість публічного акціонерного товариства з метою виявлення результуючого показника інвестиційної привабливості ПАТ.

На рис. 2 зображено «дерево» рішень, яке побудоване на принципі поєднання напрямків діяльності публічного акціонерного товариства, яке призводить до кризової, передкризової, відносно стійкої та стійкої інвестиційної привабливості публічного акціонерного товариства. У стовбці «підтримка» зображено кількість даних (із загальної кількості вхідних даних), які відповідають отриманому результату моделювання. Чим більша кількість даних у підтримці, тим більша достовірність отриманих результатів. Достовірність даних, яка відображається у відсотках, характеризує вірність отриманих результатів моделювання. Найбільшу підтримку у «дереві» рішень отримують результати, відповідно до яких публічне акціонерне товариство нараховує та виплачує дивіденди: підтримка висновку у вигляді 209 із 220 вхідних даних, що складає 82% достовірності отриманих результатів.

Побудоване «дерево» рішень дозволяє зробити такі основні висновки для будь-якого публічного акціонерного товариства України:

- 1) інвестиційна привабливість публічного акціонерного товариства з великою ймовірністю знаходиться у кризовій зоні, якщо ПАТ не нараховує та не виплачує дивіденди (False) та не проводило первинного розміщення цінних паперів на міжнародних фондових площадках (False);
- 2) інвестиційна привабливість публічного акціонерного товариства з великою ймовірністю знаходиться у передкризовій зоні, якщо воно не нараховує та не виплачує дивіденди (False), але проводило первинне розміщення цінних паперів на міжнародних фондових площадках (True);
- 3) інвестиційна привабливість публічного акціонерного товариства з великою ймовірністю знаходиться у відносно стійкій зоні, якщо воно нараховує та виплачує дивіденди (True), займається експортною діяльністю (True), але не входить до складу корпорації, міжнародної організації (False);
- 4) інвестиційна привабливість публічного акціонерного товариства з великою ймовірністю знаходиться у стійкій зоні, якщо воно нараховує та виплачує дивіденди (True), займається експортною діяльністю (True) та входить до складу корпорації, міжнародної організації (True).

Побудоване «дерево» рішень дозволяє побудувати матрицю рішень (рис. 3, 4) для двох груп стейкхолдерів:

Условие	Следствие	Поддержка	Достоверность
ЕСЛИ		209	82
Нарахування та виплата дивіденді = False		143	75
Первинне розміщення цінних паперів на міжнародних площадках = False	0	109	67
Первинне розміщення цінних паперів на міжнародних площадках = True	1	34	13
Нарахування та виплата дивіденді = True		66	26
Наявність експортної діяльності = False	0	4	3
Наявність експортної діяльності = True		62	26
Входження до корпорації, групи = False	2	34	13
Входження до корпорації, групи = True	3	28	18

Рис. 2. Результати моделювання інвестиційної привабливості публічного акціонерного товариства під впливом факторів: «дерево» рішень *

* Побудовано за допомогою програмного забезпечення Deductor Studio Academic.

власників, менеджерів та акціонерів, інвесторів. Відповідно до матриці рішень кожний користувач інформації приймає рішення (основні з яких зображені у матриці): власники та менеджери відповідно необхідності, напрямків підвищення інвестиційної привабливості публічного акціонерного товариства; акціонери та інвестори – продовження володіння цінними паперами товариства, необхідності тимчасово інвестувати у інші об'єкти, недоцільності володіння та інвестування. Кожний користувач матриці рішень може приймати рішення самостійно на основі власного розсуду та рекомендацій моделі.

Поєднання у діяльності публічного акціонерного товариства факторів впливу визначає вибір того чи іншого управлінського рішення. Сукупність таких факторів, як нарахування та виплата дивідендів ПАТ, проходження ним первинного розміщення цінних паперів на міжнародних фондових площадках, наявність експортної діяльності, а також входження до корпорації, групи, міжнародного

об'єднання сприяє прийняттю позитивного рішення відносно підтримки інвестиційної привабливості ПАТ (з боку власників та менеджерів) та продовження, початку інвестування у ПАТ (з боку акціонерів та інвесторів).

Висновки. У сучасних умовах господарювання інвестиційна привабливість публічного акціонерного товариства знаходиться під впливом факторів впливу: факторів мікро-, мезо-, макро- та мегарівнів. Фактори мікрорівня та мезорівня виникають на товаристві та у галузі, можуть регулюватися публічним акціонерним товариством. Фактори макрорівня та мегарівня виникають на рівні держави та на світовому рівні, не піддаються регулюванню з боку публічного акціонерного товариства. Регулювання факторів впливу на інвестиційну привабливість публічного акціонерного товариства можливо здійснити за допомогою моделювання інвестиційної привабливості, що дозволяє виділити напрямки регулювання та збільшення інвестиційної привабливості ПАТ.

Рішення / фактори	Нарахування та виплата дивідендів	IPO міжнародних фондових площадках	Наявність експортної діяльності	Входження до корпорації, групи
<i>Перша група стейкхолдерів: власники, менеджери</i>				
Підтримувати інвестиційну привабливість				
Підтримувати та збільшувати інвестиційну привабливість за допомогою налагодження експортної діяльності				
Збільшувати інвестиційну привабливість за допомогою врегулювання факторів впливу				
Формувати, збільшувати поступово та підтримувати привабливість				

Рис. 3. Матриця рішень власників та менеджерів при моделюванні інвестиційної привабливості публічного акціонерного товариства під впливом факторів за сферою виникнення

Рішення / фактори	Нарахування та виплата дивідендів	IPO міжнародних фондових площадках	Наявність експортної діяльності	Входження до корпорації, групи
<i>Друга група стейкхолдерів: акціонери, інвестори</i>				
Інвестувати у цінні папери, товариство є перспективним та, необхідно продовжувати або починати інвестування у товариство				
Продовжувати інвестувати з періодичним переглядом інших напрямків короткострокового інвестування				
Короткостроковим інвесторам інвестувати під час виплати дивідендів				
Не інвестувати у розвиток публічного акціонерного товариства				

Рис. 4. Матриця рішень акціонерів та інвесторів при моделюванні інвестиційної привабливості публічного акціонерного товариства під впливом факторів за сферою виникнення

Отже, питання моделювання інвестиційної привабливості публічного акціонерного товариства під впливом факторів викликає певний інтерес з боку власників та менеджерів товариства, а також з боку акціонерів та інвесторів товариства. Моделювання інвестиційної привабливості публічного акціонерного товариства з використанням «дерева» рішень дозволяє виявити напрямок та ступінь впливу факторів, виділити угруповання факторів на будь-якому публічному акціонерному товаристві, яке приводить до збільшення та/або зменшення його інвестиційної привабливості. Групування факторів впливу та розроблена матриця рішень дозволяє двом групам стейкхолдерів (власники та менеджери, акціонери та інвестори) приймати управлінські рішення відносно управління публічним акціонерним товариством, виявлення напрямків збільшення інвестиційної привабливості ПАТ, доцільності інвестування в розвиток публічного акціонерного товариства. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Альошина Л. Є.** Підвищення інвестиційної привабливості акцій вітчизняних підприємств при управлінні їх ринковою вартості / Л. Є. Альошина // Науковий вісник НЛТУ. – 2010. – Вип. 20.2. – С. 125 – 131.
2. **Брезіцька О. В.** Сучасні методичні підходи до оцінки вартості підприємства / О. В. Брезіцька // Економіка. Фінанси. Право. – 2010. – № 1. – С. 3 – 8.
3. **Брюховецька Н. Ю.** Оцінка інвестиційної привабливості підприємства: визначення недоліків деяких існуючих методик / Н. Ю. Брюховецька, О. В. Хасанова // Економіка промисловості. – 2009. – № 1(44). – С. 110 – 117.
4. **Великоіваненко Г. І.** Комплекс економіко-математичних моделей оцінювання інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання / Г. І. Великоіваненко, К. М. Мамонова // Нейро-нечіткі технології моделювання в економіці. – 2012. – № 1. – С. 65 – 96.
5. **Жученко З. О.** Публічні акціонерні товариства: проблеми розвитку та управління / З. О. Жученко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 8 (110). – С. 32 – 36.
6. Інформаційна база та статистичні дані // Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Інформаційна база та статистичні дані // Електронна система комплексного розкриття інформації (ЕСКРІН) емітентами акцій та облігацій підприємств, які знаходяться у лістингу організатора торгівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://escrin.nssmc.gov.ua/Software.aspx>
8. **Лотоцький М. Я.** Організаційний та фондовий аспекти аналізу процесів капіталізації промислових підприємств України / М. Я. Лотоцький // Бізнес Інформ. – 2013. – № 10. – С. 179 – 186.
9. Річний звіт НКЦПФР за 2012 рік: інновації для розвитку ринку // Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. – Київ, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/58/1370875350.pdf
10. **Хасанова О. В.** Модель оцінки інвестиційної привабливості публічного акціонерного товариства / О. В. Хасанова // Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку : зб. наук. пр. – Донецьк : ІЕП НАН України. – 2012. – С. 283 – 294.
11. **Еддоус М.** Методы принятия решений / М. Эддоус, Р. Стэнсфилд / Пер. с англ. под ред. член-корр. РАН И. И. Елисеовой. – М. : Аудит, ЮНИТИ, 1997. – 590 с.

REFERENCES

Alyoshyna, L. IE. "Pidvyshchennia investytsiinoi pryvablyvosti aktsii vitchyznianskykh pidpriemstv pry upravlinni ikh rynko-

voiu vartosti" [Increasing the investment attractiveness of the shares of domestic enterprises in the management of their market value]. *Naukovyi visnyk NLTU*, no. 20.2 (2010): 125-131.

Brezitska, O. V. "Suchasni metodychni pidkhody do otsinky vartosti pidpriemstva" [Modern methodical approaches to company valuation]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*, no. 1 (2010): 3-8.

Briukhovetska, N. Yu., and Khasanova, O. V. "Otsinka investytsiinoi pryvablyvosti pidpriemstva: vyznachennia nedolikh deiakykh isnuichykh metodykh" [Rating of investment attractiveness : identification of some shortcomings of existing techniques]. *Ekonomika promyslovosti*, no. 1 (44) (2009): 110-117.

Eddous, M., and Stensfld, R. *Metody priniatia resheniy* [Decision-making methods]. Moscow: Audit; YUNITI, 1997.

"Informatsiina baza ta statystychni dani" [Information base and statistics]. Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

"Informatsiina baza ta statystychni dani" [Information base and statistics]. <http://escrin.nssmc.gov.ua/Software.aspx>

Khasanova, O. V. "Model otsinky investytsiinoi pryvablyvosti publichnoho aktsionernoho tovarystva" [Model evaluation of investment attractiveness of the public company]. *Stratehiia i mekhanizmy rehuliuвання promyslovoho rozvytku* (2012): 283-294.

Lototskyi, M. Ya. "Orhanizatsiinyi ta fondovyi aspekty analizu protsesiv kapitalizatsii promyslovykh pidpriemstv Ukrainy" [Organizational aspects of the analysis and stock capitalization processes of industrial enterprises in Ukraine]. *Biznes Inform*, no. 10 (2013): 179-186.

"Richnyi zvit NKTSPFR za 2012 rik: innovatsii dlia rozvytku rynku" [Annual Report SSMNC for 2012 : innovations for the market]. http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/58/1370875350.pdf

Velykoivanenko, H. I., and Mamonova, K. M. "Kompleks ekonomiko-matematychnykh modelei otsiniuvannia investytsiinoi pryvablyvosti sub'iektiv hospodariuvannia" [Complex mathematical economic models for evaluating investment attractiveness entities]. *Neiro-nechitki tekhnologii modeliuвання v ekonomitsi*, no. 1 (2012): 65-96.

Zhuchenko, Z. O. "Publichni aktsionerni tovarystva: problemy rozvytku ta upravlinnia" [Public corporations : Development and Management]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 8 (110) (2010): 32-36.

ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ

© 2014 ДИКАНЬ В. Л., ПОСОХОВ І. М.

УДК 338.2

Дикань В. Л., Посохов І. М. Дослідження міжнародних стандартів управління ризиками

Мета статті полягає в дослідженні існуючих міжнародних стандартів з управління ризиками як важливого чинника вдосконалення управління ризиками вітчизняних корпорацій та підприємств і розробці рекомендацій із застосування міжнародних стандартів в Україні, зокрема в рамках побудови корпоративних систем управління ризиком. Проведене дослідження продемонструвало, що використані в стандартах з ризик-менеджменту підходи до організації процесу управління ризиками носять загальний позагалузевий характер, відрізняються ступенем деталізації, їх безсумнівною цінністю з позиції розвитку ризик-менеджменту в Україні є визначення загального напрямку процесів побудови корпоративних систем управління ризиком на практиці. Застосування викладених підходів на національному та корпоративному рівнях стандартизації в Україні в рамках побудови корпоративних систем управління ризиком дозволить вдосконалити управління ризиками корпорацій та підприємств. Перспективою подальших досліджень вітчизняних фахівців у галузі ризик-менеджменту є розробка вітчизняного стандарту з управління ризиками, враховуючи сучасні вітчизняні особливості розвитку ризик-менеджменту в Україні та провідний зарубіжний досвід.

Ключові слова: ризик, корпорація, управління ризиками, міжнародні стандарти управління ризиками.

Табл.: 2. **Бібл.:** 12.

Дикань Володимир Леонідович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри, кафедра економіки, організації та управління підприємством, Українська державна академія залізничного транспорту (пл. Фейєрбаха, 7, Харків, 61050, Україна)

E-mail: dikanvladimir@gmail.com

Посохов Ігор Михайлович – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра організації виробництва та управління персоналом, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

E-mail: dgla04@mail.ru

УДК 338.2

UDC 338.2

Дикань В. Л., Посохов И. М. Исследование международных стандартов управления рисками

Цель статьи состоит в исследовании существующих международных стандартов управления рисками, важного фактора совершенствования управления рисками отечественных корпораций и предприятий и разработке рекомендаций по применению международных стандартов в Украине, в частности в рамках построения корпоративных систем управления риском. Проведенное исследование показало, что использованные в стандартах риск-менеджмента подходы по организации процесса управления рисками носят общий характер, отличаются степенью детализации. Их несомненной ценностью по развитию риск-менеджмента в Украине является определение общего направления построения корпоративных систем управления риском на практике. Упомянутые подходы на национальном и корпоративном уровнях стандартизации в Украине в рамках построения корпоративных систем управления риском позволят усовершенствовать управление рисками корпораций и предприятий. Перспективой дальнейших исследований отечественных специалистов в области риск-менеджмента является разработка отечественного стандарта по управлению рисками, учитывая современные отечественные особенности развития риск-менеджмента в Украине и ведущий зарубежный опыт.

Ключевые слова: риск, корпорация, управление рисками, международные стандарты управления рисками.

Табл.: 2. **Библ.:** 12.

Дикань Владимир Леонидович – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой, кафедра экономики, организации и управления предприятием, Украинская государственная академия железнодорожного транспорта (пл. Фейєрбаха, 7, Харьков, 61050, Украина)

E-mail: dikanvladimir@gmail.com

Посохов Игорь Михайлович – кандидат экономических наук, доцент, доцент, кафедра организации производства и управления персоналом, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Фрунзе, 21, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: dgla04@mail.ru

Dykan V. L., Posokhov I. M. Study of International Standards of Risk Management

The goal of the article lies in the study of existing international standards of risk management, an important factor of improvement of risk management in domestic corporations and enterprises and development of recommendations on application of international standards in Ukraine, in particular, within the framework of building corporate systems of risk management. The conducted study shows that approaches on organisation of the process of risk management, used in standards of risk management, are of general character and differ with the degree of detailing. Their undoubted value in development of risk management in Ukraine is identification of a general direction of building corporate systems of risk management in practice. The said approaches at the national and corporate levels of standardisation in Ukraine within the framework of building corporate systems of risk management would allow improvement of risk management in corporations and enterprises. The prospect of further studies of domestic specialists in the field of risk management is development of the domestic standard of risk management with consideration of modern domestic specific features of development of risk management in Ukraine and leading foreign experience.

Key words: risk, corporation, risk management, international standards of risk management.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 12.

Dykan Volodymyr L. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department, Department of Economics, Organization and Management of the Enterprise, Ukrainian State Academy of Railway Transport (pl. Feyerbakha, 7, Kharkiv, 61050, Ukraine)

E-mail: dikanvladimir@gmail.com

Posokhov Igor M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of the Organization of Production and Personnel Management, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (vul. Frunze, 21, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: dgla04@mail.ru

Сьогодні актуальна проблема стійкого розвитку економіки України. Забезпечення стійкого розвитку вітчизняної економіки не можливо без ефективного управління, впровадження систем ризик-менеджменту в корпораціях і на підприємствах, що вимагає достовірної оцінки ризиків. Побудова сучасних систем ризик-менеджменту на основі існуючих міжнародних стандартів управління ризиками дозволить керівникам більш ефективно управляти ризиками корпорацій та підприємств.

Концептуальні аспекти ризикології висвітлено в працях В. В. Вітлінського, Г. І. Великоіваненко, Н. М. Внукової, В. М. Гранатунова, О. Є. Кузьміна, В. В. Лук'янової та інших науковців. Аналіз міжнародних стандартів управління ризиками виконано в публікаціях вітчизняних вчених: О. М. Донець, Т. В. Савельєвої, Ю. І. Урецької, Т. В. Головач, А. Б. Грушевицької, В. В. Швид, Н. Стрельбицької.

У роботі О. М. Донець, Т. В. Савельєвої, Ю. І. Урецької висвітлено важливість впровадження міжнародних стандартів в управлінні ризиками проектно-орієнтованих підприємств, розроблено алгоритм виокремлення та опису ризиків на основі вимог провідних міжнародних стандартів з ризик-менеджменту [1]. У публікації Т. В. Головач, А. Б. Грушевицької, В. В. Швид досліджено теоретичні та практичні питання застосування ризик-менеджменту на підприємствах, функції та основні етапи ризик-менеджменту, основні міжнародні стандарти ризик-менеджменту [2]. Н. Стрельбицька досліджує міжнародний стандарт управління ризиками ISO 31000: 2009, розглядає взаємозв'язок між принципами, системою і процесом управління ризиками та зміни у термінологічній базі [3]. Однак, незважаючи на існуючі наукові публікації з цієї проблеми, питання впровадження міжнародних стандартів в практику управління ризиками сучасних корпорацій та підприємств ще недостатньо досліджені.

Метою статті є дослідження існуючих міжнародних стандартів з управління ризиками як важливого чинника вдосконалення управління ризиками вітчизняних корпорацій та підприємств, розробка рекомендацій із застосування міжнародних стандартів в Україні, у тому числі в рамках побудови корпоративних систем управління ризиком.

Стандартами в галузі ризик-менеджменту передбачається уніфікація термінології, що використовується в цій області; складових процесу управління ризиками; підходів до побудови організаційної структури ризик-менеджменту [4].

Міжнародні стандарти управління ризиками, найбільш відомі з яких перераховані в *табл. 1* і *табл. 2*, можуть братися за основу при розробці внутрішнього корпоративних стандартів ризик-менеджменту. Підвищена увага консультантів у сфері ризик-менеджменту приділяється документу «Управління ризиками організацій. Інтегрована модель», розробленому Комітетом спонсорських організацій комісії Тредвея (Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission – COSO) [5]. Цей документ – це опис концептуальних основ управління ризиками компанії, який дає докладні рекомендації щодо створення корпоративної системи управління ризиками в рамках компанії. У даний час національні стандарти діють в Австралії та Новій Зеландії (AS/NZS 4360, прийнятий у 1995 р., удосконалений в 1999 р. і 2004 р.) [6], Канаді (CAN/CSA-Q850-97, прийнятий у 1997 р.), Японії (JISQ 2001, прийнятий в 2001 р.), у Великобританії у сфері управління проектними ризиками (BS-6079-3:2000, прийнятий у 2000 р.).

Окремі розробки з цієї проблеми проводяться і в ряді інших країн, наприклад Норвегії, де діє, зокрема, стандарт

Z-013 «Аналіз готовності до ризику і виникнення аварійних ситуацій», розроблений для нафтогазової індустрії.

У *табл. 1, 2* наведено перелік стандартів ризик-менеджменту різних країн. Одним з перших, найбільш повних та опрацьованих національних стандартів у галузі управління ризиком експерти визнають стандарт AS / NZS 4360 з ризик-менеджменту Австралії та Нової Зеландії, що має загальний (поза галузевий) характер, його основні положення адаптовані окремими транснаціональними компаніями до побудови систем управління ризиком. Відповідно до стандарту AS / NZS 4360, управління ризиком на рівні компанії – сукупність п'яти стадій і двох процесів наскрізного характеру. При цьому під управлінням ризиком в стандарті розуміється «сукупність культури, процесів і структур, орієнтованих на використання потенційних можливостей при одночасному управлінні негативними впливами» [6].

1. Визначення оточення (середовища). Серед факторів, що визначають необхідність аналізу та ідентифікації внутрішнього середовища компанії, виділяються наступні: управління ризиком повинно здійснюватися в контексті цілей і завдань компанії; одним з основних ризиків компанії є виникнення перешкод у процесі досягнення поставлених стратегічних, операційних, проектних та інших цілей; чітке формулювання принципів організаційної політики і цілей компанії сприятиме визначенню основних напрямків корпоративної політики в галузі управління ризиками; цілі і завдання компанії за сегментами діяльності, а також цільові орієнтири, що формуються при реалізації окремих проектів, повинні розглядатися у відповідності з цілями функціонування та розвитку компанії.

На цій стадії вирішується, зокрема, завдання ідентифікації так званих причетних (по відношенню до даної компанії) сторін. При цьому під причетною стороною (у літературі також застосовуються терміни «зацікавлені сторони», «стейкхолдери») розуміється «будь-який індивід, група або організація, які можуть впливати на ризик, піддаватися впливу або відчувати себе підданим впливу ризику» [8].

Відповідно до цього визначення до причетних сторін відносяться клієнти та контрагенти, внутрішньо корпоративні групи (персонал, менеджмент), неурядові організації, державні структури, ЗМІ.

У рамках стадії 1 управління ризиком також визначаються: спектр цільових показників діяльності, перелік елементів стратегії компанії, параметрів її функціонування, на які будуть впливати процеси ризик-менеджменту, а також необхідні ресурси та облікові процедури; забезпечення балансу можливих витрат і вигод (так званий етап ідентифікації середовища ризик-менеджменту).

2. Ідентифікація ризиків, обумовлених особливостями зовнішнього і внутрішнього середовища, проаналізованого на стадії 1: розглядаються всі можливі джерела ризику, а також наявна інформація про сприйняття ризику (усвідомлення ризику) причетними сторонами, як внутрішніми по відношенню до компанії, так і зовнішніми. Особливі вимоги висуваються до якості інформації (максимально можливий рівень повноти, точності і тимчасової відповідності при наявних ресурсах на її отримання) та її джерел.

Важливо, щоб персонал, задіяний в ідентифікації ризиків, мав у своєму розпорядженні всю повну інформацію про процеси або діяльність, які піддаються аналізу, що свідчить про необхідність участі в даному процесі спеціальних робочих груп, складених з експертів різного профілю.

Основні міжнародні стандарти з ризик-менеджменту

Назва стандарту		
ISO/CD 31000: 2009 (міжнародний стандарт)	General guidelines for principles and implementation of risk management	Загальні керівні вказівки за принципами і здійсненню ризик-менеджменту
BS 31100:2008 (бри-танський стандарт)	Code of practice for risk management	Положення практики для ризик-менеджменту
AS/NZS 4360:2004	Risk management	Ризик-менеджмент
HB 436:2004 (австралійське керівництво)	Risk management Guidelines. Companion to AS/NZS 4360:2004	Керівні вказівки з ризик-менеджменту. Застосування стандарту AS/NZS 4360:2004
BS 5760-7:1991 (IEC 61025:1990)	Reliability of systems, equipment and components. Part 7: Guide to fault tree analysis (FTA)	Надійність систем, обладнання та компонентів. Частина 7: Керівництво з аналізу «дерево відмов»
CSAQ 850:1997 (канадський стандарт)	Risk Management Guidelines for Decision Makers	Керівні вказівки з ризик-менеджменту при прийнятті рішень
JISQ 2001:2001 (японський стандарт)	Guidelines for development and implementation of risk management system	Керівні вказівки для розробки та виконання системи ризик-менеджменту
ONR 49000:2004	Risk management for organizations and systems. Terms and principles	Ризик-менеджмент для організацій і систем. Терміни та принципи
ON R 49001:2004	Risk management for organizations and systems. Elements of the risk management systems	Ризик-менеджмент для організацій і систем. Елементи систем ризик-менеджменту
ONR49002-1:2004	Risk management for organizations and systems. Part 1: Guidelines for risk management	Ризик-менеджмент для організацій і систем. Частина 1: Вказівки для ризик-менеджменту
ONR 49002-2:2004	Risk management for organizations and systems. Part 2: Guidelines for the integration of risk management into the general management system	Ризик-менеджмент для організацій і систем. Частина 2: Вказівки щодо інтеграції ризик-менеджменту в систему загального менеджменту
ONR 49003:2004	Risk management for organizations and systems. Qualification of the risk manager	Ризик-менеджмент для організацій і систем. Кваліфікація ризик-менеджера
ONORM S 2300	Risk, security and crisis management. Concepts	Ризик, безпека і кризовий менеджмент. Поняття.
ONORM S 2310	Risk, security and crisis management. Selection and verification criteria for persons appointed for crisis management	Ризик, безпека і криза-менеджмент. Критерії вибору та верифікації осіб, призначених для кризового менеджменту

Складено автором на основі джерела [7].

Таблиця 2

Міжнародні стандарти управління ризиками

Розробник/видавець	Назва
1	2
Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO), USA. Комітет спонсорських організацій Комісії Тредвея, США	Enterprise Risk Management – Integrated Framework (ERM), 2004. Управління ризиками організації – інтегрована схема
The Institute of Risk Management (IRM), The Association of Insurance and Risk Managers (AIRMIC) and ALARM The National Forum for Risk Management in the Public Sector, UK. Adopted by Federation of European Risk Management Associations. Інститут ризик-менеджменту, Асоціація ризик-менеджменту і страхування, Національний форум ризик-менеджменту в громадському секторі (Великобританія). Прийнятий Федерацією європейських асоціацій ризик-менеджерів	A Risk Management Standard. 2002. Стандарт управління ризиками
Standards Australia	Australian/New Zealand Risk Management Standard (AS/NZS 4360), 2004. Стандарт управління ризиками Австралії і Нової Зеландії

1	2
Basel Committee on Banking Supervision. Базельський комітет з банківського нагляду	Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: a Revised Framework, 2004. Базель II: Міжнародні стандарти виміру капіталу – допрацьована угода. Basel III: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards. Базель III: Міжнародні стандарти виміру капіталу

Складено автором на основі джерел [5; 6; 9; 10; 11].

3. *Аналіз ризиків, результатом якого є визначення рівня ризику, що відображає оцінки наслідків та ймовірності ризикових подій.* Виділяють кількісний та якісний аналіз; цінність і значення останнього істотно підвищуються, якщо визначення ризику здійснюється широким колом причетних сторін.

4. *Оцінювання ризиків здійснюється з метою прийняття рішення про припустимість / неприпустимість ризику (щодо припустимого ризику не застосовуються процедури обробки ризику, передбачені стадією 5) і передбачає дослідження рівнів підконтрольності ризикової події, витрат на реалізацію впливу, потенційних витрат і вигод, пов'язаних з ризиковою подією.* Результати роботи експертів на цій стадії можуть передбачати перегляд критеріїв ризику, встановлених на стадії 1 (таким чином, вирішується завдання забезпечення аналізу всіх значущих ризиків).

5. *Обробка ризику (вибір методу регулювання ризиків) здійснюється з оціненими і ранжированими ризиками, щодо яких прийнято рішення про їх неприйнятність / неприпустимість для компанії відповідно до критеріїв, визначених на початкових стадіях процесу управління ризиками.* Поряд з рекомендаціями COSO як базовий розглядається Стандарт з управління ризиками Федерації європейських асоціацій ризик-менеджерів (FERMA), який є спільною розробкою (2002 р.) Інституту ризик-менеджменту (IRM), Асоціації ризик-менеджменту та страхування (AIRMIC). На відміну від документа COSO в частині застосовуваної термінології стандарт FERMA дотримується підходу, прийнятого в документах Міжнародної організації зі стандартизації (ISO / IEC 73:2002. Менеджмент ризику, терміни та визначення). Зокрема, ризик визначається стандартом не розгорнуто і менш детально, а саме: «комбінація ймовірності події та її наслідків» [9].

Це обмежує можливості аналізу ризиків. Разом з тим у стандарті FERMA ризик-менеджмент розглядається як центральна частина стратегічного управління підприємством, завданням якої є ідентифікація ризиків та управління ними. При цьому звертається увага, що ризик-менеджмент як єдина система управління ризиками повинен включати в себе програму контролю з виконання поставлених завдань, оцінку ефективності проведених заходів, а також систему заохочення на всіх рівнях організації відповідно до прийнятих міжнародних норм. Стандарт FERMA виділяє чотири групи ризиків організації – стратегічні, операційні, фінансові ризики, а також безпеки. Окрім того, у документі наведено такі моменти: коротка характеристика ключових стадій процесу ризик-менеджменту з докладним описом вимог до деталізації інформації у звітах про ризики залежно від споживача інформації; серед користувачів внутрішніх звітів – рада ди-

ректорів компанії, її окрема структурна одиниця, конкретний працівник організації; користувачами зовнішніх звітів є зовнішні контрагенти організації.

Звіт про ризики компанії для зовнішніх користувачів інформації повинен включати описи: методів системи внутрішнього контролю, а саме: характеристику зон відповідальності менеджменту компанії з питань управління ризиками, способів ідентифікації ризиків та їх практичного застосування в чинній системі управління ризиками компанії; основних інструментів системи внутрішнього контролю щодо найбільш значущих ризиків; діючих механізмів моніторингу ризиків. Розвиток стандартизації в галузі регулювання ризиків відбувався поступово у міру наростання технологічних, економічних, екологічних, соціальних проблем та їх глобалізації. Розвиток національних і міжнародних стандартів регулювання ризиків відображає цей процес. Стандарти COSO в більшій мірі призначені для програми в корпоративних структурах, що активно беруть участь у біржовій торгівлі. Стандарт FERMA пропонується використовувати корпораціям, в більшій мірі задіяним у виробничій сфері або в реальному секторі економіки. Порівняння змісту стандартів показує їх поступовий перехід до більш узагальненої форми з виділенням ключових стадій процесу регулювання факторів ризику. Нарешті, розвиток стандартів ризик-менеджменту, в тому числі їх модернізація та доповнення в окремих країнах, свідчить про те, що ці процеси не можуть закінчитися, оскільки постійно змінюється контекст (середа) бізнесу і виникають нові небезпеки, загрози і ризики. У 2002 р. набрало чинності Керівництво ICO / MEK 73:2002 «Менеджмент ризику. Терміни та визначення» (ISO / IEC Guide 73 «Risk Management Vocabulary Guidelines for use in standards»), що має на меті уніфікацію термінології в галузі управління ризиком, у тому числі при розробці стандартів на різних рівнях. Наступним рівнем розвитку стандартизації у сфері ризик-менеджменту є підготовка загального стандарту ICO в галузі управління ризиками.

Стандарт ICO 31000 «Ризик-менеджмент. Принципи та керівництва із застосування» (Risk Management – Principles and Guidelines on Implementation) [12], розробку якого здійснювала робоча група по стандартизації у сфері ризик-менеджменту (до якої входили представники національних органів з стандартизації з 26 країн), був прийнятий в 2009 р. При підготовці проекту стандарту ICO 31000 розробниками за основу був прийнятий стандарт Австралії та Нової Зеландії (2004), про що, зокрема, свідчить подібність використаного підходу до визначення і опису процесу ризик-менеджменту та його окремих складових. Разом з тим є й відмінності. Наприклад, у стандарті ICO 31000 стадії «Ідентифікація ризику», «Аналіз ризику», «Оцінювання ризику» розглядаються не самотійно, а як складові

стадії «Оцінка ризику». Окрім того, підкреслюється необхідність документування процесу управління ризиком з урахуванням вигод повторного використання накопиченої інформації для цілей управління в порівнянні з витратами на створення і збереження документів і ряду інших чинників. Характеристика принципів ризик-менеджменту і опис моделі управління ризиком в рамках стандарту відокремлені від характеристики процесу ризик-менеджменту, так як процес управління ризиком не існує сам по собі, а має стати складовим елементом управління в компанії, впроваджуватися в організаційну культуру, налаштовуватися під діючі в рамках компанії бізнес-процеси.

Серед принципів управління ризиком, що визначають його ефективність, в тексті стандарту визначено наступні: ризик-менеджмент створює вартість, тобто здійснює внесок у досягнення поставлених цілей, а також у вдосконалення в таких областях, як здоров'я і безпека людини, відповідність законодавчим вимогам, охорона навколишнього середовища, фінансова діяльність, корпоративне управління, репутація; ризик-менеджмент – невід'ємна частина організаційних процесів у компанії; ризик-менеджмент – складова частина процесу прийняття рішень у компанії; ризик-менеджмент повинен бути спеціально відрегульований і «налаштований» з урахуванням специфіки діяльності компанії; ризик-менеджмент враховує існування людського і культурного факторів. Застосування встановленої стандартом моделі управління ризиком має забезпечити ефективність ризик-менеджменту, його інтеграцію в загальну систему управління корпорації або підприємства, сприяти використанню інформації про ризик при прийнятті рішень на всіх рівнях ієрархії компанії, гарантувати адекватне відображення даної інформації в її звітності. У рамках моделі особлива роль відводиться керівництву компанії, яке повинне створити умови для впровадження управління ризиками в компанії, а також для досягнення поточної ефективності ризик-менеджменту.

ВИСНОВКИ

У світовій практиці активно розвиваються процеси стандартизації в галузі управління ризиком, у тому числі на національному та міжнародному рівнях. Ці стандарти визначають цілі, завдання, елементи системи, етапи процесу управління ризиками, необхідну організаційну структуру. Схеми, закладені в розглянутих документах, можуть бути застосовані як основа для процесів розробки та подальшого впровадження корпоративних систем управління ризиками.

Використані в стандартах з ризик-менеджменту підходи до організації процесу управління ризиками носять загальний характер, відрізняються ступенем деталізації. Їх безсумнівною цінністю з позиції розвитку ризик-менеджменту в Україні є визначення загального напрямку процесів побудови корпоративних систем управління ризиком на практиці. Застосування викладених підходів на національному та корпоративному рівнях стандартизації в Україні в рамках побудови корпоративних систем управління ризиком, дозволить вдосконалити управління ризиками корпорацій та підприємств: проводити оцінку підходів до організації управління ризиками експертам корпорацій; виявляти слабкі та сильні сторони корпоративного ризик-менеджменту з точки зору загальноприйнятих підходів; скоротити витрати на підготовку документів корпоративної системи управління ризиком і внесення необхідних

змін в організаційну структуру, зосередившись на «налаштуванні» типових підходів під вимоги бізнесу; підвищити ефективність процесу передачі функцій з проектування і впровадження корпоративних систем ризик-менеджменту на аутсорсинг завдяки можливості запровадження єдиної термінологічної бази рекомендацій з побудови окремих елементів єдиної системи, що надходять від третіх компаній; здійснювати обмін теоретичним та практичним досвідом у сфері ризик-менеджменту на національному та міжнародному рівнях; підвищити ефективність управління ризиками корпорацій та підприємств.

Враховуючи, що використовуючи провідні міжнародні стандарти управління ризиками було розроблено національний стандарт управління ризиками Російської Федерації, перспективами подальших досліджень вітчизняних фахівців у галузі ризик-менеджменту є розробка вітчизняного стандарту з управління ризиками, враховуючи вітчизняні особливості та провідний зарубіжний досвід. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Донець О. М.** Використання міжнародних стандартів в управлінні ризиками / О. М. Донець, Т. В. Савельєва, Ю. І. Урецька // Збірник наукових праць: Управління розвитком складних систем. – Київ: КНУБА, 2011. – Випуск 6. – С. 36 – 42.
2. **Головач Т. В.** Ризик менеджмент: зміст і організація на підприємстві / Т. В. Головач, А. Б. Грушевицька, В. В. Швид // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 3, Т. 1. – С. 157 – 163.
3. **Стрельбіцька Н.** Уніфікований міжнародний стандарт ризик-менеджменту як відповідь на виклики глобалізації / Н. Стрельбіцька // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2011. – Вип. 2 (5) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11snyvnh.pdf>
4. ISO/IEC GUIDE 73:2002. Risk management-Vocabulary – Guidelines for use in standards. International Organization for Standardization, 2002.
5. Enterprise Risk Management – Integrated Framework Executive Summary. Committee of Sponsoring Organization of the Treadway Commission (COSO), 2004.
6. AS/NZS 4360:2004. Risk Management [issued by Standards Australia]. Australian Handbook, HB 254-2003.
7. <http://www.icc-iso.ru/toclients/standard/>
8. ГОСТ Р 51897–2002. Менеджмент риска. Термины и определения. – С. 2.
9. Risk Management Standard. 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.theirm.org/publications/documents/Risk_Management_Standard_030820.pdf
10. Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: a Revised Framework, 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cbr.ru/today/ms/bn/Basel.pdf>
11. Базель III: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org/press/p100912.pdf>
12. BS ISO 31000:2009 Risk management. Principles and guidelines [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ddata.over-blog.com/xxxxxy/0/32/13/25/Risques/ISO_DIS_31000_E-1-.pdf

REFERENCES

- “AS/NZS 4360:2004. Risk Management [issued by Standards Australia]” Australian Handbook, HB 254, 2003.
- “Basel II: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: a Revised Framework, 2004” <http://www.cbr.ru/today/ms/bn/Basel.pdf>

"Basel III: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards". <http://www.bis.org/press/p100912.pdf>

"BS ISO 31000:2009 Risk management. Principles and guidelines". http://ddata.over-blog.com/xxxxyy/0/32/13/25/Risques/ISO_DIS_31000_E--1-.pdf

Donets, O. M., Savelieva, T. V., and Uretsky, Yu. I. "Vykorystannia mizhnarodnykh standartiv v upravlinni ryzykamy" [The use of international standards in risk management]. *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system*, no. 6 (2011): 36-42.

Enterprise Risk Management – Integrated Framework Executive Summary: Committee of Sponsoring Organization of the Treadway Commission (COSO), 2004.

Holovach, T. V., Hrushchivska, A. B., and Shvyd, V. V. "Ryzyk menedzhment: zmist i orhanizatsiia na pidpriemstvi" [Risk ma-

agement: the content and organization of the company]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 1, no. 3: 157-163.

"ISO/IEC GUIDE 73:2002. Risk management-Vocabulary" Guidelines for use in standards, 2002.

"Menedzhment riska. Terminy i opredeleniia" GOST R 51897-2002.

"Risk Management Standard. 2002" http://www.theirm.org/publications/documents/Risk_Management_Standard_030820.pdf

Strelbitska, N. "Unifikovanyi mizhnarodnyi standart ryzyk-menedzhmentu iak vidpovid na vyklyky hlobalizatsii" [Unified international standard for risk management in response to the challenges of globalization]. <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11snyvnh.pdf>

<http://www.icc-iso.ru/toclients/standard/>

УДК 316.6

ЛИЧНОСТЬ КАК СУБЪЕКТ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

© 2014 ТИТОВА Е. В., БАРАНОВ В. И.

УДК 316.6

Титова Е. В., Баранов В. И. Личность как субъект управленческой деятельности

Психологическая наука наряду со многими другими естественными и общественными науками изучает человека, личность, но выделяет в них свой специфический аспект. В психологической науке существует большое количество подходов к пониманию сущности личности. Профессионально важными качествами являются индивидуальные качества субъекта деятельности, влияющие на эффективность деятельности и успешность ее освоения. Рассмотренные концепции являются попытками упорядочить различные социологические и психологические знания о личности и объединить теорию личности с теорией профессионального выбора. Проблема профессионального становления личности относится к числу активно разрабатываемых психологических проблем.

Ключевые слова: личность, деятельность, профессиональный тип личности, уровни квалификации, профессиональное становление, направления исследования.

Библ.: 7.

Титова Екатерина Владимировна – кандидат психологических наук, доцент, Ростовский государственный строительный университет (ул. Социалистическая, 162, Ростов-на-Дону, 344022, Украина)

E-mail: titova9@yandex.ru

Баранов Василий Иванович – доктор сельскохозяйственных наук, профессор, Ростовский институт российского государственного торгового экономического университета (ул. Тургеневская, 49, Ростов-на-Дону, 344002, Россия)

E-mail: viktor15@bk.ru

УДК 316.6

Титова Е. В., Баранов В. И. Особистість як суб'єкт управлінської діяльності

Психологічна наука поряд із багатьма іншими природними й суспільними науками вивчає людину, особистість, але виділяє в них свій специфічний аспект. У психологічній науці існує велика кількість підходів до розуміння сутності особистості. Професійно важливими якостями є індивідуальні якості суб'єкта діяльності, що впливають на ефективність діяльності й успішність її освоєння. Розглянуті концепції є спробами впорядкувати різні соціологічні й психологічні знання про особистість й об'єднати теорію особистості з теорією професійного вибору. Проблема професійного становлення особистості належить до числа активно розроблюваних психологічних проблем.

Ключові слова: особистість, діяльність, професійний тип особистості, рівні кваліфікації, професійне становлення, напрямки дослідження.

Бібл.: 7.

Титова Катерина Володимирівна – кандидат психологічних наук, доцент, Ростовський державний будівельний університет (вул. Соціалістична, 162, Ростов-на-Дону, 344022, Україна)

E-mail: titova9@yandex.ru

Баранов Василь Іванович – доктор сільськогосподарських наук, професор, Ростовський інститут російського державного торгового-економічного університету (вул. Тургенєвська, 49, Ростов-на-Дону, 344002, Росія)

E-mail: viktor15@bk.ru

UDC 316.6

Tytova K. V., Baranov V. I. Personality as a Subject of Managerial Activity

Psychological science, along with many other natural and social sciences, studies a person and personality, but it allocates in them its own specific aspect. The psychological science has a big number of approaches to understanding essence of the personality. Professionally important qualities are individual qualities of a subject of activity, which influence efficiency of activity and success of its mastering. The considered concepts are efforts to put in order various sociological and psychological knowledge about the personality and unite the personality theory with the theory of professional choice. The problem of professional formation of the personality belongs to actively developed psychological problems.

Key words: personality, activity, professional type of personality, qualification levels, professional formation, directions of a study.

Bibl.: 7.

Tytova Kateryna V. – Candidate of Science (Psychology), Associate Professor, Rostov State University of Civil Engineering (ul. Sotsialisticheskaya, 162, Rostov-on-Don, 344022, Ukraine)

E-mail: titova9@yandex.ru

Baranov Vasily I. – Doctor of Sciences (Agriculture), Professor, Rostov Institute Russian State Trade and Economic University (ul. Turgenevskaya, 49, Rostov-on-Don, 344002, Russia)

E-mail: viktor15@bk.ru

"Basel III: International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards". <http://www.bis.org/press/p100912.pdf>

"BS ISO 31000:2009 Risk management. Principles and guidelines". http://ddata.over-blog.com/xxxxyy/0/32/13/25/Risques/ISO_DIS_31000_E--1-.pdf

Donets, O. M., Savelieva, T. V., and Uretsky, Yu. I. "Vykorystannia mizhnarodnykh standartiv v upravlinni ryzykamy" [The use of international standards in risk management]. *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system*, no. 6 (2011): 36-42.

Enterprise Risk Management – Integrated Framework Executive Summary: Committee of Sponsoring Organization of the Treadway Commission (COSO), 2004.

Holovach, T. V., Hrushchivska, A. B., and Shvyd, V. V. "Ryzyk menedzhment: zmist i orhanizatsiia na pidpriemstvi" [Risk ma-

agement: the content and organization of the company]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 1, no. 3: 157-163.

"ISO/IEC GUIDE 73:2002. Risk management-Vocabulary" Guidelines for use in standards, 2002.

"Menedzhment riska. Terminy i opredeleniia" GOST R 51897-2002.

"Risk Management Standard. 2002" http://www.theirm.org/publications/documents/Risk_Management_Standard_030820.pdf

Strelbitska, N. "Unifikovanyi mizhnarodnyi standart ryzyk-menedzhmentu iak vidpovid na vyklyky hlobalizatsii" [Unified international standard for risk management in response to the challenges of globalization]. <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11snyvnh.pdf>

<http://www.icc-iso.ru/toclients/standard/>

УДК 316.6

ЛИЧНОСТЬ КАК СУБЪЕКТ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

© 2014 ТИТОВА Е. В., БАРАНОВ В. И.

УДК 316.6

Титова Е. В., Баранов В. И. Личность как субъект управленческой деятельности

Психологическая наука наряду со многими другими естественными и общественными науками изучает человека, личность, но выделяет в них свой специфический аспект. В психологической науке существует большое количество подходов к пониманию сущности личности. Профессионально важными качествами являются индивидуальные качества субъекта деятельности, влияющие на эффективность деятельности и успешность ее освоения. Рассмотренные концепции являются попытками упорядочить различные социологические и психологические знания о личности и объединить теорию личности с теорией профессионального выбора. Проблема профессионального становления личности относится к числу активно разрабатываемых психологических проблем.

Ключевые слова: личность, деятельность, профессиональный тип личности, уровни квалификации, профессиональное становление, направления исследования.

Библ.: 7.

Титова Екатерина Владимировна – кандидат психологических наук, доцент, Ростовский государственный строительный университет (ул. Социалистическая, 162, Ростов-на-Дону, 344022, Украина)

E-mail: titova9@yandex.ru

Баранов Василий Иванович – доктор сельскохозяйственных наук, профессор, Ростовский институт российского государственного торгового экономического университета (ул. Тургеневская, 49, Ростов-на-Дону, 344002, Россия)

E-mail: viktor15@bk.ru

УДК 316.6

Титова Е. В., Баранов В. И. Особистість як суб'єкт управлінської діяльності

Психологічна наука поряд із багатьма іншими природними й суспільними науками вивчає людину, особистість, але виділяє в них свій специфічний аспект. У психологічній науці існує велика кількість підходів до розуміння сутності особистості. Професійно важливими якостями є індивідуальні якості суб'єкта діяльності, що впливають на ефективність діяльності й успішність її освоєння. Розглянуті концепції є спробами впорядкувати різні соціологічні й психологічні знання про особистість й об'єднати теорію особистості з теорією професійного вибору. Проблема професійного становлення особистості належить до числа активно розроблюваних психологічних проблем.

Ключові слова: особистість, діяльність, професійний тип особистості, рівні кваліфікації, професійне становлення, напрямки дослідження.

Бібл.: 7.

Титова Катерина Володимирівна – кандидат психологічних наук, доцент, Ростовський державний будівельний університет (вул. Соціалістична, 162, Ростов-на-Дону, 344022, Україна)

E-mail: titova9@yandex.ru

Баранов Василь Іванович – доктор сільськогосподарських наук, професор, Ростовський інститут російського державного торгового-економічного університету (вул. Тургенєвська, 49, Ростов-на-Дону, 344002, Росія)

E-mail: viktor15@bk.ru

UDC 316.6

Tytova E. V., Baranov V. I. Personality as a Subject of Managerial Activity

Psychological science, along with many other natural and social sciences, studies a person and personality, but it allocates in them its own specific aspect. The psychological science has a big number of approaches to understanding essence of the personality. Professionally important qualities are individual qualities of a subject of activity, which influence efficiency of activity and success of its mastering. The considered concepts are efforts to put in order various sociological and psychological knowledge about the personality and unite the personality theory with the theory of professional choice. The problem of professional formation of the personality belongs to actively developed psychological problems.

Key words: personality, activity, professional type of personality, qualification levels, professional formation, directions of a study.

Bibl.: 7.

Tytova Kateryna V. – Candidate of Science (Psychology), Associate Professor, Rostov State University of Civil Engineering (ul. Sotsialisticheskaya, 162, Rostov-on-Don, 344022, Ukraine)

E-mail: titova9@yandex.ru

Baranov Vasily I. – Doctor of Sciences (Agriculture), Professor, Rostov Institute Russian State Trade and Economic University (ul. Turgenevskaya, 49, Rostov-on-Don, 344002, Russia)

E-mail: viktor15@bk.ru

Проблема личности всегда волновала исследователей человека и человеческой сущности. Истории исследований в области психологии личности уже более ста лет. Ученые ищут ответы на вопросы о природе личности, внутреннем мире человека, о факторах, определяющих развитие личности и поведения человека, его отдельные поступки и жизненный путь в целом.

Психологическая наука наряду со многими другими естественными и общественными науками изучает человека, личность, но выделяет в них свой специфический аспект. Внутри самой психологии также происходит дифференциация, предметом которой является личность. Различные грани человеческой личности изучает общая психология, социальная психология, педагогическая психология, психология труда, юридическая психология и другие отрасли психологической науки.

В психологической науке существует большое количество подходов к пониманию сущности личности. Однако все они интегрируются в одной идее, заключающейся в том, что сущность личности проявляется во всех тех многообразных видах деятельности, которые присущи человеку как существу социальному, однако наиболее полно они интегрируются в профессиональной деятельности человека.

Научному освещению проблемы личности в целом, а также изучению вопросов, связанных с профессиональной деятельностью, с возможностями человека к той или иной сфере деятельности, с направленностью личности в целом, посвящено огромное количество работ, которые связаны с именами выдающихся отечественных психологов, таких как Б. Г. Ананьев, Л. И. Анцыферова, Л. И. Божович, Б. С. Братусь, Е. А. Климов, А. Г. Ковалев, И. С. Кон, Н. Д. Левитов, А. Н. Леонтьев, Б. Ф. Ломов, В. С. Мерлин, В. Н. Мясищев, В. А. Петровский, В. И. Слободчиков, Б. М. Теплов, Д. И. Фельдштейн, Е. В. Шорохова, В. А. Ядов и многие другие.

В итоге это и определило фокус научных интересов, которые начали концентрироваться не просто вокруг личности и ее особенностей, а личности как субъекта профессиональной деятельности.

Под термином «профессиональная деятельность» обычно понимается любое занятие, которое требует высокой степени развития умений и обширной специализированной подготовки с целью исполнения определенной социальной роли. Профессиональная деятельность обычно имеет свои собственные нормы этики и поведения в рамках своей практики. В отличие от понятий «труд», «трудовая деятельность», которые являются более широкими и не обязательно предполагают высокие специализированные знания и умения человека в определенной области, профессиональная деятельность предъявляет к нему целый перечень специфических требований, определяющих его успешность и способность к осуществлению последней [1].

Таким образом, понятие личности неразрывно связано с понятием деятельности в широком смысле этого слова.

Интерес к деятельности в отечественной психологической науке все возрастает, несмотря на огромное количество исследований, проведенных за последние десятилетия в этой области. Теория деятельности задает движение для дальнейшего развития психологии и многих ее отраслей, сама при этом постоянно изменяется и преобразуется в процессе этого движения.

Так как психологическое изучение профессиональной деятельности тесно связано с проблемами психоло-

гии личности, то, с одной стороны, особенности личности работника оказывают существенное влияние на процесс и результаты профессиональной деятельности. С другой стороны, само формирование человеческой личности в значительной степени происходит в ходе профессиональной деятельности. Многие исследователи отмечают уникальную роль этого вида деятельности для личности человека.

Можно выделить два основных направления исследований личности в психологии труда.

Первое – изучение отдельных индивидуально-психологических особенностей личности, а также целого комплекса профессионально важных качеств, их взаимосвязи и взаимовлияния в процессе конкретной профессиональной деятельности. Данный подход наиболее распространен в отечественной психологии.

В этой связи наибольшую известность приобрела концепция профессионально важных качеств личности, разработанную В. Д. Шадриковым. Изучая профессиональные способности человека, и прослеживая их превращение в профессионально важные качества, В. Д. Шадриков выделяет параметры любой деятельности: производительность, качество, надежность. Эмпирически он прослеживает, как ПВК и лежащие в их основе способности обеспечивают соответствие субъекта тем или иным параметрам (требованиям) деятельности при ориентации на них субъекта.

Профессионально важными качествами (ПВК) являются индивидуальные качества субъекта деятельности, влияющие на эффективность деятельности и успешность ее освоения.

Интерес к данному направлению обусловлен тем, что с экспериментальной точки зрения проще осуществить изучение одной или нескольких черт, чем исследовать целостную личность, т. к. большинство имеющихся методик направлено на диагностику отдельных свойств.

Наблюдение определенного качества личности дает возможность более глубоко и подробно проследить его проявление в деятельности, влияние на процесс и результаты труда. Это позволяет разрабатывать практические рекомендации по учету, коррекции и целенаправленному формированию данного свойства в процессе подготовки к профессиональной деятельности, а также самой деятельности.

Второе направление – изучение целостной личности в профессиональной деятельности (типологический подход) – получил наибольшее распространение в зарубежной психологии, хотя имеется и ряд отечественных исследований.

Термин «профессиональный тип личности» был введен в психологическую науку немецким философом и психологом Э. Шпрангером. В своем основном сочинении «Формы жизни» Э. Шпрангер выделил шесть идеальных типов людей (основанием для классификации явились различия в их ценностной ориентации):

1) *теоретический человек* (для него характерен интерес к теории, разработке проблем, постановке новых вопросов. «В наиболее естественном и чистом виде эта форма жизни воплощается в профессиональных ученых. Но предварительные ступени такого рода духовной организации встречаются и независимо от профессиональной принадлежности»);

2) *экономический человек* (для него главное – полезность, практичность деятельности);

3) *эстетический человек* (интересуется, прежде всего, красотой природы, души, искусством);

4) *социальный человек* (в центре его внимания - другие люди, потребность в самоотречении ради другого является ведущей жизненной потребностью);

5) *политический человек* (для него главное - власть, борьба);

6) *религиозный человек* (вся его духовная структура направлена на достижение высшего переживания ценностей).

Эти основные типы людей трактуются Э. Шпрангером как универсалии человеческой природы, независимые от места и времени. Успешность профессионального самоопределения зависит от того, насколько выбранная профессия соответствует типу личности.

В отечественной психологии одним из первых авторов, предложивших собственную модель типов личности, был А. Ф. Лазурский. В основу его классификации был положен принцип «активного приспособления личности к окружающей среде». Понятие «среды» берется в самом широком смысле, включая не только вещи, природу, людей и человеческие взаимоотношения, но также идеи, духовные блага, эстетические, моральные, религиозные ценности и т. п. Отношения между личностью и окружающей средой, по мнению А. Ф. Лазурского, зависят от соотношения между эндо- и экзопсихическими элементами, которое бывает на разных уровнях далеко не одинаковым.

По мнению ученого, наиболее чистые типы получаются в тех случаях, когда эндо- и экзопсихика взаимно соответствуют друг другу, т. е. когда интересы и профессиональная деятельность человека взаимно соответствуют. Развитие знаний и навыков субъекта, его взглядов и мирозерцания происходят именно в том направлении, которое диктуется природными особенностями его нервно-психической организации. В этих случаях наиболее характерные субъективные и объективные черты личности сливаются в один цельный, отчетливо выраженный «психо-социальный комплекс», достаточно устойчивый и обыкновенно очень типичный.

В соответствии с указанными принципами А. Ф. Лазурский выделяет низкий, средний и высший уровни «психо-социальных комплексов», в каждом из которых присутствуют те или иные типы. Например, низкий уровень включает рассудочный, аффективный и активный типы. Средний уровень представлен типами:

- ✦ «непрактичные теоретики - идеалисты» (ученые, художники, религиозные деятели)
- ✦ «практики-реалисты» (общественники, альтруисты).

Кроме чистых типов, существуют комбинированные и смешанные. Например, научно-практический тип, тип художественно-практический и др. К наивысшему уровню А. Ф. Лазурский относит так называемые типы-идеалы, представляющие результат дальнейшего развития «психосоциальных комплексов» среднего уровня. Все выделенные типы соотносятся А. Ф. Лазурским с определенными видами профессий, которые наиболее подходят их индивидуальности.

Примером типологии, основанной на акцентировании природных, биологически предопределенных свойств, является классификация французского психолога Ле Сена. Он выделил восемь типов личности, отличающихся по темпераменту: невротный, холерический, сангвинический, флегматический и др. При этом невротному типу предлагалось выбирать профессии из области культуры и искусства, сангвиническому - рабочие профессии и т. д.

Итальянский психолог А. Сонди, опираясь на теорию З. Фрейда, предложил при выборе профессии главное внимание уделять проявлению подсознательных импульсов, взяв за основу классификацию людей, патопсихологические признаки. Он выделил восемь таких типов, включая эпилептический, депрессивный, истерический, садистический и др. и рекомендовал каждому определенные виды деятельности. Например, для садистического типа, характеризующегося жестокостью, агрессивностью, властью, рекомендуются такие профессии, как шахтер, хирург, ветеринар, дрессировщик животных, рабочий на бойне, а для истерического - художественные, артистические профессии [2].

Одной из популярных типологий является классификация американского психолога Д. Холланда, который выделил шесть типов людей:

1) реалистический (рабочие, автоводители); 2) интеллектуальный (ученые); 3) социальный (учитель, врач); 4) конвенциональный (экономист, бухгалтер); 5) предприимчивый (менеджер, продавец); 6) артистичный (художник, актер).

Д. Холланд считает, что представители той или иной профессии - личности однородные. Каждая профессия привлекает к себе людей, личность которых обладает общими взглядами, наклонностями и т. д. Поскольку члены каждой профессиональной группы обладают определенными сходствами, то во многих ситуациях они реагируют одинаково, создавая тем самым свою характерную интерперсональную среду. Не проливая свет на причины и побудительные силы формирования каждого отдельного типа личности, Д. Холланд дает их описание по следующей схеме: цели, ценности, Я-образ, образовательные и профессиональные роли, способности, специальные дарования, оригинальность достижения, личностное развитие, жизненный путь и предлагает методику их диагностики.

Типология И. Майерс - К. Бриггс, созданная как концепция совместимости определенных типов личности с профессиональной средой, базируется на идеях К. Г. Юнга, одной из наиболее известных типологий личности в зарубежной психологии.

К. Г. Юнг считал, что люди различаются между собой коренным образом и в то же время обладают одинаковой совокупностью инстинктов (архетипов), руководящих нами изнутри. Ни один из архетипов не важнее любого другого. Главное - это то, как мы «функционируем», действуем в каждом отдельном случае. Приверженность определенному стилю поведения, определенному набору «функций» является характерным свойством каждого человека и ложится в основу типологии. Таким образом, К. Юнг ввел понятие «функциональный» или «психологический тип».

«Тип, - писал К. Юнг, - есть характерный образ единой общей установки, встречающейся во многих индивидуальных формах». Из многочисленных установок, действительно встречающихся и возможных, ученый выделяет четыре установки, которые ориентируются на четыре основные психологические функции: мышление, чувство, интуицию и ощущение. Поскольку такая установка привична и накладывает определенный отпечаток на характер индивида, К. Юнг говорит о психологических типах. Эти типы базируются на четырех основных функциях и обозначаются автором как мыслительный, чувствующий, интуитивный и ощущающий типы. В зависимости от установки, они могут быть интровертными или экстравертными.

К началу 1930-х годов идеи К. Юнга были забыты. Возвращение к типологическому подходу К. Юнга в 1950-х годах состоялось благодаря И. Майерс и К. Бриггс. ими был создан Индикатор типов Майерс-Бриггс (Myers-Briggs Type Indicator – *MBIT*), содержащий следующие шкалы: экстраверсия (*E*) – интроверсия – (*I*), сенсорность (*S*) – интуиция (*N*), мышление (*T*) – чувствование (*F*), решение (*J*) – восприятие (*P*). Таким образом, из четырех существующих основных шкал предрасположенностей, первые три основаны непосредственно на типологии К. Юнга, четвертая добавлена на основе исследований И. Майерс и К. Бриггс. В отличие от К. Юнга, который выделил и описал восемь типов личности, И. Майерс и К. Бриггс установили существование шестнадцати типов. Каждый из типов имеет буквенное обозначение по названию шкал и соответствующий типу профессиональный код: *ISFP* – художник, *ESFP* – тамада, *ESTP* – антрепренер, *ISTP* – мастер, *ESFJ* – торговец, *ISFJ* – хранитель традиций, *ESTJ* – администратор, *ISTJ* – опекун, *ENFJ* – педагог, *INFJ* – предсказатель, *ENFP* – журналист, *INFP* – романтик, *ENTJ* – фельдмаршал, *INTJ* – исследователь, *ENTP* – изобретатель и *INTP* – архитектор.

Типология И. Майерс и К. Бриггс является одной из самых популярных за рубежом. Этот подход с большим успехом используется в бизнесе, образовании, личностном и семейном консультировании, профориентации старшеклассников.

Рассмотренные выше концепции являются попытками упорядочить различные социологические и психологические знания о личности и объединить теорию личности с теорией профессионального выбора. Данные типологии разработаны с учетом не только личностных характеристик, но и совместимости отдельных типов личности с определенными типами профессиональной среды.

В рамках типологического изучения личности в профессиональной деятельности существует и другой подход к проблеме профессиональной типологии. Он исходит из того, что любой человек, занимающийся той или иной деятельностью, постепенно приобретает черты, свойственные именно этим специалистам. Требования профессии к человеку формируют у него специфические ПВК, особенности личности. Единообразие условий, режима труда, отдыха приводит к формированию определенного образа жизни, собственного профессионалам той или иной группы, что, в свою очередь, в значительной степени определяет развитие интересов, установок, ценностей личности, специальных способностей, манеры поведения, общения и т. д.

А. А. Бодалев считал, что профессия создает определенную установку при восприятии человека человеком: «При длительном занятии тем или иным видом деятельности тенденция отражать других людей с определенной точки зрения может стать у человека устойчивой, превратиться в профессиональную привычку», которая «наиболее ярко проявляется у врачей, артистов, писателей, следственных работников, т. е. всех тех, в чьей повседневной работе другой человек оказывается главной фигурой». Таким образом, специфический образ жизни, сходство содержания и условий деятельности приводит к формированию «профессионального типа личности».

Одна из наиболее известных зарубежных характеристик профессиональных типов личности принадлежит Энн Ро. Под профессией Энн Ро понимает ту деятельность, которой человек посвятил большую часть жизни (так, по

ее мнению, ведение хозяйства, воспитание детей в семье – тоже профессия). Она предложила классификацию профессий, включающую восемь групп:

- ✦ группа сервиса (работники службы быта, официанты и т. д.);
- ✦ группа деловых контактов (бизнесмены, агенты различных компаний и т. д.);
- ✦ группа организаторов (администраторы, директора и т. д.);
- ✦ группа профессий, требующих работы на открытом воздухе (лесничие, рыбаки, работники сельского хозяйства и т. д.);
- ✦ группа технических профессий (инженеры, конструкторы, техники и т. д.);
- ✦ группа технических профессий (инженеры, конструкторы, техники и т. д.);
- ✦ группа профессий в области науки;
- ✦ группа профессий в области искусства;
- ✦ артистические профессии.

В каждой из этих групп Энн Ро выделяет шесть квалификационных уровней, к которым относятся специалисты, получившие различное образование, имеющие неодинаковую квалификацию. Для всех групп и уровней приведены данные о чертах личности, особенностях развития психики и психофизиологических различиях. На основе анализа и обобщения большого числа эмпирических исследований Энн Ро приводит наиболее общие характеристики личности профессионалов. Так, у представителей группы сервиса наиболее выражены проявления интереса к людям, взаимоотношениям между ними. Работников этой группы отличает легкое, участливое отношение к другим людям, внимание и забота, стремление оказать окружающим помощь и поддержку. Они религиозны и ценят это в других. А для людей, посвятивших жизнь техническим профессиям, характерен ярко выраженный интерес к интеллектуальной деятельности, связанной в первую очередь с их профессией. У них отсутствует интерес к другим людям, взаимоотношениям между ними, их мало занимают такие сферы, как культура, искусство, гуманитарные науки. В окружающих более всего ценят волю, мужественность. Как правило, сами они не любят находиться в центре внимания, необщительны, в их поведении проявляется тревожность.

В рамках данного подхода в зарубежной психологии существуют еще некоторые исследования (Джоан Гилфорд, К. Уоке и др.), посвященные изучению профессиональных типов, их специфических черт и особенностей.

Наиболее распространенной в отечественной психологии является классификация Е. А. Климова. В соответствии с различными разновидностями объективных систем автор выделяет пять типов профессий:

- ✦ тип «человек – (живая) природа»;
- ✦ тип «человек – техника» (и неживая природа);
- ✦ тип «человек – человек»;
- ✦ тип «человек – знаковая система»;
- ✦ тип «человек – художественный образ».

Профессионализм понимается Е. А. Климовым не просто как «некий высший уровень знаний, умений и результатов человека в данной области деятельности», а определенная системная организация сознания, психики человека.

В последнее время интенсивно развивается подход, в котором принято человека, его личностные свойства рас-

смаивать не только с точки зрения отдельных качеств, более или менее соответствующих той или иной профессии, но и подхода, связанный с рассмотрением целостной личности как субъекта профессиональной деятельности. С этой точки зрения, наиболее актуальными являются исследования, посвященные изучению личности как субъекта профессиональной деятельности, профессиональной «Я-концепции».

Таким образом, можно утверждать, что проблема профессионального становления личности относится к числу активно разрабатываемых психологических проблем. Однако, несмотря на повышенный интерес к данной проблематике, в психологии нет общепринятого определения понятия «профессиональное становление личности», как и нет единства в представлениях исследователей о детерминирующих его факторах и их динамике. В целом исследования личности в профессиональной деятельности в основном сводится к изучению профессионально важных качеств специалистов или выявлению профессиональных типов.

ВЫВОДЫ

В истории изучения особенностей личности в профессиональной деятельности наиболее широкое распространение получил типологический подход, в рамках которого выделялись различные личностные типы, в зависимости от требований профессиональной деятельности.

В отечественной психологии в основном при изучении профессиональной личности наибольшее распространение получили два основных подхода. Это подход, связанный с изучением профессионально важных качеств и свойств личности. И второй подход, связанный с изучением требований, которые тот или иной вид профессии предъявляет к человеку. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Суходальский Г. В. О требованиях к психологическому изучению деятельности Г. В. Суходальский // Личность и деятельность. – Л., 2008.
2. Кукосян О. Г. Профессия и познание людей / О. Г. Кукосян. – Ростов-на-Дону, 2001.
3. Кричевский Р. А. Если Вы – руководитель... Элементы психологии менеджмента в повседневной работе / Р. А. Кричевский. – М.: Дело, 2006.
4. Веснин В. Р. Основы менеджмента / В. Р. Веснин. – М.: ЭЛИТ, 2004.
5. Типы руководителей – стили управления / Сост. Н. А. Некрасов. – Новосибирск, 2002.
6. Глухов В. В. Менеджмент / В. В. Глухов. – СПб.: Изд-во Лань, 2006.
7. Науменко Е. А. Психология управления : учебное пособие / Е. А. Науменко. – М.: Академия, 2005.
8. Кричевский Р. Л. Если Вы – руководитель... Элементы психологии менеджмента в повседневной работе / Р. Л. Кричевский. – М.: Дело, 2006.

REFERENCES

- Glukhov, V. V. *Menedzhment* [Management]. St. Petersburg: Lan, 2006.
- Kukosian, O. G. *Professiia i poznanie liudey* [Profession and knowledge of people]. Rostov-na-Donu, 2001.

Krichevskiy, R. A. *Esli Vy – rukovoditel... Elementy psikhologii menedzhmenta v povsednevnoy rabote* [If you – the head of Elements of psychology of management in their daily work]. Moscow: Delo, 2006.

Naumenko, E. A. *Psikhologiya upravleniya* [Psychology of Management]. Moscow: Akademiia, 2005.

Sukhodalskiy, G. V. "O trebovaniikh k psikhologicheskomu izucheniiu deiatelnosti" [On the requirements for the study of psychological activity]. In *Lichnost i deiatelnost*. Moscow: LKI, 2008.

Tipy rukovoditeley – stili upravleniya [Types of managers – management styles]. Novosibirsk, 2002.

Vesnin, V. R. *Osnovy menedzhmenta* [Fundamentals of Management]. Moscow: ELIT, 2004.

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ БІЗНЕС-СИТУАЦІЇ ЗАЛУЧЕННЯ І ВІДТВОРЕННЯ ТИМЧАСОВОГО ПЕРСОНАЛУ ІВЕНТ-СЛУЖБИ

© 2014 ДОНЕЦЬ О. С., ФІЛІПОВИЧ К. В.

УДК 004.81 : 005.95 : 331.1

Донець О. С., Філіпович К. В. Концептуальна модель бізнес-ситуації залучення і відтворення тимчасового персоналу івент-служби

У статті була розглянута важливість формування діючої системи управління персоналом, тому що персонал визначає конкурентний потенціал і конкурентні переваги організації. Було створено когнітивну модель бізнес-ситуації, яка допомагає наглядно уявити процес залучення та відтворення тимчасового персоналу на підприємствах, які займаються організацією масштабних заходів, і вплив кожного з факторів один на одного. Було побудовано концептуальну модель бізнес-ситуації залучення та відтворення тимчасового персоналу івент-служби та на її основі запропоновано модель прийняття рішення з використанням елементів нечіткої логіки щодо підбору фахівця на вакансію. Було виділено основні характеристики робітників, які враховуються в формуванні рішення щодо прийняття кандидатури на вільну вакансію.

Ключові слова: управління персоналом, івент-служба, когнітивна модель, мотивація працівників

Рис.: 6. **Бібл.:** 9.

Донець Олексій Сергійович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики, Донецький національний технічний університет (вул. Артема, 58, Донецьк, 83001, Україна)

E-mail: artintell@rambler.ru

Філіпович Катерина Валеріївна – магістрант, Донецький національний технічний університет (вул. Артема, 58, Донецьк, 83001, Україна)

УДК 004.81 : 005.95 : 331.1

Донець А. С., Филипович Е. В. Концептуальная модель бизнес-ситуации привлечения и воспроизведения временного персонала ивент-службы

В статье была рассмотрена важность формирования действующей системы управления персоналом, т. к. персонал определяет конкурентный потенциал и конкурентные преимущества организации. Была разработана когнитивная модель бизнес-ситуации, которая помогает наглядно представить процесс привлечения и воспроизведения временного персонала на предприятиях, которые занимаются организацией масштабных мероприятий, и влияние каждого из факторов друг на друга. Была построена концептуальная модель бизнес-ситуации привлечения и воспроизведения временного персонала ивент-службы и на ее основе предложена модель принятия решения с использованием элементов нечеткой логики по подбору специалиста на определенную должность. Были выделены основные характеристики работников, которые учитываются в формировании решения о принятии кандидатуры на свободную вакансию.

Ключевые слова: управление персоналом, ивент-служба, когнитивная модель, мотивация работников.

Рис.: 6. **Библ.:** 9.

Донец Алексей Сергеевич – кандидат экономических наук, доцент, доцент, кафедра экономической кибернетики, Донецкий национальный технический университет (ул. Артема, 58, Донецк, 83001, Украина)

E-mail: artintell@rambler.ru

Филипович Екатерина Валерьевна – магистрант, Донецкий национальный технический университет (ул. Артема, 58, Донецк, 83001, Украина)

UDC 004.81 : 005.95 : 331.1

Donets O. S., Filipovych K. V. Conceptual Model of Business Situation of Attraction and Reproduction of Temporary Personnel of the Event Service

The article considers importance of formation of the acting system of personnel management, since personnel determines the competitive potential and competitive advantages of an organisation. It develops a cognitive model of a business situation, which helps to present the process of attraction and reproduction of temporary personnel at enterprises, which deal with organisation of large-scale events, and influence of the factors upon each other. It builds a conceptual model of a business situation of attraction and reproduction of temporary personnel of the event service and, on its basis, offers a model of decision making with the use of elements of fuzzy logic on selection of a specialist for a specific position. It allocates main characteristics of employees, which are taken into account when forming decisions regarding taking on a candidate.

Key words: personnel management, event service, cognitive model, personnel motivation.

Pic.: 6. **Bibl.:** 9.

Donets Oleksiy S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Economic Cybernetics, Donetsk National Technical University (vul. Artema, 58, Donetsk, 83001, Ukraine)

E-mail: artintell@rambler.ru

Filipovych Kateryna V. – Graduate Student, Donetsk National Technical University (vul. Artema, 58, Donetsk, 83001, Ukraine)

Успішна діяльність будь-якої організації або підприємства залежить значною мірою від діючої системи управління персоналом, яка передбачає створення умов для найбільш ефективного використання трудового потенціалу підприємства.

Персонал є одним з основних ресурсів організації, які визначають її ринкову стійкість, ефективність функціонування та перспективи стратегічного розвитку. Головною метою управління персоналом є забезпечення підприємства робочою силою, працівниками, о відповідають вимогам даного підприємства, їхньої професійної і соціальної адаптації.

У зв'язку з цим актуальними є дослідження, присвячені формуванню й вдосконаленню систем управління пер-

соналом. Цій тематиці присвячено багато робіт вітчизняних та закордонних вчених та фахівців (Н. Архіпова [1], В. Долятовський [2], М. Мескон [4], В. Мішин [5], В. Сумін [7]).

Сьогодні прийнято вважати, що рівень розвитку персоналу визначає конкурентний потенціал або конкурентні переваги організацій в умовах ринку.

Як у роботі Гавкалової Н. А. і Соболева В. Г. «Класифікація концепцій управління персоналом» відзначається, що методологія управління персоналом являє собою сукупність законів, закономірностей, принципів, функцій, методів, засобів управління персоналом. У рамках методології розглянуто принципи управління персоналом, теоретичні положення і норми, яким повинні слідувати керівники і фахівці в процесі управління персоналом [3].

Можна вважати, що управління персоналом є системний, комплексний підхід, що враховує постійно мінливі потреби організації в людських ресурсах, що забезпечують ефективність функціонування організації (компаній, підприємств).

Формування, розвиток і реалізація з найбільшою ефективністю кадрового потенціалу організації являються головною метою процесу управління персоналом на сучасному етапі. Це означає покращення роботи кожного працівника для того, щоб він найбільш оптимально використовував свої власні трудові та творчі здібності та завдяки цьому сприяв досягненню підприємством власних цілей та задач. Для досягнення даної основної мети реалізується цілий ряд локальних цілей, що представляють собою цілі-засоби, які можна представити у вигляді дерева цілей кадрового менеджменту. Це дерево цілей включає в себе основні рівні, зображені на рис. 1.

Якщо на підприємстві не вистачає персоналу та всі альтернативи найму вже використані, необхідно використовувати зовнішні та внутрішні джерела робочої сили, тобто залучати персонал або з самого підприємства, або людей, раніше не працюючих в цій організації [6].

Робота з кадрами підприємства здійснюється спеціалізованим функціональним підрозділом підприємства – Департаментом персоналу та організаційного розвитку, який представляє собою структурний підрозділ загальної системи управління, на який покладаються обов'язки реалізації кадрової політики підприємства. Спеціалісти цього відділу проводять аналітичну й оперативну роботи, здійснюють виконавчі, розпорядчі, контролюючі та координаційні функції в сфері управління персоналом.

Усі види роботи з персоналом на підприємстві пов'язані з функціями кадрової служби, взаємопов'язані між собою, мають конкретний науковий і практичний сенс, а також мотивують працю працівників підприємства щодо їх виконання. Слід зазначити, що робота Департаменту персоналу має свою специфіку відповідно до особливостей керованого об'єкта, що характеризуються профілем його діяльності (виробнича, комерційна, фінансова і т. д.). Основні функції та завдання Департаменту персоналу та організаційного розвитку зображені схематично на рис. 2.

Реалізацію функцій управління Департамент персоналу та організаційного розвитку здійснює за допомогою методів управління, що представляють собою способи впливу на окремих працівників і трудові колективи в цілому, які необхідні для досягнення цілей підприємства [8].

Розрізняють економічні, соціально-психологічні та організаційні методи управління діяльністю підприємств. Проте провідними треба вважати саме економічні методи. Матеріальні інтереси участі людини у виробничих процесах реалізують економічні методи управління, які представляють собою систему економічних важелів і заходів, за допомогою яких здійснюється вплив на керовані об'єкти з метою досягнення поставленої мети і забезпечення єдності інтересів суспільства, підприємства та окремих працівників. Для того, щоб забезпечити єдність особистих і колективних інтересів, підприємство впливає на процес виробництва за допомогою планових показників, форм і систем оплати праці, різних заохочень і премій, економічних санкцій тощо.

Велику роль в управлінні персоналом займають методи планування та прогнозування персоналу. Прогнозування застосовується для передбачення зміни структури та динаміки кадрової роботи. На основі моделей і прогнозів здійснюються передбачення та приймаються рішення.

До основних методів планування і прогнозування кадрової роботи відносяться: балансовий метод планування; метод порівняльного аналізу; метод експертних оцінок; системний аналіз; моделювання; економіко-математичні методи та ін. На основі цих методів аналізується динаміка соціальних і кадрових процесів у трудових колективах підприємств, виявляються закономірності у їх розвитку, визначаються конкретні шляхи оптимізації цих процесів з урахуванням специфіки діяльності конкретної організації, підприємства.

Існують організації, в яких постійних робочих кадрів не вистачає і вони повинні застосовувати додаткову робочу силу. Прикладом таких організацій можуть бути івент-служби з проведення масштабних заходів, футбольний стадіон та інші.

Для повного і якісного функціонування підприємства та окремих його структур необхідна велика кількість пер-

Рис. 1. Ієрархія цілей управління персоналом

Рис. 2. Функції та завдання Департаменту персоналу та організаційного розвитку

соналу різного рівня кваліфікації. Цей персонал залучається для виконання поточних задач на тимчасовій основі і використовується тільки у разі потреби. Частіше за все між роботодавцем і тимчасовим робітником складається трудовий договір на певний термін, в якому визначаються потреби та передбачувана оплата праці. Джерелом пошуку та залучення таких працівників зазвичай є прямий пошук, ЗМІ, спеціалізовані рекрутингові агентства та залучення студентів. Такі залучення тимчасових працівників сприяють розвитку як організації, так і безпосередньо працівників компанії. На рис. 3 представлена когнітивна модель бізнес-ситуації залучення і відтворення тимчасового персоналу.

У моделі використані такі позначення:

B – інформаційна база, яка містить дані по робітниках, які можуть бути тимчасово залучені підприємством;

PPr – потенційні працівники – населення, яке потребує робоче місце, звертається до певної організації з пропозицією надати свої послуги. Потенційними працівниками можуть бути студенти, кваліфіковані спеціалісти з досвідом або без нього;

VB – вихід з бази (працівники, що не влаштувалися роботодавця або ті, що відмовилися самі з різних причин);

NP – необхідність в працівниках (певна кількість працівників, необхідна для виконання деякого обсягу робіт);

Zal – працівники залучені до виконання робіт;

Vid – працівники, що відпрацювали;

OR – обсяг робіт (кількість днів або часів, на які будуть залучати персонал);

KZ – кількість і масштаби заходів, що проходять на підприємстві.

Дана модель допомагає наглядно представити процес залучення і відтворення тимчасового персоналу на підприємствах, які займаються організацією масштабних заходів і вплив кожного з факторів один на одного.

Загалом процес залучення в організацію можна представити таким чином (рис. 4).

Для повного уявлення процесів, які відбуваються з персоналом на підприємстві, відтворимо концептуальну модель управління персоналом на підприємстві. У цій моделі розглянуто процес підбору тимчасового персоналу івент-служби, який буде залучатися тільки у разі необхідності або нестачі для проведення додаткових заходів.

За основу побудови моделі управління персоналом візьмемо підприємство, яке організовує та проводить масштабні заходи, а саме, футбольний стадіон. Під час проведення футбольних матчів на стадіоні збирається велика кількість людей, тому для неперервної та якісної роботи організації стадіон потребує багато працівників. Для цього створюється велика інформаційна база робітників, яких можуть викликати на роботу у разі необхідності.

Роботодавець визначає яка кількість працівників йому необхідна, спираючись на обсяги робіт та складає ряд вимог до потенційних працівників залежно від видів робіт, які треба виконувати. Формуються певні критерії, за якими будуть відбиратися працівники, після чого аналізуються резюме та проводяться співбесіди. Інформація, яка надійшла ретельно фільтрується. Результатом цього є кандидати, які не влаштувалися роботодавця, та кандидати, які підійшли за своїми характеристиками. Дані по цих працівниках і складають інформаційну базу. Чим більше відповідність кандидата вимогам роботодавця, тим вище якість виконаних робіт. Саме тому роботодавець має мотивувати працівника виконувати свою роботу якісно. Адаже політика мотивації грає велику роль при роботі будь-якого підприємства.

Перераховані вище аспекти отримали своє представлення у наступній концепції про механізм підбору тимчасового персоналу на футбольному стадіоні (рис. 5).

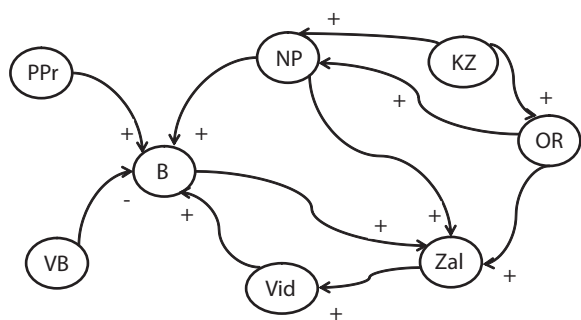

Рис. 3. Модель залучення і відтворення тимчасового персоналу

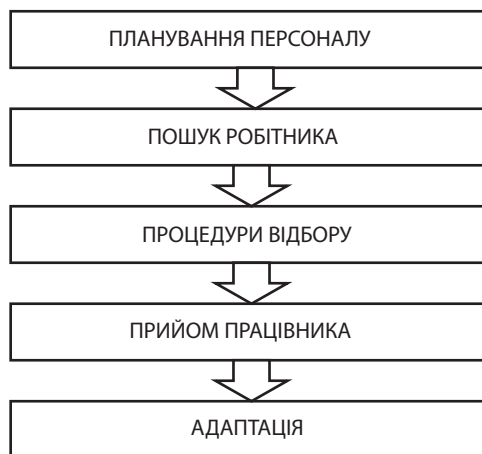

Рис. 4. Процес залучення в організацію

Управління процесами, що відбуваються у блоках 1, 2, 3, 4, 5 являються складною задачею. Для того, щоб її вирішити, є доцільним застосування нечітких моделей, в яких розрахунок параметрів дозволяє уникнути психологічний суб'єктивізм в процесі прийняття рішення. На рис.6 зображено модель прийняття рішення з використанням нечіткої бази знань щодо закриття вакансії здобувачем.

Перед кожним підприємством постає задача – вибір працівників. До кожної вакансії існує ряд вимог, за яких обирається працівник. Кожен потенційний робітник має свої характеристики, які в моделі виступають множиною чітких змінних X , що відображають реальні характеристики здобувача (X_1 – освіта, X_2 – стаж, X_3 – рівень знання іноземних мов, X_4 – рівень знання ПК, X_5 – вік, X_6 – стать, тощо).

У фазифікаторі змінні характеристики працівника перетворюються у вектор нечітких множин лінгвістичних змінних $\tilde{X}$, необхідних для нечіткого висновку, які відображають якісну інтерпретацію значень множини чітких змінних X . З фазифікатора до бази рішень надходить перетворена інформація з чітких змінних на нечіткі лінгвістичні змінні $\tilde{X}$:

- $\tilde{X}_1$ – «середня», «незакінчена вища», «вища»;
- $\tilde{X}_2$ – «маленький», «середній», «великий»;
- $\tilde{X}_3$ – «низький», «середній», «високий»;
- $\tilde{X}_4$ – «низький», «середній», «високий»;
- $\tilde{X}_5$ – «молодий», «дорослий», «похилого віку»;
- $\tilde{X}_6$ – «чоловіча», «жіноча»;

На нечітку базу знань впливають багато факторів, серед них можна відокремити такі:

- A – штатний розклад;
- B – зміна вимог до знання англійської мови;
- C – зміна посадових зобов'язань відкритої вакансії;
- D – пропонувана заробітна плата.

У нечіткій базі знань відбувається формування правил та умов, за якими буде трансформуватися інформація.

У базі рішень формується лінгвістична змінна «Відповідність робітника вакансії». Дефазифікатор видає інформацію до блоку «Системи управління» щодо прийняття конкретного рішення прийому або відмови на вакансію по тій чи іншій кандидатурі. Сам блок «Системи управління» – процес закриття вакансії.

ВИСНОВКИ

Таким чином, методи планування та прогнозування грають велику роль в управлінні персоналом. Це є невід'ємною частиною залогу успішної діяльності підприємства. Була створена когнітивна модель бізнес-ситуації, яка допомагає наглядно уявити процес залучення і відтворення тимчасового персоналу на підприємствах, які займаються організацією масштабних заходів і вплив кожного з факторів один на одного. Було побудовано концептуальну модель бізнес-ситуації залучення і відтворення тимчасового персоналу івент-служби та на її основі запропонована модель прийняття рішення з використанням елементів нечіткої логіки щодо підбору фахівця на вакансію. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Архипова Н. И. Исследование систем управления : учебное пособие для вузов / Н. И. Архипова, В. В. Кульба, С. А. Косыченко. – М. : «Издательство ПРИОР», 2002. – 384 с.
2. Долятовский В. А. Исследование систем управления : учебное пособие / В. А. Долятовский, В. Н. Долятовская. – М. : ИКЦ «МарТ», 2003. – 256 с.
3. Гавкалова Н. Л. Класифікація концепцій управління персоналом / Н. Л. Гавкалова, В. Г. Соболев // Бізнес Інформ. – 2011. – № 9. – С. 168 – 171.
4. Мескон М. Х. Основы менеджмента / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури / Пер. с англ. – М. : Дело, 1992. – 702 с.
5. Мишин В. М. Исследование систем управления / В. М. Мишин. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 527 с.
6. Мізюк Б. М. Теоретико-методологічні основи та інструментальні засоби системного управління підприємствами : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка підприємств і форми господарювання» / Б. М. Мізюк ; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. – Львів, 2003. – 34 с.
7. Сумин В. А. Система управления: системообразующий базис / В. А. Сумин // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. – Донецьк. – 2004. – № 70. – С. 145 – 155.
8. Пономаренко В. С. Механизм управления предприятием: стратегический аспект / В. С. Пономаренко и др. – Харьков : Изд. ХГЭУ, 2002. – 252 с.
9. Stone-Romero, E. F. and Stone, D. L. (2007), "Cognitive, affective, and cultural influences on stigmatization: impact on human resource management processes and practices", in Martocchio, J. (Ed.), Research in Personnel and Human Resources, Emerald Group Publishing Limited, Bingley

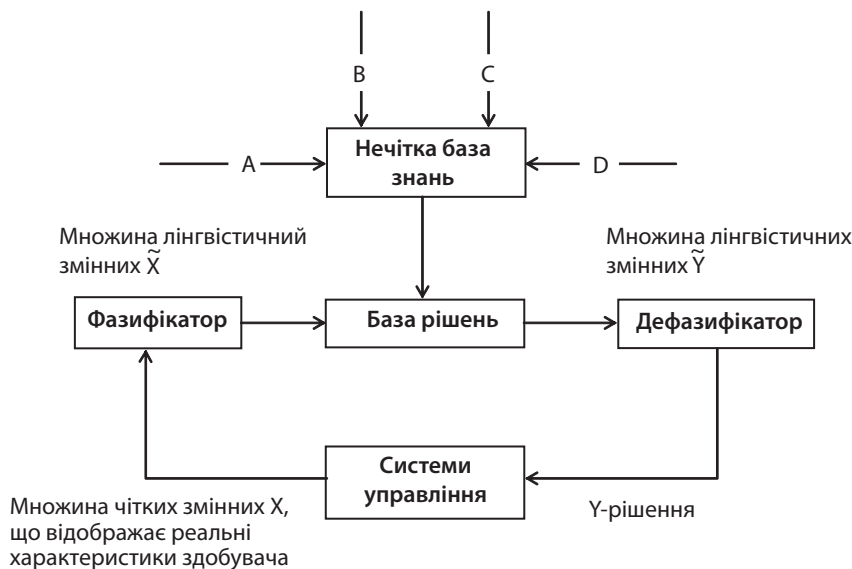

Рис. 6. Модель прийняття рішення

Stone-Romero, E. F., and Stone, D. L. "Cognitive, affective, and cultural influences on stigmatization: impact on human resource management processes and practices". In *Personnel and Human Resources*. Bingley: Emerald Group Publishing Limited, 2007.

УДК 631.12.2

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ КОНТРОЛЕМ ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ

© 2014 ШАПОВАЛ О. А.

УДК 631.12.2

Шаповал О. А. Методичні засади управління контролем якості продукції

У статті проаналізовано сучасний стан управління контролем якості продукції. Обґрунтовано необхідність організації системи контролю якості в умовах безперервного потокового виробництва. Виявлено проблеми, які пов'язані з низьким рівнем управління контролем якості продукції. Сформовано комплекс чинників внутрішнього та зовнішнього середовища, які слід враховувати в процесі вибору виду управлінських дій з контролю якості продукції. Розглянуто специфіку визначення найбільш значущих чинників підприємства на основі використання матриці стратегічного SWOT-аналізу. Запропоновано процедуру визначення загальної оцінки впливу чинників. Проаналізовано механізм використання основних концептуальних моделей, що відображають системність управління якістю в організації – піраміди якості та петлі якості. Доведено необхідність застосування принципово нової схеми відносин між замовником і підприємством, при якій вимоги системи управління якістю акцентують увагу не на контролі і відбракуванні напівфабрикатів, а на створенні умов, що виключають появу браку. Розглянуто роль стандартів ISO 9000 в системі менеджменту якості, які рекомендують замовникам проводити попередню оцінку діяльності виконавця (підприємства).

Ключові слова: управління, контроль, якість продукції, стандарти.

Табл.: 2. **Формул.:** 1. **Бібл.:** 10.

Шаповал Олена Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра менеджменту та військового господарства, Академія внутрішніх військ МВС України (пл. Повстання, 3, Харків, 61001, Україна)

УДК 631.12.2

Шаповал Е. А. Методические основы управления контролем качества продукции

В статье проанализировано современное состояние управления контролем качества продукции. Обоснована необходимость организации системы контроля качества в условиях бесперебойного поточного производства. Выявлены проблемы, связанные с низким уровнем управления контролем качества продукции. Сформирован комплекс факторов внутренней и внешней среды, которые следует учитывать в процессе выбора вида управленческих действий по контролю качества продукции. Рассмотрена специфика определения наиболее значимых факторов предприятия на основе использования матрицы стратегического SWOT-анализа. Предложена процедура определения общей оценки влияния факторов. Проанализирован механизм использования основных концептуальных моделей, отражающих системность управления качеством в организации – пирамиды качества и петли качества. Доказана необходимость применения принципиально новой схемы отношений между заказчиком и предприятием, при которой требования системы управления качеством акцентируют внимание не на контроле и отбраковке полуфабрикатов, а на создании условий, исключающих появление брака. Рассмотрена роль стандартов ISO 9000 в системе менеджмента качества, которые рекомендуют заказчикам проводить предварительную оценку деятельности исполнителя (предприятия).

Ключевые слова: управление, контроль, качество продукции, стандарты.

Табл.: 2. **Формул.:** 1. **Библ.:** 10.

Шаповал Елена Анатольевна – кандидат педагогических наук, доцент, кафедра менеджмента и военного хозяйства, Академия внутренних войск МВД Украины (пл. Восстания, 3, Харьков, 61001, Украина)

Shapoval O. A. Methodical Grounds of Managing the Product Quality Control

The article analyses the modern state of products quality control management. It justifies a necessity of organisation of the quality control system under conditions of uninterrupted flow line production. It reveals problems connected with a low level of the products quality control management. It forms a set of factors of internal and external environments, which should be taken into account in the process of selection of a type of managerial actions by the products quality control. It considers specific features of identification of the most important factors at an enterprise on the basis of use of the matrix of strategic SWOT analysis. It offers a procedure of identification of a general assessment of factors of influence. It analyses a mechanism of use of main conceptual models, which reflect the system nature of quality management in an organisation – quality pyramids and quality loops. It proves a necessity of application of a principally new scheme of relations between the customer and enterprise, which envisages that requirements of the quality management system focus not on control and screening of semi-finished products, but on creation of conditions that exclude rejects. It considers the role of ISO 9000 in the system of quality management, which recommend the customers to make a preliminary assessment of activity of the producing enterprise.

Key words: management, control, product quality, standards.

Tabl.: 2. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 10.

Shapoval Olena A. – Candidate of Sciences (Pedagogy), Associate Professor, Department of Management and military economy, Academy of Interior Ministry of Ukraine (pl. Povstannya, 3, Kharkiv, 61001, Ukraine)

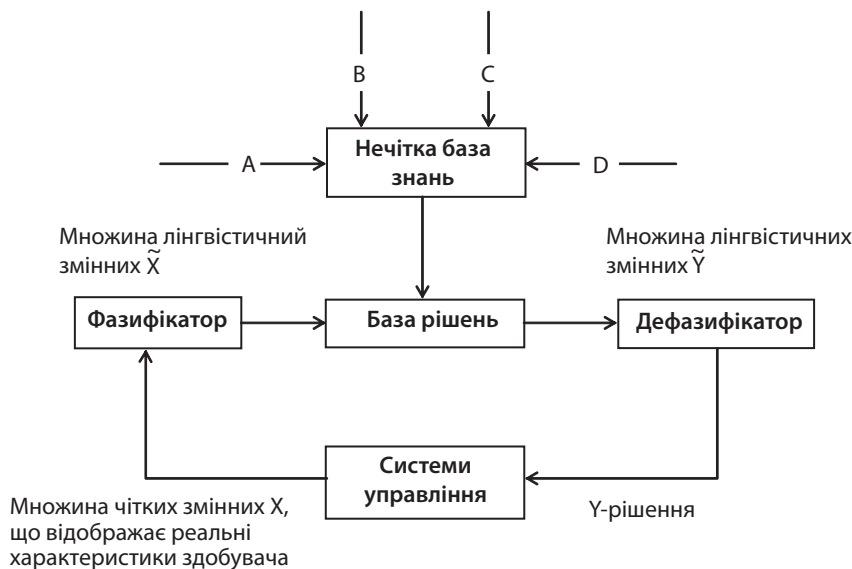

Рис. 6. Модель прийняття рішення

Stone-Romero, E. F., and Stone, D. L. "Cognitive, affective, and cultural influences on stigmatization: impact on human resource management processes and practices". In *Personnel and Human Resources*. Bingley: Emerald Group Publishing Limited, 2007.

УДК 631.12.2

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ КОНТРОЛЕМ ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ

© 2014 ШАПОВАЛ О. А.

УДК 631.12.2

Шаповал О. А. Методичні засади управління контролем якості продукції

У статті проаналізовано сучасний стан управління контролем якості продукції. Обґрунтовано необхідність організації системи контролю якості в умовах безперервного потокового виробництва. Виявлено проблеми, які пов'язані з низьким рівнем управління контролем якості продукції. Сформовано комплекс чинників внутрішнього та зовнішнього середовища, які слід враховувати в процесі вибору виду управлінських дій з контролю якості продукції. Розглянуто специфіку визначення найбільш значущих чинників підприємства на основі використання матриці стратегічного SWOT-аналізу. Запропоновано процедуру визначення загальної оцінки впливу чинників. Проаналізовано механізм використання основних концептуальних моделей, що відображають системність управління якістю в організації – піраміди якості та петлі якості. Доведено необхідність застосування принципово нової схеми відносин між замовником і підприємством, при якій вимоги системи управління якістю акцентують увагу не на контролі і відбракуванні напівфабрикатів, а на створенні умов, що виключають появу браку. Розглянуто роль стандартів ISO 9000 в системі менеджменту якості, які рекомендують замовникам проводити попередню оцінку діяльності виконавця (підприємства).

Ключові слова: управління, контроль, якість продукції, стандарти.

Табл.: 2. **Формул.:** 1. **Бібл.:** 10.

Шаповал Олена Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра менеджменту та військового господарства, Академія внутрішніх військ МВС України (пл. Повстання, 3, Харків, 61001, Україна)

УДК 631.12.2

Шаповал Е. А. Методические основы управления контролем качества продукции

В статье проанализировано современное состояние управления контролем качества продукции. Обоснована необходимость организации системы контроля качества в условиях бесперебойного поточного производства. Выявлены проблемы, связанные с низким уровнем управления контролем качества продукции. Сформирован комплекс факторов внутренней и внешней среды, которые следует учитывать в процессе выбора вида управленческих действий по контролю качества продукции. Рассмотрена специфика определения наиболее значимых факторов предприятия на основе использования матрицы стратегического SWOT-анализа. Предложена процедура определения общей оценки влияния факторов. Проанализирован механизм использования основных концептуальных моделей, отражающих системность управления качеством в организации – пирамиды качества и петли качества. Доказана необходимость применения принципиально новой схемы отношений между заказчиком и предприятием, при которой требования системы управления качеством акцентируют внимание не на контроле и отбраковке полуфабрикатов, а на создании условий, исключающих появление брака. Рассмотрена роль стандартов ISO 9000 в системе менеджмента качества, которые рекомендуют заказчикам проводить предварительную оценку деятельности исполнителя (предприятия).

Ключевые слова: управление, контроль, качество продукции, стандарты.

Табл.: 2. **Формул.:** 1. **Библ.:** 10.

Шаповал Елена Анатольевна – кандидат педагогических наук, доцент, кафедра менеджмента и военного хозяйства, Академия внутренних войск МВД Украины (пл. Восстания, 3, Харьков, 61001, Украина)

Shapoval O. A. Methodical Grounds of Managing the Product Quality Control

The article analyses the modern state of products quality control management. It justifies a necessity of organisation of the quality control system under conditions of uninterrupted flow line production. It reveals problems connected with a low level of the products quality control management. It forms a set of factors of internal and external environments, which should be taken into account in the process of selection of a type of managerial actions by the products quality control. It considers specific features of identification of the most important factors at an enterprise on the basis of use of the matrix of strategic SWOT analysis. It offers a procedure of identification of a general assessment of factors of influence. It analyses a mechanism of use of main conceptual models, which reflect the system nature of quality management in an organisation – quality pyramids and quality loops. It proves a necessity of application of a principally new scheme of relations between the customer and enterprise, which envisages that requirements of the quality management system focus not on control and screening of semi-finished products, but on creation of conditions that exclude rejects. It considers the role of ISO 9000 in the system of quality management, which recommend the customers to make a preliminary assessment of activity of the producing enterprise.

Key words: management, control, product quality, standards.

Tabl.: 2. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 10.

Shapoval Olena A. – Candidate of Sciences (Pedagogy), Associate Professor, Department of Management and military economy, Academy of Interior Ministry of Ukraine (pl. Povstannya, 3, Kharkiv, 61001, Ukraine)

Призначенням будь-якої продукції є задоволення потреб споживачів. Здатність продукції задовольняти даним потребам залежить, насамперед, від якості продукції. Таким чином, однією з найважливіших умов успішного розвитку підприємства є ефективне управління якістю продукції на всіх етапах її виробництва. Досягнення високого рівня якості продукції сприятиме всебічному розвитку підприємства в напрямках диверсифікації його діяльності, створення сприятливого інвестиційного клімату, впровадження інноваційних ідей на основі сталого розвитку менеджменту якості.

Результати аналізу літературних джерел [1 – 10] свідчать про наявність стандартів з контролю якості продукції, розробленість науково обґрунтованих підходів до оцінки якості продукції, наявність інструментів контролю якості у вигляді відповідних карт. Але в спеціалізованій літературі на сьогодні є відсутньою комплексна методика автоматизації процесу управління контролем якості.

Метою даної статті є аналіз специфіки автоматизації управління контролем якості продукції на основі авторської методики.

Основними причинами, які викликають нагальну потребу створення системи контролю якості продукції та послуг в умовах сучасної ринкової економіки, виступають такі [1]:

- 1) нестабільність існуючої системи показників якості продукції та послуг різноманітних напрямів;
- 2) недостатність нормативної бази для виконання періодичних замовлень;
- 3) збої та інші порушення технології потокового виробництва та механізмів керування ним через незадовільну якість продукції, навіть за умови високого рівня компетенцій персоналу;
- 4) незадоволення продукцією підприємства значної групи його партнерів і замовників;
- 5) наявність високого рівня відходів в результаті виготовлення продукції.

У результаті аналізу літературних джерел [1, 2, 7 – 10] були виявлені проблеми, які пов'язані з низьким рівнем управління контролем якості продукції:

- ✦ висока вартість устаткування контролю якості;
- ✦ неточність певних критеріїв для аналізу і затвердження процесів;
- ✦ несвоєчасне проведення / відсутність атестації устаткування;
- ✦ несвоєчасне проведення / відсутність атестації персоналу;
- ✦ використання некоректних методик і процедур при визначенні параметрів якості продукції;
- ✦ використання невідповідного обладнання;
- ✦ відсутність обладнання для моніторингу і вимірювань;
- ✦ відсутність моніторингу і вимірювань на підприємстві;
- ✦ низька кваліфікація фахівців;
- ✦ відсутність метрологічного нагляду, атестованими методиками виконання вимірювань, еталонами, дотриманням метрологічних правил і норм;
- ✦ неефективне впровадження державних і галузевих стандартів в діяльності;
- ✦ несформульовані вимоги по схваленню продукту, процедур, процесів і устаткування;
- ✦ неефективні вимоги до кваліфікації персоналу;

- ✦ некоректні вимоги до системи управління якістю;
- ✦ недостатня інтеграція виробничих процесів;
- ✦ відсутність або недостатня автоматизація управління технологічними процесами у виробничих підрозділах;
- ✦ невчасне проведення / відсутність аналізу задоволеності замовника;
- ✦ невідповідність вимог до продукту;
- ✦ відсутність характеристик тенденцій процесів і продуктів, включаючи можливості для запобіжних дій;
- ✦ невчасне здійснення дій із постачальниками, наслідок – відсутність необхідних матеріалів на складі в потрібний момент;
- ✦ недостатня мотивація співробітників;
- ✦ відсутність стратегічного планування;
- ✦ неефективна організація постачання витратними матеріалами;
- ✦ необхідність перекваліфікації, навчання виробничого персоналу, відділу постачання і збуту у зв'язку з швидкими тенденціями розвитку ринку;
- ✦ відсутність проведення аналізу маркетингової діяльності конкурентів;
- ✦ використання застарілого устаткування;
- ✦ відсутність стратегії якості.

На основі вказаних елементів за допомогою програми DecisionExplorer була побудована карта проблеми і були виділені її ключові елементи:

- ✦ відсутність метрологічного нагляду за станом і застосуванням атестованими методиками виконання вимірювань, еталонами, дотриманням метрологічних правил і норм;
- ✦ низька кваліфікація фахівців;
- ✦ відсутність проведення вимірювань параметрів контролю якості продукції;
- ✦ витрати на контроль якості продукції;
- ✦ неузгодженість із замовником параметрів технологічного процесу.

Основними чинниками, які впливають на управління якістю продукції, є чинники внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства. До чинників внутрішнього середовища необхідно відносити організаційно-правову форму, стадію життєвого циклу, вигляд (велике, середнє, маленьке), наявність і якість використаних фінансових, трудових (і інших) ресурсів, вид продукції, загальнокорпоративна, конкурентні і функціональні стратегії розвитку.

До чинників зовнішнього оточення слід віднести: лояльність законодавства щодо галузі, ємкість і географічне розташування ринку впливу, рівень конкуренції і темпи розвитку соціально-економічних процесів в регіоні, розвиток інфраструктури, форми і методи фінансового розвитку підприємства.

Усі приведені чинники слід враховувати в процесі вибору виду управлінських дій з контролю якості продукції. Для того, щоб визначитися з найбільш значущими чинниками конкретного підприємства, слід використовувати матрицю стратегічного SWOT-аналізу (табл. 1). Визначити значущість і силу кожного чинника на процес управління контролем якості продукції доцільно за допомогою експертних методів, використовуючи шкали оцінок, запропоновані в табл. 2.

Таблиця 1

Матриця SWOT-аналізу

Чинники	Значущість чинника	Ступінь впливу на підприємство	Рівень важливості чинника (2 x 3)
1. Внутрішні можливості			
1.1			
1.2			
Разом			
2. Зовнішні можливості			
2.1			
2.2			
Разом			

Таблиця 2

Шкала оцінок чинників внутрішнього і зовнішнього середовищ підприємства

Параметр	Кількість балів	Якісна характеристика
1. Ступінь впливу чинника	1	Вплив не здійснюється
	2	Вплив неістотний
	3	Як правило, чинник впливає
	4	Чинник впливає постійно
	5	Вплив значний
2. Значущість чинників	1	Значущість впливу незначна
	2	Значущість впливу істотна
	3	Значущість впливу значна

Загальну оцінку впливу чинників можна розрахувати за формулою:

$$B = A - П, \quad (1)$$

де B – загальна оцінка впливу чинників внутрішнього і зовнішнього середовища на процес управління контролем якості продукції на підприємстві, бали;

A – чинники, які позитивно впливають на процес управління контролем якості продукції на підприємстві, бали;

$П$ – чинники, які негативно впливають на процес управління контролем якості продукції на підприємстві, бали.

Якщо $B > 0$, тобто має позитивне значення, підприємство може зробити такі управлінські дії на процес управління контролем якості продукції на підприємстві:

1) здійснення додаткової мотивації співробітників служби контролю якості;

2) пошук додаткових можливостей підвищення якості продукції виходячи зі сприятливих чинників зовнішнього середовища;

3) систематичне дослідження і впровадження нових технологій забезпечення якості продукції;

4) планування запобіжних дій виходячи з негативно впливаючих чинників.

Якщо $B < 0$, тобто має негативне значення, підприємству слід здійснити такі дії, що управляють, на процес управління контролем якості продукції на підприємстві:

1) впровадження сучасного устаткування контролю якості;

2) проведення систематичної перевірки роботи служби контролю якості;

3) посилювання процедур і операцій по контролю якості на всіх етапах;

4) проведення атестації устаткування і персоналу;

5) впровадження коректуючи заходів з урахуванням чинників, що негативно впливають.

Загальна оцінка впливу чинників відбувається на рівні системи менеджменту підприємства.

Методика управління контролем якості продукції являє собою систематизований перелік управлінських дій для здійснення контролю якості продукції та систематизовану сукупність параметрів і методів контролю якості у рамках операцій контролю якості на усіх стадіях виробництва.

Методика описує основні чинники, що впливають на управління якістю продукції, до яких відносяться як чинники внутрішнього, так і зовнішнього середовища підприємства. Для того, щоб визначитися з найбільш значущими чинниками конкретного підприємства, слід використовувати матрицю стратегічного SWOT-аналізу.

Згідно з методикою необхідно розрахувати загальну оцінку впливу чинників за формулою (1). Залежно від отриманих результатів даються рекомендації підприємству із здійснення управлінських дій на процес управління контролем якості продукції на підприємстві.

Система стандартів ISO 9000 регламентують порядок першочергового аудиту та оцінки діяльності підприємства.

Реалізація даної методики в умовах практичної діяльності підприємства дозволить концентрувати вплив менеджера на здійсненні найбільш суттєвих управлінських дій з метою покращення процесу контролю якості продукції.

Запропонована методика з управління контролем якості продукції була реалізована у вигляді прототипу системи підтримки прийняття рішень (СППР).

Прототип системи підтримки прийняття рішень з управління контролем якості продукції призначений для ефективного прийняття управлінських рішень менеджером з управління якістю (або технологом, інженером з контролю якості) з сукупності альтернативних рішень в умовах виробництва з метою покращення процесу контролю якості продукції.

Методика складається з двох частин:

1) систематизований перелік управлінських дій для здійснення контролю якості продукції;

2) систематизована сукупність параметрів і методів контролю якості у рамках операцій контролю якості на усіх стадіях виробництва.

Практичною реалізацією частини методики є прототип системи підтримки прийняття рішень з управління контролем якості продукції, що являє собою один файл табличного процесора Excel, який складається з чотирьох листів.

На першому аркуші «Діалог» міститься інтерфейс, необхідний для взаємодії менеджера з управління конт-

ролем якості на підприємстві з прототипом СППР. Менеджерів лише потрібно вибрати зі списку критеріїв відбору підприємств:

- ✦ максимум відповідності вимогам метрологічного нагляду;
- ✦ максимум систематичності проведення вимірювань параметрів контролю якості продукції;
- ✦ максимум рівня кваліфікації фахівців;
- ✦ мінімум витрат на контроль якості продукції;
- ✦ максимум узгодженості із замовником параметрів технологічного процесу.

На другому аркуші «БД» надається база даних. База даних представлена у вигляді матриці. Так, таблиця складається із сукупності етапів технологічного процесу випуску продукції, для кожного з них необхідно визначити:

- 1) ступінь відповідності вимогам метрологічного нагляду (у балах від 1 до 10);
- 2) систематичність проведення вимірювань параметрів контролю якості продукції (у балах від 1 до 10);
- 3) рівень кваліфікації фахівців (у балах від 1 до 10);
- 4) витрати на контроль якості продукції (тис. грн.);
- 5) ступінь узгодженості із замовником параметрів технологічного процесу (у відсотках).

На третьому аркуші «БМ» представлена база моделей. У таблиці представлені назва п'яти моделей, описана їх математична формула (вид моделі), а також результат розрахунків за моделлю, що являє собою розрахунок за функцією ВПР у табличному процесорі Excel. Ця функція здійснює пошук значення у стовпці за рахунок аналізу мінімального/максимального значень у базі даних.

На четвертому аркуші «БЗ» міститься база знань, яка для відповідних критеріїв відбору етапів технологічного процесу описує рекомендації щодо здійснення управлінських дій для нормалізації виробничого процесу з точки зору контролю якості та досягнення відповідного критерію відбору підприємства.

Методика управління контролем якості продукції дозволяє здійснювати управлінські дії з контролю якості продукції. Використання методики дозволить менеджерів контролювати чинники, що впливають на управління якістю продукції, до яких відносяться як чинники внутрішнього, так і зовнішнього середовища підприємства. Для визначення найбільш значущих чинників підприємства, розробляється матриця стратегічного SWOT-аналізу.

Методика дозволяє розрахувати загальну оцінку впливу чинників, та залежно від отриманих результатів надає рекомендації підприємству по здійсненню управлінських дій на процес управління контролем якості продукції. Впроваджувана методика збільшить можливості менеджера в галузі контролю якості продукції та дозволить систематизувати виробничі процеси, їх вплив на якість видань завдяки систематизованій сукупності параметрів і методів контролю якості у рамках операцій контролю якості на усіх стадіях виробництва.

У відповідь на запит користувача у вигляді критерію відбору підприємства система надає:

- 1) рекомендації у вигляді управлінських дій, виконання яких приведе до досягнення заданого критерію;
- 2) альтернативу, оптимальну по заданому критерію, у вигляді технологічного етапу виробництва продукції.

Система розробляється для підтримки процесу управління контролем якості продукції підприємств з метою під-

вищення ефективності процесу прийняття управлінських рішень та поліпшення їх якості.

ВИСНОВКИ

Таким чином, дане дослідження дозволило окреслити методичні засади управління контролем якості продукції.

Науковий результат запропонованого рішення представлений у формі методики з управління контролем якості продукції.

Практичним результатом є рекомендації стосовно управління контролем якості продукції на основі сформованих методичних засад.

Подальшим напрямком даного дослідження може стати проектування методики розробки інформаційного забезпечення контролю якості продукції. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Брун М. Управление качеством: затраты и выгоды / М. Брун, Д. Георги // Проблемы теории и практики управления. – 2000. – № 1. – С. 70 – 75.
2. Воскобойников В. Ф. Новые подходы к управлению качеством продукции. / В.Ф. Воскобойников // Экономика и жизнь. – 1999. – № 50. – С. 15.
3. ДСТУ ISO 9000-1-95, часть 1. Стандарты по управлению качеством и обеспечению качества [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.budinfo.com.ua/dstu/289.htm> (19.03.2013). – Загл. с экрана: ДСТУ ISO 9000-1-95 Государственный стандарт Украины.
4. ДСТУ ISO 9000-2-96, часть 2. Стандарты по управлению качеством и обеспечению качества [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.budinfo.com.ua/dstu/290.htm> (21.03.2013). – Загл. с экрана: ДСТУ ISO 9000-2-96 Государственный стандарт Украины.
5. ДСТУ ISO 9001-2001 Системы управления качеством. Вимоги [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.budinfo.com.ua/dstu/291.htm> (14.03.2013). – Загл. с экрана: ДСТУ ISO 9004 – 2001 Государственный стандарт Украины. – Назва з екрана: Професійна нормативно-правова бібліотека «НОРМАТИВ ПРО».
6. Карты контроля качества [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.statsoft.ru/home/textbook/modules/stquacon.html> (25.04.2013). – Загл. с экрана: Карты контроля качества.
7. Леонова Т. И. Управление затратами и качество продукции / Т. И. Леонова. – С.-Петербург : СПбГУЭФ, 2010. – 260 с.
8. Мищенко С. Ф. Экспертные оценки затрат на качество / С. Ф. Мищенко // Стандарты и качество. – 2001. – № 7-8. – С. 79 – 81.
9. Ребрин Ю. И. Управление качеством : учебное пособие / Ю. И. Ребрин. – Таганрог : ТРТУ, 2004. – 256 с.
10. Шадрин А. Н. 5 потребностей, 8 принципов, 10 заповедей / А. Н. Шадрин // Стандарты и Качество. – 2002. – № 2. – С. 54 – 59.

REFERENCES

- Brun, M., and Georgi, D. "Upravlenie kachestvom: zatzaty i vygoty" [Quality management: costs and benefits]. *Problemy teorii i praktiki upravleniia*, no. 1 (2000): 70-75.
- "DSTU ISO 9000-1-95, chast 1. Standarty po upravleniiu kachestvom i obespecheniiu kachestva" [DSTU ISO 9000-1-95, Part 1. Standards for quality management and quality assurance]. <http://www.budinfo.com.ua/dstu/289.htm>
- "DSTU ISO 9000-2-96, chast 2. Standarty po upravleniiu kachestvom i obespecheniiu kachestva" [DSTU ISO 9000-2-96, Part 2. Standards for quality management and quality assurance]. <http://www.budinfo.com.ua/dstu/290.htm>
- "DSTU ISO 9001-2001 Systemy upravlinnia iakistiu. Vymohy" [Of ISO 9001-2001 Quality Management System. Requirements]. <http://www.budinfo.com.ua/dstu/291.htm>
- "Karty kontrolia kachestva" [Quality control charts]. <http://www.statsoft.ru/home/textbook/modules/stquacon.html>
- Leonova, T. I. *Upravlenie zatzatami i kachestvo produktsii* [Cost management and product quality]. St. Petersburg: SPbGUEF, 2010.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БІРЖ ЯК СКЛАДОВОЇ РИНКОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

© 2014 ЯСЕНЕЦЬКИЙ В. С.

УДК 338.242.

Ясенецький В. С. Особливості функціонування бірж як складової ринкової інфраструктури

Мета статті полягає в узагальненні функцій сучасних бірж, аналізі особливостей організаційно-правового статусу товарних і фондових бірж в Україні, виявленні проблем у розвитку біржової торгівлі та розробленні комплексу заходів щодо їх вирішення. У статті біржа розглядається як поліфункціональна інституція, що виконує специфічні функції: організація регулярних торгів фінансовими та речовинними активами в установленому місці за встановленими правилами; розробка правил біржової торгівлі та забезпечення їх дотримання всіма учасниками торгів; гарантування виконання укладених угод; виявлення, фіксація та моніторинг поточних цін на біржові товари. Порівняння організаційно-правового статусу товарних і фондових бірж в Україні показало, що вищі вхідні бар'єри на ринок встановлені для фондових бірж (організаційно-правова форма, мінімальний розмір статутного капіталу, порядок використання прибутку, особливі процедури реєстрації, ліцензування діяльності). У результаті дослідження виявлено, що нерозвиненість біржового сегмента торгівлі в Україні, з одного боку, зумовлена наявністю системних проблем у національній економічній системі, з іншого – виступає гальмуючим чинником економічного розвитку. Заходи щодо вдосконалення державного регулювання біржової торгівлі включають упорядкування організаційно-правового статусу бірж, подолання існуючої фрагментованості торговельних майданчиків, розроблення механізмів гарантування виконання укладених біржових угод, стимулювання бірж запроваджувати сучасні електронні системи торгівлі. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є розвиток підходів до оцінювання результативності та ефективності біржової торгівлі в Україні.

Ключові слова: біржова торгівля, державне регулювання бірж, ринкова інфраструктура, товарна біржа, фондова біржа.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 11.

Ясенецький Володимир Станіславович – аспірант, кафедра управління національним господарством, Національна академія державного управління при Президенті України (вул. Ежена Потье, 20, Київ, 03057, Україна)

E-mail: aleksvman@gmail.com

УДК 338.242.

UDC 338.242.

Ясенецький В. С. Особенности функционирования бирж как составляющей рыночной инфраструктуры

Цель статьи заключается в обобщении функций современных бирж, анализе особенностей организационно-правового статуса товарных и фондовых бирж в Украине, выявлении проблем в развитии биржевой торговли и разработке комплекса мероприятий по их решению. В статье биржа рассматривается как полифункциональный институт, выполняющий специфические функции: организация регулярных торгов финансовыми и вещественными активами в установленном месте по установленным правилам; разработка правил биржевой торговли и обеспечение их соблюдения всеми участниками торгов; гарантирование выполнения заключённых сделок; выявление, фиксация и мониторинг текущих цен на биржевые товары. Сравнение организационно-правового статуса товарных и фондовых бирж в Украине показало, что более высокие входные барьеры на рынок установлены для фондовых бирж (организационно-правовая форма, минимальный размер уставного капитала, порядок использования прибыли, особые процедуры регистрации, лицензирование деятельности). В результате исследования выявлено, что неразвитость биржевого сегмента торговли в Украине, с одной стороны, обусловлена наличием системных проблем в национальной экономической системе, с другой – выступает тормозящим фактором экономического развития. Мероприятия по усовершенствованию государственного регулирования биржевой торговли включают упорядочение организационно-правового статуса бирж, преодоление существующей фрагментарности торговых площадок, разработку механизмов гарантирования выполнения заключённых биржевых сделок, стимулирование бирж внедрять современные электронные системы торговли. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении являются развитие подходов к оцениванию результативности и эффективности биржевой торговли в Украине.

Ключевые слова: биржевая торговля, государственное регулирование бирж, рыночная инфраструктура, товарная биржа, фондовая биржа.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 11.

Ясенецький Володимир Станіславович – аспірант, кафедра управління національним господарством, Національна академія державного управління при Президенті України (вул. Ежена Потье, 20, Київ, 03057, Україна)
E-mail: aleksvman@gmail.com

Yasenetskyi V. S. Specific features of functioning of exchanges as components of the market infrastructure

The goal of the article lies in generalisation of functions of modern exchanges, analysis of specific features of the organisational and legal status of commodity and stock exchanges in Ukraine, detection of problems in exchange trade development and development of a set of measures for their solution. The article considers an exchange as a poly-functional institute that performs specific functions: organisation of regular trade with financial and tangible assets in the prescribed place and in accordance with the established rules; development of rules of exchange trade and their observance by all participants of the trade; guarantee of execution of the concluded transactions; detection, fixation and monitoring of current prices on exchange commodities. Comparison of the organisational and legal statuses of commodity and stock exchanges in Ukraine showed that stock exchanges have higher entrance barriers (organisational and legal form, minimal size of the authorised capital, order of use of profit, specific registration procedures and licensing of activity). It was found in the result of the study that underdevelopment of the exchange segment of trade in Ukraine, on the one hand, is caused by availability of system problems in the national economic system and, on the other hand, is an inhibitory factor of economic development. Measures on improvement of the state regulation of the exchange trade includes putting in order the organisational and legal status of exchanges, overcoming the existing fragmentariness of trade areas, development of mechanisms of guarantee of execution of the concluded exchange transactions and stimulation of exchanges to introduce modern electronic trade systems. The prospect of further studies in this direction is development of approaches to assessment of effectiveness and efficiency of exchange trade in Ukraine.

Key words: exchange trade, state regulation of exchanges, market infrastructure, commodity exchange, stock exchange.

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 11.

Yasenetskyi Volodymyr S. – Postgraduate Student, Department of Management of National Economy, National Academy of Public Administration under the President of Ukraine (vul. Ezhena Potye, 20, Kyiv, 03057, Ukraine)
E-mail: aleksvman@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ БІРЖ ЯК СКЛАДОВОЇ РИНКОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

© 2014 ЯСЕНЕЦЬКИЙ В. С.

УДК 338.242.

Ясенецький В. С. Особливості функціонування бірж як складової ринкової інфраструктури

Мета статті полягає в узагальненні функцій сучасних бірж, аналізі особливостей організаційно-правового статусу товарних і фондових бірж в Україні, виявленні проблем у розвитку біржової торгівлі та розробленні комплексу заходів щодо їх вирішення. У статті біржа розглядається як поліфункціональна інституція, що виконує специфічні функції: організація регулярних торгів фінансовими та речовинними активами в установленому місці за встановленими правилами; розробка правил біржової торгівлі та забезпечення їх дотримання всіма учасниками торгів; гарантування виконання укладених угод; виявлення, фіксація та моніторинг поточних цін на біржові товари. Порівняння організаційно-правового статусу товарних і фондових бірж в Україні показало, що вищі вхідні бар'єри на ринок встановлені для фондових бірж (організаційно-правова форма, мінімальний розмір статутного капіталу, порядок використання прибутку, особливі процедури реєстрації, ліцензування діяльності). У результаті дослідження виявлено, що нерозвиненість біржового сегмента торгівлі в Україні, з одного боку, зумовлена наявністю системних проблем у національній економічній системі, з іншого – виступає гальмуючим чинником економічного розвитку. Заходи щодо вдосконалення державного регулювання біржової торгівлі включають упорядкування організаційно-правового статусу бірж, подолання існуючої фрагментованості торговельних майданчиків, розроблення механізмів гарантування виконання укладених біржових угод, стимулювання бірж запроваджувати сучасні електронні системи торгівлі. Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є розвиток підходів до оцінювання результативності та ефективності біржової торгівлі в Україні.

Ключові слова: біржова торгівля, державне регулювання бірж, ринкова інфраструктура, товарна біржа, фондова біржа.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 11.

Ясенецький Володимир Станіславович – аспірант, кафедра управління національним господарством, Національна академія державного управління при Президенті України (вул. Ежена Потье, 20, Київ, 03057, Україна)

E-mail: aleksvman@gmail.com

УДК 338.242.

UDC 338.242.

Ясенецький В. С. Особенности функционирования бирж как составляющей рыночной инфраструктуры

Цель статьи заключается в обобщении функций современных бирж, анализе особенностей организационно-правового статуса товарных и фондовых бирж в Украине, выявлении проблем в развитии биржевой торговли и разработке комплекса мероприятий по их решению. В статье биржа рассматривается как полифункциональный институт, выполняющий специфические функции: организация регулярных торгов финансовыми и вещественными активами в установленном месте по установленным правилам; разработка правил биржевой торговли и обеспечение их соблюдения всеми участниками торгов; гарантирование выполнения заключённых сделок; выявление, фиксация и мониторинг текущих цен на биржевые товары. Сравнение организационно-правового статуса товарных и фондовых бирж в Украине показало, что более высокие входные барьеры на рынок установлены для фондовых бирж (организационно-правовая форма, минимальный размер уставного капитала, порядок использования прибыли, особые процедуры регистрации, лицензирование деятельности). В результате исследования выявлено, что неразвитость биржевого сегмента торговли в Украине, с одной стороны, обусловлена наличием системных проблем в национальной экономической системе, с другой – выступает тормозящим фактором экономического развития. Мероприятия по усовершенствованию государственного регулирования биржевой торговли включают упорядочение организационно-правового статуса бирж, преодоление существующей фрагментарности торговых площадок, разработку механизмов гарантирования выполнения заключённых биржевых сделок, стимулирование бирж внедрять современные электронные системы торговли. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении являются развитие подходов к оцениванию результативности и эффективности биржевой торговли в Украине.

Ключевые слова: биржевая торговля, государственное регулирование бирж, рыночная инфраструктура, товарная биржа, фондовая биржа.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 11.

Ясенецький Володимир Станіславович – аспірант, кафедра управління національним господарством, Національна академія державного управління при Президенті України (вул. Ежена Потье, 20, Київ, 03057, Україна)
E-mail: aleksvman@gmail.com

Yasenetskyi V. S. Specific features of functioning of exchanges as components of the market infrastructure

The goal of the article lies in generalisation of functions of modern exchanges, analysis of specific features of the organisational and legal status of commodity and stock exchanges in Ukraine, detection of problems in exchange trade development and development of a set of measures for their solution. The article considers an exchange as a poly-functional institute that performs specific functions: organisation of regular trade with financial and tangible assets in the prescribed place and in accordance with the established rules; development of rules of exchange trade and their observance by all participants of the trade; guarantee of execution of the concluded transactions; detection, fixation and monitoring of current prices on exchange commodities. Comparison of the organisational and legal statuses of commodity and stock exchanges in Ukraine showed that stock exchanges have higher entrance barriers (organisational and legal form, minimal size of the authorised capital, order of use of profit, specific registration procedures and licensing of activity). It was found in the result of the study that underdevelopment of the exchange segment of trade in Ukraine, on the one hand, is caused by availability of system problems in the national economic system and, on the other hand, is an inhibitory factor of economic development. Measures on improvement of the state regulation of the exchange trade includes putting in order the organisational and legal status of exchanges, overcoming the existing fragmentariness of trade areas, development of mechanisms of guarantee of execution of the concluded exchange transactions and stimulation of exchanges to introduce modern electronic trade systems. The prospect of further studies in this direction is development of approaches to assessment of effectiveness and efficiency of exchange trade in Ukraine.

Key words: exchange trade, state regulation of exchanges, market infrastructure, commodity exchange, stock exchange.

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 11.

Yasenetskyi Volodymyr S. – Postgraduate Student, Department of Management of National Economy, National Academy of Public Administration under the President of Ukraine (vul. Ezhena Potye, 20, Kyiv, 03057, Ukraine)
E-mail: aleksvman@gmail.com

Ринкова інфраструктура відіграє важливу роль у забезпеченні кругообігу матеріальних, трудових, фінансових, інформаційних та інших ресурсів. Серед широкої сукупності інституцій ринкової інфраструктури саме біржам відводиться провідне місце в забезпеченні кругообігу значної частини економічних ресурсів, зокрема матеріальних та фінансових. Біржі покликані створити необхідні організаційні, правові, технічні та інші умови для торгівлі фінансовими та речовинними активами. Від того, наскільки ефективно працюють інституції біржового ринку, залежить функціонування інших взаємопов'язаних ринків товарів та послуг, забезпечення економічних суб'єктів необхідними ресурсами за ринковими цінами. Зазначене зумовлює потребу в проведенні спеціальних досліджень, присвячених розгляду місця і призначення біржі як інституції ринкової інфраструктури.

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі приділяється значна увага проблематиці біржової торгівлі. При цьому дослідження переважно зосереджуються на останніх змінах, що відбуваються в біржовій торгівлі внаслідок розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, глобалізації біржової торгівлі. Так, Д. Лук'яненко та О. Титова розглядають біржі невід'ємним елементом сучасного глобального ринку [7]. На необхідності автоматизації біржової торгівлі наголошує Є. Кирилюк [6]. Потрібно також зауважити, що вітчизняні дослідники більше уваги приділяють дослідженню економічної діяльності товарних бірж, на відміну від фондових, що пояснюється відставанням у розвитку саме біржового товарного сегменту порівняно з фондовим [3; 6]. Водночас, не зважаючи на достатньо широке представлення зазначеної проблематики в науковій літературі, мало дослідженими залишаються питання місця і ролі бірж як складової ринкової інфраструктури в контексті взаємозалежності із станом розвитку всієї національної економіки.

У статті ставиться завданням узагальнити функції бірж, що виконуються ними в сучасних умовах, проаналізувати особливості організаційно-правового статусу товарних і фондових бірж в Україні, виявити проблеми в розвитку біржової торгівлі та запропонувати комплекс заходів щодо їх вирішення.

Визначаючи місце бірж у сучасній ринковій економіці, доцільно звернутись до поглядів науковців на склад ринкової інфраструктури. Так, О. В. Іншаков та О. Г. Русскова, застосовуючи факторний підхід, виділяють у складі ринкової інфраструктури екологічну, соціальну, виробничу, інституціональну, комерційну (організаційну) та інформаційну [5, с. 16]. За таким структуруванням біржі можуть бути одночасно віднесені і до інституціональної (як комплекс галузей та сфер діяльності, що здійснюють макроекономічне регулювання економіки, підтримують макроекономічні пропорції розвитку національної економіки [5, с. 16]), і до комерційної (організаційної) (як сукупності інституцій, що обслуговують функціонування ринків і забезпечують доведення продукту від виробника та споживача [5, с. 16]), і до інформаційної інфраструктури (як установ інформаційного забезпечення суб'єктів різних сфер діяльності [5, с. 16]).

Таким чином, біржу можна розглядати як поліфункціональну інституцію, що виконує специфічні функції. При цьому впродовж усього періоду розвитку бірж набір їхніх функцій практично не змінився. Традиційно серед основних функцій бірж виділяють організацію регулярних торгів фінансовими та речовинними активами в установленому

місці за встановленими правилами. Біржа – це насамперед об'єднання економічних суб'єктів, що здійснюють виробничу чи комерційну діяльність, які домовляються між собою про прийнятні для всіх правила торгівлі. Таким чином, іншою важливою функцією біржі є розробка правил біржової торгівлі та забезпечення їх дотримання всіма учасниками торгів. Обов'язок біржі – не тільки полегшити укладання угод між учасниками торгів, але й гарантувати виконання укладених угод. Виконання цієї функції передбачає розробку біржею механізмів і схем, що гарантують дотримання зобов'язань за контрактами.

Надзвичайно важливою функцією біржі є також виявлення, фіксація та моніторинг поточних цін на біржові товари. Саме біржі забезпечують ринкову систему моніторингу поточного курсу на біржові товари. Завдяки створенню біржею умов для концентрації значних обсягів попиту і пропозиції на активи, за яких практично усувається можливість маніпуляцій цінами, ціни, встановлені під час біржових торгів, вважаються ринковими, рівноважними цінами. Звідси походить і важлива умова для забезпечення ефективної роботи біржового механізму – біржова торгівля можлива лише на ринках досконалої конкуренції, на яких ані з боку виробників, ані з боку споживачів неможливо впливати на ціни. Таким чином, це висуває певні вимоги до активів, торгівля якими може вестись на біржі. Вони повинні вироблятися великою кількістю виробників, споживатись великою кількістю споживачів, вироблятися масово та бути стандартизованими, тобто кожна одиниця активу в певній партії не повинна мати індивідуальних властивостей. При дотриманні цих умов біржі забезпечують скорочення трансакційних витрат в економіці, пов'язаних із укладанням та виконанням угод.

Розвиток біржової справи у світі у сучасних умовах не змінив основу організації функціонування біржової торгівлі, однак у роботі бірж відбулися значні зміни, що дали змогу зробити їхню роботу більш ефективною, полегшити процес торгівлі, удосконалити систему комунікацій [3, с. 157]. Надзвичайно видозмінило функціонування біржового механізму використання електронних систем торгівлі, усе більше торгівля на біржах переміщується в електронні торгівельні системи, що дозволяє укладати угоди практично цілодобово, відкриває доступ багатьом торговцям до біржових майданчиків інших країн завдяки сучасним комунікаційним технологіям. Так, наприклад створення електронної біржі дозволяє зменшити трансакційні витрати виробників на 50 – 60% порівняно з позабіржовим ринком і на 25 – 30% – порівняно з класичним біржовим ринком [6, с. 101].

Іншою визначальною тенденцією в розвитку сучасної біржової торгівлі в світі є об'єднання загальноsvізованих світових біржових майданчиків. Наприклад, у 2006 р. шляхом злиття американської Нью-Йоркської фондової біржі (NYSE) і оператора Euronext була утворена NYSE Euronext, що стала міжнародною фінансовою корпорацією, частиною якої є NYSE і європейські біржові майданчики в Парижі, Лісабоні, Амстердамі та Брюсселі. У серпні 2013 р. регулятори США схвалили продаж Нью-Йоркської фондової біржі електронній біржі IntercontinentalExchange (ICE). Після об'єднання ICE-NYSE Euronext стане третім найбільшим біржовим оператором в світі [2]. У результаті таких об'єднань біржових майданчиків «підвищився якісний рівень та ефективність біржової торгівлі за рахунок гармонізації її правил, процедур, клірингу тощо» [1, с. 28].

На тлі процесів об'єднання найбільших світових біржових майданчиків, технологізації та автоматизації біржової торгівлі у багатьох країнах світу, український біржовий ринок набагато відстає за масштабами укладених угод, рівнем програмного забезпечення торгівлі та ін. Багато в чому проблеми вітчизняного біржового ринку зумовлюються незначним періодом його розвитку, неврегульованістю, особливо на початкових етапах, нормативно-правових засад функціонування бірж, значним ступенем адміністративного регулювання цін, низьким рівнем технологізації біржових операцій тощо. Багато в чому ці проблеми зумовлені нечіткістю організаційно-правового статусу бірж, визначеного чинним законодавством.

Для розкриття сутності та особливостей функціонування бірж в Україні розглянемо організаційно-правові засади їх статусу відповідно до законодавства. Ці питання на сьогодні регулюються законами «Про товарну біржу» і «Про цінні папери та фондовий ринок». Узагальнення основних положень організаційно-правового статусу товарних і фондових бірж представлені в *табл. 1*.

Порівняння організаційно-правового статусу товарних і фондових бірж показує, що між ними є суттєві відмінності. Так, вищі вхідні бар'єри на ринок встановлені саме для фондових бірж. Ці бар'єри стосуються організаційно-правової форми фондових бірж, мінімального розміру статутного капіталу, порядку використання прибутку, особливих процедур реєстрації, ліцензування діяльності. Саме ці особливості зумовлюють меншу кількість фондових бірж порівняно із товарними. Водночас, процедури ліцензування діяльності з організації торгівлі цінними паперами не передбачають необхідність укладання на фондових біржах мінімальних обсягів угод.

Діяльність бірж характеризується складом і активністю акторів та агентів; їх цілями і діями; видами і масштабами ресурсів, що обертаються та біржах [4, с. 35]. Таким чином, для характеристики бірж доцільно проаналізувати їхню кількість та обсяги торгів. За даними Державної служби статистики та Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку станом на 1 липня 2013 р. в Україні зареєстровано 584 товарні біржі, діяльність з організації торгівлі

Таблиця 1

Порівняння організаційно-правових засад діяльності товарних та фондових бірж в Україні (складено на основі: [8; 9])

Особливості організаційно-правового статусу	Товарні біржі	Фондові біржі
Організаційно-правова форма	Законом не встановлено. З урахуванням особливостей управління товарною біржею, передбачених законом, товарні біржі створюються у формі господарських товариств	Акціонерне товариство або товариство з обмеженою відповідальністю
Засновники біржі	Юридичні і фізичні особи, які здійснюють виробничу і комерційну діяльність	Торговці цінними паперами, які мають ліцензію на право провадження професійної діяльності на фондовому ринку
Розмір статутного капіталу	Відповідно до законодавства про господарські товариства	Не менш як 15 млн грн. Розмір власного капіталу фондової біржі, що здійснює кліринг та розрахунки, має становити не менш як 25 млн грн
Функції біржі	<ul style="list-style-type: none"> • Створення умов для проведення біржової торгівлі. • Регулювання біржових операцій. • Регулювання цін на підставі співвідношення попиту та пропозиції на товари, що допускаються до обігу на біржі. • Надання членам і відвідувачам біржі організаційних та інших послуг. • Збір, обробка і поширення інформації, пов'язаної з кон'юктурою ринку 	<ul style="list-style-type: none"> • Створення організаційних, технологічних, інформаційних, правових та інших умов для збирання та поширення інформації стосовно пропозицій цінних паперів та інших фінансових інструментів і попиту на них. • Проведення регулярних біржових торгів цінними паперами та іншими фінансовими інструментами, централізованого укладання договорів щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів згідно з правилами, встановленими такою фондовою біржею, зареєстрованими у встановленому законом порядку. • Може включати здійснення клірингу та розрахунків за фінансовими інструментами, іншими, ніж цінні папери
Фінансово-господарська діяльність	Товарна біржа не займається комерційним посередництвом і не має на меті одержання прибутку	Прибуток фондової біржі спрямовується на її розвиток та не підлягає розподілу між її засновниками (учасниками)
Ліцензування діяльності	Не встановлено	Необхідно отримати ліцензію Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку на здійснення діяльності з організації торгівлі на фондовому ринку

на ринку цінних паперів здійснюють 10 фондових бірж. Уже тільки ці дані вказують на занадто велику кількість організаторів торгівлі, особливо речовинними активами – товарних бірж. Це не дозволяє отримати потенціальний зиск від біржової торгівлі, а саме: зниження трансакційних витрат завдяки ефекту від економії на масштабі.

Так, дослідження, наприклад біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією, показують, що впродовж останніх років через біржовий ринок сільськогосподарськими підприємствами реалізувалось менше 1% виробленої продукції. Переважна частина біржових операцій здійснювалась різними комерційними структурами – не біржами [6, с. 98]. Серед загального обсягу торгів на ринку цінних паперів в 2012 р. (2 530,87 млрд грн) обсяг біржових контрактів (договорів) становив лише 263,67 млрд грн, або 10,4%. На позабіржовий ринок відповідно припадає 89,6% обсягів торгів цінними паперами [10, с. 13].

Аналіз динаміки укладених угод на товарних і фондових біржах упродовж 2004 – 2012 рр. показує, що ці дві сегменти біржової торгівлі розвивались не синхронно. При цьому, в останні роки спостерігається порівняно значне зростання обсягів укладених угод на товарних і фондових біржах. На фондових біржах таке зростання припадає на 2009 – 2010 рр., на товарних біржах – на 2011 – 2012 рр. (рис. 1).

Представлена на рис. 1 інформація показує про посилення суперечностей між основною структурою економіки та інфраструктурою, зокрема її інституційною складовою. Біржові інституції як складова ринкової інфраструктури мають бути, з одного боку, рушієм розвитку основної структури економіки, а з іншого – їхній розвиток детермінується станом всієї національної економіки. «Ці суперечності можна визначити як іманентні і основній структурі, і інфраструктурі» [10, с. 32]. Водночас наявність таких суперечностей могла б призвести до якісних зрушень у розвитку тієї складової, що відстає від розвитку іншої. Однак в Україні цього не спостерігається, що може свідчити про

наявність системних проблем, властивих національній економіці, які не дозволяють забезпечити збалансований розвиток її окремих складових.

У сфері біржової торгівлі можна виявити такі основні проблеми, що не дозволяють повною мірою скористатися потенціалом цієї складової ринкової інфраструктури. По-перше, як уже зазначалось, біржовий ринок на сьогодні надзвичайно фрагментований. Для подолання такої надмірної фрагментованості доцільно підвищити вхідні бар'єри на ринок. Для фондових бірж це можливо зробити шляхом підвищення мінімального розміру статутного капіталу, збільшення мінімальної кількості професійних торговців цінними паперами – учасників фондової біржі, доповнення «Ліцензійних умов провадження професійної діяльності на фондовому ринку (ринку цінних паперів) – діяльності з організації торгівлі на фондовому ринку» вимогами щодо мінімальних обсягів торгівлі цінними паперами впродовж торговельного дня, місяця, року. Це дозволить вивести з ринку ті фондові біржі, на яких укладається мало угод.

У частині товарного біржового ринку діючі товарні біржі на сьогодні не забезпечують учасникам торгів гарантування виконання зобов'язань за біржовими договорами, що послаблює заінтересованість учасників ринку в біржовій торгівлі і, як наслідок, призводить до незначних обсягів біржової торгівлі. Такі обсяги біржової торгівлі не сприяють розвитку сучасних біржових технологій та примушують товарні біржі здебільшого здійснювати організацію позабіржової аукціонної діяльності. Для подолання цих проблем доцільно на законодавчому рівні визначити центральний орган виконавчої влади, на який покладатимуться функції з регулювання товарного біржового ринку, визначити мінімальну кількість засновників товарної біржі та встановити вимоги до суб'єктів – засновників біржі. Доцільно також запровадити ліцензування діяльності з організації торгівлі речовинними товарами,

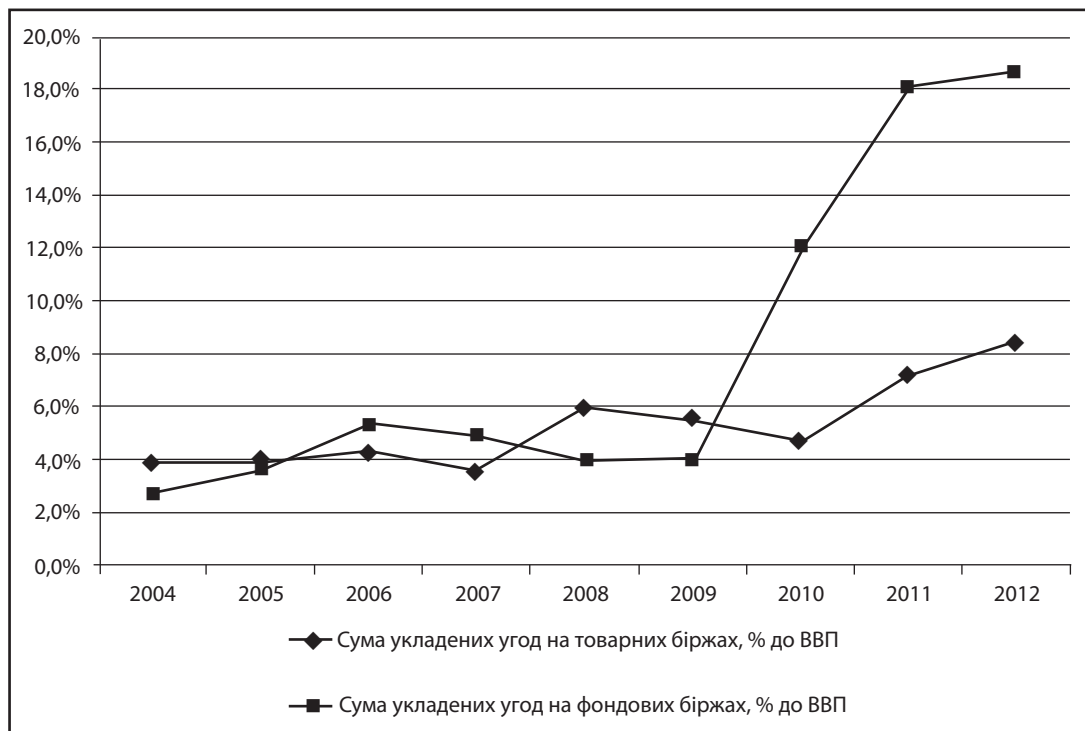

Рис. 1. Динаміка обсягів біржової торгівлі у % до ВВП (складено за даними Державної служби статистики України)

встановити вимоги до біржових товарів та їх мінімальних партій, щодо яких здійснюються біржові торги.

Р. Дудяк, Ф. Міколяш, Н. Ситник, досліджуючи розвиток товарних бірж, акцентують увагу на проблемах, пов'язаних з автоматизацією біржової діяльності, вказують на потребу вдосконалення систем обробки інформації, питання вибору ефективних технологічних і технічних засобів, необхідних для проведення такої роботи [3, с. 157]. Саме в частині вдосконалення електронних систем торгівлі, апаратних і програмних продуктів для організації біржових торгів в електронній формі можливо досягти значного збільшення обсягів торгів. Крім того, на законодавчому рівні доцільно встановити вимоги до таких програмних засобів у частині забезпечення ними конфіденційності трансакцій торговців, електронного документообігу в системі, наявності комунікаційних можливостей щодо обміну інформацією з відповідними системами учасників торгів та ін.

ВИСНОВКИ

Аналіз розвитку біржової торгівлі в Україні показав, що на сьогодні ця складова ринкової інфраструктури далеко не повною мірою виконує свої функції. Нерозвиненість біржового сегменту торгівлі, зумовлена наявністю системних проблем в національній економічній системі, з одного боку, з іншого також виступає гальмуючим чинником економічного розвитку. Це призводить до висновку, що проблеми в розвитку як основної структури національної економіки, так і її інфраструктурної підсистеми, включаючи і біржовий сегмент, повинні вирішуватись синхронно.

Необхідні заходи саме в частині вдосконалення державного регулювання біржової торгівлі включають упорядкування організаційно-правового статусу бірж, подолання існуючої фрагментованості торгівельних майданчиків шляхом підвищення вхідних бар'єрів на ринок, розроблення механізмів гарантування виконання укладених біржових угод, стимулювання бірж запроваджувати сучасні електронні системи торгівлі. Комплексна реалізація запропонованих заходів дозволить посилити зацікавленість професійних торговців фінансовими та речовинними активами переходити в біржовий сегмент торгівлі.

У подальших дослідженнях порушених у статті питань доцільно розвинути підходи до оцінювання результативності та ефективності біржової торгівлі в Україні. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Беренштейн Б. Л. Біржовий ринок у контексті глобалізаційних явищ міжнародної економіки / Б. Л. Беренштейн, О. М. Третяк // Наук. вісн. Націон. ун-ту біоресурсів і природокорист. України. – 2010. – № 15. – С. 23 – 33.
2. Влада США схвалила продаж Нью-Йоркської фондової біржі / Інформаційно-аналітичний портал «КОМЕНТАРІ:» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.comments.ua/money/208121-vlada-ssha-shvalila-prodazh-nyuyorskoi.html>
3. Дудяк Р. Організація функціонування та розвиток товарних бірж України в умовах економічної кризи / Р. Дудяк, Ф. Міколяш, Н. Ситник // Вісник Львівського національного аграрного університету. Економіка АПК. – 2013. – № 18 (1). – С. 157 – 164.
4. Иншаков О. В. Биржа: эволюция экономического института / О. В. Иншаков, А. М. Белобородько, Д. П. Фролов. – Волгоград : Волгоградское научное издательство, 2008. – 383 с.
5. Иншаков О. В. Системный подход к исследованию рыночной инфраструктуры / О. В. Иншаков, Е. Г. Русскова //

Вестник ВолГУ. Серия 3: Экономика. Экология. – 2002. – Вып. 7. – С. 11 – 18.

6. Кирилюк Е. Н. Биржевая торговля сельскохозяйственной продукцией в Украине: проблемы и перспективы / Е. Н. Кирилюк // Бизнес. Образование. Право / Вестник Волгоград. инта бизнеса. – 2013. – № 1 (22). – С. 97 – 102.

7. Лук'яненко Д. Глобальна модифікація конкурентних механізмів ринку / Д. Лук'яненко, О. Тітова // Міжнародна економічна політика. – 2010. – № 1. – С. 5 – 21.

8. Про товарну біржу : Закон України від 10 грудня 1991 р. № 1956-XII (зі змін. і доповн.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – Ст. 139.

9. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV (із змін. і доповн.) // Офіційний вісник України. — 2006. – № 13. – Ст. 857.

10. Річний звіт НКЦПФР за 2012 рік: Інновації для розвитку ринку / Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. – К., 2013. – 86 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/58/1370875350.pdf

11. Русскова Е. Г. Противоречия инфраструктуры рыночной экономики и механизм их разрешения / Е. Г. Русскова // Вестник ВолГУ. Серия 3: Экономика. Экология. – 2007. – Вып. 11. – С. 29 – 33.

REFERENCES

Berenshtein, B. L., and Tretiak, O. M. "Birzhoviy rynek u konteksti hlobalizatsiinykh iavyschch mizhnarodnoi ekonomiky" [Stock market in the context of globalization phenomena international economy]. *Naukovyi visnyk NUBPU*, no. 15 (2010): 23-33.

Dudiak, R., Mikoliash, F., and Sytnyk, N. "Orhanizatsiia funktsionuvannia ta rozvytok tovarnykh birzh Ukrainy v umovakh ekonomichnoi kryzy" [Organisation of operation and development of commodity exchanges in Ukraine economic crisis]. *Visnyk LNAU. Ekonomika APK*, no. 18 (1) (2013): 157-164.

Inshakov, O. V., Beloborodko, A. M., and Frolov, D. P. *Birzha: evoliutsiia ekonomicheskogo instituta* [Marketplace: The Evolution of Economic Institute]. Volgograd: Volgogradskoe nauchnoe izdatelstvo, 2008.

Inshakov, O. V., and Russkova, E. G. "Sistemnyy podkhod k issledovaniiu rynochnoy infrastruktury" [Systematic approach to the study of market infrastructure]. *Vestnik VolGU. Ekonomika. Ekologiya*, no. 7 (2002): 11-18.

Kiriliuk, E. N. "Birzhevaia trgovlia selskokhoziaystvennoy produktsiyey v Ukraine: problemy i perspektivy" [Exchange trade in agricultural products in Ukraine: Problems and Prospects]. *Biznes. Obrazovanie. Pravo*, no. 1 (22) (2013): 97-102.

Luk'ianenko, D., and Titova, O. "Hlobalna modyfikatsiia konkurentnykh mekhanizmiv rynku" [Global modification of competitive market mechanisms]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka*, no. 1 (2010): 5-21.

[Legal Act of Ukraine] (1991).

[Legal Act of Ukraine] (2006).

"Richnyi zvit NKTsPFR za 2012 rik: Innovatsii dlia rozvytku rynku" [SSMNC Annual Report for 2012: Innovation for the market]. Natsionalna komisiia z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku. http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/58/1370875350.pdf

Russkova, E. G. "Protivorechiia infrastruktury rynochnoy ekonomiki i mekhanizm ikh razresheniia" [Contradictions infrastructure of a market economy and a mechanism for their resolution]. *Vestnik VolGU. Ekonomika. Ekologiya*, no. 11 (2007): 29-33.

"Vlada SShA skhvalyla prodazh Niu-lorkskoi fondovoi birzhi" [The government has approved the sale of the New York Stock Exchange]. <http://ua.comments.ua/money/208121-vlada-ssha-shvalila-prodazh-nyuyorskoi.html>

ПРОЦЕДУРА УДОСКОНАЛЕННЯ МАРКЕТИНГОВОГО МЕХАНІЗМУ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ РОЗРОБОК

© 2014 ЦАПУК О. Ю.

УДК 339.138

Цапук О. Ю. Процедура удосконалення маркетингового механізму впровадження інноваційних розробок

У статті розглянуто сучасний стан енергетики та її місце в економіці України, як основи сталого розвитку і конкурентоспроможності країни з врахуванням високої енергоємності національного валового внутрішнього продукту (ВВП). Проаналізовано бар'єри, що виникають на шляху підвищення енергоефективності країни, особливу увагу приділено механізму впровадження інноваційних розробок, а також ролі інвестиційної та інноваційної складових програм енергозбереження та розвитку енергетики України. Виконано огляд сучасних наукових підходів щодо тлумачення поняття «маркетинговий механізм», розглянуто сутність механізму впровадження інноваційних розробок в контексті взаємозв'язку з маркетингом та запропоновано нове визначення маркетингового механізму впровадження інноваційних розробок. Запропоновано та обгрунтовано процедуру удосконалення маркетингового механізму впровадження інноваційних розробок, яка враховує ключові детермінанти зовнішнього та внутрішнього середовища, базується на використанні економіко-математичних методів, що дозволяють спрогнозувати поведінку промислового споживача, визначати заходи з удосконалення організаційно-економічного забезпечення впровадження інноваційних розробок та підвищити конкурентоспроможність підприємств енергетичного машинобудування.

Ключові слова: інноваційна розробка, маркетинговий механізм впровадження інноваційних розробок, процедура, еластичність очікуваної вигоди, поведінка споживача.

Рис.: 6. **Бібл.:** 16.

Цапук Олена Юрїєвна – аспірант, кафедра промислового маркетингу, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (пр. Перемоги, 37, Київ, 03056, Україна)

E-mail: eln_ts@i.ua

УДК 339.138

Цапук Е. Ю. Процедура усовершенствования маркетингового механизма внедрения инновационных разработок

В статье рассмотрено современное состояние энергетики и ее место в экономике Украины, как основы устойчивого развития и конкурентоспособности страны с учетом высокой энергоёмкости национального валового внутреннего продукта (ВВП). Проанализированы барьеры, возникающие на пути повышения энергетической эффективности страны, особое внимание уделено механизму внедрения инновационных разработок, а также роли инвестиционной и инновационной составляющих программ энергосбережения и развития энергетики Украины. Выполнен обзор современных научных подходов к толкованию понятия «маркетинговый механизм», рассмотрена сущность механизма внедрения инновационных разработок в контексте взаимосвязи с маркетингом и предложено новое определение маркетингового механизма внедрения инновационных разработок. Предложена и обоснована процедура усовершенствования маркетингового механизма внедрения инновационных разработок, которая учитывает ключевые детерминанты внешней и внутренней среды, базируется на использовании экономико-математических методов, позволяющих спрогнозировать поведение промышленного потребителя, определять мероприятия по совершенствованию организационно-экономического обеспечения внедрения инновационных разработок и повысить конкурентоспособность предприятий энергетического машиностроения.

Ключевые слова: инновационная разработка, маркетинговый механизм внедрения инновационных разработок, процедура, эластичность ожидаемой выгоды, поведение потребителя.

Рис.: 6. **Библ.:** 16.

Цапук Елена Юрьевна – аспирант, кафедра промышленного маркетинга, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт» (пр. Победы, 37, Киев, 03056, Украина)

E-mail: eln_ts@i.ua

UDC 339.138

Tsapuk O. Y. Procedure of Improvement of the Marketing Mechanism of Introduction of Innovation Developments

The article considers the modern state of the power industry and its place in the Ukrainian economy as a basis of sustainable development and competitiveness of the country with consideration of high power intensity of the national gross domestic product. It analyses barriers on the way to increase of power efficiency of the country and pays special attention to the mechanism of implementation of innovation developments and also role of investment and innovation components of programmes of power saving and development of the Ukrainian power industry. It reviews modern scientific approaches to interpretation of the "marketing mechanism" notion, considers essence of the mechanism of implementation of innovation developments in the context of interconnection with marketing and offers a new definition of the marketing mechanism of implementation of innovation developments. It offers and justifies the procedure of improvement of the marketing mechanism of implementation of innovation developments, which takes into account key determinants of external and internal environments, is based on the use of economic and mathematical methods, which allow forecasting behaviour of an industrial consumer, identification of measures on improvement of the organisational and economic provision of implementation of innovation developments and increase of competitiveness of power engineering enterprises.

Key words: innovation development, marketing mechanism of introduction of innovation developments, procedure, elasticity of expected profit, consumer behaviour.

Pic.: 6. **Bibl.:** 16.

Tsapuk Olena Yu. – Postgraduate Student, Department of Industrial Marketing, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute» (pr. Peremogy, 37, Kyiv, 03056, Ukraine)

E-mail: eln_ts@i.ua

Зростання динамічності ринків інноваційних товарів, підвищення конкуренції як серед виробників, так і серед промислових споживачів, зміна економічної природи відносин між учасниками інноваційного процесу посилюють трансформацію в управлінні впровадженням інноваційних розробок вітчизняних підприємств. Здатність успішного впровадження інноваційних розробок (ІР)

у сфері енергозбереження виступає ключовим фактором стабілізації ринкового попиту та забезпечення стратегічної конкурентоспроможності підприємств усіх сфер господарювання [14]. Важливість заощадження енергії у глобальному масштабі зумовило у розвинених країнах впровадження інноваційних розробок, що націлені на зменшення обсягів споживання енергії та посилення конкурентоспроможності

сті економіки. В Україні протягом 2008 – 2012 рр. впровадження інноваційних розробок відзначалось негативною динамікою (частка виконаних НДДКР у ВВП становила 0,83 – 0,73%) на тлі щорічного зростання інвестицій в інноваційну діяльність на 5 – 10% (8024,8 – 10558,5 млн грн у цьому ж періоді) (рис. 1) [5].

Теоретичною та методологічною основою дослідження є ключові положення класичної макро- та мікроекономіки, теорії економічного зростання, сучасні концепції маркетингу та менеджменту. Для досягнення поставленої мети використано загальнонаукові та економічні методи: системно-структурного аналізу, аналізу та синтезу, анало-

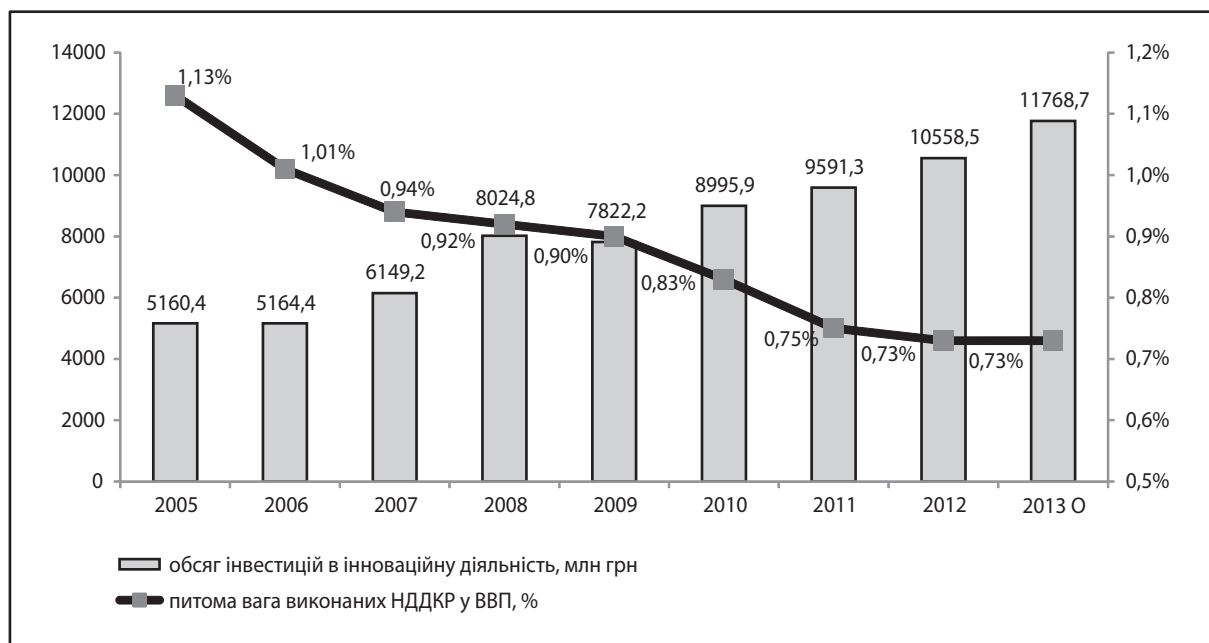

Рис.1. Динаміка інвестицій в інноваційну діяльність в Україні та виконання НДДКР в 2005 – 2013 рр. [5]

Впровадження інноваційних розробок з метою забезпечення конкурентоспроможності національної економіки потребують формування маркетингового механізму впровадження інноваційних розробок, використання якого дозволить не тільки підвищити результативність інноваційної діяльності, а й надасть можливості для підвищення ефективності функціонування підприємств в умовах нестабільного економічного середовища. За цих умов закономірним є посилений інтерес учених і практиків до питань впровадження інновацій промисловими підприємствами. Проблеми реалізації інноваційного процесу досліджуються в наукових працях учених ближнього зарубіжжя, серед яких І. Т. Балабанов, А. А. Дагаєв, С. Д. Ільєнкова, П. Н. Завлін, Р. А. Фатхудінов та ін. [7, 11, 14].

Дослідженню питань управління інноваційною діяльністю та окремим аспектам впровадження інноваційних розробок присвячені праці українських науковців, зокрема Ю. М. Бажала, О. А. Гавриша, Ю. А. Дайновського, О. І. Жилінської, С. М. Ілляшенка, О. В. Зозульова, Н. С. Кубишиної, О. С. Телетова, Н. І. Чухрай та ін. [3, 8, 9, 10, 12, 15]. Поряд із цим недостатньо розкритими залишаються питання, пов'язані з формуванням, удосконаленням та реалізацією маркетингового механізму впровадження інноваційних розробок, який би забезпечував зростання результативності інноваційної діяльності з урахуванням моделювання поведінки промислового споживача в процесі прийняття рішення щодо придбання інноваційної розробки.

Метою дослідження є розробка процедури вдосконалення механізму впровадження інноваційних розробок підприємствами енергетичного машинобудування, що надасть змогу підвищити ефективність функціонування механізму та отримати синергетичний ефект під час впровадження інноваційної розробки.

Інформаційну базу дослідження становлять нормативні та законодавчі акти органів державного управління, статистичні дані Державного комітету статистики України, звітність підприємств досліджуваного ринку, матеріали спеціальних видань у рамках програм Європейського Союзу, вітчизняні та зарубіжні періодичні видання, результати маркетингових досліджень консалтингових компаній тощо.

До стратегічних пріоритетних напрямів політики енергозбереження у нашій державі до 2021 р. належить впровадження біогазових когенераційних технологій. Проте, їх частка складає лише 3,5% у загальній структурі виробництва енергії та у 2010 – 2012 рр. продовжувала зменшуватися (рис. 2) [5], тоді, коли частка таких інноваційних розробок в загальній енергетиці країн Європи у 2012 р. складала: у Німеччині – 38%, США – 10%, Великобританії – 10%, Японії, Франції та Китаю – по 8% [16]. Аналіз динаміки впровадження біогазових когенераційних установок свідчить, що темпи впровадження є значно нижчими в порівнянні з впровадженням інших інноваційних розробок в енергозбереженні (теплові насоси, сонячні, вітрові станції тощо). Так, в 2012 – I півріччі 2013 рр. темпи впровадження енергозберігаючих технологій в цілому склали 32,6 – 39,6%, тоді як впровадження біогазових когенераційних установок – 13% і 5% відповідно.

Підвищення ефективності впровадження інноваційних розробок потребує вдосконалення маркетингового механізму впровадження інноваційних розробок, що дозволить підвищити конкурентоспроможність вітчизняних підприємств в умовах стохастичності ринкових процесів. Механізм представляє собою систему, яка визначає порядок визначеного виду діяльності, процесу, будь-яких явищ [6]. Грейсон Дж., О'Делл К. механізм розглядають як систему і зазначають, що управління є процесом, а система

управління – механізмом, який забезпечує цей процес [4]. Економічний та організаційний механізми, у свою чергу, представляють собою організаційно-економічний механізм, під яким Колоколов В. [11] і Фатхутдінов Р. [14] розуміють систему, яка допомагає формувати та регулювати відносини об'єкта управління з внутрішнім і зовнішнім середовищем через економічні важелі для досягнення кінцевої мети підприємства. Отже, організаційно-економічний механізм підприємства є сукупністю форм і структур, методів, засобів і функцій управління, яка за допомогою економічних важелів формує відносини підприємства із зовнішнім середовищем з метою забезпечення оперативного регулювання діяльності підприємства та підвищення його конкурентоспроможності на ринку.

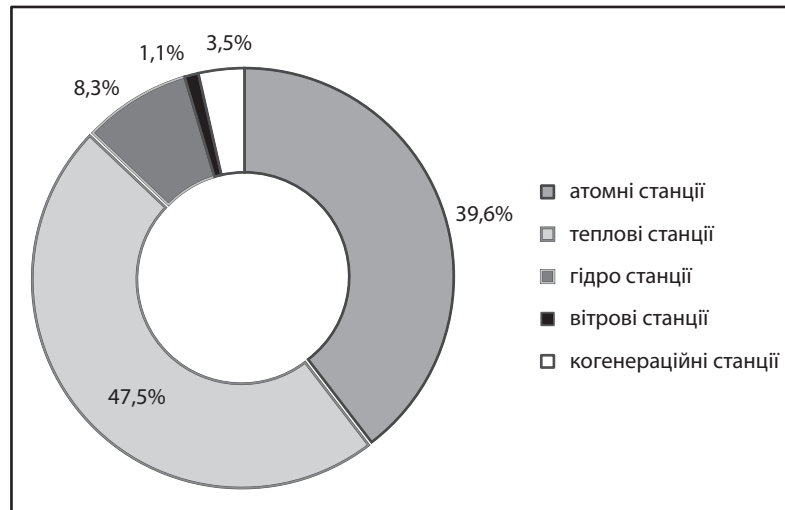

Рис. 2. Структура виробництва енергії в Україні в 2012 р., % [5]

Механізмом інноваційних розробок є сукупність функцій, методів, цілей, принципів, інструментів і прийомів, структурні елементи підприємства як системи й певна послідовність дій, за допомогою яких здійснюється управління інноваційною діяльністю підприємства [3]. Механізм інноваційних розробок це по суті, комплексна система інструментів забезпечення впровадження ІР (правових, економічних, адміністративних, організаційних, освітніх тощо), пов'язаних єдиними цілями, принципами і забезпечених відповідними ресурсами. Під маркетинговим механізмом впровадження інноваційних розробок, у свою чергу, розуміють комплекс законів, закономірностей, факторів, принципів і методів формування та функціонування системи, яка покликана задовольняти потреби споживачів і суб'єктів інноваційного процесу, шляхом отримання економічного, соціального, екологічного, маркетингового, організаційно-управлінського ефектів внаслідок створення та впровадження інноваційної розробки на ринок [9, 10, 12].

Аналіз наукових джерел свідчить, що сталого тлумачення поняття маркетингового механізму впровадження інноваційних розробок немає, тому, виходячи з огляду особливостей механізму впровадження, під маркетинговим механізмом впровадження інноваційних розробок (ММВІР) розуміється система взаємопов'язаних і послідовних дій організаційно-економічного характеру, спрямованих на ефективне впровадження інноваційних розробок на ринок на основі управління поведінкою споживачів з метою реалізації інтересів суб'єктів інноваційного процесу. Визначення враховує специфіку інноваційних розробок і

відображає маркетинговий аспект впровадження їх на ринок. Варто зазначити, що чим краще інформовані учасники інноваційного процесу, тим вище задоволення їх потреб та підвищення добробуту. Дослідники проблеми задоволення потреб (Дж. Акерлоф, М. Спенс, Дж. Стиглиц) пов'язують її з існуванням асиметричної інформації, яка створює умови для невизначеності у тих чи інших рішеннях, що впливають на поведінку суб'єктів інноваційного процесу [1, 13]. У працях вчених зазначається, що неповна та неточна інформація стає причиною багатьох проблем в економіці та розвитку ринків нових товарів.

Під асиметричною інформацією розуміється така ситуація, в якій частина учасників інноваційного процесу володіє вичерпною і точною інформацією, у той час як інші учас-

ники впровадження інноваційних розробок не володіють нею [13]. Проблема ринків з асиметричною інформацією характерна для ринків інноваційних розробок, де надання повної інформації про інноваційну розробку, що впроваджується на ринок найбільш важлива. Так, підприємства-інноватори знають про якість інноваційної розробки, додаткові можливості при її впровадженні краще, ніж споживачі, інвестори, суспільство. Споживачі, у свою чергу, мають потреби та керуються мотивами, котрі не відомі підприємству-інноватору, що знижує ефективність впровадження інноваційної розробки на ринок. Це спонукає до вивчення поведінки споживача на промисловому ринку та прийняття ним рішення щодо впровадження ІР з урахуванням асиметричності інформації. Тому ефективне впровадження ІР на ринок можливе за умови реалізації очікувань промислових споживачів, врахування рівня усвідомлення потреби, позитивного сприйняття інформації стосовно інноваційної розробки, що надає можливість вдосконалювати, коригувати елементи ММВІР та прийняти конкретні управлінські рішення. Згадані кроки вдосконалення маркетингового механізму впровадження інноваційних розробок втілюються у процедурі (рис. 3), що містить такі етапи: підготовчий, аналітичний та імплементаційний.

Реалізація етапів передбачає проведення факторного аналізу, оцінювання ефективності впровадження, моделювання поведінки споживача на промисловому ринку та отримання висновків і рекомендацій стосовно формування маркетингового механізму впровадження інноваційних розробок, вдосконалення його організаційно-економічних елементів. Так, підготовчий етап включає аналіз чинників

зовнішнього та внутрішнього середовища та виділення ключових детермінантів, що впливають на впровадження інноваційних розробок (рис. 4).

Аналітичний етап складається з підетапу систематизації та оцінювання, що надає змогу визначити пріоритетні підходи до оцінювання ефективності та виявити проблематику впровадження інноваційних розробок відповідно до внутрішніх ресурсів підприємства та зовнішнього впливу поведінки споживача, його мотивів та ефекту, що він отримує. Таким чином, на цьому етапі під час процесу формування заходів щодо впровадження ІР, необхідно з'ясувати такі моменти, що стосуються підходу, акцентованого на споживача:

- ✦ мотиви та проблеми споживачів з цільової аудиторії (знання мотивів дозволяє визначити шляхи вдосконалення блоків механізму під час здійснення обміну в ланцюжку «виробництво – розподіл – просування – споживання»);
- ✦ присутність раціональної та ірраціональної складових в моделі поведінки промислових споживачів під час купівлі (можливість звернути увагу на використання маркетингових інструментів, що впливають на ірраціональні мотиви споживачів, що є важливим для вітчизняних підприємств в силу новизни для них біогазових когенераційних установок);
- ✦ рівень усвідомлення потреби споживачів (модель вибору, параметри пошуку інформації);
- ✦ емоційне сприйняття інноваційної розробки (емоції є важливою складовою формування ставлення до біогазових когенераційних установок, тобто

впливають на бажання купівлі та впровадження) тощо [8].

Важливим етапом при впровадженні інноваційної розробки на промисловий ринок є сприйняття її споживачами. Так, усвідомлення потреби в біогазових когенераційних установках на українському ринку відбувається як усвідомлення нової потреби. Безпосередньо це отримання суміжних продуктів для агросектора, що можуть отримуватись у результаті впровадження БКУ (крім виробництва теплової та електроенергії, це виробництво біогазу та добрив, що використовуватимуться в діяльності промислового споживача, приноситимуть додатковий прибуток). Другим моментом є усвідомлення потреби, що задовольняється новим способом. Так, це в основному сектори промисловості та ЖКГ, які при впровадженні інноваційної розробки задовольняють свої потреби в отриманні тепло- та електроенергії, холоду (технології три генерації), але з можливістю енергозбереження та зменшення втрат, що є більш вигідним у порівнянні з існуючою ситуацією отримання енергії. Таким чином, у межах процедури удосконалення ММВІР, підприємству-інноватору потрібно спрогнозувати очікувану вигоду споживача та стан усвідомлення потреби ним для розробки завдань щодо підвищення успіху впровадження інноваційних розробок. Такі завдання полягають у підборі інструментів впливу на потенційних промислових споживачів з метою формування нової потреби та її усвідомлення або інформування про нові, більш кращі можливості задоволення існуючих потреб.

У результаті оцінювання, оснований на споживачах, та оцінювання, оснований на ресурсах і зусиллях підпри-

Рис. 3. Процедура удосконалення маркетингового механізму впровадження інноваційних розробок [розроблено автором]

емства, будується матриця оцінювання ефективності впровадження інноваційних розробок, що має шість квадратів, до яких потрапляють результати розрахунків очікуваної вигоди з погляду споживача та з погляду підприємства (рис. 5). Ефективності впровадження ІР висока в межах двох підходів, то прийняття рішення промисловим споживачем позитивне. Якщо очікувана вигода з погляду споживача та з погляду підприємства не узгоджена, то така ситуація свідчить про низьку ефективність функціонування ММВІР і потребує вирішення управлінських проблем.

в основі якого лежить модель споживача [8, 12]. Варто зазначити, що моделювання поведінки промислового споживача дозволяє оцінити справедливості сприйняття ІР споживачем та є джерелом конкурентоспроможності підприємств, можливостей реалізації маркетингових стратегій сегментації та позиціонування, а відповідно, і ефективного функціонування маркетингового механізму впровадження ІР. Отже, за результатами оцінки ефективності впровадження ІР пропонується моделювання поведінки промис-

Рис. 4. Детермінанти впровадження інноваційної розробки підприємствами енергетичного машинобудування [систематизовано автором на основі результатів експертного опитування]

Очікувана вигода з погляду споживача	Висока	Підвищення вигоди підприємства	Підвищення вигоди підприємства	Узгоджено
	Середня	Підвищення вигоди підприємства	Узгоджено	Підвищення очікувань споживача
	Низька	Узгоджено	Підвищення очікувань споживача	Підвищення очікувань споживача
		Низька	Середня	Висока
		Вигода з погляду підприємства		

Рис. 5. Матриця оцінювання ефективності впровадження інноваційної розробки [розроблено автором]

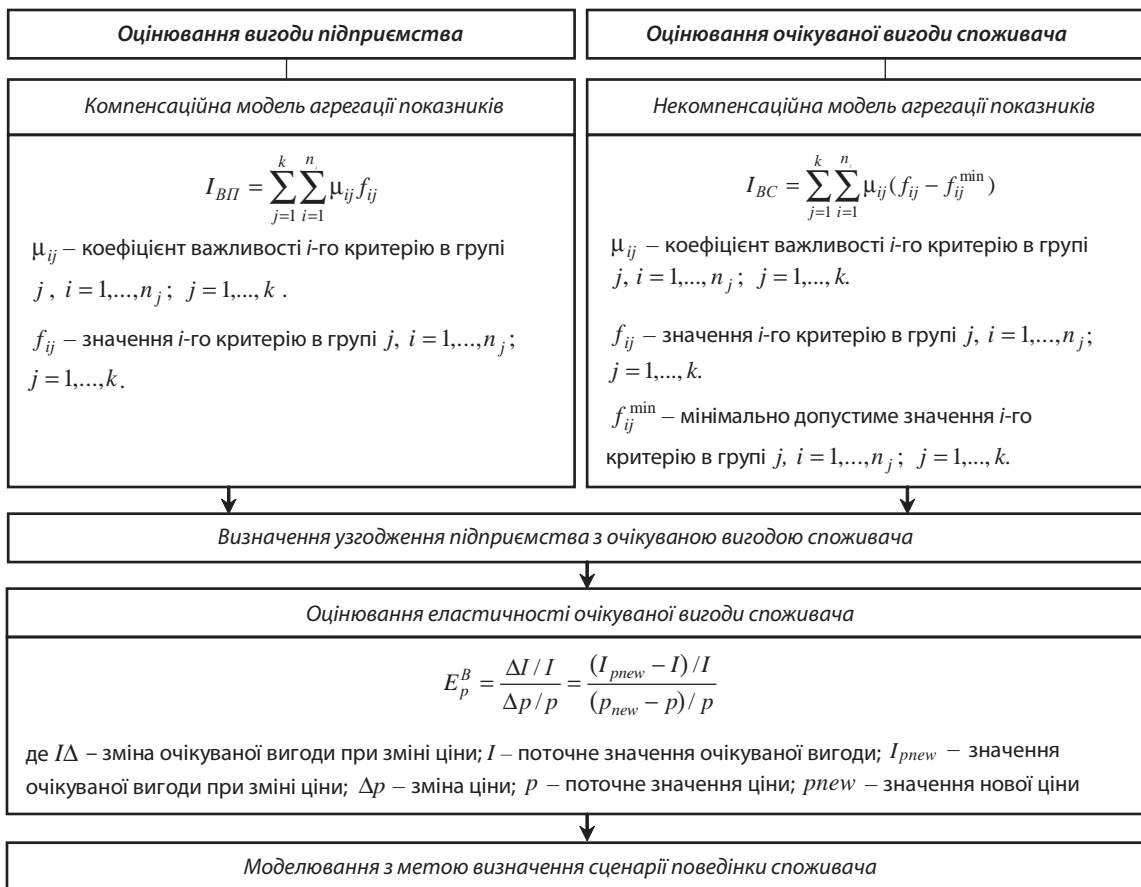
Імплементаційний етап процедури характеризується моделюванням поведінки промислового споживача на основі показника еластичності очікуваної вигоди, передбачає розробку комплексу маркетингових заходів на основі матриці ефективності впровадження інноваційних розробок і впровадження нового маркетингового механізму та економічного обґрунтування його використання.

Споживча поведінка на ринку біогазових когенераційних установок є специфічною в силу природи інноваційної розробки. Для вітчизняних підприємств енергетичного машинобудування, що впроваджують інноваційні розробки на ринок, одним із способів забезпечення їх подальшої комерціалізації є моделювання споживчої поведінки за допомогою формування стандарту споживчої поведінки,

лових споживачів (рис. 6), що передбачає оцінювання показника еластичності очікуваної вигоди споживачем, який визначається як співвідношення зміни очікуваної вигоди до певної зміни ціни [2].

Аналіз процесу усвідомлення потреби в БКУ споживачем і сприйняття її як інноваційного товару, що в змозі задовольнити потреби, є основою для подальшого моделювання поведінки споживача БКУ та вдосконалення інформаційно-комунікаційного блоку ММВІР підприємства-інноватора. Для підвищення рівня залучення та сприйняття інноваційної розробки споживачами серед завдань інформаційно-комунікаційного блоку ММВІР є:

- ✦ надання необхідної інформації про інноваційну розробку (когнітивна складова поведінки);

Рис. 6. Модель прогнозування поведінки промислового споживача інноваційної розробки [розроблено автором]

- ✦ розширення знання про інноваційну розробку, підприємство-інноватор і посилення позитивного ставлення розробки і виробника (афективна складова поведінки);
- ✦ переконання споживача в необхідності купівлі біогазової когенераційної установки та її впровадження (сугестивна складова поведінки);
- ✦ стимулювання здійснення купівлі та впровадження біогазових когенераційних установок (конативна складова поведінки промислового споживача).

дозволяють спрогнозувати поведінку промислового споживача та визначати заходи з удосконалення організаційно-економічного забезпечення впровадження інноваційної розробки. Це зумовлює використання комплексного підходу до планування, реалізації та контролю впровадження інноваційних розробок з урахуванням ринкових тенденцій та дозволяє підвищити конкурентоспроможність підприємств енергетичного машинобудування зокрема та національної економіки в цілому. ■

ВИСНОВКИ

Реалізація інноваційного шляху розвитку економіки України в цілому та ринку енергозбереження зокрема є можливою лише за умов активної підтримки вітчизняної фундаментальної науки за визначеними державними пріоритетами із одночасним формуванням маркетингового механізму впровадження інноваційних розробок. Активізація застосування сучасних методів впровадження зумовлює базування управління на розбудові інноваційної інфраструктури. Це дозволяє підприємствам об'єднати складові маркетингового механізму впровадження інноваційних розробок в узгоджену систему впровадження та ринкової реалізації інноваційних розробок.

Розроблена процедура удосконалення механізму впровадження інноваційних розробок підприємствами енергетичного машинобудування дозволяє прийняти рішення щодо визначення шляхів підвищення його функціонування та на відміну від існуючих базується на виділенні ключових зовнішніх і внутрішніх детермінантів, а також передбачає використання економіко-математичних методів, що

ЛІТЕРАТУРА

1. Акерлоф Дж. Рынок «лимонов»: неопределенность качества и рыночный механизм / Дж. Акерлоф // Thesis. – 1994. – Вып. 5. – С. 91 – 104.
2. Боронин О. С. Многокритериальная оценка экономической эффективности инновационных проектов / О. С. Боронин, С. Н. Яшин // Экономические науки. – 2010. – №11. – С. 253 – 256.
3. Гавриш О. А. Організаційно-управлінські механізми розвитку підприємницької діяльності національного господарства : монографія О. А. Гавриш, П. В. Круш, Л. Є. Довгань, В. В. Пастухова, Н. О. Сімченко, Т. П. Ткаченко // Національний технічний ун-т України «Київський політехнічний ін-т». – К. : НТУУ «КПІ», 2009. – 368 с.
4. Грейсон Дж. Американский менеджмент на пороге XXI века / Дж. Грейсон, К. О'Делл. – М. : Экономика, 1991. – 320 с.
5. Державний комітет статистики : формат представлення статистичних даних : публікації / статистика науки та інновації- 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/> – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

- 6. Друкер П.** Як забезпечити успіх в бізнесі: новаторство і підприємництво / П. Друкер. – К.: Україна, 1994. – 319 с.
- 7. Завлин П. Н.** Инновационное предпринимательство: организация, статистика, проблемы / П. Н. Завлин // Инновации. – 1996. – № 3. – С. 8 – 13.
- 8. Зозульов О. В.** Проблеми і перспективи стратегічної стабільності підприємства / О. В. Зозульов // Маркетинг в Україні. – 2005. – № 2. – С. 54 – 57.
- 9. Ілляшенко Н. С.** Організаційно-економічні засади інноваційного маркетингу промислових підприємств: монографія / Н. С. Ілляшенко. – Суми: Вид-во СумДУ, 2011. – 192 с.
- 10. Ілляшенко С. М.** Маркетинг. Менеджмент. Інновації: монографія / За ред. д.е.н., професора С. М. Ілляшенка. – Суми: ТОВ «Друкарський дім «Папірус», 2010. – 621 с.
- 11. Инновационный менеджмент: концепции, многоуровневые стратегии и механизмы инновационного развития: учеб. пособие / [В. М. Аньшин, А. А. Дагаев, В. А. Колоколов, Л. Г. Кудинов, Н. В. Шелюбская]; под ред. В. М. Аньшина, А. А. Дагаева. – [3-е изд.]. – М.: Дело, 2007. – 584 с.**
- 12. Кубишина Н. С.** Маркетинг інноваційного продукту / Н. С. Кубишина // Проблеми економіки та управління. – 2007. – № 579. – С. 480 – 485.
- 13. Стиглиц Дж. Е.** Информация и смена парадигмы в экономической науке. Нобелевская лекция 8 декабря 2001 г. / Дж. Е. Стиглиц // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: В 5 т. – Т. V: В 2 кн. – М.: Мысль, 2005. – Кн. 2. – С. 535 – 629.
- 14. Фатхутдинов Р. А.** Конкурентоспособность организации в условия кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент: монография / Р. А. Фатхутдинов. – М.: Маркетинг, «Дашков и Со», 2002. – 892 с.
- 15. Чухрай Н.** Формування інноваційного потенціалу підприємства: маркетингове і логістичне забезпечення: монографія / Н. Чухрай. – Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2002. – 315 с.
- 16. GDP (current US\$) 2012** [electronic resource]: Site of the World Bank. – Access mode: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>. – Title to the home page of Internet.

REFERENCES

- Akerlof, Dzh. "Rynok «limonov»: neopredelennost kachestva i rynochnyy mekhanizm" [Market "lemons": quality uncertainty and the market mechanism]. *Thesis*, no. 5 (1994): 91-104.
- Anshin, V. M., Dagaev, A. A., and Kolokolov, V. A. *Innovatsionnyy menedzhment: kontseptsii, mnogourovnevnye strategii i mekhanizmy innovatsionnogo razvitiia* [Innovation management: concepts, strategies and mechanisms for multi-level innovation]. Moscow: Delo, 2007.
- Boronin, O. S., and Yashin, S. N. "Mnogokriterialnaia otsenka ekonomicheskoy effektivnosti innovatsionnykh proektov" [Multi-criteria evaluation of the economic efficiency of innovative projects]. *Ekonomicheskie nauki*, no. 11 (2010): 253-256.
- Chukhrai, N. *Formuvannia innovatsiinoho potentsialu pidpriemstva: marketynhove i lohystychnе zabezpechennia* [Formation of the innovative potential of the company: marketing and logistics support]. Lviv: Lvivska politekhnika, 2002.
- Derzhavnyi komitet statystyky: format predstavleniia statystychnykh danykh. <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
- Druker, P. *Yak zabezpechyty uspikh v biznesi: novatorstvo i pidpriemnytstvo* [How to ensure success in business: innovation and entrepreneurship]. Kyiv: Ukraina, 1994.
- Fatkhutdinov, R. A. *Konkurentosposobnost organizatsii v usloviia krizisa: ekonomika, marketing, menedzhment* [Competitive-

ness of the organization in terms of crisis: economics, marketing and management]. Moscow: Marketing; Dashkov i Co, 2002.

Greyson, Dzh., and O'Dell, K. *Amerikanskiy menedzhment na poroge XXI veka* [American management in the XXI century]. Moscow: Ekonomika, 1991.

"GDP (current US\$) 2012" <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>

Havrysh, O. A., Krush, P. V., and Dovhan, L. Ie. *Orhanizatsiino-upravlinski mekhanizmy rozvytku pidpriemnytskoi diialnosti natsionalnoho hospodarstva* [Organizational and managerial mechanisms of entrepreneurship national economy]. Kyiv: NTUU «KPI», 2009.

Illiashenko, S. M. *Marketynh. Menedzhment. Innovatsii* [Marketing. Management. Innovation]. Sumy: Papyrus, 2010.

Illiashenko, N. S. *Orhanizatsiino-ekonomichni zasady innovatsiinoho marketynhu promyslovykh pidpriemstv* [Organizational and economic principles of innovative marketing industry]. Sumy: SumDU, 2011.

Kubyshyna, N. S. "Marketynh innovatsiinoho produktu" [Marketing innovation]. *Problemy ekonomiky ta upravlinnia*, no. 579 (2007): 480-485.

Stiglits, Dzh. E. "Informatsiia i smena paradigmy v ekonomicheskoy nauke. Nobelevskaia leksiia 8 dekabria 2001 g." [Information and a paradigm shift in economic science. Nobel Lecture, December 8, 2001]. In *Mirovaia ekonomicheskaiia mysl. Skvozь prizmu vekov*, 535-629. Moscow: Mysl, 2005.

Zozulyov, O. V. "Problemy i perspektyvy stratehichnoi stabilnosti pidpriemstva" [Problems and prospects of strategic stability of the company]. *Marketynh v Ukraini*, no. 2 (2005): 54-57.

Zavlin, P. N. "Innovatsionnoe predprinimatelstvo: organizatsiia, statistika, problemy" [Innovative entrepreneurship: organization, statistics, problems]. *Innovatsii*, no. 3 (1996): 8-13.

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ БІЗНЕС-ПОРТФЕЛЮ ПІДПРИЄМСТВА В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЧНОЇ ГНУЧКОСТІ

© 2014 ШАТІЛОВА О. В.

УДК 005.21

Шатілова О. В. Модель формування бізнес-портфелю підприємства в контексті забезпечення стратегічної гнучкості

У статті розглянуто актуальні проблеми управління підприємством в умовах нестабільного зовнішнього середовища, досліджено проблематику управління стратегічною гнучкістю підприємства. Обґрунтовано, що одним з ефективних механізмів забезпечення стратегічної гнучкості є реструктуризація бізнес-портфелю підприємства відповідно до зміни кон'юнктури цільового ринку функціонування підприємства. Мета статті полягає у розробці моделі формування бізнес-портфелю підприємства в контексті забезпечення стратегічної гнучкості. Основною методикою оптимізації бізнес-портфелю підприємства в контексті забезпечення стратегічної гнучкості є використання модифікації моделі формування інвестиційного портфелю Марковіца (Markowitz). Запропонована модель формування бізнес-портфелю підприємства дозволяє враховувати зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі та проводити реструктуризацію портфелю у разі зміни кон'юнктури цільового ринку підприємства. Перспективами подальших досліджень у даному напрямку є деталізація та формалізація організаційно-економічного механізму реалізації стратегічної гнучкості на підприємстві.

Ключові слова: стратегічна гнучкість підприємства, бізнес-портфель підприємства, оптимізація бізнес-портфелю підприємства, реструктуризація бізнес-портфелю підприємства.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Формул.:** 2. **Бібл.:** 10.

Шатілова Олена Володимирівна – асистент, кафедра менеджменту, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: shatilovaelena@mail.ru

УДК 005.21

UDC 005.21

Шатілова Е. В. Модель формирования бизнес-портфеля предприятия в контексте обеспечения стратегической гибкости

В статье рассмотрены актуальные проблемы управления предприятием в условиях нестабильной внешней среды, исследована проблематика управления стратегической гибкостью предприятия. Обосновано, что одним из эффективных механизмов обеспечения стратегической гибкости является реструктуризация бизнес-портфеля предприятия в соответствии с изменениями конъюнктуры целевого рынка функционирования предприятия. Целью статьи является разработка модели формирования бизнес-портфеля предприятия в контексте обеспечения стратегической гибкости. Основной методикой оптимизации бизнес-портфеля предприятия в контексте обеспечения стратегической гибкости является использование модификации модели формирования инвестиционного портфеля Марковица (Markowitz). Предложенная модель формирования бизнес-портфеля предприятия позволяет учитывать изменения внутренней и внешней среды и проводить реструктуризацию портфеля в случае изменения конъюнктуры целевого рынка предприятия. Перспективами дальнейших исследований в данном направлении являются детализация и формализация организационно-экономического механизма реализации стратегической гибкости на предприятии.

Ключевые слова: стратегическая гибкость предприятия, бизнес-портфель предприятия, оптимизация бизнес-портфеля предприятия, реструктуризация бизнес-портфеля предприятия.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Формул.:** 2. **Библ.:** 10.

Шатілова Елена Владимировна – асистент, кафедра менеджменту, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: shatilovaelena@mail.ru

Shatilova O. V. Model of Formation of the Enterprise Business Portfolio in the Context of Ensuring Strategic Flexibility

The article considers urgent problems of enterprise management under conditions of external environment instability, studies problems of the enterprise strategic flexibility management. It shows that one of the efficient mechanisms of ensuring strategic flexibility is restructuring of the enterprise business portfolio in accordance with the change of the situation in the target market of enterprise functioning. The goal of the article is development of a model of formation of enterprise business portfolio in the context of ensuring strategic flexibility. The main method of optimisation of the enterprise business portfolio in the context of ensuring strategic flexibility is the use of modification of the Markowitz model of investment portfolio formation. The offered model of the enterprise business portfolio formation allows taking into account changes of external and internal environments and conducting portfolio restructuring in the event of the change of the enterprise target market situation. Prospects of further studies in this direction are detailed elaboration and formalisation of the organisational and economic mechanism of realisation of strategic flexibility at an enterprise.

Key words: enterprise strategic flexibility, enterprise business portfolio, optimisation of the enterprise business portfolio, restructuring of the enterprise business portfolio.

Fig.: 2. **Tabl.:** 1. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 10.

Shatilova Olena V. – Assistant, Department of Management, Kyiv National Economic University named after V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: shatilovaelena@mail.ru

Успіх підприємства сьогодні прямо пропорційно залежить від його спроможності трансформувати свою бізнесову модель ще до того, як це змусить його зробити обставини. Забезпечення ефективного функціонування підприємства залежить не від інерції, а від гнучкості – здатності до динамічної зміни основних моделей та стратегій бізнесу у відповідності до змін оточення. Гнучкість у даному випадку розглядається не як вміння виходити з вже існуючої кризи, а як постійна готовність до стратегічного передбачення та пристосування до глибо-

ких, малопомітних змін, які можуть в решті-решт становити загрозу для існування основного бізнесу підприємства і, на думку багатьох фахівців, відіграє все більшу роль у визначенні конкурентних переваг. Ключовими питаннями при цьому є «які зміни» та «як часто» мають відбуватися. Відповідно до цього проблема моделювання процесу забезпечення стратегічної гнучкості підприємства набуває особливої актуальності.

Концепція стратегічної гнучкості підприємства не є новою. Вперше даний термін був вжитий І. Ансоффом у

1989 р., згідно з яким стратегічна гнучкість розглядається як принцип підготовки підприємства до несподіваних змін зовнішнього середовища на зовнішньому та внутрішньому фронтах [1]. З часом використання концепції стратегічної гнучкості поширилося на дослідження у сферах стратегічного управління, теорії організації, економіки та маркетингу. Що, у свою чергу, знайшло своє відображення у різноманітності підходів до розуміння даної категорії [10, с. 9].

Переважна більшість авторів визначає стратегічну гнучкість підприємства як здатність до швидкої адаптації до зовнішніх змін [2, 4, 5]. Даний підхід ґрунтується на систематичному та постійному аналізі зовнішнього середовища, а також можливості генерувати нові ідеї для пошуку і розробки нових продуктів.

На противагу даному підходу Г. Хемел, К. Прахалад і Д. О'Ніл у своїх дослідженнях вказують на недостатність передбачення майбутнього для успішного розвитку підприємства. Увага акцентується на важливості проектування майбутнього, здатності змінити продукт, канали розподілу тощо [8].

Зпозиції інвестиційної діяльності стратегічна гнучкість підприємства трактується як потенційна можливість швидко коригувати або розробляти нові стратегічні інвестиційні рішення при змінених зовнішніх чи внутрішніх умовах здійснення фінансової діяльності [3].

Також стратегічна гнучкість підприємства розглядається як складова портфельного аналізу різних видів діяльності підприємства і передбачає наявність у підприємства таких можливостей, які дозволять йому при необхідності ефективно проводити диверсифікацію в інші галузі [6, 7].

На сьогоднішній день концепція стратегічної гнучкості підприємства є предметом багатьох наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених. Фундаментальні питання формування та розвитку стратегічної гнучкості підприємства висвітлені здебільшого у працях таких закордонних вчених, як: Д. Аакер, І. Ансофф, А. Баклі, Т. Дас, Дж. Еванс, М. Хітт, Р. Санчес, Г. Хемел та інші. Різноманітні аспекти забезпечення гнучкості виробничих систем розкриті у наукових працях вітчизняних вчених, а саме: Т. Божидарника, В. Васильєва, А. Градова, В. Забродського, Ю. Коробецького, В. Пастухової, Р. Сатановського, В. Самочкіна та інших.

У працях цих вчених подаються визначення основних понять, формуються й обґрунтовуються методичні принципи оцінки й аналізу гнучкого розвитку підприємств. Не зважаючи на досить високий ступінь доробок у дослідженні стратегічної гнучкості підприємства, деякі аспекти цієї актуальної проблеми потребують подальшого вивчення та вдосконалення.

Важливе питання управління стратегічною гнучкістю підприємства залишається дискусійним і недостатньо дослідженим вітчизняними науковцями, а використання іноземних розробок є неефективними через суттєві розбіжності у рівні соціально-економічного розвитку. Таким чином, процес управління стратегічною гнучкістю підприємства потребує подальшого вивчення та удосконалення.

Стратегічна гнучкість передбачає вчасну реакцію менеджерів підприємства на зміни зовнішнього середовища, що зменшує ймовірність фінансової нестабільності та інших кризових станів. Задля реалізації поставленого завдання потрібен механізм, який би дозволяв формувати оптимальний бізнес-портфель підприємства; враховувати зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі та проводити реструктуризацію портфеля в разі потреби.

Відповідно до цього *метою* статті є розробка моделі формування бізнес-портфеля підприємства в контексті забезпечення його стратегічної гнучкості.

На основі проведених досліджень ми дійшли думки, що стратегічна гнучкість підприємства забезпечується шляхом формування збалансованого портфеля бізнес-напрямків підприємства у короткостроковому та довгостроковому періодах [8, с. 137]. Для вирішення цієї задачі можна скористатися модифікацією моделі формування інвестиційного портфеля Марковіца, де критеріями оптимізації є максимізація прибутку або мінімізація ризику в залежності від стану та поточних потреб підприємства.

Якщо критерієм оптимізації буде обрано мінімізацію ризику, знаходження оптимальної структури полягає у визначенні часток кожного з бізнес-проектів (x_i) і модель матиме такий вигляд:

$$V_p = \sum_{i=1}^n x_i^2 \sigma_i^2 + \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n x_i x_j \sigma_i \sigma_j \sigma_{ij} \rightarrow \min, \quad (1)$$

$$\sum_{i=1}^n x_i = 1, \quad \sum_{i=1}^n x_i m_i \rightarrow R_{\text{портфеля}}$$

де V_p – варіація (дисперсія) бізнес-портфеля; n – кількість бізнес-проектів, що залучаються до портфеля ($i = 1, n$); x_i – частка i -го бізнес-проекту, залученого до портфеля ($i = 1, n$); σ_i – ризик i -го бізнес-напрямку; $R_{\text{портфеля}}$ – заданий рівень прибутковості бізнес-портфеля.

Якщо критерієм оптимізації буде обрано максимізацію прибутку, модель матиме такий вигляд:

$$\sum_{i=1}^n x_i m_i \rightarrow \max, \quad (2)$$

$$\sum_{i=1}^n x_i = 1, \quad V_p = W_{\text{портфеля}}$$

де m_i – рівень прибутковості i -го проекту ($i = 1, n$); $W_{\text{портфеля}}$ – заданий рівень ризику бізнес-портфеля.

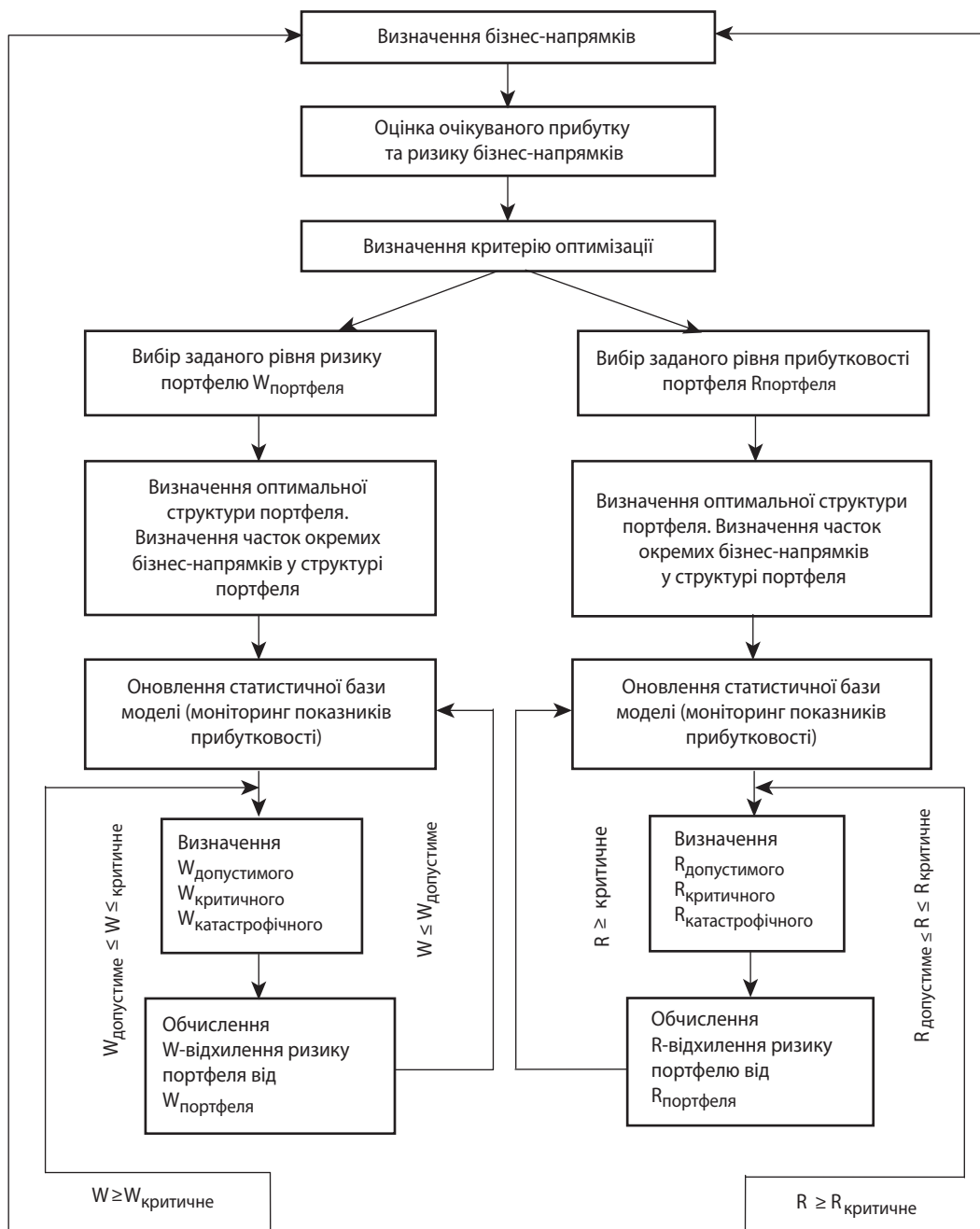
На нашу думку, процес оптимізації бізнес-портфеля підприємства з метою забезпечення стратегічної гнучкості підприємства має складатися з трьох етапів:

I етап – визначення можливих бізнес-напрямків підприємства, прогнозування результатів їх реалізації та проведення бізнес-планування, внаслідок чого формується бізнес-портфель підприємства.

II етап – проведення моніторингу факторів, які можуть викликати зміни у складі портфеля підприємства, проведення аналізу показників прибутковості в розрізі окремих напрямків, прийняття рішення щодо необхідності реструктуризації бізнес-портфеля підприємства. Критерієм прийняття рішення щодо необхідності реструктуризації бізнес-портфеля є величина прибутковості або рівень ризику бізнес-портфеля, розраховані на базі оновлених статистичних даних та їх порівняння із заданими значеннями прибутковості або ризику бізнес-портфеля. При цьому вводиться поняття допустимого, критичного та катастрофічного відхилення.

III етап – формування нової множини бізнес-проектів підприємства, яка включає як вже реалізовані, так і нові для підприємства проекти. При цьому задається нове задане значення прибутковості (ризик) бізнес-портфеля і визначається нова оптимальна структура бізнес-портфеля підприємства.

Концептуальну схему запропонованого алгоритму представлено на *рис. 1*.

Рис. 1. Алгоритм оптимізації бізнес-портфелю підприємства з метою забезпечення стратегічної гнучкості

Джерело: розроблено автором.

Простежимо механізм оптимізації бізнес-портфеля в контексті реалізації стратегічної гнучкості на прикладі ДП «Автоскладальний завод № 2» АТ «Автомобільна Компанія «Богдан Моторс» (А3).

На I етапі сформуємо бізнес-портфель А3 за статистичними даними 2008 – 2010 рр. на 2011 р. Щоквартальні дані про чистий прибуток (збитки) надано в *табл. 1*. Відзначимо, що, починаючи з 2 кв. 2009 р. до 4 кв. 2010 р. фінансовим результатом діяльності А3 були збитки. Останнє пояснюється впливом світової економічної кризи, особливостями автомобільного ринку України, а також, частково, змінами у складі акціонерів у 2009 р. (А3 сконцентрував 99,0944% акцій, тоді як раніше володів лише 74,58% акцій. Компанія Nesutu Limited(Кипр), що раніше володіла пакетом акцій у розмірі 24,5167%, вийшла зі списку акціонерів).

Цілком логічно, що за вищезгаданих обставин на підприємстві виникла особливо гостра потреба в реструктуризації бізнес-портфеля з метою забезпечення стратегічної гнучкості.

Аналіз господарської діяльності підприємства дозволив виділити такі бізнес-напрямки:

- 1) виробництво та продаж автобусів модельного ряду «Богдан» і тролейбусів;
- 2) виробництво та продаж автомобілів Лада (LADA) для потреб українського та російського ринків;
- 3) виробництво та продаж автомобілів Хундай (Hyundai) для потреб внутрішнього українського ринку;
- 4) інші бізнес-проекти.

Фактичну структуру бізнес-портфеля ДП «А3 № 2» у 2008 – 2012 рр. ілюструє *рис. 2*.

Чистий прибуток ДП «Автоскладальний завод№ 2» АТ «Автомобільна Компанія «Богдан Моторс», млн грн

Період	Рік				
	2008	2009	2010	2011	2012
1 квартал	74,42	95,37	-90,33	-2,08	16,90
2 квартал	89,38	48,62	-67,65	7,85	14,64
3 квартал	96,95	-211,65	-69,32	6,27	25,70
4 квартал	104,25	-250,08	-28,21	11,36	23,11
Усього за рік	365,00	-317,74	-255,51	23,40	80,35

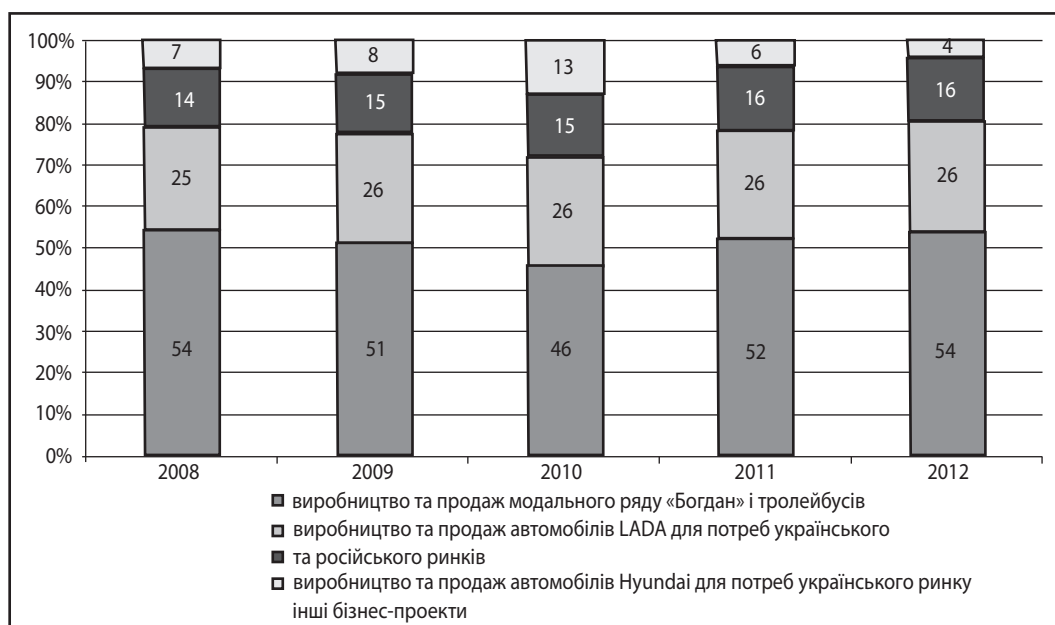

Рис. 2. Структура бізнес-портфелю ДП «Автоскладальний завод№ 2» АТ «Автомобільна Компанія «Богдан Моторс», у 2008 – 2012 рр.

Аналіз автомобільного ринку України та показників фінансової діяльності ДП «АЗ № 2» засвідчує, що представникам вітчизняної автопромисловості, притаманні значні коливання показників прибутку (збитків), а також висока ступінь ризику за всіма бізнес-напрямами. Отже, для знаходження оптимальної структури бізнес-портфелю підприємства доцільно обрати модель (2), оскільки в такому випадку критерієм оптимізації буде обрано максимізацію прибутку. Разом з тим використання моделі (2) дозволить наперед задати бажаний рівень ризику бізнес-портфелю і визначити міру ризику як фактор, що впливає на потребу реструктуризації портфелю.

Згідно з моніторингом загальної економічної ситуації в країні та аналізом вітчизняного автомобільного ринку було визначено заданий рівень ризику бізнес-портфелю підприємства ($W_{\text{портфелю}}$) на рівні 15%. Відповідно до моделі розраховано, що очікуваний прибуток підприємства у 2011 р. на 2,14% більше реального показника прибутку.

Встановлено, що основними факторами негативного впливу на ефективність бізнес-портфелю АЗ є такі: низька платоспроможність населення; ускладнення автокредитування; зниження ставок за депозитами; скорочення чисельності населення; відсутність державної підтримки галузі; невизначеність цін на сировину. Визначено, що від сумарного впливу зазначених факторів ризику при існуючій

структурі бізнес-портфелю АЗ можна очікувати зниження показника чистого прибутку підприємства на 3 – 5%.

На основі проведення факторного аналізу ризику бізнес-портфелю підприємства визначено величини допустимого, критичного та катастрофічного відхилень, що становлять, відповідно, 10%, 15% і 20%. Зважаючи на те, що розрахований ризик бізнес-портфелю ($W_{\text{портфелю}}$) АЗ на кінець 2011 р. становить 18%, обґрунтовано необхідність додаткового вивчення питання реструктуризації бізнес-портфелю підприємства. Згідно з цим розраховано, що на кінець 2012 р. ризик бізнес-портфелю підприємства ($W_{\text{портфелю}}$) становить 21%, що свідчить про необхідність реструктуризації бізнес-портфелю підприємства на 2013 р.

На основі оновленої статистичної бази розраховано оптимальну структуру бізнес-портфелю підприємства на 2013 р., яка складається з таких бізнес-напрямок, як: виробництво та продаж автомобілів Хюндай для потреб внутрішнього українського ринку на рівні 18%, виробництво та продаж автомобілів Лада для потреб українського та російського ринків на рівні 25%, виробництво та продаж автобусів модельного ряду «Богдан» на рівні 52%, та інші бізнес-проекти – 5%. Запропонована структура бізнес-портфелю є оптимальною з точки зору мінімізації ризиків, відповідає основним тенденціям розвитку українського ринку нових автомобілів і має сприяти забезпеченню стратегічної гнучкості підприємства.

ВИСНОВКИ

Забезпечення стратегічної гнучкості є одним із сучасних підходів, що сприяє утриманню стійких конкурентних позицій підприємства. Одним з ефективних механізмів забезпечення стратегічної гнучкості, на нашу думку, може виступати реструктуризація бізнес-портфеля підприємства відповідно до зміни кон'юнктури цільового ринку функціонування підприємства. На основі модифікації моделі формування інвестиційного портфеля Марковіца розроблено механізм формування оптимального бізнес-портфеля підприємства, який дозволяє враховувати зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі та проводити реструктуризацію портфеля в разі потреби з метою забезпечення стратегічної гнучкості підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Ансофф И.** Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф / Пер. с англ.; под ред. Ю. Н. Каптуревского. – С-Пб.: Издательство «Питер», 1999. – 416 с.
- 2. Божидарнік Т. В.** Економічний механізм управління сталим розвитком підприємств в перехідній економіці / Т. В. Божидарнік // Теоретичні та практичні питання економіки : зб. наук. праць. – Вип. 1.; за заг. ред. д. е. н., проф. А. В. Шегди. – К.: ТОВ «Кадри», 2002. – С. 167 – 174.
- 3. Коробецький Ю. П.** Імітаційні моделі у гнучкому виробництві : монографія / Ю. П. Коробецький, С. К. Рамазанов. – Луганськ : Вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2003. – 280 с.
- 4. Пастухова В. В.** Стратегічне управління підприємством: філософія, політика, ефективність : монографія / В. В. Пастухова. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2002. – 302 с.
- 5. Самочкин В. Н.** Гибкое развитие предприятия: анализ и планирование / В. Н. Самочкин. – 2-е изд. испр. и доп. – М.: Дело, 2000. – 376 с.
- 6. Ситницький М. В.** Формування концепції стратегічної гнучкості на виробничих підприємствах / М. В. Ситницький // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 1 (68). – С. 104 – 107.
- 7. Ситницький М. В.** Управління стратегічною гнучкістю підприємств машинобудівної галузі : автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / М. В. Ситницький. – КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 21 с.
- 8. Хэмэл Г.** Стратегическая гибкость / Г. Хэмэл, К. Прахалад, Д. О'Нил / Пер. с англ. – С-Пб.: Питер, 2005. – 384 с.
- 9. Шатілова О. В.** Механізм забезпечення стратегічної гнучкості підприємства / О. В. Шатілова // Науковий Вісник НГУ. – 2013. – № 2. – С. 135 – 141.
- 10. Shatilova O.** Enterprise strategic flexibility: the nature and methodology of assessment : Monograph / O. Shatilova // Information Economics: Actual Research Problems in Eastern Europe. – [Editors: M. Plechawska-Wojcik, O. Shatilova]. – Lublin : Politechnika Lubelska, 2013. – P. 7 – 20.

REFERENCES

- Ansoff, I. *Novaia korporativnaia strategiiia* [The new corporate strategy]. St. Petersburg: Piter, 1999.
- Bozhydarnik, T. V. "Ekonomichniy mekhanizm upravlinnia stalym rozvytkom pidpriemstv v perekhidnii ekonomitsi" [Economic mechanism of sustainable enterprise development in transition economies]. *Teoretychni ta praktychni pytannia ekonomiky*, no. 1 (2002): 167-174.
- Korobetskyi, Yu. P., and Ramazanov, S. K. *Imitatsiini modeli u hnuchkomu vyrobnytstvi* [Simulation models in flexible manufacturing]. Luhansk: SNU im. V. Dalia, 2003.

Khemel, G., Prakhald, K., and O'Nil, D. *Strategicheskaiia gibkost* [Strategic flexibility]. St. Petersburg: Piter, 2005.

Pastukhova, V. V. *Stratehichne upravlinnia pidpriemstvom: filosofiiia, polityka, efektyvnist* [Strategic management philosophy, policy effectiveness]. Kyiv: KNTEU, 2002.

Sytynskyi, M. V. "Formuvannia kontseptsii stratehichnoi hnuchkosti na vyrobnychkykh pidpriemstvakh" [Formation of the strategic flexibility in manufacturing plants]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 1 (68) (2007): 104-107.

Sytynskyi, M. V. "Upravlinnia stratehichnoiu hnuchkistiu pidpriemstv mashynobudivnoi haluzi" [Managing strategic flexibility of machine-building industry]. *Avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: spets. 08.00.04*, 2009.

Samochkin, V. N. *Gibkoe razvitie predpriiatia: analiz i planirovanie* [Flexible enterprise development: analysis and planning]. Moscow: Delo, 2000.

Shatilova, O. V. "Mekhanizm zabezpechennia stratehichnoi hnuchkosti pidpriemstva" [The mechanism of strategic flexibility of the enterprise]. *Naukovyi Visnyk NHU*, no. 2 (2013): 135-141.

Shatilova, O. "Enterprise strategic flexibility: the nature and methodology of assessment". In *Information Economics: Actual Research Problems in Eastern Europe*, 7-20. Lublin: Politechnika Lubelska, 2013.

СТРАТЕГІЧНЕ МАРКЕТИНГОВЕ УПРАВЛІННЯ ПОРТФЕЛЕМ БІЗНЕСІВ ШЛЯХОМ ФОРМУВАННЯ В ЙОГО СКЛАДІ БІЗНЕС-НАПРЯМІВ

© 2014 ЯВОРСЬКА К. Ю.

УДК 338.314.053.4

Яворська К. Ю. Стратегічне маркетингове управління портфелем бізнесів шляхом формування в його складі бізнес-напрямів

У статті було зазначено, що портфель бізнесів можуть утворювати не тільки стратегічні одиниці бізнесу, але й підтримуючі їх види діяльності. Таким чином, у складі бізнес-портфеля виникає можливість сформувати бізнес-напрями, що утворюватимуть другий рівень його агрегації. Було встановлено, що наявність бізнес-напрямів надає такі переваги підприємству: посилення стійкості до негативного впливу зовнішніх та внутрішніх ринкових факторів; формування вхідних бар'єрів для появи нових та розвитку існуючих конкурентів; збереження та захист здобутих ринкових позицій за рахунок формування стійких та довгострокових конкурентних переваг; посилення рентабельності наявних складових у портфелі бізнесів тощо. У статті була запропонована модель формування бізнес-напрямів, яка передбачає три етапи: виявлення ринкового взаємозв'язку між складовими портфеля бізнесів, формування на їх основі бізнес-напрямів та оцінювання збалансованості портфеля на основі утворених бізнес-напрямів, та остаточний вибір бізнес-напрямів, при яких показники збалансованості будуть найкращими. Було запропоновано структурно-логічну схему стратегічного маркетингового управління портфелем бізнесів на основі бізнес-напрямів. На відміну від попередніх, зміст її етапів передбачає управління портфелем бізнесів з другого рівня агрегації (з рівня агрегованих бізнес-напрямів, а не окремо взятих стратегічних одиниць бізнесу та підтримуючих видів діяльності). Запропонована схема розглядає три ситуації управління портфелем бізнесів, залежно від ступеня його збалансованості. Було наведено методику вибору ринкових стратегій розвитку бізнес-напрямів, що залежить від ступеня збалансованості портфеля та його ресурсного потенціалу.

Ключові слова: портфель бізнесів, бізнес-напрямок, стратегічна одиниця бізнесу, збалансований портфель бізнесів, стратегічне маркетингове управління портфелем бізнесів.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 10.

Яворська Катерина Юрївна – аспірант, кафедра промислового маркетингу, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (пр. Перемоги, 37, Київ, 03056, Україна)

E-mail: katya_yav@rambler.ru

УДК 338.314.053.4

Яворская Е. Ю. Стратегическое маркетинговое управление портфелем бизнесов путем формирования в его составе бизнес-направлений

В статье было сказано, что портфель бизнесов могут образовывать не только стратегические единицы бизнеса, но и поддерживающие их виды деятельности. Таким образом, возникает возможность формирования бизнес-направления, образовав второй уровень агрегации в составе портфеля бизнесов. Было установлено, что наличие бизнес-направлений предоставляет следующие преимущества предприятию: усиливает его устойчивость к негативному воздействию внешних и внутренних рыночных факторов, формирует входные барьеры для появления новых и развития существующих конкурентов, сохраняет и защищает полученные рыночные позиции за счет формирования устойчивых и долгосрочных конкурентных преимуществ, усиливает рентабельность имеющих составляющих в портфеле бизнесов и т. п. В статье была предложена модель формирования бизнес-направлений, которая предусматривает прохождение трех этапов: выявление рыночной взаимосвязи между составляющими портфеля бизнесов, формирование на ее основании бизнес-направлений, оценка сбалансированности портфеля на основе сформированных бизнес-направлений и окончательный выбор бизнес-направлений, при которых показатели сбалансированности будут лучшими. Была предложена структурно-логическая схема стратегического маркетингового управления портфелем бизнесов, которая основывается на наличии бизнес – направлений. В отличие от предыдущих, содержание ее этапов предполагает управление портфелем бизнесов со второго уровня агрегации (с уровня бизнес-направлений, а не отдельно взятых стратегических единиц бизнеса и поддерживающих видов деятельности). Предложенная схема рассматривает три ситуации управления портфелем бизнесов, в зависимости от степени его сбалансированности. Была приведена методика выбора рыночных стратегий развития бизнес-направлений, которые зависят от степени сбалансированности портфеля и его ресурсного потенциала.

Ключевые слова: портфель бизнесов, бизнес-направление, стратегическая единица бизнеса, сбалансированный портфель бизнесов, стратегическое маркетинговое управление портфелем бизнесов.

Рис.: 3. **Табл.:** 1. **Библ.:** 10.

Яворская Екатерина Юрьевна – аспирант, кафедра промышленного маркетинга, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт» (пр. Победы, 37, Киев, 03056, Украина)

E-mail: katya_yav@rambler.ru

UDC 338.314.053.4

Yavorska K. Y. Strategic Marketing Business Portfolio Management through Formation of Business Areas in it

The article states the business portfolio could be formed not only by strategic business units, but also types of activity that support them. Thus, there is a possibility of formation of a business area through creation of the second level of aggregation in the business portfolio. The article establishes that availability of business areas provides the following advantages to an enterprise: increases its resistance to the negative impact of external and internal market factors, forms input barriers against appearance of new and development of existing competitors, preserves and protects the obtained market positions by means of formation of stable and long-term competitive advantages, increases profitability of the available components in the business portfolio, etc. The article offers a model of formation of business areas, which envisages passage through three stages: detection of the market interconnections between the business portfolio components, formation of business areas on its basis, assessment of the portfolio equilibrium on the basis of the formed business areas and final selection of business areas, which would ensure the best indicators of equilibrium. The article offers a structural and logic scheme of strategic marketing management of the business portfolio, which is based on availability of business areas. Unlike the previous ones, the content of its stages envisages the business portfolio management starting from the second level of aggregation (from the level of business areas and not individual strategic business units and supporting types of activity). The offered scheme considers three situations of business portfolio management depending on the degree of its equilibrium. The article provides a method of selection of marketing strategies of development of business areas that depend on the degree of equilibrium of the portfolio and its resource potential.

Key words: business portfolio, business area, strategic business unit, balanced business portfolio, strategic marketing management of the business portfolio. **Pic.:** 3. **Table:** 1. **Bibl.:** 10.

Yavorska Kateryna Yu. – Postgraduate Student, Department of Industrial Marketing, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute» (pr. Peremogy, 37, Kyiv, 03056, Ukraine)

E-mail: katya_yav@rambler.ru

З і вступом України до Світової організації торгівлі значно посилюється ступінь залежності національної економіки від світової ринкової кон'юнктури. Так, перспективи вітчизняних підприємств на зовнішніх ринках досить не стабільні. Українські компанії, що орієнтуються на вітчизняного споживача, суттєво послабили свої позиції через відкритість внутрішніх ринків для іноземної продукції, яка складає суттєву конкуренцію вітчизняним товарам. У таких умовах особливої актуальності набуває не тільки збереження та захист здобутих ринкових позицій українських підприємств, але й посилення їх конкурентоспроможності та створення умов для сталого розвитку. Однією з можливих відповідей на ринкові виклики сучасної економіки є ефективне стратегічне маркетингове управління портфелем бізнесів (ПБ) підприємств, яке передбачає формування такого його складу та структури, що в мінливих умовах ринкового середовища забезпечить стійкі конкурентні переваги підприємства на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Проблемами стратегічного маркетингового управління портфелем бізнесів займалися відомі іноземні та вітчизняні економісти, серед яких Й. Шумпетер, Ф. Котлер, М. Портер, І. Ансофф, М. Портер, Ж.-Ж. Ламбен, С. М. Іл'яшенко, Н. В. Куденко, Є. В. Крикавський, В. В. Дергачова, С. О. Солнцев, А. О. Старостіна, Н. В. Язвінська, Л. Є. Довгань, А. В. Силаков, В. А. Потапов та інші. Проте залишається недостатньо висвітленим взаємозв'язок між складовими ПБ, який відкриває нові можливості стратегічного маркетингового управління ним і буде розглянутий в даній статті.

Метою статті є розроблення положень формування бізнес-напрямів у складі ПБ; уточнення змісту етапів стратегічного маркетингового управління ПБ; наведення методики вибору стратегій для управління бізнес-напрямами залежно від ступеня збалансованості портфеля.

Проаналізувавши наукову літературу [1, 4, 6, 8, 9], нами було підсумовано, що портфелем бізнесів є сукупність всіх видів ринкової діяльності підприємства, яку можуть утворювати складові з різним ступенем самостійності – не тільки стратегічні одиниці бізнесу (СОБ), але й підтримуючі їх види ринкової діяльності (ПВД) [10]. Під підтримуючим видом діяльності розуміємо підрозділи підприємства, результати роботи яких або розраховані на внутрішньофірмове споживання (споживаються іншими службами в межах виробничого процесу) або якщо й надаються зовнішнім споживачам, то як додаткові послуги до СОБ, посилюючи її споживчу цінність. Такими підтримуючими видами можуть виступати, переважно, елементи третього рівня товару [10]. СОБ і ПВД, які розглядаються окремо один від одного і не враховують існуючий між ними ринковий взаємозв'язок, утворюють перший рівень агрегації бізнес-портфеля. У випадку, коли між СОБ та їх ПВД був встановлений взаємовплив, що проявляється у посиленні ринкових позицій однієї складовою іншою, їх доцільно об'єднати у бізнес-напрями – штучно створені підрозділи у складі портфеля, які утворені на основі його поточних складових. Наявність бізнес-напрямів у складі портфеля утворює другий рівень агрегації. В існуючих на сьогодні наукових роботах, у ході стратегічного маркетингового управління ПБ підприємства більше уваги було приділено управлінню ним на першому рівні агрегації [7, 8]. Таким чином, позитивні ефекти взаємозв'язків між його складовими (ринкові, фінансові, виробничі, інформаційні, науково-технологічні тощо) досліджувались не досить детально. У нашій роботі пропонуємо розглянути страте-

гічне маркетингове управління ПБ на другому рівні агрегації, таким чином предметом управління стають не окремі СОБ і ПВД, а агреговані бізнес-напрями. Управління ПБ підприємства на другому рівні агрегації надає йому ряд вагомих переваг [9]: посилення стійкості до негативного впливу зовнішніх і внутрішніх ринкових факторів; формування вхідних бар'єрів для появи нових і розвитку існуючих конкурентів; збереження та захист здобутих ринкових позицій за рахунок формування стійких і довгострокових конкурентних переваг; посилення рентабельності наявних складових у ПБ тощо. Формування бізнес-напрямів у складі портфеля відбувається в процесі оцінювання його збалансованості. Так, процедура оцінювання збалансованості передбачає такі етапи: визначення поточного складу ПБ, аналіз його стану на першому рівні агрегації, формування бізнес-напрямів у складі портфеля та оцінка його збалансованості на основі утворених бізнес-напрямів.

Формування бізнес-напрямів представлено у вигляді моделі їх поетапного формування і передбачає такі три етапи (рис. 1). На першому кроці стає необхідним дослідження ринкового взаємозв'язку між складовими ПБ, на основі якого можна зробити висновок, які складові в які бізнес-напрями слід об'єднувати. На другому етапі відбувається аналіз всіх можливих варіантів бізнес-напрямів, що були утворені. Метою формування бізнес-напрямів є забезпечення збалансованості ПБ. Збалансованим будемо визначати такий ПБ, що забезпечує в поточному та перспективному періодах стійкість підприємства до негативного впливу факторів ринкового середовища, його конкурентоспроможність і посилює ринкові позиції, створює ринкові бар'єри розвитку існуючих і потенційних конкурентів за рахунок наявності синергетичного ефекту між складовими ПБ. На третьому етапі обирається той варіант бізнес-напрямів, котрий забезпечує кращу збалансованість їх ПБ.

За результатами оцінювання ПБ, він може бути збалансованим, частково збалансованим або не збалансованим. Залежно від ступеня збалансованості ПБ, стратегічне маркетингове управління має свої особливості. Так, в першому випадку, ключовими аспектами стратегічного маркетингового управління є заходи зі збереження збалансованості, а в другому та третьому – з її формування та підтримки.

Збалансований ПБ передбачає формування бізнес-напрямів на основі поточних його складових. Оскільки суттєвої зміни складу портфеля бізнесів не передбачається, керівництво має можливість сформувати бізнес-напрями в короткостроковому періоді. Частково збалансований портфель потребує незначну його модифікацію за рахунок додаткових складових (переважно, підтримуючих видів діяльності). Найбільш складним стратегічним маркетинговим завданням є формування бізнес-напрямів у випадку незбалансованого портфеля бізнесів. Це означає, що його склад мусить бути ґрунтовно переглянутим на предмет включення або виключення СОБ та ПВД, котрі у своїй сукупності здатні утворити повні та конкурентоспроможні бізнес-напрями. Через те, що у випадку незбалансованого портфеля його склад піддається значному перегляду, формування бізнес-напрямів відбувається в довгостроковій перспективі.

Сьогодні формування бізнес-напрямів у складі ПБ підприємства та розробка стратегічних маркетингових заходів з управління ними зокрема актуальне на ринку комп'ютерної техніки, оскільки частка імпорتنної про-

дукції значно перевищує вітчизняну, а отже ринкові позиції українських компаній на внутрішніх ринках порівняно слабкі. Крім того, продукція комп'ютерного ринку є стандартизованою та уніфікованою, що ускладнює формування позитивної диференціації для підприємства. Проаналізувавши вітчизняний ринок виробників комп'ютерної техніки, нами були виділені три групи підприємств, які відрізняються між собою складом і структурою їх ПБ (рис. 2).

його бізнес-напрямів, надає змогу оптимізувати управлінські заходи підприємства з метою досягнення ним поставлених цілей і зберегти збалансованість в довгостроковій перспективі (рис. 3).

Процес стратегічного маркетингового управління ПБ складається з 4 етапів: планування структури та складу ПБ, організації стратегічних заходів, їх реалізації та контролю за досягненням запланованих результатів. На етапі плану-

Рис. 1. Модель поетапного формування бізнес-напрямів у складі ПБ

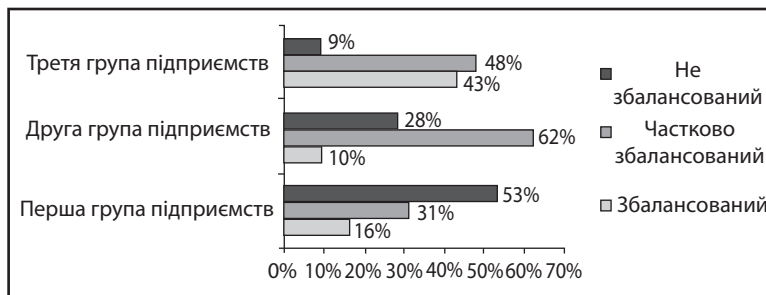

Рис. 2. Розподіл збалансованості ПБ на виділених групах підприємств *

* Дані зібрані за червень – липень 2013 р. на основі аналізу бізнес-портфелів понад 100 підприємств ринку комп'ютерної техніки).

Так, перша група включає підприємства, які виробляють вузький спектр комп'ютерної продукції (переважно персональні комп'ютери). ПБ підприємств другої групи включають ширший спектр техніки (ПК, ноутбуки, сервери, планшети) та деякі ІТ-послуги. Третя група компаній виробляє майже повний спектр комп'ютерної продукції, а також надає різноманітні ІТ-послуги: розробка програмного забезпечення, системна інтеграція, аутсорсинг, консалтинг тощо.

Розглянемо стратегічні маркетингові управлінські (СМУ) заходи в бік ПБ, щоб його збалансованість забезпечувала сильні ринкові позиції підприємства в поточному та перспективному періодах. Для цього нами було запропоновано структурно-логічну схему, яка на противагу існуючим диференційним етапам управління залежно від ступеня збалансованості ПБ і сформованості

вання, незалежно від ступеня збалансованості ПБ, вирішується завдання формування в його складі бізнес-напрямів. Проте ступінь збалансованості суттєво впливає на визначення доцільності даного стратегічного кроку. У випадку незбалансованого або частково збалансованого ПБ етап планування другого рівня агрегації є одним з найбільш важливих і складних через незначний ступінь диверсифікованості ПБ таких компаній. Отже доцільно додатково проаналізувати доцільність такого стратегічного рішення, що визначається мотивами формування бізнес-напрямів.

Виділяють зовнішні та внутрішні мотиви формування бізнес-напрямів, що спричинені позитивним та негативним ринковим впливом. Так, до мотивів формування бізнес-напрямів, що виникли в силу негативного впливу факторів ринкового середовища, слід віднести: активізацію інноваційної та маркетингової активності конкурентів;

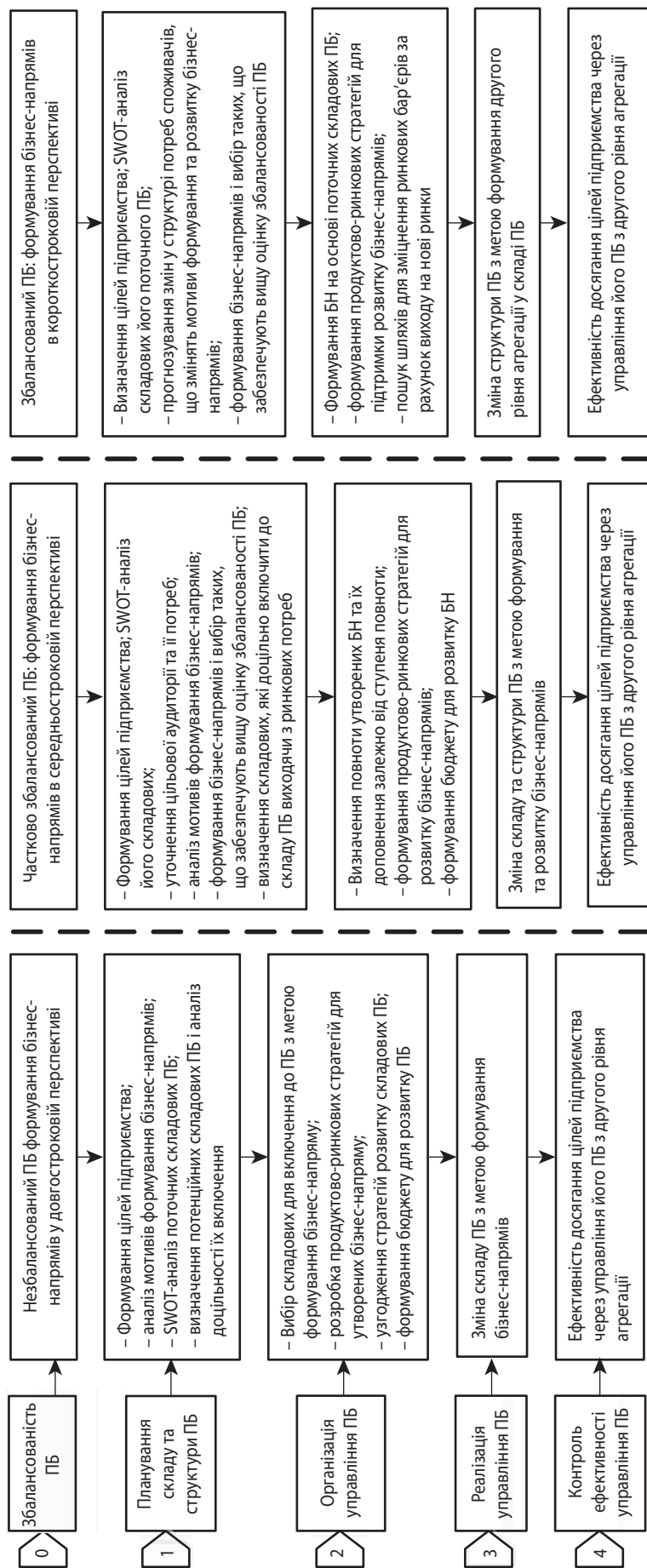

Рис. 3. Структурно-логічна схема СМУ ПБ

посилення конкурентоспроможності конкурентів; вихід на вітчизняний ринок іноземних виробників (відомих брендів) тощо. Джерелами негативних мотивів формування бізнес-напрямів у внутрішньому середовищі підприємства було виділено такі: скорочення фінансових надходжень від окремо взятих складових; подовження життєвого циклу складових ПБ; посилення конкуренції між окремими складовими портфеля бізнесів; уникнення ризиків послаблення ринкових позицій та втрати здобутих ринкових результатів тощо. У цілому, негативні фактори сприяють формуванню бізнес-напрямів через трансформації в макросередовищі та активізацію ринкової діяльності суб'єктів мікросередовища підприємства, що можуть негативним чином вплинути на нього за рахунок створення додаткових ринкових бар'єрів розвитку та маркетингових загроз. Тому якщо серед мотивів формування бізнес-напрямів більшу частку становлять негативні чинники доцільно визначити, чи вистачить підприємству ресурсних можливостей (фінансових, матеріальних і сировинних, людських тощо) для розширення складу ПБ. У випадках, коли серед мотивів формування бізнес-напрямів більшу частину становлять позитивні чинники (трансформації у макро- та мікромаркетинговому середовищі утворюють додаткові можливості для підприємства), доцільність утворення другого рівня агрегації визначається ринковою привабливістю потенційної складової в поточному періоді та збереження її привабливості в перспективі.

Другим етапом СМУ є організація відповідних запланованих заходів. Основною метою даного етапу є розроблення таких продуктово-ринкових стратегій для бізнес-напрямів, які б забезпечували збереження чи формування збалансованості ПБ компанії. Як критерії для вибору стратегій розвитку бізнес-напрямів доцільно застосувати критерії збалансованості ПБ: конкурентоспроможність складових ПБ; їх синергізм; стійкість складових ПБ до негативного впливу факторів ринкового середовища. Зміст і характер стратегічних заходів залежатиме від того, який критерій збалансованості має недостатньо високе значення для підприємства (табл. 1).

Визначення стратегій розвитку складових ПБ

			Стійкість підприємства до негативного впливу факторів ринкового середовища			
				Низька	Середня	Висока
Конкурентоспроможність ПБ	Висока	Снергізм	Високий	9. Практично неможлива ситуація	18. Збалансований	27. Збалансований
			Середній	8. Частково збалансований	17. Частково збалансований	26. Збалансований
			Низька	7. Практично неможлива ситуація	16. Частково збалансований	25. Практично неможлива ситуація
	Середня	Снергізм	Високий	6. Частково збалансований	15. Частково збалансований	24. Збалансований
			Середній	5. Частково збалансований	14. Частково збалансований	23. Частково збалансований
			Низька	4. Незбалансований	13. Частково збалансований	22. Частково збалансований
	Низька	Снергізм	Високий	3. Практично неможлива ситуація	12. Частково збалансований	21. Практично неможлива ситуація
			Середній	2. Незбалансований	11. Частково збалансований	20. Частково збалансований
			Низька	1. Незбалансований	10. Незбалансований	19. Практично неможлива ситуація

Клітинки матриці 3, 7, 9, 19, 21 та 25 на практиці зустрічаються досить рідко. Дійсно, критерії збалансованості ПБ тісно між собою пов'язані. Тому досить рідко можна зустріти ситуації в реальній економічній практиці компанії, коли по зазначених показниках спостерігаються протилежні значення. Так, наприклад, ситуація, коли конкурентоспроможність підприємства є високою, а стійкість його ПБ і синергізм складових – низькими (ситуація № 7). Такий випадок є майже неможливим. Незбалансованим є такий ПБ, коли по двох і більше критеріях отримане значення не перевищує показник «низький». Такими є ситуації 1, 2, 4 і 10. Розглянемо набір стратегічних альтернатив для них. У четвертому випадку в першу чергу необхідно посилити значення таких критеріїв, як стійкість підприємства та синергізм складових його ПБ. Виходячи з того, що підприємство має стабільний ресурсний потенціал, формування бізнес-напрямів у його складі визнано доцільним. Виділяють такі ринкові стратегії, які входять до компетенції стратегічного управління (стратегії тактичного та операційного рівня управління виходять за межі дослідницьких задач даної наукової роботи). Тому серед наявних ринкових стратегій оберемо такі альтернативи розвитку:

- ✦ стратегія зростання: диверсифікація;
- ✦ портфельна стратегія: інвестування для розвитку;
- ✦ конкурентна стратегія: диференціація / лідерство за витратами;
- ✦ стратегія охоплення ринку: диференціація за сегментами;
- ✦ стратегія конкурентної поведінки: виклик лідеру.

Таким чином, підприємство посилить стійкість свого ПБ і створить умови для формування синергетичного ефекту між складовими за рахунок включення до складу портфеля додаткових стратегічних бізнес-одиниць. Для підприємств з незбалансованим ПБ у цілому доцільно спочатку формувати вертикальні бізнес-напрями, тобто розширювати склад портфеля за рахунок підтримуючих видів

діяльності, які потім доводити до рівня самостійних стратегічних одиниць бізнесу. Аналогічними є стратегічні маркетингові заходи для 10 ситуації, коли лише стійкість ПБ відповідає середньому значенню.

У першому випадку всі три критерії мають низькі значення, а отже свідчать про незбалансованість ПБ. Це найскладніша ситуація для управління, оскільки потребує від підприємства максимально комплексних стратегічних маркетингових заходів. З метою ефективного формування бізнес-напрямів у складі портфеля нами були запропоновані такі стратегії:

- ✦ *стратегія зростання*: диверсифікація, розвиток товару і ринку;
- ✦ *портфельна стратегія*: інвестування для розвитку;
- ✦ *конкурентна стратегія*: диференціація;
- ✦ *стратегія охоплення ринку*: диференціація за сегментами;
- ✦ *стратегія конкурентної поведінки*: слідування за лідером.

Ситуації 18, 24, 26 та 27 свідчать про збалансований ПБ. Збалансованим є такий ПБ, коли як мінімум по двох критеріях значення показника не нижче високого, а по третьому – не нижче середнього. У такому випадку підприємствам слід просто підтримувати рівень збалансованості. У даному випадку змінювати склад ПБ доцільно тільки в тих випадках, коли решта конкурентів вже наблизились до формування аналогічних бізнес-напрямів (тому підприємству доцільно виходити на нові – непрофільні ринки). У решті випадках переструктурування портфеля з метою підтримки та збереження збалансованості надасть можливість зробити комплекс нижченаведених стратегій: диверсифікація за рахунок непрофільних видів діяльності підприємства; інвестування для підтримання; лідерство за витратами; диференціація за сегментами та стратегія лідера;

Решта квадрантів говорять про часткову збалансованість ПБ. У даному випадку зміст стратегічних марке-

тингових заходів залежатиме від критерію, значення якого не задовольняє підприємство. Так, якщо не забезпечується умова стійкості підприємства до негативного впливу факторів ринкового середовища, тоді необхідно привести у відповідність ринковому попиту пропозицію підприємства, посилити рівень лояльності та задоволеності його споживачів, розширити ступінь охоплення цільової аудиторії, ринків збуту тощо. Якщо не виконується умова конкурентоспроможності, тоді доцільно провести модифікацію складових з метою посилення їх якості та об'єктивних характеристик. При умові відсутності синергізму між складовими слід посилити інтенсивність попиту, активізувати інноваційну діяльність, яка ускладнить перейняття продукції конкурентами, розширити склад ПБ за рахунок додаткової продукції тощо. На етапі реалізації стратегічних маркетингових управлінських заходів відбувається безпосередня реалізація запланованих і підготовлених на попередніх етапах стратегічних дій. На етапі реалізації портфеля бізнесів дуже важливо налагодити інформаційно-комунікаційну маркетингову систему на підприємстві між представленими відділами. Етап контролю є завершальним у процесі стратегічного маркетингового управління ПБ підприємства. Він передбачає співставлення отриманих результатів із запланованими.

ВИСНОВКИ

В умовах посилення рівня конкуренції на внутрішніх і світових ринках актуальним стає питання посилення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств. У цьому зв'язку, як один із способів посилення конкурентоспроможності українських компаній, нами були запропоновано теоретико-методичні положення щодо стратегічного маркетингового управління ПБ з позиції бізнес-напрямів – агрегованих видів діяльності підприємств. На відміну від наявних підходів до управління портфелем бізнесів маркетинговий аспект проявляється у процесі формування бізнес-напрямів (що дістав відображення у відповідній моделі) та змісті етапів стратегічного маркетингового управління, які висвітлені в запропонованій нами структурно-логічній схемі. Це надало можливість посилити стійкість до негативного впливу зовнішніх і внутрішніх ринкових факторів; сформувати вхідні бар'єри для появи нових і розвитку існуючих конкурентів; посилити рентабельність наявних складових у ПБ тощо. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Ансофф І.** Стратегическое управление / И. Ансофф. – М.: Экономика, 1989. – 303 с.
2. Державний комітет статистики: формат представлення статистичних даних: публікації / Статистика науки та інновацій. – 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
3. **Длігач А. О.** Стратегічне маркетингове управління: монографія / А. О. Длігач. – К.: Алерта, 2012. – 272 с.
4. **Ілляшенко С. М.** Маркетингова товарна політика промислового підприємства: управління стратегіями диверсифікації: монографія / С. М. Ілляшенко, Г. О. Пересадько. – Суми: Унів. кн., 2009. – 328 с.
5. **Ілляшенко С. М.** Управління портфелем замовлень науково-виробничого підприємства: монографія / С. М. Ілляшенко, О. М. Олєфренко. – Суми: Унів. кн., 2008. – 272 с.
6. **Котлер Ф.** Маркетинг-менеджмент / Ф. Котлер, К. Л. Келлер. – 12-е изд. – СПб.: Питер, 2006. – 816 с.

7. Крикавський Є. В. Стратегічний маркетинг: навч. посібник / Є. В. Крикавський, Л. І. Третякова, Н. С. Косар. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 256 с.

8. Куденко Н. В. Маркетингове стратегічне планування: автореф. дис. ... д-ра. екон. наук: спец. 08.06.01 „Економіка, організація і управління підприємствами” / Н. В. Куденко. – Київ, 2003. – 36 с.

9. Портер М. Конкуренція / М. Портер / Пер. з англ. – М.: Диалектика-Вільямс. – 2005. – 496 с.

10. Яворська К. Ю. Бізнес-напрямок як складова портфеля бізнесів / К. Ю. Яворська // Збірник наукових праць Тернопільського національного економічного університету «Економічний аналіз». – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2013. – № 12. – С. 171 – 174.

REFERENCES

- Ansoff, I. *Strategicheskoe upravlenie* [Strategic management]. Moscow: Ekonomika, 1989.
- Derzhavnyi komitet statystyky: format predstavleniya statystychnykh danykh: publikatsii. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- Dlihach, A. O. *Stratehichne marketynhove upravlinnia* [Strategic marketing management]. Kyiv: Alerta, 2012.
- Illiashenko, S. M., and Peresadko, H. O. *Marketynhova tovarna polityka promysloвого pidpriemstva: upravlinnia stratehiiny dyversyfikatsii* [Marketing product policy of industrial enterprise: management strategies for diversification]. Sumy: Universytetska knyha, 2009.
- Illiashenko, S. M., and Olefirenko, O. M. *Upravlinnia portfelem zamovlen naukovo-vyrobnychoho pidpriemstva* [Portfolio Management Order scientific and industrial enterprise]. Sumy: Universytetska knyha, 2008.
- Kotler, F., and Keller, K. L. *Marketing-menedzhment* [Marketing Management]. St. Petersburg: Piter, 2006.
- Krykavskiy, Ye. V., Tretiakova, L. I., and Kosar, N. S. *Stratehichnyi marketynh* [Strategic Marketing]. Lviv: Lvivska politekhnik, 2012.
- Kudenko, N. V. "Marketynhove stratehichne planuvannia" [Strategic marketing planning]. *Avtoref. dys. ... d-ra ekon. nauk: spets. 08.06.01*, 2003.
- Porter, M. *Konkurentsii* [Competition]. Moscow: Dyalektyka; Vyliams, 2005.
- Yavorska, K. Yu. "Biznes-napriamok iak skladova portfelia biznesiv" [Business area as a part of a portfolio of businesses]. *Ekonomichnyi analiz*, no. 12 (2013): 171-174.